

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

*«Κυπριακή Εκπαίδευση 1959-1974:
Εξόχως πολιτική και εθνική»*

Παύλου Μ. Παύλου

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

Παναγιώτη Κιμουρτζή, Αναπλ.	Καθηγητή ΠΤΔΕ Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Επιβλέπων
Γεώργιο Γιωργή,	Αναπλ. Καθηγητή Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου	Μέλος
Γεώργιο Κόκκινο,	Καθηγητή ΠΤΔΕ Πανεπιστήμιο Αιγαίου	Μέλος
Niyazi Mustafa Kizilyürek,	Καθηγητή Τμήμα Τουρκικών Σπουδών και Μεσανατολικών σπουδών - Πανεπιστήμιο Κύπρου	Μέλος
Ιωσήφ Μπουζάκη,	Καθηγητή ΠΤΔΕ Πανεπιστήμιο Πατρών	Μέλος
Γεώργιο Σταμέλο	Καθηγητή ΠΤΔΕ Πανεπιστήμιο Πατρών	Μέλος
Αντώνη Χουρδάκη	Καθηγητή ΠΤΔΕ Πανεπιστήμιο Κρήτης	Μέλος

Ρόδος 2014

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	<i>Σελίδες</i>
<i>Περιεχόμενα</i>	<i>I – III</i>
<i>Ευχαριστίες</i>	<i>IV</i>
<i>Εισαγωγή</i>	<i>V – XVI</i>
Κεφάλαιο 1	
- Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινήματων και η Εκπαίδευση	
I. Εισαγωγικά	1 – 3
II. Οι απαρχές του Ελληνοκυπριακού Εθνικιστικού Κινήματος και το εκπαιδευτικό ιδεώδες	3 – 9
III. Το Ελληνοκυπριακό Εθνικιστικό Κίνημα επί Βρετανικής διοίκησης	9 – 26
IV. Το Τουρκοκυπριακό Εθνικιστικό Κίνημα	26 – 36
V. Η σύγκρουση των δύο εθνικιστικών κινήματων – Η πλήρης επιστράτευση της Εκπαίδευσης	36 – 43
VI. Ανεξαρτησία, εθνικισμοί και Εκπαίδευση – Η οικοδόμηση της συλλογικής συνείδησης για το παρελθόν στη βάση των οραμάτων για το μέλλον	43 – 59
VII. Η εδραίωση του εθνικιστικού λόγου στην Εκπαίδευση	59 – 68
VIII. Οι προβολές των πολιτικών εξελίξεων 1964-67 στην Εκπαίδευση	68 – 75
IX. Η Εκπαίδευση στη δίνη της εσωτερικής κρίσης και της σύγκρουσης Αθηνών-Λευκωσίας (1967-74)	75 – 84
X. Η «έγκλειστη» Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση	84 – 87
XI. Συμπεράσματα	87 – 89
Κεφάλαιο 2	
- Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων	
A' Το Θεσμικό πλαίσιο – Οι Κοινοτικές Συνελεύσεις	
I. Εισαγωγικά	90 – 95
II. Η λειτουργία των Κοινοτικών Συνελεύσεων και η Εκπαίδευση	95 – 105
B' Στοιχεία των εκπαιδευτικών συστημάτων	
I. Το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα	
(A) Οι δομές και η λειτουργία	106 – 113
(B) Οι στόχοι και ο προγραμματισμός	113 – 116
(Γ) Οι τύποι δημόσιων σχολείων	117 – 139
(Δ) Κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις	140 – 194
II. Το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα	
(A) Η παράδοση και οι δομές	195 – 198
(B) Οι βαθμίδες και οι τύποι σχολείων	198 – 207
III. Η Ελληνοκυπριακή Παροικιακή Εκπαίδευση στη Βρετανία	
(A) Το πλαίσιο	207 – 209
(B) Οι προσπάθειες αναδιοργάνωσης	209 – 216
Γ' Εκπαιδευτικοί και εκπαιδευτικές οργανώσεις	
I. Το παραδεδομένο πλαίσιο	216 – 220
II. Η περίοδος 1959-1974	221 – 228

III. Οι εκπαιδευτικές οργανώσεις	
(A) Δημοτική Εκπαίδευση	228 – 233
(B) Μέση Γενική Εκπαίδευση	233 – 243
(Γ) Οι σχέσεις και η συνεργασία μεταξύ ΠΟΕΔ και ΟΕΛΜΕΚ	243 – 246
(Δ) Η Μέση Τεχνική και η Ιδιωτική Εκπαίδευση – Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση	246 – 248
Δ' Συμπεράσματα	248 – 250

Κεφάλαιο 3

- Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης

I. Εισαγωγικά	251 – 253
II. Κωνσταντίνος Σπυριδάκης [1903-1976]	
(A) Η προσωπικότητα	254 – 257
(B) Επιρροές και προσανατολισμοί	258 – 264
(Γ) Η καθιέρωση	264 – 270
(Δ) Η θεμελίωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος στη μεταβατική περίοδο (1959-1960) και ο ρόλος του Κ. Σπυριδάκι	270 – 275
(E) Το ιδεολογικό στίγμα του Κ. Σπυριδάκι στην Εκπαίδευση, η εξέλιξη του κατά το 1960-1974 και οι αμφισβητήσεις	275 – 295
(Στ) Ο περιορισμός ισχύος και η παραίτηση από τη θέση του υπουργού	296 – 307
III. Φρίξος Πετρίδης [1915-1998]	
(A) Η προσωπικότητα	307 – 310
(B) Το ιδεολογικό στίγμα, οι θέσεις και οι εκπαιδευτικοί προσανατολισμοί κατά την πρώτη περίοδο	311 – 317
(Γ) Η κρίσιμη περίοδος 1964-1967 – Εθνικοπολιτικός λόγος και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση	317 – 329
(Δ) Η περίοδος 1967-1970	329 – 338
(E) Η περίοδος της υπουργίας	338 – 344
IV. Συμπεράσματα	344 – 345

Κεφάλαιο 4

- Ο εκπαιδευτικές σχέσεις Ελλάδας-Κύπρου

I. Εισαγωγικά	346 – 348
II. Οι εκπαιδευτικές σχέσεις κατά την πρώτη περίοδο (1959-1963)	348 – 355
III. Οι εκπαιδευτικές σχέσεις κατά την περίοδο 1964-1967	355 – 363
IV. Η περίοδος της δικτατορίας (1967-1974)	364 – 377
V. Συμπεράσματα	377 – 378

Κεφάλαιο 5

- Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος

I. Εισαγωγικά	379 – 381
II. Ο εκσυγχρονισμός στους ρυθμούς Τουρκίας και Ελλάδας	
(A) Το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα	381 – 385
(B) Το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα	385 – 387
III. Οι σημαντικότεροι φορείς διεθνών επιδράσεων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα των Ελληνοκυπρίων	387 – 407
IV. Οι άμεσες επιδράσεις	407 – 435
V. Συμπεράσματα	435 – 436

Κεφάλαιο 6

- Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο

I. Εισαγωγικά	437 – 438
II. Το υπόβαθρο των συζητήσεων και η δημιουργία αρνητικής προδιάθεσης	438 – 443
III. Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και το ιδεολογικό και κοινωνικό πλαίσιο την περίοδο 1959-1974	443 – 455
IV. Οι προτάσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου	
(A) Η περίοδος 1960-1967	456 – 462
(B) 1968: Η χρονιά-σταθμός	462 – 471
(Γ) Η περίοδος 1969-1974: Η σχετική ομαλοποίηση των συζητήσεων, οι Τουρκοκύπριοι και η εμπλοκή του διεθνούς παράγοντα με πρωτοβουλίες και προτάσεις	472 – 483
V. Συμπεράσματα	483 – 484
Γενικά συμπεράσματα	485 – 494
Παράρτημα	495 – 514
Βιβλιογραφία - Πηγές	515 – 559

Ευχαριστίες

Τις θερμές μου ευχαριστίες εκφράζω προς τον Πρόεδρο της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής Καθηγητή Παναγιώτη Κιμουρτζή, ο οποίος επόπτευσε τόσο επισταμένα και υποβοηθητικά την εργασία αυτή, καθώς και προς τα μέλη της Επιτροπής Καθηγητές Γιώργο Κόκκινο και Γιώργο Γιωργή. Η καθοδήγηση, οι εύστοχες παρατηρήσεις τους και η ενθάρρυνση όλων τους προς εμένα, ιδιαίτερα τη δύσκολη ώρα, υπήρξαν πολύτιμες.

Για το πλούσιο υλικό, τις υποδείξεις τους και τις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν, θερμά ευχαριστώ τον Τάκη Χατζηδημητρίου και τον Καθηγητή Νιαζί Κιζιλγιουρεκ, καθώς και τον Καθηγητή Μεχμέτ Τσαγλάρ. Για τους ίδιους λόγους, και για τη σημαντική βοήθεια στη μετάφραση υλικού από την Τουρκική, πολλά οφείλω επίσης στον ιστορικό Γκιουβέν Ουλουντάγκ.

Για τις συμβουλές της, το πλούσιο υλικό που μου εμπιστεύτηκε και την ενθάρρυνσή της, θερμές ευχαριστίες εκφράζω στη Δρα Μαρία Χατζηγεωργίου. Η πρόθυμη, σταθερή και εγκάρδια συμβολή της, εκτάθηκε ακόμη και σε τεχνικά ζητήματα. Την ίδια στιγμή, ευτύχησα να έχω τη βοήθεια και άλλων φίλων. Ανάμεσα σ' αυτούς, η Καθηγήτρια Χριστίνα Κουλούρη και η Δρ. Βασιλική Σακκά.

Ευχαριστώ, επίσης, για τη βοήθειά τους και την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, τη Γενική Διεύθυνση του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, καθώς και τη Διεύθυνση και το προσωπικό του Κρατικού Αρχείου, του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, του αρχείου και της βιβλιοθήκης της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, της Βουλής των Αντιπροσώπων, της Κρατικής και της Σεβερείου βιβλιοθήκης και των Γυμνασίων και Λυκείων της Λευκωσίας που μου παραχώρησαν υλικό.

Η εκπόνηση αυτής της εργασίας ίσως να ήταν αδύνατη, χωρίς τη συμπαράσταση της οικογένειάς μου, και ιδιαίτερα της συζύγου μου Ανδρούλας. Εκτός των ουσιαστικών παρατηρήσεων στο περιεχόμενο της εργασίας, η συνειδητή αναπλήρωση των κενών που η αφοσίωσή μου στην έρευνα συνεπαγόταν – σε συνθήκες άρρητης πάλης με το εσωτερικό και εξωτερικό σύμπαν και για τους δυο μας – δύσκολα θα αντισταθμιζόταν με οτιδήποτε άλλο.

Εισαγωγή

I. Αντικείμενο της έρευνας και υποθέσεις εργασίας

(A) Για την Ιστορία της Κύπρου, η περίοδος 1959-1974 συγκεντρώνει κατά τα τελευταία χρόνια έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον. Πρόκειται για την πρώτη φάση της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας, και επομένως η έναρξή της αποτελεί αφ' εαυτής κόμβο αλλαγών. Παράλληλα, οι πυκνές εξελίξεις σε όλους τους τομείς τα επόμενα χρόνια, επέφεραν αντίστοιχα πυκνές ανατροπές και διαφοροποιήσεις κατά τη διάρκεια της περιόδου. Έτσι, παρατηρούνται ενδιαφέρουσες και σύνθετες εξελίξεις, με ποικίλες αποχρώσεις στις πολιτικές που εφαρμόζονταν, ως αντανάκλαση των σημαντικών πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών. Το τέλος της περιόδου αυτής συμπίπτει με μια εξίσου ριζική ανατροπή, με τη γενική μεταβολή που επέφερε το πραξικόπημα και η τουρκική εισβολή. Επομένως, η επιλογή του 1974 ως ορίου βασίζεται σε αυτήν ακριβώς τη νέα συνθήκη. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η Εκπαιδευτική Πολιτική των δύο μεγαλύτερων Κοινοτήτων της Κύπρου (Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων) κατά την περίοδο 1959-1974, παρουσιάζει ερευνητικό ενδιαφέρον για τρεις λόγους: (α) Η κληρονομηθείσα παράδοση της άμεσης και έντονης εμπλοκής των εκπαιδευτικών παραγόντων στο πολιτικό και κοινωνικό προσκήνιο, οδήγησε σε σχεδόν αυτόματη αντανάκλαση των γενικότερων αλλαγών στο σύνολο του εκπαιδευτικού οικοδομήματος. Επομένως, παρουσιάζει ερευνητικό ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο οι ευρύτερες αλλαγές προβλήθηκαν στην Εκπαίδευση. (β) Οι αλλαγές συνυπήρχαν κατά έναν ιδιόμορφο τρόπο με συνέχειες ή διάρκειες. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το γεγονός ότι, το τέλος της Βρετανικής διοίκησης και η Ανεξαρτησία, σηματοδότησαν μεν σημαντικές αλλαγές, αλλά δεν ανέτρεψαν συνολικά το Εκπαιδευτικό Σύστημα, ούτε των Ελληνοκυπρίων, ούτε των Τουρκοκυπρίων. Το γεγονός αυτό ήταν συναρτημένο με το ότι δεν είχαν ανατραπεί τόσο οι πολιτικοί στόχοι των δύο Κοινοτήτων, όσο και οι κυρίαρχες αντιλήψεις στους κόλπους τους για το ρόλο της Εκπαίδευσης. (γ) Σημαντικές παράμετροι της Εκπαιδευτικής Πολιτικής αυτής της περιόδου δεν έχουν ακόμη ερευνηθεί επαρκώς – εξαιτίας και της συνάρτησής τους με ζητήματα που θεωρούνται «ευαίσθητα», μέχρι σήμερα.

(B) Αντικείμενο της παρούσας έρευνας αποτελούν τα εκπαιδευτικά συστήματα των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων κατά την περίοδο 1959-1974. Διερευνώνται οι διαδικασίες και οι παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωσή τους, καθώς και οι διαφοροποιήσεις που σημειώθηκαν το 1959-60, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Επίσης, εξετάζονται οι εξελίξεις και διαφοροποιήσεις που σημειώθηκαν σταδιακά κατά τη

διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Ιδιαίτερα διερευνάται ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο οι εθνικοί οραματισμοί, οι πολιτικές συνθήκες και οι κοινωνικές-οικονομικές εξελίξεις επέδρασαν στη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στις δύο Κοινοότητες. Καίριο ερώτημα αποτελεί κατά πόσον αυτές ενθάρρυναν ή αποθάρρυναν τις εκπαιδευτικές καινοτομίες, το «δανεισμό» από άλλα εκπαιδευτικά συστήματα και τις συγκλίσεις/αποκλίσεις από τα εκπαιδευτικά συστήματα των «μητέρων πατρίδων».

Επιχειρείται, παράλληλα, η συγκριτική αξιοποίηση των ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων που προέκυψαν από την αρχειακή έρευνα, προκειμένου τα δύο συστήματα να ενταχθούν συγκριτικά στο πλαίσιο της διεθνούς εκπαιδευτικής πραγματικότητας της εποχής. Βασικά εργαλεία αξιοποίησης αυτών των δεδομένων, αποτέλεσαν ερευνητικοί άξονες που εμπίπτουν κυρίως στο πεδίο της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης.

Το συγκριτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο επιδιώκεται η προσέγγιση της κυπριακής εκπαιδευτικής πολιτικής της περιόδου, ευνοεί παράλληλα και τον εντοπισμό των συνεχειών και ασυνεχειών. Αυτή η διάκριση, με τη σειρά της, καθιστά πιο σαφείς τις ιδιομορφίες της περιόδου – γενικότερα και ειδικότερα στον τομέα της Εκπαίδευσης. Έτσι, περιορίζονται οι κίνδυνοι αναχρονισμών στην παρακολούθηση της εξελικτικής της πορείας.

(Γ) Βασική υπόθεση εργασίας της έρευνας είναι ότι, οι πολιτικές συνθήκες στις δύο Κοινοότητες και η κοινωνική-οικονομική ανάπτυξή τους διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών συστημάτων τους. Τόσο στην αρχική βασική διάρθρωσή τους, όσο και στις σταδιακές αλλαγές κατά τη διάρκεια της περιόδου 1959-1974. Η προηγηθείσα ανάπτυξη των εθνικιστικών κινημάτων στους κόλπους των δύο Κοινοτήτων, δημιούργησε ένα ισχυρό υπόστρωμα ιδεοτυπικών αντιλήψεων για την Εκπαίδευση και την εθνική αποστολή της, το οποίο δέσμευσε σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές Εκπαιδευτικής Πολιτικής κατά την περίοδο. Στη βάση αυτών των κυρίαρχων αντιλήψεων – οι οποίες τύγχαναν πολύ περιορισμένης αμφισβήτησης από φορείς της ευρύτερης πολιτικής οργάνωσης των δύο Κοινοτήτων – η ταύτιση σε μεγάλο βαθμό με τα εκπαιδευτικά συστήματα των «μητέρων πατρίδων» θεωρούνταν αρχικά δεδομένη. Όμως, η εκτίμηση που επικρατεί ότι ο βαθμός ταύτισης ήταν σταθερός καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, μπορεί να τεθεί υπό επανεξέταση. Παρά τη σχετική ρητορική, οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις και ανάγκες, φαίνεται να συνέτειναν σε σταδιακή διεύρυνση των αποκλίσεων – έστω και μέσα από τριβές, εσωτερικές και με τις «μητέρες πατρίδες» – και σε δανεισμό στοιχείων από εκπαιδευτικά συστήματα τρίτων χωρών. Οι ευρύτερες ιδιαιτερότητες, οι επιμέρους επιλογές Εκπαιδευτικής Πολιτικής, αλλά και τα διαφορετικά μεγέθη και συνθήκες σε σχέση με τις «μητέρες πατρίδες», διεύρυναν σταδιακά τις αποκλίσεις στα χαρακτηριστικά και στους δείκτες, σε σημείο που να μην είναι

πια δυνατή η εξέταση των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων ως απλών «παραρτημάτων» εκείνων των «μητέρων πατρίδων».

Παράλληλα με τη βασική υπόθεση εργασίας, η έρευνα επιχειρεί να ελέγξει και μια σειρά από ζητήματα, για τα οποία η βιβλιογραφία τείνει να θεωρεί ως δεδομένη μια στερεοτυπική σύλληψή τους, ενώ τα κατ' αρχήν ερευνητικά στοιχεία παρείχαν ενδείξεις για την ανάγκη διαφορετικής ερμηνείας:

➤ Η σχετική ταύτιση των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων με εκείνα των «μητέρων πατρίδων», οδηγεί στην εντύπωση ότι ο βαθμός και το περιεχόμενο του συγκεντρωτισμού τους ήταν ο αντίστοιχος. Όμως, οι πολιτικές ανάγκες και προτεραιότητες – όπως αυτές γίνονταν αντιληπτές από τις ηγεσίες των δύο Κοινοτήτων – το πολύ πιο περιορισμένο μέγεθος των κοινωνιών και η σχετικά εύρυθμη λειτουργία των κεντρικών μηχανισμών ελέγχου, φαίνεται να οδήγησαν σε αρκετά υψηλότερα επίπεδα ομοιογένειας και συγκεντρωτισμού, από εκείνα των «μητέρων πατρίδων».

➤ Οι δείκτες και τα ποσοτικά δεδομένα αμφισβητούν την επικρατούσα αντίληψη ότι τα δύο εκπαιδευτικά συστήματα – και ιδιαίτερα το Ελληνοκυπριακό – ήταν πεδία σημαντικής άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων. Αυτά τα δεδομένα είναι συγκρίσιμα με τα αντίστοιχα άλλων χωρών – κατά κανόνα αναπτυσσόμενων – και αντανακλούν τις κοινωνικές διαφορές στην προσβασιμότητα, στη σχολική αποτυχία, στη διαρροή, στις επιλογές κλάδων κλπ.

➤ Επικρατεί η αντίληψη ότι, η ταύτιση με τις «μητέρες πατρίδες» σχεδόν εκμηδένιζε τα περιθώρια οι ηγεσίες των δύο συστημάτων να αφήσουν το στίγμα τους. Εντούτοις, η προσωπικότητα και το κύρος συγκεκριμένων διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής φαίνεται να αποτελούσε υπολογίσιμο διαφοροποιητικό στοιχείο. Αυτοί, δεν ήταν μεν σε θέση να επιφέρουν ριζικές αλλαγές, επέβαλαν όμως τελικά κάποιες ευδιάκριτες αποχρώσεις. Στο πλαίσιο ενός συγκεντρωτικού συστήματος, οι προτεραιότητες, ευαισθησίες και πάθη των προσώπων αυτών, συνέβαλαν σημαντικά σε επιμέρους αλλαγές στα δύο εκπαιδευτικά συστήματα και σε αποκλίσεις από εκείνα των «μητέρων πατρίδων» – ιδιαίτερα στο Ελληνοκυπριακό.

➤ Η βιβλιογραφία δίνει σχεδόν αποκλειστική βαρύτητα στη διακηρυγμένη πρόθεση των δύο Κοινοτήτων να έχουν ελληνική και τουρκική Εκπαίδευση αντίστοιχα. Όμως, ο βαθμός σύνδεσης του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος με το Ελληνικό και του Τουρκοκυπριακού με το Τουρκικό, όπως προκύπτει από την έρευνα, επηρεαζόταν καίρια όχι μόνο από την πολιτική αλλά και από την υλική εξάρτηση (π.χ. χρηματοδοτήσεις, διδακτικά εγχειρίδια, αναγνώριση τύπων σχολείων, πρόσβαση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση κλπ.).

- Η περίοδος 1959-74 αντιμετωπίζεται ως ενιαία από τους ερευνητές. Το Υπουργείο Παιδείας θεωρείται ως διάδοχος της Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευσης, ενώ η συνέχιση λειτουργίας της Τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης μέχρι σχεδόν το τέλος της περιόδου, δημιουργεί την εικόνα της αδιάσπαστης συνέχειας. Όμως, οι πολιτικές συνθήκες μετά το 1964 και η ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας (1965) λειτούργησαν ευνοϊκά ώστε οι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαιδευτικής Πολιτικής να στραφούν προς διεθνείς οργανώσεις και οργανισμούς που ασχολούνταν με την Εκπαίδευση. Η συνεργασία έγινε πολύ πιο στενή και αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική αύξηση των εκπαιδευτικών «δανείων». Από την άλλη, ο εγκλεισμός των Τουρκοκυπρίων σε θύλακες μετά το 1964, μείωσε κάθετα τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης σε αυτούς τους διεθνείς οργανισμούς, και γενικά λειτούργησε ανασταλτικά στην έγκαιρη και ουσιαστική ενσωμάτωση «ξένων» στοιχείων.
- Η ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο καθυστέρησε. Το ίδιο και η ανάπτυξη της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης συνολικά. Δημιουργήθηκαν εξ αρχής έντονες αντιπαραθέσεις γύρω από το αν θα έπρεπε να ιδρυθεί πανεπιστήμιο. Και αυτές ήταν άμεσα συναρτημένες με τους πολιτικούς προσανατολισμούς και τους φόβους σημαντικής μερίδας της Ελληνοκυπριακής πολιτικής και πνευματικής ηγεσίας. Πίστευε ότι θα ακυρώνονταν οι εθνικές στοχεύσεις μέσω της παρουσίας στην Κύπρο ενός τέτοιου ιδρύματος. Η απουσία πανεπιστημίου μέχρι το 1992 και η βραδεία και περιορισμένη ανάπτυξη της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, συντήρησαν στρεβλώσεις στο επίπεδο των αντιλήψεων των διαμορφωτών της Εκπαίδευσης: Υποτίμηση του παράγοντα έρευνα και σχεδιασμός στη χάραξη Εκπαιδευτικής Πολιτικής, θεώρηση της Μέσης ως το σχεδόν αποκλειστικό κέντρο ενδιαφέροντος κ.ά.. Είχαν, έτσι, σημαντικές παρενέργειες στην Εκπαιδευτική Πολιτική.

II. Πηγές και μεθοδολογικά ζητήματα

Οι ιδιαίτερες ανάγκες του θέματος της έρευνας επέβαλαν τη σημαντική διεύρυνση της βιβλιογραφίας που θα έπρεπε να μελετηθεί.

Κατ' αρχήν, ο συσχετισμός της Εκπαίδευσης ως ερευνητικού αντικειμένου με την ανάπτυξη των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο, καθιστούσε απαραίτητη τη μελέτη έργων της διεθνούς βιβλιογραφίας γύρω από τα ανταποκρινόμενα κινήματα, την ανάπτυξη του Εθνικισμού και τα χαρακτηριστικά των ιδεολογιών. Σε επίπεδο κυπριακής βιβλιογραφίας (ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής), υπάρχει μια πρόσθετη δυσκολία: Ο αριθμός των εκτενών εργασιών που εξετάζουν την ανάπτυξη των δύο κινημάτων στην Κύπρο υπό το πρίσμα και της διεθνούς βιβλιογραφίας, είναι εξαιρετικά περιορισμένος. Ο κύριος όγκος υλικού βρίσκεται διεσπαρμένος σε σχετικά σύντομες και εξειδικευμένες εργασίες, που

δημοσιεύτηκαν σε επιστημονικά περιοδικά ή συλλογικά έργα.

Παράλληλα, η άμεση σύνδεση της Εκπαίδευσης με τις πολιτικές εξελίξεις και αντιλήψεις στο υπό εξέταση θέμα επέβαλλε την άντληση στοιχείων και από τη βιβλιογραφία της κυπριακής πολιτικής ιστορίας, από τα τέλη της Οθωμανικής διοίκησης μέχρι το 1974. Αυτή όφειλε να εκταθεί μέχρι και τις δημοσιευμένες εκθέσεις των βρετανών κυβερνητών, του Υπουργείου Αποικιών και άλλων αποικιακών υπηρεσιών. Για την περίοδο 1959-1974, υπάρχει μια πλειάδα εργασιών νεότερων ερευνητών, με αμιγή επικέντρωση στα πολιτικά γεγονότα. Η εντύπωση σε αυτές τις εργασίες αποδείχτηκε πολύ χρήσιμη, παρά τις επικαλύψεις και παρά τη φαινομενικά έμμεση μόνο σχέση τους με το θέμα. Είναι ευνόητο, επίσης, ότι χρειαζόταν να υπάρχει διαρκής αναδρομή σε εργασίες για την ελληνική και τουρκική πολιτική ιστορία και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ιδιαίτερα της περιόδου 1946-1974. Ανάλογη αναδρομή ήταν απαραίτητη και στη βιβλιογραφία για την οικονομική ανάπτυξη της Κύπρου την περίοδο 1959-1974 – και δευτερευόντως της Ελλάδας και της Τουρκίας κατά την ίδια περίοδο.

Στον τομέα της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, κρίθηκε απαραίτητη η αξιοποίηση έργων της ελληνικής βιβλιογραφίας, κυρίως αναφορικά με τα ιστορικά χαρακτηριστικά της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στην Ελλάδα. Δε θα ήταν καθόλου σοφό βέβαια, να παραγνωριστεί η διεθνής βιβλιογραφία, ιδιαίτερα σε σχέση με επιμέρους εμφάσεις και θεωρίες που αναπτύχθηκαν κατά την υπό εξέταση περίοδο – όπως ήταν για παράδειγμα η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου. Συναφώς, η αναδρομή σε εργασίες που εμπίπτουν στον κύκλο – ή άπτονται – της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, ήταν απαραίτητη, τόσο σε επίπεδο διεθνούς βιβλιογραφίας, όσο και ελληνικής. Αυτή η ανάγκη ήταν ιδιαίτερα αισθητή κατά την εξέταση των ζητημάτων του δευτέρου κεφαλαίου, όπου επιχειρείται προσδιορισμός της ταυτότητας των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων, αναφορές στις κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις των στοιχείων που ανέδειξε η αρχειακή έρευνα, καθώς και τοποθέτηση των συστημάτων αυτών στο διεθνή χάρτη. Από τον κυπριακό χώρο, χρήσιμα αποδείχτηκαν κάποια επιμέρους στοιχεία που περιέχονται σε σύντομες εργασίες της περιόδου, έστω κι αν ο ερευνητικός τους στόχος ήταν διαφορετικός. Τα ποσοτικά στοιχεία που περιέχουν βοήθησαν αρκετά.

Στον τομέα της Ιστορίας της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, ήταν απαραίτητη η συστηματική μελέτη ενός μεγάλου όγκου εργασιών. Βεβαίως, θα πρέπει να σημειωθεί ξανά ότι, οι υφιστάμενες μελέτες για την περίοδο 1959-1974, δεν καλύπτουν επαρκώς το θέμα και τις υποθέσεις εργασίας της παρούσας μελέτης, γι' αυτό και η αρχειακή έρευνα και η έρευνα του Τύπου καλούνταν να απαντήσουν σε σημαντικά ερωτήματα. Πολλοί Ελληνοκύπριοι ερευνητές, παραθέτουν περιστασιακά και κάποια στοιχεία για την Τουρκοκυπριακή

Εκπαίδευση της περιόδου. Περισσότερα, όμως, αντλήθηκαν από τις εργασίες τουρκοκυπρίων ερευνητών – εκτενείς γενικές εργασίες, αλλά και εξειδικευμένες, σε συλλογικές εκδόσεις και περιοδικά. Η προσπέλαση στο έργο τους έγινε με τη βοήθεια κυρίως των Ν. Κιζίλιουρεκ και Γκ. Ουλουντάγκ.

Παράλληλα με τα πιο πάνω, κρίθηκε απαραίτητο να διερευνηθεί αρκετό υλικό της εποχής. Για τη Βρετανική περίοδο, εκθέσεις και άλλες εκδόσεις της διοίκησης και υπηρεσιών ή προσώπων στο Λονδίνο (ερευνητών, κυβερνητών, ή πρώην κυβερνητών και υπαλλήλων), καθώς και σύντομες ή εκτενέστερες μελέτες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Για την περίοδο 1959-1974, έγινε συστηματική μελέτη και αποδελτίωση μαθητικών περιοδικών και εφημερίδων, σχολικών επετηρίδων, εκπαιδευτικών περιοδικών (με κυριότερα τα *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, *Δελτίον* της ΟΛΜΕ και το ομώνυμο της ΟΕΛΜΕΚ), παιδαγωγικές εκδόσεις και έντυπα της Ελλάδας (μεταξύ των οποίων το *Δελτίον* του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου) και της Κύπρου (*Δελτίον* του Παιδαγωγικού Ομίλου Κύπρου). Εκθέσεις εμπειρογνομόνων – με κυριότερες εκείνες των W. Bakamis, E. Wedell και B. Sen – έδωσαν επίσης αρκετά στοιχεία. Έντυπα, εκδόσεις και έρευνες διεθνών οργανισμών, παρείχαν τη δυνατότητα σύγκρισης των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων με εκείνα άλλων χωρών, σε επιμέρους ζητήματα και δείκτες. Ιδιαίτερη μέριμνα επιδείχθηκε στη συλλογή τέτοιων στοιχείων από έρευνες της UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης για την περίοδο 1959-1974. Βοηθητικές στην ίδια κατεύθυνση αποδείχτηκαν και έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα για την πολιτική αυτών των οργανισμών.

Η αρχειακή έρευνα ήταν ιδιαίτερα εκτενής στο Κρατικό Αρχείο Κύπρου. Μελετήθηκε μεγάλος αριθμός φακέλων της περιόδου που αφορούσε αποφάσεις των δύο Κοινοτικών Συνελεύσεων (ΕΚΣΚ και ΤΚΣΚ), των δύο Γραφείων Παιδείας και του Υπουργείου Παιδείας μετά το 1965. Μελετήθηκαν, επίσης, άλλοι υπηρεσιακοί φάκελοι και φάκελοι αλληλογραφίας, μέσα από τους οποίους αντλήθηκαν στοιχεία για την Εκπαίδευση στην Ελλάδα, στην Τουρκία και σε άλλες χώρες κατά την υπό εξέταση περίοδο. Λόγω της διαρκούς αλληλοενημέρωσης μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου, στους φακέλους αυτούς περιλαμβάνεται πολύ υλικό για υπουργικές αποφάσεις, εγκυκλίους, εκθέσεις κλπ. του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδας – ή και άλλων υπηρεσιών που οι ενέργειές τους άγγιζαν το χώρο της Εκπαίδευσης. Με τη συμβολή ανώτερων στελεχών του Υπουργείου Παιδείας της Κύπρου και του Κρατικού Αρχείου – αλλά και εξυπηρετικών υπαλλήλων των δύο υπηρεσιών – ξεπεράστηκε το πρόβλημα επιθεώρησης αταξινόμητων φακέλων της περιόδου 1968-74. Λόγω και των ευαίσθητων στοιχείων που περιέχονταν σε πολλούς από αυτούς, η μελέτη τους προσέκρουε όχι μόνο σε πρακτικές δυσκολίες (εντοπισμός) αλλά και σε τυπικές – εφόσον

ήταν απαραίτητη η τμηματική εξασφάλιση άδειας για προσέγγισή τους. Η παραχώρηση αυτών των αδειών οδήγησε στο να εντοπιστούν πολύτιμα στοιχεία και για το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα της περιόδου, μέσα από εκθέσεις και έγγραφα που περιέρχονταν στην κατοχή άλλων υπηρεσιών της Κυπριακής Δημοκρατίας, πέραν του Υπουργείου Παιδείας. Αυτό βοήθησε στο να καλυφθεί ένα μέρος των κενών που προκαλεί η αδυναμία πρόσβασης σε τουρκοκυπριακό αρχειακό υλικό. Ένα άλλο μέρος καλύφθηκε με τη βοήθεια φίλων Τουρκοκυπρίων.

Πολύτιμα στοιχεία αντλήθηκαν και από άλλα αρχεία: Το αρχείο της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών (Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών κατά την υπό εξέταση περίοδο), το αρχείο της ΟΕΛΜΕΚ (οργάνωση των εκπαιδευτικών Μέσης) και προσωπικά αρχεία. Από τα τελευταία, επισημαίνω ιδιαίτερα το αρχείο του Τάκη Χατζηδημητρίου. Με τη βοήθεια και μεσολάβησή του εξασφαλίστηκαν, επιπλέον, σημαντικά έγγραφα και πρακτικά συνεδριάσεων από άλλες πηγές, όπως από τη Βουλή των Αντιπροσώπων (Κύπρου) και τη Βουλή των Ελλήνων. Τα τμήματα των προσωπικών αρχείων των Π. Παυλίδη και Κ. Χατζηστεφάνου που είχαν παραχωρήσει στην ΟΕΛΜΕΚ, περιείχαν επίσης σημαντικό υλικό. Πολλά ποσοτικά δεδομένα αντλήθηκαν από το Υπουργείο Οικονομικών της Κύπρου και ιδιαίτερα από το Τμήμα/ Υπηρεσία Στατιστικής και Ερευνών. Αυτά κάλυψαν ολόκληρη την περίοδο και παρείχαν τη δυνατότητα για παρακολούθηση της εξέλιξης των δεικτών – γενικότερα και ειδικότερα όσων αφορούσαν την Εκπαίδευση. Για την Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση, στοιχεία μου παραχώρησε ο καθηγητής Ν. Κιζίλγιουρεκ, ενώ πολύτιμα αποδείχτηκαν αρκετά έγγραφα από το προσωπικό αρχείο του Γκ. Ουλουντάγκ.

Οι ανάγκες και οι ιδιαιτερότητες του θέματος, επέβαλλαν τη διεξοδική μελέτη του ελληνοκυπριακού Τύπου της εποχής. Σε μικρότερο βαθμό, αντλήθηκαν στοιχεία και από τον τουρκοκυπριακό Τύπο (κυρίως τις εφημερίδες *Halkin Sesi*, *Nacak* και *Bozkurt*), καθώς και από τις ελληνικές εφημερίδες *Το Βήμα* και *Η Καθημερινή*, συγκεκριμένων και περιορισμένων ημερομηνιών (το ίδιο ίσχυσε και με τους *Times* του Λονδίνου). Δημοσιεύματα των αθηναϊκών εφημερίδων *Ελεύθερον Βήμα* και *Πρωία* της δεκαετίας του 1930, αποδείχτηκαν επίσης χρήσιμα για επιμέρους ζητήματα. Από τον ελληνοκυπριακό Τύπο της περιόδου πριν το 1959, ανασκοπήθηκαν από το 1930 οι εφημερίδες *Ελευθερία*, *Εφημερίς* (εβδομαδιαία έκδοση της Αρχιεπισκοπής) και η αγγλόγλωσση *Cyprus Mail*, μόνο όμως σε επιλεγμένους μήνες για τους οποίους υπήρχαν ενδείξεις χρήσιμων δημοσιευμάτων για επιμέρους ζητήματα. Ανασκοπήθηκε, επίσης, η έκδοση της Αρχιεπισκοπής *Απόστολος Βαρνάβας*, ιδιαίτερα της δεκαετίας του 1950. Για το 1959-1974, η ανασκόπηση κάλυψε σχολαστικά ολόκληρη την

περίοδο. Μελετήθηκαν κυρίως οι εφημερίδες *Η Ελευθερία*, *Ο Φιλελεύθερος*, *Η Χαραυγή*, *Η Μάχη*, *Ο Αγών* – κατά κανόνα εναλλακτικά, με εκτενείς όμως επικαλύψεις για χρονικές περιόδους που κρινόταν αναγκαίο. Δευτερευόντως, διερευνήθηκαν και οι εφημερίδες *Η Γνώμη*, *Το Ελεύθερον Βήμα* και *Η Κύπρος*. Για σκοπούς συντομίας, στις παραπομπές παραλείπεται συχνά το άρθρο στον τίτλο των εφημερίδων.

Η εκτενής ανασκόπηση του Τύπου παρείχε τη δυνατότητα άντλησης – με αρκετά αξιόπιστο τρόπο – πληροφοριών και ειδήσεων. Ο κυπριακός Τύπος της εποχής χαρακτηριζόταν γενικά από υψηλά επίπεδα αξιοπιστίας στην αναπαραγωγή γεγονότων και – ιδιαίτερα – επίσημων ανακοινώσεων και δηλώσεων. Οι τελευταίες, κατά κανόνα δημοσιεύονταν αυτούσιες, χωρίς περικοπές – όπως κατέδειξε και η αντιπαραβολή πολλών από αυτές με τα επίσημα κείμενα που είχαν εντοπιστεί σε αρχειακούς φακέλους. Από την άλλη, η αρθρογραφία και σχολιογραφία των εφημερίδων μεταφέρει μια χρήσιμη εικόνα για τις αντιλήψεις και αντιπαραθέσεις της εποχής, σε διάφορα ζητήματα που εξετάζονται στη μελέτη. Η δε σύνδεση κάποιων εφημερίδων με πολιτικά πρόσωπα ή κόμματα (όπως *Η Χαραυγή*, που ήταν εκφραστικό όργανο του ΑΚΕΛ), παρείχε τη δυνατότητα διάγνωσης των εκάστοτε θέσεων αυτών των φορέων. Συμπληρωματικά, κάποιες επίσημες εκδόσεις των κομμάτων για αποφάσεις συνεδρίων τους ή για τις θέσεις τους ειδικά πάνω σε ζητήματα Εκπαίδευσης, ενίσχυσαν σημαντικά αυτή τη διαδικασία.

Η παράθεση αποσπασμάτων από πρωτογενείς πηγές και από τον Τύπο της εποχής, ακολουθεί πιστά τα κείμενα, χωρίς παρέμβαση στη σύνταξη ή ορθογραφία. Η μόνη διαφορά είναι ότι χρησιμοποιείται το μονοτονικό σύστημα. Όπου τα αποσπάσματα από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές ήταν στην Αγγλική (ή σε λίγες περιπτώσεις στη Γαλλική), έγινε μετάφραση στα Ελληνικά από τον γράφοντα. Τα αποσπάσματα στην Τουρκική μεταφράστηκαν με τη βοήθεια των Γκιουβέν Ουλουντάγκ και Νιαζί Κιζίλγιουρεκ.

Όλα τα αποσπάσματα τοποθετούνται σε εισαγωγικά, είτε παρατίθενται στο κείμενο, είτε στις υποσημειώσεις. Εκεί όπου υπάρχει υπογράμμιση, αναφέρεται αν αυτή είναι μέσα στο πρωτότυπο κείμενο ή αν είναι επιλογή του γράφοντα. Στον όρο «κοινότητα», το πρώτο γράμμα γράφεται με κεφαλαίο, όταν εννοείται η εθνική κοινότητα, προκειμένου να γίνεται διάκριση από τις τοπικές κοινότητες. Για παρεμφερείς λόγους, το ίδιο συμβαίνει και με τους όρους «Εκπαίδευση», «Εκπαιδευτικό Σύστημα» και «Εκπαιδευτική Πολιτική».

III. Η δομή της παρούσας μελέτης

Η εργασία αναπτύσσεται σε έξι κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση της εξέλιξης του Ελληνοκυπριακού και του Τουρκοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος. Το Ελληνοκυπριακό, ως απότοκο του ύστερου Ελληνικού Διαφωτισμού και του αλυτρωτικού κινήματος, εμφανίστηκε πριν τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Το Τουρκοκυπριακό αναδύθηκε ως κοινοτική αφύπνιση, μπροστά στο αίτημα των Ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα. Παρουσιάζεται, επίσης, ο καταλυτικός ρόλος της ίδρυσης των κρατών της Ελλάδας και της Τουρκίας, η παρουσία της Εκκλησίας ως πρωταγωνιστή στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα και οι ιδιαιτερότητες του καθεστώτος διοίκησης του νησιού από τους Βρετανούς. Αναδεικνύεται το γεγονός ότι ο έλεγχος του Ελληνοκυπριακού κινήματος από την Εκκλησία, έδωσε από νωρίς ένα χαρακτήρα καθαρά μεταφυσικό στο αίτημα για ένωση με την Ελλάδα. Το στοιχείο αυτό διηθήθηκε στην Εκπαιδευτική Πολιτική με άμεσους και έμμεσους τρόπους. Επίσης, αναδεικνύεται ο ρόλος που διαδραμάτισε ο παράγοντας «ο σημαντικός άλλος», δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο έβλεπαν οι Τουρκοκύπριοι τους Ελληνοκύπριους και η – άλλοτε αντιγραφική και άλλοτε διασταλτική – διαμόρφωση του δικού τους κινήματος. Η προβολή όλων αυτών στην Εκπαιδευτική Πολιτική της κάθε Κοινότητας, τόσο πριν την Ανεξαρτησία, όσο και μετά, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και θα μπορούσε να αποτελέσει το αντικείμενο πολλών διαφορετικών εργασιών. Στην παρούσα μελέτη επιλέγηκαν οι διαστάσεις εκείνες οι οποίες διευκολύνουν περισσότερο τη συγκριτική δυνατότητα, ή αναδεικνύουν εναργέστερα τις συμβατότητες και ασυμβατότητες, τις διαφοροποιήσεις και τις αποχρώσεις στην Εκπαιδευτική Πολιτική. Στο τελευταίο τμήμα, το οποίο καταλαμβάνει περισσότερο από το ένα τρίτο του κεφαλαίου, η επικέντρωση στην Εκπαίδευση της περιόδου 1959-1974 είναι σχεδόν αποκλειστική. Αυτό στοχεύει στο να αναδειχθούν οι εσωτερικές διαφοροποιήσεις στα δύο εκπαιδευτικά συστήματα, συνεπεία των πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών και των συνακόλουθων τροποποιήσεων που υπέστησαν τα ιδεοτυπικά μορφώματα για το ρόλο της Εκπαίδευσης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο η εργασία επικεντρώνεται στα εκπαιδευτικά συστήματα των δύο Κοινοτήτων, κατά την περίοδο 1959-1974. Αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, τον κορμό της εργασίας, με αποτέλεσμα να έχει και τη μεγαλύτερη έκταση. Υποδιαιρείται σε τρία υποκεφάλαια. Στο πρώτο, γίνεται παρουσίαση της συνταγματικής συνθήκης του απόλυτου διαχωρισμού των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων και του θεσμικού πλαισίου της λειτουργίας τους (αρχικά υπό τον έλεγχο των Κοινοτικών Συνελεύσεων), τόσο κατά τη μεταβατική και την πρώτη περίοδο (1959-1964), όσο και μετά τον εδαφικό διαχωρισμό των δύο Κοινοτήτων (1965-1974). Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, παρουσιάζονται διεξοδικά τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων, η δομή τους, οι τύποι σχολείων και οι κλάδοι σπουδών. Αξιοποιούνται τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα, προκειμένου να παρουσιαστεί τόσο η εξελικτική τους πορεία, όσο και οι κοινωνικές

και οικονομικές διαστάσεις των επιλογών που τα δόμησαν. Στο πλαίσιο αυτό, οι επιμέρους δείκτες επιτρέπουν να αποδοθεί η ταυτότητα των δύο συστημάτων και να τοποθετηθούν στον παγκόσμιο χάρτη. Αυτό διευκολύνεται από τη συγκριτική παρουσίαση αντίστοιχων δεδομένων της ελληνικής Εκπαίδευσης (λιγότερο της Τουρκικής) και εκείνης ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών της εποχής. Παρεκβατικά, γίνεται παρουσίαση της παροικιακής Εκπαίδευσης στη Βρετανία. Ο λόγος είναι ότι η εξέλιξή της, τα προβλήματα και οι συγκρούσεις γύρω απ' αυτήν, αναδεικνύουν με εναργή τρόπο τις κυρίαρχες αντιλήψεις και τα διλήμματα της Λευκωσίας για την ευρύτερη Εκπαιδευτική Πολιτική. Αναδεικνύουν ακόμη το ρόλο των προσωπικών δυναμικών, καθώς και τις αντιπαραθέσεις με την Αθήνα – ιδιαίτερα την περίοδο 1968-1974. Στο τρίτο υποκεφάλαιο, παρουσιάζονται στοιχεία για τους εκπαιδευτικούς των δύο βαθμίδων, τις αντιλήψεις και στάσεις τους, καθώς και για το ρόλο των εκπαιδευτικών οργανώσεων.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να αναδειχθεί ο ρόλος των προσώπων. Η διαμόρφωση του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος της περιόδου, επηρεάστηκε έντονα από τις αντιλήψεις, το λόγο και την πολιτική δύο κυρίως προσωπικοτήτων της εποχής, του Κ. Σπυριδάκι και του Φρ. Πετρίδη. Στις δύο αυτές προσωπικότητες επικεντρώνεται το κεφάλαιο. Δευτερευόντως, παρουσιάζεται και ο διαμορφωτικός ρόλος άλλων προσωπικοτήτων, είτε του εκπαιδευτικού είτε του ευρύτερου πολιτικού οικοδομήματος, όπως των υπουργών Εργασίας και Οικονομικών, Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη. Η εν πολλοίς βιογραφική προσέγγιση των Κ. Σπυριδάκι και Φρ. Πετρίδη, συμβάλλει ώστε να εντοπιστούν διαφοροποιήσεις και αλλαγές στο Εκπαιδευτικό Σύστημα, που επήλθαν ως αποτέλεσμα και των προσωπικών τους αντιλήψεων, βιωμάτων, εμμονών και αντιπαραθέσεων. Αυτές δεν εξέτρεπαν σημαντικά τη ροή του ποταμού, δημιουργούσαν όμως αξιοσημείωτες παράπλευρες ροές ή σημεία λιμνασμού.

Στο τέταρτο κεφάλαιο η μελέτη επικεντρώνεται στις εκπαιδευτικές σχέσεις Ελλάδας-Κύπρου. Λειτουργεί κυρίως συμπληρωματικά. Σε όλα τα υπόλοιπα κεφάλαια είναι διαρκώς παρούσα η σχέση του Ελληνοκυπριακού και του Τουρκοκυπριακού Συστήματος με τα αντίστοιχα των «μητέρων πατρίδων». Εδώ επιδιώκεται να φωτιστούν πτυχές που δεν αναδείχθηκαν επαρκώς στα άλλα κεφάλαια. Όπως είναι η διαχρονικότητα των στενών σχέσεων αλλά και των αποκλίσεων, οι εντάσεις και οι ανατροπές, τα εμπόδια και οι αδυναμίες στην υλοποίηση αποφάσεων. Αναδεικνύεται επίσης ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι διαφορετικές ιστορικές, πολιτειακές, κοινωνικές και οικονομικές δομές μεταξύ των δύο χωρών. Το τελευταίο τμήμα του κεφαλαίου επικεντρώνεται στις επιπτώσεις που είχαν στην Εκπαίδευση οι διαβρωτικές πολιτικές της στρατιωτικής δικτατορίας την περίοδο 1967-74.

Στο πέμπτο κεφάλαιο εξετάζονται οι επιδράσεις που είχαν και στα δύο εκπαιδευτικά συστήματα οι αποφάσεις διεθνών οργανισμών για την Εκπαίδευση, οι δεσμοί που αναπτύχθηκαν και η βοήθεια – οικονομική και σε εμπειρογνωμοσύνη (κυρίως από την Unesco και το Συμβούλιο της Ευρώπης). Ακόμη, η δραστήρια συμμετοχή σε συνέδρια, ο θεσμός των υποτροφιών για μεταπτυχιακές σπουδές σε διάφορες χώρες και άλλες συναφείς παράμετροι. Με τη βοήθεια των στοιχείων της αρχαιακής έρευνας, εντοπίζεται η εκάστοτε διαδρομή που ακολουθήθηκε στη λήψη απόφασης και στην εφαρμογή συγκεκριμένων μέτρων, υπό την επίδραση των πιο πάνω παραγόντων. Εντοπίζονται όμως, παράλληλα, και πολλά ελλείμματα και δυσλειτουργίες των διαύλων. Η πολιτική της ταύτισης με τα εκπαιδευτικά συστήματα των «μητέρων πατρίδων» και η αυτόματη σχεδόν υιοθέτηση των αποφάσεών τους, αποθάρρυνε τον προβληματισμό πάνω στην Εκπαιδευτική Πολιτική. Δημιούργησε μάλιστα συνθήκες εμπειρικής και μηχανιστικής προσαρμογής σε αποφάσεις και υποδείξεις υπερεθνικών οργανισμών. Πολλές φορές, αυτή η προσαρμογή είχε αποκλειστικά τυπικό χαρακτήρα.

Στο έκτο κεφάλαιο εξετάζονται οι πολιτικές και άλλες διαστάσεις των συζητήσεων γύρω από την ίδρυση πανεπιστημίου. Οι συζητήσεις αυτές συμπύκνωσαν σε μεγάλο βαθμό τις κυρίαρχες αντιλήψεις για τη γενικότερη Εκπαιδευτική Πολιτική και το ρόλο της Εκπαίδευσης. Το Πανεπιστήμιο Κύπρου ιδρύθηκε το 1992, παρόλο που ο προβληματισμός είχε ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ο βασικότερος λόγος αυτής της καθυστέρησης ήταν το γεγονός ότι στο θέμα είχε αποδοθεί εξ αρχής χαρακτήρας ύψιστου εθνικού κινδύνου. Αυτό μετέτρεπε τις συζητήσεις σε έντονη πολιτική αντιπαράθεση. Την ανάδειξη κινδύνων από την ίδρυση πανεπιστημίου ενθάρρυνε και η ανάμνηση της αποικιοκρατικής πολιτικής στο θέμα: Όταν το 1930 οι Βρετανοί έκαναν τις πρώτες σκέψεις για ένα τέτοιο πανεπιστήμιο, τις ενέταξαν στην πολιτική στόχευση να αμβλύνουν την εθνική συνείδηση των Ελληνοκυπρίων, προκειμένου να ελεγχθεί η επιμονή τους για Ένωση με την Ελλάδα. Αυτό συνεχίστηκε και κατά τα επόμενα χρόνια. Έτσι, πριν ακόμη το 1959, είχε δημιουργηθεί ένα υπόστρωμα έντονης καχυποψίας στους Ελληνοκύπριους. Πανεπιστήμιο σήμαινε αποκοπή από την Ελλάδα. Οι πολέμοι της ιδέας, μέχρι ακόμη και την ημέρα της ίδρυσης του Πανεπιστημίου Κύπρου το 1992, θεωρούσαν ότι αυτό θα συνέβαλλε στη χαλάρωση των δεσμών με την Ελλάδα και θα οδηγούσε στην αντικατάσταση της ελληνικής συνείδησης από μια κυπριακή. Μέχρι το 1974, δηλωνόταν άμεσα ότι αυτά εν τέλει θα απομάκρυναν τους Ελληνοκύπριους από το στόχο της Ένωσης. Ακόμη κι αν το πανεπιστήμιο θα ήταν ελληνόφωνο και όχι αγγλόφωνο ή διακοινοτικό. Αυτό το πλαίσιο δημιούργησε σημαντικές παρενέργειες στη συνολική Εκπαιδευτική Πολιτική. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνονται, επίσης, αναφορές στις διεξόδους Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης κατά την υπό εξέταση περίοδο. Κάποιες απ' αυτές τις

διεξόδους ήταν εγχώριες (με ανώτερα κρατικά και ιδιωτικά ιδρύματα), αλλά οι σημαντικότερες ήταν στο εξωτερικό – κυρίως στην Ελλάδα, τη Βρετανία και την Τουρκία (για τους Τουρκοκύπριους).

Σε παράρτημα της εργασίας, παρατίθενται τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα δύο εκτενών συνεντεύξεων που λήφθηκαν για τα δύο εκπαιδευτικά συστήματα της περιόδου και τα γεγονότα που επηρέασαν την εξέλιξή τους. Στις συνεντεύξεις αυτές (με τον Τ. Χατζηδημητρίου για την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση και με τους Νιαζί Κιζίλγιουρεκ και Μεχμέτ Τσαγλάρ για την Τουρκοκυπριακή) γίνονται αναφορές και παραπομπές στα κεφάλαια της εργασίας. Σε αυτά παρατίθενται και στοιχεία που προέκυψαν από μικρότερες συνεντεύξεις, που λήφθηκαν για επιμέρους ζητήματα. Αυτές οι μικρότερες συνεντεύξεις δεν κρίθηκε αναγκαίο να παρατεθούν ξανά στο παράρτημα.

Κεφάλαιο 1

Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων

στην Κύπρο και η Εκπαίδευση

I. Εισαγωγικά

Για να γίνει κατανοητή η διαδικασία ανάπτυξης των δύο Εκπαιδευτικών Συστημάτων¹ (Ελληνοκυπριακού και Τουρκοκυπριακού) κατά την περίοδο 1959-1974, είναι απαραίτητη η κατανόηση των κοινωνικών και πολιτικών όρων που διαμόρφωσαν το πλαίσιο λειτουργίας τους: «*Η εκπαίδευση δεν μπορεί να εξετάζεται χωριστά από την κοινωνία που τη διαμόρφωσε και τη διέπλασε. Για να κατανοήσει κανείς το εκπαιδευτικό σύστημα, θα πρέπει αναγκαστικά να κατανοήσει τη φύση της κοινωνίας*»². Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που στην Κύπρο οι όροι δόμησης της αυτοεικόνας της κοινωνίας και οι όροι λειτουργίας του πολιτικού συστήματος υπαγορεύτηκαν σε μεγάλο βαθμό από την ανάπτυξη και τη σύγκρουση των εθνικιστικών κινημάτων στις δύο Κοινοότητες³. Ως νεωτερικές «οντότητες», τα δύο εκπαιδευτικά συστήματα επηρεάστηκαν άμεσα από τη σύγκρουση.

Τα εθνικιστικά κινήματα στην Κύπρο συναρτώνται με τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά συστήματα σε δύο επίπεδα: Διαμόρφωσαν σε σημαντικό βαθμό το υπόστρωμα των συστημάτων κατά την προηγούμενη περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. Ακολούθως, διαμόρφωσαν εν πολλοίς και τους όρους οργάνωσης των εκπαιδευτικών συστημάτων κατά την υπό εξέταση περίοδο. Οι δύο αυτές συνάψεις διακρίνονται μόνο μεθοδολογικά. Η Ανεξαρτησία εγκαινίασε μια γενικότερη ασυνέχεια, αλλά σε μεγάλο βαθμό διατηρήθηκαν ουσιώδεις συνέχειες στα εκπαιδευτικά συστήματα. Όπως θα διαφανεί κατά τη διερεύνηση της περιόδου 1959-74, η δημιουργία του Κυπριακού Κράτους επέφερε διαφοροποιήσεις, χωρίς όμως να διαρρήξει τη σύνδεση εθνικιστικών κινημάτων και Εκπαίδευσης.

¹ Ο όρος χρησιμοποιείται εδώ με τη γενικά παραδεκτή του σημασία, δηλαδή ως ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται μέσα σε μια δοσμένη κοινωνία η διαδικασία αγωγής-μάθησης. Βλέπε Πυργιωτάκης, Ι. *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σ. 62.

² Nomalizo, M. «Η Εκπαιδευτική Κρίση», στο Πυργιωτάκης, Ι. – Κανάκης, Ι. [Επιμ.], *Παγκόσμια Κρίση στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 1992, σ. 159

³ Για μια θεωρητική προσέγγιση των εθνοτικών συγκρούσεων βλέπε ιδιαίτερα Ηρακλείδης, Αλ. *Διεθνείς και εθνοτικές συγκρούσεις*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2009 και *Ανάλυση και επίλυση συγκρούσεων*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2011. Για την εξέλιξη της εθνοτικής σύγκρουσης στην Κύπρο, σε συνάρτηση με το διεθνές πολιτικό και διπλωματικό περιβάλλον και το ρόλο των «μητέρων πατρίδων» (Ελλάδα και Τουρκία), βλέπε Ηρακλείδης, Αλ. *Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004 – Από την ένωση στη διχοτόμηση*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006 (ιδιαίτερα τις αναφορές για την περίοδο μέχρι το 1974).

Εν όψει των πιο πάνω, είναι απαραίτητο να ακολουθηθεί η διαδικασία που εισηγείται ο Ν. Παπαδάκης για την κατανόηση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, δηλαδή η «συγκειμενοποίηση» μέσω των τριών αναλυτικών συνιστωσών: Του δεοντολογικού άξονα (ιδεολογία/ όραμα που επικαθορίζει την Εκπαιδευτική Πολιτική), του οντολογικού άξονα (η ίδια η παραγωγή Εκπαιδευτικής Πολιτικής) και του πλαισίου (πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες)⁴. Το να προηγηθεί ο δεοντολογικός άξονας – τουλάχιστον κατά ένα σημαντικό τμήμα του –, στην περίπτωση της Κύπρου συμπίπτει με την εξέταση του ιδεολογικού προτάγματος που επέβαλε η διαμόρφωση των εθνικιστικών αιτημάτων και κινημάτων. Αυτή η πρόταξη όμως, έχει καθαρά μεθοδολογικό χαρακτήρα και οπωσδήποτε όχι αξιολογικό. Δε συνεπάγεται υποτίμηση, τόσο των άλλων πτυχών του δεοντολογικού άξονα, όσο και των άλλων δύο συνιστωσών. Γι' αυτό το λόγο και θα γίνει εν εκτάσει προσέγγισή τους στη συνέχεια.

Εάν, λοιπόν, η προσπάθεια να κατανοήσουμε τις παραμέτρους των εκπαιδευτικών συστημάτων της περιόδου, προϋποθέτει ευθείες αναφορές στη δυναμική των εθνικιστικών κινημάτων στις δύο Κοινότητες, θα πρέπει να προσεγγιστεί ερευνητικά η διαδικασία ανάπτυξής τους και η συνάρτησή της με την Εκπαιδευτική Πολιτική. Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορεί και το γεγονός ότι, κατ' αντανάκλαση του Ελληνικού και του Τουρκικού Εκπαιδευτικού Συστήματος, τα δύο κυπριακά συστήματα χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία της ιδεολογικής-πολιτιστικής λειτουργίας τους, σε βάρος των άλλων λειτουργιών τους⁵. Θα πρέπει να διευκρινιστεί βέβαια ότι η συνάρτηση Εθνικισμός-Εκπαίδευση δε διεκδικεί προνομιακή εστίαση στην παρούσα μελέτη. Επομένως, η ανάδειξη αυτού του παράγοντα δε συμπίπτει με την υιοθέτηση μιας αντίστοιχης αφηγηματικής προσέγγισης της ιστορίας της Εκπαίδευσης στην Κύπρο. Απλώς το να επιδείξουμε την απαραίτητη προσοχή σε αυτή την κυριαρχία της ιδεολογικής-πολιτιστικής λειτουργίας, διευκολύνει το να αναδειχθεί η ανομοιογενής/άνιση εξέλιξη των συνθετικών στοιχείων της κυπριακής κοινωνίας και η αντανάκλαση που αυτό είχε στα Εκπαιδευτικά Συστήματα.

Όλες αυτές οι ιδιαιτερότητες καθιστούν αρκετά κρίσιμη τη μεθοδολογική προσέγγιση του θέματος. Προκειμένου να αποφευχθούν αναχρονισμοί και ασάφειες, επιστημολογικά φαίνεται ως προτιμότερη μια εκδοχή «σειραϊκής» προσέγγισης της ιστορίας των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Κύπρο. Κατ' αυτήν, με τη διάκριση των επιπέδων ιστορικής πραγματικότητας, *«ο ρυθμός εξέλιξης [καθίσταται] μετρήσιμος και παραβλητός... ανάλογα με*

⁴ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 275

⁵ Καζαμία, Α. «Η Εκπαιδευτική Κρίση στην Ελλάδα και τα Παράδοξά της: Μια Ιστορική Συγκριτική Θεώρηση», *Ανάπτυξη εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών*, Τόμος 58, Αθήνα 1983, σ. 415-467. Βλέπε επίσης σχετικά Πυργιωτάκης, Ι. «Η Ελληνική Εκπαιδευτική Κρίση: Μύθοι και Πραγματικότητες», στο Πυργιωτάκης, Ι. – Κανάκης, Ι. [Επιμ.], *Παγκόσμια Κρίση στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1992, σ. 177-205.

το αν τον εξετάζουμε στο εσωτερικό μιας και της ίδιας σειράς ή αν συγκρίνουμε τη μια σειρά με την άλλη»⁶. Κάτι τέτοιο βέβαια, σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να απαλλάξει την ερευνητική και ερμηνευτική διαδικασία από την ανάγκη των προαπαιτούμενων οργανωτικών αρχών και εννοιών, των στοιχείων δηλαδή που προσδίδουν «στο παρελθόν αφηγηματική δομή και εννοιολογική συνοχή»⁷. Ίσα-ίσα που τις καθιστά απαραίτητες, αλλά και πιο λειτουργικές.

Εν πάση περιπτώσει θα ήταν σκόπιμο, εξετάζοντας κανείς την ανάπτυξη των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Κύπρο, να έχει πάντα κατά νου το επιστημολογικά «αυτονόητο», αλλά ερευνητικά όχι πάντα εύκολο στο χειρισμό του· ότι δηλαδή η οικοδόμηση αυτών των συστημάτων ήταν οργανικό τμήμα της νεωτερικότητας, όχι απλώς ένα παρεπόμενό της. Δεν επρόκειτο για απλή σχέση επίδρασης ή αλληλεπίδρασης. Τη συνάρτηση αυτή αποτυπώνει πειστικά ο Ν. Κιζιλγιουρεκ: «Κάποια στιγμή, όπως παντού, έτσι και στο χωριό μας έφθασε η νεωτερικότητα. Σχολεία και εφημερίδες άρχισαν να μετατρέπουν τους Μουσουλμάνους και τους Χριστιανούς του χωριού σε Τούρκους και Έλληνες... Η Κύπρος 'μάθαινε γράμματα' και μπαίνοντας στην τροχιά του εθνικισμού και της νεωτερικότητας, επανα-οριοθετούσε τις φαντασίες των ανθρώπων, το χώρο και το χρόνο τους»⁸.

II. Οι απαρχές του Ελληνοκυπριακού Εθνικιστικού Κινήματος⁹ και το εκπαιδευτικό ιδεώδες

Σύμφωνα με τον Γ. Γιωργή «το κυπριακό [Ελληνοκυπριακό] εθνικό κίνημα αποτελεί την τελευταία έκφραση του ελληνικού αλυτρωτισμού. Η ίδρυση και λειτουργία του ελληνικού κράτους αποτέλεσε εστία έλξης για τους υπόδουλους ελληνικούς πληθυσμούς που διαβιούσαν στην οθωμανική επικράτεια. Κρήτη, Θεσσαλία, Ήπειρος, Κύπρος έγιναν εστίες εθνικιστικών κινήματων που διεκδικούσαν ενσωμάτωση στην Ελλάδα»¹⁰.

Της εμφάνισης του ελληνοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος προηγήθηκε η περίοδος σταθεροποίησης της πολιτικής εξουσίας της Εκκλησίας της Κύπρου, στο πλαίσιο των

⁶ Nogueau, P. – Goff, Z. *Το έργο της Ιστορίας*, μτφρ. Ζ. Μητσοτάκη, Τόμος Α', Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1983, σ. 137

⁷ Κόκκινος, Γ. *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σ. 260-261

⁸ Κιζιλγιουρεκ, Ν. «Τα πέτρινα χρόνια των Τουρκοκυπρίων 1964-1974», στο *Χρονικό*, Τεύχος 61, Λευκωσία 26 Απριλίου 2009, σ. 4-5

⁹ Κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990, στον πολιτικό λόγο της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας επιχειρήθηκε συχνά η αποστασιοποίηση από τον όρο «εθνικισμός», εφόσον θεωρούνταν ταυτισμένος με ιδεολογικές και πολιτικές επιλογές της περιόδου 1959-1974. Προκειμένου να αποδοθεί η προσήλωση στα ιδανικά του έθνους, κατά τρόπο όμως απαλλαγμένο από ακραίες συμπεριφορές, χρησιμοποιήθηκε ευρέως στο δημόσιο λόγο ο όρος «εθνισμός». Ακολουθώντας τη διεθνή βιβλιογραφία, η επιστημονική κοινότητα της Κύπρου εξακολούθησε να χρησιμοποιεί τον όρο «εθνικισμός», ενώ και στον πολιτικό λόγο περιθωριοποιήθηκε εν τέλει ο όρος «εθνισμός».

¹⁰ Γιωργής, Γ. «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος», στο *Κύπρος – Το πολιτιστικό της πρόσωπο δια μέσου των αιώνων*, Πρακτικά Συμποσίου 2001, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003, σ. 164

δικαιωμάτων που της είχε παραχωρήσει η Υψηλή Πύλη¹¹. Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Κύπρου αύξησε κατακόρυφα την πολιτική και οικονομική της εξουσία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα¹² και δημιούργησε γύρω της έναν κύκλο ισχυρών κοσμικών παραγόντων. Μέσα στο σώμα της εκκλησιαστικής ιεραρχίας συγκροτήθηκε και αναπτύχθηκε ένα σύστημα πολιτικο-διπλωματικής συμπεριφοράς¹³ που την ώθησε να εμπλακεί, μαζί με τον περιβάλλοντα κύκλο, στις οικονομικές δοσοληψίες και στις αντιπαλότητες που η οικονομική και πολιτική ισχύς γονιμοποιούσε¹⁴. Το πλαίσιο που δημιουργήθηκε, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες¹⁵, δεν επέτρεψε την ισχυρή παρουσία των ιδεών του διαφωτισμού και του εθνικισμού στην Κύπρο πριν από την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης¹⁶.

Ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός ήταν έμμεσο μόνο απότοκο του διαφωτιστικού κινήματος, ως ένα τέκνο του ύστερου Ελληνικού Διαφωτισμού¹⁷. Διάνυσε δε το στάδιο εμφάνισης και σταθεροποίησης σε σύντομο χρονικό διάστημα. Μέσα σε αυτό το περιορισμένο

¹¹ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α' (1878-1949), Μτφρ. Κώστας Σαρρόπουλος, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείου της «Εστίας», Αθήνα 2007, σ. 61-63 και Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 13. Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ο Αρχιεπίσκοπος ονομάστηκε «Μιλέτ μπασί» (εθνάρχης), ενώ από το 1754 είχε πάρει τον τίτλο του «Ραγιά – Κοτζαμπάση», γεγονός που οδήγησε κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα στην κατοχύρωση ισχυρών διοικητικών και εκτελεστικών εξουσιών. Ο Louis Lacrois, μάλιστα, θεωρεί ότι στην πράξη ο Αρχιεπίσκοπος ήταν η καθαυτό εξουσία στην Κύπρο που ήλεγχε τα πάντα (βλέπε Cobham, C.D. *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, Cambridge University Press, Cambridge 1908, p. 463). Ενώ ο Hill συνδέει αυτές τις υπερεξουσίες με τη σημαντική οικονομική και πνευματική κατάπτωση του πληθυσμού της Κύπρου στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (βλέπε Hill, G. *A History of Cyprus*, Vol. IV, *The Ottoman Province, the British Colony 1571-1948*, Cambridge University Press, Cambridge 1952, p. 319). Για το περιεχόμενο των αρχιεπισκοπικών προνομίων, αρκετά διαφωτιστική είναι η μετάφραση διοριστικών σουλτανικών βερατίων, στο Χιδίρογλου, Π. «Σουλτανικά βεράτια», *Επετηρίς VII (1973-1975) Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, Λευκωσία 1975, σ. 119-250.

¹² Μιχαήλ, Μ.Ν. «Η Πολιτειακή Λειτουργία της Εκκλησίας της Κύπρου κατά την Οθωμανική Περίοδο», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, Τόμος 30, Λευκωσία 2004, σ. 209-258

¹³ Luke, H. *Cyprus. A Portrait and an Appreciation*, Harrap Editions, London 1973, p. 181

¹⁴ Mazower, M. *The Balkans*, Phoenix Editions, London 2001, p. 60-62. Ο Mazower αναφέρει ότι «η Εκκλησία έγινε διαβόητα διεφθαρμένη, καθώς τα ανώτατα αξιώματά της αγοράζονταν και πωλούνταν μέσω τεράστιων δωροδοκιών προς τους Οθωμανούς αξιωματούχους». Σημειώνει ως ένδειξη αυτής της κατάστασης τη συχνή αλλαγή πατριαρχών. Η περίοδος ανταγωνισμών για την κυπριακή Εκκλησία μπορεί να εντοπιστεί ιστορικά κυρίως ανάμεσα στο 1810 και το 1865, οπότε και είχαμε τη διαδοχή οκτώ Αρχιεπισκόπων. Την παράδοση των έντονων και ασυγκάλυπτων πλέον πολιτικών χειρισμών για τη διαδοχή στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, εγκαινίασε ο Οικονόμος – και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος – Κυπριανός, όταν το 1810 πέτυχε να εξοριστεί ο μέχρι τότε Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος, προκειμένου να τον διαδεχθεί. Βλέπε Παυλίδης, Α. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τόμος Δ', Εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1993, σ. 146-147.

¹⁵ Κυρίως γεωγραφικούς και κοινωνικούς: Παρά την ύπαρξη επαφών μιας μικρής μερίδας Κυπρίων με θεσμούς και πρόσωπα του Ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ευρώπης, η γεωγραφική θέση της Κύπρου δεν επέτρεπε μαζικότερη συνάφεια, από τη στιγμή μάλιστα που η εμπορική τάξη ήταν περιορισμένη και το ποσοστό εγγράμματος πληθυσμού στην αγροτική κυπριακή κοινωνία ήταν πολύ μικρό.

¹⁶ Η ανίχνευση κάποιων στοιχείων από ιδέες του διαφωτισμού σε προγενέστερα έργα (όπως για παράδειγμα στο έργο του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού από τον Θεόδωρο Παπαδόπουλο – βλέπε Παπαδόπουλος, Θ. «Το Ιστορικό έργο του Αρχιμανδρίτου Κυπριανού», Πρόλογος εις την επανέκδοση της *Ιστορίας Χρονολογικής της Νήσου Κύπρου υπό Αρχιμανδρίτου Κυπριανού*, Λευκωσία 1971), δεν επαρκεί για να προσδώσει χαρακτήρα σημαντικής παρουσίας των ιδεών του διαφωτισμού και του εθνικισμού στην περίοδο πριν από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

¹⁷ Περισιάνης, Π. «Ο Κυπριακός Διαφωτισμός», στο *Κύπρος – Το πολιτιστικό της πρόσωπο δια μέσου των αιώνων*, Πρακτικά Συμποσίου 2001, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003, σ. 151. Ο Π. Περισιάνης θεωρεί ότι ο Κυπριακός Διαφωτισμός είναι παράγωγο της τρίτης φάσης του Ελληνικού Διαφωτισμού.

χρονικό πλαίσιο, βρέθηκε μπροστά σε σημαντικά γεγονότα που τον αφορούσαν, όπως ήταν η ελληνική επανάσταση και η δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Την ίδια περίοδο το Tanzimat καθιστούσε – φαινομενικά έστω – ακόμη πιο εύφορο το έδαφος για την άσκηση των αυτοδιοικητικών λειτουργιών των εθνικο-θρησκευτικών Κοινοτήτων¹⁸. Σε κάποιο βαθμό, λοιπόν, υποχρεώθηκε να διανύσει τα πρώτα του βήματα σε συνθήκες εκτάκτου ανάγκης, με αποτέλεσμα να μην είναι στην περίπτωση του ευδιάκριτο το ερμηνευτικό μοντέλο που θέλει τον Εθνικισμό να προηγείται του Έθνους¹⁹.

Ο κυρίαρχος ρόλος της Εκκλησίας της Κύπρου συνέβαλε στη χωρίς κραδασμούς μετάβαση από το «γένος» στο «έθνος», από την ταυτότητα του «ρωμιού» στην ταυτότητα του «έλληνα»²⁰ – εμπειρία όχι τόσο ομαλή για άλλα τμήματα του ελληνισμού²¹. Αυτό έδωσε ώθηση, εκτός των άλλων, και στο να μετατραπεί η ίδια σε κατεξοχήν φορέα του ελληνοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος. Και ο ηγετικός της ρόλος υπήρξε αποφασιστικός παράγοντας για τη μακροχρόνια αντοχή του, αφού ο θεσμικός της συντηρητισμός τροφοδοτούσε με την ανθεκτικότητά του στο χρόνο το εθνικιστικό κίνημα²². Εξάλλου, στο ίδιο το ελληνικό κράτος υπήρξε ιδιαίτερα έντονη αμέσως μετά την ίδρυσή του η χρήση συνδέσεων και συμβόλων όπως η θρησκεία και η γλώσσα²³, πράγμα που σταθεροποιούσε ακόμη περισσότερο τη θέση της Εκκλησίας της Κύπρου στην πολιτική πρωτοκαθεδρία.

¹⁸ Zürcher, E. J. *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Μτφρ. Β. Κεχριώτης, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 98-121

¹⁹ Λέκκας, Π.Ε. *Η εθνικιστική ιδεολογία*, Γ' έκδοση, Κατάρτι 2006, σ. 99. Η άποψη αυτή ανάγεται, βέβαια, στους Gellner (Gellner, E. *Nations and Nationalism*, London [second edition] 2006) και Hobsbawm (Hobsbawm, E.J. *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge 1990, σ. 10: «Ο εθνικισμός προηγείται των εθνών. Τα έθνη δεν παράγουν κράτη και εθνικισμούς, αλλά το αντίστροφο»). Σύμφωνα με τον John Breuilly (Breuilly, J. "Bringing History Back into Nationalism?", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010, p. 9-10), η πηγή αυτής της προσέγγισης ήταν το απότοκο της εναρκτήριας πρότασης του Kedourie στο βιβλίο του για τον εθνικισμό, ότι δηλαδή «ο εθνικισμός είναι ένα δόγμα που εφευρέθηκε στην Ευρώπη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα» (Kedourie, E. *Nationalism*, London 1961 [second edition]). Ο Breuilly (σ. 12-17) υποστηρίζει ότι αυτή η προσέγγιση έχει όρια και αδυναμίες – θεωρώντας ως κύριο μειονέκτημα των φορέων της την «αρνητικότητα» έναντι της ιστορικής τεκμηρίωσης, η οποία ευθύνεται για τη στατική θεώρηση των προκαπιταλιστικών δομών και την περιορισμένη ιστορικότητα στον τρόπο που αντιμετωπίζουν τις προ του 19^{ου} αιώνα κοινωνίες. Αντίθετα, θεωρεί πιο ακριβείς τις προσεγγίσεις που διακρίνουν τον εθνικισμό από το έθνος και συνδέουν τον εθνικισμό με την ιστορική εξέλιξη των πολιτικών ιδεολογιών, των κινήματων και των λαϊκών αισθημάτων ή αντιλήψεων – όπως συμβαίνει με τις εργασίες του Miroslav Hroch και από τον ελληνοτουρκικό χώρο με τις μελέτες των Π. Κιτρομηλίδη και Ε. Göçek.

²⁰ Kitromilides, P. "'Imagined Communities' and the origins of the 'National Question' in the Balkans", στο *European History Quarterly*, Vol. 19, no 2, 1989.

²¹ Αναγνωστοπούλου, Σ. «1919-1922: Ο εθναρχισμός του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο της Μεγάλης Ιδέας», *Τα Ιστορικά*, τόμος 25, τεύχος 47, Δεκέμβριος 2007, σ. 390-391

²² Heywood, A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, Πρόλογος – Επιμέλεια Ν. Μαραντζίδης, μτφρ. Χαρίδημος Κουτρίης, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 146 [Για την ανθεκτικότητα του Συντηρητισμού στο χρόνο και τη δυνατότητα συμπόρευσής του με άλλες ιδεολογίες.]

²³ Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010, p. xiii. Χρησιμοποιείται ο όρος «πρωτο-εθνικιστικές συνάψεις και σύμβολα» ("proto-nationalist attachments and symbols"), ιδιαίτερα για τη θρησκεία και τη γλώσσα.

Παράλληλα, το αυτοκέφαλό της και η παραδοσιακή ανεξαρτησία της από το Φανάρι²⁴, διευκόλυναν τη μετατόπιση του σημείου αναφοράς από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα – δηλαδή προς το εθνικό κέντρο – συνεπώς και την υιοθέτηση εθνικού πλέον ρόλου.

Παρά τις ιδιαιτερότητες αυτές όμως, η κυριαρχία του παραδοσιακού θρησκευτικού λόγου δεν ήταν δυνατό να μείνει εντελώς ανέπαφη στην Κύπρο από την επίδραση του Διαφωτισμού. Δεν αποσυντέθηκε, ώστε το κενό να το καλύψει ένα εθνικιστικό κίνημα έξω και πέρα από την Εκκλησία²⁵. Αλλά, τόσο η δημιουργία του ελληνικού κράτους, όσο και η νέα πολιτική κατάσταση μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία των μέσων του 19^{ου} αιώνα, δημιουργούσαν δεδομένα υποχρεωτικού αναπροσανατολισμού. Αυτό ώθησε την Εκκλησία της Κύπρου σε ακόμη πιο έντονο πολιτικό ρόλο, καθώς και σε υιοθέτηση σημαντικών στοιχείων του Διαφωτισμού στη δράση και στο λόγο της. Πράγμα που με τη σειρά του ενίσχυσε τα μεταφυσικά στοιχεία των εθνικιστικών πολιτικών επιδιώξεων, δημιουργώντας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα την οιονεί μεταφυσική βάση του ελληνοκυπριακού εθνικισμού. Πάνω σε αυτή τη βάση λειτούργησε το ιδεώδες της Ένωσης καθ' όλη τη διάρκεια της Βρετανικής διοίκησης, πολύ συχνά σε πείσμα της ίδιας της πραγματικότητας.

Η υιοθέτηση του εκπαιδευτικού ιδεώδους του Διαφωτισμού από την ηγεσία της Εκκλησίας της Κύπρου²⁶, είχε ως αποτέλεσμα (α) τη σημαντική αύξηση του αριθμού ιεραρχών που μετέβαιναν για σπουδές σε εκπαιδευτικά ιδρύματα του Μικρασιατικού και Βαλκανικού Ελληνισμού²⁷, (β) την έναρξη προσπάθειας για δημιουργία σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης στο νησί (Ελληνικού και Γυμνασίου) και ενίσχυσης της Δημοτικής. Ως σημαντικοί πρωταγωνιστές σ' αυτή την κατεύθυνση, κατά την προ του 1878 περίοδο του 19^{ου} αιώνα, θεωρούνται από τους μελετητές οι Αρχιεπίσκοποι Κυπριανός (1810-21, ίδρυσε την Ελληνική Σχολή το 1812), Πανάρετος (1827-40, επανίδρυσε τη Σχολή του Κυπριανού)²⁸ και Μακάριος Α' (1854-65, πέτυχε σημαντική πρόοδο στην οργάνωση της Στοιχειώδους πάνω σε παγκύπρια βάση, ίδρυσε το πρώτο Παρθεναγωγείο και εγκαινίασε το θεσμό της

²⁴ Γιωργής, Γ. «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος», ό.π., σ. 166

²⁵ Άντερσον, Μπ. *Φαντασιακές Κοινότητες – Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, Μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ. 33-34. Ο Άντερσον υποστηρίζει ότι ο Διαφωτισμός αποσύνθεσε την κυριαρχία του θρησκευτικού λόγου. Το κενό που δημιουργήθηκε έπρεπε να καλυφθεί, ώστε ο πόνος, ο φόβος του θανάτου, η επιθυμία της συνέχειας, της σωτηρίας και του αιώνιου να βρουν απαντήσεις. Αυτό το ρόλο διαδραμάτισε ο εθνικισμός, αναδυόμενος μέσα από το Διαφωτισμό.

²⁶ Χατζηθωμάς, Α. «Η Εκπαίδευση στην Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία», στο *Χρονικό*, Τεύχος 120, 21 Σεπτεμβρίου 2003, σ. 8

²⁷ Κυρίως στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πριν την ίδρυσή του – αλλά ακόμα και μετά – στην Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης, στη Ριζάρειο Σχολή και στην Ανώτερη Σχολή Ιασίου.

²⁸ Κιτρομηλίδης, Π.Μ. «Από τη δράση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παναρέτου», *Κυπριακά Σπουδαί*, Τόμος ΛΣΤ', Λευκωσία 1972, σ. 51-58

παραχώρησης υποτροφιών για ανώτερες σπουδές)²⁹. Έτσι, η διαδικασία μετάβασης από το «Γένος» στο «Έθνος», εξ αρχής δεν παρέμεινε υπόθεση της «εκκλησιαστικής διανόησης», αλλά βρήκε στην Εκπαίδευση τη δίοδο διασποράς της μέσα στην κοινωνία³⁰. Η Εκπαίδευση παντού αποτέλεσε «το ισχυρότερο όπλο για τη διαμόρφωση των εθνών»³¹. Και όπως συνέβη και σε άλλες χώρες, το οιονεί Εκπαιδευτικό Σύστημα που άρχισε να οικοδομείται στην Κύπρο «προοριζόταν να αναλάβει την πρωταρχική ευθύνη για την ηθική, πολιτισμική και πολιτική ανάπτυξη του έθνους. Έγινε η κοσμική εκκλησία»³². Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που η κυπριακή Εκκλησία διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην οικοδόμησή του³³.

Ως φυσική απόληξη των πιο πάνω, το θρησκευτικό στοιχείο και η γλώσσα (ή η «γλωσσική κοινότητα») ως ναυαρχίδα του εθνικισμού³⁴, συνδυάστηκαν επίσης κατά τρόπο παραγωγικό για τον τελευταίο, μέσω της καθοδηγούμενης από την Εκκλησία Εκπαίδευσης³⁵.

Αυτήν ακριβώς την περίοδο, δηλαδή κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Οθωμανικής Διοίκησης, συγκεντρώνονται και άλλοι παράγοντες που ενισχύουν τη διαδικασία εμπέδωσης του εθνικισμού. Ελληνοκύπριοι που είχαν συμμετάσχει στο αγώνα Ανεξαρτησίας της Ελλάδας, με την επιστροφή τους στο νησί αποτέλεσαν αντικείμενο θαυμασμού για το λαό και φορείς της διαμόρφωσης του εθνικού ιδεώδους. Σημαντικότερο όμως ρόλο, μετά την ίδρυση Ελληνικού Κράτους, διαδραμάτισαν οι εκπαιδευτικοί που έρχονταν από την Ελλάδα για να

²⁹ Φιλίππου, Λ. *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας, 1571-1878*, Λευκωσία 1930, σ. 106-109

³⁰ Το αξίωμα, λοιπόν, του Hobsbawm ότι «η πρόοδος των σχολείων και των πανεπιστημίων είναι το μέτρο της προόδου του εθνικισμού, και τα σχολεία και τα πανεπιστήμια ήταν οι πιο συνειδητοί υπέρμαχοί του», βρίσκει την εφαρμογή του μέσα στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, από τις παραμονές της μετάβασης στη Βρετανική διοίκηση. Βλέπε Hobsbawm, E. *The Age of Revolution, 1789-1848*, Mentor, New York 1964, p. 166. Παρατίθεται από τον Άντερσον στο Άντερσον, Μπ. *Φαντασιακές Κοινότητες*, όπ.π. σ. 116.

³¹ Hobsbawm, E. *The Age of Capital*, London 1977, p. 120. Παρατίθεται από τον A. Green. Βλέπε Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους - Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, Επιστημονική επιμέλεια Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής, Εισαγωγή - μτφρ. Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής - Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 193

³² Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους - Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, όπ.π., σ. 155. Ενδιαφέρουσα είναι και μια άλλη επισήμανση του A. Green στις σελίδες 193-194: «Αν και η εκπαίδευση δέχθηκε τονωτική ένεση από τα εθνικιστικά αισθήματα και συχνά αναπτύχθηκε με ιδιαίτερη ταχύτητα σε εκείνες τις χώρες όπου η εθνικιστική ανασυγκρότηση ήταν κυρίαρχη επιδίωξη, ωστόσο παραμελούνταν συχνά σε εκείνες τις χώρες όπου οι δυνάμεις αυτές δεν ασκούσαν επιρροή. Χαρακτηριστική περίπτωση η Αγγλία... Ήταν η πρώτη που απέκτησε εθνική ενότητα και συνεπώς ασχολούνταν λιγότερο με το ζήτημα τις επόμενες περιόδους... Το αίσθημα για την εθνική ταυτότητα ήταν μακάρια ασφαλές...».

³³ Κατά κανόνα στην Ευρώπη οι πρώτες μορφές τυπικής Εκπαίδευσης είχαν ως αφετηρία τους πρωτοβουλίες της Εκκλησίας. Στην περίπτωση της Κύπρου, όμως, η διαφορά είναι ότι η Εκκλησία διατήρησε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του νεωτερικού Εκπαιδευτικού Συστήματος, κατά το 19^ο και τον 20^ο αιώνα. Σε περιόδους δηλαδή που στην Ευρώπη την πρωτοβουλία για την οικοδόμησή του είχε αναλάβει το κράτος (σε κάποιες περιπτώσεις ήδη από αιώνες πριν).

³⁴ Άντερσον, Μπ. *Φαντασιακές Κοινότητες*, όπ.π. σ. 133-5. Στη σελίδα 194 προσθέτει: «Το πιο σπουδαίο αναφορικά με τη γλώσσα είναι η ικανότητά της να παράγει φαντασιακές κοινότητες, συγκροτώντας ουσιαστικά ιδιαίτερες σχέσεις αλληλεγγύης... Αυτό που επινοεί τον εθνικισμό είναι η έντυπη γλώσσα και όχι αυτή καθ' εαυτή η μια συγκεκριμένη γλώσσα».

³⁵ Περσιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Λευκωσίας, Αθήνα 2010, σ. 33

διδάξουν σε σχολεία της Κύπρου³⁶. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν, επίσης, το Ελληνικό προξενείο στην Κύπρο, καθώς και οι – λιγοστοί αρχικά – Κύπριοι απόφοιτοι του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών³⁷.

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών από την Ελλάδα έγινε ακόμη πιο καταλυτικός με την ίδρυση του Παγκυπρίου Γυμνασίου κατά τη διάρκεια της Βρετανικής διοίκησης, το 1893³⁸. Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο Π. Περσιάνης, από τους 14 διευθυντές του Παγκυπρίου Γυμνασίου μεταξύ 1893 και 1960, οι 12 ήταν εξ Ελλάδος³⁹, ενώ από ένα σύνολο 428 καθηγητών, οι 151 ήταν εξ Ελλάδος (με πλειονοτική παρουσία στα πρώτα χρόνια ζωής του σχολείου)⁴⁰. Η έντονη παρουσία τους – αριθμητικά και ποιοτικά – διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα μέχρι τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας. Το 1960-61, υπηρετούσαν στην Κύπρο 245 εξ Ελλάδος καθηγητές Μέσης, σε ένα σύνολο 907⁴¹.

Κατά κανόνα, τόσο πριν τη Βρετανική διοίκηση, όσο και κατά τη διάρκειά της, οι εκπαιδευτικοί που έρχονταν στην Κύπρο από την Ελλάδα, αισθάνονταν ότι εκτελούσαν εθνική αποστολή. Εξάλλου, συνήθως ενδιαφέρονταν για υπηρεσία σε ένα νησί με δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, έλληνες εκπαιδευτικοί που εμφορούνταν από τις ιδέες του αλυτρωτισμού και της μεγαλοσύνης του έθνους. Γι' αυτό και στις πόλεις ή κοινότητες που υπηρετούσαν αποτελούσαν πάντα σημαντικούς πυρήνες διεργασιών – όχι μόνο στενά εκπαιδευτικών, αλλά και πολιτικών, πολιτιστικών και εκδοτικών. Η Εκκλησία – μέσω των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου – ήλεγχε τη δράση αυτών των εκπαιδευτικών. Κάτι που συνέβαινε ιδιαίτερα στις αγροτικές κοινότητες, όπου «ο δάσκαλος ήταν σημαντική προσωπικότητα στα πολιτικά του χωριού... ήταν ο εκπρόσωπος του κόμματος στα πολιτικά και υποχρεωνόταν να υπακούει στο τοπικό μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου, στο οποίο, όχι

³⁶ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800-2004)*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 55-59. Με πρωτεργάτη τον Δ. Κόντο (καθηγητή της Ευαγγελικής Σχολής και του Ομηρείου Παρθεναγωγείου Σμύρνης) και συνεχιστή τον Ι. Τέτση, άρχισαν επίσης προσπάθειες ελλήνων καθηγητών να ιδρύσουν ιδιωτικά σχολεία στην Κύπρο. Βλέπε Χαραλάμπους, Δ. Φ. *Η ίδρυση του πρώτου δημόσιου Γυμνασίου στην Κύπρο (1893)*, Εκδόσεις Παγκυπρίου Γυμνασίου, Λευκωσία 1997, σ. 27-37.

³⁷ Ο Γ. Γιωργής θεωρεί σημαντική για την ανάπτυξη του εθνικισμού την παρουσία πλούσιας και πολυπληθούς επτανησιακής παροικίας στην Κύπρο, ιδιαίτερα μετά την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα. Βλέπε Γιωργής, Γ. «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος», ό.π., σ. 166 και Γιωργής, Γ. «Ο σώα έχων τα ίδια Κυπρίσις Δημήτριος Φραγκούδης, υποπρόξενος της Ελλάδος εις Ζάκυνθον», στο *Κύπρος - Επτάνησα*, Πρακτικά Πρώτου Κιτιακού Συμποσίου (1994), Έκδοση Δήμου Λάρνακας 1997, σ. 113-128.

³⁸ Χαραλάμπους, Δ. Φ. *Η ίδρυση του πρώτου δημόσιου Γυμνασίου στην Κύπρο (1893)*, Εκδόσεις Παγκυπρίου Γυμνασίου, Λευκωσία 1997.

³⁹ Ανάμεσά τους, προσωπικότητες αργότερα των γραμμάτων και της επιστήμης στην Ελλάδα, όπως ο Μιχαήλ Βολονάκης, ο Κωνσταντίνος Άμαντος και ο Στίλπων Κυριακίδης. Βλέπε Σπυριδάκης, Κ. «Ιστορία του Παγκυπρίου Γυμνασίου από της ιδρύσεως αυτού (1893) μέχρι της συμπληρώσεως πεντηκονταετίας (1943)», στο Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1893-1943*, Λευκωσία 1944, σ. 1-44.

⁴⁰ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800-2004)*, ό.π., σ. 55

⁴¹ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 39-40

σπάνια, όφειλε το διορισμό του»⁴². Επρόκειτο για μια εκδοχή αυτού που ο Γ. Σταμέλος αναφέρει για τη χρησιμοποίηση του δασκάλου στην Ελλάδα ως «πολιτικού εκπροσώπου της εξουσίας»⁴³.

III. Το Ελληνοκυπριακό Εθνικιστικό Κίνημα επί Βρετανικής διοίκησης

Ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός ακολούθησε διαδρομή ανάπτυξης η οποία σε μεγάλο βαθμό παρέμεινε ανεπηρέαστη από τις ιδιαιτερότητες της Κύπρου (συγκριτικά με άλλες περιοχές που θεωρούνταν αλύτρωτες)⁴⁴. Η προσπάθεια προσδιορισμού της ταυτότητάς και των εξελικτικών χαρακτηριστικών του παρουσιάζει δυσκολίες. Οπωσδήποτε οι ρίζες του ανιχνεύονται στην προ του 1878 περίοδο. Πολλοί ιστορικοί έχουν διαφορετική άποψη ως προς το κρίσιμο σημείο που αποτέλεσε τη μήτρα της γένεσής του.

Μια μερίδα των μελετητών θέλει να ανιχνεύει σε πολύ παλαιότερες ιστορικές περιόδους τις ρίζες του εθνικισμού⁴⁵. Στην περίπτωση της Κύπρου, αυτοί οι μελετητές εντοπίζουν το σημείο εκκίνησης του εθνικισμού στη Φραγκοκρατία (1191-1489) ή στην άλωση της Κωνσταντινούπολης. Η πλειονότητα, όμως, των κυπρίων ερευνητών επικεντρώνεται στο 19^ο αιώνα. Και όπως θα ήταν αναμενόμενο, δίνουν έμφαση σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές: Ο Π. Κιτρομηλίδης εξετάζει την πορεία ανάπτυξης των εθνικισμών στην Κύπρο μέσα από τα διαιρετικά στοιχεία των θεσμών της Οθωμανικής και της Βρετανικής διοίκησης, με σημείο έναρξης το Tanzimat (1839) και το Islahat (1856)⁴⁶. Εστιάζει την προσέγγισή του στον αλυτρωτικό χαρακτήρα του ελληνοκυπριακού εθνικισμού. Αυτός ο χαρακτήρας ήταν το αποτέλεσμα της μεταλαμπάδευσής του από την Ελλάδα⁴⁷.

⁴² Faustmann, H. "Clientelism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under the British Rule", στο *The Cyprus Review*, Vol. 10, No 2, Fall 1998, p. 53. Επικαλείται τον B. J. Surridge.

⁴³ Σταμέλος, Γ. *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999, σ.42

⁴⁴ Ως βασικότερες διαφορές θα μπορούσαν να θεωρηθούν: (α) Η γεωγραφική απόσταση της Κύπρου από το «μητροπολιτικό κέντρο», με ότι αυτό συνεπαγόταν – κυρίως σε επίπεδο γεωστρατηγικό και πολιτικο-διπλωματικό. (β) Η μεταβίβαση της Κύπρου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στη Βρετανική το 1878. Αυτό δημιουργούσε συνθήκες απόκλισης της Κύπρου από το παραδοσιακό αλυτρωτικό κίνημα, το οποίο ήταν κατά κανόνα ταυτισμένο με την επιθυμία προσάρτησης στην Ελλάδα εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δημιουργούσε επίσης συνθήκες οι οποίες, εκ πρώτης όψεως, ήταν απαγορευτικές για την εμπέδωση του αλυτρωτισμού, αφού απέναντι στους Κυπρίους δεν ήταν πια ο ασθενής «βάρβαρος δυνάστης» της Ανατολίας, αλλά μια χριστιανική Μεγάλη Δύναμη, προστάτιδα και σύμμαχος της Ελλάδας.

⁴⁵ Κιτσίκης, Δ. *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1978, σ. 119-120. Μεταξύ άλλων, αναφέρεται και στον «ελληνικό πρωτο-εθνικισμό», που ανέπτυξε ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης.

⁴⁶ Kitromilides, P.M. "From Co-existence to Confrontation: The Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus" στο Attalides, M. [Επιμ.] *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977

⁴⁷ Kitromilides, P.M. "The dialectic of intolerance: Ideological dimensions of ethnic conflict", στο Worsley, P. - Kitromilides, P.M. [Edit.], *Small states in the modern world*, Zavallis Press, Nicosia 1979 και Κιτρομηλίδης, Π.Μ. «Κύπρος: Η φύση της διακοινοτικής διαμάχης», στο Κουλουμπής, Θ. - Hicks, S.M. [Επιμ.], *Η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα και Κύπρο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1976. Ιδιαίτερα για το ρόλο της Ελλάδας ως φορέα του

Ανάλογη είναι και η προσέγγιση του Κ. Μαυράτσα, ο οποίος επίσης εστιάζει στην επίδραση από το χαρακτήρα του ελλαδικού εθνικισμού⁴⁸. Ο Γ. Γιωργής, παράλληλα με αυτό το στοιχείο, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ίδρυση του Ελληνικού Κράτους και στο άνοιγμα ελληνικού προξενείου στην Κύπρο (1846). Θεωρεί ως σταθμό την απόδοση των Επτανήσων από τους Βρετανούς στην Ελλάδα το 1863-64, η οποία ενεργοποίησε αυτόματα ένα μηχανισμό εθνικών προσδοκιών, μόλις πάτησαν το πόδι τους οι Βρετανοί στην Κύπρο⁴⁹. Οι Κ. Κύρρης και Π. Περσιάνης φωτίζουν περισσότερο τη ρήξη μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Ο πρώτος τοποθετεί αυτό το σημείο στην εξέγερση στη Λευκωσία το 1804 (που περιόρισε την παντοδυναμία του Αρχιεπισκόπου και του Δραγομάνου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου)⁵⁰, ο δε δεύτερος στην έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης το 1821 και στους απαγχονισμούς ελληνοκυπρίων προκρίτων στις 9 Ιουλίου⁵¹. Ο Αλ. Ηρακλείδης δίνει έμφαση στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του ελληνοκυπριακού εθνικισμού. Επισημαίνει την αλυτρωτική ιδιομορφία του να προσανατολίζεται προς μίαν απομακρυσμένη γεωγραφικά «μητέρα πατρίδα» (αντί προς την ανεξαρτησία). Ένα στοιχείο που, σε συνδυασμό με το μεταγενέστερο τουρκοκυπριακό εθνικιστικό κίνημα, συνέβαλε ώστε «η ανάδειξη μιας εξίσου πειστικής παγκυπριακής αίσθησης του 'ανήκειν ομού' να μην έχει περιθώρια να ριζώσει»⁵².

Παρά τις διαφορετικές εμφάσεις, μπορεί να εξαχθεί με σχετική βεβαιότητα το συμπέρασμα ότι ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός έκανε τα πρώτα του βήματα ως το αργοπορημένο τέκνο του Ελληνικού Διαφωτισμού, κυρίως κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, σταθεροποιήθηκε όμως μετά την άφιξη των Βρετανών, οπότε και άρχισε να εξελίσσεται σε λαϊκή ιδεολογία.

Η άφιξη των Βρετανών στην Κύπρο (1878) έγινε στο πλαίσιο της σημαντικής αύξησης της επιρροής τους στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου – περιλαμβανομένης της Ελλάδας. Συνέπεσε, επίσης, με τη μετεξέλιξη του εθνικισμού στην Ελλάδα. Στην αντίληψη των οπαδών της Μεγάλης Ιδέας, το αίτημα για εκσυγχρονισμό του κράτους συμβάδιζε πλέον με το στόχο της εδραίωσης της εθνικής συνείδησης/ταυτότητας των ελλήνων, εντός και εκτός Ελλάδας. Σύντομα αναδείχθηκαν παλιές και νέες φοβίες κατά της Δύσης, οι οποίες αμφισβητούσαν την

αλυτρωτισμού, βλέπε Κιτρομηλίδης, Π.Μ. «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο Τσαούσης, Δ.Γ. [Επιμ.], *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείου της «Εστίας», Αθήνα 1983.

⁴⁸ Μαυράτσα, Κ. *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα 1998

⁴⁹ Γιωργής, Γ. «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος», ό.π., σ. 166

⁵⁰ Κύρρης, Κ.Π. «Η ιστορική εξέλιξη των Τουρκοκυπρίων», στο *Τουρκία και Κυπριακό – Στρατηγικοί και τακτικοί στόχοι*, έκδοση ΚΥ.ΚΕ.Μ., Λευκωσία 1990, σ. 122. Συνδέει τα γεγονότα με το κύμα απομάκρυνσης των κρυπτοχριστιανών Ελληνοκυπρίων από τους υπόλοιπους και άρα με τη δημιουργία συνθηκών σταθεροποίησης της εθνικής συνείδησης.

⁵¹ Persianis P., *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia 1978, p. 15

⁵² Ηρακλείδης, Αλ. *Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004 – Από την ένωση στη διχοτόμηση*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006, σ. 42

ταύτιση του εκσυγχρονισμού με την υιοθέτηση δυτικών προτύπων. Φοβίες που, εν τέλει, λειτούργησαν ως κινητήρια δύναμη για την εδραίωση της νέας αντίληψης για την εθνική ταυτότητα: Το δόγμα της ιστορικής συνέχειας (Σπ. Ζαμπέλιος, Κ. Παπαρρηγόπουλος) έγινε το κυρίαρχο⁵³. Όμως, ο αλυτρωτικός προσανατολισμός της πολιτικής ζωής, αντιμετώπιζε προβλήματα με τους σλάβους γείτονες. Σε πείσμα, της αυξανόμενης αντιπαράθεσης στην περιοχή των Βαλκανίων, ο εθνικισμός ενισχυόταν φαντασιακά στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο. Μια από τις διεξόδους του ήταν το περαιτέρω άνοιγμα των εθνικών προσδοκιών σε περιοχές πέραν των ευρωπαϊκών οθωμανικών κτήσεων – όπως ήταν η Κύπρος.

Οι παράγοντες που κυρίως ενίσχυσαν τη θέση του εθνικισμού στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα και ευνόησαν τη διασπορά του – αρχικά στον πληθυσμό των πόλεων και σύντομα και στην ύπαιθρο – ήταν οι εξής: (α) Η εισαγωγή θεσμών κοσμικού κράτους από μια δυτικοευρωπαϊκή δύναμη. (β) Το ιδιόμορφο νομικό καθεστώς της παρουσίας των Βρετανών στο νησί. (γ) Ο ισχνός διοικητικός μηχανισμός, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της αποικιοκρατίας. (δ) Η περιφρονητική συμπεριφορά των Βρετανών έναντι των κατοίκων της Κύπρου. (ε) Το αίσθημα απειλής που δημιούργησε στην Εκκλησία και στους εύπορους η διαδικασία εκκοσμίκευσης της διοίκησης και η αλλαγή του φορολογικού συστήματος. (στ) Η ραγδαία ανάπτυξη του Τύπου. (ζ) Οι διαχωριστικοί θεσμοί ανάμεσα στις δύο Κοινότητες. (η) Η ενίσχυση του ρόλου της νεολαίας και των διανοουμένων. (θ) Οι έρανοι και η συμμετοχή Ελληνοκυπρίων σε πολεμικές εξορμήσεις της Ελλάδας. (ι) Η περιορισμένη εμβέλεια της Αριστεράς. (ια) Η πολιτική του ελληνικού κράτους στην Κύπρο.

Πιο συγκεκριμένα, οι παράγοντες αυτοί διευκόλυναν την ανάπτυξη του ελληνοκυπριακού εθνικισμού ως εξής:

(1) Η άσκηση της διοίκησης στην Κύπρο από μια δυτικοευρωπαϊκή δύναμη και η εισαγωγή θεσμών κοσμικού κράτους. Παρά τα πολλά εμπόδια που προκαλούσε το ιδιόμορφο καθεστώς «νομής και κατοχής» της Κύπρου για τους Βρετανούς – και το οποίο τους υποχρέωνε σε προσεκτικά βήματα στη διοίκηση και τα φορολογικά μέτρα⁵⁴ – σύντομα έγινε αντιληπτό από τον πληθυσμό του νησιού ότι διοικούνταν πλέον με ένα διαφορετικό τρόπο, με τάσεις εξορθολογισμού σε κάθε πτυχή της ζωής⁵⁵. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, ευνοούνταν η ανάπτυξη και διακίνηση ιδεών με μεγαλύτερη ευκολία και χωρίς το φόβο της ακραίας αντίδρασης της διοίκησης. Ο εκσυγχρονισμός της δημόσιας ζωής στα τέλη του 19^{ου} και στις

⁵³ Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Εκδόσεις Μεταίχιμο, Αθήνα 2008, σ. 25-32 και 54-60

⁵⁴ Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a survey of the foundations of British Rule*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1979, p. 37-47

⁵⁵ Γιωργής, Γ. *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο – Από τον αλυτρωτισμό στον αντιαποικιακό αγώνα*, Αθήνα 1999, σ. 54-56

αρχές του 20^{ου} αιώνα, ανέδειξε την ιδιόμορφη σχέση του εθνικισμού με τον εκσυγχρονισμό⁵⁶. Στο χώρο της Εκπαίδευσης, η σταδιακή αλλά ορθολογιστική και ενδελεχής διαμόρφωση του νομοθετικού πλαισίου λειτουργίας της, κάθε άλλο παρά εμπόδισε την ανάπτυξη του εθνικισμού στα σχολεία. Αντίθετα, διευκόλυνε την αποτύπωση του εθνικιστικού ιδεώδους στο εσωτερικό του τυπικού και παράλληλου Αναλυτικού Προγράμματος, ιδιαίτερα με το νόμο του 1905⁵⁷. Βεβαίως, η εκσυγχρονιστική διαδικασία και το αντίστοιχο κλίμα, διευκόλυναν και την εμφάνιση ή ενδυνάμωση νεωτερικών φωνών που δε συνδέονταν με τον κύκλο των εθνικιστικών και εκκλησιαστικών παραγόντων⁵⁸. Αλλά, η παρουσία τους παρέμεινε μειοψηφική και κατά κανόνα «ηττημένη». Αυτό ακριβώς συνέβη και στην περίπτωση της ίδρυσης του Παγκυπρίου Γυμνασίου, το 1893. Οι απόψεις για τη δημιουργία ενός σχολείου που να ανταποκρίνεται περισσότερο στις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας και της οικονομίας, παραμερίστηκαν πλήρως. Εν τέλει, η λειτουργία του συνέβαλε αποφασιστικά, κατά τον Π. Περσιάνη, ώστε «η αφήγηση περί της αξίας των 'ελληνικών μαθημάτων' να υπερισχύσει πλήρως και να επηρεάσει καθολικά το περιεχόμενο της μέσης εκπαίδευσης της Κύπρου στη συνέχεια»⁵⁹.

(2) **Το ιδιόμορφο καθεστώς** της παρουσίας των Βρετανών στην Κύπρο. Η μυστική συμφωνία του Ιουνίου 1878 μεταξύ Λονδίνου και Κωνσταντινούπολης, καθώς και το παράρτημά της που υπογράφηκε από τους Λέυναρντ και Σαφβέτ Πασά, μετέτρεπαν μεν την Κύπρο σε αντικείμενο «νομής και κατοχής» για τους Βρετανούς, τη διατηρούσαν όμως τυπικά στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁶⁰. Επρόκειτο για μια *sui generis* συμφωνία, αποτέλεσμα της συναλλαγής μεταξύ των δύο δυνάμεων, κατά την περίοδο πριν, κατά και μετά το συνέδριο του Βερολίνου⁶¹. Η ιδιομορφία αυτή έκανε τους Βρετανούς να μην

⁵⁶ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', όπ.π., σ. 120-136 και Γιωργής, Γ. *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο*, όπ.π. σ. 54-56. Ενδιαφέρουσα η άποψη του Γ. Γεωργαλλίδη για το ρόλο των νεοεμφανισθέντων δημοσίων προσώπων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι οποίοι δεν είχαν πλέον καμιά σχέση ή εμπειρίες από την Οθωμανική διοίκηση (Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus*, op.cit. p. 83). Υποστηρίζει επίσης ότι η ανοχή των Βρετανών απέναντι στο εθνικιστικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων πήγαζε από τη γενικότερη αδιαφορία τους για την τύχη του νησιού (στο ίδιο, σ. 84). Για τη σχέση του εθνικισμού με το αίτημα για εκσυγχρονισμό, βλέπε Gellner, E. *Nations and nationalism*, Cornell University Press, New York 1983. Συνήθως ο εκσυγχρονισμός αποτελεί αίτημα των εθνικιστικών κινήσεων, αλλά είναι εν μέρει και προϋπόθεσή τους.

⁵⁷ Νόμος V του 1905 «Περί συναρμολογήσεως και τροποποιήσεως των νόμων των αφορώντων τα της ιδρύσεως και διαχειρίσεως Δημοτικών εν Κύπρω σχολείων και περί λήψεως προνοίας τινός περί της Μέσης Παιδείας», στο *The Statute Laws of Cyprus, 1878-1906 - Τα από 1878 μέχρι 1906 Νομοθετήματα της Κύπρου, Ελληνικόν Κείμενον*, Εν τω Κυβερνητικώ Τυπογραφείω Λευκωσίας, Λευκωσία 1913, σ. 535-552

⁵⁸ Χαράλαμπος, Δ. Φ. *Η ίδρυση του πρώτου δημόσιου Γυμνασίου στην Κύπρο (1893)*, όπ.π., σ. 38-69 και 75-76

⁵⁹ Περσιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, όπ.π., σ. 31

⁶⁰ Διασφαλίζοντας παράλληλα και κάποια πολιτειακά και οικονομικά συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο νησί. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά, βλέπε Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus*, op.cit. p. 3-8 και Luke, H. *Cyprus Under the Turks 1571-1878*, Hurst, London 1989, p. 260-261.

⁶¹ Mantran, R. [Édit.], *Histoire de l' Empire Ottoman*, Éditions Fayard, Paris 1989, p. 521

αντικρίζουν την Κύπρο ως σταθερή κτήση τους παρά μόνο μετά το 1914 – και κυρίως μετά το 1925, οπότε και την κήρυξαν αποικία του Στέμματος⁶². Αυτό το καθεστώς δημιούργησε εξ αρχής μεγάλα περιθώρια ώστε να αναπτυχθούν διαφορετικές αντιλήψεις για τη χρησιμότητα της Κύπρου στα τρία κρίσιμα υπουργεία – Εξωτερικών, Αποικιών, Στρατιωτικών – και συνακόλουθα να δημιουργείται η εικόνα ότι οι Βρετανοί δεν ήξεραν τι πραγματικά θέλουν να κάνουν με την Κύπρο. Εσωτερικές, περιφερειακές και διεθνείς εξελίξεις επηρέαζαν έντονα τη στάση που τηρούσαν κάθε φορά, ακόμη και μέχρι τις παραμονές της αποχώρησής τους το 1960⁶³. Τόσο αυτή η κατάσταση, όσο και οι κατά καιρούς βάσιμες⁶⁴ ή αβάσιμες φήμες για πρόθεση των Βρετανών να παραχωρήσουν την Κύπρο στην Ελλάδα, άφησαν μεγάλα περιθώρια για ανάπτυξη του εθνικού οραματισμού. Το ίδιο συνέβαινε και με κατά καιρούς επανερχόμενες σκέψεις-προτάσεις που γίνονταν στις βρετανικές υπηρεσίες και διέρρεαν. Όπως π.χ. η σκέψη να παραχωρηθεί η δυνατότητα στους Ελληνοκύπριους να έχουν διπλή υπηκοότητα, σε ένα πλαίσιο ελληνοβρετανικής συγκυριαρχίας στην Κύπρο. Αυτές συντήρησαν σε υψηλά επίπεδα την προσδοκία της Ένωσης, βοήθησαν στην ακώλυτη κυριαρχία του εθνικιστικού λόγου και έκαναν τις εθνικές προσδοκίες να φαίνονται πολύ πιο εφικτές απ' ότι ήταν στην πραγματικότητα.

(3) Ο βρετανικός διοικητικός μηχανισμός ήταν στα πρώτα του στάδια στελεχωμένος με πολύ μικρό αριθμό ατόμων⁶⁵. Αποτελούνταν μάλιστα κυρίως από στρατιωτικούς και είχε ως βασική έγνοια την εκπλήρωση των συμμαχικών υποχρεώσεων προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, για την αντιμετώπιση της ρωσικής απειλής⁶⁶. Αυτό δημιουργούσε ένα κενό ελέγχου στην Κύπρο, ιδιαίτερα ευνοϊκό για τους φορείς εθνικιστικών ιδεών. Μπορούσαν να εκφράζονται και να δρουν ανενόχλητα, χωρίς τους περιορισμούς που επέβαλλε προηγουμένως η πολυπληθής παρουσία εκπροσώπων της Οθωμανικής διοίκησης και μιας ολόκληρης εθνικής Κοινότητας (Τουρκοκύπριοι).

(4) Η συμπεριφορά των Βρετανών έναντι του τοπικού πληθυσμού και ιδιαίτερα έναντι

⁶² Αλεξάνδρου, Χρ. «Η μετάβαση της Κύπρου από την Οθωμανική στη Βρετανική κατοχή», στο *Χρονικό*, Τεύχος 131, 12 Σεπτεμβρίου 2010, σ. 9-10

⁶³ Χαρακτηριστικά ήταν τα σενάρια για μεταφορά στην Κύπρο χιλιάδων Αρμενίων (*Ελεύθερον Βήμα* Αθηνών και *Πρωία* Αθηνών 16 Ιανουαρίου 1930, *Ελευθερία* 29 Ιανουαρίου 1930 και 1 Φεβρουαρίου 1930), ή για μετατροπή της Κύπρου σε «Εβραϊκή Εστία» με τη μεταφορά 500.000 Εβραίων (*Cyprus Mail*, 27 Φεβρουαρίου 1946). Η απώλεια της διώρυγας του Σουέζ το 1956, οδήγησε σταδιακά τους Βρετανούς στην εκτίμηση πως στην Κύπρο δεν χρειαζόνταν παρά μόνο δυο στρατιωτικές βάσεις για την Εγγύς Ανατολή.

⁶⁴ Με χαρακτηριστικότερη την πρόταση της Βρετανίας προς την Κυβέρνηση Ζαΐμη το 1915: Η Ελλάδα να εξέλθει στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ (παραχωρώντας σε πρώτο στάδιο ένα ναύσταθμο), με αντάλλαγμα την παραχώρηση της Κύπρου.

⁶⁵ Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus*, op.cit. p. 38. Παραθέτει (βλέπε και σημείωση 1 στην ίδια σελίδα) στοιχεία για τον αριθμό των υπαλλήλων από τη *The Cyprus Gazette*, no 1, November 5, 1878 και σημειώνει ότι 21 από τους 29 βρετανούς υπαλλήλους που πρωτοδιορίστηκαν στην Κύπρο, ήταν στρατιωτικοί.

⁶⁶ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', όπ.π., σ. 88

της μικροαστικής και αστικής τάξης. Ο Κυβερνήτης Στορρς είχε παρατηρήσει λίγο καιρό μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, το 1927, ότι παρόλο που η Εκκλησία είχε μεγάλη δύναμη και «ήταν περισσότερο πολιτικός παρά θρησκευτικός θεσμός», η δύναμή της «έφθινε καθώς εξαπλωνόταν η παιδεία»⁶⁷. Όσο κι αν η Εκπαίδευση (ιδιαίτερα η Μέση) ελεγχόταν από την Εκκλησία, συνέβαλλε μαζί με την οικονομική ανάπτυξη, ώστε να δημιουργηθούν μια πνευματική ελίτ και μια αστική τάξη, οι οποίες δυνάμει θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν την εξουσία της. Σ' αυτές τις τάξεις οι Βρετανοί έδωσαν πολύ μικρά περιθώρια συμμετοχής στο σύστημα διοίκησης, ανέλιξης ή σύνδεσης των συμφερόντων τους με την αποικιοκρατική παρουσία. Αυτό οφειλόταν στην παραδοσιακή πολιτική των Βρετανών να θέτουν χαμηλά όρια στην ανέλιξη των τάξεων που δυνάμει θα ήσαν οι συνεργάτες τους στις τοπικές κοινωνίες των αποικιών τους⁶⁸. Οφειλόταν, όμως, και στην εξαρχής αντιμετώπιση των Κυπρίων εκ μέρους του Λονδίνου ως τριτοκοσμικών ιθαγενών, που δε διέφεραν καθόλου από τους κατοίκους των αποικιών τους στην Αφρική. Και ως τέτοιοι, δε θα είχαν την ωριμότητα να ασκήσουν αυτοδιοικητικά δικαιώματα, όπως αυτά που οι Βρετανοί είχαν παραχωρήσει σε κάποιες άλλες αποικίες τους.

Ο τρόπος με τον οποίο χειρίστηκε η Βρετανία το φόρο υποτελείας μέχρι το 1927, αποτελούσε μια ένδειξη αυτής της αντιμετώπισης των Κυπρίων⁶⁹. Με αυτό το χειρισμό, η φορολόγηση των Κυπρίων έγινε εξαιρετικά επαχθέστερη, μέχρι τις παραμονές της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929⁷⁰. Η πλειονότητα του λαού έγινε έρμαιο της τοκογλυφίας⁷¹. Η μικρή και δυνάμει ανερχόμενη αστική τάξη παρέμεινε καθηλωμένη ποσοτικά και οπισθοδρόμησε ποιοτικά (κύρια δραστηριότητα των μελών της έγινε η τοκογλυφία, ανεξαρτήτως επίσημου επαγγέλματος).

Κατά κανόνα στέλνονταν στην Κύπρο Βρετανοί που είχαν υπηρετήσει για χρόνια σε αφρικανικές αποικίες και είχαν αναπτύξει μια ισχυρή κουλτούρα περιφρόνησης και αποφυγής συναναστροφών με τους ιθαγενείς. Οι ειλικρινείς προσπάθειες κάποιων Κυβερνητών να αλλάξουν αυτή τη νοοτροπία έπεσαν στο κενό⁷². Οι νέες τάξεις που

⁶⁷ Παρατίθεται από τον Ρίχτερ. Βλέπε Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', ό.π., σ. 328

⁶⁸ Άντερσον, Μπ. *Φαντασιακές Κοινότητες*, ό.π. σ. 200-202

⁶⁹ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', ό.π., σ. 103-113 και Αλεξάνδρου, Χρ. «Η μετάβαση της Κύπρου από την Οθωμανική στη Βρετανική κατοχή», στο *Χρονικό*, Τεύχος 131, 12 Σεπτεμβρίου 2010, σ. 9-10. Αποδέχθηκε τους οθωμανικούς όρους για είσπραξη υπέρογκων ποσών και στη συνέχεια – μέσα από ένα αυθαίρετο λογιστικό σύστημα – κατακρατούσε το ποσό αυτό ως αντιστάθμισμα των μη καταβαλλομένων τόκων από τα Οθωμανικά δάνεια του Κριμαϊκού πολέμου.

⁷⁰ Hill, G. *A History of Cyprus, Vol. IV, The Ottoman Province, the British Colony 1571-1948*, op.cit., p. 468

⁷¹ Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus*, op.cit. p. 178-179

⁷² Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', ό.π., σ. 317. Ιδιαίτερα διαφωτιστικό το απόσπασμα που αναφέρει από τον Στορρς (Storrs, R. *Orientalisms*, Readers Union & Nicolson & Watson, London 1939, p. 494) στη σημείωση 79, για την πολιτική μεταθέσεων των βρετανών υπαλλήλων και για τη νοοτροπία απέναντι στους ιθαγενείς.

δημιουργούνταν κατά τη διάρκεια των κρίσιμων πρώτων δεκαετιών της Βρετανικής διοίκησης καταδικάστηκαν σε μειωμένο ρόλο. Δεν μπόρεσαν να αποκτήσουν επαρκή δύναμη, ώστε να είναι αυτάρκειες και να αναπτύξουν λόγο ανεξάρτητο από εκείνον της Εκκλησίας – πλην μερικών εξαιρέσεων. Τελικά, στην πλειονότητά τους συνέπλευσαν με το εθνικιστικό κίνημα, είτε σιωπηλά, είτε δραστήρια. Και όταν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το κύμα του εκσυγχρονισμού και του μοντερνισμού πίεζε για αυτοδιοικητικές μεταρρυθμίσεις, η αστική τάξη ήταν πια αρκετά συντηρητικοποιημένη. Συχνά χρησιμοποιούσε τη ρητορική για την Ένωση ως μέσο αποφυγής κάθε εκσυγχρονιστικής ή αυτοδιοικητικής προσπάθειας⁷³.

(5) **Η διαδικασία εκκοσμίκευσης** του διοικητικού συστήματος και η αλλαγή του φορολογικού που προώθησε η Βρετανική διοίκηση, μείωναν τη δύναμη παραδοσιακών φορέων και τάξεων. Έπλητταν καίρια τόσο την πολιτική και διοικητική εξουσία της Εκκλησίας, όσο και τα οικονομικά προνόμια που αυτή και η άρχουσα ελληνοκυπριακή τάξη είχαν επί Οθωμανικής διοίκησης⁷⁴. Ο Μιχάλης Μιχαήλ αναφέρει ότι πλέον «η Εκκλησία της Κύπρου αναζητούσε τρόπους για να επιβεβαιώσει τον εαυτό της ως πολιτικός αντιπρόσωπος του λαού, όχι μόνο στα μάτια της Βρετανικής διοίκησης, αλλά επίσης και στα μάτια των Ελληνοκυπρίων... Αργότερα, στη δεκαετία του 1920, όταν λαϊκές πολιτικές δυνάμεις εμφανίστηκαν στο νησί ως οργανωμένα κόμματα – ιδιαίτερα το κίνημα της Αριστεράς – η Εκκλησία της Κύπρου υποχρεώθηκε να ενδυναμώσει το σύγχρονο εθνικό πολιτικό της ρόλο»⁷⁵. Παράλληλα, η δυσaréσκεια που δημιουργήθηκε στις τάξεις του ανώτερου κλήρου και των ευπόρων, τους έφερε ακόμη πιο κοντά. Η συνεργασία αυτή συμπάρεσυρε και τη νεόδημη αστική τάξη, καθλώνοντάς την μακροπρόθεσμα. Με αυτό τον τρόπο, η παράδοση των πελατειακών σχέσεων, το μεγάλο πρόβλημα της τοκογλυφίας και οι συναφείς συμπεριφορές που ήταν ήδη εδραιωμένες, απέκτησαν νέα ώθηση και μορφή⁷⁶.

⁷³ Παναγιώτου, Α. «Κυπριακή συνείδηση και Κυπριακή Δημοκρατία», στο *Χρονικό*, Τεύχος 160, 17 Απριλίου 2011, σ. 15-16. Παρατηρήθηκε μάλιστα το παράδοξο, ενώ στην πράξη αυτό το τμήμα της κοινωνίας συνεργαζόταν σε προσωπικό επίπεδο με τη Βρετανική διοίκηση (οικονομικά, εμπορικά, εργασιακά κλπ.), την ίδια στιγμή κατηγορούσε ως «προδότες» όσους προωθούσαν τον εκσυγχρονισμό ή την αυτοδιοίκηση, έστω κι αν δεν είχαν καμιά προσωπική εξάρτηση από τους Βρετανούς. Η Εκκλησία μάλιστα και η συναρτημένη σ' αυτήν αστική τάξη, δε δίστασαν να συνεργαστούν κατά περιόδους με τη Βρετανική διοίκηση – ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου – προκειμένου να καταπολεμηθεί ο κοινός εχθρός, ο κομμουνισμός και οποιαδήποτε αριστερίζουσα ιδέα. Στο πλαίσιο αυτό εκδιώχθηκαν από τα σχολεία, κοινή συναινέσει, εκπαιδευτικοί και μαθητές που θεωρήθηκαν ύποπτοι ως αριστεροί. Βλέπε Πολυδώρου, Α. *Η ανάπτυξη της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο*, Λευκωσία 1995, σ. 101.

⁷⁴ Ο Γιωργαλλίδης μεταφέρει τη γνώμη που σχημάτισαν ο Γούλσλεϊ και οι στρατιωτικοί του, με βάση αποσπάσματα από την αλληλογραφία του πρώτου: «Με τη συνεργασία τους με τις Οθωμανικές αρχές, οι Έλληνες Πρόκριτοι και η μικρή τάξη των εμπόρων και των άλλων ανθρώπων με επιφάνεια, είχαν μετατραπεί σε μικρούς τυράννους του λαού». Βλέπε Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus*, op.cit., p. 58.

⁷⁵ Michael, M.N. "History, Myth and Nationalism: The Retrospective Force of National Roles within a Myth-Constructed Past", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 150

⁷⁶ Faustman, H. "Clientilism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under British Rule", στο *The Cyprus Review*,

Ο περιορισμός των περιθωρίων άσκησης πολιτικής εκ μέρους του ανώτερου κλήρου, άφηνε ως μόνους χώρους πρωταγωνιστικής δράσης την Εκπαίδευση (κυρίως τη Μέση) και το κίνημα για ένωση με την Ελλάδα⁷⁷. Η προσπάθεια των Βρετανών για σταδιακό εξορθολογισμό της Εκπαίδευσης και μετατροπή της σε Εκπαιδευτικό Σύστημα, αντιμετώπιστηκε με επιφυλακτικότητα από την Εκκλησία. Η ηγεσία της γνώριζε πως ήταν αδύνατο να συντηρήσει η ίδια εξ ολοκλήρου ένα τέτοιο σύστημα. Ήθελε, όμως, να διατηρήσει το λόγο και το ρόλο της στη διαμόρφωση και στο περιεχόμενό του. Η σύζευξη του περιεχομένου της Εκπαίδευσης με το εθνικό ζήτημα, ήταν απαραίτητη για την ηγεσία της Εκκλησίας: Αποτελούσε τον πιο πρόσφορο τρόπο για να αποτραπεί η διαφαινόμενη αποδυνάμωση του ρόλου της, αφού «στις περισσότερες χώρες [της Ευρώπης] η δημιουργία των δημόσιων συστημάτων εκπαίδευσης σήμαινε ακριβώς ρήξη με την παραδοσιακή κυριαρχία του κλήρου στην εκπαίδευση»⁷⁸.

Η Εκκλησία, λοιπόν, όχι μόνο ενθάρρυνε την ανάπτυξη του Εθνικισμού, αλλά τον θεώρησε ως το μοναδικό ίσως όχημα πάνω στο οποίο θα μπορούσε να ανέβει στη θέση του οδηγού. Για την άσκηση αυτού του ρόλου είχε ως ισχυρό σύμμαχο την οικονομική της ευρωστία⁷⁹. Και για την ενίσχυση του ρόλου της στη σύνδεση του εθνικού ζητήματος με την Εκπαίδευση, είχε στη φαρέτρα της μια από τις σημαντικότερες πτυχές της εθνικής αφήγησης στην Κύπρο. Αυτήν που «υποστήριζε ότι υπάρχει πολύ στενή σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και θρησκείας»⁸⁰. Σύντομα ισχυροποίησε την παρουσία της στα σχολεία και κινητοποίησε το λαό, μέσω του κλήρου, σε αντιβρετανικές εκδηλώσεις⁸¹. Με αυτό τον τρόπο, είχαμε «θρησκευτικοποίηση της εθνικής πολιτικής», κατ' αντανάκλαση της «πολιτικοποίησης της

Vol. 10, Number 2, Fall 1998, p. 41-77

⁷⁷ Οι Βρετανοί έδειξαν από την αρχή την πρόθεσή τους για έμφαση στη Δημοτική Εκπαίδευση και στον αλφαριθμητισμό του πληθυσμού. Αυτό άφησε σημαντικά περιθώρια ελέγχου της Μέσης από την Εκκλησία. Η επικέντρωση στη Δημοτική ήταν εν πολλοίς απόρροια της σχετικής κουλτούρας στην ίδια τη Βρετανία (βλέπε Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, Επιστημονική επιμέλεια Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής, Εισαγωγή – μτφρ. Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής – Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 79-82).

⁷⁸ Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, όπ.π., σ. 88

⁷⁹ *Ελευθερία*, 1 Φεβρουαρίου 1930. Δημοσιεύει τους προϋπολογισμούς της Εκκλησίας. Ακόμη και μετά τον περιορισμό των οικονομικών προνομίων της Εκκλησίας, τα οικονομικά της εξακολουθούσαν να χαρακτηρίζονται ως «ανθηρότατα». Εν μέσω δε της μεγάλης αναταραχής – υπό την καθοδήγηση της Εκκλησίας – για το νόμο που ψήφισε το Νομοθετικό για τη Μέση Εκπαίδευση, τα ποσά που διατέθηκαν για την Εκπαίδευση ήταν πολύ περιορισμένα, παρά την περί του αντιθέτου επικρατούσα εικόνα.

⁸⁰ Περισιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, όπ.π., σ. 32

⁸¹ Ο Hill μεταφέρει πολλά σχετικά περιστατικά. Σε ένα από αυτά, το 1887, οι κληρικοί κάλεσαν από τον άμβωνα τον κόσμο να μη συμμετάσχει στις εορταστικές εκδηλώσεις για το χρυσό ιωβηλαίο της βασίλισσας Βικτώριας και βοήθησαν στη διοργάνωση ελληνοκυπριακών αθλητικών ημερίδων τις ώρες των βρετανικών εκδηλώσεων. Βλέπε Hill, G. *A History of Cyprus, Vol. IV, The Ottoman Province, the British Colony 1571-1948*, op.cit., p. 498

θρησκείας»⁸².

Λειτουργώντας κοσμικά, η Εκκλησία προσέδωσε ένα μεταφυσικό χαρακτήρα στην πολιτική επιδίωξη για ένωση με την Ελλάδα. Αυτό διαπότισε συνολικά την πολιτική κουλτούρα και αποδυνάμωσε ακόμη περισσότερο την παρουσία εκδοχών του ορθολογισμού. Θεμελιώθηκαν έτσι ισχυρά ανορθολογικά στοιχεία στην πολιτική συμπεριφορά – τα οποία θα παραμείνουν έντονα παρόντα και κατά την υπό εξέταση περίοδο 1959-1974. Έχοντας δε ανάγκη και την αναδρομική ισχύ που θα της παρείχε μια αναθεωρημένη εκδοχή του ιστορικού της ρόλου, η Εκκλησία κατέβαλε προσπάθεια ανασύνθεσης της Κυπριακής Ιστορίας, κατά τρόπο που να αναδεικνύεται ο εθνικός της ρόλος (ιδιαίτερα κατά την Οθωμανική περίοδο). Σ' αυτή την κατεύθυνση αξιοποίησε τα μέγιστα τόσο την επιρροή της στην Εκπαίδευση και τους εκπαιδευτικούς, όσο και την ομάδα εκείνη των διανοουμένων που διατηρούσε παραδοσιακούς δεσμούς μαζί της⁸³. Κατ' αυτό τον τρόπο, η Εκκλησία της Κύπρου καθιερώθηκε σύντομα στις συνειδήσεις των Ελληνοκυπρίων ως ο κύριος και διαχρονικός εθνικός θεσμός⁸⁴.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η Εκκλησία εξελίχθηκε από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα σε ένα θεσμό με πολλαπλούς ρόλους. Η σύνθεσή τους δημιουργούσε ένα συγκριτικό πλεονέκτημα για τον ελληνοκυπριακό εθνικισμό, έναντι του τουρκοκυπριακού: Με τη δικτύωση του μηχανισμού της σε κάθε γωνιά της Κύπρου και με τον σχετικό έλεγχο που ασκούσε στην Εκπαίδευση, μπόρεσε να διαχύσει σε σύντομο χρονικό διάστημα τα ιδεώδη του εθνικισμού σε όλα τα στρώματα της Κοινότητας. Αυτό, μάλιστα, έγινε με τρόπο σχετικά ομαλό και χωρίς σοβαρές αντιστάσεις ή ενδοκοινοτικές μείζονες συγκρούσεις⁸⁵. Σε αντίθεση

⁸² Λέκκας, Π.Ε. *Η εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π.π., σ. 174

⁸³ Χαρακτηριστικότερη ίσως περίπτωση – που συγκέντρωνε και τις δυο ιδιότητες – υπήρξε ο Λοΐζος Φιλίππου: Εργάστηκε ως εκπαιδευτικός για κάποια χρόνια. Διατήρησε την επαφή του με την εκπαίδευση καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, κυρίως από τη θέση του μέλους του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Ανέπτυξε έντονη πολιτική δράση – πριν και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο – στο πλάι πάντα ανώτερων ιεραρχών. Συγγραφέας και ερευνητής με σημαντικό εκδοτικό έργο (βλέπε Φυλακτού, Α.Κ. «Λοΐζος Φιλίππου», στο Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Διακριθέντες απόφοιτοι του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1993, σ. 75-80). Στο πλαίσιο της προσπάθειας της Εκκλησίας για ανασύνθεση της εθνικής αφήγησης, το 1928 ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος προκήρυξε διαγωνισμό για την ιστορία της Εκκλησίας. Το πρώτο βραβείο πήρε ο Λ. Φιλίππου με τη μελέτη του «Η Εκκλησία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας». Το πρώτο βραβείο πήρε επίσης ο Λ. Φιλίππου και σε διαγωνισμό που προκήρυξε ο ίδιος Αρχιεπίσκοπος, με θέμα την ιστορία της Εκπαίδευσης [με το έργο «Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω επί Τουρκοκρατίας (1571-1878)», που εκδόθηκε σε δύο τόμους το 1930]. Βλέπε Φιλίππου, Λ. *Η Εκκλησία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη, Λευκωσία 1975, Εισαγωγή Α. Φυλακτού, σ. α-ιγ. Από πολλές απόψεις, διάδοχος του Λ. Φιλίππου (που πέθανε το 1950) κατά την περίοδο της ύστερης αποικιοκρατίας και στα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, μπορεί να θεωρηθεί ο Κ. Σπυριδάκης.

⁸⁴ Michael, M.N. "History, Myth and Nationalism: The Retrospective Force of National Roles within a Myth-Constructed Past", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 152: «Το να προσθέσει μια ιστορική διάσταση [του ρόλου της] μέσω μιας σχεδόν μυθολογικής ανακατασκευής του Οθωμανικού παρελθόντος, βοήθησε την Εκκλησία να επιτύχει αποδοχή και επιρροή προίωσης της περιόδου της Βρετανικής διοίκησης. Επιπλέον, στην εθνική ιστοριογραφία, η ιστορία του νησιού ταυτίστηκε σταδιακά με την ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου»

⁸⁵ Οι αντιπαραθέσεις στους κόλπους της Εκκλησίας για τον έλεγχο του αρχιεπισκοπικού θρόνου – με

με την Τουρκοκυπριακή Κοινότητα, όπου η απουσία κεντρικού Κοινοτικού φορέα δεν επέτρεπε την ομαλή διασπορά ιδεοτυπικών μορφωμάτων.

(6) **Η ραγδαία ανάπτυξη του Τύπου** αμέσως μετά το 1878. Οι περιορισμοί που επέβαλλε η Οθωμανική διοίκηση στην κυκλοφορία εφημερίδων, παραγκωνίστηκαν σχεδόν αυτόματα με την άφιξη των Βρετανών. Στις 29 Αυγούστου του 1878 κυκλοφόρησε η πρώτη εφημερίδα, με την επωνυμία «Κύπρος», για να ακολουθήσουν στη συνέχεια πολλές άλλες⁸⁶. Ο βρετανικός φιλελευθερισμός επέβαλλε «στάση ανοχής έναντι των Κυπρίων εκδοτών και δημοσιογράφων, οι οποίοι αρθρογραφούσαν μαχητικά για την ένωση με την Ελλάδα και επέκριναν ανοικτά τις ενέργειες ή παραλείψεις των διοικούντων»⁸⁷. Είναι γενικά αποδεκτός ο ρόλος του Τύπου στην εμπέδωση του εθνικισμού, μέσω κυρίως της δημιουργίας αισθήματος κοινότητας ανάμεσα στους αναγνώστες⁸⁸. Πέραν αυτού, μέσω του Τύπου οι διανοούμενοι είχαν πια τη δυνατότητα να διαδώσουν τις εθνικές τους προσδοκίες και έτσι το αίτημα για Ένωση απέκτησε σύντομα χαρακτηριστικά λαϊκής ιδεολογίας. Η σημαντική ανάπτυξη του Τύπου κατά τη δεκαετία του 1920, συνέπεσε με μια σειρά από σημαντικές πολιτικές εξελίξεις – Συνθήκη της Λωζάνης, κήρυξη της Κύπρου σε αποικία του στέμματος, μεταρρυθμίσεις Κυβερνήτη R. Storrs στην Εκπαίδευση. Η πρόσληψη και η ερμηνεία των γεγονότων αυτών από το σύνολο των Ελληνοκυπρίων, αντιμετωπίστηκε από τον κόσμο των εφημερίδων ως ένα είδος εθνικής αποστολής.

Ο Τύπος θα θελήσει να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση άποψης για το «εθνικό ζήτημα». Η εφημερίδα *Ελευθερία* πρωταγωνίστησε σε αυτό τον τομέα, ιδιαίτερα στα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1929⁸⁹. Εγκαινίασε μάλιστα την πολιτική άσκησης ηθικής και ψυχολογικής πίεσης προς όσους Ελληνοκύπριους τηρούσαν διαλλακτική στάση – στην προκειμένη περίπτωση προς τους τρεις του Νομοθετικού που υπερψήφισαν το νομοσχέδιο για την Εκπαίδευση⁹⁰. Ανέλαβε αυτόβουλα ρόλο καθοδήγησης της Κοινότητας,

σημαντικότερη τη δεκαετή διένεξη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα – είχαν μονίμως συνάρτηση με τον εθνικισμό (σκληρότερη ή ηπιότερη τακτική διεκδίκησης της Ένωσης). Πάντοτε, όμως, μέσα στο πλαίσιο των εθνικιστικών ιδεωδών.

⁸⁶ Σοφοκλέους, Α. «Τα κυπριακά ΜΜΕ – Ιστορία, ανάπτυξη, εξέλιξη, προβλήματα και προοπτικές», στο Περικλέους, Χρ. [Επιμ.] *Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, σ. 51-71. Βλέπε επίσης Σοφοκλέους, Α. *Τα κυπριακά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*, Εκδόσεις Νικοκλής, Λευκωσία 2008.

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 53

⁸⁸ Αντερσον, Μπ. *Φαντασιακές Κοινότητες*, όπ.π. σ. 71-82

⁸⁹ *Ελευθερία*, 18 Δεκεμβρίου 1929. Σε συλλαλητήριο στις 15 Δεκεμβρίου 1929 εγκρίθηκε ψήφισμα υπέρ της Ένωσης. Σε δεύτερο εκφραζόταν διαμαρτυρία για το νέο νόμο σχετικά με «την εθνική παιδεία της Νήσου, την οποίαν εξ ίσου μετά της θρησκείας τιμά» ο Κυπριακός Ελληνισμός. Έκτοτε, η φραστική εξίσωση της παιδείας με τη θρησκεία θα καθιερωθεί στο λόγο της Εκκλησίας και των πολιτευομένων συνεργατών της, θα αποτελέσει δε τον άξονα της επιχειρηματολογίας του τοποτηρητή του αρχιεπισκοπικού θρόνου Λεόντιου, στα περίφημα υπομνήματά του το 1936.

⁹⁰ *Ελευθερία* 21 Δεκεμβρίου 1929. Πρωτοσέλιδο άρθρο με τίτλο «Κατέπεσαν και έτερον προπύργιον» [εννοεί την Εκπαίδευση]. Κακίζει τρεις Ελληνοκύπριους του Νομοθετικού οι οποίοι υπερψήφισαν το νομοσχέδιο, που κατ'

ώστε, στη βάση της πειθαρχημένης οργάνωσής της, να επιτευχθεί ο στόχος της Ένωσης⁹¹. Την ίδια τακτική ακολούθησε σύντομα το σύνολο σχεδόν του Τύπου, στοχοποιώντας πολλές φορές πρόσωπα ή ομάδες προσώπων που θεωρούνταν ότι δεν ανταποκρίνονταν στις εθνικές απαιτήσεις⁹². Συνέβαλε στη σταδιακή οικοδόμηση της εθνικής αφήγησης, στην παγίωση ερμηνευτικών στερεοτύπων και – ειδικά στο χώρο της Εκπαίδευσης – στην αντιμετώπιση κάθε βρετανικής επιλογής ή πρωτοβουλίας ως προσπάθειας για αφελληνισμό των Ελληνοκυπρίων⁹³. Η παράδοση αυτή θα συνεχιστεί και επί Ανεξαρτησίας. Και η σύζευξη των ειδήσεων/εξελίξεων γύρω από την Εκπαίδευση με τα εθνικιστικά αντανακλαστικά, θα εξελιχθεί σε οιονεί αυτοματισμό. Θα αποκτήσει χαρακτήρα «ερμηνευτικής της απομύθευσης»⁹⁴, με προδιάθεση αποκάλυψης κινδύνων ή σχεδίων αφελληνισμού της Εκπαίδευσης.

(7) **Οι διαχωριστικοί θεσμοί** ανάμεσα στις δυο Κοινότητες. Εν πολλοίς τους κληρονόμησαν οι Βρετανοί από το οθωμανικό σύστημα διοίκησης, όμως όχι μόνο τους διατήρησαν αλλά και τους επεξέτειναν σε όλα τα επίπεδα των πολιτειακών λειτουργιών⁹⁵. Οι Μ. Ατταλίδης και Ν. Κιζιλγιουρεκ θεωρούν αυτούς τους διαχωριστικούς θεσμούς ως το βασικότερο στοιχείο που εξέθρεψε τους Κοινοτικούς εθνικισμούς⁹⁶. Κατά τη διάρκεια της Βρετανικής διοίκησης, η Κύπρος μετατράπηκε σε ένα είδος διοικητικής ομοσπονδίας.

Ειδικότερα στο χώρο της Εκπαίδευσης, η συνέχιση του Κοινοτικού συστήματος από

αυτήν αποτελεί προσπάθεια «εξαγγλισμού της παιδείας». Και παρατηρεί: «Απορίαν όμως προξενεί και το ότι ούτε το Βουλευτικόν Σώμα ως τοιούτον, ούτε η Ιερά Σύνοδος απεκήρυξαν επισήμως τούτους. Και έτι χείρον, τινές των βουλευτών και των Συνοδικών εξακολουθούν να έχωσιν ακόμη σχέσεις μετ' αυτών».

⁹¹ *Ελευθερία*, 25 Ιανουαρίου 1930, τρία πρωτοσέλιδα άρθρα: (α) «Οι Μαργαρίται της κυπριακής πολιτικής». Αναφέρει, μεταξύ άλλων επικριτικών, ότι στην Κύπρο υπάρχουν πολλοί «αγγλόφιλοι», «ελληνόφωνοι», «λεβαντίνοι», και προσθέτει: «Εν Κύπρω πλείστοι είναι οι αγωνιζόμενοι να έχωσιν ως οίον τε στενώτατας τας σχέσεις των προς τους κρατούντας». (β) «Ας προσέξουν». Κάνει λόγο για «ακατάστατον πολιτικήν» της ηγεσίας των Κυπρίων, που αν συνεχιστεί δε θα οδηγήσει πουθενά. Και η υπό σύσταση «Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων» θα αποτύχει αν δεν υπάρξει αυστηρή συγκρότηση. (γ) «Πώς θα αφοπλισωμεν τους καλοθελητάς μας». Ανάμεσα σε άλλα, αναφέρει ότι συζητείται ευρέως το κλείσιμο των σχολείων ως αντίδραση στο νέο νόμο για την Εκπαίδευση.

⁹² *Εφημερίς*, 31 Δεκεμβρίου 1949 έως 21 Ιανουαρίου 1950. Σειρά άρθρων κατά των εκπαιδευτικών Δημοτικής, οι οποίοι – σύμφωνα με την εφημερίδα – δεν επεδείκνυαν επαρκή ζήλο για την επιτυχία του δημοψηφίσματος υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα, το οποίο οργάνωνε η Εκκλησία.

⁹³ Σειρά άρθρων του Χρ. Παπαχρυσοστόμου σε πολλές εφημερίδες, από το 1928 μέχρι το 1954, για την Εκπαιδευτική Πολιτική των Βρετανών ως μονίμως στοχεύουσα στον αφελληνισμό, είναι χαρακτηριστική της σταδιακής οικοδόμησης αυτής της πεποίθησης μέσω του Τύπου. Βλέπε Παπαχρυσοστόμου, Χρ. *Άπαντα*, Τόμος Δ', Λευκωσία 1999, σ. 181-260.

⁹⁴ Ricouer, P. *Δοκίμια Ερμηνευτικής*, μτφρ. Α. Μουρίκη, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1990, σ. 83

⁹⁵ Σε όλα τα συμβουλευτικά σώματα, ή σώματα διοίκησης που δημιούργησαν οι Βρετανοί, είτε διατήρησαν την αρχή του απόλυτου διαχωρισμού, είτε θεσμοθέτησαν προκαθορισμένες αναλογίες εκπροσώπησης. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της πρώτης κατηγορίας τα χωριστά Εκπαιδευτικά Συμβούλια, και της δεύτερης το Νομοθετικό (μια μικρή «Βουλή», τα μέλη της οποίας εκλέγονταν χωριστά από τις δύο κοινότητες με προκαθορισμένη αριθμητική αναλογία.)

⁹⁶ Attalides, M. "The Turkish Cypriots: Their Relations to the Greek Cypriots in Perspective", στο Attalides, M. [Επιμ.] *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977 και Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009, σ. 31.

τους Βρετανούς – τη στιγμή μάλιστα που διαπίστωναν οι ίδιοι ότι χρειαζόταν δραστική κεντρική παρέμβαση⁹⁷ – ερμηνεύτηκε από τους μελετητές ως αποτέλεσμα πολιτικής υστεροβουλίας. Μια σειρά από έγκριτους μελετητές της Ιστορίας της Κυπριακής Εκπαίδευσης, από τον Κλ. Μυριανθόπουλο και τον Χ. Παπαδόπουλο μέχρι τον Κ. Σπυριδάκι και τους νεότερους Π. Περσιάνη και Α. Καραγιώργη, θεώρησαν ότι σκόπιμα οι Βρετανοί διατήρησαν την Εκπαίδευση σε Κοινοτικό πλαίσιο· με στόχο να την ελέγχουν, να δημιουργήσουν ψυχολογία διχασμού και να χρησιμοποιήσουν τους Τουρκοκύπριους εναντίον των Ελληνοκυπρίων. Αυτή η θέση δε στηρίζεται σε τεκμήρια από τα πρώτα χρόνια της παρουσίας των Βρετανών στην Κύπρο. Χρησιμοποιούνται στοιχεία της πολιτικής που ακολούθησε η Βρετανική διοίκηση από το 1931 και μετά, ώστε να δοθεί ερμηνεία στις επιλογές των πρώτων δεκαετιών. Είναι προφανές ότι κάτι τέτοιο ενέχει κινδύνους ερμηνευτικού αναχρονισμού.

Πιο ασφαλής είναι μια ερμηνεία που συνδέει αυτή την Κοινοτική Εκπαιδευτική Πολιτική των Βρετανών με τη γενικότερη πολιτική που ακολουθούσαν σε όλες τις αποικίες τους. Εξάλλου, στην ίδια την Αγγλία παρατηρούνταν σημαντική υστέρηση του πνεύματος κρατικού παρεμβατισμού στην Εκπαίδευση. Με το νόμο Forster το 1870, είχαμε ουσιαστικά ένα «ημιδημόσιο» Εκπαιδευτικό Σύστημα στην Αγγλία. Συνδύαζε τον ρόλο του κράτους με τον εθελοντισμό, μέχρι το 1902 (νόμος Balfour)⁹⁸. Αυτή η πολιτική, μεταφερόμενη στην Κύπρο, δεν μπορούσε παρά να σημαίνει την Κοινοτική Εκπαίδευση. Δηλαδή, τη συνέχιση της προϋπάρχουσας χωριστικής πολιτικής, έστω μέσα σε πιο ορθολογικό πλαίσιο. Το ότι στη συνέχεια – ιδιαίτερα μετά τα Οκτωβριανά του 1931 – προσπάθησαν να ελέγξουν την Εκπαίδευση για να αμβλύνουν τα εθνικά αιτήματα, ή το ότι στην πορεία επικαλέστηκαν τις χωριστές εθνικές συνειδήσεις, δε συνιστά τεκμήριο για το ότι, από το 1878, η χωριστή Εκπαίδευση ήταν μια συνειδητή επιλογή με διαβρωτικές πολιτικές στοχεύσεις.

Πάντως, με την εδραίωση της χωριστής Κοινοτικής Εκπαίδευσης, χωρίς να το συνειδητοποιούν, οι Βρετανοί διευκόλυναν την ανάπτυξη του εθνικισμού⁹⁹. Η οριστική στροφή του βλέμματος προς την Ελλάδα και την Τουρκία, ήταν θέμα χρόνου¹⁰⁰.

⁹⁷ *Colonial Reports, Cyprus - Annual Report for 1893-94*, London 1895, p. 12. Σύμφωνα με την έκθεση του 1911-12, παρέμεναν ακόμη 200,692 κάτοικοι αναλφάβητοι, σε ένα συνολικό πληθυσμό 274,108 (ποσοστό άνω του 73%). Βλέπε *Colonial Reports, Cyprus - Annual Report for 1911-12*, London 1912, p. 17.

⁹⁸ Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, όπ.π., σ. 54-62

⁹⁹ Οι χωριστές εκπαιδεύσεις παρήγαγαν αφ' εαυτών χωριστές εθνικές συνειδήσεις και σύνδεση με τις μητέρες πατρίδες. Βλέπε Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979 και Pantelides, Ch.E. *The Development of Teacher Education in Cyprus since 1878*, University of Wales 1982, p. 20.

¹⁰⁰ Ο διαχωρισμός αναπόφευκτα ενθάρρυνε τον προσανατολισμό εκτός Κύπρου: Οι μεν Ελληνοκύπριοι έστρεψαν

(8) **Ο ρόλος της νεολαίας και των διανοουμένων.** Όπως συνέβη και σε άλλες αποικίες, η σχολική νεολαία αποτέλεσε κατά τον 20^ο αιώνα τον δυναμικό πυρήνα της νέας γενιάς¹⁰¹. Αυτός ο πυρήνας στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα είχε εξαρχής εθνοκεντρική Εκπαίδευση – με βρετανική ανοχή, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1920¹⁰². Η Τουρκοκυπριακή Κοινότητα και Εκπαίδευση είχαν κάπως διαφορετική διαδρομή, όμως στο δεύτερο μισό της περιόδου της Βρετανικής διοίκησης κατέληξαν περίπου στον ίδιο παρονομαστή¹⁰³.

Από την άλλη, ο ρόλος των διανοουμένων στην Κύπρο υπό Βρετανική διοίκηση, ακολούθησε την κλασική διαδρομή της διανόησης στις αποικιοκρατούμενες χώρες – με εξαίρεση μια σημαντική αλλά κάπως αποκλεισμένη μερίδα, εκείνων της Αριστεράς. Ακόμη και όταν σε κρίσιμες συνθήκες, σημαντικό τμήμα του ανώτερου κλήρου έκλινε προς μια λιγότερο άτεγκτη γραμμή πλεύσης, πολλοί διανοούμενοι έπαιρναν το μέρος εκείνων των ιεραρχών που είχαν τις πιο ακραίες θέσεις, μη διστάζοντας να χαρακτηρίσουν τους άλλους ως «προδότες»¹⁰⁴.

(9) **Οι έρανοι και η συμμετοχή Κυπρίων στις πολεμικές επιχειρήσεις της Ελλάδας.**

Πριν ακόμη την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα, κάθε εξόρμηση του Ελληνικού Κράτους με στόχο την προετοιμασία στρατιωτικών επιχειρήσεων στο πλαίσιο της Μεγάλης Ιδέας, εύρισκε στην Κύπρο θερμή ανταπόκριση από τους φορείς της ιδέας της Ένωσης. Η προσδοκία ήταν ότι κάποια στιγμή η εθνική εξόρμηση θα απλωνόταν τόσο ώστε να είναι εφικτό να καλύψει και την Κύπρο. Με την πραγματοποίηση εράνων και την αποστολή προμηθειών – αλλά και ενθουσιωδών τηλεγραφημάτων – οι ανώτεροι ιεράρχες και οι πρόκριτοι της Κύπρου

οριστικά το βλέμμα προς την Αθήνα, οι δε Τουρκοκύπριοι προς την Τουρκία. Η Λευκωσία δεν μπορούσε να είναι η «Ρώμη» ούτε για τους Ελληνοκύπριους, ούτε για τους Τουρκοκύπριους. Γιατί δεν εκπροσωπούσε ούτε κάτι θεσμικά ενιαίο, ούτε κάτι «δικό» για τον καθένα. Ιδιαίτερα στον τομέα της Εκπαίδευσης, της μόρφωσης και του πολιτισμού, μοιραία το όραμα των Ελληνοκυπρίων έγινε η Αθήνα με το πανεπιστήμιό της, την πνευματική και την πολιτιστική της ζωή. Ο Άντερσον εξηγεί πώς το Εκπαιδευτικό Σύστημα όπως συγκροτήθηκε στις αποικίες, συνέβαλε στη δημιουργία του «τελευταίου κύματος του εθνικισμού», δηλαδή του κύματος εθνικισμού σε αποικιοκρατούμενους λαούς. Δημιούργησε αφενός την αίσθηση της κοινότητας στους αποικιοκρατούμενους (οι οποίοι ζούσαν στους ίδιους εκπαιδευτικούς χώρους, ήξεραν ότι διάβαζαν τα ίδια βιβλία, τις ίδιες ώρες της ζωής τους) και αφετέρου δημιούργησε τον οραματικό προορισμό για κάθε φανταστική κοινότητα: Συνέρρεαν από διάφορες μικρές κοινότητες σε μεγαλύτερες για γυμνασιακές σπουδές και κάποιοι από αυτούς στη «Ρώμη» για πανεπιστημιακές σπουδές. Βλέπε Άντερσον, Μπ. *Φανταστικές Κοινότητες*, όπ.π., σ. 176.

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 180: «Στις αποικίες, λοιπόν, όταν μιλάμε για 'Νεολαία' εννοούμε 'Σχολική Νεολαία', τουλάχιστον στην αρχή. Αυτό επακόλουθα μας υπενθυμίζει πάλι το μοναδικό ρόλο που έπαιξαν τα αποικιοκρατικά σχολικά συστήματα στην προώθηση του αποικιακού εθνικισμού».

¹⁰² Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 23

¹⁰³ Βλέπε σχετικές αναφορές πιο κάτω στο «V. Η σύγκρουση των δύο εθνικιστικών κινημάτων – Η πλήρης επιστράτευση της Εκπαίδευσης».

¹⁰⁴ Χαρακτηριστικότερη ίσως περίπτωση αποτελούν τα Οκτωβριανά του 1931. Βλέπε τις σχετικές περιγραφές και παραπομπές στον Τύπο της εποχής από τους Γ. Γιωργαλλίδη και Χ. Ρίχτερ για το πώς η διανόηση εξώθησε την Εκκλησία σε μια εξέγερση την οποία δεν είχε σχεδιάσει η ίδια, ούτε και μπόρεσε να ελέγξει. Οι θεωρούμενοι ως οι πιο συνετοί (από την τάξη των ιεραρχών και των λαϊκών που ήταν μέλη του Νομοθετικού) υποχρεώθηκαν να υπερθεματίσουν για να αποβάλλουν το χαρακτηρισμό του «προδότη». Βλέπε Georgallides, G.S. *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 Crisis*, Cyprus Research Center [K.E.E], Nicosia 1985 και Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', όπ.π., ιδιαίτερα σ. 475-481.

αναθέρμαιναν τις σχέσεις με το Ελληνικό Κράτος. Ιδιαίτερα οι νικηφόροι Βαλκανικοί Πόλεμοι, είχαν τονώσει τις προσδοκίες για ολοκληρωτική υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, τόσο εντός, όσο και εκτός Ελλάδας¹⁰⁵. Συμπαριστάμενοι στις προσπάθειες του ελληνικού κράτους, οι Ελληνοκύπριοι αισθάνονταν ότι ενέγραφαν υποθήκες για μελλοντική διεκδίκηση της Κύπρου από την Ελλάδα¹⁰⁶.

(10) **Η περιορισμένη εμβέλεια της Αριστεράς** στην Κύπρο. Η παραδοσιακή αγροτική κοινωνία του νησιού, η απουσία αξιόλογης αριθμητικά εργατικής τάξης, η άμεση ή έμμεση εξάρτηση από την Εκκλησία σχεδόν ολόκληρης της τάξης των διανοουμένων, κράτησαν για δεκαετίες την παρουσία της Αριστεράς στο περιθώριο. Εξάλλου, η Βρετανικής διοίκησης επιδείκνυε ιδιαίτερη επιμέλεια στην έγκαιρη περιστολή της όποιας διακίνησης σοσιαλιστικών ιδεών. Το μικρό και παράνομο Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου (ΚΚΚ) που ιδρύθηκε το 1926¹⁰⁷, είχε προκρίνει έναν αντιαποικιακό αγώνα υπέρ της Ανεξαρτησίας – αντί της Ένωσης – με συνεργασία και συμμετοχή όλων των Κοινοτήτων του νησιού¹⁰⁸. Όμως, η εξέγερση των Οκτωβριανών του 1931 υπέρ της Ένωσης συνέπεσε με τα πρώτα του βήματα. Και η τοποθέτησή του κατά της εξέγερσης το απομόνωσε ακόμη περισσότερο. Οι θέσεις του ΚΚΚ, αναφέρει ο Πλ. Σέρβας, έδιναν «*όλο το δικαίωμα στους εθνικιστές, να το στηλιτεύουν σαν κόμμα των απάτριδων, των μη ελλήνων, των σλαύων*». Γι' αυτό και έγινε το άλμα της ίδρυσης ενός κόμματος πιο πλατιά λαϊκού, του ΑΚΕΛ, «*με τη διακήρυξη των ενωτικών πόθων του λαού και τον προσανατολισμό του προς αυτούς*»¹⁰⁹. Όταν, όμως, το ΑΚΕΛ διαδέχτηκε το ΚΚΚ με ένα νέο πρόγραμμα και με πρόθεση περαιτέρω ανοίγματος στην κοινωνία (1941), η πρωτοκαθεδρία της Εκκλησίας στον αντιαποικιακό αγώνα είχε εν πολλοίς ήδη κριθεί.

¹⁰⁵ Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. *Οι φόβοι ενός αιώνα*, όπ.π., σ. 197

¹⁰⁶ Γιωργής, Γ. *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο*, όπ.π. σ. 83-86. Η διαδικασία όμως των εράνων, των υπομνημάτων και των ψηφισμάτων που εξέδιδαν σύλλογοι ή συνελεύσεις, εξυπηρέτησε σε μεγάλο βαθμό και τη διασπορά του ιδεώδους της Ένωσης και την εδραίωση των εθνικιστικών ιδεωδών στη λαϊκή βάση. Η συμμετοχή σε τέτοιες διαδικασίες ανθρώπων που ζούσαν σε απομακρυσμένες κοινότητες της Κύπρου, δημιουργούσε τους απαραίτητους συναισθηματικούς δεσμούς. Οι δεσμοί αυτοί ενισχύθηκαν στη συνέχεια ακόμη περισσότερο, με τη συμμετοχή Κυπρίων εθελοντών σε όλες τις πολεμικές εξορμήσεις του Ελληνικού Κράτους. Από το Μακεδονικό Αγώνα μέχρι τον Ελληνογερμανικό πόλεμο και την Εθνική Αντίσταση. Για τον κυπριακό εθελοντισμό, ιδιαίτερα διαφωτιστικές είναι οι σχετικές μελέτες του Πέτρου Παπαπολυβίου: Παπαπολυβίου, Π. *Φαεινόν σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Λευκωσία 2001 και Παπαπολυβίου, Π. *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι: Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Λευκωσία 1997.

¹⁰⁷ Δίγκλης, Π. *Πικρές αλήθειες: Κυπριακό 1878-2004*, Λευκωσία 2005. Στην ιδρυτική διακήρυξη του ΚΚΚ γίνεται λόγος για αγώνα κατά του φυλετικού μίσους και του εθνικισμού στο νησί, με στόχο την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους με διακυβέρνηση αγροτών-εργατών.

¹⁰⁸ *Νέος Άνθρωπος* (δεκαπενθήμερη εφημερίδα του ΚΚΚ), Παράρτημα φύλλου 85, Ιούνιος 1928, «*Μανιφέστο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΚ*». Στην πολυσέλιδη αυτή διακήρυξη, δε γίνεται καμιά διαιρετική τοποθέτηση όσον αφορά τον κυπριακό λαό. Χαρακτηρίζονται βέβαια ως «προδότες» εκείνοι οι λίγοι που συμμετέχουν σε εορταστικές εκδηλώσεις των Βρετανών (για τα πενήντάχρονα της Βρετανικής διοίκησης) και συνεργάζονται μαζί τους, αλλά το γενικό σχήμα είναι Ιμπεριαλιστές και καταπιεστές από τη μια, οι Κύπριοι καταπιεζόμενοι υπόδουλοι από την άλλη. Στο πλαίσιο αυτό αποφεύγεται οποιαδήποτε αναφορά στην Εκκλησία, καθώς και στην Εκπαίδευση.

¹⁰⁹ Σέρβας, Π. *Κυπριακό – Ευθύνες*, Εκδόσεις Γραμμή, Αθήνα 1980, σ. 119

Ένδειξη γι' αυτό υπήρξε το ότι το ΑΚΕΛ, σε μια προσπάθεια να ενισχύσει τη θέση του στην κοινωνία, υιοθέτησε εξ αρχής το στόχο της Ένωσης και απέφυγε τη σύγκρουση με την Εκκλησία¹¹⁰. Παρά, επομένως, τη σταδιακή αύξηση της επιρροής της Αριστεράς στην κοινωνία από τη δεκαετία του '40 και μετά, η πρωτοκαθεδρία της Εκκλησίας είχε ήδη γίνει αποδεκτή από το ΑΚΕΛ, όπως αποδεκτός είχε γίνει και ο στόχος των «εθνικών δυνάμεων» για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

Στο πλαίσιο αυτό, τα όργανα του ΑΚΕΛ απέφευγαν στις αποφάσεις τους οποιοδήποτε επικριτικό υπαινιγμό για το ρόλο και την πολιτική της Εκκλησίας, ακόμη και όταν το κόμμα αυτό δεχόταν έντονες επιθέσεις¹¹¹. Όπως στις περιπτώσεις της Διασκεπτικής (1947), του Δημοψηφίσματος (1950) και της αποχής του από τον ένοπλο αγώνα (1955-59)¹¹². Συνακόλουθα, το ΑΚΕΛ απέφευγε συστηματικά την ενασχόληση με ζητήματα που θεωρούνταν αποκλειστική αρμοδιότητα της Εκκλησίας, όπως το θέμα της Εκπαίδευσης και της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Με αυτό τον τρόπο συνεχίστηκε η παράδοση κατά την οποία ο εθνικιστικός λόγος ήταν ο μοναδικός και αδιαμφισβήτητος λόγος στην Εκπαιδευτική Πολιτική και πρακτική. Αυτή η τακτική, συνολικά, δέσμευσε και τη μελλοντική στάση του ΑΚΕΛ, δηλαδή τις θέσεις του κατά την περίοδο μετά το 1960. Σύμφωνα με τον Στ. Τομπάζο, υποχρέωσε το κόμμα της Αριστεράς να παρακολουθεί και να στηρίζει τις πολιτικές της Εκκλησίας – στο πρόσωπο του Αρχιεπισκόπου και Προέδρου Μακαρίου – σε όλες τις κρίσιμες φάσεις και ζητήματα της περιόδου 1960-1974¹¹³. Χωρίς να ανακινεί ευθέως θέματα όπως η κυριαρχία έντονα εθνικιστικών στοιχείων στην Εκπαίδευση.

(11) Η πολιτική του Ελληνικού Κράτους, του Ελληνικού Προξενείου στην Κύπρο και των

¹¹⁰ Tombazos, S. "AKEL: Between Nationalism and 'Anti-Imperialism'" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 220: «Η υιοθέτηση το στόχου της Ένωσης από το ΑΚΕΛ, πήγαινε χέρι-χέρι με την υποβάθμιση του αθεϊσμού. Αλλάζοντας τη στάση του [στο θέμα του αθεϊσμού] όπως και στο στόχο του απελευθερωτικού αγώνα, το ΑΚΕΛ επιδίωκε τη συμπερίληψή του στις 'εθνικές δυνάμεις' των Ελληνοκυπρίων, των οποίων την αδιαμφισβήτητη ηγεσία είχε η Κυπριακή Εκκλησία. Ο αθεϊσμός, επομένως, και οτιδήποτε υπογράμμιζε την ιδεολογική διαφορά της κομμουνιστικής παράδοσης, θα έπρεπε να συσκοτιστεί. Αυτή η ιδεολογική διολίσθηση της Αριστεράς είχε καταλυτικές συνέπειες στην κυπριακή ιστορική εξέλιξη... Οι προσπάθειες του ΑΚΕΛ να εξασφαλίσει μια πρόσβαση μέσα στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα και να καθιερώσει τον εαυτό του ως το κόμμα όλων των Κυπρίων, ανεξαρτήτως εθνικής καταγωγής, ήταν ασυμβίβαστες τόσο με το στόχο της Ένωσης, όσο και με την επιθυμία του να συμπεριληφθεί στις 'εθνικές δυνάμεις' [των Ελληνοκυπρίων]».

¹¹¹ *Ελευθερία*, 10 Ιανουαρίου 1952. Αναδημοσιεύει μεταφρασμένη την ανταπόκριση «έκτακτου απεσταλμένου» της εφημερίδας *Scotsman* στην Κύπρο (9 Ιανουαρίου 1952). Σ' αυτή την ανταπόκριση, μεταξύ άλλων, ο Βρετανός δημοσιογράφος «εξετάζει την ανειλικρίνεια της πολιτικής των εν Κύπρω κομμουνιστών, οι οποίοι ζητούν συνεργασία με την Εκκλησία δια την πραγματοποίησιν της Ενώσεως, ενώ ταυτοχρόνως καταγγέλλουν την 'μοναρχοφασιστικήν Κυβέρνησιν των Αθηνών'».

¹¹² Πολιτικό Γραφείο της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ, «Απόφαση σχετικά με τα γεγονότα της 1^{ης} Απριλίου 1955», Λευκωσία, 1 Απριλίου 1955: Στην απόφαση αυτή, όπου ασκείται έντονη κριτική στην ένοπλη δράση και χαρακτηρίζονται ως «τρομοκρατικές πράξεις» οι ένοπλες επιθέσεις, και πάλιν αποφεύγεται οποιαδήποτε αναφορά στην ηγεσία της ΕΟΚΑ. Ζητείται αντίθετα από «ολόκληρο το λάο... να απομονώσει πέρα-πέρα τους διασπαστές και να εντείνει στο έπακρο την πάλη του για τη συγκρότηση του Ενιαίου Πατριωτικού Μετώπου».

¹¹³ Tombazos, S. "AKEL: Between Nationalism and 'Anti-Imperialism'" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 227-229

Κυπρίων που ζούσαν στην Ελλάδα. Το Ελληνικό Κράτος κατά κανόνα δεν ενθάρρυνε, αλλά ακολουθούσε τον Ελληνοκυπριακό Εθνικισμό. Οι ενέργειές του ήταν, συνήθως, το αποτέλεσμα επίμονων αιτημάτων εκ μέρους της ηγεσίας των Ελληνοκυπρίων¹¹⁴. Υπήρχαν, όμως, συγκεκριμένες πολιτικές αποφάσεις οι οποίες συνέβαλλαν στην εμπέδωση της αφοσίωσης των Ελληνοκυπρίων προς το στόχο της Ένωσης και στήριζαν τις πολιτικές της υπό την Εκκλησία ηγεσίας. Τέτοιες ήταν η αναγνώριση των ελληνοκυπριακών γυμνασίων ως ισότιμων των ελληνικών¹¹⁵ και η ακώλυτη δωρεάν πρόσβαση των Ελληνοκυπρίων στα πανεπιστήμια της Ελλάδας¹¹⁶. Συνακόλουθα, αυτές οι αποφάσεις αποδυνάμωναν τις κατά καιρούς διαφορετικές προσεγγίσεις – είτε ανεξαρτησιακές, είτε φιλοβρετανικές. Ανταποκρινόμενο σε αιτήματα της Ελληνοκυπριακής ηγεσίας, το Ελληνικό Κράτος ενίσχυε τις εθνικές πολιτικές, όποτε αυτές αντιμετώπιζαν ανταγωνισμό ή κίνδυνο από βρετανικές αποφάσεις¹¹⁷.

Από την άλλη, Έλληνες Πρόξενοι στην Κύπρο, ή πρόσωπα που είχαν έρθει από την Ελλάδα και μετά την εγκατάστασή τους ανέπτυξαν διασυνδέσεις με το Ελληνικό Προξενείο, σε κάποιες περιπτώσεις αναδεικνύονταν σε ηγετικές προσωπικότητες του Ελληνοκυπριακού Εθνικισμού¹¹⁸. Κατά την ύστερη περίοδο της Οθωμανικής διοίκησης¹¹⁹, αυτή η συμπεριφορά δημιουργούσε την εντύπωση ότι το ελληνικό κράτος υιοθετούσε το ενωτικό αίτημα, παρόλο που οι επίσημες οδηγίες από την Αθήνα συνιστούσαν σύνεση και αποφυγή ενθάρρυνσης του εθνικού αισθήματος των Ελληνοκυπρίων¹²⁰. Επί Βρετανικής διοίκησης, εξ Ελλάδος παράγοντες ή πρόξενοι ενέτειναν την εθνική τους δράση στην Κύπρο, συχνά εν αγνοία του ελληνικού κράτους. Ο δημοσιογράφος και εκπαιδευτικός Νικόλαος Καταλάνος που ζούσε για

¹¹⁴ Σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της Βρετανικής διοίκησης της Κύπρου, οι Ελληνικές Κυβερνήσεις θεωρούσαν ανεπιθύμητη την αντιπαράθεση με τη σύμμαχο Βρετανία, προκρίνοντας διαλλακτικές μεθόδους διεκδίκησης της Κύπρου, προκειμένου το ζήτημα να λυθεί με τη συγκατάθεσή της.

¹¹⁵ Spyridakis, K. *The Greek Secondary Education of Cyprus*, Published by the Cyprus Ethnarchy Office, Nicosia 1959, p. 4-5 και Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία*, ό.π., σ. 71-74

¹¹⁶ Persianis P., *Church and State in Cyprus Education*, op.cit., p. 46-47

¹¹⁷ Ένα παράδειγμα ήταν η πολιτική παραχώρησης υποτροφιών σε Ελληνοκυπρίους για σπουδές στην Ελλάδα, ως αντίβαρο στις υποτροφίες που άρχισε να παρέχει η αποικιοκρατική διοίκηση για σπουδές στη Βρετανία. Βλέπε εφημερίδα «Ελευθερία», 13 Ιουνίου 1956 και Persianis, P. *Church and State in Cyprus Education*, op.cit., p. 47.

¹¹⁸ Ο Π. Περσιάνης θεωρεί ότι ο ρόλος αυτών των εξ Ελλάδος παραγόντων ήταν καταλυτικός: «Οι πρώτοι εκφραστές του κυρίαρχου πολιτικού λόγου ήταν ελλαδίτες διανοούμενοι που βρέθηκαν ή ήλθαν στην Κύπρο και δραστηριοποιήθηκαν εθνικά κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας και τα πρώτα πενήντα χρόνια της Αγγλοκρατίας». Υποστηρίζει, μάλιστα, ότι το πιθανότερο είναι τα πρόσωπα αυτά να ήλθαν στην Κύπρο «σταλμένοι από την Ελληνική Κυβέρνηση ή άλλες οργανώσεις» (π.χ. το Πανεπιστήμιο Αθηνών). Ομολογεί, όμως, ότι δεν υπάρχουν τεκμήρια ή ενδείξεις για κάτι τέτοιο. Βλέπε Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου*, ό.π., σ. 31.

¹¹⁹ Ιδιαίτερα μετά την ίδρυση του Υποπροξενείου στη Λάρνακα το 1846. Βλέπε Μπελιά, Δ.Ε. «Ελληνικά προξενεία εις την τουρκοκρατούμενη Κύπρον 1834-1878», Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Μέρος Α', Λευκωσία 1973, σ. 246 και 251.

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 245-256

χρόνια στην Κύπρο και ο γιατρός Φίλιος Ζαννέτος¹²¹ από τη Σπάρτη, είχαν αναπτύξει για μεγάλο διάστημα έντονη δράση. Το 1921 απελάθηκαν από τη Βρετανική διοίκηση, θεωρούμενοι ως οι κατεξοχήν οργανωτές και υποκινητές βίαιων συγκρούσεων μεταξύ εθνικιστών και αστυνομίας. Η απέλασή τους, κατά τον Γ. Γιωργή «υπήρξε πλήγμα για την παράταξη των αδιάλλακτων εθνικιστών»¹²². Ο Έλληνας Πρόξενος Γεώργιος Φιλήμων, με συνεχείς εκδηλώσεις και δραστηριότητές του – μεταξύ των οποίων και η ανοιχτή στρατολόγηση Κυπρίων για τον πόλεμο του 1897 – προκάλεσε την έντονη αντίδραση των Βρετανών και τελικά την ανάκλησή του στην Αθήνα¹²³. Ο Πρόξενος Αλέξης Κύρου – από οικογένεια της Αθήνας με κυπριακή καταγωγή και στενός προσωπικός φίλος του Ελευθερίου Βενιζέλου μέχρι το 1931 – θεωρήθηκε από τον Κυβερνήτη R. Storrs «συνυπεύθυνος και υποκινητής των ταραχών» του Οκτωβρίου του 1931. Γι' αυτό και την επομένη των επεισοδίων η Ελληνική Κυβέρνηση ικανοποίησε βρετανικό αίτημα για απομάκρυνσή του¹²⁴.

Παράλληλα, στην ανάπτυξη του εθνικισμού ήταν σημαντική και η συμβολή Κυπρίων που ζούσαν στην Αθήνα¹²⁵. Η παροικία αυτή δημιουργήθηκε με αρχικό δραστήριο πυρήνα Κυπρίους που είχαν συμμετάσχει στην Επανάσταση του 1821¹²⁶ και οι οποίοι μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Πολλοί απ' αυτούς διέπρεψαν στους τομείς του εμπορίου, της οικονομίας, της πολιτικής, της δημοσιογραφίας και της διπλωματίας. Ο πυρήνας αυτός ενισχύθηκε από Κυπρίους που μετέβησαν στην Ελλάδα για σπουδές και – με πρόθεση την απόκτηση της ελληνικής υπηκοότητας – παρέμεναν για τουλάχιστον τρία επιπλέον χρόνια στην Αθήνα¹²⁷. Πολλοί απ' αυτούς έγιναν τελικά μόνιμοι κάτοικοι Ελλάδας και από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα άρχισαν τις προσπάθειες συγκρότησης και οργάνωσης¹²⁸.

¹²¹ Είχε διατελέσει για χρόνια δήμαρχος και βουλευτής Λάρνακας.

¹²² Γιωργής, Γ. *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο*, όπ.π. σ. 137

¹²³ Hill, G. *A History of Cyprus*, Vol. IV, op.cit. p. 500-506

¹²⁴ Γιωργής, Γ. *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο*, όπ.π. σ. 163

¹²⁵ Στο ίδιο, σ. 102: «Η παροικία των Κυπρίων στην Αθήνα διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή του νησιού και επηρέαζε με τις παρεμβάσεις της τις πολιτικές εξελίξεις, ενώ ταυτόχρονα δρούσε ως ομάδα πίεσης στον ελλαδικό χώρο. Ο εθνικιστικός της προσανατολισμός και η δράση της ως συνεκτικού κρίκου της Κύπρου με την Ελλάδα, την καθιστούσαν καίριο παράγοντα στην ιστορική πορεία του νησιού».

¹²⁶ Πρωτοψάλτης, Ε. *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971. Βλέπε επίσης, Παντελιού, Μ.Μ. «Οι Κύπριοι στην Επανάσταση του 1821 – Η οικογένεια Οικονομίδης», στο *Κυπριακά Σπουδαί*, Τόμος Μ', Λευκωσία 1976, σ. 29-60. Στις σ. 29-34 τα γενικά στοιχεία. Επίσης, Σφυρόερας, Β. «Συμμετοχή Κυπρίων εις την Ιώνιον Φάλαγγα του 1821», Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Μέρος Α', Λευκωσία 1973, σ. 377-383.

¹²⁷ Μπελιά, Δ.Ε. «Ελληνικά προξενεία εις την τουρκοκρατούμενην Κύπρον 1834-1878», όπ.π. σ. 250-251

¹²⁸ Το 1890 ιδρύθηκε η Κυπριακή Αδελφότης «Ο Ζήνων», ενώ το 1898 ο Γεώργιος Φραγκούδης πρωτοστάτησε στη δημιουργία του «Πατριωτικού Συνδέσμου των Κυπρίων εν Αθήναις». Ο Σύνδεσμος αυτός πήρε σύντομα το ιδεολογικό στίγμα του προέδρου του, του Φραγκούδη, που ήθελε να μιμηθεί το επτανησιακό πρότυπο για να οδηγηθεί η Κύπρος στην ένωση με την Ελλάδα. Φιλοδοξώντας να γίνει ο ηγέτης ενός κυπριακού ριζοσπαστικού κινήματος, κινούνταν στη βάση του δίπτυχου που χαρακτήρισε πολλά εθνικιστικά κινήματα της εποχής: Άτεγκτος και ανυποχώρητος αγώνας κατά των Βρετανών αφενός, και αφετέρου προσπάθεια εκσυγχρονισμού

Η έντονη δράση των μελών της κυπριακής παροικίας στην Ελλάδα – είτε σε προσωπικό επίπεδο, είτε μέσω οργανώσεων – θα συνεχιστεί καθ' όλη τη διάρκεια της Βρετανικής διοίκησης στη Κύπρο. Θα παρακολουθούν μάλιστα στενά τις εξελίξεις και το κλίμα στο νησί¹²⁹.

IV. Το Τουρκοκυπριακό Εθνικιστικό Κίνημα

Ο Π. Περισιάνης υπογραμμίζει τον ετεροκαθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε η παρουσία των Τουρκοκυπρίων στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης των Ελληνοκυπρίων και του ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Επικαλείται την προσέγγιση των Φραγκουδάκη – Δραγώνα για τους «πολιτιστικά και εθνικά άλλους»¹³⁰ και υποστηρίζει ότι οι Ελληνοκύπριοι ανέπτυξαν μια ρατσιστική περιφρόνηση απέναντι στους Τουρκοκύπριους, συμπεριφερόμενοι ως «φυλετικά και πολιτιστικά ανώτεροι». Η στάση αυτή συνέβαλε στη διατήρηση του διαχωρισμού – στην Εκπαίδευση και γενικότερα¹³¹.

Από τους μελετητές, γενικά, θεωρείται ότι ο τουρκοκυπριακός εθνικισμός αναπτύχθηκε αρκετά μετά τον ελληνοκυπριακό. Μερικοί μάλιστα – θεωρώντας τους δύο εθνικισμούς ως παράγωγα των εθνικισμών Ελλάδας και Τουρκίας – συνδέουν την εμφάνισή τους με τη δημιουργία του ελληνικού και του τουρκικού κράτους αντίστοιχα. Επομένως, η μεγάλη χρονική διαφορά στην ανάπτυξή τους, αντικατοπτρίζει τη χρονική απόσταση που είχε

της κυπριακής κοινωνίας, με παραμερισμό της παραδοσιακής πολιτικής ηγεσίας και της ηγεμονεύουσας Εκκλησίας. Σύντομα ο Σύνδεσμος δημιούργησε παραρτήματα στην Κύπρο, γεγονός που προκάλεσε ανησυχία και αντιδράσεις στους κόλπους της Εκκλησίας και των προκρίτων. Ο Σύνδεσμος ανέπτυξε πλούσια δραστηριότητα στην Αθήνα με εκδηλώσεις υπέρ της Ένωσης, οι οποίες συγκέντρωναν πλήθος επιφανών ελλήνων πολιτικών και πνευματικών ανθρώπων, καθώς και αντιπροσωπείες από την Κύπρο με αξιόλογες προσωπικότητες. Μετά από κάποιες περιπέτειες, το 1923 ο Φραγκούδης εξελέγη βουλευτής Αθηνών με τη βενιζελική παράταξη, ενώ αργότερα (1931), σε μια μεταστροφή της πολιτικής του άποψης για το Κυπριακό, υποστήριξε δημόσια την επιδίωξη Αυτονομίας υπό ψιλή βρετανική κυριαρχία και προστασία της Κοινωνίας των εθνών – αντί της Ένωσης. Βλέπε Φραγκούδης, Γ.Σ. *Ιστορία και γενεαλογία της μεγάλης κυπριακής οικογένειας Φραγκούδη*, Αθήνα 1939. Επίσης, για τις όψιμες απόψεις του Φραγκούδη για Αυτονομία της Κύπρου, Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus*, op.cit. p. 343.

¹²⁹ Στις παραμονές και κατά τη διάρκεια έντονων ζυμώσεων ή κινητοποιήσεων – με χαρακτηριστικότερες εκείνες του 1931 και του 1955-59 – δραστηριοποιούνται πολλαπλά. Υποβάλλουν υπομνήματα, πραγματοποιούν εκδηλώσεις και επαφές με πολιτικούς παράγοντες της Ελλάδας, ασκούν πιέσεις και συντονίζονται με τα πλέον μαχητικά τμήματα της κυπριακής κοινωνίας. Μέλη αυτής της παροικίας θα αρχίσουν να οργανώνονται αυτόβουλα για ένοπλο αγώνα την περίοδο 1953-54, για να ενταχθούν τελικά στην ΕΟΚΑ αμέσως μετά την έναρξη της δράσης της. Βλέπε Σοφοκλέους, Θ. *Πόθος Ελευθερίας*, Λευκωσία 1989, σ. 17-27. Άλλα τμήματα, ευρισκόμενα εξ αρχής σε συνεργασία με την εκκλησιαστική ηγεσία της Κύπρου, θα δημιουργήσουν από το 1951 τη μυστική οργάνωση «Επιτροπή Αγώνος Κύπρου», η οποία και θα αναλάβει όλη την οργανωτική προπαρασκευή της ένοπλης δράσης της ΕΟΚΑ. Βλέπε Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β' (1950-1959), Μτφρ. Χ Παπαχρήστου, Έκδοση Βιβλιοπωλείου της «Εστίας», Αθήνα 2011, σ. 78-81 και 111-114 και Παυλίδης, Α. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, ό.π., σ. 365-368.

¹³⁰ Φραγκουδάκη, Α. – Δραγώνα, Θ. [Επιμ.], «*Τι είν' η πατρίδα μας;*» *Εθνικισμός στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997

¹³¹ Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου*, ό.π., σ. 141-144

η ίδρυση αυτών των κρατών¹³². Μπορεί όμως να λεχθεί ότι, στην πορεία συγκρότησης του τουρκοκυπριακού εθνικισμού, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο το αίσθημα απειλής από τον ελληνοκυπριακό και από το αίτημά του για ένωση με την Ελλάδα¹³³. Αυτή η απειλή ήταν που προκάλεσε «την 'εθναφύπνιση' – ακριβέστερα 'εθνογένεση' – των τουρκόφωνων Μουσουλμάνων που διαβιούσαν στο νησί»¹³⁴.

Ο Μ. Ατταλίδης, αναφερόμενος στους λόγους της χρονικής καθυστέρησης στην ανάπτυξη του τουρκοκυπριακού εθνικισμού, επικεντρώνεται κυρίως σε τρεις παράγοντες: Στην απουσία αστικής τάξης, στον έντονα θρησκευτικό χαρακτήρα της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης (που δεν άφηνε περιθώρια ανάπτυξης του εθνικισμού στα σχολεία πριν το 1930) και στη χρονική καθυστέρηση στην άφιξη του μητροπολιτικού εθνικισμού¹³⁵. Είναι προφανές ότι οι παράγοντες αυτοί συνδέονται άμεσα μεταξύ τους.

Η θρησκευτική βάση στην οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ανέστειλε χρονικά την εμφάνιση του εθνικισμού ανάμεσα στους τουρκικούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας¹³⁶. Οι εκσυγχρονιστικές προσπάθειες που είχαν προηγηθεί – ιδιαίτερα με το Tanzimat – είχαν περιορισμένη αποτελεσματικότητα και δεν ευνόησαν ιδιαίτερα την ανάπτυξη του τουρκικού εθνικισμού¹³⁷. Έτσι, αυτός υποχρεώθηκε σε μια ιδιαίτερη διαδρομή (πανισλαμισμός, παντουρανισμός, παντουρκισμός)¹³⁸, πριν την τελεσίδικη επικράτηση το 1931 της κεμαλικής του εκδοχής¹³⁹. Η δε σχετικά φιλελεύθερη και πλουραλιστική περίοδος που προηγήθηκε (1918-1925)¹⁴⁰, επέτεινε τη σύγχυση και επέτρεψε να διατηρηθούν ψήγματα αβεβαιότητας, ακόμη και κατά τη δεκαετία του 1930. Η διακήρυξη της Τουρκίας ότι δεν έχει καμιά απαίτηση επί της Κύπρου (με τη Συνθήκη της Λωζάνης) και η κήρυξη του νησιού σε βρετανική αποικία (1925), επιβράδυναν ακόμη περισσότερο την ανάπτυξη του εθνικισμού στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα. Η Άγκυρα, μάλιστα, ακολουθούσε πολιτική

¹³² Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. xv

¹³³ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 2.

¹³⁴ Ηρακλείδης, Αλ. *Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004 – Από την ένωση στη διχοτόμηση*, ό.π., σ. 44

¹³⁵ Attalides, M. "The Turkish Cypriots: Their Relations to the Greek Cypriots in Perspective", στο Attalides, M. [Επιμ.] *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977.

¹³⁶ Μόλις στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}. Βλέπε Landau, J.M. *Pan-Turkism in Turkey – A study in irredentism*, C. Hurst & Company, London 1981, p. 28. Το ίδιο το κίνημα των Νεοτούρκων, ήταν αρχικά φορέας μιας βαθιάς αντίφασης, με οθωμανιστικούς προσανατολισμούς (και όχι καθαρά εθνικιστικούς). Βλέπε Κιτσίκης, Δ. *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1978, σ. 71-83 και 125-145.

¹³⁷ Belge, M. "Turkish identity: An overview", στο *Kibris Yazilari*, Vol. 13, 2011, p. 229-233

¹³⁸ Landau, J.M. *Pan-Turkism in Turkey – A study in irredentism*, C. Hurst & Company, London 1981, p. 28-55

¹³⁹ Kizilyurek, N. *Κεμαλισμός – Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας*, Εκδόσεις Μεσόγειος, Αθήνα 2006, σ. 55-65 και Κιτσίκης, Δ. *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 241-260.

¹⁴⁰ Zürcher, E.J. *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Μτφρ. Β. Κεχριώτης, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 45

ενεργητικής αποθάρρυνσής του¹⁴¹. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση του 1928-33, αποτελούσε τροχοπέδη στην ανάπτυξη οποιουδήποτε κινήματος υπέρ των Τουρκοκυπρίων μέσα στην ίδια την Τουρκία¹⁴².

Το μικρό μέγεθος της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας και ο κατεξοχήν αγροτικός χαρακτήρας της, επέτρεψαν στο πανίσχυρο *Enkaf*¹⁴³ και σε μεγαλογαιοκτήμονες – είτε της παραδοσιακής οθωμανικής κάστας όπως τους Musa Irfan Bey και Mehmet Münir Bey, είτε μετέπειτα των κεμαλιστών όπως ο Necati Bey – να την ελέγχουν, χωρίς η ισχύς τους να συνδέεται άρρηκτα με ιδεολογικές αναφορές¹⁴⁴. Εξάλλου, η παραδοσιακή σχέση της τουρκοκυπριακής μικροαστικής τάξης με τη γραφειοκρατία συνεχίστηκε και επί Βρετανικής διοίκησης¹⁴⁵. Το αποτέλεσμα ήταν οι Τουρκοκύπριοι εγγράμματοι να στελεχώνουν τις υπηρεσίες – κυρίως την Αστυνομία – αφήνοντας το εμπόριο και τη βιοτεχνία στους Ελληνοκύπριους.

Από την άλλη, ο θρησκευτικός χαρακτήρας της Εκπαίδευσης μέχρι το 1930¹⁴⁶, εμπόδιζε τη μετατροπή της σε δόρυ του εθνικισμού, σε αντίθεση με το τι συνέβαινε με τους Ελληνοκύπριους. Αυτό γιατί στον τουρκικό χώρο, πολλές εκδοχές του εθνικισμού – και ο κεμαλισμός που τελικά επικράτησε – ήταν εκ της θέσεώς τους αντίπαλοι του θρησκευτικού στοιχείου¹⁴⁷. Θεωρούσαν τη θρησκευτικότητα ως εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό. Συνεπώς

¹⁴¹ Παυλίδης, Α. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τόμος Δ', Εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1993, σ. 288-289. Επίσης, Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009, σ. 41-42. Αξιοσημείωτο το εξής (στη σελίδα 42): «Ο πρώτος επιτετραμμένος της Τουρκίας στην Κύπρο, ο Asaf bey, θα ενθαρρύνει τους Τουρκοκύπριους να μεταναστεύσουν στην Τουρκία, λέγοντας ότι θα τους παραχωρηθούν οι περιουσίες που εγκατέλειψε ο ελληνικός πληθυσμός μετά την ήττα του ελληνικού στρατού. Στα έγγραφα του Υπουργείου Αποικιών της Αγγλίας γίνεται λόγος το 1927 για πέντε χιλιάδες που έχουν εγκαταλείψει την Κύπρο. Σύμφωνα με στοιχεία, που δεν είναι εξακριβωμένα, κάπου 7000 Τουρκοκύπριοι μετανάστευσαν στην Τουρκία την περίοδο μεταξύ Α' και Β' Παγκοσμίου Πολέμου».

¹⁴² Κιτσίκης, Δ. *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού χώρου 1928-1973*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1981, σ. 17-34

¹⁴³ Θρησκευτικό ίδρυμα των Μουσουλμάνων, με πολύ μεγάλη οικονομική ισχύ στην Κύπρο. Ελεγχόταν από την παραδοσιακή γαιοκτητική ολιγαρχία των Τουρκοκυπρίων.

¹⁴⁴ Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, όπ.π., σ. 33 και 43. Για τις ιδιαιτερότητες της πολιτικής συμπεριφοράς των Τουρκοκυπρίων Κεμαλιστών – κυρίως σε σχέση με το θεσμό του Müftü και την προσπάθειά τους να χρησιμοποιήσουν θρησκευτικούς θεσμούς ως αντιστάθμισμα στην επιρροή της Εκκλησίας στον Ελληνοκυπριακό Εθνικισμό – βλέπε Nevzat, A. "Securing the Office of Müftü: Nationalism, Religion and the Turks of Cyprus" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 160-173 και κυρίως 164-167, 173.

¹⁴⁵ Choisi, J. "The Turkish Cypriot Elite – Its Social Function and Legitimation", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, Number 2, Fall 1993, p. 7-32. Βλέπε επίσης Ατταλίδης, Μ. «Οι σχέσεις των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκυπρίους», στο Τενεκίδης, Γ. – Κρανιδιώτης, Γ. [Επιμ.] *Κύπρος – Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1981, σ. 419-420, για την πρόσδεση των Τουρκοκυπρίων στη γαιοκτησία και τη δημοσιοϋπαλληλική κουλτούρα. Ας σημειωθεί ότι, εξαιτίας και της θρησκευτικής τους ταυτότητας, οι Τουρκοκύπριοι απέφευγαν τις χρηματοοικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες.

¹⁴⁶ Mavis, B. «Υποχρεωτική θρησκευτική εκπαίδευση και μαθήματα κορανίου», *Το Καλέμι*, έκτακτο τεύχος Ιαν.-Φεβ. 2010, σ. 13-15.

¹⁴⁷ Breuilly, J. *Nationalism and the State*, Manchester 1993 [second edition], p. 29: «Ο εθνικισμός [στην Τουρκία] ταύτισε το παραδοσιακό Ισλάμ με το παραδοσιακό κράτος και ήταν και τα δυο εχθροί του».

υπήρχε διαμάχη και όχι συμπόρευση εθνικισμού και θρησκείας¹⁴⁸. Εξάλλου, η ανάπτυξη του Ελληνοκυπριακού Εθνικισμού είχε ευνοηθεί από τη διαρκή φάση εξωστρέφειας που διερχόταν ο εθνικισμός στην Ελλάδα, από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους και μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή. Αντίθετα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία του 19^{ου} αιώνα διερχόταν φάση έντονης ενδοστρέφειας, η οποία μάλιστα συνεχίστηκε και μετά την ίδρυση του Τουρκικού Κράτους το 1923¹⁴⁹. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, «ο πολιτικός υπαινιγμός για το Τουράν μετατράπηκε σε ταμπού, και δεν εκφραζόταν ούτε ένα αλυτρωτικό όραμα, ούτε ένα σοβαρό ενδιαφέρον για τουρκικούς πληθυσμούς εκτός Τουρκίας»¹⁵⁰.

Το αποτέλεσμα των πιο πάνω ήταν η αργοπορημένη εμφάνιση ενός κινήματος που να μπορούσε να χαρακτηριστεί ως εθνικιστικό¹⁵¹. Ως συμβατική χρονολόγησή του μπορεί να θεωρηθεί το 1930, οπότε συγκλήθηκε ένα «Εθνικό Συμβούλιο» των Τουρκοκυπρίων και αποφάσισε να ζητήσει εφαρμογή των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων και στη δική τους Κοινότητα¹⁵². Η αρχική πρόθεση των Τουρκοκυπρίων κεμαλιστών να ακολουθήσουν αντιβρετανική γραμμή¹⁵³ και να μην αποκλείσουν τη συνεργασία με τους Ελληνοκύπριους σε εσωτερικά ζητήματα, ανησύχησε τη Βρετανική διοίκηση. Γι' αυτό το λόγο επιδίωξε σε πρώτο στάδιο να ενισχύσει όσους παραδοσιακά συνεργάζονταν μαζί της και να κρατήσει την Κοινότητα μέσα στο ισλαμικό της κέλυφος¹⁵⁴. Σύντομα, όμως, η ανάγκη της Βρετανικής

¹⁴⁸ Kizilyurek, N. *Κεμαλισμός*, όπ.π., σ. 55-65. Βλέπε επίσης, Sofos, A.S. and Özkirimli, U. "Nationalism in Greece and Turkey: Modernity, Enlightenment, Westernization" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Özkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 76-97 και ιδιαίτερα 92-97.

¹⁴⁹ Στο πλαίσιο της «ξενοφοβικής διαρκούς παράνοιας» που ήθελε πληθυσμιακή, πολιτιστική και επαγγελματική τουρκοποίηση της χώρας και «δημιουργία εθνικής αστικής τάξης», διαδικασία που κράτησε μέχρι το 1934, σύμφωνα με τον A. Aktar. Βλέπε Aktar, A. "Conversion of a 'Country' into a 'Fatherland': The Case of Turkification Examined, 1923-1934", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Özkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 28-35.

¹⁵⁰ Özdoğan, G.G. "Turkish Nationalism Reconsidered: The 'Heaviness' of Statist Patriotism in Nation-Building", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Özkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 48

¹⁵¹ Σε ένα πρόπλασμα του Τουρκοκυπριακού Εθνικισμού μπορούν να αποδοθούν οι προσπάθειες της ηγεσίας της Κοινότητας να αποτρέψει την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα από το 1914 μέχρι το 1919 – ενδεχόμενο που έμοιαζε αρκετά πιθανό στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων, στο οποίο αντιπροσωπεία των Τουρκοκυπρίων προσπάθησε να εκθέσει τις απόψεις της. Επίσης, οι προσπάθειες αντιπροσωπείας των Τουρκοκυπρίων να πείσει την Άγκυρα να επαναδιεκδικήσει την Κύπρο, το Δεκέμβριο του 1922, δηλαδή αμέσως μετά το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου (βλέπε Kizilyürek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, όπ.π., σ. 38-41 και Photiou, S.Ch. *Segregated Education in Cyprus between 1920 and 1935*, Nicosia 2006, p. 179). Επρόκειτο όμως περισσότερο για άμυνα απέναντι στο ελληνοκυπριακό αίτημα για Ένωση – και οπωσδήποτε οι κινήσεις αυτές δεν είχαν ακόμη τα χαρακτηριστικά κινήματος.

¹⁵² Kizilyürek, N. "Rauf Denktaş: Fear and Nationalism in the Turkish Cypriot Community" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Özkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 177

¹⁵³ Η Jeanette Choisi αναφέρεται στις αρχικές θέσεις των Κεμαλιστών στην Κύπρο το 1922 για επιστροφή της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ή έστω στο πρότερο του 1914 καθεστώς, και τις αποδίδει σε μια πρώτη τους αντίδραση στο αίτημα των Ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα – γεγονός που εξηγεί και τη γρήγορη εγκατάλειψή τους. Βλέπε Choisi, J. "The Turkish Cypriot Elite – Its social function and legitimation", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, No 2, Fall 1993, p. 11.

¹⁵⁴ Η προσπάθεια αυτή φαίνεται, εκ των υστέρων, ως εξαρχής καταδικασμένη. Η φάση ύφεσης του παντουρανισμού μετά τη Ρωσική επανάσταση, δεν άφηνε πολλά περιθώρια διατήρησης του Ισλάμ ως βασικού ιστού σύνδεσης των Τουρκοκυπρίων με την Τουρκία και την ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. Βλέπε Braudel, F., *H*

διοίκησης να βρει αντισταθμίσιμα στον Ελληνοκυπριακό Εθνικισμό αποδείχτηκε πιο επείγουσα. Με συγκεκριμένες πολιτικές επιδίωξε να προσεταιριστεί την Τουρκοκυπριακή Κοινότητα. Στο πλαίσιο αυτό αποδέχτηκε να συνεργαστεί με την ομάδα των κεμαλιστών, η οποία στο μεταξύ είχε επικρατήσει στην ηγεσία των Τουρκοκυπρίων¹⁵⁵. Οι αρχικές προθέσεις των κεμαλιστών για αντιβρετανική πολιτική και οι τοποθετήσεις της ελληνοκυπριακής Αριστεράς για κοινό αντιαποικιακό αγώνα¹⁵⁶, θα μπορούσαν ίσως να οδηγήσουν σε ενιαία στάση των Κυπρίων έναντι των Βρετανών. Όμως, το 1938 τέθηκε οριστικό τέλος σε αυτό το ενδεχόμενο, με τη συνεργασία των κεμαλιστών με τη Βρετανική διοίκηση¹⁵⁷. Αυτή η νέα συνεργασία οδήγησε μερικούς μελετητές στο σημείο να θεωρούν τον Τουρκοκυπριακό Εθνικισμό ως εν πολλοίς δημιούργημα της Βρετανικής διοίκησης¹⁵⁸ – διαπίστωση που συνάδει με το γενικότερο ερμηνευτικό μοντέλο για τον καταλυτικό ρόλο της τακτικής του «διαίρει και βασιλεύει» στην εξέλιξη του Κυπριακού¹⁵⁹.

Στην πραγματικότητα, η τροπή που πήρε η ανάπτυξη του τουρκοκυπριακού εθνικισμού ήταν αντίθετη με τα βρετανικά συμφέροντα και προκάλεσε ανησυχία στους κόλπους της αυτοκρατορίας. Οι Βρετανοί επιθυμούσαν μια δραστήρια Τουρκοκυπριακή Κοινότητα που να αντιδρά στο στόχο της Ένωσης και χρησιμοποίησαν τις αντιρρήσεις της Άγκυρας για να αποδυναμώσουν αυτό το στόχο (ιδιαίτερα μεθοδικά κατά την πρώτη προσφυγή της Ελλάδας στον ΟΗΕ το 1954). Αλλά επ' ουδενί ήθελαν την πρόσδεση των Τουρκοκυπρίων στην Άγκυρα¹⁶⁰. Ο ρόλος της βρετανικής διαιρετικής τακτικής στην ανάπτυξη του τουρκοκυπριακού εθνικισμού δεν μπορεί να παραγνωρισθεί. Η τακτική αυτή,

Γραμματική των Πολιτισμών, μτφρ. Άρης Αλεξάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2007, σ. 161-163.

¹⁵⁵ Καλλής, Ξ. «Η Αγγλία και οι δύο μητέρες πατρίδες», στο *Πώς φτάσαμε στην ΕΟΚΑ*, εκδόσεις Διαφάνεια, σειρά Αρχείο αρ. 3, Λευκωσία 2000, σ. 20-24 και Κτωρής, Σ. *Τουρκοκύπριοι: Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό*, Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, 2013, σ. 94.

¹⁵⁶ Είχαν προηγηθεί πρωτοβουλίες του ΚΚΚ για κοινό αγροτικό κίνημα, καθώς και η πρωτοβουλία του Κυριάκου Ρωσσίδη για κοινές δράσεις των κτηνοτρόφων. Το 1925 δημιουργήθηκε το Αγροτικό Ελληνο-Τουρκικό Κόμμα. Βλέπε Michaelides, M. "The Turkish Cypriot working class and the Cyprus labour movement, 1920-1963", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, No 2, Fall 1993, p. 35-36.

¹⁵⁷ Choisi, J. "The Turkish Cypriot Elite – Its social function and legitimation", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, No 2, Fall 1993, p. 21

¹⁵⁸ Photiou, S.Ch. *Segregated Education in Cyprus between 1920 and 1935*, Nicosia 2006, p. 42-46

¹⁵⁹ Το βάσιμο της συσχέτισης της ανάπτυξης του Τουρκοκυπριακού Εθνικισμού με τη Βρετανική πολιτική, παρουσιάζει προβλήματα εάν απολυτοποιηθεί: Καταργεί στην ουσία πλήρως τις όποιες αυτόνομες λειτουργίες της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας, αντικρίζοντας την αποκλειστικά ως άθυρμα στα σχέδια είτε της βρετανικής, είτε της τουρκικής πολιτικής. Βλέπε συναφώς και Αναγνωστοπούλου, Σ. «Η Κυπριακή Δημοκρατία, καθρέφτης πολλαπλών ανακλάσεων: Τουρκία και Τουρκοκυπριακή Κοινότητα, 1960-1983», στο Περικλέους, Χρ. [Επιμ.] *Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, σ. 295-298

¹⁶⁰ Από το 1958 μάλιστα, οδηγούμαστε σε σύγκρουση του τουρκοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος με τη Βρετανική διοίκηση, εξαιτίας ακριβώς αυτής της διαφωνίας και της επιμονής των Τουρκοκυπρίων στη διχοτόμηση. Βλέπε συνέντευξη Niyazi Kizilyiürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερωτήσεις 4 και 5.

εξάλλου, εφαρμόστηκε και σε άλλες αποικίες της Βρετανίας¹⁶¹. Όμως, μια πιο μετριοπαθής προσέγγιση ενδεχομένως να είναι πιο ακριβής: Η εμφάνιση του τουρκοκυπριακού εθνικισμού καθυστέρησε χρονικά για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους. Η εμφάνιση και η διάδοσή του ήταν κυρίως το αποτέλεσμα της ιστορικής εξέλιξης της Κοινότητας, καθώς και της ανάπτυξης στους κόλπους της μιας στοιχειώδους αστικής τάξης και μιας ομάδας διανοουμένων¹⁶². Στην πορεία εδραίωσής του, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν η συσπειρωτική δυναμική απέναντι στο ελληνοκυπριακό αίτημα για ένωση με την Ελλάδα, καθώς και οι διαιρετικοί χειρισμοί της Βρετανικής διοίκησης.

Την εμφάνιση και ανάπτυξη του Τουρκοκυπριακού Εθνικισμού ευνόησαν αφενός κάποιοι λόγοι παρόμοιοι με εκείνους που αφορούν τον Ελληνοκυπριακό, και αφετέρου κάποιοι διαφοροποιημένοι. Η διαδικασία εκκοσμίκευσης του κράτους, οι διαιρετικοί θεσμοί, οι παλινωδίες της βρετανικής πολιτικής, η ανάπτυξη του Τύπου και η εμφάνιση αστικής τάξης, αποτελούσαν πηγές ενθάρρυνσης και του τουρκοκυπριακού εθνικισμού. Μάλιστα, κατά τα τελευταία 30 χρόνια της Βρετανικής διοίκησης, ο αποικιοκρατικός μηχανισμός ευνόησε περισσότερο την κοινωνική ανάπτυξη των Τουρκοκυπρίων, προκειμένου η υπολογίσιμη πια παρουσία τους να αποτελέσει αντίβαρο στο ελληνοκυπριακό αίτημα για Ένωση¹⁶³.

Υπήρξαν όμως και ιδιαίτερες συνθήκες στην πορεία ανάπτυξης του Τουρκοκυπριακού Εθνικισμού:

(α) Η ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία και η Συνθήκη της Λωζάνης του 1923 είχαν πολλαπλές επενέργειες: Οι Τουρκοκύπριοι είδαν τον κίνδυνο της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα να απομακρύνεται – εφόσον μια αποδυναμωμένη Ελλάδα δε θα μπορούσε να πιέσει για την Ένωση¹⁶⁴ – από την άλλη, όμως, αντιλαμβάνονταν ότι και η Τουρκία απομακρύνθηκε από τη διεκδίκηση της Κύπρου. Αυτό το δίδυμο συμπέρασμα δημιούργησε δύο τάσεις στους κόλπους της Τουρκοκυπριακής ηγεσίας. Η παραδοσιακή μουσουλμανική ηγεσία προσκολλήθηκε ακόμη περισσότερο στη Βρετανική διοίκηση και στη

¹⁶¹ Για την εφαρμογή της πολιτικής αυτής στον τομέα της Εκπαίδευσης, παρατίθενται περιληπτικά αρκετά στοιχεία της διεθνούς βιβλιογραφίας στο Photiou, S.Ch. *Segregated Education in Cyprus between 1920 and 1935*, Nicosia 2006, p. 17-31. Για την Εκπαιδευτική Πολιτική διάφορων αποικιοκρατικών δυνάμεων στις αποικίες τους, υπάρχουν πολλές αναφορές στο Άντερσον, Μπ. *Φαντασιακές Κοινότητες – Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, όπ.π., ιδιαίτερα σ.133-172.

¹⁶² Λέκκας, Π.Ε. *Η εθνικιστική ιδεολογία*, όπ.π., σ. 201-3: Υποστηρίζει ότι η τάξη των διανοουμένων είναι η μόνη *sine qua non* τάξη για την ανάπτυξη του Εθνικισμού. Ακόμη και η αστική τάξη, εντάσσεται – για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της – μεταγενέστερα (ή και καθόλου αν δεν έχει αναπτυχθεί αρκετά). Ο λόγος είναι ότι οι διανοούμενοι είναι οι πιο ευαίσθητοι στα μηνύματα των καιρών, των μεταβάσεων, των κοινωνικών αλλαγών, άρα και οι πρώτοι που συλλαμβάνουν το αίτημα του εκσυγχρονισμού της κοινωνίας και της οργάνωσής της σε νέες βάσεις, προς εξυπηρέτηση του Έθνους.

¹⁶³ Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, όπ.π., σ. 28-53

¹⁶⁴ Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus*, op.cit. p. 222-226

συνεργασία με τον Κυβερνήτη. Αντίθετα, η νέα ανερχόμενη ηγεσία είδε τον κεμαλικό εθνικισμό ως το μόνο δυνατό δίαυλο σύνδεσης των Τουρκοκυπρίων με την Τουρκία¹⁶⁵. Αυτή η διαμάχη θα κορυφωθεί το 1930¹⁶⁶ και δε θα λήξει πριν τα τέλη της δεκαετίας του 1940. Στην παράταση της διαμάχης συνέβαλαν και οι χειρισμοί της Βρετανικής διοίκησης. Αντίκριζε για χρόνια ως απειλή τη διάδοση του κεμαλικού εθνικισμού ανάμεσα στους Τουρκοκύπριους. Αλλά, με τα μέτρα που έπαιρνε για να παρεμποδίσει την ανάπτυξή του, ιδιαίτερα στην Εκπαίδευση¹⁶⁷, καθιστούσε πιο εύλογη την αντίδραση στην πολιτική της και διευκόλυνε την εδραίωση του λόγου των εθνικιστών¹⁶⁸. Η βρετανική συμπεριφορά θα ερμηνευθεί ως «αντιτουρκοκυπριακή». Η χρονική απομάκρυνση από το 1922 και η επίταση του ελληνοκυπριακού αιτήματος για Ένωση, θα αναβιώσουν ανάμεσα στους Τουρκοκύπριους το «σύνδρομο της Κρήτης». Δηλαδή, το φόβο του αφανισμού των Τουρκοκυπρίων και της επίτευξης της Ένωσης, με την ανοχή των Μεγάλων Δυνάμεων¹⁶⁹.

(β) Οι δημοσιονομικοί χειρισμοί της Βρετανικής διοίκησης για αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης του 1929 και οι πολιτικοί χειρισμοί μετά τα Οκτωβριανά (1931), διευκόλυναν την ανάπτυξη του τουρκοκυπριακού εθνικισμού¹⁷⁰. Η Βρετανική διοίκηση, προκειμένου να αποθαρρύνει τη μετανάστευση των Τουρκοκυπρίων στην Τουρκία, χρησιμοποίησε τακτικές (π.χ. το πολύ υψηλό κόστος των διαβατηρίων) που υποχρέωσαν μεγάλες μάζες εξαθλιωμένων Τουρκοκυπρίων να παραμείνουν στην Κύπρο¹⁷¹. Αυτοί αποτέλεσαν σημαντικό πεδίο για τους εθνικιστές, οι οποίοι άρχισαν τώρα να αποκτούν

¹⁶⁵ Ως κύρια εκφραστικά όργανα προς διάδοση των εθνικιστικών τους απόψεων, οι Τουρκοκύπριοι κεμαλικοί χρησιμοποίησαν δυο εφημερίδες, τη SÖS και τη SES.

¹⁶⁶ Kizilyurek, N. "From Traditionalism to Nationalism and Beyond", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, Number 2, Fall 1993, p. 58-67

¹⁶⁷ Oksuzoglou, M. *Rustiyе'den Gunumuz Lefkosa Turk Lisesi*, Lefkosa 2008, p. 9-10. Ιδιαίτερα για την απαγόρευση εισαγωγής τουρκικών βιβλίων, την τοποθέτηση Βρετανού Διευθυντή στο Λύκειο της Λευκωσίας (που θεωρούνταν άντρο του κεμαλισμού και του αντιβρετανικού κλίματος) και την υποχρεωτική μετονομασία του από Kibris Turk Lisesi σε Kibris Islam Lisesi (1937). [Μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Güven Uludağ.]

¹⁶⁸ Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, όπ.π., σ. 43-45

¹⁶⁹ Κτωρής, Σ. *Τουρκοκύπριοι: Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό*, όπ.π., σ. 46-53

¹⁷⁰ Σύμφωνα με τον Χ. Ρίχτερ, τα δημοσιονομικά μέτρα και η παγκόσμια οικονομική κρίση «τους άδειασε κυριολεκτικά τις τσέπες, όπως έγινε και με τους Έλληνες συμπατριώτες τους. Για να είμαστε ακριβείς, τους έπληξε πολύ περισσότερο, γιατί στην πλειοψηφία τους ήταν φτωχοί αγρότες, ενώ η μικροσκοπική ανώτερη τάξη τους αποτελείτο από μέλη της κατώτερης αποικιακής διοίκησης (κυρίως αστυνομικούς) και δικηγόρους. Οι πραγματικά εύποροι ανάμεσά τους ήταν ελάχιστοι... Οι περισσότεροι [Τουρκοκύπριοι] αγρότες ήταν καθολικά εξαρτώμενοι από τους δανειστές τους, που συνήθως ήταν Έλληνες». Βλέπε Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', όπ.π., σ. 579

¹⁷¹ Την ίδια στιγμή, Τουρκοκύπριοι με οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο υψηλότερο του μέσου όρου, εγκατέλειπαν την Κύπρο με προορισμό την Τουρκία. Έτσι, διαμορφώθηκε σταδιακά μια κατάσταση, όπου η παρατήρηση του Biddulph στον Kimberley (Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a survey of the foundations of British Rule*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1979, p. 78) πως οι Τουρκοκύπριοι είναι πιο πρόθυμοι και κατάλληλοι για χαμηλόβαθμες θέσεις στη διοίκηση, πήρε στην πράξη ακόμη πιο ακραία μορφή: Οι Ελληνοκύπριοι, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1940, καταλάμβαναν τη συντριπτική πλειονότητα των ανώτερων θέσεων στο διοικητικό μηχανισμό.

ακροατήριο και στα κατώτερα στρώματα της τουρκοκυπριακής κοινωνίας¹⁷². Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που η περίοδος αυτή συνέπεσε με την αποψίλωση των Κοινοτικών δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων. Ο Κυβερνήτης πέτυχε τον έλεγχο του Ενκαφ και της Εκπαίδευσης, γεγονός το οποίο οι Τουρκοκύπριοι ερμήνευαν ως ευνοϊκή μεταχείριση προς τους Ελληνοκύπριους. Έτσι, ο τουρκοκυπριακός εθνικισμός άρχισε να αποκτά λαϊκό έρεισμα, ακριβώς την περίοδο που ο ελληνοκυπριακός περνούσε φάση σχετικής ύφεσης, λόγω της εξορίας της εκκλησιαστικής ηγεσίας και της αποκήρυξης των εθνικιστών από τον Ελ. Βενιζέλο¹⁷³.

(γ) Η στάση των Ελληνοκυπρίων απέναντι στους Τουρκοκύπριους, ιδιαίτερα τις δεκαετίες του 1930 και 1940, συνέβαλε στην περαιτέρω ενίσχυση του τουρκοκυπριακού εθνικισμού. Η ύπαρξη πολλών μικτών χωριών στην Κύπρο των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, η γνώση της Ελληνικής (κυπριακής διαλέκτου) εκ μέρους της πλειονότητας των Τουρκοκυπρίων και η συνύπαρξη, δημιούργησαν εκ των υστέρων στους μελετητές μια γενικευμένη εικόνα ανάμειξης του πληθυσμού των δυο κοινοτήτων και ομαλής συμβίωσης¹⁷⁴. Τόσο, όμως, η διαφορά καθεστώτος επί Οθωμανικής διοίκησης¹⁷⁵, όσο και η διαχωριστική αντιμετώπιση από τους Βρετανούς στη συνέχεια, έθεταν όρια στη συνεργασία. Η ανάπτυξη του ελληνοκυπριακού εθνικισμού και η προβολή του αιτήματος για Ένωση, περιόρισαν ακόμη περισσότερο αυτές τις δυνατότητες.

Τις δεκαετίες του 1930 και 1940, παρουσιάστηκαν πρόσθετα σημεία τριβής: Η νέα συνεργασία της ηγεσίας της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας με τη Βρετανική διοίκηση¹⁷⁶ και τα σκληρά μέτρα της περιόδου 1931-39 κατά των Ελληνοκυπρίων, έκαναν τους τελευταίους να συμπεριφέρονται εν πολλοίς με καχυποψία – αν όχι με εχθρότητα – απέναντι στους συνοίκους τους. Αυτό, δεν αφορούσε μόνο την ανώτερη τάξη, αλλά διαχεόταν και στα λαϊκά στρώματα. Παράλληλα, η πληθυσμιακή υποχώρηση των Τουρκοκυπρίων οδήγησε σε έλεγχο

¹⁷² Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', ό.π., σ. 579: «Πολλοί Τουρκοκύπριοι αναζητούσαν απελπισμένα κάποια λύση και θυμήθηκαν την προπαγάνδα των κεμαλιστών».

¹⁷³ Βουλή των Ελλήνων, *Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδρίασις Β' / 1931, 18 Νοεμβρίου 1931*. Για την κριτική του Αλ. Παπαναστασίου στη στάση αυτή του Ελ. Βενιζέλου, βλέπε *Συνεδρίασις Γ' / 1931, 19 Νοεμβρίου 1931*. Βλέπε επίσης Σέρβας, Πλ. *Κυπριακό – Ευθύνες*, Εκδόσεις Γραμμή, Αθήνα 1980, σ. 96-99.

¹⁷⁴ Kyrris, C.P. *Peaceful co-existence in Cyprus under British rule (1878-1959) and after independence: An outline*, Nicosia 1977. Ιδιαίτερα στις σελίδες 14-28. Βλέπε επίσης Attalides, M. "The Turkish Cypriots: Their Relations to the Greek Cypriots in Perspective", στο Attalides, M. [Επιμ.] *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977.

¹⁷⁵ Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, ό.π., σ. 21: Οι Τουρκοκύπριοι αποτελούσαν το προνομιακό Millet Hakime, ενώ οι Ελληνοκύπριοι το «υποδεέστερο» Millet Mahkume.

¹⁷⁶ Η συνεργασία αυτή ήταν το απότοκο της προσπάθειας των Τουρκοκυπρίων να μην απολέσουν τα προνόμια που είχαν ως Κοινότητα επί Οθωμανικής διοίκησης. Ενισχύθηκε στη συνέχεια από το φόβο της τουρκοκυπριακής ηγεσίας για το ενδεχόμενο απόλυτης κυριαρχίας των Ελληνοκυπρίων και επίτευξης της Ένωσης. Αυτό ήταν και το βασικότερο κίνητρο για τους τουρκοκύπριους κεμαλιστές να ομαλοποιήσουν τις σχέσεις τους με τους Βρετανούς, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1940.

των δημοτικών αρχών από τους Ελληνοκύπριους¹⁷⁷. Αυτό δημιουργούσε στους Ελληνοκύπριους το αίσθημα «δικαίωσης» της αντίληψης που είχαν ότι ήταν φυλετικά, οικονομικά και μορφωτικά ανώτεροι. Η στάση περιφρόνησης προς την άλλη Κοινότητα δεν άργησε να γίνει έκδηλη¹⁷⁸. Ακόμη και η σημαντική αλλαγή στο γαιοκτητικό χάρτη, με την τάση πολλών (καταχρεωμένων στους τοκογλύφους) Τουρκοκυπρίων να πωλούν τη γη τους σε Ελληνοκύπριους, ερμηνευόταν με όρους ανώτερης-κατώτερης φυλής. Ο Τύπος δε δίσταζε να απηχεί αυτές τις αντιλήψεις και να συγκεκριμενοποιεί την «ανωτερότητα της φυλής» στο επίπεδο της μόρφωσης, της κουλτούρας, της εργατικότητας, ακόμη και της φυσικής κατάστασης¹⁷⁹. Η πρόβλεψη κάποιων λίγων Ελληνοκυπρίων ότι αυτή η συμπεριφορά θα δημιουργούσε στο μέλλον ανυπέβλητα προβλήματα, τους οδηγούσε σε απέλπιδες προσπάθειες να την ανατρέψουν¹⁸⁰. Αυτές, όμως, δεν είχαν αποτέλεσμα. Επικράτησε τελικά μια στάση που κινούνταν «μεταξύ περιφρόνησης και καλοπροαίρετης αδιαφορίας ή πατριαρχικής στάσης»¹⁸¹.

(δ) Η σύνδεση με το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Τουρκίας. Μετά την οριστικοποίηση του κεμαλικού εκπαιδευτικού οράματος το 1931¹⁸² – και παρά τις δυσκολίες που επέβαλλαν οι νέοι βρετανικοί νόμοι με στόχο τον έλεγχο της Εκπαίδευσης¹⁸³ – η σύνδεση με το Τουρκικό Εκπαιδευτικό Σύστημα ήταν πιο άμεση. Ο συνειδητός στόχος των εκπαιδευτικών ήταν να μεταδώσουν χωρίς περιστροφές τις αρχές του κεμαλικού εθνικισμού στους Τουρκοκύπριους νέους. Στο πλαίσιο αυτών των αρχών, η καθολική Εκπαίδευση ήταν πρωταρχικής σημασίας. Έτσι, ενώ μέχρι το 1944 παρατηρούνταν μια σταδιακή κάμψη της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης (το 1944 έμειναν να λειτουργούν μόνο 2 από τα 8 σχολεία Μέσης τύπου *Medrese*), με τη λήξη του Β΄ Π.Π. δημιουργήθηκε μια δυναμική γενικότερης ανάπτυξης της¹⁸⁴ και παράλληλης ταύτισης με τις αρχές του Κεμαλισμού¹⁸⁵. Η πολιτική της αμεσότερης

¹⁷⁷ Κτωρής, Σ. *Τουρκοκύπριοι: Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό*, όπ.π., σ. 39-43

¹⁷⁸ Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, μτφρ. Θανάσης Χαράνας, Εκδόσεις Διαφάνεια, Σειρά Αρχείο αρ. 4, Λευκωσία 2001, σ. 29. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος του κεφαλαίου στο οποίο ο Ταχσίν παραθέτει περιστατικά, συμπεριφορές και εκτιμήσεις για τους λόγους για τους οποίους «οι Έλληνες κοιτάζουν υποτιμητικά τους Τούρκους» αυτή την περίοδο: «Ο μύθος της ειρηνικής συνύπαρξης» (σ. 26).

¹⁷⁹ *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 26 Μαρτίου 1936

¹⁸⁰ Ο Α. Ζιαρτίδης, ΓΓ της εργατικής συνδικαλιστικής οργάνωσης της Αριστεράς (ΠΕΟ), επεσήμαινε στους Ελληνοκύπριους εργάτες ότι πρέπει «να χτυπήσουμε αμείλικτα την υποτίμηση που έχουμε όλοι μέσα μας για τους τούρκους εργάτες... Να προσέξουμε συνάδελφοι τη συμπεριφορά μας προς τους Τούρκους. Πολλές φορές τους προσβάλλουμε. Πολλές φορές δε δείχνουμε σεβασμό στις απόψεις, στα ήθη και στα έθιμά τους». Βλ. Ζιαρτίδης, Α. *Ομιλίες, Διαλέξεις, Δηλώσεις*, Τόμος Α΄, Λευκωσία 1980, σ. 23.

¹⁸¹ Ηρακλείδης, Αλ. *Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004 – Από την ένωση στη διχοτόμηση*, όπ.π., σ. 44

¹⁸² Kizilyurek, N. *Κεμαλισμός*, όπ.π., σ. 55, 68-69, 74.

¹⁸³ Suha, A. "Turkish Education in Cyprus", Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ΄, Μέρος Α΄, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 362

¹⁸⁴ Turkish Office of Education, *A Brief Report on Turkish Education in Cyprus*, Nicosia 1978, p. 3

¹⁸⁵ Το τουρκικό κράτος, μέχρι το 1950, έδειχνε με κάθε τρόπο ότι δεν ενδιαφέρεται για την Κύπρο. Οι

σύνδεσης του τουρκοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος με εκείνο της Τουρκίας, ενισχύθηκε το 1948. Τη χρονιά αυτή η Βρετανική διοίκηση επέτρεψε τη μαζική μεταφορά δασκάλων από την Τουρκία στην Κύπρο για να διδάξουν στα σχολεία¹⁸⁶. Ο αριθμός των Τούρκων εκπαιδευτικών κατά τη δεκαετία του 1950 έφτασε τους 150¹⁸⁷ – ιδιαίτερα υψηλός για τα ποσοτικά δεδομένα της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας. Παρά τις ανησυχίες της Βρετανικής διοίκησης, από το 1951 και μετά η εμπλοκή της τουρκικής κυβέρνησης στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση θα ενδυναμώνεται διαρκώς: Με υποτροφίες, χρηματοδοτήσεις στη λειτουργία σχολείων Μέσης και αποστολή Τούρκων εκπαιδευτικών στην Κύπρο¹⁸⁸.

Όλα τα πιο πάνω συνέβαλαν στην ανάπτυξη του Τουρκοκυπριακού Εθνικισμού και στη μετατροπή του, στα μέσα της δεκαετίας του 1940, σε κίνημα με λαϊκή βάση. Αυτή η εξάπλωση στα λαϊκά στρώματα των Τουρκοκυπρίων εκφράστηκε και σε επίπεδο οργάνωσης των θεσμών της Κοινότητας¹⁸⁹. Το ΚΑΤΑΚ (1943) έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στην οργάνωση της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας, παρά το βραχύβιο της δράσης του¹⁹⁰. Ήταν ο πρόδρομος της Ομοσπονδίας Τουρκοκυπριακών Οργανώσεων (1949). Η τελευταία ήταν ο καθαυτό εθνικιστικός φορέας, μέσω του οποίου θα αναδειχθεί στη συνέχεια (από τον Οκτώβριο του 1957) ο Ραούφ Ντενκτάς, από τη θέση του προέδρου¹⁹¹.

Η Ομοσπονδία, λειτουργώντας ως ένα είδος «σκιάδους κυβέρνησης» των Τουρκοκυπρίων, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εμπέδωση της «τουρκικότητας» μέσω της Εκπαίδευσης. Είχε σαφείς θέσεις για τους στόχους της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, ιεραρχώντας ως πρωταρχικό την προώθηση της τουρκικής εθνικής συνείδησης¹⁹². Με πρωτοβουλία του Ντενκτάς, μετέτρεψε την Εκπαίδευση σε αιχμή του δόρατος της πολιτικής

τουρκοκύπριοι εκπαιδευτικοί, όμως, οικοδομούσαν έναν εθνικισμό, ο οποίος αναπόφευκτα θα οδηγούσε στη συνέχεια την Κοινότητά τους να αποζητά την ενεργό ανάμιξη της Τουρκίας στα κυπριακά πράγματα.

¹⁸⁶ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 1.

¹⁸⁷ Behcet, H. *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*, Lefkosa 1969, σ. 314

¹⁸⁸ Κτωρής, Σ. *Τουρκοκύπριοι: Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό*, ό.π., σ. 168-170. Βλέπε και το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

¹⁸⁹ Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, ό.π., σ. 45: «Προς το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου... οι κεμαλιστές δραστηριοποιούνται για να παρεμποδίσουν την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες ιδρύεται η πρώτη μαζική οργάνωση των Τουρκοκυπρίων, ΚΑΤΑΚ (Ίδρυμα Τουρκικής Μειονότητας Κύπρου). Με την ίδρυση της οργάνωσης οι εθνικιστές καταφέρνουν να επικρατήσουν πλήρως στην τουρκοκυπριακή κοινότητα».

¹⁹⁰ Kıbrıs Adası Türk Azinlik Kurumu – Σύνδεσμος Τουρκικής Μειονότητας Κύπρου. Βλέπε Αθανασιάδης, Σπ. Α. *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, Λευκωσία 1998, σ. 192. Το 1944, ο Fazıl Küçük – ηγέτης των εθνικιστών και μετέπειτα Αντιπρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας – αποχώρησε από το ΚΑΤΑΚ και ίδρυσε δικό του κόμμα (Τουρκικό Εθνικό Κόμμα Κύπρου – ΚΤΜΒΡ), στο οποίο συσπειρώθηκε κυρίως η τουρκοκυπριακή νεολαία. Απέριπτε τη στενή συνεργασία με τους Βρετανούς και ζητούσε επιστροφή της Κύπρου στην Τουρκία, σε περίπτωση αποχώρησης των αποικιοκρατών.

¹⁹¹ Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, ό.π., σ. 45-48, Αθανασιάδης, Σπ. Α. *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, ό.π., σ. 15, 186-187 και 192-194, Kizilyürek, N. "Rauf Denktaş: Fear and Nationalism in the Turkish Cypriot Community" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 180.

¹⁹² Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 2.

για εθνική αφύπνιση. Θεωρούσε ότι, στην τόνωση της εθνικής ταυτότητας, διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο το παράλληλο Α.Π.. Γί' αυτό επιδίωξε και πέτυχε, εκτός από το τυπικό Α.Π., να ενσωματωθεί αυτούσιο και το τουρκικό εορτολόγιο. Οι εορτασμοί των εθνικών επετείων στα σχολεία, έγιναν εφεξής ιδιαίτερα λαμπροί¹⁹³.

Παράλληλα, θα εμφανιστούν και μια σειρά από άλλες Κοινοτικές οργανώσεις, πολιτιστικές και συνδικαλιστικές. Οι επιμέρους Εργατικές Ενώσεις και το Ίδρυμα (Ομοσπονδία) Τουρκοκυπριακών Εργατικών Ενώσεων (1945) θα απορροφήσουν την πλειονότητα των Τουρκοκυπρίων που ήταν προηγουμένως μέλη της δικοινοτικής ΠΕΟ. Θα ενισχυθεί μ' αυτό τον τρόπο ο διαχωρισμός και στο συνδικαλιστικό επίπεδο¹⁹⁴. Για να παγιωθεί μετά το ενωτικό δημοψήφισμα του 1950¹⁹⁵.

Το αίσθημα της απειλής από τον ελληνοκυπριακό εθνικισμό (και το αίτημα για Ένωση), ώθησε τον τουρκοκυπριακό εθνικισμό να ταυτιστεί ακόμη περισσότερο με τη «μητέρα πατρίδα» και να υιοθετήσει «τη συνείδηση του να είσαι [ένα έθνος] 'πλήρως πολιορκούμενο από εχθρούς' και πάντα 'εκτεθειμένο σε καταστρεπτικές και διχαστικές συνωμοσίες'»¹⁹⁶.

Στην Τουρκία, άρχιζε την ίδια περίοδο ο προβληματισμός για τις στρατηγικές συνέπειες μιας ενδεχόμενης ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Αναβίωσε ο φόβος του περικυκλωμένου και «πολιορκούμενου από εχθρούς» έθνους. Έτσι, «κατόπιν πειστικών εισηγήσεων του προξένου της στη Λευκωσία το 1944-45, του *Orhan Tahsin Gunden*, η Άγκυρα ανέκοψε τη μετανάστευση των Τουρκοκυπρίων στην Τουρκία. Ήδη από το 1945, καταβλήθηκε προσπάθεια να αναζωογονηθεί η τουρκική κοινότητα της νήσου»¹⁹⁷.

V. Η σύγκρουση των δύο εθνικιστικών κινημάτων – Η πλήρης επιστράτευση της Εκπαίδευσης

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, οι δύο εθνικισμοί βρίσκονταν σε ικανοποιητικό βαθμό ανάπτυξης, με το οπλοστάσιό τους έτοιμο για την τελεσίδικη ενδοκοινοτική

¹⁹³ Στο ίδιο, ερώτηση 3. Οι εθνικές αυτές επέτειοι θα ενσωματωθούν στο κανονιστικό πλαίσιο της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης επί Ανεξαρτησίας.

¹⁹⁴ Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, όπ.π., σ. 47-49

¹⁹⁵ Michaelides, M. "The Turkish Cypriot Working Class and the Cyprus Labour Movement, 1920-1963", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, Number 2, Fall 1993, p. 33-57

¹⁹⁶ Özdoğan, G.G. "Turkish Nationalism Reconsidered: The 'Heaviness' of Statist Patriotism in Nation-Building", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 51

¹⁹⁷ Κιτσίκης, Δ. *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού χώρου 1928-1973*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1981, σ. 202

επικράτησή τους και τη διακοινοτική σύγκρουση¹⁹⁸.

Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δημιούργησε ένα νέο σκηνικό που ευνοούσε την προώθηση εθνικών αιτημάτων. Τα αντιαποικιακά κινήματα πήραν νέα δυναμική τροπή, ενώ ο Καταστατικός Χάρτης των Η.Ε. έκανε λόγο για το σεβασμό της αυτοδιάθεσης των λαών ως «επιδιωκτέο σκοπό»¹⁹⁹. Για την Κύπρο, τα πράγματα ήταν πιο πολύπλοκα. Η ισχυρή εμπλοκή του νησιού στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο – με εξαίρεση τη συμμετοχή πολλών εθελοντών σε εκτός Κύπρου εκστρατείες – δεν ευνοούσε την εμφάνιση συγκροτημένου αντιφασιστικού πολιτικού λόγου. Έτσι, ο αντιαποικιακός λόγος παρέμεινε χωρίς σημαντικά ιδεολογικά ερείσματα, πέραν του εθνικισμού. Την ίδια στιγμή, στο Foreign Office είχε επικρατήσει η εκτίμηση πως η Τουρκία εξελίσσεται σε πολύτιμο σύμμαχο και η Κύπρος σε πολύτιμη αποικία. Εξ ου και η επίσκεψη του W. Churchill στην Τουρκία και στην Κύπρο, τον Ιανουάριο του 1943²⁰⁰.

Η λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ανέδειξε στην Κύπρο και σοβαρά οικονομικά προβλήματα, τα οποία κατά τη διάρκειά του δεν ήταν ορατά²⁰¹. Η οικονομική κρίση του 1946-47 και η αναταραχή από τις αλληπάλληλες απεργιακές κινητοποιήσεις, δημιούργησαν κλίμα δυσαρέσκειας κατά των Βρετανών και αμφισβήτησης της διοίκησής τους. Αυτή η κρίση, ανέκοψε επίσης την πορεία ανάπτυξης της μεσαίας αστικής τάξης. Δεν έγινε ποτέ αρκετά εύρωστη, ώστε να είναι παρούσα στις σημαντικές πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν και στις διεργασίες για δημιουργία του ανεξάρτητου κράτους.

Με αυτά τα δεδομένα, ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός μπόρεσε ακώλυτα να διασυνδέσει το αίτημα για ένωση με την Ελλάδα με το αίσθημα κοινωνικής δυσαρέσκειας. Οι Βρετανοί είχαν αντιδράσει έντονα, κατά τη διάρκεια του πολέμου, στις δημόσιες αναφορές

¹⁹⁸ Η αδιαμφισβήτητη μεγαλοσύνη και αιωνιότητα του έθνους, η προσήλωση στη μητέρα πατρίδα, το μεταφυσικό εθνικό όραμα, η έντονη καχυποψία και περιφρόνηση απέναντι στην άλλη Κοινότητα, ο φόβος της κατίσχυσης του άλλου (είτε της βρετανικής πολιτικής, είτε της άλλης Κοινότητας), η ετοιμότητα για χρήση βίας προς επίτευξη του εθνικού στόχου, η απουσία σημείων επαφής και θεσμών συνεργασίας των δυο Κοινοτήτων. Όλα αυτά, δημιούργησαν συνθήκες ώστε η εθνοκεντρική πορεία και προσανατολισμός κάθε μιας από τις δυο Κοινότητες να πάρει χαρακτήρα «αυτονόητου» – όχι μόνο σε επίπεδο ηγετικών ελίτ. Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι θεωρούσαν δεδομένη την ορθότητα των – χωριστών – εθνικών τους επιδιώξεων. Η εθνικότητα απέκτησε στη συνείδησή τους σταθερή υπόσταση. Έγινε όπως τη «χειροπιαστή» πραγματικότητα που περιγράφει ο Gellner [Gellner, E. *Nations and Nationalism*, London [second edition] 2006, p. 6: Αισθάνονταν πλέον και αυτοί πως έχουν εθνικότητα, «όπως έχουν αυτιά, μάτια και μύτη»).

¹⁹⁹ Άρθρα 1 και 55. Βεβαίως, η Τουρκοκυπριακή ηγεσία θα επικαλεστεί στη συνέχεια χωριστή εφαρμογή του δικού της δικαιώματος αυτοδιάθεσης. Η Βρετανική κυβέρνηση θα επικαλεστεί την αρχή της μη προσβολής της εδαφικής ακεραιότητας ενός κράτους (της Βρετανικής Αυτοκρατορίας), που κατοχυρώνεται με το άρθρο 2, παρ. 4 του Καταστατικού Χάρτη.

²⁰⁰ Yiangou, A. *Cyprus in the World War II*, Published by Tauris Academic Studies, London-New York 2010, p. 90-92

²⁰¹ Η παρουσία στην Κύπρο μεγάλου αριθμού βρετανικών στρατευμάτων και διοικητικών υπαλλήλων κατά τη διάρκεια του πολέμου, τόνωσε το εμπόριο και ανέδειξε μια νέα αστική τάξη. Παράλληλα, η στράτευση πολλών Κυπρίων κράτησε την ανεργία σε μηδενικά επίπεδα. Οι ικανοποιητικοί μισθοί των στρατευμένων αποστέλλονταν στις οικογένειές τους και αμοδοτούσαν την κυπριακή οικονομία. Βλέπε Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α΄, ό.π., σ.747.

του Εμμανουήλ Τσουδερού για παραχώρηση της Κύπρου²⁰². Παρόλα αυτά, στην κυπριακή κοινή γνώμη είχε καλλιεργηθεί η βεβαιότητα ότι η Ένωση ήταν ήδη μια δέσμευσή τους. Έτσι, από την επομένη του πολέμου οι εθνικιστές καλλιεργούσαν κλίμα αθέτησης υποσχέσεων και ανέντιμης στάσης εκ μέρους της Βρετανίας.

Οι πιέσεις των Τουρκοκυπρίων για ενίσχυσή τους στις συνθήκες δυσπραγίας των ημερών εκείνων, έδωσε την ευκαιρία στους Βρετανούς να προχωρήσουν στην επιχορήγηση όλων των τουρκοκυπριακών σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης και να μεθοδεύσουν παρασκηνιακά την πρόσθετη παραχώρηση βοήθειας σ' αυτά από το τουρκικό κράτος²⁰³. Την ίδια περίοδο, οι Βρετανοί επέτρεψαν για πρώτη φορά τη μαζική κάθοδο εκπαιδευτικών από την Τουρκία, για να εργαστούν σε τουρκοκυπριακά σχολεία²⁰⁴. Όλα αυτά δημιούργησαν ακόμη μεγαλύτερη καχυποψία εκ μέρους των Ελληνοκυπρίων, τόσο προς τους συνοίκους τους, όσο και προς τους Βρετανούς.

Το κλίμα έντασης επιδεινωνόταν από το φόβο του Λονδίνου ότι θα χάσει τον έλεγχο της κατάστασης στην κοινωνία, λόγω της εξαιρετικής οργάνωσης και δικτύωσης του ΑΚΕΛ²⁰⁵. Προκειμένου να επανακτήσει την πρωτοβουλία των κινήσεων, η Βρετανική διοίκηση συγκάλυψε τη «Διασκεπτική», μια διαδικασία συζήτησης σχεδίου μερικής αυτοκυβέρνησης της Κύπρου(1947-48). Όμως, η όλη προσπάθεια όχι μόνο δεν άμβλυσε την ένταση, αλλά την κορύφωσε: Η Εκκλησία και η εθνικιστική ηγεσία αρνήθηκαν συμμετοχή και δημιούργησαν κλίμα τέτοιο που υποχρέωσε και το ΑΚΕΛ να εγκαταλείψει τις συνομιλίες²⁰⁶. Το έντονα εχθρικό κλίμα προς την Αριστερά – λόγω της συμμετοχής της αρχικά στη Διασκεπτική – έπληξε και την Εκπαίδευση. Όσοι εκπαιδευτικοί θεωρούνταν «συμπαθούντες» την πολιτική του ΑΚΕΛ, απολύθηκαν²⁰⁷.

²⁰² Yiangou, A. *Cyprus in the World War II*, op.cit., p. 69-71

²⁰³ Choisi, J. "The Turkish Cypriot Elite – Its social function and legitimation", στο *The Cyprus Review*, op.cit., p. 23. Πολύ σύντομα, όμως, η αυξανόμενη ανάμειξη του τουρκικού κράτους στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση θα ανησυχήσει τους Βρετανούς.

²⁰⁴ Η κίνηση αυτή των Βρετανών ενέπιπτε σε μια ευρύτερη δέσμη μέτρων, με την οποία στόχευαν να ενθαρρύνουν τις μεταρρυθμίσεις στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα και να αυξήσουν έτσι το ειδικό της βάρος μέσα στη κυπριακή κοινωνία (βλέπε Συνέντευξη Niyazi Kizilyiürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 2).

²⁰⁵ Yiangou, A. *Cyprus in the World War II*, op.cit., p. 139-140

²⁰⁶ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', ό.π. σ. 753-763. Από την πλευρά του, ο Πλουτής Σέρβας αποδίδει μεγαλύτερη βαρύτητα στο γεγονός ότι η ηγεσία του ΑΚΕΛ εισάκουσε τη συμβουλή του ηγέτη του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη να διακόψει τις συνομιλίες στο πλαίσιο της Διασκεπτικής. Η αποχώρηση του ΑΚΕΛ από τη Διασκεπτική, σήμανε κατά τον Πλουτή Σέρβα την οριστική και αδιαμφισβήτητη πλέον επικράτηση της εθναρχεύουσας Εκκλησίας και του εθνικισμού στη διαχείριση του Κυπριακού. Βλέπε Σέρβας, Πλ. *Κυπριακό – Ευθύνες*, ό.π., σ. 127-142. Την άποψη του Πλουτή Σέρβα για το ρόλο της συνάντησης εκπροσώπων του ΑΚΕΛ με τον Ν. Ζαχαριάδη το 1948, φαίνεται να ασπάζεται τελικά και ο Χ. Ρίχτερ στον δεύτερο τόμο του έργου του. Βλέπε Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β', ό.π., σ. 23-28.

²⁰⁷ Ανάμεσά τους και τρεις καθηγητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου (Π. Ξιούτας, Ι. Μυριανθόπουλος, Γ. Μιχαηλίδης), μετέπειτα σημαντικές προσωπικότητες της επιστήμης, της έρευνας και της τέχνης.

Μετά την κατάρρευση των συνομιλιών, ο δρόμος ήταν ανοιχτός πλέον για αντιπαράθεση των δυο εθνικισμών στην Κύπρο, με δυναμικές κινητοποιήσεις, διαδηλώσεις και αντιδιαδηλώσεις. Το Νοέμβριο του 1948, η Ομοσπονδία Τουρκοκυπριακών Οργανώσεων πραγματοποίησε μεγάλο συλλαλητήριο στη Λευκωσία κατά της Ένωσης, το οποίο προκάλεσε την έκπληξη των Ελληνοκυπρίων²⁰⁸. Μερικούς μήνες πριν, η Βρετανική διοίκηση είχε συστήσει την Επιτροπή Τουρκικών Υποθέσεων²⁰⁹. Ήταν μια προσπάθεια των Βρετανών να αναδιατάξουν το σκηνικό στην Κύπρο, μετά την αποτυχία της Διασκεπτικής²¹⁰. Για τους Τουρκοκύπριους, όμως, λειτούργησε ως μια νέα διέξοδος διεκδικήσεων απέναντι στη διοίκηση, με στόχο την ισοτιμία με τους Ελληνοκύπριους. Αξίζει δε να σημειωθούν δύο στοιχεία που αναδείχθηκαν μέσα από τις διαδικασίες της: (α) Ως ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που τέθηκαν στο πλαίσιο λειτουργίας της ήταν το εκπαιδευτικό. Οι Τουρκοκύπριοι απαίτησαν να ελέγχουν την Εκπαίδευσή τους, τόσο όσο και οι Ελληνοκύπριοι²¹¹. (β) Η διαδικασία καταρτισμού προτάσεων στο πλαίσιο της Επιτροπής ενέπλεξε άμεσα εκατοντάδες Τουρκοκύπριους και έμμεσα κινητοποίησε το σύνολο της Κοινότητας.

Στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, το 1949, με πρωτοβουλία του τότε Μητροπολίτη Κιτίου Μακαρίου, ιδρύθηκε η Συντονιστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα (ΣΕΚΑ), η οποία επιχειρούσε να συσπειρώσει το σύνολο των εθνικιστικών οργανώσεων και προσωπικοτήτων, κάτω από την καθοδήγηση του Εθναρχικού Συμβουλίου. Η διενέργεια από την Εκκλησία του Ενωτικού Δημοψηφίσματος τον Ιανουάριο του 1950²¹² έφερε ως απάντηση την περαιτέρω συσπείρωση των Τουρκοκυπρίων. Η ηγεσία τους είχε ήδη οργανώσει ένα πολύ μαζικό συλλαλητήριο, λίγες εβδομάδες πριν, ενώ μετά το δημοψήφισμα απέστειλε υπόμνημα στον ΟΗΕ, με επιχειρηματολογία κατά της Ένωσης.

Η άνοδος του Μακαρίου Γ΄ στον αρχιεπισκοπικό θρόνο στα τέλη του 1950, αποτέλεσε κομβικό σημείο για την πορεία του εθνικιστικού κινήματος. Ο νέος Αρχιεπίσκοπος οικοδόμησε συνθήκες τέτοιες που να του επιτρέπουν να απευθύνεται αδιαμεσολάβητα στην

²⁰⁸ *Ελευθερία*, 1 Δεκεμβρίου 1948

²⁰⁹ Ήταν επταμελής, αποτελούμενη από Τουρκοκύπριους και με συμβουλευτικό προς τον Κυβερνήτη ρόλο.

²¹⁰ Hatzivassiliou, E. "The Cyprus question and the Anglo-American special relationship", στο Aldrich, R.J. – Hopkins, M.F. [Editors], *Intelligence, defense and diplomacy: British policy in the Postwar World*, Published by Frank Cass, London 1994, p. 149-168

²¹¹ Κτωρής, Σ. *Τουρκοκύπριοι: Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό*, όπ.π., σ. 158-159

²¹² Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β΄, σ. 23-28. Η διενέργεια του δημοψηφίσματος από την Εθναρχεύουσα Εκκλησία (16 Ιανουαρίου 1950), ήρθε ως απάντηση στην πρωτοβουλία του ΑΚΕΛ να προετοιμάσει το ίδιο τη διεξαγωγή του. Η κίνηση της Εκκλησίας υποχρέωσε το ΑΚΕΛ να σταματήσει τις ενέργειές του και να καλέσει τους οπαδούς του να συμμετάσχουν στο δημοψήφισμα της Εκκλησίας, παρόλο που η τελευταία το κράτησε μακριά από κάθε πολιτική ή οργανωτική ανάμιξη (Σέρβας, Πλ. *Κυπριακό – Ευθύνες*, όπ.π., σ. 150-151). Όσον αφορά στη διαδικασία, θα πρέπει να σημειωθεί ότι επρόκειτο για συλλογή υπογραφών, με ευθύνη των ιερέων, στους ναούς όλης της Κύπρου. Το ανακοινωθέν (27 Ιανουαρίου 1950) αποτέλεσμά ήταν 96,7% υπέρ της Ένωσης. Το υπόλοιπο ποσοστό απλά δεν προσήλθε να υπογράψει (βλέπε Παυλίδης, Α. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τόμος Δ΄, όπ.π., σ. 344-5).

ελληνική κοινή γνώμη, πιέζοντας έτσι τις ελληνικές κυβερνήσεις να ακολουθούν τις επιλογές του²¹³. Παράλληλα, από το 1951, άρχισε να συνεργάζεται με πυρήνες κυπρίων που ζούσαν στην Αθήνα. Κάποιοι από αυτούς προγραμματίζαν τη δημιουργία ένοπλης οργάνωσης που να είναι έτοιμη για δράση στην Κύπρο²¹⁴.

Στο εσωτερικό, η άνοδος του Μακαρίου Γ΄ στον αρχιεπισκοπικό θρόνο σήμανε τη χωρίς προηγούμενο πολιτική αξιοποίηση των μαθητών, των εκπαιδευτικών και των υποδομών των σχολείων²¹⁵. Αυτή κυρίως η πολιτική θα οδηγήσει αργότερα στη διαπίστωση ότι «η έμφαση στην ελληνική ταυτότητα και στην αδιαμφισβήτητη ελληνικότητα, εδραιώθηκε κυρίως δια της εκπαίδευσης»²¹⁶. Η δραστηριοποίηση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Εθναρχίας (με πρωταγωνιστή τον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι), η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ²¹⁷ (ουσιαστικά από τον ίδιο τον Μακάριο), η ένταξη μαθητών και εκπαιδευτικών σε οργανώσεις²¹⁸, οι διαδηλώσεις σχολείων με αίτημα την Ένωση, θα αποτελέσουν βασικές αιχμές της στρατηγικής της Εκκλησίας. Η πολιτική Μακαρίου για κινητοποίηση των σχολείων και χρησιμοποίηση της Εκπαίδευσης ως βατήρα κορύφωσης της αντίδρασης κατά της Βρετανικής διοίκησης, αποτυπώνεται σε πληθώρα αρχιεπισκοπικών εγκυκλίων, ανακοινώσεων του Εθναρχικού Συμβουλίου και αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου²¹⁹.

²¹³ Στεφανίδης, Ι.Δ. *Εν ονόματι του έθνους – Πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 142: «Σύμφωνα με τον Μακάριο, η ελληνοκυπριακή ελευθερία αποτελούσε απλώς ζήτημα απόλυτης προτεραιότητας για το έθνος ως σύνολο. Με την έννοια αυτή, ευθέως αμφισβήτησε το δικαίωμα της ελληνικής κυβέρνησης να ιεραρχεί τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής της».

²¹⁴ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β΄, ό.π., Αθήνα 2011, σ. 78-81

²¹⁵ Λυμπουρή, Κ. Η *ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, Λευκωσία 2006, σ. 15-24

²¹⁶ Ηρακλείδης, Αλ. *Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004 – Από την ένωση στη διχοτόμηση*, ό.π., σ. 43

²¹⁷ Οργάνωση Ελλήνων Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης.

²¹⁸ Αρχικά οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί μούσανταν σε χριστιανικές οργανώσεις που ελέγχονταν από την Εκκλησία. Από αυτές αντλήθηκε στη συνέχεια σημαντικό μέρος του δυναμικού της ΕΟΚΑ. Παράγοντας που ενίσχυε περαιτέρω το χαρακτήρα «ιερής αποστολής» στον αγώνα και στις μυστικές δραστηριότητες της οργάνωσης το 1955-59.

²¹⁹ Ενδεικτικά: (α) Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ΄, «Προς τους Γυμνασιάρχες και Διευθυντές Σχολείων Μέσης Παιδείας, Εν τη Ι. Αρχιεπισκοπή τη 1^η Μαρτίου, 1952». (β) Περιοδική έκδοση Αρχιεπισκοπής «Απόστολος Βαρνάβας», Περίοδος Γ΄, τόμος ΙΓ΄, Τεύχος 7-8, Ιούλιος-Αύγουστος 1952, σ. 195-196 και 224-225. Συνοδική εγκύκλιος «περί οικονομικής ενισχύσεως των σχολών Μέσης Παιδείας», η οποία αρχίζει με τη θέση ότι «η παιδεία είναι το πλέον πολύτιμον και το πλέον άξιον προσοχής αγαθόν». Αναφέρεται στο νόμο για επιχορηγούμενα από την Κυβέρνηση σχολεία Μέσης, και ανακοινώνει ότι η Εκκλησία δε δέχεται τους όρους που τίθενται, γι' αυτό συστήνει ταμεία στις μητροπόλεις και στην Αρχιεπισκοπή για να βοηθηθούν τα σχολεία, για τα οποία εκφράζει τη βεβαιότητα ότι δε θα δελεαστούν από την προσφορά των Βρετανών. Στο ίδιο πνεύμα, με πρόσθετα ιδεολογικά επιχειρήματα, τα ανακοινωθέντα για τις συνεδρίες του Γραφείου Εθναρχίας και του Εθναρχικού Συμβουλίου. (γ) *Ελληνική Κύπρος*, Ιανουάριος 1952 (Τεύχος 33), εγκύκλιος του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου (ημερομηνίας 4 Δεκεμβρίου 1951), όπου καταδικάζεται έντονα η απόφαση της Βρετανικής διοίκησης να επεκτείνει τη διδασκαλία της Αγγλικής στα δημοτικά σχολεία. Η απόφαση ερμηνεύεται ως προσπάθεια αφελληνισμού των Ελληνοκυπρίων. (δ) *Ελευθερία*, 17 Ιουλίου 1953, αρχιεπισκοπική εγκύκλιος με ημερομηνία 16 Ιουλίου, όπου γίνεται λόγος για το όραμα της Ένωσης και της απελευθέρωσης από την «ξενοκρατίαν», της οποίας μόνιμος στόχος είναι η άλωση του εθνικού φρονήματος μέσω της άλωσης της Εκπαίδευσης. Για να καταλήξει: «Θα προτιμήσωμεν να κλείσωμεν τα σχολεία και να αναστήσωμεν το 'κρυφό σχολειό' των μαύρων χρόνων της Τουρκοκρατίας... Διότι ουδέν υψηλότερον μετά την θρησκείαν εις τον άνθρωπον από την Παιδείαν. Δι' αυτής διατηρείται ο Εθνισμός...».

Προκειμένου να επιτευχθεί η ανοιχτή στράτευση της Εκπαίδευσης, δόθηκε επίσης έμφαση στην άσκηση πίεσης πάνω στους εκπαιδευτικούς Δημοτικής, οι οποίοι, λόγω υπαγωγής τους στη Βρετανική διοίκηση, ήταν δυσκολότερα ελέγξιμοι²²⁰.

Όλα αυτά προκάλεσαν την αμηχανία των Βρετανών. Δύσκολα μπορούσαν να ερμηνεύσουν το μεταφυσικό χαρακτήρα που απέκτησε για τους ελληνοκύπριους μαθητές ο στόχος της Ένωσης. Την αμηχανία αυτή αποτύπωναν με ανταποκρίσεις τους Βρετανοί δημοσιογράφοι²²¹. Προκάλεσαν όμως και έναν οργασμό στράτευσης των τουρκοκυπριακών σχολείων από το τουρκοκυπριακό εθνικιστικό κίνημα. Χρησιμοποιήθηκαν μάλιστα, πανομοιότυπες μέθοδοι διείσδυσης και προπαρασκευής²²².

Παράλληλα, το Γραφείο Ειδικού Πολέμου της Τουρκίας – το οποίο καθόριζε τη στρατηγική της TMT²²³ – δίπλα στο στόχο της διχοτόμησης, επανέφερε στο προσκήνιο τη θέση των Παντουρκιστών για ανακατάληψη ολόκληρης της Κύπρου από την Τουρκία, μετά την αναμενόμενη αποχώρηση των Βρετανών²²⁴. Με αυτό τον τρόπο, παρείχε στη νεολαία της

²²⁰ Περιοδική έκδοση Αρχιεπισκοπής «Απόστολος Βαρνάβας», Περίοδος Γ', τόμος ΙΓ', Τεύχος 3, Μάρτιος 1952, σ. 81-82. Αρχιεπισκοπική εγκύκλιος σε έντονο ύφος, απευθυνόμενη σε εκείνους τους δασκάλους οι οποίοι, ως «βασιλικότεροι του βασιλέως», περικόπτουν ακόμη περισσότερα από τα όσα περιέκοψε η Κυβέρνηση «εκ της ελληνικής φρονηματιστικής ύλης», ξεχνώντας ότι είναι ταγμένοι για τη δημιουργία «ελληνικών συνειδήσεων». Τους καλεί να συμμορφωθούν όσον αφορά τη διδασκαλία, και επίσης να αξιοποιούν τις εθνικές και θρησκευτικές επετείους για τόνωση του φρονήματος, δημιουργώντας έλληνες και «ουχί αχρώμους κοσμοπολίτας».

²²¹ *Ελευθερία*, 10 Ιανουαρίου 1952. Αναδημοσιεύει μεταφρασμένη την ανταπόκριση «έκτακτου απεσταλμένου» της εφημερίδας *Scotsman* στην Κύπρο (9 Ιανουαρίου 1952). Ο Βρετανός δημοσιογράφος αναφέρει μεταξύ άλλων: «Με περίεργον αφέλειαν, το πρόβλημα τούτο συνδέεται με κάθε διεθνές γεγονός, έχον την πλέον απομεμακρυσμένην, ακόμη και φανταστικήν, σχέσιν με την Αγγλίαν, την Ελλάδα και την Κύπρον... Και αυτά τα παιδιά, διδασχθέντα με επιμονήν επί έτη από μίαν άκρως πολιτικολογούσαν Εκκλησίαν, εξωθούνται εις το να κτυπούν τας χείρας των επάνω εις τα τραπέζια και να φωνάζουν 'την θέλουμε. Ένωσις και μόνον Ένωσις!' Διδάσκονται να φωνάζουν αυτό ομαδικώς, υποβάλλεται δε εις αυτά με κάθε δυνατόν μέσον η πεποίθησις ότι μόνον τότε θα είναι ευτυχή, όταν θα έχουν επιτύχη την Ένωσιν».

²²² Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000, σ. 128-152. [μετάφραση για τον γράφοντα από τον Güven Uludağ] Παρατίθεται η αλληλογραφία μεταξύ της Ομοσπονδίας Τουρκοκυπριακών Οργανώσεων (πρόεδρος της ο Ραούφ Ντενκτάς) και υπηρεσιών του Τουρκικού Κράτους, για μεταφορά στην Κύπρο σημαίων, εμβλημάτων, προτομών και φωτογραφιών του Ατατούρκ (23 Μαρτίου 1959), προκειμένου να προωθηθούν στα τουρκοκυπριακά σχολεία, «προς ανύψωση του ηθικού των μαθητών». Παρατίθενται και έγγραφα για σειρά άλλων εκδηλώσεων εθνικιστικού χαρακτήρα στα σχολεία, καθώς και αιτήματα αναφορικά με περαιτέρω αποστολές δασκάλων, υποτροφίες, αποστολή στρατιωτικής μπάντας από την Τουρκία (για να επισκέπτεται τα σχολεία) κ.ά.

²²³ Turk Mukavemet Teskilati («Τουρκική Αντιστασιακή Οργάνωση»): Παράνομη ένοπλη οργάνωση Τουρκοκυπρίων εθνικιστών, η οποία ιδρύθηκε το 1957, μετά από ενέργειες του Γραφείου Ειδικού Πολέμου της Τουρκίας. Οργάνωνε επιθέσεις κατά ελληνοκυπριακών στόχων, προκειμένου να γίνει αισθητή η παρουσία των πολιτικών αιτημάτων των Τουρκοκυπρίων, να ελεγχθεί ο πληθυσμός και να δημιουργηθούν συνθήκες απόλυτου διαχωρισμού των δύο Κοινοτήτων. Η TMT συνέχισε τη δράση της και κατά τη δεκαετία του 1960. Βλέπε Αθανασιάδης, Σπ. Α. *Φάκελος T.M.T.*, Λευκωσία 1998. Πρόδρομος της TMT, από το 1955 μέχρι το 1957, ήταν η εθνικιστική παρακρατική οργάνωση KITEMB και η μετεξέλιξή της, η Volkan.

²²⁴ Kizilyürek, N. "Rauf Denktaş: Fear and Nationalism in the Turkish Cypriot Community" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 180-181. Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, η πάγια θέση της τουρκικής κυβέρνησης μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950, ήταν η διατήρηση του status quo στην Κύπρο. Το ενωτικό δημοψήφισμα, η προσπάθεια διεθνοποίησης του Κυπριακού και η ανάληψη πρωτοβουλιών από την Ελλάδα – λόγω της πίεσης από την ελληνική κοινή γνώμη και τον Μακάριο – οδήγησαν σε σταδιακή μετάβαση στη θέση «αν αλλάξει το καθεστώς της Κύπρου θέλουμε να έχουμε λόγο» και αργότερα στην προώθηση του χωριστού δικαιώματος αυτοδιάθεσης των Τουρκοκυπρίων. Σημαντικό, επίσης,

Τουρκοκυπριακής Κοινότητας μια φαντασιακή διέξοδο, ένα όραμα πιο θελκτικό από τη διχοτόμηση, προκειμένου να την κινητοποιήσει περισσότερο²²⁵.

Κατά τη διάρκεια του 1955-59, έφτασε στην κορύφωσή της, η χρησιμοποίηση των σχολείων από τους δυο εθνικισμούς και η βίαιη σύγκρουση τμημάτων των δύο Κοινοτήτων²²⁶. Με την περιθωριοποίηση του ΑΚΕΛ, οι όποιες γέφυρες συνεννόησης μεταξύ των δύο Κοινοτήτων κατέρρευσαν. Με τον πλήρη έλεγχο του πολιτικού και ένοπλου αγώνα των Ελληνοκυπρίων από την Εκκλησία και την εθνικόφρονα παράταξη²²⁷, η περίοδος αυτή σηματοδοτεί την οριστική και αμετάκλητη εγκατοίκηση των εθνικών αιτημάτων των δυο Κοινοτήτων στο χώρο της μεταφυσικής προσδοκίας²²⁸.

Στην Τουρκία συγκροτήθηκε η οργάνωση «Η Κύπρος είναι Τουρκική». Η γρήγορη δικτύωσή της και η σημαντική επιρροή της στον κρατικό μηχανισμό, στον Τύπο και στην κοινωνία, έδωσε νέα ώθηση στην αντιπαράθεση στην Κύπρο. Ενθάρρυνε ακόμη περισσότερο την εθνικιστική διάσταση στην πολιτική συμπεριφορά της τουρκοκυπριακής ηγεσίας²²⁹. Από το 1956, η τουρκοκυπριακή ηγεσία άρχισε να οργανώνει μαζικές κινητοποιήσεις, οι οποίες

ρόλο σε αυτή τη σταδιακή μεταστροφή, διαδραμάτισαν οι κινητοποιήσεις των Τουρκοκυπρίων και οι πιέσεις πολλών οργανώσεων και σημαντικής μερίδας του Τύπου στην Τουρκία. Βλέπε Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β', ό.π., σ. 38, 82-83, 189-190, 200-201.

²²⁵ Την ίδια στιγμή, δινόταν και το πεδίο δράσης με πιο συγκεκριμένο τρόπο: Με το σύνθημα «από Τούρκο σε Τούρκο», η ΤΜΤ επιβεβαίωνε την αποφασιστικότητα της για αποξένωση των δυο Κοινοτήτων και επίταση της αντιπαράθεσης. Βλέπε Nacak, 16 Αυγούστου 1960. Ακόμη και την ημέρα της εγκαθίδρυσης της Δημοκρατίας, η εφημερίδα πρότεινε συνέχιση αυτής της πολιτικής. Στον δε όρκο των μελών της ΤΜΤ, ως εχθροί των Τουρκοκυπρίων αξιολογούνταν «οι Ελληνοκύπριοι και οι Κομμουνιστές». Βλέπε Michaelides, Μ. "The Turkish Cypriot working class and the Cyprus labour movement, 1920-1963", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, No 2, Fall 1993, p. 50.

²²⁶ Εκτός των γενικότερων κινητοποιήσεων, πολλοί εκπαιδευτικοί και μαθητές εντάχθηκαν στην ΕΟΚΑ (ή σε παρακλάδια νεολαίας της, όπως η ΑΝΕ) και στη VOLKAN – που μετονομάστηκε σύντομα σε ΤΜΤ. Βλέπε Αθανασιάδης, Σπ.Α. *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, Λευκωσία 1998, ό.π., σ. 195-202 και Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, ό.π., σ. 48-67. Παράλληλα, η οργάνωση εκτελέσεων και πυρπολισμών επέτεινε το μίσος μεταξύ των δύο Κοινοτήτων και προκάλεσε τις πρώτες μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών. Αποτέλεσμα ήταν η μείωση των μικτών χωριών και ο εθνικός διαχωρισμός των συνοικιών στις πόλεις. Βλέπε, Παυλίδης, Α. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, ό.π. σ. 385-389, 413-414 και Δρουσιώτης, Μ. *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 1998, σ. 200-204, 214-217.

²²⁷ Ενδιαφέρουσα – αν και φορτισμένη ιδεολογικά – η παρουσίαση του παραμερισμού της Αριστεράς, από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο στη Βουλή των Ελλήνων, το Φεβρουάριο του 1959. Βλέπε Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, *Συνεδριάσεις ΕΑ' / 1959*, 26 Φεβρουαρίου 1959.

²²⁸ Choisi, J. "The Turkish Cypriot Elite – Its social function and legitimation", στο *The Cyprus Review*, *op.cit.*, p. 25. Υποστηρίζει ότι ο Τουρκοκυπριακός Εθνικισμός έγινε κυρίαρχη ιδεολογία μόνο αφού ξέσπασε ο ένοπλος αγώνας της ΕΟΚΑ το 1955. Σύμφωνα με τον Doğuş Derya «μια διερεύνηση της αντίληψης 'Μητέρα πατρίδα Τουρκία', αποκαλύπτει τους τρόπους με τους οποίους η Παντουρκική φαντασίωση της απόκτησης και τουρκοποίησης της Κύπρου υλοποιήθηκε στα κείμενα της Τουρκικής και Τουρκοκυπριακής ελίτ κατά τη δεκαετία του 1950... Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν προσπαθώ να τοποθετήσω την ανάδυση του Τουρκικού Εθνικισμού στην Κύπρο στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Ωστόσο, μπορεί να λεχθεί ότι στοιχεία της αντίληψης περί 'Μητέρας πατρίδας Τουρκίας' αναδύθηκαν αμέσως πριν η Τουρκία αναμιχθεί ενεργά στο Κυπριακό πρόβλημα. Μέχρι τη δεκαετία του 1950, η Τουρκία δεν ενδιαφερόταν για την Κύπρο...». Βλέπε Derya, D. "North Cyprus as a Phantasmatic Space of Turkish Nationalism: A Discursive Inquiry into the Official Turkish Historiography of Cyprus", στο Bilsel, C. – Esmark, K. – Kizilyürek, N. – Rastrick, Ó. [Editors] *Constructing Cultural Identity Representing Social Power*, Edizioni Plus, Pisa University Press, Pisa 2010, p. 20

²²⁹ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β', ό.π., σ. 290-299.

συχνά κατέληγαν σε ένοπλες επιθέσεις και βανδαλισμούς κατά ελληνοκυπριακών στόχων²³⁰. Η εδραίωση μιας νέας ιστορικής αφήγησης για την τουρκικότητα της Κύπρου, απέκτησε πλέον κεντρική θέση. Μοιραία, αυτό ανήγαγε την Εκπαίδευση σε κορυφαίο παράγοντα της εθνικιστικής ιδεολογίας. Η διαδικασία εδραίωσης της τουρκικής γλώσσας στην καθημερινότητα πήρε χαρακτήρα επείγοντος, με πολλές ακρότητες και τιμωρητικά μέτρα εναντίον όσων Τουρκοκυπρίων μιλούσαν Ελληνικά, ή συναλλάσσονταν με Ελληνοκύπριους²³¹. Μέσω της διαδικασίας αναγωγής των πολιτικών αιτημάτων σε αντιλήψεις φαντασιακής κοινότητας με μεταφυσική υφή, οι διαφορετικής τάξης έννοιες της στρατευμένης Εκπαίδευσης και της ένοπλης βίας, απέκτησαν έναν κοινό παρονομαστή που τις μετέτρεψε σε μέσο ενός υπέρτατου και υπερβατικού αγώνα.

Ο Γ. Γρίβας, παράλληλα με την πύκνωση των τάξεων της ΕΟΚΑ και της ΑΝΕ με μαθητές, προώθησε κάποιους από αυτούς και στα ένοπλα τμήματα²³². Η ηγεσία και τα ένοπλα τμήματα της ΕΟΚΑ και της ΤΜΤ έλεγξαν την κατάσταση στις δυο Κοινότητες²³³. Στις αντιρρήσεις, οι οργανώσεις αυτές απαντούσαν με εκτελέσεις²³⁴. Η ΤΜΤ χρησιμοποιούσε βία, απειλές και εκβιασμούς για να πετύχει μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών και των δύο Κοινοτήτων, θέλοντας να προετοιμάσει το έδαφος για τη διχοτόμηση. Η ΕΟΚΑ, εκτός των άλλων, χρησιμοποιούσε ως μέσο επιβολής στον πληθυσμό τις προγραφές, τις εφόδους σε «απείθαρχα» χωριά, ακόμη και τη δημόσια διαπόμπευση προσώπων²³⁵.

²³⁰ Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, *Συνεδριάσεις ΚΓ'/1956, 30 Μαΐου 1956 και Συνεδριάσεις ΚΔ'/1956, 1 Ιουνίου 1956*, με παρουσίαση ενημερωτικών τηλεγραφημάτων του Μητροπολίτη Κιτίου Άνθιμου και συζήτηση επ' αυτών. Βλέπε επίσης *Χαραυγή*, 24 Μαρτίου 1956.

²³¹ Πολλοί Τουρκοκύπριοι, όχι μόνο χρησιμοποιούσαν την Ελληνική στην καθημερινή τους ζωή, αλλά και τη γνώριζαν πολύ καλύτερα από την Τουρκική. Από τη δεκαετία του 1940, συνηθιζόταν η ανάρτηση πινακίδων έξω από σχολεία, οι οποίες απευθύνονταν στους εισερχόμενους μαθητές με την οδηγία «Ομιλείτε Τουρκικά, μην ομιλείτε Ελληνικά». Οι πινακίδες ήταν γραμμένες στα Ελληνικά, για να γίνονται κατανοητές από τους μαθητές. Για τα τιμωρητικά μέτρα, βλέπε Κτωρής, Σ. *Τουρκοκύπριοι: Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό*, ό.π., σ. 337-338.

²³² Παυλίδης, Α. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, ό.π., Τόμος Δ', σ. 375-383

²³³ Η περίοδος 1957-58 ήταν περίοδος ύφεσης της δράσης της ΕΟΚΑ, λόγω των παρασηκνιακών διαβουλεύσεων και των εκτεταμένων επιχειρήσεων του βρετανικού στρατού. Βλέπε Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ. *Ιστορία χαμένων ευκαιριών - Κυπριακό 1950-1963*, Τόμος Α', Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1982, ιδιαίτερα σ. 272-273 και Τόμος Β', ιδιαίτερα σ. 21 κ.ε.. Βλέπε επίσης Hatzivassiliou, E. *Britain and the international status of Cyprus 1955-59*, University of Minnesota, Minneapolis 1997, ιδιαίτερα σ. 124 κ.ε.. Στον τομέα της Εκπαίδευσης, η Βρετανική διοίκηση ανέκτησε τον έλεγχο της Δημοτικής και μέρους της Μέσης. Παράλληλα, το Κυπριακό Πιστοποιητικό Εκπαίδευσης που καθιέρωσε, έγινε κοινωνικά αποδεκτό, ενώ αυξήθηκε ο αριθμός των υποτροφιών για σπουδές στη Βρετανία. Βλέπε *Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-1957 υπό του Διευθυντού της Παιδείας Κύπρου*, [Λευκωσία 1957] σ. 15-18.

²³⁴ Δρουσιώτης, Μ. *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη*, ό.π. και Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, ό.π. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρωτοπορία των δυο εθνικιστικών κινήματων βρέθηκαν αρκετοί εκπαιδευτικοί. Ιδιαίτερα στην Τουρκοκυπριακή πλευρά, πολλοί δάσκαλοι αποτέλεσαν σημαντικό τμήμα του πυρήνα της ΤΜΤ.

²³⁵ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β', ό.π., 813-885. Είναι χαρακτηριστική η συμπεριφορά της ΕΟΚΑ, κατά την περίοδο Φεβρουαρίου-Σεπτεμβρίου 1958. Ο Γ. Γρίβας εξήγγειλε την «παθητική αντίσταση», με μπούκοτάζ βρετανικών προϊόντων (που τελικά έπληξε καιρία την κυπριακή οικονομία αντί της βρετανικής, με πτωχεύσεις εταιρειών και χιλιάδες απολύσεις). Τα μέτρα, όμως, συνδυάστηκαν με εκστρατεία επιβολής της σεμνότητας στην εμφάνιση των ελληνοκυπρίων γυναικών. Απαγορεύονταν τα ωραία ενδύματα, το κραγιόν και

VI. Ανεξαρτησία, Εθνικισμοί και Εκπαίδευση – Η οικοδόμηση της συλλογικής συνείδησης για το παρελθόν στη βάση των οραμάτων για το μέλλον

Σύμφωνα με τον Şükrü Kurgan, βασικός υπεύθυνος για τη δημιουργία του κυπριακού προβλήματος – ιδιαίτερα μετά το 1960 – υπήρξε η πίεση που άσκησαν τα λαϊκά στρώματα προς την κατεύθυνση του εθνικισμού. Ιδιαίτερα στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, η λαϊκή πίεση οδήγησε στην επικράτηση ηγετών και παρατάξεων με έντονα αντιτουρκικά αισθήματα. Ο Τύπος και η Εκπαίδευση, σύμφωνα με τον Ş. Kurgan, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην έξαρση και κορύφωση του διχαστικού κλίματος, παρουσιάζοντας συστηματικά το Κυπριακό αποκλειστικά ως πρόβλημα προκλητικής συμπεριφοράς της Τουρκίας²³⁶. Ο μεγαλοϊδεατισμός διέτρεχε την ελληνική Εκπαίδευση. Τα σχολικά εγχειρίδια περιείχαν με σταθερή συνέπεια αρνητικές αναφορές στην Τουρκία, από το Δημοτικό μέχρι την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση²³⁷.

Ο Ş. Kurgan προβαίνει σε μια προφανώς μονόπλευρη κριτική. Όμως, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ένας διπλωμάτης αποδίδει τόσο κεντρικό ρόλο στην Εκπαίδευση²³⁸.

Η υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, δημιούργησε αρχικά μίαν αμηχανία στο χώρο των πρωταγωνιστών του εθνικισμού και στις δυο Κοινότητες. Οι συμφωνίες υπογράφηκαν από τους ηγέτες των δυο εθνικιστικών κινημάτων. Διαβεβαίωναν δε πως αυτό αποτελούσε διακαή επιθυμία των αντίστοιχων «μητέρων πατρίδων». Στο ελληνοκυπριακό εθνικιστικό κίνημα, προβληματισμό προκαλούσε αρχικά και το γεγονός ότι το κόμμα της Αριστεράς είχε ταχθεί ανοιχτά κατά των συμφωνιών (και του Μακαρίου που τις είχε υπογράψει).

Η σύγκρουση ανάμεσα στη διαχείριση του νεοσύστατου κράτους και στο όραμα για την Ένωση, ήταν έντονα αισθητή. Ο Φρίξος Πετρίδης, σημαντική προσωπικότητα στο χώρο της Εκπαίδευσης και μετέπειτα υπουργός Παιδείας, σε ομιλία του στο σωματείο Ολυμπιάδα Νεάπολης το 1960, έκανε λόγο για «συνειδησιακή αντινομία»²³⁹. Όμως, ακόμη και η

άλλα παρεμφερή σημάδια «βρετανικής» συμπεριφοράς. Μέλη της οργάνωσης έσχιζαν δημοσίως τα ενδύματα γυναικών και τις άφηναν γυμνές ή τους μουντζούρωναν το πρόσωπο (σ. 846-850).

²³⁶ Kurgan, Ş. *Kıbrıs Anlaşmazlığında Yunan Eğitim Politikasının Etkisi*, Ankara 1974, [«Η Επιρροή της Ελληνικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής στη Διένεξη του Κυπριακού». Μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Καθηγητή Νιαζί Κιζιλγιουρεκ], σ. 2-3 και 6.

²³⁷ Στο ίδιο, σ. 10

²³⁸ Ο Ş. Kurgan διετέλεσε Ακόλουθος Πολιτιστικών Υποθέσεων στην τουρκική πρεσβεία στην Αθήνα, την περίοδο 1956-60.

²³⁹ 1^η Απριλίου 1960. Σχόλια στον Τύπο των επόμενων ημερών. Θεωρούσε ως μόνη εφικτή διέξοδο τη σύνθεση του εθνικού με τον πολιτειακό στόχο – γενικότερα και ειδικότερα στην Εκπαίδευση. Δηλαδή, την προσήλωση στο

προσωρινή προσήλωση στη νεοσύστατη πολιτεία, δεν ήταν αυτονόητη. Η λύση δεν ικανοποιούσε τα οράματα των δύο Κοινοτήτων (Ένωση - Διχοτόμηση). Παράλληλα, στη συνείδηση Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, το κράτος και οι θεσμοί του δεν απαλλάχθηκαν αυτόματα από την προϋπάρχουσα ταύτισή τους με μια εξουσία ξένη προς τους ίδιους²⁴⁰.

Σύντομα, όμως, οι δυο εθνικισμοί βρήκαν τη διέξοδο συνέχισης της κυρίαρχης παρουσίας τους²⁴¹. Μέσα από την ανακηρυχθείσα Κυπριακή Δημοκρατία, αλλά και μέσω παρακρατικών μηχανισμών που είχαν τη δυνατότητα να διατηρούν. Κατά τη σύντομη διαδρομή του κυπριακού κράτους ως ενιαίας πολιτείας, με εφαρμογή των συνταγματικών ρυθμίσεων που προνοούσαν συνδιαχείριση Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, παρατηρήθηκε το εξής παράδοξο: Οι δυνάμεις που συγκροτούσαν το εθνικιστικό μέτωπο σε κάθε Κοινότητα αξιοποιούσαν πλήρως τους μηχανισμούς του νεοσύστατου κράτους για προώθηση των στόχων τους. Την ίδια στιγμή, όμως, αντιμάχονταν την «κυπριοποίηση» της Κοινοότητάς τους, ως τον μεγαλύτερο δυνάμει κίνδυνο αποεθνικοποίησης²⁴². Η αντίληψη αυτή έγινε σύντομα κυρίαρχη στις ηγεσίες των δύο Κοινοτήτων. Έγγραφο του ίδιου του Φ. Κιουτσούκ (Τουρκοκύπριος ηγέτης, Αντιπρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας),

όραμα της Ένωσης, με παράλληλη μέριμνα για πρόοδο της Κυπριακής Δημοκρατίας, μέχρις ότου ωριμάσουν οι συνθήκες για την Ένωση. Η ομιλία αυτή του Φρ. Πετρίδη συζητήθηκε τότε ευρέως. Επρόκειτο για μια προσπάθεια να παραμείνει λειτουργικό το ιδεώδες της Ένωσης, μέσα σε κοσμικές πια συνθήκες. Η προσήλωση σ' αυτήν θα έπρεπε να πάρει ακόμα πιο έντονα θρησκευτικό χαρακτήρα, αλλά παράλληλα να μετατεθεί στο χρόνο η υλοποίησή της, συνειδητά. Μόνο έτσι η πολιτική πραγματικότητα θα ήταν αντιμετωπίσιμη, χωρίς να οδηγεί στην καταρράκωση της ιδεολογίας. Βλέπε και Λέκκας, Π.Ε. *Η εθνικιστική ιδεολογία*, όπ.π., σ. 93-96: Η θέση Πετρίδη αμέσως μετά την επίτευξη της Ανεξαρτησίας, θυμίζει έντονα τη διαπίστωση του Λέκκα (με αναφορές στον Gouldner) ότι ο Εθνικισμός, στην προσπάθειά του να γεφυρώσει τις διαφορές μεταξύ πραγματικότητας και ιδανικού, αδυνατεί να ικανοποιηθεί ακόμη και με τις δικές του επιτυχίες.

²⁴⁰ Στη συνείδηση των πολιτών, η απαλλαγή από τη Βρετανική διοίκηση επέιχε θέση απαλλαγής από κάθε υποχρέωση προς το κράτος. Η πειθαρχία στους νόμους δεν είχε ακόμη ηθικό φορτίο, και η απειθαρχία ήταν περίπου ηθικά νομιμοποιημένη. Αυτό οδήγησε στην εκτεταμένη χρήση ένοπλης βίας καθ' όλη την περίοδο 1959-1974, στη γενικότερη τάση καταπάτησης των νόμων, ακόμη και στην αποφυγή καταβολής φόρων, όποτε αυτό ήταν δυνατό. Ο χώρος της Εκπαίδευσης επηρεάστηκε έντονα. Εκτός από τα πολλά κρούσματα απειθαρχίας, είχαμε ακόμη και κρούσματα ένοπλης βίας στα σχολεία (βλέπε κεφάλαιο 2). Η δε μη καταβολή εισφορών ή διδάκτρων, υποχρέωσε όργανα της ΕΚΣΚ να πάρουν μέτρα όπως η διακοπή φοίτησης μαθητών. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 12 Ημερομηνίας 20.2.1962».

²⁴¹ Λέκκας, Π.Ε. *Η εθνικιστική ιδεολογία*, όπ.π., σ. 110-111. Σημειώνει ότι «η εθνικιστική ιδεολογία βρίσκεται σε έξαρση, όταν υπάρχει έντονη αίσθηση της ασυμφωνίας με τους υπάρχοντες πολιτικούς διακανονισμούς που την αφορούν και, ιδιαιτέρως, όταν δεν έχει επιτευχθεί ο βασικότερος και αμεσότερος στόχος της, που είναι η πολιτική αυτοδιάθεση του έθνους. Η ύπαρξη όμως του εθνικού κράτους... δεν σημαίνει και την εξάντληση της δυναμικής του εθνικισμού. Το αντίθετο μάλιστα συμβαίνει κατά κανόνα. Αντικείμενο του εθνικισμού δεν είναι το εθνικό κράτος αυτό καθ' εαυτό, αλλά το έθνος – σύλληψη πολύ γενική, σχεδόν φευγαλέα».

²⁴² Στο ίδιο, σ. 111: Ιδιαίτερα επίκαιρη για την περίπτωση της Κύπρου η υποσημείωση, με απόσπασμα από Α.Δ. Smith: «Το αντικείμενο της εθνικιστικής προσήλωσης είναι το Έθνος, όχι το Κράτος... Ο εθνικιστής απαιτεί νομιμοφροσύνη σε ολόκληρη την κοινότητα και ορίζει την ταυτότητα με βάση αυτήν την ομάδα. Κάτι τέτοιο είναι μάλλον διαφορετικό από την απαίτηση για αφοσίωση στο μηχανισμό και στο προσωπικό ενός απρόσωπου Κράτους. Για τον εθνικιστή, το Κράτος είναι σαν προστατευτικό κέλυφος για το έθνος του και συνθήκη *sine qua non* για την πολιτική του αυτοπραγμάτωση, ιδιαίτερα στον σύγχρονο κόσμο. Συνεπώς, σκοπεύει στην κοινοτική αυτοδιοίκηση και σε αυτόχθονες πολιτικούς θεσμούς. Αλλά ενεργεί έτσι προς το συμφέρον μιας άλλης ανώτερης οντότητας – του δυναμικού ή υπαρκτού Έθνους».

χρησιμοποιούσε τον όρο «κυπριοποίηση» ως συνώνυμο με «την εξόντωση των Τούρκων της Κύπρου»²⁴³.

Προκειμένου η απειλή της «κυπριοποίησης» να αντιμετωπιστεί, οι φορείς εθνικιστικών ιδεωδών και στις δυο Κοινότητες επέμειναν σε ένα λεκτικό που δε διαφοροποιούσε τους Ελληνοκύπριους από την Ελλάδα και τους Τουρκοκύπριους από την Τουρκία. Κατ' αντανάκλαση, και στις δυο πλευρές παρατηρήθηκε μια εμμονή στον απόλυτο χαρακτήρα της «ταυτότητας του Άλλου»²⁴⁴. Αυτό επιτυγχανόταν και μέσα από εκατέρωθεν απειλές ή προειδοποιήσεις κατά της Ένωσης ή της Διχοτόμησης²⁴⁵. Ο δε ρόλος της Εκπαίδευσης, εν όψει όλων αυτών, δεν μπορούσε παρά να συνάδει με την παρατήρηση του Ν. Παπαδάκη: «... το κράτος αναλαμβάνει την ηγεμονική διευθέτηση αντινομιών και η εκπαίδευση καλείται να επικουρήσει έναν τέτοιο ρόλο. Τοιουτοτρόπως προωθείται μια συγκεκριμένη μορφή προδιαγεγραμμένης συνείδησης»²⁴⁶.

Οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν, διευκόλυναν την αξιοποίηση του νεοσύστατου κράτους και των μηχανισμών του προς όφελος του εθνικισμού:

(1) Οι κρίσιμοι τομείς της Εκπαίδευσης, της θρησκείας και του πολιτισμού, παρέμειναν εντελώς χωριστοί νομοθετικά, εκτελεστικά και διοικητικά, με βάση το Σύνταγμα. Η συνταγματική πρόταση του Λόρδου Radcliffe το 1956, για σταδιακή αναδιάρθρωση της χωριστής Εκπαίδευσης, ώστε να αποκτήσει διακοινοτικό χαρακτήρα και να πάψει να διευρύνει το χάσμα μεταξύ των δύο Κοινοτήτων, δε λήφθηκε σοβαρά υπόψη από καμιά πλευρά²⁴⁷. Οι δύο Κοινοτικές Συνελεύσεις Κύπρου – η Ελληνική και η Τουρκική – είχαν τώρα την απόλυτη αρμοδιότητα για τους τρεις αυτούς τομείς²⁴⁸. Το ιδιότυπο καθεστώς αρμοδιοτήτων και λειτουργίας τους διαπερνούσε οριζόντια όλες τις εξουσίες στην αντίστοιχη Κοινότητα²⁴⁹. Είχαν τη δυνατότητα φορολόγησης των μελών της Κοινότητας και ήλεγχαν

²⁴³ Για το πλήρες κείμενο του εγγράφου (που είχε κλαπεί από το γραφείο του Φ. Κιουτσούκ) βλέπε Κληρίδης, Γλ. *Η Κατάθεσή μου*, Τόμος Α', Εκδόσεις Αλήθεια, Λευκωσία 1988, σ. 212-217. Βλέπε επίσης Kizilurek, N. "The politics of separation and the denial of interdependence", στο *The Cyprus Review*, Vol. 10, No 2, Fall 1998, p. 37: «Στην πραγματικότητα το Κράτος της Κύπρου προσλαμβάνονταν από τις διοικούσες ελίτ των δυο Κοινοτήτων ως μια απειλή για την Ελληνική και την Τουρκική εθνική ταυτότητα, όπως αυτές γίνονταν αντιληπτές στην Κύπρο. Κατά τη διάρκεια των χρόνων της Ανεξαρτησίας, οι Τουρκοκύπριοι ηγέτες είδαν ένα μεγάλο κίνδυνο στην 'Κυπριοποίηση' των Τούρκων, όπως έχουν παραδεχτεί. Από την άλλη, η Ελληνοκυπριακή ηγεσία κυνηγούσε την πλήρη 'ελληνοποίηση' του Κυπριακού Κράτους και της Κύπρου ως τέτοιας».

²⁴⁴ Derya, D. "North Cyprus as a Phantasmatic Space of Turkish Nationalism: A Discursive Inquiry into the Official Turkish Historiography of Cyprus", στο Bilsel, C. – Esmark, K. – Kizilyürek, N. – Rastrick, Ó. [Edit.] *Constructing Cultural Identity Representing Social Power*, op.cit., p. 21

²⁴⁵ *Ελευθερία*, 24 Σεπτεμβρίου 1960, *Bozkurt*, 29 Οκτωβρίου 1960, *Halkin Sesi*, 13 Ιανουαρίου 1961

²⁴⁶ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 38

²⁴⁷ Crouzet, Fr. *Le Conflit de Chypre*, Vol. I, II, Émile Bruylant, Bruxelles 1973, p. 883 και Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β', ό.π., σ. 547.

²⁴⁸ ΕΚΣΚ και ΤΚΣΚ.

²⁴⁹ Κ.Α. Ε10/2/6-13 «Επίσημα πρακτικά Β' Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως», 29.9.1960. Στις

επιπλέον νευραλγικούς τομείς, πέραν των πιο πάνω²⁵⁰. Παρά τις αδυναμίες και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν κατά την άσκηση των εξουσιών τους, κρατούσαν εκ της φύσεώς τους σε καθαρά κοινοτικό-εθνικό επίπεδο τη λειτουργία αυτών των τομέων²⁵¹. Δεν υπήρχε στην κορυφή μια ενοποιητική αρχή που να συνάπτει διοικητικά αυτές τις λειτουργίες και να προωθεί – έστω με ισχνό τρόπο – μιαν ενιαία πολιτική ή κοινούς στόχους²⁵². Από αυτή την άποψη, υπήρξε οπισθοδρόμηση σε σχέση με το καθεστώς της περιόδου της Αποικιοκρατίας²⁵³.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, εξαρχής θεωρούνταν δεδομένο ότι η Εκπαίδευση δε θα μπορούσε να έχει παρά μόνο έντονα εθνικό χαρακτήρα. Και οποιαδήποτε ρωγμή σε αυτό – ακόμη και η πιο μικρή – δε γινόταν αποδεκτή²⁵⁴. Παρά τη δυνατότητα, λοιπόν, που παρείχε η Ανεξαρτησία για τη δημιουργία μιας ενιαίας κοινωνίας, το Σύνταγμα εμπεριείχε στοιχεία που επέτρεπαν στην Κοινότητα να συνεχίσει να είναι ο βασικός μοχλός οργάνωσης των πολιτικών αντιλήψεων των μελών της κυπριακής κοινωνίας²⁵⁵. Υφιστάμενοι και νέοι εκπαιδευτικοί θεσμοί επιστρατεύτηκαν εξαρχής προκειμένου να διασφαλιστεί η εθνική γραμμή, μέσω υποδομών ελέγχου των ροών ανθρώπινου δυναμικού. Η ελληνοκυπριακή οργάνωση των εκπαιδευτικών Μέσης, από τη μεταβατική κιάλας περίοδο (6 Μαΐου 1959), ζήτησε την καθιέρωση μηχανισμού ελέγχου των υποψηφίων εκπαιδευτικών, δηλαδή να υποβάλλονται «εις ωρισμένας εξετάσεις», κυρίως «φρονημάτων» και «χαρακτήρος»²⁵⁶. Στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα, από την αρχή διαφάνηκε η πολύ μεγάλη έμφαση που δινόταν στον εθνικό ρόλο της Εκπαίδευσης. «*Η τουρκοκυπριακή ηγεσία αξιολογούσε την εθνική διαπαιδαγώγηση των Τουρκοκυπρίων ως καθοριστικής σημασίας εξέλιξη στην αντιμετώπιση των ελληνοκυπριακών εθνικιστικών επιδιώξεων και, επομένως, μια εθνικιστική παιδεία δεν συνιστούσε απλά μια*

τοποθετήσεις μελών της ΕΚΣΚ, διαγράφεται το πραγματικό εύρος των εξουσιών του σώματος και της ηγεσίας του.

²⁵⁰ Σημαντικότερος εξ αυτών ο Συνεργατισμός (αγροτικοί συνεταιρισμοί με δικά τους πιστωτικά ιδρύματα-τράπεζες), που στην πορεία απέκτησε πολύ μεγάλη ισχύ.

²⁵¹ Βλέπε το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

²⁵² Το Υπουργείο Παιδείας ιδρύθηκε την 1^η Απριλίου 1965. Μια εβδομάδα προηγουμένως, η Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση Κύπρου αποφάσισε ομόφωνα να του εκχωρήσει όλες τις αρμοδιότητές της στον τομέα της Εκπαίδευσης και να αυτοδιαλυθεί. Τελούσε, όμως, και αυτό υπό ιδιόμορφο καθεστώς μέχρι το 1974. Τόσο θεσμικά, όσο και πρακτικά, δεν μπορούσε παρά να είναι αποκλειστικά υπουργείο Ελληνοκυπριακής Παιδείας. Βλέπε το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

²⁵³ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερωτήσεις 5, 6 και 7.

²⁵⁴ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της άρνησης της ΕΚΣΚ να δεχθεί μικρό αριθμό Τουρκοκυπρίων που είχαν υποβάλει αίτηση για φοίτηση σε νυχτερινά τμήματα Ελληνοκυπριακών Τεχνικών Σχολών. Βλέπε Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως και Παιδείας – Συνεδρίασις 73 - Ημερομηνίας 16.10. 1961», σ. 2.

²⁵⁵ Heywood, A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, όπ.π., σ. 300

²⁵⁶ Λυμπούρης, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΑΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, Λευκωσία 2006, σ. 54. Αναφέρεται σε απόφαση της Γ.Σ. της ΟΕΑΜΕΚ στις 6 Μαΐου 1959.

εκπαιδευτική αλλά κυρίως μια πολιτική αναγκαιότητα»²⁵⁷.

Δεν επρόκειτο, λοιπόν, απλώς για μια υπόρρητη διασφάλιση της αναπαραγωγικής λειτουργίας των Εκπαιδευτικών Συστημάτων. Η ίδια η πολιτειακή δομή, περίπου διακήρυττε ότι θα επιτεινόταν η αναπαραγωγή του συσχετισμού δυνάμεων στο εσωτερικό των Κοινοτήτων' σε ιδεολογικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο.

(2) **Τα ανώτατα στελέχη της ΕΟΚΑ και της ΤΜΤ** επάνδρωσαν τον πολιτειακό μηχανισμό (εκτελεστική και νομοθετική εξουσία, αλλά και τις δυο Κοινοτικές Συνελεύσεις). Δίπλα από τους Μακάριο και Κιουτσούκ εδραιώθηκαν οι Πολύκαρπος Γιωρκάτζης, Τάσσος Παπαδόπουλος, Νικόλαος Σαμψών και Ραούφ Ντενκτάς (ως πρόεδρος της ΤΚΣΚ)²⁵⁸. Ο κάθε ένας από αυτούς δημιούργησε από τα πρώτα στάδια οικοδόμησης της Δημοκρατίας το δικό του μηχανισμό εντός του κράτους²⁵⁹ – με διορισμό εμπίστων προσώπων σε καίριες θέσεις. Οι τρεις – με εξαίρεση τον Τ. Παπαδόπουλο – διατήρησαν ένοπλα παρακρατικά τμήματα ως συνεχιστές της ΕΟΚΑ και της ΤΜΤ²⁶⁰. Τα δίκτυα αυτά και οι ηγέτες τους ανταγωνίζονταν έντονα, και όπου μπορούσαν αλληλοαποκλείονταν²⁶¹. Η περίοδος της Ανεξαρτησίας αντιμετωπίστηκε από τις ηγεσίες ως συνέχεια της προηγούμενης περιόδου²⁶².

Προμετωπίδα των δικτύων αυτών ήταν συχνά οργανώσεις που συστάθηκαν από τους πρώτους μήνες ζωής της Δημοκρατίας. Κάποιες οργανώσεις στόχευαν στον εξοπλισμό των Κοινοτήτων για αντιμετώπιση του «κομμουνιστικού κινδύνου» (π.χ. Η «Οργάνωσις»)²⁶³, ή στην εξόντωση της άλλης Κοινότητας σε περίπτωση σύρραξης (π.χ. σύμφωνα με το «Σχέδιο Ακρίτας» που συνέταξαν ελληνοκύπριοι υπουργοί)²⁶⁴. Συνήθως, όμως, στόχευαν κυρίως στην

²⁵⁷ Κτωρής, Σ. *Τουρκοκύπριοι: Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό*, όπ.π., σ. 162

²⁵⁸ Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ - Παράρτημα Πρώτον - Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας - υπ' Αρ. 9 της 1^{ης} Οκτωβρίου 1960 - Νομοθεσία - Μέρος III - Αριθμός 1 του 1960 - Ο περί Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως Οργανωτικός Νόμος» [άρθρα 1-37]. Ως Πρόεδρος της ΤΚΣΚ, ο Ρ. Ντενκτάς είναι αυτόματα και πρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής, τα δε υπόλοιπα πέντε μέλη της τα διορίζει και τα παύει ο ίδιος με απόλυτη εξουσία. Γενικά, με το νόμο αυτό ο Ρ. Ντενκτάς περιβάλλεται με εκτενείς εξουσίες.

²⁵⁹ Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στο γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 1. Βλέπε επίσης Faustmann, Η. "Clientelism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under the British Rule", στο *The Cyprus Review*, Vol. 10, No 2, Fall 1998, p. 64: «Πολλοί 'homines novi' αναδύθηκαν από τον αγώνα της ΕΟΚΑ ως ισχυρά πολιτικά πρόσωπα... Μετά το 1959 νέα πελατειακά δίκτυα αναπτύχθηκαν γύρω από εκείνους τους βετεράνους της ΕΟΚΑ που έγιναν ένα σημαντικό κομμάτι της νέας πολιτικής ελίτ κατά τη μεταβατική κυβέρνηση και - μετά το 1960 - στην ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία».

²⁶⁰ Δρουσιώτης, Μ. *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη*, όπ.π. και Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, όπ.π.

²⁶¹ Κ.Α. Ε10/2/279-286 «Πρακτικά 2ας Συνεδριάσεως Ε.Κ.Σ.Κ. 1.9.1961» [Δεύτερη Σύνοδος], σ. 280

²⁶² Habermas, J. *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*, μτφρ. Θ. Γεωργίου, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα»-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994, Προλεγόμενα Μ. Σταθόπουλος, σ. 17: «Η ιστορική πραγματικότητα δείχνει ότι όποιοι έχουν το κράτος στα χέρια τους εκφράζουν τις πολιτιστικές μορφές ζωής, με τις οποίες οι ίδιοι ανδρώθηκαν και διαμόρφωσαν την ταυτότητά τους, την προσωπικότητά τους».

²⁶³ Δρουσιώτης, Μ. *Η πρώτη διχοτόμηση - Κύπρος 1963-1964*, εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2005

²⁶⁴ Παπαγεωργίου, Σπ. *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού 1959-1967*, Τόμος Α', Εκδόσεις Γ. Λαδιά, Αθήνα 1983, σ. 214

προσωπική επιβολή των δημιουργών τους. Πολλές από τις οργανώσεις αυτές απευθύνονταν αποκλειστικά ή κυρίως σε μαθητές γυμνασίων²⁶⁵: «Εθνική Πνευματική Εστία» (υπό την επιρροή του Μακαρίου και του Αστυνόμου της ΚΥΠ Γ. Λαγοδόνη), «Κίνηση Νίκου Σαμψών», «Άλκιμος Εθνική Νεολαία» (κυρίως μαθητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου, υπό την επιρροή του Π. Γιωρκάτζη), «Αντικομμουνιστικός Σύνδεσμος Εθνικής Νεολαίας» (υπό τον έλεγχο του Γ. Λαγοδόνη), «Οργάνωσις Προστασίας Ελλήνων Κυπρίων» (υπό τον έλεγχο του Ν. Σαμψών, με πυρήνες σε όλα σχεδόν τα σχολεία Μέσης)²⁶⁶. Ανάλογες κινήσεις έγιναν και στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα. Με τη διαφορά ότι οι ομάδες αυτές δεν επικεντρώνονταν σε τόσο μεγάλο βαθμό στην αλίευση στελεχών από τα σχολεία, ενώ παράλληλα βρισκόνταν υπό τον – άμεσο και πιο συγκεντρωτικό – έλεγχο της ΤΜΤ²⁶⁷.

Η διακοινοτική σύγκρουση του 1963-64 και το νέο πλαίσιο λειτουργίας του κράτους που δημιούργησε, όχι μόνο δεν αποδυνάμωσε αυτό το καθεστώς, αλλά συνέβαλε στην εδραίωσή του²⁶⁸. Από την πλευρά της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας, ο εγκλεισμός σε θύλακες από τα τέλη του 1963, περιόρισε κάπως τις παραδοσιακές μορφές ελέγχου του διοικητικού μηχανισμού. Έγειρε περισσότερο την πλάστιγγα στη χρησιμοποίηση των ένοπλων τμημάτων της ΤΜΤ για εκτελέσεις αντιφρονούντων – κυρίως στελεχών της Αριστεράς που ήταν υπέρ της συνεργασίας με τους Ελληνοκύπριους – και για εκφοβισμό των υπολοίπων²⁶⁹.

(3) Από τη μεταβατική περίοδο, αλλά κυρίως από το 1960 και μετά, παρατηρήθηκε ένας οργανισμός πρωτοβουλιών για ανάδειξη του ρόλου και της δράσης των δυο οργανώσεων²⁷⁰. Η

²⁶⁵ Η απουσία πανεπιστημίου, μετέτρεπε τους μαθητές γυμνασίων στην κύρια δεξαμενή άντλησης στελεχών για όσους ήθελαν να αξιοποιήσουν τη νεολαία. Η προγενέστερη – επιτυχημένη – παράδοση της ΕΟΚΑ, συνεχίστηκε και μετά την Ανεξαρτησία.

²⁶⁶ Δημητρίου, Θ. *Πολιτικά Εγκλήματα – Άγνωστες ιστορικές πτυχές 1960-1978*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Λευκωσία 2007, σ. 35-44.

²⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 89-115

²⁶⁸ Διαμαρτυρόμενη γι' αυτή την εξέλιξη, η Ήβη Μελεάγρου – μια από τις πνευματικές προσωπικότητες που ανέδειξε η πρώτη περίοδος της Ανεξαρτησίας, σύζυγος του Κρίστοφερ Χίτσενς – σημειώνει σε κείμενό της των αρχών του 1967 (το οποίο αξιολογεί την περίοδο 1960-1966): «*Η κυβερνώσα τάξη μονιμοποιείται εκ των συνθηκών, ως πολιτική ηγεσία και ισχυροποιείται... Έξω όμως από το οικοδόμημα μένει ο λαός. Πουθενά δεν εκπροσωπείται, κανένα σώμα δεν εκφράζει τις απόψεις του ή ασκεί τον έλεγχό του. Ένα χάσμα ανάμεσα λαού και ηγεσίας παρατηρείται που ευρύνεται ολοένα. Καμιά ανανέωση, μέχρι σήμερα ακόμα, σε κανένα τομέα ή έκφραση της ζωής μας... Η παραχώρηση της εξουσίας στην τάξη των αγωνιστών την επομένη της ΕΟΚΑ, ήταν μια πράξη δικαιοσύνης που έγινε φυσικά παραδεκτή. Αλλά το γεγονός αυτό έχει εκ των πραγμάτων υπερφαλαγγιστεί.*». Βλέπε Μελεάγρου, Η. «Ανατομία μιας εξαετίας», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967, σ. 5.

²⁶⁹ Αζίζι, Ι. *Ματιά στο Παρασκήνιο*, Εκδόσεις Περί λύχνων αφάς, Λευκωσία 2011, σ. 27-53

²⁷⁰ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000, σ. 210: Αναφέρεται σε σχετικές ενέργειες της Τουρκοκυπριακής εθνικιστικής ηγεσίας. Χαρακτηριστικό το έγγραφο που δημοσιεύει και φέρει ημερομηνία 18 Μαΐου 1960. Πρόκειται για εγκύκλιο του Γραφείου Τουρκικής Παιδείας προς τα Τουρκοκυπριακά σχολεία, η οποία ζητά να γίνουν πανηγυρικές εκδηλώσεις για να τιμηθούν «οι ήρωες της 7^{ης} Ιουνίου 1958». Σε αυτό αντέδρασε ο πρέσβης της Τουρκίας Εμίν Ντιρβάνα και ήρθε σε σύγκρουση με τον Ντενκτάς, διότι επρόκειτο για τη μέρα των βιαιοπραγιών κατά Ελληνοκυπρίων στην παλιά Λευκωσία, και επομένως οι εορτασμοί θα θεωρούνταν πρόκληση προς τους Ελληνοκυπρίους.

αβεβαιότητα των συνθηκών ευνοούσε αυτό που οι Γ. Κόκκινος και Π. Γατσωτής αποκαλούν «νοσταλγία για το εξιδανικευμένο ιστορικό παρελθόν», ως αποτέλεσμα «του φόβου και της αγωνίας που προκαλεί το αβέβαιο μέλλον»²⁷¹. Αυτή η «ανασύνθεση» του πρόσφατου παρελθόντος στόχευε, στην πραγματικότητα, στη δημιουργία των όρων σύνθεσης του μέλλοντος. Λειτουργήσε ο μηχανισμός που ο Ι. Παπαδάκης αναφέρει ως γενική αρχή, ότι δηλαδή, μιλώντας για το παρελθόν, την ίδια στιγμή μιλάμε και για το μέλλον²⁷². Εξάλλου, όπως ομολόγησε ο Διευθυντής της ΠΑΚ Φρίξος Βράχας, «...ήλθεν η ιστορία του Κυπριακού Σηκωμού ν' αναπληρώση μέσα μας ότι ως προχθές ακόμη αναζητούσαμε με τα παιδιά μας, θεωρητικά μονάχα, στον έξω από το νησί μας σύγχρονο ελληνικό ιστορικό χώρο. Ο Αγώνας, που μετακίνησεν οριστικά το ηθικό σύμπλεγμα, ήταν, για όσους έχουν συνείδηση και μάτια, μια ανάγκη»²⁷³.

Ο παράγοντας αυτός – δηλαδή η συμπλεγματική ανάγκη για ανάδειξη οικείων ένδοξων ιστορικών στιγμών – θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του παράλληλου Α.Π. στα σχολεία, αλλά και του ευρύτερου κλίματος στην κοινωνία²⁷⁴. Γι' αυτό και η τριπλή διάσταση της επαφής με το παρελθόν, μέσω της τυπικής, της μη τυπικής και της άτυπης διαδικασίας διαμόρφωσης ιστορικής συνείδησης (κατά τον P. Hodgkinson)²⁷⁵, πήρε πολύ σύντομα μια ισχυρή και συγκροτημένη μορφή στην Ελληνοκυπριακή κοινωνία. Αυτή η διαδικασία έδωσε γενικότερη ώθηση στην ιστοριογραφία από τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας. Μέσα στο κλίμα αυτό, υπήρχε σαφής πρόθεση όπως, η κατά Hobsbawm ανασύνθεση της εθνικής ιστορίας, αναδιατυπώσει τους ρόλους των πρωταγωνιστών, με τρόπο εξιδανικευμένο²⁷⁶: Το ρόλο της ΕΟΚΑ και των στελεχών της, αλλά και το ρόλο της Εκκλησίας και των ηγετών της, καθ' όλη τη διάρκεια της Βρετανικής διοίκησης²⁷⁷.

Η διαδικασία εξιδανίκευσης του παρελθόντος, δεν αφορούσε μόνο τη διδασκαλία της Ιστορίας και την ιστοριογραφία. Με αξιοσημείωτη ορμή αγκάλιασε τις αποφάσεις της

²⁷¹ Κόκκινος, Γ. – Μαυροσκούφης, Δ.Κ – Γατσωτής, Π. – Λεμονίδου, Ε. *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, Νοόγραμμα Εκδοτική, Αθήνα 2010, σ. 16

²⁷² Papadakis, I. *Perceptions of History and Collective Identity: A study of contemporary Greek-Cypriot and Turkish-Cypriot Nationalism*, Dissertation, University of Cambridge, 1993, p. 88

²⁷³ Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρον*, Λευκωσία 1961, σ. 9

²⁷⁴ Στην ίδια γραμμή σκέψης μπορεί να ενταχθεί και η «ανακάλυψη» το 1968 της εξέγερσης των Οκτωβριανών του 1931. Εφεξής θα εξαιρέται η σημασία της, όταν γίνονται κατά τους σχολικούς εορτασμούς αναφορές στο ηρωικό παρελθόν των Ελληνοκυπρίων. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 6-10.

²⁷⁵ Ρεπούση, Μ. «Τυπική και άτυπη ιστορική εκπαίδευση – Ερευνητικά δεδομένα, σκέψεις και προτάσεις», στο ΣΕΚΦ-ΠΕΦ, *Πρακτικά Συνεδρίου 'Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση'* [2008], Λευκωσία 2011, σ. 19

²⁷⁶ Hobsbawm, E. "Inventing Tradition", στο Hobsbawm, E. – Ranger, T. [Edit.], *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983, p. 34

²⁷⁷ Michael, M.N. "History, Myth and Nationalism: The Retrospective Force of National Roles within a Myth-Constructed Past", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 151

εκπαιδευτικής διοίκησης και θεσμών της Εκπαίδευσης: Από την πρώτη της κιάλας συνεδρία, η ΕΚΣΚ αποφάσισε την επείγουσα ετοιμασία νομοσχεδίου, ώστε να τιμώνται οι πεσόντες του αγώνα 1955-59 και για να δημιουργηθούν ταμεία αποζημιώσεων για τους συγγενείς τους, καθώς και για ανάπηρους και άλλους παθόντες²⁷⁸. Από την πλευρά της, η Βουλή των Αντιπροσώπων παραχώρησε ποσό 620.000 λιρών προς την ΕΚΣΚ - εν γνώσει των Ελληνοκυπρίων βουλευτών ότι οι 600.000 θα κατατίθεντο σε λογαριασμό για τις συντάξεις συγγενών ηρώων και άλλων παθόντων²⁷⁹. Επρόκειτο για ποσό πολύ μεγάλο για τα οικονομικά δεδομένα της νεαρής Δημοκρατίας²⁸⁰. Η οικονομική στενότητα οδήγησε σε επιβολή υψηλής φορολόγησης, υπό μορφή «εισφορών» στα σχολικά ταμεία, εξαιτίας των οποίων θα υπάρξουν στη συνέχεια εξεγέρσεις μαθητών²⁸¹.

Χαρακτηριστική είναι, επίσης, η εσπευσμένη διαδικασία αγοράς χώρων από την ΕΚΣΚ για ανέγερση μνημείων²⁸²: Τα οικονομικά δεδομένα θεωρούνταν τόσο άσχημα ώστε να δηλώνεται ότι δεν μπορούν να ικανοποιηθούν στοιχειώδεις ανάγκες²⁸³. Κι όμως, στις 9 Δεκεμβρίου 1960, η Συνέλευση ενέκρινε ομόφωνα και χωρίς συζήτηση, πρόταση του προέδρου της Κ. Σπυριδάκι για μαζική αγορά χώρων και ανέγερση μνημείων²⁸⁴. Δυο μήνες

²⁷⁸ Κ.Α. Ε10/2/2-5 «*Επίσημα πρακτικά πρώτης συνεδρίας της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως (Κοινοτικής Βουλής), Τετάρτη 31.8.1960*», σ. 2-3. Το θέμα θα επανέλθει σε αρκετές άλλες συνεδρίες με συμπληρωματικές αποφάσεις και έγκριση πρόσθετων κονδυλίων. Βλέπε ιδιαίτερα Κ.Α. Ε10/2/159-166 «*Επίσημα Πρακτικά 23ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.2.1961*», σ. 159-165 και Κ.Α. Ε10/2/222-226 «*Πρακτικά 31ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.5.1961*», σ. 222-224.

²⁷⁹ Κ.Α. Ε10/2/47-49 «*Επίσημα Πρακτικά Ζ' Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.10.1960*», σ. 47

²⁸⁰ *Χαραυγή*, 21 Μαρτίου 1962: Όπως προκύπτει από τη δημοσίευση του απολογισμού της ΕΚΣΚ για το 1961, το ίδιο ακριβώς ποσό των 600.000 λιρών που διατέθηκε για το ταμείο αυτό, μεταφέρθηκε ως έλλειμμα στον ισολογισμό και του 1961. Αυτό το έλλειμμα οδήγησε την ΕΚΣΚ στο να βρίσκεται διαρκώς σε δεινή οικονομική κατάσταση σε όλη την διάρκεια του πενταετούς βίου της.

²⁸¹ *Ελευθερία*, 22 Νοεμβρίου 1961: «*Θλιβερά γεγονότα συνέβησαν εις το Γυμνάσιον Μόρφου - Μαθητικά εκδηλώσεις απειθαρχίας εξ αφορμής εισφορών εις το Έσωτερικόν Ταμείον' της σχολής - Καθηγητής ετραυματίσθη εις τον δεξιόν οφθαλμόν από λίθον ριφθέντα επί της θύρας σχολικής αιθούσης*».

²⁸² Κατάλογος με μόνο τα 64 «μερικής φύσεως» μνημεία που ανεγέρθηκαν με πρωτοβουλία ή συνδρομή της ΕΚΣΚ παγκύπρια, περιέχεται σε έγγραφη απάντηση του Διευθυντή Πνευματικής και Πολιτιστικής Αναπτύξεως του Υπουργείου Παιδείας Χρ. Παπαχρυσόστομου, ημερομηνίας 15 Μαρτίου 1967, σε ερώτηση του βουλευτή Πέτρου Στυλιανού. Βλέπε Παπαχρυσόστομου, Χρ. *Άπαντα*, Τόμος Δ', Λευκωσία 1999, σ. 54-63.

²⁸³ Χαρακτηριστική για τα πενιχρά οικονομικά, είναι η τοποθέτηση του μέλους της ΕΚΣΚ Α. Σωτηριάδη: Εισηγείται να γίνουν νέες εκκλήσεις προς την Κυβέρνηση και προς την Ελλάδα να συνδράμουν οικονομικά την ΕΚΣΚ, καθώς και προς τη Βρετανία και προς τις ΗΠΑ «*υπό την έμπνευσιν των οποίων μας επεβλήθησαν αι αμαρτωλαί συνθήκαι [εννοεί Ζυρίχης - Λονδίνου]. Εάν μερικοί ικανοποίησαν τα στρατιωτικά τους συμφέροντα και τας στρατιωτικάς τους ανάγκας, νομίζω πως έχουν υποχρεώσιν να ικανοποιήσουν και τας ιδικάς μας ανάγκας και μάλιστα τας ανάγκας της παιδείας μας*». Ειδικά για τις ανάγκες στην Εκπαίδευση, προτείνει η ΕΚΣΚ να απευθυνθεί προς τους «*φιλόμουςους*» εντός και εκτός Κύπρου και να «*καλέσωμεν τις εκκλησίες και τα μοναστήρια να επωμισθούν ένα μεγάλο μέρος ας μη πω ολόκληρον το βάρος της παιδείας μας*». Επίσης, να περικοπεί σημαντικό μέρος των λειτουργικών εξόδων του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας και να γίνει δάνειο 4-5 εκατομμυρίων λιρών, με έκδοση λαχείου για την αποπληρωμή του. Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/115-131 «*Επίσημα Πρακτικά 18ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.1.1961*», σ. 121-122.

²⁸⁴ Κ.Α. Ε10/2/78-88 «*Επίσημα Πρακτικά 12ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.12.1960*», σ. 78: «*Η Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις αποφασίζει, όπως αγορασθώσι υπ' αυτής οι χώροι, εις τους οποίους έπεσον ηρωικώς μαχόμενοι αγωνισταί κατά την διάρκειαν του Εθνικού αγώνος και εις αυτούς ιδρυθώσι κατάλληλα μνημεία, δαιωνίζοντα την υπέρ ελευθερίας θυσίαν των αγωνιστών τούτων, εφ' όσον τούτο δεν έχει γίνει υπό των*

αργότερα, λήφθηκαν πιο συγκεκριμένες αποφάσεις γι' αυτούς τους χώρους και τα μνημεία, καθώς και για την ίδρυση «Μουσείου Αγώνος»²⁸⁵. «Τα μέλη της κοινότητας έπρεπε να αναπνέουν την ιστορία στο περιβάλλον τους»²⁸⁶.

Η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως της ΕΚΣΚ, η οποία συγκέντρωνε τις διοικητικές εξουσίες, ανέλαβε την υλοποίηση αυτών των αποφάσεων. Εξακολούθησε να δαπανά σημαντικά ποσά καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης διετίας ζωής της Δημοκρατίας²⁸⁷. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα, υπήρξε και άμεση εμπλοκή του Προέδρου Μακαρίου στη διαδικασία²⁸⁸. Από την έγκρισή της Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως πέρασε και ο μακροσκελής κατάλογος για την οικονομική στήριξη πληγέντων κατά την περίοδο 1955-59²⁸⁹. Παράλληλα, ιδιαίτερη μέριμνα λήφθηκε για την ανάδειξη των διαχρονικών σχέσεων

κοινοτήτων μέχρι σήμερα».

²⁸⁵ Κ.Α. Ε10/2/142-155 «Επίσημα Πρακτικά 21ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.2.1961», σ. 150, Κ.Α. Ε10/2/167-179 «Επίσημα Πρακτικά 24^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 21.2.1961», σ. 167-8 και Κ.Α. Ε10/2/142-155 «Επίσημα Πρακτικά 21ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.2.1961», σ. 155. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 18 Ημερομηνίας 8.3.1962», σ. 35-37 και Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Συνεργατισμού και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 26^η Ημερομηνίας 12.4.1962», σ. 63 (για αναδιαμόρφωση τριών χώρων στους οποίους έπεσαν ήρωες της ΕΟΚΑ – συνολικής δαπάνης 2.660 λιρών).

²⁸⁶ Λιάκος, Α. *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 238 [Μιλώντας γενικά για το ρόλο της ιστορικότητας στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης και ταυτότητας]

²⁸⁷ Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 11 Ημερομηνίας 16.2.1962». Στα πρακτικά, μεταξύ άλλων, σημειώνεται: «Εγκρίνεται το υποβληθέν σχέδιον στηλών αίτινες θα ανεγερθούν εις τους τόπους όπου έπεσαν αγωνισταί. Αποφασίζεται να προωθηθή η ανίδρυσις των στηλών τούτων εκ Κυπριακής πέτρας της καλύτερας δυνατής ποιότητος». Σε μεταγενέστερη συνεδρία θα αποφασιστεί να ζητηθούν προσφορές και για πεντελικό μάρμαρο. Βλέπε επίσης και επόμενες αποφάσεις: Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Οικονομικών – Συνεδριάσεις 42^α ημερομηνίας 9.7.1962», σ. 113-114: Εγκρίνεται η παροχή οικονομικής βοήθειας σε πέντε κοινότητες για την ανέγερση μνημείων ηρώων (συνολικό κόστος 400 λίρες). Γίνεται αποδεκτή εισήγηση του Διευθυντή του Μουσείου Αγώνος «δια την απόκτησιν χώρου γειτνιάζοντος προς το εν Δικώμω ιδρυθέν Ηρώων Μάτση», καθώς και άλλη εισήγησή του για σημαντική οικονομική συμβολή της ΕΚΣΚ στη δημιουργία άλλων ανάλογων μνημείων. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 46η ημερομηνίας 24.7.1962», σ. 122, όπου εγκρίνονται ποσά για ανέγερση μνημείων όχι μόνο από κοινότητες αλλά και από οργανώσεις, καθώς και Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών Επιλογής και Διοικήσεως και Παιδείας – Συνεδριάσεις 8^η Ημερομηνίας 13. 9. 1962» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 149, για τη διάθεση μεγάλων ποσών για τη στέγαση/ έκθεση του πλοιαρίου «Άγιος Γεώργιος» και για μνημείο του Γρηγόρη Αυξεντίου. Ακόμη, Κ.Α. Ε10/15 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 2^α – Ημερομηνία 9. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 9, για δαπάνες για άλλα μνημεία ηρώων.

²⁸⁸ Κ.Α. Ε10/6 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Οικονομικών – Συνεδριάσεις 66 – Ημερομηνία 27.4. 1961», σ. 2: «Ο κ. Πρόεδρος [Κ. Σπυριδάκης] αναφέρει ότι ο Μακαριώτατος του εδήλωσε ότι είναι σκόπιμον να αναλάβη η Συνέλευσις την ευθύνην ανεγέρσεως Ηρώου του Αγώνος παρά την οδόν Κοραή, και ότι θα προσπαθήση να εξεύρη τρόπον καλύψεως μέρους της δαπάνης. Αποφασίζεται όπως η Συνέλευσις προχωρήση εις την ανέγερσιν του Ηρώου βάσει των υπό του Μακαριωτάτου καταρτισθέντων σχεδίων».

²⁸⁹ Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 40^η [Ημερομηνίας] 25.6.1962», σ. 109 και Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Ανακουφίσεως Παθόντων και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 47^η ημερομηνίας 31.7.1962», σ. 123, όπου και η ανακοίνωση για την έγκριση όλων των αποφάσεων στη βάση του νόμου 12/1961, και για τη δαπάνη 200.000 λιρών για το σχετικό ταμείο.

των Ελληνοκυπρίων με την Ελλάδα και τη συμμετοχή τους σε κάθε εξόρμηση του Ελληνικού Κράτους²⁹⁰. Η διαδικασία ανέγερσης μνημείων, συνολικά, ακολουθούσε ανάλογες πολιτικές εθνικιστικών κινημάτων σε άλλες χώρες²⁹¹.

Το μήνυμα της καθιέρωσης πάνδημων εορτασμών σχετικών με τον αγώνα και τους ήρωες της ΕΟΚΑ, έδωσε η ίδια η ΕΚΣΚ σε πανηγυρικές συνεδρίες της, στην παρουσία όλης της πολιτικής ηγεσίας και του πρέσβη της Ελλάδας²⁹². Σταθμό αποτέλεσε η ομιλία του Προέδρου της ΕΚΣΚ Κ. Σπυριδάκι στη συνεδρία στις 31^{ης} Μαρτίου 1961, για την επέτειο της 1^{ης} Απριλίου (έναρξη ένοπλου αγώνα ΕΟΚΑ 1955-59). Εκεί βλέπουμε αποτυπωμένο το πρόπλασμα του μετέπειτα συγκροτημένου και κυρίαρχου ερμηνευτικού μοντέλου για τα ιστορικά γεγονότα της αμέσως προηγούμενης περιόδου: Παραλληλισμός του 1955 με το 1821, του Γεωργίου Γρίβα με τον Αλέξανδρο Υψηλάντη και του Μακαρίου Γ' με τον Παλαιών Πατρών Γερμανό. Επίσης, υπερτονισμός του διαχρονικού αγώνα της Εκκλησίας για προάσπιση του Κυπριακού Ελληνισμού, καθώς και των άοκνων προσπαθειών της Βρετανίας για αφελληνισμό της Κύπρου²⁹³. Οι αντιλήψεις αυτές δεν ήταν ακόμη εδραιωμένες μέσα στην κοινωνία, γι' αυτό και η επιμονή του ομιλητή σε σχήματα, μπορεί να ερμηνευτεί ως απόρροια της ανάγκης για εδραίωσή τους²⁹⁴.

Η απογοήτευση από τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου θα έπρεπε σύντομα να μετατραπεί σε αισιοδοξία και προοπτική. Γι' αυτό και ο Κ. Σπυριδάκις, εμφορούμενος από έντονη βουλευσιαρχία, υπογράμμισε ότι «το μέγιστον μέρος του δρόμου [εννοεί προς την Ένωση], δια τον οποίον εξεκίνησεν ο αγών, έχει ήδη διανυθή», και ότι η τελική επίτευξη της Ένωσης «θα εξαρτηθή αποκλειστικώς και μόνον εξ ημών αυτών»²⁹⁵. Την πολιτική της αποσύνδεσης του ένοπλου αγώνα της ΕΟΚΑ από την κατάληξη στις Συμφωνίες Ζυρίχης-

²⁹⁰ Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 31^η Ημερομηνίας 14.5.1962», σ. 81: Ανέγερση επιβλητικού μνημείου για τη συμμετοχή Ελληνοκυπρίων εθελοντών σε όλους τους πολέμους της Ελλάδας. Βλέπε επίσης, *Ελευθερία*, 6 Μαΐου 1961.

²⁹¹ Άντερσον, Μπ. *Φαντασιακές Κοινότητες*, ό.π., σ. 31-32. Αναφέρει ότι, σε αντίθεση με τους Μαρξιστές και τους Φιλελεύθερους που δεν ασχολούνται με το θάνατο και την αθανασία, ο εθνικισμός ασχολείται επίμονα με κενοτάφια και μνημεία του άγνωστου στρατιώτη. Επειδή έχει «μια ισχυρή συγγένεια με θρησκευτικές φαντασιώσεις» και έχει «πολιτισμικούς δεσμούς με το θάνατο».

²⁹² Κ.Α. Ε10/2/210 «28^η Έκτακτος Πανηγυρική Συνεδρίασις Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως επ' επετείω της 1^{ης} Απριλίου 1955 – 31.3.1961»

²⁹³ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 9, Απρίλιος 1961, σ. 159-161

²⁹⁴ Κόκκινος, Γ. [Επιμ.], *Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο*, Εκδόσεις Ταξιδευτής, Αθήνα 2007, σ. 18-19: «Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι μηχανισμοί και οι μορφές ιστορικής επικοινωνίας..., είτε αποδύονται στην κατασκευή γενεαλογικών σχημάτων αδιάσπαστης εθνολογικής και πολιτισμικής συνέχειας, είτε διαχειρίζονται ιστορικούς μύθους εργαλειοποιώντας το παρελθόν για να εξυπηρετήσουν ιδεολογικές σκοπιμότητες, είτε δημιουργούν έναν άκριτο παροντισμό, που ομογενοποιεί ή τεμαχίζει αυθαίρετα τον ιστορικό χρόνο, κάνοντας το παρόν να φαντάζει αυτονόητο, είτε, τέλος, δημιουργούν μαζικά ανταντακλαστικά εξιδανίκευσης του παρελθόντος επισείοντας τη δαμόκλειο σπάθη του ιδεολογήματος της παρακμής».

²⁹⁵ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 9, Απρίλιος 1961, σ. 160-161

Λονδίνου, ανέλαβε να προωθήσει στο χώρο της Εκπαίδευσης ο Διευθυντής του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας Κλεάνθης Γεωργιάδης, επιμένοντας στην αυτόνομη σημασία και μεγαλείο του αγώνα, ανεξαρτήτως του αποτελέσματος²⁹⁶.

Η δραστήρια συμμετοχή επιφανών εκπαιδευτικών στη δημόσια ζωή και το δημόσιο λόγο, συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στη διάχυση των στερεοτύπων μέσα στην κοινωνία. Εν πολλοίς, σε αυτούς οφείλεται το καθολικό ερμηνευτικό σχήμα για το σύνολο της αποικιοκρατικής περιόδου, που την ήθελε να υπάρχει μόνο για να απεργάζεται άοκνα και καταχθόνια τον αφελληνισμό των Ελληνοκυπρίων. Η έντονη προβολή στον Τύπο τέτοιων ερμηνειών – από ομιλίες, διαλέξεις, άρθρα και μελέτες εκπαιδευτικών – συνέβαλε στη δημιουργία αυτού που ο P. Bourdieu αποκαλεί «την αυταπάτη του 'πρωτοφανούς' και την αυταπάτη του 'ανέκαθεν έτσι'»²⁹⁷. Με αυτό τον τρόπο οι εκπαιδευτικοί, δρώντας εντός αλλά και εκτός σχολείου, έδωσαν ώθηση στη νομιμοποιητική διαδικασία και στην αναπαραγωγή των δομών εξουσίας. Βέβαια, η δραστήρια συμμετοχή της εκπαιδευτικής ηγεσίας στα πολιτικά δρώμενα και στην ανασύνθεση του παρελθόντος, δεν ήταν χωρίς παρενέργειες. Μεταξύ Μακαρίου και Γρίβα είχαν ήδη εμφανιστεί οι πρώτες σκιές, με επίκεντρο ακριβώς τη σχέση μεταξύ του ένοπλου αγώνα και της κατάληξης στις Συμφωνίες. Ο ίδιος ο Κ. Σπυριδάκης βρέθηκε σε δύσκολη θέση και υποχρεώθηκε σε εξηγήσεις, για δηλώσεις που έγιναν στην Αθήνα μετά από συνάντησή του με τον Γρίβα²⁹⁸.

Η προσπάθεια οικοδόμησης του παράλληλου Αναλυτικού Προγράμματος, είχε ως επίκεντρο τους εθνικούς εορτασμούς στα σχολεία. Ιδιαίτερη μέριμνα για το θέμα αυτό επέδειξε και πάλιν ο Διευθυντής του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας Κλ. Γεωργιάδης. Με λεπτομερείς εγκυκλίους προς τα σχολεία, υπαγόρευε το περιεχόμενο και τις εμφάσεις κατά τους εορτασμούς²⁹⁹. Η επικέντρωση της εκπαιδευτικής ηγεσίας και των μελών της ΕΚΣΚ στον ελληνικό χαρακτήρα της Εκπαίδευσης, τους έφερνε συχνά σε αμηχανία απέναντι στους εκπροσώπους άλλων Κοινοτήτων (Αρμενίων, Μαρωνιτών και Λατίνων). Το αποτέλεσμα ήταν να εμφανίζονται απέναντί τους ιδιαίτερα γενναϊόδωροι. Δεν απέκρυβαν, όμως, αυτή τους την

²⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 167-168

²⁹⁷ Bourdieu, P. *Για την Τηλεόραση*, μτφρ. Αλ. Σωτηρίου-Κ. Διαμαντάκου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1998, σ. 100

²⁹⁸ Κ.Α. Ε 10/2/250-252 «Πρακτικά 36^{ης} Συνεδρίασεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως - 16.6.1961».

²⁹⁹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 4, Απρίλιος 1960, σ. 220-222. Η εγκύκλιος με τις οδηγίες για τον εορτασμό της επετείου του αγώνα της ΕΟΚΑ (1^η Απριλίου), διακρίνεται από πολύ προσεκτικό ύφος και περιεχόμενο. Ζητά οι εορτασμοί να είναι «σεμνοί» – πιθανόν για να μην προκληθεί η αντίδραση των Τουρκοκυπρίων. Αντίθετα, η εγκύκλιος για την επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου, είναι πολύ θερμή και ενθαρρυντική. Ζητά οι εορτασμοί να διακρίνονται από ιδιαίτερη λαμπρότητα, να περιλαμβάνουν στεφανώματα ανδριάντων ηρώων και «να εξαρθή το πνεύμα της 25^{ης} Μαρτίου και ως θρησκευτικής εορτής, εξαιρουμένης ιδία υπό των ομιλητών της σχέσεως θρησκείας και πατρίδος, ήτις διελαύνει εκδηλουμένη καθ' όλην την ιστορικήν του Ελληνικού μας Έθνους σταδιοδρομίαν».

αμηχανία³⁰⁰.

Στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα γίνονταν ανάλογες κινήσεις για εδραίωση του ρόλου της TMT στη συνείδηση των πολιτών. Μάλιστα, παρατηρήθηκε ο ίδιος δυϊσμός, που παρατηρήθηκε και με την ΕΟΚΑ: Όπως και στην περίπτωση της τελευταίας, έτσι και με την TMT, οικοδομούνταν η εικόνα ενός μεγάλου και επιτυχημένου ένοπλου αγώνα αντίστασης, που διεξήχθη κατά τα τελευταία χρόνια της Βρετανικής διοίκησης (διμέτρωπου, κατά των Βρετανών και των Ελληνοκυπρίων). Και την ίδια στιγμή δινόταν με διάφορους τρόπους το μήνυμα ότι, η οργάνωση αυτή συνεχίζει να υπάρχει και να δρα, καθώς και ότι τώρα ελέγχει από το παρασκήνιο όλο το φάσμα των πολιτικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων³⁰¹. Η σκόπιμη ασάφεια γύρω από τον ακριβή χρόνο ίδρυσης και τη δράση της οργάνωσης, έδινε τη δυνατότητα μιας κατά περίπτωση προσαρμοζόμενης εικόνας: Άλλοτε ότι επρόκειτο για μια οργάνωση αθώα σε σχέση με αμφισβητούμενες ενέργειες και άλλοτε ότι βρισκόταν πίσω από τα πάντα στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα³⁰².

Μέσα από την Εκπαίδευση, η TMT προσπάθησε να περάσει ένα σύνολο ιδεολογημάτων. Στο επίκεντρο βρισκόταν η αχάριστη συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο ιστορικά τουρκικός χαρακτήρας του νησιού και οι βαρβαρότητες των Ελληνοκυπρίων κατά των Τουρκοκυπρίων – ιδιαίτερα κατά την περίοδο της ΕΟΚΑ³⁰³. Με αυτό τον τρόπο αναβάθμιζε την εικόνα για τη δική της συνεισφορά στην αντίσταση κατά των Ελληνοκυπρίων. Το έργο της TMT στο χώρο της Εκπαίδευσης ήταν πιο εύκολο στη Δημοτική από ότι στη Μέση. Οι εκπαιδευτικοί Δημοτικής ήταν πιο άμεσα υπό την επιρροή της οργάνωσης από την εποχή των σπουδών τους, που γίνονταν στην Κύπρο. Γι' αυτό και μεγάλο ποσοστό των δασκάλων ήταν μέλη της TMT³⁰⁴.

Η συμπεριφορά των στελεχών της TMT οδήγησε σε αντιπαράθεση του πρέσβη της

³⁰⁰ Τόσο στο δημόσιο λόγο, όσο και ειδικότερα στην Εκπαίδευση, ο όρος «Κύπριος» χρησιμοποιούνταν ως ταυτόσημος με τον όρο «Ελληνοκύπριος». Βλέπε και Κουλλαπής, Λ. «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της Ιστορίας», στο *Σύγχρονα Θέματα*, Τεύχος 68-69-70, Μάρτιος 1999, Αθήνα, σ. 283. Η παρουσία των μικρότερων Κοινοτήτων στην ΕΚΣΚ υπενθύμιζε το αβάσιμο της ταύτισης, γι' αυτό και η αμηχανία ήταν έκδηλη – ιδιαίτερα όταν συζητούνταν εκπαιδευτικά ζητήματα που αφορούσαν ειδικά αυτές τις Κοινότητες. Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/367-372 «Πρακτικά 11^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 21.12.1961» (Δεύτερη Σύνοδος), σ. 368.

³⁰¹ Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, ό.π., σ. 66: Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το καλοκαίρι του 1959, έξι μήνες μετά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, η TMT εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία καλούσε τους πολίτες που αντιμετώπιζον προβλήματα εξεύρεσης εργασίας να αποταθούν στα όργανά της.

³⁰² Αθανασιάδης, Σπ. Α. *Φάκελος T.M.T.*, ό.π., σ. 12 και 79. Βλέπε επίσης *Nacak*, 28 Οκτωβρίου 1960: Σε ένα απολογισμό της δράσης της TMT και απευθυνόμενος στους Τουρκοκύπριους, ο Ντενκτάς κάνει μια γενική αναφορά σε πιθανότητα κάποιιοι να υπέστησαν κακό από τη δράση της οργάνωσης. Αυτό ας αποδοθεί, σημειώνει, στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της Κοινότητας και στη φιλοσοφία της οργάνωσης ότι «δεν υπάρχουν δικαιώματα, μόνο υποχρεώσεις».

³⁰³ Kizilyürek, N. "National memory and Turkish-Cypriot textbooks", στο *International Textbook Research*, Έτος 4^ο, Τεύχος 21, Hannover 1999, σ. 387-395

³⁰⁴ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 16.

Τουρκίας στη Λευκωσία Emin Dirvana με τον ηγέτη της οργάνωσης Ραούφ Ντενκτάς³⁰⁵. Προκειμένου να διατηρηθεί ζωντανό το όραμα της διχοτόμησης της Κύπρου (“Taxim”), η TMT διατηρούσε ζωντανή την επιφυλακτικότητα των Τουρκοκυπρίων απέναντι στους Ελληνοκύπριους. Αυτό το πέτυχε δημιουργώντας συνθήκες έντασης, με εκρήξεις βομβών σε σπίτια ή Γραφεία Τουρκοκυπρίων και σε μουσουλμανικά τεμένη³⁰⁶. Εξάλλου, ο τουρκοκυπριακός εθνικισμός είχε εξαρχής οικοδομηθεί με συνδετικό υλικό το φόβο απέναντι στους Ελληνοκύπριους³⁰⁷. Η οικοδόμηση λοιπόν μιας μυθοποιημένης εικόνας του παρελθόντος και ενός μεγαλειώδους εθνικού μέλλοντος, ήταν στην περίπτωση των Τουρκοκυπρίων σκόπιμο να περάσει κυρίως μέσα από το φόβο.

(4) **Ο ρόλος των εκπαιδευτικών** στην ανάπτυξη των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο, πριν την Ανεξαρτησία, ήταν σημαντικός και στις δύο Κοινότητες. Συμβάδιζε, μάλιστα, με την έντονη ανάμειξη των σχολείων και των μαθητών στις εθνικού χαρακτήρα δραστηριότητες. Έτσι, ο χώρος της Εκπαίδευσης καθιερώθηκε προκαταβολικά ως ο κατεξοχήν χώρος για «επανεγκατάσταση» των εθνικιστικών ιδεωδών μέσα στην κοινωνία της Ανεξάρτητης Κύπρου.

Οι εκπαιδευτικοί, αποτελούσαν παραδοσιακά τον πυρήνα της πνευματικής ελίτ του νησιού και στις δυο Κοινότητες, διεισδύοντας σε όλους τους πνευματικούς και καλλιτεχνικούς χώρους³⁰⁸. Η ακτινοβολία τους – παρά τη σταδιακή υποχώρησή της με την Ανεξαρτησία – παρέμενε ισχυρή κατά τα πρώτα χρόνια μετά το 1960. Τη διαδικασία διάδοσης των εθνικιστικών ιδεωδών από τους εκπαιδευτικούς διευκόλυνε και η γρήγορη ανέλιξη ενός νέου τμήματός τους, που καθιερώθηκε κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Κάτι που προέκυψε

³⁰⁵ Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, ό.π., σ. 76-80 και Inanc, G. “Narratives of Diplomats: Representations of Nationalism and Turkish Foreign Policy in Cyprus, 1970-1991”, στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 118-119. Στο δεύτερο, είναι ενδιαφέρουσες και οι πληροφορίες για το ρόλο κοινωνικών ομάδων πίεσης και θεσμικών παραγόντων στη διαμόρφωση της τουρκικής πολιτικής στο Κυπριακό, κατά την περίοδο 1964-1974 (σελίδες 120-122). Γενικότερα, στη βιβλιογραφία γίνεται αποδεκτό ότι δεν υπήρχε εξ αρχής μια ενιαία τουρκική πολιτική για το Κυπριακό στα χρόνια που ακολούθησαν την ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Ο ίδιος ο Ντενκτάς, σε συνέντευξή του σε τουρκοκυπριακή εφημερίδα (*Yenidüzen*, 4 Αυγούστου 1991) και αναφερόμενος σε αυτή την περίοδο, λέει: «Μόνο εμείς ξέρουμε τι τραβήξαμε για να εμπλέξουμε την Τουρκία σε αυτή την υπόθεση [την πολιτική της διχοτόμησης της Κύπρου]». Ο Ραούφ Ντενκτάς, ως ηγέτης της TMT τύγχανε της στήριξης του Γραφείου Ειδικού Πολέμου της Τουρκίας. Αλλά ως ηγέτης συνολικά της Κοινότητας, έγινε αποδεκτός από όλους τους πόλους εξουσίας στην Τουρκία, μόλις το 1972-73. Βλέπε Kizilyurek, N. “Rauf Denktaş: Fear and Nationalism in the Turkish Cypriot Community” στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 175-193, και ιδιαίτερα σ. 186-187.

³⁰⁶ Δρουσιώτης, Μ. *Η πρώτη διχοτόμηση – Κύπρος 1963-1964*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2005, σ. 37-39

³⁰⁷ Kizilyurek, N. “Rauf Denktaş: Fear and Nationalism in the Turkish Cypriot Community” στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 175-177

³⁰⁸ Azgin, B. “Turkish Cypriot Cultural Activities: Art, Music, Theatre”, στο Grothusen, K.-D. – Steffani, W. – Zervakis, P. [Edit.] *Cyprus*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998, p. 807-809: Χαρακτηριστικό παράδειγμα το ότι οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι της δεύτερης (ύστερη Αποικιοκρατία) και τρίτης (πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας) γενιάς Τουρκοκυπρίων ζωγράφων, ήταν όλοι εκπαιδευτικοί.

από τον απόλυτο έλεγχο των λειτουργιών της ΕΚΣΚ και της ΤΚΣΚ από μια συγκεκριμένη σε κάθε περίπτωση ομάδα ανθρώπων. Οι δύο αυτές ομάδες αξιοποίησαν πλήρως τις δομές των Συνελεύσεων και τις ευκαιρίες που αυτές παρείχαν³⁰⁹.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Ραούφ Ντενκτάς επικεντρώθηκε στην ενίσχυση των εθνικιστικών ιδεωδών στα σχολεία, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος δεν είχε καμιά σχέση με την Εκπαίδευση³¹⁰. Η ΤΜΤ ως σύνολο εργαζόταν συστηματικά στα σχολεία. Επικεντρωνόταν σε εορτασμούς που να την ταυτίζουν με το τουρκικό κράτος – εξ ου και το κυρίαρχο σύνθημα «πίστη στη μητέρα πατρίδα» – και ταυτόχρονα να διατηρούν ζωντανή την προσδοκία της Διχοτόμησης³¹¹. Ο Διευθυντής του Τουρκικού Γραφείου Εκπαίδευσης Hüsnü Feridün δήλωνε ότι «η εκπαίδευσή μας μέχρι τώρα παρήγε εθνικιστές γιατί αυτό χρειαζόμασταν, ενώ τώρα που έχουμε συνεταιρικό κράτος χρειαζόμαστε άλλη εκπαίδευση»³¹². Παρόλα αυτά, τα τουρκοκυπριακά σχολεία ακολουθούσαν στην πράξη την παλιά διαδρομή, ιδιαίτερα στο παράλληλο Α.Π.. Πλήθος από φωτογραφίες του Ατατούρκ, τουρκικές σημαίες και άλλα εθνικά σύμβολα, μαζί με τη διδασκαλία ύμνων και τραγουδιών για τη μεγαλοσύνη του τουρκικού έθνους, συμπλήρωναν τα όσα οι μαθητές προσλάμβαναν στα διδακτικά αντικείμενα – ιδιαίτερα στην Ιστορία³¹³. Η ηγεσία των Τουρκοκυπρίων θεωρούσε ότι, ο πολιτικός στόχος που είχε θέσει πριν την Ανεξαρτησία, θα έπρεπε τώρα να μεταφερθεί στον κορμό της Εκπαίδευσης. Να κάνει, δηλαδή, αισθητή την παρουσία της Κοινότητας, να απαλλαγεί από την περιφρόνηση των Ελληνοκυπρίων και να κατακτήσει την ισοτιμία. Έτσι, μέσα στα σχολεία, άρχισαν να αντιστρέφονται όλα τα συνθήματα των Ελληνοκυπρίων και να προωθούνται στο Αναλυτικό Πρόγραμμα – ιδιαίτερα στο παράλληλο – ως ένα κόρπους ιδεολογίας της

³⁰⁹ Οι διαδικασίες διορισμού σε νευραλγικές θέσεις και η παραχώρηση υποτροφιών, αποτελούσαν δυο από τα ισχυρότερα μέσα άσκησης εξουσίας που διέθετε η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως της ΕΚΣΚ. Από τα πρακτικά των συνεδριάσεων της προκύπτει ότι η παραχώρηση υποτροφιών για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό ήταν ένα από τα σημαντικότερα μέσα ανάδειξης στελεχών στο χώρο της Εκπαίδευσης [βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 6 Ημερομηνίας 22.1.1962», σ. 10]. Οι αμφισβητήσεις για τη διαδικασία επιλογής [βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 31^η Ημερομηνίας 14.5.1962», σ. 79], και οι διαμαρτυρίες από άτομα που θεωρούσαν ότι παραγκωνίστηκαν επειδή δεν ανήκαν σε συγκεκριμένο κύκλο [βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 1 Ημερομηνίας 4.1.1962», σ. 1-2], δεν εμπόδιζαν τη συνέχιση του έργου της. Πρόεδρος της Επιτροπής ήταν ο Δρ. Κ. Σπυριδάκης.

³¹⁰ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000, σ. 128-152 και 210. Οι ενέργειες του Ντενκτάς και των συνεργατών του – όπως παρατίθενται πιο πάνω – επικεντρώθηκαν από τους πρώτους μήνες της μεταβατικής περιόδου κυρίως στην εθνικιστική δράση στα σχολεία.

³¹¹ Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, ό.π., σ. 80-81

³¹² *Nacak*, 7-28 Δεκεμβρίου 1962

³¹³ Yashin, N. "School is a Textbook: Symbolism and Rituals in Turkish Cypriot Schools", στο Koulouri, Chr. [Edit.] *Clio in the Balkans – The politics of History Education*, CDRSEE, Thessaloniki 2002, σ. 414-422

ισοτιμίας³¹⁴.

Η σημαντική αύξηση των μαθητών Μέσης Εκπαίδευσης – ιδιαίτερα στη Λευκωσία – από τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας³¹⁵, διευκόλυνε την περαιτέρω διείσδυση των εθνικιστικών ιδεωδών μέσα στην τουρκοκυπριακή νεολαία. Οι εξωδιδασκτικές δραστηριότητες – όπως όμιλοι, φιλαρμονικές, γυμναστικές επιδείξεις, σχολικά περιοδικά – δημιουργούσαν νέες δυνατότητες μύησης³¹⁶. Παράλληλα, η δράση των εκπαιδευτικών από την Τουρκία εντάθηκε στα σχολεία, τόσο της Πρωτοβάθμιας, όσο και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Τις μαθητικές διαδηλώσεις και κινητοποιήσεις υπό την τουρκική σημαία και με συνθήματα υπέρ της Διχοτόμησης – στις οποίες πρωτοστατούσαν οι Τούρκοι εκπαιδευτικοί μέχρι το 1958 – τις αντικαθιστούν τώρα ενδοσχολικές εκδηλώσεις, με στόχο την τόνωση της εθνικής συνείδησης των Τουρκοκυπρίων³¹⁷.

Επειδή «ο φόβος ήταν πάντα ένα δυνατό στοιχείο στην Τουρκική εκπαίδευση»³¹⁸, η ΤΜΤ επιστράτευσε τον Τύπο. Μέσω του καλλιεργούσε συστηματικά την ιδέα ότι οι Ελληνοκύπριοι χρησιμοποιούν την Εκπαίδευση για να φανατίζουν τους μαθητές τους εναντίον της Τουρκίας και των Τουρκοκυπρίων. Σειρά από δημοσιεύματα στον Τουρκοκυπριακό Τύπο αναφέρονταν στα ελληνικά/ελληνοκυπριακά διδακτικά εγχειρίδια – ιδιαίτερα της Ιστορίας – και σε εκδηλώσεις στα σχολεία, τις οποίες χαρακτήριζαν ως προκλητικές³¹⁹. Επρόκειτο για μια περίοδο κατά την οποία, τόσο η Τουρκοκυπριακή ηγεσία, όσο και οι διπλωμάτες της Τουρκίας, επιδείκνυαν ιδιαίτερη ευαισθησία στις αναφορές των ελληνικών σχολικών εγχειριδίων στην Κύπρο και στην Τουρκία³²⁰.

Παράλληλα, ο Ρ. Ντενκτάς επιχείρησε από νωρίς να καθορίσει το πλαίσιο αποστολής των τουρκοκυπρίων εκπαιδευτικών. Σε χαιρετισμό του που αποστάληκε και αναγνώστηκε στα σχολεία το Σεπτέμβριο του 1961, με την ευκαιρία της έναρξης της νέας σχολικής χρονιάς,

³¹⁴ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 10.

³¹⁵ Oksuzoglou, M. *Rustiye'den Gunumuz Lefkosa Turk Lisesi*, op.cit. p. 151, 157, πίνακες 18 και 20.

³¹⁶ Στο ίδιο, σ. 235, 240, 259

³¹⁷ Uludağ, G. – Özen, K. [Edit.] *Unutmatan-Sesimiz Kisilma-DAN*, Lefkosa 2008, σ. 107-109

³¹⁸ Yashin, N. "School is a Textbook: Symbolism and Rituals in Turkish Cypriot Schools", στο Koulouri, Chr. (Editor) *Clio in the Balkans – The politics of History Education*, op.cit, p. 415

³¹⁹ Χαρακτηριστικότερο το πρωτοσέλιδο κύριο θέμα της Nacak, που σχολίαζε τα όσα περιλαμβάνει το βιβλίο Ιστορίας της Στ' Γυμνασίου – έκδοση του ΟΕΣΒ, 1961 – σχετικά με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και την Κύπρο. Βλέπε Nacak, 15 Οκτωβρίου 1962. Οκτάστηλο κύριο θέμα, με τίτλο «Δεν ντρέπονται!». Σύμφωνα με τον G. Uludağ, τα αποσπάσματα από το βιβλίο που παραθέτει η εφημερίδα, σήμερα θα θεωρούνταν ως πολύ αντικειμενικά από τον μέσο Τούρκο ή Τουρκοκύπριο αναγνώστη.

³²⁰ Kurgan, Ş. *Kıbrıs Anlaşmazlığında Yunan Eğitim Politikasının Etkisi*, Ankara 1974, [«Η Επιρροή της Ελληνικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής στη Διένεξη του Κυπριακού». Μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Καθηγητή Νιαζί Κιζιλγιουρεκ], σ. 14-18. Ο συγγραφέας παρουσιάζει με σχολαστικότητα όλες τις – θεωρούμενες ως δυσμενείς – αναφορές στους Οθωμανούς και στους Τούρκους μέσα στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια Δημοτικού και Γυμνασίου-Λυκείου.

τόνιζε ότι μόνο με τη δύναμή τους οι Τουρκοκύπριοι θα καταφέρουν να επιβιώσουν στο νησί. Όχι με τον τρόπο που λένε οι Ελληνοκύπριοι και οι ξένοι, δηλαδή με το να γίνουν «Κύπριοι» και να αφομοιωθούν. Αν το κάνουν αυτό, συνέχιζε, θα χάσουν την εθνική τους ταυτότητα και θα απαρνηθούν την τουρκική τους καταγωγή. Έτσι, θα μείνει η σημαία της Ελλάδας δίπλα στη σημαία της Κύπρου, που στο τέλος θα φύγει κι αυτή και θα μείνει μόνο της Ελλάδας. Οι δάσκαλοι όμως, υπογράμμισε, θα πουν όχι σ' αυτό το δρόμο. Θα κρατήσουν ψηλά το ηθικό των Τουρκοκυπρίων και θα τους πείθουν ότι, εφόσον οι Ελληνοκύπριοι υπογραμμίζουν ότι είναι Έλληνες, τότε και οι Τουρκοκύπριοι θα πρέπει να αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι. Επίσης, κατέληγε, οι δάσκαλοι στις κοινότητες θα πρέπει να στιγματίζουν και να φροντίζουν να απομονώνονται όσοι Τουρκοκύπριοι αυτοπροσδιορίζονται ως Κύπριοι³²¹.

Μια άλλη πτυχή της εξέλιξης του τουρκοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος, είναι το ότι αυτή την περίοδο εδραιώθηκε μια ιδεοτυπική σύνδεση που είχε αρχίσει να εμφανίζεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1940: Η σύνδεση της αντίθεσης στους Ελληνοκύπριους με την αντίθεση στον Κομμουνισμό. Παρά την κυριαρχία του εθνικιστικού κινήματος στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, οι ηγέτες της Τουρκοκυπριακής την παρουσίαζαν επίμονα ως αλωμένη από την Αριστερά. Τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, οπότε το ΑΚΕΛ ήταν απομονωμένο και προσπαθούσε ακόμη να γίνει αποδεχτό από την Εθναρχία, επέμεναν να αποδίδουν το αίτημα της Ένωσης σε μια κομμουνιστική συνωμοσία³²². Στα σχολεία, χαρακτηριστικά, οι μαθητές διδάσκονταν ποιήματα όπως «*Το μίσος*» – που αρχικά είχε γραφτεί στην Τουρκία για να αποδώσει την αντιπαλότητα προς τους κομμουνιστές – αντικαθιστώντας περιοδικά τη λέξη «κομμουνιστές» με τη λέξη «Έλληνες»³²³.

Τα πιο πάνω μετέτρεψαν το κυπριακό πεδίο σε χώρο σύγκρουσης εθνικών ταυτοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο, η ταυτότητα του άλλου δε γίνεται αποδεκτή και δεν αναγνωρίζεται. Γιατί μια τέτοια αποδοχή θα συνιστούσε αυτόματα απειλή για την οικεία εθνική ταυτότητα και την αυτο-εικόνα του απόλυτα καλού³²⁴.

VII. Η εδραίωση του εθνικιστικού λόγου στην Εκπαίδευση

Σύμφωνα με τον Ortega y Casset «το σχολείο, όπως κάθε θεσμός μιας χώρας, εξαρτάται πολύ

³²¹ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000 [μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Güven Uludağ], σ. 422

³²² Για τους ιστορικούς λόγους της φοβικής συμπεριφοράς της τουρκικής (και τουρκοκυπριακής) ηγεσίας απέναντι στον κομμουνισμό, βλέπε Κιτσίκης, Δ. *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού χώρου 1928-1973*, ό.π., σ. 209-246.

³²³ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 9.

³²⁴ Ηρακλείδης, Αλ. «Κυπριακό: Η άλυτη διένεξη;», στο *Σύγχρονα Θέματα*, Τεύχος 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 97-98 και Ηρακλείδης, Αλ. *Κυπριακό – Σύγκρουση και επίλυση*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002, σ. 330-332.

περισσότερο από το δημόσιο περιβάλλον μέσα στο οποίο ολοκληρωτικά εμβαπτίζεται, παρά από το παιδαγωγικό περιβάλλον που δημιουργείται τεχνητά εντός των τειχών του»³²⁵. Οι κυρίαρχες αντιλήψεις στην κυπριακή κοινωνία της δεκαετίας του 1960, οι πολιτικοί στόχοι, οι εξάρσεις βίας και οι συγκρούσεις, επηρέασαν τη λειτουργία του σχολείου, κατά τρόπο καταλυτικό.

Στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, η Εκπαίδευση θεωρούνταν κατά παράδοση χώρος αποκλειστικής και προνομιακής δράσης του εθνικισμού. Έτσι, έγινε σαφές από την αρχή ότι δε θα γινόταν ανεκτή, όχι μόνο η δραστηριοποίηση της Αριστεράς, αλλά ούτε καν η παρουσία στα σχολεία μη ακραιφνώς εθνικοφρόνων εκπαιδευτικών³²⁶. Η «αναγκαιότητα για καθαρότητα» του περιεχομένου και του δυναμικού της Εκπαίδευσης, ήταν μια ισχυρή κινητήριος δύναμη στη διαδικασία διαμόρφωσης των βάσεων του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος³²⁷. Η διασφάλιση της «καθαρότητας» επέβαλλε αποκλεισμό της Αριστεράς και από τις σχολικές εφορείες³²⁸. Ανάλογη στάση τηρούνταν από την ΕΚΣΚ και απέναντι σε οποιαδήποτε προσπάθεια της πρεσβείας της ΕΣΣΔ να διαδραματίσει τον ελάχιστο ρόλο στον τομέα της Εκπαίδευσης ή του πολιτισμού³²⁹.

³²⁵ Ortega y Gasset, J. *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, Επιστημονική επιμέλεια – Εισαγωγή Π.Γ. Κιμουρτζής, μτφρ. Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 44-45

³²⁶ Κ.Α. Ε10/2/451-460 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 22ας Συνεδρίασεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.3.1962» (Δεύτερη Σύνοδος), σ. 451. Το μέλος της ΕΚΣΚ Αντώνης Σωτηριάδης, χωρίς να παρουσιάζει στοιχεία, καταθέτει επερώτηση για το «αντεθνικόν έργον» μαθητών και εκπαιδευτικών σε σχολεία, και υποστηρίζει ότι οι εκπαιδευτικοί που δεν πιστεύουν στην ελληνικότητα των Κυπρίων θα πρέπει να εκδιωχθούν από την Εκπαίδευση. Η τοποθέτηση αυτή θυμίζει αναπόφευκτα μια διαπίστωση του Θ. Γκότοβου για το ελληνικό σχολείο, μέσα από το πρίσμα της παιδαγωγικής του Εξαρχόπουλου: «Όποιος διαφωνεί με το σκοπό και τη λειτουργία του... όχι μόνο είναι αντεθνικό στοιχείο, αλλά είναι και αντίχριστος». Βλέπε Γκότοβος, Θ. «Ο 'χρυσός αιώνας' της παιδαγωγικής ιδεολογίας και η εμφάνιση της παιδαγωγικής επιστήμης», στο Γκότοβος, Θ. – Μαυρογιώργος, Γ. – Παπακωνσταντίνου, Π. *Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Πράξη*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εκπαίδευση, Ιωάννινα 1984, σ. 54.

³²⁷ Bauman, Z. *Η Μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφρ. Γιώργος Ίκαρος Μπαμπασάκης, Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα 2002, σ. 23: «Η καθαρότητα είναι ένα ιδανικό· ένα όραμα προς μια κατάσταση την οποία είτε πρέπει να δημιουργήσουμε είτε πρέπει να προστατεύσουμε με ζήλο από πραγματικούς ή φανταστικούς πιθανούς κινδύνους».

³²⁸ Κ.Α. Ε10/2/167-179 «Επίσημα Πρακτικά 24ης Συνεδρίασεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 21.2.1961», σ. 168-170. Είχαν προηγηθεί παρασηκηνιακοί χειρισμοί, ώστε η σύνθεση της πανίσχυρης Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως της ΕΚΣΚ να μην περιλαμβάνει κανένα μέλος της Συνέλευσης προερχόμενο από την Αριστερά. Το αποτέλεσμα ήταν, μετά τους διορισμούς των μελών των Σχολικών Εφορειών από την Επιτροπή αυτή, να μην υπάρχει παγκύπρια ούτε ένα μέλος ή συνεργάτης του ΑΚΕΛ που να είναι μέλος κάποιας Σχολικής Εφορείας. Ακόμη και στις κοινότητες που το κόμμα αυτό συγκέντρωνε την πλειονότητα των ψηφοφόρων. Στις σχετικές καταγγελίες του μέλους της ΕΚΣΚ Γ. Σαββίδη, ο Κ. Σπυριδάκης απάντησε λακωνικά ότι δε διαπίστωσε κομματικά κριτήρια στους διορισμούς από την Επιτροπή, χωρίς όμως να διαψεύδει τα προηγηθέντα και το αποτέλεσμα. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΔ' - Τετάρτη, 1.2.1961», σ. 2: Χαρακτηριστική του όλου κλίματος και η ανάκληση προηγούμενης απόφασης για διορισμό του Παναγιώτη Πετρίδη (ξυλέμπορου το επάγγελμα) στη Σχολική Εφορεία Μόρφου, «διότι ούτος επαρασημοφορήθη υπό της Αγγλικής Κυβερνήσεως».

³²⁹ Κ.Α. Ε10/15/126 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 26^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 3.1. 1963» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. Η πολιτική αυτή θα αμβλυθούσε μερικά χρόνια αργότερα, όταν η σύνταξη του ΑΚΕΛ με το στρατόπεδο της κυβέρνησης και η ανάπτυξη των κυπρο-σοβιετικών σχέσεων θα δημιουργήσουν συνθήκες ανοχής προς τις πρωτοβουλίες της πρεσβείας της ΕΣΣΔ. Βλέπε χαρακτηριστικά για τις επισκέψεις μελών της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ σε Ελληνοκυπριακά σχολεία το 1970, στο Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1969-1970*, Λευκωσία 1970, σ. 31.

Παρόμοιος έλεγχος ροών ασκούνταν και στην παραχώρηση υποτροφιών για μεταπτυχιακές σπουδές. Αυτό δεν αφορούσε μόνο τις υποτροφίες που παραχωρούσε η ΕΚΣΚ (και αργότερα το Υπουργείο Παιδείας). Εκτεινόταν και σε όσες παραχωρούνταν από άλλους οργανισμούς ή χώρες, πλην των χωρών του Ανατολικού Συνασπισμού. Σε κάθε αίτηση υπήρχε χώρος στον οποίο συμπληρωνόταν από τη διοίκηση «*εμπιστευτική έκθεσις επί του χαρακτήρος και της ικανότητος του εν λόγω εκπαιδευτικού*», πριν αυτή διαβιβαστεί στην Επιτροπή/ Συμβούλιο Επιλογής Υποτρόφων³³⁰. Ο «χαρακτήρας» και η «ικανότητα» του εκάστοτε αιτούντος ήταν σ' αυτές τις εκθέσεις συνυφασμένα με τις πολιτικές πεποιθήσεις και προσανατολισμούς του. Δεν πρέπει, εξάλλου, να παραγνωρίζονται οι επιδράσεις από το μετεμφυλιακό καθεστώς στην Ελλάδα. Οι εκεί διαδικασίες αυστηρού ελέγχου της πολιτικής ταυτότητας των εκπαιδευτικών, αποτελούσαν «οδηγό» για ανάλογες διαδικασίες στην Κύπρο³³¹.

Λαμβάνονταν επομένως όλα τα απαραίτητα μέτρα, ώστε να διασφαλιστεί η απρόσκοπτη λειτουργία του αναπαραγωγικού ρόλου της Εκπαίδευσης³³² και να μην υπάρχει κίνδυνος αυτός να διασαλευθεί από ιδεολογικούς ή πολιτικούς «νεωτερισμούς». Επρόκειτο για μια ανανεωμένη ομοιογενοποιητική διαδικασία, στο πλαίσιο ενός ενθουσιώδους «*μετα-ανεξαρτησιακού εθνικισμού*»³³³. Κάτι που μακροπρόθεσμα, δεν αφαίρεσε απλώς από το χάρτη το στίγμα της Αριστεράς, αλλά δημιούργησε ένα αρκετά στερεοποιημένο πλαίσιο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, το οποίο αποθάρρυνε τους «νεωτερισμούς» και τον εκτός πλαισίου προβληματισμό. Επέτρεψε, επίσης, τη σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα σκλήρυνση των ιεραρχικών δομών στο σώμα του Εκπαιδευτικού Συστήματος, με αποτέλεσμα η κατά Bourdieu και Passeron νομιμοποιητική λειτουργία του (σε ιδεολογικό-πολιτικό, κοινωνικό και εξουσιαστικό επίπεδο) να εκδιπλώνεται σε ιδανικά ευνοϊκές συνθήκες. Έτσι, η συζήτηση γύρω από την Εκπαιδευτική Πολιτική στερήθηκε των περιθωρίων ανάπτυξης, έκφρασης και επιρροής, ακόμη και όταν προερχόταν από το χώρο της Δεξιάς – της «φιλελεύθερης» με σημερινούς όρους. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η δημιουργία ενός διανοητικού υποστρώματος που θα ετοιμάζε την εκπαιδευτική κοινότητα για να υποδεχτεί τα

³³⁰ Κ.Α. Ε14/169/52 «Υποτροφία Κοινοπολιτείας – Επιτροπή Επιλογής Υποτρόφων – 18^η Νοεμβρίου, 1965»

³³¹ Για μια συμπυκνωμένη κριτική παρουσίαση της βιβλιογραφίας γύρω από τις διαδικασίες ελέγχου των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα (με αξιακό κριτήριο τα «ελληνοχριστιανικά ιδεώδη») βλέπε Σταμέλος, Γ. *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 52-63. Βλέπε επίσης τη σχετική παρουσίαση και την παρατιθέμενη βιβλιογραφία στο Μαυρογιώργος, Γ. «Η ίδρυση των Παιδαγωγικών Τμημάτων και η επιμόρφωση των δασκάλων και νηπιαγωγών», στο *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου ΔΟΕ*, 26-29 Μάη 1983, Αθήνα 1985, σ. 392-404.

³³² Ζαμπέτα, Ε. *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση 1974-1989*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σ. 47. Η αναπαραγωγική διάσταση της Εκπαίδευσης, όπως τη συνόψισε ο Luis Althusser.

³³³ Breuilly, J. "Bringing History Back into Nationalism?", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 13

προβλήματα και τις απαιτήσεις της μετα-νεωτερικής εποχής, παρέμεινε σε επίπεδα ακραίας ασιτίας. Αυτός ο παράγοντας, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως σημαντικός συντελεστής αδιεξόδων, κενών και αποτυχιών στην Εκπαιδευτική Πολιτική, για δεκαετίες μετά την υπό εξέταση περίοδο – μη αποκλειομένης και της μετακύλισής τους μέχρι σήμερα.

Παρακάμπτοντας προς στιγμή τα όσα κρίσιμα μεσολάβησαν από το 1962 μέχρι το 1968, μπορούμε να διαγνώσουμε μέσα από τον κυρίαρχο εκπαιδευτικό λόγο το αποτέλεσμα της επικράτησης των φορέων του εθνικισμού σε όλη την πυραμίδα του εκπαιδευτικού οικοδομήματος, καθώς και της απουσίας ουσιαστικού αντιλόγου από το χώρο της Αριστεράς³³⁴. Ο Διευθυντής Μέσης Εκπαίδευσης Φρίξος Βράχας, σε μακροσκελή ομιλία του με την ευκαιρία της Γιορτής των Γραμμάτων στην Αμμόχωστο στις 29 Ιανουαρίου 1968, συμπυκνώνει το σύνολο σχεδόν των επιμέρους εθνικιστικών αντιλήψεων για τη μεταφυσική³³⁵ διάσταση του Ελληνισμού: Αδιάσπαστη πολιτιστική και εθνική συνέχεια, θεόπνευστος συγκερασμός ελληνικότητας και χριστιανισμού για το καλό της ανθρωπότητας, έθνος φωτοδότης ολόκληρης της οικουμένης, έθνος μοναδικό και μοναχικό που παλεύει αιωνίως ως Δαβίδ απέναντι σε εχθρούς που το επιβουλεύονται, αιώνια και άφθαρτη ιδέα του Ελληνικού Έθνους³³⁶. Ο υπουργός Παιδείας Κωνσταντίνος Σπυριδάκης, μπροστά στις δυσκολίες και τις ματαιώσεις της δεκαετίας, θα επαναλάβει πολλές φορές και με διαφορετικούς τρόπους ότι «η Ελλάδα δεν αποθνήσκει, διότι η Ελλάδα είναι ιδέα»³³⁷, οραματιζόμενος σταθερά την ένωση της Κύπρου με τη «μητέρα πατρίδα». Ο Τμηματάρχης Στοιχειώδους Εκπαίδευσης Αντρέας Κούρος, στην επίσημή του έκθεση, θα είναι πιο σαφής αναφορικά με τη μεταφυσική διάσταση του ελληνοκυπριακού εθνικισμού: «Κέντρον της παιδευτικής μας προσπαθείας παραμένει πάντοτε η εθνική διαπαιδαγώγησις των τέκνων μας, διότι η ζωή δια να έχη νόημα χρειάζεται μορφήν... Αποκοπή από την εθνικήν μας παράδοσιν θα μας οδηγήση εις την θέσιν ηθικών προλεταρίων, ανθρώπων χωρίς ρίζας και χωρίς νόημα υπάρξεως»³³⁸.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, η παρουσία της εκπαιδευτικής ηγεσίας ήταν έντονη σε όλες τις δημόσιες δραστηριότητες και εκδηλώσεις. Ο σχετικά μετριοπαθής λόγος του Κ. Σπυριδάκι υπερκεραζόταν συνήθως από τον ενθουσιώδη λόγο κάποιου άλλου

³³⁴ Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στο γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 9. Ο λόγος της Αριστεράς, εκτός του ότι αποκλείστηκε από το εσωτερικό της εκπαιδευτικής διαδικασίας, παρέμεινε επιφυλακτικός στα εκπαιδευτικά ζητήματα, ακόμη και στο πλαίσιο των γενικότερων πολιτικών της παρεμβάσεων.

³³⁵ Άντερσον, Μπ. *Φαντασιακές Κοινότητες*, ό.π., σ. 33-34 [Για τον εθνικισμό ως απόπειρα να δοθούν απαντήσεις στον ανθρώπινο πόνο, στο φόβο του θανάτου και στην επιθυμία για συνέχεια και αιωνιότητα.]

³³⁶ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος - Απρίλιος 1968, σ. 6-18

³³⁷ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, σ. 1-2

³³⁸ Στο ίδιο, σ. 10

εκπαιδευτικού³³⁹. Ο Πρόεδρος της Κύπρου Αρχιεπίσκοπος Μακάριος έδινε με κάθε ευκαιρία δημόσιας ομιλίας του, το στίγμα του πώς σκόπευε να κινηθεί αναφορικά με τη συνέχιση της δράσης για την Ένωση. Κατά κανόνα ισορροπούσε ανάμεσα στον αγωνιστικό και μετριοπαθή-ρεαλιστικό λόγο. Συχνά αναφερόταν σε έργο το οποίο «δεν συνεπληρώθη», αλλά απέφευγε να είναι σαφής για το τι αποτελεί συνέχεια αυτού του έργου – μιλώντας γενικά για χρέη γενεών και «πνευματικούς αγώνες»³⁴⁰. Με αυτό τον τρόπο έδινε το μήνυμα της ανοχής προς τον εθνικιστικό-ενωτικό λόγο, παρά την αδυναμία του ιδίου – λόγω της ιδιότητάς του ως Προέδρου της Δημοκρατίας – να τον εκφέρει απερίφραστα. Κατά την τριετία 1964-67, ο λόγος του θα διαφοροποιηθεί. Κατά τη διάρκεια αυτής της τριετίας, λόγω της ένοπλης ρήξης με την Τουρκοκυπριακή Κοινότητα και των παρασκηνιακών διεργασιών για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, οι αναφορές του σε «αγώνα δια την ένωσιν» θα είναι πιο σαφείς, ιδιαίτερα όταν απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς³⁴¹.

Παρατηρούνταν ακόμα, από τα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας, μια δυναμική εμπέδωσης των εθνικιστικών ιδεωδών και μέσω της διαρκούς συνεργασίας του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας (ΓΕΠ) με πολιτειακούς και άλλους θεσμούς της Ελλάδας. Η μετάκληση επιστημόνων από την Ελλάδα στην Κύπρο, η διοργάνωση συνεδρίων με πρωτοβουλία του ΓΕΠ, ή η ενθάρρυνση κοινών συνεδρίων των εκπαιδευτικών οργανώσεων Ελλάδας και Κύπρου, βρίσκονταν στην ημερήσια διάταξη³⁴².

³³⁹ Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση αποκαλυπτηρίων μνημείου του ήρωα δάσκαλου Φώτη Πίττα τον Οκτώβριο του 1961, όπου ο Διευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου Φρίξος Βράχας επισκίασε τον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι με τη δική του ομιλία. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Γ', Τεύχος 11, Οκτώβριος 1961, σ. 40-41.

³⁴⁰ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Γ', Τεύχος 11, Οκτώβριος 1961, σ. 43-44

³⁴¹ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φάκ. Αλληλογραφίας Επαρχιακού Συμβουλίου Λευκωσίας 1966-1967, «Προεδρικών Μέγαρον, εν Λευκωσία, τη 19^η Απριλίου 1966, Προς Επαρχιακόν Συμβούλιον ΟΕΛΜΕΚ Λευκωσίας, Ενταύθα». Σε επιστολή του προς την ηγεσία της ΟΕΛΜΕΚ τον Απρίλιο του 1966, συγχαίρει την οργάνωση για την απόφαση συνέλευσής της υπέρ της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα και παρατηρεί: «*Η αφοσίωσις του καθηγητικού κόσμου εις τον αγώνα δια την ένωσιν της Κύπρου μετά της μητρός πατρίδος Ελλάδος και η υπ' αυτών διαπαιδαγώγησις της νεολαίας μας επί τη βάσει του σταθερού και αμεταθέτου τούτου ιδεώδους του Κυπριακού Ελληνισμού, αποτελούν πολύτιμον παράγοντα ευοδώσεως των εθνικών μας πόθων*».

³⁴² Βλέπε ιδιαίτερα το Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Παιδαγωγικών Ακαδημιών που έγινε στην Κύπρο το 1961 (*Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Β', Τεύχος 10, Ιούνιος 1961, αφιερωμένο ολόκληρο το τεύχος), τα σεμινάρια για τους σπουδαστές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου (ΠΑΚ) (*Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Γ', Τεύχος 11, Οκτώβριος 1961, σ. 47-49), καθώς και τη διοργάνωση στη Λευκωσία του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Λειτουργών Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως (*Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Δ', Τεύχος 15-16, Οκτώβριος 1962, αφιερωμένο ολόκληρο το τεύχος). Και τα τρία διοργανώθηκαν με πρωτοβουλία του Κ. Σπυριδάκι, στο πλαίσιο των προσπαθειών ταχέως «εξελληνισμού» της Δημοτικής Εκπαίδευσης, λόγω της προηγηθείσας υπαγωγής της στη Βρετανική διοίκηση. Στο τελευταίο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εξής σημεία, όπως προκύπτουν από τις ομιλίες και τα πρακτικά των συζητήσεων: (α) Στην ομιλία του ο Διευθυντής της ΠΑΚ Φρίξος Βράχας παρουσιάζει την προοπτική ευρωπαϊκής ενοποίησης που εμφανίζεται στον ορίζοντα, ως μια θετική εξέλιξη, αλλά και ως πιθανή απειλή κατά της εθνικής συνείδησης, αν δεν επιδειχθεί προσοχή. (β) Ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκις, αναφέρεται στην ενότητα του «*Ελληνικού λαού*» (στον οποίο περιλαμβάνει και τον Κυπριακό), «*ανεξαρτήτως των πολιτικών συνθηκών της ζωής αυτού και των λεπτομερειακών προβλημάτων αυτής*». (γ) Ο πολιτικός λόγος όλων των ομιλητών – εξ Ελλάδος και Κύπρου – είναι έντονα συντηρητικός και διανθισμένος με εθνικιστικά στοιχεία, συνοδεύεται όμως από αξιοπρόσεκτη ετοιμότητα υιοθέτησης σύγχρονων και ριζοσπαστικών παιδαγωγικών προσεγγίσεων, στο πλαίσιο των νέων πορισμάτων των ψυχοπαιδαγωγικών επιστημών. (δ) Υφέρπει ως

Οι διαδικασίες αυτές διευκολύνθηκαν και από το γεγονός ότι και στις δυο χώρες το τρίγωνο Κράτος – Εκκλησία – Εκπαίδευση³⁴³ εκλαμβάνονταν ως ένα αδιάσπαστο σύνολο, όχι μόνο σε επίπεδο κυρίαρχης ιδεολογίας, αλλά και σε επίπεδο καθιερωμένων θεσμών. Η Renée Hirschon, σχολιάζοντας την οργάνωση του Ελληνικού Κράτους και το ρόλο της Εκκλησίας στους θεσμούς και στην καθημερινή ζωή, αναφέρεται σε συνέχιση της οργάνωσης που υπήρχε επί Οθωμανικής διοίκησης, σε «ένα millet με σύγχρονα ρούχα»³⁴⁴. Η αναφορά αυτή προσιδιάζει ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας των πρώτων χρόνων της Ανεξαρτησίας. Η παρουσία του Αρχιεπισκόπου στην Προεδρία του Κράτους και στην ηγεσία της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας, καθώς και το διαρκές ενδιαφέρον του για την Εκπαίδευση, αποτελούσαν εγγύηση για το αδιάσπαστο αυτού του τριγωνικού συνόλου³⁴⁵. Παράλληλα, με την οικονομική ισχύ που διέθετε η Εκκλησία, ήταν σε θέση να συντηρεί την εικόνα του ευεργέτη της Εκπαίδευσης. Όχι τόσο με τη διάθεση χρηματικών ποσών, όσο με την εκχώρηση μικρού μέρους των μεγάλων εκτάσεων γης που είχε στην κατοχή της, για την οικοδόμηση σχολείων³⁴⁶.

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε και η διδασκαλία των μαθημάτων της Ιστορίας και των Θρησκευτικών. Τα δύο αυτά μαθήματα διέτρεχαν το Α.Π. και το Ω.Π. όλων των τάξεων του Δημοτικού και του Γυμνασίου/ Λυκείου. Τα διδακτικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνταν ήταν εκείνα του ΟΕΣΒ/ ΟΕΔΒ. Στο μάθημα της Ιστορίας εντάσσονταν – κυρίως στο Δημοτικό – και στοιχεία της Ιστορίας της Κύπρου (κατά κανόνα με σημειώσεις/φυλλάδια ή μικρές εκδόσεις του ΓΕΠ/ Υ.Π.). Και στις δύο περιπτώσεις, όπως συνέβαινε και στην Ελλάδα, υπηρετούσαν

πανταχού παρών ο φόβος της ενίσχυσης των ιδιαιτεροτήτων της Κύπρου, που θα έχει ως αποτέλεσμα τη σταδιακή αποκοπή από την Ελλάδα. Κύπριος σύνεδρος αναφέρει ότι «η Κύπρος δεν πρέπει να γίνει ποτέ Κυπριακή» και επισημαίνει τον κίνδυνο δημιουργίας «αυτοτελούς πνευματικής ζωής» λόγω της Ανεξαρτησίας, ενώ στις ομιλίες των περισσοτέρων συνέδρων γίνονται προτάσεις για ενίσχυση της «ομοιογενοποίησης» των Ελληνοκυπρίων με τους Έλληνες συναδέλφους τους, μέσω διαρκών επαφών, ανταλλαγών, κοινών επιστημονικών εταιρειών κλπ. (ε) Είναι παντελώς απύσχα στις ομιλίες και στις τοποθετήσεις η οποιαδήποτε αναφορά στους Τουρκοκύπριους ή στην πολιτική ένταση της περιόδου, παρά το γεγονός ότι η κρίση στις σχέσεις των δυο Κοινοτήτων κορυφώνεται εκείνη την εποχή με ακραίες πολιτικές αντιπαραθέσεις, βομβιστικές επιθέσεις και δολοφονίες.

³⁴³ Η Εκκλησία, δεν μπορούσε πλέον να διατηρήσει τον πρωταγωνιστικό της ρόλο στη Μέση Εκπαίδευση, στο πλαίσιο του Ανεξάρτητου κράτους, λόγω και του υψηλού οικονομικού κόστους (βλέπε Περισίανη, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, ό.π., σ. 31). Όμως είχε ήδη διασφαλισμένη την επιβολή του λόγου της, ο οποίος εξάλλου και επί Βρετανικής διοίκησης δεν ήταν απόλυτα συναρτημένος με τις δαπάνες που κατέβαλλε για την Εκπαίδευση. Αυτές οι δαπάνες, στην πραγματικότητα ήταν πολύ πιο περιορισμένες απ' ό,τι η εθνική αφήγηση υπαινισσόταν.

³⁴⁴ Hirschon, R. "Dismantling the Millet: Religion and National Identity in Contemporary Greece", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 69

³⁴⁵ Για τις διαστάσεις και αντιφάσεις των πολλαπλών ρόλων του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου (Πρόεδρος του Κράτους/ Εθνάρχης των Ελληνοκυπρίων, τοποτηρητής του Ελληνικού Κράτους/ ηγέτης του Ελληνικού Εθνικισμού, εγγυητής του Κράτους/ υπηρέτης του στόχου της Ένωσης κλπ.), την εκ μέρους του υπερβατικοποίηση της «βούλησης του Γένους» – με τον ίδιο ως απόλυτο εκφραστή της – και τις συνέπειες όλων αυτών στην ανάπτυξη του Ελληνοκυπριακού Εθνικισμού, βλέπε Anagnostopoulou, S. "The Complexities of Greek Nationalism in its Cypriot Version" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 194-203.

³⁴⁶ *Ελευθερία*, 30 Μαρτίου 1962

κατά τρόπο απαρέγκλιτο την κυρίαρχη ιδεολογία και την πολιτική εξουσία, διατηρώντας σταθερά χαρακτήρα κατήχησης³⁴⁷. Αυτή επιτυγχανόταν μέσα από τη μορφοποίηση στερεοτύπων για τον εθνικό εαυτό, την επιλεκτική τροφοδότηση της συλλογικής μνήμης, αλλά και μέσα από τη διόγκωση στερεοτύπων για τον εθνικό «άλλο» – στην προκειμένη περίπτωση για το τουρκικό έθνος³⁴⁸.

Παράλληλα με τις δραστηριότητες εθνικού φρονηματισμού στο χώρο της Εκπαίδευσης, παρατηρήθηκε και μια ετοιμότητα κινητοποίησης των Ελληνοκυπρίων μαθητών σε κάθε περίπτωση έντασης στις διακοινοτικές σχέσεις³⁴⁹. Όποτε παρουσιαζόταν κρίση στις σχέσεις με τους Τουρκοκύπριους, οι μαθητές Δημοτικών και Γυμνασίων υποκινούνταν από εκπαιδευτικούς και πολιτικά πρόσωπα να βγουν στους δρόμους, με ελληνικές σημαίες και συνθήματα υπέρ της Ένωσης³⁵⁰.

Η άμεση εμπλοκή των σχολείων στην πολιτική κινητικότητα, δεν περιοριζόταν μόνο στο επίπεδο της αντιπαράθεσης με τους Τουρκοκύπριους. Τα δίκτυα, οι ομάδες και οι οργανώσεις που ελέγχονταν από πολιτικά πρόσωπα (πρώην στελέχη της ΕΟΚΑ), άρχισαν να ανταγωνίζονται για τον έλεγχο σχολείων³⁵¹. Ο Μακάριος Δρουσιώτης σημειώνει: «Οι διάφορες

³⁴⁷ Μαυροσκούφης, Δ. *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας: Ιστοριογραφία, Διδακτική Μεθοδολογία και Ιστορικές Πηγές*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 200-201 και Κουλλαπής, Λ. «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της Ιστορίας», στο *Σύγχρονα Θέματα*, Τεύχος 68-69-70, Ιούλιος 1998 – Μάρτιος 1999, σ. 276.

³⁴⁸ Κουλούρη, Χρ. «Η μάχη των σχολικών εγχειριδίων», στο *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, Τεύχος 125, Ιούλιος – Αύγουστος 2002, σ. 94 και Μηταφίδης, Τ. «Η σχολική Ιστορία σε καθεστώς κρατικής επιτήρησης και πολιτικής ομηρίας», στο *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, Τεύχος 125, Ιούλιος – Αύγουστος 2002, σ. 99. Η βιβλιογραφία για τη διάκριση του εθνικού εαυτού και του εθνικού άλλου, όπως προκύπτει διαχρονικά μέσα από τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια είναι πλούσια. Ενδεικτικά, βλέπε Φραγκουδάκη, Α. *Τα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου: ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1978, Φραγκουδάκη, Α. – Δραγώνα, Θ. *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, Ξωχέλλης, Π. *Η εικόνα του άλλου στα σχολικά εγχειρίδια των Βαλκανικών χωρών*, Θεσσαλονίκη 1998, Μήλλας, Ηρ. *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων: Σχολικά βιβλία, Ιστοριογραφία και εθνικά στερεότυπα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005, Κόκκινος, Γ. et al. *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, Νοόγραμμα Εκδοτική, Αθήνα 2010.

³⁴⁹ *Χαραυγή*, 21 Μαρτίου 1962. Από τις αρχές του 1962 άρχισε να κορυφώνεται η ένταση για το θέμα των δήμων: Με βάση τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου και το Σύνταγμα της Κ.Δ., στις πόλεις της Κύπρου θα υπήρχαν χωριστοί δήμοι των Τουρκοκυπρίων. Οι Τουρκοκύπριοι θεωρούσαν ότι η Ελληνοκυπριακή ηγεσία κωλυσιεργούσε στην εφαρμογή αυτής της πρόνοιας. Ο Μακάριος πρότεινε το Μάρτιο του 1962 τροποποίηση του Συντάγματος και σύσταση ενιαίων δημοτικών αρχών. Η έντονη αντίδραση των Τουρκοκυπρίων καταγράφηκε στον Τύπο [*Halkin Sesi* και *Bozkürt*, 20 Μαρτίου 1962]. Μετά την απόρριψή τους και τη δημιουργία έντασης, ο Μακάριος διέλυσε τις δημοτικές αρχές και επέβαλε σύστημα διορισμού τους από το Υπουργικό Συμβούλιο. Η κρίση θα κορυφωθεί στις αρχές του 1963, με ρήξη των δυο κοινοτήτων εντός και εκτός Βουλής και με εκρήξεις βομβών στη Λευκωσία.

³⁵⁰ *Χαραυγή*, 31 Μαρτίου 1962. Οι κινητοποιήσεις αυτές δεν έμεναν ασχολίαστες από τον Τουρκοκυπριακό Τύπο: Σε ρεπορτάζ και άρθρα της η τουρκοκυπριακή εφημερίδα *Halkin Sesi* (30 Μαρτίου 1962) παρουσίαζε και επέκρινε έντονα τα εθνικιστικά συνθήματα των ελληνοκυπρίων μαθητών σε διαδήλωσή τους στη Λευκωσία, στις 29 Μαρτίου. Απέδιδε μάλιστα σε προβοκάτσια των Ελληνοκυπρίων την πυρκαγιά που έκαψε τη νύχτα της ίδιας ημέρας το Δημοτικό Σχολείο Αγίου Κασσιανού στη Λευκωσία (συνόρευε με την τουρκοκυπριακή συνοικία της Λευκωσίας).

³⁵¹ Ο ανταγωνισμός αυτός εμπεριείχε και τα πρώτα σπέρματα της μετέπειτα εσωτερικής κρίσης στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα. Υπήρχαν οι πολιτικοί παράγοντες που προέρχονταν από την ΕΟΚΑ, λειτουργούσαν μέσα στον κρατικό μηχανισμό και ήταν αποδεχτοί από τον Πρόεδρο Μακάριο. Υπήρχε όμως και μια μικρότερη μερίδα πρώην στελεχών της οργάνωσης, οι οποίοι είχαν αντιπαρατεθεί μαζί του (θεωρώντας προδοτικές τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου) και είχαν υποστηρίξει τον ανθυποψήφιό του Ιωάννη Κληρίδη, στις πρώτες

παρακρατικές οργανώσεις ήταν δικτυωμένες στα σχολεία και οι μαθητές χρησιμοποιούνταν στη διαμάχη επικράτησης των διάφορων καπετανάτων»³⁵². Αυτό ενέπλεξε εκπαιδευτικούς και μαθητές σε αντιπαραθέσεις που αναστάτωναν την ομαλή λειτουργία των σχολείων. Το φαινόμενο δεν αφορούσε μόνο τα Γυμνάσια, αλλά και τα Δημοτικά σχολεία. Τον Απρίλιο του 1961 η ΠΟΕΔ (Παγκύπρια Ομοσπονδία Ελλήνων Διδασκάλων) υποχρεώθηκε να εκδώσει ανακοίνωση για τον ανταγωνισμό κομμάτων και οργανώσεων που στόχευαν στη διείσδυση μέσα στα Δημοτικά σχολεία. Αφού επεσήμαινε ότι «μερικοί Οργανώσεις επιζητούν να χρησιμοποιούν τους μαθητές των Δημοτικών Σχολείων προς προώθησιν των ιδικών των επιδιώξεων, προβάλλοντας μάλιστα αυτά τα παιδιά και εις τας δημοσίας εμφανίσεις των», απηύθυνε «θερμήν έκκλησιν ... να σταματήσει η εντελώς απαράδεκτος από εκπαιδευτικής πλευράς τακτική της αναμίξεως των παιδιών του Δημοτικού Σχολείου εις τας πολιτικές αυτών ενεργείας και δραστηριότητας»³⁵³.

Η «Οργάνωση Προστασίας Ελλήνων Κυπρίων» του βουλευτή Νικόλαου Σαμψών κατηγορήθηκε από την Αστυνομία ως υπεύθυνη για τη δολοφονία του Βρετανού αρχιτέκτονα Πήτερ Γκρέι στις 12 Μαΐου 1961. Μετά από αιχμές της εφημερίδας «Εθνική» εναντίον του Σαμψών, η οργάνωση κινητοποίησε τον «Αντικομμουνιστικό Σύνδεσμο Εθνικής Νεολαίας». Αυτός δραστηριοποίησε τα μέλη του στα σχολεία, οδηγώντας τελικά ολόκληρες εκπαιδευτικές μονάδες σε διαδηλώσεις υποστήριξής του. Οι διαδηλώσεις σχολείων υπέρ του Ν. Σαμψών πραγματοποιήθηκαν στις 12 Οκτωβρίου 1961. Είχε προηγηθεί όμως έντονη αναστάτωση σε σχολεία της Λευκωσίας (ανάμεσά τους ήταν και το μεγαλύτερο της Κύπρου, το Παγκύπριο Γυμνάσιο) στα οποία, παρά τις προσωπικές επισκέψεις του Ν. Σαμψών, δεν επιτράπηκε να συμμετάσχουν στις διαδηλώσεις. Ο λόγος ήταν ότι σε αυτά ασκούσαν επιρροή ανταγωνιστές του³⁵⁴. Το θέμα της συμμετοχής μερίδας σχολείων και μαθητών σε αυτές τις διαδηλώσεις ανησύχησε και απασχόλησε την ΕΚΣΚ³⁵⁵. Η δραστηριοποίηση

προεδρικές εκλογές. Αυτά τα στελέχη έτυχαν αποκλεισμού από τον κορμό του Κράτους (όπου αυτό ήταν δυνατό). Στο χώρο της Εκπαίδευσης, η πιο γνωστή περίπτωση ήταν αυτή του θεολόγου Φώτη Παπαφώτη, ο οποίος είχε δημοσίως ταχθεί κατά του Μακαρίου. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 6^η Ημερομηνίας 4. 9. 1962» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 144-5: Γίνεται λόγος για προσφυγή του θεολόγου Φ. Παπαφώτη στο Συνταγματικό Δικαστήριο, λόγω του μη διορισμού του ως καθηγητή από το ΓΕΠ. Αναφέρεται ρητά στα πρακτικά ότι οι λόγοι του μη διορισμού του «συνδέονται προς την έναντι του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου και Προέδρου της Δημοκρατίας Κου Μακαρίου συμπεριφοράν αυτού».

³⁵² Δρουσιώτης, Μ. ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη, ό.π., σ. 392

³⁵³ Ελευθερία, 15 Απριλίου 1961

³⁵⁴ Σύμφωνα με υπηρεσιακό έγγραφο που δημοσιεύει ο Μ. Δρουσιώτης, ο τότε Υποδιευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου (μετέπειτα Διευθυντής του και αργότερα Υπουργός Παιδείας) Φρίξος Πετρίδης, θεωρούνταν ότι βρισκόταν υπό την επιρροή του υπουργού Εσωτερικών Πολύκαρπου Γιωρκάτζη. Γι' αυτό και αντιτάχθηκε έντονα στη συμμετοχή του σχολείου του στις διαδηλώσεις. Μετά από αυτό, ο Νικόλαος Σαμψών έδωσε εντολή να τοποθετηθεί βόμβα στο σπίτι του Φρίξου Πετρίδη. Βλέπε Δρουσιώτης, Μ. ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη, ό.π., σ. 387-391.

³⁵⁵ Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας,

εξωεκπαιδευτικών οργανώσεων στα σχολεία απασχόλησε και τον Τύπο, τους συλλόγους εκπαιδευτικών ανά σχολική μονάδα και τους συλλόγους γονέων³⁵⁶.

Οι συνθήκες αυτές δημιουργούσαν κλίμα ανταγωνισμού στη βάση του εθνικιστικού λόγου και περιόριζαν την ελεύθερη έκφραση αντίθετων απόψεων. Επιπλέον, δημιουργούσαν εμπόδια στην επικέντρωση των εκπαιδευτικών και των μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία αυτή καθεαυτή. Υπήρχε κλίμα γενικότερης αυθαιρεσίας στη βάση της ένοπλης δύναμης, το οποίο επέτρεπε και σε μη πολιτικές ομάδες να παρεμβαίνουν δυναμικά στα σχολεία, διασαλεύοντας τη λειτουργία τους. Μια από αυτές τις μη πολιτικές ένοπλες ομάδες, είχε εγκλωβίσει ως ομήρους τους εκπαιδευτικούς ενός Γυμνασίου το 1963, το δε περιστατικό αρχικά δεν είδε καν το φως της δημοσιότητας³⁵⁷.

Το κλίμα έντασης στις διακοινοτικές σχέσεις, λόγω της «κρίσης των δήμων», δημιουργούσε ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα και στα σχολεία, όπου άρχισε να γίνεται αισθητή και η διασάλευση των σχέσεων Αθηνών-Λευκωσίας. Άσκηση πίεσης προς την Αθήνα επιχείρησε και η εκεί οργάνωση των κυπρίων φοιτητών (ΕΦΕΚ), επικρίνοντας έντονα τους Κ. Καραμανλή και Ευ. Αβέρωφ. Η παρέμβαση χαιρετίστηκε επίσημα από τον Κ. Σπυριδάκι³⁵⁸.

Όλα αυτά συνέβαιναν σε μια περίοδο κατά την οποία νομοθετικά και με διοικητικές

Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδρίασις 74 - Ημερομηνίας 20.10. 1961», σ. 1: «Να διεξαχθή υπό του Γραφείου Παιδείας πλήρης έρευνα δια την υπό μαθητών μέσης εκπαίδευσέως εγκατάλειψιν των μαθημάτων των και να καταλογισθούν ευθύνη εις τους τυχόν υπευθύνους καθηγητάς και μαθητάς». Το θέμα όμως, λόγω της ιδιαιτερότητάς του, δεν είχε συνέχεια.

³⁵⁶ *Ελευθερία*, 19 Οκτωβρίου 1961: «Καταδικάζεται και πάλιν η επέμβασις εξωσχολικών παραγόντων εις τα σχολεία». Δημοσιεύει τις αποφάσεις των καθηγητικών συλλόγων και των συλλόγων γονέων του Παγκυπρίου Γυμνασίου Θηλέων Παλλουριώτισσας στη Λευκωσία και του Γυμνασίου Πολεμίου Λεμεσού. Σ' αυτές καταδικάζονται τα γεγονότα «ως διασαλεύσαντα επικινδύνως την λειτουργίαν των σχολείων» και διατυπώνεται η θέση ότι «οιαδήποτε επέμβασις εξωσχολικών παραγόντων απάδει προς τους σκοπούς της εκπαίδευσέως και βλάπτει τα μέγιστα την Παιδείαν».

³⁵⁷ Κ.Α. Ε10/15/156 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως - 33^η Συνεδρίασις - Ημερομηνία 28. 1. 1963» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. «Κατόπιν παρασχεθείσης υπό του κ. Προέδρου πληροφορίας ότι προσωποφόροι φέροντες περιστροφον και ράβδους ηπέλιθσαν και εξηνάγκασαν τον Γυμνασιάρχην και τους καθηγητάς του Γυμνασίου Λευκονοίκου να περιορισθούν εις τα Γραφεία των», αποφασίστηκε η έκδοση ανακοίνωσης, στην οποία να σημειώνεται ότι «τα εκπαιδευτικά ζητήματα ρυθμίζονται υπό των εκπαιδευτικών αρχών και ουχί δι' επεμβάσεως οιωδήποτε ανευθύνων». Το θέμα άρχισε να προβάλλεται στον Τύπο μόλις στις 7 Φεβρουαρίου, μετά από ανακοίνωση του Συνδέσμου Γονέων. Η περιορισμένη προβολή του, αποτελεί ένδειξη του ότι δε θεωρήθηκε ως ιδιαίτερα ασυνήθιστο ή ακραίο περιστατικό. Βλέπε *Ελευθερία*, 7 Φεβρουαρίου 1963.

³⁵⁸ Κ.Α. Ε14/462/10-11 «Κύπριοι σπουδασταί εις το εξωτερικόν - Εθνική Φοιτητική Ένωσις Κυπρίων - Εν Αθήναις τη 9^η Ιανουαρίου 1963». Επιστολή του προεδρείου της ΕΦΕΚ προς τον πρωθυπουργό της Ελλάδας Κ. Καραμανλή. Σε έντονο ύφος τον κατηγορεί ότι δεν στηρίζει την πολιτική Μακαρίου στο θέμα, ότι επιδεικνύει ανοχή προς την Άγκυρα και σημειώνει ότι αν συνεχίσει «την παρούσαν ψυχράν και απαράδεκτον τακτικήν, τότε θα Σας θεωρήσωμεν συνυπεύθυνους της Τουρκικής συνωμοσίας εις βάρος της Κύπρου», θα τον καταγγείλει στην ελληνική κοινή γνώμη και θα καλέσει «τον Ελληνικόν λαόν, όπως μαζί μας αγωνισθή δια την απομάκρυνσίν Σας εκ της εξουσίας». Σε ανάλογη επιστολή προς τον υπουργό Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ, η ΕΦΕΚ τον επικρίνει για δηλώσεις του (ελληνικός Τύπος 7 Ιανουαρίου 1963) με τις οποίες χαρακτηρίζει ως «ακραία» τη θέση Μακαρίου. Η ΕΦΕΚ τον απειλεί ότι «θα αντιδράσει εις το μέλλον έναντι τούτων διά παντός μέσου». Βλέπε Κ.Α. Ε14/462/12 «Κύπριοι σπουδασταί εις το εξωτερικόν - Εθνική Φοιτητική Ένωσις Κυπρίων - Εν Αθήναις τη 8^η Ιανουαρίου 1963». Είναι χαρακτηριστικό ότι σε επιστολή του μετά την παραλαβή αντιγράφων των επιστολών, ο Κ. Σπυριδάκις ευχαριστεί την ΕΦΕΚ για τις θέσεις της και την εθνική της δράση.

πράξεις οικοδομούνταν το Εκπαιδευτικό Σύστημα, επιχειρούνταν η προσαρμογή στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (του 1959) της Ελλάδας και γινόταν προσπάθεια επίλυσης πολλαπλών πρακτικών ζητημάτων³⁵⁹. Σύντομα μάλιστα (Δεκέμβριος του 1963), οι ένοπλες διακοινοτικές συγκρούσεις θα οδηγήσουν τα σχολεία σε προσωρινό κλείσιμο και πολλούς εκπαιδευτικούς και μαθητές στα πεδία των μαχών – αρχικά ως εθελοντές και στη συνέχεια ως στρατεύσιμους³⁶⁰.

VIII. Οι προβολές των πολιτικών εξελίξεων 1964-67 στην Εκπαίδευση

Το πρόβλημα της στράτευσης των εκπαιδευτικών ήταν μεγάλο στα δημοτικά σχολεία³⁶¹. Η εθελοντική ή υποχρεωτική στράτευση άγγιξε και τους σπουδαστές στην ΠΑΚ³⁶². Στη Μέση Εκπαίδευση το πρόβλημα παρέμεινε σοβαρό μέχρι και τη σχολική χρονιά 1966-67³⁶³. Μονάδες – ιδιαίτερα της Λευκωσίας – υποχρεώθηκαν σε σχεδόν τυπική λειτουργία, ενώ η νοοτροπία προτεραιότητας των εξωεκπαιδευτικών δραστηριοτήτων των μαθητών έναντι της σχολικής τους ιδιότητας, εν πολλοίς θα παγιωθεί εφεξής³⁶⁴. Το γεγονός, επίσης, ότι σχολικές μονάδες είχαν εκπαιδευτικούς ή μαθητές νεκρούς κατά τις συγκρούσεις – και έκαναν ότι ήταν δυνατό για να τους τιμήσουν –, καθιστούσε συχνά τυπική και όχι ουσιαστική την

³⁵⁹ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, ιδιαίτερα σ. 15-28

³⁶⁰ Heywood, A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, ό.π., σ. 322: «Ο άμαχος πληθυσμός, κατά συνέπεια, στρατικοποιείται: μολύνεται με τις πολεμικές αξίες της απόλυτης αφοσίωσης, της ολοκληρωτικής αφιέρωσης και της οικειοθελούς αυτοθυσίας. Όταν η τιμή ή η ακεραιότητα του έθνους αμφισβητείται, οι ζωές των απλών ανθρώπων γίνονται ασήμαντες...».

³⁶¹ *Χαραυγή*, 5 Ιουνίου 1965: Προκειμένου να ενισχυθούν οι οικογένειες των στρατευθέντων δασκάλων – λόγω του νέου νόμου για την Εθνική Φρουρά – η συνδικαλιστική τους οργάνωση (ΠΟΕΔ), αποφάσισε τη δημιουργία ειδικού ταμείου. Ο υπουργός Παιδείας Κ. Σπυριδάκης, σε δηλώσεις του στο ΡΙΚ [βλέπε *Χαραυγή*, 20 Ιουλίου 1965], ανέφερε μεταξύ άλλων: «Η εργασία εις τα ελληνικά σχολεία της στοιχειώδους, της μέσης εκπαίδευσως και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας υπήρξε κατά το σχολικόν έτος 1964-65 ομαλωτέρα και αποδοτικωτέρα ή κατά το προηγούμενον, ήτοι το πρώτον έτος της τουρκικής ανταρσίας. Διά τούτο και επανήρχησαν την λειτουργία των σχολεία τινά, άτινα είχαν διακόψει την λειτουργίαν των κατά το 1963-64, μερικώς ή ολικώς. Εντούτοις δυσχέρεια παρετηρήθησαν λόγω της στρατεύσεως διδασκάλων...»

³⁶² Λόγω της στράτευσης πολλών σπουδαστών της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, η διεύθυνση και οι σπουδαστές της ΠΑΚ αποφάσισαν την έκδοση περιοδικού με την επωνυμία «*Εθνοφρουρός*».

³⁶³ Κ.Α. Ε14/ 202/23 «*Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 14 Οκτωβρίου, 1966*». Απάντηση Γ.Δ. του Υ.Π. σε ερώτημα της εφημερίδας *Φιλελεύθερος* για τις ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό στα γυμνάσια. Ο Γ.Δ. παραδέχεται ότι το πρόβλημα οφείλεται κυρίως στη στράτευση πολλών καθηγητών. Αναφέρει ότι γίνεται προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος με απόσπαση στρατευμένων καθηγητών στα σχολεία, με προσωρινό διορισμό διδασκάλων για να διδάσκουν στις κατώτερες τάξεις Γυμνασίου και με παραχώρηση υπερωρίων σε υπηρετούντες καθηγητές. Υ.Π. και Ε.Ε.Υ. κατέβαλαν επίσης προσπάθειες για να φέρουν καθηγητές από την Ελλάδα, σε περιορισμένους όμως αριθμούς.

³⁶⁴ Βλέπε ετήσιες λογοδοσίες του Διευθυντή του Παγκυπρίου Γυμνασίου Φρ. Πετρίδη, ιδιαίτερα στις επετηρίδες 1964-1967. Επίσης, έκθεσή του προς το ΓΕΠ τον Ιούλιο του 1964 (Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Σελίδες από την ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Επιμ. Χατζηκωστής, Γ.Ν., Λευκωσία 1993, σ. 101), όπου σημειώνει: «*Η εν Κύπρω πολιτική κατάσταση εδημιούργησε συνθήκας επιδρώσας δυσμενώς εις την λειτουργίαν του Σχολείου και την ψυχικήν διάθεσιν και ηρεμίαν των μαθητών, πολλοί των οποίων απουσιάζουν επί ημέρας ως εντεταγμένοι εις τας ομάδας αμύνης. Λόγω ακριβώς της πολιτικής ανωμαλίας αι δραστηριότητες του Σχολείου έχουν ατονήσει από την 21 Δεκεμβρίου 1963...*».

επαναλειτουργία σχολείων³⁶⁵. Αυτή «η γενικότερα εν Κύπρω κατάστασις» θα οδηγήσει τον Διευθυντή του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας Κλεάνθη Γεωργιάδη στη διατύπωση ανησυχιών, εφόσον «έχει παρατηρηθή ουσιαστική χαλάρωσις» στο ήθος και στην επίδοση των μαθητών³⁶⁶. Ο Κ. Σπυριδάκης, στην πρώτη του εγκύκλιο προς τους μαθητές ως υπουργός, θα ασχοληθεί σχεδόν αποκλειστικά με το ζήτημα αυτό και την ανάγκη οι μαθητές να αφοσιωθούν στο έργο τους «δια της φιλοτίμου εργασίας και πειθαρχίας», αποφεύγοντας την «αναρχίαν» και «απειθαρχίαν»³⁶⁷. Το ίδιο ανήσυχος εμφανίστηκε στη λογοδοσία του για το 1964-65 και ο Διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου³⁶⁸. Το πρόβλημα φαίνεται να επέτεινε το γενικότερο κλίμα που είχε δημιουργηθεί από τις αρχές του 1963, με χαλάρωση των λειτουργιών του ευρύτερου δημόσιου τομέα, λόγω της έντασης³⁶⁹.

Αντιπροσωπεία των μαθητών που επισκέφθηκε τον Πρόεδρο της ΕΚΣΚ Κωνσταντίνο Σπυριδάκι το Μάρτιο του 1965, επικαλέστηκε την κατάσταση, προκειμένου να ζητήσει αναστολή εφαρμογής του θεσμού του Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου που προνοούσε η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964. Ως αιτιολογικό προέβαλε τα προβλήματα εξαιτίας της «ελλιπούς κατάρτισης των μαθητών ως εκ της ανωμάλου καταστάσεως και της προσφοράς υπηρεσίας πλείστων εξ αυτών εις τον αγώνα»³⁷⁰. Λίγες μέρες αργότερα, η Ελληνική Πρεσβεία στη Λευκωσία εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία γνωστοποιούσε ότι οι απόφοιτοι

³⁶⁵ Κ.Α. Ε11/180/213 «Γεωργικόν Γυμνάσιον Μόρφου – Ψήφισμα επί τω ηρωικώ θανάτω του ήρωος Στέφανου Πέτρου, 23.9.1964». Παρατίθενται οκτώ δράσεις του σχολείου προκειμένου να τιμηθεί ο μαθητής του σχολείου – 15ετής – «όστις έπεσεν αγωνιζόμενος ηρωικώς υπέρ της πατρώας γης εν Τηλλυρία την 9^{ην} Αυγούστου 1964». Το όλο κλίμα έδωσε επίσης νέα ώθηση στην πολιτική των μνημείων. Βλέπε και Χαραυγή, 4 Απριλίου 1965.

³⁶⁶ Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967, σ. 21. Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι, στους πίνακες που παρατίθενται στην ίδια έκθεση, εμφανίζεται μεγάλη διακύμανση στους αριθμούς μαθητών. Η διαφορά μαθητών Γυμνασίου μεταξύ 1962-63 και 1963-64 δεν μπορεί να εξηγηθεί από τις εγγραφές του 1961-62 και 1962-63 στη Στ' Δημοτικού. Ούτε η αύξηση των μαθητών της Τεχνικής Εκπαίδευσης ερμηνεύει επαρκώς τη διαφορά. Ακόμη, το 1965-66 και 1966-67, ενώ ο αριθμός των κοριτσιών στα γυμνάσια είναι κατά βάση σταθερός, των αγοριών μειώνεται κατά περίπου 600 και 750 αντίστοιχα, με τους αριθμούς αυτούς να αφορούν κυρίως τις μεγάλες τάξεις (Ε' και Στ'). Ο Φρίξος Πετρίδης, στη Λογοδοσία του για το σχολικό έτος 1965-66 [βλέπε *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου 1965-66*, Λευκωσία 1967, σ. 24], αναφέρθηκε σε γονείς αγοριών που μόλις τελείωσαν την Ε' τάξη Γυμνασίου, τα έστειλαν στο εξωτερικό για να αποφύγουν τη στράτευση.

³⁶⁷ Κ.Α. Ε14/3/2 «Υπουργείον Παιδείας – Γραφείον Υπουργού – Αρ. Εγκυκλίου 2 – Προς τους μαθητάς των ελληνικών σχολείων στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσως και τους σπουδαστάς της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου – 31 Μαρτίου 1965».

³⁶⁸ *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου 1964-65*, Λευκωσία 1966, σ. 27-29

³⁶⁹ Κ.Α. Ε14/30/18-20 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου» [13 Μαρτίου 1963 και 26 Μαρτίου 1963]. Η τάση χαλάρωσης ήταν τέτοια που υποχρέωσε σε αλληπάλληλες αυστηρές οδηγίες για κανονική προσέλευση του προσωπικού όλων των δημόσιων υπηρεσιών στις θέσεις εργασίας του. Για τη συνέχιση και την επίταση αυτής της κατάστασης για αρκετό διάστημα μετά τις διακοινοτικές συγκρούσεις, βλέπε Κ.Α. Ε14/30/69 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου – 1^η Ιουνίου, 1965 – Απουσία Δημοσίων Υπαλλήλων και Εκπαιδευτικών εκ των Εργασιών των». Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Παρατηρήθη προσφάτως ότι δημόσιοι υπάλληλοι και εκπαιδευτικοί εξακολουθούν να μη προσέρχονται κανονικώς εις την εργασίαν των, προβάλλοντες ως δικαιολογίαν την εκτέλεσιν ειδικών εθνικών καθηκόντων. Επειδή την ευθύνην της νήσου ανέλαβεν από πολλού ο δια νόμου συσταθείς τακτικός στρατός [Εθνική Φρουρά], απάντων των εθελοντών απολυθέντων εκ των τάξεων της Εθνικής Φρουράς, η εκτέλεσις εθνικών καθηκόντων δεν δύναται να εξακολουθήση να γίνεται αποδεκτή ως δικαιολογία δια την μη κανονικήν προσέλευσιν δημοσίων υπαλλήλων και εκπαιδευτικών εις τας εργασίας των».

³⁷⁰ Χαραυγή, 12 Μαρτίου 1965

ελληνοκυπριακών γυμνασίων θα μπορούσαν να εγγραφούν σε ελληνικά πανεπιστήμια για την ακαδημαϊκή χρονιά 1965-66, χωρίς να είναι κάτοχοι Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου³⁷¹. Το ίδιο το ΓΕΠ ζήτησε από τους εκπαιδευτικούς να επιδείξουν τη μεγαλύτερη δυνατή επιείκεια στις τελικές και απολυτήριες εξετάσεις, λόγω της προηγηθείσας κατάστασης³⁷².

Κατά τη διάρκεια των διακοινοτικών συγκρούσεων στις πόλεις, τα Βρετανικά στρατεύματα στην Κύπρο διαδραμάτισαν ρόλο ειρηνευτικής δύναμης – μέχρι την αποστολή της UNFICYP – και στρατωνίστηκαν σε σχολεία, πράγμα που ανέστειλε για επιπλέον χρονικό διάστημα τη λειτουργία τους³⁷³. Παράλληλα, το μοναδικό δικοινοτικό σχολείο που λειτουργούσε στη Λευκωσία από το 1901, το English School, έπαψε στην πράξη να είναι δικοινοτικό, αφού μετά τις ένοπλες συγκρούσεις οι Τουρκοκύπριοι μαθητές σταμάτησαν να φοιτούν σε αυτό³⁷⁴.

Τα γεγονότα του 1963-64 ανανέωσαν τον εθνικιστικό λόγο στην Κύπρο στο χώρο της Εκπαίδευσης. Οι έντονες διαβουλεύσεις που άρχισαν με πρωτοβουλία των ΗΠΑ για διευθέτηση του Κυπριακού στη βάση της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα (με παραχώρηση ανταλλαγμάτων στην Τουρκία), έδωσαν ώθηση στον ενθουσιασμό και στην προσδοκία. Η Ένωση άρχισε να θεωρείται θέμα χρόνου³⁷⁵. Η βεβαιότητα για την επικείμενη Ένωση θα διακρίνει το λόγο και επιφανών εκπαιδευτικών³⁷⁶. Σε μερικά επίσημα έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας, καθιερώνεται μέχρι και η μη – πολιτειακή – διάκριση μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου³⁷⁷. Η απαραίτητη υπογραφή «διαβεβαίωσης» εκ μέρους των νεοδιόριστων

³⁷¹ Χαραυγή, 7 Απριλίου 1965

³⁷² Κ.Α. Ε12/211/11 «Ανακοινωθέν του Γραφείου Παιδείας επί του θέματος των γραπτών εξετάσεων – 26. 5. 1964»

³⁷³ Κ.Α. Ε12/217/12 «Γραφείον Παιδείας – Εν Λευκωσία τη 5^η Φεβρουαρίου 1964 – Σχολικήν Εφορείαν Λευκωσίας». Το γεγονός αυτό ενέτεινε τα αντιβρετανικά συναισθήματα και για το λόγο ότι σε κάποιες περιπτώσεις διαπιστώθηκαν βανδαλισμοί: «Υπό της Διευθυντρίας του σχολείου φανερωμένης δ/δος Γιαννούλας Μιχαήλ, κατηγγέλθη προς ημάς ότι ο Αγγλικός στρατός, ο οποίος διέμενεν εις το Παρθεναγωγείον Φανερωμένης, έγγραφεν επί της φωτογραφίας του Μακαριωτάτου και επί του πίνακος των Φυλακισμένων Μνημάτων απαραδέκτους φράσεις και ότι επί πλέον μετά την αποχώρησιν του στρατού διεπιστώθη η απώλεια ωρισμένων αντικειμένων».

³⁷⁴ Georgiou, Chr. "The English School", στο Grothusen, K.-D. – Steffani, W. – Zervakis, P. [Editors] *Cyprus*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998, p. 589

³⁷⁵ *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου 1964-65*, Λευκωσία 1966, σ. 10: Σε ομιλία του στις 3 Μαρτίου 1965, ο Φρίξος Πετρίδης αναφερόταν στην Ένωση ως εάν να βρισκόταν επί θύραις. Η ελληνική Κύπρος «ατενίζει ήδη πάνοπλος και αποφασιστική το ποθητόν εθνικόν τέρμα. Το προσεχές και ελληνικόν τούτο ευ ζην η Κύπρος...». Ανάλογες ομιλίες και δηλώσεις γίνονταν από πολιτικά πρόσωπα και διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, σχεδόν καθημερινά. Βλέπε ιδιαίτερα «Κυπριακή Εκπαίδευσις», Έτος Ε', Τεύχος 24, Απρίλιος 1964, ολόκληρο το τεύχος.

³⁷⁶ Ένας από αυτούς, με πλούσια πολιτική και συνδικαλιστική δράση, ο Γαβριήλ Μηνάς, σημείωνε: «Για την Κύπρο... δεν υπάρχει μόνιμη και σταθερή πολιτική και οικονομική πραγματικότητα, γιατί δεν είναι βέβαιο τι θα είναι η Κύπρος ύστερα από ένα χρόνο... Η μόνη ασφαλής πρόβλεψη είναι ότι κάποτε και μάλιστα πολύ σύντομα η Κύπρος θα ενωθή με την Ελλάδα. Άρα η μόνη ρεαλιστική αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων είναι η αντιμετώπιση, που θεωρεί σαν δεδομένο την πραγματοποίηση της Ενώσεως». Βλέπε Μηνάς, Γ. «Η πρόοδος της Κυπριακής Παιδείας και η ταύτισή της με την Παιδεία της Ελλάδας», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Διμηνιαίο Πνευματικό Περιοδικό, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967, σ. 24.

³⁷⁷ Κ.Α. Ε12/95/31 «Υπουργείον Παιδείας – Προς τας Σχολικάς Εφορείας και τους Διευθυντάς Δημοσίων Σχολών Μέσης Παιδείας – 12 Αυγούστου 1966». Ο Διευθυντής Εκπαίδευσης Κλεάνθης Γεωργιάδης αναφέρει: «Παρακαλώ όπως από του προσεχούς σχολικού έτους απαλειφθή εκ της ονομασίας των διαφόρων σχολών Μέσης Παιδείας, των

εκπαιδευτικών πήρε χαρακτήρα εθνικής πράξης³⁷⁸. Με κάπως διαφορετικό λεκτικό, το κείμενο προσομοίαζε στο πνεύμα της «διαβεβαίωσης» που έδιναν οι απόφοιτοι των Παιδαγωγικών Ακαδημιών της Ελλάδας επί δικτατορίας των συνταγματαρχών³⁷⁹. Οι δε όροι «κυπριακή κοινωνία» και «νομιμοφροσύνη στην Κυπριακή Δημοκρατία», θα εμφανιστούν για πρώτη φορά μετά το 1974³⁸⁰.

Η μετατροπή της προσδοκίας σε βεβαιότητα, αναβιώνει και την επιθυμία για επίδειξη ευγνωμοσύνης προς τους αγωνιστές της ΕΟΚΑ. Παρατηρείται αύξηση του χρόνου που αφιερώνεται στα σχολεία για εθνικούς εορτασμούς, ενώ υπάρχει η τάση πολιτικά πρόσωπα να χρηματοδοτούν την καθιέρωση νέων εκδηλώσεων, δραστηριοτήτων ή διαγωνισμών³⁸¹. Η τάση «ελληνοποίησης» διατρέχει πλέον όλους τους τομείς του δημόσιου βίου³⁸². Παράλληλα, στο πλαίσιο της πολιτικής που αναπτύχθηκε για «ένωση από τα κάτω»³⁸³, εντάθηκαν οι

συντηρουμένων υπό του Κράτους, ο χαρακτηρισμός 'ελληνικόν'... διότι ούτος αποτελεί πλεονασμόν. Συνήθως χαρακτηρίζονται δια προσδιορισμού σχολεία των μειονοτήτων, τα Γυμνάσιά μας δε δεν δύνανται να ανήκουν εις την κατηγορίαν ταύτην. Ταύτα είναι φύσει και θέσει ελληνικά ως τα Γυμνάσια της λοιπής Ελλάδος» [η υπογράμμιση δική μου]. Το θέμα είχε αρχικά θέσει σε συνεδρία της ΕΚΣΚ ο Δρ. Χρ. Χαραλάμπους το 1961. Είχε ζητήσει την απόσυρση του όρου «Ελληνικόν» στην επωνυμία των Γυμνασίων, διότι κάτι τέτοιο υπαινισσόταν πως ήταν δυνατό να υπάρχουν και μη Ελληνικά Γυμνάσια «εις την Ελληνικήν Κύπρον». Στην ίδια τοποθέτησή του είχε ζητήσει να σταματήσει η χρήση του όρου «Ελληνοκύπριος» - που κατά τον ίδιο υπαινίσσεται το «ελληνόφωνος» και υποδηλώνει διαφορά από το «Ελληνας». Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/198-202 «Επίσημα Πρακτικά 27ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 28.3.1961».

³⁷⁸ Κ.Α. Ε14/218/1 «Κυπριακή Δημοκρατία - Υπουργείον Παιδείας - Διαβεβαίωσις Καθηγητού». Οι εκπαιδευτικοί, προκειμένου να τύχουν διορισμού, καλούνταν να υπογράψουν κάτω από το εξής κείμενο: «Διαβεβαίω πιστιν εις τα Χριστιανικά και Εθνικά ιδεώδη του Ελληνικού λαού, οία ταύτα διεγράφησαν δια της μακράς θρησκευτικής και εθνικής αυτού ζωής και παραδόσεως, και ότι θα εκπληρώ τα συμφώνως προς ταύτα ανατιθέμενα εις εμέ καθήκοντα διαπαιδαγωγήσεως της Ελληνικής Κυπριακής μαθητιώσης νεολαίας ευόρκως και ευσυνειδήτως, θα υπηρετώ την Ελληνικήν Κυπριακήν κοινωνία και θα πειθαρχώ εις τους νόμους της Πολιτείας, τους κανονισμούς και τας αποφάσεις των εκπαιδευτικών αρχών». Βλέπε συναφώς και Κ.Α. Ε14/218/1 «Καθολόγησις εκπαιδευτικών - Κυπριακή Δημοκρατία - Υπουργείον Παιδείας - Διαβεβαίωσις καθηγητού», καθώς και Κ.Α. Ε14/218/2 «Καθολόγησις εκπαιδευτικών - Extract from Minutes of Council of Ministers dated 16. 9. 1965 - Affirmation by newly appointed Elementary School Teachers and Masters of Schools - Decision No 5033». Προσπάθεια των Κοινοτικών βουλευτών του ΑΚΕΛ - επί ΕΚΣΚ - ώστε να αμβλυνθεί κάπως ο στρατιωτικός χαρακτήρας της «διαβεβαίωσης», τόσο των δασκάλων, όσο και των καθηγητών Μέσης, είχε πέσει στο κενό [βλέπε Κ.Α. Ε10/3/6-8 «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ (ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΒΟΥΛΗ) - ΠΡΑΚΤΙΚΑ 20ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 18.6.1963» (Τρίτη Σύνοδος)].

³⁷⁹ Σταμέλος, Γ. *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 30-31

³⁸⁰ Μαραθεύτης, Μ.Ι. - Ιωαννίδου-Κουτσελίνη, Μ. *Η λειτουργία και τα προγράμματα της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου (1959-1993)*, Λευκωσία 2000, σ. 170

³⁸¹ Αρχείο Γυμνασίου Αρρένων Κύκκου, «Ελλόγιμον Κύριον Χρ. Χαραλάμπους Γυμνασιάρχη Γυμνασίου Αρρένων Κύκκου - 14 Ιουνίου 1967». Επιστολή του βουλευτή Πέτρου Στυλιανού, ο οποίος ζητά την καθιέρωση διαγωνισμού με «έκθεσιν επί θεμάτων αναφερομένων εις τους Εθνικοαπελευθερωτικούς Αγώνας του Ελληνισμού», τον οποίο και θα χρηματοδοτήσει ο ίδιος. Εισηγείται όπως το βραβείο τιτλοφορείται «Βραβείον Πέτρου Στυλιανού εις μνήμην του εθνομάρτυρος Μιχαλάκη Καραολή».

³⁸² Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της χρήσης της Ελληνικής. Μέχρι τα μέσα του 1964, η γλώσσα της διοίκησης ήταν η Αγγλική, τόσο λόγω της πρακτικής από την περίοδο της αποικιοκρατίας, όσο και λόγω της δικαιοδοτικότητας του κράτους. Στο Κ.Α. Ε14/30/39 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου - 24^η Αυγούστου, 1964», έχουμε την πρώτη εγκύκλιο της Γραμματείας του Υπουργικού στην Ελληνική. Κάτω από τον τίτλο «Χρήσις της Ελληνικής γλώσσης εν τοις Κυβερνητικοίς Γραφείοις», συστήνεται η χρήση τα Ελληνικής. Βλέπε και το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

³⁸³ Πολιτική που αποσκοπούσε στην ενοποίηση όσο το δυνατόν περισσότερων θεσμών και οργανώσεων Ελλάδας και Κύπρου, προκειμένου με αυτό τον τρόπο να καταστεί τετελεσμένο γεγονός η ένταξη της Κύπρου στο Ελληνικό Κράτος.

επαφές και ο συντονισμός σε πολιτιστικά και εκπαιδευτικά ζητήματα μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου³⁸⁴. Έγιναν συζητήσεις ακόμη και για ενοποίηση/ένταξη του ΡΙΚ στο ΕΙΡ³⁸⁵. Δημιουργήθηκε, έτσι, κλίμα ανάπτυξης όχι μόνο του εθνικού, αλλά και του πολιτιστικού εθνικισμού³⁸⁶. Ο Κ. Σπυριδάκης, από την πλευρά του, σε εγκύκλιο προς τους εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων, τους καλούσε να εντείνουν τις προσπάθειές τους για καλλιέργεια νέων εμπορούμενων με τα ιδανικά του ελληνισμού και του χριστιανισμού και να εργαστούν προς «πραγματοποίησιν της ενώσεως της Κύπρου μετά της μητρός Ελλάδος»³⁸⁷. Με άλλες εγκυκλίους χαρακτήριζε ως «υπηρεσιακή και ηθική» υποχρέωση των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων στο εξής να δραστηριοποιούνται εθνικά και εκτός σχολείου και να συμμετέχουν σε εξωσχολικές εθνικο-θρησκευτικές εκδηλώσεις. Ο ίδιος, το 1966, κίνησε διαδικασία πειθαρχικών επιπλήξεων – με απειλή πειθαρχικής δίωξης – εναντίον διευθυντών σχολείων και εκπαιδευτικών, λόγω απουσιών που παρατηρήθηκαν σε εθνικούς εορτασμούς, εθνικά μνημόσυνα και δοξολογίες³⁸⁸.

Στο μεταξύ, η σταδιακή διόγκωση του πολιτικού ρόλου του στρατού στην Ελλάδα, θα αρχίσει να επεκτείνεται και στην Κύπρο. Η παρουσία της ελληνικής μεραρχίας στο νησί δεν ήταν η μόνη πηγή αυτής της επέκτασης. Σημαντικότερο, μάλιστα, ρόλο διαδραμάτιζε το σώμα των στρατιωτικών που ανέλαβε την οργάνωση της Εθνικής Φρουράς. Μέσω εκπαιδευτικών και μαθητών, μερίδα αυτών των εξ Ελλάδος στρατιωτικών επιδίωξε την εδραίωση του λόγου της μέσα στην κυπριακή νεολαία με διάφορους τρόπους. Ένας από αυτούς ήταν και η προώθηση στα σχολεία της εφημερίδας «Στρατιωτικά Νέα», που εκδιδόταν από το Γενικό Επιτελείο Στρατού. Το θέμα αυτό απασχόλησε το Υπουργείο Παιδείας, λόγω των αντικρουόμενων απόψεων για το κατά πόσο ήταν ορθό να κυκλοφορεί αυτή η εφημερίδα στα σχολεία³⁸⁹. Το Υ.Π. απέφυγε τελικά να πάρει απόφαση, πράγμα που στην πράξη σήμαινε τη

³⁸⁴ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Ζ', Τεύχη 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 62-63. Η επίσκεψη του υπουργού Παιδείας της Ελλάδας στην Κύπρο, οι συνομιλίες και οι αποφάσεις που λήφθηκαν, αποτυπώνουν περιληπτικά όλη αυτή την κινητικότητα. Επίσης ενδεικτικό, το έγγραφο του ΥΠΕΠΘ προς το Υπουργείο Παιδείας Κύπρου, με το οποίο ανακοινώνεται ότι οι Ελληνοκύπριοι μπορούν να μετέχουν σε όλους τους διαγωνισμούς που διοργανώνει η Ακαδημία Αθηνών, σε εκθέσεις, σε διαγωνισμούς θεάτρου κλπ., ισότιμα με τους Έλληνες πολίτες και χωρίς επιπλέον διαδικασίες (βλέπε *Χαραυγή*, 19 Μαΐου 1965).

³⁸⁵ Πεπονής, Α. *Τα γεγονότα και τα πρόσωπα*, Εκδόσεις Α. Λιβάνη, Αθήνα 2002, σ. 88-90

³⁸⁶ Heywood, Α. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, ό.π., σ. 305-308 [Για τα χαρακτηριστικά των δύο αυτών εκφάνσεων του εθνικισμού]. Ο Αλ. Ηρακλείδης χαρακτηρίζει τον ελληνοκυπριακό εθνικισμό ως «ρομαντικό εθνοτικό-πολιτισμικό», με έντονα αλτρωτική φυσιογνωμία. Ένα μείγμα που τον κατέστησε ιδιαίτερα άκαμπτο. Βλέπε Ηρακλείδης, *Αλ. Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004 – Από την ένωση στη διχοτόμηση*, ό.π., σ. 42.

³⁸⁷ Κ.Α. Ε14/3/2 «Υπουργείον Παιδείας – Γραφείον Υπουργού – Αρ. Εγκυκλίου 3 – Προς του διευθυντάς, καθηγητάς και διδασκάλους των ελληνικών σχολείων στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσως και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου» [31 Μαρτίου 1965]

³⁸⁸ Κ.Α. Ε14/370/13-18 «Ζητήματα Καθηγητών (Γενικός Φάκελος)» [Αλληλογραφία από 24 Ιουνίου 1966 έως 1 Ιουλίου 1966]. Στα υπό αναφορά εθνικά μνημόσυνα συγκαταλεγόταν και το μνημόσυνο του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και των υπολοίπων πεσόντων το 1453 στην Κωνσταντινούπολη.

³⁸⁹ Κ.Α. Ε14/202/1-3 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων» [23 Μαΐου 1966 – 15 Ιουνίου 1966].

συνέχιση της κυκλοφορίας της εφημερίδας στα σχολεία. Αυτό αποτελούσε και ένα δείγμα της σχετικής αδυναμίας του Υπουργείου να επεμβαίνει ουσιαστικά στο τι γινόταν σε επίπεδο πολιτικών ζυμώσεων μέσα στις σχολικές μονάδες. Μια αδυναμία η οποία σταδιακά θα εντείνεται μέχρι το 1974.

Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της «ένωσης από τα κάτω» και στην προαγωγή του εθνικιστικού λόγου, διαδραμάτισαν και οι Ελληνοκυπριακές εκπαιδευτικές οργανώσεις. Η ΟΕΛΜΕΚ, από τον Ιούνιο του 1965 κορύφωσε τις πιέσεις της προς την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας για να προωθήσει μέτρα εκπαιδευτικής ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα³⁹⁰. Είχε προηγηθεί μια ενθουσιώδης διαδικασία κατά την περίοδο της υφυπουργίας του Λ. Ακρίτα στην κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου: Με ανακοίνωση στον Τύπο στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1964, το ΚΔΣ της ΟΕΛΜΕΚ «τάσσεται ανεπιφυλάκτως υπέρ της άμεσου και ουσιαστικής εκπαιδευτικής ενώσεως Κύπρου – Ελλάδος», αποφασίζει «ένταξιν της ΟΕΛΜΕΚ εις την δύναμιν της ΟΛΜΕ»³⁹¹, και μετάβαση στην Αθήνα για επαφές με τον υφυπουργό Εθνικής Παιδείας Λ. Ακρίτα³⁹². Σε σχετικό υπόμνημα προς τον τελευταίο, αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι η εκπαιδευτική ένωση επιβάλλεται, «ούτως ώστε η Κύπρος, ως εκπαιδευτική επαρχία της Μητρος Πατρίδος, αποτελέση τον προάγγελον αλλά και τον φρουρόν ταυτοχρόνως της εις το προσεχές μέλλον αναμενόμενης πολιτικής Ενώσεως»³⁹³. Σε παρόμοιου περιεχομένου έγγραφο προς τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου, εισηγείται συγκεκριμένα σημεία τα οποία θα πρέπει να τύχουν άμεσης εφαρμογής:

«1. Πλήρης εφαρμογή εν Κύπρω του Ελληνικού Αναλυτικού Προγράμματος.

2. Πλήρης εξάρτησις της διοικήσεως των εν Κύπρω εκπαιδευτικών πραγμάτων από το

Αλληλογραφία του Γ.Δ. του Υ.Π. με τη διεύθυνση της εφημερίδας *Πατρίς*. Η θέση του Γ.Δ. είναι ότι αποθαρρύνει την ανάγνωση εφημερίδων στο σχολείο, όμως δεν μπορεί να απαγορεύσει στους μαθητές να διαβάζουν εφημερίδες εκτός σχολείου – αφήνοντας να νοηθεί ότι δεν υπάρχει πρόβλημα με την προμήθειά τους στο σχολείο και την ανάγνωση εκτός αυτού. Επικαλείται δε το γεγονός ότι η συγκεκριμένη εφημερίδα είναι επίσημο όργανο του Ελληνικού Στρατού.

³⁹⁰ *Χαραυγή*, 15 Ιουνίου 1965. Το ΚΔΣ της ΟΕΛΜΕΚ είχε αλληπάλληλες επαφές με τον Πρόεδρο της Ελλάδας, τον Υπουργό Παιδείας, το Διευθυντή του Γραφείου Παιδείας και την Κοινοβουλευτική Επιτροπή Παιδείας. Σε όλες, στον πυρήνα των αιτημάτων βρίσκεται η άμεση και απόλυτη ταύτιση της Εκπαίδευσης της Κύπρου με εκείνη της Ελλάδας και η προώθηση συγκεκριμένων μέτρων υλοποίησης. Λίγες μέρες αργότερα, η ηγεσία της ΟΕΛΜΕΚ θα έρθει σε ευθεία σύγκρουση με τον Κ. Σπυριδιάκι, δηλώνοντας ότι θεωρεί πως οι επιλογές του αντιστρατεύονται την εκπαιδευτική ένωση (βλέπε *Χαραυγή*, 26 Ιουνίου 1965). Η κατάσταση θα οξυνθεί με νέο υπόμνημα της οργάνωσης προς τον Υπουργό (*Φιλελεύθερος* και *Χαραυγή*, 14 Ιουλίου 1965) και απάντηση του Υπουργείου ότι η εκπαιδευτική ταύτιση δεν προϋποθέτει κατ' ανάγκη τη διοικητική ένωση (*Φιλελεύθερος* και *Χαραυγή*, 17 Ιουλίου 1965). Βλέπε και τις σχετικές αναφορές στα άλλα κεφάλαια.

³⁹¹ Την τακτική αυτή ακολούθησε και ο κλάδος των εκπαιδευτικών Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, αρχίζοντας διαδικασία υπαγωγής του στον Πανελλήνιο Σύνδεσμο Εκπαιδευτικών Λειτουργών Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαιδευσεως. Βλέπε Κ.Α. Ε14/8/1 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαίνοντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι». Βλέπε επίσης το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων», με αναφορά και στις προσπάθειες της οργάνωσης των εκπαιδευτικών Δημοτικής.

³⁹² Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965», 29. 9. 1964

³⁹³ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965 – Εξοχώτατον Υφυπουργόν Παιδείας κ. Λουκίην Ακρίταν, Αθήναις τη 8.10.1964 (υπόμνημα)»

Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδος.

Τούτο εννοούμεν ως εξής:

(α) Οι Έλληνες Κύπριοι Εκπαιδευτικοί να διορισθούν εις οργανικάς θέσεις του Υμετέρου Υπουργείου δημιουργηθησομένης εν Κύπρω.

(β) Να παραχωρηθούν συντάξεις εις τους Έλληνας Κυπρίους εκπαιδευτικούς, ως προνοεί ο Ελληνικός νόμος, υπολογιζόμεναι επί του βασικού μισθού του εν Κύπρω παρεχομένου.

(γ) Να επεκταθή και εις την περίπτωσιν της Κύπρου η παρεχόμενη εις την υπόλοιπον Ελλάδα δ'ωρεάν παιδεία»³⁹⁴.

Τα όσα έγιναν και διαμείφθηκαν στη σημαντική επίσκεψη της ηγεσίας της ΟΕΛΜΕΚ στην Αθήνα (9 – 14 Οκτωβρίου 1964), περιγράφονται σε τετρασέλιδη έκθεση της οργάνωσης. Εδώ γίνεται λόγος όχι μόνο για την πανηγυρική κήρυξη της ένταξης της ΟΕΛΜΕΚ στην ΟΛΜΕ (10 Οκτωβρίου 1964), αλλά και στις συναντήσεις με τον πρωθυπουργό της Ελλάδας Γ. Παπανδρέου, τον υπουργό Εξωτερικών Γ. Γεωργόπουλο, τον υφυπουργό Εθνικής Παιδείας Λ. Ακρίτα και υπηρεσιακούς. Μέσα από όσα περιγράφονται, διαφαίνεται η βεβαιότητα για την επικείμενη πολιτειακή Ένωση, καθώς και ψήγματα της φιλοσοφίας των εκάστοτε συνομιλητών – περιλαμβανομένου και του πρωθυπουργού – για τους στόχους αυτής της διαδικασίας³⁹⁵.

Σε συνάντηση με τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου στις 10 Οκτωβρίου, η ΟΕΛΜΕΚ του επέδωσε άλλο υπόμνημα. Εκτός των όσων περιέχονται στο έγγραφο που του αποστάληκε τρεις μέρες αργότερα (και είχε ήδη δοθεί στον Υφ.ΥΠΕΠΘ), σε αυτό περιέχονται και πολιτικές/αξιολογικές κρίσεις ευρύτερες. Τόσο εναντίον τρίτων χωρών και πολιτικών δυνάμεων εντός Κύπρου, όσο και για τις «εθνικώς διαβρωτικές» Συμφωνίες εγκαθίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας³⁹⁶. Ακολούθησε μια σειρά από υπομνήματα στο ίδιο πνεύμα προς τον

³⁹⁴ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965 – Έγγραφο προς τον Πρωθυπουργόν της Ελλάδος, εν Αθήναις, τη 13^η Οκτωβρίου 1964»

³⁹⁵ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965 – Προς τας Κυπριακάς πρωινάς εφημερίδας» (χωρίς ημερομηνία)

³⁹⁶ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965 – Εξοχώτατον Πρόεδρον της Ελληνικής Κυβερνήσεως και Υπουργόν Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Γεώργιον Παπανδρέου, Αθήναι τη 10 Οκτωβρίου 1964»: «Η ΟΕΛΜΕΚ, ήτις ουδέποτε έπαυσε να αγωνίζεται με κατεύθυνσιν την Ακρόπολιν, αντιλαμβάνεται ότι, πλην των εχθρικώς διακειμένων προς την γραμμήν της Αυτοδιαθέσεως – Ενώσεως γνωστών κυβερνήσεων, των οποίων ο τύπος, το ραδιόφωνον, η τηλεόρασις και οι πράκτορες διεξάγουσιν ανθελληνικήν και ανθελθινικήν προπαγάνδαν, υπάρχουν δυστυχώς και εκ των ένδον συνειδητοί υποστηρικταί αλλά και ακούσιοι συνεργάται της τοιαύτης προπαγάνδας, αποτελούντες την "πέμπτην φάλαγγα". Εν σχέσει προς την διαπίστωσιν ταύτην, η ΟΕΛΜΕΚ έχει την γνώμην ότι η ανθελληνική και ανθελθινική εκστρατεία δεν θα εύρισκεν ούτε προθύμους κήρυκας ούτε πρόσφορον έδαφος δια τα τοιαύτα κηρύγματα, εάν δεν εμεσολάβει η εθνικώς διαβρωτική τετραετία 1959 – 63, ήτις υπήρξεν αποτέλεσμα των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, τας οποίας τότε, ως αρχηγός της αξιωματικής αντιπολιτεύσεως, είχετε στιγματίσει, δικαίως, ως εθνικόν έγκλημα και δια τας οποίας τώρα, ως Πρωθυπουργός της Ελλάδος, ανελάβετε 'να χορηγήσετε το πιστοποιητικόν θανάτου των'».

πρόεδρο Μακάριο, τον πρέσβη της Ελλάδας και τον Διευθυντή του ΓΕΠ³⁹⁷.

Οι δραστηριότητες αυτές της ηγεσίας της ΟΕΛΜΕΚ, σύντομα είχαν πολλαπλές παρενέργειες: (α) Πολύμηνη σύγκρουση με τον υπουργό Παιδείας Κ. Σπυριδάκι, ο οποίος θεωρούσε ότι η οργάνωση υπερέβη τις αρμοδιότητές της και καθόριζε εκπαιδευτική και ευρύτερη πολιτική³⁹⁸. (β) Εσωτερικές συγκρούσεις στον εκπαιδευτικό κόσμο (όταν οι προσδοκίες για σύντομη υλοποίηση της Ένωσης ματαιώθηκαν)³⁹⁹. (γ) Δημιουργία κλίματος μεταξύ των εκπαιδευτικών για έλεγχο των εθνικών φρονημάτων αλλήλων, περιλαμβανομένης και της ηγεσίας τους⁴⁰⁰.

ΙΧ. Η Εκπαίδευση στη δίνη της εσωτερικής κρίσης και της σύγκρουσης Αθηνών-Λευκωσίας (1967-74)

Η πολιτική που εγκαινίασε η οργάνωση των εκπαιδευτικών Μέσης και οι διασυνδέσεις που αναπτύχθηκαν με πολιτικούς παράγοντες στην Αθήνα, θα συνεχίσουν να προκαλούν την ανησυχία του υπουργού Παιδείας Κ. Σπυριδάκι και κατά την περίοδο 1965-66⁴⁰¹. Η απόφαση της Γενικής Συνέλευσης της οργάνωσης να εξουσιοδοτήσει νέες επαφές – κυρίως με την ελληνική κυβέρνηση – για άμεση προώθηση της εκπαιδευτικής ένωσης⁴⁰², πυροδότησε ένα διετή διάλογο και αντεγκλήσεις γύρω από το θέμα⁴⁰³. Το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1967, εν μέσω πολυήμερης απεργίας για την εκπαιδευτική ένωση και εργασιακά ζητήματα, η

³⁹⁷ Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ, Έτος Δ', Τεύχος 4, Λευκωσία 1964-65, σ. 10-12

³⁹⁸ Κράτησε μέχρι τα μέσα του 1966 και απασχόλησε τον Τύπο με εκτενή ρεπορτάζ.

³⁹⁹ Οι συγκρούσεις αυτές ήταν έντονες στο ΚΔΣ της οργάνωσης όταν υιοθετήθηκε από τον Μακάριο «η γραμμή του εφικτού». Τα μέλη του ΚΔΣ διχάστηκαν σε «ενωτικούς» και «υποστηρικτές του Μακαρίου». Είχε προηγηθεί, όμως, εσωτερική κρίση στην ΟΕΛΜΕΚ, όταν το Επαρχιακό Γραφείο Πάφου της οργάνωσης εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία κατηγορούσε το ΚΔΣ ότι «τηρεί σιγή» στο αντιμεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της δικτατορίας στην Εκπαίδευση. Ακολούθησαν έντονες εκατέρωθεν δημόσιες τοποθετήσεις. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 7 Μαΐου 1967. Βλέπε επίσης το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

⁴⁰⁰ Παύλου, Π. *Δημόσιο Σχολείο – Οδηγίες Κρίσεως*, Προσάρτημα «Οι επιλογές και ο ρόλος των εκπαιδευτικών Μέσης Εκπαίδευσης και της Οργάνωσής τους υπό το φως των εξελίξεων στο εσωτερικό και στο Κυπριακό κατά την περίοδο 1960-1967», εκδόσεις Πάργα, Αθήνα 2008, σ. 170-174

⁴⁰¹ Κ.Α. Ε14/2/5 «Οδηγία Υπουργού – Εμπιστευτικών – Γραφείον Υπουργού – αρ. φακ. 49/0 – Τη 8^η Απριλίου, 1965»: Σε εσωτερικό σημείωμά του (προς τον Διοικητικό Λειτουργό) ο Σπυριδάκις ζητά να πληροφορηθεί αν νομίμως δόθηκε άδεια στον καθηγητή του Γυμνασίου Κερύνειας Τ. Κάιζερ να αναχωρήσει εκ Κύπρου «προς συμμετοχήν εις επιτροπήν πολιτικού χαρακτήρος». Υπενθυμίζει ότι είχε ζητήσει εξηγήσεις για ανάλογο θέμα που αφορούσε τον καθηγητή του Π.Γ. Φ. Παπαφώτη, χωρίς να λάβει απάντηση. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι δύο καθηγητές είχαν έντονη ανάμιξη στις πολιτικές αντιπαραθέσεις στην Κύπρο την περίοδο 1967-1974, ενώ επικρίνονταν από οπαδούς του Μακαρίου για συνεργασία τους με ακροδεξιούς παράγοντες της Ελλάδας.

⁴⁰² Κ.Α. Ε14/367/4-5 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Εκ του ΚΔΣ της ΟΕΛΜΕΚ – Τη 7^η Μαΐου 1965». Επίσης, *Χαραυγή*, 15 και 26 Ιουνίου 1965, 14 και 17 Ιουλίου 1965.

⁴⁰³ Βλέπε κυρίως Κ.Α. Ε14/367/8-11 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Προς τον Έντιμον Κύριον Υπουργόν Παιδείας – Τη 9^η Σεπτεμβρίου 1965». Βλέπε επίσης έγγραφο-κάλεσμα της ΟΕΛΜΕΚ προς το ΥΠΕΠΘ να παρέμβει για να σταματήσει η πολιτική του Υ.Π. για «απόκλιση» από την εθνική παιδεία (Κ.Α. Ε14/367/27-33 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Αντίγραφον υπομνήματος Ελλήνων Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως Κύπρου, αποσταλέν την 3 Ιανουαρίου 1966 προς τον κ. Υπουργόν Εθνικής Παιδείας της Ελλάδος»).

ηγεσία της ΟΕΛΜΕΚ μετέβη στην Αθήνα για να ζητήσει την παρέμβαση της δικτατορικής κυβέρνησης, προκειμένου να συμμορφωθεί το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου⁴⁰⁴. Η κατάσταση θα επιδεινωθεί κατά την περίοδο 1971-1974, όταν η εμπλοκή μερίδας των εκπαιδευτικών και της ηγεσίας τους στην πολιτική διαμάχη και στους σχεδιασμούς του δικτατορικού καθεστώτος των Αθηνών θα επηρεάσει έντονα τη λειτουργία των σχολικών μονάδων και γενικότερα του Εκπαιδευτικού Συστήματος.

Όσον αφορά την αντιπαράθεση της ηγεσίας των εκπαιδευτικών Μέσης με τον Κ. Σπυριδάκι, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο υπουργός Παιδείας υποχρεώθηκε να αντιμετωπίσει μια διμέτωπη κριτική⁴⁰⁵: Δίπλα σε όσους ήθελαν την απόλυτη εκπαιδευτική ταύτιση, υπήρχαν και εκείνοι που ήθελαν περισσότερη ανεξαρτησία και ευελιξία για την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση⁴⁰⁶. Δημόσια κριτική προς τον Κ. Σπυριδάκι για την πρόσδεση στην Εκπαίδευση της Ελλάδας άρχισαν να ασκούν οι υπουργοί Εργασίας και Οικονομικών Τάσος Παπαδόπουλος και Ρένος Σολομίδης⁴⁰⁷. Το θέμα πήρε τέτοιες διαστάσεις που η νεοσυσταθείσα μυστική οργάνωση «Παγκύπριο Ενωτικό Μέτωπο» εξέδωσε ανακοίνωση (9 Ιουλίου 1967), με την οποία «υποστηρίζει ενθέρμως την ιδέαν της εκπαιδευτικής ενώσεως», «καταδικάζει αδιαστάκτως την καταβαλλόμενη υπό τινων προσπάθειαν ανεξαρτητοποίησης της Κυπριακής παιδείας από την Παιδείαν της Μητρός Πατρίδος» και «χαρακτηρίζει ως απαράδεκτους τας εναντίον της Ελληνικής Παιδείας επιθέσεις»⁴⁰⁸.

Αυτά τα γεγονότα δε θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως συγκυριακές αποκλίσεις. Η παραδοσιακή σύζευξη του ελληνοκυπριακού εθνικισμού με το συντηρητισμό, λόγω και του πρωτοποριακού ρόλου της Εκκλησίας, καθιστούσε πολύ πιθανή τη ρήξη στους κόλπους των διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Ιδιαίτερα σε συνθήκες ελεύθερου πολιτικού βίου, μετά το τέλος της Αποικιοκρατίας. Επρόκειτο για μια εμπειρία με δείγματα και από το διεθνή χώρο⁴⁰⁹. Επίσης, δεν ήταν άσχετα με τις ιδεολογικές διαφοροποιήσεις στις προσλαμβάνουσες του εθνικιστικού οράματος αυτή την περίοδο: Εν όψει των γενικότερων

⁴⁰⁴ Φιλελεύθερος, 5 Σεπτεμβρίου 1967 έως 12 Οκτωβρίου 1967. Καθημερινές ανταποκρίσεις για το θέμα.

⁴⁰⁵ Αναλυτικότερες αναφορές γίνονται στα επόμενα κεφάλαια.

⁴⁰⁶ Η αντιπαράθεση άρχισε με τη λογοδοσία του Φρίξου Πετρίδη στις 11 Ιουλίου 1965 (βλέπε *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου 1964-5*, Λευκωσία 1966, σ. 30-40). Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁴⁰⁷ Πατρίς 21 Απριλίου 1967 και *Ελευθερία* 26 και 28 Ιουλίου 1967. Βλέπε επίσης την αρθρογραφία του Τάκη Χατζηδημητρίου στην εφημερίδα *Κύπρος*, 27 Μαρτίου 1967, όπου στηλιτεύει την κριτική που ασκούσαν δημοσίως οι δύο υπουργοί στον Κ. Σπυριδάκι. Στοιχεία περιέχονται και στη συνέντευξή του Τ. Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερωτήσεις 2,3 και 10.

⁴⁰⁸ *Ελευθερία*, 10 Ιουλίου 1967. Βλέπε επίσης τα όσα προηγήθηκαν για το Ρένο Σολομίδα, *Φιλελεύθερος*, 7 Μαΐου 1967: Προκήρυξη της μυστικής οργάνωσης «Νότιος Ελλάς» κατά του Ρ. Σολομίδα (μετά από ανεπιτυχή απόπειρα εμπρησμού του αυτοκινήτου του) διότι «είναι δεδηλωμένος ανθενωτικός» και «αι τελευταία του δηλώσεις περί το θέμα της Παιδείας κατέδειξαν ότι ούτος πάσχει από ανθελληνική μανίαν».

⁴⁰⁹ Heywood, A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, ό.π., σ. 146-147

πολιτικών εξελίξεων, οι προσδοκίες για σύντομη επίτευξη της ένωσης με την Ελλάδα άρχισαν σταδιακά να υποχωρούν. Η πολιτική ανωμαλία στην Ελλάδα προκαλούσε αλγινή εντύπωση στην κυπριακή κοινωνία και καθιστούσε μια μερίδα των Ελληνοκυπρίων λιγότερο αισιόδοξη και λιγότερο πρόθυμη για την Ένωση. Έτσι, άρχισαν να εμφανίζονται πιο ανοιχτά οι επιφυλάξεις για τη θεσμική ταύτιση με την Ελλάδα. Πολύ περισσότερο που αυτή η ταύτιση συνεπαγόταν περιπέτειες στην Εκπαίδευση, με τις διαρκείς αλλαγές πολιτικής και αποφάσεων στην Αθήνα⁴¹⁰.

Αυτά συνεπικουρούνταν και από τις δυναμικές προσωπικών συμφερόντων, λόγω της ύπαρξης ανεξάρτητου κυπριακού κράτους⁴¹¹. Εξάλλου, η κρίση του Νοεμβρίου 1967 («Κρίση της Κοφίνου») οδήγησε στην αποχώρηση της ελληνικής μεραρχίας και του Γρίβα από την Κύπρο. Η εικόνα της Ελλάδας ταυτιζόταν πλέον με ένα δικτατορικό καθεστώς που, ενώ είχε μια παταγώδη αποτυχία στο κυπριακό μέτωπο, εμφανιζόταν να απαιτεί πλήρη υπακοή της κυπριακής πολιτικής ηγεσίας⁴¹². Άρχισε, λοιπόν, να αναπτύσσεται ένας ιδιαίτερος τύπος εθνικισμού: Μερίδα των πολιτικών δυνάμεων – αλλά και της κοινωνίας – επέλεγε ένα μοντέλο το οποίο είχε ως οραματικό κέντρο τη Λευκωσία και όχι την Αθήνα⁴¹³. Αποστρεφόταν εξίσου με τον παραδοσιακό εθνικισμό την Τουρκία, τους Τουρκοκύπριους και την από κοινού διοίκηση της Κύπρου από τις δύο Κοινοότητες. Οραματιζόταν μια Κύπρο απαλλαγμένη μεν από την παρουσία και την απειλή τους, ανεξάρτητη όμως και όχι ενωμένη με την Ελλάδα⁴¹⁴.

Η έναρξη διακοινοτικών συνομιλιών (τον Ιούνιο του 1968) με στόχο την εξεύρεση

⁴¹⁰ Παράλληλα, καθ' όλη τη διάρκεια του 1965 και μέρος του 1966, ο Τύπος μετέφερε την εικόνα διαφωνιών Λευκωσίας-Αθηνών για το διάλογο στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ για επίλυση του Κυπριακού. Είχαμε τη Λευκωσία να ζητά τη διακοπή του, πολιτικές δυνάμεις να οργανώνουν εκδηλώσεις διαμαρτυρίας επειδή συνεχιζόταν, και πολλές εφημερίδες να τροφοδοτούν το φόβο για ενδεχόμενη εγκατάλειψη της Κύπρου από την Αθήνα – λόγω πιέσεων κυρίως των ΗΠΑ.

⁴¹¹ Ιδιαίτερα μετά την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τις εξουσίες και τα διοικητικά όργανα της Κυπριακής Δημοκρατίας, οι Ελληνοκύπριοι είχαν στη διάθεσή τους ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό και τον έλεγχο της οικονομίας. Αυτό σύντομα συνοδεύτηκε και από εντυπωσιακά οικονομικά οφέλη.

⁴¹² Πολυβίου, Θ. *Ο αντιχουντικός αγώνας στην Κύπρο*, Εκδόσεις Βιβλικεκδοτική, Λευκωσία 2009 [2^η έκδοση], σ. 31-38

⁴¹³ Η Δήμητρα Κάρουλλα-Βρίκκη, προκειμένου να διαφοροποιήσει αυτό τον κυπροκεντρικό εθνικισμό από τον παραδοσιακό ελληνοκεντρικό, χρησιμοποιεί την κλασική διάκριση «πολιτειακός εθνικισμός» και «εθνοτικός εθνικισμός». Αυτό επειδή ο νέος τύπος εθνικισμού είχε ως κέντρο αναφοράς του το ελεγχόμενο από τους Ελληνοκυπρίους κράτος. Βλέπε Karoulla-Vrikki, D. *Language planning in Cyprus: A reflection of an identity conflict*, Ph.D. thesis, University of London 2005.

⁴¹⁴ Λέκκας, Π.Ε. *Η εθνικιστική ιδεολογία*, όπ.π., σ. 101-107: Ο Π. Λέκκας αναφέρεται στην επιλεκτική διαδικασία ανάσωσης υλικού κατά τη φάση δημιουργίας ενός εθνικιστικού κινήματος. Στην περίπτωση της Κύπρου αυτής της περιόδου, η διαδικασία επιλογής υλικού που να ανταποκρίνεται στις υπαρκτές ανάγκες (κυρίως πολιτικές) ήταν πιο αποτελεσματική για τον κυπροκεντρικό ελληνοκυπριακό εθνικισμό απ' ό,τι για τον ελληνοκεντρικό, αφού ο δεύτερος: (α) Είχε χάσει τη δυνατότητα ανανέωσης διά της ενσωμάτωσης στοιχείων πολιτισμού από τη σύγχρονη Ελλάδα, εφόσον παρακολουθούσε μόνο το συντηρητικό τμήμα όσων εκπέμπονταν από την Ελλάδα. (β) Είχε χάσει έδαφος λόγω της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα, η οποία μετά το 1965 εμφανιζόταν στα μάτια των Ελληνοκυπρίων ως κατώτερη του ρόλου του Εθνικού Κέντρου. Παρόλα αυτά, έχει σημασία το γεγονός ότι στην Εκπαίδευση, λόγω της εξαρχής επικράτησης των παραδοσιακών εθνικιστικών δυνάμεων, παρέμεινε κυρίαρχος ο ελληνοκεντρικός ελληνοκυπριακός εθνικισμός, ιδιαίτερα στο «παράλληλο» Αναλυτικό Πρόγραμμα.

λύσης, όχι στη βάση της Ένωσης, αλλά στη βάση μιας πιο λειτουργικής δομής του ανεξάρτητου κράτους⁴¹⁵, ενθάρρυνε ακόμη περισσότερο αυτή τη νέα μορφή εθνικισμού. Επειδή, όμως, η ηγετική πολιτική τάξη είχε αποκτήσει τη νομιμοποίησή της μέσα από τον παραδοσιακό εθνικιστικό λόγο και το αίτημα για Ένωση, ήταν δύσκολη η απροκάλυπτη, δημόσια και επίσημη έκφραση αυτής της κυπροκεντρικής ιδεολογίας⁴¹⁶. Γι' αυτό, συνήθως εκφραζόταν με τρόπο που να μην έρχεται σε σύγκρουση με το ενωτικό ιδεώδες. Κινούνταν παράλληλα ή και μέσα απ' αυτό, χρησιμοποιώντας διαφοροποιητικούς όρους και εκφράσεις. Για παράδειγμα, ο υπουργός Παιδείας Α. Κούρος κατά κανόνα στις δημόσιες ομιλίες του ήταν αποστασιοποιημένος από τον παραδοσιακό εθνικιστικό λόγο και την ενωσιολογία. Κατά περίπτωση, όμως, ενέτασσε στο λόγο του αναφορές στα «ελληνοχριστιανικά ιδεώδη» και χαρακτήριζε την Κύπρο ως «Ελλάδα του Νότου», κυρίως όταν στο ακροατήριο υπήρχαν πολλά άτομα εξ Ελλάδος⁴¹⁷.

Πολλοί πιστοί και ένθερμοι οραματιστές της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, ανησύχησαν έντονα από αυτή τη μεταστροφή συνειδήσεων στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα. Στο χώρο της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Φρ. Πετρίδη: Βρισκόταν σε διαρκή σύγκρουση με τον Κ. Σπυριδάκι, υποστηρίζοντας μεγαλύτερη αυτονομία της Κύπρου από την Ελλάδα στον τομέα της Εκπαίδευσης. Είχε επικριθεί ως ανθέλληνας γι' αυτές του τις απόψεις και για την ευθεία κριτική προς τη χούντα, περιπίπτοντας σε δυσμένεια από το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών⁴¹⁸. Παρόλα αυτά, επιθυμούσε αγωνιωδώς να πρυτανεύσει η διάκριση ανάμεσα από τη μια στα εθνικά ιδανικά, την πίστη προς την αιώνια Ελλάδα και στο όραμα της Ένωσης, και από την άλλη στα όσα συγκυριακά συνέβαιναν στην Αθήνα⁴¹⁹. Σε πλήθος ομιλιών του απέναντι σε πολιτειακούς άρχοντες, εκπαιδευτικούς και μαθητές, επαναλάμβανε επίμονα αυτή τη διάκριση⁴²⁰.

Στον κυπροκεντρικό ελληνοκυπριακό εθνικισμό αντέδρασε ο παραδοσιακός. Δημιουργήθηκαν ένοπλες μυστικές οργανώσεις, όπως το «Εθνικό Μέτωπο», που αύξησαν την ένταση με βομβιστικές επιθέσεις και δολοφονίες⁴²¹. Η κατάσταση απέκτησε χαρακτηριστικά

⁴¹⁵ Polyviou, P.G. *Cyprus in search of a Constitution*, Nicosia 1976, p. 81-178

⁴¹⁶ Παναγιώτου, Α. «Κυπριακή συνείδηση και Κυπριακή Δημοκρατία», στο *Χρονικό*, Τεύχος 160, 17 Απριλίου 2011, σ. 9-11

⁴¹⁷ Ενδεικτικά Κ.Α. 129/1973/1/7-8 «Ομιλίες Υπουργού Παιδείας – Ομιλία του Υπουργού Παιδείας κατά την έναρξιν των Τριμερών Αγώνων Στίβου Θεσσαλονίκης-Κρήτης-Κύπρου την 29^η Σεπτεμβρίου 1973»

⁴¹⁸ Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 10.

⁴¹⁹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 18-19

⁴²⁰ Βλέπε ομιλίες και λογοδοσίες του κυρίως της περιόδου 1967-1969 στις αντίστοιχες επετηρίδες του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Βλέπε επίσης το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁴²¹ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, Σύνοδος Θ', Συνεδρίασις 22ας Μαΐου 1969, Αρ.35», σ. 987-995

που προσομοιάζαν σε «εμφύλιο πόλεμο»⁴²². Από τις αρχές του 1970, υπήρχαν επαναλαμβανόμενα δείγματα ανεξέλεγκτης βίας⁴²³. Η σύγκρουση κορυφώθηκε την περίοδο 1971-74, με την έντονη ανάμιξη του δικτατορικού καθεστώτος της Ελλάδας – που ενίσχυε τον παραδοσιακό εθνικισμό – και με τη δράση της ΕΟΚΑ Β'⁴²⁴. Η κίνηση των τριών μητροπολιτών κατά του Μακαρίου το 1972, ενδύθηκε το μανδύα της αντίστασης κατά του κυπροκεντρισμού, κατά της πολιτικής του Αρχιεπισκόπου, της «αποβλέπουσας εν τη πραγματικότητα εις την δημιουργίαν κυπριακής συνειδήσεως»⁴²⁵.

Από την αρχή η κριτική κατά του Μακαρίου⁴²⁶ είχε συνδεθεί από τους επικριτές του με πολιτική και συνθήματα κατά της ΕΣΣΔ και του ΑΚΕΛ, εμπλέκοντας μάλιστα άμεσα την Εκπαίδευση και τα σχολεία⁴²⁷. Η χρησιμοποίηση των σχολείων ως πεδίων άσκησης πολιτικής εκ μέρους της εθνικής παράταξης, οδήγησε σε σημείο που, από το 1970 και μετά, αξιοποιούνταν κάθε αφορμή για δημιουργία έντασης στους σχολικούς χώρους. Τα μαθήματα διακόπτονταν, προκειμένου οι μαθητές να βγουν σε «αυθόρμητες» διαδηλώσεις⁴²⁸. Ήταν η περίοδος κατά την οποία η δικτατορική κυβέρνηση στην Αθήνα ανησυχούσε έντονα από τη στήριξη της ΕΣΣΔ προς τον Μακάριο και την ανοχή που αυτός επιδείκνυε προς το ΑΚΕΛ. Έτσι, ο Μακάριος και η στήριξή του θα γίνουν η αιχμή του δόρατος της πολιτικής όσων

⁴²² Halfdanrson, G. – Kizilyürek, N. “Two Islands of History: ‘History Wars’ in Cyprus and Iceland”, στο Bilsel, C. – Esmark, K. – Kizilyürek, N. – Rastrick, O. [Edit.] *Constructing Cultural Identity Representing Social Power*, Edizioni Plus Pisa University Press 2010, p. 1-17

⁴²³ *Φιλελεύθερος*, 1, 7 και 8 Ιανουαρίου 1970. Μέσα σε μία μόλις εβδομάδα, θα γίνει κλοπή τεράστιας ποσότητας εκρηκτικών από μεταλλείο, 20 ένοπλοι κουκουλοφόροι θα μαζέψουν μεγάλη ποσότητα ατομικού οπλισμού από θαμώνες καφενείου, στο οποίο έκαναν επιδρομή (ένδειξη της μεγάλης διασποράς οπλισμού στον πληθυσμό) και θα κάνει την εμφάνισή της μια νέα παράνομη εθνικιστική οργάνωση, με την επωνυμία «Εθνική Αντίσταση».

⁴²⁴ Δρουσιώτης, Μ. *Η Μεγάλη Ιδέα της μικρής Χούντας – Η ΕΟΚΑ Β' και το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 1974*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2010.

⁴²⁵ Περισιτιάνης, Ν. «Θρησκεία και Εκκλησία στην Κύπρο», στο *Κυπριακή Ζωή και Κοινωνία*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1993, σ. 254

⁴²⁶ Καμπή στην έντονη κριτική κατά του Μακαρίου αποτέλεσε η ανοιχτή τοποθέτηση του Γρίβα εναντίον του το 1970, αμέσως μετά τις βουλευτικές εκλογές της 5ης Ιουλίου. Σε γραπτή δήλωσή του στις 8 Ιουλίου, απευθύνθηκε στον κυπριακό λαό, δηλώνοντας ότι δεν αναγνώριζε τα αποτελέσματα των εκλογών, εφόσον αυτά αποτύπωναν τις σκοπιμότητες «των κύκλων του εφικτού». Υποστήριξε ότι πολλοί από τους πιστούς στην Ένωση δεν προσήλθαν στις εκλογές (η αποχή ανήλθε στο 25%). Επεσήμανε ιδιαίτερα τον κομμουνιστικό κίνδυνο από την αύξηση της δύναμης του ΑΚΕΛ, πράγμα για το οποίο θεωρούσε προσωπικά υπεύθυνο τον Μακάριο. Τον κάλεσε να διαλέξει ανάμεσα στην Αρχιεπισκοπή και στο Προεδρικό και ζήτησε τη διεξαγωγή «ανεπηρέαστων» προεδρικών και νέων βουλευτικών εκλογών. Σε νεότερη δήλωσή του το Σεπτέμβριο, χρησιμοποίησε ακόμη πιο επιθετικό λεκτικό. Κάλεσε τον Μακάριο να παραιτηθεί, διότι, όπως απέδειξαν οι εκλογές, αυτό επιθυμούσε ο λαός. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουλίου 1970 και 3 Σεπτεμβρίου 1970.

⁴²⁷ *Φιλελεύθερος*, 25 έως 28 Φεβρουαρίου 1970: Ρεπορτάζ για διαδηλώσεις μαθητών στη Λευκωσία, Λάρνακα και Αμμόχωστο κατά της ΕΣΣΔ. Σύμφωνα με την εφημερίδα, κήκαν σοβιετικές σημαίες και ακούστηκαν τα συνθήματα: «Δολοφόνοι του Πάλαχ δεν εξητήσαμεν την βοήθειάν σας», «Αίσχος εις τους Ρώσους», «Η Κύπρος δεν είναι Τσεχοσλοβακία», «Αίσχος εις τη Ρωσσίαν», «Κάτω οι ρωσσόδουλοι». Λίγες μέρες αργότερα (8 Μαρτίου 1970) πραγματοποιήθηκε η δολοφονική απόπειρα κατά του Μακαρίου, με την κατάρριψη του ελικοπτερού του. Ακολούθησαν μαθητικές διαδηλώσεις υπέρ του.

⁴²⁸ *Φιλελεύθερος*, 4 Δεκεμβρίου 1970: Στη Λάρνακα, οργανώθηκαν μαθητικές διαδηλώσεις, με την ευκαιρία της επετείου της λήξης του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα και της νίκης κατά της Αριστεράς. Επρόκειτο για μια επέτειο που ελάχιστοι γνώριζαν στην Κύπρο και ποτέ προηγουμένως δεν τύγχανε ιδιαίτερης αναφοράς ή εορτασμών.

ασπάζονταν τη νέα εκδοχή του ελληνοκυπριακού εθνικισμού – χωρίς βέβαια το σύνολο των υποστηρικτών του να περιορίζεται σε αυτούς⁴²⁹. Ανάμεσα σε όσους ανέλαβαν δραστήριο ρόλο στήριξης του Μακαρίου σ' αυτό το νέο πλαίσιο και κλίμα, ήταν και αρκετοί επιφανείς εκπαιδευτικοί. Ξεχωριστή θέση κατείχε η Διευθύντρια του Γυμνασίου Παλλουριώτισσας Ουρανία Κοκκίνου. Με δημόσιες και δυναμικές παρεμβάσεις της, αλλά και με συντονισμένες ενέργειες με τον Μακάριο και το περιβάλλον του, προσπαθούσε να δημιουργήσει ένα αντίβαρο στο λόγο του παραδοσιακού εθνικισμού, εντός και εκτός Εκπαίδευσης⁴³⁰.

Παράλληλη πορεία διέγραψε το μειοψηφικό ρεύμα που έθετε σε δεύτερη μοίρα την εθνική καταγωγή. Επηρεασμένο από τις αρχές του διεθνισμού, αποζητούσε τη συνεργασία με τους Τουρκοκύπριους και οραματιζόταν την κατίσχυση μιας συνείδησης εδραιωμένης στον κυπριωτισμό⁴³¹. Αντιδιαστελλόταν – χωρίς όμως να έρχεται σε ανοιχτή σύγκρουση – με τον κυπροκεντρικό εθνικισμό, γιατί δεν επιδίωκε την επιβολή των Ελληνοκυπρίων πάνω στις άλλες Κοινότητες, αλλά τη συνδιαμόρφωση μαζί τους μιας νέας, «κυπριακής εθνικής συνείδησης»⁴³².

Ο Μ. Ατταλίδης, μιλώντας γενικά γι' αυτή την κυπροκεντρική τάση – χωρίς να κάνει τη διάκριση μεταξύ της εθνικιστικής και της «διακοινοτικής» εκδοχής της – αναφέρει ως βασικότερα αίτια της τη διαφορετική θέση που κατείχαν οι εμπλεκόμενες χώρες μέσα στο παγκόσμιο σύστημα (Κύπρος, Ελλάδα, Τουρκία). Επιπρόσθετα, επισημαίνει και την εμπειρία συνύπαρξης των δύο Κοινοτήτων στην Κύπρο⁴³³. Οι παράγοντες αυτοί θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν ως συμπληρωματικοί και επιτακτικοί των όσων αναφέρθηκαν πιο πάνω. Σημαντικότερο ρόλο διαδραμάτισαν η δυναμική του ανεξάρτητου κράτους, η απογοήτευση από τη στάση και κατάσταση της «μητέρας πατρίδας», η σταδιακή διαφοροποίηση οικονομικών συμφερόντων, επιμέρους πολιτικές εξελίξεις, και οι προσωπικές στοχεύσεις των πολιτικών ανδρών της περιόδου.

⁴²⁹ Vanezis, P.N. *Makarios: Pragmatism v. Idealism*, Abelard-Schuman, London 1974, p. 147-172

⁴³⁰ Λύκειο Κύρκου Β', *Αφιέρωμα στην Ουρανία Κοκκίνου*, Λευκωσία 1989, ιδιαίτερα σ. 91-110

⁴³¹ Παναγιώτου, Α. «Κυπριακή συνείδηση και Κυπριακή Δημοκρατία», στο *Χρονικό*, Τεύχος 160, 17 Απριλίου 2011, σ. 4-6

⁴³² Το καθεστώς άτυπης λογοκρισίας που υπήρχε και στις δύο Κοινότητες – πριν ακόμη την επίτευξη των συμφωνιών για την Ανεξαρτησία – περιέβαλλε εκ των προτέρων με το ένδυμα της προδοσίας οποιαδήποτε πολιτική απέκλινε από την ηγεμονεύουσα και «αυτονόητη αλήθεια» της εθνικής-ενωτικής ιδεολογίας. Επομένως, το ρεύμα αυτό υποχρεωτικά κινούνταν μέσα στην κοινωνία δια του καθημερινού και άτυπου πολιτικού λόγου και όχι μέσα από τον έντυπο και επίσημο λόγο. Αυτό, όμως, δεν το εμπόδισε να αναπτυχθεί μέσα στην κοινωνία σε υπολογίσιμο βαθμό, ή έστω σε βαθμό σαφώς μεγαλύτερο από το σχεδόν μηδενικό επίσημο εκτόπισμά του. Όπως αποδείχτηκε μετά το 1974, μπορεί να κινούνται προηγουμένως στο περιθώριο και χωρίς επίσημη πολιτική έκφραση, είχε όμως σημαντικά ερείσματα μέσα στην κοινωνία. Το ρεύμα αυτό αναπτύχθηκε στους κόλπους του ΑΚΕΛ, ως ένα είδος ανεπίσημης προσέγγισης, παράλληλης με την επίσημη πολιτική του κόμματος. Κυριάρχησε επίσης σε χώρους της εκτός ΑΚΕΛ Αριστεράς, οι οποίοι πριν το 1974 δε διέθεταν συμπαγή οργανωτική συγκρότηση.

⁴³³ Attalides, M. *Cyprus Nationalism and International Politics*, St. Martin's Press, New York 1979, p. 77-79

Το βαρύ κλίμα στις σχέσεις Λευκωσίας-Αθήνας οδήγησε την κυπριακή κυβέρνηση σε κινήσεις κατευνασμού. Στον τομέα της Εκπαίδευσης, μετά από εισήγηση του Κ. Σπυριδάκι, το Υπουργικό Συμβούλιο καθόρισε στις 16 Απριλίου 1970 την επίσημη Εκπαιδευτική Πολιτική. Προτασσόταν ως βάση της ο «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός», υπήρχε η διαβεβαίωση ότι αυτή εμπίπτει στον ευρύτερο κύκλο της ελληνικής Εκπαίδευσης και υπογραμμιζόταν η πρόθεση για συνέχιση της συνεργασίας με το ΥΠΕΠΘ⁴³⁴.

Κατά την περίοδο 1971-74, η ένοπλη δράση παράνομων οργανώσεων – με κυριότερη τη διοικούμενη από τον στρατηγό Γ. Γρίβα ΕΟΚΑ Β΄ –, οι απόπειρες δολοφονίας κατά του Μακαρίου και οι δολοφονίες αντιπάλων, δημιούργησαν κλίμα αντιπαράθεσης τέτοιο που επηρέασε κάθε πτυχή της συλλογικής ζωής στην Κοινότητα. Το τμήμα της «εθνικής παράταξης» που δε συνέπλεε με τη δικτατορία, προσπάθησε να συγκροτήσει τις δυνάμεις του, ιδιαίτερα στο χώρο της νεολαίας⁴³⁵. Παρά το γεγονός ότι οι υπερασπιστές του Μακαρίου δεν ασκούσαν συνολικά πολιτική κατά του δικτατορικού καθεστώτος των Αθηνών⁴³⁶, θεωρούνταν από τους εκφραστές της παραδοσιακής εθνικιστικής ιδεολογίας ως εχθροί της Ελλάδας και υπονομευτές της εθνικής συνείδησης των Ελληνοκυπρίων⁴³⁷.

Ο χώρος της Εκπαίδευσης επηρεάστηκε έντονα από τη γενικότερη αντιπαράθεση. Η λειτουργία των σχολείων διασαλεύτηκε κατά την τριετία από τη λειτουργία οργανωμένων ομάδων και από τις έντονες συγκρούσεις τους στο σχολικό χώρο – μη εξαιρουμένου του διδακτικού χρόνου. Γίνονταν αλληπάλληλες μαθητικές διαδηλώσεις υπέρ της Ένωσης και κατά του Μακαρίου, ή υπέρ του Μακαρίου. Συχνά αυτές εξελίσσονταν σε αντιπαραθέσεις σχολείων, με βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των μαθητών. Αυτά όμως ήταν μόνο η μια πτυχή του προβλήματος. Ο Τάκης Χατζηδημητρίου περιγράφει τα περαιτέρω προβλήματα ως εξής: «*Η επικράτηση της Χούντας στην Ελλάδα και η επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο, επέτρεψε τη διείσδυση των ακροδεξιών καταστάσεων μέσα στο Υπουργείο Παιδείας και μέσα στα σχολεία. Στο τέλος, όπου υπήρχαν ακροδεξιό εκπαιδευτικοί ανάλογη ήταν και η συμπεριφορά των μαθητών... Η μονοπώληση της έννοιας της πατρίδας και του πατριωτισμού εξασφάλιζε στη*

⁴³⁴ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 38

⁴³⁵ *Φιλελεύθερος*, 13 Απριλίου 1971: Ιδρύθηκε (στις 11 Απριλίου) η Παγκύπρια Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, με καλά οργανωμένα παραρτήματα σε όλες τις πόλεις. Ο Μακάριος (μέσω του υπουργού Δικαιοσύνης Γ. Ιωαννίδη) προσφώνησε την ιδρυτική συνέλευση, ενώ αυτοπροσώπως απηύθυνε χαιρετισμό ο υπουργός Παιδείας Φρ. Πετρίδης.

⁴³⁶ Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 9.

⁴³⁷ Αυτό συνέβαινε, παρά το γεγονός ότι στην όλη αντιπαράθεση ο χώρος της Αριστεράς δεν προέταξε λόγο κατά της Ελλάδας. Ούτε και χρησιμοποιούσε το λόγο που χρησιμοποιούσαν σε άλλες χώρες τα κινήματα της Αριστεράς, εφόσον είχε επιλέξει ως προτεραιότητα την ενότητα των πολιτικών δυνάμεων γύρω από τον Μακάριο και την προστασία της νομιμότητας. Κατ' αυτό τον τρόπο, η αντιπαράθεση διατήρησε ένα χαρακτήρα όχι μεταξύ Εθνικιστών και Μαρξιστών, αλλά μεταξύ ελληνοκεντρικού εθνικισμού και των υπολοίπων ιδεολογικών ρευμάτων – με κυρίαρχη όμως ιδεολογία στη δεύτερη παράταξη εκείνη του κυπροκεντρικού εθνικισμού.

Χούντα πρόσφορο έδαφος δράσης ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και μαθητές. ... Έτσι, η κυπριακή εκπαίδευση αποτελούσε το κατεξοχήν πρόσφορο έδαφος για απρόσκοπτη διείσδυση της Χούντας. Εξάλλου στην παιδεία εφαρμοζόταν περισσότερο από κάθε άλλο κρατικό τομέα ή υπηρεσία το δόγμα της ανεπιφύλακτης συνεργασίας με κάθε ελληνική κυβέρνηση... Στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα στελέχη του Υπουργείου Παιδείας και οι εκπαιδευτικοί ήταν συντηρητικοί. Και αυτοί είτε ανέχτηκαν τη Χούντα, είτε προσχώρησαν σ' αυτή. Πολλοί μάλιστα έγιναν και όργανα της Χούντας, μπαίνοντας σε ένα σύστημα παροχής πληροφοριών για τις ιδεολογικές τοποθετήσεις των μαθητών ή των γονιών τους στους ελλαδίτες αξιωματικούς που ήλεγχαν την Εθνική Φρουρά. Με αυτό τον τρόπο προκαθοριζόταν και η μεταχείριση που επιφυλασσόταν στους στρατεύσιμους, ανάλογα με αυτές τις πληροφορίες. Έγινε μάλιστα και συστηματική προσπάθεια δραστηριοποίησης των αξιωματικών μέσα στα σχολεία για να προετοιμάσουν τα παιδιά για το στρατό... Η δημοκρατική αντίδραση που εκδηλώθηκε σε όλα αυτά και κάποιες κινητοποιήσεις μερίδας μαθητών την περίοδο 1973-74, είχαν πιο πολύ χαρακτήρα φιλομακαριακό παρά αντιχουντικό»⁴³⁸.

Στις παραμονές της περιόδου κορύφωσης της εσωτερικής κρίσης, τα σημάδια έντονης ανάμιξης των σχολείων στις πολιτικές αντιπαραθέσεις είχαν ανησυχήσει το Υ.Π.. Από το 1968, το Υ.Π. εξέφραζε την ανησυχία του για την εικόνα των σχολείων ως πεδίων αντιπαραθέσης, καθώς και για το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί δεν ήταν άμοιροι ευθυνών⁴³⁹. Οι προσπάθειες, όμως, για έλεγχο της κατάστασης, ήταν πολύ προσεκτικές και συνήθως έμμεσες. Γι' αυτό και όταν πια το 1971-72 έγινε προσπάθεια για περιορισμό της ανάμιξης των μαθητών στην πολιτική με αλλαγή των κανονισμών λειτουργίας των σχολείων, δεν υπήρξαν ουσιαστικά αποτελέσματα⁴⁴⁰. Το ζήτημα είχε ήδη κριθεί.

Στις αρχές του 1973, η ΕΟΚΑ Β' κορύφωσε τη δράση της, με ένοπλες και βομβιστικές επιθέσεις, κλοπές οπλισμού και εκρηκτικών υλών. Η πλήρης «επιστράτευση» μαθητών και σχολείων (κατά τα πρότυπα της ΕΟΚΑ 1955-59) είχε αναχθεί σε προτεραιότητα, προκειμένου να ασκηθούν περαιτέρω πιέσεις στον Πρόεδρο Μακάριο. Τον Ιανουάριο του 1973, υπήρξαν πολυήμερες κινητοποιήσεις σχολείων, μαθητικές διαδηλώσεις κατά του Μακαρίου σε Λευκωσία, Λεμεσό και Λάρνακα, συγκρούσεις των μαθητών με την αστυνομία και μεταξύ τους. Σε κάποιες περιπτώσεις υπήρξαν σοβαροί βανδαλισμοί από μαθητές σε δημόσια κτήρια, σε δικαστήρια και στο κτήριο της Βουλής. Επίσης, συλλήψεις και

⁴³⁸ Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερωτήσεις 3 και 9.

⁴³⁹ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Η', Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος - Απρίλιος 1968, σ. 72-3. Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και το σημείωμα αυτό είναι ανυπόγραφο, έστω κι αν αναφέρεται διαρκώς σε οδηγίες και εντολές του Υ.Π..

⁴⁴⁰ *Φιλελεύθερος*, 19 Νοεμβρίου 1971

τραυματισμοί, καταδίκη μαθητή σε φυλάκιση⁴⁴¹ και διάλυση «φιλομακαριακής» μαθητικής διαδήλωσης από ενόπλους της ΕΟΚΑ Β'⁴⁴². Όπως αποκαλύφθηκε αργότερα, από καταθέσεις μαθητών στο δικαστήριο, η μύηση μαθητών ακολουθούσε συγκεκριμένη και οργανωμένη διαδικασία. Ήταν, προφανώς, ένας από τους πρωταρχικούς στόχους της παράνομης οργάνωσης⁴⁴³.

Το Φεβρουάριο του 1973 οι βομβιστικές και ένοπλες επιθέσεις έγιναν πια καθημερινό φαινόμενο και έτσι άρχισε να οργανώνεται καλύτερα η αντίσταση των δυνάμεων ασφαλείας και των «φιλομακαριακών» πολιτικών δυνάμεων⁴⁴⁴. Τα σχολεία μετατράπηκαν σε καθημερινό πεδίο συγκρούσεων μεταξύ των μαθητών⁴⁴⁵. Παρά τις σχετικές απαγορευτικές εγκυκλίους του Υ.Π., η διακίνηση πολιτικού και κομματικού υλικού ήταν πλέον ανεξέλεγκτη – κάτι ασυνήθιστο για τα δεδομένα της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης⁴⁴⁶. Οι εκπαιδευτικοί Δημοτικής και Μέσης είχαν εμπλακεί τόσο ανοιχτά στις αντιπαραθέσεις, ώστε κάποιοι να οδηγηθούν σε απόλυση⁴⁴⁷, ενώ άλλοι διαμαρτύρονταν για εκδικητική στέρηση προαγωγών ή δυσμενείς μεταθέσεις⁴⁴⁸. Η ΕΟΚΑ Β' απέστειλε σε διευθυντές Δημοτικών και Γυμνασίων απειλητικές επιστολές, αν θεωρούσε ότι τηρούσαν στάση περιορισμού της δράσης «εθνικοφρόνων» μαθητών⁴⁴⁹. Οι δε «μη συμμορφούμενοι» κινδύνευαν με βομβιστικές επιθέσεις⁴⁵⁰. Η διατάραξη της ομαλότητας στη λειτουργία των σχολείων, δεν ήταν πια δυνατό

⁴⁴¹ Στο μαθητή απονεμήθηκε χάρη από τον Πρόεδρο Μακάριο, στις 11 Ιανουαρίου 1973. Είχε προηγηθεί την ίδια μέρα συζήτηση του θέματος (και της γενικότερης κατάστασης με τις κινητοποιήσεις των σχολείων) στο Υπουργικό Συμβούλιο.

⁴⁴² *Η Μάχη*, 10 – 19 Ιανουαρίου 1973

⁴⁴³ *Ο Φιλελεύθερος*, 5 Δεκεμβρίου 1973 και 10 Μαΐου 1974

⁴⁴⁴ Στις ένοπλες και βομβιστικές επιθέσεις υπήρχαν εξάρσεις. Ενδεικτικά, σε κρατικά κτήρια-στόχους εξερράγησαν σε μια μόνο περίπτωση, τα ξημερώματα της 7^{ης} Φεβρουαρίου, 21 βόμβες μεγάλης ισχύος, ενώ άλλες 23 το βράδυ της 15^{ης} Μαρτίου. Βλέπε κυρίως *Η Μάχη*, 8 Φεβρουαρίου και 16 Μαρτίου 1973.

⁴⁴⁵ Αρκετές φορές οι συγκρούσεις πήραν μεγάλες διαστάσεις, όπως στην περίπτωση των Γυμνασίων Αμμοχώστου τον Απρίλιο του 1974. Εκεί επενέβηκαν ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις και υπήρξαν τελικά δεκάδες τραυματίες. Βλέπε *Η Μάχη*, 30 Απριλίου 1974 [Οκτάστηλο πρωτοσέλιδο], *Φιλελεύθερος*, 1 Μαΐου 1974.

⁴⁴⁶ *Φιλελεύθερος*, 2 Ιουλίου 1973

⁴⁴⁷ Τον Ιούνιο του 1974 απολύθηκαν 62 εκπαιδευτικοί Δημοτικής, λόγω ανάμιξης τους σε «παράνομες δραστηριότητες εναντίον της Δημοκρατίας» (βλέπε *Η Μάχη*, 29 Ιουνίου 1974). Την 1^η Ιουλίου 1974, το Υπουργικό Συμβούλιο αποφάσισε την ομαδική απόλυση 31 εκπαιδευτικών Μέσης, με το ίδιο σκεπτικό (βλέπε *Η Μάχη*, 2 και 11 Ιουλίου 1974).

⁴⁴⁸ *Φιλελεύθερος*, 10 και 18 Οκτωβρίου 1973.

⁴⁴⁹ *Φιλελεύθερος*, 24 Οκτωβρίου και 3 Νοεμβρίου 1973. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή της ΕΟΚΑ Β' στο Διευθυντή και τους εκπαιδευτικούς του Δημοτικού σχολείου της γενέτειρας του Γ. Γρίβα (Τρίκωμο), λίγο μετά το θάνατό του. Μετά τις επιπλήξεις για μη επαρκείς προσπάθειες να τιμηθεί ο θανών, η επιστολή καταλήγει: «Αναμένομεν από σας τα κάτωθι, άνευ χρονοτριβής και ανεπιτρέπτων υπεκφυγών, διά τα οποία και θα σας κρατήσωμεν υπολόγους: 1. Ανάρτησιν φωτογραφιών του θανόντος ΑΡΧΗΓΟΥ εις όλα τα γραφεία και τας αιθούσας διδασκαλίας. 2. Έναρξιν εράνου μεταξύ σας και των μαθητών σας διά την ανέγερσιν του ανδριάντος του ΔΙΓΕΝΗ [Ψευδώνυμο του Γ. Γρίβα]. Απόφασίν σας την οποίαν να διακηρύξητε και δια του τύπου ότι στόχος και σκοπός και επιδίωξις σας ως εκπαιδευτικών εις την γενέτειραν του ΔΙΓΕΝΗ είναι η ΕΝΩΣΙΣ και ΜΟΝΟΝ Η ΕΝΩΣΙΣ με την ΜΗΤΕΡΑ ΕΛΛΑΔΑ». Βλέπε *Η Μάχη*, 14 Μαρτίου 1974.

⁴⁵⁰ *Φιλελεύθερος*, 29 Μαΐου 1974 και 12 Ιουνίου 1974. Βομβιστική επίθεση στην οικία του Διευθυντή του Β' Γυμνασίου Αμμοχώστου Μ. Σαμάρα και στην οικία του καθηγητή Α. Χάλου. Η ΟΕΛΜΕΚ πραγματοποίησε πορεία

να ανασχεθεί με πειθαρχικά μέτρα, ακόμη και με τη μαζική επιβολή πειθαρχικών ποινών σε μαθητές⁴⁵¹.

Χ. Η «έγκλειστη» Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση

Από την πλευρά της η Τουρκοκυπριακή Κοινότητα, ήταν έγκλειστη στους θύλακες (μετά το 1963), με περιορισμένες δυνατότητες διακίνησης και εξαρτώμενη για την επιβίωση της αποκλειστικά από την Τουρκία⁴⁵². Έτσι, δε συγκέντρωνε επαρκείς συνθήκες για την εμπειρία ενός υπολογισμού κυπροκεντρικού εθνικισμού που να επιδιώκει την αμφίπλευρη απομόνωση. Εξάλλου, η πρόσδεση της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης στην Τουρκική έγινε πλέον σχεδόν απόλυτη σε όλα τα επίπεδα: Αναλυτικά Προγράμματα, διδακτικά εγχειρίδια, εξοπλισμός, πρόσβαση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση⁴⁵³. Χαρακτηριστικά, ακόμη και για το μάθημα της Ιστορίας της Κύπρου, εισήχθη από την Τουρκία και χρησιμοποιούνταν ως υποχρεωτικό εγχειρίδιο, μετά το 1965, το ακραία εθνικιστικό βιβλίο του Vehbi Zeki Serter "*Kıbrıs Tarihi*" (*«Ιστορία της Κύπρου»*)⁴⁵⁴. Μόλις το 1970 συγγράφηκε στην Κύπρο ένα διδακτικό εγχειρίδιο για τα Νέα Μαθηματικά, για να ακολουθήσουν άλλα δύο για τη Γεωγραφία και τη Γεωπονική. Η Άγκυρα επιδίωκε την ομοιογενοποίηση της Εκπαίδευσης – πολιτική που έγινε πιο έντονη μετά το 1974, ακόμη και για τη διαδικασία πρόσβασης στα πανεπιστήμια. Έβλεπε, λοιπόν, με καχυποψία τις όποιες αποκλίσεις στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση⁴⁵⁵. Εξάλλου, το 1970 ανανεώθηκε στην ίδια την Τουρκία η προσπάθεια ανασύνθεσης της εθνικής ιστορικής αφήγησης. Το μάθημα της Ιστορίας έγινε η αιχμή του δόρατος για τον εξαγνισμό του εθνικού παρελθόντος και την εξιδανίκευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁵⁶.

Όμως, ο σφιχτός εναγκαλισμός της Τουρκίας, άρχισε να προκαλεί ανησυχία, ακόμη και αντιδράσεις σε μερίδα των Τουρκοκυπρίων⁴⁵⁷. Έτσι, δίπλα στο κυρίαρχο εθνικιστικό ρεύμα,

διαμαρτυρίας για τα περιστατικά (βλέπε *Φιλελεύθερος*, 13 και 14 Ιουνίου 1974).

⁴⁵¹ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της αποβολής 42 μαθητών επί τριήμερο, από το Γεωργικό Γυμνάσιο Μόρφου και το Οικοτροφείο του, λόγω συμμετοχής σε πολιτική συγκέντρωση. Βλέπε *Η Μάχη*, 5 Απριλίου 1974.

⁴⁵² Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, ό.π., σ. 114-115

⁴⁵³ Βλέπε το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων» και το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

⁴⁵⁴ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 9.

⁴⁵⁵ Στο ίδιο, ερωτήσεις 12 και 14.

⁴⁵⁶ Özdoğan, G.G. "Turkish Nationalism Reconsidered: The 'Heaviness' of Statist Patriotism in Nation-Building", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 59

⁴⁵⁷ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 21. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη συναισθημάτων επιφυλακτικότητας απέναντι στην Τουρκία, διαδραμάτισε το γεγονός ότι οι Τουρκοκύπριοι ένιωθαν να καταπιέζονται από την αυταρχική συμπεριφορά των τούρκων αξιωματικών. Αυτοί ήταν οι «απόλυτοι άρχοντες» στους θύλακες.

άρχισε να αναπτύσσεται μια νέα τοποθέτηση. Αυτή επιδίωκε τη διασφάλιση απέναντι στους Ελληνοκύπριους, αλλά και απέναντι στην Άγκυρα. Με αυτό τον τρόπο, σχηματοποιήθηκε σταδιακά το όραμα μιας Κύπρου που δε θα απέκλειε το συνεταιρισμό με τους Ελληνοκύπριους, αντί της διχοτόμησης: νοουμένου ότι θα διασφαλιζόνταν με σαφήνεια τα δικαιώματα των Τουρκοκυπρίων και η ύπαρξή τους ως διακριτή οντότητα.

Αισθητή θα γίνει η παρουσία αυτού του ρεύματος από το 1970 και μετά. Τότε, κύματα φοιτητών και αποφοίτων από τα πανεπιστήμια της Τουρκίας άρχισαν να εμβολιάζουν την κοινωνία με αριστερές διεθνιστικές ιδέες⁴⁵⁸. Είναι, μάλιστα, αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960, οι εκπαιδευτικοί Μέσης ήταν φορείς κυρίως εθνικιστικών ιδεωδών, ενώ οι της Δημοτικής κυρίως κυπροκεντρικών προσεγγίσεων. Αυτό συνδεόταν με το γεγονός ότι οι πρώτοι σπούδαζαν στην Τουρκία, ενώ οι δεύτεροι στην Κύπρο. Όμως, στα μέσα της δεκαετίας του 1960, στην Τουρκία η Αριστερά ενισχύθηκε θεαματικά στο χώρο των φοιτητών. Έτσι, από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, με τη μαζική ένταξη στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση αποφοίτων τουρκικών πανεπιστημίων που ήταν επηρεασμένοι από τις διεθνιστικές προσεγγίσεις, άρχισε μια σημαντική στροφή στην κυρίαρχη κουλτούρα στα σχολεία Μέσης. Αυτή η στροφή επηρέασε και τους εκπαιδευτικούς Δημοτικής⁴⁵⁹.

Η επανεμφάνιση του Ντενκτάς – μετά την υποχρεωτική παραμονή του στην Τουρκία το 1964-68 – και η επικράτησή του με τις «βουλευτικές εκλογές» του 1970⁴⁶⁰, κράτησαν σε δεύτερο πλάνο αυτές τις εναλλακτικές αντιλήψεις. Ο ίδιος ο Ντενκτάς όμως, έγινε αντικείμενο κριτικής από μεγάλη μερίδα των τουρκοκυπρίων φοιτητών. Αυτοί, επηρεασμένοι έντονα από το αριστερό φοιτητικό κίνημα της Τουρκίας, προέβησαν σε δημόσιες κατηγορίες και κινητοποιήσεις εναντίον του⁴⁶¹.

Με τους Τουρκοκύπριους φοιτητές στην Τουρκία είχε δημιουργηθεί και ένα άλλο ζήτημα: Από τα τέλη Ιουνίου 1965, ο υπουργός Εσωτερικών της Κύπρου εξέδωσε απαγόρευση επιστροφής αρρένων Τουρκοκυπρίων φοιτητών. Όταν εκπρόσωπος του ΟΗΕ ζήτησε εξηγήσεις, ο Πολ. Γιωρκάτζης τον ενημέρωσε ότι αυτό έγινε επειδή υπήρχαν

⁴⁵⁸ Βλέπε το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

⁴⁵⁹ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 13.

⁴⁶⁰ Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, όπ.π., σ. 117-130 και Kizilyürek, N. "Rauf Denktaş: Fear and Nationalism in the Turkish Cypriot Community" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 186-187

⁴⁶¹ Βλέπε το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο». Μια από τις κινητοποιήσεις ήταν και η κατάληψη, για μερικές ώρες, της πρεσβείας της Κύπρου στην Άγκυρα. Στόχος της ήταν να δημοσιοποιηθεί το πρόβλημα των εκδικητικών απελάσεων από την Τουρκία και της αφαίρεσης υποτροφιών. Οι φοιτητές θεωρούσαν ότι αυτές είχαν γίνει μετά από προσωπική παρέμβαση του Ντενκτάς, λόγω της κριτικής και των κινητοποιήσεων εναντίον του. Ο Ντενκτάς, επικαλούμενος κατά πάγια τακτική την εθνική ενότητα, χαρακτήριζε αυτούς του φοιτητές ως «διασπαστές του αγώνα». Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 17 Νοεμβρίου 1970.

πληροφορίες πως στην Τουρκία εκπαιδούνταν από στρατιωτικούς στη χρήση όπλων. Στην πραγματικότητα, η απαγόρευση εκτεινόταν σε όλους τους άρρενες άνω των 15 ετών⁴⁶². Το θέμα πήρε διαστάσεις με αλληπάλληλα δημοσιεύματα και αντιδράσεις της Τουρκίας, τις οποίες προέβαλε ο τουρκοκυπριακός Τύπος⁴⁶³. Ο ελληνοκυπριακός Τύπος προέβαλλε ανώνυμες πληροφορίες από το Υπουργείο Εσωτερικών, που παρουσίαζαν ως αιτιολογημένη την απόφαση της Κυπριακής Κυβέρνησης⁴⁶⁴. Κατά τα επόμενα χρόνια, υπήρξε σταδιακή άρση της απαγόρευσης, χωρίς όμως πλήρη εγκατάλειψη των μέτρων ελέγχου.

Η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση, από το 1964 αντιμετώπιζε επιπρόσθετα προβλήματα, λόγω της μετακίνησης και του εγκλεισμού του πληθυσμού: Τα προβλήματα στέγασης, οι συνθήκες εκτάκτου ανάγκης για τις οικογένειες και η στράτευση των περισσοτέρων δασκάλων, οδήγησαν τα σχολεία σε υπολειτουργία. Δημιουργήθηκαν επιτροπές διαχείρισης της Εκπαίδευσης ανά θύλακα, οι οποίες αναζήτησαν δασκάλους ανάμεσα στο γυναικείο πληθυσμό που δεν τελούσε υπό στράτευση. Επίσης, ανάμεσα στους απλούς αποφοίτους λυκείου, ή ακόμη και στους στρατευμένους⁴⁶⁵. Οι Ελληνοκύπριοι δεν επέτρεπαν την είσοδο διδακτικών εγχειριδίων στους θύλακες, γι' αυτό και με παρέμβαση της Άγκυρας έγιναν διευθετήσεις να αποστέλλονται μέσω της Ειρηνευτικής Δύναμης του ΟΗΕ⁴⁶⁶. Ο Ελληνοκυπριακός αποκλεισμός άρχισε να αίρεται σταδιακά από το Νοέμβριο του 1965, όμως, σοβαρά βήματα έγιναν μετά το 1968⁴⁶⁷.

Ο εθνικός φρονηματισμός στα τουρκοκυπριακά σχολεία συντηρήθηκε μέσω της διδασκαλίας, αλλά και μέσω μικρών εορταστικών εκδηλώσεων κατά τις εθνικές επετείους – αφού μεγάλες εκδηλώσεις ήταν πρακτικά δύσκολο να οργανώνονται⁴⁶⁸. Το όλο κλίμα εγκλεισμού και ανασφάλειας, παρέτεινε τις δυνατότητες συντήρησης του εθνικιστικού κινήματος καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Δεν αντιμετώπιζε σχεδόν καμιά αμφισβήτηση ή αντιπολιτευτικό ιδεολογικά ρεύμα, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Η καθημερινή

⁴⁶² *Χαραυγή*, 1 Ιουλίου 1965

⁴⁶³ *Halkin Sesi*, 12 Ιουλίου 1965

⁴⁶⁴ Στο πλαίσιο αυτό, διέρρευσε στον Τύπο φωτογραφία, η οποία παρουσίαζε Τουρκοκύπριες φοιτήτριες να ασκούνται στα όπλα. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 20 Ιουλίου 1965. Ανεξάρτητα από το αν τα συγκεκριμένα περιστατικά ήταν βάσιμα ή όχι, ήταν γεγονός ότι υπήρχε και υλοποιούνταν σχέδιο εκπαίδευσης μιας μερίδας τουρκοκυπρίων νέων στα όπλα, ενόσω βρίσκονταν στην Τουρκία με την ιδιότητα του φοιτητή. Βλέπε Αθανασιάδης, Σπ. Α. *Φάκελος Τ.Μ.Τ.*, ό.π., σ. 33-36 (Ο συγγραφέας παρουσιάζει επώνυμες μαρτυρίες ατόμων τα οποία είχαν εμπλακεί στη διαδικασία αυτή, καθώς και λεπτομέρειες για τη στρατιωτική εκπαίδευση που παρεχόταν). Έτσι, παρά τη σιωπηλή εξομάλυνση της διακίνησης των τουρκοκυπρίων φοιτητών κατά τα επόμενα χρόνια, από τις υπηρεσίες της Κυπριακής Δημοκρατίας λαμβάνονταν μέτρα ελέγχου του συνόλου των φοιτητών, μέχρι το 1974.

⁴⁶⁵ Βλέπε το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων»

⁴⁶⁶ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000, σ. 555-557

⁴⁶⁷ *Χαραυγή*, 5 Νοεμβρίου 1965: Με επιστολή του προς την Πρεσβεία της Άγκυρας στη Λευκωσία, το Υπουργείο Εξωτερικών της Κύπρου γνωστοποιεί τη μερική άρση της απαγόρευσης εισόδου αγαθών στους θύλακες και επιτρέπει τελικά την εκφόρτωση τροφίμων, φαρμάκων και ρούχων από το τουρκικό πλοίο «Καπτάνογλου».

⁴⁶⁸ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000, σ. 560

υπόμνηση των προβλημάτων που δημιουργούσε ο εγκλεισμός, ειδικά στην εκπαιδευτική διαδικασία, την καθιστούσε ακόμη πιο πρόσφορο πεδίο συντήρησης και αναπαραγωγής των εθνικιστικών στοιχείων.

Ο αποφασιστικός ρόλος της TMT σε κάθε πτυχή της συλλογικής ζωής, διασφάλιζε την πλήρη ταύτιση με την Τουρκία στην Εκπαίδευση και τη διατήρησή της στη σφαίρα της εθνικιστικής επιρροής. Η οργάνωση επέβαλε ακόμη και απαγόρευση βιβλίων που είχαν απαγορευτεί στην Τουρκία⁴⁶⁹. Το παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα έγινε ακόμη πιο έντονα «τουρκοκεντρικό» μετά το 1964. Η ιδέα της μεγάλης και ένδοξης «μητέρας πατρίδας», έβρισκε σημαντικό έδαφος ανάπτυξης, λόγω του αισθήματος απειλής και μειονεξίας έναντι των Ελληνοκυπρίων. «*Μητέρα πατρίδα Τουρκία'. Αυτή ίσως να ήταν η φράση που ακούγαμε πιο συχνά απ' όλες κατά τη σχολική μας ζωή... Και η εκπαίδευση στο σχολείο, ήταν γεμάτη με 'Τουρκία'... για να φροντίσει την πληγωμένη μας περηφάνια*»⁴⁷⁰.

XI. Συμπεράσματα

Τα δυο εθνικιστικά κινήματα στην Κύπρο, το ελληνοκυπριακό και το τουρκοκυπριακό, εμφανίστηκαν με σημαντική χρονική διαφορά. Το ελληνοκυπριακό, ως απότοκο του ύστερου Ελληνικού Διαφωτισμού και του Αλυτρωτισμού, έκανε αισθητή την παρουσία του από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Εξελίχθηκε σε κεντρική ιδεολογία κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Κυριότεροι φορείς του ήταν η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου και ο κύκλος των μελών της ανώτερης τάξης και της διανοήσης που κινούνταν γύρω απ' αυτή. Ο εθνικισμός και η Εκπαίδευση υπήρξαν οι βασικοί χώροι συνέχισης του παραδοσιακού κυρίαρχου ρόλου της Εκκλησίας, κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. Βασικό αίτημα του ελληνοκυπριακού εθνικισμού υπήρξε η αυτοδιάθεση των Ελληνοκυπρίων, με θεωρούμενη ως μοναδική φυσική απόληξή της την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

Το τουρκοκυπριακό εθνικιστικό κίνημα εμφανίστηκε μετά την ίδρυση του Τουρκικού Κράτους και έγινε κεντρική ιδεολογία της Κοινότητας κατά τις δεκαετίες 1940 και 1950. Ήταν η απάντηση στην κορύφωση της δράσης των Ελληνοκυπρίων για επίτευξη της Ένωσης. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξή του διαδραμάτισε μια νεότερη γενιά τουρκοκυπρίων κεμαλιστών, οι οποίοι ανελίχθηκαν μέσα από το οικονομικό και διοικητικό σύστημα των δυο τελευταίων δεκαετιών της Αποικιοκρατίας. Αυτοί αποτέλεσαν τελικά την πολιτική ηγεσία και τη διανοήση της Κοινότητας. Κεντρικό αίτημά του κινήματος ήταν η διασφάλιση των

⁴⁶⁹ Φιλελεύθερος, 26 Σεπτεμβρίου 1973

⁴⁷⁰ Κιζίλιουρεκ, Ν. «Τα πέτρινα χρόνια των Τουρκοκυπρίων 1964-1974», στο Χρονικό, Τεύχος 61, 26.4.2009, σ. 14

δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων, με ελάχιστο μέσο επίτευξής της τη διχοτόμηση της Κύπρου.

Σημαντικό ρόλο στην διαδικασία ανάπτυξης των δυο κινημάτων διαδραμάτισε η Βρετανική διοίκηση του νησιού. Αυτό συνέβη τόσο με τα χαρακτηριστικά της ως διοίκηση, όσο και με πολιτικές επιλογές της που συντηρούσαν τον Κοινοτικό διαχωρισμό. Η σύγκρουση των δυο εθνικιστικών κινημάτων κατά την περίοδο 1955-59 και η κυριαρχία τους στην πολιτική ζωή της κάθε Κοινότητας, έθεσε τις βάσεις για την αντιπαράθεση και σύγκρουσή τους στο πλαίσιο και της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας.

Σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης των δυο κινημάτων, η Εκπαίδευση αποτέλεσε κεντρικό πεδίο των διεργασιών εξέλιξής τους και σημαντικό χώρο εκδήλωσής τους. Οι επιλογές των διοικητικών θεσμών της κάθε Κοινότητας, και η ταύτιση των δυο χωριστών Εκπαιδευτικών Συστημάτων με εκείνα στις δύο «μητέρες πατρίδες», μετέτρεψαν την Εκπαίδευση σε αιχμή του δόρατος για την επικράτηση του εθνικισμού στην κάθε Κοινότητα. Το φαινόμενο αυτό εντάθηκε κατά την ύστερη φάση της Βρετανικής διοίκησης. Η επικράτηση του εθνικισμού ήταν πρόδηλη στο επίσημο και παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα, στο χώρο των εκπαιδευτικών και στο επίπεδο της διείσδυσης μηχανισμών και δικτύων στις σχολικές μονάδες. Αυτό συνέβαλε ώστε, πέρα από την ιδεολογική διεργασία μέσα στα σχολεία, οι εθνικισμοί να επιστρατεύουν σε κάθε φάση τη μαθητική νεολαία και σημαντική μερίδα των εκπαιδευτικών. Με την Ανεξαρτησία και μέχρι το 1974, μαθητές και εκπαιδευτικοί αποτέλεσαν σημαντικό τμήμα της εμπροσθοφυλακής στις πολιτικές και ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ των δυο Κοινοτήτων.

Η διασάλευση της ομαλής λειτουργίας των σχολείων ήταν έντονη την τριετία 1964-67 και στις δύο Κοινοότητες. Την περίοδο 1971-74, τα ελληνοκυπριακά σχολεία μετατράπηκαν επιπλέον και σε πεδία σύγκρουσης μεταξύ διαφορετικών μορφών του εθνικισμού. Από την πλευρά τους, οι διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής συνέβαλαν τα μέγιστα, κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, στην οικοδόμηση του εθνοκεντρικού ιδεολογικού πλαισίου. Εκτός των άλλων, αυτό έγινε και μέσα από την κατάλληλη οικοδόμηση της εικόνας του παρελθόντος. Παράλληλα, η κυριαρχία του εθνικού προτάγματος, εμπόδισε και στις δύο Κοινοότητες την ομαλή απορρόφηση διεθνών τάσεων και προβληματισμών και τους στέρησε τη δυνατότητα προετοιμασίας για τους κραδασμούς/προοπτικές της μετα-νεωτερικής συνθήκης.

Η δυναμική του ανεξάρτητου κράτους, οδήγησε στην εμφάνιση παραλλαγών των εθνικών ιδεωδών. Δίπλα στα κυρίαρχα εθνικιστικά ρεύματα εμφανίστηκαν τάσεις λιγότερο ταυτισμένες με τη λογική της προσήλωσης στη «μητέρα πατρίδα». Προέκριναν την

προσήλωση στην εθνική Κοινότητα αντί στο συνολικό έθνος. Αυτό και πάλιν επηρέασε άμεσα τις συζητήσεις για τις πολιτικές στην Εκπαίδευση. Πριν το 1974 όμως, αυτές οι νέες εκδοχές του εθνικισμού ούτε στη μια ούτε στην άλλη Κοινότητα κατάφεραν να διεμβολίσουν την επίσημη Εκπαιδευτική Πολιτική. Πέρα από τις συζητήσεις, τις δημόσιες αντιπαραθέσεις και εντάσεις, το Αναλυτικό Πρόγραμμα και το παράλληλο Α.Π. παρέμειναν μέχρι το τέλος της περιόδου ισχυρά προπύργια των παραδοσιακών εθνικιστικών κινημάτων.

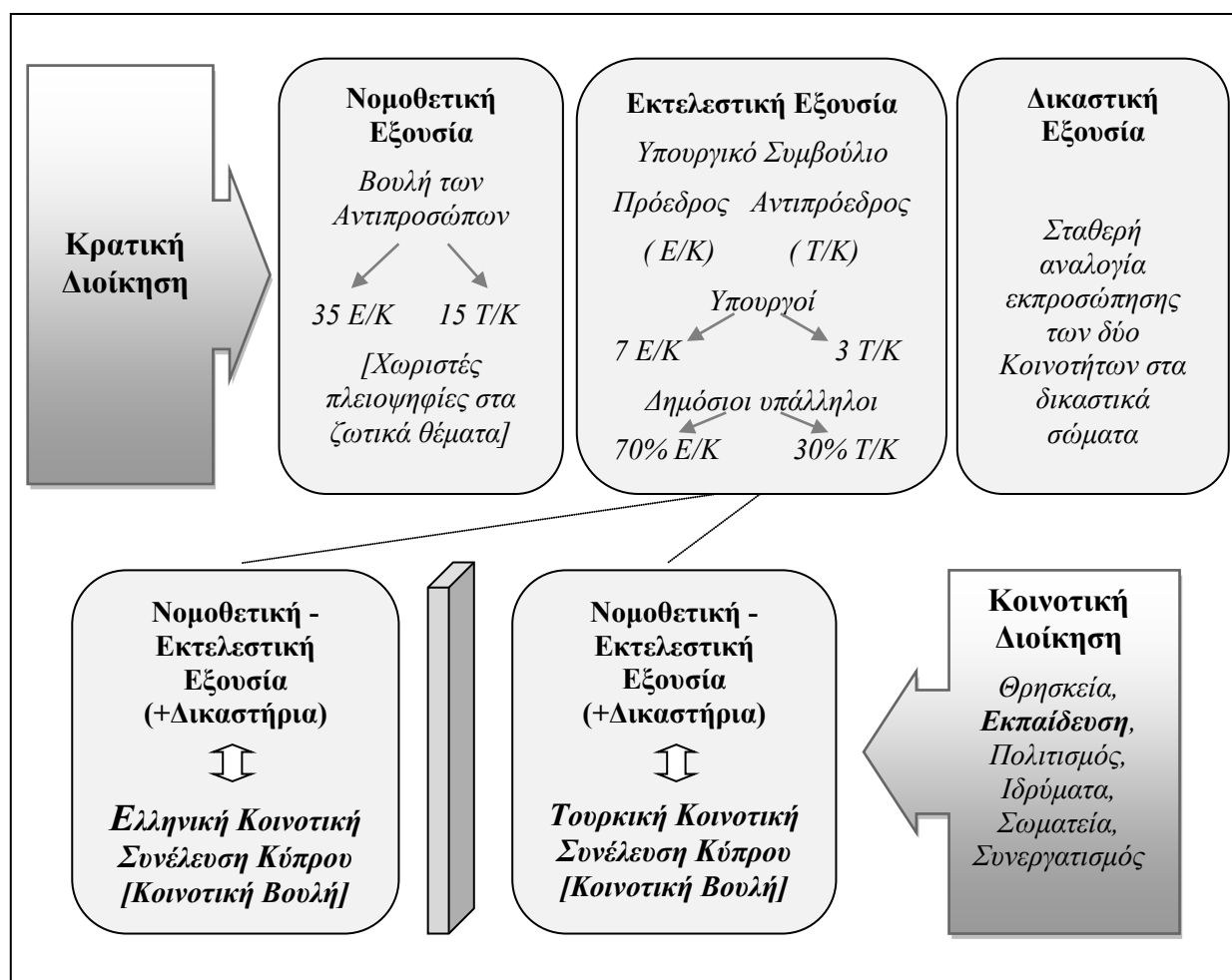
Κεφάλαιο 2

Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων

A. Το θεσμικό πλαίσιο - Οι Κοινοτικές Συνελεύσεις

I. Εισαγωγικά

Με την υπογραφή των συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου (Lancaster House, 19 Φεβρουαρίου 1959), ξεκίνησε η διαδικασία ίδρυσης της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας. Επρόκειτο για ένα ενιαίο εδαφικά κράτος, αλλά με έντονα στοιχεία ομοσπονδιακής λειτουργίας ως προς τη διοίκηση. Καθιέρωνε τη συνεταιριστική διαχείριση των τριών εξουσιών εκ μέρους των δύο μεγάλων Κοινοτήτων (Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι), σε όλα τα επίπεδα της πυραμίδας.

Κατά τη μεταβατική περίοδο μέχρι την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας (16 Αυγούστου 1960) συντάχθηκε το Σύνταγμα, το οποίο υπάκουε στις πρόνοιες των

συμφωνιών. Η ιδιόμορφη συνταγματική φυσιογνωμία του κράτους, αποτελούσε μια σαφή προσπάθεια πρόταξης της ομάδας έναντι του ατόμου. Επιχειρούσε, δηλαδή, να ικανοποιήσει το κυρίαρχο αίτημα των μελών της κυπριακής κοινωνίας (ή τουλάχιστον των ηγετών της), που εμφανίζονταν να προτάσσουν την ιδιότητα του μέλους εθνικής Κοινότητας, έναντι της ιδιότητας του πολίτη. Αποτελούσε μια προσπάθεια, μέσα από ιδιαίτερες ρυθμίσεις, να απαντήσει στο ερώτημα πώς «μια κοινωνία... όπου οι φορείς των έννομων σχέσεων είναι τα άτομα... θα προστατεύσει συμφέροντα ομάδων και θα διαφυλάξει τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα των μελών της»¹.

Αυτές οι ρυθμίσεις προκαλούσαν μια σειρά από λειτουργικά προβλήματα και ανελαστικές συνθήκες². Παράλληλα, είχαν ως αποτέλεσμα και την απόλυτα χωριστή διαχείριση μιας σειράς από ζωτικά θέματα, μέσω των Κοινοτικών Συνελεύσεων³. Τα δύο αυτά σώματα (Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση Κύπρου και Τουρκική Κοινοτική Συνέλευση Κύπρου) είχαν πλήρη αυτονομία. Με δεδομένο μάλιστα ότι είχαν διφυείς αρμοδιότητες (Νομοθετικές και Εκτελεστικές), λειτουργούσαν ως παράλληλοι και αυτοτελείς κρατικοί μηχανισμοί⁴. Διασυνδέονταν μόνο με την Εκτελεστική Εξουσία της Δημοκρατίας και η διασύνδεση αφορούσε αποκλειστικά (α) την υποχρέωση του κράτους να παραχωρεί στις Συνελεύσεις από τον ετήσιο προϋπολογισμό ένα προκαθορισμένο ελάχιστο ποσό (1.600.000 λίρες για την ΕΚΣΚ και 400.000 λίρες για την ΤΚΣΚ)⁵ και (β) την υποχρέωση του κράτους να εισπράττει εκ μέρους των Συνελεύσεων την επιβαλλόμενη από αυτές φορολογία και να τους την

¹ Habermas, J. *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*, μτφρ. Θ. Γεωργίου, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα»-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994, Προλεγόμενα Μ. Σταθόπουλος, σ. 14

² Polyviou, P.G. *Cyprus in search of a Constitution*, Nicosia 1976, p. 13-49

³ Για μια συνοπτική αξιολογική παρουσίαση της διαδικασίας κατάληξης στα διαιρετικά στοιχεία των συμφωνιών και της σχετικής βιβλιογραφίας, βλέπε James, A. "The making of the Cyprus settlement, 1958-60", στο *The Cyprus Review*, Vol. 10, Number 2, Fall 1998, p. 11-32. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι τρεις μικρές Κοινότητες (Αρμένιοι, Μαρωνίτες, Λατίνοι) είχαν το δικαίωμα να επιλέξουν σε ποια από τις δύο Κοινοτικές Συνελεύσεις θα συμμετείχε αντιπρόσωπός τους. Και οι τρεις Κοινότητες επέλεξαν την ΕΚΣΚ (βλέπε Κ.Α. Ε10/2/70 «*Επίσημα Πρακτικά 10ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.11.1960*»).

⁴ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος ΣΤ', Τεύχος 30, Ιούνιος 1965, σ. 243: «*Η οργάνωση της ΕΚΣΚ εβασίσθη επί της διττής αρμοδιότητος αυτής, δηλ. της νομοθετικής και της διοικητικής... Κατηρτίσθη εις Νομοθετικόν σώμα διά κανονισμού κατά το πρότυπον των κοινοβουλίων... Η διοικητική αρμοδιότης της ΕΚΣΚ ανετέθη υπ' αυτής δια νόμου εις την επιτροπήν διοικήσεως, προεδρευομένην υπό του Προέδρου της Συνελεύσεως και επέχουσα θέσιν οιοιεί κυβερνήσεως...*». Το Σύνταγμα προνοούσε και την ύπαρξη «Κοινοτικών Δικαστηρίων». Δεν μπορεί όμως να γίνει λόγος για πλήρη Δικαστική Εξουσία των Κοινοτικών Συνελεύσεων, από τη στιγμή που η σύστασή τους [βλέπε Κ.Α. Ε10/2/467 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 24ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.4.1962*» (Δεύτερη Σύνοδος)] παρέμεινε μια πράξη τυπική, χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο.

⁵ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, άρθρο 88, παρ. 1 και 2. Οι πρόνοια αυτή δεν τηρήθηκε κατά τα πρώτα χρόνια, λόγω οικονομικής στενότητας αλλά και ενδοκυβερνητικών διαφορών μεταξύ Προέδρου και Αντιπροέδρου (βλέπε Κ.Α. Ε10/2/293 «*Πρακτικά 4ης Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10.10.1961*» [Δεύτερη Σύνοδος]). Το αποτέλεσμα ήταν να ανακύψουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα στη λειτουργία της ΕΚΣΚ - αλλά και της ΤΚΣΚ, στον προϋπολογισμό της οποίας το ποσό αυτό αποτελούσε σχεδόν το 50% (βλέπε Κ.Α. Ε10/27 «*Νόμοι ΤΚΣΚ - Παράρτημα Πρώτον - Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας - υπ' Αρ. 62 της 19ης Μαΐου 1961 - Νομοθεσία - Μέρος III - Κοινοτικοί Νόμοι Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως - Αριθμός 1 του 1961 - Ο Περί Ειδικεύσεως πιστώσεως Νόμος του 1961 της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως*»).

καταβάλλει⁶. Αναφέρονταν δε απευθείας στον Πρόεδρο (η ΕΚΣΚ) και στον Αντιπρόεδρο (η ΤΚΣΚ) του κράτους, οι οποίοι και υπέγραφαν ή ανέπεμπαν τους νόμους που ψήφιζαν οι Συνελεύσεις⁷. Η ρύθμιση αυτή διατηρούσε αλώβητη την Κοινοτική αυτοτέλεια, καθώς επεξέτεινε το διαχωρισμό μέχρι την κορυφή του κράτους, τον Πρόεδρο και τον Αντιπρόεδρο. Έτσι, οι δύο αυτοί οιοί κρατικοί μηχανισμοί είχαν διασφαλισμένη την αυτόνομη Κοινοτική λειτουργία τους, χωρίς σε κανένα στάδιο να υπάρχει ανάγκη στοιχειώδους συνεννόησης. Επέτεινε όμως και τη σύγχυση ρόλων⁸. Πολλές φορές οι Συνελεύσεις συζητούσαν θέματα που δεν ενέπιπταν στις αρμοδιότητές τους, αλλά στις αρμοδιότητες του κεντρικού κράτους⁹. Η ύπαρξη των Κοινοτικών Συνελεύσεων και οι σημαντικότερες διατάξεις που αφορούσαν τη λειτουργία τους, ενέπιπταν στα βασικά άρθρα του Συντάγματος¹⁰.

Οι δύο Συνελεύσεις ήταν 26μελείς και είχαν 5ετή θητεία¹¹. Οι διατάξεις που ρύθμιζαν τις αρμοδιότητες και τη λειτουργία τους δεν έκαναν καμιά διάκριση ανάμεσα στην ΕΚΣΚ και στην ΤΚΣΚ, με εξαίρεση ζητήματα που αφορούσαν τη σχέση τους με τους θρησκευτικούς θεσμούς¹².

⁶ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, άρθρο 88, παρ. 3. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/2/158 «Επίσημα Πρακτικά 22ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.2.1961» με διευκρινίσεις του Κ. Σπυριδάκι επί του θέματος και Κ.Α. Ε10/2/421 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 18^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.2.1962» (Δεύτερη Σύνοδος) για την παραχώρηση ποσοστού 5% στην Υπηρεσία Φόρου Εισοδήματος, προκειμένου να αναλαμβάνει τη διαδικασία είσπραξης.

⁷ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, άρθρα 104 και 105

⁸ Κ.Α. Ε10/2/492-504 «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 27^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.5.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)

⁹ Κ.Α. Ε10/2/132-136 «Επίσημα Πρακτικά 19ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 20.1.1961». Συζήτηση για θέματα που τελικά έγινε αποδεκτό ότι ήταν της αρμοδιότητας του Υπουργείου Εμπορίου και Βιομηχανίας. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/2/142-155 «Επίσημα Πρακτικά 21ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.2.1961» για τις ασάφειες δικαιοδοσίας επί του Τμήματος Συνεργατικής Αναπτύξεως και Κ.Α. Ε10/2/309-327 «Πρακτικά 5^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 20.10.1961» (Δεύτερη Σύνοδος) για τον περί Σωματείων νόμο και τα προβλήματα από τις ασάφειες αρμοδιοτήτων στο Σύνταγμα.

¹⁰ Κυρίως το άρθρο 86 και οι βασικότερες παράγραφοι του άρθρου 87 του Συντάγματος.

¹¹ Προκειμένου να αποφύγει τη διεξαγωγή αναπληρωματικών εκλογών μετά από παραιτήσεις, η ΕΚΣΚ μείωσε αλλεπάλληλα τον αριθμό των μελών της με τροποποιητικούς νόμους. Έτσι, πριν την αυτοδιάλυσή της το 1965 αριθμούσε μόλις 21 μέλη (βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος ΣΤ', Τεύχος 30, Ιούνιος 1965, σ. 243. Επίσης, Κ.Α. Ε10/2/286-289 «Πρακτικά 3^{ης} Συνεδριάσεως Ε. Κ.Σ.Κ. 15.9.1961» [Δεύτερη Σύνοδος], Κ.Α. Ε10/2/361-363 «Πρακτικά 9^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.12.1961» [Δεύτερη Σύνοδος], Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 10^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.12.1962» [Τρίτη Σύνοδος]). Αυτό βεβαίως υπάκουε και στη γενικότερη τάση στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα να αναβάλλονται ή να έχουν τυπικό χαρακτήρα προεδρικές και βουλευτικές εκλογές – με την επίκληση του δικαίου της ανάγκης – μέχρι το 1970. Αντίθετα, η ΤΚΣΚ δεν απέφευγε τη διεξαγωγή αναπληρωματικών εκλογών (βλέπε Κ.Α. Ε10/26 «Αποφάσεις ΤΚΣΚ – Παράρτημα Τέταρτον - Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ' Αρ. 9 της 1^{ης} Οκτωβρίου 1960 – Μέρος IV – Αριθμός 1 – Αποφάσεις της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως» και Κ.Α. Ε10/26 «Αποφάσεις ΤΚΣΚ – Παράρτημα Τέταρτον - Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ' Αρ. 21 της 2ας Δεκεμβρίου 1960 – Μέρος IV – Αριθμός 5 – Αποφάσεις της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως»).

¹² Η ιδιότητα του μέλους Κοινοτικής Συνέλευσης προδιαγραφόταν ως ασυμβίβαστη με μια σειρά από πολιτειακές ιδιότητες (βουλευτές, στρατιωτικοί, μέλη δημοτικών συμβουλίων κλπ.). Λόγω των κεφαλικών προτύπων, ειδικά για τα μέλη της ΤΚΣΚ, προδιαγραφόταν ως ασυμβίβαστη και με την ιδιότητα του θρησκευτικού λειτουργού (άρθρο 101, παρ. 1 του Συντάγματος).

Οι Κοινοτικές Συνελεύσεις είχαν την αποκλειστική αρμοδιότητα για θέματα θρησκείας¹³, εκπαίδευσης, μορφωτικών/ πολιτιστικών ζητημάτων¹⁴, εποπτείας συλλόγων, σωματείων, ιδρυμάτων και συνεταιριστικών οργανώσεων (συνεργατικά ιδρύματα). Οι αντίστοιχοι υπάλληλοι (και οι εκπαιδευτικοί) υπάγονταν σε αυτές, ως «κοινοτικοί υπάλληλοι»¹⁵. Οι Συνελεύσεις είχαν επίσης το δικαίωμα κατοχής και μεταβίβασης περιουσιακών στοιχείων¹⁶.

Κατ' αυτό τον τρόπο, πέραν και παράλληλα με το διαιρετικό υπόστρωμα που οι τελευταίες δεκαετίες της αποικιοκρατικής περιόδου είχαν θεμελιώσει, συνταγματικά πλέον κατοχυρωνόταν η μόνιμη απόκλιση της Κύπρου από τη χωρία των πολυπολιτισμικών κοινωνιών¹⁷. Δεν επρόκειτο για ένα κράτος στο οποίο συνυπήρχαν πολιτισμικά άτομα και ομάδες με διαφορετική εθνοτική προέλευση, αλλά μάλλον για ένα πολυεθνικό κράτος, στο οποίο λειτουργούσαν και αναπτύσσονταν παράλληλα – χωρίς να εφάπτονται ή να έχουν περιθώρια όσμωσης – δύο διαφορετικές εθνότητες¹⁸. Επομένως, δεν είναι δυνατό να γίνεται λόγος για πολυπολιτισμική κοινωνία, κυρίως επειδή δεν επρόκειτο για κοινωνία και επειδή η ιδιότητα του πολίτη υποχωρούσε μπροστά στην έννοια της εθνικής Κοινότητας μέσα στο ίδιο το Σύνταγμα¹⁹. Με άλλα λόγια, η δομή του κράτους με τις διαχωριστικές του πρόνοιες – και ιδιαίτερα με τον πλήρη δομικό και λειτουργικό διαχωρισμό που συνεπαγόταν το στάτους των Κοινοτικών Συνελεύσεων – αρνούσαν απόλυτα και εξ αρχής τη διαπολιτισμικότητα και απέκλειε ακόμη και την όποια ισχυρή προοπτική της πολυπολιτισμικότητας.

Τον Ιούλιο του 1960, λίγες μέρες πριν τις βουλευτικές εκλογές, έγιναν οι εκλογές για την ανάδειξη των μελών των δύο Κοινοτικών Συνελεύσεων. Για την ΕΚΣΚ προηγήθηκε συμφωνία μεταξύ του ΑΚΕΛ και του Πατριωτικού Μετώπου (ο σχηματισμός που στέγαζε όλες τις πολιτικές προσωπικότητες πέραν του ΑΚΕΛ) για την κατανομή εδρών. Παρά το γεγονός ότι το κόμμα της Αριστεράς – με τεκμήριο κυρίως τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών – συγκέντρωνε ποσοστό πέραν του 20%, αποδέχτηκε να διαθέτει τρεις μόνο έδρες στην

¹³ Τα άρθρα 110 και 111 του Συντάγματος διαφυλάσσουν τα ισχύοντα δικαιώματα της Εκκλησίας της Κύπρου και του ιδρύματος Ενκαφ, καθώς και τις αρμοδιότητές τους σε θέματα γάμου, διαζυγίου κλπ.

¹⁴ Στα πρώτα χρόνια λειτουργίας της ΕΚΣΚ, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην ανάπτυξη του θεάτρου με την ενίσχυση του Οργανισμού Θεατρικής Ανάπτυξης Κύπρου, στη δημιουργία μουσείων, στην ενίσχυση της επιστημονικής έρευνας και στην πολιτιστική προβολή της Κύπρου στο εξωτερικό. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14/38-39 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 19 Ημερομηνίας 15.3.1962».

¹⁵ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, άρθρο 108, παρ. 2 και άρθρο 192, παρ. 3,4 και 5

¹⁶ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, άρθρο 197

¹⁷ Περσιάνης, Π. Κ. *Η Εκπαίδευση της Κύπρου μπροστά στην πρόκληση της Ευρώπης*, Λευκωσία 1996, σ. 45-46

¹⁸ Λάβδας, Κ. «Η πολυπολιτισμικότητα και η θεωρητική κληρονομιά του εθνικού κράτους», στο *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 2-3, 1999, σ. 27-52, ιδιαίτερα σ. 33-35

¹⁹ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερωτήσεις 5 και 6.

ΕΚΣΚ²⁰.

Στην πράξη, οι Κοινοτικές Συνελεύσεις – κυρίως η ΕΚΣΚ – αφιέρωσαν το μεγαλύτερο μέρος της λειτουργίας τους στα εκπαιδευτικά και πολιτιστικά ζητήματα, καθώς και σε ότι είχε σχέση με την καλλιέργεια και τόνωση της εθνικής συνείδησης. Αυτό συνέβαινε γιατί «η εκπαίδευση λειτουργεί πρωταρχικά μέσα από ιδέες και επομένως ανταποκρίνεται πιο στενά σε εκείνο το στοιχείο της συγκρότησης του κράτους που αφορά την ιδεολογία. Είναι ουσιαστικά τμήμα αυτής της διαδικασίας συγκρότησης του κράτους»²¹. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν περιόριζε το τεράστιο εύρος νομοθετικών και διοικητικών αρμοδιοτήτων των Συνελεύσεων, που εκτεινόταν από τη νομοθέτηση και τους διορισμούς, μέχρι την έγκριση δανείων σε εκπαιδευτικούς για αγορά αυτοκινήτου²².

Κατά τα πρώτα δύο χρόνια της λειτουργίας των συνελεύσεων έγινε μια μεγάλη προσπάθεια για νομοθέτηση επί όλων των τομέων αρμοδιότητάς τους. Σε αντίθεση με τον κρατικό μηχανισμό, οι Κοινοτικές Συνελεύσεις δεν είχαν μια προγενέστερη βάση νόμων και κανονισμών από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, πάνω στην οποία να οικοδομήσουν²³. Αυτή η προσπάθεια απορρόφησε σημαντικό μέρος των δυνάμεων των μελών τους. Απέδειξε όμως ταυτόχρονα ότι, το μεγάλο εύρος αρμοδιοτήτων και εξουσιών των Συνελεύσεων με βάση το Σύνταγμα, δεν συνοδευόταν από το αντίστοιχο βάθος εξουσίας. Το αποτέλεσμα ήταν συχνά να απευθύνονται στις υπηρεσίες του κράτους για επίλυση προβλημάτων ή άρση αδιεξόδων. Εκεί, όχι σπάνια, δεν αντιμετωπίζονταν με την αναμενόμενη προτεραιότητα, ή αντιμετωπίζονταν με συμπεριφορές που μέλη της ΕΚΣΚ θεωρούσαν περιφρονητικές²⁴. Σε αρκετές περιπτώσεις διαπιστωνόταν ασυμβατότητα μεταξύ νόμων του κράτους και νόμων που είχαν ψηφίσει οι Κοινοτικές Συνελεύσεις. Αυτό ήταν αποτέλεσμα αλληλοεπικάλυψης επιμέρους αρμοδιοτήτων με βάση το Σύνταγμα, όπως συνέβαινε στην

²⁰ *Ελευθερία*, 28 Ιουλίου 1960. Οι εκπρόσωποι του ΑΚΕΛ ήταν οι Γ. Σαββίδης, Ν. Μαυρονικόλας, Κ. Βάρδα (η μόνη γυναίκα στην ΕΚΣΚ).

²¹ Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, ό.π., σ. 192

²² Κ.Α. Ε10/14/15-17 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 9 Ημερομηνίας 6.2.1962*». Χαρακτηριστική της πολυπραγμοσύνης της ΕΚΣΚ είναι η συνεδρία της Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1962: Σε μια μόνο συνεδρία της, η Επιτροπή εξέτασε, συζήτησε και ενέκρινε τους καταλόγους υποτρόφων των σχολείων, τα σχολικά συστήματα, τις διαδικασίες για αγορά σχολικών βιβλίων από τις εφορείες, τις διαδικασίες ελέγχου των σχολικών εφορειών, τους καταλόγους καταβολής διδασκτρων, την ανακαίνιση του Μουσείου Αγώνος, τους διορισμούς από την Επιτροπή Διορισμών, τις υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό, τις άδειες απουσίας εκπαιδευτικών, τις επιμέρους εκπαιδευτικές δαπάνες και άλλα. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 11 Ημερομηνίας 16.2.1962*».

²³ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΣΤ', Τεύχος 30, Ιούνιος 1965, σ. 243

²⁴ Κ.Α. Ε10/2/482-485 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 26^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 8.5.1962*» (Δεύτερη Σύνοδος)

περίπτωση της διαχείρισης και του ελέγχου των συνεργατικών ιδρυμάτων. Αναπόφευκτα ζητούνταν η παρέμβαση και γνωμοδότηση του Γενικού Εισαγγελέα, ενώ η απώλεια χρόνου, δυνάμεων και χρήματος επέτεινε τις τριβές²⁵.

Οι δύο Κοινοτικές Συνελεύσεις αποτέλεσαν ευαίσθητους δέκτες των πολιτικών εξελίξεων και των εντάσεων μεταξύ των δύο Κοινοτήτων. Παρόλα αυτά, απέφευγαν τις ευθείες αναφορές στην άλλη Κοινότητα, ή τη λήψη αποφάσεων που θα μπορούσαν να εκληφθούν ως πρόκληση. Εξαίρεση αποτέλεσε μια απόφαση της ΤΚΣΚ το 1963 – οπότε ήδη η ένταση όδευε προς την κορύφωσή της: Καθιέρωσε ως επιπλέον αργία στα σχολεία την 27^η Μαρτίου («Μπαϋράμ Συντάγματος και Ελευθερίας»), για να τιμώνται οι νεκροί των συγκρούσεων με τους Ελληνοκύπριους κατά την περίοδο 1955-59²⁶.

II. Η λειτουργία των Κοινοτικών Συνελεύσεων και η Εκπαίδευση

Η ιδιόμορφη δομή του κράτους, με τα χαρακτηριστικά ομοσπονδιακής (διοικητικά) λειτουργίας και με την εκχώρηση σημαντικών αρμοδιοτήτων στις Κοινοτικές Συνελεύσεις, δίνει εκ πρώτης όψεως την εντύπωση μιας σχετικά αποκεντρωτικής λειτουργίας. Στην πραγματικότητα, η δόμηση του συστήματος και οι απολήξεις του στο εκπαιδευτικό έργο των Κοινοτικών Συνελεύσεων, κάθε άλλο παρά ευνοούσαν την ανάπτυξη αποκεντρωτικών στοιχείων. Επιπρόσθετα, ίσχυσε και στην περίπτωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος η αρχή ότι ένα κράτος ή ένας κρατικός θεσμός είναι δυνατό να λειτουργήσουν μόνο στη βάση σχέσεων και αντιλήψεων που προϋπάρχουν²⁷. Εξάλλου, «η Εκπαίδευση δεν είναι απλώς ένας από τους θεσμούς μιας κοινωνίας· η Εκπαίδευση είναι ένας από τους θεμελιώδεις, τους κεντρικούς θεσμούς μιας κοινωνίας»²⁸. Επομένως, βρίσκεται σε διαρκή διάλογο με τα μέλη της.

²⁵ Κ.Α. Ε10/15/167 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 36^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 7.2. 1963» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]

²⁶ Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ – Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας - υπ' Αρ. 291 της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1961 – Νομοθεσία – Μέρος ΙΙΙ – Κοινοτικοί Νόμοι Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – Αριθμός 9 του 1963 – Ο Περί Επισήμων Αργιών και Ημερών Αφιερωμένων εις Μνήμην των Τεθνεώτων (Τροποποιητικός) Νόμος της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως»

²⁷ Rabinow, P. *The Foucault Reader*, Penguin, Harmondsworth 1986, p. 64. Ο συσχετισμός εδώ με τις «φωνές» του Foucault είναι προφανώς άμεσος: Στην Κύπρο, εκτός από την απουσία στιβαρού λόγου Εκπαιδευτικής Πολιτικής εκ μέρους της Αριστεράς εκείνης της περιόδου, η προγενέστερη περιθωριοποίηση/αποσιώπηση των πέραν του συντηρητικού χώρου «φωνών» γύρω από την Εκπαίδευση στην Κύπρο, κατά τις δεκαετίες του 1940 και 1950, προετοίμασε ένα υπόστρωμα σχετικά μονομερές για την περίοδο 1959-74. Έτσι, το ίδιο το πεδίο λόγου στην Εκπαιδευτική Πολιτική ήταν αντιπλουραλιστικό, με αποτέλεσμα να «δείχνει» και δομικά προς την κατεύθυνση του συγκεντρωτισμού. Η μονοκαλλιέργεια απέκλειε το κοίταγμα προς τον πλουραλισμό, άρα και προς την αποκέντρωση, καθιστούσε άνευ νοήματος το διαχωρισμό της εκπαιδευτικής «γης» σε τεμάχια και αναβαθμούς.

²⁸ Κιμουρτζής, Π. «Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση», στο Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, Επιστημονική επιμέλεια Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής, Εισαγωγή – μτφρ. Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής – Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 12

Όμως, αποτυπώνει, παράγει και αναπαράγει κατά κανόνα τις κυρίαρχες αντιλήψεις, δηλαδή τις αντιλήψεις των ηγετικών της προσώπων, τάξεων και θεσμών. Αυτό αφορά τις αντιλήψεις τόσο σε επίπεδο προταγμάτων, όσο και σε επίπεδο δομολειτουργικό²⁹. Έτσι, η κυριαρχία στην Κύπρο της αντίληψης για την πρωτοκαθεδρία του εθνικού ρόλου της Εκπαίδευσης (και στις δύο Κοινότητες), η παρουσία ισχυρών προσωπικοτήτων με συγκεντρωτικές προδιαθέσεις στην ηγεσία τους και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα αναφορικά με τις πολιτικές αξίες και προτάγματα της περιόδου, εξουδετέρωναν τα όποια περιθώρια για ένα λιγότερο συγκεντρωτικό αποτέλεσμα. Διανύοντας διαφορετική διαδρομή, το Εκπαιδευτικό Σύστημα και στις δύο Κοινότητες προσέλαβε, από τα πρώτα στάδια της περιόδου, τα χαρακτηριστικά που οι μελετητές αποδίδουν στα Εκπαιδευτικά Συστήματα της Ελλάδας και της Τουρκίας: Μια αυστηρά ιεραρχική οργάνωση, με έντονα στοιχεία συγκεντρωτισμού και «γραφειοκρατισμού»³⁰.

Ο διαφορετικός βαθμός ελέγχου της Δημοτικής και της Μέσης από τη Βρετανική διοίκηση και η δυνατότητα άλλων θεσμών (όπως η Εκκλησία) να παρεμβαίνουν, δίνει την εντύπωση ότι είχαμε μια διαδικασία οικοδόμησης συστημάτων «αναπλήρωσης». Δηλαδή, εκπαιδευτικών συστημάτων που προκύπτουν από την ενοποίηση ετερογενών δικτύων τα οποία προϋπάρχουν. Σε τέτοιες περιπτώσεις, τα συγκεντρωτικά χαρακτηριστικά επιβάλλονται με αργούς ρυθμούς και μόνο εν μέρει. Στην περίπτωση της Κύπρου, όμως, οι παράγοντες που ευνοούσαν την οικοδόμηση συστημάτων «περιορισμού» ήταν πολύ ισχυροί και εξανέμισαν σχεδόν αμέσως την όποια προοπτική δημιουργίας εκπαιδευτικών συστημάτων λιγότερο συγκεντρωτικών³¹.

Η ΕΚΣΚ και η ΤΚΣΚ διαδέχθηκαν τα αντίστοιχα Μεταβατικά Εκπαιδευτικά Συμβούλια, που είχαν αναλάβει τη διαχείριση των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων κατά τη μεταβατική περίοδο. Στην πραγματικότητα, με τα ΜΕΣ δεν είχαν τεθεί απλώς τα θεμέλια, αλλά είχε αρχίσει η οικοδόμηση των εκπαιδευτικών συστημάτων³². Αυτό συνέβη γιατί, πράγματι, είχε

²⁹ Κυπριανός, Π. *Συγκριτική ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η προσέγγιση της Εκπαίδευσης ως δικτύου έξι αλληλοεξαρτώμενων στοιχείων, που συναρθρώνονται στο πλαίσιο ενός ανταγωνιστικού δίπολου, του εθνικού και του διεθνούς: Εκπαιδευόμενοι, εκπαιδευτικοί, χώρος Εκπαίδευσης, φορείς Εκπαιδευτικής Πολιτικής, μέθοδοι Εκπαίδευσης, γονείς/κοινωνία (βλέπε σχετικά την Εισαγωγή της έκδοσης).

³⁰ Σταματάς, Μ. «Ο Ελληνικός Εκπαιδευτικός Γραφειοκρατισμός – Μια Κοινωνικοπολιτική Θεώρηση της Γραφειοκρατούμενης Ελληνικής Εκπαίδευσης», στο Καζαμιάς, Α. – Κασσωτάκης, Μ. [Επιμ.], *Ελληνική Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Σείριος, Αθήνα 1995, σ. 120-149

³¹ Εκπαιδευτικά συστήματα «περιορισμού» και «αναπλήρωσης», όπως τα προσδιορίζει η Μ. Archer στο έργο της *Social Origins*. Βλέπε Green, Α. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, Επιστημονική επιμέλεια Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής, Εισαγωγή – μτφρ. Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής – Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 138-149.

³² Για το έργο του Μεταβατικού Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, υπό την ηγεσία του Κ. Σπυριδάκι, βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

με γοργούς ρυθμούς αρχίζει ήδη η υλοποίηση των αποφάσεων των ΜΕΣ πριν τον Αύγουστο του 1960, αλλά και επειδή το διακηρυκτικό πλαίσιο της μεταβατικής περιόδου προδιέγραφε με σαφήνεια τη σιδηροτροχιά πάνω στην οποία θα κινούνταν η Εκπαιδευτική Πολιτική. Αυτό κατέστη δυνατό γιατί το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτούργησαν τα ΜΕΣ ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκό: Υπήρχε κλίμα γενικότερης ευφορίας για την οικοδόμηση των θεσμών του νέου κράτους και ταυτόχρονα απουσίαζε ένας οποιασδήποτε μορφής ελεγκτικός ή ανασταλτικός θεσμός. Τα όργανα λειτουργίας του κράτους τώρα συστήνονταν και η λειτουργία δημοκρατικών θεσμών συνέπιπτε χρονικά μόνο με το τέλος ζωής των ΜΕΣ. Έτσι, ο «κώδικας 'δύναμη' ή 'ισχύς'»³³, το δεσμευτικό πλαίσιο αυτού που σήμερα αποκαλούμε «πολιτικό κόστος», δεν υπήρχε ακόμη, άρα δε δέσμευε με οποιοδήποτε τρόπο τις αποφάσεις των ΜΕΣ και την υλοποίησή τους.

Προϋπήρχαν, λοιπόν, και οι δύο βασικές συνιστώσες της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, δηλαδή οι προγραμματικές διακηρύξεις-αποφάσεις και η εμπράγματη άσκηση πολιτικής³⁴. Το γεγονός δε ότι τα ίδια πρόσωπα που ηγούνταν των ΜΕΣ και των Γραφείων Παιδείας, ανέλαβαν τώρα την ηγεσία των Κοινοτικών Συνελεύσεων και των νέων Γραφείων Παιδείας, διασφάλιζε μιαν απρόσκοπτη συνέχεια.

Ο καταρτισμός των Κοινοτικών Συνελεύσεων σε σώμα και η σύσταση των επιτροπών ή συμβουλίων τους, έδωσαν εξαρχής το στίγμα του διττού χαρακτήρα τους, αλλά και της συγκέντρωσης εξουσιών στους επικεφαλής τους. Ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκης προέδρευε και στις 6 επιτροπές που συστάθηκαν από την ΕΚΣΚ³⁵. Τις περισσότερες αρμοδιότητες συγκέντρωνε η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως, η οποία ασκούσε την εκτελεστική εξουσία³⁶. Ήταν ένα είδος «υπουργικού συμβουλίου» της ΕΚΣΚ³⁷. Ανάλογα, στην ΤΚΣΚ συστάθηκε η Εκτελεστική Επιτροπή (ή Συμβούλιο), η οποία συγκέντρωνε τις βασικές

³³ Γκότοβος, Α.Ε. «Εκπαιδευτικοί οργανισμοί, εκπαιδευτική έρευνα και εκπαιδευτική πολιτική: Δυνατότητες και όρια πολιτικών παρεμβάσεων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα», στο Χαραλάμπους, Δ.Φ. [Επιμ.], *Μεταπολίτευση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 101-102

³⁴ Δελλασούδας, Λ. «Εκπαίδευση και Πολιτική» στο Κούτρας, Δ. [Επιμ.], *Οι Νέοι και η Πολιτική – Κείμενα Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 1998, σ. 23

³⁵ Μέλη της ΕΚΣΚ – ιδιαίτερα ο Δρ. Χρ. Χαραλάμπους – διαμαρτυρήθηκαν έντονα για τις απόλυτα προσωπικές επιλογές του προέδρου της ΕΚΣΚ στον καταρτισμό των επιτροπών, κάνοντας λόγο περί μυστικών «προσυσκέψεων». Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/2-5 «Επίσημα πρακτικά πρώτης συνεδρίας της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως (Κοινοτικής Βουλής), 31.8.1960». Από άλλα μέλη τέθηκε παρεμφερώς και θέμα για το ότι αγνοήθηκαν εντελώς οι επιθυμίες και τα προσόντα των μελών στον καταρτισμό των επιτροπών (βλέπε Κ.Α. Ε10/2/48-49 «Επίσημα Πρακτικά Ζ' Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.10.1960»).

³⁶ Κ.Α. 10/2/492-504 «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 27^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.5.1962» (Δεύτερη Σύνοδος). Οι υπερεξουσίες της Επιτροπής αυτής, δημιούργησαν πολλές τριβές κατά τη διάρκεια ζωής της ΕΚΣΚ και θεωρήθηκαν από πολλά μέλη της ως η βασική αιτία ανάπτυξης του αισθήματος ότι υπήρχε έλλειμμα δημοκρατικής λειτουργίας. Βλέπε σχετικά και Κ.Α. Ε10/2/505-513 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 28^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 22.6.1962» (Δεύτερη Σύνοδος).

³⁷ Κ.Α. Ε10/2/6-13 «Επίσημα πρακτικά Β' Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 29.9.1960»

αρμοδιότητες. Πρόεδρος της ήταν ο πρόεδρος της ΤΚΣΚ Ραούφ Ντενκτάς, ο οποίος μάλιστα είχε την απεριόριστη εξουσία να διορίζει και να παύει όποτε ο ίδιος έκρινε τα υπόλοιπα 5 μέλη της. Κάθε ένα από τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής αναλάμβανε να εποπτεύει έναν τομέα («Κοινοτικό Γραφείο»), δίκην υπουργού³⁸. Με μεταγενέστερο νόμο της ΤΚΣΚ, η Εκτελεστική Επιτροπή είχε την αρμοδιότητα διορισμού και των Σχολικών Επιτροπών (το αντίστοιχο των Σχολικών Εφορειών στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση)³⁹.

Οι Συνελεύσεις καθόρισαν, επίσης, το πλαίσιο λειτουργίας των Γραφείων Παιδείας και διόρισαν τους επικεφαλής τους. Διευθυντής του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας (ΓΕΠ) διορίστηκε ο Κλεάνθης Γεωργιάδης και του Γραφείου Τουρκικής Παιδείας (ΓΤΠ) ο Hüsnü Feridun⁴⁰. Η συζήτηση για το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του ΓΕΠ κράτησε επί μακρόν. Δεν έλειψαν δε οι αντεγκλήσεις, εξαιτίας της επιμονής του Κ. Σπυριδάκι η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως να ασκεί τον πλήρη έλεγχο σε κάθε δραστηριότητα του ΓΕΠ⁴¹. Ανάμεσα στα άλλα, η Επιτροπή απαγόρευσε στο ΓΕΠ την οποιαδήποτε επαφή με τον Τύπο⁴². Η διαπλοκή επικοινωνίας και εξουσίας στο πεδίο άσκησης της Εκπαιδευτικής Πολιτικής⁴³, ήταν καλά γνωστή στον Κ. Σπυριδάκι. Γι' αυτό και δεν άφηνε περιθώρια άσκησης της επικοινωνιακής πολιτικής σε υποσυστήματα όπως το ΓΕΠ, προκειμένου να μην απωλέσει τον έλεγχο της εξουσίας, δηλαδή τη δυνατότητα να αποτελεί τον κυρίαρχο διαμορφωτή της Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως ήλεγχε, επίσης, απευθείας τις τρεις ειδικές επιτροπές που ήταν αρμόδιες για το εκπαιδευτικό προσωπικό (και οι οποίες λογικά θα έπρεπε να ελέγχονται από το ΓΕΠ): Επιτροπή Διορισμών, Αναθεωρητική Επιτροπή (για την

³⁸ Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ – Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ' Αρ. 9 της 1^{ης} Οκτωβρίου 1960 – Νομοθεσία – Μέρος III - Αριθμός 1 του 1960 – Ο περί Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως Οργανωτικός Νόμος» [άρθρα 1-37]

³⁹ Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ – Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας - υπ' Αρ. 51 της 23^{ης} Μαρτίου 1961 – Νομοθεσία – Μέρος III – Κοινοτικοί Νόμοι Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – Αριθμός 11 του 1960 – Συνταγματικός Νόμος του Τμήματος Παιδείας» [Άρθρα 1-26]

⁴⁰ Κ.Α. Ε10/2/51-68 «Επίσημα Πρακτικά 9ης Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10 και 11.11.1960» και Κ.Α. Ε 10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΑ' - Δευτέρα, 23.1.1961» και Κ.Α. Ε10/26 «Αποφάσεις ΤΚΣΚ – Παράρτημα Τέταρτον - Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ' Αρ. 58 της 28^{ης} Απριλίου 1961 – Μέρος IV – Αριθμός 2 – Αποφάσεις της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως».

⁴¹ Κ.Α. Ε10/14/6 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 4 Ημερομηνίας 11.1.1962». Ενδιαφέροντα στοιχεία για τις αντικρουόμενες αντιλήψεις στον άξονα «συγκεντρωτικό – αποκεντρωτικό μοντέλο» προκύπτουν και από τα διαμειφθέντα για το βαθμό αυτονομίας του ΓΕΠ κατά τη συζήτηση του σχετικού νομοσχεδίου [βλέπε Κ.Α. Ε10/2/381-386 «13^η Συνεδρίασις Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.1.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)]. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η εκτίμηση του Κ. Σπυριδάκι πως μεγάλο μέρος του προβλήματος προέκυψε από τις ασάφειες του Συντάγματος για τη διασύνδεση ΕΚΣΚ και ΓΕΠ, είναι προφανώς ορθή [βλέπε Κ.Α. Ε10/2/387-388 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 14^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 16.1.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)].

⁴² Κ.Α. Ε10/14/128 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 2^α Ημερομηνίας 20 Αυγούστου 1962»

⁴³ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 83-84

εξέταση ενστάσεων) και Πειθαρχικό Συμβούλιο⁴⁴. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο που συστάθηκε την ίδια περίοδο και προεδρευόταν από τον Διευθυντή του ΓΕΠ, είχε καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα και η λειτουργία του σύντομα ατόνησε⁴⁵. Στο ίδιο συγκεντρωτικό πνεύμα, οι ανώτερες διοικητικές θέσεις σε τομείς που ήλεγχε η ΕΚΣΚ – όχι μόνο στην Εκπαίδευση – καταλαμβάνονταν μετά από εισήγηση του προέδρου του σώματος, χωρίς προηγούμενη διαβούλευση και χωρίς προκήρυξη⁴⁶. Η προσπάθεια της ηγεσίας της ΕΚΣΚ για πλήρη έλεγχο του ΓΕΠ ανανεωνόταν περιοδικά, όποτε διαφαινόταν και η παραμικρή απόπειρα μερικής αυτονόμησης⁴⁷. Η συγκεντρωτική νοοτροπία της ηγεσίας της ΕΚΣΚ επεκτεινόταν και στις σχέσεις της με άλλους θεσμούς και παράγοντες με τους οποίους ερχόταν σε επαφή. Αυτό δημιουργούσε συχνά τριβές, ακόμη και με διεθνείς θεσμούς⁴⁸.

Καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας των Κοινοτικών Συνελεύσεων, ήταν εμφανή κάποια επιπλέον χαρακτηριστικά – έντονα κυρίως κατά τους πρώτους μήνες. Ένα από αυτά ήταν η απουσία προπαίδειας δημοκρατικής λειτουργίας συλλογικών σωμάτων⁴⁹. Ιδιαίτερα για την ΕΚΣΚ, σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε το γεγονός ότι τα μέλη της ήταν στην πλειονότητά τους προσωπικότητες οι οποίες είχαν ανδρωθεί πνευματικά και πολιτικά μέσα στο πλαίσιο λειτουργίας της εκκλησιαστικής Εθναρχίας, ή/και της ΕΟΚΑ⁵⁰. Την εργασία και ανέλιξη μέσα

⁴⁴ Κ.Α. Ε 10/8/3 «Α' Συνεδρία Επιτροπής Παιδείας – Παρασκευή, 9 Σεπτεμβρίου 1960». Βλέπε επίσης *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, σ. 25-26 και Karagiorgos, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p.34.

⁴⁵ Κ.Α. Ε 10/8/2-3 «Α' Συνεδρία Επιτροπής Παιδείας – Παρασκευή, 9 Σεπτεμβρίου 1960»

⁴⁶ Κ.Α. Ε10/2/166 «Επίσημα Πρακτικά 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.2.1961» (Για το διορισμό ανώτερων στελεχών της Εκπαίδευσης στο ΓΕΠ). Επίσης Κ.Α. Ε10/2/73-77 «Επίσημα Πρακτικά 11ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 30.11.1960» (Συζήτηση για τον τρόπο διορισμού του Διοικητή Συνεργατικής Αναπτύξεως Ανδρέα Αζίνα).

⁴⁷ Ένα παράδειγμα καταστολής μιας «απόπειρας αυτονόμησης» βρίσκουμε σε σημείωμα του Κ. Σπυριδάκι προς τον Διευθυντή του ΓΕΠ Κλ. Γεωργιάδη το Δεκέμβριο του 1963: Του ζητά να υποβάλλονται όλα ανεξαιρέτως τα έγγραφα στον ίδιο και στην Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως (όπως εγκύκλιοι προς τα σχολεία και τις σχολικές εφορείες) πριν τη διεκπεραίωσή τους, να μην προβαίνει σε διορισμούς η Επιτροπή Διορισμών του ΓΕΠ χωρίς προηγούμενη έγκριση της Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως, όπως ούτε και σε αλλαγές στη σύνθεση των σχολείων, στα μητρώα εκπαιδευτικών και υπαλλήλων. Βλέπε Κ.Α. Ε14/500/38-39 «Υπηρεσιακά Σημειώματα – 20^η Δεκεμβρίου 1963».

⁴⁸ Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν, λόγω της επιμονής της ΕΚΣΚ να καθορίζει η ίδια όλες τις διαδικασίες και τα πρόσωπα σχετικά με τις υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές που παραχωρούσε η Βρετανική Κοινοπολιτεία και η κυβέρνηση των ΗΠΑ σε ελληνοκύπριους εκπαιδευτικούς. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14/10 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 6 Ημερομηνίας 22.1.1962» και Κ.Α. Ε10/14/93 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 35^η Ημερομηνίας 29.5.1962». Στο ίδιο πλαίσιο θα μπορούσε να ενταχθεί και η «τιμωρητική» τακτική της ΕΚΣΚ και του προέδρου της να παραχωρείται μεν εκπαιδευτική άδεια, αλλά χωρίς απολαβές, σε όσους εξασφάλιζαν υποτροφία από χώρες ή οργανισμούς, χωρίς τη μεσολάβηση της Κοινοτικής Συνελεύσεως. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14/74-75 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 29^η Ημερομηνίας 3.5.1962».

⁴⁹ Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της 20^{ης} συνεδρίας της ΕΚΣΚ, 6 μήνες μετά την έναρξη λειτουργίας της, αναλώθηκε σε συζήτηση για το πώς θα πρέπει να κρατούνται τα πρακτικά των συνεδριάσεων (Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/137-141 «Επίσημα Πρακτικά 20ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 26.1.1961»).

⁵⁰ Αντίστοιχα, για την ΤΚΣΚ, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε το γεγονός ότι πολλά από τα μέλη της είχαν

στην αυστηρά ιεραρχική δομή τους, διαδέχτηκε τώρα η κοινοβουλευτική λειτουργία, χωρίς τα πρόσωπα να είναι πάντοτε έτοιμα να αναπροσαρμοστούν αυτόματα. Ο παράγοντας αυτός οδήγησε σε αδυναμία λειτουργίας των Κοινοτικών βουλευτών στη βάση πολιτικών ομάδων. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που, πέραν του ΑΚΕΛ, δεν υπήρχε άλλος οργανωμένος πολιτικός χώρος⁵¹. Όταν μάλιστα οι Κοινοτικοί βουλευτές που προέρχονταν από το ΑΚΕΛ έθεσαν θέμα αναγνώρισης κοινοβουλευτικών ομάδων στην ΕΚΣΚ, αντιμετώπιστηκαν πολύ αρνητικά⁵². Η εθνική ιδεολογία θεωρούνταν και στις δύο Κοινοτικές Συνελεύσεις ως το αποκλειστικά αναγνωρίσιμο πολιτικό και ιδεολογικό βάθρο λειτουργίας⁵³. Το ίδιο συνέβη και όταν επιδιώχθηκε τροποποίηση του νόμου για τις Σχολικές Εφορείες⁵⁴, ώστε να παρέχουν δικαίωμα εκπροσώπησης και σε «εθνικές» ομάδες (όχι μόνο σε «θηρησκευτικές»)⁵⁵. Έτσι, η ΕΚΣΚ λειτούργησε μέχρι το 1965 ως σύνολο ατόμων και όχι ως κοινοβούλιο με διακριτές πολιτικές/ιδεολογικές ομάδες. Το ίδιο πνεύμα μεταφέρθηκε και στις αποφάσεις της ΕΚΣΚ για τους διορισμούς, όχι μόνο των ανώτερων στελεχών του ΓΕΠ, αλλά και των Σχολικών Εφορειών των πόλεων⁵⁶. Σε όλα τα επίπεδα ο αποκλεισμός μελών ή συνεργατών του ΑΚΕΛ ήταν απόλυτος⁵⁷.

Το στοιχείο αυτό δεν απέτρεψε την εμφάνιση άλλων χαρακτηριστικών, τα οποία διακρίνουν συχνά τον κοινοβουλευτικό βίο. Από τις πρώτες συνεδρίες και καθ' όλη τη διάρκεια της πενταετούς λειτουργίας της ΕΚΣΚ, πολλά μέλη της επεδείκνυαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οικονομική ενίσχυση σχολικών μονάδων της εκλογικής τους περιφέρειας. Ο ζήλος αυτός οδηγούσε πολλές φορές σε διεγκυστίδα και αντιπαραθέσεις για το ποια

διατελέσει στελέχη της ΤΜΤ.

⁵¹ Το «Πατριωτικό Μέτωπο» δε λειτουργούσε ως κόμμα. Ήταν ένα εκλογικό οικοδόμημα το οποίο συστέγαζε όλες τις πολιτικές προσωπικότητες, πέραν του ΑΚΕΛ.

⁵² Το ίδιο αρνητικά αντιμετώπιστηκε πρόταση των Κοινοτικών βουλευτών του ΑΚΕΛ να τροποποιηθεί ο νόμος για τις Σχολικές Εφορείες, ώστε τα μέλη τους να εκλέγονται από τις τοπικές κοινωνίες και όχι να διορίζονται από την ΕΚΣΚ. Το αιτιολογικό της πρότασης ήταν να ενισχυθεί η Τοπική Αυτοδιοίκηση και να αποφευχθούν οι αποκλεισμοί που είχαν παρατηρηθεί στους πρώτους διορισμούς. Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/350-355 «Πρακτικά 9^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.12.1961» (Δεύτερη Σύνοδος).

⁵³ Κ.Α. Ε10/2/6-13 «Επίσημα πρακτικά Β' Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 29.9.1960». Γενικά, τα μέλη της ΕΚΣΚ που εκπροσωπούσαν το ΑΚΕΛ (με ηγέτη τον Γ. Σαββίδη) επιδείκνυαν σε όλες τις συνεδρίες πνεύμα σοβαρότητας, απέφευγαν την προσωποποίηση των αντιπαραθέσεων, εμφανίζονταν καλά προετοιμασμένοι και γνώστες του εκάστοτε αντικειμένου, ενώ διακρίνονταν και από καλή γνώση των διαδικασιών.

⁵⁴ Για την ιστορία του θεσμού των Σχολικών Εφορειών στην Κύπρο, βλέπε Εφορεία Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, *Τα παιδιά μας, το μέλλον μας*, Λευκωσία [2006], ιδιαίτερα σ. 5-19.

⁵⁵ Κ.Α. Ε10/2/355-358 «Πρακτικά 9^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.12.1961» (Δεύτερη Σύνοδος)

⁵⁶ Στις κοινότητες, το ρόλο των σχολικών εφορειών αναλάμβαναν οι κοινοτικές αρχές («χωρητικές αρχές» ή «συμβούλια βελτιώσεως»), τα μέλη των οποίων διορίζονταν από το Υπουργείο Εσωτερικών.

⁵⁷ Κ.Α. Ε10/2/168-170 «Επίσημα Πρακτικά 24^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 21.2.1961». Διαμαρτυρία του Γ. Σαββίδη για τον πλήρη αποκλεισμό μελών ή συνεργατών του ΑΚΕΛ από τις σχολικές εφορείες. Ο Κ. Σπυριδάκης δεν διαψεύδει το αποτέλεσμα, αλλά μόνο τη θέση ότι αυτό έγινε σκόπιμα.

σχολεία θα τύχουν βοήθειας κατά προτεραιότητα⁵⁸. Παρεμφερώς, πολλές αντιπαραθέσεις ξεκινούσαν από το γεγονός ότι, μερίδα των Κοινοτικών βουλευτών, αναλάμβαναν ρόλο υπεράσπισης των αιτημάτων που υπέβαλλαν οι εκπαιδευτικοί και οι οργανώσεις τους⁵⁹.

Οι εντάσεις για την επιλογή των εκπαιδευτικών προτεραιοτήτων γενικότερα, επιδεινώθηκαν και από την οικονομική στενότητα στους προϋπολογισμούς της ΕΚΣΚ. Ήδη από το 1961, ο προϋπολογισμός της ΕΚΣΚ παρουσίαζε ένα εξαιρετικά μεγάλο έλλειμμα (600.000 λίρες)⁶⁰. Πέραν των σημαντικών καθυστερήσεων στην καταβολή των συνταγματικά κατοχυρωμένων ποσών από τον προϋπολογισμό του κράτους, είχε ανακύψει και ζήτημα με τη δυνατότητα της ΕΚΣΚ να φορολογεί. Η Συνταγματική Επιτροπή ερμήνευσε τις σχετικές πρόνοιες του Συντάγματος ως δυνατότητα των Κοινοτικών Συνελεύσεων να εισπράττουν «εισφορές» και όχι να επιβάλλουν φόρους στα μέλη των Κοινοτήτων⁶¹. Μέχρι την εξεύρεση νομικής φόρμουλας για μερική επίλυση του προβλήματος, είχαν συσσωρευτεί μεγάλα ελλείμματα στους προϋπολογισμούς των Συνελεύσεων⁶². Προκειμένου να τα αντιμετωπίσει, η ΕΚΣΚ υποχρεώθηκε σε ψηφίσματα/εκκλήσεις προς την Κυπριακή Κυβέρνηση, τη Βουλή των Αντιπροσώπων και την Ελληνική Κυβέρνηση για οικονομική βοήθεια⁶³.

Ακόμη κι όταν συμφωνήθηκε με την Κυβέρνηση και τη Γενική Εισαγγελία η διαδικασία είσπραξης των φόρων, αυτή παρουσίαζε πολλές καθυστερήσεις⁶⁴. Το σημαντικότερο μέσον είσπραξης «εισφορών», δηλαδή η καταβολή διδάκτρων από τους γονείς των μαθητών, παρουσίαζε ακόμη και νομικές περιπλοκές⁶⁵. Το αποτέλεσμα ήταν, σύμφωνα με το μέλος της

⁵⁸ Ενδεικτικά: Κ.Α. Ε10/2/42-46 «*Επίσημα Πρακτικά Ζ' Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.10.1960*» και Κ.Α. Ε10/2/51-68 «*Επίσημα Πρακτικά 9ης Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10 και 11.11.1960*».

⁵⁹ Κ.Α. Ε10/2/180-186 «*Επίσημα Πρακτικά 25ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 24.2.1961*» και Κ.Α. Ε10/2/241-243 «*Πρακτικά 34ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.5.1961*». Ως εκφραστής των απόψεων των εκπαιδευτικών Μέσης εμφανιζόταν (και συγκροούταν συχνά με τον Κ. Σπυριδάκι) κυρίως ο Δρ. Χρ. Χαραλάμπους, ενώ τις απόψεις των εκπαιδευτικών Δημοτικής προωθούσε κατεξοχήν ο Ι. Χαρμαντάς.

⁶⁰ *Χαραυγή*, 21 Μαρτίου 1962

⁶¹ Η τελική ερμηνεία έκανε λόγο για άμεσους φόρους και όχι έμμεσους. Αυτοί όμως χαρακτηρίζονταν από τα ΜΜΕ – και κατ' επέκταση από την κοινή γνώμη – ως «κεφαλικός φόρος», «χαράτσι». Το αποτέλεσμα ήταν, οι ήδη μεγάλες δυσκολίες του κρατικού μηχανισμού να εισπράξει τους φόρους που επέβαλλε το κράτος, να γίνονται ακόμη μεγαλύτερες στην περίπτωση των φόρων της ΕΚΣΚ. Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/121-123 «*Επίσημα Πρακτικά 18ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.1.1961*».

⁶² Κ.Α. Ε10/2/180-186 «*Επίσημα Πρακτικά 25ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 24.2.1961*» και Κ.Α. Ε10/2/366 «*Πρακτικά 10ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως (Έκτακτος) 20.12.1961*» (Δεύτερη Σύνοδος). Σε οριστική ρύθμιση του θέματος η ΕΚΣΚ καταλήγει μόλις στα μέσα του 1963. Βλέπε Κ.Α. Ε10/3 «*Πρακτικά 17ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 24.5.1963*» (Τρίτη Σύνοδος).

⁶³ Κ.Α. Ε10/2/90-107 «*Επίσημα Πρακτικά 13ης, 14ης, 15ης, 16ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 14.12.1960, 22.12.1960, 29.12.1960, 4.1.1961*»

⁶⁴ *Ελευθερία*, 30 Σεπτεμβρίου 1961 και 27 Ιουνίου 1962

⁶⁵ Κ.Α. Ε10/15/1-2 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 1η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 4. 10. 1962*». Σε αρκετές περιπτώσεις υπήρξαν έντονες διαμαρτυρίες και σοβαρά επεισόδια από μαθητές σε Γυμνάσια, λόγω του ύψους των διδάκτρων – και ιδιαίτερα του λεγόμενου «Εσωτερικού

ΕΚΣΚ Χρ. Χριστοφίδη, η ΕΚΣΚ «να κηδεμονεύεται» από την Κυβέρνηση⁶⁶. Η τελευταία ενέκρινε καταβολή προκαταβολής στην Κοινοτική Συνέλευση, μόνο όταν η ΕΚΣΚ αποδέχτηκε τους όρους της για περικοπές και αναθεώρηση ειλημμένων αποφάσεων⁶⁷. Η δημιουργία «μικτής επιτροπής» μεταξύ των 7 Ελληνοκυπρίων υπουργών της Κυβέρνησης και της ΕΚΣΚ (με επικεφαλής τον Κ. Σπυριδάκι), αποτελούσε ένα είδος θεσμοθέτησης της εξάρτησης της ΕΚΣΚ από το Υπουργικό Συμβούλιο. Ενώ γινόταν λόγος για «συντονισμό», όπως ομολογήθηκε από τον Κ. Σπυριδάκι η σύστασή της ήταν όρος του ίδιου του Μακαρίου. Η οικονομική ενίσχυση προς την ΕΚΣΚ δόθηκε από το Υπουργικό Συμβούλιο με αντάλλαγμα τον έλεγχο των αποφάσεών της⁶⁸. Έτσι, από τα μέσα του 1963 η ΕΚΣΚ αποδυναμώθηκε και πολιτικά. Η διαπίστωση αυτή γινόταν εφεξής με σαφήνεια σε συζητήσεις του σώματος επί διαφόρων θεμάτων. Συχνά γινόταν η αιτία περαιτέρω εντάσεων: Το σώμα υποχρεωνόταν σε συνεχείς αναιρέσεις προηγούμενων αποφάσεων και σε παρασηκναιακές διαβουλεύσεις με τον Πρόεδρο Μακάριο ή υπουργούς του, προκειμένου να γίνουν εν μέρει έστω αποδεκτές κάποιες αποφάσεις. Αναπόφευκτα αυτό μείωνε το κύρος και του ίδιου του προέδρου της ΕΚΣΚ. Τον Ιούνιο του 1963 έφτασε να ζητά ψήφο εμπιστοσύνης από την ολομέλεια, κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας έντονης συζήτησης⁶⁹.

Η οικονομική δυσχέρεια επιτάχθηκε και από το γεγονός ότι, εκτός από τις ανελαστικές δαπάνες που υπήρχαν, η ΕΚΣΚ είχε ήδη δεσμευτεί με την παραχώρηση μεγάλων ποσών για διάφορους σκοπούς. Μεταξύ άλλων, από τις πρώτες συνεδρίες της εγκαινίασε την πολιτική της παραχώρησης ενός ποσού 20.000 λιρών κατ' έτος για πληρωμή των διδάκτρων άπορων μαθητών της Μέσης⁷⁰. Για να υποχρεωθεί στη συνέχεια να καταφεύγει σε ιδιώτες/ευεργέτες ή ιδιωτικές εταιρείες, προκειμένου να καλύπτει μέρος του ποσού⁷¹. Σημαντικά ποσά απορροφούσαν και άλλες αποφάσεις, όπως η ανέγερση μνημείων, η δημιουργία ταμείου

Ταμείου» που επέβαλλαν οι σχολικές εφορείες. Χαρακτηριστικότερη η περίπτωση του Γυμνασίου Μόρφου το Νοέμβριο του 1961, με τραυματισμούς (βλέπε *Ελευθερία*, 22 Νοεμβρίου 1961).

⁶⁶ Κ.Α. Ε10/3/1-3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 14^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 26.4.1963» (Τρίτη Σύνοδος). Μέχρι τα μέσα του 1963, εκκρεμούσε ακόμη σχεδόν το ήμισυ από τις 650.000 λίρες του 1961 και ολόκληρο το ποσόν των 950.000 λιρών του 1962. Η κατάσταση επιδεινώθηκε με την υιοθέτηση της πρακτικής να καταβάλλονται τα οφειλόμενα από τους πολίτες με δόσεις, πράγμα που επιμήκυνε το χρόνο είσπραξης. Βλέπε Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 19^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 11.6.1963» (Τρίτη Σύνοδος).

⁶⁷ Κ.Α. Ε10/15/1-2 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 1^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 4. 10. 1962». Δείγματα οικονομικής – και κατ' επέκταση γενικότερης – εξάρτησης της ΕΚΣΚ από τη βούληση του Προέδρου Μακαρίου και του Υπουργείου Οικονομικών, εμφανίστηκαν από το 1960-61: Στις διαβουλεύσεις για τα ποσά που θα παραχωρούνταν στην ΕΚΣΚ από την Κυβέρνηση, η τελευταία ασκούσε πίεση για αναθεώρηση αποφάσεων της Συνέλευσης και περικοπές εξόδων. Βλέπε Κ.Α. Ε10/6/1 « 9^η Συνεδρία Επιτροπής Οικονομικών της 4.11.1960», Κ.Α. Ε10/6/1 «Συνεδρία Επιτροπής Οικονομικών της 29.11.1960» και Κ.Α. Ε10/6 «44^η Συνεδρία Επιτροπής Οικονομικών. Ημερομηνία: 15.2.1961».

⁶⁸ Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 18^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.6.1963» (Τρίτη Σύνοδος)

⁶⁹ Κ.Α. Ε10/3/1-12 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» (Τρίτη Σύνοδος)

⁷⁰ *Ελευθερία*, 4 Νοεμβρίου 1960

⁷¹ *Ελευθερία*, 9 Νοεμβρίου και 3 Δεκεμβρίου 1960

παθόντων κλπ. Τα προβλήματα στον προϋπολογισμό της ΕΚΣΚ, εκτός των άλλων, καθυστέρησαν για δύο χρόνια τη διαδικασία εξαγοράς των ελληνόγλωσσων ιδιωτικών σχολείων και τη μετατροπή τους σε Κοινοτικά. Η διακηρυγμένη επιθυμία του Κ. Σπυριδάκι για άμεση εξαγορά και οι ανάλογες πιέσεις των εκπαιδευτικών αυτών των σχολείων, αποδείχτηκαν ανεπαρκείς συνθήκες για σύντομη υπέρβαση των οικονομικών δυσκολιών⁷².

Οι εντάσεις εντός της ΕΚΣΚ εξαιτίας των οικονομικών δυσχερειών, συνεχίστηκαν για αρκετό καιρό μετά την εξεύρεση νομικής ρύθμισης. Αιτία ήταν σειρά δημοσιευμάτων στον Τύπο για σημεία του φορολογικού νομοσχεδίου και οι έντονες αντιδράσεις που αυτά προκάλεσαν στις φορολογούμενες κοινότητες και στους πολίτες⁷³. Το κλίμα λαϊκής δυσαρέσκειας έφερε στην επιφάνεια και τις πρώτες μεμφιμορίες της κοινής γνώμης κατά των εκπαιδευτικών – ιδιαίτερα της Μέσης. Η φορολόγηση είχε εξ αρχής διασυνδεθεί στα μάτια της κοινής γνώμης με τη βελτίωση του μισθολογίου των εκπαιδευτικών⁷⁴. Ανάλογα προβλήματα αντιμετώπιζε και η ΤΚΣΚ. Στην προσπάθειά της να καλύψει τα ελλείμματα στους προϋπολογισμούς της, επέβαλλε φορολογίες (εισοδήματος, ακίνητης ιδιοκτησίας, κατοχής άδειας οδηγού ή πυροβόλου όπλου) οι οποίες, μετά από προσφυγές πολιτών, κρίνονταν αντισυνταγματικές από τον Γενικό Εισαγγελέα⁷⁵.

Οι οικονομικές δυσκολίες διέυρυναν τα περιθώρια για κάποια μέλη της ΕΚΣΚ – κυρίως του χώρου της Αριστεράς – να διατυπώνουν θέσεις για τις εκπαιδευτικές προτεραιότητες με σαφώς κοινωνικό και ταξικό χαρακτήρα⁷⁶. Κατά κανόνα όμως οι απόψεις αυτές, όσο κι αν απηχούσαν τις αντιλήψεις σημαντικού τμήματος της κοινωνίας, στις ψηφοφορίες αποσπούσαν μόνο μικρή υποστήριξη. Αντίθετα, επικρατούσαν πρακτικές λογικές στη

⁷² *Ελευθερία*, 23 Δεκεμβρίου 1960

⁷³ Κ.Α. Ε10/2/293-303 «Πρακτικά 4^{ης} Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10.10.1961» (Δεύτερη Σύνοδος).

⁷⁴ Κ.Α. Ε10/2/290-308 «Πρακτικά 4^{ης} Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10.10.1961» (Δεύτερη Σύνοδος). Αρχικά είχαν φορολογηθεί οι δήμοι και κοινότητες, που θα αναλάμβαναν την είσπραξη των φόρων από τους πολίτες. Λόγω των αντιδράσεων οι κατάλογοι με τις φορολογίες αποσύρθηκαν.

⁷⁵ Κ.Α. Ε10/6 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Οικονομικών – Συνεδριάσις 74 – Ημερομηνία 6. 6. 1961»

⁷⁶ Κ.Α. Ε10/2/115-131 «Επίσημα Πρακτικά 18ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.1.1961». Μεταξύ άλλων, τοποθέτηση του Α. Σωτηριάδη να κληθεί η Εκκλησία και οι μονές να καταβάλουν σημαντικό μέρος του κόστους της Εκπαίδευσης, τοποθέτηση του Ν. Αντωνίου να φορολογηθεί κυρίως ο πλούτος του νησιού για την κάλυψη των εξόδων στην Εκπαίδευση και τοποθέτηση του Ν. Μαυρονικόλα να φορολογηθεί ο πλούτος, η Εκκλησία, οι μονές και οι μεγάλες εταιρείες. Ο τελευταίος ζήτησε επίσης την καθιέρωση τεκμηρίων στη φορολόγηση, δίνοντας ως παράδειγμα την ιδιοκτησία αυτοκινήτου. Βλέπε επίσης τις τοποθετήσεις για μεγαλύτερο ρόλο της ΕΚΣΚ στην αποπληρωμή των χρεών δημοτικών σχολείων μικρών, φτωχών και απομακρυσμένων κοινοτήτων, στο Κ.Α. Ε10/14/114 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 43η ημερομηνίας 10.7.1962». Η χρήση του όρου «ταξικός» εδώ, λαμβάνει υπόψη τη διάκριση μεταξύ «ταξικής θέσης» και «ταξικής τοποθέτησης», υπονοώντας περισσότερο τη δεύτερη, με χαρακτηριστικά προδιάθεσης αυτοπροσδιορισμού. (Για τη διάκριση μεταξύ «ταξικής θέσης» και «ταξικής τοποθέτησης», βλέπε Mouzelis, N. *Back to Sociological Theory: The Construction of the Social Orders*, Macmillan, London 1991).

διαχείριση της οικονομικής στενότητας (της «οικονομικής κρίσης» όπως αποκαλούνταν από τον πρόεδρο και τα μέλη της ΕΚΣΚ). Σε κάποιες περιπτώσεις, το πρακτικό αυτό πνεύμα καθόριζε με τη σειρά του τις εκπαιδευτικές προτεραιότητες, επηρεάζοντας τις αποφάσεις για τους κλάδους σπουδών ή τα Αναλυτικά Προγράμματα, ιδιαίτερα των Τεχνικών Σχολών⁷⁷. Σε άλλες περιπτώσεις οδηγούσε την ΕΚΣΚ σε κοινωνικά επισφαλείς αποφάσεις (π.χ. άσκηση ψυχολογικής πίεσης προς μαθητές και γονείς για να καταβάλουν τις εισφορές τους)⁷⁸.

Παρόλα αυτά, η ΕΚΣΚ πέτυχε αξιόλογο έργο, ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1960-1963. Κοινοτικοποίησε το μεγαλύτερο μέρος της ιδιωτικής Εκπαίδευσης, ρύθμισε νομοθετικά τη Στοιχειώδη και Μέση Εκπαίδευση, δρομολόγησε την αναβάθμιση της ΠΑΚ, ανέπτυξε την Τεχνική Εκπαίδευση, νομοθέτησε για τα ζητήματα μισθοδοσίας και προαγωγών των εκπαιδευτικών. Επίσης, κατάρτισε πενταετές πρόγραμμα αναπτύξεως της Εκπαίδευσης με δαπάνη ύψους 7.000.000 λιρών⁷⁹, παραχώρησε υποτροφίες αξίας άνω των 100.000 λιρών⁸⁰ και καταπολέμησε δραστικά τον αναλφαβητισμό μέσω των Νυκτερινών Επιμορφωτικών Κέντρων (παρά τις οικονομικές δυσκολίες συντήρησής τους)⁸¹ και με τη δημιουργία βιβλιοθηκών (δημοτικών, κοινοτικών, σχολικών και κινητής)⁸². Έθεσε, ακόμη, σε τροχιά ανάπτυξης το Συνεργατισμό και θεμελίωσε μια σειρά από άλλους θεσμούς, όπως μουσεία, ιδρύματα, το κρατικό θέατρο⁸³ και το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών⁸⁴.

⁷⁷ Κ.Α. Ε10/14/50-55 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 23^η Ημερομηνίας 5.4.1962». Χαρακτηριστικό παράδειγμα η εξής απόφαση: «Αναφέρεται ότι μέγας αριθμός γραφομηχανών, αίτινες παρελήφθησαν εκ των πρώην ιδιωτικών Σχολών δια της εξαγοράς αυτών [από την ΕΚΣΚ], παραμένει αχρησιμοποίητος λόγω ανάγκης επιδιορθώσεων. Δια τούτο αποφασίζεται όπως ιδρυθή εις τας Τεχνικάς Σχολάς Τμήμα επισκευής των τοιούτων γραφομηχανών και διδασκαλίας εις ενδιαφερομένους του τρόπου επισκευής γραφομηχανών».

⁷⁸ Κ.Α. Ε10/14/91 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 35^η Ημερομηνίας 29.5.1962»: Απαγόρευση σε μαθητές γυμνασίων που δεν πλήρωσαν κάποια από τις τρεις δόσεις διδάκτρων να παρακαθίσουν στις τελικές εξετάσεις.

⁷⁹ *Ελευθερία*, 13 Δεκεμβρίου 1961

⁸⁰ Σημαντική προσφορά της ΕΚΣΚ στη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου αποτελούσε η παραχώρηση υποτροφιών σε μαθητές (περίπου το 1/3 του συνόλου των μαθητών δημόσιας Μέσης απολάμβαναν μερικής ή ολικής υποτροφίας), σπουδαστές της ΠΑΚ (κάλυπταν το 40% των σπουδαστών) και φοιτητές. Για πτυχιακές σπουδές, μόνο κατά το έτος 1962-63, η ΕΚΣΚ παραχωρούσε πέραν των 120 υποτροφιών για σπουδές στην Ελλάδα. Βλέπε Κ.Α. Ε10/15/29-30 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 7^η Συνεδρίασις – Ημερ. 25. 10. 1962».

⁸¹ Κ.Α. Ε10/15/98 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 19^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 7.12. 1962»

⁸² Κ.Α. Ε10/8/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδρίασις 57 - Ημερομηνίας 4.8. 1961»

⁸³ Ενίσχυσε οικονομικά και διοικητικά τον Οργανισμό Θεατρικής Ανάπτυξης Κύπρου και έθεσε τις βάσεις για μετεξέλιξη του σε ανεξάρτητο οργανισμό (ΘΟΚ). Βλέπε Κ.Α. Ε10/15/231 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 53^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 8.4. 1963».

⁸⁴ Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 23^{ης} Συνεδρίασεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» (Τρίτη Σύνοδος). Βλέπε επίσης, Στυλιανού, Π. *Προβλήματα Παιδείας*, Λευκωσία 1968, σ. 3-5.

Οι διακοινοτικές συγκρούσεις της περιόδου 1963-64 και ο διαχωρισμός, ενδυνάμωσαν τη θέση ότι υπήρχε ανάγκη ριζικής αλλαγής στη θεσμική λειτουργία της Εκπαίδευσης. Στις προτάσεις Μακαρίου για αναθεώρηση του Συντάγματος («Τα 13 σημεία»), το 1963, είχε ήδη εμφανιστεί η εισήγηση για κατάργηση της ΕΚΣΚ και εκχώρηση των αρμοδιοτήτων της στην Εκπαίδευση σε ένα Υπουργείο Παιδείας⁸⁵. Από τα μέσα του 1964 – και παρά τις διαφωνίες του Κ. Σπυριδάκι – άρχισαν οι προετοιμασίες για ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας. Ως λόγος προβαλλόταν επισήμως ο οικονομικός παράγοντας και η ανάγκη ενιαιοποίησης των κρατικών θεσμών⁸⁶. Στις 23 Μαρτίου 1965, πραγματοποιήθηκε η τελευταία συνεδρία της ΕΚΣΚ. Το σώμα πήρε απόφαση για αυτοδιάλυση και εκχώρηση των αρμοδιοτήτων της Συνέλευσης στην κυβέρνηση⁸⁷. Με απόφασή του το Υπουργικό Συμβούλιο αποδέχτηκε την εκχώρηση και με ειδικό νόμο μεταβίβασε τις περί την Εκπαίδευση εξουσίες της ΕΚΣΚ στο Υπουργείο Παιδείας⁸⁸. Το τελευταίο, άρχισε επίσημα τη λειτουργία του από την 1^η Απριλίου 1965⁸⁹.

Τόσο πριν την επίσημη έναρξη λειτουργίας του Υ.Π., όσο και για ένα περίπου χρόνο μετά, υπήρξαν σοβαρές αρρυθμίες στη λειτουργία της ΕΚΣΚ και του Υπουργείου⁹⁰. Βασική αιτία ήταν το γεγονός ότι υπήρχε αναντιστοιχία ρόλων και αρμοδιοτήτων: Η ΕΚΣΚ λειτουργούσε ως «κράτος εν κράτει»⁹¹, ενώ το Υ.Π. ήταν απλώς ένας βραχίονας της εκτελεστικής εξουσίας. Οι δε αρμοδιότητες της ΕΚΣΚ ήταν πολύ ευρύτερες εκείνων του Υ.Π.. Γι' αυτό η διαδικασία προσαρμογής πέρασε μέσα από πολλούς νομοθετικούς σκοπέλους, ενώ συχνά χρειαζόταν η παρέμβαση της Γενικής Εισαγγελίας για διευκρίνιση επιμέρους ζητημάτων επί των αρμοδιοτήτων⁹². Το όλο κλίμα δημιούργησε φυγόκεντρες τάσεις, με τους διευθυντές τμημάτων να τείνουν προς τη σχετική αυτονόμηση και αυτενέργεια. Ο Κ. Σπυριδάκις, συναισθανόταν ότι η μετάβαση στο Υ.Π. ερμηνευόταν και ως δραστική αποδυνάμωσή του και μείωση του προσωπικού του κύρους. Κατέβαλε, λοιπόν, μεγάλη

⁸⁵ Οι υπόλοιπες αρμοδιότητες της ΕΚΣΚ εκχωρήθηκαν σε άλλα τμήματα της κυβέρνησης και κυρίως στα υπουργεία Εσωτερικών, Οικονομικών και Εμπορίου.

⁸⁶ Anastassiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979, p. 99

⁸⁷ Κ.Α. Ε14/1/1 «Υπουργείον Παιδείας – Ίδρυσις – Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Απόφασις Συνελεύσεως – Συνεδρίασις 23 Μαρτίου, 1965». Στο σκεπτικό της απόφασης αναφέρεται ότι «η συνέχισις της λειτουργίας αυτής [της ΕΚΣΚ], ως ανεξαρτήτου κρατικής εξουσίας, θίγει την ενότητα του κράτους» και δημιουργεί δυσεπίλυτα προβλήματα.

⁸⁸ *Χαραυγή*, 31 Μαρτίου 1965

⁸⁹ Κ.Α. Ε14/1/4-14 «Υπουργείον Παιδείας – Ίδρυσις – Παράρτημα Πρώτον της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας υπ. Αρ. 398 της 31^{ης} Μαρτίου 1965 – Νομοθεσία»

⁹⁰ Πολλές δραστηριότητες της ΕΚΣΚ και του ΓΕΠ αναστάληκαν αρκετούς μήνες πριν τον Απρίλιο του 1965, εν όψει της διάλυσης της Κοινοτικής Συνέλευσης. Σε παρέμβασή του ο Πρόεδρος Μακάριος είχε ζητήσει αναστολή και των προαγωγών ή άλλων διοικητικών αλλαγών, από το Δεκέμβριο του 1964. Βλέπε Κ.Α. Ε14/500/49 «Υπηρεσιακά Σημειώματα – 11 Δεκεμβρίου 1964 – Εμπιστευτικών».

⁹¹ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 31

⁹² Κ.Α. Ε14/2/1-10 «Οδηγία Υπουργού – Εμπιστευτικών» [Σημειώματα από 2 Απριλίου 1965 έως 21 Ιουνίου 1966]

προσπάθεια να συγκεντρώσει ξανά στα χέρια του όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εξουσία. Η προσπάθεια αυτή τον υποχρέωσε σε υπολογίσιμη δαπάνη χρόνου και δυνάμεων, μέχρι τα μέσα του 1966⁹³.

B. Στοιχεία των Εκπαιδευτικών Συστημάτων

I. Το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα

(A) Οι δομές και η λειτουργία:

Η μακρο-κοινωνική – και συνακόλουθα η μακρο-πολιτική ή άλλη συναφής με το εξωεκπαιδευτικό γίνεσθαι – προσέγγιση ενός Εκπαιδευτικού Συστήματος, είναι απαραίτητη για την κατανόησή του, αλλά από μόνη της ανεπαρκής. Κατά τον Σ. Μπουζάκη, η σχετική αυτονομία του Εκπαιδευτικού Συστήματος επιβάλλει τη συμπλήρωση της προσέγγισής του με αναδίφηση στο εσωτερικό του⁹⁴. Εφόσον, λοιπόν, σε επιστημολογικό επίπεδο το ζητούμενο είναι, σύμφωνα με τον Ν. Παπαδάκη, η «ισορροπία ανάμεσα στην αναζήτηση ερμηνειών τόσο στο εξωσυστημικό-μακροκοινωνικό πεδίο, όσο και στον ενδοσυστημικό-μικροκοινωνικό χώρο»⁹⁵, θα πρέπει να διερευνηθούν και τα βασικά εσωτερικά στοιχεία και παράμετροι του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος.

Βάση της οργάνωσης του Εκπαιδευτικού Συστήματος αποτέλεσε η θεσμική ρύθμιση της λειτουργίας του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας (ΓΕΠ). Το ΓΕΠ ήδη λειτουργούσε από τη μεταβατική περίοδο – οπότε και υπαγόταν στο Μεταβατικό Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (ΜΕΕΣ). Με την έναρξη λειτουργίας της ΕΚΣΚ, άρχισε και η διαβούλευση για τη νομοθέτηση της λειτουργίας του. Αυτή κατέληξε στο Νόμο 7/1960 και στο Νόμο 8/1963, που ρύθμιζαν την οργάνωση και τον τρόπο λειτουργίας του ΓΕΠ. Μια σειρά από κανονισμοί (οι περισσότεροι του 1962) απαντούσαν σε ειδικά ζητήματα⁹⁶.

Ο Διευθυντής Εκπαιδύσεως (Κλεάνθης Γεωργιάδης), δηλαδή ο προϊστάμενος του

⁹³ Κ.Α. Ε14/3 «Υπουργείον Παιδείας – Οργάνωσις» και Κ.Α. Ε14/2/1-10 «Οδηγία Υπουργού – Εμπιστευτικόν» [Σημειώματα από 2 Απριλίου 1965 έως 21 Ιουνίου 1966]. Με ιδιαίτερη αυστηρότητα ανακαλούσε ή απαγόρευε συνεννοήσεις των διευθυντών τμημάτων με οποιονδήποτε εκτός υπηρεσίας, ενώ απαιτούσε ενημέρωση για κάθε πτυχή των λειτουργιών του Υ.Π. και αποφυγή λήψης ακόμη και περιθωριακής σημασίας αποφάσεων, χωρίς προηγούμενη ενημέρωσή του.

⁹⁴ Μπουζάκης, Σ. *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Α', Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1994, σ. 20-21

⁹⁵ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 262

⁹⁶ Γεωργιάδης, Κλ. «Η εν Κύπρω Ελληνική Εκπαίδευσις κατά την πρώτην από της Ανεξαρτησίας δεκαετίαν (1960-1970) και αι προοπτικά αναπτύξεως αυτής κατά την δευτέραν δεκαετίαν 1970-1980», στο *Διαλέξεις*, Έκδοση ΠΑΚ, Λευκωσία 1971, σ. 29

ΓΕΠ, είχε υπό την εποπτεία του τα εξής τμήματα: Πρωτοβάθμιας Εκπαιδύσεως, Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως⁹⁷, Πολιτιστικής Αναπτύξεως. Επίσης τους τομείς Λογιστηρίου, Τεχνικών Υπηρεσιών, Σωματικής Αγωγής, Σχολικών Ιατρικών (ή Σχολιατρικών) Υπηρεσιών⁹⁸, Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας⁹⁹. Σταδιακά, μέχρι το 1965, δημιουργήθηκαν και άλλοι τομείς (που εξελίχθηκαν σε υπηρεσίες), όπως της Εκπαίδευσης Ενηλίκων, του Επαγγελματικού Προσανατολισμού και των Οπτικοακουστικών Μέσων. Το ΓΕΠ αναλάμβανε την υλοποίηση των αποφάσεων της ΕΚΣΚ και συνεργαζόταν στενά με τις Σχολικές Εφορείες. Κάτω από την εποπτεία του ΓΕΠ τέθηκαν επίσης και τα ιδιωτικά σχολεία. Η πλειονότητά τους (με εξαίρεση κυρίως τα ξενόγλωσσα που υπάγονταν εξ αρχής στο Υπουργείο Εσωτερικών), μετά από επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία που είχε αναλάβει η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως της ΕΚΣΚ, εξαγοράστηκαν από τη Συνέλευση και έγιναν Κοινοτικά σχολεία¹⁰⁰. Η Επιτροπή Διορισμών του ΓΕΠ αναλάμβανε τη στελέχωση των σχολείων, τη μισθολογική κατάταξη των εκπαιδευτικών και τις προαγωγές. Το 1965 αυτές οι αρμοδιότητες ανατέθηκαν σε ανεξάρτητο θεσμό, την Επιτροπή Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας¹⁰¹.

Στον κορμό της λειτουργίας του ΓΕΠ (και από το 1965 και μετά, του Υ.Π.) βρισκόταν το σώμα των Επιθεωρητών. Επρόκειτο για θεσμό νέο για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, εφόσον επί Βρετανικής διοίκησης τα Γυμνάσια εποπτεύονταν από το Γενικό Επιθεωρητή Σχολών Αλλοδαπής του ΥΠΕΠΘ. Στην πράξη αυτό σήμαινε ότι, μέχρι το 1959, οι εκπαιδευτικοί Μέσης εποπτεύονταν και αξιολογούνταν μόνο από το Διευθυντή του σχολείου τους. Αντίθετα, ο θεσμός του Επιθεωρητή ήταν γνωστός στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου 1878-1959, υπαγόταν στη Βρετανική διοίκηση, η οποία είχε θεσπίσει το θεσμό του επιθεωρητή και την εκ μέρους του αξιολόγηση των εκπαιδευτικών Δημοτικής.

Από τη μεταβατική περίοδο είχαν δημιουργηθεί δύο σώματα επιθεωρητών, ένα για

⁹⁷ Αρχικά περιλάμβανε και την Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση, καθώς και τη Γεωργική Εκπαίδευση. Με την ίδρυση του Υ.Π., αυτές αποτέλεσαν χωριστό τμήμα (Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαιδύσεως).

⁹⁸ Η υπηρεσία αυτή, για λόγους που συνδέονταν με τις οικονομικές συνθήκες της εποχής, θεωρούνταν ιδιαίτερα σημαντική από την άποψη της κοινωνικής προσφοράς του σχολείου. Το 1962, η Σχολιατρική Υπηρεσία Λευκωσίας αριθμούσε 9 ιατρούς και 16 άτομα διοικητικό προσωπικό. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 27.

⁹⁹ Karagiorgos, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 35

¹⁰⁰ Κ.Α. Ε 10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΙΣΤ’ – Παρασκευή, 23.12. 1960», σ. 1. Επίσης, Κ.Α. Ε10/2/222-226 «Πρακτικά 31^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.5.1961» και Κ.Α. Ε10/2/227-229 «Πρακτικά 32ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 11.5.1961».

¹⁰¹ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 37. Τα μέλη της ΕΕΥ διορίζονται απευθείας από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας (μετά το 1992 από το Υπουργικό Συμβούλιο) και έχουν τριετή θητεία. Η πρώτη Επιτροπή διορίστηκε από τον Μακάριο στις 14 Απριλίου 1965 (βλέπε *Χαραυγή*, 15 Απριλίου 1965). Πριν το 1965 λειτουργούσαν επιπλέον η Αναθεωρητική και η Πειθαρχική Επιτροπή, με τα αντίστοιχα καθήκοντα, τα οποία μετά το 1965 επίσης ενσωματώθηκαν στην ΕΕΥ. Βλέπε, *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, σ. 25-26.

την Πρωτοβάθμια και ένα για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Επικεφαλής του πρώτου ήταν δύο Γενικοί Επιθεωρητές και του δεύτερου τρεις. Και στις δύο βαθμίδες οι επιθεωρητές που βρίσκονταν στη βάση της πυραμίδας του σώματος, ονομάζονταν Ειδικοί Επιθεωρητές και είχαν την ευθύνη της καθοδήγησης και αξιολόγησης επί των ειδικών μαθημάτων¹⁰². Στη Μέση Εκπαίδευση διορίζονταν και Βοηθοί Επιθεωρητές Ειδικών Μαθημάτων¹⁰³.

Κατά τη διάρκεια λειτουργίας της ΕΚΣΚ και του Υπουργείου Παιδείας στη συνέχεια, ο αριθμός των επιθεωρητών και στα δύο σώματα αυξανόταν σταδιακά. Υπό την εποπτεία των Γενικών Επιθεωρητών Μ.Ε. βρίσκονταν και τα Επαρχιακά Γραφεία. Ο ρόλος αυτών των Γραφείων ήταν κατά βάση διεκπεραιωτικός των αποφάσεων της κεντρικής διοίκησης. Κύριο καθήκον των επιθεωρητών ήταν η αξιολόγηση του έργου των εκπαιδευτικών (η οποία αποτυπωνόταν σε ατομικές εκθέσεις), καθώς και η υποβοήθηση του έργου τους με υποδείξεις, συμβουλές επί των διδακτικών μεθόδων και διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων. Συμπληρωματικά, επόπτευαν τη διεξαγόμενη εργασία στα σχολεία, προκειμένου να τηρούνται οι εγκύκλιοι και οι εντολές της κεντρικής διοίκησης, και προέβαιναν σε εισηγήσεις για την επίλυση επιμέρους αναφυομένων προβλημάτων¹⁰⁴. Κατ' αυτό τον τρόπο λειτουργούσαν ως ο βασικός βραχίονας ελέγχου εφαρμογής των εκπαιδευτικών στόχων και των εντολών της κεντρικής διοίκησης στο χώρο των σχολικών μονάδων. Αποτέλεσαν τη σημαντικότερη έκφραση της κατά τον Μ. Foucault θεσμοθετημένης και διαρκούς ιεραρχικής επιτήρησης, με στόχο την πειθάρχηση του σώματος των εκπαιδευτικών¹⁰⁵.

Την ίδια στιγμή οι επιθεωρητές, όντες τα μόνα στελέχη της κεντρικής διοίκησης τα οποία έρχονταν σε άμεση επαφή με τις σχολικές μονάδες και αποκτούσαν γνώση της εκπαιδευτικής πρακτικής, λειτουργούσαν αμφίδρομα: Με εισηγήσεις προς τα τμήματα και το διευθυντή του ΓΕΠ, διαμόρφωναν κατά τρόπο συντρέχοντα τους επιμέρους εκπαιδευτικούς στόχους και – εν τέλει – την Εκπαιδευτική Πολιτική του ΓΕΠ. Προϊόντος του χρόνου, με τη διαρκή ενίσχυση του θεσμού του επιθεωρητή, ο καταλυτικός ρόλος του διευθυντή της σχολικής μονάδας περιορίστηκε. Αυτό έγινε περισσότερο αισθητό στο χώρο της Μέσης Εκπαίδευσης. Εξαιρεση αποτελούσαν οι περιπτώσεις κατά τις οποίες στη θέση του διευθυντή σχολείου βρισκόταν πρόσωπο με ισχυρά κοινωνικά και πολιτικά ερείσματα.

¹⁰² Υπουργείον Παιδείας, *Στοιχειώδης Εκπαίδευσις*, Έκδοσις Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών, Λευκωσία 1970, σ. 4-5

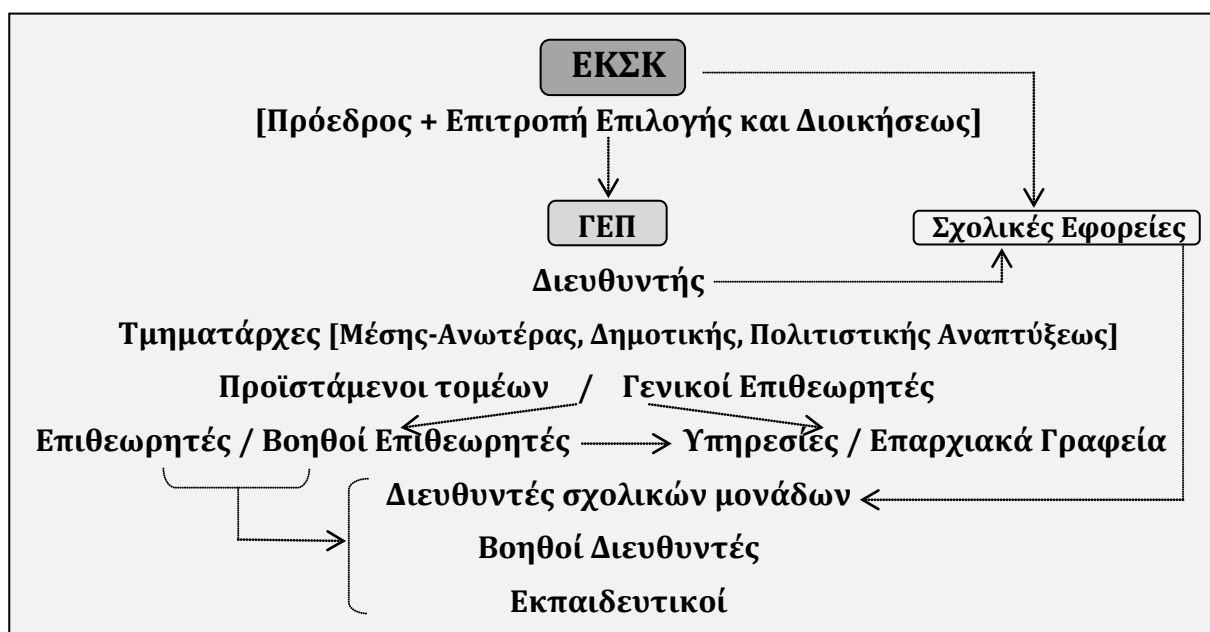
¹⁰³ *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960*, Λευκωσία [1960], σ. 4-5

¹⁰⁴ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, Λευκωσία 1961, σ. 11

¹⁰⁵ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 33-36

Συναφώς, περιορίστηκε σημαντικά και ο ρόλος των Σχολικών Εφορειών¹⁰⁶. Η δημιουργία κεντρικού μηχανισμού με έντονα συγκεντρωτικά χαρακτηριστικά, περιόρισε θεσμικά το ρόλο τους. Αυτό έγινε συνειδητά στο πλαίσιο της πολιτικής της ΕΚΣΚ, στους κόλπους της οποίας αναπτύχθηκε προβληματισμός για το κατά πόσον θα έπρεπε να αποψιλωθούν κάθε ουσιαστικής εξουσίας, ή να διατηρήσουν κάποιες – ελάχιστονες έστω – αρμοδιότητες¹⁰⁷.

Η βασική διάρθρωση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης κατά την περίοδο 1960-1965 μπορεί να αναπαρασταθεί ως εξής¹⁰⁸:

Με εξαίρεση τις αποφάσεις που λήφθηκαν – κυρίως κατά τη μεταβατική περίοδο – και αφορούσαν τα Αναλυτικά Προγράμματα, την κατάργηση της διδασκαλίας της Αγγλικής και την καθιέρωση της Ελληνικής ως γλώσσας διοικητικής επικοινωνίας¹⁰⁹, ο κορμός των νόμων

¹⁰⁶ Ένα σημαντικό ζήτημα ήταν και το γεγονός ότι, τα διοριζόμενα μέλη των σχολικών εφορειών, κατά κανόνα δεν είχαν καμιά σχέση – έστω και έμμεση – με την Εκπαίδευση. Το φαινόμενο αυτό διατηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/153-155 «Επίσημα Πρακτικά 21ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.2.1961», όπου κατάλογοι των μελών των σχολικών εφορειών με το επάγγελμά τους. Χαρακτηριστική περίπτωση και η σύνθεση το 1962 της σημαντικότερης σχολικής εφορείας, εκείνης της Λευκωσίας, που είχε ως εξής: 3 έμποροι, 2 γιατροί, 1 φαρμακοποιός, 1 δικηγόρος, 1 αρχιτέκτονας και μία σύζυγος επιχειρηματία. Βλέπε και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 24.

¹⁰⁷ Κ.Α. Ε10/2/359-360 «Πρακτικά 9ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.12.1961» (Δεύτερη Σύνοδος), Κ.Α. Ε10/8/1-2 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΑΖ' - Ημερομηνία: 23. 3. 1961» και Κ.Α. Ε10/6/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής και Διοικήσεως και Νομοπαρασκευαστικής – Συνεδριάσις 62 – Ημερομηνία 19.4. 1961».

¹⁰⁸ Υποβοηθητικό και το περιεχόμενο άρθρου του Π. Περισιάνη «Η παρούσα Διοικητική Οργάνωσις της Παιδείας εν Κύπρω», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ'*, Τεύχος 12, Λευκωσία 1961, σ. 55-57.

¹⁰⁹ Βλέπε τα κεφάλαια 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση» και 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

και κανονισμών που καθόριζαν τη διάρθρωση και λειτουργία της Δημοτικής Εκπαίδευσης επί Βρετανικής διοίκησης, παρέμενε σε ισχύ¹¹⁰. Οι προσπάθειες της ΕΚΣΚ και του ΓΕΠ σε οργανωτικό επίπεδο έδιναν έμφαση στη Μέση Εκπαίδευση. Αυτό συνέβη εν μέρει επειδή η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση βρισκόταν θεσμικά και οργανωτικά σε αρκετά πιο ώριμη φάση. Εξάλλου, οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης είχαν πάντα την πεποίθηση ότι η Μέση αποτελούσε το κλειδί για την καλλιέργεια εθνικών συνειδήσεων και για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη.

Η αυτοδιάλυση της ΕΚΣΚ το Μάρτιο του 1965 και η σύσταση του Υπουργείου Παιδείας από την 1^η Απριλίου του ίδιου χρόνου, δεν άλλαξαν δραματικά τη δομή της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης. Ο διορισμός του Κ. Σπυριδάκι στη θέση του υπουργού Παιδείας και η διατήρηση των στελεχών του ΓΕΠ σε αντίστοιχες θέσεις του νέου εκτελεστικού θεσμού, συνέβαλαν στη συνέχιση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής¹¹¹. Στην πραγματικότητα είχαμε μετεξέλιξη του ΓΕΠ σε υπουργείο με τις απαραίτητες προσαρμογές, καθώς και την περαιτέρω ανάπτυξη τομέων δράσης¹¹². Το τελευταίο ήταν το αποτέλεσμα της εξωστρέφειας που επέβαλλαν τόσο η ανάγκη για στενότερη πλέον συνεργασία με τα υπόλοιπα υπουργεία της κυβέρνησης, όσο και η εκστρατεία εμπέδωσης στο διεθνή χώρο της μονοκοινοτικής κυβέρνησης της Κύπρου, μετά τα γεγονότα του 1963-64¹¹³.

Με τους νόμους ίδρυσης και λειτουργίας του Υπουργείου Παιδείας¹¹⁴ συστάθηκαν νέες υπηρεσίες (όπως η Μορφωτική Υπηρεσία, οι Τεχνικές Υπηρεσίες, το Αρχείο, το Λογιστήριο), ενώ κάποιοι τομείς μετεξελίχθηκαν σε υπηρεσίες του υπουργείου (όπως η του Επαγγελματικού Προσανατολισμού και της Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας). Η Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση αποσπάστηκε από τη Μέση και Ανωτέρα, αποτελώντας πλέον χωριστό τμήμα. Το Υ.Π. αναλάμβανε επίσης μέρος του κόστους λειτουργίας των σχολικών συσσιτίων¹¹⁵. Συστάθηκε ως ανεξάρτητη υπηρεσία η Επιτροπή Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας¹¹⁶.

¹¹⁰ Με κεντρικό το νόμο του 1933. Βλέπε και Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979, p. 90.

¹¹¹ Μεταξύ Υπουργού και Διευθυντή Εκπαίδευσης «παρεμβαλλόταν» τώρα ένας Γενικός Διευθυντής, ο οποίος προερχόταν από τα διοικητικά στελέχη του κρατικού μηχανισμού και όχι από το χώρο της Εκπαίδευσης.

¹¹² Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967, σ.2

¹¹³ Βλέπε το κεφάλαιο 5 «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος».

¹¹⁴ Νόμοι 7 και 12 του 1965.

¹¹⁵ Ο θεσμός των σχολικών συσσιτίων πρωτοεμφανίστηκε πιθανότατα το 1899, με το οργανωμένο συσσίτιο που καθιέρωσε το Παγκύπριο Γυμνάσιο (βλέπε Χατζηθωμάς, Α. «Η Εκπαίδευση στην Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία», στο *Χρονικό*, Τεύχος 120, 21 Σεπτεμβρίου 2003, σ. 15-16). Σταδιακά ο θεσμός επεκτάθηκε και πήρε σχεδόν καθολικό χαρακτήρα, στα σχολεία Δημοτικής και Μέσης, κατά τα τελευταία χρόνια της περιόδου της Βρετανικής διοίκησης. Κατά την περίοδο 1959-74 εξελίχθηκε σε σημαντική κοινωνική προσφορά του σχολείου – ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια, μέσα στις δύσκολες οικονομικά συνθήκες. Περιλάμβανε τη δωρεάν παραχώρηση πλήρους προγεύματος σε μεγάλο αριθμό μαθητών. Το κόστος λειτουργίας του θεσμού αναλάμβαναν οι

Οι σχολικές εφορείες αναλάμβαναν κυρίως ρόλο διαχείρισης επιμέρους ζητημάτων υποδομής και εξοπλισμού των σχολείων, χωρίς όμως σαφείς διαδικασίες ελέγχου εκ μέρους του Υ.Π.¹¹⁷. Ο περιορισμός των αρμοδιοτήτων των σχολικών εφορειών – ο οποίος είχε αρχίσει ήδη επί ΕΚΣΚ – αποδυνάμωσε ακόμη περισσότερο τα λίγα αποκεντρωτικά στοιχεία που υπήρχαν στη δομή του συστήματος¹¹⁸. Στο επίπεδο των σχολικών μονάδων, η νομοθετική διαδικασία ίδρυσης του Υ.Π. διευκόλυνε την αποσαφήνιση και οριοθέτηση των καθηκόντων των Βοηθών Διευθυντών¹¹⁹. Παρόλα αυτά, δεν περιορίστηκαν τα προβλήματα και οι τριβές, λόγω κυρίως του ότι δεν άλλαξε ουσιαστικά η διαδικασία επιλογής/προαγωγών¹²⁰. Θεσμοθετήθηκε, επίσης, η λειτουργία του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, ενώ δόθηκε νέα ώθηση στο θεσμό του Σχολικού Ταμειτηρίου¹²¹.

Με βάση τα πιο πάνω, μπορεί να παρουσιαστεί το εξής διάγραμμα δομής του Υπουργείου Παιδείας:

«Σύνδεσμοι Μητέρων», οι οποίοι εξασφάλιζαν επί τούτου δωρεές και χορηγίες από εύπορους χρηματοδότες. Η εδραίωση του θεσμού αυτού γίνεται αντιληπτή ως πρωτοποριακή, αν ληφθεί υπόψη ότι στην Ελλάδα εξαγγέλθηκε για πρώτη φορά η πανελλαδική εφαρμογή του το 1964. Παρουσιάστηκε μάλιστα ως πολύ σημαντικό και ριζοσπαστικό μέτρο (βλέπε Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδριάσεις ΚΔ΄*, Παρασκευή 28 Αυγούστου 1964, αγόρευση Λουκή Ακρίττα).

¹¹⁶ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, σ. 35. Η ΕΕΥ είχε ως αρμοδιότητες τους διορισμούς, προαγωγές και μεταθέσεις εκπαιδευτικών και επιθεωρητών. Λειτουργούσε επίσης και ως Αναθεωρητική (εξέταση ενστάσεων) και Πειθαρχική Επιτροπή.

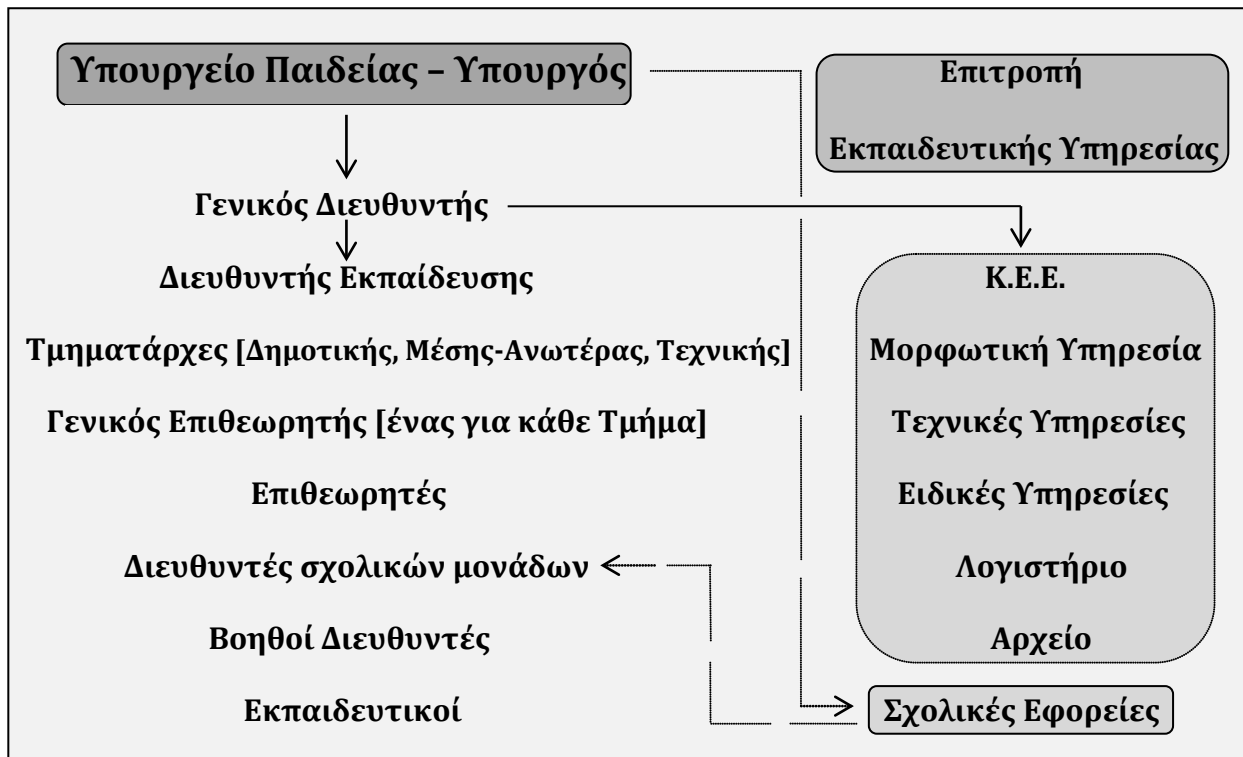
¹¹⁷ Από το 1962 – με το Νόμο 7/1962 της ΕΚΣΚ – μειώθηκαν δραστικά οι αρμοδιότητες των Σχολικών Εφορειών (βλέπε πιο πάνω αναφορά στο Νόμο και στις σχετικές αποφάσεις της ΕΚΣΚ). Το έργο τους περιορίστηκε στη συντήρηση των σχολικών κτηρίων της περιφέρειάς τους και στην αγορά στοιχειώδους εξοπλισμού (βλέπε Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, όπ.π., σ. 150). Έχοντας όμως τη δυνατότητα διαχείρισης χρηματικών ποσών που προέρχονταν από την κεντρική διοίκηση (ανάλογα με τον αριθμό μαθητών κάθε περιφέρειας) και τα δίδακτρα/εγγραφές των μαθητών, εξακολούθησαν να συνιστούν πηγή εξουσίας. Η περίπτωση των Σχολικών Εφορειών αντικατοπτρίζει τη γενικότερη αδυναμία της νέας δομής να στηρίξει το συγκεντρωτικό σύστημα: Τα μέλη τους στις πόλεις εξακολούθησαν να διορίζονται από την κεντρική εκπαιδευτική αρχή, χωρίς όμως η τελευταία να διαθέτει επαρκείς μηχανισμούς ελέγχου. Το αποτέλεσμα ήταν, με την πάροδο του χρόνου, ο θεσμός αυτός να χαρακτηρίζεται από ήθη πελατειακού συστήματος, τόσο προς τα άνω, όσο και προς τα κάτω (τοπική κοινωνία, διευθύνσεις σχολείων). Το πρόβλημα γινόταν ακόμη πιο περίπλοκο στις κοινότητες, όπου οι Εφορείες συνέπιπταν με τις κοινοτικές αρχές, των οποίων τα μέλη διορίζονταν από το Υπουργείο Εσωτερικών.

¹¹⁸ Για τις συζητήσεις και απόψεις γύρω από τις αρμοδιότητες των σχολικών εφορειών, βλέπε Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 70-72.

¹¹⁹ Neocleous, K.N. *The Headmaster in Cyprus – A three-dimensional perspective*, Nicosia [1969], p. 99-113

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 101

¹²¹ Εμφανίζεται και με την επωνυμία «Μαθητικοί Συνεταιρισμοί». Σε συνεργασία με το Ίδρυμα Συνεργατικής Αναπτύξεως, κάθε σχολείο Δημοτικής και Μέσης παρέιχε σε εθελοντική βάση τη δυνατότητα εβδομαδιαίας αποταμίευσης εκ μέρους των μαθητών, μικρών κατά κανόνα ποσών, τα οποία μπορούσαν να εισπράξουν με τόκο κατά την ολοκλήρωση της φοίτησης στην αντίστοιχη βαθμίδα. Ο θεσμός ισχύει μέχρι σήμερα – με περιορισμένο όμως ενδιαφέρον. Κατά την υπό εξέταση περίοδο – ιδιαίτερα στη Δημοτική Εκπαίδευση, όπου η συμμετοχή ήταν σχεδόν καθολική – ο θεσμός αυτός είχε από νωρίς πάρει χαρακτήρα κοινωνικών διακρίσεων, ανταγωνισμού και στιγματισμού οικογενειών που μπορούσαν να διαθέτουν εβδομαδιαία μόνο μικρά ποσά ή και καθόλου. Στη Μέση Εκπαίδευση ο θεσμός έφτασε στη μεγαλύτερή του ανάπτυξη κατά την περίοδο 1969-1974, χωρίς όμως ποτέ να εντάξει ποσοστό μαθητών πέραν του 25%. Βλέπε ιδιαίτερα τη σημαντική αύξηση του 1969 (Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς του σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 25) και τη διαπίστωση για σχετική καθήλωση των ποσοστών συμμετοχής στο Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1972-1973*, Λευκωσία 1974, σ. 11-12.

Η πιο πάνω δομή προσομοίαζε σε εκείνη που διέτρεχε όλη τη δημόσια υπηρεσία και τα υπόλοιπα υπουργεία. Η απουσία όμως ενός οργανικού θεσμού (όπως η ΕΚΣΚ και οι μηχανισμοί της) πίσω από τον επικεφαλής Κ. Σπυριδάκι, η παρεμβολή του Γενικού Διευθυντή με συνολική εποπτεία όλου του οικοδομήματος (που εξ ορισμού ευνοούσε την τμηματική λειτουργία και την απευθείας αναφορά στον ίδιο), καθώς και οι τάσεις αυτονόμησης των τμημάτων, οδήγησαν σε μια έντονη τμηματοποίηση του Υπουργείου Παιδείας. Προκαλούνταν έτσι πολλές δυσλειτουργίες, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1965-74¹²². Η δυσκαμψία του συστήματος επέτεινε κατά πολύ ένα ήδη υπαρκτό πρόβλημα, εκείνο της απουσίας συνάφειας και συντονισμού μεταξύ των τριών τμημάτων και των δύο βαθμίδων της Εκπαίδευσης.

Ως μια παρενέργεια του δομικού αυτού προβλήματος μπορεί να θεωρηθεί και ο τμηματικός συγκεντρωτισμός: Η νέα δομή προκαλούσε δυσλειτουργίες, σε επίπεδο τμημάτων όμως συντηρούνταν και εκφραζόταν με κάθετο τρόπο η συγκεντρωτική φιλοσοφία. Το αποτέλεσμα ήταν στις αρχές της δεκαετίας του 1970 να διαπιστώνεται ανάπτυξη νοοτροπιών απάθειας και απουσίας πρωτοβουλιών εκ μέρους των διευθυντών σχολείων και των

¹²² Τα προβλήματα αυτά σημείωσε, κατά έμμεσο πλην σαφή τρόπο, ο Κ. Σπυριδάκις σε ομιλία του προς τους διευθυντές σχολείων το Σεπτέμβριο του 1967. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968, σ. 46-48.

εκπαιδευτικών – ιδιαίτερα της Πρωτοβάθμιας¹²³. Παράλληλα, οι συνθήκες κατακερματισμού στη βάση της Μέσης Εκπαίδευσης – με τη λειτουργική αποθάρρυνση της συνεργασίας των ειδικοτήτων – επέτεινε το πρόβλημα και σε αυτή τη βαθμίδα¹²⁴. Έτσι, το ιδεατό σύστημα λειτουργίας ενός γραφειοκρατικού οικοδομήματος¹²⁵, κατέστη εντελώς ανέφικτο στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα.

Προς την κατεύθυνση του υπηρεσιακού κατακερματισμού, λειτούργησε και ο νέος θεσμός της ΕΕΥ. Τα μέλη της διορίζονταν απευθείας από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας¹²⁶. Γενικά η ΕΕΥ δεν έδινε λόγο στο Υ.Π. και λειτουργούσε – με βάση τους νόμους 12/1965, 10/1969 και δικούς της κανονισμούς που συντάχθηκαν στη συνέχεια – ως ανεξάρτητη υπηρεσία. Ο κατακερματισμός δεν αναιρούνταν από την εξ ανάγκης περιστασιακή συνεργασία των μελών της με τα ανώτερα στελέχη του Υ.Π.¹²⁷.

Η νέα δομή που εγκαινιάστηκε με την ίδρυση του Υ.Π. δημιουργούσε συνθήκες που αντιστρατεύονταν την αποτελεσματικότητα ενός τόσο συγκεντρωτικού συστήματος¹²⁸. Η προσωπική εκπαιδευτική φιλοσοφία του Κ. Σπυριδάκι και η για χρόνια αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία του, δε διευκόλυναν την έγκαιρη διάγνωση του προβλήματος. Έτσι, δεν αναλήφθηκαν πρωτοβουλίες για να σμικρυνθεί το χάσμα ανάμεσα στη φιλοσοφία/φυσιογνωμία του Εκπαιδευτικού Συστήματος και στη νέα δομή. Οι παλαιού τύπου μέθοδοι ανάκτησης του κεντρικού ελέγχου που εφαρμόστηκαν, δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν ουσιαστικά το πρόβλημα¹²⁹.

(B) Οι στόχοι και ο προγραμματισμός

¹²³ Wedell, E. *Teacher and educational development*, April 1971, Unesco, Serial No.: 2392/RMO/RD/EDS, Paris 1971, p. 12-16, 20

¹²⁴ Michaelides, A. *Dysfunctional consequences of the environment on Technical Education in Cyprus*, Edited by Paedagogical Institute of Cyprus, Nicosia 1982, p. 34-35

¹²⁵ Handy, C. *Understanding Organizations*, Penguin Books, 1976, p. 180

¹²⁶ Αρχικά στην ΕΕΥ συμμετείχαν ex officio και οι Τμηματάρχες (Πρωτοβάθμιας, Μέσης Γενικής και Τεχνικής). Από το 1969 (Νόμος 10/1969) αυτή η πρόνοια καταργήθηκε. Βλέπε Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 38.

¹²⁷ Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967, σ. 2

¹²⁸ Υφαντή, Α. «Μοντέλα Εκπαιδευτικής Πολιτικής και Εκπαιδευτικός Έλεγχος στην Ελλάδα», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 71, Καλοκαίρι 1994, σ. 106-117. Αν περιορίσουμε τα κύρια μοντέλα σε τρία (Συγκεντρωτικό, Κορπορατιστικό, Πλουραλιστικό), το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα της περιόδου ήταν – και εξακολουθεί να είναι – κατά γενική ομολογία συγκεντρωτικό (κατ' αναλογία προς εκείνο της Ελλάδας). Θα μπορούσε όμως να λεχθεί ότι σε κάποιες περιόδους ενσωμάτων δευτερευόντως και στοιχία κορπορατιστικού, με δεδομένο τον αυξημένο ρόλο που είχαν στη διαμόρφωσή του πολιτικές ή άλλες ομάδες – και ιδιαίτερα οι εκπαιδευτικές οργανώσεις.

¹²⁹ Μια απ' αυτές τις διαδικασίες ήταν η σύγκληση από το Διευθυντή Εκπαίδευσης συνελεύσεων διευθυντών σχολείων, ανά επαρχία. Καθιερώθηκε το 1968. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 53.

Το πλαίσιο σκοπών/στόχων και λειτουργίας της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης παρέμεινε το ίδιο και μετά την ίδρυση του Υ.Π.. Συγκεκριμενοποιήθηκε στα εξής:

1. Βασικός σκοπός της Εκπαίδευσης ήταν η καλλιέργεια του πνεύματος των νέων στη βάση των αξιών του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, η καλλιέργεια της εθνικής-ιστορικής συνείδησης και η προαγωγή τους σε χρήσιμα μέλη της ελληνικής εθνότητας και της κυπριακής πολιτείας¹³⁰. Συνεπώς, παρά τις επιμέρους αποκλίσεις λόγω των τοπικών ιδιαιτεροτήτων, το γενικό πλαίσιο λειτουργίας θα έπρεπε να είναι ενταγμένο στο πλαίσιο της Ελληνικής Εκπαίδευσης.
2. Η βασική διάκριση της δημόσιας Εκπαίδευσης ήταν οι δύο εξαετείς βαθμίδες της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας. Στόχος της Πρωτοβάθμιας ήταν η παροχή των βασικών γνώσεων και δεξιοτήτων στο πλαίσιο του σκοπού της Εκπαίδευσης. Η Δευτεροβάθμια χωριζόταν σε δύο κύκλους, τον κατώτερο και τον ανώτερο. Ο κατώτερος κύκλος στόχευε κυρίως στην εμβάθυνση των γνώσεων και δεξιοτήτων της Πρωτοβάθμιας, ενώ ο ανώτερος – μέσω της εξειδίκευσης – στόχευε παράλληλα και στην κατάρτιση στη βάση κλάδων και κατευθύνσεων. Την αμεσότερη εξυπηρέτηση των αναγκών της οικονομίας εξυπηρετούσαν κυρίως η Τεχνική-Επαγγελματική (περιλαμβανομένης της Εμπορικής και Γεωργικής) Εκπαίδευση, μέσα από τους αντίστοιχους τύπους σχολείων¹³¹.

Τα πιο πάνω, σε συνδυασμό με τους διατμηματικούς ανταγωνισμούς, την τάση τμηματικής αυτονομίας και τις ασάφειες αρμοδιοτήτων, δημιουργούσαν ένα πλαίσιο λειτουργίας όχι επαρκώς συγκροτημένο και αποτελεσματικό. Την αδυναμία αυτή εντόπισε ο εμπειρογνώμονας της UNESCO E. Curr, τον οποίο μετακάλεσε το 1966 η Κυπριακή Δημοκρατία, προκειμένου να μελετήσει το Εκπαιδευτικό Σύστημα και να υποβάλει βελτιωτικές εισηγήσεις. Ως σημαντικότερο πρόβλημα ο E. Curr θεώρησε την απουσία συντονισμού και την απουσία σύνδεσης της Εκπαίδευσης με τις αναπτυξιακές ανάγκες και τον αναπτυξιακό προγραμματισμό του κράτους¹³². Οι εισηγήσεις που υπέβαλε το 1968 – και

¹³⁰ Κ.Α. 108/1969 «Σχολικοί Κανονισμοί – Κανονισμοί λειτουργίας Ελληνικών Δημοσίων Σχολείων Μέσης Εκπαιδευσεως Κύπρου»: «Άρθρον 1. Θεμελιώδης Διάταξις. Βασικός σκοπός των Ελληνικών Δημοσίων Σχολείων Μέσης Εκπαιδευσεως Κύπρου είναι η ελληνοχριστιανική διαπαιδαγώγησις των τροφίμων αυτών συμφώνως προς τας αρχάς εφ' ων εδράζεται η παράδοσις του Ελληνικού Έθνους. Η τοιαύτη διαπαιδαγώγησις επιδιώκεται δια της συμμετρου αναπτύξεως των ψυχικών δυνατοτήτων των μαθητών ως και της καλλιεργείας των διαφερόντων αυτών εις τρόπον ώστε ούτοι να καταστώσι χρήσιμα και ενάρετα μέλη της κοινωνίας και του έθνους συνωδά και προς τας διεθνώς ισχυούσας γενικάς αρχάς και αντιλήψεις περί εκπαιδευσεως». Πανομοιότυπη θεμελιώδη διάταξη περιείχαν και οι κανονισμοί λειτουργίας των Δημοτικών σχολείων.

¹³¹ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 52

¹³² Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981, p. 97 και Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 61-62. Παρόμοιες με τον E. Curr διαπιστώσεις έκανε και ο E. Wedell (Βλέπε Wedell, E. *Teacher and educational development*, April 1971, Unesco, Serial No.: 2392/RMO/RD/EDS, Paris 1971, p. 43-47).

ιδιαίτερα η πρόταση για δημιουργία Μονάδας Προγραμματισμού – υιοθετήθηκαν θεωρητικά, αλλά στην πραγματικότητα υπονομεύθηκαν από τους τμηματάρχες του Υ.Π. και οδηγήθηκαν σε αχρηστία¹³³.

Ωστόσο, η διεθνής τάση να συνδέεται η Εκπαίδευση με τον αναπτυξιακό προγραμματισμό του κράτους, είχε πάρει πια χαρακτήρα ρητής σύστασης από οργανισμούς όπως η UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης¹³⁴. Από την άλλη, η δομή και λειτουργία του ίδιου του κυπριακού κράτους, επέβαλλαν εκ των πραγμάτων την έναρξη μιας διαδικασίας προγραμματισμού¹³⁵. Η διάλυση της ΕΚΣΚ και η ίδρυση του Υ.Π., δεν μπορούσαν παρά να οδηγήσουν στην ένταξη και του τομέα της εκπαίδευσης στα Πενταετή Προγράμματα (ή Σχέδια) Αναπτύξεως¹³⁶.

Κατά την υπό εξέταση περίοδο καταρτίστηκαν τρία Προγράμματα (ή Σχέδια): Α' 1961-66, Β' 1966-71, Γ' 1972-76. Στο Πρώτο Πενταετές Σχέδιο Αναπτύξεως δεν περιλαμβανόταν λεπτομερής προγραμματισμός για την Εκπαίδευση, λόγω του Κοινοτικού της χαρακτήρα. Με την υπαγωγή του εκπαιδευτικού τομέα στις κρατικές δομές από το 1965, η Εκπαίδευση εντάχθηκε στο σχεδιασμό του Β' Πενταετούς. Βασικό χαρακτηριστικό αυτού του σχεδιασμού ήταν η ποσοτική κυρίως ανάπτυξη, με τη σημαντική ενίσχυση των κτηριακών και εξοπλιστικών υποδομών (από 1,7 εκατομμύρια λίρες το 1961-66 σε 4,5 εκατομμύρια το 1966-71)¹³⁷. Ανάλογη έμφαση δινόταν και στην αύξηση του εκπαιδευτικού προσωπικού, ιδιαίτερα στη Μέση Εκπαίδευση (από 29:1 αναλογία μαθητών-καθηγητών το 1966-67, σε αναλογία 24:1 το 1971-72) – παρά τη σημαντική αύξηση του αριθμού μαθητών¹³⁸. Δημιουργήθηκε, επίσης, ο τύπος του Τριτάξιου Γυμνασίου στην ύπαιθρο και σε περιφερειακές περιοχές, ενώ τα προγράμματα σπουδών στη Μέση Γενική ενισχύθηκαν με τη διδασκαλία μαθημάτων τεχνικού χαρακτήρα¹³⁹. Στις δαπάνες δόθηκε προτεραιότητα στην Τεχνική Εκπαίδευση¹⁴⁰. Με βάση τον σχεδιασμό, διευρύνθηκε ο εκπαιδευτικός ρόλος του Υπουργείου Εργασίας και

¹³³ Karagiorgos, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 63. Βλέπε επίσης Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 49-51.

¹³⁴ Βλέπε το κεφάλαιο 5 «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος».

¹³⁵ Κούρος, Α. *Δωρεάν εκπαίδευσις μέχρι του 15^{ου} έτους*, Υπουργείον Παιδείας Κύπρου, Λευκωσία 1970

¹³⁶ Θα πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι το ΑΚΕΛ είχε ως πάγια θέση του τη σύνδεση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής με τις ανάγκες της κοινωνίας και της οικονομίας. Η θέση αυτή προβαλλόταν ακόμη πιο έντονα από το 1965 και μετά. Βλέπε Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981, p. 92-94.

¹³⁷ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 53

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 53

¹³⁹ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 - 2004)*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 196

¹⁴⁰ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit. p. 160-164

Κοινωνικών Ασφαλίσεων¹⁴¹.

Παράλληλα με τη σημαντική αύξηση του ΑΕΠ, το Β΄ Πενταετές προνοούσε και αύξηση του ποσοστού κρατικών δαπανών για την Εκπαίδευση και τον πολιτισμό. Έτσι, είχαμε αύξηση από 12,1% το 1966 σε 12,4% το 1971¹⁴². Όσον αφορά τους τύπους σχολείων και τους κλάδους, προνοούσε πάγωμα της ανάπτυξης του Κλασικού και του Γεωργικού Γυμνασίου, μικρή ενίσχυση στον Επιστημονικό κλάδο (Πρακτικό), μεγαλύτερη στον Οικονομικό-Εμπορικό και διεύρυνση της ένταξης μαθημάτων πρακτικών γνώσεων σε όλους τους κλάδους. Ιδιαίτερη έμφαση έδινε στην ανάπτυξη της Τεχνικής Εκπαίδευσης, στοχεύοντας σε μεγαλύτερο δέσιμό της με τις ανάγκες της βιομηχανίας και στην εισαγωγή νέων κλάδων σπουδών (Ραδιομηχανική και Ηλεκτρομηχανολογία)¹⁴³. Το ζήτημα της δωρεάν εννιάχρονης υποχρεωτικής Εκπαίδευσης δεν εντάχθηκε ως απαραίτητος στόχος, αλλά υπογραμμίστηκε η ανάγκη έναρξης των διαδικασιών για μελλοντική επίτευξή του. Τελικά, αποτέλεσε τμήμα των στόχων του Γ΄ Πενταετούς. Προηγουμένως, είχε ήδη εξαγγελθεί από τον Πρόεδρο Μακάριο η έναρξη σταδιακής εφαρμογής του κατά το 1972-73 και είχε γίνει η απαραίτητη κτηριακή προετοιμασία¹⁴⁴.

Το Γ΄ Πενταετές Σχέδιο είχε ως προτεραιότητα την ποιοτική βελτίωση των όρων της Εκπαίδευσης, στο πλαίσιο του γενικότερου στόχου για οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Μια από τις βασικότερες αρχές που διέτρεχαν τους στόχους ήταν ο εκδημοκρατισμός, με κυριότερη έκφρασή του την προσβασιμότητα και τη διεύρυνση της υποχρεωτικής δωρεάν Εκπαίδευσης. Μια σειρά από αποφάσεις, αποτέλεσαν μέτρα υλοποίησης της αρχής του εκδημοκρατισμού: (α) Η προώθηση της Προδημοτικής Εκπαίδευσης. (β) Η σταδιακή επέκταση της δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης μέχρι το 15^ο έτος¹⁴⁵. (γ) Η έναρξη συστηματικότερης μελέτης του ενδεχομένου ίδρυσης πανεπιστημίου ή πανεπιστημιακών μονάδων στην Κύπρο¹⁴⁶. (δ) Η ανάπτυξη της εκπαιδευτικής έρευνας και της κατάρτισης των

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ. 164-168. Στο υπουργείο αυτό υπάγονταν οι εξής εκπαιδευτικοί θεσμοί: Σύστημα Μαθητείας, Κέντρο Παραγωγικότητας, Κέντρο Βιομηχανικής Κατάρτισης, Ανώτερο Τεχνικό (Τεχνολογικό) Ινστιτούτο, Ξενοδοχειακή Σχολή Λάρνακας, Πρόγραμμα Εντατικών Τεχνικών Μαθημάτων για αποφοίτους γυμνασίου. Υπήρχαν, επίσης, και άλλοι εκπαιδευτικοί χαρακτήρα οργανισμοί που υπάγονταν σε άλλα υπουργεία (πέραν του Παιδείας και του Εργασίας): Δασικό Κολλέγιο, Ινστιτούτο Γεωργικών Ερευνών, Νοσηλευτική Σχολή, Κέντρο Επανεκπαίδευσης Δημοσίων Υπαλλήλων, Σχολή Τουριστικών Ξεναγών (στο ίδιο σ. 171-173).

¹⁴² Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 66-67

¹⁴³ Κ.Α. Ε14/351/6-7 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education»

¹⁴⁴ Φιλελεύθερος, 18 Δεκεμβρίου 1970 και Φιλελεύθερος, 11 Ιουνίου 1971. Η Βουλή των Αντιπροσώπων ενέκρινε πιστώσεις ύψους 500.000 λιρών, οι οποίες παραχωρήθηκαν στις σχολικές εφορείες για την οικοδόμηση νέων σχολικών μονάδων.

¹⁴⁵ Ο στόχος της καθιέρωσης καθολικά δωρεάν Μέσης Εκπαίδευσης αναστάληκε για μερικά χρόνια μετά την τουρκική εισβολή του 1974. Είχε προλάβει να εφαρμοστεί μόνο μέχρι τη Β΄ Γυμνασίου.

¹⁴⁶ Βλέπε το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

εκπαιδευτικών (ίδρυση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου το 1972)¹⁴⁷.

(Γ) Οι τύποι δημόσιων σχολείων

1. Προδημοτική Εκπαίδευση:

Η Προδημοτική Εκπαίδευση δεν έτυχε ιδιαίτερης μέριμνας κατά την περίοδο 1959-1974. Οι λόγοι μπορούν να εντοπιστούν καταρχήν στις πενιχρές υποδομές που κληροδότησαν οι Βρετανοί και στο μειωμένο ενδιαφέρον που επιδεικνυόταν από την πολιτεία στην Ελλάδα για την προσχολική αγωγή¹⁴⁸. Από το 1933 η Βρετανική διοίκηση, προκειμένου να εξοικονομήσει πόρους, την είχε παραγκωνίσει. Πολλά ιδιωτικά νηπιαγωγεία οδηγήθηκαν τότε σε τερματισμό λειτουργίας¹⁴⁹. Έτσι, δεν υπήρχε γόνιμο έδαφος πάνω στο οποίο να αναπτυχθεί η βαθμίδα αυτή επί Ανεξαρτησίας. Το θεσμικό πλαίσιο ήταν ανύπαρκτο και θα έπρεπε να οικοδομηθεί εξ αρχής, σε αντίθεση με τις άλλες βαθμίδες της Εκπαίδευσης. Το 1959 λειτουργούσαν 39 ιδιωτικά νηπιαγωγεία με 2.373 μαθητές και μαθήτριες, όμως οι προϋποθέσεις και οι κανόνες λειτουργίας ήταν υποτυπώδεις¹⁵⁰.

Ενώ υπήρχε συνείδηση της ανάγκης για προώθηση του θεσμού και ενώ ο Κ. Σπυριδάκης από νωρίς είχε επισημάνει το έλλειμμα στον τομέα των κοινοτικών/κρατικών νηπιαγωγείων, κατά την περίοδο 1959-1961 λειτούργησε μόνο ένα δημόσιο νηπιαγωγείο, στη Λευκωσία¹⁵¹. Το 1961-62 λειτούργησαν άλλα δύο σε πειραματική βάση (Λάρνακα, Λεμεσός) και το 1962-63 άλλα πέντε (Αμμόχωστος, Πάφος, Κερύνεια, Μόρφου, Κορμακίτης). Ο αριθμός τους παρέμεινε σταθερός (οκτώ) μέχρι το 1970¹⁵². Παρά το πολύ μεγάλο ενδιαφέρον που επιδείχθηκε από την κοινωνία και παρά τις «*συνεχείς εκκλήσεις εκ μέρους πολλών κοινοταρχών, ζητούντων την ίδρυση νηπιαγωγείων εις τας κοινότητάς των*», ο θεσμός δεν επεκτάθηκε περαιτέρω, «*λόγω οικονομικών δυσχερειών*»¹⁵³. Έτσι, διέρρευσε και η περίοδος του Β' Πενταετούς Προγράμματος Αναπτύξεως (1967-1971), χωρίς την ουσιαστική επέκταση της Προδημοτικής Εκπαίδευσης. Και αυτό, παρά την επισήμανση του προβλήματος και πάλιν

¹⁴⁷ Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, ό.π., σ. 199

¹⁴⁸ Κυπριανός, Π. *Παιδί, Οικογένεια, Κοινωνία – Ιστορία της προσχολικής αγωγής από τις απαρχές έως τις μέρες μας*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2007

¹⁴⁹ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 76

¹⁵⁰ Θεοφιλίδης, Χ. *Η Προσχολική Αγωγή στην Κύπρο – Από τη φιλανθρωπική προσφορά στη νομοθετημένη προσχολική εκπαίδευση*, Λευκωσία 2010, σ. 39

¹⁵¹ Περισιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, Έκδοση Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1992, σ. 85

¹⁵² Υπουργείου Παιδείας, *Στοιχειώδης Εκπαίδευσις*, Έκδοσις Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών, Λευκωσία 1970, σ. 7

¹⁵³ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 3

από τον Υπουργό Παιδείας, το 1967¹⁵⁴.

Ο βραδύς ρυθμός ποσοτικής ανάπτυξης του θεσμού διαφοροποιήθηκε κάπως το 1973-74, οπότε τα κρατικά νηπιαγωγεία από 9 έγιναν 13, ενώ τα ιδιωτικά ανήλθαν σε 37. Παράλληλα, την ίδια χρονιά λειτουργούσαν κάτω από διαφορετικό καθεστώς και υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων 67 βρεφονηπιοκομικοί σταθμοί, που όμως δεν πληρούσαν τα κριτήρια του Υ.Π. για την Προδημοτική Εκπαίδευση¹⁵⁵. Γενικά, τα ιδιωτικά νηπιαγωγεία δεν τύγχαναν ουσιαστικού ελέγχου, ούτε και το πλαίσιο λειτουργίας τους διασφάλιζε επαρκή παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά επίπεδα.

Μόλις το 1971 ψηφίστηκε νόμος ο οποίος καθόριζε κάποια ελάχιστα προαπαιτούμενα¹⁵⁶. Ο νόμος αυτός διαχώριζε σε τρία επίπεδα-τάξεις τα παιδιά ηλικίας 3-6 ετών και κατέγραφε γενικά στοιχεία του Αναλυτικού και Ωρολογίου Προγράμματος. Οι αλλαγές στις κοινωνικές συνθήκες στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960, με τη διόγκωση του αστικού και περιαστικού πληθυσμού και την αύξηση του ποσοστού γυναικών που εισέρχονταν στην αγορά εργασίας, έκαναν πιο επιτακτική την ανάγκη καλύτερης οργάνωσης της Προδημοτικής Εκπαίδευσης¹⁵⁷. Το θεσμικό πλαίσιο και οι προϋποθέσεις για σημαντική ώθηση στη βαθμίδα αυτή δημιουργήθηκαν μετά το 1972, με την ουσιαστική πλέον ένταξη της στο Γ' Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως¹⁵⁸. Όμως και πάλιν χρειάστηκε να περάσουν κάποια χρόνια για να δημιουργηθεί η απαραίτητη κουλτούρα στην ηγεσία του Υ.Π.. Το 1973, ο υπουργός Παιδείας έβλεπε ακόμα ως λύσεις στο πρόβλημα τη μείωση της ηλικίας έναρξης της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης στα 5 χρόνια και την περαιτέρω ενθάρρυνση του ιδιωτικού τομέα¹⁵⁹. Αλματώδη ανάπτυξη γνώρισε η Προδημοτική Εκπαίδευση μετά το 1975¹⁶⁰.

2. Δημοτική Εκπαίδευση:

Η Δημοτική Εκπαίδευση ήταν αρκετά αναπτυγμένη από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης¹⁶¹. Ήδη από το 1951-52, άνω του 90% των παιδιών σχολικής ηλικίας φοιτούσαν –

¹⁵⁴ Κ.Α. Ε14/351/24-25 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Σημείωμα Υπουργού – 4 Ιανουαρίου 1967»

¹⁵⁵ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 77

¹⁵⁶ Ο Νόμος 10 του 1969 προσδιόριζε τα απαιτούμενα προσόντα για διορισμό στα κρατικά νηπιαγωγεία και τους όρους υπηρεσίας.

¹⁵⁷ Την ανάγκη αυτή αναγνώρισε εκ νέου το Υπουργείο Παιδείας. Βλέπε Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 11.

¹⁵⁸ Republic of Cyprus, *The Third Five-Year Plan (1972-76)*, Edited by the Planning Bureau, Nicosia 1971, p. 319

¹⁵⁹ *Φιλελεύθερος*, 1-2 Ιουνίου 1973. Κείμενο εισαγωγικής ομιλίας του υπουργού Παιδείας σε συνέντευξη Τύπου.

¹⁶⁰ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 41. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στην ΠΑΚ λειτούργησε τμήμα Νηπιαγωγών μόλις το 1975-76 (σ. 83).

¹⁶¹ Σπυριδάκης, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, Έκδοση «Κυπριακή Εκπαίδευσις», Λευκωσία 1968, σ. 5.

έστω και για μερικά μόνο χρόνια – στα Δημοτικά σχολεία, ανεβάζοντας τον πληθυσμό τους σε 52.000¹⁶². Με την Ανεξαρτησία, η φοίτηση έγινε σχεδόν καθολική (97%)¹⁶³, πριν ακόμη την ψήφιση του νόμου το 1962 που την καθιστούσε υποχρεωτική¹⁶⁴. Παρόλα αυτά, γνώρισε σημαντική ποσοτική αύξηση κατά τη δεκαετία 1960-70, με βελτίωση της υποδομής και της αναλογίας μαθητών ανά εκπαιδευτικό¹⁶⁵.

Τα κτήρια των Δημοτικών σχολείων κτιζόνταν κατά παράδοση στο κέντρο της πόλης, ή της κοινότητας (πλατεία), κοντά στην εκκλησία, από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. Κάτι ανάλογο συνέβαινε και με τα Γυμνάσια¹⁶⁶ (το Παγκύπριο Γυμνάσιο είχε κτιστεί ακριβώς απέναντι από την Αρχιεπισκοπή και τον καθεδρικό ναό). Αυτή η τακτική της «παιδαγωγούσας πόλης» (ή κοινότητας) συνεχίστηκε και μετά την Ανεξαρτησία¹⁶⁷. Εκεί που τα οικονομικά το επέτρεπαν, συνεχίστηκε η προτίμηση σε νεοκλασικής εκδοχής κτήρια. Αυτά ενσωμάτωναν και στοιχεία κυπριακής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, αλλά πάντως διέθεταν πρόσοψη με κίονες και αέτωμα¹⁶⁸.

Η νομοθετική βάση λειτουργίας της Δημοτικής Εκπαίδευσης παρέμεινε εν πολλοίς αμετάβλητη. Ο νόμος του 1933 παρέμεινε σε ισχύ, μαζί με πολλά αναχρονιστικά στοιχεία του – ιδιαίτερα σε σχέση με το καθεστώς ελέγχου και αξιολόγησης των εκπαιδευτικών. Ο νόμος 7/1963 της ΕΚΣΚ δεν επέφερε ουσιαστικές αλλαγές στον αποικιακό νόμο του 1933¹⁶⁹.

Κυρίαρχος τύπος δημοτικού σχολείου ήταν το μικτό εξατάξιο ενιαίο σχολείο, με τάξεις μικτής ικανότητας. Υπήρχαν επίσης και εξατάξια με πρώτο και δεύτερο κύκλο (2+4), καθώς

Στην Κύπρο λειτουργούσε εξατάξιο Δημοτικό και εξατάξιο Γυμνάσιο από το 1896. Ο θεσμός του εξαταξίου Δημοτικού εισήχθη στην Ελλάδα το 1930.

¹⁶² Colonial Office, *Report on Cyprus for the year 1952*, CGPO, Nicosia 1953, p. 33

¹⁶³ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 24. Παρατηρούνταν όμως διαρροή στις ανώτερες τάξεις του Δημοτικού, στις ηλικίες 10-12 ετών.

¹⁶⁴ Κ.Α. Ε10/2/525-531 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 30ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 26.6.1962» (Δεύτερη Σύνοδος). Ο Νόμος 14/1962 της ΕΚΣΚ καθιέρωνε την υποχρεωτικότητα. Με τροποποίηση επέτρεπε την αποχώρηση σε περιπτώσεις δεύτερης στασιμότητας και υπέρβασης του 14^{ου} έτους ηλικίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι με νόμο του 1930 η Βρετανική διοίκηση είχε καταστήσει υποχρεωτική τη Δημοτική Εκπαίδευση, αλλά ο νόμος αυτός ποτέ δεν εφαρμόστηκε, παρέμεινε ανενεργός. Βλέπε Γεωργίου, Α. *Ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών, εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης και η θεωρία της μεγιστοποίησης της μάθησης*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Λευκωσία 1994, σ. 27-31.

¹⁶⁵ Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 11-13

¹⁶⁶ Για την κτηριολογία, ιδιαίτερα της Μέσης Εκπαίδευσης, βλέπε Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, όπ.π., σ. 161-184.

¹⁶⁷ Περισιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Λευκωσίας, Αθήνα 2010, σ. 54-55

¹⁶⁸ Με αυτό τον τρόπο πετύχαιναν άρρητα – και γι' αυτό πιο αποτελεσματικά – αντίστοιχους ιδεολογικούς επικαθορισμούς. Βλέπε Σολομών, Ι. *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο – Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.

¹⁶⁹ Anastassiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, op.cit., p. 85-94. Ενδεικτική ήταν η πρόνοια για αναδρομικό έλεγχο του ήθους και της συμπεριφοράς των υποψηφίων για διορισμό δασκάλων, μέχρι και πέντε χρόνια πριν την αίτηση διορισμού.

και οκτατάξια σχολεία σε αγροτικές περιοχές, είτε ενιαία είτε με δύο ή τρεις κύκλους. Βασικός διακηρυγμένος στόχος των οκταταξίων ήταν η παροχή πρόσθετης Εκπαίδευσης, σε μαθητές των αγροτικών περιοχών που δεν είχαν πρόθεση ή δυνατότητα να φοιτήσουν στη Μέση Εκπαίδευση. Με την απόκτηση πρόσθετων δεξιοτήτων μέσα από μαθήματα τεχνικής ή γεωργικής φύσης, επιδιωκόταν να παραμείνουν στις κοινότητες τους¹⁷⁰. Αρχικά λειτούργησαν 15 οκτατάξια, σύντομα όμως ο αριθμός τους μειώθηκε σε 9. Παρά την αρχική κοινωνική αποδοχή του θεσμού και το διπλασιασμό των μαθητών τους κατά το 1961-62¹⁷¹, τα οκτατάξια έκλεισαν τον κύκλο τους λίγο πριν το τέλος της περιόδου 1959-1974. Βασικότεροι λόγοι ήταν η ανάπτυξη της Μέσης Εκπαίδευσης, η έναρξη της δωρεάν φοίτησης σε αυτήν από το 1972-73¹⁷² και η νομοθετική απαγόρευση εισαγωγής των αποφοίτων των οκταταξίων στη Γ' τάξη Γυμνασίου¹⁷³.

Από τον πρώτο χρόνο της Ανεξαρτησίας, στη Δημοτική Εκπαίδευση υιοθετήθηκε σχεδόν καθολικά η αξιολόγηση των μαθητών με πέντε σημεία (Α,Β,Γ,Δ,Ε) αντί της αριθμητικής. Η βαθμολογία καταργήθηκε εντελώς το 1971-72¹⁷⁴. Το πρόβλημα της στασιμότητας συνδέθηκε με το πρόβλημα της σχολικής διαρροής (μετά το δεύτερο έτος στασιμότητας οι μαθητές υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν το σχολείο) και άρχισε να εφαρμόζεται πολιτική επιείκειας και άλλα σχετικά μέτρα¹⁷⁵. Η στασιμότητα σιωπηρά καταργήθηκε σχεδόν εντελώς από το 1966-67¹⁷⁶.

Πριν την Ανεξαρτησία είχαν επίσης ιδρυθεί και λειτουργήσει η Σχολή Τυφλών (1923) και Σχολή Κωφών (1953) ως διακοινοτικά σχολεία. Μετά τα γεγονότα του 1963-64 περιήλθαν στις ελληνοκυπριακές εκπαιδευτικές αρχές. Λειτούργησαν ακόμη Σχολές Ασκησίμων Παίδων στη Λευκωσία (1965), Αμμόχωστο (1967), Λεμεσό (1967) και Λάρνακα

¹⁷⁰ Καταβλήθηκε σημαντική προσπάθεια ώστε οι δάσκαλοι των οκταταξίων να καταρτιστούν – μέσα από εντατικά σεμινάρια – σε ένα ευρύ φάσμα γνώσεων, ώστε να είναι εφικτή η ένταξη αντίστοιχων αντικειμένων στα Α.Π. Σε μια μόνο σειρά σεμιναρίων, επιμορφώθηκαν στη Βοτανική, Εντομολογία, Φυτοπαθολογία, Κτηνιατρική, Χημεία Τροφίμων, Συνεργατισμό, Ζωοτεχνία. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Ε', Τεύχος 21, Οκτώβριος 1963.

¹⁷¹ Περισιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, όπ.π., σ. 240

¹⁷² Τα οκτατάξια (στις δύο τελευταίες τάξεις) στόχευαν και στο να απορροφούν ένα μέρος όσων αποτύγχαναν στις εξετάσεις για εισαγωγή στα Γυμνάσια και στις Τεχνικές και Εμπορικές Σχολές.

¹⁷³ Είχαν δικαίωμα εγγραφής μόνο στις Επαγγελματικές Τεχνικές Σχολές (στη Γ' τάξη).

¹⁷⁴ Υπουργείου Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, (Υπό Α.Δ. Χριστοδουλίδη, Τμηματάρχου Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως), [Λευκωσία 1973], σ. 15

¹⁷⁵ Περισιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, όπ.π., σ. 83-84. Βλέπε επίσης τις επίσημες αποφάσεις για αποφυγή κατά το δυνατόν της στασιμότητας και για να δημιουργηθεί στα σχολεία «ειδική τάξις καθυστερημένων παιδιών», στο *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 24. Από το 1961-62 αποφασίστηκε να μη μένει κανένα παιδί περισσότερες της μίας φορές στάσιμο στο Δημοτικό και όλα τα παιδιά να αποφοιτούν μέχρι, το αργότερο, το 14^ο έτος ηλικίας. Το ΓΕΠ επέμεινε σ' αυτή την απόφαση, παρά τις αντιδράσεις – κυρίως από τους εκπαιδευτικούς Δημοτικής. Βλέπε *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, σ. 9-10.

¹⁷⁶ *Φιλελεύθερος*, 12 Σεπτεμβρίου 1972

(1969)¹⁷⁷. Γενικά, όμως, για την Ειδική Εκπαίδευση οι δαπάνες ήταν περιορισμένες. Το 1973-74 ανήλθαν μόλις στις 200.000 λίρες, ποσοστό 1,5% των συνολικών δαπανών για την εγχώρια Εκπαίδευση¹⁷⁸.

Η υποδομή και ο εξοπλισμός των εξατάξιων και οκτατάξιων δημοτικών σχολείων βελτιωνόταν σημαντικά καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Ο αριθμός των δημοτικών σχολείων δεν αυξήθηκε ιδιαίτερα (από 526 το 1960-61 ανήλθε σε 547 το 1972-73), λόγω της ωρίμανσης της Δημοτικής Εκπαίδευσης πριν ακόμη την Ανεξαρτησία. Η ιδιωτική Εκπαίδευση – κυρίως η ξενόγλωσση – απορρόφησε επίσης ένα μικρό ποσοστό μαθητών.

Ο αριθμός των μαθητών των δημοσίων Δημοτικών σχολείων, παρουσίασε μια κάμψη μεταξύ 1960-61 (67.276) και 1972-73 (62.681). Η μείωση οφειλόταν στη σιωπηλή κατάργηση της στασιμότητας και στη μετανάστευση στο εξωτερικό, που οδήγησε σε σημαντική μείωση του αριθμού γεννήσεων¹⁷⁹. Οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες του 1959-60 έθεσαν σε λειτουργία το μηχανισμό της «κοινωνικής απόρριψης», με αποτέλεσμα τη μετανάστευση στο εξωτερικό πολλών ανέργων και υποαπασχολούμενων¹⁸⁰. Η μετανάστευση με τη σειρά της σταθεροποίησε τους δείκτες της ανεργίας γύρω στο 2,5-3% και την οικονομία γενικότερα (δημοσιονομικό πλεόνασμα 5,5% του ΑΕΠ το 1960 και ρυθμός ανάπτυξης 11,1% το 1961). Το φαινόμενο που επαναλήφθηκε μερικώς την περίοδο 1964-66¹⁸¹. Αυτό διευκόλυνε τη βελτίωση των συνθηκών στην Εκπαίδευση. Ο αριθμός των δασκάλων αυξήθηκε την ίδια περίοδο από 1.852 σε 2.172, ενώ η αναλογία μαθητών ανά δάσκαλο μειώθηκε αισθητά ακόμη περισσότερο: Από το 36,3:1 στις αρχές της δεκαετίας του 1960, στο 28,9:1 ένα χρόνο πριν την τουρκική εισβολή¹⁸². Οι αναλογίες αυτές συγκρίνονται πολύ ευνοϊκά με τις αντίστοιχες της Ελλάδας και της Τουρκίας, ενώ ανταγωνίζονται εκείνες χωρών όπως η Ισπανία, η Γερμανία και η Πορτογαλία¹⁸³.

¹⁷⁷ Περισιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, όπ.π., σ. 93-94

¹⁷⁸ Μάτσης, Σ. «Μαζικοποίηση της Εκπαίδευσης: Οικονομικές πτυχές και επιπτώσεις», στο *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Έκδοση του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου, Λευκωσία 1986, σ. 96

¹⁷⁹ Κυπριακή Δημοκρατία – Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Δημογραφική Έκθεση 2008*, Λευκωσία 2009, πίνακες 10 και 12. Για τις επιπτώσεις του πρώτου μεταναστευτικού ρεύματος στην Εκπαίδευση (μείωση αριθμού μαθητών, προβλήματα στο διορισμό νέων δασκάλων κλπ.) βλέπε Κ.Α. Ε10/3/30 «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ (ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΒΟΥΛΗ) - ΠΡΑΚΤΙΚΑ 20^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 18.6.1963» (Τρίτη Σύνοδος).

¹⁸⁰ *Φιλελεύθερος*, 23 Σεπτεμβρίου 1972. Μεταξύ 1958-1961 μετανάστευαν κάθε χρόνο περίπου 14.000 Κύπριοι. Η βελτίωση των οικονομικών οδήγησε σε σημαντική πτώση αυτού του αριθμού (2.300 το 1972).

¹⁸¹ Ιωσήφ, Ι.Π. (Επιμ.) *Κύπρος Οικονομία και Επιχειρήσεις – 50 χρόνια 1960-2010*, Nomisma/Εκδοτική, Λευκωσία 2010, σ. 50-52

¹⁸² Ministry of Finance – Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1972-73*, Republic of Cyprus, Nicosia 1973, p. 23

¹⁸³ Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδρίασις ΚΓ'*, Πέμπτη 27 Αυγούστου 1964, αγόρευση Σ. Ηλιόπουλου. Το 1958 η αναλογία μαθητών ανά εκπαιδευτικό στη Δημοτική ήταν στην Ελλάδα 43, στην Τουρκία 50, στην Ισπανία 39, στη Γερμανία 36 και στην Πορτογαλία 37.

Η ηλικία έναρξης φοίτησης στα δημόσια Δημοτικά σχολεία ήταν αρχικά τα 6 χρόνια. Το 1964-65 όμως υποχώρησε στα 5 χρόνια και 5 μήνες, για να καταλήξει το 1973-74 στα 5 χρόνια και 3 μήνες¹⁸⁴. Η απουσία επαρκώς ανεπτυγμένης Προδημοτικής Εκπαίδευσης δημιουργούσε προϋποθέσεις πίεσης για μείωση της ηλικίας εισαγωγής¹⁸⁵.

Παρά τις σημαντικές οικονομικές, κοινωνικές και δημογραφικές διαφοροποιήσεις από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, μέχρι τα τέλη της περιόδου η συντριπτική πλειονότητα των Δημοτικών σχολείων (397 από τα 546 το 1972) διέθεταν από 1 έως 5 δασκάλους¹⁸⁶. Η αντίδραση των κατοίκων των μικρών κοινοτήτων – οι οποίοι θεωρούσαν το κλείσιμο του σχολείου ως προάγγελο του θανάτου του χωριού τους – απέτρεπε τη συγχώνευση των Δημοτικών σχολείων γειτονικών κοινοτήτων. Μονοδιδάσκαλα ήταν τα σχολεία με μέχρι 45 μαθητές, ενώ με πάνω από 45 προστίθετο δεύτερος δάσκαλος και με πάνω από 90 τρίτος¹⁸⁷. Από το 1971-72 άρχισε σταδιακά να εφαρμόζεται συστηματικά το μέτρο της συγχώνευσης («συμπλεγματοποίησης») σχολείων μικρών γειτονικών κοινοτήτων¹⁸⁸.

Οι μαθητές των δημόσιων Δημοτικών σχολείων διδάσκονταν 6 μέρες την εβδομάδα, επί 4 ώρες την ημέρα για την Α΄ και Β΄ τάξη, 5 – 5,5 για τη Γ΄ και Δ΄ και 6,5 για την Ε΄ και Στ΄¹⁸⁹. Έτσι, παρατηρούνταν μια σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ Α΄ και Στ΄ τάξης (1.160 λεπτά εβδομαδιαία στην Α΄, 1640 λεπτά στη Στ΄)¹⁹⁰. Μέρος των ωρών καλυπτόταν και από 3-4 απογεύματα της εβδομάδας – πλην των μηνών Σεπτεμβρίου, Ιουνίου και του μισού Μαΐου¹⁹¹. Η απογευματινή φοίτηση καταργήθηκε το 1972¹⁹² και η πρωινή περιορίστηκε σε όλες τις τάξεις στις 4,5 ώρες¹⁹³. Διατηρήθηκε όμως αρχικά το απόγευμα της Πέμπτης, για αθλητικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες¹⁹⁴. Η κατάργηση της απογευματινής φοίτησης

¹⁸⁴ Κυπριακή Δημοκρατία, *Παράρτημα Τρίτον της Επισήμου Εφημερίδος της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Αρ. 1045, 12. 10. 1973

¹⁸⁵ Η ηλικία εισαγωγής κατέβηκε στα 5 έτη το 1975-76.

¹⁸⁶ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 80

¹⁸⁷ Koullis, L.K. *Greek Education in Cyprus*, Published by The Education Office – Greek Communal Chamber, Nicosia 1964, p. 15

¹⁸⁸ *Φιλελεύθερος*, 17 Σεπτεμβρίου 1971

¹⁸⁹ Με την αναπροσαρμογή του 1962-63 μειώθηκαν στις 6.

¹⁹⁰ Υπουργείου Παιδείας, *Στοιχειώδης Εκπαίδευσις*, Έκδοσις Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών, Λευκωσία 1970, σ. 8

¹⁹¹ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, σ. 11

¹⁹² Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 10

¹⁹³ Υπουργείου Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, (Υπό Α.Δ. Χριστοδουλίδη, Τμηματάρχου Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως), [Λευκωσία 1973], σ. 8

¹⁹⁴ *Φιλελεύθερος*, 12 Αυγούστου 1972. Η όλη ρύθμιση συνεπαγόταν και μείωση του χρόνου εργασίας των εκπαιδευτικών Δημοτικής κατά δύο ώρες εβδομαδιαίως.

ακολουθούσε και αντίστοιχη απόφαση του ΥΠΕΠΘ στην Ελλάδα¹⁹⁵. Δεσπόζουσα θέση στο **Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα** είχε η διδασκαλία της Ελληνικής (Ανάγνωση και Γραφή) με 13-14 περιόδους και η Αριθμητική (6 περίοδοι). Στο μάθημα της Ιστορίας (2,5 περίοδοι) οι μαθητές διδάσκονταν Ελληνική Ιστορία και κάποια στοιχεία της Κυπριακής. Κάτι ανάλογο συνέβαινε και με τη Γεωγραφία (2 περίοδοι), με την προσθήκη στοιχείων της παγκόσμιας. Τα Αγγλικά διδάσκονταν 2,5 περιόδους εβδομαδιαίως, στις τάξεις Ε' και Στ' ¹⁹⁶. Τα Θρησκευτικά διδάσκονταν από 1 έως 2,5 περιόδους. Συμποσούμενα, σημαντικό μέρος του προγράμματος καταλάμβαναν και μαθήματα τα οποία στην Ελλάδα δεν είχαν εισαχθεί ή δε διδάσκονταν καθολικά: Κηπουρική, Επιστήμη Περιβάλλοντος, Τέχνη, Μουσική, Γυμναστική, Κέντρα Ενδιαφέροντος¹⁹⁷. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 προστέθηκαν και άλλα μαθήματα: Ξυλουργική/ Μεταλλοτεχνία για τα αγόρια, Οικιακή Οικονομία για τα κορίτσια (διδασκόταν εξαρχής, αλλά όχι σε όλα τα σχολεία)¹⁹⁸. Το Ωρολόγιο Πρόγραμμα παρουσίαζε επιμέρους διαφοροποιήσεις, ανάλογα με τον αριθμό δασκάλων του σχολείου και αυτό προκαθοριζόταν κεντρικά¹⁹⁹. Τα μαθήματα που είχαν σχέση με τη γεωργία και την τεχνική, καταλάμβαναν ακόμη μεγαλύτερο τμήμα του Ωρολογίου Προγράμματος στις δύο τελευταίες τάξεις των Οκταταξίων Δημοτικών.

Τα διδακτικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούνταν αποστέλλονταν από την Ελλάδα. Μέχρι το 1965, γινόταν χρήση πρόσθετου ενισχυτικού υλικού που ετοιμαζόταν από το ΓΕΠ, υπό μορφή φυλλαδίων. Μετά το 1965, χρησιμοποιούνταν επίσης εκδόσεις του Υπουργείου Παιδείας για τα Νέα Μαθηματικά και την Ορθογραφία²⁰⁰.

Στα δημόσια Δημοτικά σχολεία φοιτούσε η συντριπτική πλειονότητα των παιδιών. Το ποσοστό του μαθητικού πληθυσμού που κατέφευγε στην ιδιωτική εκπαίδευση στις αρχές της δεκαετίας του 1970, είχε σταθεροποιηθεί κάτω του 4% – με τα ξενόγλωσσα σχολεία να καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του ποσοστού²⁰¹.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, με ενθάρρυνση του ΜΕΕΣ και του ΓΕΠ, από τα

¹⁹⁵ *Φιλελεύθερος*, 26 Σεπτεμβρίου 1971

¹⁹⁶ Η διδασκαλία τους είχε καταργηθεί το 1960, για να επανέλθει το 1962.

¹⁹⁷ Koullis, L.K. *Greek Education in Cyprus*, Published by The Education Office – Greek Communal Chamber, Nicosia 1964, p. 15 και Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit. p. 229, Appendix, Table A-1.

¹⁹⁸ Βλέπε το κεφάλαιο «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος».

¹⁹⁹ Koullis, L.K. *Greek Education in Cyprus*, Published by The Education Office – Greek Communal Chamber, Nicosia 1964, p. 51-55

²⁰⁰ Υπουργείο Παιδείας, *Η Εκπαίδευση εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, σ. 9

²⁰¹ Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 21. Το αντίστοιχο ποσοστό στην Ελλάδα, την ίδια περίοδο, ήταν 8% (*Αιτιολογική Έκθεση επί του Σχεδίου Νόμου «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως» 309/1976*).

πρώτα χρόνια της νέας περιόδου αρκετοί δάσκαλοι των κοινοτήτων δημιούργησαν στην ύπαιθρο μεγάλο αριθμό Νυχτερινών Επιμορφωτικών Κέντρων, με κύριο στόχο την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού²⁰². Η Βρετανική διοίκηση είχε κληροδοτήσει μια ικανοποιητική βάση για το θεσμό αυτό, η δε εμπειρία από τη μέχρι τότε λειτουργία του αποδείχτηκε επωφελής²⁰³.

3. Μέση Γενική Εκπαίδευση:

Βασικός τύπος σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης από την περίοδο της βρετανικής διοίκησης ήταν το Γυμνάσιο²⁰⁴. Η δημόσια συζήτηση – έστω και περιορισμένη – που προηγήθηκε της ίδρυσής του πρώτου Γυμνασίου, αντανακλούσε τις ιδεολογικές ζυμώσεις της εποχής. Υπήρξε αντιπαράθεση ανάμεσα σε υποστηρικτές του Κλασικού και του Πρακτικού τύπου²⁰⁵. Κάτω από την επίδραση του εθνικού-ενωτικού ιδεώδους, επικράτησε τελικά η θέση που και η Εκκλησία υποστήριζε, για ταύτιση με την Ελλάδα και υιοθέτηση του Κλασικού. Η άποψη για ένα σχολείο Μέσης που να ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες ανάγκες τη κυπριακής κοινωνίας και οικονομίας – κυρίως εκείνες της μεσαίας τάξης – μειοψήφησε.

Η φοίτηση (εξαετής) και το Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα του σχολείου, αποτελούσαν αναπαραγωγή του Γυμνασίου που λειτουργούσε στην Ελλάδα, με κάποιες επιμέρους αποκλίσεις. Αναγνωριζόταν ως ισότιμο του αντίστοιχου της Ελλάδας. Αυτό είχε κατοχυρωθεί από το ελληνικό κράτος, αμέσως μετά τη λειτουργία του πρώτου εξαταξίου Γυμνασίου στην Κύπρο (του Παγκυπρίου Γυμνασίου, το 1893). Ονομαζόταν «Κλασικόν Γυμνάσιον» ή «Ελληνικόν Γυμνάσιον», ορολογία που χρησιμοποιούνταν και κατά τα πρώτα

²⁰² Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, [Λευκωσία 1960] σ. 14. Το 1959-60 λειτούργησαν 173 τέτοια Κέντρα και φοίτησαν σε αυτά 3.800 νέοι ηλικίας 11-20 ετών. Σταδιακά ο χαρακτήρας των Κέντρων αυτών διαφοροποιήθηκε, προσελκύοντας και σημαντικό αριθμό ενηλίκων. Προς το τέλος της περιόδου, ο αριθμός των Κέντρων μειώθηκε, όπως και οι φοιτούντες σε αυτά (110 Κέντρα με 2.384 μαθητές το 1972-73), που ήταν πια στη μεγάλη τους πλειονότητα ενήλικες. Άλλες ευκαιρίες επιμόρφωσης, η σημαντική υποχώρηση του αναλφαβητισμού και οι αλλαγές στη δημογραφία και στις κοινωνικές συνθήκες, περιόρισαν την εμβέλεια του θεσμού. Βλέπε Υπουργείον Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, (Υπό Α.Δ. Χριστοδουλίδη, Τμηματάρχου Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως) [Λευκωσία 1973], σ. 19-20 και Υπουργείον Παιδείας, *Η Εκπαίδευσις εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, σ. 12.

²⁰³ *Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-1957 υπό του Διευθυντού της Παιδείας Κύπρου*, Λευκωσία [1957], σ. 16. Το 1956-57 λειτουργούσαν συνολικά 64 τέτοια Κέντρα, 40 για Ελληνοκύπριους και 24 για Τουρκοκύπριους.

²⁰⁴ Σπυριδάκης, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, Εκδόσεις Κυπριακή Εκπαίδευσις, Λευκωσία 1968, σ. 5. Ο Κ. Σπυριδάκης χαρακτηρίζει τον τύπο αυτό ως «γερμανικό ανθρωπιστικό Γυμνάσιο».

²⁰⁵ Χαραλάμπους, Δ.Φ. *Η ίδρυση του πρώτου δημόσιου Γυμνασίου στην Κύπρο (1893)*, Εκδόσεις Παγκυπρίου Γυμνασίου, Λευκωσία 1997, σ. 38-69

χρόνια της Ανεξαρτησίας. Το 1960-61, τα αναγνωρισμένα Κοινοτικά και ιδιωτικά σχολεία Μέσης όλων των τύπων (πλην των ξενόγλωσσων) ανέρχονταν σε 37²⁰⁶.

Σχολική Χρονιά	ΕΛΛΗΝΟΚΥΠΡΙΑΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ				Σύνολο
	ΔΗΜΟΣΙΑ		ΙΔΙΩΤΙΚΑ		
	Μέσης Γενικής	Τεχνικής - Επαγγ/τικής.	Ελληνόγλωσσα	Ξενόγλωσσα	
1959-60	19	3	14	9	45
1960-61	19	3	15	9	46
1961-62	30	6	4	9	49
1962-63	30	8	5	9	52
1963-64	36	7	8	9	60
1964-65	36	7	8	9	60
1965-66	33	10	10	9	62
1966-67	33	10	12	9	64
1967-68	34	10	14	9	67
1968-69	35	10	19	9	73
1969-70	38	10	23	9	80
1970-71	41	10	23	9	83
1971-72	42	10	25	9	86
1972-73	47	7	25	9	88
1973-74	45	8	30	9	92

Όμως, από την ύστερη φάση της Βρετανικής διοίκησης, είχε αρχίσει η δημιουργία κλάδων που απέκλιναν από το Κλασικό Γυμνάσιο - το οποίο πάντως ήταν ο κυρίαρχος τύπος σχολείου Μέσης²⁰⁷. Έτσι, από το 1947²⁰⁸ - με πρωτοβουλία του Κ. Σπυριδάκι - είχε δημιουργηθεί για τις τρεις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου ο κλάδος των Θετικών Επιστημών (μετέπειτα «Πρακτικό»)²⁰⁹, και ο κλάδος Γλωσσών και Εμπορίου (1953)²¹⁰. Αρχικά η απόκλιση του Α.Π. και του Ω.Π. αυτών των κλάδων από το Κλασικό Γυμνάσιο ήταν

²⁰⁶ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 8-9

²⁰⁷ Colonial Office, *Report on Cyprus for the year 1950*, London 1951, p. 30

²⁰⁸ Βραχύβιες προσπάθειες λειτουργίας άλλων κλάδων είχαν γίνει και σε προηγούμενες δεκαετίες. Μεταξύ 1913 και 1917, στο Παγκύπριο Γυμνάσιο λειτουργούσε Εμπορικό Τμήμα, ενώ μεταξύ 1925 και 1928 λειτουργούσε Πρακτικό Τμήμα (Θετικών Επιστημών). Από το 1937 άρχισε επίσης η λειτουργία Τμήματος Θηλέων. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Εκατονταετηρίδα - Αναμνηστικόν Λεύκωμα 1893-1993*, Λευκωσία 1993, σ. 176-185.

²⁰⁹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Εκατονταετηρίδα - Σελίδες από την Ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1993, σ. 98. Το ΥΠΕΠΘ, με επιστολή του Επιθεωρητή Ελληνικών Σχολείων Αλλοδαπής, αναγνώρισε τον κλάδο ως ισότιμο του Ελληνικού Γυμνασίου.

²¹⁰ *Εσωτερικός Κανονισμός του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1955, σ. 3. Παράλληλα, λειτουργούσαν ιδιωτικά Εμπορικά Γυμνάσια ή Σχολές (κατά κανόνα πενταετούς φοίτησης), τα οποία επιδίωκαν να καλύψουν τη ζήτηση της αγοράς σε ειδικευμένο γραμματειακό και λογιστικό προσωπικό, κατά τα τελευταία χρόνια της αποικιοκρατίας. Όσα κοινοτικοποιήθηκαν, έγιναν με απόφαση της ΕΚΣΚ εξατάξια, ο δε πρώτος κύκλος τους έγινε ταυτόσημος με εκείνο των Κλασικών Γυμνασίων.

περιορισμένη²¹¹. Κατά την περίοδο 1959-1974 όμως – κάτω και από την πίεση για μεγαλύτερη συνάφεια του εκπαιδευτικού προγραμματισμού με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας – η απόκλιση διευρύνθηκε²¹².

Με το τέλος της Βρετανικής διοίκησης, σε 8 από τα Κλασικά Γυμνάσια λειτουργούσαν και τμήματα Θετικών Επιστημών, ενώ σε 10 λειτουργούσαν και τμήματα Εμπορικών²¹³. Από τη μεταβατική περίοδο το ΜΕΕΣ υιοθέτησε τη δημιουργία τριών κλάδων στον ανώτερο κύκλο κάθε Γυμνασίου (Κλασικό, Γλωσσών και Εμπορίου, Πρακτικό). Αρχικά, Εμπορικός Κλάδος δημιουργούνταν σε Γυμνάσια μόνο εφόσον υπήρχε ζήτηση και εύλογη απόσταση από το κοντινότερο Εμπορικό-Οικονομικό Γυμνάσιο²¹⁴. Επίσης, Πρακτικά Τμήματα δημιουργούνταν αρχικά μόνο εφόσον υπήρχε στο εκάστοτε Γυμνάσιο επαρκής αριθμός ενδιαφερομένων μαθητών και αναλόγως της «οικονομικής των [σχολείων] δυνατότητας»²¹⁵. Με την κοινοτικοποίηση των περισσότερων ιδιωτικών σχολείων από την ΕΚΣΚ το 1961-62 – οπότε και έγιναν Κοινοτικά και μετέπειτα κρατικά τα Εμπορικά-Οικονομικά Γυμνάσια²¹⁶ – υποχώρησε η τάση δημιουργίας κλάδων στα παραδοσιακά Γυμνάσια. Εξάιρεση αποτέλεσε ο κλάδος Θετικών Επιστημών (Πρακτικό). Από το 1966, τα Εμπορικά-Οικονομικά Γυμνάσια απορρόφησαν πλήρως τους ενδιαφερόμενους μαθητές από τα υπόλοιπα Γυμνάσια.

Έτσι, κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας – προσαρμοζόμενη και στη μεταρρύθμιση του 1959 στην Ελλάδα – η Μέση Γενική Εκπαίδευση παρείχε τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ Κλασικής και Πρακτικής (Θετικής) κατεύθυνσης στη Δ΄ Γυμνασίου. Το Ωρολόγιο Πρόγραμμά τους είχε κοινό κορμό μαθημάτων για 26 περιόδους εβδομαδιαία και

²¹¹ Όμως και το Κλασικό Γυμνάσιο της Κύπρου είχε ήδη ενσωματώσει αποκλίσεις από εκείνο της Ελλάδας: Στα Α.Π. (με την ένταξη των μαθημάτων Τέχνης και Μουσικής, μετέπειτα δε και τεχνολογικών μαθημάτων), στα Ω.Π. (με τη διαφοροποίηση των ωρών διδασκαλίας υπέρ των Μαθηματικών και των Θετικών Επιστημών) και στις μεθόδους διδασκαλίας. Η υιοθέτηση της εποπτικοποίησης και νέων μεθόδων διδασκαλίας από τα εκπαιδευτικά συστήματα ΗΠΑ και Βρετανίας, δεν θεωρούνταν ότι υπονόμει την ελληνική ταυτότητα του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Βλέπε Σπυριδάκης, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικό Σύστημα*, Εκδόσεις Κυπριακή Εκπαίδευσις, Λευκωσία 1968, σ. 10 και Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 189-190.

²¹² Σπυριδάκης, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικό Σύστημα*, Εκδόσεις Κυπριακή Εκπαίδευσις, Λευκωσία 1968, σ. 15-19

²¹³ Σπυριδάκης, Κ. *Η ανθρωπιστική παιδεία και οι κατευθύνσεις της εν Κύπρω εκπαιδευσεως*, ό.π., σ. 14

²¹⁴ Κ.Α. Ε10/2/307-308 «Πρακτικά 4^{ης} Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10.10.1961» (Δεύτερη Σύνοδος)

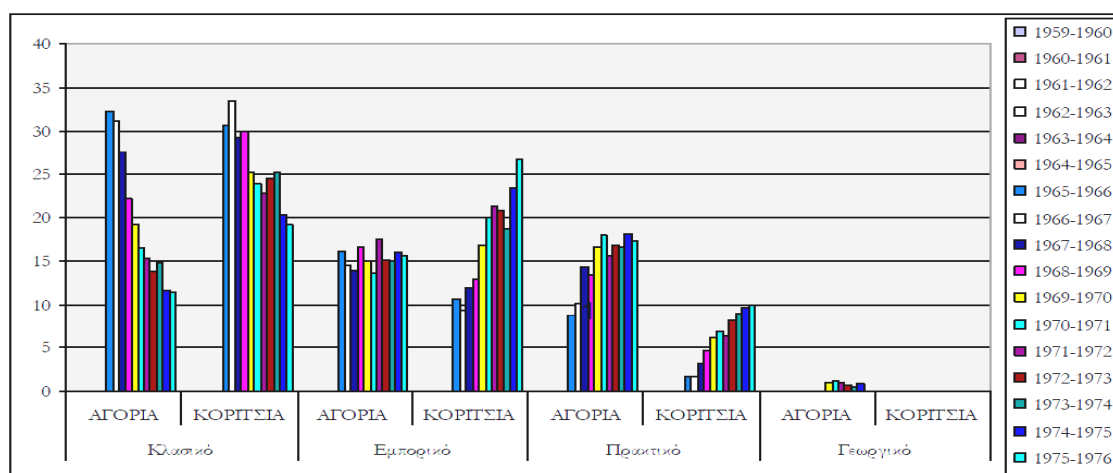
²¹⁵ Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 187-188.

²¹⁶ Ακόμη και μετά την Κοινοτικοποίηση των ιδιωτικών σχολείων Μέσης, εξακολούθησε να παραμένει ως ζήτημα ποιο σύστημα ακολουθείται στα εμπορικά μαθήματα (ιδιαίτερα στη Λογιστική): Το αγγλικό με την αγγλική ορολογία, ή το ελληνικό; Πολλά σχολεία αναζητούσαν τη χρυσή τομή. Εκείνα όμως που υιοθετούσαν αυτούσιο το αγγλικό σύστημα, αντιμετώπιζαν προβλήματα που οδηγούσαν σε μαρασμό του συγκεκριμένου κλάδου στο σχολείο. Χαρακτηριστική η περίπτωση του Εμπορικού κλάδου του Γυμνασίου Θηλέων Λεμεσού, ο οποίος το 1970 καταργήθηκε, εφόσον η ελληνική κυβέρνηση δεν αναγνώριζε το απολυτήριό του. Βλέπε Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981, p. 112-113.

διαφοροποίηση για τις υπόλοιπες 10²¹⁷. Το σχήμα αυτό συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη της περιόδου. Τα εξατάξια Γυμνάσια διατηρούσαν ενιαίο τον κατώτερο κύκλο²¹⁸. Στον ανώτερο (Λύκειο)²¹⁹ παρείχαν κατά κανόνα τις δύο βασικές κατευθύνσεις, Κλασικό και Πρακτικό (Θετικών Επιστημών)²²⁰. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 παρατηρήθηκε σημαντική υποχώρηση της προτίμησης των μαθητών προς τον Κλασικό κλάδο και αύξηση της προτίμησης προς τον Πρακτικό²²¹. Από το 1966 είχε επισημανθεί ότι, όχι μόνο το Κλασικό, αλλά και το Πρακτικό δεν είχε πολλές προοπτικές στην κυπριακή οικονομία²²². Εντούτοις, η τάση ζήτησης και ανάπτυξης του Πρακτικού συνεχίστηκε και μετά το 1974. Ο πιο κάτω πίνακας αντικαθρεφτίζει αυτή την τάση – παρέχοντας ταυτόχρονα εικόνα του παράγοντα «διάκριση φύλου»²²³:

ΜΕΣΗ ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΠΟΣΟΣΤΑ)

Αριθμοί Αποφοίτων Γυμνασίων Παγκύπρια [1965-1976]

²¹⁷ Κ.Α. Ε10/2/527-532 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 30^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 26.6.1962» (Δεύτερη Σύνοδος). Βλέπε επίσης σχετικά και Γεωργιάδης, Κλ. «Σύγχρονα εκπαιδευτικά προβλήματα», *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 167-168.

²¹⁸ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Α', Τεύχος 2, Δεκέμβριος 1959, [κείμενο Κ. Σπυριδάκι] σ. 55-57

²¹⁹ Το 1965 υιοθετήθηκε ο διαχωρισμός των εξατάξιων Γυμνασίων, σε Γυμνάσιο και Λύκειο. Όμως, η διάκριση ήταν τυπική – δεν συνεπαγόταν διαχωρισμό κτηριακό, διεύθυνσης και προσωπικού. Το 1967 εγκαταλείφθηκε και η τυπική αναφορά σε Γυμνάσιο και Λύκειο, επανήλθε δε η ορολογία του κατώτερου και ανώτερου κύκλου του Γυμνασίου. Ο πλήρης διαχωρισμός Γυμνασίων και Λυκείων επανήλθε, με γενική εφαρμογή, το 1983.

²²⁰ Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούσε το Γεωργικό Γυμνάσιο στη Μόρφου. Από το 1966 υπαγόταν στο νεόδμητο Τμήμα Τεχνικής και Γεωργικής Εκπαίδευσης, ενώ από το 1969 υπαγόταν στη Μέση Γενική Εκπαίδευση. Διατηρούσε όμως δικό του Α.Π. και Ω.Π.. Υπήρχαν ειδικοί όροι εισαγωγής σε αυτό (παιδιά αγροτών της περιοχής, που διέθεταν δική τους γη) και οι απόφοιτοί του εισάγονταν χωρίς εξετάσεις στις Γεωπονικές Σχολές της Ελλάδας. Βλέπε Ministry of Finance – Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1969-70*, Nicosia 1970, p. 4.

²²¹ Χατζησεφάνου, Κ.Ε. *Η Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο, από την Ανεξαρτησία μέχρι σήμερα (1976)*, Λευκωσία 1976, σ. 13. Βλέπε επίσης Περισιάνης, Π. «Προβλήματα της Παιδείας στην Κύπρο», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967, σ. 12-19.

²²² Κ.Α. Ε14/351/12-13 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education»

²²³ Παραχωρήθηκε από τη Δρα Μαρία Χατζηγεωργίου.

Κατά την περίοδο 1967-71 δημιουργήθηκαν σε κωμοπόλεις τριτάξια Γυμνάσια²²⁴. Στόχο είχαν να καλύψουν τη ζήτηση για Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και να προετοιμάσουν το έδαφος, εν όψει της πρόθεσης για σταδιακή εφαρμογή της δωρεάν υποχρεωτικής 9χρονης Εκπαίδευσης. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, οι αρχικές σκέψεις για δημιουργία και άλλου τύπου Γυμνασίου, του Ναυτικού, εγκαταλείφθηκαν νωρίς από την ΕΚΣΚ και το ΓΕΠ²²⁵.

Οι απόφοιτοι Δημοτικού παρακάθονταν τον Ιούλιο σε εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο της περιφέρειάς τους. Οι εξετάσεις αυτές καταργήθηκαν το 1964, εν όψει της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης στην Ελλάδα. Επανήλθαν ως ενιαίες παγκύπριες εξετάσεις για εισαγωγή στα Γυμνάσια το 1967, λόγω της απόφασης να μην εφαρμοστεί άμεσα στην Κύπρο η ενιαία 9χρονη υποχρεωτική και δωρεάν Εκπαίδευση²²⁶.

Μια καινοτομία που εφαρμόστηκε από το 1961-62, ήταν σε 9 εξατάξια Κλασικά Γυμνάσια της υπαίθρου να διδάσκεται στις τρεις τελευταίες τάξεις το μάθημα των Γεωπονικών, με πρακτική εφαρμογή. Προκειμένου να καταστεί αυτό δυνατό, με έγκριση του ΥΠΕΠΘ το μάθημα των Λατινικών έγινε προαιρετικό. Παρά τη στενότητα σε προσωπικό (γεωπόνους) και μέσα (κατάλληλες και αρδευσιμες εκτάσεις γης), ο θεσμός λειτούργησε ικανοποιητικά²²⁷.

Κάτω από το φως και της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, στα μέσα της δεκαετίας του 1960 εισήχθησαν αρκετές διαφοροποιήσεις στο **Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα** των Γυμνασίων. Από το 1963-64 εισήχθησαν τα Γαλλικά στις 3 τελευταίες τάξεις του Κλασικού Γυμνασίου (αργότερα και στη Γ' Γυμνασίου). Από την επόμενη χρονιά άρχισε η διδασκαλία τους και στο Πρακτικό, ενώ στη συνέχεια είχαμε γενίκευση σε όλους τους κλάδους – πλην του Γεωργικού Γυμνασίου Μόρφου. Από το 1964-65 η διδασκαλία της Ιστορίας αναπροσαρμόστηκε ώστε να ανταποκρίνεται στο σπειροειδές σχήμα, δηλαδή η διδακτέα ύλη να ολοκληρώνεται στις τρεις πρώτες τάξεις και στις τελευταίες (Λύκειο) να γίνεται εμβάθυνση. Στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία οι αλλαγές ήταν ριζικές: Αντί των 7 περιόδων εβδομαδιαίως (στη Στ' 8) από αρχαίο κείμενο, από το 1964-65 έχουμε 5 περιόδους – μόνο από μετάφραση στην Α' και Β' Γυμνασίου. Στη Νέα Ελληνική Γλώσσα και

²²⁴ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 38.

²²⁵ Κ.Α. Ε10/2/283 «Πρακτικά 2ας Συνεδρίασεως Ε. Κ.Σ.Κ. 1.9.1961» (Δεύτερη Σύνοδος)

²²⁶ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968, σελ. 53-54. Είχε προηγηθεί το Δεκέμβριο του 1966 (κατά την επίσκεψη του ΥΠΕΠΘ Στ. Αλλαμανή στην Κύπρο) απόφαση για εφαρμογή της, με δεδομένο μάλιστα ότι «η Ελλάς θα αναλαμβάνει το ήμισι των αναγκαιουσών δαπανών». Βλέπε Κ.Α. Ε14/383/118-128 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Σύσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Στυλιανού Αλλαμανή και Υπουργού Παιδείας Κύπρου κ. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι 13.12.1966».

²²⁷ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, σ. 17-18

Γραμματεία, από την ίδια χρονιά εισάγεται και η διδασκαλία Γραμματικής και Συντακτικού της Δημοτικής. Τα Μαθηματικά, η Φυσική και η Χημεία ενισχύονται στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα (αύξηση κατά 1-2 περιόδους), ενώ το Αναλυτικό Πρόγραμμά τους τροποποιείται άρδην (αναβάθμιση στη βάση σύγχρονων προσεγγίσεων και επιστημονικά υψηλότερων επιπέδων). Τέλος, το 1965-66 εισάγεται στη Γ' Γυμνασίου το μάθημα «Πρακτικές Γνώσεις περί τα κύρια επαγγέλματα»²²⁸.

Στα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα της Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης υπήρχαν πάντοτε αποκλίσεις μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου. Μπορεί, όμως, να λεχθεί ότι αυτές διευρύνθηκαν και σταθεροποιήθηκαν στο τέλος της δεκαετίας του 1960²²⁹.

Η σχολική χρονιά χωριζόταν σε τέσσερα δίμηνα (2 τετράμηνα των 2 διμήνων το καθένα), ενώ από το 1971-72 ο διαχωρισμός μετατράπηκε σε τρία τρίμηνα²³⁰. Τη σχολική χρονιά 1972-73, σε κάποια Γυμνάσια εισήχθησαν πειραματικά καινοτομίες στα Αναλυτικά Προγράμματα, πολλές από τις οποίες θα υιοθετηθούν και θα γενικευτούν με τη μεταρρύθμιση του 1976: (α) 80λεπτες περίοδοι διδασκαλίας σε κάποια κύρια μαθήματα. (β) Κατάργηση της αριθμητικής βαθμολογίας στα Ν. Ελληνικά Α' Γυμνασίου. (γ) Πρακτική εξάσκηση των μαθητών των Οικονομικών τμημάτων (στα σχολεία της Λευκωσίας) σε ιδιωτικές

²²⁸ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 24-27

²²⁹ Από συγκριτική ανάλυση των δύο Ω.Π. κατά το 1968-69, προκύπτουν οι εξής διαφοροποιήσεις:

(α) *Γυμνάσιο*: Αρχαία Ελληνικά 5-6-6 περίοδοι στην Ελλάδα, 5-5-5 περίοδοι στην Κύπρο, Γεωγραφία (2-1-2 / 1-1-1), Φυσικά (2-3-3 / 3-3-3), Ξένες Γλώσσες (3-3-3 / 4-4-5), Τέχνη/ Τεχνικά (1-1-1 / 2-2-1), Μουσική (1-1-1 / 2-2-1), Οικιακή Οικονομία (2-2-1 / 3-3-2).

(β) *Κλασικός Κλάδος Λυκείου*: Θρησκευτικά (3-2-2 / 2-2-2), Ν. Ελληνικά (4-4-4 / 4-4-3), Α. Ελληνικά (7-7-8 / 7-7-7), Ιστορία (3-3-3 / 2-2-2), Γεωγραφία (1-1-0 / 0-1-1), Φυσικά (3-3-3 / 4-3-3), Ανθρωπολογία (0-1-0 / 0-0-1), Ξένες Γλώσσες (2-2-2 / 6-6-6), Λατινικά (3-3-2 / 2-2-2), Φυσική Αγωγή (3-3-2 / 2-2-2), Οικιακή Οικονομία (1-1-0 / 0-0-0).

(γ) *Θετικός Κλάδος Λυκείου (Πρακτικό)*: Θρησκευτικά (3-2-2 / 2-2-2), Ν. Ελληνικά (4-4-4 / 3-3-3), Α. Ελληνικά (6-5-4 / 5-4-4), Ιστορία (3-3-2 / 2-2-2), Φιλοσοφία (0-2-2 / 0-1-1), Γεωγραφία (1-1-0 / 0-0-0), Φυσικά (5-5-6 / 6-6-6), Ξένες γλώσσες (2-2-2 / 6-6-6), Φυσική Αγωγή (3-3-3 / 3-2-2), Τεχνικό Σχέδιο (1-1-0 / 2-2-1), Οικιακή Οικονομία (1-1-0 / 0-0-0).

(δ) *Οικονομικό Γυμνάσιο (Λύκειο)*: Θρησκευτικά (3-3-2 / 2-2-1), Ν. Ελληνικά (4-3-3 / 4-3-3), Α. Ελληνικά (6-4-3 / 5-3-3), Ιστορία (3-2-3 / 2-2-2), Αγωγή του Πολίτου (0-0-1 / 0-1-1), Φιλοσοφία (0-1-1 / 0-0-1), Κοσμογραφία (0-0-1 / 0-0-0), Γεωγραφία (1-1-0 / 0-0-0), Βιολογία (1-0-0 / 0-0-0), Αγγλικά (3-3-3 / 5-5-5), Γαλλικά (0-0-0 / 2-2-2), Φυσική Αγωγή (3-3-3 / 2-2-2), Τέχνη/ Τεχνικά (1-1-1 / 1-0-0), Λογιστική (4-3-3 / 4-4-6), Νομικά (0-1-2 / 0-0-0).

Μπορεί να λεχθεί ότι τα Α.Π./ Ω.Π. της Μέσης Γενικής στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, παρουσιάζουν πιο ενισχυμένη την τάση εξειδίκευσης. Η ψαλίδα των διαφορών στα Ω.Π. μεταξύ κλάδων, είναι αρκετά πιο μεγάλη στο Ελληνοκυπριακό απ' ό τι στο Ελληνικό, ιδιαίτερα αν συγκρίνουμε τον Κλασικό με τον Οικονομικό. Κρίνοντας από μαθήματα όπως τα θρησκευτικά ή τα Αρχαία Ελληνικά, μπορεί να γίνει λόγος για αντανάκλαση ενός ηπιότερου συντηρητισμού στην Κύπρο, σε σύγκριση με την Ελλάδα. Παρατηρείται, επίσης, προσπάθεια στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα να διατηρηθούν οι δυνατότητες διαπερατότητας μεταξύ κλάδων στην Α' Λυκείου. Αυτό προφανώς αντανάκλασε μια προσπάθεια να προσεγγιστεί η φιλοσοφία του Εκπαιδευτικού Συστήματος της Ελλάδας, που ήθελε την ειδίκευση να συγκεντρώνεται μόνο στις δύο τελευταίες τάξεις του Λυκείου.

²³⁰ *Φιλελεύθερος*, 19 Νοεμβρίου 1971

επιχειρήσεις. (δ) Έμφαση στην εξατομικευμένη διδασκαλία. (ε) Ενιαιοποίηση της διδασκαλίας των Μαθηματικών. (στ) Σύνδεση του μαθήματος της Επιστήμης με το περιβάλλον και σύνδεση της διδασκαλίας των μαθημάτων Ανθρωπολογίας και Χημείας. Επίσης, Φυσική – Χημεία – Βιολογία εντάσσονται σε ένα ενιαίο πλαίσιο («διαθεματική ή ολοκληρωμένη προσέγγιση») με παράλληλη προσπάθεια εργαστηριοποίησης του μαθήματος της Φυσικής²³¹.

Καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, αναπτυσσόταν διαρκώς η κοινωνική τάση να φοιτούν στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση όλο και περισσότεροι απόφοιτοι των Δημοτικών σχολείων. Κατά την περίοδο αυτή, ο αριθμός των μαθητών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης διπλασιάστηκε²³². Πριν ακόμη την έναρξη εφαρμογής της δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης μέχρι το 15^ο έτος (1972), κατά το 1971-72 από ένα σύνολο 11.848 αποφοίτων της Δημοτικής Εκπαίδευσης κατά την προηγούμενη χρονιά, 9.660 συνέχισαν – έστω για ένα χρονικό διάστημα – τη φοίτησή τους σε κάποιον τύπο Δευτεροβάθμιου σχολείου – δημόσιου ή ιδιωτικού²³³.

Ο διπλασιασμός του ποσοστού αποφοίτων Δημοτικού που συνέχιζαν στη Μέση, έστω για κάποια χρόνια (από 40% το 1959-60 σε 81% στις αρχές της δεκαετίας του 1970)²³⁴, μπορούμε να πούμε ότι διαμόρφωνε μια εικόνα αρκετά βελτιωμένη σε σχέση με την Ελλάδα, όπου στα μέσα της δεκαετίας του 1960 το αντίστοιχο ποσοστό κυμαινόταν ακόμη κάτω του 40%²³⁵. Όμως, κατά τα πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας, υπήρχε δυσκολία απορρόφησης του αυξανόμενου μαθητικού πληθυσμού, ιδιαίτερα στη Λευκωσία²³⁶. Αυτό δεν επέτρεψε τη θεαματική βελτίωση της αναλογίας μαθητών/καθηγητή στα σχολεία Μέσης Γενικής στην

²³¹ Χατζηστεφάνου, Κ.Ε. *Η Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο, από την Ανεξαρτησία μέχρι σήμερα (1976)*, ό.π., σ. 17-20 και Υπουργείο Παιδείας, *Η Εκπαίδευσις εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, σ. 18-19.

²³² Περισιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, ό.π., σ. 241. Συνολικά, από 24,000 μαθητές Δευτεροβάθμιας το 1959-60, είχαμε το 1972-73 48,069. Βλέπε Υπουργείο Παιδείας, *Η Εκπαίδευσις εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, πίνακας σ. 39. Ο συντάκτης της έκθεσης, λόγω σφάλματος στη μέθοδο υπολογισμού των αριθμητικών στοιχείων, μιλά για 28000 μαθητές το 1959-60 και αύξηση κατά 71%, αντί για διπλασιασμό (σ. 15).

²³³ Republic of Cyprus – Ministry of Finance/ Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1971-1972*, Nicosia 1972, p. 52

²³⁴ Σύμφωνα με προκαταρκτικούς υπολογισμούς του Υ.Π., το ποσοστό αυτό άγγιξε το 90% το 1973-74. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 2 Οκτωβρίου 1973.

²³⁵ *Εισηγητική Έκθεση του Νομοθετικού Διατάγματος 4379/1964 «Περί οργάνωσης και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδύσεως» προς την Ειδική Επιτροπή του άρθρου 35 του Συντάγματος*. Στην Ελλάδα, το 1964, φοιτούσαν σε σχολεία Μέσης 31.2 μαθητές ανά χίλιους κατοίκους.

²³⁶ *Ελευθερία*, 13 Δεκεμβρίου 1961. Επίσης, *Φιλελεύθερος*, 2 Αυγούστου 1972 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Εκατονταετηρίδα – Σελίδες από την Ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1993, σ. 99-100. Το 1959-60, από ένα σύνολο 21301 μαθητών δημόσιων (Κοινοτικών) σχολείων Μέσης παγκύπρια, στη Λευκωσία φοιτούσαν 9102 (βλέπε Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεση περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικό έτος 1959-1960*, [Λευκωσία 1960] σ. 28). Από αυτούς, 3899 (2285 μαθητές και 1614 μαθήτριες) φοιτούσαν στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, στο οποίο ήταν ενσωματωμένα τα δύο παραρτήματα θηλέων, Παλλουριώτισσας και Φανερωμένης. Το στεγαστικό πρόβλημα ήταν τόσο οξύ, ώστε, εκτός του κεντρικού κτηρίου και των τεσσάρων παραρτημάτων, χρησιμοποιούνταν ως αίθουσα διδασκαλίας και ένα υπόγειο δωμάτιο στην παρακείμενη Αρχιεπισκοπή.

πρωτεύουσα²³⁷. Αυτή γνώρισε σημαντική βελτίωση προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Παγκύπρια, στα δημόσια ελληνοκυπριακά σχολεία Μέσης, η αναλογία κατήλθε σε 22:1 το 1972-73, από 30,8:1 το 1959-60.²³⁸ Η αντίστοιχη πορεία της αναλογίας στην Ελλάδα ξεκινούσε από την ίδια αφετηρία, κατέληγε όμως σε επιδείνωση το 1970²³⁹. Το κτηριακό πρόβλημα ταλάνιζε ιδιαίτερα τα παλιά σχολεία Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης²⁴⁰.

Παρόλα αυτά, στα Γυμνάσια οργανώνονταν σε τακτική βάση και απογευματινές δραστηριότητες (όμιλοι ενδιαφερόντων, χορωδίες, αθλητικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες κλπ.). Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960 πολλά Γυμνάσια οργάνωναν απογευματινά τμήματα για κάλυψη ειδικών αναγκών των μαθητών (προετοιμασία για εξετάσεις GCE, Λογιστικής κλπ. – ακόμη και μαθήματα Πρώτων Βοηθειών για απόκτηση σχετικού διπλώματος)²⁴¹. Επρόκειτο για μια πρωτόλεια μορφή «αντισταθμιστικής εκπαίδευσης»²⁴². Κατά την περίοδο 1973-74 ο θεσμός αυτός άρχισε να αποκτά περισσότερο χαρακτηριστικά παραπαιδείας: Δημιουργήθηκε μεγάλος αριθμός απογευματινών τμημάτων για προετοιμασία για τις εξετάσεις του ΙΚΥ και τις εισαγωγικές για ΑΕΙ της Ελλάδας, καθώς και τμήματα ενισχυτικών μαθημάτων για μαθητές με υστέρηση σε κάποιο αντικείμενο²⁴³. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, εγκαινιάστηκε επίσης ο θεσμός της «Εστίας Μαθητών». Ανεγέρθηκαν ή διαμορφώθηκαν ειδικοί χώροι για απογευματινή ψυχαγωγική απασχόληση των μαθητών – σε εθελοντική βάση – υπό την επίβλεψη καθηγητών. Επρόκειτο για ελεγχόμενες λέσχες μαθητών²⁴⁴. Ο θεσμός αυτός σύντομα ατόνησε, λόγω της αλλαγής των κοινωνικών συνθηκών.

Κατά τα έτη 1961-62 και 1962-63, οι μαθητές παρακάθονταν σε εξετάσεις και τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο (εξετάσεις Α' εξαμήνου). Το μέτρο καταργήθηκε με τις διακοινοτικές

²³⁷ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 8: Παρά τους προγραμματισμούς του ΓΕΠ για ανώτατο όριο 50 μαθητών κατά τάξη από το 1959 και 44 από το 1960 (βλέπε Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, [Λευκωσία 1960] σ. 13), στο σχολείο εξακολουθούσαν να υπάρχουν τμήματα με 53 μαθητές.

²³⁸ Υπουργείον Παιδείας, *Η Εκπαίδευσις εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, σ. 16. Συνολικά στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (δημόσια και ιδιωτική), η αναλογία κατήλθε από 27.6:1 σε 20.8:1.

²³⁹ Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδριάσις ΚΓ'*, Πέμπτη 27 Αυγούστου 1964, αγόρευση Σ. Ηλιόπουλου. Το 1958 η αναλογία μαθητών ανά εκπαιδευτικό Μέσης στην Ελλάδα ήταν 30:1. Σύμφωνα δε με στοιχεία της Unesco που παραθέτει ο Α. Καραγιώργης (βλέπε Karagiorges, Α. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 67), το 1970 η αναλογία αυτή έγινε 36:1.

²⁴⁰ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 13-16. Γενικά βλέπε τις επετηρίδες της περιόδου 1962-69.

²⁴¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 54

²⁴² Φραγκουδάκη, Α. «Η ανισότητα δεν είναι αναπόφευκτη», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 87-92. Για εισηγήσεις τρόπων προώθησής της στην Κύπρο και άμβλυνσης των ανισοτήτων (ιδιαίτερα στη Δημοτική), βλέπε Μαραθεύτη, Μ. *Ο Σύγχρονος Κόσμος και η Παιδεία*, Λευκωσία 1984, σ. 56.

²⁴³ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1973-1974*, Λευκωσία 1975, σ. 19

²⁴⁴ *Φιλελεύθερος*, 7 Δεκεμβρίου 1971 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Αναμνηστικόν Λεύκωμα*, Λευκωσία 1993, σ. 72.

συγκρούσεις του 1963-64²⁴⁵. Από το 1965 μέχρι το 1972, οι μαθητές παρακάθονταν σε ενιαίες γενικές εξετάσεις στο τέλος του σχολικού έτους, στη Γ' και στη Στ' Γυμνασίου²⁴⁶. Αυτές αντικαταστάθηκαν το 1972-73 από τελικές εξετάσεις του κάθε σχολείου. Την επόμενη χρονιά καταργήθηκε ο ενιαίος χαρακτήρας και των απολυτήριων εξετάσεων²⁴⁷. Μέχρι τον Ιούνιο του 1971, οι μαθητές παρακάθονταν σε προαγωγικές ή απολυτήριες εξετάσεις σε όλα τα μαθήματα, ενώ από το 1972 μόνο σε 5 έως 6 κύρια μαθήματα (καθορίζονταν ανάλογα με την τάξη και τον κλάδο)²⁴⁸. Το μέτρο εφαρμόστηκε σε πειραματική βάση, προκειμένου να δώσει προσωρινή διέξοδο στις διϊστώμενες απόψεις στελεχών του Υ.Π. για την αναγκαιότητα των εξετάσεων. Οι απόψεις στο ζήτημα αυτό εκτείνονταν από τη διατήρηση των ενιαίων εξετάσεων σε όλα τα μαθήματα, μέχρι την πλήρη κατάργηση οποιασδήποτε μορφής εξετάσεων²⁴⁹.

Το 1969 το κράτος κάλυπτε το 72% των δαπανών των δημοσίων Γυμνασίων. Το υπόλοιπο καλυπτόταν από τις Σχολικές Εφορείες, μέσω των διδασκτρών. Στο ποσό που αναλάμβανε το κράτος περιλαμβανόταν και η κάλυψη των υποτροφιών που παραχωρούνταν σε άπορους μαθητές με γενικό βαθμό άνω του 16/20²⁵⁰. Πολλά επιπρόσθετα έργα και μέρος του εξοπλισμού των σχολείων καλύπτονταν από δωρεές και χορηγίες, θεσμός που έφτασε σε πλήρη ανάπτυξη κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960²⁵¹. Με αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου το 1972 και 1974 καταργήθηκαν αντίστοιχα τα δίδακτρα στον πρώτο γυμνασιακό κύκλο και οι εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο²⁵².

Επαρκή στοιχεία για τη **σχολική αποτυχία** (στάσιμοι) υπάρχουν από το 1963-64²⁵³.

²⁴⁵ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, όπ.π., σ. 446-447

²⁴⁶ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 22. Στη Στ' Γυμνασίου οι εξετάσεις ήταν παγκύπριες μόνο στα Αρχαία Ελληνικά, στα Νέα Ελληνικά και στα Μαθηματικά. Στα υπόλοιπα μαθήματα οργανώνονταν ανά σχολείο.

²⁴⁷ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα - Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 38 και 40

²⁴⁸ *Φιλελεύθερος*, 22 Μαΐου 1973

²⁴⁹ *Φιλελεύθερος*, 1 Ιουνίου 1973

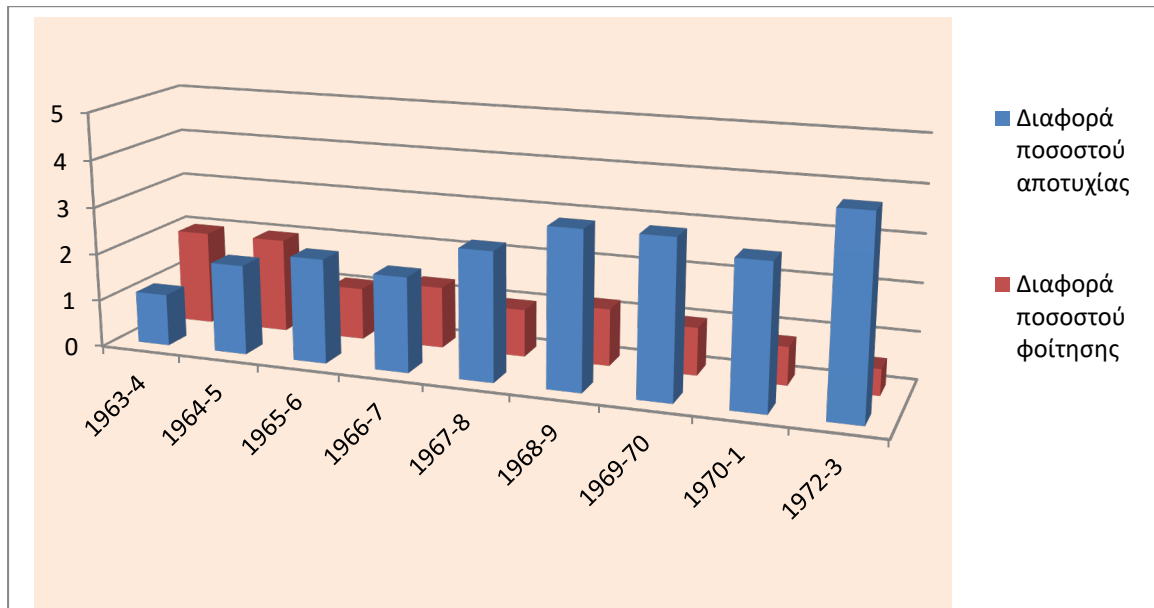
²⁵⁰ Οι υποτροφίες αυτές χωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες: Κάλυπταν ολόκληρο το ποσό των διδασκτρών, το μισό, ή το ένα τρίτο. Συνολικά ευεργετούνταν από αυτό το σύστημα 20-25% των μαθητών Γυμνασίων. Το θεσμό αυτό και το συνολικό σύστημα είχε εισαγάγει η ΕΚΣΚ με το άρθρο 12 του Νόμου περί υποτροφιών (12/1961). Βλέπε Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 23^{ος} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» (Τρίτη Σύνοδος), σ. 16. Βλέπε επίσης Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 23.

²⁵¹ Τα σχολεία των εύπορων συνοικιών ή κωμοπόλεων βρίσκονταν σε ευνοϊκότερη θέση. Όμως, σχολεία με παράδοση, όπως το Παγκύπριο Γυμνάσιο, αντιστάθμιζαν μέσω της αίγλης τους, των κληροδοτημάτων και της στήριξης από παλιούς απόφοιτους. Η οικονομική ανάπτυξη κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960, σε συνδυασμό με την ωρίμανση της κοινωνικής και οικονομικής ανέλιξης αυτών των αποφοίτων, παρείχε μεγάλο περιθώριο άντλησης πόρων εκ μέρους των παλαιών Γυμνασίων. Εισφορές κατέβαλλαν και οι πλησιέστεροι ναοί ή οι αντίστοιχες μητροπόλεις, όμως τα ποσά αυτά μειώνονταν αισθητά από χρόνο σε χρόνο. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 23-25 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1972-1973*, Λευκωσία 1974, σ. 10.

²⁵² Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 92-94

²⁵³ Αντληση και σύγκριση στοιχείων από τα δελτία της Υπηρεσίας Στατιστικής και Ερευνών του Υπουργείου

Η καθιέρωση των ενιαίων εξετάσεων στη Γ' και Στ' τάξη το 1965, ανέβασε το ποσοστό σχολικής αποτυχίας από το 6.5% στο 9.9%, για να παραμείνει σε αυτά περίπου τα επίπεδα μέχρι το τέλος της περιόδου²⁵⁴. Αξιοσημείωτη είναι και η σταδιακή διεύρυνση της διαφοράς μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, με τα τελευταία να παρουσιάζουν μικρότερα ποσοστά αποτυχίας. Και αυτό συνέβαινε παρά το γεγονός ότι την ίδια περίοδο είχαμε σημαντική αύξηση των μαθητριών σε όλους τους τύπους σχολείων (δημοσίων και ιδιωτικών) – άρα και σμίκρυνση της ποσοστιαίας διαφοράς στη φοίτηση:

Γενικότερα, εάν υπολογιστούν και οι μετεξεταστέοι σε ένα ή περισσότερα μαθήματα, το συνολικό ποσοστό αποτυχίας στα δημόσια Γυμνάσια κυμαινόταν το 1962 μεταξύ 23%-33%²⁵⁵. Ο μέσος όρος περιορίστηκε γύρω στο 20% προς το τέλος της περιόδου²⁵⁶.

Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου 1959-74, τα εξατάξια Γυμνάσια ήταν χωρισμένα σε αρρένων και θηλέων²⁵⁷. Η πολιτική αυτή καταργήθηκε με τη μεταρρύθμιση του 1976.

Στην πρωτεύουσα λειτούργησε το 1970-71 και το πρώτο Εσπερινό Γυμνάσιο, ως σχολείο δεύτερης ευκαιρίας για όσους είχαν διακόψει τη φοίτησή τους και είχαν ενταχθεί

Οικονομικών της περιόδου 1963-74.

²⁵⁴ Αυτό δεν ίσχυσε τις χρονιές 1971-72 και 1973-74, οπότε λόγω των πολιτικών γεγονότων, προήχθησαν όλοι οι μαθητές (με ελάχιστες εξαιρέσεις).

²⁵⁵ Περισιάνης, Π.Κ. «Το πρόβλημα των Εξετάσεων», στο *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Γ', Τεύχος 3, Λευκωσία 1962-63, σ. 17

²⁵⁶ Συγκριτική ανάλυση των στοιχείων που παραθέτει η Μ. Χατζηγεωργίου στο Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 465-466.

²⁵⁷ Σε αρκετές περιπτώσεις, τα Γυμνάσια Αρρένων φιλοξενούσαν κάποια τμήματα θηλέων (ιδιαίτερα του κλάδου Θετικών Επιστημών), εφόσον στα αντίστοιχα Γυμνάσια Θηλέων ήταν πρακτικά δύσκολη η δημιουργία τέτοιων τμημάτων. Η πολιτική αυτή ακολουθούνταν από την αρχή της περιόδου στο Παγκύπριο Γυμνάσιο.

στην αγορά εργασίας²⁵⁸. Επίσης, το Ινστιτούτο Ξένων Γλωσσών και Εμπορικών – με παραρτήματα στις άλλες πόλεις – το οποίο παρείχε τη δυνατότητα μαθημάτων κατ' επιλογή²⁵⁹.

Τα ιδιωτικά σχολεία Μέσης μπορούν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες: (α) Σχολές επαγγελματικής κατάρτισης (τεχνικής, εμπορικής-λογιστικής ή γραμματειακής κατεύθυνσης). (β) Ιδιωτικά Γυμνάσια, ισότιμα των δημοσίων, με ταυτόσημο Α.Π.. (γ) Ξενόγλωσσα σχολεία (κυρίως το English School στη Λευκωσία και το American Academy στη Λάρνακα). Οι δύο πρώτες κατηγορίες θεωρούνταν περισσότερο ως διέξοδος για μια μερίδα όσων αποτύγχαναν στις εξετάσεις για εισαγωγή σε δημόσια Γυμνάσια. Γι' αυτό και αντιμετωπίζονταν από την εκπαιδευτική διοίκηση ως «αναγκαίο κακό» – με άρρητη υποτιμητική διάθεση. Αντίθετα, η τρίτη κατηγορία προσέλκυε νέους εύπορων κατά κανόνα οικογενειών και θεωρούνταν εν πολλοίς ως «αντίπαλος» των δημοσίων Γυμνασίων. Στα δημόσια Γυμνάσια εξακολουθούσαν να φοιτούν πολλά παιδιά εύπορων οικογενειών²⁶⁰.

Από ένα σύνολο 43.000 περίπου ελληνοκυπρίων νέων ηλικίας 19-23 χρόνων, το 1970-71, παρακολουθούσαν σπουδές σε κάποιο ίδρυμα Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης – στην Κύπρο ή στο εξωτερικό – 9.400 νέοι²⁶¹.

4. Μέση Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση

Η Βρετανική διοίκηση, στα τέλη της περιόδου της αποικιοκρατίας (1956), είχε δημιουργήσει δύο Τεχνικές Σχολές διακοινοτικού χαρακτήρα, μια στη Λευκωσία και μια στην Λεμεσό²⁶². Αντιμετωπίστηκαν όμως με ιδιαίτερη επιφυλακτικότητα από την ελληνοκυπριακή

²⁵⁸ Φιλελεύθερος, 14 Νοεμβρίου 1970

²⁵⁹ Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 18 και *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 18-19. Στο Ινστιτούτο παρεχόταν και η δυνατότητα διδασκαλίας της Τουρκικής κατά τα πρώτα χρόνια. Μεγάλος αριθμός νέων και ενηλίκων Ελληνοκυπρίων επέδειξε ενδιαφέρον. Από τα μέσα του 1961 (οπότε άρχισαν τα πρώτα σημάδια σοβαρής έντασης μεταξύ των δύο Κοινοτήτων) το ενδιαφέρον μειώθηκε αισθητά, παρά τη μεγάλη αύξηση του συνόλου των φοιτούντων στο Ινστιτούτο. Μετά τα γεγονότα του 1963-64, το ενδιαφέρον για την Τουρκική μειώθηκε κατακόρυφα. Βλέπε Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικό έτος 1959-1960*, [Λευκωσία 1960] σ. 14, καθώς και *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, πίνακες σ. 58-64.

²⁶⁰ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης» (ιδιαίτερα τα σχετικά με τον Φρ. Πετρίδη).

²⁶¹ Αντιπαραβολή στοιχείων που περιέχονται στα εξής: Κυπριακή Δημοκρατία – Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Δημογραφική Έκθεση 2008*, Λευκωσία 2009, p. 41, 100 και Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, σ. 22.

²⁶² Η της Λευκωσίας αποτελούσε μετεξέλιξη ενός κέντρου τεχνικής κατάρτισης, το οποίο λειτουργούσε από το 1946.

ηγεσία, θεωρούμενες ως μέσο αφελληνισμού της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης²⁶³. Λόγω του χρόνου ίδρυσης και της επιφυλακτικής αυτής στάσης, δεν έφτασαν σε πλήρη λειτουργία μέχρι το 1959. Οι σχολές κληροδοτήθηκαν στην ΕΚΣΚ, για να αποτελέσουν το πρόπλασμα της Τεχνικής Εκπαίδευσης στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα.

Κατά την περίοδο 1961-62, σχεδόν το σύνολο των δωρεών από την ελληνική κυβέρνηση δαπανήθηκε για την ανάπτυξη της Τεχνικής Εκπαίδευσης²⁶⁴. Το 1961-62 λειτούργησε η Τεχνική Σχολή Ξερού και το 1963 οι της Πόλεως Χρυσοχούς και της Αμμοχώστου, καθώς και η Επαγγελματική Σχολή Λάρνακας²⁶⁵. Η τελευταία είχε καθαρά χαρακτήρα κατάρτισης²⁶⁶. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι δύο από αυτές τις σχολές (Ξερού και Πόλεως Χρυσοχούς) λειτούργησαν με βασικό στόχο να παράσχουν ειδικευμένο εργατικό δυναμικό σε μεταλλεία. Γι' αυτό και ως βασικούς κλάδους είχαν εκείνους των Μεταλλοτεχνιτών και των Συγκολλητών Μετάλλων. Παράλληλα, το 1962 κοινοτικοποιήθηκαν τρεις ιδιωτικές Επαγγελματικές Σχολές που λειτουργούσαν στη Λευκωσία, Κερύνεια και Μόρφου.

Από την αρχή της περιόδου, το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων επιδίωξε να έχουν ρόλο και λόγο στον καταρτισμό των κλάδων σπουδών και των Αναλυτικών Προγραμμάτων στην Τεχνική Εκπαίδευση, τόσο το ίδιο, όσο και οι οργανώσεις των βιομηχάνων, των βιοτεχνών και των εμπόρων²⁶⁷.

Με αποφάσεις του ΜΕΕΣ και της ΕΚΣΚ η Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση χωρίστηκε σε δύο τύπους: Στις εξατάξιες Τεχνικές Σχολές και στις Τετρατάξιες Επαγγελματικές Σχολές. Αργότερα, με την αναθεώρηση του 1967, οι Επαγγελματικές σχολές έγιναν πεντατάξιες. Τα Α.Π. αναθεωρήθηκαν το 1961²⁶⁸, προκειμένου να ανταποκρίνονται στο νέο καθεστώς των Τεχνικών και Επαγγελματικών Σχολών²⁶⁹. Οι Τεχνικές Σχολές χωρίζονταν σε δύο κύκλους, τον κατώτερο και τον ανώτερο. Ο κατώτερος κύκλος – με κάποιες διαφοροποιήσεις – προσομοίαζε ως προς το Α.Π και το Ω.Π. στον κατώτερο κύκλο των Γυμνασίων. Αυτό εξελίχθηκε σε πλήρη ταύτιση με την αναθεώρηση του 1967. Ο

²⁶³ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981, p. 147-150

²⁶⁴ Κ.Α. Ε11/145/65-66 «Προσφώνησις εις την κατάθεσιν του θεμελίου λίθου της Τεχνικής Σχολής Ξερού τη 3 Νοεμβρίου, 1962 υπό Δρος Κ. Σπυριδάκι Προέδρου Ε.Κ.Σ.Κ.». Βλέπε επίσης «Κυπριακή Εκπαίδευσις», Έτος Δ', Τεύχος 17, Δεκέμβριος 1962, σ. 1-5.

²⁶⁵ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 105

²⁶⁶ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 33. Βασικοί κλάδοι: Ραπτική, Ξενοδοχειακά, Ηλεκτροτεχνίτες, Επιπλοποιοί, Μεταλλοτεχνίτες, Υδραυλικοί.

²⁶⁷ *Χαραυγή*, 28 Μαρτίου 1962

²⁶⁸ Περαιτέρω αναθεώρηση έγινε το 1964 και το 1967.

²⁶⁹ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 36.

ανώτερος κύκλος χωριζόταν στη θεωρητική κατεύθυνση (με έμφαση στις θετικές επιστήμες) για όσους στόχευαν σε σπουδές σε ΑΕΙ, και στην πρακτική κατεύθυνση, με τέσσερις κλάδους σπουδών (Μηχανική Αυτοκινήτων, Μηχανολογία, Ηλεκτρολογία, Πολιτική Μηχανική).

Οι Επαγγελματικές Σχολές αποσκοπούσαν στην παραγωγή ειδικευμένου εργατικού δυναμικού («ειδικευμένων τεχνικών επαγγελματικού επιπέδου») ²⁷⁰. Ο πρώτος χρόνος σπουδών παρείχε γενική Εκπαίδευση, ο δεύτερος στόχευε στη γνωριμία με τα αντικείμενα ειδίκευσης και τα δύο τελευταία χρόνια στην ειδίκευση σε κάποια χειρωνακτική τέχνη (Οικοδομική, Ξυλουργική, Μεταλλοτεχνία κλπ.) ²⁷¹. Από το 1967 και μετά οι τρεις πρώτες τάξεις ταυτίστηκαν με τον κατώτερο κύκλο του Γυμνασίου και ακολουθούσαν άλλες δύο για ειδίκευση ²⁷². Οι Επαγγελματικές Σχολές καταργήθηκαν το 1972 ²⁷³. Όμως, η ενιαιοποίηση αυτή της Τεχνικής Εκπαίδευσης δεν επέφερε την προσδοκώμενη ανάπτυξή της, όπως με βεβαιότητα προέβλεπε το Υ.Π. ²⁷⁴.

Παράλληλα, λειτούργησαν από το 1960 και τέσσερα Νυχτερινά Τεχνικά Τμήματα, με στόχο την παροχή κατάρτισης σε ήδη εργαζόμενους νέους ²⁷⁵. Για τον καταρτισμό των Α.Π. τους λειτούργησε Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή, με τη συμμετοχή της οργάνωσης των εργοδοτών, των εργατικών συνδικάτων και των υπουργείων Εργασίας, Εμπορίου και Βιομηχανίας ²⁷⁶. Μια υποεπιτροπή της ασχολήθηκε με την αναδιάρθρωση των Α.Π. συνολικά των Τεχνικών-Επαγγελματικών Σχολών ²⁷⁷. Τα Νυχτερινά Τεχνικά Τμήματα μετεξελίχθηκαν το 1963 σε ολοκληρωμένο πρόγραμμα, με την επωνυμία «Σύστημα Μαθητείας», το οποίο λειτουργούσε υπό τη διοικητική ευθύνη του Υπουργείου Εργασίας ²⁷⁸. Από τότε όμως, δεν επήλθε καμιά ουσιαστική αλλαγή στο περιεχόμενο αυτού του προγράμματος, με αποτέλεσμα

²⁷⁰ Υπουργείον Παιδείας, *Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευσις*, Έκδοσις Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών, Λευκωσία 1970, σ. 8

²⁷¹ Στο ίδιο, σ. 8-9. Οι προσφερόμενες ειδικεύσεις παρουσιάζουν μιαν αρκετά αντιπροσωπευτική εικόνα της βιοτεχνικής/βιομηχανικής βάσης της οικονομίας: Μηχανικών Αυτοκινήτων, Ηλεκτροτεχνιτών, Μηχανουργών-Εφαρμοστών, Οικοδόμων, Επιπλοποιών-Ξυλουργών, Σιδηρουργών-Συγκολλητών, Συγκολλητών-Ελασματοουργών, Συγκολλητών-Υδραυλικών, Υδραυλικών, Χυτών, Ραδιοτεχνιτών, Αγγειοπλαστών, Βιβλιοδετών, Ξενοδοχειακών Τεχνών, Κοπτικής-Ραπτικής Αρρένων, Κοπτικής-Ραπτικής Θηλέων.

²⁷² *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Θ', Τεύχος 2-3, Δεκέμβριος 1968-Μάρτιος 1969, σ. 26-28

²⁷³ *Φιλελεύθερος*, 2 Ιουλίου 1972

²⁷⁴ Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 8

²⁷⁵ Σπυριδάκης, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, Εκδόσεις Κυπριακή Εκπαίδευσις, Λευκωσία 1968, σ. 7-8 και Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 36.

²⁷⁶ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 16

²⁷⁷ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 34

²⁷⁸ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 37 και Υπουργείον Παιδείας, *Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευσις*, Έκδοσις Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών, Λευκωσία 1970, σ. 11-12.

τη μη επαρκή ανάπτυξή του. Κατά τον Π. Περσιάνη, αυτό οφειλόταν στην κυρίαρχη αντίληψη πως έπρεπε να προσελκύει μόνο νέους με σοβαρά μαθησιακά προβλήματα²⁷⁹. Ίσως, βασικότερος λόγος μαρασμού του θεσμού να ήταν το γεγονός ότι από το 1970 τα Εσπερινά Γυμνάσια δέχονταν ως μαθητές και άτομα ηλικίας κάτω των 18 ετών. Ως διέξοδος συνδυασμού εργασίας και φοίτησης συνέφερε τους εργοδότες και τους εργοδοτούμενους, σε σύγκριση με τους όρους λειτουργίας του Συστήματος Μαθητείας²⁸⁰.

Εκτός των πιο πάνω, λειτούργησαν και προγράμματα συνεργασίας μεταξύ των υπουργείων Παιδείας και Εργασίας. Ένα από αυτά στόχευε στο να εξασφαλίσει την πρακτική εξάσκηση όσων φοιτούσαν στις Τεχνικές και Επαγγελματικές Σχολές, με προσωρινή εργοδότησή τους σε ιδιωτικές επιχειρήσεις²⁸¹.

Κατά την περίοδο 1963-68, οι Τεχνικές Σχολές παρουσίασαν σημαντική ζήτηση. Κατά κανόνα είχαν τριπλάσιο αριθμό υποψηφίων από τις εκάστοτε παραχωρούμενες θέσεις (οι οποίες στο μεταξύ αυξάνονταν κάθε χρόνο)²⁸². Είχαν το δικαίωμα να καθορίζουν οι ίδιες τον αριθμό εισακτέων και να δέχονται μαθητές κατόπιν εισαγωγικών εξετάσεων. Αυτό ίσχυε ακόμη και κατά τη διετία 1964-66, κατά την οποία καταργήθηκαν οι εξετάσεις για εισαγωγή στα Γυμνάσια, λόγω της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης²⁸³.

Από το 1966-67 και μετά, παρατηρείται σταθεροποίηση της ζήτησης για τις Τεχνικές Σχολές και καθήλωση του αριθμού μαθητών (γύρω στις 4.500 το 1973-74)²⁸⁴. Έτσι, μέχρι το τέλος της περιόδου, το ποσοστό των μαθητών Μέσης που φοιτούσαν στις Τεχνικές Σχολές κυμαινόταν γύρω στο 12,5% του συνολικού. Ποσοστό ιδιαίτερα χαμηλό, αν συγκριθεί με το 22% της Ελλάδας του 1973-74 (η οποία άρχισε να αναπτύσσει την Τεχνική Εκπαίδευση μεταγενέστερα από ότι η Κύπρος), αλλά και με τα πολύ υψηλότερα ποσοστά άλλων χωρών της Ευρώπης²⁸⁵. Η αναλογία αριθμού μαθητών ανά εκπαιδευτικό ήταν καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου ιδιαίτερα χαμηλή (13.1:1 το 1959-69 και 13.8:1 το 1973-74)²⁸⁶.

²⁷⁹ Περσιάνης, Π. *Μελέτες και δοκίμια για την εκπαίδευση της Κύπρου*, Εκδόσεις Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1991, σ. 194

²⁸⁰ Κ.Α. 132/1972/14-16 «Συνεργασία Υπουργείου Παιδείας και Εργασίας – Σημεία επαφής των αρμοδιοτήτων των Υπουργείων Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Παιδείας – 18 Δεκεμβρίου 1972»

²⁸¹ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 111

²⁸² *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 35 και πίνακας σ. 42. Το 1962-63 οι μαθητές Τεχνικών και Επαγγελματικών Σχολών ήταν μόλις 1.865, ενώ το 1966-67 έφτασαν τους 3.809.

²⁸³ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 21-22

²⁸⁴ Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1973-1974*, Republic of Cyprus, Nicosia 1974, p. 86

²⁸⁵ Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδρίαση ΠΑ΄, 23 Φεβρουαρίου 1977*, αγόρευση Β. Κοντογιαννόπουλου. Με βάση τα στοιχεία που περιέχονται στην Επετηρίδα της Unesco του 1974, το ποσοστό των μαθητών Τεχνικής Εκπαίδευσης επί του συνόλου, στη Δ. Γερμανία ανερχόταν στο 72%, στο Βέλγιο

Αρχικά, το **Ωρολόγιο Πρόγραμμα** των Τεχνικών Σχολών, στα έξι χρόνια σπουδών αποτελούνταν κατά 60% από διδασκαλία μαθημάτων γενικής παιδείας²⁸⁷. Το ποσοστό αυτό διατηρήθηκε με την αναθεώρηση των Α.Π. το 1967. Αυτό επικρίθηκε έντονα – ιδιαίτερα από τον Υπουργό Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τάσσο Παπαδόπουλο.²⁸⁸ Ήταν η περίοδος κατά την οποία διεθνώς συνδέονταν όλο και περισσότερο οι έννοιες της Εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης (όχι μόνο στην Τεχνική Εκπαίδευση)²⁸⁹. Ο υπουργός Εργασίας εξέφραζε την προτίμησή του σε ακραίες εκδοχές αυτής της διασύνδεσης, χωρίς περιστροφές²⁹⁰. Με απόφαση του Υ.Π. το 1970, το Α.Π. και το Ω.Π. αναδιαρθρώθηκαν σημαντικά: Συνολικά στις έξι τάξεις, τα ανθρωπιστικά μαθήματα καταλάμβαναν το 15% του Ω.Π., οι θετικές επιστήμες και τα εργαστήρια το 35%, και τα τεχνικά-τεχνολογικά μαθήματα και η ειδίκευση το 50%²⁹¹. Παράλληλα με τις κοινοτικές/δημόσιες Τεχνικές και Επαγγελματικές Σχολές, λειτουργούσαν και ιδιωτικές. Ο αριθμός τους αυξήθηκε κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960, παράλληλα με τη νέα ώθηση στην ανάπτυξη και της δημόσιας Τεχνικής Εκπαίδευσης. Έτσι, το 1969 λειτούργησε η Τεχνική Σχολή Πάφου, ενώ το 1973 η Β΄ Τεχνική Σχολή Λευκωσίας²⁹². Αυτή τη νέα ώθηση διευκόλυνε η δημιουργία χωριστού τμήματος Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης στο Υ.Π., καθώς και η έμφαση που δόθηκε στο Β΄ Πενταετές Πρόγραμμα, με τη διάθεση των απαραίτητων κονδυλίων. Η ποσοτική, όμως, ανάπτυξη της Τεχνικής Εκπαίδευσης, κάθε άλλο παρά συνοδεύτηκε από βελτίωση του κοινωνικού της στάτους και των δυνατοτήτων ανέλιξης που αυτή παρείχε.

Στις Τεχνικές Σχολές και στο Γεωργικό Γυμνάσιο Μόρφου, ενθαρρυνόταν από τα πρώτα χρόνια η διεξαγωγή ερευνών. Στόχο είχαν την ανακάλυψη νέων μεθόδων παραγωγής και την κατασκευή μηχανισμών που θα βοηθούσαν τη βιομηχανία και τη γεωργία, ή θα συνέβαλλαν στην επίλυση χρονιζόντων προβλημάτων – όπως το πρόβλημα της λειψυδρίας. Η

στο 69%, στην Ιταλία στο 44% και στη Γαλλία στο 43%. Κατά κανόνα, ακόμη υψηλότερα ποσοστά παρουσιάζονταν σε χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού.

²⁸⁶ Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1973-1974*, Republic of Cyprus, Nicosia 1974, p. 83

²⁸⁷ Η αναλογία μαθημάτων Γενικής Εκπαίδευσης και τεχνολογικών αντικειμένων-εργαστηρίων, είχε ως εξής (σε περιόδους διδασκαλίας εβδομαδιαίως): Α΄ τάξη 34/4, Β΄ τάξη 34/4, Γ΄ τάξη 29/11, Δ΄ τάξη 19/21, Ε΄ τάξη 18/22, Στ΄ τάξη 18/22. Στο Γεωργικό Γυμνάσιο Μόρφου υπήρχαν παρόμοιες αναλογίες μεταξύ ωρών διδασκαλίας μαθημάτων Γενικής Εκπαίδευσης και αγροτικών αντικειμένων-δραστηριοτήτων: Α΄ τάξη 34/5, Β΄ τάξη 36/5, Γ΄ τάξη 32/9, Δ΄ τάξη 27/17, Ε΄ τάξη 25/19, Στ΄ τάξη 25/27. Βλέπε Koullis, L.K. *Greek Education in Cyprus*, Published by The Education Office – Greek Communal Chamber, Nicosia 1964, p. 25-26.

²⁸⁸ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

²⁸⁹ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ΄ έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 247-249

²⁹⁰ Βλέπε το κεφάλαιο 5 «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος».

²⁹¹ Υπουργείο Παιδείας, *Η Εκπαίδευση εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, σ. 27-28, *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Θ΄, Τεύχος 2-3, Δεκέμβριος 1968-Μάρτιος 1969, σ. 30-31 και Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 186.

²⁹² Υπουργείο Παιδείας, *Η Εκπαίδευση εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, σ. 23-24

ΕΚΣΚ διέθετε επιπλέον κονδύλια για επιδότηση αυτών των ερευνών²⁹³. Στα τέλη της περιόδου, τον ερευνητικό ρόλο στον ηλεκτρομηχανολογικό τομέα ανέλαβε να συνεχίσει το Ανώτερο Τεχνολογικό Ινστιτούτο (ΑΤΙ).

Οι διαφωνίες γύρω από τα Α.Π. και το βαθμό επέκτασης της Τεχνικής Εκπαίδευσης, οδήγησαν το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων σε αναζήτηση συμπληρωματικών λύσεων. Ιδιαίτερα από το 1967-68, οπότε και παρατηρείται σχετική καθήλωση στην ανάπτυξη της Τεχνικής Εκπαίδευσης, το Υπουργείο αυτό ανέλαβε πρωτοβουλίες επαγγελματικής κατάρτισης, σε συνεργασία τόσο με βρετανικές υπηρεσίες, όσο και με ελληνικές. Το 1967 συνήψε συμφωνία με τις αρχές των βρετανικών βάσεων στη Δεκέλεια για τεχνική κατάρτιση Κυπρίων στο Κέντρο Επαγγελματικής Μετεκπαιδύσεως Δεκέλειας. Η συμφωνία αυτή κρίθηκε επιτυχής, γι' αυτό και το πλαίσιο της συνεργασίας επεκτάθηκε. Σε μια πενταετία έτυχαν κατάρτισης 256 Κύπριοι²⁹⁴. Ανάλογα, το Υπουργείο Εργασίας συνήψε το 1972 συμφωνία με τον Οργανισμό Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού Ελλάδας, ο οποίος και παραχωρούσε σε Κύπριους 50 υποτροφίες κατ' έτος, για τεχνική κατάρτιση 2 έως 4 ετών, στις δικές του Σχολές Μαθητείας²⁹⁵. Η ίδρυση, εξάλλου, του Ανώτερου Τεχνολογικού Ινστιτούτου, ήταν αποτέλεσμα πρωτοβουλιών κυρίως του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, στο οποίο και υπαγόταν.

(Δ) Κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις

(1) Η παραγνώριση της σημασίας της δημόσιας Προδημοτικής Εκπαίδευσης καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί εύκολα. Ιδιαίτερα από το 1966-67 και μετά, διατέθηκαν για την ανάπτυξη γενικά της Εκπαίδευσης μεγάλα ποσά, χωρίς να δαπανώνται παρά ελάχιστα για την Προδημοτική. Το 1973-74 δαπανήθηκαν μόλις 300.000 λίρες, δηλαδή το 2.2% των συνολικών δαπανών για την Εκπαίδευση (όταν για τη Δημοτική δαπανήθηκε το 38% και για τη Μέση το 51%)²⁹⁶.

Η εκπαιδευτική ηγεσία εμφανιζόταν να έχει συναίσθηση του παραγκωνισμού της Προδημοτικής. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 υπήρχε επίγνωση της αδράνειας²⁹⁷.

²⁹³ Κ.Α. Ε10/14/105 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 39^η [Ημερομηνίας] 19.6.1962»

²⁹⁴ Φιλελεύθερος, 2 Νοεμβρίου 1972

²⁹⁵ Φιλελεύθερος, 5 Νοεμβρίου 1972

²⁹⁶ Μάτσης, Σ. «Μαζικοποίηση της Εκπαίδευσης: Οικονομικές πτυχές και επιπτώσεις», στο *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Έκδοση του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου, Λευκωσία 1986, σ. 96

²⁹⁷ Koullis, L.K. *Greek Education in Cyprus*, Published by The Education Office – Greek Communal Chamber, Nicosia 1964, p. 13

Γεγονός που ομολογούνταν επαναλαμβανόμενα μέχρι το τέλος της δεκαετίας²⁹⁸. Παρόλα αυτά, δε λήφθηκε καμιά σημαντική απόφαση για προώθηση της Προδημοτικής Εκπαίδευσης. Μέσα στην πιο ανθηρή οικονομικά πενταετία (1968-1973) η πενιχρή ανάπτυξη της δημόσιας Προδημοτικής Εκπαίδευσης αντικατοπτρίζεται στη δυνατότητα εξυπηρέτησης μόλις 732 παιδιών στο τέλος της, έναντι 432 το 1968. Κάλυπτε μόνο το 15% της συνολικής, τη στιγμή που τα ιδιωτικά νηπιαγωγεία δεν τύγχαναν του απαραίτητου ελέγχου και καθοδήγησης. Το γεγονός ότι τα ποσοστά ήταν αυξημένα στις πόλεις (25-28%, και για παιδιά ηλικίας 4,5-5,5 ανερχόταν στο 50%) αποτελεί ένδειξη της εγκατάλειψής της, κυρίως στην ύπαιθρο. Το πόσο μεγάλη γινόταν η κοινωνική ανάγκη για ουσιαστική ανάπτυξη της δημόσιας Προδημοτικής Εκπαίδευσης, αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι, μόνο το 1971, δόθηκε από το Τμήμα Ευημερίας άδεια για λειτουργία 58 νέων ιδιωτικών παιδοκομικών σταθμών. Μέχρι το 1970 υπό την επίβλεψή του το Τμήμα είχε μόλις 44 τέτοιους σταθμούς²⁹⁹. Κατά επίσημη ομολογία, η Προδημοτική εξυπηρετούσε κυρίως «*τας ανάγκας των χαμηλότερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων*»³⁰⁰. Αυτό εξηγεί εν μέρει την απουσία αποτελεσματικής πίεσης προς τις αρχές για λειτουργία περισσότερων δημόσιων νηπιαγωγείων. Η αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών και η σημαντική αύξηση των γυναικών-μητέρων που έμπαιναν στην αγορά εργασίας, έμοιαζε άλλοτε να παραγνωρίζεται και άλλοτε να αντιμετωπίζεται με επιφυλακτικότητα από τους διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Προσπάθειες για μερική κάλυψη του κενού, εκ των ενόντων, αποδείχτηκαν αναποτελεσματικές. Το 1964 αποφασίστηκε να λειτουργήσει σε εθελοντική βάση απογευματινή τάξη στα πολυδιδάσκαλα δημοτικά σχολεία, για παιδιά που είχαν κλείσει το 5^ο έτος ηλικίας. Το «Πρόγραμμα Εργασίας», όπως ονομάστηκε, θα πρόσφερε προδημοτικά μαθήματα για 4 μέρες την εβδομάδα (από τις 14.00 έως τις 16.00)³⁰¹. Παρά την αρχική φιλοδοξία του ΓΕΠ να προσελκύσει περί το 30% των παιδιών αυτής της ηλικίας, το πρόγραμμα υπολειτούργησε και αποδείχτηκε θνησιγενές, προφανώς επειδή δεν ανταποκρινόταν στις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες.

Μερίδιο ευθύνης στην παραγνώριση της Προδημοτικής Εκπαίδευσης μπορεί να αποδοθεί και στον ανταγωνισμό μεταξύ Υ.Π. και Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Το τελευταίο ήταν νομικά υπεύθυνο για τη φροντίδα παιδιών ηλικίας κάτω των 5 ετών που είχαν ανάγκη βοήθειας. Στο πλαίσιο αυτό, υπό την ευθύνη του λειτουργούσαν

²⁹⁸ Υπουργείον Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, (Υπό Α.Δ. Χριστοδουλίδη, Τμηματάρχου Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως), [Λευκωσία 1973], σ. 1-2

²⁹⁹ *Φιλελεύθερος*, 9 Αυγούστου 1972

³⁰⁰ Υπουργείον Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, *ό.π.π.*, σ. 1

³⁰¹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 25, Ιούνιος 1964, σ. 281-282

κάποιοι Παιδοκομικοί Σταθμοί. Το Υ.Π. επιδίωκε να έχει λόγο στη λειτουργία τους, πράγμα στο οποίο αντιδρούσε το Υπουργείο Εργασίας³⁰².

(2) Η σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού των Δημοτικών σχολείων αντικατόπτριζε την αγροτική φυσιογνωμία της Κύπρου, καθώς και τον σχετικά αυξημένο πληθυσμό της πόλης και επαρχίας Λευκωσίας³⁰³. Παράλληλα, η εσωτερική μετανάστευση ήταν υπολογίσιμη, όχι όμως τόσο καταλυτική. Η πεποίθηση ότι ο αγροτικός πληθυσμός μετανάστευε στις πόλεις χάριν των ανέσεων, ήταν υπερβολική. Στην καλύτερη περίπτωση προοικονομούσε ότι θα συνέβαινε μεταξύ 1974 και 1990³⁰⁴. Ακόμη και με τη σημαντική ώθηση που γνώρισε ο τριτογενής τομέας γύρω στο 1970, το 38.4% του εργατικού δυναμικού απασχολούνταν στη Γεωργία το 1973³⁰⁵. Η συντριπτική πλειονότητα όσων κατοικούσαν σε αγροτικές κοινότητες και μετέβαιναν στις πόλεις για εργασία, επέστρεφαν στις κοινότητές τους μετά το πέρας του ωραρίου εργασίας τους³⁰⁶. Εκείνο που μπορεί να λεχθεί είναι ότι μόνο μικρές και απομακρυσμένες κοινότητες υπέστησαν ραγδαίο μαρασμό κατά την περίοδο 1959-74· προς όφελος μάλιστα όχι τόσο των πόλεων, όσο περιαστικών περιοχών (δηλαδή χωριών που βρίσκονταν πιο κοντά στις πόλεις και προαστίων). Αυτό αντικατοπτρίζεται και στη σημαντική αύξηση των Δημοτικών σχολείων αυτών των κοινοτήτων.

Το πρόβλημα της **σχολικής διαρροής** στις τρεις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σχολείου παρέμεινε υπολογίσιμο με την Ανεξαρτησία³⁰⁷. Παρατηρήθηκε, όμως, μείωση της συνολικής αποχής κατά τα αμέσως επόμενα χρόνια. Οι μαθητές του Δημοτικού παρουσίασαν μια αύξηση του 4,5% μεταξύ του 1959-60 και του 1960-61³⁰⁸. Με το νόμο 14/1962 της ΕΚΣΚ,

³⁰² Κ.Α. 132/1972/14-16 «Συνεργασία Υπουργείου Παιδείας και Εργασίας – Σημεία επαφής των αρμοδιοτήτων των Υπουργείων Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Παιδείας – 18 Δεκεμβρίου 1972». Όπως προκύπτει από το εν λόγω έγγραφο, σε πολλά θέματα (σχολές για άτομα με ειδικές ανάγκες, εσπερινά γυμνάσια, εκπαιδευτικά προγράμματα για τη νεολαία, ξενοδοχειακές σχολές, ερευνητικά προγράμματα) παρουσιάζονταν δυσλειτουργίες και εμπόδια, λόγω του ανταγωνισμού αυτού μεταξύ των δύο υπουργείων. Ο ανταγωνισμός προέκυπτε εν πολλοίς από νομικές ασάφειες ή αναχρονισμούς. Βλέπε συναφώς και Κ.Α. 132/1972/ «Συνεργασία Υπουργείου Παιδείας και Εργασίας – Αι μεταξύ των Υπουργείων Παιδείας και Εργασίας διαφοραί – 16 Σεπτεμβρίου 1972».

³⁰³ Σπυριδάκης, Κ. Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960, [Λευκωσία 1960] σ. 21. Καταγράφονται 13.000 μαθητές σε αστικές περιοχές και 51.000 σε χωριά. Η επαρχία Λευκωσίας συγκέντρωνε πέραν του 1/3 του συνόλου (22.000 μαθητές).

³⁰⁴ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 265-266. Παραθέτει συγκριτικά στοιχεία για την εσωτερική μετανάστευση. Συγκρίνει τα αριθμητικά στοιχεία των ετών 1960 και 1988. Όμως, με βάση τις επίσημες στατιστικές (βλέπε Republic of Cyprus – Ministry of Finance, *Social Statistics*, Nicosia 1992), οι σημαντικές αλλαγές επιτελέστηκαν μετά την τουρκική εισβολή του 1974, πράγμα το οποίο δεν επισημαίνεται από τον Π. Περσιάνη.

³⁰⁵ Ιωάννου, Γρ. «Η εργατική τάξη και το συνδικαλιστικό κίνημα στην Κύπρο 1960-2010», στο *Χρονικό*, Τεύχος 112, Λευκωσία 9 Μαΐου 2010, σ. 8

³⁰⁶ *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος ΣΤ'*, Τεύχος 26, Οκτώβριος 1964, [Υπόμνημα Τμηματάρχη Μέσης και Ανωτέρας Θ. Σοφοκλέους] σ. 21-23

³⁰⁷ Σπυριδάκης, Κ. Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960, [Λευκωσία 1960] σ. 22

³⁰⁸ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], πίνακας σ. 52 και *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους*

που καθιστούσε υποχρεωτική τη Δημοτική Εκπαίδευση (με επιβολή ποινικών κυρώσεων στους μη συμμορφούμενους γονείς), παρατηρήθηκε περαιτέρω μείωση της διαρροής. Οι διαφοροποιήσεις βέβαια δεν ήταν δραματικές, αφού το ποσοστό αναλφάβητων στις ηλικίες 7 έως 19 χρόνων περιοριζόταν στο 0,85% το 1960, ενώ το συνολικό ποσοστό αποχής και διαρροής μετά το 1962 κινούνταν κάτω του 1%³⁰⁹. Μάλιστα, η διαρροή στα Δημοτικά, από 0,11% το 1962-63, το 1968-69 περιορίστηκε στο 0,01%³¹⁰. Έτσι, το ποσοστό διαρροής αφορούσε κυρίως παιδιά ηλικίας άνω των 12 ετών «ή/και χαμηλού πνευματικού επιπέδου» σύμφωνα με τη διατύπωση του ΓΕΠ³¹¹. Το 1972-73 παρουσιάστηκαν μόλις 45 περιπτώσεις παραβίασης του νόμου περί υποχρεωτικότητας. Σ' αυτές, η πλειονότητα των γονέων συμμορφώθηκε μετά από υποδείξεις – για να οδηγηθούν τελικά ενώπιον της δικαιοσύνης μόλις 4 περιπτώσεις³¹².

Τα ποσοστά αυτά διαφοροποιούσαν την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση κατά πολύ σε σχέση με εκείνη της Ελλάδας. Η διαρροή μετά τη Δ' τάξη του Δημοτικού στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του 1960 εξακολουθούσε να είναι πολύ μεγάλη. Σύμφωνα με κάποιους υπολογισμούς, μαζί με την καθόλου φοίτηση, ήταν πέραν του 50%, από την Α' μέχρι τη Στ' τάξη³¹³. Ένα παράλληλο φαινόμενο στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, ήταν αρκετά παιδιά να πηγαίνουν στο σχολείο σε ηλικία 7 ή 8 χρόνων (αντί στα 6). Κάτι που συνέβαινε ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές, όπου η αξιοποίηση των παιδιών στην οικογενειακή εργασία ανέστελλε την απόφαση για φοίτηση³¹⁴.

1961-62, Λευκωσία 1962, πίνακας 6, σ. 44.

³⁰⁹ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Η', Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, σ. 4. Καταμετρούνταν χωριστά ένα «ποσοστόν 2-3% των παιδιών υποχρεωτικής ηλικίας, τα οποία, λόγω φυσικής και πνευματικής αναπηρίας, έχουν ανάγκην ειδικής εκπαιδευσεως». Η πλειονότητά τους εντασσόταν σε ειδικά σχολεία ή ιδρύματα.

³¹⁰ *Φιλελεύθερος*, 25 Ιανουαρίου 1970

³¹¹ *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 14-15

³¹² *Φιλελεύθερος*, 30 Αυγούστου 1973

³¹³ Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδριάσις ΚΓ'*, Πέμπτη 27 Αυγούστου 1964, αγόρευση Γ. Λυχνού. Στην αγόρευσή του ο Λ. Ακρίτας διαφώνησε με τους υπολογισμούς, αποδίδοντας το φαινόμενο σε αυξημένα ποσοστά στασιμότητας στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού. Όμως, με την ανάλυση των στοιχείων της απογραφής του 1961 που κάνει ο Β. Kayser, φαίνεται να πείθει ότι, τουλάχιστον ένα ποσοστό 43.5% του άνω των 12 ετών πληθυσμού, δεν αποφοίτησε από το Δημοτικό. Βλέπε Δημαράς, Αλ. [Επιμ.] *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας)*, Τόμος Β' 1895-1967, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1974, σ. 329-330.

³¹⁴ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], πίνακας σ. 49 και Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, [Λευκωσία 1960] πίνακας σ. 20. Οι αντίστοιχοι πίνακες για τη Μέση Εκπαίδευση (ιδιαίτερα στη σελ. 31 της έκθεσης του 1959-60) πιστοποιούν ότι: (α) Τα αγόρια είναι κατά κανόνα μεγαλύτερης μέσης ηλικίας από τα κορίτσια σε κάθε τάξη του Γυμνασίου. Ενδεχομένως αυτό να συνδέεται με προηγηθείσα διαφοροποίηση, δηλαδή υψηλότερο ποσοστό στασιμότητας αγοριών στο Δημοτικό (δεν υπάρχουν σχετικά στοιχεία) ή/και με το γεγονός ότι στα κορίτσια η διαρροή «εκτονώνεται» σε μεγάλο βαθμό σε προηγούμενα χρόνια – ιδιαίτερα στην Ε' και Στ' Δημοτικού. (β) Όπως θα ήταν αναμενόμενο, η διαρροή των κοριτσιών μετά τη Β' Γυμνασίου είναι αισθητά υψηλότερη από εκείνη των αγοριών, χωρίς από τις παρατιθέμενες ηλικίες να φαίνεται να συνδέεται με τη στασιμότητα στο Γυμνάσιο. Οι λόγοι, προφανώς, ήταν κυρίως κοινωνικοί. Στην ιδιωτική Εκπαίδευση η κορύφωση της καμπύλης διαρροής για τα κορίτσια μετατίθεται στο τέλος της Γ' τάξης Γυμνασίου.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτέλεσαν τα Οκτατάξια Δημοτικά σχολεία, που λειτουργήσαν σε αγροτικές περιοχές. Η σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού δεν παρουσίαζε την ίδια διάκριση φύλου όπως στα εξατάξια Δημοτικά. Στα οκτατάξια φοιτούσε περίπου ίσος αριθμός αγοριών και κοριτσιών (τα δύο πρώτα χρόνια τα κορίτσια υπερτερούσαν)³¹⁵. Το γεγονός αυτό ενισχύει την εκτίμηση πως αντιμετωπίστηκαν εν μέρει και ως μια εναλλακτική λύση περαιτέρω μόρφωσης των κοριτσιών, αντί της φοίτησης σε κάποιες τάξεις του Γυμνασίου. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι σταδιακά, κατά την περίοδο 1959-74, καταργήθηκε η διάκριση σε αρρεναγωγεία και παρθεναγωγεία και επικράτησε πλήρως ο τύπος του μικτού Δημοτικού σχολείου³¹⁶.

Η ύπαρξη ή μη υπολογίσιμης αστικής τάξης και σχετικής κουλτούρας, καθώς και η ισχύς της αγροτικής τάξης³¹⁷, διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των ποσοστών φοίτησης κατά επαρχία στη Δημοτική Εκπαίδευση. Ανάλογα επηρέαζαν και τα ποσοστά φοίτησης των κοριτσιών³¹⁸. Στις πόλεις Αμμόχωστος, Λεμεσός και Πάφος με σημαντικό αγροτικό τομέα στις περιαστικές τους περιοχές, παρουσιαζόταν κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας σαφώς ισχυρότερη τάση αποχής κοριτσιών από την Εκπαίδευση, ή διαρροής τους μετά τα πρώτα τρία χρόνια φοίτησης στο Δημοτικό. Στη Λευκωσία, Λάρνακα και Κερύνεια, όπου ο αγροτικός τομέας ήταν σχετικά περιορισμένος, η αποχή ή διαρροή κοριτσιών ήταν κατά πολύ μικρότερη. Στις καθαυτό αγροτικές περιοχές όμως, οι διαφοροποιήσεις από επαρχία σε επαρχία ήταν μικρές. Επίσης, ενώ η κατάσταση βελτιώθηκε σημαντικά κατά τα επόμενα χρόνια στις πόλεις και στις περιαστικές περιοχές παγκύπρια, περιορίζοντας κατά πολύ τις διαφοροποιήσεις, η διαφορά μεταξύ πόλεων και υπαίθρου παρέμεινε μεγάλη για αρκετά χρόνια³¹⁹.

Όλα τα πιο πάνω χαρακτηριστικά που αφορούν τη διάκριση φύλου και τις σχετικές διαφοροποιήσεις μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών, σταδιακά μεταφέρθηκαν (από τα μέσα της δεκαετίας του 1960) στη Μέση Εκπαίδευση, για να αμβλυνθούν μόλις στο τέλος της περιόδου. Αυτό κατέτασσε την Κύπρο στις «λίγο αναπτυγμένες χώρες», αφού σε αυτές

³¹⁵ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, πίνακας 11, σ. 49

³¹⁶ Το 1959-60 λειτουργούσαν 15 αρρεναγωγεία και 15 παρθεναγωγεία (από τα συνολικά 525 Δημοτικά). Το 1967-68 μειώθηκαν σε 5-5, για να καταργηθούν εντελώς με το τέλος της δεκαετίας. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η΄, Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, σ. 5.

³¹⁷ Το 1959-60 στα Δημοτικά σχολεία των πόλεων φοιτούσαν 13.378 μαθητές και σε εκείνα της υπαίθρου 51.075 (αναλογία 1:4), ενώ το 1967-68 οι αντίστοιχοι αριθμοί ήταν 23.293 και 47.397 (αναλογία 1:2). Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η΄, Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, σ. 6-7.

³¹⁸ Βλέπε πιο κάτω και το σημείο (10)

³¹⁹ Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, [Λευκωσία 1960] πίνακας σ. 19, σε σύγκριση με τα στοιχεία στο *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961] και στις εκθέσεις των επομένων ετών.

σημειωνόταν την ίδια περίοδο «ευδιάκριτη διαφορά ανάμεσα στις πόλεις, όπου έχουν εισχωρήσει οι μοντέρνες ιδέες, και στην ύπαιθρο, που μένει προσκολλημένη στην πατροπαράδοτη συνήθεια»³²⁰.

Το ΑΚΕΛ αντιμετώπιζε την Εκπαίδευση με ταξικούς όρους, κατά ένα τρόπο συγχρονικό. Έδινε έμφαση στις βαθμίδες και στους τύπους σχολείων που αφορούσαν άμεσα τα μέλη και τους δυνάμει ψηφοφόρους του³²¹. Έτσι, στο πλαίσιο της πάγιας πολιτικής του να επιδιώκει ενίσχυση της Δημοτικής και της Τεχνικής-Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, προσπάθησε στις αρχές της περιόδου να στηρίξει το θεσμό του Οκτατάξιου Δημοτικού. Επρόκειτο, εξάλλου, για ένα θεσμό με Α.Π. τέτοιο που απομακρυνόταν κάπως από την επικέντρωση στα ανθρωπιστικά μαθήματα, τα οποία, όπως διδάσκονταν στα Κλασικά Γυμνάσια, τα θεωρούσε πηγή προώθησης του εθνικισμού. Το Α.Π. των Οκτατάξιων έδινε έμφαση (κυρίως στις δυο τελευταίες τάξεις) στην κατάρτιση επί γεωργικών και τεχνικών αντικειμένων. Πρότεινε λοιπόν, να νομοθετηθεί η υποχρεωτική φοίτηση στα Οκτατάξια, για όσα παιδιά γειτνιάζαν με περιοχές όπου λειτουργούσαν τέτοια σχολεία και δε θα συνέχιζαν με σπουδές στη Μέση Εκπαίδευση. Η σχετική πρόταση απορρίφθηκε από την πλειοψηφία της ΕΚΣΚ και δεν υπήρξε συνέχεια³²².

Στη Δημοτική Εκπαίδευση δεν παρατηρήθηκε θεαματική ποσοτική βελτίωση (πλην των κτηριακών δαπανών), λόγω της ωρίμανσής της πριν την Ανεξαρτησία. Μάλιστα το 1973 έγιναν σκέψεις για αναστολή λειτουργίας της ΠΑΚ. Η πτώση της γεννητικότητας κατά τα προηγούμενα έτη είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση του μαθητικού πληθυσμού³²³. Από την άλλη, ιδιαίτερα κατά τις περιόδους 1959-62 και 1965-67, παρατηρήθηκε σημαντική **ποιοτική βελτίωση**³²⁴. Η σχετική ομαλοποίηση της εσωτερικής κατάστασης το 1965, οι εξωτερικές επιδράσεις, η ωρίμανση νέων αντιλήψεων και η ίδρυση του Υ.Π. συνέβαλαν προς αυτή την κατεύθυνση. Το ίδιο βοήθησαν η απασχόληση πλέον στα Δημοτικά μόνο αποφοίτων της ΠΑΚ και των ΠΑ Ελλάδας (και όχι προσωπικού με ελλιπή κατάρτιση), ο έλεγχος της επικράτειας και των υπηρεσιών από την Ελληνοκυπριακή Κοινότητα και η γενικότερη οικονομική ανάπτυξη³²⁵. Όλα αυτά επέτρεψαν ποιοτικά άλματα: Συνεχή και εκτενή

³²⁰ Τομπαΐδης, Δ.Ε. *Η ισότητα ευκαιριών στην Εκπαίδευση*, Έκδοση 2η, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982, σ. 29

³²¹ Βλέπε τις προσπάθειες για μισθολογική εξίσωση εκπαιδευτικών Δημοτικής και Μέσης [Κ.Α. Ε10/2/392-394 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 14^{ης} Συνεδρίασης Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 16.1.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)], καθώς και το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

³²² Κ.Α. Ε10/2/381 «13^η Συνεδρίαση Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.1.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)

³²³ *Φιλελεύθερος*, 12 Οκτωβρίου 1973

³²⁴ Βλέπε τα επόμενα κεφάλαια και κυρίως το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης». Βλέπε επίσης *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 21, Οκτώβριος 1963 (ολόκληρο το τεύχος αφιερωμένο στα επιμορφωτικά μαθήματα για εκπαιδευτικούς Δημοτικής).

³²⁵ Βλέπε και τη σημαντική αύξηση το 1966-67 στα δαπανηθέντα ποσά για ανέγερση και επιδιόρθωση σχολικών

προγράμματα ενδοϋπηρεσιακής επιμόρφωσης στις νέες μεθόδους διδασκαλίας και στα πορίσματα των ψυχοπαιδαγωγικών επιστημών, 160 πρόσθετα επιμορφωτικά σεμινάρια για τη διδακτική και τα εποπτικά μέσα (κάθε δάσκαλος παρακολούθησε από 3 έως 10), θερινά επιμορφωτικά σεμινάρια τα οποία παρακολούθησαν όλοι οι δάσκαλοι (51 σειρές το 1965, 20 σειρές το 1966)³²⁶. Επίσης, 422 πειραματικές-εργαστηριακές εφαρμογές σε όλα τα αντικείμενα το 1966-67, μεταπτυχιακά προγράμματα στο εξωτερικό, νέα αντικείμενα στο Α.Π. (Ξυλουργική, Μεταλλοτεχνία), λειτουργία Σχολής Ασκησίμων Παίδων και δημιουργία υποδομών για λειτουργία άλλων δύο³²⁷. Όλα αυτά συμπληρώνονταν και από πολλές άλλες επιμέρους δράσεις³²⁸. Γενικά, η προσπάθεια για εκσυγχρονισμό των μεθόδων διδασκαλίας και των Α.Π. συνεχίστηκε με ένταση, κατά τρόπο που να θεωρείται εύλογη η διαπίστωση του Τμηματάρχη Δημοτικής ότι «έν είδος κοσμογονίας ευρίσκεται εν εξελίξει»³²⁹.

Την ίδια περίοδο, οι δαπάνες για ανέγερση νέων κτηρίων των δημοτικών σχολείων και για επιδιορθώσεις-συμπληρώσεις, είναι πολύ υψηλές: Καταλαμβάνουν το 65% των συνολικών δαπανών (το 1966-7 ανέρχονται στο 75%), τη στιγμή μάλιστα που είχαμε οργανισμό δημιουργίας νέων Γυμνασίων και ανέγερση νέων Τεχνικών και Επαγγελματικών Σχολών³³⁰. Κατά την περίοδο 1968-73, οι ανάγκες για οικοδόμηση νέων Δημοτικών σχολείων εν πολλοίς οφείλονταν στην αύξηση της μετακίνησης πληθυσμού προς τις περιφερειακές

κτηρίων και για εξοπλισμό στο *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 8-9.

³²⁶ Μόνο το αντικείμενο «Νέα Μαθηματικά» το παρακολούθησαν πάνω από το 1/3 των δασκάλων. Ο θεσμός των θερινών επιμορφωτικών σεμιναρίων εφαρμόστηκε στη Δημοτική και στη Μέση με πρωτοβουλία του Κ. Σπυριδάκι από το 1959 μέχρι το 1967 – οπότε και λόγω της απαγόρευσης των εκπαιδευτικών οργανώσεων στα μέλη τους να συμμετέχουν, ατόνησε. Ο κ. Σπυριδάκι φαίνεται να υιοθετούσε μια άποψη ανάλογη εκείνης του Th. Schultz, ότι οι μακρές θερινές διακοπές αντικατοπτρίζουν τη δυσπροσαρμοστικότητα της Εκπαίδευσης (που πρέπει να καταπολεμηθεί), ότι ανταποκρίνονται στις ανάγκες προηγούμενων αγροτικών κοινωνιών και ότι έχουν πραγματικό οικονομικό κόστος – έστω και μη μετρήσιμο πρακτικά. Βλέπε Schultz, Th. *Η οικονομική αξία της Εκπαιδύσεως*, Εισαγωγή – Μετάφρασις Γ.Φ. Κουτζουμάρη, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1972, σ. 50-58.

³²⁷ Τα ειδικά σχολεία στην Κύπρο άρχισαν να γίνονται ουσιαστικό τμήμα της Εκπαιδευτικής Πολιτικής μετά το 1965. Οι πιέσεις από γονείς και η ιδιωτική πρωτοβουλία συνέβαλαν στην αξιοποίηση της διεθνούς εμπειρίας από τους εκπαιδευτικούς φορείς, κυρίως μετά την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας. Το πρώτο Ψυχοπαιδαγωγικό Κέντρο για μόνιμη στέγαση, άσκηση και ψυχιατρική επίβλεψη των παιδιών με διανοητική υστέρηση, ιδρύθηκε από τον Παγκύπριο Σύνδεσμο Καθυστερημένων Παιδιών και ιδρύθηκε στις 8.11.1965 στη Λεμεσό. Βλέπε *Χαραυγή*, 3 Δεκεμβρίου 1965.

³²⁸ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 3-7. Κατά την περίοδο 1968-73 θα συνεχιστεί η επιμορφωτική κινητικότητα, με έμφαση όμως στην εκ μέρους των επιθεωρητών διοργάνωση σεμιναρίων. Οι επιθεωρητές Δημοτικής αυξήθηκαν από 20 σε 31 και τα σεμινάρια που διοργάνωναν κάθε χρόνο αυξήθηκαν από 25 σε 92. Εφαρμόστηκαν επίσης πειραματικά, πλήθος νέες προσεγγίσεις σε πολλά σχολεία (εξατομικευμένη εργασία, σχέδιο Ντώλτον, προγραμματισμένη μάθηση, εργαστηριακή μέθοδος, διδασκαλία από ομάδα δασκάλων, κέντρα ενδιαφέροντος, ενιαία συγκεντρωτική διδασκαλία, τοπικές μελέτες). Δόθηκε ακόμη έμφαση στις νέες τεχνολογίες (εκπαιδευτικό ραδιόφωνο και τηλεόραση, άλλα εποπτικά μέσα). Βλέπε Υπουργείου Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, (Υπό Α.Δ. Χριστοδουλίδη, Τμηματάρχου Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως), [Λευκωσία 1973], σ. 5-7 και 9-13.

³²⁹ Στο ίδιο, σ. 10

³³⁰ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, πίνακας σ. 46

περιοχές (ιδιαίτερα της Λευκωσίας) και στη διόγκωση των προαστίων³³¹. Γενικά, μπορεί με ασφάλεια να λεχθεί ότι όλη αυτή η σοβαρή εργασία και υποδομή στη Δημοτική Εκπαίδευση – ιδιαίτερα την περίοδο 1965-67 – συνέβαλε τα μέγιστα στη διασφάλιση υψηλών ποιοτικών επιπέδων στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση συνολικά, για τις επόμενες δύο τουλάχιστον δεκαετίες.

Παρεμφερώς, θα πρέπει να σημειωθεί και η σοβαρή προσπάθεια οργάνωσης των Σχολιατρικών Υπηρεσιών – ενός θεσμού που αφορούσε και τη Μέση Εκπαίδευση. Οι κοινωνικές συνθήκες της εποχής επέβαλλαν στο σχολείο να διαδραματίζει ευρύτερο ρόλο άμβλυνσης των μειονεξιών και ανισοτήτων, έστω και μέσα από θεσμούς όπως τα συσσίτια και η παροχή ιατρικών υπηρεσιών. Συχνά τα ερευνητικά πορίσματα της μαζικής ιατρικής εξέτασης παιδιών, έδιναν και το στίγμα του επιπέδου υγιεινής και διατροφής του συνολικού πληθυσμού³³².

Βεβαίως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, το ρεύμα δημιουργικότητας και ανοίγματος της σκέψης προς το νέο και σύγχρονο στη Δημοτική Εκπαίδευση, δεν ακύρωσε δια μιας ένα σοβαρό έλλειμμα που κληροδότησε η προηγούμενη περίοδος: Η εκτελεστική λειτουργία των εκπαιδευτικών Δημοτικής για δεκαετίες υπό Βρετανική διοίκηση, χωρίς ουσιαστική συμμετοχή στη διαμόρφωση των Α.Π., αποθάρρυνε τη δημιουργικότητα. Η τήρηση του αυστηρού δημοσιούπαλληλικού κώδικα των Βρετανών δημιούργησε παράδοση ατροφίας της πρωτοβουλίας και του ευρύτερου προβληματισμού σε ζητήματα εκπαιδευτικής φιλοσοφίας και πολιτικής. Η ροπή προς την παθητικότητα επισημάνθηκε αρκετές φορές από στελέχη της Εκπαίδευσης κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας. Γινόταν δε προφανής σε περιπτώσεις κοινών συνεδρίων των ελληνοκυπρίων και εξ Ελλάδος δασκάλων³³³. Κάτι παρόμοιο συνέβαινε και με τους εκπαιδευτικούς Μέσης, έστω και σε μικρότερο βαθμό. Εδώ ο λόγος ήταν κυρίως η υιοθέτηση των αποφάσεων που λαμβάνονταν στην Ελλάδα για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, χωρίς εγχώριο προβληματισμό και ζύμωση.

(3) Στη Μέση Εκπαίδευση, κατά τα πρώτα χρόνια της μετα-αποικιακής περιόδου, τα ιδιωτικά σχολεία προσέλκυαν ένα συγκριτικά υψηλό ποσοστό μαθητών (27%). Το ποσοστό

³³¹ Υπουργείου Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, (Υπό Α.Δ. Χριστοδουλίδη, Τμηματάρχου Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως), [Λευκωσία 1973], σ. 2-3. Αυτή την περίοδο κτίστηκαν 101 νέα δημοτικά σχολεία και επεκτάθηκαν άλλα 95.

³³² Κ.Α. Ε10/2/438 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 7.3.1962» (Δεύτερη Σύνοδος). Σύμφωνα με την έκθεση του σχολιάτρου Δρα Θεοδούλου για το 1961, το 38% των μαθητών της υπαίθρου παρουσίαζαν σοβαρές παθήσεις, που αφορούσαν κυρίως την όραση, αδενοπάθειες, νευρικές διαταραχές και παθήσεις λόγω υποσιτισμού.

³³³ «Κυπριακή Εκπαίδευσις», Έτος Δ', Τεύχος 15-16, Οκτώβριος 1962, σ. 229-388

αυτό παρέμεινε σχετικά σταθερό μέχρι το τέλος της περιόδου 1959-74³³⁴. Την απορρόφηση των περισσότερων ελληνόγλωσσων ιδιωτικών σχολείων από την ΕΚΣΚ το 1961-62, αντιστάθμισε η ίδρυση νέων και η αύξηση των εγγραφών στα ξενόγλωσσα ιδιωτικά³³⁵. Ιδιαίτερα το αυξανόμενο ποσοστό εγγραφών στα ξενόγλωσσα ιδιωτικά – σε μια περίοδο άκρατου εθνικού ενθουσιασμού και απόλυτης κυριαρχίας του εθνικού λόγου – καταγράφει μια σιωπηλή κοινωνική πραγματικότητα, υφέρπουσα αλλά σθεναρή. Τα υψηλά ποσοστά ώθησαν κάποιους από τους διαμορφωτές της Εκπαίδευσης να εκδηλώνουν έντονη επιθετικότητα κατά των ξενόγλωσσων ιδιωτικών σχολείων. Ανάμεσά τους ξεχώριζε ο Φρ. Πετρίδης. Πίσω από αυτή την ανοδική τάση διέβλεπαν τη διαμόρφωση ενός ισχυρού κοινωνικού ρεύματος ατομοκεντρικών σχεδιασμών και περιφρόνησης του συλλογικού οράματος – εκ μέρους ιδιαίτερα της ανερχόμενης αστικής τάξης³³⁶.

Παράλληλα, παρέχοντας μια πολύ καλύτερη αναλογία μαθητών ανά καθηγητή από ότι τα δημόσια (Κοινοτικά) και έχοντας υψηλότερο ποσοστό εύπορων μαθητών, τα ξενόγλωσσα ιδιωτικά σχολεία Μέσης παρουσίαζαν και πολύ μικρότερη διαρροή³³⁷. Επομένως, θα πρέπει να υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής Εκπαίδευσης όταν γίνεται λόγος για τα στοιχεία που προκύπτουν από τις στατιστικές αναφορές. Εφόσον, ιδιαίτερα τα ξενόγλωσσα σχολεία, προσέλκυαν παιδιά κατά κανόνα μεσαίων και ανώτερων μορφωτικών και οικονομικών στρωμάτων, παρουσίαζαν και τις ανάλογες ιδιαιτερότητες. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που τα ξενόγλωσσα ιδιωτικά σχολεία ήταν διακοινοτικά και προσέλκυαν μαθητές και από τις άλλες Κοινότητες (Τουρκοκύπριοι, Αρμένιοι, Μαρωνίτες, Λατίνοι) ή από αλλοεθνείς ομάδες του πληθυσμού (ξένες διπλωματικές αποστολές, Βρετανοί που ζούσαν στην Κύπρο κλπ.).

Η διατήρηση σχετικά υψηλών διδάκτρων στα δημόσια σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, δε διευκόλυνε την προσέλκυση περισσότερων μαθητών. Κατά τον Δρα Α. Κούρο τα δίδακτρα συνέβαλλαν σταθερά και στην αυξημένη διαρροή μετά το Α' και το Β' έτος Γυμνασίου – μαζί με το κατά την άποψή του απαιτητικό

³³⁴ Παρατηρείται μια καμπύλη μικρής αύξησης στα μέσα της δεκαετίας του 1960 (σχεδόν 30% το 1966-67) και υποχώρησης προς το τέλος της δεκαετίας (στο 23%), για να επανέλθει στο 26-27% πριν το 1974.

³³⁵ Επρόκειτο κυρίως για την Αγγλική Σχολή Λευκωσίας, την Αμερικανική Ακαδημία Λάρνακας, τη Σχολή Terra Santa Λευκωσίας και Λεμεσού και το Ινστιτούτο Μελκονιάν (για την Αρμενική Κοινότητα).

³³⁶ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

³³⁷ Μετά την Κοινοτικοποίηση των περισσότερων ελληνόγλωσσων ιδιωτικών το 1961-62, τα εναπομείναντα και όσα δημιουργήθηκαν μετέπειτα, προσέλκυαν κυρίως μαθητές που αποτύγχαναν στις εξετάσεις για τα Κοινοτικά/δημόσια σχολεία. Αντίθετα, στα ξενόγλωσσα η προσέλκυση μαθητών κυρίως από τις ανώτερες τάξεις παρέμεινε σταθερό χαρακτηριστικό. Στα Κοινοτικά παρουσιάζεται υψηλό ποσοστό διαρροής από την Α' στη Β' τάξη και από τη Γ' στη Δ'. Στα ιδιωτικά αρχίζει αργότερα και είναι μεγάλη από τη Δ' στην Ε' και από την Ε' στη Στ'. Στα κορίτσια το κομβικό σημείο διαρροής στα Κοινοτικά είναι από τη Γ' στη Δ' τάξη (γύρω στο 40%), ενώ στα ιδιωτικά είναι μικρότερη η τάση και μοιράζεται στην Ε' και Στ' τάξη.

επίπεδο σπουδών στα δημόσια Γυμνάσια³³⁸. Τα δίδακτρα θεωρούνταν υψηλά για σημαντικό τμήμα της κοινωνίας, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια³³⁹. Δεν ήταν λίγες οι φορές που υπήρξαν επεισόδια από γονείς και μαθητές σε σχολεία, ή συστηματική άρνηση/καθυστέρηση καταβολής τους³⁴⁰. Κάτι τέτοιο οδηγούσε συχνά σε αποπομπή μαθητών, ή σε στέρηση του δικαιώματος να παρακαθήσουν στις τελικές εξετάσεις³⁴¹. Ακόμη όμως και προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960, οπότε η γενική άνοδος του βιοτικού επιπέδου θεωρητικά θα άμβλυσε το πρόβλημα, αυτό συντηρήθηκε εξαιτίας μιας νέας παραμέτρου: Η σχετική μαζικοποίηση της Εκπαίδευσης έφερε στα σχολεία Μέσης περισσότερους μαθητές των κατώτερων στρωμάτων, για τους οποίους τα δίδακτρα αποτελούσαν ένα σεβαστό ποσό³⁴². Σε έρευνα του Συμβούλου Ψυχολόγου Τ. Πασχάλη, που πραγματοποιήθηκε το 1970 ανάμεσα σε μαθητές και μαθήτριες δημόσιων σχολείων Μέσης (ηλικίας 15 έως 18 ετών), 79% των παιδιών απάντησαν ότι θεωρούν σημαντικό πρόβλημα το υψηλό κόστος της Εκπαίδευσης. Επρόκειτο για την απάντηση με το υψηλότερο ποσοστό, σε 24 ερωτήματα υπό τον τίτλο «Εκπαιδευτικά προβλήματα»³⁴³.

Ο ίδιος ο ΓΓ του ΑΚΕΛ Εξεκίας Παπαϊωάννου, έθεσε το θέμα στη Βουλή των Αντιπροσώπων και εισηγήθηκε να μειωθεί τουλάχιστον το συνεχώς αυξανόμενο ποσό που κατέβαλλαν οι γονείς για το λεγόμενο «Εσωτερικό Ταμείο» των σχολείων. Ζήτησε «τα τέκνα των μισθωτών και πτωχών αγροτών, να καταβάλλωσι ποσόν πολύ κάτω του μέσου όρου, οι δε άποροι να πληρώνουν μόνον το βασικόν ποσόν της εισφοράς εκ Α.1 ή Α.2 κατ' έτος»³⁴⁴. Η

³³⁸ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Ε', Τεύχος 25, Ιούνιος 1964, [Κείμενο Δρα Α. Κούρου] σ. 245-246

³³⁹ Κ.Α. Ε10/2/24-26 «*Επίσημα Πρακτικά Ε' Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 14.10.1960*». Για τις δυσκολίες καταβολής των διδάκτρων από μεγάλη μερίδα πολιτών – ιδιαίτερα των αγροτικών περιοχών – βλέπε και τις σχετικές συζητήσεις στην ΕΚΣΚ, στο Κ.Α. Ε10/2/237-238 «*Πρακτικά 33ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.5.1961*» και στο Κ.Α. Ε10/2/263-273 «*Πρακτικά 38ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 27.6.1961*».

³⁴⁰ Κ.Α. Ε10/2/476-481 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 25ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.4.1962*» (Δεύτερη Σύνοδος). Η οικονομική ανέχεια σημαντικού μέρους του πληθυσμού, πίεζε την ΕΚΣΚ να παραχωρεί μεγάλο αριθμό υποτροφιών για τα σχολεία Μέσης (δηλαδή απαλλαγή από το σύνολο ή μέρος των διδάκτρων) παρά τη μεγάλη οικονομική της στενότητα. Βλέπε και Κ.Α. Ε10/2/544-549 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 32ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10.7.1962*» (Δεύτερη Σύνοδος), Κ.Α. Ε10/2/550-566 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 33ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.7.1962*» (Δεύτερη Σύνοδος).

³⁴¹ *Χαραυγή*, 27, 28 και 29 Μαΐου 1965 και *Ελευθερία*, 22 Ιουνίου 1962.

³⁴² Από το 1962-63 η ΕΚΣΚ καθόρισε σταθερά τέλη για όλα τα σχολεία: Στα Γυμνάσια αυξάνονταν κλιμακωτά από την Α' έως τη Στ' τάξη (12, 15, 18, 22, 26, 30 λίρες), ενώ για τις Τεχνικές και Επαγγελματικές Σχολές το ποσό κρατήθηκε χαμηλό και σταθερό (9 λίρες) για όλες τις τάξεις. Επιπρόσθετα, οι Σχολικές Εφορείες – με απόφαση της ΕΚΣΚ – επέβαλλαν ειδικό τέλος (το λεγόμενο «Εσωτερικό Ταμείο» των σχολείων) για κάλυψη των κτηριακών και εξοπλιστικών δαπανών. Το ύψος του τέλους καθοριζόταν κατά μαθητή, αναλόγως των οικονομικών δυνατοτήτων των γονέων του (Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/227 «*Πρακτικά 32ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 11.5.1961*»). Η κοινωνική πίεση υποχρέωσε τις Εφορείες να κρατήσουν σε σχετικά χαμηλά επίπεδα αυτό το τέλος (3-10 λίρες ετησίως). Βλέπε *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 23-24.

³⁴³ Πασχάλης, Τ. «Έρευνα επί των Προβλημάτων Μαθητών Σχολών Μέσης Παιδείας», στο *Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών*, Έτος Θ', Τεύχος 17-18, Λευκωσία 1970, σ. 61-69

³⁴⁴ Κ.Α. Ε14/ 310/16 «*Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Ερώτησις υπό ημερομηνίαν 11^η*

εισήγηση δεν υιοθετήθηκε. Κατ' αυτό τον τρόπο διατηρήθηκε ένα υπολογίσιμο ποσοστό διαρροής του μαθητικού πληθυσμού μέχρι το τέλος της περιόδου³⁴⁵. Ένδειξη της σημασίας των διδασκτρων για τα κατώτερα στρώματα, αποτέλεσε και το γεγονός ότι, η εξαγγελία και μόνο της κατάργησής τους από το 1972-73, επέφερε άμεση αύξηση κατά 5% στο ποσοστό αποφοίτων Δημοτικού που υπέβαλαν αίτηση για να παρακαθήσουν στις εξετάσεις για δημόσια σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης³⁴⁶. Δημιούργησε παράλληλα μια – προσωρινή έστω – δυναμική μείωσης των όσων κατέφευγαν στην ιδιωτική Εκπαίδευση³⁴⁷.

Η σταδιακή καθιέρωση της δωρεάν Εκπαίδευσης στη Μέση από το 1972-73, δεν είχε κατοχυρωθεί νομικά. Τα χρονοδιαγράμματα ήταν ρευστά και ο θεσμός ενείχε χαρακτήρα «κατά χάριν» εκχώρησης στους πολίτες εκ μέρους του κράτους, με ετήσιες αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου³⁴⁸. Ακόμη και για την κατάργηση του Εσωτερικού Ταμείου ο 1973, χρειάστηκαν κινητοποιήσεις και διαβουλεύσεις μηνών³⁴⁹. Διατυπώνονταν σοβαρές αμφιβολίες αν το 1974-75 θα συνεχιζόταν η επέκταση της δωρεάν Εκπαίδευσης για να καλύψει και τη Γ' Γυμνασίου. Η μη νομοθετική κατοχύρωση του μέτρου, καθιστούσε την εφαρμογή του άμεσα εξαρτημένη από τα εκάστοτε οικονομικά του κράτους, άρα από άσχετους με την Εκπαίδευση παράγοντες – όπως για παράδειγμα από την ανομβρία του 1973, που επέφερε μείωση των εσόδων από τη γεωργία³⁵⁰.

Από την ύστερη φάση της Βρετανικής διοίκησης, παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση του ποσοστού αποφοίτων Δημοτικού που εγγράφονταν στο Γυμνάσιο. Το 1943 οι μαθητές Μέσης ήταν συνολικά 7,000, ενώ το 1953 ανήλθαν στις 16.600³⁵¹. Το 1960-61 εγγράφηκαν στην Α' τάξη δημόσιων ή ιδιωτικών σχολείων Μέσης 6.308 ελληνοκύπριοι μαθητές, από τις 8.840 αποφοίτων του Δημοτικού (ποσοστό 71%: 79% των αγοριών και 61% των κοριτσιών)³⁵². Το ποσοστό αυτό ανήλθε στο 82% το 1970-71, με παράλληλη σχετική

Ιουλίου 1966»

³⁴⁵ Προς το τέλος της δεκαετίας του 1960, από τους απόφοιτους δημοσίων Δημοτικών σχολείων καταγράφηκε ένα ποσοστό 75.4% να συνεχίζει σε σχολεία Μέσης: 45.7% στη Μέση Γενική, 9,4% στην Τεχνική-Επαγγελματική, 17,5% στην ιδιωτική και 2.8% στην 7^η τάξη Οκταταξίου. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Η', Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, σ. 31.

³⁴⁶ *Φιλελεύθερος*, 2 Αυγούστου 1972

³⁴⁷ *Φιλελεύθερος*, 1 Ιουνίου 1973

³⁴⁸ *Φιλελεύθερος*, 31 Αυγούστου 1973

³⁴⁹ *Η Μάχη*, 2 Μαρτίου 1973

³⁵⁰ *Φιλελεύθερος*, 2 Οκτωβρίου 1973

³⁵¹ Colonial Office, *Report on Cyprus for the year 1954*, CGPO, Nicosia 1953, p. 73. Στους αριθμούς αυτούς περιλαμβάνονται μαθητές όλων των Κοινοτήτων, είναι όμως ενδεικτικοί μιας τάσης που αφορούσε κυρίως την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση. Το 1955-56, Οι Ελληνοκύπριοι μαθητές Μέσης ανέρχονταν σε 19,660, οι Τουρκοκύπριοι σε 2,990 και οι προερχόμενοι από τις μικρές Κοινότητες σε 620 (βλέπε Colonial Office, *Cyprus Report for the year 1955*, CGPO, Nicosia 1956, p. 42).

³⁵² Σύγκριση στοιχείων των πινάκων: *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 34-36 και Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου*

εξομάλυνση της αναλογίας αγοριών-κοριτσιών³⁵³. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του ΓΕΠ, οι ρυθμοί αύξησης των εγγραφών από τη Δημοτική στη Μέση Εκπαίδευση θα ήσαν σαφώς μεγαλύτεροι, αν δεν υπήρχαν εισαγωγικές εξετάσεις³⁵⁴. Βεβαίως, η έναρξη σταδιακής εφαρμογής της δωρεάν Εκπαίδευσης από το 1972-73, κατέστησε και τις εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο σχεδόν τυπικές, αποκλείοντας μόνο το 10-12% όσων παρακάθονταν σε αυτές³⁵⁵. Έτσι, από ένα συνολικό αριθμό 25.900 ελληνοκυπρίων μαθητών που φοιτούσαν σε σχολεία Μέσης (δημόσια και ιδιωτικά) το 1960-61, ο αριθμός τους ανήλθε στις 45.000 το 1970-71 και στις 49.700 το 1973-74. Αυτοί οι αριθμοί αντιστοιχούσαν στο 43% του συνολικού πληθυσμού παιδιών ηλικίας 12-17, το 1960-61 και στο 72% το 1973-74³⁵⁶.

Οι ρυθμοί αύξησης του ποσοστού αποφοίτων Δημοτικού που συνέχιζαν στη Μέση Εκπαίδευση, είναι συγκρίσιμοι με τους διεθνείς μέσους όρους για τη δεκαετία 1960-70. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία της UNESCO, η αύξηση αυτή στις ανεπτυγμένες χώρες ανερχόταν στο 4,3%, ενώ στις υπό ανάπτυξη χώρες στο 9,1%³⁵⁷. Επομένως, η αύξηση κατά 8% στην Ελληνοκυπριακή Μέση Εκπαίδευση (δημόσια και ιδιωτική), αντανακλά μια φάση ανάπτυξης η οποία προσεγγίζει περισσότερο το επίπεδο των υπό ανάπτυξη χωρών. Την ίδια στιγμή, όμως, αντικατοπτρίζει και τη σχετική ωρίμανσή της προς το τέλος της δεκαετίας. Επρόκειτο για τη διεθνή τάση της περιόδου, όπως την κατέγραψε ο J. H. Goldthorpe: «*Με την επέκταση της παροχής του εκπαιδευτικού αγαθού στις οικονομικά προηγμένες δυτικές κοινωνίες, η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο,*

Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960, [Λευκωσία 1960] σ. 20 και 22. Το ποσοστό αυτό περιορίζεται στο 68 % (74% από τα αγόρια, 60% από τα κορίτσια) αν ληφθούν υπόψη μόνο τα δημόσια σχολεία Μέσης (βλέπε *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, πίνακας σ. 56). Ας σημειωθεί ότι, τα ποσοστά αυτά του 1960-61 για την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, συμβάδιζαν με τα αντίστοιχα του 1964-65 για την Ελλάδα (βλέπε Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδριάσεις ΚΔ' , Παρασκευή 28 Αυγούστου 1964, αγόρευση Λουκή Ακρίτα*). Μέχρι δε την καθιέρωση της 9χρονης δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα με τη Μεταρρύθμιση του 1964, το ποσοστό συνολικά των παιδιών ηλικίας Δευτεροβάθμιας, που φοιτούσαν, κινούνταν σταθερά κάτω από ή γύρω στο 50% (βλέπε *Αιτιολογική Έκθεσις επί του Σχεδίου Νόμου «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως» 309/1976*).

³⁵³ Γεωργίου, Α. *Ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών, εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης και η θεωρία της μεγιστοποίησης της μάθησης*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Λευκωσία 1994, σ. 27-28

³⁵⁴ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 25, Ιούνιος 1964, [Κείμενο Δρα Α. Κούρου] σ. 245-246. Στο κείμενο γίνεται λόγος για ποσοστό 70% αποφοίτων των Δημοτικών που εγγράφονται σε Γυμνάσια. Η αναφορά αυτή είναι επισφαλής, εκτός των άλλων και επειδή δεν είναι σαφές αν περιλαμβάνει τις εγγραφές σε ξενόγλωσσα ιδιωτικά σχολεία Μέσης, ούτε και αν λαμβάνει υπόψη το ποσοστό των αποτυχόντων στις εξετάσεις για τα δημόσια σχολεία Μέσης, που τελικά δεν εγγράφηκαν πουθενά.

³⁵⁵ Υπουργείο Παιδείας, *Η Εκπαίδευσις εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, σ. 11

³⁵⁶ Μάτσης, Σ. «Μαζικοποίηση της Εκπαίδευσης: Οικονομικές πτυχές και επιπτώσεις», στο *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Έκδοση του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου, Λευκωσία 1986, σ. 86-87

³⁵⁷ Μπαλασσά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 59. Ένα μέρος βέβαια του 9.1%, είναι αποτέλεσμα της αύξησης του πληθυσμού σε πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου αυτή την περίοδο (πράγμα το οποίο δεν αφορούσε την Κύπρο, όπου ο πληθυσμός, λόγω κυρίως των δύο μεταναστευτικών ρευμάτων της δεκαετίας του 1960, δεν παρουσίαζε σημαντική αύξηση). Βλέπε Τομπαΐδης, Δ.Ε. *Η ισότητα ευκαιριών στην Εκπαίδευση*, Έκδοση 2η, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982, σ. 9.

εξαπλώθηκαν παγκόσμια, έγιναν υποχρεωτικές και δωρεάν. Επιπλέον, ειδικά κατά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα αυξήθηκε ο αριθμός των νέων που παρέμεναν στο εκπαιδευτικό σύστημα και μετά τη λήξη της υποχρεωτικής τους εκπαίδευσης...»³⁵⁸.

Η «έκρηξη πληθυσμού» στη Μέση κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970 συσώρευσε αρκετά προβλήματα. Δημιουργήθηκε έτσι η αίσθηση ότι μόνο μέσα από πιο συλλογικές διαδικασίες ήταν εφικτή η αντιμετώπισή τους. Ο υπουργός Παιδείας Φρ. Πετρίδης αποφάσισε τη σύσταση Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, με ευρεία συμμετοχή συνδικαλιστικών και κοινωνικών φορέων. Η απόφαση όμως βράδυνε στην υλοποίησή της. Εν τέλει, το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο θα διαδραματίσει κάποιο ρόλο μετά το 1975³⁵⁹.

Η κυριαρχία των κλασικών αντιλήψεων στη Μέση Εκπαίδευση ενθάρρυνε μια γενικότερη έμφαση στην προώθηση του **κλασικού αθλητισμού** μέσω των σχολείων. Η τάση αυτή ήταν απότοκο και της παράδοσης που είχε δημιουργηθεί στη Μέση κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Βρετανικής διοίκησης. Διατέθηκαν, λοιπόν, τα υλικά μέσα και δόθηκε η ηθική υποστήριξη για την ανάπτυξη του κλασικού αθλητισμού, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Η ΕΚΣΚ έθεσε τις βάσεις γι' αυτή την πολιτική³⁶⁰, την οποία συνέχισε – κατά ελαφρώς φθίνοντα τρόπο – το Υ.Π.³⁶¹.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, άρχισε να χαλαρώνει ο εκτός σχολείου **έλεγχος των μαθητών**. Η αύξηση του αριθμού των μαθητών Μέσης καθιστούσε αδύνατη τη συνέχιση του θεσμού οι παιδονόμοι να ελέγχουν τα απογεύματα χώρους που σύχναζαν (ή που απαγορευόταν να συχνάζουν, όπως κινηματογράφοι, θέατρα, καφενεία κλπ.) μαθητές, ή να περιέρχονται τις συνοικίες. Γι' αυτό το λόγο, από το Σεπτέμβριο του 1965 καταργήθηκε το πηλίκιο, που έφερε διακριτικό σήμα του σχολείου και το φορούσαν υποχρεωτικά οι μαθητές και εκτός σχολείου για να αναγνωρίζονται. Το 1971-72 καταργήθηκε και το μεταλλικό σήμα-κονκάρδα³⁶².

³⁵⁸ Goldthorpe, J.H. "Class Analysis and the Reorientation of the Class Theory", στο *The British Journal of Sociology*, Vol. 47, No. 3, September 1996, p. 487

³⁵⁹ Κ.Α. 112/1971/1-2 «Εκπαιδευτικό Συμβούλιο – 1 Φεβρουαρίου 1971 - 3 Ιουλίου 1975»

³⁶⁰ Κ.Α. Ε10/2/421-423 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 18^{ης} Συνεδρίασεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.2.1962»

³⁶¹ Βλέπε τις επετηρίδες των Γυμνασίων – και ιδιαίτερα του θεωρούμενου ως πρωτοποριακού σχολείου στον τομέα αυτό, του Παγκυπρίου Γυμνασίου – των ετών 1959-74.

³⁶² Η μεταβατική αυτή περίοδος προκάλεσε και τις αναμενόμενες συζητήσεις ανάμεσα στους γονείς. Βλέπε για παράδειγμα το διάλογο επιστολογράφων στην εφημερίδα *Χαραυγή*, τέλη Σεπτεμβρίου και αρχές Οκτωβρίου 1965. Οι παρατιθέμενες απόψεις αντανακλούν και τη διαπάλη των αντιλήψεων για τη θέση του μαθητή μέσα στην κοινωνία (στρατευμένος στην ιδιότητά του επί 24 ώρες την ημέρα, ή ελεύθερος πολίτης με δυνατότητα δραστηριοτήτων μετά το σχολείο).

(4) Η κοινωνική σύνθεση των μαθητών Μέσης Εκπαίδευσης και οι συναρτήσεις της με παράγοντες όπως η αποχή, η διαρροή και η σχολική αποτυχία, μπορούν να συσχετιστούν με τις τάσεις που καταγράφει η έρευνα σε άλλες χώρες εκείνης της περιόδου³⁶³. Τα στατιστικά δεδομένα που αναφέρουν οι P. Bourdieu και J.C. Passeron, για τη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού της Γαλλίας στη Μέση Εκπαίδευση και του φοιτητικού πληθυσμού³⁶⁴, μπορούν να συσχετιστούν με τα αντίστοιχα δεδομένα της Κύπρου. Φαίνεται, βέβαια, να υπάρχουν ειδικές αποκλίσεις, που αφορούν ιδιαίτερα τη συνέχιση σπουδών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

Η απουσία επαρκών επίσημων στοιχείων στην Κύπρο, δεν επιτρέπει να εξαχθούν ακριβή συμπεράσματα για την κοινωνική σύνθεση της μαθητικής αποχής ή διαρροής στη Μέση, ούτε και για τη σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού. Εντούτοις, υπάρχουν αξιόπιστες ενδείξεις ότι η μαθητική αποχή και διαρροή στο Γυμνάσιο έπληττε κατά κανόνα παιδιά των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Ακόμη και η διέξοδος της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης δε λειτουργούσε κατά τρόπο που να αμβλύνει αρκετά τη γενική εικόνα: Η συντριπτική πλειονότητα των παιδιών που είτε δεν εγγράφονταν καθόλου σε σχολείο της Μέσης, είτε το εγκατέλειπαν σε κάποιο στάδιο, προέρχονταν από τα χαμηλότερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα. Επομένως, όσον αφορά το σκέλος της Μέσης Εκπαίδευσης, υπάρχει σε γενικές γραμμές σχετική αντιστοιχία.

Κατά έμμεσο τρόπο, στοιχεία γι' αυτό το θέμα μπορούμε να αντλήσουμε από έρευνα του εκπαιδευτικού ψυχολόγου Α. Παπαϊωάννου, που αφορούσε αποκλειστικά το σχολικό έτος 1969-70³⁶⁵. Με βάση αυτά τα στοιχεία, μπορεί με σχετική αξιοπιστία να απεικονιστεί η κοινωνική σύνθεση (με παράμετρο το επάγγελμα του πατέρα) των μαθητών στη δημόσια και ιδιωτική Μέση Εκπαίδευση, σε σύγκριση με τη Δημοτική, όπου η φοίτηση ήταν καθολική. Το 1969-70 λοιπόν, είχαμε την πιο κάτω εικόνα σύνθεσης του μαθητικού πληθυσμού στη Δημοτική και στη Μέση Εκπαίδευση:

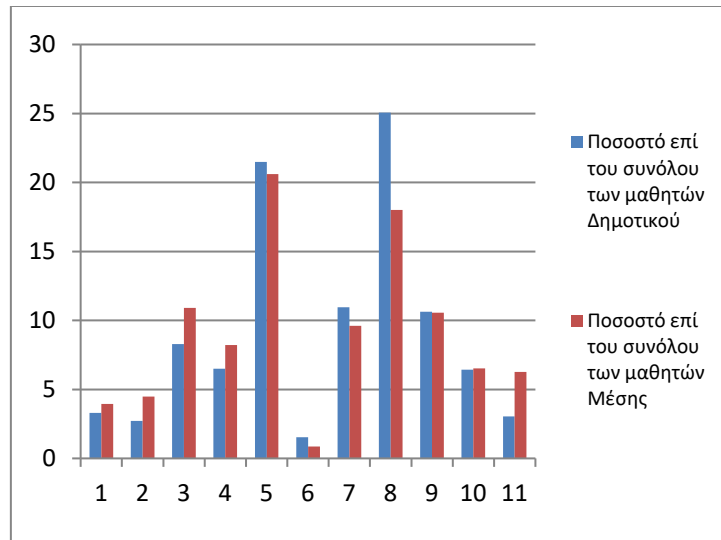
³⁶³ Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση των αντίστοιχων δεδομένων στο σύγχρονο Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας, μπορεί να βρει κανείς στο Σταμέλος, Γ. *Προσπάθεια ιχνηλασίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος γ'*, Εκδόσεις Ψηφίδα, Αθήνα 2002, ιδιαίτερα στο Γ' Μέρος.

³⁶⁴ Bourdieu, P. – Passeron, J.C. *Les Héritiers*, Minuit, Paris 1964

³⁶⁵ Παπαϊωάννου, Α. «Κοινωνικο-οικονομική προέλευση των μαθητών των σχολείων Μέσης Εκπαιδευσεως», στο *Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου, Έτος Θ'*, Τεύχος 17-18, Λευκωσία 1970, σ. 43-60

Επάγγελμα πατέρα:

1. Ελεύθεροι Επαγγελματίες και Τεχνικοί
2. Διευθυντές και Ανώτερα Διοικητικά στελέχη
3. Υπάλληλοι Γραφείου
4. Πωλητές
5. Γεωργοκτηνοτρόφοι και συναφή επαγγέλματα
6. Εργάτες ορυχείων και μεταλλείων
7. Εργαζόμενοι στις Μεταφορές και Επικοινωνίες
8. Βιοτέχνες και Ειδικευμένοι Εργάτες
9. Ανειδίκευτοι Εργάτες
10. Υπηρεσίες και Ψυχαγωγία
11. Ανεπάγγελτοι ή μη κατατάξιμοι

Σημείωση: Στη στήλη 11, πιθανότατα συγκαταλέγονται και παιδιά διπλωματών και μελών στρατιωτικών αποστολών, από την Ελλάδα και άλλες χώρες.

Το γεγονός ότι αντλούμε τα πιο πάνω στοιχεία κατά έμμεσο τρόπο, δεν επιτρέπει να θεωρηθούν απολύτως ασφαλή. Εξάλλου, ο τρόπος διεξαγωγής της έρευνας και άλλα χαρακτηριστικά της (όπως οι επαγγελματικές κατηγορίες και η μέθοδος συλλογής των ερωτηματολογίων), δεν επιτρέπουν την κατά απόλυτο τρόπο εξαγωγή συμπερασμάτων. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που παρεμβάλλονται εκείνη την περίοδο παράγοντες όπως οι αλλαγές στην κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού και η έντονη επαγγελματική κινητικότητα, οι οποίοι δεν επιτρέπουν αυτόματη προβολή των στοιχείων της Δημοτικής σε εκείνα της Μέσης. Επιτρέπουν όμως να σχηματιστεί μια γενική εικόνα. Με βάση το διάγραμμα, οι γονείς με τα λίγο-πολύ προνομιούχα επαγγέλματα των πόλεων (1-4), φαίνεται να ωθούν τα παιδιά τους σε συνέχιση των σπουδών τους στη Μέση Εκπαίδευση. Η τάση των γεωργοκτηνοτρόφων (5) – που παρατηρούνταν από τα τέλη της Αγγλοκρατίας – να θέλουν τα παιδιά τους να ξεφύγουν από την οικογενειακή παράδοση, μέσω της Εκπαίδευσης, συγκρατούσε τα ποσοστά σε σχετικά ικανοποιητικά επίπεδα. Κάτι ανάλογο μπορεί να λεχθεί και για το χώρο των ανειδίκευτων εργατών(9). Αντίθετα, δε συνέβαινε το ίδιο με τους βιοτέχνες³⁶⁶ και τους ειδικευμένους εργάτες (8), όπου εδώ η διαφορά είναι σημαντική. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, με βάση τα στοιχεία της συγκεκριμένης έρευνας, οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις γίνονται εξαιρετικά προφανείς, εάν γίνουν ποσοτικοποιήσεις στη βάση των κριτηρίων ιδιωτική-δημόσια Εκπαίδευση, ή Γενική-Τεχνική Εκπαίδευση. Οι εύπορες οικογένειες έχουν ποσοστό που αγγίζει το 50% του συνόλου των μαθητών της ιδιωτικής

³⁶⁶ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, ιδιαίτερα στην Κύπρο εκείνης της περιόδου, ο βιοτέχνης περίπου συνέπιπτε με τον ειδικευμένο εργάτη. Ανάμεσα στις βιοτεχνίες συγκαταλέγονταν κυρίως μηχανουργία αυτοκινήτων, ηλεκτρολογικά εργαστήρια, εμποροραφεία και συνοικιακά υποδηματοποιεία. Στη συντριπτική τους πλειονότητα οι βιοτεχνίες ήταν πολύ μικρές μονάδες, των 1-3 εργατών.

Εκπαίδευσης. Στην Τεχνική Εκπαίδευση, 45% των μαθητών προέρχονταν από οικογένειες με πατέρα τεχνίτη ή εργάτη (ειδικευμένο ή ανειδίκευτο).

Μια άλλη έρευνα, του 1970, ειδικά για την επαρχία Πάφου, είναι επίσης ενδεικτική, ειδικά για την παράμετρο πόλη-ύπαιθρος³⁶⁷. Παρά το γεγονός ότι ο στόχος της ήταν άλλος (διερεύνηση της σχέσης βαθμού απολυτηρίου Δημοτικού και αποτελεσμάτων στις εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο), αποκαλύπτει έμμεσα και κοινωνικές διαφοροποιήσεις: Από τους 1.116 αποφοίτους Δημοτικού, προσήλθαν σε εξετάσεις για εισαγωγή σε δημόσιο Γυμνάσιο οι 708. Οι απόφοιτοι που προέρχονταν από την πόλη προσήλθαν κατά 93% στις εξετάσεις, ενώ από τους αποφοίτους της υπαίθρου (και των περιαστικών περιοχών) προσήλθε μόνο το 59%. Μάλιστα, ενώ το ποσοστό αποτυχίας των παιδιών που προέρχονταν από την πόλη ήταν 11.5%, το αντίστοιχο των παιδιών της υπαίθρου ήταν 18.6%. Η περίπτωση της Πάφου είναι ενδιαφέρουσα, γιατί εκείνη την περίοδο αποτελούσε μια κάπως αποκομμένη επαρχία, κοινωνικά θεωρούμενη ως πιο συντηρητική (συνολικά) από τις άλλες. Είχε μεγάλο γεωργοκτηνοτροφικό τομέα, αλλά και μια συγκριτικά ισχυρή μεσοαστική τάξη στην πόλη, η οποία χαρακτηριζόταν από φιλοπρόοδο πνεύμα.

Την επόμενη χρονιά η έρευνα γενικεύθηκε και έδωσε στοιχεία για όλη την Κύπρο. Σ' αυτή διαφάνηκε ότι το 88% των αποφοίτων Δημοτικού παγκύπρια που προέρχονταν από τις πόλεις προσήλθε σε εξετάσεις εισαγωγής στο Γυμνάσιο, ενώ από τους αποφοίτους που προέρχονταν από την ύπαιθρο, προσήλθε μόνο το 68%. Το ποσοστό αποτυχίας ήταν 16.5% για τους προερχόμενους από την πόλη και 18.6% για τους προερχόμενους από την ύπαιθρο³⁶⁸. Μπορεί δε να υποτεθεί με σχετική ασφάλεια – που ενισχύεται και από την έρευνα για το επάγγελμα πατέρα των μαθητών – ότι η πλειονότητα των μαθητών που κατέφευγαν στην ιδιωτική εκπαίδευση και δεν καταγράφονται εδώ, προερχόταν από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα των πόλεων και κατά κανόνα είχαν χαμηλότερα ποσοστά αποτυχίας απ' ότι οι ενδιαφερόμενοι για τη δημόσια Μέση Εκπαίδευση. Εάν συνυπολογιστεί αυτός ο παράγοντας, η πραγματική διαφορά στο ποσοστό αποτυχίας μεταξύ πόλης και υπαίθρου, είναι πολύ μεγαλύτερη των 2 ποσοστιαίων μονάδων.

Θα πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι, ακόμη και όταν άρχισαν κάποιες σπερματικές

³⁶⁷ Παπαϊωάννου, Α. «Εισιτήριοι Εξετάσεις Γυμνασίων», στο *Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών*, Έτος Ι', Τεύχος 19-20, Λευκωσία 1971, σ. 33-42

³⁶⁸ Παπαϊωάννου, Α. «Εισιτήριοι Εξετάσεις Γυμνασίων 1971», στο *Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 21-22, Λευκωσία 1972, σ. 34-69. Στο βαθμό που τα παρεχόμενα στοιχεία επιτρέπουν την εξαγωγή συμπερασμάτων γενικότερου χαρακτήρα, μπορούμε να σημειώσουμε ότι παρουσιάζεται σαφής αντανάκλαση των κοινωνικών διαφορών, τουλάχιστον στον άξονα πόλη-ύπαιθρος: Στις επαρχίες όπου η πόλη διέθετε ισχυρή μικροαστική και μεσοαστική τάξη και την ίδια στιγμή η ύπαιθρός της σημαντικό παραδοσιακό αγροτικό τομέα, η ψαλίδα της διαφοράς στα ποσοστά προσέλευσης στις εξετάσεις προβαλλόταν και στα αντίστοιχα ποσοστά αποτυχίας.

συζητήσεις στην Κύπρο (μετά το 1965) με χαρακτήρα «Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης» – κυρίως από στελέχη της Εκπαίδευσης που είχαν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές στη Βρετανία και στις ΗΠΑ – υπέφωσκε πάντα σε αυτές η βεβαιότητα της «κυπριακής ιδιαιτερότητας»: Οι αναφορές σε διακριτές κοινωνικές τάξεις και στους αντικατοπτρισμούς τους στην Εκπαίδευση, γίνονταν μόνο σε σχέση με άλλες κοινωνίες. Όταν το ζήτημα μεταφερόταν στην Κύπρο, εμφανιζόταν ως πολύ ισχυρό το στερεότυπο ότι στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι σαφώς διακριτές οι κοινωνικές τάξεις και ότι «λίαν διακεκριμένη πλειονότης των ανωτάτων ηγετών της ερεύνης ημών προέρχονται εκ μέσου και κατωτάτου εισοδήματος οικογενειών»³⁶⁹. Έτσι, η βεβαιότητα ότι το σχολείο και η Ανώτερη Εκπαίδευση ήταν ο χώρος όπου είχαν την ευκαιρία να προκόψουν οι λιγότερο προνομιούχοι, λειτουργούσε ως ανάχωμα για οποιοδήποτε ουσιαστικό προβληματισμό και έρευνα, που να αποδώσουν στη συνέχεια συγκεκριμένα στοιχεία. Ακόμη και στις πολύ λίγες περιπτώσεις όπου διεξάγονταν μικροέρευνες και αποδείκνυαν ότι η συνάρτηση κοινωνικής προέλευσης-μορφωτικού κεφαλαίου και σχολικής επίδοσης ήταν άμεση και στην Κύπρο, το συμπέρασμα χρησιμοποιούνταν κατά τρόπο αντίστροφο του αναμενόμενου: Για να στηρίξει είτε την αναγκαιότητα αυστηρότερης επιλογής και απόρριψης, είτε την ορθότητα του μέτρου για διαχωρισμό των μαθητών σε τμήματα με βάση την επίδοση³⁷⁰.

Η άτυπη μαζικοποίηση της Ελληνοκυπριακής Μέσης Εκπαίδευσης, προκάλεσε κάποια αμηχανία, καθώς και τις πρώτες συζητήσεις για τον τρόπο προσαρμογής του σχολείου στα νέα δεδομένα. Τα ποσοστά αύξησης της φοίτησης στη Μέση, ήταν ανάλογα εκείνων που καταγράφονταν σε έρευνες του ΟΕCD για την Ιταλία, την Πορτογαλία και την Τουρκία, δηλαδή χώρες που ξεκίνησαν με χαμηλό ποσοστό φοίτησης στη Μέση Εκπαίδευση τη δεκαετία του 1950³⁷¹. Η τάση για εκδημοκρατισμό της Εκπαίδευσης που ερχόταν από το εξωτερικό συγκρουόταν με τους πρακτικούς τρόπους επίλυσης των προβλημάτων που προκαλούσε η ανομοιογένεια – μορφωτική και ταξική – του μαθητικού πληθυσμού στα Γυμνάσια³⁷².

³⁶⁹ Κουτσάκος, Ι.Γ. «Από την Κοινωνιολογία της Παιδείας», στο *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Ε', Τεύχος 6, Λευκωσία 1967, σ. 13

³⁷⁰ Περισιάνης, Π.Κ. «Διαχωρισμός των μαθητών σύμφωνα με την επίδοση», στο *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Ε', Τεύχος 6, Λευκωσία 1967, σ. 45-52. Η μελέτη καταπιάνεται με το μέτρο που εφάρμοσε στο Π.Γ. ο Φρ. Πετρίδης για διαχωρισμό των μαθητών σε τμήματα ανάλογα με την επίδοσή τους. Ενσωματώνει στοιχεία για την κοινωνική και μορφωτική κατάσταση των οικογενειών των μαθητών της Γ' τάξης του σχολείου (πόλη-προάστιο-ύπαιθρος, επάγγελμα πατέρα, αν υπάρχει βιβλιοθήκη στο σπίτι). Παρατηρεί ότι η κοινωνική-μορφωτική αντανάκλαση στην επίδοση είναι σαφέστατη και καταλήγει προτείνοντας τη συνέχιση του μέτρου του διαχωρισμού, με μεγαλύτερη μάλιστα ευχέρεια στη διαμόρφωση των Α.Π. – ώστε στα τμήματα μειωμένης επίδοσης να διδάσκονται μόνο τα απλούστερα τμήματα του Α.Π..

³⁷¹ Τομπαΐδης, Δ.Ε. *Η ισότητα ευκαιριών στην Εκπαίδευση*, Δεύτερη έκδοση, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982, σ. 10-11

³⁷² Βλέπε πιο πάνω για τις συζητήσεις γύρω από την πρακτική του διαχωρισμού των τμημάτων κατά επίδοση

Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν συγκεντρωτικά στοιχεία που να επιτρέπουν την απολύτως ασφαλή εξαγωγή συμπερασμάτων, τα όσα παραθέτουν διευθυντές Γυμνασίων στις λογοδοσίες τους για τη σύνθεση της προέλευσης του μαθητικού πληθυσμού τους (ύπαιθρος – πόλη) και τα προβλήματα επίδοσης και προσαρμογής μεγάλου ποσοστού μαθητών προερχομένων από την ύπαιθρο, φαίνεται να συμπλέουν με ερμηνείες ερευνητών σε άλλες χώρες³⁷³. Συνάδουν, επίσης, με την αποτίμηση που έκανε ο P. Bourdieu, έχοντας υπόψη του σχετικές έρευνες: Το εισόδημα της οικογένειας εμφανίζεται να είναι σημαντικός παράγοντας για τη σχολική επιτυχία³⁷⁴. Αλλά πιο καθοριστικός εμφανίζεται να είναι – με αποκαλυπτική απόκλιση στις περιπτώσεις ίσων περίπου εισοδημάτων – ο παράγοντας «μορφωτικό κεφάλαιο»³⁷⁵ και η «ύπαρξη ή η απουσία μορφωτικών προνομίων» ανάλογα με το χώρο κατοικίας, στην πόλη ή στην ύπαιθρο³⁷⁶. Σ' αυτή την κατεύθυνση συνηγορούν και τα ανεπίσημα στοιχεία από μετέπειτα μικρές έρευνες κυπρίων κοινωνιολόγων, στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Η κοινωνική προέλευση (τόπος διαμονής, κοινωνική τάξη κλπ.) διαδραμάτιζε και στην Κύπρο πολύ σημαντικό ρόλο· τόσο στην επίδοση, όσο και στην επιλογή του τύπου σχολείου ή κλάδου Μέσης Εκπαίδευσης³⁷⁷.

των μαθητών, που πρωτοεφαρμόστηκε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο από τον Φρ. Πετρίδη. Ο ίδιος ο Διευθυντής έκανε άμεση σύνδεση ανάμεσα στην επίδοση και την κοινωνική προέλευση των μαθητών – θεωρώντας ως καθοριστικό παράγοντα το χαμηλότερο πολιτιστικό επίπεδο της υπαίθρου [Επετηρίδες Π.Γ. 1963-1970 και κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης»].

³⁷³ Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 151 (για τον παράγοντα «έλλειμμα νοοτροπίας» φιλοδοξιών και κινήτρων επιτυχίας στους γόνους κατώτερων στρωμάτων, με βάση έρευνες στις ΗΠΑ – βλέπε σχετικά το ερευνητικό έργο του B.C. Rosen).

³⁷⁴ Τη διαφωνία μεταξύ όσων επέμεναν στη μεγάλη σημασία του παράγοντα «εισοδηματική τάξη» και όσων έδιναν βαρύτητα στον παράγοντα «πνευματική κληρονομιά» (ή «μορφωτικό κεφάλαιο»), επιχείρησε να γεφυρώσει εν μέρει ο R. Boudon με την υπογράμμιση του παράγοντα «κοινωνική θέση» – και ως φορέα κοινωνικού προτύπου («modèle»). Βλέπε Boudon, R. *L' inégalité des chances*, Edition A. Colin, Paris 1973, ιδιαίτερα σ. 128.

³⁷⁵ Ο όρος καθιερώθηκε μετά τη μεγάλη αίσθηση που προκάλεσε το συνολικό έργο και οι προσεγγίσεις του P. Bourdieu. Στις ΗΠΑ υιοθετήθηκε και έτυχε ερευνητικής επεξεργασίας κυρίως από τον B. Bernstein – παρά την κάποια αμφισβήτηση της εργασίας του (βλέπε απόσπασμα και αξιολόγηση στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 445-447).

³⁷⁶ Bourdieu, P. «Το συντηρητικό σχολείο» [1966], στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985. Βλέπε επίσης σχετικές έρευνες στην Ελλάδα, με βάση δεδομένων από την αμέσως μετά το 1974 περίοδο: Τομπαΐδης, Δ. *Ισότητα Ευκαιριών στην Εκπαίδευση*, Έκδοση 2^η, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982 [ιδιαίτερα τους πίνακες στη βάση στοιχείων του OECD, σ. 10, 12, 20 και 22] και Πυργιωτάκης, Ι. *Κοινωνικοποίηση και Εκπαιδευτικές Ανισότητες*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982 [ιδιαίτερα τις σ. 21-23, 140, 145 και 151, όπου και συγκριτικά στοιχεία από άλλες περιόδους και χώρες]. Έμμεσα επιβεβαιωτικά συμπεράσματα για την Κύπρο, μπορούν να εξαχθούν από τα στοιχεία που περιέχονται σε έρευνα της Ε. Ράγκου (με βάση δεδομένων από το 1973 και μετά) για την επαγγελματική κινητικότητα μεταξύ γονέων και παιδιών. Σ' αυτή διαφαίνεται και η δυναμική που υπήρχε γονείς χαμηλού επαγγελματικού κύρους στην ύπαιθρο να ωθούν τα παιδιά τους σε επαγγέλματα «κολάρου». Βλέπε Ράγκου, Ε. *Όψεις Κοινωνικής Μεταβολής, Γεωγραφική και Επαγγελματική Κινητικότητα στη Σύγχρονη Κυπριακή Κοινωνία*, Έκδοση Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Λευκωσία 1983, ιδιαίτερα πίνακες 35-39.

³⁷⁷ Κεφάλαια, Μ. «Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», στο *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Έκδοση του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου, Λευκωσία 1986, σ. 47-49

Η εκάστοτε αύξηση του αριθμού μαθητών των σχολείων Μέσης παρουσιάζει χαρακτήρα υπολογίσιμης άμβλυνσης της διάκρισης φύλου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της σύγκρισης μεταξύ 1960-61 και 1961-62. Συνυπολογίζοντας και τον παράγοντα «κοινοτικοποίηση ιδιωτικών σχολείων» όπως εξελίχθηκε το 1961-62, η αύξηση του αριθμού κοριτσιών είναι το 66% της συνολικής στη δημόσια Μέση Γενική (από 14.634 σε 14.909 τα αγόρια, από 8.604 σε 9.154 τα κορίτσια)³⁷⁸. Από το 1966-67 θα υπάρχει, κατά προσέγγιση, αριθμητική εξίσωση των δύο φύλων στην Α΄ τάξη, ενώ τα κορίτσια θα αποτελούν την ίδια χρονιά το 46% του συνολικού πληθυσμού των μαθητών δημόσιας Μέσης Γενικής – με σταθερή άνοδο κάθε χρόνο³⁷⁹. Στην ιδιωτική Μέση Εκπαίδευση, από το 1966-67 ο αριθμός των κοριτσιών θα είναι ελαφρώς μεγαλύτερος εκείνου των αγοριών, σε ένα σύνολο 9.000 περίπου μαθητών³⁸⁰. Η διαφορά θα αμβλυνθεί κάπως και στην Τεχνική Εκπαίδευση, παρά το γεγονός ότι τα αγόρια εκεί θα εξακολουθήσουν να είναι κατά πολύ περισσότερα των κοριτσιών³⁸¹.

Πάντως, από νωρίς οι διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής έδειχναν να έχουν επαρκή συνείδηση του γενικότερου **κοινωνικού ρόλου του σχολείου**, παρά την ιδεαλιστική επίκληση της «αταξικής» ιδιομορφίας της ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης. Ήταν σαφώς επηρεασμένοι από το ευρύτερο κλίμα της εποχής, που αναβάθμιζε σε όλο τον ανεπτυγμένο κόσμο το ρόλο του κράτους και μετέτρεπε σε αξία αδιαμφισβήτητη το κράτος-πρόνοιας³⁸². Επιχείρησαν, λοιπόν, να επεκτείνουν το ρόλο του σχολείου πέραν του τυπικού Ωρολογίου Προγράμματος. Στη Μέση Εκπαίδευση ιδιαίτερα, προσπάθησαν εξ αρχής να τονώσουν τον παρεμβατικό κοινωνικά χαρακτήρα του, ενισχύοντας υπηρεσίες που άμβλυναν τις αδυναμίες των κατώτερων στρωμάτων (σχολιατρικές υπηρεσίες, συσσίτια, υποτροφίες για τους άπορους μαθητές)³⁸³. Παράλληλα, επέκτειναν τη διδακτική δραστηριότητα του σχολείου, προσφέροντας ενισχυτικά μαθήματα σε αδύνατους ή/και άπορους μαθητές³⁸⁴.

Βεβαίως, στην πραγματικότητα η κοινωνική διάσταση (προέλευση, μορφωτικό

³⁷⁸ Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62, Λευκωσία 1962, πίνακας 12, σ. 50-51

³⁷⁹ Ετήσια Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966), Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, πίνακας σ. 41

³⁸⁰ Στο ίδιο, πίνακας σ. 45

³⁸¹ Στο ίδιο, πίνακας σ. 42

³⁸² Ματθαίου, Δ. «Νέες Ορίζουσες και Ορισμοί του Εκπαιδευτικού Έργου στην Εποχή της Ύστερης Νεοτερικότητας – Η προβληματική της Εκπαιδευτικής Πολιτικής σε Αναψηλάφηση», στο Χατζηδήμου, Δ. [Επιμ.], *Παιδαγωγική και Εκπαίδευση (Τιμητικός Τόμος για τα 65χρονα του Καθηγητή Παναγιώτη Δ. Ξωχέλλη)*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 438

³⁸³ Βλέπε τις σχετικές αναφορές στο παρόν κεφάλαιο.

³⁸⁴ Κ.Α. Ε10/8/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσεις 79 – Ημερομηνίας 6.11. 1961»

κεφάλαιο, εισόδημα) παρέμεινε ισχυρή μέχρι το τέλος της περιόδου. Αποτυπωνόταν στην αποχή από τη Μέση, στη διαρροή, αλλά και στην επιλογή τύπου σχολείου ή κλάδου. Αυτό συνέβαινε για δύο κυρίως λόγους: (α) Υπήρξε αργοπορία στην επέκταση της δωρεάν εννεαετούς υποχρεωτικής Εκπαίδευσης (η υλοποίησή της άρχισε σταδιακά το 1972-73 και ολοκληρώθηκε μετά το 1974). Για το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου, τα δίδακτρα στη Μέση Εκπαίδευση θεωρούνταν αρκετά υψηλά – και ήταν σοβαρός αποθαρρυντικός παράγοντας για τα κατώτερα οικονομικά στρώματα. (β) Η οργάνωση της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, παρά τις έριδες και την κατίσχυση αρχικά της φιλοσοφίας Σπυριδάκι, πήρε χαρακτήρα «παροχέτευσης» των γόνων κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων στην αγορά εργασίας. Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι, παρά τις προσπάθειες οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου των μαθητών με απογευματινές δραστηριότητες και ενισχυτικά μαθήματα – ιδιαίτερα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και στο Γυμνάσιο Κύκκου – καθ' ομολογία των ίδιων των διευθυντών των σχολείων³⁸⁵, τελικά κατίσχυσε η κοινωνική πραγματικότητα: Η κοινωνική προέλευση των μαθητών καθόριζε το βαθμό συμμετοχής και εν τέλει την ίδια τη μοίρα αυτών των προγραμμάτων, που οδηγήθηκαν σε μαρασμό προς τα τέλη της περιόδου. Αυτό σηματοδότησε την τελική επιβολή των κοινωνικών και πολιτισμικών ανισοτήτων επί του παρεμβατικού κοινωνικά ρόλου του σχολείου, κατά έναν τρόπο που δικαίωνε τον P. Bourdieu³⁸⁶.

Μπορεί, λοιπόν, να λεχθεί ότι, παρά τις επιμέρους προσπάθειες, σε γενικές γραμμές οι κοινωνικές ανισότητες εξακολουθούσαν να αντικατοπτρίζονται στη φοίτηση στη Μέση Εκπαίδευση. Η καθολική φοίτηση στη Δημοτική Εκπαίδευση και η σημαντική αύξηση της συνέχισης σπουδών στη Μέση, μετατόπισαν προς τα πάνω το καθοριστικό σημείο έκδηλης εμφάνισης της διάκρισης³⁸⁷. Όμως αυτή εξακολουθούσε να εκφράζεται με τους εξής τρόπους: (α) Τη διαρροή μαθητών και μαθητριών προερχόμενων κυρίως από κατώτερα κοινωνικά

³⁸⁵ Βλέπε ιδιαίτερα τις λογοδοσίες των διευθυντών Παγκυπρίου Γυμνασίου και Παγκυπρίου Γυμνασίου Κύκκου της περιόδου 1964-1969.

³⁸⁶ Bourdieu, P. "L' école conservatrice. Les inégalités devant l' école et devant la culture", στο *Revue française de Sociologie*, Juillard, Paris 1966: «Επειδή ένα φαινόμενο πνευματικού είδους μας οδηγεί να αναγνωρίσουμε τα σημάδια κάποιας ομοιογενοποίησης της κοινωνίας, αρκετοί συγγραφείς ισχυρίζονται ότι οι πολιτισμικές αποστάσεις μεταξύ των τάξεων τείνουν να εξαλειφθούν... Η επιστημονική πείρα επιβεβαιώνει ότι η ιδιοποίηση των πολιτισμικών έργων παραμένει προνόμιο της καλλιεργημένης τάξης». Για τη σχετική σημασία του ελεύθερου χρόνου, σε συνάρτηση με το μορφωτικό κεφάλαιο, την κοινωνική καταγωγή και τις δυνατότητες ιδιοποίησης των αγαθών κατά τη διάρκειά του μόνο από όσους έχουν την «πολιτισμική προδιάθεση» (άρα των ανώτερων/καλλιεργημένων τάξεων), βλέπε Bourdieu, P. – Passeron, J.C. *Les Héritiers*, Minit, Paris 1964. Βλέπε επίσης, Bourdieu, P. *Πρακτικοί Λόγοι για τη Θεωρία της Δράσης*, μτφρ. Ρ. Τοτουντζή, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2000 (ιδιαίτερα το κεφ. «Το Πνεύμα του Κράτους», σ. 98-99).

³⁸⁷ Δεν πρέπει, βεβαίως, να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η υποχρεωτικότητα της φοίτησης στο Δημοτικό δεν μπορούσε με κανένα τρόπο να εξαλείψει τις ανισότητες. Απλώς μετέθεσε την έκδηλη καταγραφή τους στη Μέση Εκπαίδευση. Το κοινωνικό υπόβαθρο και το μορφωτικό κεφάλαιο των οικογενειών των παιδιών του Δημοτικού, εξακολούθησε σε μεγάλο βαθμό να επηρεάζει έντονα την επίδοση και τα κίνητρα φιλοδοξίας και επιτυχίας, τα οποία έρχονταν στη συνέχεια να προδιαγράψουν την αποχή, τη διαρροή, την επίδοση και την επιλογή κλάδου, στη Μέση Εκπαίδευση.

στρώματα και από την ύπαιθρο, κατά τη διάρκεια φοίτησης στο Γυμνάσιο. (β) Τη μη συνέχιση των σπουδών παιδιών από την ύπαιθρο, μετά την αποφοίτηση από τα τριτάξια Γυμνάσια της υπαίθρου. (γ) Την «εκτροπή» σημαντικού ποσοστού των παιδιών αυτών των τάξεων στην Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση³⁸⁸. (δ) Την απορρόφηση του μεγαλύτερου μέρους όσων παιδιών αυτών των τάξεων συνέχιζαν στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, από σχολές «χαμηλών προσδοκιών» (κυρίως από ΑΤΙ και Νοσηλευτική Σχολή στην Κύπρο, ή από χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού – χωρίς καλές προοπτικές εργοδότησης μετά την επιστροφή στην Κύπρο)³⁸⁹. (ε) Την κατάσταση εργασιακού αδιεξόδου στην οποία βρισκόταν η πλειονότητα των αποφοίτων Γυμνασίου που δε συνέχιζαν με κάποιας μορφής σπουδές, ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Κατά κανόνα, επρόκειτο για παιδιά οικογενειών των χαμηλών στρωμάτων. Το χαμηλό «μορφωτικό τους κεφάλαιο» καθήλωνε συχνά την επίδοσή τους, καθιστώντας την απόκτηση του απολυτηρίου μέγιστο στόχο και τη συνέχιση σπουδών αδύνατη. Μια άλλη μερίδα τους εμποδιζόταν από την οικονομική κατάσταση των οικογενειών τους. Αυτοί, ενώ αρχικά είχαν οδηγηθεί από τους γονείς τους στο Γυμνάσιο με την ελπίδα να διαφύγουν από την εργατο-αγροτική τάξη, στη συνέχεια, με μόνο το απολυτήριο Γυμνασίου, δυσκολεύονταν να βρουν θέση εργασίας σε ένα από τα «επαγγέλματα κολάρου». Εδώ παρενέβη το 1971 το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Με επιχείρημα την προβλεπόμενη διόγκωση του ποσοστού ανέργων αποφοίτων Γυμνασίου κατά τα επόμενα χρόνια, ετοίμασε το πρόγραμμα βιομηχανικής κατάρτισης (μετέπειτα Αρχή Βιομηχανικής Κατάρτισης). Απευθυνόταν κυρίως σε αυτή την κατηγορία νέων και παρείχε κατάρτιση σε τεχνικά επαγγέλματα, τα οποία είχαν ζήτηση κυρίως στην αναπτυσσόμενη οικοδομική και τουριστική βιομηχανία³⁹⁰. Με αυτό τον τρόπο, οι απόφοιτοι αυτοί μετατρέπονταν σε αποφοίτους Τεχνικών Σχολών δια της τεθλασμένης.

Επομένως, η σχετική μαζικοποίηση της Μέσης Εκπαίδευσης δεν άμβλυνε σε σημαντικό βαθμό τις κοινωνικές ανισότητες. Σε επίπεδο επαγγελματικής και κοινωνικής ανόδου και προοπτικών, αυτές παρέμειναν ισχυρές. Σε γενικές γραμμές υπήρχε σύμπτωση με τα διεθνή δεδομένα της εποχής, όπως αυτά μεταφέρονται από τον J. Goldthorpe³⁹¹.

³⁸⁸ Βλέπε πιο πάνω, στα ΒΙ(Γ)2, 3 και 4. Για την Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση βλέπε και πιο κάτω.

³⁸⁹ Βλέπε το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

³⁹⁰ Φιλελεύθερος, 19 Αυγούστου 1971. Με ανακοίνωσή του το Υπουργείο κακίζει την κοινωνική προκατάληψη έναντι των τεχνικών επαγγεμάτων και την επιμονή των γονέων να στέλνουν τα παιδιά τους στο Γυμνάσιο. Ζητά δε αναδιάρθρωση των υπηρεσιών Επαγγελματικού Προσανατολισμού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διαπίστωση του Υπουργείου ότι, μεγαλύτερο πρόβλημα αντιμετωπίζουν τα κορίτσια απόφοιτοι Γυμνασίου, επειδή δεν προτιμούν ούτε προτιμώνται για εργοδότηση σε τεχνικά επαγγέλματα.

³⁹¹ Goldthorpe, J.H. "Class Analysis and the Reorientation of the Class Theory", στο *The British Journal of Sociology*, Vol. 47, No. 3, September 1996, p. 487-488

Θα πρέπει επίσης να λαμβάνεται υπόψη και ένας άλλος παράγοντας: Η παροχή υποτροφιών, διευκολύνσεων, ενισχυτικών μαθημάτων κλπ., σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, δεν αμβλύνει τις κοινωνικές διαφορές σε σχέση με τη σχολική διαρροή ή αποχή, ιδιαίτερα στη Μέση Εκπαίδευση. Αυτό γιατί, πέραν του σημαντικού κόστους της ίδιας της Εκπαίδευσης για τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα, στις οικογένειες αυτών των στρωμάτων προσμετράται πολύ περισσότερο ο παράγοντας «διαφυγόντα κέρδη». Δηλαδή, τα έσοδα που θα στερηθεί ο οικογενειακός προϋπολογισμός εάν ένα μέλος φοιτά σε σχολείο αντί να εργάζεται³⁹². Με δεδομένο μάλιστα ότι σε περιόδους ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης τα διαφυγόντα κέρδη αυξάνονται κατακόρυφα – όπως συνέβαινε και στην Κύπρο της υπό εξέταση περιόδου – η διαρροή των ελληνοκυπρίων μαθητών από τη Μέση Εκπαίδευση αποκτούσε σχεδόν αποκλειστικά ταξικό χαρακτήρα.

Οι συζητήσεις γι' αυτές τις παραμέτρους ήταν έντονες στη Δυτική Ευρώπη και στις ΗΠΑ, ιδιαίτερα κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Αποτέλεσαν τη βάση για σημαντικά τμήματα του μετέπειτα ερευνητικού έργου (μέχρι σήμερα)³⁹³. Παρόλα αυτά, στην Κύπρο δεν έφτανε παρά μόνο ένας ασθενής απόηχος τους, ανίκανος να επηρεάσει ουσιαστικά την Εκπαιδευτική Πολιτική. Η όχι και τόσο ισχυρή παρουσία αυτών των προβληματισμών (θεωρητικά και ερευνητικά) στην Ελλάδα³⁹⁴ και η απουσία πανεπιστημίου στην Κύπρο, αποτελούσαν σημαντικούς παράγοντες για τη στειρότητα που παρατηρήθηκε σε αυτό τον τομέα³⁹⁵. Υπήρξαν βεβαίως εξαιρέσεις, όπως εκείνη του Δρα Α. Κούρου, που λόγω μεταπτυχιακών σπουδών σε χώρες της Ευρώπης και λόγω διατήρησης επαφής με τη διεθνή βιβλιογραφία, παρουσίαζαν προτάσεις σαφώς επηρεασμένες από την προβληματική αυτή³⁹⁶.

Μετά τη Μέση Εκπαίδευση, ένα συγκριτικά υψηλό ποσοστό αποφοίτων συνέχιζε με σπουδές στην **Τριτοβάθμια Εκπαίδευση**, στην Κύπρο ή στο εξωτερικό. Αυτή απορροφούσε συνολικά το 22% των νέων ηλικίας 19-23 χρόνων, στις αρχές της δεκαετίας του 1970³⁹⁷. Το

³⁹² Shultz, Th.W. *Η Οικονομική Αξία της Εκπαιδευσεως*, Εισαγωγή-μετάφρασις Γ.Φ. Κουτσουμάρη, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1972, σ. 43-44 και 71-74

³⁹³ Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σ. 135

³⁹⁴ Ο Αριστοτέλης Ζμας αποδίδει το φαινόμενο σε «απουσία πολιτικού σθένους και παιδαγωγικής ωριμότητας», που κρατά ακόμη και σήμερα σε χαμηλά επίπεδα το ενδιαφέρον και τη συγκροτημένη κριτική απέναντι στις λίγες εθνικές και στις διεθνείς έρευνες (όπως η TIMSS και η PISA). Παρά το γεγονός ότι αναφέρεται σε μεταγενέστερες της υπό εξέταση περιόδου, μπορεί να λεχθεί με σχετική ασφάλεια ότι δε θα αποτελούσε αναχρονισμό αν συσχέτιζε κανείς – έστω εν μέρει – τα χαρακτηριστικά αυτά, με ότι συνέβαινε στην Ελλάδα κατά την υπό εξέταση περίοδο. Βλέπε Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σ. 152.

³⁹⁵ Βλέπε το κεφάλαιο «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

³⁹⁶ Κούρος, Α. *Δωρεάν Εκπαιδευσις μέχρι του 15^{ου} έτους*, Έκδοση Υπουργείου Παιδείας Κύπρου, Λευκωσία 1970, ιδιαίτερα σ. 23-31 και 72-73

³⁹⁷ Συγκριτική ανάλυση των στοιχείων που περιέχονται στα εξής: Κυπριακή Δημοκρατία – Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Δημογραφική Έκθεση 2008*, Λευκωσία 2009, σ. 41, 100 και Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, σ. 22.

ποσοστό αυτό συγκρινόταν αρκετά ευνοϊκά με τα αντίστοιχα ανεπτυγμένων χωρών³⁹⁸. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, οι τριτοβάθμιες σχολές της Κύπρου (κυρίως ΠΑΚ, ΑΤΙ, Νοσηλευτική Σχολή, Δασικό Κολέγιο, Ξενοδοχειακές Σχολές) απορροφούσαν κατά συντριπτική πλειονότητα αποφοίτους των χαμηλών στρωμάτων. Τα στοιχεία που κατατέθηκαν στη Βουλή των Αντιπροσώπων το 1968 για την κοινωνική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού στο εξωτερικό, δεν παρέχουν επαρκή βάση για εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων³⁹⁹. Μπορούν όμως να προσμετρηθούν με επιφύλαξη. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για την κατά τεκμήριο υπόθεση ότι στις χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού μετέβαιναν για σπουδές γόννοι της κατώτερης τάξης. Έχοντάς τα και αυτά υπόψη, μπορούμε να ισχυριστούμε με σχετική ασφάλεια ότι γύρω στο 60% των φοιτητών στο εξωτερικό προέρχονταν από τα κατώτερα και μικρομεσαία στρώματα. Το ποσοστό αυτό αυξάνεται αν εξαιρεθούν οι φοιτητές στη Βρετανία, που προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τα ανώτερα στρώματα. Παραμένει δε άνω του 50% για τους φοιτητές στην Ελλάδα. Εν πάση περιπτώσει, τα ποσοστά αυτά φαίνεται να απέχουν από παρεμφερή στοιχεία που παραθέτουν οι P. Bourdieu και J.C. Passeron για τη Γαλλία (λιγότερο από 1% γόννοι εργατο-αγροτών, 7% γόννοι βιομηχανικών επαγγελματιών και 80% γόννοι ελεύθερων επαγγελματιών)⁴⁰⁰. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για τα ποσοτικά στοιχεία έρευνας στις ΗΠΑ που επικαλείται ο T. Parsons, παρά το γεγονός ότι εδώ καταγράφονται τα ποσοστά πρόθεσης για σπουδές, κατά κοινωνική τάξη: 12% των παιδιών ημειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών, 19% των ειδικευμένων, 26% των παιδιών κατώτερων υπαλλήλων, 52% των μέσων στελεχών και 80% των ανώτερων στελεχών⁴⁰¹. Τα μεγέθη είναι εν πολλοίς μη συγκρίσιμα, εφόσον χρησιμοποιούνται διαφορετικές παράμετροι, εξακολουθούν όμως να είναι ενδεικτικά μιας διαφοροποίησης.

Οι λόγοι γι' αυτή την «κυπριακή ιδιαιτερότητα» συνδέονται με τις κοινωνικές-οικονομικές συνθήκες της Κύπρου, αλλά και με το συγκεκριμένο των κοινωνικών αντιλήψεων: (α) Παρά την αστικοποίηση της δεκαετίας του 1960, η κοινωνική σύνθεση της Κύπρου παρέμενε κατά βάση αγροτική⁴⁰². Τη δεκαετία του 1960, στον αγροτικό τομέα κυριαρχούσε

³⁹⁸ *Φιλελεύθερος*, 8 Απριλίου 1971. Παρουσιάζει ανταποκρίσεις διεθνών πρακτορείων για τα ποσοστά φοίτησης νέων ηλικίας 19-23 χρόνων σε Τριτοβάθμια ιδρύματα, κατά το 1970, στις πιο ανεπτυγμένες χώρες. Ενδεικτικά, στις ΗΠΑ φοιτούσαν το 33%, στην ΕΣΣΔ και στην Ιαπωνία το 30%. Το 1971, η Κύπρος θα κατατάσσεται πλέον στην 4^η θέση παγκόσμια, σε αριθμό φοιτητών κατά αναλογία πληθυσμού. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 7 Ιουνίου 1972.

³⁹⁹ Βλέπε το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο»

⁴⁰⁰ Πατερέκα, Χρ. *Βασικές Έννοιες των Bourdieu και Passeron σε θέματα Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 68-83

⁴⁰¹ Parsons, T. «Η σχολική τάξη ως κοινωνικό σύστημα», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 252-258

⁴⁰² Για τη σχέση της κοινωνικής φυσιολογίας μιας χώρας και του τύπου διαμονής των μαθητών με τη σχολική επίδοση, την αποχή και τη σχολική διαρροή, βλέπε τη διεθνή βιβλιογραφία των δεκαετιών του 1960 και του

για ιστορικούς λόγους το μοντέλο του μεσαίου κλήρου, με περιορισμένα ποσοστά αποκλίσεων – ιδιαίτερα σε άκληρους εργάτες γης ή μικροϊδιοκτήτες⁴⁰³. (β) Σημαντικό ποσοστό του πλέον δυσπραγούντος τμήματος των κατώτερων στρωμάτων είχαν απορροφήσει τα δύο μεταναστευτικά ρεύματα της δεκαετίας του 1960⁴⁰⁴. (γ) Για λόγους που αναπτύχθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, το μορφωτικό ιδεώδες είχε, κυρίως από τη δεκαετία του 1950, ενισχυθεί κατά πολύ στην κυπριακή κοινωνία, ιδιαίτερα στις τάξεις του αγροτικού πληθυσμού. (δ) Η δυνατότητα σπουδών στην Ελλάδα χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις – για τις περισσότερες σχολές – αποτελούσε ελκυστικό κίνητρο για σημαντική μερίδα αποφοίτων Μέσης. Παράγοντας που, σε συνδυασμό με την απουσία διδασκτρων και με το χαμηλότερο κόστος ζωής στην Ελλάδα, σχετικοποιούσε τη διασύνδεση μεταξύ κοινωνικής προέλευσης και σπουδών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

Εν όψει των πιο πάνω, η «κυπριακή ιδιαιτερότητα» δεν συνιστούσε ουσιαστική εξαίρεση από τα δεδομένα που κατέγραψε η έρευνα σε παγκόσμιο επίπεδο. Το μορφωτικό κεφάλαιο και η εισοδηματική τάξη εξακολουθούσαν να διαδραματίζουν και στην περίπτωση της Κύπρου τον καθοριστικό παράγοντα. Έστω κι αν η επίδρασή τους εκδηλωνόταν εν πολλοίς στο «εσωτερικό» της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης (επιλογή χώρας και κλάδου σπουδών, συγκέντρωση των προερχομένων από τις κατώτερες τάξεις σε χαμηλών προσδοκιών σχολές κλπ.). Η γενική διαπίστωση του Ortega y Gasset ότι «όλοι εκείνοι που λαμβάνουν ανώτατη εκπαίδευση δεν είναι όλοι όσοι θα μπορούσαν και θα έπρεπε να λάβουν», ίσχυε πλήρως και στην περίπτωση της Κύπρου⁴⁰⁵.

(5) Η προσπάθεια ενίσχυσης της Τεχνικής-Επαγγελματικής Εκπαίδευσης από τον πρώτο χρόνο της μετα-αποικιακής περιόδου και καθ' όλη τη διάρκειά της, συνδεόταν με «τις πιεστικές ανάγκες για ειδικευμένους εργάτες και τεχνίτες»⁴⁰⁶. Τα θεμέλιά της είχαν τεθεί από

1970, όπως τη μεταφέρει ο Δ. Τομπαΐδης στο Τομπαΐδης, Δ.Ε. *Η ισότητα ευκαιριών στην Εκπαίδευση*, Έκδοση 2η, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982, ιδιαίτερα σ. 40-42.

⁴⁰³ Ράγκου, Ε. *Όψεις Κοινωνικής Μεταβολής, Γεωγραφική και Επαγγελματική Κινητικότητα στη Σύγχρονη Κυπριακή Κοινωνία*, Έκδοση Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Λευκωσία 1983, σ. 94-95

⁴⁰⁴ Βλέπε πιο πάνω ΒΙ(Γ)2

⁴⁰⁵ Ortega y Gasset, J. *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, Επιστημονική επιμέλεια – Εισαγωγή Π.Γ. Κιμουρτζής, μτφρ. Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 47. Πηγή γόνιμου προβληματισμού αποτέλεσαν και οι διαπιστώσεις που έκανε αμέσως πιο κάτω: «Το Πανεπιστήμιο αντιπροσωπεύει ένα προνόμιο που είναι δύσκολο κανείς να το δικαιολογήσει και να το υπερασπίσει... Το πρόβλημα της γενικής πρόσβασης στο Πανεπιστήμιο βασίζεται στον προηγούμενο καθορισμό του τι είναι αυτή η ανώτερη γνώση και η πανεπιστημιακή εκπαίδευση... Η διαδικασία που κάνει προσβάσιμο το Πανεπιστήμιο στον εργάτη, είναι μόνο κατ' ελάχιστο μέρος ζήτημα του Πανεπιστημίου και σχεδόν εξ ολοκλήρου ζήτημα του Κράτους. Μόνο μια μεγάλη μεταρρύθμιση του Κράτους θα είναι αποτελεσματική και για το Πανεπιστήμιο».

⁴⁰⁶ Michaelides, A. *Dysfunctional consequences of the environment on Technical Education in Cyprus*, Edited by Paedagogical Institute of Cyprus, Nicosia 1982, p. 4

τους Βρετανούς κατά τα τελευταία χρόνια της αποικιοκρατίας. Την ίδια περίοδο, παρατηρούνταν υστέρηση της ανάπτυξης της Τεχνικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, εξαιτίας μιας κουλτούρας που υποτιμούσε αυτό το είδος⁴⁰⁷. Έτσι, υπήρχε στην Κύπρο περιθώριο για την υιοθέτηση Α.Π. και μεθόδων-εγχειριδίων διδασκαλίας προερχόμενων από αναπτυγμένες χώρες (μεταφράσεις). Όμως, το Α.Π. και οι περιορισμένες δυνατότητες πρόσβασης των αποφοίτων Τεχνικών Σχολών σε Ανώτερα και Ανώτατα Ε.Ι. της Ελλάδας⁴⁰⁸ (καθώς και στο ΑΤΙ ή άλλες σχολές), συνέβαλαν ώστε να καθηλώνονται στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση⁴⁰⁹.

Παρά το γεγονός ότι υπήρξαν στελέχη της Εκπαίδευσης τα οποία είχαν διαβλέψει με οξυδέρκεια και ακρίβεια τις συνέπειες από τις αναπτυσσόμενες τάσεις και είχαν προτείνει αξιόπιστες θεραπείες, δε λήφθηκαν επαρκή μέτρα αξιοποίησης της δυναμικής της Τ.Ε.⁴¹⁰. Παράλληλα, η έντονη πίεση που άσκησαν οι εργοδότες – μέσω κυρίως της επιρροής τους στα υπουργεία Εργασίας, Οικονομικών και Εμπορίου⁴¹¹ – οδήγησε σταδιακά την Τεχνική Εκπαίδευση στο να αποκτήσει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: εκείνα της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης με περιορισμένη κατάρτιση (που εξυπηρετούσε την ανάγκη για ημι-ειδικευμένο και χαμηλόμισθο εργατικό δυναμικό), και της παροχής γενικών τεχνικών γνώσεων σε ένα εύρος ειδικοτήτων (που εξυπηρετούσε την ανάγκη της ευελιξίας και προσαρμοστικότητας αυτού του δυναμικού).

Στην πράξη, επρόκειτο για μια στρεβλή εκδοχή της θεωρίας του «ανθρώπινου κεφαλαίου»⁴¹². Δεν επιδίωκε τη μεγιστοποίηση των κερδών μέσω της μεγιστοποίησης της απόδοσης του ανθρώπινου δυναμικού, αλλά την προσαρμογή του στις χαμηλές προσδοκίες της κυπριακής βιομηχανίας. Και αυτό που ο Th. Schultz επισήμανε ως ιδιαίτερο πρόβλημα της ραγδαίας τεχνολογικής ανάπτυξης της δεκαετίας του 1960, δηλαδή τη σε σύντομο χρόνο αχρήστευση των «χαμηλού επιπέδου ειδικοτήτων και διαφόρων μορφών αναπαραγωγίμου

⁴⁰⁷ Μπουζάκης, Σ. «Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στην Κύπρο ανάμεσα στο εθνοκεντρισμό και τον ευρωπαϊσμό – Μια ιστορικοσυγκριτική προσέγγιση», στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, *Η Κυπριακή Εκπαίδευση από το 1960 μέχρι το 2010*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Λευκωσία 2012, σ. 72. Βλέπε επίσης Kiprianos, P. "Greek technical-vocational education (1870-1940): intentions and failed aspirations", στο *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, vol. 49, no. Issue 5, p. 664-676.

⁴⁰⁸ Η απουσία οργανωμένης Τεχνικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα – ως ισότιμης της Μέσης Γενικής – δημιουργούσε αδυναμία αναγνώρισης των απολυτηρίων των τεχνικών σχολών της Κύπρου για σκοπούς εισαγωγής στα ΑΕΙ.

⁴⁰⁹ Michaelides, A. *Dysfunctional consequences of the environment on Technical Education in Cyprus*, *op.cit.*, p. 5

⁴¹⁰ Βλέπε για παράδειγμα το εμπνευσμένο κείμενο του Γ.Δ. Χριστοδουλίδη στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 11, Οκτώβριος 1961, σ. 7-12.

⁴¹¹ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁴¹² Shultz, Th.W. *Η Οικονομική Αξία της Εκπαιδύσεως*, Εισαγωγή-μετάφρασις Γ.Φ. Κουτσουμάρη, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1972. Βλέπε ιδιαίτερα την Εισαγωγή του Γ. Κουτσουμάρη (σ. 7-24). Ο Theodor Schultz, θεωρείται ως ο κατεξοχήν θεμελιωτής της θεωρίας του «ανθρώπινου κεφαλαίου», σύμφωνα με την οποία ο κάθε άνθρωπος έχει «ενσωματωμένο» ένα σημαντικό κεφάλαιο και η Εκπαίδευση μπορεί να αποτελεί τη μεγαλύτερη δυνατή επένδυση για ένα κράτος, επιφέροντας σημαντική αύξηση των οικονομικών μεγεθών. Για έναν πολύ πρώιμο απόηχο αυτής της θεωρίας στην Κύπρο – ως γενική αντίληψη και προσέγγιση – βλέπε Περισιάνης, Π.Κ. *Ο δάσκαλος της εποχής μας*, Λευκωσία 1968.

υλικού κεφαλαίου»⁴¹³, αποτέλεσε σύντομα τη μοίρα του μεγαλύτερου μέρους των αποφοίτων των Τεχνικών Σχολών στην Κύπρο⁴¹⁴.

Αυτή η πολύ σύντομη επαγγελματική απαξίωση έγινε αρκετά ευρέως γνωστή – λόγω και του μικρού μεγέθους της κοινωνίας – με αποτέλεσμα η Τεχνική Εκπαίδευση, πριν το 1974, να έχει εν πολλοίς καταδικαστεί στις συνειδήσεις. Επρόκειτο για μια διπλή απώλεια. Θα ήταν πολύ δύσκολη η ανάταξη του κύρους της Τεχνικής Εκπαίδευσης ούτως ή άλλως, ενώ η εικόνα της εργασιακής μοίρας των αποφοίτων της μέσα στην κοινωνία την έκανε διπλά δύσκολη. Το «κοινωνικό κεφάλαιο» επομένως, καθιστούσε εξαρχής περιορισμένο το ανθρώπινο, όσον αφορά την Τεχνική Εκπαίδευση. Η συνάρτηση των κοινωνικών δικτύων και αντιλήψεων με ένα θεσμό δημιουργίας ανθρώπινου κεφαλαίου, αποτέλεσε στην περίπτωση της Τεχνικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο μια εκ του αντιθέτου επιβεβαίωση του J. Coleman⁴¹⁵.

Ακόμη και οι εξαιρέσεις, δεν ήταν πια ευδιάκριτες στις αρχές της δεκαετίας του 1970, γιατί είχε φτάσει και στην Κύπρο το πρωτοφανές μεταπολεμικά «τεκτονικό» φαινόμενο στην οικονομία: Παράλληλα με την περιθωριοποίηση των χαμηλού επιπέδου ειδικοτήτων, είχαμε πια μια ραγδαία διόγκωση των εισοδηματικών ανισοτήτων. Παρά τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη, αρχής γενομένης από τις ΗΠΑ και την Ευρώπη το 1968, παγκόσμια καταγραφόταν μείωση των εισοδημάτων των κατώτερων τμημάτων των τεχνικών επαγγελματιών και μεταφορά πλούτου στις ανώτερες τάξεις⁴¹⁶.

Επιστρέφοντας στους ενδογενείς παράγοντες, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η μειωμένη διαπερατότητα μεταξύ Ακαδημαϊκού και Επαγγελματικού κλάδου στις Τεχνικές Σχολές, οδήγησε στο μαρασμό του δεύτερου και στην ενοποίηση των δύο. Με τη σειρά της, η ενοποίηση δημιούργησε περαιτέρω προβλήματα στο κοινωνικό κύρος της Τεχνικής Εκπαίδευσης⁴¹⁷.

Εν πολλοίς, η καθήλωση και τα αδιέξοδα της Τεχνικής Εκπαίδευσης οφείλονταν και στο γεγονός ότι η συζήτηση για τα Α.Π. της, τις δομές, τους κλάδους και την ανάπτυξή της,

⁴¹³ Στο ίδιο, σ. 15

⁴¹⁴ Για τη συνάρτηση Εκπαίδευσης και ανάπτυξης του «ανθρώπινου κεφαλαίου», βλέπε Καρατζιά-Σταυλιώτη, Ε. – Λαμπρόπουλος, Χ. *Αξιολόγηση, αποτελεσματικότητα και ποιότητα στην Εκπαίδευση – Εκπαιδευτικός σχεδιασμός και Οικονομία*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006, ιδιαίτερα σ. 105 κ.ε..

⁴¹⁵ Coleman, J. “Social Capital and the Creation of Human Capital”, στο *American Journal of Sociology*, No 94, 1988 [Supplement], p. 94-120

⁴¹⁶ Thurow, L. *Το μέλλον του καπιταλισμού*, μτφρ. Ε. Αστερίου, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα»-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1997, σ. 42. Παρά την απουσία σχετικών ερευνών, που να πιστοποιούν με ποσοτικά δεδομένα την ισχύ αυτού του φαινομένου και στην Κύπρο, η καθήλωση του ποσοστού ενδιαφερομένων για την Τεχνική Εκπαίδευση – ακριβώς κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μέχρι το 1974 –, αποτελεί ενδεχομένως μια ένδειξη: Εκτός των άλλων αιτίων, στην κοινωνία διαμορφώθηκε η πεποίθηση ότι η εισοδηματική απόδοση αυτών των επαγγελματιών υποχώρησε αισθητά.

⁴¹⁷ Michaelides, A. *Dysfunctional consequences of the environment on Technical Education in Cyprus*, Edited by Paedagogical Institute of Cyprus, Nicosia 1982, p. 6-8

ήταν δέσμια της αντιπαράθεσης Κ. Σπυριδάκι – Τ. Παπαδόπουλου⁴¹⁸. Στο πλαίσιο αυτής της αντιπαράθεσης, η άποψη για «εκσυγχρονισμό» και επέκταση της Τ.Ε. εγκλωβίστηκε εξαρχής στα ακραία σενάρια που ευνοούσαν την επιλογή της απλής επαγγελματικής κατάρτισης και εξυπηρετούσαν τη μαζική δημιουργία φτηνού ημι-ειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Τα στελέχη του Υ.Π. που είχαν διαγνώσει έγκαιρα τους κινδύνους καθήλωσης της Τεχνικής Εκπαίδευσης, δεν μπόρεσαν να προτείνουν θεραπεία στην ουσία του προβλήματος. Παρέμειναν εγκλωβισμένα στον «κλοιό» προτάσεων που απέβλεπαν απλώς στη μαζική ποσοτική ανάπτυξη των Τεχνικών Σχολών⁴¹⁹. Αυτό αποξένωσε όσους διαμορφωτές κινούνταν στο πνεύμα της Μεταρρύθμισης του 1964, οι οποίοι και χαρακτήρισαν ως αντι-εκπαιδευτικές και «πλουτοκρατικές» τις πιέσεις του κόσμου της βιομηχανίας και των υπουργών Εργασίας, Οικονομικών και Εμπορίου-Βιομηχανίας. Θεώρησαν ότι στόχος των τελευταίων ήταν η παραμονή της Εκπαίδευσης στα χέρια της ανώτερης τάξης και η εδραίωση στη Μέση Εκπαίδευση σχολών κατάρτισης για τις κατώτερες τάξεις⁴²⁰. Το αποτέλεσμα της αντιπαράθεσης ήταν η αλληλοεξουδετέρωση δυναμικών, η αδράνεια και εν τέλει η καθήλωση της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης.

Έτσι, ενώ αρχικά η Τεχνική-Επαγγελματική Εκπαίδευση αποτελούσε την ασφαλή διέξοδο για ένα τμήμα της κατώτερης τάξης (παρείχε δευτεροβάθμια μόρφωση αλλά εξασφάλιζε και εργοδότηση στα 18), προς το τέλος της περιόδου 1959-1974 απέκτησε όλα τα χαρακτηριστικά της «έσχατης επιλογής»⁴²¹. Το Υπουργείο Παιδείας προσπάθησε το 1973 να δώσει νέα ώθηση στην ανάπτυξή της. Απέβλεπε κυρίως στην ποσοτική, αλλά και με ψήγματα ποιοτικής, που έδειχναν σχετική συνειδητοποίηση της κατάστασης. Η κατάσταση όμως ήταν αρκετά στερεοποιημένη πια για να μπορούν κάποια επιμέρους συμβατικά μέτρα να έχουν ουσιαστικά αποτελέσματα⁴²². Οι προσπάθειες θα επαναληφθούν μετά το 1974, μέσα σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, αλλά με ανάλογα αποτελέσματα.

Παράλληλα με τα πιο πάνω, φαίνεται να λειτούργησαν αποτρεπτικά στην ανάπτυξη της Τεχνικής Εκπαίδευσης και δύο άλλοι παράγοντες, οι οποίοι σχετίζονται ή συσχετίζονται με την Ελλάδα: (α) Η αποτυχία ανάπτυξης της Τεχνικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα αυτή την περίοδο, στερούσε και την Κύπρο από την αντίστοιχη ώθηση και ανατροφοδότηση που είχε για τη Μέση Γενική Εκπαίδευση. (β) Όπως και στην περίπτωση της Ελλάδας, έτσι και στην

⁴¹⁸ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁴¹⁹ Περσιάνης, Π. «Προβλήματα της Παιδείας στην Κύπρο», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967, σ. 15

⁴²⁰ *Κύπρος*, 10 Απριλίου 1967. Άρθρο του Τ. Χατζηδημητρίου.

⁴²¹ Βλέπε και σχετική διαπίστωση του Τμηματάρχη Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης Ν. Χατζηνικόλα στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Θ', Τεύχος 2-3, Δεκέμβριος 1968-Μάρτιος 1969, σ. 25-26.

⁴²² *Φιλελεύθερος*, 14 Ιουλίου 1973

Κύπρο η διόγκωση του Δημόσιου τομέα δημιούργησε «ανάγκες» για πληθώρα δημοσίων υπαλλήλων⁴²³. Γεγονός που συντηρούσε σε γονείς και μαθητές την προσδοκία για μια αντίστοιχη εργασιακή διέξοδο – άρα και αποφυγή των «υποδεέστερων» τεχνικών επαγγελμάτων.

Πάντως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζε η Αριστερά το ζήτημα της Τεχνικής Εκπαίδευσης, δεν κινούνταν στην κατεύθυνση της αναζήτησης μιας τρίτης εκδοχής (διαφορετικής των «σχολών» Σπυριδάκι – Παπαδόπουλου). Ακόμη και όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ήταν ορατός ο δρόμος περιθωριακού κοινωνικού κύρους που ακολουθούσε η Τεχνική Εκπαίδευση, η ΠΕΟ (Εργατική Ομοσπονδία του ΑΚΕΛ) πίεζε αποκλειστικά για την ποσοτική ανάπτυξή της: Θεωρούσε ότι από το 1966 και μετά η ποσοτική ανάπτυξη σταμάτησε⁴²⁴. Θα έπρεπε, επομένως, να τριπλασιαστεί άμεσα ο αριθμός των εγγεγραμμένων στις Τεχνικές Σχολές, προκειμένου να καλυφθεί μέρος έστω των αναγκών της βιομηχανίας. Η μόνη παρατήρηση που έκανε για τα Α.Π., ήταν το γενικότερο χαρακτηριστικό των τριών πρώτων τάξεων της Μέσης να δίνουν υπερβολική, κατά την άποψή της, έμφαση στη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών⁴²⁵. Σε γενικές γραμμές, οι θέσεις της ΠΕΟ δεν αφίσταντο σε κανένα σημείο εκείνων που διατύπωναν οι οργανώσεις των εργοδοτών και των βιομηχάνων, ούτε εκείνων που προωθούσαν κατά την προηγούμενη περίοδο οι Τ. Παπαδόπουλος και Ρ. Σολομίδης.

Από μια άποψη, μπορεί να λεχθεί ότι η παράλληλη με την Τ.Ε. ενίσχυση του Εμπορικού κλάδου και στη συνέχεια των Εμπορικών Σχολών ή Λυκείων, λειτούργησε περισσότερο ανταγωνιστικά προς την Τ.Ε. παρά συμπληρωματικά. Η απελευθέρωση του εμπορίου με την Ανεξαρτησία και η δημιουργία των βρετανικών βάσεων στην Κύπρο, αύξησαν κατακόρυφα τις ανάγκες σε γραμματειακό προσωπικό και ειδικευμένους λογιστές⁴²⁶. Αυτό δημιούργησε την αίσθηση ότι οι σπουδές στον Εμπορικό κλάδο αποτελούσαν τη λύση για άμεση εξεύρεση εργασίας στα 18. Έτσι, σημαντικό τμήμα των νέων στράφηκε σε ένα είδος Δευτεροβάθμιας

⁴²³ Κασσωτάκης, Μ. «Η προσπάθεια ανάπτυξης της Μέσης Τεχνικής-Επαγγελματικής Εκπαίδευσης κατά την περίοδο 1950-1980 και η αποτυχία της: Μια ερμηνευτική προσέγγιση», στο Καζαμιάς, Α.-Κασσωτάκης, Μ. [Επιμ.], *Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1986, σ. 20-44

⁴²⁴ Βλέπε σχετικά και τα πορίσματα σεμιναρίου που διοργάνωσε η Αμερικανική Βιβλιοθήκη το Μάρτιο του 1967, όπως αυτά προβλήθηκαν και σχολιάστηκαν από τον Τύπο: *Πατρίς*, 21 Μαρτίου 1967, *Ελευθερία*, *Μάχη*, *Αγών*, *Χαραυγή*, 22 Μαρτίου 1967.

⁴²⁵ *Φιλελεύθερος*, 16 Οκτωβρίου 1971. Η έκθεση που υποβλήθηκε στο 15^ο Συνέδριο της ΠΕΟ, σημειώνει ότι μόνο το 12% του συνόλου των αποφοίτων κάθε χρόνο είναι απόφοιτοι Τεχνικών Σχολών, ενώ στις ανεπτυγμένες χώρες το αντίστοιχο ποσοστό κυμαίνεται μεταξύ 40 και 50%. Επίσης, ότι τα τελευταία 5 χρόνια είχαν αποφοιτήσει μόλις 2.150 από τις Τεχνικές Σχολές, ενώ η βιομηχανία είχε κάθε χρόνο ανάγκη από 3.500 τεχνίτες και ειδικευμένους εργάτες. [Ο αριθμός για τις ανάγκες δεν επιβεβαιώνεται από κανένα επίσημο στοιχείο. Προκύπτει από ερμηνεία των στόχων που είχε θέσει το Β' Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως.]

⁴²⁶ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 13, Φεβρουάριος 1962, [Κείμενο Π. Περισιάνη] σ. 124-130

Εκπαίδευσης που δεν μπορούσε να απορροφήσει στα επόμενα χρόνια παρά μόνο περιορισμένο αριθμό ειδικευμένου προσωπικού. Το αποτέλεσμα ήταν η υποαπασχόληση και η περαιτέρω συμπίεση των ημερομισθίων στον τομέα των ιδιωτικών επιχειρήσεων, που ήταν κατεξοχήν εμπορικές⁴²⁷.

Σημαντικό ρόλο στη μη επαρκή ανάπτυξη της Τεχνικής-Επαγγελματικής Εκπαίδευσης διαδραμάτισε και η κυριαρχία των κοινωνικών αντιλήψεων Σπυριδάκι στην Εκπαιδευτική Πολιτική. Πρότασε τη διατήρηση της κοινωνικής φυσιογνωμίας της Κύπρου. Ήταν πάντοτε καχύποπτος στην εισροή νέων στις πόλεις και θεωρούσε ότι οι παραδοσιακές αρχές της κοινωνίας μπορούσαν να υπηρετηθούν καλύτερα από τις αντίστοιχες παραδοσιακές αγροτικές δομές⁴²⁸. Η προσπάθειά του όμως να δώσει έμφαση στη Γεωργική Εκπαίδευση εν πολλοίς απέτυχε: Το Γεωργικό Γυμνάσιο Μόρφου μπορούσε να απορροφήσει μόνο μικρό αριθμό μαθητών, ενώ η δομή και το Αναλυτικό του Πρόγραμμα τύγχαναν κριτικής για την αποτελεσματικότητά τους⁴²⁹. Εξάλλου, η εισαγωγή γεωργικών μαθημάτων στα Δημοτικά (περισσότερο στα Οκτατάξια) και ιδιαίτερα στα Γυμνάσια της υπαίθρου, αντιμετωπίστηκε από τον ίδιο τον πληθυσμό με επιφυλακτικότητα, ως μέτρο που υποβάθμιζε τα σχολεία των κοινοτήτων τους έναντι εκείνων των αστικών περιοχών⁴³⁰. Έτσι, από τη μια δεν πέτυχε η προσπάθεια τόνωσης του αγροτικού πληθυσμού μέσω της Εκπαίδευσης και από την άλλη χάθηκε η ευκαιρία να δοθεί η δέουσα προσοχή στην Τεχνική Εκπαίδευση. Ακριβώς την περίοδο που αυτή βρισκόταν σε φάση ζήτησης και ανάπτυξης, στα μέσα της δεκαετίας του 1960⁴³¹.

⁴²⁷ Ο Κλεάνθης Γεωργιάδης, Διευθυντής του ΓΕΠ, είχε υπαινιχθεί την πιθανότητα εσφαλμένης εκτίμησης για τη ζήτηση αποφοίτων των Εμπορικών-Οικονομικών Σχολών από το 1962. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 172-173.

⁴²⁸ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης». Υπήρχαν βέβαια και στελέχη της Εκπαίδευσης, όπως ο Π. Περσιάνης, που έβλεπαν αντίστροφα το ζήτημα: Σε άρθρο του για τα σύγχρονα εκπαιδευτικά προβλήματα, το 1962, θεωρούσε δεδομένη και αναπόφευκτη τη συνεχώς αυξανόμενη εισροή νέων από την υπαίθρο σε σχολεία των πόλεων και ιδιαίτερα της Λευκωσίας. Τον απασχολούσε μάλιστα η δυσκολία εκ μέρους τους να υιοθετήσουν τις αρχές της αστικής τάξης και τις αντίστοιχες συμπεριφορές-ομιλία, όπως αυτές υποβάλλονται από το αστικό Γυμνάσιο. Πρότεινε, λοιπόν, τη δημιουργία οικοτροφείων στις πόλεις για να διαμένουν οι μαθητές της υπαίθρου (ώστε να μην ακυρώνονται οι αστικές αξίες με την επιστροφή τους το απόγευμα στο χωριό) και την ανάληψη παγκύπριας εκστρατείας για διάδοση του ορθού τρόπου συμπεριφοράς και των αστικών αξιών. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 189-202.

⁴²⁹ *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Γ', Τεύχος 3, Λευκωσία 1962-63, σ. 5

⁴³⁰ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Γ', Τεύχος 13, Φεβρουάριος 1962, [κείμενο Α. Χαραλάμπους] σ. 136-139

⁴³¹ Κ.Α. Ε14/ 202/6 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 22 Ιουλίου, 1966»: Από τους 6.814 αποφοίτους Δημοτικού που επέδειξαν ενδιαφέρον το 1966 για συνέχιση των σπουδών τους σε σχολεία της Μέσης (δημόσιας και ιδιωτικής), 1.660 παρακάθησαν σε εξετάσεις για εισαγωγή αποκλειστικά στις Τεχνικές Σχολές. Δηλαδή ποσοστό πέραν του 24% του συνόλου. Κι όμως στις Τεχνικές Σχολές την ίδια χρονιά, φοιτούσε μόλις το 12% του συνόλου των μαθητών Μέσης Εκπαίδευσης (βλέπε Κ.Α. Ε14/351/4 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education»).

(6) Το ζήτημα της **επιμόρφωσης ενηλίκων** – σε συνάρτηση με τις προσπάθειες για καταπολέμηση του **αναλφαβητισμού** – απασχόλησε έντονα το ΓΕΠ και το Υ.Π. από την ίδρυση του ανεξάρτητου κράτους⁴³². Κάτω από την επίδραση και των συζητήσεων-πορισμάτων διεθνών οργανισμών, περί τα μέσα της δεκαετίας του 1960 επιχειρήθηκε η αναπροσαρμογή των σχετικών προγραμμάτων.

Τα Κέντρα Επιμόρφωσης Ενηλίκων, λειτουργούσαν κατά κανόνα στην ύπαιθρο⁴³³. Την ευθύνη λειτουργίας τους είχαν οι δάσκαλοι των κοινοτήτων. Τα Κέντρα αυτά, όμως, δεν μπορούσαν να προσελκύσουν όλους τους αναλφάβητους, για τους εξής λόγους: (α) Ο κύριος όγκος των αναλφάβητων ήταν προχωρημένης ηλικίας, με αυξημένο κοινωνικό συντηρητισμό και έλλειψη κινήτρων⁴³⁴. (β) Το ποσοστό αναλφάβητων νεαρής ηλικίας βρισκόταν συνήθως σε μικρές και απομακρυσμένες κοινότητες και διακρινόταν επίσης από κοινωνικό συντηρητισμό. Ένα άλλο τμήμα του αντιμετώπιζε μαθησιακά προβλήματα, για το χειρισμό των οποίων δεν είχαν ακόμη αναπτυχθεί ειδικά επιστημονικά προγράμματα. (γ) Οι δάσκαλοι δεν ήταν επαρκώς καταρτισμένοι για τη διαχείριση των προγραμμάτων επιμόρφωσης. Πολύ σύντομα λοιπόν, τα ΚΕΕ μετατράπηκαν σε χώρους επιμόρφωσης αποφοίτων δημοτικού που δε συνέχιζαν στη Μέση Εκπαίδευση. Στην πλειονότητά τους οι ενδιαφερόμενοι ήταν κορίτσια⁴³⁵. Παρά το ρεύμα αστικοποίησης, στις καθαρά αγροτικές περιοχές διαβιούσε ακόμη μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού (το 39% του εργατικού δυναμικού ασχολούνταν με τη Γεωργία)⁴³⁶. Έτσι, γινόταν δύσκολος ο αποτελεσματικός χειρισμός του θέματος από το κέντρο. Από τη στιγμή μάλιστα που ο έλεγχος εφαρμογής του νόμου για την παιδική εργασία (κατώτατο όριο το 14^ο έτος ηλικίας) ήταν ανύπαρκτος, ο νόμος για την υποχρεωτική Δημοτική Εκπαίδευση δεν επαρκούσε για πλήρη εξάλειψη του αναλφαβητισμού. Τελικά, το πρόβλημα υποχώρησε αισθητά γύρω στο 1970, και μάλιστα σε επίπεδα πολύ κάτω του μέσου

⁴³² Republic of Cyprus, *Census of Population and Agriculture 1960*, Vol. V, Employment and Education: Το γενικό ποσοστό ανδρών αναλφάβητων (7 ετών και άνω) το 1960 ήταν 6.45%, ενώ των γυναικών 25.22%. Στις αστικές περιοχές ο μέσος όρος ήταν 10.46% και στις αγροτικές 18.80%. Τα ποσοστά ήταν υψηλά στις ηλικίες από 30 ετών και άνω, ενώ σε όλες τις κατηγορίες ο αριθμός των αναλφάβητων γυναικών ήταν τετραπλάσιος περίπου του αντίστοιχου των ανδρών.

⁴³³ Κέντρα Επιμόρφωσης Ενηλίκων λειτουργούσαν και στις πόλεις, με προτεραιότητες όμως περισσότερο στην επιμόρφωση και κατάρτιση σε διάφορα αντικείμενα – και μικρότερη έμφαση στον αναλφαβητισμό. Μικρά τμήματα για αναλφάβητους λειτουργούσαν στις πόλεις περιστασιακά, με εκπαιδευτές δασκάλους ή σπουδαστές της ΠΑΚ. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ι', Τεύχος 3, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1970, σ. 81.

⁴³⁴ Σύμφωνα με τον Δρα Α. Κούρο, επρόκειτο κυρίως για μικροκαλλιεργητές και βοσκούς, με τις συζύγους και τις κόρες τους. Στις περιαστικές περιοχές αυξημένος αναλφαβητισμός υπήρχε στην τάξη των ανειδίκευτων εργατών και εργατριών.

⁴³⁵ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 25, Ιούνιος 1964, [κείμενο Δρα Α. Κούρου] σ. 271-275

⁴³⁶ Κ.Α. Ε14/351/5 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education». Βλέπε επίσης *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Στ', Τεύχος 26, Οκτώβριος 1964, σ. 21-22.

όρου των ανεπτυγμένων χωρών⁴³⁷. Πλήρως εξαλείφθηκε μετά το 1974⁴³⁸. Η σημαντική υποχώρηση και τελικά εξάλειψή του, οφειλόταν κυρίως στην αποβίωση των υπερηλίκων αναλφάβητων, καθώς και στη σταδιακή υποχώρηση των προκαταλήψεων κατά των ατόμων με μαθησιακά προβλήματα.

Αξίζει να σημειωθεί πάντως ότι, τα ποσοστά αναλφαβητισμού στην Κύπρο το 1960, είναι συγκρίσιμα με τα διαθέσιμα στοιχεία για την Ελλάδα του 1971⁴³⁹. Αν ληφθεί υπόψη η διαφορά στην ηλικία ελάχιστης καταμέτρησης (7 ετών και άνω στην Κύπρο, 10 ετών και άνω στην Ελλάδα) το ποσοστό 6.45% αναλφάβητων ανδρών στην Κύπρο του 1960 προσομοιάζει στο ποσοστό 6,2% στην Ελλάδα του 1971. Στις γυναίκες έχουμε αντίστοιχα 25.2% και 21.3%. Η παρατηρούμενη μικρή διαφορά στη διάκριση φύλου, προφανώς συνδέεται με τις αλλαγές στις κοινωνικές αντιλήψεις, στα 11 χρόνια που μεσολάβησαν. Τα ποσοστά στην Ελλάδα παρέμειναν υψηλά, ακόμη και κατά τη δεκαετία του 1980 (16% συνολικά, με βάση την απογραφή του 1981)⁴⁴⁰.

(7) Με την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, ήρθαν στην επιφάνεια τα σοβαρά προβλήματα στις υποδομές της **κυπριακής οικονομίας**. Στην ανάδειξή τους συνέβαλε και η διακοπή στην εισροή σημαντικών κεφαλαίων, που αποστέλλονταν προηγουμένως για συντήρηση της βρετανικής στρατιωτικής και διοικητικής παρουσίας⁴⁴¹. Βεβαίως, ένα σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού (6,5%) εξακολούθησε να εργάζεται για τη βρετανική παρουσία στην Κύπρο (στις δύο μεγάλες στρατιωτικές βάσεις και σε άλλες υπηρεσίες), όμως αυτό απέδωσε οικονομικά μετά το 1961. Στο μεταξύ, υποχώρησε στο μισό ο σημαντικός ρυθμός αύξησης του πληθυσμού (1,5 – 2% ετησίως επί Βρετανικής διοίκησης – 308% αύξηση πληθυσμού από το 1881 μέχρι το 1960), λόγω κυρίως της μετανάστευσης. Με το τέλος του δεύτερου χρόνου της Ανεξαρτησίας οι δείκτες της οικονομίας σταθεροποιήθηκαν

⁴³⁷ Μπαλασά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, όπ.π., σ. 59

⁴³⁸ Φιλελεύθερος, 9 Σεπτεμβρίου 1970. Σε συνέντευξη Τύπου του υπουργού Παιδείας Φρ. Πετρίδη, ο Δρ. Α. Χριστοδουλίδης παρουσίασε εκ μέρους του Υπουργείου τα επίσημα στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία οι αναλφάβητοι ηλικίας 25-60 ετών είχαν περιοριστεί στις 6602 (1463 άντρες και 5139 γυναίκες). Ο αριθμός αυτός συγκρίνεται ευνοϊκά με το ένα εκατομμύριο περίπου αναλφάβητους που περιλάμβανε ο πληθυσμός της Ελλάδας στα μέσα της δεκαετίας του 1970 (βλέπε *Αιτιολογική Έκθεση επί του Σχεδίου Νόμου «Περί οργάνωσης και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως» 309/1976*). Σύμφωνα με την απογραφή του 1961, κατά δήλωσή του, το 17.7% του πληθυσμού άνω των δέκα ετών, ήταν αναλφάβητοι. Ο Β. Kayser, αμφισβητεί την ειλικρίνεια μέρους των υπολοίπων και ανεβάζει το ποσοστό ακόμη πιο ψηλά. Βλέπε Δημαράς, Αλ. [Επιμ.] *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας)*, Τόμος Β' 1895-1967, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1974, σ. 329.

⁴³⁹ Ηλιού, Μ. *Εκπαιδευτική και κοινωνική Δυναμική*, Εκδόσεις Πορεία, Γ' έκδοση, Αθήνα 1990, πίνακες 5-6

⁴⁴⁰ Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1983*, Αθήνα 1984, σ. 103 [πίνακας VI: 1]

⁴⁴¹ Ιωσήφ, Ι.Π. (Επιμ.) *Κύπρος Οικονομία και Επιχειρήσεις – 50 χρόνια 1960-2010*, Nomisma/ Εκδοτική, Λευκωσία 2010, σ. 51

και άρχισε η ανάπτυξη (11,1% το 1961), με μεγάλο όμως κοινωνικό κόστος και χωρίς τα οφέλη να γίνουν άμεσα αισθητά. Στα επόμενα χρόνια σημειώθηκε ανάπτυξη του τομέα της μεταποίησης (στη βιομηχανία και βιοτεχνία απασχολούνταν το 1964 το 14% του εργατικού δυναμικού και στο εμπόριο το 12%) και σχετική ανάπτυξη του τουριστικού και του τραπεζικού τομέα. Παρόλα αυτά, το 39% του εργατικού δυναμικού εξακολουθούσε να απορροφάται από τον πρωτογενή τομέα⁴⁴².

Μόνο μετά το 1965 η ευημερία των δεικτών άρχισε να μεταφράζεται σε σημαντική αύξηση των κρατικών δαπανών για το κοινωνικό κράτος. Η κορυφή της καμπύλης ανάπτυξης το 1969-70 σηματοδότησε την ωρίμανση της κυπριακής οικονομίας⁴⁴³. Κατά την τριετία 1966-69, σημειώθηκε αύξηση του ΑΕΠ κατά 31,4%⁴⁴⁴. Αυτό είχε ευεργετικά αποτελέσματα και για τις επενδύσεις στην Εκπαίδευση. Το 1966 οι συνολικές δαπάνες για την Εκπαίδευση ανήλθαν στο 12.1% του προϋπολογισμού, για να διατηρηθούν – με ελαφρά αύξηση – στα ίδια επίπεδα μέχρι το 1974 (με σημαντική όμως αύξηση σε απόλυτους αριθμούς, λόγω της προαναφερθείσας αύξησης του ΑΕΠ)⁴⁴⁵. Το ποσοστό αυτό συγκρινόταν θετικά με το αντίστοιχο της Ελλάδας, το οποίο κυμαινόταν μεταξύ 7.9% και 11.3% κατά τη δεκαετία του 1960⁴⁴⁶. Θα πρέπει, βέβαια, να λαμβάνεται υπόψη ότι, την ίδια περίοδο και ιδιαίτερα από το 1956 μέχρι το 1971, η Εκπαίδευση κατέγραφε παγκοσμίως – κυρίως στις ανεπτυγμένες χώρες – σημαντικά αυξημένα ποσοστά απορρόφησης κρατικών δαπανών σε σχέση με το εθνικό εισόδημα⁴⁴⁷.

Μια σύγκριση των ποσοτικών στοιχείων μεταξύ 1966-67, 1970-71 και 1973-74 αντικατοπτρίζει το πόσο ευνοήθηκε η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση από την ανάπτυξη της κυπριακής οικονομίας: Η συνολική δαπάνη (κράτους και πολιτών) για τη δημόσια και ιδιωτική Εκπαίδευση το 1966-67 ανήλθε στα 6.800.000 λίρες. Η αντίστοιχη δαπάνη για το

⁴⁴² *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος ΣΤ', Τεύχος 26, Οκτώβριος 1964, [Υπόμνημα Τμηματάρχη Μέσης και Ανωτέρας Θ. Σοφοκλέους] σ. 14-28. Στην Ελλάδα, μέχρι το 1975, τα ποσοστά εμφανίζονταν να είναι περίπου τα ίδια στον πρωτογενή τομέα, με μεγαλύτερη όμως ανάπτυξη του μεταποιητικού-κατασκευαστικού τομέα (30%). Βλέπε Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδριάσεις ΠΑ'*, 23 Φεβρουαρίου 1977, αγόρευση Β. Κοντογιαννόπουλου.

⁴⁴³ Η δημιουργία επαρκών υποδομών βοήθησε την κυπριακή οικονομία να αντιμετωπίσει με όχι σοβαρές συνέπειες την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1972-73, καθώς και τις καταστροφικές για τη γεωργία συνέπειες της μεγάλης ανομβρίας του 1973.

⁴⁴⁴ Κυπριακή Δημοκρατία, *Ομιλία ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων επί του προϋπολογισμού του 1971 υπό του Υπουργού Οικονομικών κ. Α. Πατσαλίδη*, Λευκωσία 1971, σ. 5. Την ίδια περίοδο είχαμε μείωση του ποσοστού ανέργων από 1.4% στο 1% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Στο ίδιο, σ. 6.

⁴⁴⁵ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 67-69

⁴⁴⁶ Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδριάσεις ΚΓ'*, Πέμπτη 27 Αυγούστου 1964, αγόρευση Σ. Ηλιόπουλου.

⁴⁴⁷ Castels, M. «Κρίση του Κράτους, συλλογική κατανάλωση και αστικές αντιθέσεις», στο Πουλιαντζάς, Ν. [Επιμ.], *Η κρίση του Κράτους*, μτφρ. Ξεν. Γιαταγάνας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σ. 171-173

1970-71 ανήλθε στα 12.300.000 λίρες (αύξηση 81%)⁴⁴⁸. Ένα ποσό 2.000.000 λιρών περίπου, αποτελούσε τις ιδιωτικές δαπάνες για σπουδές στο εξωτερικό (1.000.000 το 1966-67). Το 1973-74, η συνολική δαπάνη έφτασε τα 17.100.000 λίρες, από τις οποίες τα 3.900.000 λίρες αφορούσαν δαπάνες για σπουδές στο εξωτερικό⁴⁴⁹. Η δημόσια δαπάνη για την Εκπαίδευση, από 3.400.000 λίρες το 1966-67, ανήλθε σε 6.000.000 το 1970-71 (αύξηση κατά 76%)⁴⁵⁰. Επρόκειτο για το 2% και 2.3% του ΑΕΠ αντίστοιχα και το 13.1% και 12.8% του προϋπολογισμού⁴⁵¹. Η ένταξη της Εκπαίδευσης σε ένα καθαρά αναπτυξιακό πλαίσιο υπό μορφή επένδυσης, έκανε πιο εύκολη και τη σταδιακή ένταξη όρων οικονομικού χαρακτήρα στο λόγο για την Εκπαιδευτική Πολιτική, όπως υπαγόρευε και το διεθνές κλίμα⁴⁵².

Από τα πιο πάνω προκύπτει ότι, για περισσότερο από το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1960, ήταν ακόμη απαραίτητη η συμβολή μη κρατικών θεσμών στην ανάπτυξη της Εκπαίδευσης. Ένας τέτοιος θεσμός ήταν εκείνος των **ευεργετών-χορηγών**, μια παράδοση που συνεχίστηκε⁴⁵³. Κάλυπταν ένα σημαντικό τμήμα του κενού που άφηναν οι Κοινοτικοί και κρατικοί θεσμοί⁴⁵⁴. Στη Λευκωσία και στην Πάφο κτίστηκαν στις αρχές της περιόδου

⁴⁴⁸ Μάτσης, Σ. «Μαζικοποίηση της Εκπαίδευσης: Οικονομικές πτυχές και επιπτώσεις», στο *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Έκδοση του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου, Λευκωσία 1986, σ. 86-87.

⁴⁴⁹ Υπουργείο Οικονομικών-Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Κύπριοι Φοιτηταί Εξωτερικού 1970-71*, Λευκωσία 1972, σ. 8

⁴⁵⁰ Την επόμενη χρονιά (1971-72), το ποσό αυτό ανήλθε στα 6.700.000 λίρες. Η αλματώδης αύξηση αντικατόπτριζε και τη γενικότερη αύξηση του προϋπολογισμού και του ΑΕΠ. Βλέπε Συγκριτική μελέτη της Υπηρεσίας Στατιστικής και Ερευνών του Υπουργείου Οικονομικών για το 1966-67 και 1971-72, *Φιλελεύθερος*, 20 Ιουλίου 1973. Το 1970-71, το κράτος κατέβαλλε το 78% της συνολικής δαπάνης για τη δημόσια Στοιχειώδη Εκπαίδευση και το 81% για τη Μέση. Τα υπόλοιπα ποσά καταβάλλονταν από τις σχολικές εφορείες.

⁴⁵¹ Συγκριτική μελέτη της Υπηρεσίας Στατιστικής και Ερευνών του Υπουργείου Οικονομικών για το 1966-67 και το 1970-71. Βλέπε *Η Μάχη*, 12 Ιανουαρίου 1973.

⁴⁵² Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σ. 14-15. Όπως για παράδειγμα οι όροι «κατάρτιση», «ανταγωνιστικότητα», «αποτελεσματικότητα», «έλεγχος», «αποδοτικότητα» κλπ.

⁴⁵³ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Κληροδοτήματα, δωρεές και βραβεία στο Παγκύπριο Γυμνάσιο*, Λευκωσία 1993. Οι 146 σελίδες που περιλαμβάνουν αποκλειστικά τα διάφορα κληροδοτήματα και δωρεές προς το σχολείο, είναι ενδεικτικές του ρόλου των ευεργετών και χορηγών στην ανάπτυξη της Εκπαίδευσης.

⁴⁵⁴ Από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, ιδιώτες και σύλλογοι συνήθιζαν να χρηματοδοτούν την οικοδόμηση σχολείων ή νέων πτερυγών σε υφιστάμενα. Χαρακτηριστικότερες ήταν οι περιπτώσεις της Κυπριακής Αδελφότητας Αιγύπτου, του Ελληνικού Φιλολογικού Συνδέσμου Κωνσταντινουπόλεως από τα τέλη της Οθωμανικής διοίκησης και των Ελληνοκυπριακών οργανώσεων ομογενών στις ΗΠΑ και στη Ν. Αφρική τη δεκαετία του 1950. Βλέπε Αριστείδου, Χρ. «Δρούσεια», στο *Χρονικό*, Τεύχος 128, Λευκωσία 22 Αυγούστου 2010, σ. 16-17. Για τα σχετικά με τον καταλυτικό ρόλο της Κυπριακής Αδελφότητας Αιγύπτου στην ίδρυση και λειτουργία του Παγκυπρίου Γυμνασίου, βλέπε Σπυριδάκης, Κ. «Ιστορία του Παγκυπρίου Γυμνασίου από της ιδρύσεως αυτού (1893) μέχρι της συμπληρώσεως πεντηκονταετίας (1943)», στο Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1893-1943*, Λευκωσία 1944, σ. 1-44. Βλέπε επίσης Χαραλάμπους, Δ.Φ. *Η ίδρυση του πρώτου δημόσιου Γυμνασίου στην Κύπρο (1893)*, Εκδόσεις Παγκυπρίου Γυμνασίου, Λευκωσία 1997, σ. 17-26. Για τον οικονομικό – αλλά και γενικότερα υποβοηθητικό – ρόλο της Κυπριακής Αδελφότητας Αιγύπτου στην ίδρυση του Π.Γ., βλέπε σ. 71-73. Για τη συμβολή του Ελληνικού Φιλολογικού Συνδέσμου Κωνσταντινούπολης και του Συλλόγου για τη Διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων Αθήνας, βλέπε Χατζηθωμάς, Α. «Η Εκπαίδευση στην Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία», στο *Χρονικό*, Τεύχος 120, 21 Σεπτεμβρίου 2003, σ. 6.

ολόκληρα σχολεία Δημοτικής και Μέσης με τη συνολική χρηματοδότησή τους από ιδρύματα ή ιδιώτες – όπως ήταν η Ιερά Μονή Κύκκου και η Ζήνα Κάνθερ⁴⁵⁵.

Στον εξοπλισμό των σχολείων σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν και οι **Σύνδεσμοι ή Σύλλογοι Γονέων**⁴⁵⁶. Η σημαντική αύξηση της επιρροής τους οδήγησε το 1965 στο να οργανωθούν σε χωριστές παγκύπριες ομοσπονδίες Δημοτικής και Μέσης⁴⁵⁷. Η περαιτέρω οργάνωση των Συνδέσμων ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τη φωνή τους. Με τη διοργάνωση εκδηλώσεων, τις συνδρομές και τις χορηγίες, συγκέντρωναν σημαντικά ποσά, τα οποία στη συνέχεια διέθεταν για τον εξοπλισμό των σχολείων⁴⁵⁸. Με αυτό τον τρόπο υποκαθιστούσαν σε κάποιο βαθμό το κράτος⁴⁵⁹. Γεγονός που αυτόματα ενίσχυε τις διαφοροποιήσεις στον εξοπλισμό και στις υποδομές, ανάλογα με την ευρωστία των κατοίκων της κοινότητας ή της συνοικίας στην οποία βρίσκονταν τα σχολεία. Παράλληλα, οι σύνδεσμοι γονέων απέκτησαν ισχυρότερο λόγο και ρόλο στην καθημερινή λειτουργία του σχολείου, επηρεάζοντας συχνά τις προτεραιότητές του – όχι πάντοτε σε κατευθύνσεις σύμφωνες με παιδαγωγικά κριτήρια. Συνήθως αυτό είχε το χαρακτήρα προσωπικής επιρροής των προέδρων και των μελών των συνδέσμων – με στόχο συχνά την εξυπηρέτηση ίδιων συμφερόντων ή απλά την αίγλη της εξουσίας⁴⁶⁰.

Κατά τα πρώτα χρόνια της περιόδου, σε πολλά σχολεία λειτουργούσαν παράλληλα και Σύνδεσμοι Μητέρων, που ανέπτυσαν κατά κανόνα φιλανθρωπική δραστηριότητα και συνέβαλλαν αποφασιστικά στη διοργάνωση συσσιτίων για τους άπορους μαθητές.

(8) Το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα κατατάσσεται από κάποιους ελληνοκύπριους μελετητές στα ανοιχτά συστήματα – ως επηρεαζόμενο από τις κοινωνικές τάσεις και προσαρμοζόμενο σε αυτές⁴⁶¹. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι υπήρξε ιδιαίτερα

⁴⁵⁵ Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 15^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.4.1963» (Τρίτη Σύνοδος), σ. 3-4

⁴⁵⁶ Αυτοί λειτουργούσαν από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. Το 1943-44 συστάθηκε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο ο πρώτος Σύνδεσμος Γονέων σε σχολείο Μέσης, με πρωτοβουλία του Διευθυντή Δρα Κ. Σπυριδάκι. Κύριοι διακηρυγμένοι στόχοι του ήταν η εξυπηρέτηση των αναγκών του σχολείου και η επαφή γονέων-καθηγητών. Βλέπε Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 156.

⁴⁵⁷ *Χαραυγή*, 9 Ιουνίου 1965

⁴⁵⁸ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 157-159

⁴⁵⁹ Neocleous, K.N. *The Headmaster in Cyprus – A three-dimensional perspective*, Nicosia [1969], p. 118-119

⁴⁶⁰ Σε καμιά περίπτωση δεν κινούνταν στην κατεύθυνση που επαγγέλθηκε ο T. D. Snauweart με την αναπτυξιακή αντίληψη της δημοκρατίας (“*developmental conception of democracy*”): Η σταδιακή αναβάθμιση της εμπλοκής των γονέων και της κοινωνίας στη διαμόρφωση – και όχι μόνο στην εφαρμογή – της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, είναι κατά τον Snauweart ένα ουσιώδες ζητούμενο. Βλέπε Snauweart, T.D. *Democracy, Education and Governance: A Developmental Conception*, State university of New York press, New York 1993.

⁴⁶¹ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 9-13. Σημειώνει ότι από τα άλλα κοινωνικά υποσυστήματα που επηρεάζουν το Εκπαιδευτικό, πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει η Εκκλησία της Κύπρου, για λόγους ιστορικούς.

ανθεκτικό στις εκάστοτε πιέσεις για εκσυγχρονισμό της δομής και των Αναλυτικών Προγραμμάτων του. Θα ήταν επομένως ακριβέστερο να λεχθεί ότι το ελληνοκυπριακό σχολείο βίωσε τις **κοινωνικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις** της περιόδου, όχι τόσο ως παράγοντες διαφοροποίησης και εξέλιξης, όσο ως προβολή σε αυτό αυτούσιων των πολιτικών συγκρούσεων.

Το αποτέλεσμα ήταν οι αλλαγές να τείνουν κάθε φορά να συνθέτουν το προϋπάρχον με το επιδιωκόμενο, κατά τρόπο πλησιέστερο προς το προϋπάρχον. Σ' αυτό συνέβαλε και η ευρύτερη διαφωνία για το βασικό στόχο της Μέσης Εκπαίδευσης, ανάμεσα στην άποψη της ολοκλήρωσης της προσωπικότητας («ανθρωπιστές») και εκείνη της απόκτησης ειδικών δεξιοτήτων («λειτουργιστές») ⁴⁶². Στην Κύπρο, η διαφωνία αυτή πέρασε εξαρχής από το χώρο της Εκπαιδευτικής Φιλοσοφίας στο χώρο της Εκπαιδευτικής Πολιτικής· με αντιπαραθέσεις κορυφής (Κ. Σπυριδάκης-Τ. Παπαδόπουλος) και με αποτέλεσμα την αλληλοεξουδετέρωση των αντίπαλων απόψεων και εν τέλει τη σχετική αδράνεια.

Η παράδοση που κληρονομήθηκε από τη Βρετανική διοίκηση, διευκόλυνε τη σύγχυση και κατά την υπό εξέταση περίοδο: Η αρχικά φιλελεύθερη Εκπαιδευτική Πολιτική – αποτέλεσμα της αποκεντρωτικής πολιτικής και στην ίδια τη Βρετανία – άφηνε περιθώρια στις δύο Κοινότητες να καθορίζουν τα της Εκπαίδευσής τους ⁴⁶³. Αλλά στη συνέχεια (δεκαετία του 1930) μεταστράφηκε σε έλεγχο της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Η Μέση Εκπαίδευση παρέμεινε σχεδόν αποκλειστικά στην Κοινοτική σφαίρα και έτσι πήρε το χαρακτήρα περισσότερο εθνικού προπυργίου παρά κοινωνικού αγαθού ⁴⁶⁴.

Με την Ανεξαρτησία, δεν «απελευθερώθηκε» η Μέση Εκπαίδευση από αυτό το χαρακτήρα προαγωγού των εθνικών ιδεωδών, αλλά αντίθετα «δεσμεύτηκε» σε αυτόν και η Δημοτική. Πράγμα που ενίσχυσε πολλαπλά τα συγκεντρωτικά χαρακτηριστικά του συστήματος: Ο πλουραλισμός, η αποκέντρωση και ο φιλελευθερισμός δεν ήταν προτεραιότητες, αλλά αντίθετα συνιστούσαν πιθανό κίνδυνο άμβλυνσης ή απώλειας του εθνικού χαρακτήρα. Επομένως, ο συντηρητισμός ήταν η σχεδόν αυτονόητη αντιμετώπιση κάθε μεταρρυθμιστικής πρότασης. Εξαίρεση αποτελούσαν οι πρωτοβουλίες που εκπορεύονταν από την Ελλάδα και άρα ενέπιπταν στο πρόταγμα της εκπαιδευτικής ταύτισης με τη «μητέρα πατρίδα». Γι' αυτό και οι εκσυγχρονιστικές κινήσεις κατά τη διάρκεια της περιόδου, συνήθως δεν ακουμπούσαν την ίδια τη δομή του Εκπαιδευτικού Συστήματος. Αφορούσαν επιμέρους ζητήματα, όπως η αναβάθμιση των υπηρεσιών καθοδήγησης, η

⁴⁶² Περισιάνης, Π. *Μελέτες και δοκίμια για την εκπαίδευση της Κύπρου*, Εκδόσεις Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1991, σ. 94-103

⁴⁶³ Photiou, S.Ch. *Segregated Education in Cyprus between 1920 and 1935*, Nicosia 2006, p. 19-31

⁴⁶⁴ Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινήσεων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

υιοθέτηση νέων διδακτικών μεθόδων, η ένταξη τεχνολογικών μαθημάτων στο Α.Π. και τα όμοια.

Εν τέλει, η κυρίαρχη αντίληψη για τον εθνικό ρόλο της Εκπαίδευσης, αποτέλεσε τον καθοριστικό παράγοντα για την παραμονή του Εκπαιδευτικού Συστήματος στη σφαίρα του συγκεντρωτισμού (ως προς τη δομή-λειτουργία) και του συντηρητισμού (ως προς το περιεχόμενο-εξέλιξη). Με όρους Habermas, θα μπορούσε να λεχθεί ότι αυτή η κυρίαρχη αντίληψη έδωσε στο Εκπαιδευτικό Σύστημα αρκετά φονταμενταλιστικά χαρακτηριστικά: Το διαμόρφωσε ως ένα υποσύστημα στηριγμένο σε θρησκευτικές και ιστορικοφιλοσοφικές δοξασίες, με υψηλό βαθμό ανελαστικότητας, καθολικότητας και αποκλειστικότητας, χωρίς αποδοχή του στοιχείου της εσωτερικής διαφοροποίησης ή της εξωτερικής ελεγχιμότητας⁴⁶⁵. Το αίτημα του εκσυγχρονισμού ήταν μεν αποδεκτό – συχνά προτασσόταν και από την ίδια την ηγεσία της Εκπαίδευσης⁴⁶⁶ – εκλαμβάνόταν όμως αποκλειστικά ως μια διαδικασία εκμοντερνισμού πολιτικά «ουδέτερων» στοιχείων του Α.Π. και των μεθόδων διδασκαλίας.

(9) Το ζήτημα της γλώσσας: Οι δύο βασικές παράμετροι του ζητήματος της γλώσσας διδασκαλίας στα σχολεία, ήταν η διελκυστίνδα μεταξύ Ελληνικής και Αγγλικής και μεταξύ Δημοτικής και Καθαρεύουσας. Βασική ιδεοτυπική αρχή που διέτρεχε και τις δύο παραμέτρους, ήταν η καθοριστική σημασία του παράγοντα της γλώσσας στον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας⁴⁶⁷. Η αδιαμφισβήτητη ισχύς αυτής της αρχής στην Εκπαιδευτική Πολιτική προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό και το περιεχόμενο των εκάστοτε επιλογών.

Στην πραγματικότητα, η πρώτη παράμετρος κρίθηκε κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. Οι πρώτες προσπάθειες επιβολής της Αγγλικής υποχώρησαν σύντομα και με κάθε επισημότητα⁴⁶⁸. Από την άλλη, η Εκκλησία και οι αναδυόμενη αστική τάξη, λόγω της σύνδεσής τους με την Ελλάδα, προωθούσαν το ελληνικό Κλασικό Γυμνάσιο. Έτσι, η Αγγλική παρέμεινε ως γλώσσα της εκπαιδευτικής διοίκησης, αλλά όχι του σχολείου. Ήταν επίσης η γλώσσα διδασκαλίας στα αγγλόγλωσσα σχολεία. Εκεί όμως, λόγω χαμηλών διδάκτρων επί Βρετανικής διοίκησης, κατέφευγαν κυρίως τα κατώτερα στρώματα της

⁴⁶⁵ Habermas, J. *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*, μτφρ. Θ. Γεωργίου, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα»-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994, σ. 84

⁴⁶⁶ Βλέπε το κεφάλαιο 5 «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος».

⁴⁶⁷ Hobsbawm, E. *The Age of Empire 1875-1914*, London 1987, p. 226

⁴⁶⁸ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981, p. 119-122 και Persianis P., *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia 1978, p. 162-168.

μεσαίας τάξης⁴⁶⁹.

Η επαναφορά του ζητήματος κατά την περίοδο 1959-74, δεν είχε παρά περιορισμένα αποτελέσματα. Στην πραγματικότητα, όμως, υπήρξε μια μεταστροφή στη στάση της αστικής τάξης: Δεν επιδίωξε μεν ιδιαίτερη ενίσχυση της Αγγλικής στο δημόσιο σχολείο, στράφηκε όμως η ίδια εν πολλοίς σε αγγλόγλωσσα ιδιωτικά σχολεία (και ιδιαίτερα στην Αγγλική Σχολή Λευκωσίας). Τα τελευταία έγιναν τώρα ο εκπαιδευτικός προορισμός των γόνων αστικών οικογενειών. Οι λόγοι ήταν συνδεδεμένοι με την αύξηση των Βρετανικών επενδύσεων στην Κύπρο και τη σταδιακή υποχώρηση των ελληνικών (ιδιαίτερα μετά το 1965). Αυτό συνέδεσε στενότερα τα οικονομικά συμφέροντα των ανώτερων στρωμάτων με τη Βρετανία⁴⁷⁰.

Εξάλλου, η Αγγλική διατηρήθηκε σιωπηλά ως γλώσσα της διοίκησης⁴⁷¹. Το ίδιο συνέβη με το σύστημα δικαιοσύνης και τα δικαστήρια⁴⁷². Όλα αυτά, μαζί με την επικράτησή της στο χώρο της Λογιστικής και της ανώτερης Τεχνικής-Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (ΑΤΙ, Δασικό Κολλέγιο, Νοσηλευτική Σχολή, Ξενοδοχειακές Σχολές), ενίσχυσαν το κύρος της στην κοινωνία. Εξ ου και η σύντομη επαναφορά της διδασκαλίας της στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού και η ενισχυμένη παρουσία της στα Ωρολόγια Προγράμματα των Γυμνασίων-Λυκείων. Η δυναμική που απέκτησε η Αγγλική μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, σύντομα επέβαλε και την παραπαιδευτική διδασκαλία της στο κρατικό και σε ιδιωτικά ινστιτούτα ξένων γλωσσών⁴⁷³. Συνεπώς, η συνολική πορεία των πραγμάτων είχε ως αποτέλεσμα οι δύο γλώσσες να καταλάβουν σταδιακά ξεχωριστούς, μη τεμνόμενους χώρους στο πεδίο της Εκπαίδευσης. Γι' αυτό και κατά την περίοδο 1959-74 μειώθηκε δραστικά η φόρτιση γύρω από το θέμα.

⁴⁶⁹ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 - 2004)*, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 166-174

⁴⁷⁰ Βλέπε και το κεφάλαιο «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος».

⁴⁷¹ Κ.Α. Ε14/30/39 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου - 24^η Αυγούστου, 1964»: Πρόκειται για το πρώτο έγγραφο στην Ελληνική, το οποίο μάλιστα έχει τίτλο «Χρήσις της Ελληνικής γλώσσης εν τοις Κυβερνητικοίς Γραφείοις» και σημειώνει: «Ενετάλην να πληροφορήσω υμάς ότι το Υπουργικόν Συμβούλιον απεφάσισεν όπως του λοιπού, εφ' όσον δεν υπάρχουν πρακτικά δυσχέρειαι, η εργασία εν τοις Κυβερνητικοίς Γραφείοις διεξάγεται εις την Ελληνικήν γλώσσαν. Επομένως εις το μέλλον η αλληλογραφία και άλλα επίσημα έγγραφα δέον όπως συντάσσονται, εν τω μέτρω του δυνατού, εις την Ελληνικήν». Στο Ε14/30/72 ημερομηνίας 27^η Ιουλίου, 1965 και με τον ίδιο ακριβώς τίτλο, διευκρινίζεται ότι η γλώσσα που θα χρησιμοποιείται είναι η «απλή καθαρεύουσα». Η εφαρμογή όμως της σύστασης αυτής δεν ήταν καθολική. Σε μεγάλο βαθμό, η αλληλογραφία μεταξύ υπουργείων και υπηρεσιών, καθώς και τα εσωτερικά υπηρεσιακά έντυπα και τα έντυπα που απευθύνονταν προς τους πολίτες ή/και συμπληρώνονταν από αυτούς, παρέμειναν κατά βάση στην Αγγλική, μέχρι τη δεκαετία του 1980.

⁴⁷² Με βάση το άρθρο 189 του Συντάγματος, η Αγγλική θα μπορούσε να χρησιμοποιείται στη Διοίκηση και στα Δικαστήρια μέχρι το 1965. Στην πράξη η χρήση της συνεχίστηκε και μετά το 1965.

⁴⁷³ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, σ. 58-64 και Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981, p. 126-134.

Η δεύτερη παράμετρος, επίσης δε γνώρισε ιδιαίτερες εντάσεις στην Κύπρο. Από τις παλαιότερες συγκρούσεις δημοτικιστών και οπαδών της Καθαρεύουσας, στο νησί είχε φτάσει μόνο ο απόηχος. Στην Ελλάδα (αλλά εν πολλοίς και σε κέντρα του ελληνισμού της διασποράς), ο Δημοτικισμός είχε πάρει για δεκαετίες χαρακτήρα εθνικού, κοινωνικού και φιλελεύθερου κινήματος. Η δε αντίδραση σ' αυτόν συγκέντρωσε όλη τη δυναμική των φόβων για απώλεια της εθνοθηρησκευτικής συνείδησης και ταυτότητας⁴⁷⁴. Στην Κύπρο των αρχών του 20^{ου} αιώνα, η πολιτική πρωτοκαθεδρία της Εκκλησίας και η κατίσχυση του δόγματος που επέβαλλε ταύτιση «μετά της επισήμου Ελλάδος», δεν άφηναν περιθώρια να βιωθεί η ουσία της αντιπαράθεσης. Κάτι ανάλογο συνέβη και στη συνέχεια, με την επικυριαρχία του εθνικού ζητήματος.

Έτσι, η Ανεξαρτησία βρήκε το έδαφος ακαλλιέργητο σε αυτό το ζήτημα. Η Αριστερά (ο μόνος οργανωμένος χώρος που θα μπορούσε να υπερασπιστεί τη Δημοτική) είχε ήδη αποδεχτεί την πολιτική της ταύτισης με την Ελλάδα. Και έμμεσα αναγνώρισε την Εκπαίδευση ως «ιδιοκτησία» του αντίπαλου στρατοπέδου⁴⁷⁵. Παρέμειναν, λοιπόν, να υπερασπιστούν τη Δημοτική μόνο κάποιες πολιτικά δραστήριες μονάδες διανοουμένων του κεντρώου-κεντροαριστερού χώρου, που ήταν ακόμη ανοργάνωτος. Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964 αποτέλεσε το έναυσμα για κινητοποίηση αυτών των μεμονωμένων πολιτικών και δημοσιογράφων. Κάτι που έγινε την ώρα ακριβώς που η επίσημη Αριστερά αποφάσιζε το δεύτερο βήμα συναίνεσης: Ρίχνοντας γέφυρες προς τον πολιτικό κόσμο της παλιάς Εθναρχίας, έκανε στροφή και υιοθέτησε γραμμή υποστήριξης του Μακαρίου (1964). Επρόκειτο για μια πολιτική η οποία στην πράξη σήμαινε, εκτός των άλλων, ότι το ΑΚΕΛ θα απέφευγε να εγείρει ζητήματα τέτοια που να υπογραμμίζουν τις ιδεολογικές του διαφορές και να δημιουργούν τριβές με το συντηρητικό στρατόπεδο. Η Δημοτική έχασε την ενεργό στήριξη του κοινωνικά και πολιτικά ισχυρότερου φυσικού της σύμμαχου.

Η υιοθέτηση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης από τις κυπριακές εκπαιδευτικές αρχές, άμβλυσε προσωρινά την εμμονή στην Καθαρεύουσα. Ο ίδιος ο λόγος του Κ. Σπυριδάκι⁴⁷⁶, στελεχών του Υπουργείου Παιδείας και επιφανών εκπαιδευτικών (με κυριότερο τον Φρίξο Πετρίδη), παρουσίασε αξιοσημείωτη στροφή προς τη Δημοτική, κατά την περίοδο 1964-66⁴⁷⁷. Μετά το 1966 – και ιδιαίτερα μετά την επιβολή της δικτατορίας στην

⁴⁷⁴ Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 113-141

⁴⁷⁵ Ακόμη και η εμφάνιση ή υιοθέτηση αντιθετικών θέσεων, δεν προκαλούσε την αναμενόμενη συζήτηση, λόγω του «ασφαλούς» δεδομένου της ταύτισης με την Ελλάδα. Βλέπε το παράδειγμα δύο αντιθετικών στην ουσία κειμένων, στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 8, Φεβρουάριος 1961, σ. 107-124.

⁴⁷⁶ Βλέπε και τις πρώιμες απόψεις Κ. Σπυριδάκι για τη Δημοτική, στο κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁴⁷⁷ Βλέπε εγκυκλίους, λόγους και ομιλίες κατά την εν λόγω περίοδο.

Ελλάδα – παρατηρείται επιστροφή του επίσημου και ημι-επίσημου λόγου στην Καθαρεύουσα. Με εξαίρεση μεμονωμένες παρεμβάσεις στον Τύπο, το θέμα δεν θα τεθεί ως προτεραιότητα σε οποιοδήποτε σώμα· ούτε ακόμη και την περίοδο της εσωτερικής κρίσης και της έντασης στις σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας (1971-74).

Δεν υπάρχουν στοιχεία που να συνηγορούν ότι η επιστροφή στην Καθαρεύουσα έγινε απρόθυμα. Η αίγλη της ήταν αρκετά μεγάλη και κατοχυρωνόταν από τη χρήση της στον επίσημο λόγο και από τις υπηρεσίες του κράτους. Στη Βουλή των Αντιπροσώπων, χρησιμοποιούνταν από όλους τους βουλευτές, όλων των ιδεολογικών τάσεων. Ο ΓΓ του ΑΚΕΛ, χρησιμοποιούσε πάντα μια μορφή απλής Καθαρεύουσας. Για τους διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής ήταν ταυτισμένη με τα «σωστά Ελληνικά». Από την άλλη, η Δημοτική δεν είχε πολλούς σφοδρούς πολέμιους στην Κύπρο. Για αρκετούς, όμως, λειτουργούσε ως ένα μέσο «απομάγευσης», συνήθως όχι επιθυμητής. *«Ένα ιδίωμα, όπου η κατάργηση του τελετουργικού ύφους, δηλαδή η κατάργηση του ακατανόητου, εκλαμβάνεται ως αλλοτρίωση αγαθών τα οποία είναι εξ αποκαλύψεως τμήμα της ελληνικής οντότητας»*⁴⁷⁸.

Πάντως, η κυριαρχία της Καθαρεύουσας στα διδακτικά εγχειρίδια και στο διοικητικό λόγο της Εκπαίδευσης, αφορούσε περισσότερο τη Μέση. Η γλώσσα διδασκαλίας στην Πρωτοβάθμια ήταν η *«Πανελλήνιος Δημοτική»* (το ίδιο ίσχυε και για τα διδακτικά εγχειρίδια, τα οποία στην πλειονότητά τους προέρχονταν από την Ελλάδα). Μόνο στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού διδάσκονταν παράλληλα και στοιχεία της *«απλής Καθαρευούσης»*, με το αιτιολογικό ότι σημαντικό ποσοστό των αποφοίτων Δημοτικού δεν συνέχιζαν στη Μέση (πριν την καθιέρωση της 9χρονης υποχρεωτικής Εκπαίδευσης)⁴⁷⁹.

Το ενδεχομένως κρισιμότερο ζήτημα, εκείνο της σχέσης της κυπριακής διαλέκτου με την Εκπαίδευση, ήταν ακριβώς εκείνο που δε συζητήθηκε σχεδόν καθόλου κατά την υπό εξέταση περίοδο. Υφήρπε στην εκπαιδευτική πράξη ως πρόβλημα, μόνο στο βαθμό που η διάλεκτος θεωρούνταν διαφοροποιητικό στοιχείο μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Ελλάδας⁴⁸⁰. Συνεπώς, η απάντηση που εμμέσως δόθηκε από το Εκπαιδευτικό Σύστημα, ήταν ότι ρόλος της Εκπαίδευσης θα έπρεπε να είναι η άμβλυνση – και ίσως η σταδιακή εξαφάνιση – της διαφοροποίησης. Στην πράξη, αυτό επιχειρήθηκε με την αποφυγή διδασκαλίας λογοτεχνικών έργων στην κυπριακή διάλεκτο (στο μάθημα των Ν. Ελληνικών) και με την αποφυγή χρήσης

⁴⁷⁸ Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. *Οι φόβοι ενός αιώνα*, όπ.π., σ. 86

⁴⁷⁹ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Η', Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, [Κείμενο Δρα Α. Κούρου για τη Δημοτική Εκπαίδευση] σ. 4-15

⁴⁸⁰ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 21-28. Παρουσιάζεται ως πρόβλημα «τριγλωσσίας» (Καθαρεύουσα, Δημοτική, Κυπριακή διάλεκτος) και κατατίθεται ως σκέψη η επίσημη υιοθέτηση στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση της Δημοτικής, ή μιας μορφής απλής Καθαρεύουσας, με στόχο την άμβλυνση του προβλήματος. Η σχετική αναφορά δεν επαναλήφθηκε σε καμιά από τις επόμενες ετήσιες εκθέσεις.

της διαλέκτου από τους διδάσκοντες και τους μαθητές. Το τελευταίο δεν ήταν το αποτέλεσμα επίσημων συστάσεων ή εγκυκλίων των εκπαιδευτικών αρχών, αλλά ενέπιπτε στην σφαίρα του αυτονόητου, όπως είχε κληρονομηθεί – ιδιαίτερα στη Μέση Εκπαίδευση – από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης⁴⁸¹. Το πρόβλημα ταυτοποιήθηκε πολύ αργότερα (αρχές της δεκαετίας του 1990), ως ζήτημα σχετικής γλωσσικής υστέρησης των Ελληνοκυπρίων, λόγω μιας αντίθεσης και της προκαλούμενης από αυτή σύγχυσης. Από τη διαφορά, δηλαδή, μεταξύ χρησιμοποιούμενης στα εγχειρίδια γλώσσας και χρησιμοποιούμενης από τους μαθητές και το περιβάλλον τους – εν πολλοίς και από τους εκπαιδευτικούς – διαλέκτου, εντός και εκτός αιθουσών διδασκαλίας. Χωρίς και πάλιν να συζητείται επισήμως και χωρίς το ζήτημα να τυγχάνει ευθείας αντιμετώπισης με οποιοδήποτε τρόπο.

Κατά την υπό εξέταση περίοδο, ήταν ακόμη ισχυρή η ανεπίσημη «απαγόρευση» χρήσης στοιχείων της διαλέκτου στις αίθουσες διδασκαλίας. Αυτό, μαζί με τη σχεδόν αποκλειστική χρήση «ακραίων» μορφών της διαλέκτου στα εξωσχολικά περιβάλλοντα – με εξαίρεση κάποια αστικά –, δημιουργούσε ακόμη πιο στέρεες προϋποθέσεις για να λειτουργήσουν οι παράγοντες που ο M. Hulliday αποκάλεσε «ασυνέπεια» και «σύγκρουση»⁴⁸². Το ασύμπτωτο δηλαδή, μεταξύ ευρύτερης γλωσσικής ανάπτυξης και γλωσσικής διαπαιδαγώγησης στο σχολείο. Στην πραγματικότητα, οι μαθητές καλούνταν να διακόπτουν αυτή την ανάπτυξη όταν βρίσκονταν στο σχολείο, όπου τους καλλιεργούνταν η αντίληψη ότι επρόκειτο για ένα είδος μειονεξίας, αν όχι αμάρτημα. Και εκ των υστέρων, σε αυτό το «προπατορικό αμάρτημα» αποδιδόταν η υστέρηση στην κατάκτηση της «επίσημης Ελληνικής», η οποία ήταν και η μόνη νοητή μορφή γλωσσικής ανάπτυξης.

Εκτός από το αίσθημα διαφοροποίησης από την Ελλάδα που δημιουργούσε ο παράγοντας «διάλεκτος», κατά της κυπριακής διαλέκτου λειτουργούσε και το ιδεολόγημα της ιεραρχικής αντιπαραβολής: Η «επίσημη» γλώσσα (Καθαρεύουσα ή Δημοτική, αυτό είχε εν τέλει δευτερεύουσα σημασία), ήταν ενδεδυμένη με το μανδύα της «*αυθεντικής γλώσσας, της μορφής που έφτασε το ιδανικό επίπεδο γλωσσικής τελειότητας*». Αντίθετα, η κυπριακή διάλεκτος κατατασσόταν στις συνειδήσεις των διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στις «*νόθευμένες και κατώτερης ποιότητας ντοπιολαλιές*... τις «*πρωτόγονες*» γλώσσες, σαν δομικά ατελέστερες, γραμματικά απλούστερες και λεξιλογικά φτωχότερες»⁴⁸³.

Το υπόστρωμα που είχε δημιουργηθεί κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης

⁴⁸¹ Photiou, S.Ch. *Segregated Education in Cyprus between 1920 and 1935*, Nicosia 2006, p. 203-228. Βλέπε και αμέσως πιο κάτω στο κείμενο.

⁴⁸² Hulliday, M. *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*, Edit. E. Arnold, London 1978, p. 100. Παρατίθεται και αναλύεται στο Φραγκουδάκη, Α. *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1987, σ. 121-123 και 125-130.

⁴⁸³ Φραγκουδάκη, Α. *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1987, σ. 32-33

έκανε τα πράγματα ακόμη πιο δύσκολα για την επίσημη «αποδοχή» της κυπριακής διαλέκτου: Από το 1931 και μετά, οι Βρετανοί έκαναν αλλεπάλληλες απόπειρες – έστω και όχι ιδιαίτερα μεθοδικές και συνεπείς – άλλοτε προώθησης της Αγγλικής έναντι της Ελληνικής και άλλοτε προώθησης της διαλέκτου έναντι της «επίσημης» Ελληνικής. Αυτό καταδίκασε τη διάλεκτο στις συνειδήσεις των διαμορφωτών ως ενοχλητική παραφυάδα στη μεγάλη μάχη Αγγλικής – Ελληνικής· ή ακόμη χειρότερα, ως πιθανό βέλος στη φαρέτρα όσων επιδίωκαν τον αφελληνισμό και την αποστασιοποίηση των Ελληνοκυπρίων από την Ελλάδα⁴⁸⁴.

Η πλήρης κυριαρχία συντηρητικών προσεγγίσεων σε αυτής της τάξης τα ζητήματα και η πολιτική φόρτιση που τα συνόδευε, επηρέασαν έντονα και τους ευρύτερους ερευνητικούς προσανατολισμούς. Η σχέση μεταξύ κοινωνικής προέλευσης και «μορφωτικού κεφαλαίου» από τη μια και επίδοσης-κοινωνικής ανάπτυξης από την άλλη, δεν απασχόλησε σε κανένα επίπεδο την έρευνα της περιόδου⁴⁸⁵. Υπάρχουν ενδείξεις ότι, μερίδα των διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, είχε υπόψη της – έστω αδρομερώς – τις συζητήσεις σε διεθνές επίπεδο για «πολιτιστική υστέρηση» (συνεπεία ταξικών και άλλων κοινωνικών παραμέτρων)⁴⁸⁶. Αλλά δεν υπήρχε ούτε εμβάθυνση, ούτε διάθεση διερεύνησης τέτοιων ζητημάτων στον κυπριακό χώρο⁴⁸⁷. Έτσι, το πεδίο παρέμεινε ελεύθερο σε αυθαίρετες ερμηνείες και στη λήψη μέτρων με συχνά σαφή ταξικό χαρακτήρα⁴⁸⁸.

⁴⁸⁴ Στην περίπτωση της κυπριακής διαλέκτου, δημιουργούνταν η αίσθηση μιας ιδιαίτερης «αντίστασης» στη διαδικασία υποχώρησής της – για λόγους ιστορικούς, κοινωνικούς και γεωγραφικούς. Η διαπίστωση του Μ. Σετάτου ότι οι τοπικές διάλεκτοι «αφομοιώνονται ολοένα και τείνουν να εξαφανιστούν» (παρατίθεται από την Άννα Φραγκουδάκη στο Φραγκουδάκη, Α. *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1987, σ. 63), δεν ίσχυε κατά τρόπο προφανή στην περίπτωση της κυπριακής, την περίοδο 1959-74. Αυτό προκαλούσε ακόμη μεγαλύτερη αμηχανία στους διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Διακατέχονταν από την πεποίθηση ότι η «τέλεια» γλώσσα ήταν η επίσημη, ενώ η διάλεκτος δεν ήταν παρά μια παρακμιακή παραφθορά της. Εδώ προφανώς εντοπίζεται και μια αμφιθυμία: Από τη μια η ανώτερη μορφωτικά τάξη αρεσκόταν στη διάκρισή της από την κατώτερη με κριτήριο το βαθμό κατάκτησης και χρήσης της «ορθής» Ελληνικής, από την άλλη αδημονούσε τόσο για τη σύντομη υποχώρηση της διαλέκτου, ώστε να μην ικανοποιείται με τους αργούς ρυθμούς που αυτό συνέβαινε.

⁴⁸⁵ Bernstein, B. «Κοινωνική τάξη και γλωσσική ανάπτυξη. Μια θεωρία της κοινωνικής μάθησης» (1961) και «Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης με αναφορά στη γλωσσική επίδοση», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 420-424 και 445-447. Στο ίδιο, Φραγκουδάκη, Α. «Γλώσσα και επίδοση», σ. 134-137, όπου και κριτική για την αλλοίωση των αποτελεσμάτων ερευνών εξαιτίας στρεβλών αντιλήψεων για τις «γλωσσικές νόρμες».

⁴⁸⁶ Βλέπε τα κεφάλαια 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης» και 5 «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος».

⁴⁸⁷ Μέσα σε τέτοιες συνθήκες, είναι ευνόητο ότι δεν ήταν εφικτή η έμμεση έστω επαφή με απόψεις όπως εκείνη του Labov, ότι η γλωσσική υστέρηση αποτελεί μύθο της Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας, ή με τις ανάλογες του Houston. Εξάλλου, η όποια επαφή μερίδας πρώιμων ερευνητών και διαμορφωτών της Εκπαίδευσης με ζητήματα που άπτονταν της Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας, είχε να κάνει σχεδόν αποκλειστικά με τη βρετανική βιβλιογραφία. Σ' αυτήν, όμως, παρατηρούνταν εκείνη την περίοδο μια στερεοτυπική εμμονή στο μοντέλο της εξ ορισμού γλωσσικής υστέρησης των κατώτερων τάξεων – Έκθεση Bullock, 1975 (βλέπε Περισιάνης, Π. – Κουτσελίνη, Μ. – Κεφάλα, Μ. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Έκδοση Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1992, σ. 62-78).

⁴⁸⁸ Όπως το μέτρο που εφάρμοσε ο Φρ. Πετρίδης για διαχωρισμό των τμημάτων με βάση την επίδοση. Στην Α' Γυμνασίου, ένα από τα βασικά κριτήρια διαχωρισμού ήταν η καταγωγή από την πόλη ή την ύπαιθρο, με δηλωμένη εκτίμηση ότι τα παιδιά της υπαίθρου πάσχουν από πολιτιστική και γλωσσική πενία (βλέπε

Η χρήση της διαλέκτου από τους μαθητές στον προφορικό λόγο, ή η παρείσφρηση στοιχείων της στον γραπτό, θεωρούνταν εξ ορισμού «γλωσσικό λάθος», «πρόβλημα» το οποίο θα έπρεπε με κάποια δραστικά μέτρα να αντιμετωπιστεί⁴⁸⁹. Οι ερευνητές, στην καλύτερη περίπτωση διατύπωναν ανεδαφικές ή με εξίσου ταξικό χαρακτήρα εισηγήσεις⁴⁹⁰. Γενικά, η ροπή μαθητών σε «ακραίες» εκδοχές της κυπριακής διαλέκτου, θεωρούνταν μειονεξία, ένδειξη χαμηλής επίδοσης και σχεδόν απόλυτη προδιαγραφή ακαδημαϊκής και επαγγελματικής αποτυχίας.

Τέλος, ζήτημα συνεργασίας των δύο Κοινοτήτων σε θέματα γλώσσας, δεν τέθηκε, ούτε ακόμη και κατά την πρώτη περίοδο της Ανεξαρτησίας (1960-1963). Συνακόλουθα, δεν ενθαρρύνθηκε η εκμάθηση της Τουρκικής από τους Ελληνοκύπριους και της Ελληνικής από τους Τουρκοκύπριους. Στα (Ελληνοκυπριακά) Ινστιτούτα Ξένων Γλωσσών προσφερόταν η Τουρκική, όμως ο Κ. Σπυριδάκης απέκλεισε οποιαδήποτε σκέψη για προώθηση διαδικασιών πιστοποίησής της σε συνεργασία με την ΤΚΣΚ⁴⁹¹.

Η απουσία έστω και προτάσεων για διδασκαλία της γλώσσας της άλλης Κοινότητας στα σχολεία – παρά το γεγονός ότι το κυπριακό κράτος ήταν δίγλωσσο, με επίσημες γλώσσες την Ελληνική και την Τουρκική –, δημιούργησε χρόνια προβλήματα επικοινωνίας. Απέκλεισε κάθε προοπτική διαπολιτισμικότητας και στέρησε τα σχολεία και των δύο Κοινοτήτων από την προοπτική και τα πλεονεκτήματα που παρέχει η δίγλωσση Εκπαίδευση⁴⁹². Θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει βάσιμα ότι, η απουσία συζήτησης έστω για δίγλωσση Εκπαίδευση, είχε και σοβαρές πολιτικές προεκτάσεις. Εκτός από την αποξένωση των δύο Κοινοτήτων, η μονόγλωσση Εκπαίδευση εξανέμιζε την ευκαιρία να δημιουργηθούν συνθήκες άμβλυνσης των ανισοτήτων⁴⁹³. Έτσι, συντηρούσε το αίσθημα αποκλεισμού και περιθωριοποίησης που

Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 29-30, καθώς και λεπτομέρειες στο κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης»).

⁴⁸⁹ Φραγκουδάκη, Α. *Γλώσσα και Ιδεολογία*, ό.π., σ. 58-62

⁴⁹⁰ Βλέπε και τις σχετικές εισηγήσεις του Π. Περσιάνη που αναφέρθηκαν πιο πάνω, για τους τρόπους αντιμετώπισης της δυσκολίας των μαθητών της υπαίθρου να υιοθετήσουν τις αρχές της αστικής τάξης και τις αντίστοιχες συμπεριφορές και ομιλία. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 189-202. Η πτώση των προτάσεων αυτών στο κενό, φαίνεται να αποτέλεσε μια ακόμη επιβεβαίωση της διαπίστωσης της Α. Φραγκουδάκη ότι «οι ρυθμιστικές ουτοπίες για μία και μοναδική 'σωστή' χρήση της γλώσσας διαψεύδονται ασταμάτητα από τη γλωσσική πραγματικότητα» (Φραγκουδάκη, Α. *Γλώσσα και Ιδεολογία*, ό.π., σ. 65). Για μια σύγχρονη ερευνητική ματιά στη διαδικασία αυτό-ερμηνείας και αυτό-κατανόησης της ταυτότητας από τους μαθητές, σε συνάρτηση με το ρόλο της γλώσσας και του χρησιμοποιούμενου λεκτικού, βλέπε Χριστοδούλου, Μ. – Κυπριανός, Π. «'Εδώ έχει ανώτερο επίπεδο παιδιών, δεν υπάρχουν αποκλίσεις από τον κανόνα'. Ηθική τοπογραφία των εφήβων της 'μεσαίας' τάξης», στο *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση*, Τεύχος 1, 2013, σ. 131-154. Για μίαν αναδρομή στη διεθνή έρευνα γύρω από τις κοινωνικές βάσεις του σχηματισμού της ταυτότητας και τη μεθοδολογική προσέγγιση του λεκτικού, βλέπε ιδιαίτερα τις σελίδες 132-136.

⁴⁹¹ Κ.Α. Ε10/15/62 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 13^η Συνεδρίασις – Ημερ. 15.11.1962»

⁴⁹² Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 170-174

⁴⁹³ Παπαδάκης, Ν.Ε. ό.π., σ. 176

διακατείχε την Τουρκοκυπριακή Κοινότητα⁴⁹⁴. Η στάση αυτή της ελληνοκυπριακής εκπαιδευτικής ηγεσίας ακολουθούσε τη γενικότερη πολιτική της Κοινότητας. Είχε, όμως, ασθενή ερείσματα ορθολογισμού· ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, οπότε η πλειονότητα των Τουρκοκυπρίων χρησιμοποιούσε ακόμη με άνεση την Ελληνική (ελληνοκυπριακή διάλεκτος).

Εν τέλει, στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση το θέμα της γλώσσας έτυχε ανάλογου χειρισμού με άλλα ζητήματα. Ξεδίπλωσε πλέρια το αρχετυπικό καθεστώς στο οποίο βρισκόταν η «*ηθική αυτοκατανόηση*» της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας⁴⁹⁵.

(10) Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η **διάκριση φύλου** στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση παρέμεινε ισχυρή μέχρι τα τέλη της περιόδου, παρά την αισθητή βελτίωση σε σύγκριση με το 1959. Το πλαίσιο αντιλήψεων που κληρονομήθηκε από την προηγούμενη περίοδο υποχώρησε σταδιακά, όχι όμως με τους ίδιους ταχείς ρυθμούς με τους οποίους αμβλύθηκε ποσοτικά η διάκριση. Η έγκαιρη καθιέρωση της υποχρεωτικής Δημοτικής Εκπαίδευσης και η επικράτηση του μικτού τύπου Δημοτικού σχολείου μετατόπισαν το βάρος της προφανούς διάκρισης στη βαθμίδα της Μέσης. Όμως, οι προσανατολισμοί και οι προτεραιότητες συνέχισαν να διαχέουν «*άρωμα*» διάκρισης και στη Δημοτική⁴⁹⁶. Χαρακτηριστική ήταν η εξαγγελθείσα πρόθεση του Κ. Σπυριδάκι το 1959 για συμπλήρωση του έργου των Οκταταξίων Δημοτικών με επιμορφωτικά τμήματα ειδικά για μικρά κορίτσια: «*Κέντρα οικοκυρικών και νυκτερινά ινστιτούτα... ίνα βοηθήσωσι τας κόρας των χωρίων να γίνουν καλαί οικοκυραί*»⁴⁹⁷. Τα τμήματα αυτά λειτούργησαν σε πολλές κοινότητες και ενσωμάτωσαν σταδιακά και μεγαλύτερα κορίτσια, καθώς και ενήλικες.

Κυρίαρχος τύπος Γυμνασίου Θηλέων (παλαιότερο Ανώτερο Παρθεναγωγείο) ήταν μέχρι το 1960 το Κλασικό. Στους διαμορφωτές της Εκπαίδευσης ήταν διάχυτη η αντίληψη ότι «*τα κορίτσια δεν ήταν πολύ δυνατά στα Μαθηματικά και στις Θετικές Επιστήμες*»⁴⁹⁸. Με την Ανεξαρτησία άρχισε η δημιουργία και Πρακτικού (Θετικών Επιστημών) και Εμπορικού-Οικονομικού κλάδου στα δημόσια Γυμνάσια Θηλέων. Όπου ήταν μικρός ο αριθμός των ενδιαφερόμενων κοριτσιών, μεταφέρονταν στα πλησιέστερα Γυμνάσια Αρρένων. Μέχρι το

⁴⁹⁴ Συνέντευξη των Niyazi Kizilyiürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερωτήσεις 6, 7 και 10.

⁴⁹⁵ Habermas, J. *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*, μτφρ. Θ. Γεωργίου, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα»-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994, σ. 73: «*Η επιλογή της επίσημης γλώσσας ή η απόφαση για το πρόγραμμα των δημοσίων σχολείων άπτεται της ηθικής αυτοκατανόησης ενός έθνους*».

⁴⁹⁶ Βασική διάκριση στο Α.Π. των Δημοτικών σχολείων ήταν η διδασκαλία Οικοκυρικών (Οικιακής Οικονομίας) στα κορίτσια και Πρακτικών Γνώσεων ή Ξυλουργικής-Μεταλλοτεχνίας στα αγόρια.

⁴⁹⁷ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 1, Οκτώβριος 1959, σ. 9

⁴⁹⁸ Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 - 2004)*, όπ.π., σ. 289

1971-72, σταδιακά ο Εμπορικός κλάδος έγινε η κυρίαρχη επιλογή των κοριτσιών στο Λύκειο (40.6%), ενώ το Κλασικό πέρασε στη δεύτερη θέση (31.1%)⁴⁹⁹. Πολύ χαμηλά παρέμειναν τα ποσοστά των κοριτσιών που επέλεξαν τις Τεχνικές-Επαγγελματικές Σχολές (2.7% του συνόλου των μαθητριών). Το 1973-74, μόλις το 7.1% των μαθητών Τεχνικών Σχολών ήταν κορίτσια⁵⁰⁰. Ο εντοπισμός του προβλήματος από τον Τμηματάρχη Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης Ν. Χατζηνικόλα, δεν άλλαξε την εικόνα. Εξήγγειλε την ίδρυση νέων κλάδων που αφορούσαν «γυναικεία επαγγέλματα» και έκανε επανειλημμένες δημόσιες εκκλήσεις για παρότρυνση των κοριτσιών να ακολουθούν Τεχνική-Επαγγελματική Εκπαίδευση, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα⁵⁰¹. Επίσης, σημαντικά ποσοστά μαθητριών κατευθύνονταν στον κλάδο των Ξένων Γλωσσών, όπου λειτουργούσαν τέτοια τμήματα⁵⁰².

Ενώ στις αρχές της περιόδου, το 1959-60, φοιτούσαν σε σχολεία Μέσης 7.873 μαθήτριες, ο αριθμός αυτός υπερδιπλασιάστηκε σε δέκα χρόνια, φτάνοντας τις 17.695. Πρόκειται για μια αύξηση κατά 125%, η οποία σηματοδοτούσε μια σημαντική άμβλυνση της ποσοτικής διάκρισης φύλου· ιδιαίτερα αν συγκριθεί με τη μόνο κατά 59% αύξηση των αγοριών κατά την ίδια περίοδο (από 13.428 σε 21.397)⁵⁰³. Το ποσοστό αυτό (45% του συνόλου των μαθητών στη Μέση) τοποθετούσε την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση κοντά στον αντίστοιχο μέσο όρο των ανεπτυγμένων χωρών⁵⁰⁴. Τα κορίτσια όμως παρουσίαζαν σαφώς υψηλότερο ποσοστό διαρροής κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους σε σχολεία Μέσης⁵⁰⁵. Η διαρροή αυτή το 1959-60 συγκεντρωνόταν εν μέρει στο τέλος της Α' τάξης Γυμνασίου, αλλά κυρίως στο πέρασμα από τη Γ' στη Δ' τάξη, όπου το ποσοστό των κοριτσιών παρουσίαζε μείωση κατά 40%⁵⁰⁶. Η μέση ηλικία των κοριτσιών κατά τάξη ήταν σαφώς μικρότερη εκείνης των αγοριών. Η στασιμότητα στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού ήταν, πριν την καθιέρωση της υποχρεωτικής Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, ισχυρότερος παράγοντας διαρροής των

⁴⁹⁹ Περισιάνης, Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Κύπρο*, Λευκωσία 1998, πίνακας 20, σ. 151

⁵⁰⁰ Republic of Cyprus, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1973-1974*, Published by the Statistics and Research Department – Ministry of Finance, Nicosia 1974, p. 86

⁵⁰¹ *Φιλελεύθερος*, 14 Ιουλίου 1973

⁵⁰² Κεφάλα, Μ. «Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», στο *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Έκδοση του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου, Λευκωσία 1986, σ. 46-47

⁵⁰³ *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960*, Λευκωσία [1960], σ. 19 και Republic of Cyprus, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1969-1970*, Published by the Statistics and Research Department – Ministry of Finance, Nicosia 1970 [συνδυασμός και επεξεργασία στοιχείων].

⁵⁰⁴ Μπαλασσά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, όπ.π., σ. 59

⁵⁰⁵ Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η διαρροή αυτή (όπως και των αγοριών) ήταν πολύ μικρότερη στα ιδιωτικά σχολεία Μέσης, ιδιαίτερα στα ξενόγλωσσα.

⁵⁰⁶ *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960*, Λευκωσία [1960], πίνακας σ. 30

κοριτσιών (ιδιαίτερα από την Ε' στη Στ' Δημοτικού) από ότι των αγοριών⁵⁰⁷. Επίσης, πολλά αγόρια στις αγροτικές περιοχές χρησιμοποιούνταν ως εργατικό δυναμικό μέχρι την ηλικία των 8 και 9 ετών, πηγαίνοντας αργότερα από τα κορίτσια στο σχολείο. Το «αντιστάθμισμα» ήταν η γρηγορότερη έξοδος των κοριτσιών στην αγορά εργασίας. Αυτό γινόταν κυρίως στην ηλικία των 13-14 ετών, που θεωρούνταν και ηλικία ετοιμότητας για αρραβώνα. Οι διαφοροποιήσεις στην ηλικία προσέλευσης στο Δημοτικό εξαλείφθηκαν το 1962 με το νόμο για υποχρεωτική Στοιχειώδη Εκπαίδευση. Γενικά, η ποσοτική διάκριση αμβλύθηκε σημαντικά μέχρι το 1974.

Αντίθετα, η διάκριση φύλου παρέμεινε ισχυρή μέχρι το τέλος της περιόδου στο χώρο της Ανώτερης και Ανώτατης Εκπαίδευσης. Στις Τριτοβάθμιες σχολές της Κύπρου φοιτούσαν το 1973-74 366 κορίτσια (έναντι 486 αγοριών), με τη μεγάλη πλειονότητά τους να συγκεντρώνεται στην ΠΑΚ και στη Νοσηλευτική Σχολή⁵⁰⁸. Στα ΑΕΙ του εξωτερικού η διαφορά ήταν συντριπτική: Το 1971 σπούδαζαν σε χώρες του εξωτερικού μόλις 2.835 κορίτσια, έναντι 8.738 αγοριών⁵⁰⁹. Το 50% των κοριτσιών αυτών σπούδαζαν στην Ελλάδα⁵¹⁰. Η συνολική αναλογία των κοριτσιών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση (25,5% του συνόλου των σπουδαστών), κρατούσε την Κύπρο αισθητά κάτω από το μέσο όρο στις υπό ανάπτυξη χώρες (29%)⁵¹¹. Αυτό εν μέρει οφειλόταν και στην απουσία πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στην Κύπρο. Οι λίγες μεταγυμνασιακές σχολές που θεωρούνταν ότι απευθύνονταν και σε κορίτσια (κυρίως η ΠΑΚ και η Νοσηλευτική Σχολή), δεν μπορούσαν να απορροφήσουν παρά έναν περιορισμένο αριθμό σπουδαστών. Έτσι, για την πλειονότητα των νέων, οι σπουδές ήταν ταυτόσημες με την προσωρινή μετανάστευση, πράγμα που έφερνε τα κορίτσια σε δυσμενέστερη θέση, με βάση τις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής. Αυτή η «ανισότητα εισόδου», που οφειλόταν στη δυσμενή κοινωνικά θέση της γυναίκας («condition féminine»)⁵¹², παρέμεινε ισχυρή μέχρι το τέλος της περιόδου. Ο συνδυασμός της ισχυρής αγροτικής φυσιογνωμίας της κοινωνίας και της απουσίας πανεπιστημίου στην Κύπρο, κράτησε τη διάκριση φύλου σε υψηλά επίπεδα στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

⁵⁰⁷ Στο ίδιο, πίνακας σ. 31

⁵⁰⁸ Republic of Cyprus, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1973-1974*, Published by the Statistics and Research Department – Ministry of Finance, Nicosia 1974, p. 145

⁵⁰⁹ Η στατιστική περιλαμβάνει και Τουρκοκύπριους που σπούδαζαν στην Τουρκία, χωρίς όμως αυτό να επιφέρει ουσιαστική αλλοίωση των αναλογιών.

⁵¹⁰ Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 22

⁵¹¹ Μπαλασσά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, όπ.π., σ. 59

⁵¹² Τομπαϊδης, Δ.Ε. *Η ισότητα ευκαιριών στην Εκπαίδευση*, όπ.π., σ. 29.

(11) Η σχέση με τις Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις που εκπορεύονταν από την Ελλάδα, αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο δόθηκε η ευκαιρία να ξεδιπλωθούν όλες σχεδόν οι παράμετροι έντασης στο χώρο της Εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα όσα είχαν σχέση με τη Μεταρρύθμιση του 1964, αντιμετωπίστηκαν ως μια σημαντική αλλαγή με όρους κοινωνικής προοπτικής⁵¹³.

Η περίπτωση της Μεταρρύθμισης του 1959 δε βιώθηκε στην πραγματικότητα ως μεταρρύθμιση στην Κύπρο, για τους εξής λόγους: (α) Εξαιτίας όσων παραθέτει ο Σ. Μπουζάκης, οι περιορισμένες αλλαγές στα πεδία δύναμης στην Ελλάδα κράτησαν αυτή την προσπάθεια σε συντηρητικό πλαίσιο. Η κυριαρχία συντηρητικών πολιτικών και πνευματικών προσωπικοτήτων στην ειδική Επιτροπή (με μόνη εξαίρεση τον Ευ. Παπανούτσο), δεν ήταν ο μόνος παράγοντας. Συνδυάστηκε με την απουσία συγκροτημένης παρέμβασης των φιλελεύθερων διανοουμένων και την αδυναμία καταλυτικής παρέμβασης των διανοουμένων της Αριστεράς (λόγω της πολιτικής περιθωριοποίησης του χώρου, παρά την εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ το 1958). Όλα αυτά κατέστησαν αδύνατο να γίνουν σημαντικές ρήξεις στην Εκπαιδευτική Πολιτική με αυτή τη Μεταρρύθμιση⁵¹⁴. (β) Οι ουσιαστικές συζητήσεις γύρω από το έργο της ειδικής Επιτροπής (συστάθηκε στις 14 Ιουνίου 1957 και κατέθεσε εισήγηση στις 10 Ιανουαρίου 1958) διεξήχθησαν κατά το 1958⁵¹⁵. Επρόκειτο για περίοδο κατά την οποία κορυφωνόταν το Κυπριακό (δράση ΕΟΚΑ και ΤΜΤ, διακοινοτικές συγκρούσεις, παρασκηνιακές διαβουλεύσεις εκτός Κύπρου για εξεύρεση λύσης). Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ήταν περίπου αδύνατη η εκ μέρους των ηγετών της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης παρακολούθηση των συζητήσεων και ουσιαστική συμμετοχή στους αναπτυσσόμενους προβληματισμούς. (γ) Η νομοθέτηση της Μεταρρύθμισης στην Ελλάδα (Νομοθετικά Διατάγματα 3971 και 3973 της 2ας Σεπτεμβρίου 1959), συνέπεσε στην Κύπρο με τη φάση μετάβασης από την αποικιοκρατία στην Ανεξαρτησία. Μέσα στις συνθήκες εκτάκτου ανάγκης για οικοδόμηση του νέου κράτους – και των Εκπαιδευτικών του Συστημάτων – δεν υπήρχαν περιθώρια για εμβάθυνση στις αλλαγές που επιφέρονταν. Μόνο για «τυφλή» υλοποίηση του γράμματός τους⁵¹⁶. (δ) Εκτός των πολιτικών συνθηκών στην Κύπρο της περιόδου 1959-63, οι ιδεολογικές συνθήκες επίσης δεν ευνοούσαν την προβληματική γύρω από τη Μεταρρύθμιση: Βρισκόταν στο απόγειο της η κυριαρχία του ιδεοτυπικού προτάγματος της ταύτισης με την

⁵¹³ Όπως θα την όρισε ο Δ. Τσαούσης. Βλέπε Τσαούσης, Δ. Γ. *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1984, σ. 185-187

⁵¹⁴ Μπουζάκης, Σ. *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Β', Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1995, σ. 15-21

⁵¹⁵ Δημαράς, Αλ. [Επιμ.] *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας)*, Τόμος Β' 1895-1967, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1974, σ. 229-237

⁵¹⁶ Βλέπε πιο πάνω στο ΑΙ και ΑΙΙ.

Ελλάδα στον τομέα της Εκπαίδευσης⁵¹⁷. Δεν είχαν ακόμη αρχίσει να κάνουν αισθητή την παρουσία τους τα προβλήματα στην εφαρμογή αυτής της αρχής και να ενδυναμώνονται οι σκέψεις για συνειδητές αποκλίσεις. Στην πραγματικότητα, διαφοροποιήσεις υπήρξαν, αλλά θεωρούνταν αναπόφευκτες αναγκαιότητες. Δεν είχαν ακόμη εγγραφεί στις συνειδήσεις ως αποκλίσεις⁵¹⁸.

Η μη συμμετοχή των ελληνοκυπρίων διαμορφωτών στις ζυμώσεις γύρω από τη Μεταρρύθμιση του 1959, είχαν ως αποτέλεσμα τη χωρίς ιδιαίτερο προβληματισμό μεταφορά των ουσιαστικών της παραμέτρων στην Κύπρο. Στην πραγματικότητα, μεταφέρθηκε μια Ελληνική Εκπαιδευτική Πολιτική που ανταποκρινόταν περισσότερο στο μετεμφυλιοπολεμικό καθεστώς της Ελλάδας της δεκαετίας του 1950, παρά στις ανάγκες της Ανεξάρτητης Κύπρου της δεκαετίας του 1960⁵¹⁹.

Τα Νομοθετικά Διατάγματα του 1961-62 για τα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα, αντιμετωπίστηκαν στην Κύπρο ως φυσική απόρροια όσων προηγήθηκαν, ως απλές διοικητικές πράξεις. Ενώ η αναστάτωση που ακολούθησε στην Ελλάδα, με τις απεργίες εκπαιδευτικών και τις κινητοποιήσεις των φοιτητών, δεν μπορούσαν πια παρά να αντιμετωπιστούν ως κατά βάση συγκυριακά φαινόμενα στην Κύπρο⁵²⁰.

Με τη Μεταρρύθμιση του 1964, τα πράγματα ήταν πολύ διαφορετικά. Οι λόγοι και πάλιν είχαν σχέση αφενός με την ίδια τη φύση της Μεταρρύθμισης στην Ελλάδα και αφετέρου με τις συνθήκες υποδοχής της στην Κύπρο. Στην Ελλάδα, οι αλλαγές στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πεδίο δύναμης, είχαν απελευθερώσει ριζοσπαστικές δυνάμεις που εκφράστηκαν μέσα από την Ένωση Κέντρου. Ο ίδιος ο Πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου είχε δώσει το στίγμα της πρόθεσης για ριζοσπαστικές αλλαγές από το Νοέμβριο του 1963· πριν ακόμη σταθεροποιηθεί στην εξουσία με τις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1964⁵²¹. Υπήρχε ένα γενικότερο μεταρρυθμιστικό κλίμα, που γονιμοποιούνταν από την αισιοδοξία, την προσδοκία, την αυτοπεποίθηση και το αυτοδιαχειριστικό πνεύμα⁵²². Αυτό συνδυάστηκε τόσο με την ωρίμανση φιλελεύθερων ιδεών για τη δύναμη της Εκπαίδευσης και της επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο, όσο και με τη βούληση για εκσυγχρονισμό και

⁵¹⁷ Περσιάνης, Π. Κ. *Η Εκπαίδευση της Κύπρου μπροστά στην πρόκληση της Ευρώπης*, Λευκωσία 1996, σ. 16-19

⁵¹⁸ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁵¹⁹ Μπουζάκης, Σ. «Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στην Κύπρο ανάμεσα στο εθνοκεντρισμό και τον ευρωπαϊσμό – Μια ιστορικοσυγκριτική προσέγγιση», στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, *Η Κυπριακή Εκπαίδευση από το 1960 μέχρι το 2010*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Λευκωσία 2012, σ. 73

⁵²⁰ Δημαράς, Αλ. [Επιμ.] *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας)*, Τόμος Β' 1895-1967, όπ.π., σ. 241-259

⁵²¹ Στο ίδιο, σ. 259-261

⁵²² Μπουζάκης, Σ. *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Β', όπ.π., σ. 21-26

σύγκρουση με όλους τους φορείς συντηρητισμού στην Εκπαιδευτική Πολιτική⁵²³: Πολιτικά κόμματα (ΕΡΕ), θεσμούς (Ακαδημία Αθηνών, Εταιρεία Ελλήνων Φιλολόγων), πανεπιστημιακές σχολές (Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή Αθηνών) και φορείς διοικητικής εξουσίας (Γενικοί Επιθεωρητές). Δημιουργήθηκε έτσι ένα κλίμα προοδευτικού ενθουσιασμού και επικράτησε η πεποίθηση ότι η Μεταρρύθμιση ήταν ένα είδος δίκαιης και δικαιωμένης επανάστασης του πνεύματος. Αυτό εξηγεί και την κατάληξη στο Νομοθετικό Διάταγμα 4379/1964, σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Οι αγορεύσεις στη Βουλή, ιδιαίτερα του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου και του υφυπουργού Παιδείας Λ. Ακρίτα, αντικατόπτριζαν ακριβώς αυτό το κλίμα⁵²⁴. Χαρακτηριστικός ήταν και ο τρόπος που πρόβαλε τα πιο πάνω το *Δελτίον του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου* στο πρώτο του τεύχος, αλλά και η συνολική προσπάθεια να τα ενισχύσει με επιστημονική τεκμηρίωση και να συμβάλει στην εμπέδωση κλίματος επαναστατικών αλλαγών⁵²⁵.

Στην Κύπρο, υπήρξαν συνθήκες που ευνόησαν το «επέχειν» αυτού του πνεύματος και την ανάπτυξη βαθύτερων τώρα συζητήσεων γύρω από τη Μεταρρύθμιση. Όχι μόνο λόγω της ίδιας της φύσης της, αλλά και λόγω ιστορικών συγκυριών: (α) Η διακοινοτική σύγκρουση, ο έλεγχος του κράτους από την Ελληνοκυπριακή Κοινότητα και η εντύπωση ότι η Ένωση επίκειται, δημιούργησαν την αίσθηση της αναγκαιότητας για πιο δραστήρια συμμετοχή σε ότι γινόταν στην Ελλάδα. Δεν ήταν πια απλώς ζήτημα αυτόματης υιοθέτησης των όσων αποφασίζονταν στην Αθήνα. (β) Για τους ίδιους λόγους, έγινε προσπάθεια άμεσης εφαρμογής στην Κύπρο προνοιών της Μεταρρύθμισης, ακόμη και πριν την υλοποίησή τους στην Ελλάδα. Αυτό έγινε εν πολλοίς στο μέσο της σχολικής χρονιάς 1964-65 και πυροδότησε έτσι συζητήσεις, αφού συνοδεύονταν από αβεβαιότητα και αναστάτωση στη σχολική ζωή. Η αναστάτωση αυτή ήταν και η βασική πηγή της αρχικά επικριτικής στάσης από σημαντική μερίδα της ηγεσίας των σχολείων Μέσης (με πρωταγωνιστή τον Διευθυντή του Παγκυπρίου Γυμνασίου Φρ. Πετρίδη)⁵²⁶. Βεβαίως, εν πολλοίς η προσπάθεια άμεσης εφαρμογής και οι επιφυλάξεις σ' αυτήν οφείλονταν και στο κλίμα που εκπορευόταν από την Αθήνα. Το εσπευσμένο στην προώθηση μεταρρυθμιστικών διατάξεων στην Ελλάδα, είχε δημιουργήσει

⁵²³ Μπουζάκης, Σ. – Κουστουράκης, Γ. – Μπερδούση, Ε. «Ο εκπαιδευτικός 'δανεισμός' στην επιχειρηματολογία των διανοουμένων και των πολιτικών κατά το μεταρρυθμιστικό επεισόδιο του 1964, στο Μπουζάκης, Σ. [Επιμ.], *Ιστορικο-Συγκριτικές Προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000, σ. 271-312

⁵²⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής [των Ελλήνων] – Ειδική Επιτροπή της Βουλής του άρθρου 35 του Συντάγματος, *Συνεδριάσεις ΚΓ'*, Πέμπτη 27 Αυγούστου 1964, ιδιαίτερα σ. 492-509

⁵²⁵ *Δελτίον του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*, Έτος Α', Τεύχος 1, Μάιος 1965 και *Δελτίον του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*, Έτος Α', Τεύχη 2-6, Ιούνιος-Δεκέμβριος 1965

⁵²⁶ Οι αρχικές ενστάσεις, ενώ δεν ξεκινούσαν από την ουσία της Μεταρρύθμισης αλλά από την εσπευσμένη εφαρμογή της, μεταφέρθηκαν εν μέρει και στην ουσία. Ψυχραιμότερες, όμως, τοποθετήσεις στη συνέχεια, έδειξαν μια θετική μεταστροφή. Αυτή ήταν ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση του Φρ. Πετρίδη. Βλέπε το κεφάλαιο «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

και εκεί την εικόνα ότι στην Εκπαίδευση υπήρχε «χαώδης κατάσταση... εκ του ότι επεβλήθησαν βιαίως όλα αυτά τα μέτρα»⁵²⁷. (γ) Πολλές από τις πτυχές της Μεταρρύθμισης, περιείχαν στοιχεία που είτε είχαν ήδη εφαρμοστεί στην Κύπρο, είτε είχαν απασχολήσει ως σκέψεις την ηγεσία της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης (δημιουργία κλάδου Θετικών Επιστημών, Τεχνική Εκπαίδευση, εμπλουτισμός της διδασκαλίας της Αρχαίας Γραμματείας με κείμενα από μετάφραση, επέκταση της φοίτησης στην Παιδαγωγική Ακαδημία από διετή σε τριετή κ.ά.). Αυτό δημιούργησε ένα κλίμα θετικής υποδοχής εκ μέρους της ελληνοκυπριακής εκπαιδευτικής ηγεσίας, μια αίσθηση δικαίωσης. Την προδιέθεσε θετικά ότι η Μεταρρύθμιση κινούνταν προς τη σωστή κατεύθυνση, επαγγελλόταν τον εκσυγχρονισμό και συνέπλεε με τις ανάγκες της κοινωνίας και της οικονομίας, όπως αυτές ερμηνεύονταν στον ανεπτυγμένο κόσμο. (δ) Σε ανύποπτο χρόνο, ο Κ. Σπυριδάκης είχε εκφράσει την έντονη δυσφορία του απέναντι στον κλασικό σχολαστικισμό που επικρατούσε στα Γυμνάσια και διαφώνησε με τη σύνδεση μεταξύ εθνοφοροσύνης-πατριωτισμού και αρχαιολατρίας που έκαναν οι περισσότεροι ελληνοκύπριοι φιλόλογοι. Επομένως, και αυτή την πτυχή της Μεταρρύθμισης την αντίκρισε ως προσωπική δικαίωση⁵²⁸. Τόσο για τον ίδιο, όσο και για μια σειρά στελεχών και διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, η Μεταρρύθμιση του 1964 λειτούργησε και ως μια ευκαιρία για εφαρμογή αυτού που ο H. Weiler αποκαλεί «αντισταθμιστική νομιμοποίηση»⁵²⁹. (ε) Ως προέκταση του πιο πάνω, ο Κ. Σπυριδάκης και μια μερίδα στελεχών της Εκπαίδευσης και πολιτικών προσώπων που ασχολούνταν συστηματικά με ζητήματά της (με κυριότερους τους Πέτρο Στυλιανού και Τάκη Χατζηδημητρίου), είδαν στην πολιτική της Ένωσης Κέντρου, ένα νέο είδος πατριωτισμού και εθνικής στρατηγικής. Τόσο γενικά, όσο και ειδικά στο πεδίο της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Έβλεπαν μια στρατηγική που αντιδιαστελλόταν από την παραδοσιακή της συντηρητικής ελληνικής Δεξιάς, είχε όμως τα εχέγγυα του πατριωτισμού⁵³⁰. Αυτό δημιούργησε αρχικά έκπληξη – αφού ο πατριωτισμός και η εθνοφοροσύνη για τους περισσότερους Ελληνοκύπριους ήταν μέχρι τότε συνώνυμα αποκλειστικά με την ελληνική Δεξιά – και στη συνέχεια ενθουσιασμό στις τάξεις όσων ζητούσαν διεξόδους εκσυγχρονισμού της Εκπαίδευσης και της κοινωνίας. Η παρουσία του Λουκή Ακρίτα στην ομάδα που ανέλαβε την εκπόνηση και υλοποίηση της Μεταρρύθμισης,

⁵²⁷ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής [των Ελλήνων], *Περίοδος Η', Σύνοδος Β', Συνεδρίασις ΜΑ', Πέμπτη 11 Φεβρουαρίου 1965*, Τόμος Β', σ. 778 [Αγόρευση Γ. Βογιατζή].

⁵²⁸ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁵²⁹ Weiler, H. "Curriculum Reform and the Legitimation of Educational Objectives: The case of the Federal Republic of Germany", στο *Oxford Review of Education*, Vol. 16, No 1, p. 15-27. Παρατίθεται στο Περισιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Λευκωσίας, Αθήνα 2010, σ. 84.

⁵³⁰ Επί κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου επανήλθε απροκάλυπτα η ρητορική της Ένωσης, γίνονταν διαβουλεύσεις για λύση στη βάση της, άρχισε η διαδικασία της «ένωσης από τα κάτω» και αποστάληκε ελληνική στρατιωτική μεραρχία στην Κύπρο.

επισφράγιζε στα μάτια τους την ορθότητα του εγχειρήματος.

Ο Κ. Σπυριδάκης, προκειμένου να προωθήσει άμεσα το μεταρρυθμιστικό πνεύμα στην Κύπρο, υπέβαλε εισήγηση στην ΕΚΣΚ για μια χωρίς καθυστερήσεις ταύτιση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης με την Ελληνική. Η εισήγηση εγκρίθηκε ομόφωνα τον Ιούνιο του 1964⁵³¹.

Καταλυτικής σημασίας αποδείχθηκε στη συνέχεια η διαφορά συνθηκών: Στην Ελλάδα, υπήρχε μεγάλη ανομοιογένεια μεταξύ περιφερειών της χώρας, αναφορικά με τις εκπαιδευτικές συνθήκες, ανάγκες και δυνατότητες⁵³². Λόγω και των μικρότερων μεγεθών, στην Κύπρο δεν παρατηρούνταν τόσο ευρεία ανομοιογένεια. Επίσης, παρά τα σημαντικά δομικά προβλήματα που επισημάνθηκαν, το συγκεντρωτικό σύστημα της Κύπρου διατηρούσε σημαντικό προβάδισμα στη δυνατότητα άμεσης υλοποίησης αποφάσεων, σε σύγκριση με εκείνο της Ελλάδας. Αυτοί οι παράγοντες παραγνωρίστηκαν στην Κύπρο. Όπως παραγνωρίστηκε και το γεγονός ότι ήταν εξαρχής παραδεκτό στην Ελλάδα πως η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση «εκβίαζε» την πραγματικότητα. Οι συνθήκες εν πολλοίς θα οικοδομούνταν συν τω χρόνω, σε μια σταδιακή εφαρμογή, όπου αυτό ήταν εκάστοτε δυνατό⁵³³. Όλοι αυτοί οι παράγοντες και κυρίως η διαφορά αντίληψης για το συσχετισμό των εννοιών «απόφαση» και «υλοποίηση», δημιούργησαν λανθασμένες προσδοκίες στην Κύπρο. Το αποτέλεσμα ήταν να υπάρχει σπουδή στη λήψη αποφάσεων και στην υλοποίησή τους. Την ίδια στιγμή ήταν έκδηλη μια αδημονία για τις πτυχές της Μεταρρύθμισης που δεν μπορούσαν να προωθηθούν παρά μόνο από την Ελλάδα (π.χ. έκδοση νέων σχολικών εγχειριδίων).

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι καθυστερήσεις, η αποψίλωση προνοιών της Μεταρρύθμισης την περίοδο 1965-67 και η αναίρεσή της τελικά από το δικτατορικό καθεστώς, αντέστρεψαν την αρχική ευφορία και επέτειναν τον προβληματισμό⁵³⁴. Όχι για την ίδια τη Μεταρρύθμιση, αλλά για τις πραγματικές δυνατότητες του ελληνικού κράτους να

⁵³¹ Σοφιανός, Χ. «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Κύπρο, 1976-1980. Προσπάθειες, Εξαρτήσεις, Αντιδράσεις», στο Καζαμιάς, Α. – Κασσωτάκης, Μ. [Επιμ.], *Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα – Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές*, Έκδοση Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο 1986 [παρατίθεται στο Περισιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Λευκωσίας, Αθήνα 2010, σ. 54]: «...η εθνική παιδεία της Κύπρου είναι ανεξάρτητος πολιτικών σχημάτων, το δε μέλλον αυτής είναι συνυφασμένον μετά του εθνικού μέλλοντος της Κύπρου και ολοκλήρου του έθνους, ΔΙΑ ΤΑΥΤΑ η Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις αποφασίζει όπως η εν Κύπρω παιδεία ταυτισθή ως προς τας κατευθύνσεις και τα προγράμματα προς την εν Ελλάδι εισαγομένην εκπαιδευτικήν μεταρρύθμιση».

⁵³² *Εισηγητική Έκθεση του Νομοθετικού Διατάγματος 4379/1964 «Περί οργάνωσης και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδύσεως» προς την Ειδική Επιτροπή του άρθρου 35 του Συντάγματος*

⁵³³ Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας της Βουλής των Ελλήνων, *Συνεδριάσεις ΚΕ'*, Τρίτη 1 Σεπτεμβρίου 1964, αγόρευση Γ. Παπανδρέου: [Αναφερόμενος στην 9χρονη υποχρεωτική δωρεάν Εκπαίδευση] «Διατί, όπου από τούδε θα είναι δυνατόν, να μη είναι άμεσος η εφαρμογή και το μέτρον να γενικευθή βαθμιαίως, εφόσον θα δημιουργούνται αι δυνατότητες; Και δεν είναι βέβαιον, ότι εφ' όσον αρχίσει η εφαρμογή του, η ανάγκη πλέον θα πιέση προς γενίκευσιν της εφαρμογής του;».

⁵³⁴ Βλέπε κυρίως το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

εκσυγχρονιστεί. Διαχύθηκε μια έντονη αμφιβολία για το κατά πόσον η ελληνοκυπριακή εκπαιδευτική ηγεσία θα έπρεπε να εξακολουθήσει να προσβλέπει στην Αθήνα για εκπαιδευτικό εκσυγχρονισμό. Οι εξελίξεις στο Κυπριακό, η πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα και η πολιτική του δικτατορικού καθεστώτος έναντι της Κύπρου, ενίσχυαν και δικαίωναν ηθικά αυτόν τον σκεπτικισμό. Έτσι, τόσο λόγω των συνολικών αδυναμιών και της αστάθειας του ελληνικού κράτους της περιόδου, όσο και εξαιτίας της ανατροπής των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα, ο σκεπτικισμός διευρύνθηκε στην Κύπρο. Εμφανιζόταν πια να έχει «ισχυρά νομιμοποιητικά επιχειρήματα... η αντίληψη του 'περιορισμένου απογαλακτισμού' από το εθνικό κέντρο»⁵³⁵.

(11) Ο κορμός των **σχολικών εγχειριδίων** που χρησιμοποιούνταν και στις δύο βαθμίδες ήταν τα εγκεκριμένα από το ΥΠΕΠΘ βιβλία του ΟΕΣΒ/ΟΕΔΒ. Η παράδοση της χρήσης ελληνικών βιβλίων από το 19^ο αιώνα, ήταν το φυσιολογικό αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής ταύτισης με την Ελλάδα. Ακόμη και κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, οπότε η Δημοτική Εκπαίδευση είχε σταδιακά τεθεί υπό τον έλεγχο του Κυβερνήτη, υπήρχε γενικά μια φιλελεύθερη συμπεριφορά στο θέμα αυτό και τον μεγαλύτερο όγκο των σχολικών βιβλίων αποτελούσαν τα ελληνικά εγχειρίδια. Τα σχολεία αγόραζαν τα εγχειρίδια μέσω βιβλιοπωλών και στη συνέχεια τα πωλούσαν στους μαθητές. Κατά τις πρώτες δεκαετίες μάλιστα, τα προμηθεύονταν όχι μόνο από την Αθήνα, αλλά και από την Κωνσταντινούπολη ή τη Σμύρνη, όπου συνήθως ήταν πιο φτηνά. Κατά περιόδους οι Βρετανοί επιχειρούσαν να ενθαρρύνουν είτε τη μετάφραση βρετανικών εγχειριδίων, είτε τη συγγραφή σχολικών βιβλίων από Ελληνοκυπρίους (και Τουρκοκυπρίους). Η πολιτική αυτή είχε πενιχρά αποτελέσματα⁵³⁶.

Με ευθύνη του ΓΕΠ, από το 1959 μέχρι το 1964 τα σχολικά εγχειρίδια αγοράζονταν από την Αθήνα. Από το 1964 μέχρι το 1968, ένα μεγάλο μέρος τους αποστελλόταν δωρεάν από την ελληνική κυβέρνηση, πολιτική που έγινε καθολική στη συνέχεια, για όλα τα σχολικά βιβλία⁵³⁷.

Η παράδοση των αποκλίσεων από το Α.Π και το Ω.Π. της Ελλάδας, επέτρεψε αποκλίσεις – πολύ περιορισμένες αρχικά – και στα σχολικά εγχειρίδια. Η διδασκαλία των Νέων Μαθηματικών στην Ελληνοκυπριακή Δημοτική Εκπαίδευση, η εργαστηριοποίηση κάποιων μαθημάτων και η εισαγωγή νέων (π.χ. Γεωπονική, Τεχνολογία), επέτρεψαν στο ΓΕΠ

⁵³⁵ Μπουζάκης, Σ. «Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στην Κύπρο ανάμεσα στο εθνοκεντρισμό και τον ευρωπαϊσμό – Μια ιστορικοσυγκριτική προσέγγιση», ό.π., σ. 73-74

⁵³⁶ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, ό.π., σ. 223-235. Βλέπε επίσης το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

⁵³⁷ Βλέπε το κεφάλαιο 4 «Οι σχέσεις Ελλάδας - Κύπρου στην Εκπαίδευση».

να ενθαρρύνει τη μετάφραση ξένων εγχειριδίων γι' αυτά τα μαθήματα. Την ίδια πολιτική ακολούθησε στη συνέχεια και το Υ.Π.. Κάτι ανάλογο συνέβη και στη Μέση Εκπαίδευση, αρχικά με τα Αγγλικά, τη Λογιστική και την Εμπορική Αλληλογραφία, και στη συνέχεια και με άλλα μαθήματα. Εμφανέστερη ήταν η πολιτική αυτή στη Μέση Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση, όπου η πενία σε ελληνικά εγχειρίδια για συγκεκριμένα μαθήματα ήταν πιο μεγάλη.

Η Μ. Χατζηγεωργίου κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα σε σχολικά εγχειρίδια, σχολικά βιβλία και σχολικά βοηθήματα⁵³⁸. Στη βάση αυτή γίνεται ευκρινέστερα κατανοητή η δυνατότητα αποκλίσεων. Ιδιαίτερα στις δύο τελευταίες κατηγορίες, η δυνατότητα αξιοποιούνταν σταδιακά όλο και περισσότερο. Πολλά από τα βιβλία που στέλνονταν από την Ελλάδα κρίνονταν σιωπηλά ως ακατάλληλα και αντικαθίσταντο από «βοηθητικό υλικό» που ετοίμαζε το Υπουργείο Παιδείας ή οι εκπαιδευτικοί ανά σχολείο. Στα σχολικά βοηθήματα, υπήρχε εξαρχής η αίσθηση της πλήρους ελευθερίας για χρηστική αντικατάστασή τους. Όλα τα βιβλία που αποστέλλονταν από την Ελλάδα δίδονταν στους μαθητές, δεν χρησιμοποιούνταν όμως όλα.

Για οικονομικούς κυρίως λόγους, δεν αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η συγγραφή σχολικών βιβλίων από Ελληνοκύπριους. Στις θεωρητικές επιστήμες, υπήρχε πρόσθετη ιδεολογική αναστολή για κάτι τέτοιο, συνδεδεμένη με το κρίσιμο ζήτημα της ταύτισης ή της απόκλισης από το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας⁵³⁹. Σε κάποιες περιπτώσεις βέβαια, όπως π.χ. με τα βιβλία Πολιτικής Αγωγής επί δικτατορίας, υπήρχε συνειδητός παραμερισμός τους λόγω ποιότητας και περιεχομένου. Επί υπουργίας Φρ. Πετρίδη αποφασίστηκε ακόμη και επίσημη απόσυρση βιβλίου, λόγω μη αποδεκτών αναφορών στην Κύπρο⁵⁴⁰. Επίσης, υπήρχαν διδακτικά αντικείμενα που εξ ορισμού επέβαλλαν τη συγγραφή και την επίσημη χρήση βιβλίων «κυπριακής παραγωγής», τόσο στο Δημοτικό, όσο και στη Μέση Εκπαίδευση (π.χ. Κυπριακής Ιστορίας και Γεωγραφίας).

(12) Το σχολείο της περιόδου 1959-1974, ήταν αποκλεισμένο από τις **ευρύτερες αναζητήσεις** που αναπτύσσονταν – έστω και σε εμβρυική μορφή – στο χώρο πέραν της εθνικής παράταξης. Τις γενικότερες συνέπειες αυτού του γεγονότος διαισθάνονταν συχνά και οι ίδιοι οι εκφραστές των παραδοσιακών αξιών και οι διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής

⁵³⁸ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 284-285

⁵³⁹ Περισιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, ό.π., σ. 120-122

⁵⁴⁰ Βλέπε το κεφάλαιο 4 «Οι σχέσεις Ελλάδας - Κύπρου στην Εκπαίδευση».

Πολιτικής⁵⁴¹.

Με ωχρές εξαιρέσεις την περίοδο της δικτατορίας στην Ελλάδα, η επίσημη Αριστερά ακολουθούσε έναν κώδικα σιωπής για την Εκπαίδευση. Παράλληλα, υπήρχε καθεστώς αποκλεισμού από τα σχολεία εκπαιδευτικών που δεν είχαν καταβολές εθνοπροσύνης⁵⁴². Έτσι, οι μη παραδοσιακές-εθνοθηρησκευτικές αναζητήσεις είχαν πολύ περιορισμένες δυνατότητες διάχυσης στη σχολική ζωή. Εξάλλου, στο σύνολο της κοινωνίας υπήρχε δυστοκία, λόγω της διαρκούς παρουσίας του Κυπριακού, που επισκίαζε ή έβαζε σε δεύτερη μοίρα οποιεσδήποτε άλλες αναζητήσεις. Τα περιθώρια ώσμωσης με άλλες κουλτούρες περιορίζονταν ακόμη περισσότερο από την κατεξοχήν αγροτική φυσιογνωμία της κατώτερης τάξης και τους αγγλοσαξονικούς προσανατολισμούς της αστικής⁵⁴³. Η ατροφικότητα της μεσαίας αστικής τάξης των αρχών της περιόδου, άφησε σημαντικά περιθώρια στην ανάπτυξη των πελατειακών σχέσεων, του ανορθολογισμού στην οργάνωση της κοινωνίας και εν τέλει στην οικοδόμηση μιας «φεουδαρχικού» τύπου δημοκρατίας.

Όλα αυτά καταδίκάζαν σε υποσιτισμό τη δημιουργικότητα και τις ευρύτερες αναζητήσεις, πράγμα που αντανακλούσε άμεσα τόσο στην επίσημη Εκπαιδευτική Πολιτική, όσο και στην εκπαιδευτική καθημερινότητα. Λίγοι ήταν οι πιθανοί πόλοι αντίστασης σε αυτή την «απροσδόκητη βαρβαρότητα»⁵⁴⁴. Μοναδικοί ίσως φορείς ή εμπνευστές τέτοιων αναζητήσεων στην Εκπαίδευση, θα μπορούσαν να είναι μια μικρή μερίδα εκπαιδευτικών, οι οποίοι επηρεάστηκαν από τις πολιτικές, ιδεολογικές και φιλοσοφικές συζητήσεις στην Ελλάδα, κατά την περίοδο των σπουδών τους. Με δεδομένο μάλιστα τον άτεγκτο χαρακτήρα του επίσημου και του παράλληλου Αναλυτικού Προγράμματος, και αυτή η μικρή μερίδα είχε περιορισμένες δυνατότητες.

Την ξηρασία αντιστρατεύονταν, σε μικρό βαθμό, οι συζητήσεις και οι εκδηλώσεις των Ομίλων Ενδιαφέροντος, ιδιαίτερα στις απογευματινές τους συναντήσεις – και εφόσον καθοδηγούνταν από λιγότερο συντηρητικούς εκπαιδευτικούς. Γενικά, οι απογευματινές δραστηριότητες των σχολείων παρείχαν αρκετές ευκαιρίες προς αυτή την κατεύθυνση. Το «λανθάνον αναλυτικό» της εποχής, ενθάρρυνε την εντυπωσιακή ανάπτυξη τέτοιων δραστηριοτήτων στα σχολεία, ιδιαίτερα της Μέσης.

⁵⁴¹ Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρο*, Λευκωσία 1961, σ. 9-11. Ο συγγραφέας κάνει λόγο για «κρίση πνευματικής ηγεσίας» στην Κύπρο και προβαίνει σε εισηγήσεις για το πώς το Εκπαιδευτικό Σύστημα θα μπορούσε – σε συνεργασία με την Ελλάδα – να καταστήσει το νησί «ένα δημιουργικό πνευματικό κέντρο – ένα άλλο εθνικό κέντρο».

⁵⁴² Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

⁵⁴³ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., 1981, p. 96

⁵⁴⁴ Ortega y Gasset, J. *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, όπ.π., σ. 53

Στις μονάδες με έντονη κοινωνική ανομοιογένεια, οι μαθητές με προέλευση από τα κατώτερα στρώματα θεωρούσαν αυτές τις δραστηριότητες ως ευκαιρία κοινωνικοποίησης, διάκρισης και εξασφάλισης του επαίνου των εκπαιδευτικών τους. Οι μαθητές των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων τις αντιμετώπιζαν ως ευκαιρία εκδήλωσης των κοινωνικών τους πλεονεκτημάτων και των διασυνδέσεων των οικογενειών τους. Κατά περιόδους, οι απογευματινές δραστηριότητες μετατρέπονταν σε σειρές μικρών σεμιναρίων ή εργαστηρίων, με την παρουσία σημαντικών προσωπικοτήτων της κοινωνίας, από το χώρο του πνεύματος, των τεχνών, των επιστημών και των επιχειρήσεων. Η συμμετοχή και ο ενθουσιασμός των μαθητών, τα μετέτρεπε σε πολύτιμες δέσμες φωτός από τον έξω κόσμο. Όμως, οι ραγδαίες κοινωνικές αλλαγές προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και η ανάπτυξη κοινωνικών θεσμών στους οποίους εκπαιδευτικοί και μαθητές συμμετείχαν τα απογεύματα (σωματεία, λέσχες κλπ.), περιόρισαν σημαντικά αυτές τις απογευματινές σχολικές δραστηριότητες.

Παγκύπρια υπήρχε παράδοση στην έκδοση σχολικών περιοδικών και εφημερίδων – σε Δημοτικά και Γυμνάσια – με ενδιαφέρουσα διαδρομή από τη δεκαετία του 1920⁵⁴⁵. Κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας, παρατηρήθηκε άμιλλα μεταξύ των σχολείων. Η όσο το δυνατόν πιο πλούσια και καλαίσθητη έκδοση, θεωρήθηκε ως το μέτρο της σοβαρής δουλειάς που πραγματοποιούνταν σε κάθε σχολική μονάδα. Ο βαθμός ελευθερίας έκφρασης των μαθητών ήταν διαφορετικός από περίπτωση σε περίπτωση, πάντοτε όμως τον τελευταίο λόγο τον είχε η Διεύθυνση και οι εκπαιδευτικοί του σχολείου. Ο θεσμός αυτός, έστω και με τους περιορισμούς του, έδινε ώθηση στις αναζητήσεις εκ μέρους των μαθητών, σε χώρους εκτός Αναλυτικού Προγράμματος.

Την περίοδο 1959-74, «παράθυρο στον κόσμο» αποτέλεσε και η άνθηση ενός άλλου θεσμού: Ο χώρος της Εκπαίδευσης επηρεάστηκε άμεσα και έμμεσα από την αλματώδη ανάπτυξη του **θεάτρου**⁵⁴⁶. Η κινητικότητα των δεκαετιών του 1940 και του 1950 – ιδιαίτερα στη Λευκωσία και Λεμεσό – γονιμοποίησε το ενδιαφέρον των Γυμνασίων. Ήδη από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, κάθε χρόνο ετοιμάζονταν αξιολογες μαθητικές παραστάσεις. Αρχικά επρόκειτο, κατά κανόνα, για παραστάσεις αρχαίας τραγωδίας⁵⁴⁷. Όμως, το θετικό κλίμα επέτρεψε τη διεύρυνση και τον εμπλουτισμό της θεματολογίας, ιδιαίτερα προς τα τέλη της περιόδου.

⁵⁴⁵ Μαρκίδης, Α. «Τα παλαιά σχολικά περιοδικά», στο *Χρονικό*, Τεύχος 103, Λευκωσία 14 Φεβρουαρίου 2010, σ. 4-22

⁵⁴⁶ Καυκαρίδου, Π. «Θέατρα στην Κύπρο», στο *Επί Σκηνής*, Τεύχος 17, Οκτώβρης-Νοέμβρης 2004, σ. 6-17, Τεύχος 18, Δεκέμβρης 2004-Φεβρουάριος 2005, σ. 6-23 και Τεύχος 19, Μάρτης-Απρίλης 2005, σ. 8-23.

⁵⁴⁷ Οι εξαιρέσεις αφορούσαν και πάλιν κλασικά έργα, του νεότερου θεάτρου, για παράδειγμα έργα του Μολιέρου. Βλέπε *Ελευθερία*, 11 Ιουνίου 1960.

Η δημιουργία του ΟΘΑΚ και η μετεξέλιξή του σε κρατικό οργανισμό (ΘΟΚ), η πλούσια δραστηριότητα θεατρικών σχημάτων και στις άλλες πόλεις, οι αφειδείς δαπάνες της ΕΚΣΚ για το θέατρο (χρηματοδότηση επισκέψεων και παραστάσεων του Εθνικού Θεάτρου, δαπάνες για ανέβασμα έργων σε αρχαία θέατρα, χρηματοδότηση θεατρικών σχημάτων)⁵⁴⁸ δημιούργησαν από το 1965 και μετά συνθήκες «θεατρικού κινήματος»⁵⁴⁹. Σε αυτό αναμείχθηκαν εξαρχής πολλοί εκπαιδευτικοί (ιδιαίτερα φιλόλογοι), διευκολύνοντας έτσι τη δημιουργία μικρών ομάδων μαθητών που παρακολουθούσαν με ενθουσιασμό τη θεατρική κίνηση. Μέσα απ' αυτούς ξεπήδησε και ένα μικρό «κίνημα» στα σχολεία, με παρέες και πρωτοβουλίες για ανέβασμα θεατρικών έργων προβληματισμού (Ευγένιος Ο' Νηλ, Νικολάι Γκόγκολ, Άρθουρ Μίλερ κλπ.). Οι πρωτοβουλίες αυτές λειτουργούσαν ως αφορμές συζητήσεων και φιλοσοφικών-ιδεολογικών αναζητήσεων, ιδιαίτερα όταν επρόκειτο για έργα που από το 1967 απαγορεύονταν στην Ελλάδα (π.χ. έργα του Ιάκωβου Καμπανέλη).

Στα Δημοτικά, οι μαθητές των μεγάλων τάξεων ενθαρρύνονταν στη συγγραφή μικρών μονόπρακτων, στη δημιουργία θεατρικών ομάδων και στην ετοιμασία παραστάσεων (ενδομηματικών ή σχολικών) με τα έργα που συνέγραφαν ή επέλεγαν. Σε κάποια Γυμνάσια καθιερώθηκαν διαγωνισμοί συγγραφής θεατρικού έργου, που στις αρχές της δεκαετίας του 1970 προσέλκυαν αρκετές συμμετοχές⁵⁵⁰. Προς το τέλος της περιόδου, σε συνεννόηση με το Υ.Π., καθιερώθηκε η περιοδική παρακολούθηση από όλα τα σχολεία ειδικών παραστάσεων του ΘΟΚ, που οργανώνονταν επί τούτοις τα πρωινά⁵⁵¹. Μια διαδικασία ουσιαστικής κρατικής ενίσχυσης του ΘΟΚ από τα τέλη του 1971 – με σημαντική επιχορήγησή του και από την ελληνική κυβέρνηση, μετά από ενέργειες του Φρ. Πετρίδη⁵⁵² – συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη ειδικών προγραμμάτων του Οργανισμού για την προώθηση της θεατρικής παιδείας στα σχολεία. Η γενικότερη αυτή προπαίδεια θα γίνει ακόμη πιο γόνιμη μετά το 1974.

Σημαντική ανάπτυξη προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960 γνώρισαν και άλλες δραστηριότητες των σχολείων, τόσο σε επίπεδο μονάδας, όσο και σε επίπεδο περιφερειακό ή παγκύπριο. Από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, υπήρχε η παράδοση της διοργάνωσης περιφερειακών και παγκύπριων μαθητικών **αθλητικών αγώνων** (κυρίως του κλασικού

⁵⁴⁸ Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδρίασις 60 – Ημερομηνίας 14.8. 1961» και Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως, Παιδείας και Οικονομικών – Συνεδρίασις 72 – Ημερομηνίας 12.10. 1961»

⁵⁴⁹ Καυκαρίδου, Π. «Τα θέατρα της Λευκωσίας» στο *Χρονικό*, Τεύχος 119, Λευκωσία 20 Ιουνίου 2010, ιδιαίτερα σ. 10-16.

⁵⁵⁰ *Μαθητική Ηχώ* [«Η εφημερίς του Γυμνασίου Ακροπόλεως»], Έτος Γ', Μάιος-Ιούνιος 1973, αρ.7-9, σ. 9-11

⁵⁵¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1973-1974*, Λευκωσία 1975, σ. 16-17

⁵⁵² Κ.Α.102/70/52-54 και 61 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γραφείον Υπουργού – Προς τον Έντιμον Κύριον Κ.Α. Παναγιωτάκη, Υπουργόν Πολιτισμού Ελλάδος – Εν Λευκωσία τη 26^η Νοεμβρίου 1971» και «Εν Λευκωσία τη 12^η Ιανουαρίου 1972»

αθλητισμού) και η σταθερή συμμετοχή στους ετήσιους μαθητικούς αγώνες στην Ελλάδα. Κατά την περίοδο 1959-74, διοργανώνονταν επιπλέον κάθε χρόνο περιφερειακές και παγκύπριες **μουσικές** εκδηλώσεις, με συμμετοχή όλων των δημόσιων σχολείων Μέσης (με δική τους χορωδία και ορχήστρα)⁵⁵³. Αυτές, από το 1970-71 αντικαταστάθηκαν από ετήσιες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις που διοργάνωνε κάθε σχολείο για τους μαθητές και τους γονείς της εκπαιδευτικής του περιφέρειας⁵⁵⁴. Από την ίδια χρονιά καθιερώθηκε και το ετήσιο «Φεστιβάλ τραγουδιού», που διεξαγόταν σε αρχαίο θέατρο (της Σαλαμίνας ή του Κουρίου), με συμμετοχή ομάδων σχολείων εκ περιτροπής⁵⁵⁵. Ο θεσμός αυτός αναπτύχθηκε παράλληλα και στα Δημοτικά σχολεία, όπως και η – κατά κανόνα ετήσια – διοργάνωση εκθέσεων ζωγραφικής και γλυπτικής, με έργα μαθητών⁵⁵⁶. Όταν, μάλιστα, την περίοδο 1972-74, η διοργάνωση μαζικών εκδηλώσεων με συμμετοχή μαθητών από διαφορετικά Γυμνάσια θεωρούνταν επικίνδυνη – υπήρχε φόβος συγκρούσεων μαθητών εξαιτίας της πολιτικής κρίσης –, τα Δημοτικά σχολεία κράτησαν ζωντανό το θεσμό των μουσικών και άλλων εκδηλώσεων, επιδεικνύοντας ιδιαίτερο ζήλο στην οργάνωσή τους και στη συμμετοχή του κοινού⁵⁵⁷.

II. Το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα

(A) Η παράδοση και οι δομές

Κατά την περίοδο της Οθωμανικής διοίκησης, στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση υπήρχαν δύο τύποι σχολείων: Το *Sybian*, που αντιστοιχούσε στο σημερινό Δημοτικό σχολείο (με ενσωματωμένη προσχολική αγωγή), και το *Medrese*, που αντιστοιχούσε στο σημερινό σχολείο Μέσης (και εν μέρει και Ανώτερης) Εκπαίδευσης. Με την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση της δεκαετίας του 1850 στην Τουρκία, έγινε πιο αισθητή η ανάμειξη του *Enkaf* και είχαμε – παράλληλα με τους δύο πιο πάνω τύπους σχολείων – την ίδρυση τριών νέων τύπων (*Rüştiye, Idadi, Sultani*). Σε αυτά ήταν αναβαθμισμένη η διδασκαλία του Κορανίου, της Αραβικής, αλλά και των Φυσικών Επιστημών. Με το πέρασμα στη Βρετανική Διοίκηση, στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα λειτουργούσαν 63 σχολεία Στοιχειώδους (ιδιαίτερα του τύπου *Sybian*) και 8 Μέσης-Ανώτερης (*Medrese*)⁵⁵⁸ – με τα τελευταία να προσελκύνουν μαθητές ακόμη και από τη Νότια Μικρά Ασία. Η διοίκηση των σχολείων από το *Enkaf* συνεχίστηκε,

⁵⁵³ Κ.Α. 113/1969/1-3 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 10 Φεβρουαρίου 1969»

⁵⁵⁴ Κ.Α. 113/1969/8-9 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 6 Φεβρουαρίου 1970»

⁵⁵⁵ Κ.Α. 113/1969/11 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 6 Μαρτίου 1970»

⁵⁵⁶ Κ.Α. 113/1969/35 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 27 Ιουνίου 1970»

⁵⁵⁷ Κ.Α. 113/1969/81-88 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 1 Ιουνίου 1974»

⁵⁵⁸ Ο συνολικός αριθμός των τουρκοκυπριακών/μουσουλμανικών σχολείων το 1879, εμφανίζεται σε κάποιες πηγές να ήταν 63, σε άλλες 64 και σε άλλες 65. Βλέπε και πιο κάτω.

όμως τώρα επρόκειτο στην ουσία για συνδιοίκηση με τους Βρετανούς, εφόσον ο ένας εκ των δύο εκπροσώπων-διοικητών του Ενκaf ήταν Βρετανός⁵⁵⁹.

Η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση ιστορικά είχε πιο ομαλή εξέλιξη απ' ό τι η Ελληνοκυπριακή. Η οικονομική επιδότησή της από την κεντρική εξουσία επί Οθωμανικής διοίκησης, συνεχίστηκε και επί Βρετανικής⁵⁶⁰. Από την άλλη, η πρόσδεσή της στο εθνικιστικό κίνημα ήρθε σε πολύ μεταγενέστερο στάδιο, σε σύγκριση με την Ελληνοκυπριακή⁵⁶¹. Οι παράγοντες αυτοί επέτρεψαν τη στενότερη συνεργασία με την αποικιοκρατική εξουσία και την ομαλότερη εφαρμογή των νόμων της. Η μεγαλύτερη οικονομική ευχέρεια – λόγω της επιδότησης – και μια διαφορετική προσέγγιση του αγαθού της Εκπαίδευσης, συνέβαλαν στο να λειτουργούν σαφώς περισσότερα τουρκοκυπριακά σχολεία (κατά αναλογία πληθυσμού) απ' ό τι ελληνοκυπριακά⁵⁶². Ακόμη και στις παραμονές της Ανεξαρτησίας, η ομαλότερη συνεργασία των τουρκοκυπριακών τοπικών αρχών με την κεντρική διοίκηση, είχε ως αποτέλεσμα η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση να απορροφά διπλάσια κονδύλια για ανέγερση σχολείων και να διατηρεί καλύτερη αναλογία μαθητών ανά δάσκαλο στη Δημοτική Εκπαίδευση⁵⁶³.

Σε επίπεδο εκπαιδευτικής διοίκησης, η υπαγωγή εντέλει και της Ελληνοκυπριακής Δημοτικής Εκπαίδευσης στη Βρετανική διοίκηση (από το 1933 και μετά), συνέβαλε ώστε τα δύο συστήματα να ακολουθούν μεν χωριστή διαδρομή, αλλά με παρόμοια δομή. Έτσι, όταν το 1959 η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση⁵⁶⁴ πέρασε στα χέρια ενός Μεταβατικού Τουρκικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου – και στη συνέχεια του Γραφείου Τουρκικής Εκπαίδευσης υπό την εποπτεία της ΤΚΣΚ – συνεχίστηκε μια διοικητική δομή παρόμοια με εκείνη της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης⁵⁶⁵. Με το νόμο 1 της ΤΚΣΚ καθοριζόταν το πλαίσιο

⁵⁵⁹ Turkish Office of Education, *A Brief Report on Turkish Education in Cyprus*, Nicosia 1978, p. 2-3

⁵⁶⁰ Anastassiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979, p.19

⁵⁶¹ Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινήσεων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

⁵⁶² Newham, F.D. "The System of Education in Cyprus", Board of Education: Special Reports on Educational Subjects, Vol. 12, Part I, London 1905, p. 410. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσιάζει, το 1879 (λίγο μετά την άφιξη των Βρετανών στην Κύπρο), λειτουργούσαν 65 τουρκοκυπριακά Δημοτικά σχολεία στο νησί, έναντι 83 ελληνοκυπριακών – ενώ οι Τουρκοκύπριοι αποτελούσαν μόλις το 25% του πληθυσμού. Το προβάδισμα αυτό διατηρήθηκε κατά το μεγαλύτερο τμήμα της ογδοντάχρονης Βρετανικής διοίκησης, μέχρι την ανάπτυξη της Ελληνοκυπριακής Δημοτικής Εκπαίδευσης κατά τις τελευταίες δεκαετίες και τη σχεδόν καθολική καθιέρωσή της τη δεκαετία του 1950.

⁵⁶³ Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-1957 υπό του Διευθυντού της Παιδείας Κύπρου, Λευκωσία [1957], σ. 4. Η αναλογία μαθητών ανά δάσκαλο ήταν 36:1 στα τουρκοκυπριακά Δημοτικά, έναντι 42:1 στα ελληνοκυπριακά. Βέβαια, ρόλο διαδραμάτιζε και το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός Τουρκοκυπρίων διέμενε σε μικρές κοινότητες, όπου ο αριθμός των μαθητών ήταν περιορισμένος.

⁵⁶⁴ Εκτός των Δημοτικών σχολείων που λειτουργούσαν σε κάθε κοινότητα, η Τουρκοκυπριακή Εκπαιδευτική Διοίκηση παρέλαβε το 1959 5 σχολεία τύπου *Lysée*, 7 σχολεία τύπου *middle-school*, 2 Τεχνικές Σχολές για αγόρια και 1 Τεχνική Σχολή για κορίτσια. Βλέπε Turkish Office of Education, *A Brief Report on Turkish Education in Cyprus*, Nicosia 1978, p. 3

⁵⁶⁵ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 41-42

λειτουργίας και οι αρμοδιότητες των πέντε Γραφείων της, ένα από τα οποία ήταν το ΓΤΠ⁵⁶⁶. Περαιτέρω, με το νόμο 11 της ΤΚΣΚ, καθορίζονταν τα τρία τμήματα του ΓΤΠ⁵⁶⁷ – Στοιχειώδους, Δευτεροβάθμιας και Τριτοβάθμιας – καθώς και η εσωτερική δομή κάθε τμήματος: Διευθυντής, υποδιευθυντής, διοικητικός λειτουργός, επικεφαλής των επιθεωρητών και ομάδα επιθεωρητών⁵⁶⁸.

Μια διαφοροποίηση μεταξύ των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων που θα πρέπει να επισημανθεί, είναι η οργανική σχέση μεταξύ Κοινοτικής Συνέλευσης και Γραφείου Παιδείας: Στην περίπτωση των Ελληνοκυπρίων, το ΓΕΠ υπαγόταν στην ΕΚΣΚ, αλλά η σχέση ήταν εξωτερική. Έτσι, μέσα σε κλίμα συνεχών τριβών, χρειάστηκαν αλλεπάλληλα νομοθετήματα και κανονισμοί για να καθοριστεί ένα πλαίσιο σχέσης, το οποίο όμως δεν κατέστη ποτέ πλήρως ομαλοποιημένο. Αυτό κληροδοτήθηκε και στη μετά το 1965 περίοδο. Εκδηλώθηκε έντονα με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας, μέσα από τις πρωτοφανείς τάσεις αυτονόμησης των τμημάτων του. Η δομή του Υπουργείου παρέμεινε μέχρι το τέλος της περιόδου αρκετά δυσλειτουργική, λόγω της αυτονόμησης και μη επαρκούς συνεργασίας των τμημάτων του⁵⁶⁹. Αντίθετα, στην περίπτωση των Τουρκοκυπρίων, το ΓΤΠ ήταν οργανικό τμήμα της ΤΚΣΚ, έχοντας ως επικεφαλής ανώτερο στέλεχος της τελευταίας. Το στέλεχος αυτό είχε ως αποκλειστική αρμοδιότητά του το ΓΤΠ και δεν ήταν υποχρεωμένο να προωθεί τις εκάστοτε αποφάσεις μέσω επιτροπών, όπως συνέβαινε στην περίπτωση των Ελληνοκυπρίων (κυρίως μέσω της Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως και της Επιτροπής Παιδείας). Ο Διευθυντής Εκπαίδευσης ήταν υπόλογος σε αυτό το στέλεχος της ΤΚΣΚ και η πυραμίδα ακολουθούσε ανάλογη διαδικασία ελέγχου και λογοδοσίας και στα υπόλοιπα τμήματά της.

Αυτό το μοντέλο επέτρεψε πιο ομαλή λειτουργία του ΓΤΠ σε σύγκριση με το ΓΕΠ. Ανταποκρινόταν, εξάλλου, κατά συνεπέστερο τρόπο στον συγκεντρωτικό χαρακτήρα που είχαν εξαρχής προσλάβει και τα δύο εκπαιδευτικά συστήματα. Η ομαλότερη λειτουργία των δομών επηρεάστηκε θετικά και από το γεγονός ότι, αντίθετα με την αναστάτωση στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση εξαιτίας της διάλυσης της ΕΚΣΚ και της δημιουργίας Υ.Π. το 1965, η ΤΚΣΚ δεν αυτοδιαλύθηκε παρά μόνο το 1973⁵⁷⁰. Αυτό ενέπιπτε στην ευρύτερη

⁵⁶⁶ Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ – Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ’ Αρ. 9 της 1^{ης} Οκτωβρίου 1960 – Νομοθεσία – Μέρος III - Αριθμός 1 του 1960 – Ο περί Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως Οργανωτικός Νόμος» [άρθρα 1-37]

⁵⁶⁷ Χρησιμοποιείται ο όρος Γραφείο Τουρκικής Παιδείας, αντί του ορθότερου Γραφείο Τουρκικής (Τουρκοκυπριακής) Εκπαίδευσης, για σκοπούς αναλογίας με το Γραφείο Ελληνικής Παιδείας.

⁵⁶⁸ Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ – Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας - υπ’ Αρ. 51 της 23^{ης} Μαρτίου 1961 – Νομοθεσία – Μέρος III – Κοινοτικοί Νόμοι Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – Αριθμός 11 του 1960 – Συνταγματικός Νόμος του Τμήματος Παιδείας» [άρθρα 1-26]

⁵⁶⁹ Βλέπε πιο πάνω στο ΒΙ(Α), καθώς και το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁵⁷⁰ Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-*

πολιτική της τουρκοκυπριακής ηγεσίας να συνεχίσει να εφαρμόζει τυπικά τις πρόνοιες του Συντάγματος, παρά το διαχωρισμό⁵⁷¹. Το 1973, στο πλαίσιο της γενικότερης στόχευσης του Ντενκτάς για αναβάθμιση των οργάνων της Τουρκοκυπριακής «διοίκησης», συστάθηκε ένα είδος υπουργικού συμβουλίου («Εκτελεστική Επιτροπή Τουρκοκυπριακής Διοίκησης»), με θεματικούς υπεύθυνους που λειτουργούσαν ως υπουργοί. Υπεύθυνος Εκπαίδευσης ανέλαβε τότε ο Βετάρ Τσελίκ⁵⁷².

Πέραν των άλλων λόγων, οι ομοιότητες στη δομή, στους προσανατολισμούς και στο χαρακτήρα των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων, μπορούν εν μέρει να αποδοθούν στην αδρομερώς κοινή βάση που δημιούργησε η Βρετανική διοίκηση, αλλά και στις κοινές αφετηρίες στην Εκπαίδευση των εκπαιδευτικών: Οι Τουρκοκύπριοι δάσκαλοι αποφοιτούσαν από το δικοινοτικό Διδασκαλικό Κολλέγιο Μόρφου μέχρι το 1959⁵⁷³. Οι εκπαιδευτικοί Μέσης σπούδαζαν αποκλειστικά στην Τουρκία. Οι τελευταίοι, μάλιστα, παρουσίαζαν παρόμοια χαρακτηριστικά και ελλείμματα στα ακαδημαϊκά τους εφόδια, με εκείνα των Ελληνοκυπρίων. Το κυριότερο μειονέκτημα, κατά τον E.G. Wedell, ήταν η απουσία παιδαγωγικής και διδακτικής κατάρτισης κατά τη διάρκεια των σπουδών τους⁵⁷⁴. Θα πρέπει όμως να διευκρινιστεί ότι, τουλάχιστον σε επίπεδο Α.Π. στη Μέση Εκπαίδευση, η Τουρκοκυπριακή είχε παραδοσιακά πιο χαλαρή σχέση με τα αντίστοιχα της Τουρκίας απ' ό,τι η Ελληνοκυπριακή με εκείνα της Ελλάδας⁵⁷⁵.

(B) Οι βαθμίδες και οι τύποι σχολείων

Η διάκριση των κύκλων σπουδών στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση την περίοδο 1959-74 είχε ως εξής: 6ετές Δημοτικό Σχολείο, 3ετές Γυμνάσιο, 3ετές Λύκειο. Η Δημοτική Εκπαίδευση ήταν δωρεάν και υποχρεωτική, ενώ στη Μέση τα δίδακτρα ήταν αισθητά χαμηλότερα από εκείνα των ελληνοκυπριακών σχολείων. Τα έσοδα για τις απαιτούμενες δαπάνες για την Εκπαίδευση προέρχονταν κατά βάση από τις 400 χιλιάδες Λ.Κ. του κρατικού προϋπολογισμού και τις 350 χιλιάδες Λ.Κ. χορηγία από το τουρκικό κράτος⁵⁷⁶.

1973, Nicosia 1973, p. 3

⁵⁷¹ Nejatigil, Z.M. *Our Republic in perspective*, Nicosia 1985, p. 8-11

⁵⁷² *Η Μάχη*, 14 Μαρτίου 1973

⁵⁷³ Το 1959 ιδρύθηκε το Τουρκοκυπριακό Διδασκαλικό Κολλέγιο στη Λευκωσία. Ξεκίνησε με 5 καθηγητές και 24 φοιτητές, ενώ η φοίτηση σ' αυτό ήταν εξαρχής 3ετής (με παράλληλο πρόγραμμα διετούς κατάρτισης για παλιούς δασκάλους).

⁵⁷⁴ Wedell, E. *Teacher and educational development*, April 1971, Unesco, Serial No.: 2392/RMO/RD/EDS, Paris 1971, p. 103-104

⁵⁷⁵ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p.24-25

⁵⁷⁶ *Naçak*, 7 και 14 Δεκεμβρίου 1962. Έκθεση του Διευθυντή του ΓΤΠ Hüsnü Feridun.

Από τη μεταβατική κιάλας περίοδο, το ΓΤΠ επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της **Προδημοτικής Εκπαίδευσης**. Για το λόγο αυτό είχε ζητήσει να δημιουργηθούν προγράμματα ανάπτυξης της με ευθύνη της κεντρικής διοίκησης (της υπό σύσταση Κυπριακής Δημοκρατίας), τα οποία και να ενταχθούν στο Α΄ Πενταετές Σχέδιο Αναπτύξεως. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ανάλογο ενδιαφέρον επιδείχθηκε και για την πολιτική καταπολέμησης του αναλφαβητισμού, μέσω της λειτουργίας Κέντρων Επιμόρφωσης⁵⁷⁷.

Το 1959-60 λειτούργησαν παγκύπρια 217 Τουρκοκυπριακά **Δημοτικά σχολεία**⁵⁷⁸. Ένα μεγάλο ποσοστό ήταν μονοδιδάσκαλα σχολεία, που κάλυπταν τις ανάγκες μικρών τουρκοκυπριακών κοινοτήτων ή Τουρκοκυπρίων που ζούσαν ως μειονότητες σε μικτά χωριά. Το 1963-64, από τα 227 Δημοτικά σχολεία, τα 126 ήταν μονοδιδάσκαλα (ποσοστό 55.5%)⁵⁷⁹.

Στα Τουρκοκυπριακά Δημοτικά σχολεία φοιτούσε ήδη από το 1959-60 το 98% των παιδιών ηλικίας 6-12 χρόνων, χωρίς ακόμη να είναι υποχρεωτική η Δημοτική Εκπαίδευση⁵⁸⁰. Όσον αφορά το Αναλυτικό Πρόγραμμα, με τη σταθεροποίηση των βασικών αναπροσαρμογών το 1961, αυτό περιλάμβανε: Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή-Επιστήμες, Τουρκική Γλώσσα (Ανάγνωση και Γραφή), Μαθηματικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Επιστήμη, Επιστήμη Περιβάλλοντος, Θρησκευτικά, Τέχνη, Τεχνολογία, Κηπουρική, Οικογενειακή Αγωγή, Μουσική, Φυσική Αγωγή και Ώρα Ελεύθερων Δραστηριοτήτων⁵⁸¹. Στην τελευταία τάξη του Δημοτικού, οι μαθητές διδάσκονταν και την Αγγλική. Σε γενικές γραμμές, το Αναλυτικό Πρόγραμμα των Δημοτικών σχολείων ακολουθούσε εκείνο της Τουρκικής Εκπαίδευσης. Μια σημαντική διαφοροποίηση-απόκλιση, αφορούσε τη διδασκαλία των Θρησκευτικών: Τόσο στη Δημοτική, όσο και στη Μέση Εκπαίδευση αυτή ήταν προαιρετική, σε αντίθεση με ότι συνέβαινε στην Τουρκική Εκπαίδευση, όπου ήταν υποχρεωτική. Σημαντικό ρόλο στην εδραίωση αυτής της διαφοροποίησης διαδραμάτισε το γεγονός ότι στους κόλπους της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας – και συνακόλουθα των εκπαιδευτικών – επικράτησε παραδοσιακά μια πιο «πιστή» εκδοχή του κεμαλισμού (και της προσήλωσης στις αρχές του κοσμικού κράτους), απ΄ ότι στην ίδια την Τουρκία⁵⁸².

⁵⁷⁷ Behcet, H. *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*, Lefkosa 1969 [μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Güven Uludağ], σ. 275

⁵⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 274. Η ωρίμανση της Τουρκοκυπριακής Δημοτικής Εκπαίδευσης πριν ακόμη την Ανεξαρτησία εμφανίζεται και από το γεγονός ότι, από το 1959 μέχρι το 1963, ο συνολικός αριθμός των σχολείων αυξήθηκε μόνο κατά 5. Η παρουσία 10 μόλις παιδιών σε μια κοινότητα ήταν αρκετή για τη δημιουργία σχολείου (σ. 280).

⁵⁷⁹ Κ.Α. 101/1973 «Στατιστικά στοιχεία Τουρκικής Εκπαιδεύσεως – Ministry of Finance-Statistics and Research Department, *Statistical Abstract 1970, No. 16, Nicosia 1971*», σ. 92

⁵⁸⁰ Behcet, H. *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*, ό.π., σ. 276-277

⁵⁸¹ Στο ίδιο, σ. 220

⁵⁸² Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερωτήσεις 15, 17 και 18.

Σύμφωνα με στοιχεία που περιέχονταν σε έγγραφο του ΓΤΠ του 1969 και περιήλθαν στα χέρια των υπηρεσιών ασφαλείας της Κυπριακής Δημοκρατίας, η εξέλιξη του αριθμού Τουρκοκυπρίων μαθητών κατά βαθμίδα και τύπο σχολείου μεταξύ 1962 και 1968, είχε ως εξής⁵⁸³:

Έτος	Δημοτικά	Γυμνάσια	Γενικά Λύκεια	Εμπορικά Λύκεια	Τεχνικά Λύκ. (Αρ)	Τεχνικά Λύκ. (Θ)	Γεωργική Σχολή	Διδασκαλ. Κολλέγιο
1962-63	16298	4216	1757	480	163	98	-	57
1963-64	16532	3712	1444	769	275	128	23	49
1964-65	16980	3326	1277	660	144	76	11	36
1965-66	17444	3671	1667	603	198	129	35	63
1966-67	17814	3881	1626	581	170	106	23	52
1967-68	17563	4608	1752	482	177	131	4	72

Στον πίνακα αντικατοπτρίζεται η σημαντική κάμψη στον αριθμό μαθητών που προκάλεσε η κρίση του 1964. Αυτή προκάλεσε τη φυγή πολλών μαθητών (και οικογενειών) στο εξωτερικό – ιδιαίτερα στην Τουρκία. Με τη σχετική ομαλοποίηση της κατάστασης, παρουσιάζεται σταδιακή ανάκαμψη του αριθμού μαθητών – από το 1966 και μετά. Η Τεχνική, Εμπορική και Γεωργική Εκπαίδευση δεν επωφελήθηκαν από την ανάκαμψη, λόγω των διευρυμένων δυνατοτήτων που παρέχονταν πια στους αποφοίτους των Γενικών Λυκείων για σπουδές στην Τουρκία. Πράγμα που καθιστούσε το Γενικό Λύκειο ελκυστικότερη επιλογή.

Τα βιβλία εισάγονταν κατά κύριο λόγο από την Τουρκία. Το 1971 φοιτούσαν σε τουρκοκυπριακά δημοτικά σχολεία γύρω στις 17.000 μαθητές, δηλαδή το σύνολο των παιδιών ηλικίας 6-12 χρόνων⁵⁸⁴. Η αποχή αφορούσε αποκλειστικά παιδιά με ειδικές ανάγκες (τα περισσότερα από τα οποία φοιτούσαν σε ειδικά σχολεία), ενώ η διαρροή ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη.

Γενικά, η στάση των Τουρκοκυπρίων απέναντι στη Δημοτική Εκπαίδευση εμφανιζόταν σημαντικά διαφοροποιημένη από εκείνη των Ελληνοκυπρίων. Τα στοιχεία των τελευταίων ετών της Βρετανικής διοίκησης πείθουν ότι η θετικότερη στάση απέναντι στην Εκπαίδευση δε «γεννήθηκε» με την Ανεξαρτησία, αλλά προϋπήρχε: Τα ποσοστά ένταξης στο σχολείο μετά το 7^ο έτος ήταν αρκετά χαμηλότερα των αντίστοιχων ελληνοκυπριακών, όπως και εκείνα της αποχής από τη Δημοτική Εκπαίδευση και της σχολικής διαρροής. Επίσης – κάτι που αντανακλά εν μέρει και τις κοινωνικές αντιλήψεις – δεν παρατηρείται σχεδόν καθόλου το

⁵⁸³ Κ.Α. 159/1969/1-10 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Υπηρεσία Πληροφοριών Κύπρου – Μόρφωσις Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 13 Μαΐου 1969»

⁵⁸⁴ Taschioglou, H. *The role of the Headmaster in the Turkish Primary Education in Cyprus*, Birmingham 1972, p. 15-16

φαινόμενο της διάκρισης φύλου στον τομέα της σχολικής αποχής και διαρροής⁵⁸⁵. Το 1960, σε ένα σύνολο 15.766 μαθητών, τα αγόρια ήταν 8.100 και τα κορίτσια 7.666 (ποσοστό 48.6%). Η αναλογία διατηρείται στα ίδια επίπεδα μέχρι το 1964 που υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία (8.000 κορίτσια, έναντι 8.700 αγοριών)⁵⁸⁶. Στη Μέση Εκπαίδευση παρουσιάζεται σαφής διαφοροποίηση όλων των δεικτών προς το χειρότερο (χαμηλότερο ποσοστό φοίτησης αποφοίτων Δημοτικού έναντι εκείνου των Ελληνοκυπρίων, μεγαλύτερη διαρροή και διάκριση φύλου)⁵⁸⁷. Η προσήλωση των Τουρκοκυπρίων στην αναγκαιότητα της στοιχειώδους μόρφωσης ήταν πιο σταθερή, ανεξαρτήτως επαγγελματικών προσδοκιών, ή προσδοκιών κοινωνικής ανόδου⁵⁸⁸.

Αυτή η στάση ήταν άμεσα συνδεδεμένη τόσο με την ισχυρή παρουσία του κεμαλικού κινήματος στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα, όσο και με τη σχέση που ανέπτυξαν οι Τουρκοκύπριοι με τους Ελληνοκύπριους, ως τον «σημαντικό άλλο». Από τα τέλη της δεκαετίας του 1930, στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα ήταν εδραιωμένη μια πιστή εκδοχή των αρχών του κεμαλικού εκσυγχρονισμού, σημαντικό στοιχείο της οποίας ήταν ο εγγραμματισμός – και ιδιαίτερα ο εγγραμματισμός των κοριτσιών. Από την άλλη, προσπαθώντας να αποβάλλουν τον χαρακτήρα του μορφωτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά κατώτερου σε σχέση με τους Ελληνοκύπριους, οι ηγέτες των Τουρκοκυπρίων θεώρησαν τη μόρφωση ως την απαραίτητη προϋπόθεση για να αποκτήσουν οντότητα ως Κοινότητα και να εξισωθούν με τους συνοίκους τους⁵⁸⁹.

Το 1961-62 φοιτούσαν στα τουρκοκυπριακά Δημοτικά σχολεία 16.068 μαθητές, δηλαδή 8.332 αγόρια και 7.736 κορίτσια (το 1954-55 φοιτούσαν μόλις 14.222). Το συνολικό ποσοστό αναλφάβητων ανερχόταν στο 22.6% του πληθυσμού, όμως στις ηλικίες 6-14 και 15-20 ήταν εξαιρετικά περιορισμένο (1,9% και 2,4% αντίστοιχα)⁵⁹⁰. Μέχρι τα μέσα της

⁵⁸⁵ Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-1957 υπό του Διευθυντού της Παιδείας Κύπρου, Λευκωσία [1957], πίνακες 3Α(α) και 3Α(β), σ. 23-24. Ο συνολικός αριθμός παιδιών που φοιτούσαν στα τουρκοκυπριακά Δημοτικά σχολεία (15,554), σε αναλογία πληθυσμού των δυο Κοινοτήτων ήταν υψηλότερος του αντίστοιχου των Ελληνοκυπριακών. Επίσης, συγκριτική επεξεργασία των στοιχείων των πινάκων καταδεικνύει ότι: (α) Μόνο 14% των Τουρκοκυπρίων μαθητών της Α΄ τάξης ήταν πέραν των 7 ετών, έναντι 23% των Ελληνοκυπρίων. (β) Η διαρροή από την Α΄ μέχρι τη Στ΄ Δημοτικού, μπορεί να υπολογιστεί στο 39% για τους Τουρκοκύπριους μαθητές, ενώ για τους Ελληνοκύπριους ανέρχεται στο 52%. (γ) Η αναλογία αγοριών-κοριτσιών παραμένει περίπου σταθερή στο 1:1 σε όλες τις τάξεις για τους Τουρκοκύπριους, ενώ για τους Ελληνοκύπριους μαθητές από 1:1 στην Α΄ τάξη γίνεται 5:3 στη Στ΄.

⁵⁸⁶ Κ.Α. 101/1973 «Στατιστικά στοιχεία Τουρκικής Εκπαιδύσεως – Ministry of Finance-Statistics and Research Department, Statistical Abstract 1970, No. 16, Nicosia 1971», σ. 93

⁵⁸⁷ Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-1957 υπό του Διευθυντού της Παιδείας Κύπρου, ό.π., πίνακες 3Β(α) και 3Β(β), σ. 26-27

⁵⁸⁸ Βλέπε τις σχετικές αναφορές για την Ελληνοκυπριακή Μέση Εκπαίδευση και τη σχέση της με τις κοινωνικές/επαγγελματικές προσδοκίες, στο παρόν κεφάλαιο και στο κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινήματων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

⁵⁸⁹ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερωτήσεις 17 και 18.

⁵⁹⁰ Naçak, 7 και 14 Δεκεμβρίου 1962. Έκθεση του Διευθυντή του ΓΤΠ Hüsnü Feridun.

δεκαετίας του 1960, η αναλογία μαθητών ανά εκπαιδευτικό κυμαινόταν μεταξύ 30.5:1 και 31.5:1⁵⁹¹.

Αναφορικά με τους εκπαιδευτικούς, σταδιακά οι ανάγκες καλύφθηκαν από Τουρκοκύπριους δασκάλους. Οι εκ Τουρκίας δάσκαλοι κατέστησαν μικρή μειονότητα, παρά την εγκατάλειψη – μετά τις διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963-64 – του μεγαλόπνοου σχεδίου για νέα μεγάλη Παιδαγωγική Ακαδημία στο Πέργαμος⁵⁹². Τα γεγονότα του 1963-64 ανέτρεψαν, επίσης, τον αρχικό σχεδιασμό για λειτουργία Οκταταξίων Δημοτικών σχολείων⁵⁹³. Μέχρι το 1964 που υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, η διάκριση φύλου ήταν αρκετά σταθερή στο χώρο των εκπαιδευτικών Δημοτικής – ελαφρώς πιο αισθητή σε σχέση με την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση. Σε ένα σύνολο 530 δασκάλων το 1964, μόνο 190 ήταν γυναίκες (ποσοστό 35.8%, σε σύγκριση με 39.3% στην Ελληνοκυπριακή Δημοτική Εκπαίδευση)⁵⁹⁴.

Στη **Μέση Εκπαίδευση**, το 1961 φοιτούσαν συνολικά 6.767 μαθητές (4.135 αγόρια και 2.632 κορίτσια – ποσοστό κοριτσιών 38.8%)⁵⁹⁵. Η αναλογία βελτιώθηκε μόνο ελαφρά μέσα σε τρία χρόνια⁵⁹⁶. Σε ένα σύνολο 7.600 μαθητών Μέσης το 1964, οι 3.050 ήταν κορίτσια (ποσοστό 40.1%)⁵⁹⁷.

Από την αρχή της περιόδου, λειτουργούσαν 5 τριετή Γυμνάσια (Πόλη Χρυσοχούς, Κερύνεια, Λάρνακα, Λουρουτζίνα, Λεύκα) και 4 Λύκεια (ένα για αγόρια και ένα για κορίτσια στη Λευκωσία, ένα στη Λεμεσό και ένα στην Πάφο). Τη λειτουργία άλλων πέντε σχολείων (3 Γυμνασίων και 2 Λυκείων) χρηματοδοτούσε απευθείας η Τουρκία⁵⁹⁸. Λειτουργούσαν, επίσης, δύο Εμπορικά Λύκεια και δύο Τεχνικές Σχολές (μία στη Λευκωσία και μία στη Λουρουτζίνα), που συγκέντρωναν συνολικά μόλις μερικές εκατοντάδες μαθητών, μέχρι το τέλος της περιόδου. Λειτουργούσε επίσης Γεωργική Σχολή στο Πέργαμος, την οποία οι Τουρκοκύπριοι

⁵⁹¹ Κ.Α. 101/1973 «Στατιστικά στοιχεία Τουρκικής Εκπαιδύσεως – Ministry of Finance-Statistics and Research Department, Statistical Abstract 1970, No. 16, Nicosia 1971», σ. 95

⁵⁹² Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000 [μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Güven Uludağ], σ. 284

⁵⁹³ Στο ίδιο, σ. 501

⁵⁹⁴ Κ.Α. 101/1973 «Στατιστικά στοιχεία Τουρκικής Εκπαιδύσεως – Ministry of Finance-Statistics and Research Department, Statistical Abstract 1970, No. 16, Nicosia 1971», σ. 94

⁵⁹⁵ *Naçak*, 7 Δεκεμβρίου 1962. Έκθεση του Διευθυντή του ΓΤΠ Hüsni Feridun.

⁵⁹⁶ Δεν περιλαμβάνονται οι Τουρκοκύπριοι μαθητές Μέσης που φοιτούσαν μέχρι το 1964 στα αγγλόγλωσσα διακοινοτικά English School και American Academy.

⁵⁹⁷ Κ.Α. 101/1973 «Στατιστικά στοιχεία Τουρκικής Εκπαιδύσεως – Ministry of Finance-Statistics and Research Department, Statistical Abstract 1970, No. 16, Nicosia 1971», σ. 96

⁵⁹⁸ Behcet, H. *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*, Lefkosa 1969 [μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Güven Uludağ], p. 274

είχαν κληρονομήσει από τη Βρετανική διοίκηση (ιδρύθηκε το 1950)⁵⁹⁹. Στο Ζετές Γυμνάσιο (Orta Okul) – που είχε ενιαίο Α.Π. – φοιτούσαν προς το τέλος της περιόδου περί τις 4.000 μαθητές. Στο Λύκειο (Lysée), επικρατέστερος τύπος ήταν εκείνος του «Γενικού» ή «Κλασικού», που ουσιαστικά προετοίμαζε για θέσεις λειτουργών στη δημόσια υπηρεσία και για εξετάσεις εισδοχής στα τουρκικά πανεπιστήμια⁶⁰⁰. Ο τύπος αυτός παρουσίασε ιδιαίτερη ανθεκτικότητα μέχρι το τέλος της περιόδου 1959-74, παρά τις διαφοροποιήσεις στις ανάγκες της οικονομίας και της αγοράς. Σ' αυτό φοιτούσαν το 1971-72 2.204 μαθητές. Από τα Λύκεια αποφοιτούσαν κάθε χρόνο γύρω στους 350 μαθητές. Προς το τέλος της περιόδου ο αριθμός αυτός διπλασιάστηκε.

Οι προσπάθειες για ενθάρρυνση της Τεχνικής Εκπαίδευσης από την αρχή της περιόδου δε φαίνεται να απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα⁶⁰¹. Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η Τεχνική Εκπαίδευση παρουσίασε σχετική άνθηση, με διπλασιασμό του αριθμού των μαθητών μέσα σε δύο χρόνια⁶⁰². Στις Τεχνικές Σχολές προσφερόταν θεωρητική και πρακτική κατάρτιση στους κλάδους Εφαρμογών, Μηχανολογίας, Ηλεκτρολογίας, Οικοδομικής, Ραδιοεπισκευαστικής, Επιπλοποιίας και Υδραυλικής. Για τα κορίτσια προσφέρονταν οι κλάδοι Οικιακής Οικονομίας, Νηπιοκομίας και Ραπτικής⁶⁰³.

Μέχρι το τέλος της περιόδου, το ποσοστό των τουρκοκυπρίων αποφοίτων Δημοτικού που συνέχιζαν στη Μέση Εκπαίδευση παρέμενε κάτω του 50%. Αυτό αποτελεί ένδειξη της διαφοράς στη φάση ανάπτυξης της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης, σε σχέση με την Ελληνοκυπριακή (82%). Παρόλα αυτά, το ποσοστό κινούνταν σε επίπεδα συγκρίσιμα με τους διεθνείς μέσους όρους, ακόμη και κάποιων από τις ανεπτυγμένες χώρες⁶⁰⁴.

Από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης – ιδιαίτερα κατά την τελευταία δεκαετία – υπήρχαν στα τουρκοκυπριακά σχολεία εκπαιδευτικοί από την Τουρκία. Το 1959-60, στη Μέση Εκπαίδευση υπηρετούσαν συνολικά 32 εκπαιδευτικοί εκ Τουρκίας, σε ένα σύνολο 81. Ως ποσοστό, όμως, μειώνονταν σταδιακά, με την αποφοίτηση πολλών Τουρκοκυπρίων από τα

⁵⁹⁹ Περσιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, Έκδοση Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1992, σ. 102

⁶⁰⁰ Colonial Office, *Report on Cyprus for the year 1954*, CGPO, Nicosia 1955, p. 74

⁶⁰¹ Στο ίδιο, σ. 273. Ανάμεσα στα μέτρα που πήρε το ΓΤΠ, ήδη από το 1959, ήταν να οριστεί ο αριθμός 30 ως ανώτατος αριθμός μαθητών κατά τάξη στις Τεχνικές Σχολές.

⁶⁰² Taschioglou, H. *The role of the Headmaster in the Turkish Primary Education in Cyprus*, Birmingham 1972, p. 335. Από 288 το 1968-69, οι μαθητές των Τεχνικών Σχολών έγιναν 544 το 1970-71.

⁶⁰³ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 44-45

⁶⁰⁴ Μπαλασά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, όπ.π., σ. 59

πανεπιστήμια της Τουρκίας και την εργοδότησή τους στα σχολεία της Κοινότητας⁶⁰⁵. Μέχρι το 1964, ο συνολικός αριθμός των εκπαιδευτικών Μέσης ανήλθε στους 360. Βελτίωση παρουσίασε και η αναλογία ανδρών-γυναικών: Το ποσοστό γυναικών εκπαιδευτικών στη Μέση, από 30.1% το 1960, ανήλθε στο 36.1% το 1964⁶⁰⁶.

Οι διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963-64 και ο εδαφικός διαχωρισμός είχαν σημαντικές επιπτώσεις στην ομαλή λειτουργία των σχολείων. Οι Τουρκοκύπριοι έχασαν 74 Δημοτικά σχολεία και 5 σχολεία Μέσης⁶⁰⁷. Σ' αυτά θα πρέπει να προστεθούν και κάποια που χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι φιλοξενίας προσφύγων ή ως στρατώνες⁶⁰⁸. Για τους ίδιους λόγους, το 1964-65 δε φοίτησαν καθόλου 728 μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου. Έτσι, την επόμενη χρονιά καλύφθηκε διδακτική ύλη 2 ετών, ενώ χρησιμοποιήθηκαν ως σχολεία κάποια πρόχειρα παραπήγματα και εφαρμόστηκε το σύστημα της χρήσης του ίδιου κτηρίου από δύο σχολεία (πρωινή-απογευματινή φοίτηση). Η διακοπή της κρατικής χορηγίας και η απουσία πόρων (δεν καταβάλλονταν πλέον δίδακτρα) όξυναν τα προβλήματα. Η Τουρκία προσπάθησε να αμβλύνει αυτά τα προβλήματα, αναλαμβάνοντας την υποχρέωση να καταβάλλει τους μισθούς των εκπαιδευτικών⁶⁰⁹. Η «Τουρκοκυπριακή Διοίκηση», αποφάσισε μόλις το Δεκέμβριο του 1970 να επιβάλει «Φόρο Εκπαίδευσης»⁶¹⁰. Υπήρχε όμως πρόβλημα και με τη στελέχωση των σχολείων, λόγω της στράτευσης πολλών εκπαιδευτικών. Έτσι, αναζητήθηκαν έκτακτες λύσεις, όπως ήταν το να διδάσκουν απλοί απόφοιτοι Λυκείου (ιδιαίτερα στα Δημοτικά και κατά προτίμηση γυναίκες) ή η μερική απασχόληση στρατευμένων εκπαιδευτικών και αποφοίτων Λυκείου⁶¹¹. Οι λύσεις αυτές με τη σειρά τους προκάλεσαν άλλα προβλήματα⁶¹².

⁶⁰⁵ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, όπ.π., σ. 194-198

⁶⁰⁶ Κ.Α. 101/1973 «Στατιστικά στοιχεία Τουρκικής Εκπαιδύσεως – Ministry of Finance-Statistics and Research Department, *Statistical Abstract 1970, No. 16, Nicosia 1971*», σ. 97

⁶⁰⁷ Turkish Office of Education, *A Brief Report on Turkish Education in Cyprus*, όπ.π., p. 6

⁶⁰⁸ Κ.Α. 159/1969/1-10 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Υπηρεσία Πληροφοριών Κύπρου – Μόρφωσις Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 13 Μαΐου 1969»

⁶⁰⁹ Behcet, H. *Kibris Turk Maarif Tarihi (1571-1968)*, όπ.π., σ. 282-283

⁶¹⁰ *Φιλελεύθερος*, 17 Δεκεμβρίου 1970

⁶¹¹ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, όπ.π., σ. 555-557

⁶¹² Στο ίδιο, σ. 566-570. Από επιστολές του ΓΤΠ προς την ΤΚΣΚ, το 1965-66, προκύπτει ότι, η έλλειψη επαρκούς κατάρτισης των προσλαμβανομένων αποφοίτων Λυκείου, προκαλούσε σοβαρά προβλήματα τόσο στον διδακτικό, όσο και στον πειθαρχικό τομέα. Από τις επιστολές αυτές προκύπτει, επίσης, ότι είχαν στρατευθεί 104 εκπαιδευτικοί, αλλά και πολλοί μαθητές Λυκείου. Οι τελευταίοι, όταν έπαιρναν άδεια φοίτησης τα πρωινά, δημιουργούσαν σοβαρά προβλήματα πειθαρχίας στα Λύκεια. Προβλήματα πειθαρχίας δημιουργούσε και η συγκατοίκηση μαθητών και στρατιωτών ή αστυνομικών στα ίδια σχολικά κτήρια. Μια τάξη της Τεχνικής Σχολής στη Λευκωσία έγινε «νοσοκομείο περίθαλψης ψυχοπαθών». Η κατάσταση επιδεινωνόταν από την έλλειψη συντονισμού μεταξύ των σχολείων που βρίσκονταν σε χωριστούς θύλακες, λόγω των προβλημάτων επικοινωνίας.

Παρόλα αυτά, το 1966 οργανώθηκαν ειδικά μαθήματα προετοιμασίας για τελειόφοιτους Λυκείου που ήθελαν να μεταβούν για σπουδές στην Τουρκία, ενώ από το 1966-67 το τουρκικό κράτος αποφάσισε οι Τουρκοκύπριοι απόφοιτοι να εισάγονται στα πανεπιστήμια χωρίς εξετάσεις⁶¹³. Παράλληλα, αυξήθηκε ο αριθμός των υποτροφιών που παραχωρούσε η Τουρκία (έφτασε τις 250, από τις 160 που παραχωρούσε το 1959-60)⁶¹⁴. Η σημαντική αύξηση του τουρκοκυπριακού φοιτητικού πληθυσμού άμβλυσε και τη διάκριση φύλου⁶¹⁵. Ωστόσο, παρέμεινε αρκετά ισχυρή στην επιλογή κλάδου σπουδών: Τα αγόρια είχαν υψηλές αναλογίες στις νομικές και ιατρικές σχολές (όχι όμως και στις σχολές πολιτικών επιστημών, όπως θα ήταν ίσως αναμενόμενο) και τα κορίτσια στις φαρμακευτικές, γλωσσών και όσες οδηγούσαν στο επάγγελμα του εκπαιδευτικού⁶¹⁶.

Η απαγόρευση από τις αρχές της Δημοκρατίας σε άρρενες Τουρκοκύπριους φοιτητές να επιστρέφουν στην Κύπρο, προκάλεσε δυσκολίες που ξεπεράστηκαν σταδιακά, με τη σχετική χαλάρωση αυτού του μέτρου και την εγκατάλειψή του το 1968⁶¹⁷. Η χαλάρωση όμως αυτή, είχε απρόσμενα αποτελέσματα για την «Τουρκοκυπριακή Διοίκηση»: Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 παρατηρήθηκε το φαινόμενο αρκετοί τουρκοκύπριοι νέοι να εγκαταλείπουν την Κύπρο αμέσως μετά την αποφοίτησή τους (μεταβαίνοντας κυρίως στη Βρετανία), όχι για λόγους σπουδών, αλλά προκειμένου να αποφύγουν τη στράτευση⁶¹⁸.

Η Κυπριακή Δημοκρατία αξιοποιούσε αποκλειστικά για την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση τη βοήθεια της UNICEF και της UNESCO σε εμπειρογνωμοσύνη και εκπαιδευτικό υλικό. Μόλις το 1969, μετά από διαπραγματεύσεις, αποδέχτηκε την παραχώρηση οκτώ σελ οργανών φυσικής στις τουρκοκυπριακές εκπαιδευτικές αρχές – απόφαση που υλοποιήθηκε το 1973⁶¹⁹. Ασκούνταν, μάλιστα, έντονες πιέσεις προς τη διοίκηση των δύο οργανώσεων του ΟΗΕ, να αποφεύγουν την απευθείας επαφή με την τουρκοκυπριακή ηγεσία. Οι αρχές της Δημοκρατίας απαιτούσαν η οποιαδήποτε επαφή και αλληλογραφία να μη διεξάγεται με τους Τουρκοκύπριους αλλά μόνο με την κυβέρνηση της Τουρκίας⁶²⁰. Αυτές οι πιέσεις είχαν σοβαρές επιπτώσεις στην παρεχόμενη προς του Τουρκοκύπριους διεθνή βοήθεια, η οποία

⁶¹³ Behcet, H. *Kibris Turk Maarif Tarihi (1571-1968)*, op.cit., σ. 306

⁶¹⁴ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, op.cit., σ. 147

⁶¹⁵ Βλέπε το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο»

⁶¹⁶ Κ.Α. 159/1969/1-3 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Υπηρεσία Πληροφοριών Κύπρου – Μόρφωση Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 13 Μαΐου 1969»

⁶¹⁷ Βλέπε το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο».

⁶¹⁸ *Φιλελεύθερος*, 11 Δεκεμβρίου 1971. Η τουρκοκυπριακή «διοίκηση» χρειάστηκε τώρα να εντείνει η ίδια τον έλεγχο διακίνησης/εξόδου από τους θύλακες.

⁶¹⁹ UNICEF Allocation E/ICEF/P/L. 434

⁶²⁰ Κ.Α. 159/1969/65 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 17 Αυγούστου 1973»

περιορίστηκε τελικά σε πενιχρά επίπεδα, τόσο στην Εκπαίδευση όσο και γενικότερα⁶²¹. Παρακολουθούνταν κάθε δραστηριότητα και προσπάθεια των Τουρκοκυπρίων που στόχευε στη διασύνδεση με διεθνείς οργανισμούς, σε όλους τους τομείς (Εκπαίδευση, πολιτισμός, αθλητισμός κλπ.). Με τη βοήθεια των υπηρεσιών ασφαλείας, καταβάλλονταν συντονισμένες προσπάθειες – κατά κανόνα επιτυχείς – για αποτροπή τους ή για διασφάλισης της αποτυχίας τους⁶²².

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, η TMT άρχισε τις προσπάθειες να αμβλύνει τις συνέπειες από το κλίμα χαλάρωσης στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα, επιβάλλοντας με κάθε τρόπο τη θέλησή της – όπου αυτό ήταν δυνατό. Ο ίδιος ο Ντενκτάς, το 1973 έδωσε σε δηλώσεις του την εικόνα ότι ο μηχανισμός της TMT δε βρισκόταν υπό τον έλεγχό του και ότι δεν είχε τη δυνατότητα να ανατρέψει «εντολές» της. Αυτό συνέβαινε και σε ζητήματα που αφορούσαν την Εκπαίδευση, ή μορφωτικά θέματα⁶²³.

Από το 1964, λόγω της αδυναμίας πλέον των μαθητών να μεταβαίνουν στην Αγγλική Σχολή (English School), λειτούργησε στον τουρκοκυπριακό θύλακα Λευκωσίας δτάξιο παράρτημά της, το οποίο εξυπηρετούσε περί τους 140 μαθητές⁶²⁴. Το παράρτημα λειτούργησε μέχρι το 1967 στις εγκαταστάσεις του Maarif College. Μετά το 1967, με τη σχετική ομαλοποίηση της κατάστασης, οι τουρκοκύπριοι μαθητές επανήλθαν στις κεντρικές εγκαταστάσεις του English School⁶²⁵. Το παράρτημα απορροφήθηκε από το Maarif College, το οποίο ήταν μεν δημόσιο σχολείο Μέσης (πριν το 1974 δεν υπήρχαν ιδιωτικά τουρκοκυπριακά σχολεία), αλλά λειτουργούσε ως σχολείο της τουρκοκυπριακής ελίτ: Είχε ως γλώσσα διδασκαλίας την Αγγλική και είχε πολύ απαιτητικές εισαγωγικές εξετάσεις – γεγονός που προϋπέθετε πολλά ιδιαίτερα μαθήματα, άρα και υψηλή οικογενειακή δαπάνη⁶²⁶.

Οι συνολικές δαπάνες για την Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση, υπολογίζονταν στις αρχές της δεκαετίας του 1970 στο 1.600.000 λίρες Κύπρου ετησίως⁶²⁷. Επρόκειτο για διπλασιασμό σχεδόν, σε σύγκριση με τις αρχές της δεκαετίας του 1960⁶²⁸.

⁶²¹ Κ.Α. 133/1971/1-5 «Βοήθεια Διεθνών Οργανισμών προς Τουρκοκυπρίους – Υπουργείον Εξωτερικών – 16 Ιουλίου 1971»

⁶²² Κ.Α. 159/1969/1-67 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – 8 Νοεμβρίου 1969-12 Μαΐου 1973» [Βλέπε ιδιαίτερα τα έγγραφα με ένδειξη «Απόρρητον»]

⁶²³ Φιλελεύθερος, 26 Σεπτεμβρίου 1973. Η TMT επέβαλε αποκλεισμό μιας σειράς από βιβλία, χαρακτηρίζοντάς τα ως «επικίνδυνα εθνικώς και κοινωνικώς». Μεταξύ των συγγραφέων των βιβλίων ήταν οι Άινσταϊν, Στάινμπεκ και Χεμγκουέι. Τα βιβλία είχαν απαγορευτεί και στην Τουρκία.

⁶²⁴ Behcet, H. *Kibris Turk Maarif Tarihi (1571-1968)*, op.cit., σ. 290

⁶²⁵ Georgiou, Chr. "The English School", στο Grothusen, K.-D. – Stefani, W. – Zervakis, P. [Edit.], *Cyprus, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen* 1998, p. 586-590

⁶²⁶ Συνέντευξη Niyazi Kizilyiürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 11.

⁶²⁷ Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 3-5. Για το 1970 και 1971 δαπανήθηκαν 1.621.400 λίρες και 1.648.500 λίρες αντίστοιχα.

Προβλήματα με την εκπαίδευση των παιδιών τους αντιμετώπιζαν και οι λίγοι **Τουρκοκύπριοι οι οποίοι ζούσαν ως μειονότητα σε μικτά χωριά**. Έχοντας προστατευθεί από τους Ελληνοκύπριους συγχωριανούς τους κατά τις διακοινοτικές συγκρούσεις, αποφάσισαν να μη μεταβούν σε θύλακες. Επρόκειτο κατά βάση για την περίπτωση των Τουρκοκυπρίων που ζούσαν στις γειτονικές κοινότητες Ιδάλιο (Δάλι) και Πέργαμος⁶²⁹.

Το Σεπτέμβριο του 1965, μέσω του προέδρου του Εθνικού Συμβουλίου Νεολαίας, οι Τουρκοκύπριοι του Ιδαλίου ζήτησαν όπως επιτραπεί σε Τουρκοκύπριο δάσκαλο που διέμενε σε θύλακα να μεταβεί στο χωριό. Θα μπορούσε έτσι να διδάσκει τα 10 περίπου παιδιά ηλικίας Δημοτικού σχολείου, καθώς και 5 παιδιά του Περγάμους που θα μπορούσαν εύκολα να μεταφέρονται στο Ιδάλιο⁶³⁰. Η αντιμετώπιση του θέματος από τις αρχές της Δημοκρατίας ήταν πολιτική και επικοινωνιακή: Στο χωριό μετέβη ο ίδιος ο Πρόεδρος Μακάριος, μαζί με τον υπουργό Εσωτερικών Πολ. Γιωρκάτζη. Η επίσκεψη προβλήθηκε έντονα από τα ΜΜΕ ως «επίθεση φιλίας» και ο Πρόεδρος προέβη σε σειρά υποσχέσεων προς τους εκεί Τουρκοκύπριους για άμεση επίλυση προβλημάτων τους – με κορυφαίο το θέμα του δασκάλου⁶³¹. Κατά ανάλογο τρόπο προβλήθηκε και επίσκεψη τουρκοκυπρίων μητέρων στο Προεδρικό, για το ίδιο θέμα⁶³². Παρήλθαν, όμως, περισσότερα από δύο χρόνια για να αρχίσει να δρομολογείται η επίλυση του προβλήματος. Μετά από πολλές καθυστερήσεις και πριν από τη λήψη οριστικής απόφασης, στην υπόθεση είχαν εμπλακεί οι υπηρεσίες ασφαλείας της Δημοκρατίας (για την ποιότητα και το ιστορικό υποψηφίων για διορισμό στη θέση), ο Αναπληρωτής Έπαρχος Λευκωσίας και άλλοι υπηρεσιακοί παράγοντες⁶³³.

Η γενικότερη κατάσταση στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση ομαλοποιήθηκε σταδιακά από το 1967-68. Δεν έλειπαν βέβαια τα προβλήματα, για τα οποία πολλοί Τουρκοκύπριοι θεωρούσαν υπεύθυνη την πολιτική αποκλεισμού που εφαρμόζε το κυπριακό κράτος⁶³⁴. Ο εγκλεισμός στους θύλακες, τα προβλήματα συντονισμού μεταξύ τους, η έλλειψη

⁶²⁸ Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

⁶²⁹ Στη μεικτή κοινότητα του Ιδαλίου, διατηρούσε σημαντική πολιτική και εκλογική ισχύ η Αριστερά – τόσο ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους, όσο και ανάμεσα στους Τουρκοκύπριους. Σε συγκεντρώσεις τους, οι Τουρκοκύπριοι προέβαιναν σε διακηρύξεις υπέρ της ειρήνης και της συνεργασίας μεταξύ των δύο Κοινοτήτων και απέστειλαν σχετικά τηλεγραφήματα (με έντονη κριτική κατά των τουρκοκυπρίων εθνικιστών) στον πρωθυπουργό της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού και στον Πρόεδρο Μακάριο. Βλέπε Αζίζ, Ι. *Ματιά στο Παρασκήνιο*, Εκδόσεις Περί λύχων αφάς, Λευκωσία 2011, σ. 144-145.

⁶³⁰ Κ.Α. Ε14/209/1 «Διορισμοί Τούρκων Διδασκάλων – 14 Σεπτεμβρίου 1965»

⁶³¹ *Η Μάχη*, 1 Οκτωβρίου 1965

⁶³² *Χαραυγή*, 13 Οκτωβρίου 1965

⁶³³ Κ.Α. Ε14/209/4 «Διορισμοί Τούρκων Διδασκάλων – Απόρρητον – 5 Αυγούστου 1965» και Κ.Α. Ε14/209/7 «Διορισμοί Τούρκων Διδασκάλων – 28 Αυγούστου 1967».

⁶³⁴ *Bozkurt*, 8 Οκτωβρίου 1971. Για τις ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό στα τεχνολογικά μαθήματα, καταγγέλλεται ως υπεύθυνη η κυπριακή κυβέρνηση, που δεν επέτρεψε την είσοδο στην Κύπρο σε

πόρων και το αίσθημα ανασφάλειας, πρόσδεσαν περισσότερο την Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση στην Τουρκία (Α.Π., εξοπλισμός σχολείων, διδακτικά εγχειρίδια, μισθοδοσία εκπαιδευτικών). Την ίδια στιγμή, στα σχολεία – Δημοτικής και Μέσης – εντάχθηκε μεγάλος αριθμός εκπαιδευτικών που είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους σε πανεπιστήμια της Τουρκίας κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Αυτοί οι εκπαιδευτικοί εμβολίασαν άτυπα το εκπαιδευτικό σύστημα με τις ριζοσπαστικές ιδέες που κυριαρχούσαν στο τουρκικό φοιτητικό κίνημα την περίοδο των σπουδών τους. Ψήγματα της ριζοσπαστικοποίησης είχαν εμφανιστεί και δημοσίως, υπό τη μορφή αμφισβήτησης του Ντενκτάς και προβολής διεθνιστικών θέσεων της Αριστεράς, από το 1970⁶³⁵. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι εκπαιδευτικοί προχώρησαν σε μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1970 – με κίνητρα και αιτήματα όχι αποκλειστικά συνδικαλιστικού χαρακτήρα⁶³⁶.

III. Η Ελληνοκυπριακή Παροικιακή Εκπαίδευση στη Βρετανία

(Α) Το πλαίσιο

Από την αρχή της περιόδου της Ανεξαρτησίας, οι ελληνοκυπριακές εκπαιδευτικές αρχές είχαν να αντιμετωπίσουν ζητήματα που αφορούσαν την Εκπαίδευση σε χώρες όπου υπήρχαν πολυπληθείς ελληνοκυπριακές παροικίες. Επρόκειτο κυρίως για παροικίες σε αφρικανικές χώρες και στη Μεγάλη Βρετανία. Κατά τη δεκαετία του 1960 θα συγκροτηθούν και άλλες – ΗΠΑ, Καναδάς, Αυστραλία και αλλού⁶³⁷. Οι δυνατότητες συνδρομής ήταν περιορισμένες, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια. Οι τομείς στους οποίους θα μπορούσε να συμβάλει το ΓΕΠ ήταν η αποστολή βιβλίων⁶³⁸, η αποστολή δασκάλων⁶³⁹ και η οικονομική ενίσχυση για την ανέγερση σχολείων⁶⁴⁰.

Στη Μεγάλη Βρετανία ζούσε από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης μεγάλος αριθμός Ελληνοκυπρίων. Τα μεταναστευτικά ρεύματα του 1960-61 και 1964-65, οδήγησαν

εκπαιδευτικούς που είχαν έρθει από την Τουρκία.

⁶³⁵ Φιλελεύθερος, 1 και 10 Απριλίου 1970 και 25 Ιουνίου 1970. Βλέπε επίσης τα κεφάλαια 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινήματων στη Κύπρο και η Εκπαίδευση» και 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

⁶³⁶ Βλέπε πιο κάτω στις τουρκοκυπριακές εκπαιδευτικές οργανώσεις.

⁶³⁷ Το 1972, διέμεναν μόνιμα στο εξωτερικό 225.000 Κύπριοι: 130.000 στη Βρετανία, 25.000 στη Ν. Αφρική, 30.000 στην Αυστραλία και στη Ν. Ζηλανδία, 20.000 στην Αμερική (κυρίως στις ΗΠΑ) και 20.000 σε διάφορες άλλες χώρες. Βλέπε Φιλελεύθερος, 23 Σεπτεμβρίου 1972.

⁶³⁸ Κ.Α. Ε12/11/8-18 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού». Το μεγαλύτερο μέρος των βιβλίων απέστειλε δωρεάν το ΥΠΕΠΘ Ελλάδας. Βλέπε Κ.Α. Ε12/11/50-55 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Greek Orthodox Metropolis of Thyateira and Great Britain – 23^η Φεβρουαρίου 1967».

⁶³⁹ Κ.Α. Ε12/11/3-4 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – 21.3.1960»

⁶⁴⁰ Κ.Α. Ε12/11/6 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Γραφείον Ελληνικής Παιδείας 27 Δεκεμβρίου 1960»

ακόμη περισσότερους στην πρώην αποικιοκρατική δύναμη. Ως προορισμός, η Βρετανία ήταν ελκυστική, αφού κάθε ευρύτερη οικογένεια είχε ήδη εκεί κάποιο συγγενικό πρόσωπο, ο δε θεσμός της Κοινοπολιτείας πρόσφερε στους κύπριους πολίτες εύκολη πρόσβαση και διευκολύνσεις σ' αυτή τη χώρα⁶⁴¹. Πριν τα τέλη της δεκαετίας του 1960, ο αριθμός των Ελληνοκυπρίων στη Βρετανία έφτανε τις 120 χιλιάδες⁶⁴². Μέχρι το 1974 ξεπέρασε τις 130 χιλιάδες. Η παροικία στη Βρετανία, εκτός του ότι ήταν η μεγαλύτερη και καλύτερα οργανωμένη, παρουσίαζε και την ιδιαιτερότητα ότι δε συνοδευόταν από την παρουσία ισχυρής ελληνικής ομογένειας⁶⁴³. Οι Ελληνοκύπριοι ήταν κατά πολύ περισσότεροι των όσων κατάγονταν από την Ελλάδα⁶⁴⁴. Οπότε, στον τομέα της Εκπαίδευσης και σε άλλα ζητήματα, το βάρος έπεφτε φυσιολογικά στους ώμους της Κύπρου. Όλα τα παιδιά των εκεί Ελληνοκυπρίων φοιτούσαν σε βρετανικά σχολεία. Επομένως, αρχικά τουλάχιστον, το μόνο ρεαλιστικό που θα μπορούσε να συζητηθεί, θα ήταν η δημιουργία αρκετών παροικιακών σχολείων απογευματινής φοίτησης, με περιορισμένο Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα.

Οι Βρετανικές αρχές εφάρμοζαν ως αυτονόητο το «μοντέλο της αφομοίωσης» αναφορικά με την Εκπαίδευση των εθνικών μειονοτήτων των μεταναστών: Ένταξη στο βρετανικό Εκπαιδευτικό Σύστημα χωρίς εξαιρέσεις, αλλά και χωρίς ιδιαίτερη μέριμνα για τον καταρτισμό προγραμμάτων ομαλοποίησης της ένταξης – όπως θα ήταν αναμενόμενο. Αυτό υποχρέωνε τις κυπριακές εκπαιδευτικές αρχές να εφαρμόσουν το «εθνικό μοντέλο»⁶⁴⁵: Να μεριμνήσουν, δηλαδή, οι ίδιες για την Εκπαίδευση των κυπριοπαίδων της παροικίας, με όλες τις αντιφάσεις που αυτό συνεπαγόταν και με διαρκώς υφέρπουσα την αντιπαλότητα με το «μοντέλο αφομοίωσης». Την ίδια πολιτική, εξάλλου, ακολουθούσαν και οι εκπαιδευτικές αρχές της Ελλάδας, συνολικά για τον «Ελληνισμό της Διασποράς»⁶⁴⁶.

Το πρώτο ελληνοκυπριακό σχολείο απογευματινής φοίτησης άρχισε να λειτουργεί στο Λονδίνο τον Αύγουστο του 1953 («Ελληνική Σχολή Λονδίνου»). Σύντομα δημιουργήθηκαν και

⁶⁴¹ *Ελευθερία*, 1 Δεκεμβρίου 1960 [ανταπόκριση των Reuters από το Λονδίνο], 8 και 17 Δεκεμβρίου 1960, 17 Φεβρουαρίου 1961. Μόνο μεταξύ Ιανουαρίου και Οκτωβρίου 1960 μετανάστευσαν από την Κύπρο στη Βρετανία 11.881 πρόσωπα, αριθμός πολύ ψηλός για τα πληθυσμιακά δεδομένα. Ο ρυθμός συνεχίστηκε ουσιαστικά αμείωτος και κατά το 1961, αφού σύμφωνα με επίσημα στοιχεία που δημοσίευσε η *Ελευθερία* στις 21 Οκτωβρίου 1961, το οκτάμηνο Ιανουάριος-Αύγουστος μετανάστευσαν άλλα 9.358 πρόσωπα. Βλέπε, παράλληλα και ανταπόκριση από το Λονδίνο στην *Ελευθερία*, 4 Μαΐου 1961, για προβλήματα που δημιουργούσε στη Βρετανία αυτό το ρεύμα – σε σχέση και με την εγκληματικότητα – και τις σκέψεις για περιορισμό του.

⁶⁴² *Αλήθεια*, 18 Σεπτεμβρίου 1967

⁶⁴³ Αγτζίδης, Βλ. [Επιμ.] *Άτλας της Ελληνικής Διασποράς*, Εκδόσεις Αλέξανδρος, Τόμος Β', σ. 13-42

⁶⁴⁴ Κ.Α. Ε12/11/59-61 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – Πρότασις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – 5 Μαΐου 1967». Οι αρχές της Κυπριακής Δημοκρατίας υπολόγιζαν ότι, το 1967, παράλληλα με τις πέραν των 120 χιλιάδων Ελληνοκυπρίων, στη Βρετανία ζούσαν και 20-25 χιλιάδες Έλληνες εξ Ελλάδος.

⁶⁴⁵ Πυργιωτάκης, Ι. *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σ. 427-434

⁶⁴⁶ Αγτζίδης, Βλ. [Επιμ.] *Άτλας της Ελληνικής Διασποράς*, ό.π., σ. 109-117 [η παραδειγματική περίπτωση της Γερμανίας] και αλλού.

άλλα σχολεία στην πρωτεύουσα της Βρετανίας, όπου συγκεντρωνόταν η πλειονότητα των Ελληνοκυπρίων. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950 άρχισαν να λειτουργούν σχολεία και σε άλλες πόλεις⁶⁴⁷.

Με την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, ήταν φυσικό να τεθεί το ζήτημα της πολιτικής που θα έπρεπε να ακολουθήσει η ΕΚΣΚ σχετικά με την Εκπαίδευση των Κυπριοπαίδων. Το 1961 έγιναν οι πρώτες προεργασίες για τη λειτουργία πιο συγκροτημένων σχολείων στο Λονδίνο⁶⁴⁸. Τα σχολεία που λειτουργούσαν δεν προσέλκυαν μεγάλους αριθμούς μαθητών: Το 1965, στα παροικιακά σχολεία σε ολόκληρη τη Βρετανία, φοιτούσαν μόλις 2.000 περίπου Κυπριόπουλα. Ο Κ. Σπυριδάκης επιδίωξε να αποκτήσει προσωπική εικόνα για την κατάσταση και τις ανάγκες της Παροικιακής Εκπαίδευσης, γι' αυτό και το 1963 επισκέφθηκε ο ίδιος το Λονδίνο. Τα γεγονότα του 1963-64 ανέστειλαν την ουσιαστική ενασχόληση με το θέμα, για να επανέλθει ως ζήτημα μετά την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας το 1965⁶⁴⁹.

(B) Οι προσπάθειες αναδιοργάνωσης

Οι πρώτες σοβαρές προσπάθειες για μια σε βάθος μελέτη των προβλημάτων της Παροικιακής Εκπαίδευσης και για λήψη μέτρων συγκρότησής της, έγιναν το 1966⁶⁵⁰. Στόχος ήταν κατά βάση η οργάνωση της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Γι' αυτό και το Μάρτιο του 1966 μετέβη στη Βρετανία ο Γενικός Επιθεωρητής Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως του Υ.Π. Α. Χριστοδουλίδης. Με βάση τα στοιχεία που ήδη υπήρχαν, σε ολόκληρη τη Βρετανία λειτουργούσαν 40 απογευματινά σχολεία (25 στο Λονδίνο και 15 σε άλλες πόλεις)⁶⁵¹. Παρείχαν για 1-2 ώρες⁶⁵² μαθήματα Γλώσσας, Ιστορίας-Γεωγραφίας και Θρησκευτικών⁶⁵³.

⁶⁴⁷ Κ.Α. Ε12/11/25 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού» (24. 1. 1964)

⁶⁴⁸ Κ.Α. Ε12/11/7 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Ε.Κ.Σ.Κ. – 6^η Νοεμβρίου 1961»

⁶⁴⁹ *Χαραυγή*, 14 Αυγούστου 1965. Ανταπόκριση του Τεύκρου Ανθία από το Λονδίνο.

⁶⁵⁰ Παρά το γεγονός ότι από τις αρχές του 1966 έγιναν οι πρώτες ενέργειες από το Υ.Π., το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς ο υπουργός Παιδείας Κ. Σπυριδάκης παραδέχθηκε σε δημοσιογράφο ότι «*επί του παρόντος δεν υπάρχει συστηματική αντιμετώπιση του ζητήματος*» και ότι το Υ.Π. και το ΥΠΕΠΘ θα πρέπει να συντονίσουν τις ενέργειές τους. Βλέπε Κ.Α. Ε14/ 202/38-44 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 20 Δεκεμβρίου, 1966».

⁶⁵¹ Σύμφωνα με έκθεση του προέδρου του Κεντρικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της παροικίας Μητροπολίτη Αθηνάγορα, το 1967 τα σχολεία δεν υπερέβαιναν τα 22 (9 στο Λονδίνο και 13 σε άλλες πόλεις). Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία που να δίνουν σαφή εξήγηση γι' αυτή τη διαφορά στους αριθμούς. Υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι αυτή προκύπτει από την κατά ενορίες και όχι κατά μονάδα αρίθμηση εκ μέρους του Κεντρικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της παροικίας – ιδιαίτερα όσον αφορά τα σχολεία του Λονδίνου. Σ' αυτό συνηγορεί και ο κατάλογος σχολείων που επισυνάπτει ο Αθηνάγορας – ο οποίος είναι και ο μοναδικός. Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, οι μαθητές ανέρχονταν σε 2.260 και οι δάσκαλοι σε 81 (και στον αριθμό των δασκάλων υπάρχει απόκλιση της έκθεσης με τα επίσημα στοιχεία του Υ.Π.). Βλέπε Κ.Α. Ε12/11/50-55 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – *Greek Orthodox Metropolis of Thyateira and Great Britain – 23^η Φεβρουαρίου 1967*».

⁶⁵² Υπήρχε μεγάλη απόκλιση από σχολείο σε σχολείο στο συνολικό αριθμό ωρών διδασκαλίας εβδομαδιαίως. Κυμαίνονταν από 2 έως 8 ώρες. [Βλέπε τον πίνακα στην έκθεση Αθηνάγορα, στο Κ.Α. Ε12/11/50-55 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – *Greek Orthodox Metropolis of Thyateira and Great Britain – 23^η Φεβρουαρίου 1967*».]

⁶⁵³ Κ.Α. Ε12/11/20 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού» (23. 8. 1962)

Τα σχολεία αυτά ήταν ενοριακά, και επομένως ήταν «*συνεπακόλουθα των Ελληνορθόδοξων Ναών*»: Λειτουργούσαν μέσα στις εκκλησίες ή σε παρακείμενα κτήρια (μέχρι το 1967 ενοικιαζόμενα και όχι ιδιόκτητα) και υπό την ευθύνη σχολικών εφορειών ή επιτροπών, συνδεδεμένων άμεσα με τους ναούς⁶⁵⁴. Τη διδασκαλία αναλάμβαναν 22 ιερείς και 30 δάσκαλοι (στην πλειονότητά τους όχι επαρκώς καταρτισμένοι)⁶⁵⁵. Στα σχολεία αυτά η φοίτηση αυξήθηκε κάπως το 1966, αλλά προσέρχονταν και πάλι λιγότερα από 3.000 παιδιά ηλικίας Δημοτικού σχολείου. Υπολογιζόταν ότι ο αριθμός αυτός κάλυπτε λιγότερο από το 20% του συνόλου των παιδιών. Γεγονός που προκαλούσε έντονες ανησυχίες στην Κύπρο, για κίνδυνο σταδιακής απώλειας της εθνικής ταυτότητας. Ο Τύπος καλούσε την κυβέρνηση της Κύπρου («γιατί όχι και η Ελλάς») να συνδράμει αποφασιστικότερα⁶⁵⁶.

Μετά την επίσκεψή του, ο Α. Χριστοδουλίδης συνέταξε έκθεση προς τον τμηματάρχη Στοιχειώδους και τον υπουργό Παιδείας. Στην έκθεσή του παρουσίαζε το πλαίσιο και τις οργανωτικές επιλογές της Παροικιακής Εκπαίδευσης στη Βρετανία, ως εξής: (α) Η γενική Στοιχειώδης Εκπαίδευση των κυπριοπαίδων ήταν αυτή των υπολοίπων Βρετανών (σε βρετανικά σχολεία). (β) Τα τελευταία χρόνια καταβάλλονταν από μέλη της παροικίας προσπάθειες «*προς αντιμετώπισιν του κινδύνου σταδιακού αφελληνισμού των παιδιών τούτων ... [με] ίδρυσιν και λειτουργίαν τάξεων συμπληρωματικής εκπαιδύσεως*». Ρόλο διαδραμάτιζαν οι εκκλησίες (κυρίως η Μητρόπολη Θυατείρων) και παροικιακές οργανώσεις. (γ) Δύο ή τρεις φορές την εβδομάδα, μετά τη λήξη των μαθημάτων στο αγγλικό Δημοτικό σχολείο, τα παιδιά μετέβαιναν σε αυτά τα παροικιακά σχολεία και διδάσκονταν Ανάγνωση, Γραφή, Θρησκευτικά και Ιστορία⁶⁵⁷. (δ) Ως πιθανές λύσεις καταγράφηκαν, από τον Α. Χριστοδουλίδη, [I] η συνέχιση του υφιστάμενου συστήματος με καλύτερη οργάνωση, [II] η δημιουργία «*καθαρώς ελληνικών σχολείων*» που να λειτουργούν το πρωί, [III] η συγκέντρωση των κυπριοπαίδων σε συγκεκριμένα αγγλικά σχολεία, στο πρόγραμμα των οποίων να ενταχθούν στοιχεία ελληνικής Εκπαίδευσης. Ο ίδιος – για λόγους οικονομικούς, εκπαιδευτικούς και ψυχολογικούς – θεωρούσε ως καταλληλότερη λύση την τελευταία, νοουμένου ότι θα πείθονταν για κάτι τέτοιο οι βρετανικές εκπαιδευτικές αρχές⁶⁵⁸.

⁶⁵⁴ Κ.Α. Ε12/11/50-55 «*Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Greek Orthodox Metropolis of Thyateira and Great Britain – 23^η Φεβρουαρίου 1967*»

⁶⁵⁵ Κ.Α. Ε12/11/59-61 «*Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – Πρότασις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – 5 Μαΐου 1967*»

⁶⁵⁶ *Αλήθεια*, 18 Σεπτεμβρίου 1967 [Κύριο θέμα της εφημερίδας, με την υπογραφή του διευθυντή της Α. Φαρμακίδη].

⁶⁵⁷ Αντί της απογευματινής φοίτησης, σε μερικές περιπτώσεις τα σχολεία λειτουργούσαν το πρωινό του Σαββάτου. Βλέπε Κ.Α. Ε12/11/50-55 «*Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Greek Orthodox Metropolis of Thyateira and Great Britain – 23^η Φεβρουαρίου 1967*».

⁶⁵⁸ Κ.Α. Ε12/11/37-38 «*Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – Τη 4^η Απριλίου 1966*»

Όμως, το όλο ζήτημα δεν ήταν απλώς θέμα κεντρικών αποφάσεων. Ήδη είχε συσταθεί και λειτουργούσε στη Βρετανία από το 1964 το Κεντρικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, ως φορέας καθοδήγησης της Παροικιακής Εκπαίδευσης. Επικεφαλής του (πρόεδρος) ήταν ο Μητροπολίτης Θυατείρων και Μ. Βρετανίας Αθηναγόρας, ενώ συνολικά αυτό αποτελούνταν από ιερωμένους της παροικίας και πρόσωπα που συνεργάζονταν με τον Αθηναγόρα. Σε επιστολή του προς τον υπουργό Παιδείας της Κύπρου το Φεβρουάριο του 1967, απηχώντας τις απόψεις του Συμβουλίου, ο Αθηναγόρας εμφανίστηκε να υπογραμμίζει την πολυπλοκότητα των προβλημάτων και τις ιδιαιτερότητες που υπήρχαν κατά περιοχή. Τόνιζε, επίσης, το οικονομικό πρόβλημα και την ανάγκη προσαρμογής του Α.Π. (και των διδακτικών εγχειριδίων) στις ιδιαίτερες συνθήκες της ζωής στη Βρετανία. Ο Μητροπολίτης επιθυμούσε αναδιοργάνωση της Παροικιακής Εκπαίδευσης στην υφιστάμενη βάση και όχι ριζοσπαστικές λύσεις, όπως αυτές που είχε εισηγηθεί ο Α. Χριστοδουλίδης⁶⁵⁹.

Το ζήτημα έγινε, λίγο αργότερα, ακόμη πιο περίπλοκο – με αποτέλεσμα να βραδύνει περαιτέρω η λήψη τελεσίδικων αποφάσεων – μετά από παρέμβαση του Διευθυντή του Τμήματος Ευημερίας Κλεάνθη Βάκη. Υποστήριξε πως, όχι μόνο η λύση των χωριστών (πρωινών) ελληνοκυπριακών σχολείων που πρότεινε ο Α. Χριστοδουλίδης, αλλά και κάθε οργανωμένη προσπάθεια χωριστής Εκπαίδευσης για τα κυπριόπουλα στη Βρετανία, θα προκαλούσε κοινωνικά προβλήματα, «*δυσπροσαρμοστία*» και υπονόμηση της ψυχικής υγείας των παιδιών αυτών⁶⁶⁰.

Ο υπουργός Παιδείας προσπάθησε να συνθέσει κατά το δυνατό, όχι μόνο τις πιο πάνω απόψεις, αλλά και άλλες που στο μεταξύ είχαν διατυπωθεί από θεσμικούς και μη φορείς⁶⁶¹. Σε πρότασή του προς το Υπουργικό Συμβούλιο, υποδείκνυε ως καταλληλότερο πρόσωπο για να διερευνήσει το θέμα και να προτείνει λύσεις τον Α. Χριστοδουλίδη, αλλά ενέτασσε στις εναλλακτικές επιλογές – εκτός από τη διατήρηση του υφιστάμενου πλαισίου – και άλλες, κάπως διαφοροποιημένες από εκείνες του Α. Χριστοδουλίδη⁶⁶². Συνιστούσε δε να μην αποκλειστεί εκ των προτέρων καμιά επιλογή. Παράλληλα, προανήγγειλε την προσωπική του επίσκεψη στη Βρετανία, για να σχηματίσει καλύτερη εικόνα για το θέμα.⁶⁶³

⁶⁵⁹ Κ.Α. Ε12/11/50-55 «*Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Greek Orthodox Metropolis of Thyateira and Great Britain – 23^η Φεβρουαρίου 1967*»

⁶⁶⁰ Κ.Α. Ε12/11/70 «*Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – 2^α Οκτωβρίου 1967*»

⁶⁶¹ Όπως ο Ύπατος Αρμοστής στη Βρετανία, ο τέως Μορφωτικός Ακόλουθος και ο Αρχιμανδρίτης Ιερόθεος Κυκκώτης.

⁶⁶² Τη δημιουργία ειδικών τάξεων για κυπριόπουλα σε βρετανικά σχολεία, ή/και τη δημιουργία ειδικών κυπριακών σχολείων «*εντός του πλαισίου του κανονικού Αγγλικού Εκπαιδευτικού συστήματος*» (όπου υπήρχε μεγάλος αριθμός μαθητών), ή την ίδρυση «*ιδιωτικών παροικιακών σχολείων στοιχειώδους, πιθανώς δε και μέσης εκπαίδευσως*», με μικτή επιχορήγηση.

⁶⁶³ Κ.Α. Ε12/11/59-61 «*Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – Πρότασις προς το Υπουργικόν*

Ακολούθησε, λοιπόν, επίσκεψη του ίδιου του υπουργού Παιδείας Κ. Σπυριδάκι στη Βρετανία, όπου είχε επαφές με όλους τους εμπλεκόμενους στην Παροικιακή Εκπαίδευση. Ο Κ. Σπυριδάκις γνώριζε ήδη ότι υπήρχαν διαφορετικές προσεγγίσεις στο θέμα⁶⁶⁴. Γι' αυτό και επιδίωξε αυτές να γεφυρωθούν με νέα μετάβαση του Γενικού Επιθεωρητή Στοιχειώδους στη Βρετανία⁶⁶⁵.

Με νεότερη επίσκεψη του Α. Χριστοδουλίδη το 1967 – και με στόχο «τη διερεύνηση του εκπαιδευτικού προβλήματος»⁶⁶⁶ – μπήκαν οι βάσεις για καλύτερη οργάνωση της Παροικιακής Εκπαίδευσης και για επίλυση πρακτικών προβλημάτων (έγκαιρη αποστολή δασκάλων από την Κύπρο, Α.Π., διδακτικά εγχειρίδια κλπ.). Η αφοσιωμένη προσπάθεια του Α. Χριστοδουλίδη να επιλύει επιμέρους πρακτικά προβλήματα που ανέκυπταν διαρκώς⁶⁶⁷, αλλά και η αδράνεια που προκαλούσε η αλληλοαναίρεση των φιλόδοξων εναλλακτικών επιλογών, οδήγησαν στο να γίνει άτυπα αποδεκτή ως «προσωρινή» λύση το υφιστάμενο καθεστώς, με διαχειριστικές βελτιώσεις. Σε αυτό συνέβαλε και η σταδιακή μετάθεση του κέντρου αποφάσεων από τη Λευκωσία στο Λονδίνο. Σταθμός σ' αυτό μπορεί να θεωρηθεί και το Εκπαιδευτικό Συνέδριο Ελλήνων (Ελληνοκυπρίων και Ελλαδιτών) που πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο του 1970, στο Λονδίνο.

Το εν λόγω συνέδριο αποτέλεσε και την πρώτη έμμεση – αλλά ανοιχτή – δήλωση ενδιαφέροντος του δικτατορικού καθεστώτος των Αθηνών για ανάμειξη στην Παροικιακή Εκπαίδευση: Εκτός από τον πρέσβη της Κύπρου, παρέστη και ο πρέσβης της Ελλάδας, ενώ για πρώτη φορά το ΥΠΕΠΘ απέστειλε εκπρόσωπο – τον επιθεωρητή Ι. Κιτσαρά⁶⁶⁸. Λίγους μήνες αργότερα, η ανάμειξη του καθεστώτος των Αθηνών έγινε πιο άμεση. Ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Φιλελεύθερος*, Β. Τσιμπιδάρος, έκανε λόγο για «υπόκωφη διένεξη» μεταξύ Ελλαδιτών και Ελληνοκυπρίων στην Αγγλία, με επίκεντρο τον έλεγχο της Εκπαίδευσης. Ανέφερε ότι οι δάσκαλοι που έστειλε το ελληνικό κράτος – αμέσως μετά που το Υ.Π της Κύπρου έστειλε ελληνοκύπριους δασκάλους – ήταν προσεκτικά διαλεγμένοι ως έμπιστοι του καθεστώτος και του ΥΠΕΠΘ. Επιδίωκαν απροκάλυπτα, συμπλήρωνε, τον πλήρη έλεγχο της Εκπαίδευσης και την επιβολή των Α.Π. που επιθυμούσε η Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι τα κυπριόπουλα ήταν πολύ περισσότερα από τα ελληνόπουλα⁶⁶⁹.

Συμβούλιον – 5 Μαΐου 1967»

⁶⁶⁴ Στο ίδιο.

⁶⁶⁵ Κ.Α. Ε14/ 202/57-58 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 10 Ιουνίου 1967»

⁶⁶⁶ *Χαραυγή*, 23 Αυγούστου 1967

⁶⁶⁷ Κ.Α. Ε12/11/69 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – 22^α Σεπτεμβρίου 1967»

⁶⁶⁸ *Φιλελεύθερος*, 6 Ιουλίου 1970

⁶⁶⁹ *Φιλελεύθερος*, 8 Σεπτεμβρίου 1970

Η κρίση κορυφώθηκε όταν, το Νοέμβριο του 1970, το μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου Αρχιμανδρίτης Ιερόθεος Κυρκώτης υπέβαλε την παραίτησή του, καταγγέλλοντας ότι τα πάντα γύρω από την Παροικιακή Εκπαίδευση καθοδηγούνταν παρασκηνιακά από τον «αντιπρόσωπον της ελληνικής τυραννίας», πρέσβη Ι. Σορόκο «προς εξυπηρέτησιν της δικτατορίας» και όχι του εθνικού συμφέροντος⁶⁷⁰.

Της κρίσης του 1970-71 είχαν προηγηθεί επίσημες νύξεις της Αθήνας περί επιθυμίας της για στενότερη συνεργασία με τη Λευκωσία στο θέμα της Παροικιακής Εκπαίδευσης. Με δεδομένη την προϊστορία του θέματος, σύμφωνα με την οποία η Λευκωσία είχε τον πρώτο λόγο και η Αθήνα συνέδραμε υλικά όπου της ζητούνταν, αυτό ισοδυναμούσε με επιθυμία του καθεστώτος να συμμετέχει καθοριστικά στη λήψη αποφάσεων. Ο Α. Καραγιώργης, Επιθεωρητής Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, μετά από οδηγίες του Γ.Δ. του Υπουργείου είχε συνομιλίες στην Αθήνα (14-15 Δεκεμβρίου 1969) με τον Γενικό Διευθυντή της Γενικής Διευθύνσεως Αποδήμου Ελληνισμού στο Υπουργείο Προεδρίας, στρατηγό Παπαλουκά, τον Αναπληρωτή Γ.Δ. Ι. Ράγκο και τον Τμηματάρχη Ι. Βαφειάδη. Συζήτησε μαζί τους ειδικά το θέμα της Παροικιακής Εκπαίδευσης στη Βρετανία.

Ο Παπαλουκάς έθεσε αμέσως θέμα να αποστέλλονται στο Υπουργείο Προεδρίας όλες οι εκθέσεις και εισηγήσεις του Υ.Π. πάνω στο θέμα. Υπογράμμισε ότι πρέπει να υπάρξει στενή συνεργασία και συντονισμός και ότι σκόπευε να εισηγηθεί σύσταση μικτής συμβουλευτικής επιτροπής από εκπαιδευτικούς. Ο Ι. Ράγκος «επέμεινε ότι πρέπει να βοηθήσωμεν ως Υπουργείον Παιδείας Κύπρου εις την εγκαθίδρυσιν ενιαίου Εκπαιδευτικού Φορέως υπό την Ιεράν Αρχιεπισκοπήν Θυατείρων και Μ. Βρετανίας». Και οι δύο του άφησαν να νοηθεί ότι σημαντικό ρόλο θα διαδραμάτιζε στο θέμα και ο πρέσβης της Ελλάδας στο Λονδίνο Ι. Σορόκος. Μέσω του τελευταίου θα αποστελλόταν στα παροικιακά σχολεία ποσότητα εγχειριδίων και εποπτικό υλικό που ετοιμαζόταν από το ΓΕΣ. Ανάλογο περιεχόμενο είχαν οι συνομιλίες του Α. Καραγιώργη με τον Τμηματάρχη της Διεύθυνσης Σχολείων Απόδημου Ελληνισμού στο ΥΠΕΠΘ⁶⁷¹. Επομένως, η κρίση του 1970 δεν ήταν αποτέλεσμα συγκυριών, αλλά η απόληξη της συνειδητής και οργανωμένης προσπάθειας του καθεστώτος των Αθηνών να ελέγξει – ακόμη και μέσα από ρήξεις με τη Λευκωσία – την Παροικιακή Εκπαίδευση στη Βρετανία.

Κατά τους επόμενους μήνες, ανάλογα περιστατικά θα επιβεβαιώσουν την αποφασιστικότητα της Αθήνας. Χρειάστηκε έτσι η προσωπική παρέμβαση του υπουργού

⁶⁷⁰ Φιλελεύθερος, 20 Νοεμβρίου 1970

⁶⁷¹ Κ.Α.102/70/1-4 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Έκθεσις επί των επαφών μου με υπευθύνους των Υπουργείων Προεδρίας και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδος – 30. 12. 1969»

Παιδείας Φρίξου Πετρίδη. Μετέβη ο ίδιος στο Λονδίνο για συνομιλίες με παράγοντες της παροικίας. Κατά την επιστροφή του εξήγγειλε τις προθέσεις του για αναδιοργάνωση της διοίκησης της Παροικιακής Εκπαίδευσης, στέλνοντας σαφή μηνύματα προς το καθεστώς των Αθηνών. Σε δηλώσεις του προς τους δημοσιογράφους, ανέφερε μεταξύ άλλων: «*Η Κυπριακή Κυβέρνησις ενδιαφέρεται ιδιαιτέρως δια την Κυπριακήν παροικίαν του Λονδίνου, η οποία αποτελεί το 1/5 του Κυπριακού Ελληνισμού και της οποίας τα εκπαιδευτικά προβλήματα είναι πολλά και ιδιότυπα... Οι πλείστοι των Ελλήνων μαθητών δεν φοιτούν εις τα Ελληνικά σχολεία δια να μάθουν Ελληνικά. Πολλάί κοινόητες δεν έχουν ακόμη οργανωθεί, αλλά κυρίως δεν λειτουργεί αποτελεσματικώς εν κεντρικόν εκπαιδευτικόν συμβούλιον ως βασιικός φορεύς της τριαύτης εκπαιδευτικής πολιτικής μας. Πιστεύω ότι τούτο είναι εύκολον να γίνη... κυρίως με την ενεργόν συμμετοχήν, εις το κεντρικόν εκπαιδευτικόν συμβούλιον, εκλελεγμένων αντιπροσώπων των μελών της Ελληνικής παροικίας, η οποία κατά το 96% αποτελείται από Κυπρίους... Καλώς οργανωμένη παροικία εν Λονδίνω δύναται να προσφέρη μεγάλην εξυπηρέτησιν εις την Κύπρον, αρκεί να οργανωθή επί δημοκρατικής και υπερκομματικής βάσεως*»⁶⁷².

Η Αθήνα, όμως, δε θα υποχωρήσει. Το δικτατορικό καθεστώς κέρδισε επιπλέον έδαφος (στη διαμόρφωση των Αναλυτικών Προγραμμάτων και μέσω των διδακτικών εγχειριδίων). Όπως προέκυψε από τις εξελίξεις και την αλληλογραφία του 1971, το καθεστώς των Αθηνών – μέσω κυρίως του έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο και των εκπαιδευτικών που είχε αποσπάσει εκεί – πίεζε έντονα τον πρόεδρο του Κεντρικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (ΚΕΣ) Μητροπολίτη Αθηναγόρα να ακολουθεί τη γραμμή της δικτατορικής κυβέρνησης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο Αθηναγόρας να έρθει σε σύγκρουση με τη Λευκωσία, ιδιαίτερα από τη στιγμή που το Υ.Π. είχε υιοθετήσει την πολιτική της αναδιοργάνωσης του ΚΕΣ και της δημοκρατικής συμμετοχής σ' αυτό εκπροσώπων της παροικίας. Μπροστά στην άρνηση του Αθηναγόρα να προχωρήσει στην αναδιοργάνωση, ο ύπατος αρμοστής της Κύπρου στο Λονδίνο Κ. Ασιώτης αρνήθηκε την παρουσία του στο Συμβούλιο τον Απρίλιο του 1971 και υπέμνησε εγγράφως τις θέσεις της Λευκωσίας. Η αντίδραση του Αθηναγόρα ήταν έντονη. Σε συνεδρία του ΚΕΣ κατηγόρησε ανοιχτά τον Κ. Ασιώτη και το Υ.Π. για τις θέσεις τους, ενώ με επιστολή τους κατάγγειλε ότι υποσκάπτουν το έργο του⁶⁷³. Αυτό οδήγησε τον πρόεδρο της Κυπριακής Αδελφότητας Λονδίνου Όμηρο Χαπίπη να παραιτηθεί από τη θέση του ταμιά του ΚΕΣ. Προχώρησε μάλιστα σε ανοιχτή ταύτιση με τις θέσεις της Λευκωσίας, με επίσκεψή του στην Κύπρο. Η επίσκεψη έγινε αποκλειστικά για συνομιλίες με τον υπουργό Παιδείας επί του

⁶⁷² Φιλελεύθερος, 14 Μαρτίου 1971

⁶⁷³ Φιλελεύθερος, 16 και 27 Απριλίου 1971

συγκεκριμένου θέματος⁶⁷⁴.

Στο ενδιάμεσο, ο Ιερόθεος Κυκκώτης – που είχε λίγους μήνες πριν παραιτηθεί από το ΚΕΣ καταγγέλλοντας τις παρεμβάσεις της χούντας – παραιτήθηκε από Αρχιμανδρίτης. Αποκάλυψε ότι, προκειμένου να διατηρήσει τον έλεγχο του ΚΕΣ, ο Αθηναγώρας προσαρμοζόταν πλήρως στις επιθυμίες των Αθηνών⁶⁷⁵. Σύμφωνα με τον Τύπο, υπήρξε και προσωπική σύγκρουση του υπουργού Παιδείας Φρ. Πετρίδη με τον Αθηναγόρα, όταν το Νοέμβριο του 1971 ο υπουργός επισκέφθηκε το Λονδίνο αποκλειστικά γι' αυτό το θέμα. Επίκεντρο της αντιπαράθεσης ήταν το ποιος ασκεί τον έλεγχο της Παροικιακής Εκπαίδευσης, η κυπριακή κυβέρνηση ή ο Μητροπολίτης Θυατείρων⁶⁷⁶.

Η παρουσία στη Βρετανία 7 δασκάλων από την Κύπρο και ενός επιθεωρητή (Α. Κούρος), συνέβαλε στην ποσοτική έστω ανάπτυξη της Παροικιακής Εκπαίδευσης, με την ίδρυση νέων σχολείων στο Λονδίνο⁶⁷⁷. Λίγο αργότερα, όμως, με την υπουργοποίηση του Α. Κούρου, θα διαφανεί ότι η γενικότερη πολιτική κρίση καθιστούσε το στόχο της βελτίωσης της Παροικιακής Εκπαίδευσης δευτερεύουσας σημασίας: Τον Ιούνιο του 1972 ο υπουργός Παιδείας της Κύπρου Φρ. Πετρίδης οδηγήθηκε σε παραίτηση.⁶⁷⁸ Ο νέος υπουργός Παιδείας Α. Κούρος, λίγο μετά την ανάληψη των καθηκόντων του απέσυρε την κυπριακή εκπαιδευτική αποστολή από τη Βρετανία, παρά τη θετική αποτίμηση του έργου της. Από κύκλους προσκείμενους στο καθεστώς των Αθηνών, η αποστολή κατηγορούνταν ότι με την παρουσία της καλλιεργούσε «κυπριακή συνείδηση» (σε αντιδιαστολή με την ελληνική)⁶⁷⁹.

Ήταν προφανές ότι η Λευκωσία, μέσα στο νέο κλίμα της ευρύτερης αντιπαράθεσης με την Αθήνα, προσπαθούσε και σε αυτό το ζήτημα να ακολουθήσει πολιτική κατευνασμού. Το αποτέλεσμα ήταν, τα επόμενα δύο χρόνια να παραδώσει ουσιαστικά τον έλεγχο της Παροικιακής Εκπαίδευσης στις υπηρεσίες του δικτατορικού καθεστώτος. Στην πράξη, βέβαια,

⁶⁷⁴ Φιλελεύθερος, 18 και 20 Μαΐου 1971. Στην επίσκεψή του στην Κύπρο, τον Ο. Χαπίτη συνόδευε ο ΓΓ της Κυπριακής Αδελφότητας Λονδίνου Κ. Νικολαΐδης. Στο αεροδρόμιο τους υποδέχτηκε ο ίδιος ο υπουργός Παιδείας Φρ. Πετρίδης. Ο Ο. Χαπίτης μίλησε για ανάγκη αναδιοργάνωσης του ΚΕΣ, το οποίο συστάθηκε και λειτουργούσε αντιδημοκρατικά και χωρίς συμμετοχή των γονέων. Εξέφρασε φόβους για αποκοπή από την Κύπρο, ανέφερε ότι θεωρεί απαραίτητη τη συνεργασία με το Υ.Π. και διατύπωσε την άποψη ότι «οι Κύπριοι [της Βρετανίας] πρέπει να παραμείνουν Κύπριοι». Με την τελευταία δήλωση, προφανώς δήλωνε διαφωνία με τις προσπάθειες της δικτατορίας των Αθηνών να ελέγξει την παροικία, μέσω και της Εκπαίδευσης.

⁶⁷⁵ Φιλελεύθερος, 5 Μαΐου 1971. Ο Ιερόθεος Κυκκώτης, με επιστολή του στον Αθηναγόρα, τον κατηγορήσε ότι προκαλούσε διχασμό στην Παροικία και σπύλωνε ανθρώπους κατηγορώντας τους ως «αριστερούς», μόνο και μόνο επειδή διαφωνούσαν μαζί του. Για την αναγκαιότητα της παραίτησής του από Αρχιμανδρίτης σημειώνει: «Σεις μεν θα δικαιολογήσθε προς τους πιεστές σας, όπως ισχυρίζεσθε, δηλαδή την Ελληνικὴν Πρεσβείαν, ότι δεν υπάγομαι πλέον εις την Αρχιεπισκοπήν, εγώ δε θα συνεχίσω ανενοχλήτως να ομιλώ και γράφω και ψέγω κατά την γνώμην μου τα κακώς έχοντα εκκλησιαστικά, εκπαιδευτικά και κοινοτικά ζητήματα».

⁶⁷⁶ Φιλελεύθερος, 24 Νοεμβρίου 1971

⁶⁷⁷ Φιλελεύθερος, 11 Νοεμβρίου 1971

⁶⁷⁸ Βλέπε και το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁶⁷⁹ Φιλελεύθερος, 3 Σεπτεμβρίου 1972

η δομή και οι βασικές ανάγκες της Παροικιακής Εκπαίδευσης, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί κατά τη δεκαετία του 1960, παρέμειναν αναλλοίωτες. Η βασική διαφοροποίηση ήταν στα Α.Π. και στα διδακτικά εγχειρίδια. Σ' αυτά, το δικτατορικό καθεστώς λειτουργούσε πλέον ακώλυτα, με στόχο την «ομοιογενοποίηση» των κυπριοπαίδων με τα υπόλοιπα ελληνόπουλα, στη βάση των γνωστών του εμφάσεων. Η κυριαρχία αυτή έληξε με τα γεγονότα του 1974 στην Κύπρο. Έκτοτε, ο έλεγχος των σχολείων επανήλθε στα χέρια της Λευκωσίας (Υ.Π.) και της Κυπριακής Αδελφότητας Λονδίνου.

Γ. Εκπαιδευτικοί και Εκπαιδευτικές Οργανώσεις

Ι. Το παραδεδομένο πλαίσιο

Με το νόμο του 1892, οι Βρετανοί θεσμοθέτησαν για πρώτη φορά τα τυπικά προσόντα που θα έπρεπε να έχει κάποιος για να διοριστεί στη θέση δασκάλου⁶⁸⁰. Με αυτό τον τρόπο άρχισε η σταδιακή μετακίνηση από τον κυρίαρχο παραδοσιακό τύπο του ιερέα δασκάλου, σε εκείνον του επαγγελματία. Για δεκαετίες όμως μετά το 1892 (και το νόμο του 1895, καθώς και το συμπληρωματικό του 1897), η σύνδεση της Δημοτικής Εκπαίδευσης με την Εκκλησία παρέμενε ισχυρή, για τρεις λόγους: (α) Ως κύρια αποστολή του δασκάλου εξακολούθησε να θεωρείται η ηθική διάπλαση των παιδιών στο πλαίσιο των χριστιανικών αξιών και αρετών⁶⁸¹. (β) Η ανάληψη της πρωτοπορίας στο εθνικό-πολιτικό ζήτημα από την Εκκλησία, διεύρυνε την επιρροή της σε όλο το φάσμα των θεωρούμενων ως ευνόητων αποστολών του δασκάλου. (γ) Η Εκκλησία ήταν ο μοναδικός οργανωμένος θεσμός παγκύπριας εμβέλειας, με παρουσία μέχρι και στην πιο μικρή κοινότητα. Ο διορισμός και επαναδιορισμός ενός δασκάλου σε μια κοινότητα εξαρτάτο αποκλειστικά από τους επικεφαλής της κοινότητας, οι οποίοι ήταν άμεσα ή έμμεσα συναρτημένοι με την Εκκλησία⁶⁸².

⁶⁸⁰ Πολυδώρου, Α. *Η ανάπτυξη της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο, 1830-1994*, Λευκωσία 1995, σ. 31-33

⁶⁸¹ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, ό.π., σ. 238. Ο Π. Περσιάνης χρησιμοποιεί τον όρο «ηθικός αναγεννητής» για να αποδώσει το ρόλο που η Εκκλησία και οι διανοούμενοι της εποχής απέδιδαν στο δάσκαλο, σε μια περίοδο που γινόταν πολύς λόγος για έκλυση των ηθών και απομάκρυνση από τις παραδοσιακές θρησκευτικές αξίες.

⁶⁸² Anastassiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979, p. 38. Με διαφορετικό λεκτικό, το πρόβλημα της εξάρτησης αυτής και των διορισμών (με μονοετή συμβόλαια) στη βάση κριτηρίων άσχετων με την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας, επισήμαναν και οι Talbot και Cape στην έκθεσή τους το 1913. Βλέπε Talbot, J.E. – Cape, F.W. *Report on Education in Cyprus*, Printed by Waterloo and Sons Ltd., London 1913, p. 8.

Για τους Ελληνοκύπριους δασκάλους, η διαδικασία διοικητικής απεξάρτησης από την Εκκλησία, αναστάληκε λόγω και της άρνησης της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας να αποδεχθεί το νόμο του 1920⁶⁸³. Αυτός αποψίλωνε τις εξουσίες των τοπικών αρχών. Μάλιστα, η μερική εφαρμογή του νόμου (και του συμπληρωματικού του 1923) τελικά αύξησε τις αρμοδιότητες του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, αφού αυτό αποτελούνταν από πολιτικά πρόσωπα συναρτημένα με την Εκκλησία. Έτσι, η εξάρτηση των δασκάλων οδήγησε (α) στη μετατροπή τους σε τοπικό βραχίονα των πολιτικών⁶⁸⁴ και (β) στην αύξηση των πιέσεων από τους ίδιους τους δασκάλους προς τον Κυβερνήτη να γίνουν δημόσιοι υπάλληλοι, δηλαδή να υπαχθούν απευθείας στη Βρετανική διοίκηση⁶⁸⁵. Αυτή η επιθυμία των δασκάλων έτυχε επικρίσεων από διανοούμενους της εποχής, οι οποίοι υπογράμμιζαν τον κίνδυνο εθνικής άλωσης των Ελληνοκυπρίων μέσω του αποικιοκρατικού ελέγχου της Εκπαίδευσης⁶⁸⁶. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες της Βρετανικής διοίκησης, μπορεί να λεχθεί ότι, ο ανταγωνισμός μεταξύ κεντρικής εξουσίας και Εκκλησίας για έλεγχο της Εκπαίδευσης, όδευε σταθερά προς την επικράτηση της πρώτης.

Αντίθετα με τους Ελληνοκύπριους, οι Τουρκοκύπριοι αποδέχτηκαν αμέσως και πλήρως τη συμμόρφωση των δασκάλων τους στους νόμους του 1920 και 1923. Με το νόμο του 1929, και ιδιαίτερα το νόμο του 1933 – απότοκο των Οκτωβριανών του 1931 και της αναστολής ελευθεριών που ακολούθησε –, η Ελληνοκυπριακή Δημοτική Εκπαίδευση υπήχθη και αυτή οριστικά υπό Βρετανική διοίκηση και οι δάσκαλοι διορίζονταν από τον Κυβερνήτη.

Οι αντιδράσεις από την Εκκλησία και τους διανοούμενους για τη συγκεντρωτικοποίηση του συστήματος – στη βάση της ερμηνείας ότι οι Βρετανοί ήθελαν να αφεληνίσουν την Εκπαίδευση – δημιούργησε ένα αρνητικό υπόβαθρο για την εικόνα των δασκάλων: Κατά τις επόμενες δεκαετίες, θα αναπτυχθεί σταδιακά μια καχυποψία απέναντί τους και θα αμφισβητείται η «εθνική τους ακεραιότητα». Πάντως, στις παραμονές της Ανεξαρτησίας, η Βρετανική διοίκηση φαινόταν να ελέγχει σε πολύ μεγάλο βαθμό την Εκπαίδευση στην Κύπρο: Είχε την ακώλυτη συνεργασία του τουρκοκυπριακού εκπαιδευτικού προσωπικού και τον έλεγχο των ελληνοκυπριακών Δημοτικών σχολείων (με 78.000 περίπου μαθητές και 2.000 δασκάλους). Η Μέση Εκπαίδευση αφορούσε συνολικά μόλις 18.000 μαθητές (από τις οποίες είχε έλεγχο στις 5.000) και 650 εκπαιδευτικούς. Στα δε διακοινοτικά Διδασκαλικά Κολλέγια, που ελέγχονταν από τη Βρετανική διοίκηση, φοιτούσαν 292

⁶⁸³ Anastassiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, op.cit., p. 42-44

⁶⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 46-47

⁶⁸⁵ Storrs, R. *Orientalisms*, Ivor Nicholson and Watson, London 1937, p. 587

⁶⁸⁶ *Ελευθερία*, 7 Αυγούστου 1929

σπουδαστές⁶⁸⁷. Παρά, λοιπόν, την περί του αντιθέτου εντύπωση που καλλιεργήθηκε από το 1959 και μετά, η επιρροή της Εθναρχίας στην Εκπαίδευση βρισκόταν κατά τα τελευταία χρόνια της Βρετανικής διοίκησης σε φάση επιταχυνόμενης υποχώρησης. Η δε τάση για σημαντική ποσοτική ανάπτυξη της Μέσης Εκπαίδευσης, καθιστούσε ακόμη πιο δυσοίωνα το μέλλον της επιρροής της Εκκλησίας: Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, η Εθναρχία δεν μπορούσε να συμβάλει αποφασιστικά με επιπλέον δαπάνες για περισσότερους μαθητές και νέα Γυμνάσια – τα οποία θα έπρεπε να αναμένουν χορηγίες από άλλες πηγές για να δημιουργηθούν και να επιβιώσουν. Ήδη, οι υπολογιζόμενες από τον Κ. Σπυριδάκι 50.000 λίρες που δαπανούσε ετησίως η Εκκλησία για την Εκπαίδευση (Μέση) προς τα τέλη της αποικιακής περιόδου, αντιστοιχούσαν μόλις στο 10% των αναγκών συντήρησης των υφιστάμενων Γυμνασίων⁶⁸⁸.

Οι πρώτες κινήσεις του ΓΕΠ, από τη μεταβατική κιάλας περίοδο, στόχευαν στην «επαναφορά» των δασκάλων στην ελληνικότητα, μέσα από την καθιέρωση της Ελληνικής ως γλώσσας διδασκαλίας, τα σεμινάρια από καθηγητές εξ Ελλάδος και άλλα μέτρα⁶⁸⁹. Άρρητα, λειτουργούσε την ίδια στιγμή και η πεποίθηση ότι η κατάρτιση των δασκάλων ήταν πενιχρή. Ο Φρίξος Βράχας επισήμανε ότι υπήρχε ένα κλίμα που έφερνε σε «ολοκληρωτική σύγκρουση τη Στοιχειώδη προς τη Μέση Εκπαίδευση» και που «καλλιέργησε την αλληλοπεριφρόνηση μεταξύ δασκάλων και καθηγητών»⁶⁹⁰. Ένα κλίμα που δεν εξαφανίστηκε αυτόματα το 1959. Την «αλληλοπεριφρόνηση» διευκόλυνε η διαφορά που υπήρχε κατά την προηγούμενη περίοδο στο εργασιακό καθεστώς. Ήταν, όμως, παράγωγο και του διαφορετικού κοινωνικού κύρους, συνεπεία των διαφορετικών τυπικών προσόντων. Ο Γ. Σταμέλος επισημαίνει ότι «το πρόβλημα της ποιότητας των δασκάλων αλλά και των συνθηκών εργασίας τους δε συνιστά ελληνική ιδιαιτερότητα». Αποτελούσε φαινόμενο που παρατηρούνταν στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ, μέχρι την αναβάθμιση των σπουδών των δασκάλων⁶⁹¹. Στην Κύπρο, υπήρξαν περίοδοι που οι εκπαιδευτικοί Μέσης επιδείκνυαν ακραία περιφρόνηση προς τους εκπαιδευτικούς Δημοτικής.

Οι μισθοί των δασκάλων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα παρουσίαζαν μεγάλες αποκλίσεις, ανάλογα με την οικονομική ευρωστία κάθε κοινότητας. Για τους Ελληνοκύπριους δασκάλους των πόλεων κυμαίνονταν συνήθως μεταξύ 50 και 80 λίρες ετησίως, ενώ στην ύπαιθρο μεταξύ

⁶⁸⁷ Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-1957 υπό του Διευθυντού της Παιδείας Κύπρου, Λευκωσία [1957], πίνακες 1-8, σ. 20-38

⁶⁸⁸ Spyridakis, K. *The Greek Secondary Education of Cyprus*, Published by the Cyprus Ethnarchy Office, Nicosia 1959, p. 9-10

⁶⁸⁹ Βλέπε το κεφάλαιο «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση»

⁶⁹⁰ Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρο*, Λευκωσία 1961, σ. 7

⁶⁹¹ Σταμέλος, Γ. *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 48

26 και 50. Οι Τουρκοκύπριοι αμείβονταν αρκετά πιο χαμηλά, κατά κανόνα με κάτω από 26 λίρες ετησίως⁶⁹². Αυτό προφανώς συνδεόταν και με το γεγονός ότι οι τουρκοκυπριακές κοινότητες ήταν πληθυσμιακά μικρές. Με το νόμο του 1933, οι μισθοί ομοιογενοποιήθηκαν και μπήκε σε ορθολογική βάση η ανέλιξη των δασκάλων. Σημαντικές αυξήσεις στους μισθούς παρατηρήθηκαν προς το τέλος της περιόδου της Βρετανικής διοίκησης (ιδιαίτερα το 1956)⁶⁹³.

Η εκπαίδευση των δασκάλων ήταν χωριστή μέχρι το 1935. Οι Ελληνοκύπριοι άντρες ακολουθούσαν μονοετές πρόγραμμα στο Παγκύπριο Γυμνάσιο (ως έβδομη τάξη), από το 1893⁶⁹⁴, και οι γυναίκες στο Γυμνάσιο Θηλέων Φανερωμένης (Παγκύπριο Διδασκαλείο Θηλέων Φανερωμένης), από το 1903⁶⁹⁵. Ανάλογο πρόγραμμα λειτουργούσαν οι Τουρκοκύπριοι στο Turkish Lysée. Μεσολάβησε μάλιστα μια σημαντική αλλαγή: Τον παραδοσιακό hodja (και δευτερευόντως τους μόλις αλφαριθμημένους έμπορους, βιοτέχνες ή κτηνοτρόφους που εκτελούσαν χρέη δασκάλου ως πάρεργο), αντικατέστησαν υποχρεωτικά απόφοιτοι των σχολείων Idadi ή Mettebi Idadi ή Darul Muallimin και Victoria (για τα κορίτσια), που ήταν ανώτερα σχολεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁶⁹⁶.

Σε γενικές γραμμές, μέχρι τα Οκτωβριανά (1931), δεν μπορούμε να μιλάμε για εκπαίδευση των δασκάλων, αλλά για περιορισμένη κατάρτισή τους. Και μάλιστα σε επίπεδο προγραμμάτων που οργανώνονταν στο πλαίσιο της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Μπορεί να λεχθεί ότι η αντιμετώπιση του θέματος συνδέεται με τις σχετικές αντιλήψεις στην ίδια τη Βρετανία. Η κουλτούρα που υπήρχε στην Αγγλία, συγκριτικά με άλλες ανεπτυγμένες χώρες, ήταν ιδιαίτερα χαμηλών απαιτήσεων στον τομέα της εκπαίδευσης των δασκάλων⁶⁹⁷.

⁶⁹² Talbot, J.E. – Cape, F.W. *Report on Education in Cyprus*, Printed by Waterloo and Sons Ltd., London 1913, p. 9. Βλέπε επίσης την εξέλιξη των μισθολογικών επί Βρετανικής διοίκησης στο Περισιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, Έκδοση Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1992, σ. 43-54, όπου από τα σχετικά στοιχεία προκύπτει – εκτός των άλλων – και η σχεδόν καθολική παραίτηση της Εκκλησίας από την οικονομική στήριξη των δημοτικών σχολείων.

⁶⁹³ Anastassiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979, p. 71

⁶⁹⁴ Από το 1915, το πρόγραμμα – μετά από οδηγίες της ελληνικής κυβέρνησης – γίνεται τριετές, αρχίζει όμως αμέσως μετά τη Δ΄ Γυμνασίου. Το εν λόγω πρόγραμμα αναγνωριζόταν τόσο από τη Βρετανική διοίκηση, όσο και από την ελληνική κυβέρνηση. Βλέπε, Σπυριδάκης, Κ. «Ιστορία του Παγκυπρίου Γυμνασίου από της ιδρύσεως αυτού (1893) μέχρι της συμπληρώσεως πενήνταετίας (1943)», στο Παγκύπριον Γυμνάσιον *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πενήνταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1893-1943*, Λευκωσία 1944, σ. 21-22.

⁶⁹⁵ Περισιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, όπ.π., σ. 186-200, όπου και τα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα. Λειτουργούσε επίσης – από το 1911, με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιου Μεταξάκη – το Παγκύπριο Ιεροδιδασκαλείο Λάρνακας, το οποίο αναγνωριζόταν ως ισότιμο με τα άλλα διδασκαλεία.

⁶⁹⁶ Talbot, J.E. – Cape, F.W. *Report on Education in Cyprus*, Printed by Waterloo and Sons Ltd., London 1913, p. 30 και Newham, F.D. “The System of Education in Cyprus”, Board of Education: Special Reports on Educational Subjects, Vol. 12, Part I, London 1905, p. 423.

⁶⁹⁷ Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάπτυξη των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, όπ.π., σ. 75-79

Το 1935 οι Βρετανοί έκλεισαν τα προγράμματα στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, στο Διδασκαλείο Θηλέων και στο Turkish Lysée. Το 1937 ίδρυσαν το δικοινοτικό Διδασκαλικό Κολλέγιο Μόρφου. Σ' αυτό φοιτούσαν μόνο άρρενες. Οι γυναίκες εκπαιδούνταν με επιμέρους σεμινάρια μέχρι το 1943, οπότε και λειτούργησε στη Λευκωσία Κολλέγιο για δασκάλες (Κέντρο Εκπαιδύσεως Διδασκαλισσών Λευκωσίας). Παρά τις προσπάθειες της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας να επανέλθουν τα πράγματα στην προηγούμενη Κοινοτική βάση⁶⁹⁸, τα δύο διακοινοτικά Κολλέγια λειτούργησαν κανονικά μέχρι το τέλος της Βρετανικής διοίκησης. Μάλιστα, για τη δεκαετία του 1950 – ακόμα και κατά τις περιόδους έντασης και κρίσης το 1955-59 – μπορεί να γίνει λόγος για πλήρη ανάπτυξη των δύο αυτών διακοινοτικών θεσμών⁶⁹⁹. Το 1958 ολοκληρώθηκαν οι κτηριακές εγκαταστάσεις και οι διαδικασίες για λειτουργία του Διδασκαλικού Κολλεγίου Λευκωσίας. Το 1959 οι Βρετανοί παρέδωσαν το κτήριο στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, για να μετατραπεί στην Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου (ΠΑΚ)⁷⁰⁰. Η ΠΑΚ ακολούθησε άμεσα (από το 1959) πολιτική «εξελληνισμού» των Α.Π. και του διδακτικού της προσωπικού⁷⁰¹. Ανάλογη διαδικασία – υπό την έννοια των φρονημάτων – ακολουθήθηκε και για τους σπουδαστές της⁷⁰². Η διαδικασία αυτή, παρά το γεγονός ότι εφαρμόστηκε μέσα σε ένα θεσμικό περιβάλλον διαφορετικό εκείνου της Ελλάδας, όπως ήταν φυσικό ευθυγραμμιζόταν με το πνεύμα του μεταξικού νόμου 953/1937, που παρέμενε σε ισχύ μέχρι το 1964⁷⁰³.

⁶⁹⁸ Περσιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, ό.π., σ. 208-210. Επρόκειτο για αντιδράσεις από διάφορους φορείς, κυρίως την Εφορεία Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας. Απηχούσαν το μεταπολεμικό κλίμα επαναφοράς του αιτήματος για Ένωση και σεβασμό στην ελληνικότητα των Ελληνοκυπρίων, καθώς και τις πιο φιλελεύθερες πλέον συνθήκες που επικρατούσαν στην Κύπρο – σε σύγκριση με την περίοδο της δικτατορίας που είχε επιβληθεί μετά τα Οκτωβριανά (1931).

⁶⁹⁹ Το 1956-57, ο αριθμός των νεοεγγραφέντων σπουδαστών στα δύο Κολλέγια αυξήθηκε κατά 40 περίπου άτομα. Επίσης, τα κολλέγια οργάνωσαν 18 σειρές θερινών σεμιναρίων επιμόρφωσης δασκάλων στη χρήση εποπτικών μέσων, στη μεθοδολογία και για τις ειδικότητες, τα οποία παρακολούθησαν 800 άτομα. Οργανώθηκε επίσης επίσκεψη στο Λίβερπουλ για μαθήματα ενός μηνός και γνωριμία με το εκεί Εκπαιδευτικό Σύστημα. Βλέπε, *Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-1957 υπό του Διευθυντού της Παιδείας Κύπρου*, Λευκωσία [1957], σ. 12-14.

⁷⁰⁰ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, ό.π., σ. 77-78

⁷⁰¹ Μεταξύ άλλων, είναι ενδεικτική η άμεση έναρξη διαδικασιών οργάνωσης ετήσιας εκδρομής στην Ελλάδα μεγάλου αριθμού εκπαιδευτικών Δημοτικής. Οι εκδρομείς (κατά κανόνα 100-150 δάσκαλοι ετησίως) ήταν φιλοξενούμενοι του ελληνικού κράτους. Καταρτιζόταν γι' αυτούς πρόγραμμα επισκέψεων κατάλληλο προς εθνικό φρονηματισμό και ανάταση. Βλέπε χαρακτηριστικά *Ελευθερία*, 9 Αυγούστου 1962.

⁷⁰² Βλέπε τα κεφάλαια 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση» και 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης». Αργότερα – ιδιαίτερα μετά την επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα – θα παρατηρηθεί και παράλληλη προσπάθεια ενίσχυσης της θρησκευτικής αγωγής στα Α.Π. της ΠΑΚ. Το μάθημα των Θρησκευτικών θα επεκταθεί και στα τρία έτη σπουδών. Έτσι, από μία περίοδο την εβδομάδα στο Α' έτος, θα αυξηθεί σε 4 περιόδους (2+1+1) το 1967-68, σε βάρος της διδασκαλίας της Ελληνικής Γλώσσας.

⁷⁰³ Σταμέλος, Γ. *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 29

II. Η περίοδος 1959 - 1974

Μια έρευνα της Ε. Ράγκου για την επαγγελματική κινητικότητα, περιέχει στοιχεία τα οποία προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την κοινωνική προέλευση των εκπαιδευτικών. Από τα ποσοτικά δεδομένα της έρευνας προκύπτει ότι το 1973 κανένας εκπαιδευτικός Μέσης δεν είχε πατέρα που να είναι ή να είχε διατελέσει διευθυντικό διοικητικό στέλεχος (στο δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα). Αντίθετα, ένα ποσοστό άνω του 57% προερχόταν από οικογένειες χαμηλών εισοδημάτων και με «χαμηλού κύρους» επάγγελμα του πατέρα. Από αυτούς, το 28.4% ήταν γεωργοκτηνοτρόφοι ή συναφών επαγγελμάτων και το 28.9% εργάτες παραγωγής, εργοδηγοί και χειρώνακτες. Το υπόλοιπο ποσοστό (42.7%) κατανεμόταν ανάμεσα σε άτομα των οποίων ο πατέρας ασκούσε το επάγγελμα του τεχνικού, του υπάλληλου γραφείου, του πωλητή ή του παρόχου υπηρεσιών⁷⁰⁴.

Η έρευνα αποσκοπούσε στη διερεύνηση της επαγγελματικής κινητικότητας και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η κυπριακή κοινωνία εμφανίζεται ως ιδιαίτερα «ανοιχτή» και «σύγχρονη». Από τα στοιχεία της, όμως, εξάγονται εμμέσως και άλλα συμπεράσματα, όπως είναι η σταδιακή υποχώρηση της κοινωνικής «ακτινοβολίας» του επαγγέλματος του εκπαιδευτικού μετά την Ανεξαρτησία και ο συνεπακόλουθος περιορισμός της κοινωνικής του επιρροής. Η υψηλή στάθμη του μορφωτικού ιδεώδους ανάμεσα στα χαμηλότερα στρώματα, είχε ωθήσει τους γονείς στην ενθάρρυνση και υποβοήθηση των παιδιών τους να ακολουθήσουν το επάγγελμα του εκπαιδευτικού – το οποίο θεωρούνταν και ως μια σχετικά ασφαλής εργασιακή διέξοδος. Αλλά, η απαξίωση του επαγγέλματος από τις μεσαίες και ανώτερες τάξεις, επέφερε τη σχεδόν μονομερή κοινωνική προέλευση των εκπαιδευτικών, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Με την Ανεξαρτησία, προέρχονταν στην πλειονότητά τους από την ύπαιθρο ή τις κατώτερες τάξεις των πόλεων⁷⁰⁵. Παρόλα αυτά, η εκπαιδευτική ηγεσία διατήρησε σχεδόν αναλλοίωτες τις αντιλήψεις που είχε για τον εθνικό και κοινωνικό ρόλο των εκπαιδευτικών, για αρκετά χρόνια μετά την Ανεξαρτησία⁷⁰⁶.

Το στοιχείο της συνέχειας – παράλληλα με τις αλλαγές – ανιχνεύεται και στο νομοθετικό και διοικητικό επίπεδο. Παρά τις περί του αντιθέτου προσδοκίες των **εκπαιδευτικών Δημοτικής**, με τους νόμους του 1960-63 της ΕΚΣΚ διατηρούνταν σε ισχύ

⁷⁰⁴ Ράγκου, Ε. *Όψεις Κοινωνικής Μεταβολής. Γεωγραφική και Επαγγελματική Κινητικότητα στη Σύγχρονη Κυπριακή Κοινωνία*, Έκδοση Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Λευκωσία 1983, σ. 94-95

⁷⁰⁵ Παύλου, Π. *Δημόσιο Σχολείο – Οδηγίες Κρίσεως*, Εκδόσεις Πάργα, Αθήνα 2008, σ. 34-38

⁷⁰⁶ Το 1968, ο Διευθυντής Εκπαίδευσης Κλεάνθης Γεωργιάδης, προσφωνώντας συγκέντρωση πρωτοδιόριστων εκπαιδευτικών, ανέφερε: «Δεν είσθε σεις απλοί διδάσκαλοι, αλλ' είσθε Έλληνες διδάσκαλοι... να εμπνεύσητε εις τας ψυχάς των την πίστην και αφοσίωσιν εις τα ωραία και τα μεγάλα, τα συνιστώντα την έννοιαν της ελληνικής αρετής προς την οποίαν Έλληνες και ημείς το αίμα, την θρησκείαν, την ιστορίαν και τας παραδόσεις οφείλομεν να είμεθα εσαεί προσκολλημένοι». Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Η'*, Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος - Απρίλιος 1968, σ. 4-5.

πολλές από τις πρόνοιες του αποικιακού νόμου του 1933. Ο νόμος 7/1963 της ΕΚΣΚ, που αφορούσε τις προσλήψεις, προαγωγές, μεταθέσεις και άδειες των εκπαιδευτικών, διατηρούσε πλήρως το συγκεντρωτικό σύστημα. Οι εκπαιδευτικές αρχές είχαν τη δυνατότητα να αποφασίζουν κατά τρόπο απόλυτο, χωρίς ασφαλιστικές δικλείδες ελέγχου τυχόν αυθαιρεσιών⁷⁰⁷. Με το νόμο 10/1969, διατηρούνταν οι σχετικές πρόνοιες του νόμου του 1963. Τέθηκαν μάλιστα αυστηροί περιορισμοί στην ανάμιξη των εκπαιδευτικών στα κοινά και στη δημοσίευση απόψεων. Η συμμετοχή σε κόμματα απαγορευόταν ρητά⁷⁰⁸. Οι πρόνοιες αυτές, βέβαια, πολύ σύντομα απέκτησαν τυπικό χαρακτήρα, όμως λειτουργούσαν ως ανασταλτικό φόβητρο για μια μεγάλη μερίδα εκπαιδευτικών. Ελαφρά βελτίωση στο γράμμα του νόμου, με την παραχώρηση κάποιων διαδικαστικών δικαιωμάτων (π.χ. δυνατότητα υποβολής ενστάσεων στις μεταθέσεις), παρατηρείται με το νόμο του 1972⁷⁰⁹. Γενικά, αυτό το καθεστώς δεν ήταν χωρίς παρενέργειες στη δημιουργικότητα, την πρωτοβουλία και την προοδευτικότητα των εκπαιδευτικών, γεγονός που υπογράμμισε ο Wedell στην έκθεσή του το 1971⁷¹⁰. Ανάλογες παρενέργειες είχε κατά τον ίδιο και η απουσία κινήτρων για ανέλιξη, λόγω του περιορισμένου ποσοστού θέσεων προαγωγής και του όλου συστήματος προαγωγών⁷¹¹.

Οι ανισότητες μεταξύ δασκάλων και διδασκαλισσών στη μισθοδοσία και στους όρους εργασίας άρτηκαν σταδιακά⁷¹². Με την Ανεξαρτησία, καταργήθηκε οριστικά η πρόνοια των νόμων από το 1933 μέχρι το 1947 για υποχρεωτική αφυπηρέτηση των διδασκαλισσών όταν παντρεύονταν⁷¹³. Η πρόνοια για υποχρεωτική αφυπηρέτηση όταν τεκνοποιούσαν παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1965⁷¹⁴. Το ίδιο συνέβη και με τη διαφοροποίηση μεταξύ ανδρών και γυναικών στο χρόνο υποχρεωτικής αφυπηρέτησης⁷¹⁵: Με την ίδρυση του Υ.Π. το 1965 και

⁷⁰⁷ Χαρακτηριστικά, οι εκπαιδευτικές αρχές θα μπορούσαν να απολύσουν επί δοκιμασία εκπαιδευτικούς (Δημοτικής και Μέσης), επικαλούμενες πληροφορίες για πράξεις τους μέχρι και πέντε χρόνια πριν το διορισμό τους. Βλέπε Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979, p. 90-92. Ενδεικτικό, επίσης, είναι το εξής: Το 1960 έγιναν δεκτοί 140 σπουδαστές στην ΠΑΚ. Από αυτούς οι 31 είχαν εισαχθεί, ανεξαρτήτως επίδοσης στις εισαγωγικές εξετάσεις, ως μέλη ή παιδιά μελών της ΕΟΚΑ, «αποφάσει αρμοδίων». Βλέπε *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, Λευκωσία 1961, σ. 17-18.

⁷⁰⁸ Περσιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Λευκωσίας, Αθήνα 2010, σ. 163

⁷⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 104-106

⁷¹⁰ Wedell, E. *Teacher and educational development*, April 1971, Unesco, Serial No.: 2392/RMO/RD/EDS, Paris 1971, p. 14-16

⁷¹¹ Στο ίδιο, σ. 19-20

⁷¹² Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΜΑ' - Ημερομηνία: 14. 4. 1961»

⁷¹³ Η πρόνοια αυτή είχε ήδη τύχει τροποποίησης (ουσιαστικά καταργήθηκε) με το νόμο του 1949.

⁷¹⁴ Κ.Α. Ε10/2/24-26 «Επίσημα Πρακτικά Ε' Συνεδριάσις Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 14.10.1960»

⁷¹⁵ Κ.Α. Ε10/2/72 «Επίσημα Πρακτικά 10ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.11.1960». Με βάση το νέο νόμο, τα όρια αφυπηρέτησης διαμορφώνονταν ως εξής: Άντρες δάσκαλοι και νηπιαγωγοί στο 60°,

την αλλαγή του εργασιακού καθεστώτος των εκπαιδευτικών (δημόσιοι λειτουργοί), άρθθηκαν οι διακρίσεις φύλου – τόσο στη Δημοτική, όσο και στη Μέση Εκπαίδευση. Προς αυτή την κατεύθυνση πίεζαν η πολιτική στις ανεπτυγμένες χώρες πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα, καθώς και η αύξηση του ποσοστού των γυναικών στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση⁷¹⁶.

Σύμφωνα με τον Αντ. Μιχαηλίδη, για την ερμηνεία της μειωμένης δημιουργικότητας θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η ευρύτερη δομή: Το βεμπεριανό γραφειοκρατικό σύστημα της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης υπέφερε από ασυμβατότητες που το εμπόδιζαν να φτάσει σε ικανοποιητικά επίπεδα ορθολογισμού και αποτελεσματικότητας. Το απρόσωπο, που είναι προϋπόθεση καλής λειτουργίας της γραφειοκρατίας, δε λειτούργησε, λόγω των προσωπικών και ιδεολογικών προκαταλήψεων⁷¹⁷. Αυτό συνέβαινε σε όλα τα επίπεδα, από την αξιολόγηση μαθητών μέχρι το διορισμό διευθυντών. Μάλιστα, συμπληρώνει, όσο ανεβάνουμε την κλίμακα, τόσο μεγαλύτερη παρέμβαση εξωεκπαιδευτικών μηχανισμών παρατηρείται (π.χ. πολιτικά κόμματα). Επιμένοντας ιδιαίτερα στη διαδικασία προαγωγών στην Εκπαίδευση, υποστηρίζει ότι η Κύπρος είναι κλασικό παράδειγμα αυτού που επισήμανε ο Blau: Ένα σύστημα μπορεί να δυσλειτουργεί λόγω υπερβολικής έμφασης στην αρχαιότητα, έναντι της αξίας⁷¹⁸. Η κατάσταση δε διαφοροποιήθηκε με την αναδιάρθρωση του 1972 – η οποία, εξάλλου, επικεντρώθηκε σε άλλα ζητήματα (μισθολογική εξομάλυνση και κατά το δυνατόν εξομίωση με τα όσα ίσχυαν στην Ελλάδα)⁷¹⁹.

Πάντως, στα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, στους κόλπους των εκπαιδευτικών Δημοτικής υπήρχε κλίμα έντονης αναζήτησης του καινούργιου, ενθουσιώδης στάση απέναντι στο μέλλον του κλάδου και προσπάθεια προσωπικής καταξίωσης. Το κλίμα αυτό υποχρέωσε

γυναίκες στο 55°. Άντρες εκπαιδευτικοί Μέσης στο 62° (με δυνατότητα παράτασης αρχικά μέχρι το 65° – βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ [Αταξινόμητοι φάκελοι] «ΟΕΛΜΕΚ 1960 – Πρόεδρος Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου – 4 Ιουνίου 1960»), γυναίκες στο 58°. Γυμναστές στο 58°, γυμνάστριες στο 50°. Με το νόμο του 1961 επίσης προνοούνταν ότι, σε περιπτώσεις ζεύγους εκπαιδευτικών, η σύζυγος δεν θα έπαιρνε την αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή («τιμαριθμικό επίδομα»). Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/281-282 «Πρακτικά 2ας Συνεδριάσεως Ε.Κ.Σ.Κ. 1.9.1961».

⁷¹⁶ Από συνδυασμό στοιχείων (που περιέχονται στο Κ.Α. 101/1973 «Στατιστικά στοιχεία Τουρκικής Εκπαιδύσεως – Ministry of Finance-Statistics and Research Department, Statistical Abstract 1970, No. 16, Nicosia 1971», σ. 94, στο Περισιάνης, Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Κύπρο*, Λευκωσία 1998, σ. 265-266 και στο Χαραλαμπίδου-Σολωμή, Δ. *Η θέση της γυναίκας στην ιεραρχία της Δημόσιας Εκπαίδευσης της Κύπρου κατά το έτος 2000*, Λευκωσία 2002, σ. 23), προκύπτει ότι: Στη Δημοτική Εκπαίδευση, το ποσοστό των γυναικών εκπαιδευτικών ήταν 35% το 1959-60, ενώ το 1963-64 ανήλθε στο 39%. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας (1969-70) ξεπέρασε το 40%, για να παραμείνει περίπου σταθερό (ελαφρώς πάνω από 40%) μέχρι το 1973-74. Στη Μέση Εκπαίδευση, από 26% το 1959-60, ανήλθε στο 38% το 1969-70 και στο 40% το 1973-74.

⁷¹⁷ Τον παράγοντα αυτό πρέπει να ενισχύει και το μικρό μέγεθος της κοινωνίας, που ανάγει τις διαπροσωπικές σχέσεις σε κυρίαρχες, σε όλα τα επίπεδα, και εν τέλει «ελαστικοποιεί» την εφαρμογή των νόμων και κανονισμών.

⁷¹⁸ Michaelides, A. *Dysfunctional consequences of the environment on Technical Education in Cyprus*, op.cit., p. 33-34. Μπορεί επιπρόσθετα να λεχθεί με σχετική ασφάλεια ότι, η αντίσταση του παράγοντα «αρχαιότητα» και η αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία του ως βασικού κριτηρίου προαγωγής, είναι οι ίδιες αποτέλεσμα εν πολλοίς μιας αμυντικής προσπάθειας συγκρότησης ενός στοιχειωδώς λειτουργικού συστήματος, σε μια κοινωνία όπου οι διαπροσωπικές σχέσεις τείνουν να διεμβολίσουν κάθε διαδικασία.

⁷¹⁹ Κ.Α. 527/1972/Γ «Αναδιοργάνωση Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας»

την εκπαιδευτική ηγεσία να προσπαθήσει από νωρίς να βρει τρόπους συνδυασμού της ανάγκης για οικοδόμηση προσωπικής σχέσης μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητή (που την ευνοούσε το παραδοσιακό σχήμα «ένας δάσκαλος – μια τάξη») με τις ανάγκες για εξειδίκευση⁷²⁰. Άρχισε έτσι η πορεία διαμόρφωσης Α.Π. στην ΠΑΚ, που θα οδηγούσαν στη συνέχεια στη μερική εξειδίκευση, με παράλληλη διατήρηση του τύπου του πολυδύναμου δασκάλου. Το γεγονός επιβεβαιώνει έμμεσα ότι, οι συνθήκες δεν ήταν εξαρχής απαγορευτικές για την καλλιέργεια στάσεων δημιουργικού δυναμισμού. Ήταν κυρίως η δομή του συστήματος που περιόρισε στη συνέχεια τα περιθώρια ανάπτυξης των δυνατοτήτων.

Οι εκπαιδευτικοί Μέσης δίδασκαν 20 ώρες την εβδομάδα (30 περιόδους των 40 λεπτών, για 6 μέρες), ενώ η αναλογία μαθητών ανά εκπαιδευτικό μειώθηκε από το 30.3:1 το 1959-60 στο 22.8:1 το 1969-70⁷²¹. Με το νόμο του 1963, χωρίζονταν σε τρεις «τάξεις» (Α', Β', Γ')⁷²², με επιπλέον χωριστή «*Τάξιν τεχνολόγων καθηγητών των Τεχνικών Σχολών*». Οι δε ήδη υπηρετούντες εκπαιδευτικοί που ήταν κάτοχοι τίτλου ΒΑ ή Βsc βρετανικών πανεπιστημίων, κατατάσσονταν στη Β' και όχι στην Α' τάξη⁷²³.

Το 1959, μόλις 265 από τους 476 εκπαιδευτικούς δημόσιας Μέσης Γενικής ήταν απόφοιτοι πανεπιστημίου. Εν πολλοίς, αυτό οφειλόταν στην απέλαση 130 καθηγητών εξ Ελλάδος από τους Βρετανούς – με πρόσχημα την ανάμιξή τους σε πολιτικές δραστηριότητες – και την απαγόρευση εισόδου άλλων. Αυτό συνέβη ακριβώς την περίοδο που οι μαθητές των Γυμνασίων αυξήθηκαν κατά 20% (1957-59)⁷²⁴. Πάντως, το γεγονός αυτό δε μείωσε συνολικά το κοινωνικό κύρος των εκπαιδευτικών Μέσης. Ανάμεσα στους 265 πτυχιούχους συγκαταλέγονταν πολλοί που θεωρούνταν όχι μόνο ο κορμός της διανοήσης της Κοινότητας, αλλά και σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες. Αυτό αντικατοπτριζόταν και στο γεγονός ότι, από τα 34 μέλη της ελληνοκυπριακής αντιπροσωπείας που συνόδευσε τον Μακάριο στο Λονδίνο για συζήτηση – και τελικά υπογραφή – των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, οι 5 ήταν εκπαιδευτικοί Μέσης⁷²⁵. Με νόμο της ΕΚΣΚ, η κατοχή πτυχίου ελληνικού πανεπιστημίου έγινε πλέον όρος για το διορισμό στη Μέση Γενική Εκπαίδευση. Μετά από εντατικές συζητήσεις και

⁷²⁰ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, σ. 10-13

⁷²¹ Στο ίδιο, σ. 31.

⁷²² Οι τρεις αυτές κατηγορίες είχαν μεγάλη απόκλιση στους όρους εργασίας και στη μισθοδοσία τους. Ο μισθός έναρξης της Γ' τάξης ήταν μόλις το 58% του αντίστοιχου της Α' τάξης. Βλέπε Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής & Διοικήσεως – Συνεδριάσεις Μ' - Ημερομηνίας 5. 4. 1961*» και Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσεις ΜΑ' - Ημερομηνία: 14.4. 1961*».

⁷²³ Κ.Α. Ε10/3 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963*» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 18-25

⁷²⁴ Spyridakis, K. *The Greek Secondary Education of Cyprus*, op.cit., p. 16-18

⁷²⁵ Λυμπούρης, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, Λευκωσία 2006, σ. 77

νομοτεχνική αντιμετώπιση των λεπτομερειών (μεταφορά της αρμοδιότητας διορισμών από τις σχολικές εφορίες στο ΓΕΠ, κατηγορίες εκπαιδευτικών, μισθοδοσία, ωράρια κλπ.), η Συνέλευση πέτυχε το 1963 να αρχίσει διαδικασία ομοιογενοποίησης του σώματος των εκπαιδευτικών Μέσης⁷²⁶.

Από τους 476 εκπαιδευτικούς που υπηρετούσαν στη δημόσια Μέση Γενική το 1959-60, ο αριθμός τους ανήλθε σε 1.620 το 1973-74, γεγονός που αποτελεί και δείκτη της γενικότερης ανάπτυξης της βαθμίδας αυτής. Συνολικά, σε όλους τους τύπους σχολείων Μέσης (δημόσιας και ιδιωτικής), το 1973-74 υπηρετούσαν 2.580 εκπαιδευτικοί, αριθμός τριπλάσιος από εκείνον του 1959-60 (872)⁷²⁷.

Ο παραδοσιακός λόγος τον οποίο είχε η Εκκλησία στο διορισμό και στην ανέλιξη των εκπαιδευτικών Μέσης, υποχώρησε αισθητά από τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, με τη νομοθετική ρύθμιση αυτών των ζητημάτων. Όμως, η άτυπη επιρροή της Εκκλησίας στα ζητήματα αυτά παρέμεινε ισχυρή στη δημόσια Εκπαίδευση μέχρι το τέλος της υπό εξέταση περιόδου, ιδιαίτερα σε κάποια γυμνάσια – και κυρίως στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Σε κάποιες περιπτώσεις, ο λόγος εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στο διορισμό εκπαιδευτικών σε σχολεία θεσμοθετήθηκε με πρόνοιες νόμων της ΕΚΣΚ. Χαρακτηριστικότερη ήταν η περίπτωση του Γυμνασίου Κύκκου και της ομώνυμης Ιεράς Μονής. Η χρηματοδότηση της ανέγερσής του εκ μέρους της πανίσχυρης οικονομικά και κοινωνικά Μονής, θεωρήθηκε ότι συνεπαγόταν αυτόματα το δικαίωμά του ηγουμένου της να ελέγχει άμεσα τους διορισμούς στο σχολείο⁷²⁸.

Οι συνθήκες επαγγελματικής αβεβαιότητας και ανασφάλειας που βίωναν παραδοσιακά – και ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1950 – οι εκπαιδευτικοί Μέσης, ώθησε το μεγαλύτερο μέρος τους να επιθυμεί την υπαγωγή τους στην κεντρική εκπαιδευτική εξουσία⁷²⁹. Ο Π. Περισιάνης ερμηνεύει αυτή τη στάση ως ένδειξη προτίμησης προς το συγκεντρωτικό σύστημα, από τη στιγμή που οι εκπαιδευτικοί «*απαιτούν την εξάρτησή τους από μια κεντρική εξουσία*»⁷³⁰. Κατά πάσα πιθανότητα όμως, η προτίμηση προς ένα

⁷²⁶ Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΑΖ' - Ημερομηνία: 23. 3. 1961*»

⁷²⁷ Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1973-1974*, Republic of Cyprus, Nicosia 1974. Συνδυασμός στοιχείων από τους πίνακες των σελίδων 66, 83, 100, 115.

⁷²⁸ Κ.Α. Ε10/3 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963*» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 26-28

⁷²⁹ *Ελευθερία*, 6 Νοεμβρίου 1960

⁷³⁰ Περισιάνης, Π. *Μελέτες και δοκίμια για την εκπαίδευση της Κύπρου*, όπ.π., σ. 17. Κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας – μέχρι την εφαρμογή του νόμου του Ιουνίου 1963 για την κατάταξη και τα μισθολογικά των εκπαιδευτικών Μέσης – είχε δημιουργηθεί μια μικρή τάξη εκπαιδευτικών που υπάγονταν απευθείας στο ΓΕΠ. Από τους υπολοίπους (οι οποίοι χαρακτηρίζονταν ως «κοινοτικοί»), οι όροι εργασίας αυτής της ομάδας θεωρούνταν πολύ ευμενέστεροι, γεγονός που διόγκωνε την επιθυμία τους για εξίσωση, μέσω της υπαγωγής όλων στην κεντρική εκπαιδευτική διοίκηση. Βλέπε Κ.Α. Ε 10/8/2-3 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΑΔ' - Ημερομηνία: 11. 3. 1961*».

συγκεντρωτικό σύστημα ήταν όχι τόσο η αιτία του αιτήματος υπαγωγής στην κεντρική εξουσία, όσο το αποτέλεσμα της ικανοποίησής του: Η εργασιακή ανασφάλεια ωθούσε στο αίτημα για υπαγωγή σε ένα οποιοδήποτε σταθερό σύστημα. Το γεγονός ότι αυτό ήταν τελικά συγκεντρωτικό, δημιούργησε σύντομα προσαρμογή και εθισμό σε συνθήκες εργασίας που δεν ενθάρρυναν τη δημιουργικότητα και την πρωτοβουλία. Από την πλευρά τους, οι διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής πολιτικής ερμήνευαν κάθε προσπάθεια για επαγγελματική κατοχύρωση ως «επαγγελματισμόν» – με την αρνητική σημασία και σε αντιδιαστολή με την κυρίαρχη αντίληψη για τον ιεραποστολικό χαρακτήρα του λειτουργήματος του εκπαιδευτικού. Τέτοιες αρνητικές κρίσεις γίνονταν μετά την υπαγωγή των εκπαιδευτικών Μέσης στην ΕΚΣΚ⁷³¹. Ανάλογες ανησυχίες προκάλεσε η μετατροπή της οργάνωσής τους σε συνδικαλιστική⁷³².

Η σταδιακή και μόνο επίλυση του μισθολογικού και συνταξιοδοτικού ζητήματος, καθώς και η αργοπορία στη διασάφηση των όρων εργασίας, ενδυνάμωσαν τον προσανατολισμό των εκπαιδευτικών Μέσης κυρίως σε εργασιακά ζητήματα. Οι εκπαιδευτικές αρχές – αντιμέτωπες με μια πρωτόγνωρη κατάσταση «συνδικαλιστικοποίησης» – αντέδρασαν με επιθετικότητα. Σε κάποιες περιπτώσεις, η σκλήρυνση της στάσης των δύο πλευρών είχε ως αποτέλεσμα την αναστάτωση στη δημόσια Μέση Εκπαίδευση για μεγάλα χρονικά διαστήματα⁷³³. Ο Φρ. Πετρίδης εξέφραζε έντονη ανησυχία για την κατάσταση, έψεγε κυρίως το Υ.Π. για την απαξίωση του επαγγέλματος του εκπαιδευτικού και έκανε λόγο για την ανάγκη μιας σχέσης εκπαιδευτικών-Υπουργείου «πραγματικώς φιλελευθέρως»⁷³⁴. Η έκθεση και οι εισηγήσεις του Β. Sen στο πλαίσιο της σύνταξης του Β΄ Πενταετούς Προγράμματος Αναπτύξεως, φάνηκε να δικαιώνει τους εκπαιδευτικούς και τον Φρ. Πετρίδη. Μεταξύ άλλων, έκανε λόγο για την ανάγκη αύξησης των αποδοχών των εκπαιδευτικών, προκειμένου στη Μ.Ε. να προσελκυσθεί «καλύτερο υλικό»⁷³⁵.

Σε ένα σύνολο 2.143 εκπαιδευτικών Μέσης όλων των τύπων το 1971-72, οι 833 ήταν γυναίκες⁷³⁶. Η πλειονότητά τους συγκεντρωνόταν σε συγκεκριμένες ειδικότητες και ιδιαίτερα στην Ελληνική Φιλολογία (233) και στην Αγγλική Φιλολογία (132), όπου και πλησίαζαν

⁷³¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 18-19

⁷³² Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 12-13

⁷³³ Βλέπε πιο κάτω τα σχετικά με τις απεργιακές κινητοποιήσεις και τις αντιπαραθέσεις ΟΕΛΜΕΚ – ΕΚΣΚ/Υ.Π.

⁷³⁴ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 39-40. Βλέπε επίσης τις απαισιόδοξες εκτιμήσεις του για το επάγγελμα του εκπαιδευτικού, εξαιτίας της πολιτικής του Υ.Π., στο Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 40-43 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς του σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 45.

⁷³⁵ Κ.Α. Ε14/351/8 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education»

⁷³⁶ Επιλέγεται αυτή η χρονιά λόγω της νέας πολιτικής της Στατιστικής Υπηρεσίας να παρουσιάζει στοιχεία συγκεντρωτικά για τη Μέση Εκπαίδευση στο σύνολό της. Επίσης, για το λόγο ότι αποτελούσε την τελευταία χρονιά πριν την έναρξη σταδιακής εφαρμογής της 9χρονης δωρεάν Εκπαίδευσης.

αρκετά τους αριθμούς των ανδρών εκπαιδευτικών (276 και 152 αντίστοιχα). Σε ειδικότητες με μικρούς αριθμούς εκπαιδευτικών, κατείχαν τη συντριπτική πλειονότητα στη Γαλλική Φιλολογία, στην Στενογραφία/Δακτυλογραφία και στις υπόλοιπες Γλώσσες. Η διάκριση φύλου ήταν έντονα αισθητή στην Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση, όπου, με εξαίρεση τους κλάδους Ενδυματολογίας και Ραπτικής (και μια εκπαιδευτικό στην Επισιτιστική), όλοι οι υπόλοιποι κλάδοι τεχνικών ειδικοτήτων δεν περιλάμβαναν καμία γυναίκα εκπαιδευτικό⁷³⁷. Αν συγκρίνουμε τα στοιχεία με όσα προκύπτουν από έρευνα της Μ. Ηλιού για την Ελλάδα, η γενική τάση προσανατολισμού προς τις Φιλολογικές επιστήμες, είναι κατά προσέγγιση ταυτόσημη ανάμεσα στα δύο εκπαιδευτικά συστήματα – με μικρή χρονική υστέρηση της Κύπρου⁷³⁸. Αντανακλούν σε γενικές γραμμές μια παγκόσμια τάση, όπως η ίδια επισημαίνει⁷³⁹.

Συγκρίσιμα στοιχεία για την πριν το 1972 περίοδο, υπάρχουν μόνο από το 1965-66 (όπου και πάλιν δεν περιλαμβάνονται οι εκπαιδευτικοί σε μικρά ελληνόφωνα ιδιωτικά σχολεία). Σε ένα σύνολο 1.151 εκπαιδευτικών Μέσης, οι γυναίκες ήταν 433. Η φαινομενική στασιμότητα (από το 37,6% μόλις στο 38,8% μέσα σε έξι χρόνια) οφείλεται στην ανάπτυξη εν τω μεταξύ της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης. Με την επέκτασή της εντάχθηκαν στο σώμα των εκπαιδευτικών νέες ειδικότητες, που ασκούσαν κατά κανόνα από άντρες. Γενικά, και το 1966-67 οι γυναίκες εκπαιδευτικοί Μέσης συγκεντρώνονταν κυρίως στην Ελληνική και Αγγλική Φιλολογία (121 έναντι 179 ανδρών στην πρώτη και 47 έναντι 93 ανδρών στη δεύτερη), όμως είναι προφανής η μικρότερη τότε αναλογία έναντι των ανδρών⁷⁴⁰. Η τάση όλο και μεγαλύτερης συγκέντρωσης γυναικών σε αυτές τις ειδικότητες, επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία του 1973-74: Επί του συνόλου οι γυναίκες καταλαμβάνουν το 39,7% (1.025 σε σύνολο 2.580). Όμως, στην Ελληνική Φιλολογία αυξάνονται στις 319 έναντι 326 ανδρών και στην Αγγλική στις 151 έναντι 159 ανδρών⁷⁴¹.

Επομένως, θα μπορούσε με βάση τα πιο πάνω στοιχεία να υποστηριχθεί βάσιμα ότι, ενώ παρατηρείται σταδιακή άμβλυση της διάκρισης φύλου στο χώρο των εκπαιδευτικών Μέσης την περίοδο 1965 – 1974, την ίδια στιγμή παρατηρείται όξυνση της διάκρισης φύλου στις ειδικότητες των εκπαιδευτικών. Αυξάνεται συνεχώς η συγκέντρωση των γυναικών

⁷³⁷ Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1971-1972*, Republic of Cyprus, Nicosia 1972, table 15, p. 63-66

⁷³⁸ Ηλιού, Μ. *Εκπαιδευτική και κοινωνική Δυναμική*, Εκδόσεις Πορεία, Γ' έκδοση, Αθήνα 1990, πίνακες 3-4

⁷³⁹ Στο ίδιο, σ. 220-223. Παραθέτει στοιχεία από 57 χώρες και παρατηρεί ότι «οι γυναίκες ακολουθούν φιλολογικές και θεολογικές σπουδές πιο συχνά από τους άνδρες... ακολουθούν πολύ λιγότερο συχνά από τους άνδρες τις σπουδές μηχανικού», ανεξαρτήτως των αναπτυξιακών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών διαφορών μεταξύ των χωρών.

⁷⁴⁰ Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Survey on Educational Statistics – School year 1965-1966*, Republic of Cyprus, Nicosia 1967, p. 31 and 53

⁷⁴¹ Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1971-2*, Republic of Cyprus, Nicosia 1974, table 15, p. 59-61

εκπαιδευτικών στους κλάδους της Ελληνικής και Αγγλικής Φιλολογίας. Η διάκριση επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία για τις μικρότερες αριθμητικά ειδικότητες, όπου κατά κανόνα παρατηρείται επίσης διεύρυνση της διάκρισης φύλου. Όμως, αξίζει να σημειωθεί ότι στις ειδικότητες των θετικών επιστημών (ιδιαίτερα στα Μαθηματικά, στη Φυσική και στη Χημεία), παρατηρείται εξελικτική άμβλυνση της διάκρισης φύλου.

Ποσοστά γυναικών εκπαιδευτικών στη Μέση Εκπαίδευση σε δημόσια και ιδιωτικά σχολεία όλων των τύπων [%]			
	1965-66	1971-72	1973-74
Γενικό	37,6	38,8	39,7
Ελληνική Φιλολογία	40,3	45,7	49,4
Αγγλική Φιλολογία	33,5	46,4	48,7

III. Οι εκπαιδευτικές οργανώσεις

(Α) Δημοτική Εκπαίδευση

Η πρώτη προσπάθεια για οργάνωση των δασκάλων έγινε στην Κερύνεια τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα, με πρωτεργάτη τον Κύριλλο Παυλίδη. Ευρύτερη εμβέλεια είχε η οργάνωση στη Λευκωσία, η οποία συστάθηκε το 1911⁷⁴² και διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην παγκύπρια απεργία των δασκάλων το 1917⁷⁴³. Απευθυνόμενη τόσο προς τη Βρετανική διοίκηση, όσο και προς την Εκκλησία, η οργάνωση καλούσε τις δύο πλευρές να ρυθμίσουν τις διαφορές τους και να αυξήσουν τη χρηματοδότηση στην Εκπαίδευση⁷⁴⁴. Το 1927 κηρύχθηκε παράνομη, με την αιτιολογία της πολιτικής δράσης. Το 1936 συστάθηκε η Παγκύπρια Διδασκαλική Ομοσπονδία (ΠΔΟ), στην οποία εντάχθηκαν οι εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας από όλη την Κύπρο⁷⁴⁵. Το 1948, δημιουργήθηκε κλίμα διάσπασης της ΠΔΟ, ως αποτέλεσμα του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα. Μικρός αριθμός δασκάλων τελικά αποχώρησε, καταγγέλλοντας την ηγεσία ότι αρνείται να καταδικάσει «την εθνοκτόνον ανταρσίαν» της Αριστεράς στην Ελλάδα και το «απαίσιον παιδομάζωμα»⁷⁴⁶. Παρά το μικρό

⁷⁴² Με πρωτεργάτη και πρόεδρό της τον Χαράλαμπο Παπαδόπουλο, σημαντική φυσιογνωμία της Δημοτικής Εκπαίδευσης της εποχής, με πλούσιο συγγραφικό έργο και δημόσιες παρεμβάσεις. Το έργο του συγκεντρώθηκε και επανεκδόθηκε το 1975 από το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών (Παπαδόπουλου, Χ. *Εκπαιδευτική Πεντηκονταετηρίς*, Έκδοση ΚΕΕ, Λευκωσία 1975). Η οργάνωση, παρά την επωνυμία «Παγκύπρια Ένωση Διδασκάλων», είχε επιρροή κυρίως στη Λευκωσία – με εξαίρεση την απεργία του 1917.

⁷⁴³ Μυριανθόπουλος, Κλ. *Η παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας 1878-1946*, Λεμεσός 1946, σ. 42-43

⁷⁴⁴ Photiou, S.Ch. *Segregated Education in Cyprus between 1920 and 1935*, Nicosia 2006, p. 97

⁷⁴⁵ Το 1950 η οργάνωση αυτή προσπάθησε να προσεγγίσει την Εκκλησία και να διαβεβαιώσει για την προσήλωσή της στους εθνικούς στόχους και ιδανικά. Βλέπε Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Παγκύπριος Διδασκαλική Οργάνωσις, 16. 6. 1950».

⁷⁴⁶ Χαράλαμπος, Δ.Φ. *Ιστορία του Διδασκαλικού Συνδικαλισμού στην Κύπρο*, Τόμος Α', Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 442

αριθμό των αποχωρησάντων, η πολλαπλάσια βαρύτητα των θέσεων τους μέσα στην κοινωνία αποτέλεσε πλήγμα για το κύρος της οργάνωσης. Το ζήτημα βρήκε τη λύση του πέντε χρόνια αργότερα (1953), όταν την ΠΔΟ διαδέχθηκε η ΠΟΕΔ (Παγκύπρια Οργάνωση Ελλήνων Διδασκάλων), η οποία είναι και ο αποκλειστικός φορέας των εκπαιδευτικών Δημοτικής μέχρι σήμερα⁷⁴⁷. Κατά την περίοδο 1959-1974, η ΠΟΕΔ αριθμούσε περί τις 2.000 μέλη.

Λόγω της υπαγωγής της Δημοτικής Εκπαίδευσης στη Βρετανική διοίκηση, η ΠΟΕΔ κληρονόμησε μια κουλτούρα διαπραγμάτευσης με τις εκπαιδευτικές αρχές. Κατά το δυνατόν απέφευγε τη χρήση του καταγγελτικού λόγου και των απεργιακών μέτρων⁷⁴⁸. Παράλληλα, υπήρχε ένα «αίσθημα ενοχής» για τη συνεργασία με τις αποικιοκρατικές αρχές, το οποίο η στάση των ηγετών της Εκπαίδευσης μετά την Ανεξαρτησία καλλιέργησε περαιτέρω⁷⁴⁹. Αυτό έκανε την ηγεσία της ΠΟΕΔ πιο προσεκτική στο χειρισμό των συνδικαλιστικών διεκδικήσεων και τη συμπεριφορά της πιο «επαγγελματική», σε σύγκριση με την ΟΕΛΜΕΚ. Κάτι που έγινε εμφανές ιδιαίτερα προς τα τέλη της δεκαετίας τους 1960, οπότε τα βασικά ζητήματα είχαν ήδη βρει την κατ' αρχήν λύση τους⁷⁵⁰.

Παρόλα αυτά, δεν έλειψαν οι στιγμές των έντονων αντιπαραθέσεων, ακόμη και κατά την πρώτη περίοδο της Ανεξαρτησίας (1960-1963). Μετά την αποχώρηση των Βρετανών, υπήρχε ένας ενθουσιασμός για τις πρωτόγνωρες συνθήκες αυτορρύθμισης. Προσέκρουε, όμως, στις οικονομικά και πολιτικά δύσκολες συνθήκες, καθώς και στη συγκεντρωτική φιλοσοφία της εκπαιδευτικής ηγεσίας. Δημιουργήθηκε έτσι πλήθος από αφορμές για τριβές και αντιπαραθέσεις. Η επιθυμία των στελεχών της ΠΟΕΔ για άμεση επίλυση των εργασιακών και μισθολογικών ζητημάτων κατά τον τρόπο που οι ίδιοι θεωρούσαν αυτονόητο, ήρθε σε σύγκρουση με το συγκεντρωτικό πνεύμα του Κ. Σπυριδάκι, αλλά και με τις αντικειμενικές συνθήκες. Από νωρίς, ο πρόεδρος της ΕΚΣΚ έδωσε το στίγμα της απροθυμίας για διαβούλευση και συνδιαλλαγή⁷⁵¹. Το υπόμνημα της ΠΟΕΔ του 1961 απορρίφθηκε συλλήβδην και σημείο προς σημείο. Οι εισηγήσεις της ΠΟΕΔ και τα αιτήματά της, που περιλαμβάνονταν σε έκθεση προς την ΕΚΣΚ το 1963, πολύ λίγο λήφθηκαν υπόψη, με αποτέλεσμα τη

⁷⁴⁷ Karagiorgos, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p.70-71

⁷⁴⁸ Χαραλάμπους, Δ.Φ. *Ιστορία του Διδακταλικού Συνδικαλισμού στην Κύπρο*, όπ.π., σ. 567-569

⁷⁴⁹ Βλέπε τα κεφάλαια 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση» και 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης». Θα πρέπει να σημειωθεί η μεγάλη διαφορά κοινωνικού κύρους και πολιτικής επιρροής μεταξύ εκπαιδευτικών Δημοτικής και Μέσης στα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας. Αυτή οφειλόταν όχι μόνο στη διαφορά στα ακαδημαϊκά προσόντα, αλλά και στην ανάμιξη πολλών εκπαιδευτικών Μέσης στις πολιτικές διεργασίες, πριν και μετά την Ανεξαρτησία, καθώς και στο συνεπακόλουθο που αυτή είχε να κυριαρχούν στην ΕΚΣΚ, στο ΓΕΠ και στη συνέχεια στο Υ.Π..

⁷⁵⁰ Κ.Α. Ε14/470 «Αλληλογραφία μετά της ΠΟΕΔ»

⁷⁵¹ Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 75 - Ημερομηνίας 23.10. 1961»

δυσaréσκεια και την αντίδραση της ηγεσίας της οργάνωσης⁷⁵². Η αντίδραση αυτή μετατράπηκε σε ευθεία καταγγελία του Κ. Σπυριδάκι – με ανακοίνωση της οργάνωσης στον Τύπο – ότι εκβίασε τα μέλη της ΕΚΣΚ να μην υποστηρίξουν τα αιτήματα της ΠΟΕΔ⁷⁵³. Το μέλος της ΕΚΣΚ Ι. Χαρμαντάς μίλησε για αδικία σε βάρος των δασκάλων σε σύγκριση με τους εκπαιδευτικούς Μέσης και ζήτησε ίση μεταχείριση και μισθολογική «εναρμόνιση»⁷⁵⁴.

Αξιολογώντας τη γενικότερη κατάσταση των σχέσεων της ΕΚΣΚ με τις εκπαιδευτικές οργανώσεις και τους εκπαιδευτικούς, το μέλος της Συνέλευσης Γ. Χριστοφίδης ήταν επικριτικός προς τον πρόεδρό της. Υποστήριξε ότι η αδιάλλακτη και δογματική στάση που τηρήθηκε, αποξένωσε την ΕΚΣΚ από τους εκπαιδευτικούς και αποδυνάμωσε το κύρος της, αφού την οδήγησε σε αναίρεση προηγούμενων συμφωνιών⁷⁵⁵.

Η στάση της ΕΚΣΚ – και του Κ. Σπυριδάκι προσωπικά – φαινόταν άτεγκτη στα μάτια όχι μόνο της ηγεσίας της ΠΟΕΔ, αλλά και των εκπαιδευτικών Δημοτικής γενικότερα. Ακόμη και σε ζητήματα θεωρούμενα ως ήσσονος σημασίας, η Συνέλευση εμφανιζόταν αρνητική και επίμονη στον απόλυτο έλεγχο και της παραμικρής λεπτομέρειας. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση ενός καθαρά «γραφειοκρατικού» ζητήματος που ανέκυψε, με την ανάγκη να παραταθεί η άδεια άνευ απολαβών σε εκπαιδευτικούς, προκειμένου να ολοκληρώσουν τη μετεκπαίδευσή τους στην Ελλάδα. Το ζήτημα εξελίχθηκε σε μείζον, χωρίς κανένα ουσιαστικό λόγο πέραν της επιδεικτικής άσκησης ελέγχου και εξουσίας⁷⁵⁶. Αυτό επέτεινε την αίσθηση στην ηγεσία της ΠΟΕΔ ότι θα έπρεπε να είναι πιο διεκδικητική και πιεστική στα αιτήματά της. Έτσι, η αντιπαράθεση έγινε κατά περιόδους αρκετά έντονη.

Τον Απρίλιο του 1963 η ΠΟΕΔ πραγματοποίησε απεργία, ως ένδειξη δυσaréσκειας για τη μη ικανοποίηση αιτημάτων της. Η απεργία αντιμετωπίστηκε με αυστηρότητα από την ΕΚΣΚ και δεν είχε οποιοδήποτε αποτέλεσμα⁷⁵⁷. Το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς, η ΠΟΕΔ πραγματοποίησε από κοινού με την ΟΕΛΜΕΚ 11ήμερη απεργία. Μονοήμερη απεργία – κυρίως για το μισθολογικό ζήτημα – με απειλή λήψης περαιτέρω μέτρων, πραγματοποίησε και το

⁷⁵² Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 18^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος] και Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 19^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 11.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος].

⁷⁵³ Κ.Α. Ε10/3/1 «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ (ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΒΟΥΛΗ) - ΠΡΑΚΤΙΚΑ 20^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 18.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος]

⁷⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 33-34

⁷⁵⁵ Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 1-4

⁷⁵⁶ Κ.Α. Ε10/14/96 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 36^η Ημερομηνίας 31.5.1962»

⁷⁵⁷ Κ.Α. Ε10/15/230 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 53^η Συνεδριάσις – Ημερομηνία 8.4. 1963»

Μάρτιο του 1968, επιδιώκοντας τη μεσολάβηση του Προέδρου Μακαρίου⁷⁵⁸.

Η διαφαινόμενη πρόθεση για διάλυση της ΕΚΣΚ και ίδρυση Υπουργείου Παιδείας, απασχόλησε έγκαιρα την ΠΟΕΔ. Έτσι, πριν ακόμη τη μετάβαση στο νέο θεσμό, ζήτησε και πέτυχε οι εκπαιδευτικοί στο σύνολό τους να μετατραπούν από «κοινοτικοί υπάλληλοι» σε δημόσιους λειτουργούς, υπαγόμενους πλέον στο κράτος⁷⁵⁹. Την ίδια περίοδο, στο πλαίσιο της πολιτικής για «ένωση από τα κάτω», η ηγεσία της ΠΟΕΔ άρχισε τη διαδικασία υπαγωγής της ίδιας και των μελών της στη ΔΟΕ⁷⁶⁰.

Λίγους μήνες αργότερα, το σκηνικό θα αρχίσει να αλλάζει, με δεδομένες τις εξελίξεις στην Ελλάδα: Το κυρίαρχο ζήτημα δε θα είναι αυτό της «ένωσης από τα κάτω», αλλά το κατά πόσον η ελληνική κυβέρνηση θα συνεχίσει να συνομιλεί για επίλυση του Κυπριακού στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ, παρά τη διαφωνία Μακαρίου. Το θέμα προκάλεσε μια γενική αμηχανία στην ΠΟΕΔ. Στα επαρχιακά της τμήματα – στα οποία κυριαρχούσε η τάση υποστήριξης της θέσης Μακαρίου – πραγματοποιήθηκαν συνελεύσεις, οι οποίες δήλωσαν στήριξη στον κύριο Πρόεδρο⁷⁶¹. Την ίδια περίοδο, στη λειτουργία των δημοτικών σχολείων παρατηρήθηκαν προβλήματα. Η καθιέρωση υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας στην Εθνική Φρουρά είχε ως αποτέλεσμα τη στράτευση πολλών νέων δασκάλων⁷⁶². Η ΠΟΕΔ κατέβαλε συστηματικές προσπάθειες για την κατ' εξαίρεση πρόωρη αποστράτευσή τους. Άσκησε πίεση στο Υ.Π. και σε άλλα εμπλεκόμενα υπουργεία, επιτυγχάνοντας μερικώς μόνο το στόχο της⁷⁶³.

Η επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα και η ανάπτυξη της πολιτικής ζωής στην Κύπρο – με την εμφάνιση νέων αντιπολιτευτικών προς τον Μακάριο τάσεων και τη συγκρότηση κομμάτων στα τέλη της δεκαετίας του 1960 – δημιούργησαν ένα νέο πλαίσιο λειτουργίας για την ΠΟΕΔ. Η ηγεσία της, προκειμένου να επιτύχει την ικανοποίηση συνδικαλιστικών αιτημάτων, αξιοποιούσε το νέο πολιτικό σκηνικό «μετατοπίζοντας την υποστήριξή της ανάμεσα στην κυβέρνηση και στην αντιπολίτευση»⁷⁶⁴. Παράλληλα, αξιοποιούσε τις επαφές με την πρεσβεία της Ελλάδας στη Λευκωσία και με την κυβέρνηση των συνταγματαρχών, προκειμένου να ασκεί πίεση στην κυπριακή κυβέρνηση. Σε κάποιες περιπτώσεις, δε δίστασε να εκθειάζει με ανακοινώσεις της την Εκπαιδευτική Πολιτική της δικτατορικής κυβέρνησης,

⁷⁵⁸ Κ.Α. Ε14/470 «Αλληλογραφία μετά της ΠΟΕΔ – Παγκύπρια Οργάνωσις Ελλήνων Διδασκάλων – Μακαριώτατον Πρόεδρον Κυπριακής Δημοκρατίας – 26 Μαρτίου 1968»

⁷⁵⁹ Χαραυγή, 11 Μαρτίου 1965

⁷⁶⁰ Χαραυγή, 31 Μαρτίου 1965

⁷⁶¹ Χαραυγή, 12 Οκτωβρίου 1965

⁷⁶² Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

⁷⁶³ Χαραυγή, 2 Δεκεμβρίου 1965

⁷⁶⁴ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 70

υποστηρίζοντας ότι «συντελείται εις Ελλάδα αληθής κοσμογονία εις την Παιδείαν»⁷⁶⁵. Μέσω αυτής της τακτικής πέτυχε τη δημιουργία θεσμικού πλαισίου, που την έφερε – μαζί με την ΟΕΛΜΕΚ – στη θέση του οιορεί συνδιαμορφωτή της Εκπαιδευτικής Πολιτικής: Το 1967 θεσμοθετήθηκε η λειτουργία της Μικτής Επιτροπής Προσωπικού Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας (ΜΕΠΕΥ), με συμβουλευτικό αλλά αποφασιστικό ρόλο. Στην Επιτροπή, εκτός των εκπροσώπων των εκπαιδευτικών οργανώσεων, συμμετείχαν οι γενικοί διευθυντές των υπουργείων Οικονομικών και Παιδείας, καθώς και ο διευθυντής του Τμήματος Προσωπικού. Το καθεστώς «συνδιαμόρφωσης», οδήγησε τα ανώτερα στελέχη του Υ.Π. να επιδιώκουν την εύνοια της ΠΟΕΔ, ιδιαίτερα σε περιόδους προαγωγών σε ανώτατες διευθυντικές θέσεις στο Υπουργείο⁷⁶⁶.

Οι συνθήκες διαλόγου με το Υπουργείο Παιδείας και την κυβέρνηση γενικά (μέσω του θεσμού της ΜΕΠΕΥ), έφτασαν σε κρίση το 1970. Η ΠΟΕΔ αντιμετώπισε την άρνηση των εκπαιδευτικών αρχών στο αίτημα για αναθεώρηση του συστήματος αξιολόγησης, στο πλαίσιο των συζητήσεων για αναθεώρηση του μισθολογίου⁷⁶⁷. Την ένταση τροφοδοτούσε και η αρχική απόρριψη των αιτημάτων για 13^ο μισθό και αποκλειστικά πρωινή φοίτηση στα δημοτικά σχολεία⁷⁶⁸. Σε πρώτο στάδιο, αρνητικός για ικανοποίηση των μισθολογικών αιτημάτων της ΠΟΕΔ ήταν και ο νέος υπουργός Παιδείας Φρ. Πετρίδης⁷⁶⁹. Μέχρι το 1972 όμως, η πλειονότητα των αιτημάτων της ΠΟΕΔ ικανοποιήθηκε σε αρκετά μεγάλο βαθμό. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η υποστήριξη της προς τον Μακάριο, στη σύγκρουσή του με την κυβέρνηση των συνταγματαρχών το Φεβρουάριο του 1972⁷⁷⁰.

⁷⁶⁵ Φιλελεύθερος, 18 Ιουνίου 1971. Εκτενής παρουσίαση των επιτευγμάτων στην Εκπαίδευση κατά τα τελευταία λίγα χρόνια, στην Ελλάδα.

⁷⁶⁶ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 71: «Οι υποψήφιοι για τη θέση του Διευθυντή Εκπαίδευσης επιδίωκαν το 1971 κατά έναν αγωνιώδη τρόπο την υποστήριξη των εκπαιδευτικών οργανώσεων... Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που πιστεύουν ότι η διευθέτηση για κατάργηση της απογευματινής φοίτησης στα δημοτικά σχολεία έγινε, όχι για εκπαιδευτικούς ή διοικητικούς λόγους, αλλά σε μια προσπάθεια να ικανοποιηθεί η οργάνωση των εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και να διασφαλιστεί η υποστήριξη της για το διορισμό ενός συγκεκριμένου προσώπου σε μια συγκεκριμένη θέση της εκπαιδευτικής ιεραρχίας». [Μετάφραση από τα Αγγλικά.]

⁷⁶⁷ Φιλελεύθερος, 16 Ιανουαρίου 1970 και 13 – 14 Μαρτίου 1970

⁷⁶⁸ Φιλελεύθερος, 30 Απριλίου 1970

⁷⁶⁹ Φιλελεύθερος, 15 Νοεμβρίου 1970

⁷⁷⁰ Η στάση της ηγεσίας της ΠΟΕΔ, ιδιαίτερα τις περιόδους 1967-1971 και 1973-1974, δέχθηκε έντονη κριτική, κυρίως από διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής προερχόμενους από τη Μέση. Ο Δρ. Κ. Χατζηστεφάνου έγραφε το 1976: «Δεν πρέπει να αποκρύψουμε ότι τα σχολεία μας τα χρόνια της δικτατορίας ταλαιπωρήθηκαν αφάνταστα από τις παρεμβάσεις των εδώ εκπροσώπων της Χούντας, που διείσδυσαν στο μαθητικό πληθυσμό για σκοπούς ανατροπής της νόμιμης Κυβέρνησης... Είναι εις πίστη της ΟΕΛΜΕΚ ότι συμπαραστάθηκε στο Τμήμα [Μέσης Εκπαίδευσης] σε δύσκολους καιρούς και είχε ηγεσία αντάξια προς τα δημοκρατικά ιδεώδη, σε αντίθεση με άλλες οργανώσεις που συνταυτίστηκαν με τη Χούντα για να προωθήσουν αθέμιτους σκοπούς ή να εξαγοράσουν τις υπηρεσίες τους με οφέλη συνδικαλιστικά ή άλλα, ανατρέποντας την εκπαιδευτική τάξη και μάλιστα σε βάρος των επιστημόνων καθηγητών». Βλέπε Χατζηστεφάνου, Κ.Ε. *Η Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο από την Ανεξαρτησία μέχρι σήμερα*, Έκδοση ΟΕΛΜΕΚ, Λευκωσία 1976, σ. 7.

Η στάση αυτή δεν παρέμεινε σταθερή. Η έναρξη της δράσης της ΕΟΚΑ Β' υπό τον στρατηγό Γρίβα και η κορύφωσή της στα μέσα του 1973, μετακίνησαν την ηγεσία της ΠΟΕΔ σε μια στάση «ουδετερότητας». Οι τοποθετήσεις της περιορίζονταν σε εκκλήσεις για ενότητα. Πρότασσε την ανάγκη «*ενότητας των εθνικών δυνάμεων του τόπου και συνεχούς αगाστής συνεργασίας μετά του εθνικού κέντρου δια την προαγωγή του προαιωνίου πόθου της Ενώσεως*». Από τη φιλοκυβερνητική παράταξη η στάση αυτή ερμηνευόταν ως ευμενής προς τη δράση των παρανόμων. Γι' αυτό και η οργάνωση κατάγγελλε πιέσεις και απειλές από παράγοντες της διοίκησης προς στελέχη και μέλη της⁷⁷¹.

Η στάση «ουδετερότητας» δεν κλονίστηκε ούτε και όταν – παράλληλα με το μπαράζ βομβιστικών επιθέσεων – η ΕΟΚΑ Β' προέβη στην απαγωγή και πολυήμερη αιχμαλωσία του υπουργού Δικαιοσύνης Χρ. Βάκη (Αύγουστος 1973). Η άρνηση της πλειοψηφίας στο ΔΣ της οργάνωσης να καταδικάσει την απαγωγή, οδήγησε σημαντικό μέρος της μειοψηφίας σε παραίτηση και καταγγελία αυτής της στάσης⁷⁷². Στη συνέχεια, αναλήφθηκαν σε όλες τις πόλεις πρωτοβουλίες για σύμπληξη εκλογικού συνασπισμού κατά της ηγεσίας, που είχαν ως αποτέλεσμα τον παραμερισμό της με τις εκλογές του Δεκεμβρίου⁷⁷³. Στο μεταξύ, τον Οκτώβριο του 1973, πέντε εκπαιδευτικοί Δημοτικής τέθηκαν σε διαθεσιμότητα. Ανάμεσά τους ήταν και ο πρόεδρος της ΠΟΕΔ. Είχαν προσαχθεί στο δικαστήριο (ο ένας ήταν καταζητούμενος), κατηγορούμενοι για «*συνωμοσίαν προς χρήσιν βίας κατά της Κυβερνήσεως*»⁷⁷⁴. Τον Ιούνιο του 1974, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου απολύθηκαν 62 εκπαιδευτικοί Δημοτικής, για ανάμειξή τους σε παράνομες δραστηριότητες κατά της Δημοκρατίας⁷⁷⁵.

(B) Μέση Γενική Εκπαίδευση

Μέχρι το 1953, δεν είχε τεθεί θέμα δημιουργίας συνδικαλιστικού οργάνου των εκπαιδευτικών Μέσης, λόγω της ιδιόμορφης λειτουργίας της και του καθοδηγητικού ρόλου τον οποίο διαδραμάτιζε η Εκκλησία⁷⁷⁶. Τα πράγματα διαφοροποιήθηκαν με την εκλογή του Μακαρίου Γ' στον αρχιεπισκοπικό θρόνο και την απόφασή του να αξιοποιήσει την Εκπαίδευση – ιδιαίτερα τη Μέση – στον ανταποικιακό αγώνα⁷⁷⁷. Άρχισαν τότε να γίνονται οι

⁷⁷¹ *Η Μάχη*, 3 Απριλίου 1973

⁷⁷² *Φιλελεύθερος*, 16 Αυγούστου 1973

⁷⁷³ *Φιλελεύθερος*, 8 Νοεμβρίου έως 13 Δεκεμβρίου 1973

⁷⁷⁴ *Φιλελεύθερος*, 18 Οκτωβρίου 1973

⁷⁷⁵ *Η Μάχη*, 29 Ιουνίου 1974

⁷⁷⁶ Βλέπε πιο πάνω στο ΓΙ(Γ).

⁷⁷⁷ Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

πρώτες σκέψεις για δημιουργία οργάνωσης⁷⁷⁸. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι κινητοποιήσεις των σχολείων της Πάφου (καθηγητών και μαθητών) με αφορμή τη στέψη της βασίλισσας Ελισάβετ, το Μάιο του 1953). Με πρωτοβουλία του ίδιου του Μακαρίου, συγκλήθηκε στις 4 Οκτωβρίου 1953 συνάντηση 140 επιλεγμένων εκπαιδευτικών Μέσης, στον καθεδρικό ναό Αγίου Ιωάννου στη Λευκωσία. Εκεί αποφασίστηκε η ίδρυση οργάνωσης των εκπαιδευτικών Μέσης⁷⁷⁹. Στις 29 Νοεμβρίου 1953 πραγματοποιήθηκε στον ίδιο χώρο η ιδρυτική συνέλευση της ΟΕΛΜΕΚ⁷⁸⁰. Έγινε από την αρχή σαφές ότι η οργάνωση δε θα έχει συνδικαλιστικό αλλά «εθνικόν χαρακτήρα», με βασικό στόχο την προάσπιση «της Εθνικής Παιδείας»⁷⁸¹. Ήταν σαφές ότι στόχος της ίδρυσης της οργάνωσης θα ήταν η εξυπηρέτηση του εθνικού αγώνα κατά της Βρετανικής διοίκησης. Στο πλαίσιο αυτού του ρόλου ήταν ιδιαίτερα σημαντική η διατήρηση πλήρους ελέγχου της οργάνωσης από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο· τόσο προσωπικά, όσο και μέσω παραγόντων της Εθναρχίας (ιδιαίτερα των Κ. Σπυριδάκι και Ν. Κρανιδιώτη). Πλήθος από εντολές, διαδικασίες και αποφάσεις της οργάνωσης, είχαν την προσωπική σφραγίδα του Μακαρίου⁷⁸².

Η οργάνωση εγκαινίασε την έκδοση εντύπου υπό την επωνυμία «Δελτίον», που θα αποτελούσε το επίσημο εκφραστικό της όργανο – ιδιαίτερα από το 1959 και μετά⁷⁸³. Η ΟΕΛΜΕΚ δοκιμάστηκε κατά την περίοδο του ένοπλου αγώνα: Από τη μια οι εντολές Μακαρίου και Γρίβα κινούνταν προς την κατεύθυνση της μεγαλύτερης δυνατής εμπλοκής των σχολείων (μαθητών και εκπαιδευτικών) στις κινητοποιήσεις, ενώ από την άλλη ο πρόεδρος της, μεγάλη μερίδα εκπαιδευτικών και η Αριστερά, πίεζαν για μετριοπαθείς χειρισμούς που να

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Μακάριος ανάλωνε αρκετό χρόνο για συντονισμό των ενεργειών στην Εκπαίδευση, προκειμένου να κατοχυρωθεί η πρωτοκαθεδρία της Εθναρχίας (μέσω του Εκπαιδευτικού της Συμβουλίου) και ο εθνικός προσανατολισμός των σχολείων. Βλέπε Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Πρακτικά Συνεδρίας των Εφορειών των Επιχορηγούμενων Σχολείων Μέσης Παιδείας Μετά του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Εθναρχίας Υπό την Προεδρίαν της Α.Μ. του Αρχιεπισκόπου, Εν τη Ι. Αρχιεπισκοπή τη 14^η Μαΐου 1951», καθώς και τα επόμενα έγγραφα του φακέλου (αλληλογραφία με διευθυντές σχολείων, σχολικές εφορείες, αιτήματα για εκθέσεις-απαντήσεις σε συγκεκριμένα ερωτήματα κλπ.).

⁷⁷⁸ Λυμπουρής, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, ό.π., σ. 15-17

⁷⁷⁹ *Ελευθερία*, 6 Οκτωβρίου 1953

⁷⁸⁰ *Ελευθερία*, 1 Δεκεμβρίου 1953. Η διαδικασία που προηγήθηκε είναι ενδεικτική της πρόθεσης του Μακαρίου για πλήρη έλεγχο του αποτελέσματος και του χαρακτήρα της οργάνωσης. Στις 6 Νοεμβρίου είχε πραγματοποιηθεί σύσκεψη μικρού αριθμού εκπαιδευτικών στην Αρχιεπισκοπή για σύνταξη σχεδίου καταστατικού, υπό την εποπτεία του ίδιου του Αρχιεπισκόπου (βλέπε Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Ελλόγιμον Κύριον, τη 2^η Νοεμβρίου 1953»). Το καταστατικό που τελικά εγκρίθηκε από τη συνέλευση, προνοούσε στο άρθρο 5 ότι: «Δεν δύνανται να είναι μέλη της Οργανώσεως οι μετέχοντες οργανώσεων ή κομμάτων αντιτιθεμένων προς την Εθναρχίαν Κύπρου».

⁷⁸¹ Περιοδική έκδοση Αρχιεπισκοπής «Απόστολος Βαρνάβας», Περίοδος Δ', Τόμος ΙΔ', Τεύχος Οκτωβρίου-Νοεμβρίου 1953, σ. 286-288

⁷⁸² Λυμπουρής, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, ό.π., σ. 35-40

⁷⁸³ Το «Δελτίον» εκδιδόταν αραιά και όχι τακτικά, μέχρι το 1959. Η ονομασία επιλέγηκε προφανώς σε αντιστοιχία με το «Δελτίον της ΟΛΜΕ».

οδηγούν σε επαναλειτουργία των σχολείων⁷⁸⁴.

Με το τέλος της Βρετανικής διοίκησης, ο πρόεδρος της ΟΕΛΜΕΚ Κ. Σπυριδάκις ανέλαβε την οργάνωση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης και έτσι αποχώρησε από την ηγεσία. Ο νέος πρόεδρος Δρ Χρ. Χαραλάμπους, εκδήλωσε από την αρχή την πρόθεσή του για μετατροπή της ΟΕΛΜΕΚ σε συνδικαλιστική οργάνωση: *«Από τούδε θα ρίψωμεν το βάρος της Οργανώσεως εις την μελέτην και επίλυσιν των ζητημάτων των σχετικών με την Παιδείαν του τόπου»*. Παρά τις αντιρρήσεις του Κ. Σπυριδάκι, στην ίδια συνεδρία αποφασίστηκε να σταλεί αίτηση στον Έφορο Συντεχνιών *«προς εγγραφήν της ΟΕΛΜΕΚ ως συντεχνίας κατά την εντολήν της Γενικής Συνελεύσεως»*. Αναλαμβάνονταν επίσης εκστρατεία για εκπροσώπηση της Οργάνωσης στην υπό σύσταση Ελληνική Κοινοτική Συνέλευση Κύπρου (ΕΚΣΚ)⁷⁸⁵. Η αίτηση στον Έφορο Συντεχνιών κατατέθηκε στις 30 Μαρτίου 1960 και η κατ' αρχήν θετική απάντηση λήφθηκε δύο μήνες αργότερα⁷⁸⁶. Λόγω κάποιων νομικών κενών – αλλά και των πιέσεων από τον Κ. Σπυριδάκι να μην προχωρήσει η αίτηση – η τελική έγκριση επιτεύχθηκε μόλις το Δεκέμβριο του 1960⁷⁸⁷. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην απόφαση για μετατροπή της οργάνωσης σε συνδικαλιστική, αντέδρασε αρχικά και σημαντικός αριθμός καθηγητών. Μεταξύ τους και 19 καθηγητές του Π.Γ. – με επικεφαλής τους Φρίξο Πετρίδη και Θάσο Σοφοκλέους – οι οποίοι αποχώρησαν ομαδικά από την οργάνωση⁷⁸⁸. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου 1959-1974, η ΟΕΛΜΕΚ αριθμούσε λιγότερα από 1.000 μέλη. Με τη μαζικοποίηση της Μέσης Εκπαίδευσης στα τέλη της περιόδου και την αντίστοιχη αύξηση του διδακτικού προσωπικού, εγκαινιάστηκε περίοδος σημαντικής αύξησης των μελών της, που κορυφώθηκε κατά τη δεκαετία του 1980.

⁷⁸⁴ Βλέπε τα κεφάλαια 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση» και 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁷⁸⁵ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, *«Συνεδρία ΚΔΣ, 29 Απριλίου 1960»*. Γίνεται αναφορά στις σχετικές αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης του Νοεμβρίου 1959. Βλέπε επίσης Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1α, κιβ.Ι, *«Γενική Συνέλευσις 8 Νοεμβρίου 1959»*. Ας σημειωθεί ότι, στην εν λόγω ομιλία του, ο νέος πρόεδρος της οργάνωσης εξήρε το ρόλο των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης και του ένοπλου αγώνα 1955-59, συνδέοντας αυτή την προσφορά με το αίτημα η οργάνωση και η ηγεσία της να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις μετά την Ανεξαρτησία.

⁷⁸⁶ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1α, κιβ. Ι, *«Συνεδρία ΚΔΣ, 11 Μαρτίου 1960»* και Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ [Αταξινόμητοι φάκελοι] *«ΟΕΛΜΕΚ 1960 – Γραφείον Εφόρου Συντεχνιών – 20 Μαΐου 1960»*.

⁷⁸⁷ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, *«Κ' Συνεδρία ΚΔΣ, 7 Δεκεμβρίου 1960»*. Η καθυστέρηση που μεσολάβησε αποδόθηκε λανθασμένα σε παρέμβαση του Μακαρίου. Αφορμή έδωσε αναφορά του Κ. Σπυριδάκη σε συνεδρία του Καθηγητικού Συλλόγου του Παγκυπρίου Γυμνασίου ότι *«ο Μακαριώτατος είναι εναντίον της διευρύνσεως της Οργανώσεως ίνα λαβη αύτη και συντεχνιακόν χαρακτήρα... Ο Μακαριώτατος είπε ότι οι καθηγηταί εξευτελίζουν τους εαυτούς των με αυτό που θα κάνουν»*. Ο ίδιος ο Μακάριος διέψευσε κατηγορηματικά ότι ασπάζεται τέτοιες θέσεις. Σε συνάντηση που είχε με το ΚΔΣ της ΟΕΛΜΕΚ, σύμφωνα με τον Π. Παυλίδη, ανέτρεψε και άλλες εντυπώσεις (που είχαν δημιουργηθεί από ανακοινώσεις του ΜΕΕΣ) για αντιπαράθεσή του με την οργάνωση. Βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Ζ1, κιβ. XX (Αρχείο Παυλίδη) *«Εις συνεδρία»*. Επίσης, Φ.Α1β, κιβ.Ι, *«Συνεδρία, 19 Μαΐου 1960»*.

⁷⁸⁸ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ [Αταξινόμητοι φάκελοι] *«ΟΕΛΜΕΚ 1960 – Παγκύπριον Γυμνάσιον – 14 Μαΐου 1960»*

Ο ρόλος που είχαν διαδραματίσει πολλά μέλη της ηγεσίας της ΟΕΛΜΕΚ κατά την προηγούμενη περίοδο, τους έφερνε συχνά στο επίκεντρο της προσοχής. Αναπόφευκτα, μέσα στο ευρύτερο πολιτικό κλίμα αστάθειας και απουσίας δημοκρατικού βάθους, ήταν συνηθισμένο φαινόμενο οι δημόσιες αντιπαραθέσεις ή οι αμφισβητήσεις⁷⁸⁹. Η πολιτική δράση μελών της ηγεσίας, αλλά και η έξωθεν πολιτική ερμηνεία των πολιτικών επιλογών τους, απασχολούσαν επίμονα τα όργανα της ΟΕΛΜΕΚ, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου⁷⁹⁰. Έτσι, παράλληλα με τα πολλά επιμέρους συνδικαλιστικά προβλήματα, η οργάνωση επιδίωκε να ασκεί και «υψηλή πολιτική». Την παραδοξότητα της κατάστασης αντικατοπτρίζει και το εξής: Την ίδια περίοδο, ο μη επαναδιορισμός δεκάδων μελών της, την υποχρέωνε σε συνεχή εξέταση αιτημάτων για μικρά δάνεια προς εκπαιδευτικούς, που βρίσκονταν προ του φάσματος της πείνας⁷⁹¹.

Τόσο οι διαφωνίες Σπυριδάκι στην οιονεί επανίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ, όσο και οι όχι καλές διαπροσωπικές σχέσεις του με τον πρόεδρο και ηγετικά στελέχη της οργάνωσης⁷⁹², δημιούργησαν ένα πλέγμα καχυποψίας και αντιπαλότητας. Σημαντική πηγή διαφωνιών και συντήρησης των τριβών αποτελούσε η σύγκρουση προσωπικοτήτων: Η ισχυρή και συγκεντρωτική φυσιογνωμία του Κ. Σπυριδάκι, ερχόταν αντιμέτωπη με την επιθυμία των ηγετικών στελεχών της ΟΕΛΜΕΚ να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής⁷⁹³. Παράλληλα, ήθελαν να αναβαθμίσουν το κοινωνικό και πολιτικό τους κύρος ως πρόσωπα, πράγμα για το οποίο έβρισκαν εμπόδιο τον Κ. Σπυριδάκι⁷⁹⁴. Από τη μεταβατική περίοδο, η ηγεσία της ΟΕΛΜΕΚ επιδίωξε με επιθετικό τρόπο τη συμμετοχή εκπροσώπων της στο ΜΕΕΣ – και αργότερα στην ΕΚΣΚ – με αποτέλεσμα να υπάρξει σύγκρουση με τον Κ. Σπυριδάκι. Ο τελευταίος εμφανιζόταν έντονα ενοχλημένος από την

⁷⁸⁹ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1β, κιβ. Ι, «*Η' Συνεδρία 26. 9. 1960*». Βλέπε επίσης, *Εθνική*, 2 Σεπτεμβρίου 1960 και *Ελευθερία*, 2 Οκτωβρίου 1960. Χαρακτηριστικά, ο προεδρεύων της ΟΕΛΜΕΚ το 1960 Δρ Κυριάκος Χατζηϊωάννου, έγινε αντικείμενο έντονων δημόσιων κατηγοριών για την ποιότητα του πατριωτισμού του, επειδή – επικαλούμενος το καταστατικό της οργάνωσης – δε δέχθηκε προς συζήτηση θέμα υποστήριξης σε ακραία εθνικιστικού χαρακτήρα ψήφισμα άλλης οργάνωσης.

⁷⁹⁰ Για την πρώτη περίοδο βλέπε ενδεικτικά Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1β, κιβ. Ι, «*ΙΗ' Συνεδρία 26. 10. 1961*», Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι, «*Συμπληρωματικόν πρακτικόν στην Κ' Συνεδριαν 8. 11. 1962*», καθώς και τα σχετικά με το θέμα (π.χ. δια του Τύπου αντιπαραθέσεις με ανάμιξη του Κ. Σπυριδάκι και του Π. Παυλίδη) στα κεφάλαια 1 «*Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση*» και 3 «*Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης*».

⁷⁹¹ Παύλου, Π. *Δημόσιο Σχολείο – Οδηγίες Κρίσεως*, Προσάρτημα «*Οι επιλογές και ο ρόλος των εκπαιδευτικών Μέσης Εκπαίδευσης και της Οργάνωσής τους υπό το φως των εξελίξεων στο εσωτερικό και στο Κυπριακό κατά την περίοδο 1960-1967*», εκδόσεις Πάργα, Αθήνα 2008, σ. 147

⁷⁹² Βλέπε το κεφάλαιο 3 «*Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης*».

⁷⁹³ Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 75 - Ημερομηνίας 23.10. 1961*» και Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 77 - Ημερομηνίας 26.10. 1961*».

⁷⁹⁴ Παύλου, Π. *Δημόσιο Σχολείο – Οδηγίες Κρίσεως*, Προσάρτημα, ό.π., σ. 145-146

αμφισβήτηση προς τον ίδιο και το ΜΕΕΣ⁷⁹⁵. Αυτό τον ώθησε σε δηλώσεις και διοικητικά-πειθαρχικά μέτρα, που απαγόρευαν την ανάμιξη των εκπαιδευτικών στην πολιτική ζωή και τη διατύπωση απόψεων μέσω του Τύπου⁷⁹⁶.

Πριν, λοιπόν, την εγκαθίδρυση της Ανεξαρτησίας, το πλαίσιο σύγκρουσης είχε διαμορφωθεί⁷⁹⁷. Έτσι, όταν οι αποφάσεις της ΕΚΣΚ για το εργασιακό καθεστώς, τις μισθολογικές κλίμακες και το συνταξιοδοτικό των εκπαιδευτικών Μέσης, είτε καθυστερούσαν, είτε διαμορφώνονταν με τρόπο που δεν έβρισκε σύμφωνη την ΟΕΛΜΕΚ, η σύγκρουση ήταν αναμενόμενη. Στις 8 Μαρτίου 1961 είχαμε την πρώτη απεργία⁷⁹⁸. Η δημόσια αντιπαράθεση πριν και μετά απ' αυτήν πήρε χαρακτήρα έντονο⁷⁹⁹. Μερικές φορές συνοδευόταν από βαριές κατηγορίες, που άγγιζαν ζητήματα πέραν της Εκπαίδευσης – όπως το ζήτημα της στάσης του Κ. Σπυριδάκι την περίοδο 1955-59⁸⁰⁰. Η ένταση και οι αντιπαραθέσεις συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της τριετίας 1960-63⁸⁰¹. Αποκορύφωμα υπήρξε η πρωτοφανής για τα κυπριακά δεδομένα 11ήμερη απεργία του 1963 (4-14 Νοεμβρίου), που σε γενικές γραμμές είχε θετικό για τους εκπαιδευτικούς αποτέλεσμα⁸⁰². Στην όλη αντιπαράθεση και οι δύο πλευρές επικαλούνταν συχνά τον Μακάριο και επιδίωκαν χωριστές συναντήσεις μαζί του – για να ερμηνεύουν στη συνέχεια το αποτέλεσμα των συναντήσεων ως στήριξη στη δική της θέση η κάθε πλευρά. Πολυήμερες απεργίες πραγματοποιήθηκαν από την ΟΕΛΜΕΚ το 1967⁸⁰³ και το 1972 (που κράτησε σχεδόν ολόκληρο το Μάιο)⁸⁰⁴.

Την αντιπαράθεση Σπυριδάκι και εκπαιδευτικών οργανώσεων όξυνε και η γενικότερη φιλοσοφία του πρώτου για τη δομή και λειτουργία της εκπαιδευτικής διοίκησης. Κατά την περίοδο της συζήτησης του νομοσχεδίου για το ΓΕΠ, το κλίμα οξύνθηκε όταν, με παρέμβαση του Κ. Σπυριδάκι, η ΕΚΣΚ απέρριψε στο σύνολό του υπόμνημα της ΟΕΛΜΕΚ. Το νομοσχέδιο

⁷⁹⁵ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Α', Τεύχος 5, Ιούνιος 1960, σ. 228

⁷⁹⁶ Λυμπούρης, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, όπ.π., σ. 64-68

⁷⁹⁷ Κ.Α. Ε10/2/2-5 «*Επίσημα πρακτικά πρώτης συνεδρίας της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως (Κοινοτικής Βουλής) 31.8.1960*». Από την αρχή της πρώτης κιόλας συνεδρίας της ΕΚΣΚ, η σύγκρουση έγινε αισθητή με την έντονη αντιπαράθεση μεταξύ Κ. Σπυριδάκι και Δρα Χρ. Χαραλάμπους.

⁷⁹⁸ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, Λευκωσία 1961, σ. 6.

⁷⁹⁹ Κ.Α. Ε10/2/187-196 «*Επίσημα Πρακτικά 26ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – 16.3.1961*». Τα δύο βασικότερα αιτήματα των εκπαιδευτικών Μέσης που δεν ικανοποιήθηκαν, ήταν να γίνουν Κοινοτικοί υπάλληλοι και να αναβαθμιστούν μισθολογικά, από 1.1.1961.

⁸⁰⁰ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Ζ1, κιβ. ΧΧ (Αρχείο Παυλίδη), έγγραφα 11-21.

⁸⁰¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 15-17 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 12-13.

⁸⁰² Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 70-75

⁸⁰³ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 40-41

⁸⁰⁴ *Φιλελεύθερος*, 5 έως 28 Μαΐου 1972. Η απεργία λύθηκε μετά από προσωπική παρέμβαση του Προέδρου Μακαρίου. Βλέπε επίσης Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1971-1972*, Λευκωσία 1972, σ. 4.

εγκρίθηκε σε νόμο, χωρίς οποιαδήποτε υποχώρηση της Συνέλευσης στα αιτήματα των εκπαιδευτικών οργανώσεων⁸⁰⁵. Στο κενό θα πέσουν λίγο αργότερα και εισηγήσεις από μέλη της ΕΚΣΚ για διασφάλιση των εκπαιδευτικών από τυχόν αυθαιρεσίες των υπηρεσιακών οργάνων (για παράδειγμα του Πειθαρχικού Συμβουλίου)⁸⁰⁶. Η ένταση θα υποχωρήσει κάπως με τη συμφωνία για σύσταση μικτής εισηγητικής επιτροπής⁸⁰⁷. Η ΕΚΣΚ, όμως, θα τονίσει ότι στις επιτροπές της δε θα επιτρέπεται η παρουσία εκπροσώπων της ΟΕΛΜΕΚ, διότι «*αι Επιτροπαί δεν δύνανται να παραχωρήσουν εις την οργάνωσιν των καθηγητών μέρος της διοικητικής εξουσίας της Συνελεύσεως*»⁸⁰⁸. Στα τέλη του 1962, η ΕΚΣΚ αρνήθηκε να επανεξετάσει πτυχές του νόμου για το ΓΕΠ, παρά τις εκκλήσεις της ΟΕΛΜΕΚ⁸⁰⁹. Το ίδιο αγνοήθηκαν και οι αντιρρήσεις της για τις μισθολογικές κλίμακες των εκπαιδευτικών Μέσης το 1963⁸¹⁰. Όλα αυτά παγίωσαν το κλίμα δυσαρέσκειας της ΟΕΛΜΕΚ έναντι της ΕΚΣΚ – και προσωπικά κατά του προέδρου της Κ. Σπυριδάκι.

Μετά τα γεγονότα του 1963-64, η αντιπαράθεση ανατροφοδοτήθηκε από την επιθυμία της ηγεσίας της ΟΕΛΜΕΚ να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο σε πολιτικές πτυχές του εκπαιδευτικού ζητήματος. Η οργάνωση προωθούσε με θέρμη τη διαδικασία της «ένωσης από τα κάτω»⁸¹¹. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1964, το ΚΔΣ είχε αποφασίσει την ανάληψη πρωτοβουλιών για επίτευξη της «*αμέσου και ουσιαστικής Έκπαιδευτικής Ενώσεως*» Κύπρου-Ελλάδος⁸¹². Πέραν της πολιτικής διάστασης του θέματος, η ΟΕΛΜΕΚ επιδίωκε με αυτή την

⁸⁰⁵ Κ.Α. Ε10/2/400-407 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 16^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 31.1.1962*» [Δεύτερη Σύνοδος]. Βλέπε επίσης την ανταλλαγή επιστολών της Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως με την ΟΕΛΜΕΚ, όπου και οι δύο πλευρές αντιδικούν σε έντονο ύφος, στο Κ.Α. Ε10/14/30-31 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 16 Ημερομηνίας 1.3.1962*».

⁸⁰⁶ Κ.Α. Ε10/2/440-450 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 7.3.1962*» [Δεύτερη Σύνοδος] και Κ.Α. Ε10/2/452-460 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 22ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.3.1962*» [Δεύτερη Σύνοδος].

⁸⁰⁷ Όταν η επιτροπή αυτή συστάθηκε, η ΕΚΣΚ – μετά από εισήγηση του Κ. Σπυριδάκι – όρισε ως εκπροσώπους της μόνο μέλη του διοικητικού προσωπικού της. Βλέπε Κ.Α. Ε10/15/148 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 31^η Συνεδριάσις – Ημερομηνία 21.1. 1963*».

⁸⁰⁸ Κ.Α. Ε10/14/108 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 40^η, 25.6.1962*»

⁸⁰⁹ Κ.Α. Ε10/15/2-3 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 1^η Συνεδριάσις – Ημερομηνία 4. 10. 1962*». Η ΟΕΛΜΕΚ μετά απ' αυτό κήρυξε μονοήμερη προειδοποιητική απεργία και κατέφυγε – χωρίς αποτέλεσμα – στον υπουργό Εργασίας Τ. Παπαδόπουλο για να ενεργήσει μεσολαβητικά. Βλέπε Κ.Α. Ε10/15/6 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – Συνεδριάσις 2^α – Ημερομηνία 9. 10. 1962*» και Κ.Α. Ε10/15/15 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 4^η Συνεδριάσις – Ημερ. 16. 10. 1962*». Στην όλη αντιπαράθεση ο Κ. Σπυριδάκις έτυχε της στήριξης των Ελληνοκυπρίων υπουργών της κυβέρνησης (βλέπε Κ.Α. Ε10/15/22 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 6^η Συνεδριάσις – Ημερ. 23. 10. 1962*»).

⁸¹⁰ Κ.Α. Ε10/3 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 22ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 28.6.1963*» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 3-10

⁸¹¹ Χαραυγή, 4 Μαΐου 1965

⁸¹² Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ, Έτος Δ', Τεύχος 4, Λευκωσία 1964-65, σ. 7

τακτική να επιλύσει και το συνταξιοδοτικό πρόβλημα. Γι' αυτό και σε επιστολή του προς τον υπουργό Παιδείας, το ΚΔΣ ανέφερε: «Πιστεύομεν ότι η ουσιαστική Εκπαιδευτική Ένωσις Κύπρου-Ελλάδος εξυπηρετεί τον αγώνα του Κυπριακού λαού δια την Ένωσιν, προάγει την Κυπριακήν Παιδείαν και λύει τα πλείστα επαγγελματικά προβλήματα των καθηγητών»⁸¹³.

Η πρωτοβουλία της ΟΕΛΜΕΚ για επαφές και υπογραφή μνημονίου στην Αθήνα, καθώς και η αντιδικία δι' αλληλογραφίας και μέσω του Τύπου για το θέμα «εκπαιδευτική ένωση» ή «ταύτισις εκπαιδεύσεως», διατήρησαν σε υψηλούς τόνους την αντιπαράθεση μεταξύ των δύο πλευρών⁸¹⁴. Κάτι ιδιαίτερα εμφανές κατά την περίοδο που πρόεδρος της οργάνωσης ήταν ο Δρ Χρ. Χαραλάμπους και Γεν. Γραμματέας ο Γαβριήλ Μηνάς⁸¹⁵. Η ΟΕΛΜΕΚ επιδίωξε την ανάμιξη του Προέδρου Μακαρίου στην αντιδικία, κάνοντας λόγο για περιφρονητική και εκδικητική συμπεριφορά του Υ.Π.⁸¹⁶. Το κλίμα κινδύνευσε να φτάσει στην πλήρη ρήξη μετά από νέα προσπάθεια της ΟΕΛΜΕΚ να επιλύσει το συνταξιοδοτικό και το θέμα της εκπαιδευτικής ένωσης, με απευθείας επαφές με την ελληνική κυβέρνηση, στις αρχές του 1966⁸¹⁷. Όμως, μια συνάντηση του Κ. Σπυριδάκι με το σύνολο του ΚΔΣ της οργάνωσης, πέτυχε να αποτρέψει τη ρήξη και να δημιουργήσει κλίμα συνεννόησης – τουλάχιστον

⁸¹³ Κ.Α. Ε14/367/4-5 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Εκ του ΚΔΣ της ΟΕΛΜΕΚ – Τη 7^η Μαΐου 1965»

⁸¹⁴ Κ.Α. Ε14/367/8-11 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Προς τον Έντιμον Κύριον Υπουργόν Παιδείας – Τη 9^η Σεπτεμβρίου 1965» και Κ.Α. Ε14/367/20-21 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Υπουργείον Παιδείας – Ανακοίνωσις – Τη 6^η Νοεμβρίου 1965». Βλέπε επίσης Χαραυγή, 26 Ιουνίου 1965 και 17 Ιουλίου 1965 (δημοσιοποίηση υπομνήματος της ΟΕΛΜΕΚ προς το Υ.Π. για το θέμα). Υπήρξε νέος γύρος δημοσιευμάτων για τη θέση της ΟΕΛΜΕΚ για την εκπαιδευτική ένωση τον Σεπτέμβριο του 1965 (Χαραυγή, 25 Σεπτεμβρίου 1965) και για τα προβλήματα στην Εκπαίδευση λόγω της στάσης του υπουργού Παιδείας, με τις απαντήσεις και ανταπαντήσεις του Υ.Π. (Χαραυγή, 14 Οκτωβρίου 1965, 7 Νοεμβρίου 1965 και 14 Νοεμβρίου 1965, Φιλελεύθερος, 17 Μαρτίου 1966).

⁸¹⁵ Η έντονη πολιτική δραστηριότητα μελών της ηγεσίας της οργάνωσης, οδήγησε σε εσωτερική της πολιτικής κρίσης, δηλαδή σε μεταφορά της στο επίπεδο των οργάνων και των σχέσεων των ηγετικών στελεχών: Ο Γαβριήλ Μηνάς κατηγορήθηκε έντονα στο ΚΔΣ για αυθαίρετες τοποθετήσεις στο εθνικό θέμα, τις οποίες παρουσίαζε ως θέσεις της ΟΕΛΜΕΚ (Ελευθερία, 4 Μαρτίου 1966), ενώ ηγετικά στελέχη – αισθανόμενα παραγκωνισμένα – απείχαν συστηματικά από συνεδρίες των οργάνων (Γ. Αντωνιάδης, Χ. Λοϊζίδης, Κ. Χατζηστεφάνου – βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι «Πρακτικόν 18α 15. 3. 1966»). Υπήρξαν επίσης έντονες αντιδικίες για την υιοθέτηση ή μη ψηφισμάτων για το εθνικό θέμα (βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι «Πρακτικόν 7ον περιόδου 1965-66, 23. 11. 1965»). Ο ανταγωνισμός πατριωτικού λόγου και προσήλωσης στα εθνικά ιδανικά συμπάρεσυρε μεγάλη μερίδα των μελών της οργάνωσης και οδήγησε σε αποφάσεις που την απομόνωναν κοινωνικά (π.χ. μη συμμετοχή σε πανσυνδικαλιστικό εορτασμό της 1^{ης} Μαΐου, επειδή «αι πλείσται των συμμετεχουσών οργανώσεων ήσαν κομμουνιστικάί» – Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι «Βιβλίον Πρακτικόν 1966 – Συνεδρία 1^η, 28 Απριλίου 1966»).

⁸¹⁶ Κ.Α. Ε14/367/12-17 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Προς τον Μακαριώτατον Πρόεδρον της Κυπριακής Δημοκρατίας κ.κ. Μακάριον – Τη 9^η Οκτωβρίου 1965». Για την αιφνίδια – και θεωρούμενη ως εκδικητική – μετάθεση του ΓΓ της οργάνωσης Γ. Μηνά και του Ταμία Τ. Κάιζερ (και οι δύο έντονα δραστηριοποιημένοι πολιτικά, στην κατεύθυνση της επίτευξης της Ένωσης), βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι, «Πρακτικόν 4^{ον} περιόδου 1965-66, 18. 9. 1965» και Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι, «Πρακτικόν 8^{ον} περιόδου 1965-66, 10. 11. 1965».

⁸¹⁷ Σε υπόμνημα της προς τον υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η ΟΕΛΜΕΚ κατηγορούσε το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου για ανεξαρτησιακή πολιτική απόκλιση από την εθνική παιδεία και άφηνε αιχμές για αντικατάσταση των εθνικών ιδανικών «από καθαρώς προσωπολατρικής γραμμής» – εννοώντας την προσήλωση προς τον Μακάριο. Επρόκειτο για ένα από τα πρώτα κείμενα που προδιέγραφαν με σαφήνεια τον μετέπειτα διχασμό στη βάση της προσήλωσης προς το «εθνικό κέντρο» ή προς τον Μακάριο ως ενσάρκωτή του ανεξάρτητου κράτους. Βλέπε Κ.Α. Ε14/367/27-33 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Αντίγραφον υπομνήματος Ελλήνων Λειτουργών Μέσης Εκπαιδεύσεως Κύπρου, αποσταλέν την 3 Ιανουαρίου 1966 προς τον κ. Υπουργόν Εθνικής Παιδείας της Ελλάδος».

προσωρινά⁸¹⁸.

Όπως συνέβη και στο χώρο της Δημοτικής Εκπαίδευσης, τα γεγονότα του 1964 επηρέασαν και με έναν άλλον τρόπο τη λειτουργία των σχολείων Μέσης: Πολλοί εκπαιδευτικοί, με το νόμο για την ίδρυση της Εθνικής Φρουράς κρίθηκαν στρατεύσιμοι. Έτσι, μέχρι και κατά τη σχολική χρονιά 1966-67, παρατηρήθηκαν σοβαρές ελλείψεις στη στελέχωση των σχολείων, ενώ αναζητούνταν ακόμη τρόποι επίλυσης του προβλήματος. Για να δοθούν κάποιες – προσωρινές έστω – λύσεις, χρειάστηκε η προσωπική παρέμβαση του Προέδρου Μακαρίου⁸¹⁹.

Η επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα το 1967 και η κορύφωση της διαδικασίας ανατροπής της Μεταρρύθμισης του 1964, εσωτερίκευσαν για ένα διάστημα την κρίση στην ΟΕΛΜΕΚ. Αποτέλεσμα αυτής της εσωτερικής κρίσης ήταν και η καταγγελία του ΚΔΣ της οργάνωσης από το Επαρχιακό Γραφείο Πάφου για «ατολμίες και σιγήν» έναντι των τεκταινομένων. Το Ε.Γ. Πάφου της ΟΕΛΜΕΚ (με πρόεδρο τον Χ. Λοϊζίδη και ΓΓ τον Χρ. Σοφιανό, μετέπειτα υπουργό Παιδείας) διαχώρισε τη θέση του από το ΚΔΣ και ζήτησε όπως η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση συνεχίσει να εφαρμόζει τη Μεταρρύθμιση του 1964, αγνοώντας τις υποδείξεις της ελληνικής κυβέρνησης⁸²⁰. Στο ΚΔΣ επικράτησε η άποψη της συνέχισης της εκπαιδευτικής ταύτισης με την Ελλάδα⁸²¹. Αμέσως μετά, μάλιστα, επιδιώχθηκε στενότερη συνεργασία με τη στρατιωτική κυβέρνηση των Αθηνών: Μετά από σειρά επαφών με τον πρέσβη της Ελλάδας στη Λευκωσία, οργανώθηκε και πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 1967 πολυήμερη επίσκεψη του ΚΔΣ στην Αθήνα, για επαφές με τον υπουργό Εθνικής Παιδείας και υπηρεσιακούς παράγοντες⁸²². Κεντρικό θέμα της επίσκεψης ήταν το συνταξιοδοτικό.

⁸¹⁸ Κ.Α. Ε14/367/26-27 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Έκθεσις του Υπουργού Παιδείας προς τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου – 29 Ιανουαρίου, 1966»

⁸¹⁹ Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ, Έτος Ε΄, Τεύχος 5, Λευκωσία 1967, σ. 39-40

⁸²⁰ Φιλελεύθερος, Χαραυγή και Ελευθερία, 25 Αυγούστου 1967. Είχε προηγηθεί άρθρο του Τ. Χατζηδημητρίου στην εφημερίδα Κύπρος, 21 Αυγούστου 1967, με το οποίο καλούσε ΟΕΛΜΕΚ, ΠΟΕΔ και υπουργό Παιδείας να πάρουν θέση για την «αντιμεταρρύθμιση».

⁸²¹ Φιλελεύθερος, 31 Αυγούστου 1967 και Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2ε, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα και ανακοινωθέντα 1967-1968 – Ανακοινωθέν [χωρίς ημερομηνία]». Το ΚΔΣ σε ανακοίνωσή του αναφέρει ότι, οι όποιες διαφοροποιήσεις στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση από εκείνη της Ελλάδας, θα πρέπει να έχουν προηγουμένως την έγκριση του ΥΠΕΠΘ. Κατηγορεί το Ε.Γ. Πάφου της ΟΕΛΜΕΚ για παραβίαση του καταστατικού. Μεσολάβησε εσωτερική αλληλογραφία και επιστολή του ΓΓ της ΟΕΛΜΕΚ Πάφου προς το ΚΔΣ, το οποίο κατηγορήσε για αντιδημοκρατικότητα και έμμεση σύμπλευση με τη στρατιωτική κυβέρνηση, υποβάλλοντας παράλληλα την παραίτησή του. Βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2ε, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα και ανακοινωθέντα 1967-1968 – Προς Πρόεδρον και μέλη ΕΔΣ Πάφου – 28 Αυγούστου 1967» και Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2ε, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα και ανακοινωθέντα 1967-1968 – Προς κύριον Χρ. Σοφιανόν – 28 Αυγούστου 1967».

⁸²² Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2ε, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα και ανακοινωθέντα 1967-1968 – Εξοχότατον κύριον Πρέσβην της Ελλάδος – 6 Νοεμβρίου 1967» και Φιλελεύθερος, 5 Σεπτεμβρίου 1967. Βλέπε επίσης εκ των υστέρων επικρίσεις για τη χρηματοδότηση της επίσκεψης στη Χαραυγή, 4 Νοεμβρίου 1967.

Με αυτή την κίνηση, η ΟΕΛΜΕΚ πίεζε τον υπουργό Παιδείας για επίλυση του προβλήματος. Η στρατιωτική κυβέρνηση των Αθηνών αξιοποιούσε την κατάσταση για να διευρύνει την επιρροή της σε οργανωμένα σύνολα στη Λευκωσία. Στη συνάντηση με τον υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων στην Αθήνα, η ηγεσία της ΟΕΛΜΕΚ ζήτησε και έλαβε υποσχέσεις για παρέμβαση προς την κυπριακή κυβέρνηση, ώστε να επιλυθεί προς όφελός της το συνταξιοδοτικό. Ο υπουργός μεσολάβησε επίσης, προκειμένου να δεχτεί την αντιπροσωπεία σε συνάντηση ο πρωθυπουργός Κ. Κόλλιας και ο υφυπουργός Προεδρίας Θ. Παπακωνσταντίνου⁸²³. Τελικά, εκτός των πιο πάνω, η ηγεσία της οργάνωσης είχε επιπλέον συναντήσεις με τον υπουργό Οικονομικών, τον υφυπουργό Εξωτερικών, καθώς και πολλούς υπηρεσιακούς παράγοντες⁸²⁴. Η αυτοπεποίθηση που δημιουργήθηκε στους κόλπους της ΟΕΛΜΕΚ από την αντιμετώπιση της οποίας έτυχε στην Αθήνα, την ώθησε σε εξαγγελία επ' αόριστον απεργίας (για τις 25 Σεπτεμβρίου), αμέσως μετά την επιστροφή της⁸²⁵.

Η κυπριακή κυβέρνηση, σε μια προσπάθεια να δημιουργήσει ρήγμα στη συνεργασία ΟΕΛΜΕΚ – Αθηνών, κατέθεσε την ίδια μέρα νομοσχέδιο στη Βουλή για το συνταξιοδοτικό, το οποίο ψηφίστηκε αυθημερόν⁸²⁶. Παρά τις εκκλήσεις Μακαρίου και τις μεσολαβητικές παρεμβάσεις υπουργών, η ΟΕΛΜΕΚ συνέχισε μέχρι τις 11 Οκτωβρίου 1967 την απεργία, επικαλούμενη εκκρεμότητες στο νόμο και μη ικανοποίηση κάποιων επιμέρους αιτημάτων της⁸²⁷. Η απεργία λύθηκε μόνο όταν ορίστηκε συνάντηση με τον Πρόεδρο Μακάριο – με υπόσχεση θετικής αντίκρουσης όλων των αιτημάτων. Στη συνάντηση, αφού παρακάμφθηκε εντελώς ο υπουργός Παιδείας, ο Μακάριος αποδέχθηκε όλα τα αιτήματα της οργάνωσης⁸²⁸. Η ΟΕΛΜΕΚ είχε επιτύχει να αξιοποιήσει πλήρως την κατάσταση: τόσο τη γενικότερη πίεση που υφίστατο η κυβέρνηση από την Αθήνα, όσο και την απομόνωση στην οποία βρισκόταν ο Κ. Σπυριδάκης. Επιπλέον, εμφανίστηκε να διαθέτει πολιτική ισχύ και δυνατότητα να διαδραματίζει πολιτικό ρόλο. Γι' αυτούς τους λόγους, συνέχισε τις επισκέψεις στην Αθήνα και τις επαφές με τον υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ακόμη και όταν ήταν προφανές ότι δεν υπήρχε επί τάπητος σημαντικό θέμα προς συζήτηση⁸²⁹.

⁸²³ *Φιλελεύθερος*, 13 Σεπτεμβρίου 1967

⁸²⁴ *Φιλελεύθερος*, 15 και 19 Σεπτεμβρίου 1967

⁸²⁵ *Αλήθεια*, 25 Σεπτεμβρίου 1967

⁸²⁶ Νόμος 56/1967 («Νόμος περί Συντάξεων καθηγητών των δημοσίων σχολείων Μέσης και Ανωτέρας Εκπαιδεύσεως»). Ακολούθησαν οι τροποποιητικοί νόμοι 1/1970, 19/1971 και 66/1973.

⁸²⁷ *Φιλελεύθερος*, 26 Σεπτεμβρίου – 12 Οκτωβρίου 1967

⁸²⁸ *Φιλελεύθερος*, 11 και 12 Οκτωβρίου 1967. Ο ενοποιημένος νόμος για το συνταξιοδοτικό όλων των εκπαιδευτικών, θεωρήθηκε ότι έλυσε οριστικά όλα τα ζητήματα με τις τροποποιήσεις που ψήφισε η Βουλή των Αντιπροσώπων το Μάιο του 1971. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 9 Μαΐου 1971.

⁸²⁹ *Φιλελεύθερος*, 21, 23 Απριλίου και 15 Μαΐου 1971. Η ηγεσία της ΠΟΕΔ και της ΟΕΛΜΕΚ μετέβησαν σχεδόν ταυτόχρονα στην Αθήνα για επαφές, χωρίς συγκεκριμένα ατζέντα. Η ηγεσία της ΟΕΛΜΕΚ είχε επαφές «με υπουργούς» - περιλαμβανομένου του ΥΠΕΠΘ – για τα αποτελέσματα των οποίων δήλωνε ότι ήταν στη διάθεση

Σε συνδικαλιστικό επίπεδο, η οργάνωση πέτυχε να ικανοποιήσει αρκετά από τα αιτήματά της στις αρχές της δεκαετίας του 1970, έχοντας οικοδομήσει καλή συνεργασία με τον υπουργό Παιδείας Φρίξο Πετρίδη⁸³⁰. Σε πολιτικό επίπεδο, η ηγεσία της ΟΕΛΜΕΚ συνέχισε να επιθυμεί να διαδραματίζει γενικότερο ρόλο στις εξελίξεις. Στελέχη της συντάσσονταν ενεργά με συγκεκριμένες πολιτικές παρατάξεις. Όμως, την περίοδο 1973-74, η πλειονότητα της ηγεσίας κράτησε αποστάσεις, τόσο από την πολιτική της δικτατορίας των Αθηνών, όσο και από τη δράση της ΕΟΚΑ Β' του στρατηγού Γ. Γρίβα. Αυτό τη διαφοροποίησε από την ηγεσία της ΠΟΕΔ και δημιούργησε άλλη μια εστία τριβών μεταξύ των δύο οργανώσεων. Κάποια από τα στελέχη της ΟΕΛΜΕΚ, βέβαια, συντάχθηκαν ανοιχτά με την Αθήνα και/ή την ΕΟΚΑ Β'. Διαμαρτυρήθηκαν δε ότι, λόγω των πολιτικών τους πεποιθήσεων, η διοίκηση τους είχε θέσει υπό διωγμό στις προαγωγές και στις μεταθέσεις⁸³¹. Τον Ιούλιο του 1974, 31 μέλη της οργάνωσης θα απολυθούν με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, για ανάμειξη σε παράνομες δραστηριότητες κατά της Δημοκρατίας⁸³².

Κατά την περίοδο 1972-74, υποχώρησαν αισθητά και οι επαφές της ΟΕΛΜΕΚ με την ΟΛΜΕ. Η επιφυλακτικότητα ήταν αμοιβαία. Το *Δελτίον* που εξέδιδε η ΟΛΜΕ, απέφευγε συστηματικά αυτή την περίοδο την οποιαδήποτε αναφορά στην Κύπρο, ακόμη και όταν επρόκειτο για «ουδέτερες», πολιτικά ή εκπαιδευτικά, εξελίξεις και ειδήσεις. Μοναδική εξαίρεση, το πρωτοσέλιδο (ολόκληρη η σελίδα) εκθιαστικό για τον Γ. Γρίβα κείμενο, με την ευκαιρία του θανάτου του⁸³³. Το Δ.Σ. της ΟΛΜΕ που προέκυψε μετά την πτώση της δικτατορίας, αναγνώρισε το πάγωμα σχέσεων και την ανάγκη για «επανασύνδεση των σχέσεων που διατάραξε η δικτατορία»⁸³⁴. Είχαν προηγηθεί δημοσιεύματα συμπαραράστασης για την τουρκική εισβολή και εξαγγελία εράνου στα σχολεία όλης της χώρας⁸³⁵.

Πάντως, η ΟΕΛΜΕΚ κατάφερε να διατηρήσει το αυξημένο κύρος και την πρόσβασή της στους μηχανισμούς της εκτελεστικής εξουσίας στην Κύπρο. Δεν ήταν λίγες οι φορές – ακόμη και την περίοδο 1973-74 – που η αδυναμία του Υ.Π. ή του Υπουργείου Οικονομικών να ικανοποιήσουν αιτήματά της, οδηγούσε σε επανειλημμένες και πολύωρες συναντήσεις με τον ίδιο τον Μακάριο. Τον Ιούνιο του 1974, στις παραμονές του πραξικοπήματος και ενώ υπήρχαν πολλά κρίσιμα πολιτικά ζητήματα ανοιχτά (προσπάθειες επανέναρξης συνομιλιών στο

του Προέδρου και του υπουργού Παιδείας να τους ενημερώσει δια ζώσης.

⁸³⁰ *Φιλελεύθερος*, 13 Σεπτεμβρίου 1970

⁸³¹ *Φιλελεύθερος*, 10 Οκτωβρίου 1973

⁸³² *Η Μάχη*, 2 και 11 Ιουλίου 1974

⁸³³ *Δελτίον* [ΟΛΜΕ], Έτος ΚΔ', Τεύχος 406-407, 1-15 Φεβρουαρίου 1974, σ. 1

⁸³⁴ *Πληροφοριακό ΔΕΛΤΙΟ* [ΟΛΜΕ], Έτος ΚΣΤ', Τεύχος 453, 15 Μαΐου 1976, σ. 8

⁸³⁵ *Δελτίον* [ΟΛΜΕ], Έτος ΚΕ', Τεύχος 416-417, 1-10 Σεπτεμβρίου 1974, σ. 19 και Έτος ΚΕ', Τεύχος 418, 1 Οκτωβρίου 1974, σ. 13 και 25-31.

Κυπριακό, ένταση στο Αιγαίο, κορύφωση δράσης ΕΟΚΑ Β' και δυνάμεων ασφαλείας, κρίση στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας), ο Μακάριος είχε συνάντηση διάρκειας τεσσάρων ωρών με το ΚΔΣ της ΟΕΛΜΕΚ, για ικανοποίηση συνδικαλιστικών αιτημάτων. Η συνάντηση θεωρήθηκε ως κάτι το συνηθισμένο και δημοσιεύτηκε ως μονόστηλο στον Τύπο⁸³⁶.

(Γ) Οι σχέσεις και η συνεργασία μεταξύ ΠΟΕΔ και ΟΕΛΜΕΚ

Οι σχέσεις μεταξύ ΠΟΕΔ και ΟΕΛΜΕΚ, κινήθηκαν σε μεγάλο βαθμό στον αστερισμό της καχυποψίας, αντανακλώντας τα αισθήματα μεταξύ των δύο τάξεων εκπαιδευτικών, όπως παρατέθηκαν πιο πάνω. Από νωρίς, αναπτύχθηκε μια διεγκυστίδα μεταξύ των δύο, με την ΠΟΕΔ να επιδιώκει τη μισθολογική – και γενικότερη – εξίσωση των εκπαιδευτικών των δύο βαθμίδων, και την ΟΕΛΜΕΚ να επιδιώκει τη διατήρηση της μισθολογικής – και ευρύτερης – διαφοροποίησης⁸³⁷. Η αντιπαράθεση έπαιρνε έντονο χαρακτήρα και μέσα στις συνεδρίες της ΕΚΣΚ, όπου υποστηρικτές των δύο οργανώσεων (κατά κανόνα προερχόμενοι από τις τάξεις τους), επιχειρηματολογούσαν ανοιχτά υπέρ της μίας εκ των δύο θέσεων⁸³⁸. Στις αρχές του 1961, ο προερχόμενος από την ΠΟΕΔ Ι. Χαρμαντάς, με δήλωσή του στην ΕΚΣΚ προκάλεσε σοβαρή κρίση στις σχέσεις των δύο οργανώσεων⁸³⁹: Ανέφερε ότι, αφού «*βλέπει μεγάλην ανισότητα μεταξύ διδασκάλων και καθηγητών, ζητά αντί να ανέλθουν [μισθολογικά] οι διδάσκαλοι, να κατέλθουν οι καθηγηταί*»⁸⁴⁰. Η κρίση αυτή συντηρήθηκε με μετέπειτα δηλώσεις του ιδίου, αλλά και με επίσημες θέσεις που η ΠΟΕΔ υπέβαλε στην ΕΚΣΚ για εξίσωση των εκπαιδευτικών Δημοτικής και Μέσης και σε άλλα ζητήματα (όπως ήταν εκείνο του ορίου αφυπηρέτησης, ιδιαίτερα των γυναικών)⁸⁴¹. Ως σημαντικό μέσο για αναβάθμιση του κύρους

⁸³⁶ Φιλελεύθερος, 7 Ιουνίου 1974

⁸³⁷ Η προσπάθειες του εκάστοτε ΚΔΣ της ΟΕΛΜΕΚ να διατηρήσει με σαφήνεια τις διαχωριστικές γραμμές σε επαγγελματικό επίπεδο (συνδέοντάς το άμεσα με ζητήματα κύρους), ήταν εμφανής σε πλήθος εγγράφων της οργάνωσης. Βλέπε χαρακτηριστικά *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Ε', Τεύχος 5, Λευκωσία 1967, σ. 15-17.

⁸³⁸ Κ.Α. Ε10/2/241-243 «*Πρακτικά 34^{ης} Συνεδρίασεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.5.1961*»

⁸³⁹ Η δήλωση δεν υπάρχει αυτούσια στα πρακτικά της ΕΚΣΚ, αλλά μόνο στα πρακτικά συνεδρίας της ΟΕΛΜΕΚ (Αρχειό ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, Ε' Συνεδρία ΚΔΣ, 13.2.1961). Δε διαψεύστηκε όμως από οποιαδήποτε πλευρά.

⁸⁴⁰ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, Ε' Συνεδρία ΚΔΣ, 13.2.1961. Στην Επιτροπή Παιδείας της ΕΚΣΚ, ο Ι. Χαρμαντάς επιδίωξε και πέτυχε να υιοθετηθεί η θέση «*όπως οι πρωτοδιοριζόμενοι διδάσκαλοι διορίζονται με τον μισθόν των πρωτοδιοριζομένων καθηγητών της τρίτης τάξεως*». Βλέπε Κ.Α. Ε 10/8 «*Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΕ' - Παρασκευή, 3.2.1961*» και Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής & Διοικήσεως – Συνεδριάσεις Μ' - Ημερομηνίας 5. 4. 1961*».

⁸⁴¹ Κ.Α. Ε10/14/55 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 23^η Ημερομηνίας 5.4.1962*». Το πρόβλημα όξυνε δήλωσή του Ι. Χαρμαντά στην ολομέλεια της ΕΚΣΚ ότι, η τελική νομοθετική ρύθμιση των μισθολογικών κλιμάκων δασκάλων και εκπαιδευτικών Μέσης, αντικείται στο πνεύμα της Επιτροπής Παιδείας. Αυτό γιατί η Επιτροπή Παιδείας «*απέβλεπεν εις ομοιόμορφον και ισολογισμένην λύσιν των εκπαιδευτικών προβλημάτων των σχετιζομένων προς τους διδασκάλους και τους καθηγητάς*». Η τοποθέτηση ερμηνεύτηκε ως νέα πίεση για μείωση των μισθών των καθηγητών, εφόσον προς συζήτηση εκείνη τη στιγμή βρίσκονταν μόνο οι μισθολογικές κλίμακες των εκπαιδευτικών Μέσης. Βλέπε Κ.Α. Ε10/3/32-33 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδρίασεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963*» [Τρίτη Σύνοδος].

των εκπαιδευτικών Δημοτικής και διευκόλυνση των διεκδικήσεών της, η ηγεσία της ΠΟΕΔ θεωρούσε την επέκταση της φοίτησης στην ΠΑΚ σε τριετή – θέση την οποία πιεστικά προέβαλλε⁸⁴².

Ακόμη και όταν είχαν μεσολαβήσει περίοδοι ύφεσης της καχυποψίας και οικοδομούνταν ισχυρά πλαίσια συνεργασίας, το ζήτημα της σύγκρισης συνθηκών εργασίας και μισθολογίου επανερχόταν. Έτσι, ενώ το Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 1966, αναλήφθηκαν νέες πρωτοβουλίες για συνεργασία σε ευρύ φάσμα θεμάτων (πολιτιστικά, εκπαιδευτικά, συνδικαλιστικά)⁸⁴³, σε υπόμνημά της το 1967 η ΠΟΕΔ ανέσυρε παραδοχή του Κ. Σπυριδάκι ότι οι δάσκαλοι αδικούνται (1961). Με επιθετικό τόνο, ανάλωνε το μεγαλύτερο μέρος του υπομνήματος στην παράθεση συγκριτικών στοιχείων, με τους όρους εργασίας και το μισθολόγιο των εκπαιδευτικών Μέσης⁸⁴⁴. Το 1971 οι σχέσεις των δύο οργανώσεων έφτασαν στο ναδίρ με αλληπάλληλες ανακοινώσεις στον Τύπο. Η ΟΕΛΜΕΚ κατάγγελλε την ΠΟΕΔ ότι επιχειρεί εξίσωση δασκάλων και καθηγητών Μέσης χρησιμοποιώντας ως βατήρα την Ελλάδα, η δε ΠΟΕΔ την ΟΕΛΜΕΚ ότι της επιτίθεται άδικα και ότι υποσκάπτει την εικόνα της Εκπαίδευσης της Ελλάδας⁸⁴⁵.

Παρόλα τα πιο πάνω, υπήρξαν περίοδοι κατά τις οποίες οι ηγεσίες των δύο οργανώσεων θεωρούσαν ότι η στενή συνεργασία μεταξύ τους θα ενίσχυε τη θέση τους. Τέτοιες προσεγγίσεις είχαν εμφανιστεί από νωρίς (αρχές του 1961), χωρίς να είναι εξαρχής κυρίαρχες⁸⁴⁶. Όταν τελικά επικρατούσε αυτή η προσέγγιση, οι κινήσεις συντονισμού αποκτούσαν αλματώδη δυναμική. Χαρακτηριστική ήταν η τιτλοφόρηση του θέματος στην ημερήσια διάταξη της έκτακτης Γενικής Συνέλευσης της ΟΕΛΜΕΚ, της 6^{ης} Οκτωβρίου 1963: «*Θέμα Γ': Συνεργασία μετά της ΠΟΕΔ – Ηνωμένοι οι εκπαιδευτικοί αποτελούν τεραστίαν δύναμιν*»⁸⁴⁷. Η προώθηση αυτής της συνεργασίας θεσμοθετήθηκε με τη σύσταση «Μικτής Επιτροπής ΟΕΛΜΕΚ-ΠΟΕΔ» τον Οκτώβριο του 1963. Η επιτροπή δε θα ήταν κάτι το αξιοσημείωτο, αν η σύστασή της δε συνοδευόταν από εκτεταμένες εξουσίες που της εκχώρησαν οι ηγεσίες των δύο οργανώσεων. Οι εξουσίες αυτές την καθιστούσαν ένα είδος δευτεροβάθμιου εκπαιδευτικού οργάνου: (α) Συζητούσε θέματα κοινού ενδιαφέροντος και

⁸⁴² Κ.Α. Ε10/14/76 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 29^η Ημερομηνίας 3.5.1962»

⁸⁴³ Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ, Έτος Ε', Τεύχος 5, Λευκωσία 1967, σ. 32 και 35

⁸⁴⁴ Κ.Α. Ε14/470/1-5 «Αλληλογραφία μετά της ΠΟΕΔ – Παγκύπρια Οργάνωσις Ελλήνων Διδασκάλων – Υπόμνημα επί του οικονομικού των διδασκάλων – τη 11^η Αυγούστου 1967»

⁸⁴⁵ Φιλελεύθερος, 23 έως 29 Ιουνίου 1971

⁸⁴⁶ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1β, κιβ.Ι, «Ε' Συνεδρία – 13. 2. 1961». Το μέλος του ΚΔΣ Τ. Κάιζερ εισηγάει «την σύμψηξιν Συνομοσπονδίας Εκπαιδευτικών Οργανώσεων», ενώ άλλο μέλος, ο Γ. Χατζηνικολάου, αναφέρει ότι «αργά ή γρήγορα θα αποτελούμεν ενιαίαν οργάνωσιν».

⁸⁴⁷ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Ανακοίνωση 27.9.1963»

αποφάσιζε, χωρίς προηγούμενη διαβούλευση με τα όργανα των δύο οργανώσεων. (β) Οι αποφάσεις της δεν ήσαν υπό την αίρεση των οργάνων της ΟΕΛΜΕΚ και της ΠΟΕΔ, αλλά αντίθετα, τα ΚΔΣ των δύο οργανώσεων παρέπεμπαν για τελική έγκριση στην επιτροπή τις κατ' αρχήν θέσεις τους σε κοινού ενδιαφέροντος θέματα. (γ) Η οκταμελής αυτή Μικτή Επιτροπή (4+4) είχε το δικαίωμα κατά την κρίση της επαφών, διαβουλεύσεων και συμφωνιών με την εργοδοτική πλευρά και ιδιαίτερα με την ΕΚΣΚ⁸⁴⁸.

Την ίδια περίοδο πραγματοποιήθηκαν και οι πρώτες Πανεκπαιδευτικές Συνελεύσεις των μελών της ΟΕΛΜΕΚ και της ΠΟΕΔ, για λήψη αποφάσεων πάνω σε κρίσιμα θέματα. Μετά από κοινή συζήτηση, τα μέλη ή οι αντιπρόσωποι των δύο οργανώσεων αποφάσιζαν χωριστά με μυστική ψηφοφορία για κάθε θέμα. Χαρακτηριστική ήταν η συνέλευση αυτού του τύπου της 27^{ης} Οκτωβρίου 1963 (όπου με μεγάλη πλειοψηφία λήφθηκε απόφαση για κοινή απεργία για το συνταξιοδοτικό, η οποία κράτησε 11 μέρες)⁸⁴⁹. Επίσης, της 16^{ης} Νοεμβρίου 1963 «*προς εξέτασιν της καταστάσεως της προκυψάσης κατόπιν της εκκλήσεως του Μακαριωτάτου Προέδρου προς τας δύο εκπαιδευτικές οργανώσεις ΟΕΛΜΕΚ και ΠΟΕΔ περί αναστολής της απεργίας*»⁸⁵⁰.

Οι κοινές αυτές δράσεις των δύο οργανώσεων ατόνησαν στη συνέχεια, όμως όποτε κρινόταν σκόπιμο, επανέρχονταν σε κοινά διαβήματα και συντονισμένες ενέργειες. Συχνά εξέδιδαν ανακοινώσεις συμπαράστασης, ενώ το Σεπτέμβριο του 1967 η ΠΟΕΔ εξήγγειλε μονοήμερη απεργία συμπαράστασης προς την ΟΕΛΜΕΚ (η οποία απεργούσε για το συνταξιοδοτικό των εκπαιδευτικών Μέσης)⁸⁵¹.

Εκεί όπου οι δύο οργανώσεις έκριναν ότι κάποια αιτήματά τους θα προωθούνταν καλύτερα, προχωρούσαν σε συνεργασία και με άλλες συνδικαλιστικές οργανώσεις. Τέτοια ήταν η περίπτωση του αιτήματος για 13^ο μισθό, όπου συνεργάστηκαν με την Παγκύπρια Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων (ΠΑΣΥΣΥ), στις αρχές της δεκαετίας του 1970⁸⁵². Βέβαια, όπως και στην περίπτωση των εκάστοτε συνεργασιών μεταξύ τους, έτσι και στις

⁸⁴⁸ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «*Συνεδρία ΚΔΣ 26.9.1963*» και «*Συνεδρία ΚΔΣ 9.10.1963*»

⁸⁴⁹ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «*Πρακτικόν 20^{ον} περιόδου 1963-64, 27.10.1963*»

⁸⁵⁰ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «*Πρακτικόν 21^{ον} περιόδου 1963-64, 30.10.1963*». Τον ίδιο μήνα πραγματοποιήθηκαν κοινές συνεδριάσεις των ΚΔΣ των δύο Οργανώσεων με ανώτερους λειτουργούς του ΥΠΕΠΘ Ελλάδας, όπου συμφωνήθηκε να ασκηθούν παράλληλες πιέσεις προς την Κυπριακή Κυβέρνηση για τα θέματα της οργάνωσης του Γραφείου Παιδείας, τις συντάξεις, τις ώρες εργασίας και την κατάταξη των εκπαιδευτικών. Βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «*Πρακτικόν 31^{ον} περιόδου 1963-64, 27.11.1963*» και Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «*Πρακτικόν 32^{ον} περιόδου 1963-64, 12.12.1963*».

⁸⁵¹ *Φιλελεύθερος*, 27 Σεπτεμβρίου 1967

⁸⁵² *Φιλελεύθερος*, 10 Οκτωβρίου 1970

περιπτώσεις συνεργασίας με τρίτες συνδικαλιστικές οργανώσεις, η πιθανότητα έντονης διαφωνίας και ρήξης ήταν πάντοτε επί θύραις⁸⁵³.

(Δ) Η Μέση Τεχνική και η Ιδιωτική Εκπαίδευση – Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση

Η έμφαση που δόθηκε από τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας στην ανάπτυξη της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, δημιούργησε μια επαρκή μάζα εκπαιδευτικών, ώστε να αρχίσουν οι σκέψεις και συζητήσεις για ίδρυση συνδικαλιστικής οργάνωσης. Αρχικά – ήδη από το 1960 – **οι εκπαιδευτικοί Μέσης Τεχνικής Εκπαίδευσης** εντάχθηκαν στην Παγκύπρια Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων ως κλαδική επιτροπή, με την επωνυμία ΟΛΤΕΚ⁸⁵⁴. Ο Κ. Σπυριδάκης δεν ήθελε το διαχωρισμό της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης από τη Μέση Γενική και αυτό αντανακλούσε και στη στάση του έναντι του θέματος χωριστής συνδικαλιστικής οργάνωσης⁸⁵⁵. Έτσι, τηρούσε αρνητική στάση στην απόφαση των εκπαιδευτικών Τεχνικής να ακολουθήσουν διαφορετικό δρόμο από εκείνον της ΟΕΛΜΕΚ. Στα τέλη του 1961 αρνήθηκε τη συζήτηση υπομνήματος εκ μέρους των καθηγητών Τεχνικών Σχολών, σημειώνοντας: «Δεν αναγνωρίζεται ιδιαίτερα οργάνωσις των καθηγητών των Τεχνικών Σχολών. Ούτοι δύνανται να υποβάλλουν τα αιτήματά των μέσω της ΟΕΛΜΕΚ»⁸⁵⁶.

Ο διοικητικός διαχωρισμός της Μέσης Τεχνικής από τη Μέση Γενική, με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας το 1965, υποχρέωσε την ηγεσία του Υπουργείου να αναγνωρίσει την ΟΛΤΕΚ και να συνδιαλέγεται μαζί της. Με τη θεσμοθέτηση της ΜΕΠΕΥ το 1967, η ΟΛΤΕΚ εκπροσωπούσαν πλέον επισήμως με δύο αντιπροσώπους (έναντι τριών της ΠΟΕΔ και τριών της ΟΕΛΜΕΚ), σε ένα όργανο διαλόγου μεταξύ κρατικών υπηρεσιών και εκπαιδευτικών οργανώσεων. Αυτό συνέβαλε και στο να ωριμάσουν οι σκέψεις για δημιουργία αυτόνομης εκπαιδευτικής οργάνωσης. Έτσι, στις 11 Μαΐου 1969, πραγματοποιήθηκε στη Λευκωσία η ιδρυτική συνέλευση της ΟΛΤΕΚ ως ανεξάρτητης εκπαιδευτικής οργάνωσης. Στη συνέλευση ήταν παρόντες 26 εκπαιδευτικοί, σε ένα σύνολο 91 δυνάμει μελών⁸⁵⁷. Με το νόμο 10/1969, η οργάνωση κατοχυρώθηκε νομικά.

⁸⁵³ Φιλελεύθερος, 11 και 12 Φεβρουαρίου 1972. Αλληλοκατηγορίες μεταξύ ΠΑΣΥΔΥ και ΟΕΜΕΚ για τη στάση που η κάθε οργάνωση τήρησε στο θέμα του 13^{ου} μισθού. Είχε προηγηθεί αντιπαράθεση των οργανώσεων με την κυβέρνηση, πριν την τελική παρέμβαση Μακαρίου με συμβιβαστική πρόταση (βλέπε Φιλελεύθερος, 3, 8 και 12 Ιανουαρίου 1972). Ανάλογες ανταλλαγές επικριτικών ανακοινώσεων είχαμε και το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς (βλέπε Φιλελεύθερος, 18 Δεκεμβρίου 1972).

⁸⁵⁴ Οργάνωση Λειτουργών Τεχνικής Εκπαίδευσης Κύπρου.

⁸⁵⁵ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁸⁵⁶ Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 82 - Ημερομηνίας 20.11.1961»

⁸⁵⁷ Υπουργείον Παιδείας, Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966), Λευκωσία 1967, σ. 43

Η ΟΛΤΕΚ συνεργαζόταν αρμονικά με την ΟΕΛΜΕΚ (και δευτερευόντως με την ΠΟΕΔ), όπου υπήρχαν κοινά συμφέροντα και επιδιώξεις. Πιο αισθητή έγινε η παρουσία της μετά το 1974, με τη δεύτερη φάση ανάπτυξης της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, οπότε και έφτασε να αριθμεί πέραν των 400 μελών.

Οι λίγοι αριθμητικά εκπαιδευτικοί Μέσης που εργάζονταν σε **ιδιωτικά σχολεία**, ίδρυσαν το 1960 την Παγκύπρια Οργάνωση Ελλήνων Λειτουργών Ιδιωτικής Μέσης Εκπαίδευσης (ΠΟΕΛΙΜΕ). Με την ανάπτυξη της ιδιωτικής εκπαίδευσης στα τέλη της δεκαετίας του 1960, τα μέλη της αυξήθηκαν, αλλά δεν ξεπέρασαν κατά πολύ τα 100. Συνεργαζόταν – ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια της ίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας – με την ΟΕΛΜΕΚ, όπου κρινόταν ότι υπήρχαν κοινοί στόχοι. Τοποθετούνταν σταθερά υπέρ της δημιουργίας ενιαίου εκπαιδευτικού φορέα, στον οποίο να συμμετέχουν όλες οι εκπαιδευτικές οργανώσεις⁸⁵⁸.

Στο χώρο της **Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης**, οι δύο σημαντικές οργανώσεις έκαναν την εμφάνισή τους μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Το 1924 είχε ιδρυθεί η «Οργάνωση Δασκάλων», χωρίς όμως σημαντική δράση και παρουσία κατά τις επόμενες δεκαετίες. Η «Τουρκοκυπριακή Συνδικαλιστική Οργάνωση Δασκάλων» (KTÖS) και η «Τουρκοκυπριακή Συνδικαλιστική Οργάνωση Εκπαιδευτικών Μέσης» (KTOEÖS) ιδρύθηκαν στη Λευκωσία το 1968. Είχαν εξαρχής ριζοσπαστικό χαρακτήρα και πολύ σύντομα έδωσαν το στίγμα τους με κινητοποιήσεις. Ο κύριος κορμός των εκπαιδευτικών Μέσης είχε σπουδάσει στην Τουρκία κατά την περίοδο της ανάπτυξης των κινημάτων της Αριστεράς και του Διεθνισμού. Έντονα επηρεασμένοι από αυτά, επιδίωκαν δυναμική παρέμβαση στην πολιτική. Γι' αυτό και υπήρξαν τα κατεξοχήν ιδρυτικά στελέχη του κόμματος της Αριστεράς (CTP), το οποίο κυριαρχεί στο χώρο μέχρι σήμερα⁸⁵⁹. Το 1970 κήρυξαν την πρώτη τους απεργία, με αιτήματα συνδικαλιστικά (μισθολογικό, διαδικασία διορισμών και μεταθέσεων) αλλά και πολιτικά – αντιδρώντας σε αυτό που θεωρούσαν ως αυθαιρεσίες της διοίκησης υπό τον νέο ισχυρό άντρα Ραούφ Ντενκτάς⁸⁶⁰. Η απάντηση του καθεστώτος ήταν τιμωρητική για τους εκπαιδευτικούς⁸⁶¹. Το 1971, η σημαντική κοινωνική και πολιτική δραστηριοποίηση – ιδιαίτερα των εκπαιδευτικών Δημοτικής – οδήγησε στη χρήση βίας εναντίον τους από «παρακρατικές» ομάδες του καθεστώτος Ντενκτάς⁸⁶².

Σταδιακά – και κυρίως μετά το 1974 – αυτό το ρεύμα θα πάρει χαρακτήρα

⁸⁵⁸ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, «Ε' Συνεδρία - 13. 2. 1961»

⁸⁵⁹ Συνέντευξη Niyazi Kizilyiürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 13.

⁸⁶⁰ *Φιλελεύθερος*, 27 Ιανουαρίου και 3 Φεβρουαρίου 1970

⁸⁶¹ *Φιλελεύθερος*, 19 Σεπτεμβρίου 1970

⁸⁶² *Halkin Sesi*, 14 Μαΐου 1971

συντριπτικής κυριαρχίας της Αριστεράς στις δύο εκπαιδευτικές οργανώσεις. Παράλληλα, θα επικρατήσουν οι τάσεις για απεξάρτηση από την Τουρκία, τόνωση της κυπριακής – αντί της τουρκικής – ταυτότητας και συμφιλίωση με τους Ελληνοκύπριους. Το γεγονός αυτό δεν άφησε ανεπηρέαστη τη διδακτική πράξη και τις στάσεις που διαχέονταν στα σχολεία.

Παράλληλα με τον πολιτικό ρόλο, η πολιτιστική παρέμβαση των τουρκοκυπρίων εκπαιδευτικών ήταν ανάλογης βαρύτητας με εκείνη των ελληνοκυπρίων. Παραδοσιακά, ο ρόλος τους στην ανάπτυξη των εικαστικών τεχνών, της μουσικής και του θεάτρου ήταν σημαντικός, ιδιαίτερα σε δύο φάσεις της πολιτιστικής ζωής: Από τη δεκαετία του 1940 μέχρι την Ανεξαρτησία, η γενιά με βρετανική εκπαίδευση και κουλτούρα είναι κυρίαρχη και αποτελεί την πρωτοπόρα ομάδα στην πολιτιστική ανάπτυξη. Με την Ανεξαρτησία, μια άλλη γενιά εκπαιδευτικών, με σπουδές κυρίως στην Τουρκία, αναλαμβάνει τα ηνία, για να μεταφέρει στο χώρο της τέχνης και του πολιτισμού την οπτική και τους προσανατολισμούς της διεθνιστικής Αριστεράς⁸⁶³.

Δ. Συμπεράσματα

Από την αρχή της περιόδου 1959-1974 και στη βάση των προνοιών του Συντάγματος, οικοδομήθηκαν χωριστά εκπαιδευτικά συστήματα Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων, σε ένα πλαίσιο εξαιρετικά ιδιόμορφο. Οι δύο Κοινοτικές Συνελεύσεις (ΕΚΣΚ και ΤΚΣΚ) που είχαν την ευθύνη για τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά συστήματα, λειτουργούσαν ως παράλληλοι κρατικοί μηχανισμοί, με νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες. Αναπόφευκτα αυτό δημιούργησε συνθήκες τριβών και επικαλύψεων με τις εξουσίες του κράτους. Οι δυσλειτουργίες επιτείνονταν από την απουσία βάθους εξουσίας και οικονομικής αυτονομίας των Κοινοτικών Συνελεύσεων. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι εντάσεις και αντιπαραθέσεις σε πολλά επίπεδα ήταν αναπόφευκτες.

Τόσο το Ελληνοκυπριακό, όσο και το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, ήταν εξαρχής συγκεντρωτικά. Η παράδοση που κληρονομήθηκε από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, το σύστημα των Κοινοτικών Συνελεύσεων, καθώς και η κυριαρχούσα αντίληψη ότι η Εκπαίδευση είναι πρωτίστως εθνική και δευτερευόντως μόνο κοινωνική και οικονομική αξία, κατέστησαν αδιαμφισβήτητη την επιλογή οικοδόμησης συγκεντρωτικών εκπαιδευτικών συστημάτων. Το δομικό μοντέλο που ακολουθήθηκε στο Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, ανταποκρινόταν καλύτερα στις ανάγκες ενός συγκεντρωτικού

⁸⁶³ Azgin, B. "Turkish Cypriot Cultural Activities: Art, Music, Theatre", στο Grothusen, K.-D. – Stefani. W. – Zervakis, P. [Edit.], *Cyprus*, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen 1998, p. 806-819

οικοδομήματος, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει σαφώς λιγότερα λειτουργικά προβλήματα από ότι το Ελληνοκυπριακό.

Οι διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963-64 είχαν σημαντικές συνέπειες στη λειτουργία των δύο συστημάτων. Η μετακίνηση πληθυσμών, η απώλεια πολλών σχολικών κτηρίων και η στράτευση μαθητών και εκπαιδευτικών στις δύο Κοινότητες, επηρέασαν σημαντικά τη λειτουργία των σχολικών μονάδων. Την ίδια στιγμή, ο διαχωρισμός ώθησε σε σοβαρές αλλαγές στη δομή, με την κατάργηση της ΕΚΣΚ και τη δημιουργία του Υπουργείου Παιδείας για την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση. Στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση, το ρήγμα στο συντονισμό λόγω του εγκλεισμού σε θύλακες, υποχρέωσε σε αναθεώρηση των προτεραιοτήτων, στη χρήση μέτρων εκτάκτου ανάγκης και σε άμβλυνση του συγκεντρωτισμού. Μέχρι το 1974, ο συγκεντρωτισμός των συστημάτων θα αμφισβητείται ολοένα και περισσότερο – τόσο θεωρητικά, όσο και έμπρακτα – κάτω από την επίδραση ενδοκοινοτικών, πολιτικών και κοινωνικών-οικονομικών εξελίξεων.

Οι κοινωνικές και οικονομικές παράμετροι της Εκπαίδευσης ήταν αρχικά έντονα επηρεασμένες από το υπόστρωμα της προηγούμενης περιόδου (Βρετανική διοίκηση). Ήδη όμως, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, είχαν αρχίσει να παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές, οι οποίες γονιμοποιήθηκαν κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας. Σταδιακά λοιπόν, μέχρι το τέλος της υπό εξέταση περιόδου, θα παρατηρηθεί σοβαρή διαφοροποίηση στους ποιοτικούς και ποσοτικούς δείκτες, ως αποτέλεσμα της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης – ιδιαίτερα της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας. Αυτό θα δημιουργήσει και στα δύο εκπαιδευτικά συστήματα τέτοιες συνθήκες, προϋποθέσεις και ανάγκες, που θα ενδυναμώνουν τις τυπικές και άτυπες αποκλίσεις από τα εκπαιδευτικά συστήματα των «μητέρων πατρίδων», χωρίς όμως το κοινό πλαίσιο-κέλυφος να διαρραγεί.

Σημαντικές επιμέρους αποκλίσεις θα παρατηρηθούν μεταξύ Ελληνοκυπριακού και Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συστήματος σε δείκτες όπως τα ποσοστά σχολικής διαρροής, η ομοιογένεια, η διάκριση φύλου και άλλα, συνεπεία της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης που θα παρατηρηθεί στην Κύπρο από τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Οι αποκλίσεις όμως αυτές, ακόμη και όταν αντανakλούσαν μια θετικά διαφοροποιημένη κατάσταση στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, δε διέφευγαν από τις νόρμες κοινωνικών διαφορών, ανισοτήτων μορφωτικού κεφαλαίου και οικονομικής τάξης, καθώς και από γενικότερες τάσεις που παρατηρούνταν διεθνώς στην Εκπαίδευση αυτή την περίοδο. Στο Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, θα σημειωθούν επίσης διαφοροποιήσεις, συναρτημένες με την ισχυρή παρουσία του κεμαλισμού στην Κοινότητα και τα αισθήματα ανταγωνισμού προς τους Ελληνοκύπριους. Αυτές θα τοποθετήσουν την Τουρκοκυπριακή

Εκπαίδευση σε καλύτερη μοίρα από εκείνη της Τουρκίας, τουλάχιστον σε δείκτες όπως η σχολική αποχή και διαρροή ή η διάκριση φύλου.

Η ενδυνάμωση της επιρροής των εκπαιδευτικών προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960, θα οδηγήσει και στις δύο Κοινότητες σε σημαντικές κατακτήσεις των οργανώσεών τους προς όφελος των μελών τους. Προσωπικότητες του εκπαιδευτικού κόσμου, καθώς και οι εκπαιδευτικές οργανώσεις ως συγκροτημένες οντότητες, θα διαδραματίσουν πρωταγωνιστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου και στις δύο Κοινότητες. Αυτό ίσχυσε τόσο στο εσωτερικό των Κοινοτήτων, όσο και στις σχέσεις με τις «μητέρες πατρίδες». Για την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, το Κυπριακό και η επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα το 1967, θα είναι καταλυτικοί παράγοντες. Για την Τουρκοκυπριακή, ο εγκλεισμός σε θύλακες και η διαδικασία χειραφέτησης από τον αυταρχισμό της πολιτικής ηγεσίας της Κοινότητας και από τον ασφυκτικό εναγκαλισμό της Άγκυρας, θα είναι οι ιδιαίτεροι παράγοντες που θα σημαδέψουν τις επιλογές της περιόδου, μέχρι το 1974.

Κεφάλαιο 3

Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης

I. Εισαγωγικά

Τα πρόσωπα-διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης¹ κατά την περίοδο 1959-1974, λειτουργούσαν μέσα στο γενικότερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο. Υπάκουαν τόσο σε γενικές τάσεις που εμφανίζονταν μέσα στην κοινωνία της Ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας, όσο και σε ιδιαιτερότητες που αφορούσαν ειδικά το χώρο της Εκπαίδευσης. Για να κατανοήσουμε την Εκπαιδευτική Πολιτική της περιόδου, είναι απαραίτητο να προσεγγίσουμε τη συμπλοκή αυτών των δύο παραμέτρων. Παράλληλα, να συνεξετάσουμε τις αντιλήψεις και τις προτεραιότητες των διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής και την εν γένει προσωπικότητά τους – στο βαθμό που ενέχει ιδιαίτερα ενεργοποιά στοιχεία. Αυτό αποτελεί απαραίτητη συνθήκη αποδοτικής λειτουργίας του σημασιακού κύκλου/έλικα του Heideger, κατά το σχήμα «κατάσταση-κατανόηση-ερμηνεία»².

Για να κατανοήσουμε το ρόλο των διαμορφωτών στη σύνθεση και υλοποίηση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής της περιόδου, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τη βαρύτητα κάποιων γενικότερης φύσης δεδομένων:

(α) Ο βασικός κορμός των προσώπων που έθεσαν τα θεμέλια της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, ήταν ο ίδιος με εκείνον που διαχειριζόταν τη Μέση κατά τα τελευταία χρόνια της Βρετανικής διοίκησης. Επομένως, υπήρχε το στοιχείο της συνέχειας. Αυτό το στοιχείο αντικαθρεφτιζόταν στους προσανατολισμούς και στο περιεχόμενο της Εκπαίδευσης. Είχε ως κοινό παρονομαστή των δύο περιόδων (Βρετανική διοίκηση – Ανεξαρτησία) τον Ελληνοκεντρικό χαρακτήρα και τη μεγαλύτερη δυνατή ταύτιση με το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας. Στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση παρατηρείται, ωστόσο, ένα ρήγμα με την αλλαγή καθεστώτος. Ήταν διάχυτη η πεποίθηση στους διαμορφωτές ότι, η υπαγωγή της στη Βρετανική διοίκηση για δεκαετίες, την είχε αλώσει και αποπροσανατολίσει από τον

¹ Προκρίνεται ο όρος «διαμορφωτές της Εκπαίδευσης», αντί των όρων «διαμορφωτές του Εκπαιδευτικού Συστήματος», ή «διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής», ως περισσότερο ανταποκρινόμενος στην περίπτωση των βασικών πρωταγωνιστών της περιόδου. Τα εν λόγω πρόσωπα διαδραμάτισαν ευρύτερο ιδεολογικό και πολιτικό ρόλο στην κοινωνία, αλλά και επηρέασαν την Εκπαίδευση κατά τρόπο καθολικότερο των όρων «Σύστημα» ή «Πολιτική». Βλέπε και Χουρδάκης, Α. *Θέματα από την Ιστορία της Παιδείας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1995, σ. 11.

² Παρατίθεται από τον Ν. Παπαδάκη, στο Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 277.

εθνικό της χαρακτήρα. Γι' αυτό και χρειάζονταν μέτρα θεραπείας³. Το ζήτημα όμως ήταν κυρίως ψυχολογικό, ενώ οι πραγματικές αλλαγές δεν ήταν τελικά εκτεταμένες.

(β) Κατά τη μεταβατική περίοδο (1959-60) και κατά τα έτη 1960-62 κυριάρχησε ανάμεσα στην ομάδα των διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής ο ενθουσιασμός του ελεύθερου πλέον αυτοπροσδιορισμού και ένας οργανισμός παραγωγής πρωτοφανής. Τον περιγράφει παραστατικά ο επικεφαλής της προσπάθειας Κ. Σπυριδάκης⁴. Σε αυτό το πλαίσιο, οι επιμέρους διαφορές δεν έβρισκαν έδαφος για να καταστούν κυρίαρχες. Από το 1963 και μετά, παρατηρείται ένα άνοιγμα της βεντάλιας των διαφορετικών προσεγγίσεων. Αυτή κλείνει κατά τη διάρκεια κρίσιμων πολιτικοστρατιωτικών γεγονότων, για να ανοίξει ξανά αμέσως μετά. Κατ' αναλογία, οι διαφορετικές προσεγγίσεις έμπαιναν σε δεύτερη μοίρα όταν η προοπτική της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα φαινόταν εφικτή, ενώ αναδύονταν όποτε αυτή η προοπτική απομακρυνόταν.

(γ) Το σχήμα αλληλεπίδρασης των τριών πόλων, δηλαδή του πολιτικού συστήματος (που παράγει Εκπαιδευτική Πολιτική), του Εκπαιδευτικού Συστήματος/σχολείου (που καλείται να την υλοποιήσει) και του συστήματος παραγωγής επιστημονικής γνώσης (Παιδαγωγική Επιστήμη), παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα στην περίπτωση της Κύπρου: Ενώ εμφανίζει τις αναμενόμενες εντάσεις που δημιουργεί η διαφορετική οπτική τους⁵, δεν εμφανίζει ως διακριτό τον τρίτο πόλο, παρά μόνο σπέρματικά. Σε μεγάλο βαθμό, αυτός απορροφάται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο από πρόσωπα που λειτουργούν ως φορείς των δύο πρώτων πόλων. Μάλιστα, τα σημαντικότερα από αυτά (Κ. Σπυριδάκης, Φρ. Πετρίδης) παρουσιάζουν την εξής ιδιομορφία: Είναι ταυτόχρονα σημαντικοί φορείς τόσο του πολιτικού συστήματος (με υπολογίσιμη πολιτική εξουσία ή/και επιρροή), όσο και του Εκπαιδευτικού Συστήματος⁶. Την ίδια στιγμή, αποτελούν και τους σημαντικότερους διερμηνευτές της όποιας παραγόμενης επιστημονικής γνώσης. Οι καθαυτοί φορείς της τελευταίας εμφανίζονται να έχουν κυριολεκτική ή μεταφορική σχέση «υπαλλήλου» προς αυτούς τους σημαντικούς διαμορφωτές.

³ Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960, Λευκωσία [1960], σ.8

⁴ Στο ίδιο, σ. 3-4

⁵ Γκότοβος, Α.Ε. «Εκπαιδευτικοί οργανισμοί, εκπαιδευτική έρευνα και εκπαιδευτική πολιτική: Δυνατότητες και όρια πολιτικών παρεμβάσεων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα», στο Χαραλάμπους, Δ.Φ. [Επιμ.], *Μεταπολίτευση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 101: «Η βασική αιτία της έντασης ανάμεσα στο πολιτικό σύστημα, τον εκπαιδευτικό οργανισμό και το σύστημα παραγωγής επιστημονικής γνώσης γύρω από την εκπαίδευση, βρίσκεται στο ίδιο το γεγονός ότι τα τρία αυτά συστήματα λειτουργούν με τρεις διαφορετικούς μεταξύ τους κώδικες, καθένας από τους οποίους παράγει το δικό του ξεχωριστό 'ορθολογισμό'».

⁶ Γι' αυτό το λόγο – ή καλύτερα και γι' αυτό το λόγο – οι εντάσεις ξεκινούσαν σχεδόν πάντα σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας, ή έπαιρναν σύντομα καθαυτό πολιτικές διαστάσεις, ακόμη και όταν αφορούσαν «καθαρά» εκπαιδευτικά/παιδαγωγικά ζητήματα.

(δ) Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1959-1970, εμφανίζονται δύο νέες ομάδες προσώπων που θα διαδραματίσουν από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 σημαντικό – αν και όχι κυρίαρχο – ρόλο στη διαμόρφωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Η πρώτη ομάδα ήταν πρόσωπα τα οποία κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας ήταν εκπαιδευτικοί, στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια. Με την παροχή διευκολύνσεων από τους διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής (υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό, ανάθεση υπευθυνοτήτων, ταχεία ανέλιξη, διορισμός σε σημαντικές επιτροπές κλπ.), θα αποκτήσουν τα εφόδια για να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο, λίγο πριν και μετά τα γεγονότα του 1974. Η δεύτερη ομάδα αποτελούνταν από πρόσωπα τα οποία οδηγήθηκαν στο να διαμορφώσουν βαρύνουσα άποψη για τους σχεδιασμούς στην Εκπαίδευση, μέσω της πολιτικής τους δραστηριότητας και των ιδεολογικών-πολιτικών τους προσεγγίσεων. Η ομάδα αυτή δεν ήταν ομοιογενής. Είχε όμως ως κοινό χαρακτηριστικό την πεποίθηση ότι η Εκπαίδευση καθορίζει σε έναν πολύ σημαντικό βαθμό το μέλλον της κοινωνίας, την οργάνωση και τους προσανατολισμούς που αυτή θα έχει. Είτε τους απασχολούσαν τα προτάγματα Δημοκρατίας της Μεταρρύθμισης του 1964, είτε προέτασσαν τη διασύνδεση της Εκπαίδευσης με τις ανάγκες της οικονομίας, είτε θεωρούσαν ως βασικό στόχο την καλλιέργεια ελληνικών ιδανικών και εθνικής συνείδησης, τα πρόσωπα αυτά θεωρούσαν ότι η Εκπαίδευση πρέπει να βρίσκεται στον πυρήνα του όποιου σχεδιασμού για το μέλλον.

Λαμβάνοντας υπόψη τα πιο πάνω, το παρόν κεφάλαιο επικεντρώνεται στα πρόσωπα τα οποία αποτέλεσαν τους βασικούς διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Ο βασικότερος όλων υπήρξε ο Δρ. Κωνσταντίνος Σπυριδάκης. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και ο Φρίξος Πετρίδης που τον διαδέχθηκε στο Υπουργείο Παιδείας. Μέσα από τη δράση του πρώτου και τις θέσεις του δεύτερου (κυρίως όσες διατύπωνε πριν γίνει υπουργός) διαμορφώθηκε ένα πλαίσιο συζήτησης και αποφάσεων που αποκαλύπτει παράλληλα και το ρόλο άλλων διαμορφωτών της Εκπαίδευσης: είτε αυτοί ανήκαν στην πυραμίδα του Υ.Π., είτε βρίσκονταν στο χώρο της ευρύτερης δημόσιας ζωής. Γι' αυτό το λόγο, θα εξεταστούν οι εξελίξεις και οι αντιλήψεις γύρω από τη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, μέσα κυρίως από τη δράση και τις απόψεις των Κ. Σπυριδάκι και Φρ. Πετρίδη⁷.

⁷ Η επικέντρωση στα δύο αυτά πρόσωπα εξυπηρετεί κάλλιστα τους στόχους της διερεύνησης της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, για τους εξής λόγους: (α) Λειτουργεί συμπληρωματικά, εφόσον ο Κ. Σπυριδάκης εκφράζει κυρίως τον επίσημο λόγο και τις αποφάσεις, ενώ ο Φρ. Πετρίδης την εκπαιδευτική πράξη και την αντανάκλαση των αποφάσεων στις σχολικές μονάδες. (β) Υπήρξαν οι δύο ισχυρότερες προσωπικότητες στο χώρο της Εκπαίδευσης, με τον πιο ολοκληρωμένο και ιδεολογικά τεκμηριωμένο λόγο. Λειτουργήσαν συνεπώς ως πόλοι διήθησης αντιλήψεων και ως πομποί θέσεων που απέκτησαν εφεξής βαρύνουσα σημασία. (γ) Οι διαφωνίες τους και η συνάρτηση που αυτές είχαν με ευρύτερες ιδεολογικοπολιτικές τάσεις, αναδεικνύουν τόσο το ρόλο και άλλων διαμορφωτών – εκπαιδευτικών και μη – όσο και το ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούσαν. Αναδεικνύουν επίσης τις αντιθέσεις, τις αντιφάσεις, τα διλήμματα και τις αποχρώσεις.

II. Ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκης [1903 – 1976]

(A) Η προσωπικότητα

Γιος του Σπυριδώνα Σπυριδάκι, Θεολόγου από την Ήπειρο, που εργαζόταν ως καθηγητής και μετέπειτα ως Γυμνασιάρχης στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Μητέρα του ήταν η Αγγαία Οικονομίδου, που καταγόταν από γνωστή οικογένεια οικονομικών/εμπορικών παραγόντων της Κύπρου.

Μετά την αποφοίτησή του από το Παγκύπριο Γυμνάσιο το 1919, μετέβη στην Αθήνα με υποτροφία της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου για σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή. Αμέσως μετά την αποφοίτησή του το 1923, επέστρεψε στην Κύπρο και διορίστηκε καθηγητής φιλολογικών μαθημάτων στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, όπου και εργάστηκε μέχρι το 1931. Την τριετία 1931-34 έζησε στο Βερολίνο. Εκεί εκπόνησε διδακτορική διατριβή στην έδρα Φιλολογίας του εκεί πανεπιστημίου. Θέμα της, «Ευαγόρας Α΄ Βασιλεύς της Σαλαμίνας». Όταν επέστρεψε στην Κύπρο, εργάστηκε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο ως καθηγητής μέχρι το 1935, ως υποδιευθυντής για μερικούς μήνες και ως Διευθυντής από το 1935 μέχρι το 1960.

Το 1937 παντρεύτηκε τη Θάλεια Κισσονέργη και απέκτησαν δύο παιδιά, τον Αντρέα και τον Φιλόκυπρο. Διορίστηκε επίσης από τη Βρετανική διοίκηση ως μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, θέση από την οποία παραιτήθηκε το 1948. Ο λόγος ήταν η εξαγγελθείσα πρόθεση των Βρετανών να αντικαταστήσουν τα αναγνωστικά βιβλία που έρχονταν από την Ελλάδα, με άλλα που θα ετοιμάζονταν στην Κύπρο.

Κατά τη διάρκεια της 25ετούς θητείας του ως Διευθυντής του Π.Γ., «με την επίμοχθη εργασία και την επιλογή εκλεκτών συνεργατών, κατόρθωσε να αναδείξει το Παγκύπριο Γυμνάσιο σε ένα από τα πρώτα σχολεία του ελληνισμού και να το καταστήσει, τόσο με τα αναλυτικά του προγράμματα, όσο και με τον τρόπο λειτουργίας του, το πρότυπο σχολείο προς το οποίο απέβλεπαν για ιδέες και καθοδήγηση τα άλλα σχολεία μέσης εκπαίδευσης στην Κύπρο»⁸.

Το 1946 η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Κύπρου ίδρυσε το Γραφείο Εθναρχίας, το Εθναρχικό Συμβούλιο και το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο της Εθναρχίας. Ο Κ. Σπυριδάκης ανέλαβε σημαντικό ρόλο και στα τρία σώματα. Από τις θέσεις αυτές αποτέλεσε έκτοτε τον αδιαμφισβήτητο ηγέτη της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης⁹. Υπό την καθοδήγησή του

⁸ Μαραθεύτης, Μ. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκης», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, Λευκωσία 2002, σ. 11. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, τόσο το συγκεκριμένο σχόλιο, όσο και άλλα παρεμφερή που θα παρατεθούν στη συνέχεια, διακρίνονται από μια έντονα εκθειαστική διάθεση. Παρά τις υπερβολές, όμως, είναι πάντα ανιχνεύσιμος ένας πυρήνας βάσιμης αξιολόγησης του Κ. Σπυριδάκι.

⁹ Στο ίδιο, σ. 13

λαμβάνεται και υλοποιείται κάθε απόφαση της Εκκλησίας και των εκπαιδευτικών σχετικά με την Εκπαίδευση. Συχνά, η προσπάθειά του να αποτρέψει την εισαγωγή στοιχείων τα οποία θεωρεί ότι υπηρετούν τους στόχους των Βρετανών (όπως για παράδειγμα η αναβάθμιση της διδασκαλίας της Αγγλικής) τον μετατρέπει σε δημόσιο τιμητή όσων σχολείων πιστεύει ότι εμφανίζουν δεκτικότητα σε αυτά τα στοιχεία¹⁰.

Η δραστήρια συμμετοχή του στο ενωτικό δημοψήφισμα που διοργάνωσε η Εθναρχία το 1950, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τη θέση του¹¹. Το 1952 πρωτοστάτησε στην απόρριψη της βρετανικής πρότασης για τα δημοσίως επιχορηγούμενα σχολεία¹², εντάσσοντας τις προσπάθειές του στη λογική της αντίστασης απέναντι σε πολιτικές αφελληνισμού της Εκπαίδευσης¹³. Την επόμενη χρονιά πρωτοστάτησε στην ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ (Οργάνωση Ελλήνων Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης Κύπρου), της οποίας ηγήθηκε ως πρόεδρος μέχρι το 1959. Η ΟΕΛΜΕΚ – υπό την προσωπική και στενή καθοδήγηση του Μακαρίου – είχε ως βασικό στόχο την οργάνωση των εκπαιδευτικών και των μαθητών στην προετοιμαζόμενη κλιμάκωση του αγώνα για την Ένωση¹⁴.

Το 1954 η Βρετανική διοίκηση αρνήθηκε να επιτρέψει την έλευση επιθεωρητή από την Ελλάδα για τα σχολεία της Κύπρου. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδας τον διόρισε ως Αναπληρωτή Επιθεωρητή σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης της Κύπρου¹⁵. Είχε προηγηθεί σχετική προσωπική παραίνεση του Μακαρίου προς τον υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων¹⁶. Γενικά, ολόκληρη αυτή την περίοδο, ιδιαίτερα από το 1946 μέχρι το 1955, έχει έντονη παρουσία με αρθρογραφία στον Τύπο και με δημοσίευση

¹⁰ *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 1 Μαρτίου 1943. Άρθρο του με τίτλο «Η εν Κύπρω Ελληνική Μέση Εκπαίδευσις». Βλέπε επίσης: (α) Εκτενές άρθρο του που δημοσιεύεται σε συνέχειες στο *Ελληνική Κύπρος*, Τόμος III, 1951, όπου καταπιάνεται επικριτικά με τις υποχωρήσεις έναντι της βρετανικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής, τόσο στη Δημοτική, όσο και στη Μέση Εκπαίδευση. (β) Άρθρο του σε τρεις συνέχειες στο *Έθνος*, 30-31 Ιουλίου και 1 Αυγούστου 1952, με παρόμοιο περιεχόμενο.

¹¹ Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Γ', Λευκωσία 1974, σ. 78-82 και 94-100

¹² Colonial Office, *Report on Cyprus for the year 1952*, CGPO, Nicosia 1953, p. 34

¹³ Σπυριδάκης, Κ. *Η εκπαιδευτική πολιτική της εν Κύπρω Αγγλικής Κυβερνήσεως (1878-1952)*, Εκδόσεις Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Λευκωσία 1952. [Εκδόθηκε και στην Αγγλική.] Η αναδρομή στην όλη βρετανική Εκπαιδευτική Πολιτική που περιέχεται στην έκδοση αυτή, αποτέλεσε τη βάση για την εφεξής παγίωση του ερμηνευτικού πλαισίου, σύμφωνα με το οποίο, κάθε νομοθετική ρύθμιση στην Εκπαίδευση εκ μέρους των Βρετανών, αποτελούσε τμήμα ευρύτερου σχεδίου για αφελληνισμό της Κύπρου. Η έκδοση, στα συμπεράσματα καταλήγει: «*Η ιστορία της εκπαιδευτικής πολιτικής της Αγγλικής Κυβερνήσεως εν Κύπρω είναι η ιστορία μιας αγωνιώδους πάλης μεταξύ του ελληνικού λαού αυτής αφ' ενός ζητούντος να περισώσει την εθνικήν του παιδείαν και τον εθνισμόν του, τον οποίον ούτος διεφύλαξε παρά τας ιστορικές και πολιτικές της νήσου αντιξοότητας επί μακράς χιλιετηρίδας, και της ξένης αφετέρου προς αυτήν Κυβερνήσεως, η οποία... δια να ενισχύση την εν αυτή κυριαρχίαν της... [επιδίωξε] να κυριεύση το εθνικόν προπύργιον αυτού, το οποίον είναι η εθνική του παιδεία... Διά τούτο ο λαός ούτος... προσπαθεί συγχρόνως να διατηρήση τον εθνισμόν του, τον οποίον μόνον η εθνική παιδεία υπό την στοργήν της μητρός Ελλάδος είναι δυνατόν να διαφυλάξη εις αυτόν αλώβητον*».

¹⁴ Λυμπουρή, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, Λευκωσία 2006, σ. 35-40

¹⁵ Βράχας, Φρ. Π. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκης», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.] *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκη*, Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου, Λευκωσία 1977, σ. 27

¹⁶ Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «*Εν τη Ι. Αρχιεπισκοπή Κύπρου, Τη 4^η Φεβρουαρίου, 1952*»

υπομνημάτων που υπέβαλλε στη Βρετανική διοίκηση. Σε όλες αυτές τις παρεμβάσεις στηλίτευε τις επιλογές της Κυβέρνησης στην Εκπαίδευση, κάκιζε τον πλήρη έλεγχο της Δημοτικής από αυτήν, καθώς και τις προσπάθειές της για έλεγχο της Μέσης¹⁷.

Με την έναρξη της ένοπλης δράσης της ΕΟΚΑ, ο Κ. Σπυριδάκης ως «τραγικός ήρωας... προσπαθεί να αποκαταστήσει την πειθαρχία και την τάξη, βρίσκεται όμως αντιμέτωπος με την επίσημη πολιτική της στρατιωτικής ηγεσίας του αγώνα»¹⁸. Για την έναρξη του ένοπλου αυτού αγώνα είχε εκφράσει έντονες επιφυλάξεις¹⁹. Όταν κατά τη διάρκεια της περιόδου 1955-59, το Παγκύπριο Γυμνάσιο διακόπτει τη λειτουργία του για κάποιες περιόδους μετά από απόφαση των Βρετανών, οργανώνει την παράδοση μαθημάτων από τους καθηγητές στους μαθητές σε σπίτια ή άλλους χώρους. Για κάποιο διάστημα, το 1958, συλλαμβάνεται και κρατείται στα κρατητήρια Κοκκινοτριμιθιάς, μαζί με πολλούς άλλους Ελληνοκυπρίους²⁰.

Με την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, αναλαμβάνει πρόεδρος του Μεταβατικού Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου (ΜΕΕΣ), που θέτει τα θεμέλια για την οργάνωση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης στην Ανεξάρτητη Κύπρο. Τον Αύγουστο του 1960, με την επίσημη έναρξη της ζωής του νέου κράτους, εκλέγεται πρόεδρος της Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευσης Κύπρου (ΕΚΣΚ)²¹, υπό τον έλεγχο της οποίας θα βρίσκεται η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση μέχρι το 1965.

Η ΕΚΣΚ αυτοδιαλύεται το 1965 και παραχωρεί τις εξουσίες της στο υπό σύσταση Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου²². Πρώτος υπουργός του αναλαμβάνει ο ίδιος ο Κ.

¹⁷ Εφημερίδες (κυρίως) *Ελευθερία*, *Ελληνική Κύπρος* και *Έθνος*.

¹⁸ Μαραθεύτης, Μ. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκης», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, Λευκωσία 2002, σ. 13-14. Επίσης, Λυμπούρης, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, ό.π., σ. 48-49.

¹⁹ *Κύπρος*, 19 Ιανουαρίου 1976: «Να αναφέρουμε την ένστασή του προς τον ένοπλο αγώνα που εσχεδιάζετο πριν από το 1955. Ο Κ. Σπυριδάκης με τη γνώση του ιστορικού προειδοποιούσε ότι ένας τέτοιος αγώνας δεν θάχε καλό αποτέλεσμα, γιατί η πονηρά Βρετανία θα παρενέβαλλε τον τουρκικό παράγοντα σαν εμπόδιο, που μπορούσε να αποδειχθεί κι αξεπέραστο. Κι απεδείχθη κάτι περισσότερο από αξεπέραστο. Μα ποιος 'σοφός' να ακούσει τότε τα λόγια του Σπυριδάκι, που χαρακτηρίστηκε και ... φοβιτσιάρης». Βλέπε επίσης, Κύρρης, Κ.Π. *Είκοσι χρόνια επικοινωνίας με τον Λουκή Ακρίτα (1946-1965)*, Ανάτυπο από τα *Κυπριακά Χρονικά* Τεύχος 50 (1965), Λευκωσία 1967, σ. 231: Αναφέρεται σε «συνετούς Έλληνες» οι οποίοι από το 1952-53 προειδοποιούσαν για όσα θα συνέβαιναν το 1957-8 [δηλαδή τη σκλήρυνση της Βρετανικής στάσης, την ένοπλη αντίδραση των Τουρκοκυπρίων στην ένοπλη δράση των Ελληνοκυπρίων και την ανάμιξη της Τουρκίας στο Κυπριακό]. Επιπλέον, Βράχας, Φρ. Π. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκης», ό.π., σ. 26: «Και σε χρόνο ανύποπτο για τους πολλούς προειδοποιούσε για τον επερχόμενο Τουρκικό κίνδυνο...». Παράβαλε και κείμενο του ίδιου του Κ. Σπυριδάκι για τις επιφυλάξεις του στο Εθναρχικό Συμβούλιο το 1954 για την προδιαγραφόμενη ελληνοκυπριακή πολιτική. Εκεί, στη συζήτηση για την προσφυγή στον ΟΗΕ, προσπάθησε χωρίς επιτυχία να υπογραμμίσει τον κίνδυνο περαιτέρω ανάμιξης της Τουρκίας στο Κυπριακό [*Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, Τεύχος 17-18, Λευκωσία, Ιούνιος 1971, σ. 237-239].

²⁰ *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1959, σ. 10-21. Λογοδοσία του Γυμνασιάρχη Κ. Σπυριδάκι για το σχολικό έτος 1958-9, με αναφορές σε όλη την προηγούμενη περίοδο (1955-59).

²¹ Κ.Α. Ε/10/2/1 [Καταρτισμός της ΕΚΣΚ σε σώμα και ορκωμοσία], 20 Αυγούστου 1960

²² Κ.Α. Ε/11/97/169-170 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Απόφασις Συνελεύσεως – Συνεδρίασις 23 Μαρτίου, 1965*»

Σπυριδάκης (μέχρι το 1970)²³. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1960-70, σημειώθηκε σημαντική ανάπτυξη της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης και υλοποιήθηκαν, αποφασίστηκαν ή τέθηκαν επί τάπητος όλες οι σημαντικές πτυχές και ζητήματα. Κατά τον Μ. Χριστοφίδη, αυτά οφείλονταν πρώτιστα στον Κ. Σπυριδάκι, τον «*μικρόν το δέμας' χαλκέντερο θεμελιωτή και προασπιστή της ελληνικής παιδείας*» στην Κύπρο²⁴.

Από τη θέση του υπουργού παραιτήθηκε στις 30 Ιουνίου 1970. Παρά το βεβαρημένο της υγείας του, εξακολούθησε να είναι δραστήριος στα επιστημονικά και εκπαιδευτικά ζητήματα, μέχρι το θάνατό του το 1976²⁵. Σημαντικό μέρος των μελετών και άρθρων του, συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν σε πολύτομο έργο²⁶. Σταχυολόγηση των τίτλων των εργασιών του συναντάμε και στο περιοδικό *Ο κόσμος του Κυπριακού Βιβλίου*²⁷.

Πολλά ιδρύματα και επιστημονικοί φορείς ιδρύθηκαν από τον ίδιο ή μετά από ενθάρρυνση και στηριξή του²⁸, διετέλεσε δε ισόβιος πρόεδρος στα περισσότερα: Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών (1936), Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου (1947), Σύνδεσμος Ελλήνων Φιλολόγων Κύπρου «Στασίνας» (1962), Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών (1962), Όμιλος Παιδαγωγικών Ερευνών (1962), Εθνική Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών Κύπρου (1962)²⁹.

Έτυχε πλήθους τιμητικών διακρίσεων, σημαντικότερες από τις οποίες ήταν: Αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (1952), Χρυσό μετάλλιο του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων (1962), Χρυσό μετάλλιο του Ινστιτούτου Γκαίτε Μονάχου (1964), Μεγαλόσταυρος του Τάγματος του Φοίνικος από την Ελληνική Κυβέρνηση (1966), Επίτιμος Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1969), Μέλος της Ιονίου Ακαδημίας (1972), Χρυσό μετάλλιο του Αποστόλου Βαρνάβα από την Εκκλησία της Κύπρου (1972)³⁰.

²³ Κ.Α. Ε14/3/15 «*Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας – Αριθμός 339 – Πέμπτη 1 Απριλίου 1965 – III*». Ο επίσημος διορισμός του Κ. Σπυριδάκι ως Υ.Π. από τον Πρόεδρο, «*επί τη βάση του άρθρου 6(1) του περί Μεταβιβάσεως της Ασκήσεως των Αρμοδιοτήτων της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως και Υπουργείου Παιδείας Νόμου του 1965*». Στο διορισμό προέβη ο Πρόεδρος Μακάριος «*δια Πράξεως αυτού υπ' αρ. 50/ 1965*» στις 31 Μαρτίου.

²⁴ Χριστοφίδης, Μ. «Ομιλία στο θρησκευτικό μνημόσυνο του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμέλεια] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, ό.π., σ. 19

²⁵ *Αγών*, 16 Ιανουαρίου 1976

²⁶ Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Λευκωσία 1972-1974

²⁷ *Ο Κόσμος του Κυπριακού Βιβλίου*, Τόμος Α', Τεύχος 1-3, Λευκωσία 1976, σ. 13-16

²⁸ Ιωαννίδης, Γ.Κ. «Κωνσταντίνος Σπ. Σπυριδάκης (1903-1976)», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.] *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, ό.π., σ. 49-50.

²⁹ Χατζηκωστής, Γ. *Κεράμιον ύδατος*, Λευκωσία 2004, σ. 96 και Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, [Ομιλία Ουράνιου Ιωαννίδη στο Φιλολογικό Μνημόσυνο Κ. Σπυριδάκι], ό.π., σ. 26

³⁰ Μαραθεύτης, Μ. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκης», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, ό.π., σ. 16-17

(B) Επιρροές και προσανατολισμοί

Οι οικογενειακές καταβολές του Κ. Σπυριδάκι διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και των αντιλήψεών του. Η προσήλωση του πατέρα του στα χριστιανικά και εθνικά ιδανικά, τον εφοδίασε με έναν πυρήνα ελληνοκεντρικής – και εν μέρει θεολογίζουσας – προσέγγισης των σημαντικών ζητημάτων. Ενθάρρυνε δε τη διαμόρφωση μιας στάσης ζωής μόνιμα απαιτητικής από τον εαυτό του. Παράλληλα, ενώ διακρινόταν από μια δεισδυτική δύναμη της λογικής του και από τη ρεαλιστική προσέγγιση της πραγματικότητας, κάποιες φορές φαινόταν να αφήνεται σε μια «προφητική θέαση του παρελθόντος»³¹. Θεωρούσε την παρουσία του ως ιεραποστολική ανάθεση να διορθώσει τις αδικίες της ιστορίας προς το έθνος.

Διαμόρφωσε, λοιπόν, κατά τον Γ. Προδρόμου³², ένα χαρακτήρα ιδιαίτερα απαιτητικό – απέναντι στον εαυτό του και στους συνεργάτες του – και κατά βάση ακούραστα εργατικό και ενδοστρεφικό³³. Παρόλα αυτά, είχε την ευχέρεια να κινείται με σχετική άνεση σε αστικά περιβάλλοντα – όποτε αυτό χρειαζόταν για την εξυπηρέτηση κάποιου στόχου στον οποίο είχε

³¹ Λιάκος, Α. *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 108. Γενικά, οι επισημάνσεις του Α. Λιάκου για την εσχατολογική θέαση της Ιστορίας, ως τμήματος μιας πραγματικότητας αδιάκριτης από ένα μέλλον αποκατάστασης του δικαίου, βρίσκουν την αρκετά ακριβή προβολή τους στη σκέψη του Κ. Σπυριδάκι – αλλά και πολλών άλλων γόνων του ελληνοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος.

³² Γεώργιος Προδρόμου: Φιλολόγος, ένας από τους συνεργάτες του Κ. Σπυριδάκι και του Φρ. Πετρίδη στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Το 1972, στο μέσο μιας δύσκολης χρονιάς για τη λειτουργία των σχολείων (λόγω της έντονης εμπλοκής μαθητών στις πολιτικές αντιπαραθέσεις), ανέλαβε ως Διευθυντής του Π.Γ.. Οι προσπάθειές του να διαφυλάξει την ομαλή λειτουργία του σχολείου και να αποφευχθεί η συμμετοχή του στις διαρκείς διαδηλώσεις «μακαριακών» και «γριβικών», οδήγησε στο να κατηγορηθεί «για έλλειψη πατριωτισμού» (βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον *Επετηρίς σχολικού έτους 1973-1974*, Λευκωσία 1975, σ. 5-6) [το Π.Γ. ήταν πεδίο πολιτικών συγκρούσεων – συχνά βίαιων – ανάμεσα στις δύο παρατάξεις την περίοδο 1972-74, με υπερισχύουσα τη «γριβική» παράταξη, ενώ βρίσκεται ακριβώς απέναντι από το κτήριο της Αρχιεπισκοπής]. Στις εκπαιδευτικές του απόψεις ήταν έντονα επηρεασμένος από τα πορίσματα των παιδαγωγικών επιστημών – ιδιαίτερα της γερμανικής «σχολής» – αλλά και από τη θεματική και τις προτεραιότητες του Φρ. Πετρίδη για το Π.Γ. (διατήρηση του υψηλού επιπέδου του, ολοήμερη λειτουργία του σχολικού χώρου, μέτρα άμυνας απέναντι στην ιδιωτική Εκπαίδευση, την παραπαιδεία και την «επαγγελματοποίηση» του λειτουργήματος του εκπαιδευτικού). Στη μετά το 1974 περίοδο, κρίσιμη ήταν η εκ μέρους του διαχείριση της κατάστασης στο Π.Γ., υπό το φάσμα της τουρκικής εισβολής. Με τις παρεμβάσεις του – και ως επιθεωρητής –, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος.

³³ Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.] *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, όπ.π., σ. 19-20: «Και είχε το δικαίωμα να απαιτή από όλους εργασία πολλή και πειθαρχία, γιατί ο ίδιος ήταν το παράδειγμα... Με το πνεύμα της θέλησης για πρόοδο πρέπει να αντιμετωπισθή και να κριθί η αυστηρότητα, η τυπικότητα, η λεπτομερειακή οργάνωση, οι πολλές απαιτήσεις του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι... και όχι σαν ιδιοτροπία, όπως θα μπορούσε πρόχειρα να κριθί, κι έτσι να κατανοηθούν κάποιες, κατά κάποιες γνώμες, υπερβολές». Βλέπε επίσης Βράχας, Φρ. Π. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκις», περιοδικό *Πνευματική Κύπρος*, Τόμος ΙΖ', Λευκωσία 1976, σ. 76-77: «Άνθρωπος του οραματισμού αλλά και της πράξης, ήξερε προπαντός, να προγραμματίζει και να θεσμοθετεί... Στη στελέχωση του επιτελείου του σπάνια αστοχούσε... Σκληρός απάνω στο χρέος (πάνω απ' όλα ήταν ο άνθρωπος του καθήκοντος) και προς τον εαυτό του και προς τους άλλους... Ανεπηρέαστος, ακαταπόνητος, συνεπής, επίμονος, μαχητικός, πρακτικός, ανυποχώρητος».

αφιερωθεί³⁴. Μια δεξιότητα την οποία είχε αποκτήσει με τη βοήθεια του οικογενειακού περιβάλλοντος της μητέρας του.

Η ιεραποστολική προσέγγιση του για το ρόλο του εκπαιδευτικού είναι κυρίαρχη στις απόψεις που διατυπώνει από σχετικά νεαρή ηλικία³⁵. Στο λόγο του εμφανίζονται συχνά εναλλασσόμενοι οι όροι «θυσία», «χαρά» [της θυσίας], «ανώτερα ιδανικά». Δεν παραλείπει με κάθε ευκαιρία να αντιδιαστέλλει τον όρο «παιδαγωγός» με τον όρο «επαγγελματίας», ή τις έννοιες «ενθουσιασμός», «αγάπη προς τον άλλον» από τη μια και «εγωιστικήν ικανοποίησιν» και «συμφεροντολογικήν εξάσκησιν του επαγγέλματος» από την άλλη³⁶. Την ίδια στιγμή είναι εξαιρετικά ανοιχτός στο νέο, στην καινοτομία και στη δημιουργικότητα³⁷. Αυτά τα τελευταία ενισχύθηκαν έντονα από τη θητεία του στη Γερμανική πρωτεύουσα το 1931-34. Εκεί είχε την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με νέες αντιλήψεις στο χώρο των επιστημών – γενικά και ειδικότερα στις παιδαγωγικές επιστήμες. Γνώρισε τις νέες μορφές και τύπους σχολείων που εισήχθησαν στο γερμανικό Εκπαιδευτικό Σύστημα³⁸ και μπόρεσε να εκτιμήσει τα επιτεύγματα ευρωπαϊκών κοινωνιών που ήταν ανοιχτές στην καινοτομία.

Εκείνη ακριβώς την περίοδο δίνει δείγματα μιας προσωπικότητας δεκτικής στο νέο και ρηξικέλευθης. Εμφανίζεται ως ένθερμος υποστηρικτής του Δημοτικισμού³⁹. Είναι

³⁴ Χατζηκωστής, Γ. *Κεράμιον ύδατος*, ό.π., σ. 96: «Ο Σπυριδάκις ήταν ένας άνθρωπος του καθήκοντος, επίμονος και σταθερός στους στόχους του, αμετάθετος από αρχές και προσανατολισμούς – μεταξύ των οποίων πρώτη θέση κατείχε το ελληνικό ιδεώδες – υποδειγματικά ευσυνειδητός, ακάματα εργατικός... αυστηρός προς όλους, τυπικός, απαιτητικός – συχνά καθ' υπερβολήν... κάποτε σκυθρωπός και συχνά απόμακρος». Βλέπε επίσης τις κρίσεις του διαδόχου του στην προεδρία της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών Γ. Παπαχαλαράμπους (Δελτίο της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος Μ', Λευκωσία 1976, σ. 1-7 [«Λόγος εκφωνηθείς υπό του προέδρου του Δ. Συμβουλίου της Εταιρείας Γ. Παπαχαλαράμπους εις το φιλολογικόν μνημόσυνον του Κωνσταντίνου Σπυριδάκις»]).

³⁵ Παράβαλε τις παρατηρήσεις του Γ. Σταμέλου για τον «ιεραποστολικό» χαρακτήρα του επαγγέλματος του δασκάλου, όπως προέκυπτε από την ορολογία που χρησιμοποιούσε το ελληνικό κράτος, στο Σταμέλος, Γ. *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999, σ. 48-52.

³⁶ Ομιλία του σε συγκέντρωση δασκάλων το 1938. Παρατίθεται από τον Γ. Προδρόμου [βλέπε Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.] *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, ό.π., σ. 18].

³⁷ Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», ό.π., σ. 20. Εκτός των άλλων, ο Κ. Σπυριδάκις είχε χαιρετίσει με ενθουσιασμό την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του Γ. Παπανδρέου το 1929.

³⁸ Σπυριδάκις, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, Έκδοση περιοδικού «Κυπριακή Εκπαίδευση», Λευκωσία 1968, σ. 5. Αναφέρει ότι η δημιουργία Πρακτικού Τμήματος (Θετικών Επιστημών) – και η απόπειρα δημιουργίας Εμπορικού Τμήματος – στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, με πρωτοβουλία δική του κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, ήταν οι μόνοι τύποι που παρεξέκλιναν από το πρότυπο των «γερμανικών ανθρωπιστικών γυμνασίων του νέου τύπου». Στη σελίδα 8, επικαλείται τα ισχύοντα στη Γαλλία, Δυτική Γερμανία και άλλες γερμανόφωνες χώρες, αναφορικά με την έκταση της Βασικής Γενικής Εκπαίδευσης (9ετής ή 10ετής), καθώς και τις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, για να υπερασπιστεί τον τύπο Τεχνικής Εκπαίδευσης που είχε προωθήσει. Επρόκειτο για απάντηση στις απόψεις των υπουργών Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη, που ήθελαν Τεχνικές Σχολές με αποκλειστικά τεχνικά μαθήματα στο Α.Π., από την πρώτη τάξη της δετούς φοίτησης.

³⁹ Εκτός από τις ρητές απόψεις του υπέρ του Δημοτικισμού, όπως αυτές εκφράζονται στην αλληλογραφία του με τον Μίκη Κιτρομηλίδη (βλέπε πιο κάτω), ενδιαφέρον παρουσιάζει και η γλώσσα την οποία χρησιμοποιεί σε κείμενά του αυτής της περιόδου. Δε χρησιμοποιεί απλώς Δημοτική με πολλά λαϊκά στοιχεία, αλλά φαίνεται να κάνει και συνειδητές επιλογές υπέρ της «ακραίας» Δημοτικής, όταν πρόκειται να επιλέξει ανάμεσα σε

προσηλωμένης στο συνδυασμό ρεαλισμού και βουλευσιαρχίας, αλλά παραμένει μια προσωπικότητα ιδιαίτερα ευαίσθητη – χαρακτηριστικό το οποίο υπογραμμίζουν ο Φρ. Βράχας και ο Πασχ. Κιτρομηλίδης⁴⁰.

Η ζωή του στο Βερολίνο μέσα στο περιβάλλον του πανεπιστημίου, τον έφερε κοντά στη σκέψη σημαντικών διανοητών. Μετά την Αθήνα, όπου ως φοιτητής είχε γνωρίσει και είχε θητεύσει κοντά σε πνευματικές προσωπικότητες όπως ο Γεώργιος Χατζηδάκης, ο Νικόλαος Πολίτης και ο Θεόφιλος Βορέας, είχε τώρα την ευκαιρία στη Γερμανία να γνωρίσει διεθνούς κύρους καθηγητές. Οι Weber και Jaeger του άνοιξαν πνευματικούς ορίζοντες που πολύ λίγοι ομήλικοί του στην Κύπρο είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν την ύπαρξή τους⁴¹. Με την πάροδο

διαφορετικούς τύπους ή παραλλαγές. Για την τελική του στροφή όμως, προς την Καθαρεύουσα, κατά την περίοδο καθιέρωσής του στην πνευματική ηγεσία της Κύπρου, ενδεικτική είναι και η γλώσσα που χρησιμοποιεί σε δυο περιπτώσεις στο περιοδικό *Κυπριακά Γράμματα*: Σε βιβλιοκριτική του για το έργο του Ι.Θ. Κακριδή *Το μεταφραστικό πρόβλημα*, το 1936 χρησιμοποιεί λαϊκή Δημοτική [*Κυπριακά Γράμματα*, Τεύχος Γ', Λευκωσία 1936, σ. 47-48], ενώ σε βιβλιοκριτική του για νεότερη έκδοση του ίδιου βιβλίου το 1949, χρησιμοποιεί την Καθαρεύουσα [*Κυπριακά Γράμματα*, Τεύχος ΙΔ', Λευκωσία 1949, σ. 66-67].

⁴⁰ «Ήταν εξαιρετικά ευαίσθητος... είχε στο βάθος καρδιά παιδιού». Το μεταφέρει ο Γ. Χατζηκωστής [βλέπε Χατζηκωστής, Γ. *Κεράμιον ύδατος*, ό.π., σ. 97]. Επίσης, Κιτρομηλίδη, Μ. *Διηγήματα*, Αθήνα 1999. Σε Επίμετρο δημοσιεύονται δέκα επιστολές του Κ. Σπυριδάκι προς τον πρώην μαθητή του Μίκη Κιτρομηλίδη, με τον οποίο διατηρούσε επικοινωνία. Οι επιστολές αυτές είχαν γραφτεί την περίοδο Φεβρουάριος 1932 - Μάιος 1934, όταν ο Σπυριδάκις βρισκόταν στο Βερολίνο για το διδακτορικό του. Στην εισαγωγή του βιβλίου, ο Καθηγητής Πασχάλης Κιτρομηλίδης – γιος του συγγραφέα των διηγημάτων – σημειώνει ότι οι επιστολές αυτές «παρουσιάζουν έναν Κωνσταντίνο Σπυριδάκι πολύ διαφορετικό από τον αυστηρό εκπαιδευτικό και άκαμπτο συντηρητικό ιδεολόγο, όπως διαμορφώθηκε η εικόνα του αργότερα...». Στις επιστολές του αυτές, ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκις γράφει αποκλειστικά στη Δημοτική, εντάσσοντας μάλιστα στο λόγο του μερικές φορές και όρους ή εκφραστικούς τύπους της λαϊκής γλώσσας. Σε μια από τις επιστολές του σημειώνει: «Όλες οι απόπειρες του υπουργείου παιδείας στην Ελλάδα να την ξαναμπάση [την Καθαρεύουσα] στις δυο ανώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου θα ναυαγήσουν σε λίγο καιρό... Θάταν πολύ πιο λογικό να σκεφτή το υπουργείο να βάλη τη δημοτική και στο Γυμνάσιο, που θ' αποτελούσε μια πρόοδο και μια βαθμίδα στην ολότελη επικράτησή της στην επιστήμη και παντού. Γιατί κανένας λαός δεν έχει δυο γραφτές γλώσσες σαν και μας... Ευχάριστο είναι που οι νέοι που βγαίνουν από τα σχολεία... κατάλαβαν τον δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουν». Στην επόμενη επιστολή αναφέρεται και στην ορθογραφία, υποστηρίζοντας απλοποίησή της και «απαλλαγή από αδικαιολόγητους σήμερα τύπους, όπως η έγκλιση του τόνου... ο τονισμός πούναι δημιούργημα των αλεξανδρινών χρόνων και λοιπά πράγματα που θα ξεκαθαρίσουν τη γλώσσα από κάθε άσκοπη τυπικότητα...». Εμφανίζεται επίσης πολύ ανοιχτός στο θέμα της εκμάθησης ξένων γλωσσών, πράγμα που το θεωρεί αδήριτη ανάγκη. Γενικά η προσέγγισή του σε όλα τα ζητήματα διακρίνεται από μια ετοιμότητα αποδοχής του νέου, συνδυασμένη με ορθολογική και ρεαλιστική προσέγγιση ζητημάτων τακτικής στην επίτευξη ενός στόχου – κάτι που διέκρινε και τις μετέπειτα προσεγγίσεις του σε πολιτικά και εκπαιδευτικά ζητήματα. Η δε φιλική, ανοιχτόκαρδη και υποβοηθητική προσέγγισή του προς το νεαρό πρώην μαθητή του – τον οποίο με εκτενείς επιστολές θέλει να ενθαρρύνει και να καθοδηγήσει στην υλοποίηση των φιλοδοξιών του – αποκαλύπτουν ευρύτητα πνεύματος και μια ευαισθησία όχι συνηθισμένη για τα δεδομένα της κυπριακής κοινωνίας της εποχής. Στην τελευταία του επιστολή, αντί του συνήθους «Κ. Σπυριδάκις», τελειώνει με την υπογραφή «Κώστας».

⁴¹ Δελτίο της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, *Κυπριακά Σπουδαί*, Τόμος Μ', Λευκωσία 1976, σ. 1 [«Λόγος εκφωνηθείς υπό του προέδρου του Δ. Συμβουλίου της Εταιρείας Γ. Παπαχαλαράμπους εις το φιλολογικόν μνημόσυνον του Κωνσταντίνου Σπυριδάκις»]. Βλέπε επίσης Σπυριδάκις, Κ. *Η Ανθρωπιστική Παιδεία και αι κατευθύνσεις της εν Κύπρω Εκπαιδύσεως*, Εκδόσεις Κυπριακή Εκπαίδευσις, Λευκωσία 1962 (εκτενής διάλεξη στο Σύνδεσμο Ελλήνων Φιλολόγων Κύπρου «Στασίνο»). Διαφωτιστικό κείμενο για την κοσμοθεωρία, τις επιρροές και καταβολές της σκέψης του Σπυριδάκι. Στη σελίδα 3 αναφέρεται στον ελληνιστή και ανθρωπιστή Warner Jaeger και στον ορισμό του για τον ανθρωπισμό: Συντίθεται από το «γνώθι σαυτόν» και το «γίγνου οίος ει» [ταυτόσημο με το «γίνε αυτό που είσαι» του Νίτσε]. Στις σελίδες 4-8 αναφέρεται στο «αιέν αριστεύειν» του Ομήρου. Θεωρεί ως σημαντικό παιδευτικό στοιχείο τη «μίμηση» (προτύπων). Δεύτερο στοιχείο η «Πίστη στην αξία του ανθρώπου». Επικαλείται απόσπασμα από τον Πρωταγόρα του Πλάτωνα για την αγωγή [Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι διακόπτει το απόσπασμα ακριβώς πριν την αναφορά του Πλάτωνα στην ανάγκη χρήσης βίας στα παιδιά, προκειμένου να συμμορφώνονται – βλέπε Πλάτωνα *Πρωταγόρας*, XV]. Βέλτιστος γίνεται ο νέος μέσω της γνώσεως της έννοιας της «Αρετής» και της «Δικαιοσύνης» αναφορικά με τον άνθρωπο, και της

του χρόνου, αυτές οι εμπειρίες θα κατασταλάξουν σε ένα μείγμα ιδεοκρατίας, κλασικού ανθρωπισμού και εθνοκεντρικού προσανατολισμού, το οποίο όμως δε θα αποκλείει το καινούργιο ως μέθοδο και μέσο επίτευξης των υψηλών στόχων⁴². Παράλληλα, θα του προσφέρουν το υπόβαθρο που θα τον βοηθήσει να παραμείνει σε επαφή με τη διεθνή επιστημονική και πνευματική κίνηση. Έτσι, με την ανάληψη της διεύθυνσης του Παγκυπρίου Γυμνασίου θα διαμορφώσει πολύ σύντομα μια συγκροτημένη άποψη για τους αναγκαίους προσανατολισμούς του Εκπαιδευτικού Συστήματος συνολικά⁴³. Με την καθιέρωσή του ως ηγετική φυσιογνωμία στο χώρο της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, θα είναι σε θέση να συλλαμβάνει τις εξελίξεις στην Παιδαγωγική⁴⁴. Το ίδιο θα ισχύσει και για τις άλλες ανθρωπιστικές επιστήμες, καθώς και τις αλλαγές προς τις οποίες ωθούσαν τα νέα ιδεολογικά, επιστημονικά και κοινωνικά ρεύματα στις ανεπτυγμένες χώρες. Στους «Εσωτερικούς κανονισμούς» του Π.Γ. που συντάσσει, είναι προφανής η προσήλωσή του στην πειθαρχία, την εύρυθμη λειτουργία και το συγκεντρωτισμό των εξουσιών στο πρόσωπο του Διευθυντή. Είναι

«Οσιότητα» σε σχέση με το Θεό. Επικαλείται τον Σιμωνίδη τον Κείο, το Σοφοκλή και τον Πλάτωνα για να υποστηρίξει ότι μόνο με το συνδυασμό της «Αρετής» του ανθρώπου με τη «Θεία δύναμη» καθίσταται ο άνθρωπος βέλτιστος. Από τον Πλάτωνα και τον Ξενοφώντα παραθέτει αποσπάσματα για να υποδείξει τη σημασία της επαφής των νέων με προγενέστερους, στο χώρο της «Ποίησης» και της «Μουσικής». Έτσι, αφενός θα παρέχονται διδάγματα και πρότυπα και αφετέρου θα καλλιεργείται η σωφροσύνη, η ευρυθμία και η αρμονία, ώστε να επιτυγχάνεται ο «καλός καγαθός» άνθρωπος. Επικαλείται τον Πλάτωνα για να αναφέρει ότι η αγωγή συμπληρώνεται μόνο όταν ο νέος γνωρίζει και μαθαίνει να σέβεται τους κανόνες και τους νόμους της κοινωνίας, δηλαδή με την «Αγωγή του σε Πολίτη». Για το τι έκαναν οι Αρχαίοι Έλληνες σχετικά με τη διδασκαλία των νόμων, αναφέρεται στους Λουκιανό, Πλάτωνα-Σωκράτη, Πίνδαρο, Σοφοκλή και Σόλωνα. Αυτή η ανθρωπιστική παιδεία, καταλήγει, δεν είναι εφεύρημα σύγχρονο αλλά των αρχαίων και με αυτήν αποσκοπείται η τελείωση του ανθρώπου και ως πολίτη. Στις σελίδες 8-10 εμφανίζεται δυναμική η άλλη πτυχή της ιδεολογίας του Σπυριδάκι, εκείνη που αναζητά τη δημιουργικότητα και την καινοτομία: Η ανθρωπιστική παιδεία, δεν είναι – όπως παρεξηγημένα θεωρείται – η επαναφορά του αρχαίου κόσμου στο σήμερα, ως απομίμησή του. Είναι η παιδεία που καλεί τον άνθρωπο να σκεφτεί και να δημιουργήσει. Η απουσία δημιουργικότητας και η στάση που μένει στο θαυμασμό και στη μίμηση στοιχείων της αρχαιότητας, δεν είναι ανθρωπιστική παιδεία, είναι κλασικισμός που μας μετατρέπει σε στειρούς οργανισμούς. Η μίμηση δεν είναι ζωντανός, αλλά νεκρός πολιτισμός. Τοποθετείται περιφρονητικά απέναντι στο φιλολογικό σχολαστικισμό (και «τη συλλογή λεξιδίων»), και υπογραμμίζει ότι «ο μέγας φιλόλογος δεν δύναται να είναι κατ' ανάγκην και μέγας ανθρωπιστής». Αναφερόμενος στα Κλασικά Γυμνάσια της εποχής του, τονίζει ότι πρέπει να γίνει αντιληπτό πως η Αρχαία Ελληνική γλώσσα δεν είναι ο στόχος αλλά το μέσο για να προχωρήσει κανείς στο περιεχόμενο – πράγμα που καλλιεργήθηκε στο παρελθόν όχι στα σχολεία αλλά εκτός αυτών, από κορυφαίους επιστήμονες. Επομένως, συμπεραίνει, τα Κλασικά Γυμνάσια, καλλιεργώντας μόνο τη γλωσσική κατάρτιση, δεν παρέχουν πραγματική ανθρωπιστική παιδεία. Αν θέλουμε ανθρωπιστική παιδεία πρέπει να αλλάξουμε τη λειτουργία τους και τις διδακτικές τους μεθόδους. Η τυποποίηση των γνώσεων της Αρχαίας Ελληνικής, χωρίς δημιουργικότητα, κάνει αυτά τα σχολεία να οδηγούν στην «πνευματοκτονία».

⁴² Σπυριδάκις, Κ. «Αρχαία Φιλολογία και Humanism», στην εφημερίδα *Πρωινή*, 11 και 12 Σεπτεμβρίου 1932. Εμφανίζεται έντονα επηρεασμένος από τη γερμανική βιβλιογραφία. Επίσης, Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», ό.π., σ. 17. Στην ίδια σελίδα αναφέρει τους Natorp, Jaeger, Spranger και Pestalozzi ως τους βασικούς διαμορφωτές των παιδαγωγικών αντιλήψεων του Κ. Σπυριδάκι.

⁴³ Σπυριδάκις, Κ. «Αι νέα αξία και η σύγχρονος εκπαίδευσίς μας», διάλεξη που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην εφημερίδα *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 3-5 Φεβρουαρίου 1938, και Σπυριδάκις, Κ. «Σκοποί και κατευθύνσεις της Ελληνικής Μέσης Παιδείας εν Κύπρω», διάλεξη που δημοσιεύθηκε επίσης σε συνέχειες στην ίδια εφημερίδα 30 Ιανουαρίου – 10 Φεβρουαρίου 1943.

⁴⁴ Βλέπε αρθρογραφία του για τη σύγχρονη Παιδαγωγική (*Ελευθερία*, 29 Απριλίου έως 6 Μαΐου 1938), για πρωτοποριακούς τύπους σχολείων στη Γερμανία (*Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 22 Δεκεμβρίου 1943) και για τον J. Pestalozzi (*Ελευθερία*, 21 και 22 Ιανουαρίου 1946).

όμως, προφανείς και οι επιδράσεις από την Παιδαγωγική επιστήμη και από τις σύγχρονες του αντιλήψεις για τις ανάγκες των νέων⁴⁵. Ως πρόεδρος της ΕΚΣΚ και ως Υπουργός Παιδείας, θα ενθαρρύνει τη συμμετοχή στελεχών της Εκπαίδευσης σε ευρωπαϊκά και διεθνή συνέδρια που αντανακλούν αυτές τις εξελίξεις στην Εκπαίδευση. Θα συμμετέχει και ο ίδιος με κάθε ευκαιρία, εμβολιάζοντας στη συνέχεια το ελληνοκυπριακό εκπαιδευτικό σώμα με τις απαραίτητες αλλαγές.

Κατά την περίοδο 1945-49, μπορεί να λεχθεί ότι γίνεται κατά μία βαθμίδα πιο επιφυλακτικός ή συντηρητικός. Επηρεασμένος από τον εμφύλιο πόλεμο στην Ελλάδα, εμφανίζεται να υιοθετεί τη σχετική επίσημη ή ημιεπίσημη ερμηνεία των πολιτικών γεγονότων, στη βάση του εκ Βορρά σλαβικού κινδύνου⁴⁶.

Ο Γ. Παπαχαλαράμπος, διάδοχος του Κ. Σπυριδάκι στην προεδρία της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, παρουσιάζοντας την προσωπικότητα του προκατόχου του, αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος της προσέγγισής του στα ερευνητικά ενδιαφέροντά του Κ. Σπυριδάκι και ιδιαίτερα στη διδακτορική του διατριβή. Η προσωπικότητα του Ευαγόρα Α' – βασιλιά του αρχαίου κυπριακού βασιλείου της Σαλαμίνας – αποτελούσε αντικείμενο θαυμασμού εκ μέρους του Κ. Σπυριδάκι. Εμμένει στη διατριβή του ιδιαίτερα σε τρία χαρακτηριστικά της πολιτικής του Ευαγόρα: (α) Το γεγονός ότι «ούτος 'διά κινδύνων' από ιδιώτης ανυψώθη εις άρχοντα ιδεώδη διά την εποχήν του»⁴⁷. (β) Το ότι πέτυχε να φέρει το βασίλειό του όσο πιο κοντά γινόταν στην Αθήνα και τον κλασικό ελληνικό πολιτισμό, μετατρέποντάς το σε ακτινοβολούσα έδρα του ελληνισμού και φορέα της πολιτικής για «πραγματοποίησιν της Πανελληνίου συνεργασίας»⁴⁸. (γ) Την εκπληκτική διπλωματική του δεινότητα και την ακούραστη εξωτερική του πολιτική. Η τελευταία χαρακτηριζόταν από μεθοδικότητα και ικανότητα να χειρίζεται ρεαλιστικά τις καταστάσεις και να επιτυγχάνει κάθε φορά το μέγιστο

⁴⁵ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Εσωτερικός Κανονισμός του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1937. Χαρακτηριστικά, λειτουργεί παράρτημα του σχολείου «προς πληρεστέραν ψυχαγωγίαν και απασχόλησιν και σωματικήν αγωγήν», με αναγνωστήριο για εφημερίδες και περιοδικά, αίθουσα παιγνιδιών, αίθουσα ραδιοφώνου και μουσικών εκτελέσεων, αίθουσα αναψυχής (σ. 35).

⁴⁶ *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1946, σ. 3-6 και *Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1947, σ. 3-6. Επίσης, Σπυριδάκις, Κ. «Κομμουνισμός και θρησκεία», στο περιοδικό *Χριστιανική Αναγέννησις*, Έτος Γ', Τεύχος 55, Λευκωσία 1946, σ. 49-50, καθώς και άρθρο του στην *Ελευθερία*, 5 Σεπτεμβρίου 1947, με τίτλο «Ο σλαβικός κίνδυνος». Το 1949, θα είναι πιο περιεκτικός, μετά τη λήξη του εμφυλίου: «Ο εκ βορρά βαρβαρικός χείμαρρος ανεχτίσθη, ο δυτικός κόσμος αναπνέει ακόμα ελεύθερος μακράν των δεσμών δουλείας της επιγείου κολάσεως και ατενίζει το μέλλον αισιόδοξος. Η Ελλάς παραμένει ούτω το κέντρον του κόσμου» [*Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1951, σ. 3-5]. Το επόμενο διάστημα φαίνεται να επικεντρώνεται στην ιδεολογική απειλή κατά του ελληνικού-χριστιανικού ηθικού και πνευματικού συστήματος, από την υλιστική θεωρία – την οποία και θεωρεί πλέον ως το μεγαλύτερο αντίπαλο του πνεύματος [*Επετηρίς Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1951, σ. 3-5].

⁴⁷ Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», όπ.π., σ. 3

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 4

δυνατό, ακόμη και μέσα από τις ήττες⁴⁹. Τα χαρακτηριστικά αυτά της πολιτείας του Ευαγόρα Α΄ αποτέλεσαν για τον Κ. Σπυριδάκι καθοδηγητικές αρχές για την προσωπική του πορεία⁵⁰.

Η Αρχαία Ιστορία της Κύπρου – από την άφιξη των Μυκηναίων στην Κύπρο μέχρι και την Ελληνιστική περίοδο – αποτέλεσε γενικά το επίκεντρο του ερευνητικού του ενδιαφέροντος, ιδιαίτερα κατά τις πρώτες δύο δεκαετίες, μετά την επιστροφή του από το Βερολίνο. Αυτό συνδεόταν με το κενό που διαπίστωνε ότι υπήρχε στον τομέα αυτό. Είχε, όμως, και την προσωπική πεποίθησή ότι, βασικός στόχος της ιστορικής και αρχαιολογικής έρευνας, θα έπρεπε να είναι το να αποδείξει «πέραν πάσης αμφιβολίας» την ελληνικότητα της Κύπρου. Ότι, δηλαδή, το αργότερο από το 12^ο αιώνα π.Χ. και μετά, η Κύπρος ήταν φυλετικά, πνευματικά και πολιτιστικά απολύτως ελληνική. Στις πρώτες μελέτες που δημοσίευσε και στις διαλέξεις του, το μοτίβο της πάλης των Ελλήνων αποίκων με του Ετεοκύπριους και τους Φοίνικες είναι επαναλαμβανόμενο ως κεντρικό· όπως και το συμπέρασμα ότι οι Έλληνες επικράτησαν τελικά πλήρως, από την εποχή των Μυκηναίων⁵¹. Από τα τέλη της Βρετανικής διοίκησης και κυρίως μετά την Ανεξαρτησία, εντάσσει στα ερευνητικά του ενδιαφέροντα και τρεις επιπλέον τομείς: (α) Άλλες περιόδους της Κυπριακής Ιστορίας, ιδιαίτερα εκείνες της Βρετανικής⁵² και – λιγότερο – της Οθωμανικής διοίκησης⁵³. (β) Την Ιστορία της Εκκλησίας

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 3-4

⁵⁰ Βράχας, Φρ. Π. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκις», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμέλεια] *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, ό.π., σ. 26: «Όμως για την Κύπρο δέσποζε μέσα του σαν ιδεώδες ο Σαλαμίνιος Ευαγόρας...». Επίσης, Μαραθεύτης, Μ. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκις», ό.π., σ. 10: «Η επιλογή του θέματος της διατριβής δεν ήταν τυχαία... Η ζωή και το έργο του βασιλιά της Σαλαμίνας... θα ήταν από τότε και στο εξής το ιστορικό πρότυπο, που θα του έδιδε ιδέες και κατευθυντήριες γραμμές για την περαιτέρω δράση του».

⁵¹ Σπυριδάκις, Κ. «Συμβολή εις την Ιστορίαν της Πολιτείας του Αρχαίου Ιδαλίου (5 αι. π. Χ.)», στο Δελτίον της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος Α΄, Λευκωσία 1937, σ. 3-20, «Σπυριδάκις, Κ. «Κοινόν Κυπρίων», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος Β΄, Λευκωσία 1939, σ. 3-16, Σπυριδάκις, Κ. «Μικραί συμβολαί εις την Ιστορίαν της Ελληνιστικής Κύπρου», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος Γ΄, Λευκωσία 1941, σ. 1-11, Σπυριδάκις, Κ. «Η οικονομική πολιτική των βασιλείων της Αρχαίας Κύπρου», στο *Κυπριακά Γράμματα*, Τεύχος ΙΒ΄, Λευκωσία 1947, σ. 3-12, Σπυριδάκις, Κ. «Κύπρος και Αθήναι εις την Αρχαιότητα», *Κυπριακά Γράμματα*, Τόμος Θ΄, Λευκωσία 1944, σ. 3-11, Σπυριδάκις, Κ. «Αι Αθήναι του Περικλέους», *Κυπριακά Γράμματα*, Τεύχος ΙΓ΄, Λευκωσία 1948, σ. 14-23, Σπυριδάκις, Κ. «Κύπρος και Ελλάς εις την Αρχαιότητα», Διάλεξη στην Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Έκδοση του Γραφείου Εθναρχίας, Λευκωσία 1949, Σπυριδάκις, Κ. «Ο ελληνικός χαρακτήρ της Αρχαίας Κυπριακής Ιστορίας», *Πλάτων*, Έτος ΙΓ΄, Τεύχη Α΄ και Β΄, Αθήναι 1966, σ. 272-284 (Διάλεξη στην Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών, 3 Μαρτίου 1961), Σπυριδάκις, Κ. «Ο Κύπριος ιατρός Ονήσιλος (αρχαί του 5 αιώνας π. Χ.) και η αρχαία ελληνική Ιατρική», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΚΒ΄, Λευκωσία 1958, σ. 218-220.

⁵² Εξ ου και αποτέλεσε τον βασικότερο διαμορφωτή – από τη δεκαετία του 1950 και εξής – της αντίληψης για τη διαρκή πάλη του Ελληνισμού για επιβίωση στην Κύπρο. Αυτή η πάλη, σύμφωνα με την αντίληψη που προώθησε ο Κ. Σπυριδάκις, στέφθηκε με επιτυχία, παρά τις αντιξοότητες. Από τη Φραγκοκρατία μέχρι την Οθωμανική περίοδο, αλλά ιδιαίτερα σε σχέση με τις προσπάθειες των Βρετανών να αφελληνίσουν την Κύπρο. Το τελευταίο αυτό στοιχείο αποτέλεσε μόνιμη επωδό κάθε αναφοράς του στη Βρετανική διοίκηση, κυρίως στα κείμενά του για την Εκπαίδευση. Βλέπε και πιο κάτω.

⁵³ Spyridakis, K. *A brief History of the Cyprus Question*, Έκδοση Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Λευκωσία 1950, Σπυριδάκις, Κ. *Σύντομος Ιστορία του Ενωτικού Ζητήματος της Κύπρου*, Έκδοση Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Λευκωσία 1950, Σπυριδάκις, Κ. «Ιστορική ανασκόπησης της νήσου Κύπρου – Ο ελληνικός χαρακτήρ της ιστορίας αυτής», *Κυπριακά Γράμματα*, Τόμος ΚΑ΄, Λευκωσία 1956, σ. 7-23, Spyridakis, K. *A survey of the History of Cyprus*, Έκδοση ΕΚΣΚ, Λευκωσία 1962, Σπυριδάκις, Κ. «Τρία θέματα εκ της Κυπριακής Ιστορίας», *Φιλολογική Κύπρος*, Λευκωσία 1964, σ. 3-19, Σπυριδάκις, Κ. *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1972.

της Κύπρου⁵⁴. (γ) Την Αρχαία και Νεότερη Ελληνική Ιστορία και Γραμματεία (ανεξάρτητα από την Κύπρο)⁵⁵. Πλήθος συντομότερα κείμενά του, κινούνται στους ίδιους άξονες, ενώ δημοσίευσε και πολλές βιβλιοκριτικές, σχετικές κυρίως με εκδόσεις για την ελληνική Ιστορία και Γραμματολογία. Παρέμεινε, όμως, μέχρι τέλους αφοσιωμένος στον κατεξοχήν ερευνητικό προσανατολισμό του, στην αγωνιώδη προσπάθεια για τεκμηρίωση της ελληνικότητας της Κύπρου⁵⁶.

(Γ) Η καθιέρωση

Η επιστροφή του Κ. Σπυριδάκι στην Κύπρο αμέσως μετά την έγκριση του διδακτορικού του στο Πανεπιστήμιο Βερολίνου, δεν του επέτρεψε να αξιοποιήσει περαιτέρω τις εκεί γνωριμίες του με πνευματικές και επιστημονικές προσωπικότητες⁵⁷. Επανεντάχθηκε

⁵⁴ Σπυριδάκις, Κ. «Ο Κύπριος Επίσκοπος Ειρηνοπόλεως Άνθιμος και η διαθήκη αυτού», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΙΖ', Λευκωσία 1953, σ. 41-54, Σπυριδάκις, Κ. «Βυζαντινή Αυτοκρατορία και Βυζαντινός Πολιτισμός», *Ελληνική Κύπρος*, Τόμος Ε', Λευκωσία 1953, σ. 116-129, Σπυριδάκις, κ. «Ο Εθνομάρτυς Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός», *Δελτίον Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου*, Λευκωσία 1953-54, σ. 3-22, Σπυριδάκις, Κ. «Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Αρκάδιος Α'», *Ελληνική Κύπρος*, Τόμος Στ', Λευκωσία 1954, σ. 57-58, Σπυριδάκις, Κ. «Ο Ηγούμενος της Ι. Μονής Κύκκου Χαράλαμπος και ο χειρόγραφος κώδιξ της υπ' αυτού γενομένης διαχειρίσεως των οικονομικών της Ι. Μονής Κύκκου (1821-1824)», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΙΗ', Λευκωσία 1955, σ. 3-26, Σπυριδάκις, Κ. «Η ανάπτυξις της πνευματικής ζωής της Εκκλησίας Κύπρου κατά τον 4^ο αιώνα, τα αίτια και τα αποτελέσματα αυτής», *Ελληνικά* [Έκδοση της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών], Τόμος Β', Αθήναι 1955, σ. 258-267, Σπυριδάκις, Κ. «Η Κυπριακή Εκκλησία και η αναστήλωσις των εικόνων», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΚΕ', Λευκωσία 1961, σ. 83-88, Σπυριδάκις, Κ. «Συμπληρωματικά εις Αρχιεπίσκοπον Κύπρου Δαμασκηνόν», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΚΖ', Λευκωσία 1963, σ. 251-257, Σπυριδάκις, Κ. «Το αρχιεπισκοπικόν έγγραφον διαζυγίου του ιατρού Γεωργίου Χοϊδά», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΚΗ', Λευκωσία 1964, σ. 207-214, Σπυριδάκις, Κ. «Εν έγγραφον του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Πανάρετου», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος Λ', Λευκωσία 1966, σ. 191-197, Σπυριδάκις, Κ. «Η περιγραφή της Μονής Κύκκου επί τη βάσει ανεκδότου χειρογράφου», στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Α', Μέρος Α', Λευκωσία 1972, σ. 270-296.

⁵⁵ Σπυριδάκις, Κ. «Η Ελληνιστική κίνησις εις την Αρχαιότητα και η παγκόσμιος επίδρασις της», *Δελτίον Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου*, Λευκωσία 1958, σ. 3-15, Σπυριδάκις, Κ. «Ο Ρήγας και η Εθνική Ελληνική Παράδοσις», *Κυπριακά Γράμματα*, Τόμος ΙΓ', Λευκωσία 1948, σ. 5-15, Σπυριδάκις, Κ. «Η Ρόδος και οι λοιπαί Δωδεκάνησοι ιστορικώς εξεταζόμεναι», *Η Ελληνική Δωδεκάνησος*, Εκδόσεις ΕΠΟΚ, Λευκωσία 1948, σ. 9-33, Σπυριδάκις, Κ. «Επί της Ακροπόλεως των Αθηνών», *Ελευθερία*, 9-26 Απριλίου 1959, Σπυριδάκις, Κ. «Ο Θουκυδίδης ως σύγχρονος διανοούμενος», *Φιλολογική Κύπρος*, Λευκωσία 1969, σ. 12-29, Σπυριδάκις, Κ. «Θουκυδίδια», *Στασίνας*, Τόμος Α', Λευκωσία 1963, σ. 13-27, Σπυριδάκις, Κ. «Το πρόβλημα του ιδεώδους άρχοντος παρά τοις αρχαίοις Έλλησι και ο τραγικός Σοφοκλής», *Φιλολογική Κύπρος*, Λευκωσία 1961, σ. 3-11, Σπυριδάκις, Κ. «Σκοπός και χαρακτήρ του Α' βιβλίου της ξυγγραφής του Θουκυδίδου», *Επετηρίς της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου*, Λευκωσία 1959-1960, σ. 3-13, Σπυριδάκις, Κ. «Ηθικά και πολιτικά αντιλήψεις παρά τω φιλοσόφω Ηρακλείτω», *Αφιέρωμα εις Κλ. Π. Γεωργιάδην*, [Έκδοση από οργανωτική επιτροπή] Λευκωσία 1971, σ. 1-6.

⁵⁶ Σπυριδάκις, Κ. «Η Κύπρος εις τον ελληνικόν εθνολογικόν και πολιτιστικόν χώρον», *Λακωνικά*, Τεύχη 38 και 39, Αθήναι 1970, σ. 36-38 και 74-76, Σπυριδάκις, Κ. «Η δυναστεία του Ευέλθοντος εν Σαλαμίनि», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΛΕ', Λευκωσία 1971, σ. 67-75, Σπυριδάκις, Κ. «Εισαγωγή εις τον πολιτισμόν της Αρχαίας Κύπρου», *Αθηνά*, Τόμος ΟΒ', Αθήναι 1971, σ. 266-281, Σπυριδάκις, Κ. «Η πορεία του Ελληνισμού προς την Κύπρον (1400 π. Χ. - 30 π. Χ.)», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΛΕ', Λευκωσία 1971, σ. 76-93, Σπυριδάκις, Κ. «Η Κύπρος εις τους Κλασσικούς χρόνους (5 και 4 αι. π. Χ.) και αι εθνικά εξεγέρσεις των Κυπρίων κατ' αυτούς προς απόκτησιν της ελευθερίας των (Ονήσιλος, Ευαγόρας, Πνυταγόρας)», *Φιλολογική Κύπρος*, Λευκωσία 1971, σ. 191-202, Σπυριδάκις, Κ. «Τα ελληνικά ονόματα των αρχαίων βασιλείων της Κύπρου», *Revue Onomastique*, Τεύχος 4, Αθήναι 1972, σ. 1-8, Spyridakis, K. "The Homeric poems and Cyprus", *Cyprus Today*, Vol. X, No. 5-6, September-December 1972, p. 32-37.

⁵⁷ Σπυριδάκις, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκις - Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, όπ.π., σ. 25: Σύμφωνα με τον Ουράνιο Ιωαννίδη, είχε προταθεί στον Σπυριδάκι να παραμείνει στο εν λόγω πανεπιστήμιο και να

αμέσως στο προσωπικό του Παγκυπρίου Γυμνασίου ως καθηγητής, για να ανέλθει γρήγορα στην κλίμακα των προαγωγών και σε λιγότερο από δύο χρόνια να γίνει Διευθυντής του. Παρέμεινε στη θέση για 25 χρόνια, τα οποία ήταν γεμάτα από εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες του. Αυτές, εν πολλοίς, καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό το μέλλον του συνόλου της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης. Πέραν, όμως, της επικέντρωσης στους εκπαιδευτικούς στόχους, με παρεμβάσεις του ενεργοποίησε και το προσωπικό του σχολείου προς την κατεύθυνση του πολιτικού ζητήματος. Ήταν συχνή η αποστολή αποφάσεων και ψηφισμάτων του Καθηγητικού Συλλόγου, καθώς και προσωπικών του υπομνημάτων σε κάθε κατεύθυνση⁵⁸.

Από τα πρώτα χρόνια της επιστροφής του στην Κύπρο, ανέλαβε πρωτοβουλίες οι οποίες έδιναν το στίγμα του τολμηρού νεωτεριστή και καινοτόμου⁵⁹. Σύντομα τον καθιέρωσαν ως την αδιαμφισβήτητη κυρίαρχη προσωπικότητα στο χώρο της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης και της ευρύτερης πνευματικής δραστηριότητας. Ως Διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου ανέπτυξε πρωτοβουλίες που δεν περιορίζονταν σε νεωτερισμούς μέσα στο σχολείο, αλλά απευθύνονταν ανοιχτά στην κοινωνία, συχνά μέσω του Τύπου⁶⁰. Εξάλλου, τα ερευνητικά ιδρύματα, οι επιστημονικές εταιρείες και οι όμιλοι τους οποίους ίδρυσε, στόχευαν στο να πληρώσουν ένα κενό σοβαρής επιστημονικής έρευνας αλλά και πνευματικής κίνησης⁶¹. Ήθελε και τα δύο, βέβαια, να έχουν σταθερά ελληνοκεντρικό χαρακτήρα. Όμως, από την εποχή που βρισκόταν στη Γερμανία φαινόταν να τον ενοχλεί αυτή καθαυτή η απουσία έρευνας και πνευματικής κίνησης⁶². Την ίδια στιγμή τον απασχολούσε έντονα η πενιχρή πολιτιστική κίνηση στην Κύπρο⁶³. Γι' αυτό και δε δίσταζε να πραγματοποιεί

ακολουθήσει ακαδημαϊκή σταδιοδρομία, πρόταση την οποία απέρριψε. Ο ίδιος ο Κ. Σπυριδάκης, μιλώντας για τον Λουκή Ακρίτα, διατύπωνε ενδεχομένως και έναν προσωπικό προβληματισμό, όταν σημείωνε: «*Ουδεμία αμφιβολία υπάρχει ότι, αν ο Λουκής Χατζηγιαννακού [Ακρίτας] παρέμενε εις την Κύπρον, θα εσυνέχιζεν απλώς να προσφέρη εαυτόν εις την μόρφωσιν των νεαρών βλαστών της μικράς αυτού πατρίδος, ως πράττουσι πάντες οι φιλότιμοι διδάσκαλοι, αλλ' εις την ψυχήν αυτού δεν θα εξύπνα το πάθος προς δημιουργίαν...*» [Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 673].

⁵⁸ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Σελίδες από την ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, [Επιμ. Χατζηκωστής, Γ.Ν.] Λευκωσία 1993, σ. 143-149

⁵⁹ Χρυσάνθης, Κ. «Ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκης σαν πολιτιστικός παράγοντας», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.], *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, ό.π., σ. 51

⁶⁰ Βλέπε ενδεικτικά την αρθρογραφία του [*Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, Απρίλιος 1943 και *Ελευθερία*, 5 Μαΐου 1943] για τους εράνους προς ενίσχυση του Παγκυπρίου Γυμνασίου, όπου αποδίδεται στην πρωτοβουλία αυτή κοινωνική και ευρύτερη διάσταση, πέραν της οικονομικής.

⁶¹ Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 428-430

⁶² Χατζηκωστής, Γ. *Κεράμιον ύδατος*, ό.π., σ. 103

⁶³ Σπυριδάκης, Κ. «Προσφώνησις κατά την δεξίωσιν των μελών του Εθνικού Θεάτρου υπό του Πνευματικού Ομίλου Κύπρου», στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 638: «*Δεν θα μείνετε εις βασιλικά παλάτια και δεν θα έχετε βασιλικές τιμές... Δεν θα βρήτε θέατρα άξια της τέχνης σας και δεν θα αντικρύσετε πνευματικήν πρόοδον, πρόοδον που θα ενθυμίξη την δικήν σας... Ο τόπος μας δεν θα πάρη από σας πνοήν μόνον ελευθέρων ανθρώπων. Θα πάρη και πνοήν πνευματικήν και καλλιτεχνικήν... Και αυτής της πνοής έχομεν πολύ μεγάλην ανάγκην*».

εκδηλώσεις που κινούνταν πέραν του στενού τομέα ενδιαφέροντος των ομίλων και ερευνητικών κέντρων που είχε ιδρύσει. Μετακαλούσε συχνά από την Ελλάδα πολιτιστικούς φορείς και πρόσωπα (καλλιτέχνες, συγγραφείς, το Εθνικό Θέατρο κλπ).

Εξυπηρέτησαν, όμως, ταυτόχρονα και τη σύντομη παγίωση της κυριαρχίας του στην εκπαιδευτική, επιστημονική και πνευματική ζωή. Επιδίωκε διαρκώς τη μετάκληση πνευματικών και επιστημονικών προσωπικοτήτων από την Ελλάδα, αλλά σχεδόν πάντοτε εμφανιζόταν ως ο κύριος ομιλητής, σε κάθε εκδήλωση που διοργάνωνε ένας φορέας στον οποίο προήδρευε, ή στου οποίου την ίδρυση είχε πρωτοστατήσει⁶⁴. Στη δημιουργία αυτής της παράδοσης συνέβαλε και το γεγονός ότι ο ίδιος αποτελούσε και τον σημαντικότερο παράγοντα εξασφάλισης των απαραίτητων οικονομικών πόρων για τη λειτουργία αυτών των φορέων. Αρχικά, μέσω των δεσμών του με την Εκκλησία της Κύπρου και των θέσεων που κατείχε στα όργανα της Εθναρχίας και στη συνέχεια μέσω της ηγετικής θέσης του στην ΕΚΣΚ και στο Υπουργείο Παιδείας⁶⁵. Παράλληλα, η προσωπικότητά του αποτελούσε εγγύηση δημοσιότητας, συνεπώς και προβολής των δραστηριοτήτων των οργανώσεων αυτών στην ευρύτερη κοινωνία.

Τόσο οι προσωπικοί του δεσμοί, από νεανική ηλικία, με την ηγεσία της Εκκλησίας της Κύπρου, όσο και η θέση του ως Διευθυντή του Παγκυπρίου Γυμνασίου⁶⁶, κατέστησαν περίπου αυτονόητη την εμπλοκή του σε εκπαιδευτικές και πολιτικές πρωτοβουλίες της Εκκλησίας. Η τελευταία, προχώρησε σε ανασύσταση διοικητικών και πολιτικών θεσμών της, μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου⁶⁷. Ο Κ. Σπυριδάκης ανέλαβε ως Γραμματέας του Γραφείου Εθναρχίας και του Εθναρχικού Συμβουλίου και ως πρόεδρος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Εθναρχίας⁶⁸. Στο μεταξύ, είχε ήδη διοριστεί από τη Βρετανική διοίκηση ως

⁶⁴ Χρυσάνθης, Κ. «Η δράση του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στον Ελληνικόν Πνευματικόν Όμιλο Κύπρου», περιοδικό *Πνευματική Κύπρος*, Τόμος ΙΣΤ', Λευκωσία 1976, σ. 268

⁶⁵ Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Οικονομικών – Συνεδρίασις 42^α ημερομηνίας 9.7.1962», σ. 113. «Δια πνευματικούς και πολιτιστικούς σκοπούς», εγκρίνεται η παραχώρηση «Λ.500 δια τον πλουτισμόν του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης και την έκδοσιν του επιστημονικού Δελτίου της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών... Λ.150 δια την υποστήριξιν του έργου του Πνευματικού Ομίλου Κύπρου και την έκδοσιν του Φιλολογικού αυτού δελτίου». Ανάλογες αποφάσεις – ιδιαίτερα για την Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών – έχουμε και επί υπουργίας του (βλέπε ενδεικτικά Κ.Α. Ε14/500/43 «Υπηρεσιακά Σημειώματα – 15^η Ιανουαρίου 1964»).

⁶⁶ Το Παγκύπριο Γυμνάσιο ήταν το κατεξοχήν εκπαιδευτικό ίδρυμα που συνδεόταν με την Αρχιεπισκοπή από πολλές απόψεις.

⁶⁷ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α' (1878-1949), σ. 724-726. Μετά τα Οκτωβριανά του 1931 και την εξορία μερίδας ιεραρχών, η Ιερά Σύνοδος είχε ουσιαστικά διαλυθεί, ενώ οι Βρετανοί δεν επέτρεπαν τη διεξαγωγή διαδικασιών εκλογής Αρχιεπισκόπου. Έτσι, ενώ οι διοικητικοί μηχανισμοί της Εκκλησίας εξακολουθούσαν να υπάρχουν, δεν ήταν εύκολη η εκ νέου ανάληψη εθναρχικού ρόλου. Το 1946 οι Βρετανοί αποφάσισαν να επιτρέψουν τόσο την ανασύσταση Ιεράς Συνόδου, όσο και την εκλογή Αρχιεπισκόπου.

⁶⁸ Μαραθεύτης, Μ. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκης», όπ.π., σ. 12

μέλος του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Μια ιδιότητα που του πρόσφερε τη δυνατότητα ηγετικής παρέμβασης στα εκπαιδευτικά και έντονης δημόσιας παρουσίας⁶⁹.

Επρόκειτο για περίοδο πυκνή σε εξελίξεις και κρίσιμες πολιτικές πρωτοβουλίες της Εκκλησίας. Ιδιαίτερα κατά και μετά τη διενέργεια του δημοψηφίσματος που πραγματοποίησε στις αρχές του 1950⁷⁰, καθώς και την άνοδο του Μακαρίου Γ' στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, στα τέλη της ίδιας χρονιάς. Είχε προηγηθεί η αποτυχία της Διασκεπτικής του 1947-48, και όλα έδειχναν ότι η κατάσταση οδηγούνταν σε αδιέξοδο. Ο Μακάριος έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην πολλαπλή επιστράτευση της Εκπαίδευσης σε έναν ανένδοτο αγώνα για την επίτευξη της Ένωσης: Επανάκτηση του ελέγχου των Α.Π. στη Δημοτική Εκπαίδευση⁷¹, διατήρηση και ενίσχυση του ελέγχου της Μέσης, μύηση και οργάνωση των καθηγητών και των μαθητών. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ο ρόλος του Κ. Σπυριδάκι σύντομα έγινε ακόμη πιο νευραλγικός.

Η Βρετανική διοίκηση είχε προτείνει το 1952 την επιχορήγηση των Γυμνασίων από αυτή, με αντάλλαγμα να δεχθούν αλλαγές στα Αναλυτικά τους Προγράμματα. Σύμφωνα με την ερμηνεία της Εθναρχίας, οι αλλαγές θα αλλοίωναν τον εθνικό χαρακτήρα της Εκπαίδευσης⁷². Ο Κ. Σπυριδάκις ανέλαβε εκστρατεία αποτροπής της αποδοχής αυτής της δελεαστικής πρότασης, από οποιοδήποτε Γυμνάσιο⁷³. Τελικά, από τα 17 Κοινοτικά και ιδιωτικά ελληνοκυπριακά Γυμνάσια, την πρόταση αποδέχθηκε μόνο ένα ιδιωτικό – το

⁶⁹ *Ελευθερία*, 18 Φεβρουαρίου 1946. Σε εκτενές πρωτοσέλιδο υπό τον τίτλο «Τα μέλη του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου αναπτύσσουν το υπόμνημά των», προβάλλει την παρουσίαση από τον Κ. Σπυριδάκι του υπομνήματος που υποβλήθηκε προς τη Βρετανική διοίκηση (13 Δεκεμβρίου 1945).

⁷⁰ *Εφημερίς*, 31 Δεκεμβρίου 1949, 7 Ιανουαρίου 1950, 14 Ιανουαρίου 1950, 21 Ιανουαρίου 1950. Σειρά σημειωμάτων της εφημερίδας – εκδιδόταν από την Ιερά Αρχιεπισκοπή – όπου ασκείται έντονη κριτική προς τους εκπαιδευτικούς Δημοτικής. Θεωρούνταν ότι δεν συνέβαλλαν αρκετά στην κινητοποίηση του λαού εν όψει του δημοψηφίσματος, λόγω «δουλικής στάσης», ως πιστοί υπάλληλοι της Βρετανικής διοίκησης. Τα εν λόγω σημειώματα δημοσιεύτηκαν σε μια περίοδο σημαντικής παρουσίας του Κ. Σπυριδάκι στα εκδιδόμενα από την Αρχιεπισκοπή έντυπα.

⁷¹ *Απόστολος Βαρνάβας*, Περίοδος Γ, τόμος ΙΓ, τεύχος 3, Μάρτιος 1952, σ. 81-82. Αρχιεπισκοπική εγκύκλιος σε έντονο ύφος προς τους δασκάλους εκείνους που ως «βασιλικότεροι του βασιλέως» περικόπτουν ακόμη περισσότερο από τα όσα περιέκοψε η κυβέρνηση «εκ της ελληνικής φρονηματιστικής ύλης», ξεχνώντας ότι είναι ταγμένοι για τη δημιουργία «ελληνικών συνειδήσεων». Τους καλεί να συμμορφωθούν όσον αφορά τη διδασκαλία, και επίσης να αξιοποιούν τις εθνικές και θρησκευτικές γιορτές για τόνωση του φρονήματος, διαμορφώνοντας έλληνες, και «ουχί αχρώμους κοσμοπολίτες». Βλέπε επίσης: (α) *Απόστολος Βαρνάβας*, Περίοδος Γ, τόμος ΙΓ, τεύχη 7-8, Ιούλιος-Αύγουστος 1952, σ. 195-196 και 224-225. (β) *Ελληνική Κύπρος*, Ιανουάριος 1952, αρ. 33, σ. 5, Εγκύκλιος του Μακαρίου Γ' (4 Δεκεμβρίου 1951), κατά της επέκτασης της διδασκαλίας της Αγγλικής στα Δημοτικά. (γ) *Ελευθερία*, 17 Ιουλίου 1953 (αρχιεπισκοπική εγκύκλιος της 16^{ης} Ιουλίου για τους κινδύνους άλωσης της παιδείας και του εθνικού φρονήματος στην Κύπρο από τη βρετανική πολιτική). Στα κείμενα και στις εγκυκλίους παρατηρούνται γλωσσικό ύφος και ορολογία που συνάδουν πλήρως με τα αντίστοιχα του Κ. Σπυριδάκι.

⁷² *Απόστολος Βαρνάβας*, Περίοδος Γ, τόμος ΙΓ, τεύχη 7-8, Ιούλιος-Αύγουστος 1952, σ. 195-196 και 224-225. Συνοδική εγκύκλιος και ανακοινώσεις του Γραφείου Εθναρχίας και του Εθναρχικού Συμβουλίου. Βλέπε επίσης σειρά κειμένων του Κ. Σπυριδάκι για το θέμα, στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 84-106, καθώς και άρθρα του στην εφημερίδα *Ελευθερία*, 9 Ιουνίου 1952, 10 Ιουλίου 1953 και 3 Σεπτεμβρίου 1953.

⁷³ Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «*Εν Λευκωσία, τη 31. Ιουλίου 1952, Προς τον Έντιμον Κύριον Αποικιακόν Γραμματέα*»

Εμπορικό Γυμνάσιο Πολεμίου. Αυτό πιστώθηκε στον Σπυριδάκι ως μεγάλη επιτυχία⁷⁴. Την επόμενη χρονιά, μετά από εντολές του Μακαρίου και εν όψει της ετοιμαζόμενης έναρξης νέας μορφής αγώνα κατά των Βρετανών, θα διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην οργάνωση των εκπαιδευτικών Μέσης. Θα πρωτοστατήσει στην ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ, της οποίας και θα αναλάβει την ηγεσία ως πρώτος πρόεδρος⁷⁵.

Αυτή ακριβώς η καθιέρωσή του, θα τον διαφυλάξει όταν στη συνέχεια θα ακολουθεί πολιτική ανοιχτών σχολείων. Μια πολιτική αντίθετη με το στόχο της ΕΟΚΑ να εντάσσει τους μαθητές στις ένοπλες ομάδες και να τους κινητοποιεί σε διαδηλώσεις σύγκρουσης με τη βρετανική αστυνομία – στους χώρους των σχολείων και γύρω απ' αυτά. Κατά τον Μ. Μαραθεύτη, «ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκις βρέθηκε τότε σε θέση τραγικού ήρωα... Προσπαθεί να αποκαταστήσει την πειθαρχία και την τάξη, βρίσκεται όμως αντιμέτωπος με την επίσημη πολιτική της στρατιωτικής ηγεσίας του αγώνα, που υποστηρίζει πως εκείνο που προέχει τώρα είναι ο αγώνας εναντίον των Άγγλων και όχι η ομαλή λειτουργία των σχολείων»⁷⁶. Η αλληλογραφία του με τη σχολική εφορεία Λευκωσίας και άλλους φορείς – ιδιαίτερα την περίοδο 1955-57 – αναδεικνύει αυτή την προσπάθειά του να κρατήσει πάση θυσία ανοιχτά τα σχολεία. Προσπαθεί να πείσει μαθητές και Κυβέρνηση ότι αντιτίθεται στην ανάμιξη σχολείων σε οποιαδήποτε αντικυβερνητική δραστηριότητα⁷⁷. Η διαφωνία του με τον ένοπλο αγώνα έγινε άμεσα γνωστή στο μηχανισμό της ΕΟΚΑ, ο οποίος κινητοποίησε τους μαθητές του σχολείου εναντίον του – μεταξύ άλλων και με την αναγραφή του συνθήματος «προδότη γυμνασιάρχη» στους τοίχους του σχολείου. Σύμφωνα με μαρτυρία του Αντρέα Σπυριδάκι, στις 21 Νοεμβρίου 1955 το σπίτι του «έγινε στόχος επίθεσης εκφοβισμού». Στο χώρο βρέθηκε προκήρυξη που έγραφε: «Αυτή είναι η ανταμοιβή σας για τη στάση σας στον αγώνα. Ο Αρχηγός Διγενής»⁷⁸. Μακροπρόθεσμα, παρά την προστασία που του παρείχε η καθιέρωσή του και η στενή συνεργασία του με τον Μακάριο, αυτή η σύγκρουση επιλογών με την ΕΟΚΑδημιούργησε προβλήματα στον Κ. Σπυριδάκι⁷⁹: Την περίοδο ακριβώς της θεσμικής του εδραίωσης ως Προέδρου της ΕΚΣΚ, με αφορμή διαφωνίες του με την ΟΕΛΜΕΚ και πολιτικούς

⁷⁴ Μαραθεύτης, Μ. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκις», όπ.π., σ. 12-13

⁷⁵ Λυμπουρή, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, όπ.π..

⁷⁶ Μαραθεύτης, Μ. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκις», όπ.π., σ. 14

⁷⁷ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Σελίδες από την ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, όπ.π., σ. 255-269

⁷⁸ *Σελίδες της Κύπρου*, Τεύχος 4, 10 Οκτωβρίου 2004, Έκδοση Φιλελεύθερος – Πολιτιστικό Ίδρυμα Τράπεζας Κύπρου, Λευκωσία 2004, σ. 21

⁷⁹ Σπυριδάκις, Κ. «Η εθνική εξέγερσις της Κύπρου και τα ελληνικά σχολεία αυτής», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 4, Απρίλιος 1960, σ. 165-169. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι, όταν λόγω των αντιβρετανικών μαθητικών διαδηλώσεων (με οδηγίες της ΕΟΚΑ), οι Βρετανοί απειλούσαν με κλείσιμο των σχολείων, «η επίτευξις ισορροπίας [εκ μέρους των διευθυντών των σχολείων] ήτο αδύνατον να πραγματοποιηθή και δη άνευ κινδύνου παρεξηγήσεων εκατέρωθεν, αι οποίαι δεν έλειψαν».

παράγοντες, θα εμφανιστούν στις στήλες του Τύπου δημοσιεύματα, με έντονα επικριτικές αναφορές στη συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια του ένοπλου αγώνα⁸⁰.

Την πολιτική ανοιχτών σχολείων που ακολούθησε ο Κ. Σπυριδάκης το 1955-59, κατά περιόδους διαδέχθηκε η πολιτική του «κρυφού σχολείου»: Παρά τις προσπάθειες του να τηρήσει το νόμο και να περιορίσει κατά το δυνατόν τις αντιβρετανικές εκδηλώσεις των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου, αυτές κορυφώθηκαν στις 27 Ιανουαρίου 1956. Υπήρξαν συγκρούσεις των μαθητών με τις βρετανικές δυνάμεις στους δρόμους γύρω από το σχολείο και τη Σεβέριο βιβλιοθήκη, αλλά και μέσα στους διαδρόμους και τις αίθουσες του ίδιου του σχολείου. Το αποτέλεσμα ήταν η Βρετανική διοίκηση να διαγράψει το Παγκύπριο Γυμνάσιο από το Μητρώο Σχολών Μέσης Παιδείας και αυτό να παραμείνει κλειστό μέχρι το τέλος της σχολικής χρονιάς. Τότε, ο Κ. Σπυριδάκης οργάνωσε τη λειτουργία φροντιστηριακών μαθημάτων σε σπίτια, για να καλυφθεί η διδακτέα ύλη Φεβρουαρίου - Ιουνίου 1956, καθώς και εξετάσεις σε αυτά τα σπίτια μετά τη συμπλήρωσή της διδασκαλίας⁸¹. Η σχολική χρονιά 1956-57 ήταν τυπικά μόνο ομαλή για το Π.Γ.. Οι μαθητές φοιτούσαν μισοί το πρωί και μισοί το απόγευμα, διδασκόμενοι από σημαντικά μειωμένο διδακτικό προσωπικό. Πολλοί καθηγητές του σχολείου είχαν συλληφθεί και φυλακιστεί στα κρατητήρια Κοκκινοτριμιθιάς⁸². Και πάλιν ο Κ. Σπυριδάκης ανέλαβε πρωτοβουλίες για την κάλυψη των

⁸⁰ Παύλου, Π. *Δημόσιο Σχολείο – Οδηγίες Κρίσεως*, Προσάρτημα «Οι επιλογές και ο ρόλος των εκπαιδευτικών Μέσης Εκπαίδευσης και της Οργάνωσής τους υπό το φως των εξελίξεων στο εσωτερικό και στο Κυπριακό κατά την περίοδο 1960-1967», εκδόσεις Πάργα, Αθήνα 2008, σ. 147-162. Έναυσμα της σύγκρουσής με την ΟΕΛΜΕΚ, αποτέλεσε η αντιπαράθεση του πρώτου μετά την Ανεξαρτησία Προέδρου της ΟΕΛΜΕΚ Π. Παυλίδη, με τον προκάτοχό του. Η αντιπαράθεση αυτή εκκινούσε από την αντίδραση προς τη θεωρούμενη ως αυταρχική στάση του Κ. Σπυριδάκι. Με τη λήξη όμως της θητείας του Π. Παυλίδη, πήρε χαρακτήρα ακραίας δημόσιας αντιδικίας που κράτησε αρκετές μέρες μέσα από τις στήλες του Τύπου (Μάιος 1962). Επίκεντρο ήταν βαρύτερες κατηγορίες κατά του Σπυριδάκι για το ρόλο του την περίοδο του ένοπλου αγώνα. Σε κείμενό του ο Π. Παυλίδης αναφέρει: «Ο δε άλλος [ο Σπυριδάκης] τι έπραττε όταν το αίμα των παιδιών μας εχύνετο άφθονο εις τους δρόμους, και τα βασανιστήρια εσακκάτευν δι' όλην την ζωήν τα ηρωικά παιδιά; Απλούστατα εκάλει αστυνομικόν Λοχία του οποίου γνωρίζομεν και το όνομα δια να παραδώσει τον Γιωργάλλαν [αναφέρεται στον ήρωα της ΕΟΚΑ] ως ταραξίαν και απέβαλε τούτον της Σχολής, με αποτέλεσμα να παραμείνη σήμερον εις το Μουσείον του Αγώνος το δίπλωμά του με διαγωγήν Κοσμίαν...» (Βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Ζ1, κιβ.ΧΧ [Αρχείο Παυλίδη] «Ο Παυλίδης και τα Γραφεία της ΕΚΣΚ – Επιβεβλημένη απάντησις...» [Χωρίς ημερομηνία]). Σε άλλη του επιστολή, ο Π. Παυλίδης αναφέρει: «...Δεν είναι δυνατόν να τύχη επαίνων και δια πράξεις κάθε άλλο παρά εθνικάς, δια τας οποίας μάλιστα παρ' ολίγον να εκτελεσθή υπό των αγωνιστών. Και γνωρίζομεν θετικώς ότι εδόθη τοιαύτη διαταγή... Ημείς γνωρίζομεν τα πράγματα εν πάση λεπτομερεία, και την σκηνήν ακόμη καθ' ην ο κ. Σπυριδάκης επετέθη κατά του μαθητού τότε Γιωργάλλα να του πάρη το πηλίκιον... Αλλά διατί παρεποιήθησαν τα πρακτικά του Γυμνασίου...; Διατί αποφεύγει ο δόκτωρ την έρευναν από αμερόληπτον επιτροπήν δια να φανή η αλήθεια...;Γεγονός είναι ότι ο κ. Σπυριδάκης δεν εμύθη εις τον αγώνα, έστω και αν ισχυρίζεται ότι ευρίσκετο εις στενήν επαφήν μετά της ΕΟΚΑ... Αλλά διατί η ΕΟΚΑ ενώ εμύθησεν από της πρώτης στιγμής καθηγητάς και άλλους Γυμνασιάρχας, τον Γυμνασιάρχην του μεγαλύτερου και πρώτου Γυμνασίου της Κύπρου παρεγνώρισε; Διατί του απέκρυπτον τους σκοπούς της οργάνωσews; Από μεγάλην άραγε εμπιστοσύνην προς αυτόν ή από έλλειψιν εμπιστοσύνης;...» (Βλέπε Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Ζ1, κιβ.ΧΧ [Αρχείο Παυλίδη] «Ο κ. Παυλίδης απαντά εις τον Δρ. Κ. Σπυριδάκιν» [Χωρίς ημερομηνία]). Των πιο πάνω είχαν προηγηθεί δημοσιεύματα στις εφημερίδες *Η Μάχη* και *Το Θάρρος* (23 Ιανουαρίου 1962, 27 και 28 Φεβρουαρίου 1962, 6 Μαρτίου 1962), με ανάλογο περιεχόμενο κατηγοριών για τη στάση του Κ. Σπυριδάκι την περίοδο 1955-59, με απάντηση του ίδιου και με ανταπαντήσεις πρώην μαθητών και εκπαιδευτικών του Παγκυπρίου Γυμνασίου.

⁸¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Σελίδες από την ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, όπ.π., σ. 305-308, και Λυμπουρήs, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, όπ.π., σ. 45-47

⁸² Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Σελίδες από την ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, όπ.π., σ. 280-284

κενών εκ των ενόντων⁸³. Τον Ιούλιο του 1958, σε ένα νέο σαρωτικό κύμα συλλήψεων εκ μέρους των Βρετανών, ο Κ. Σπυριδάκης μεταφέρθηκε και ο ίδιος στα κρατητήρια Κοκκινοτριμιθιάς⁸⁴.

(Δ) Η θεμελίωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος στη μεταβατική περίοδο (1959-1960) και ο ρόλος του Κ. Σπυριδάκι

Με τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου (19 Φεβρουαρίου 1959), οριζόταν ως μεταβατική η περίοδος από την 1^η Μαΐου 1959 μέχρι τη 16^η Αυγούστου του 1960. Κατά τη διάρκειά της θα γινόταν η επίσημη μεταβίβαση της διοίκησης της Κύπρου από τη Βρετανία στην κυπριακή πολιτική ηγεσία. Κατά τη δεκαεξάμηνη αυτή μεταβατική περίοδο, θα έπρεπε να γίνουν όλες οι προπαρασκευαστικές διαδικασίες και η οικοδόμηση όλων των θεσμών του Ανεξάρτητου Κράτους. Από τη σύνταξη του Συντάγματος, μέχρι τη διενέργεια τριών εκλογών και την ετοιμασία του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας όλων των υπηρεσιών.

Με δεδομένο ότι οι Συμφωνίες προνοούσαν όπως η Εκπαίδευση ανατεθεί όχι στην εκτελεστική εξουσία, αλλά στις δυο Κοινοτικές Συνελεύσεις, χρειαζόταν η σύσταση μεταβατικών οργάνων που θα έκαναν την απαραίτητη προεργασία⁸⁵. Έτσι, ο Βρετανός Κυβερνήτης ζήτησε από τους ηγέτες των δυο Κοινοτήτων Μακάριο και Κιουτσούκ, χωριστούς καταλόγους για τη σύσταση δύο Κοινοτικών Μεταβατικών Εκπαιδευτικών Συμβουλίων.

Ιδρύθηκαν, λοιπόν, το Μεταβατικό Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (ΜΕΕΣ) και το Μεταβατικό Τουρκικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο⁸⁶. Παράλληλα, ανασυστάθηκε το Γραφείο Ελληνικής Παιδείας (ΓΕΠ) και το Γραφείο Τουρκικής Παιδείας. Πρόεδρος του επταμελούς ΜΕΕΣ διορίστηκε ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκης⁸⁷. Στο ΓΕΠ ανέλαβε ως Διευθυντής ο Κλ. Γεωργιάδης⁸⁸, μετά από σύντομη θητεία σε αυτό του εξ Ελλάδος Χρ. Γερμανάκου⁸⁹.

⁸³ Δικαίου-Χατζηδημητρίου, Κ. «Το Παγκύπριο Γυμνάσιο κατά την πενήνταετία 1943-1993», στο *Αναμνηστικόν Λεύκωμα 1893-1993*, Έκδοση Παγκυπρίου Γυμνασίου, Λευκωσία 1993, σ. 40-41

⁸⁴ *Φιλελεύθερος*, 27 Ιουλίου 1958

⁸⁵ Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, Λευκωσία 1960, σ. 3

⁸⁶ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, αρ. 4240, 18 Ιουνίου 1959, Νόμος 19/1959

⁸⁷ *Φιλελεύθερος*, 4 Σεπτεμβρίου 1959 (κύριο θέμα)

⁸⁸ Κλεάνθης Π. Γεωργιάδης: Την περίοδο 1959-1970, υπήρξε το κορυφαίο διοικητικό στέλεχος της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, καταλαμβάνοντας διαδοχικά τις θέσεις του Γενικού Επιθεωρητή, του Πρώτου Εκπαιδευτικού Λειτουργού (βλέπε [Έκδοση Οργανωτικής Επιτροπής] *Αφιέρωμα εις Κλ. Π. Γεωργιάδη*, Λευκωσία 1971), του Διευθυντή του ΓΕΠ (βλέπε Κ.Α. Ε 10/8 «*Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΑ' - Δευτέρα, 23.1.1961*») και του Διευθυντή Εκπαιδύσεως του Υπουργείου Παιδείας. Είχε σπουδάσει Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (αποφοίτησε το 1935), και εργάστηκε ως καθηγητής και Γυμνασιάρχης. Διετέλεσε Γραμματέας της ΟΕΛΜΕΚ επί προεδρίας Κ. Σπυριδάκι. Κατά τη δεκαετία του 1940 είχε έντονες πολιτικές παρεμβάσεις με άρθρα στον Τύπο, κυρίως για το Κυπριακό (και τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, όπου υποστήριζε την κυβερνητική παράταξη). Στην

Ο Κ. Σπυριδάκης έδωσε αμέσως το στίγμα για εξαιρετικά εντατική εργασία σε δύο κατευθύνσεις. Αφενός στην οργάνωση της υποδομής και των θεσμικών οργάνων, και αφετέρου στην άμεση λήψη μέτρων για πλήρη «ελληνοποίηση» της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης⁹⁰. Λήφθηκαν και υλοποιήθηκαν σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα πλήθος αποφάσεων και στα δύο επίπεδα⁹¹. Η ιδιοσυγκρασία του Κ. Σπυριδάκι διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο να αξιοποιηθεί παραγωγικά ο ενθουσιασμός που υπήρχε στους συνεργάτες του. Ένας ενθουσιασμός που ήταν απότοκο του κλίματος ελευθερίας και της δυνατότητας να διαμορφώσουν, για πρώτη φορά χωρίς έξωθεν περιορισμούς, τα εκπαιδευτικά πράγματα⁹². Η εργατικότητα και μεθοδικότητά του – αλλά και οι μόνιμα υψηλές απαιτήσεις από τους συνεργάτες του – συνδυάστηκαν με ένα άλλο χαρακτηριστικό που τον διέκρινε. Το αποτυπώνει ο Φρ. Βράχας⁹³: «Μέσα στο χαρακτήρα του ανδρός και την

αρθρογραφία του για το Κυπριακό, υποστήριζε τον ανυποχώρητο αγώνα για Ένωση, ενώ κατά το 1955-59 συμμετείχε στο πολιτικό τμήμα της ΕΟΚΑ (ΠΕΚΑ). Θεωρούνταν σταθερός υποστηρικτής των ελληνοχριστιανικών ιδεωδών και των εκπαιδευτικών απόψεων του Κ. Σπυριδάκι, τις οποίες συχνά αναλάμβανε να υπερασπιστεί δημοσίως. Εφάρμοζε επίσης με συνέπεια τις αποφάσεις της ΕΚΣΚ και του Υπουργικού Συμβουλίου, κατά τις υποδείξεις του Κ. Σπυριδάκι – παρόλο που δεν έλειψαν οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο τελευταίος τον επέπληξε σε συνεδρίες για υπηρεσιακές του πρωτοβουλίες (βλέπε Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσεις 70 - Ημερομηνίας 9.11. 1961», σ. 1). Διακρινόταν για τον έντονα εθνικό χαρακτήρα των ομιλιών, των κειμένων και των υπηρεσιακών του εγκυκλίων. Στο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται βιβλία για την ιστορία της Κύπρου. Υπηρέτουσαν την τάση της περιόδου για ιστορική τεκμηρίωση της ελληνικότητας του νησιού. Την ίδια στιγμή όμως, αποτέλεσε και έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες προώθησης στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα στοιχείων από τη διεθνή εμπειρία. Το 1970 τιμήθηκε από την Ελλάδα με το χρυσό σταυρό του Βασιλικού Τάγματος του Φοίνικος.

⁸⁹ Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, ό.π., σ. 3

⁹⁰ Σπυριδάκης, Κ. «Η εθνική εξέγερσις της Κύπρου και τα ελληνικά σχολεία αυτής», ό.π., σ. 165-169. Αυτό που εξάγεται εμμέσως ως συμπέρασμα από τις πρώτες αποφάσεις του ΜΕΕΣ για τη Δημοτική Εκπαίδευση και την ΠΑΚ, στο κείμενο αυτό του Κ. Σπυριδάκι ομολογείται ευθέως: Θεωρούσε ότι η Δημοτική Εκπαίδευση – ούσα κάτω από Βρετανικό έλεγχο για δεκαετίες – αποτελούσε το αδύνατο σημείο, γι' αυτό και θα έπρεπε να τεθεί στο επίκεντρο της διαδικασίας «ελληνοποίησης». Παρατηρεί ότι αν δεν είχαν μείνει εκτός ελέγχου των Βρετανών οι εκπαιδευτικοί της Μέσης, όσοι είχαν υπαχθεί στους Βρετανούς (κυρίως οι εκπαιδευτικοί Δημοτικής) θα είχαν τελεσίδικα λυγίσει κατά τη διαδικασία αφελληνισμού της Εκπαίδευσης. Βλέπε και Σπυριδάκης, Κ. «Προοπτικά, Μεταρρυθμίσεις και μελλοντικοί προσανατολισμοί της Παιδείας εν Κύπρω», στο Ακρίτα, Τ. *Η Κύπρος το γαλάζιο νησί*, Αθήναι 1962, σ. 240-243.

⁹¹ Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρον*, [Ανάτυπο από την *Κυπριακή Εκπαίδευση*], Λευκωσία 1961, σ. 4-5 και Χατζηστεφάνου, Κ.Ε. *Η Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο από την Ανεξαρτησία μέχρι σήμερα*, Έκδοση ΟΕΛΜΕΚ, Λευκωσία 1976, σ. 2-3. Βλέπε επίσης *Πρακτικά ΚΔΣ ΟΕΛΜΕΚ*, 6 Μαΐου 1959, όπου προδιαγράφονται οι προθέσεις Σπυριδάκι για λήψη σειράς μέτρων με στόχο την «ελληνοποίηση» της Εκπαίδευσης. Εδώ αποτυπώνεται και το όραμά του για έναν εκπαιδευτικό-πρωταγωνιστή της πνευματικής δράσης στην κοινωνία και φορέα υψηλών πνευματικών αξιών. [Στην ίδια συνεδρία αποφασίζεται ότι πρέπει «ο υποψήφιος δάσκαλος... [να] υποβάλληται εις ωρισμένας εξετάσεις από απόψεως σωματικής υγείας, φρονημάτων, χαρακτήρος κλπ.»]

⁹² *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 1, Οκτώβριος 1959, σ. 6

⁹³ Φρίξος Π. Βράχας: Ένας από τους επιφανείς εκπαιδευτικούς (φιλόλογος) της Κύπρου κατά τις τελευταίες δεκαετίες της αποικιοκρατικής περιόδου και διοικητικό στέλεχος της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης τη δεκαετία του 1960. Διετέλεσε διευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου και Τμηματάρχης Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως στο Υπουργείο Παιδείας. Εκ των συνεργατών του Κ. Σπυριδάκι, με τον οποίο μοιραζόταν τις ίδιες απόψεις για το ρόλο της Εκπαίδευσης στην καλλιέργεια των εθνικών ιδεωδών και της εθνικής συνείδησης. Διακρινόταν για την υπηρεσιακή του ευσυνειδησία στην υλοποίηση των αποφάσεων της ΕΚΣΚ και του Υπουργείου Παιδείας. Είχε λογοτεχνικό και πολιτιστικό έργο (πρώτος Διευθυντής του ΘΟΚ [ΟΘΑΚ], με τον τίτλο του Καλλιτεχνικού Επιτρόπου, διορισμένου από την ΕΚΣΚ – Βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 5

όλη φιλοσοφία του ήταν κι' η απέχθειά του για τα εφήμερα. Γι' αυτό κι' απ' όπου περνούσε θεμελιώνει θεσμούς, από πεποίθηση ότι μονάχα αυτοί θα μπορούσαν να διασφαλίζουν συνέχεια στις ιδέες και τα έργα»⁹⁴.

Από την πρώτη κιόλας συνεδρία του ΜΕΕΣ, αποφασίστηκε να αποσταλεί εγκύκλιος προς τις διευθύνσεις των σχολείων, στην οποία «εξήρητο η σημασία της επελεύσεως μεταβολής και ετονίζετο η κατευθυντήριος γραμμή, η οποία θα διείπε τας εργασίας αυτού και εν γένει την ελληνικήν εκπαίδευσιν της νήσου, η οποία θα έπρεπε το ταχύτερον να αποκτήση πλήρως ελληνικόν χαρακτήρα αποβάλλουσα πάντα τα αποικιακά της αγγλικής Κυβερνήσεως στοιχεία»⁹⁵. Αμέσως, επίσης, έγιναν διευθετήσεις ώστε, ο Υπουργός Παιδείας της Ελλάδας και ο Γενικός Επιθεωρητής Σχολών Αλλοδαπής, να μεταβιβάσουν στο ΜΕΕΣ τις εξουσίες που αφορούσαν τα κυπριακά σχολεία.

Παράλληλα, έγινε ριζική αναδιάρθρωση του ΓΕΠ, τέθηκαν ενιαίοι κανονισμοί λειτουργίας των σχολείων, προσλήφθηκαν νέοι επιθεωρητές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, αποστάληκαν άμεσα στελέχη και των δύο βαθμίδων στις ΗΠΑ για μετεκπαίδευση και η παροχή τεχνικής και εκπαιδευτικής βοήθειας επεκτάθηκε και στην ιδιωτική Εκπαίδευση⁹⁶. Με τη συνεργασία της Ελληνικής Κυβέρνησης και πανεπιστημιακών σχολών της Ελλάδας, οργανώθηκαν εντατικά σεμινάρια για εκπαιδευτικούς κατά τις διακοπές των Χριστουγέννων, του Πάσχα και του καλοκαιριού⁹⁷. Λήφθηκαν επίσης αποφάσεις για αναδιάρθρωση των Α.Π. και συγγραφή εγχειριδίων για τη Γλώσσα, την Ιστορία και τη Γεωγραφία⁹⁸.

Η πρόθεση για άμεση «ελληνοποίηση» της Εκπαίδευσης⁹⁹, διαφάνηκε και με την απόφαση που προώθησε ο πρόεδρος του ΜΕΕΣ όπως στο εξής διορίζονται στη Μέση

Ημερομηνίας 15.1.1962», σ. 7-9). Συναφώς, είχε αναλάβει μαζί με τους Κ. Σπυριδάκι και Κλ. Γεωργιάδη την πολιτιστική προβολή της Κύπρου στο εξωτερικό (βλέπε Κ.Α. Ε10/14/38-39 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 19 Ημερομηνίας 15.3.1962»). Το 1971 αποσπάστηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών (διατηρώντας το υπηρεσιακό καθεστώς του Τμηματάρχη Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως), προκειμένου να αναλάβει τη διαχείριση θεμάτων συνεργασίας με την ΟΥΝΕΣΚΟ και άλλους διεθνείς οργανισμούς, τον τομέα των πολιτιστικών συμφωνιών και ζητήματα υποτροφιών στο εξωτερικό (βλέπε Φιλελεύθερος, 14 Ιανουαρίου 1971). Διακρινόταν για το θερμό και πλούσιο συναισθηματικά λόγο του.

⁹⁴ Αγών, 1 Φεβρουαρίου 1976

⁹⁵ Σπυριδάκις, Κ. Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960, όπ.π., σ. 4. Ολόκληρη η εγκύκλιος στο Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α', Τεύχος 1, Οκτώβριος 1959, σ. 44-45, όπου και ανάλογη εγκύκλιος προς τις σχολικές εφορείες (σ. 45-46).

⁹⁶ Βλέπε Σπυριδάκις, Κ. Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960, όπ.π., σ. 5-7

⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 7. Βλέπε επίσης Παπαχρυσοστόμου, Χρ. Άπαντα, Τόμος Δ', Λευκωσία 1999, σ. 282-285 και 293-297

⁹⁸ Σπυριδάκις, Κ. Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960, όπ.π., σ. 8-11

⁹⁹ Σπυριδάκις, Κ. «Επί τη συμπληρώσει ενός έτους», στο Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α', Τεύχος 5, Ιούνιος 1960, σ. 227: «Το πρώτον σημαντικώτερον επίτευγμα κατά την περίοδον ταύτην υπήρξεν η εξελληνοποιήσις της ελληνικής

Εκπαίδευση μόνο απόφοιτοι ελληνικών πανεπιστημίων – με εξαίρεση όσους ήδη φοιτούσαν στη Βρετανία και στις ΗΠΑ¹⁰⁰.

Πέραν όμως της διαδικασίας «ελληνοποίησης» της Εκπαίδευσης, στα Αναλυτικά Προγράμματα των Δημοτικών και Γυμνασίων προώθησε με θέρμη αλλαγές που ήταν πρωτοποριακές για την εποχή. Απηχούσαν την προσωπική του εκπαιδευτική φιλοσοφία και βιοσοφία. Η γενίκευση του μέτρου (που ο ίδιος είχε ήδη εφαρμόσει στο Παγκύπριο Γυμνάσιο) της διαίρεσης της Μέσης Γενικής σε δύο τριετείς κύκλους, ήταν μια από τις πρώτες αποφάσεις του ΜΕΕΣ. Με αυτή τη διαίρεση, επέκτεινε την ενιαία εκπαίδευση στα 9 χρόνια και επικέντρωνε την ειδίκευση σε κλάδους στα τρία τελευταία χρόνια (Κλασικό, Πρακτικό/Επιστημών, Εμπορικό, Γλωσσών). Αυτό αποτέλεσε το πρόπλασμα της βασικής του θέσης για ενιαία 9χρονη δωρεάν και υποχρεωτική Εκπαίδευση μέχρι το 15^ο έτος ηλικίας, για την οποία θα αγωνιστεί καθ' όλη τη δεκαετία του 1960. Επιχειρηματολογώντας για την απόφασή του να γενικευθεί αυτό το μέτρο, διατύπωνε απόψεις που κινούνταν πέρα από τα όρια των κυρίαρχων ιδεολογικοπολιτικών αντιλήψεων¹⁰¹.

Η προσωπική επιμονή που επέδειξε για ένταξη των μαθημάτων της Τέχνης, της Μουσικής και της Γυμναστικής στα Α.Π., αποτελούσε ένα δείκτη της πολιτικής του¹⁰². Δεν έκρυβε το πάθος και την πίστη του στην αναγκαιότητα αυτών των μαθημάτων για την αγωγή των νέων. Τα θεωρούσε ως μέσο, όχι τόσο για ανάδειξη καλλιτεχνών και αθλητών, όσο κυρίως για συγκρότηση χαρακτήρων και για ψυχική καλλιέργεια. Ως βάση αυτής της καλλιέργειας έθετε ρητά και επίμονα την «ευρυθμία» και την «αρμονία», κάτι που αποκάλυπτε την πλατωνική και γερμανική αγωγή του¹⁰³.

Η επιθυμία του να γίνουν κτήμα του σώματος των εκπαιδευτικών οι σύγχρονες προσεγγίσεις στην Εκπαίδευση, έγινε αντιληπτή και από την έναρξη έκδοσης – από την αρχή

εκπαιδεύσεως... Πάντες ανέμενον την τοιαύτην εξελληνοποίησιν και ήσαν παρασκευασμένοι δι' αυτήν».

¹⁰⁰ Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, όπ.π., σ. 6

¹⁰¹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 2, Δεκέμβριος 1959, Έκδοση Γραφείου Ελληνικής Παιδείας, Λευκωσία 1959, σ. 56: «*Τώρα δια των μεταρρυθμίσεων τούτων συμβαίνει, ώστε εννέα έτη σχολικής εκπαιδεύσεως να είναι ισότιμα δια πάντας τους μαθητάς, ήτοι μέχρι του 15^{ου} έτους της ηλικίας των. Η τοιαύτη βασική μόρφωσις μέχρι της ηλικίας αυτής όλων των νέων είναι αναγκαία, διά να μη είπω απαραίτητος. Πρέπει να μη λησμονώμεν ότι ο άνθρωπος είναι εν ενιαίον όν. Ως σύνολον ο άνθρωπος πρέπει να ληφθή, και όχι ως ον διεσπασμένον. Αν αυτό πρόκειται να το επιτύχη, επιβάλλεται τουλάχιστον μέχρι του 15^{ου} έτους να τυγχάνη αυτής της ενοποιημένης εκπαιδεύσεως». Βλέπε επίσης, *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 18, Φεβρουάριος 1963, σ. 53, όπου – εκθειάζοντας τη σημασία της Δημοτικής Εκπαίδευσης και τον καθολικό της χαρακτήρα – σημειώνει μεταξύ άλλων: «*Η έννοια αυτή της καθολικότητας είναι κατεξοχήν έννοια ανθρωπισμού. Δια τούτο η ανθρωπιστική παιδεία συνταυτίζεται εν πολλοίς προς την εγκύκλιον μόρφωσιν, ήτις μόνη καθιστά τον άνθρωπον ωλοκληρωμένην και καθολικήν προσωπικότητα».**

¹⁰² Neocleous, K.N. *The Headmaster in Cyprus – A three-dimensional perspective*, Nicosia [1969], p. 149-163, (ιδιαίτερα 150-151).

¹⁰³ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 6, Οκτώβριος 1960, Έκδοση Γραφείου Ελληνικής Παιδείας, Λευκωσία 1959, σ. 5-9

κιάλας της μεταβατικής περιόδου – του περιοδικού «Κυπριακή Εκπαίδευσις»¹⁰⁴. Μια κίνηση ιδιαίτερα σημαντική, με δεδομένη την παντελή έλλειψη οικονομικών πόρων σε εκείνο το στάδιο. Μάλιστα, στο εισαγωγικό σημείωμα που υπογράφει ο ίδιος, δίνει με σαφήνεια το στίγμα των σκέψεών του. Κάνει λόγο για «*λιμνάζοντα νερά της εκπαιδεύσεώς μας*», τα οποία και στοχεύει να ταράξει, οραματίζεται τους εκπαιδευτικούς ως «*πνευματικούς ηγήτορες*» της κοινωνίας και όχι ως απλούς υπαλλήλους, και διακηρύσσει την επιθυμία του να εντάξει την Κύπρο στον ελληνικό και διεθνή εκπαιδευτικό χάρτη. Επιδιώκει να ενημερώνει τους εκπαιδευτικούς για τις εξελίξεις στην Εκπαίδευση και στις παιδαγωγικές επιστήμες, αλλά και να τους ενθαρρύνει να λειτουργήσουν και οι ίδιοι ως επιστημονικοί φορείς¹⁰⁵.

Την ίδια στιγμή, επιδίωκε να διαμορφώσει ένα πλαίσιο αρχών και ατομικής συμπεριφοράς, το οποίο ήταν ιδιαίτερα απαιτητικό. Απευθυνόταν όχι μόνο στους εκπαιδευτικούς, αλλά και στους μαθητές. Σε ένα από τα πρώτα κείμενά του αυτή την περίοδο, μιλώντας στους μαθητές ξεδίπλωνε και τον προσωπικό του κώδικα ηθικής: «*Οι νέοι και προ παντός οι μαθηταί των σχολείων πρέπει να είναι οι κύριοι φορείς της ευθύνης προς νέας εξορμήσεις, τας αναδημιουργικάς εξορμήσεις. Τα μεγάλα δεν επιτυγχάνονται διά της ραστώνης και της ανέσεως. Αυτά επιτυγχάνονται δια της εργασίας και μάλιστα της σκληράς εργασίας, διά της πίστεως προς αυτά και διά της θυσίας των προσωπικών υπολογισμών, οι οποίοι απορρέουν από την διάθεσιν αποφυγής της ταλαιπωρίας, επιτυγχάνονται ακόμη περισσότερο δια της εσωτερικής πειθαρχίας, η οποία θα φέρη και την εξωτερικήν πειθαρχίαν των νέων ιδίως, αλλά και των πολιτών*»¹⁰⁶.

Τον ρυθμιστικό κοινωνικά ρόλο της Εκπαίδευσης, ο Κ. Σπυριδάκης επιδίωξε να καταξιώσει και μέσω του θεσμού των Οκταταξίων Δημοτικών Σχολείων στην ύπαιθρο. Παρουσιάζοντας το σκεπτικό του για την προώθηση αυτού του θεσμού, σημείωνε: «*Πρώτον μεν, δια να συμπληρώνουν την μόρφωσιν των δημοτικών σχολείων, η οποία δεν είναι επαρκής σήμερον με την εξατάξιον μορφήν της. Αφ' ετέρου δια να υποβοηθήσουν τους νέους των χωρίων, οι οποίοι θα μείνουν εις τα χωρία των να εκτιμήσουν περισσότερο την γην των και τα χωρία των και να μην τρέπωνται προς τας πόλεις, ώστε να μεταβάλλωνται εις εργάτας, τεχνίτας και θεσιθήρας... Χαρακτηριστικόν των σχολείων τούτων είναι ότι δεν θα δύνανται οι μαθηταί των να φοιτούν έπειτα εις σχολεία μέσης εκπαιδεύσεως προς αποτροπήν της αστυφιλίας και της δημιουργίας τύπων θεσιθήρων*»¹⁰⁷. Ακόμη και όταν αργότερα ο θεσμός

¹⁰⁴ «Διμηνιαίον Παιδαγωγικόν Περιοδικόν – Έκδοσις του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας».

¹⁰⁵ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 1, Οκτώβριος 1959, Έκδοση Γραφείου Ελληνικής Παιδείας, Λευκωσία 1959, σ. 3-4. Στις σελίδες 47-50 παρατίθενται ειδήσεις, πληροφορίες και βιβλιοκριτικές από το διεθνή εκπαιδευτικό χώρο και τις διεθνείς εξελίξεις στις παιδαγωγικές επιστήμες.

¹⁰⁶ *Μαθητική Εστία*, Έτος Θ', Τεύχος 23, Λευκωσία 1959, σ. 125

¹⁰⁷ Σπυριδάκης, Κ. «Εκπαιδευτικά Μεταρρυθμίσεις εν Κύπρω», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 1,

των Οκταταξίων Δημοτικών θα εισέλθει σε περίοδο κάμψης και μαρασμού, βλέποντας τις δυσκολίες προώθησης της ενιαίας 9χρονης δωρεάν και υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, θα κάνει σκέψεις για αναπροσαρμογή και ενίσχυσή του: «Βασικοί στόχοι διά το άμεσον μέλλον του Υπουργείου Παιδείας, αλλά δυστυχώς εξαρτώμενοι εκ των οικονομικών δυνατοτήτων, είναι πρώτον η επέκτασις της υποχρεωτικής εκπαιδύσεως τουλάχιστον μέχρι του 14^{ου} έτους της ηλικίας, ήτοι 8 έτη εκπαιδύσεως δι' εκείνους τους μαθητάς, οι οποίοι δεν φοιτώσιν εις σχολεία μέσης, γενικής ή τεχνικής εκπαιδύσεως. Επίσης, η καθιέρωσις της δωρεάν εκπαιδύσεως...»¹⁰⁸.

Το ανεπτυγμένο αίσθημα δικαίου και η επιθυμία του η Εκπαίδευση να λειτουργεί και ως μέσο άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων, αποκαλύπτονται και στο σκεπτικό του στο θέμα της επέκτασης της δωρεάν Εκπαίδευσης: Όπως ο ίδιος αποκάλυψε σε συνεδρία της ΕΚΣΚ δύο χρόνια μετά, κατά την περίοδο του ΜΕΕΣ είχε προσπαθήσει επίμονα να δρομολογηθεί από τότε η σταδιακή κατάργηση των διδάκτρων στη Μέση. Θεωρούσε ότι τα δίδακτρα αποτελούσαν κοινωνικά άδικο μέτρο, που έπληττε τις ασθενέστερες τάξεις. Αντίθετα, η είσπραξη των ίδιων ποσών μέσω της φορολογίας, θα έριχνε το βάρος περισσότερο στις εύπορες τάξεις, στις εταιρείες, στους μετόχους και στα πλούσια εκκλησιαστικά ιδρύματα¹⁰⁹. Όταν το 1961 διαφάνηκε ότι η καθιέρωση της δωρεάν Μέσης Εκπαίδευσης θα καθυστερούσε αρκετά λόγω των οικονομικών δυσχερειών του κράτους, έδωσε μάχη οπισθοφυλακών για στοιχειώδη κοινωνική δικαιοσύνη στην κατανομή των διδάκτρων: Επέμενε ώστε, μετά τον κεντρικό καθορισμό ενός βασικού ποσού, οι σχολικές εφορείες να διατηρήσουν το δικαίωμα άσκησης κοινωνικής πολιτικής μέσω μιας ειδικής εισφοράς. Το ύψος αυτής της εισφοράς θα ποίκιλε από μία μέχρι πέντε λίρες, ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των γονέων του μαθητή¹¹⁰.

Η απουσία πόρων για το ΜΕΕΣ και το γεγονός ότι οι αποφάσεις του θα έπρεπε να εγκρίνονται από τη Μεταβατική Κυβέρνηση, αποτέλεσαν σοβαρά εμπόδια στις προσπάθειες του Κ. Σπυριδάκι. Ωστόσο, με την εξασφάλιση ενός μεγάλου δανείου από τη Συνεργατική Κεντρική Τράπεζα (μετά από έντονες προσωπικές του πιέσεις), και με την έγκαιρη ετοιμασία των απαραίτητων διοικητικών σχεδιασμών, πέτυχε μέσα σε ένα μόλις χρόνο να υλοποιηθεί

Οκτώβριος 1959, ό.π., σ. 8-9. Σε ραδιοφωνική του συνέντευξη στο ΡΙΚ (27 Νοεμβρίου 1959) επιχειρηματολόγησε με ανάλογο τρόπο, θεωρώντας ότι η αστυφιλία είναι ένας μεγάλος κοινωνικός κίνδυνος που «απογυμνώνει την ύπαιθρον από τας παραγωγικάς χείρας, δημιουργεί θεσιθήρας και παράσιτα ζωής». Την ίδια επιχειρηματολογία προβάλλει και ο Α. Κούρος σε κείμενό του [βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α΄*, Τεύχος 5, Ιούνιος 1960, σ. 246-250], όπου ο θεσμός χαρακτηρίζεται ως «επέκτασις της Λαϊκής Παιδείας» και η ιδέα αποδίδεται «αποκλειστικώς» στον Κ. Σπυριδάκι.

¹⁰⁸ *Μάχη*, 24 Οκτωβρίου 1966

¹⁰⁹ Κ.Α. Ε10/2/230-238 «Πρακτικά 33^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.5.1961», σ. 231

¹¹⁰ Κ.Α. Ε10/6/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής και Διοικήσεως και Νομοπαρασκευαστικής – Συνεδριάσις 62 – Ημερομηνία 19.4. 1961»

ένας πολύ μεγάλος όγκος έργων υποδομής¹¹¹. Και όλα αυτά, παράλληλα με την καθιέρωση σημαντικών επιμέρους θεσμών, που θα προδιαγράψουν εν πολλοίς το πλαίσιο της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, μέχρι το 1974¹¹².

(Ε) Το ιδεολογικό στίγμα του Κ. Σπυριδάκι στην Εκπαίδευση, η εξέλιξη του κατά το 1960-1974 και οι αμφισβητήσεις

Η σημαντική προεργασία που επιτελέστηκε κατά τη μεταβατική περίοδο, συνέβαλε στη σχετικά σύντομη προώθηση του νομοθετικού πλαισίου της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας. Γι' αυτό το λόγο, παρά την έντονη παρουσία της προσωπικότητας του Κ. Σπυριδάκι, η άσκηση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής ως μιας μορφής εξουσίας, απέκτησε από νωρίς τις απαραίτητες προϋποθέσεις αποτελεσματικότητας: την αυτοματοποίηση και την αποπροσωποποίηση¹¹³. Αυτό εξηγεί εν πολλοίς και το γεγονός ότι, ενώ ο Κ. Σπυριδάκις έτυχε έντονης κριτικής και πιέσεων από πόλους εξουσίας εκτός του σώματος της Εκπαίδευσης, στο εσωτερικό της δεν παρατηρήθηκαν τόσο σοβαροί κραδασμοί αμφισβήτησης της γενικής φυσιογνωμίας του Συστήματος. Κι αυτό, παρά τις μεγάλες δυσχέρειες και τις συνεχείς ανατροπές που παρουσίαζε η περίοδος 1959-74.

Ο Κ. Σπυριδάκις σφράγισε με την εκπαιδευτική του πολιτική ολόκληρη την υπό εξέταση περίοδο. Παράλληλα, συνέβαλε τα μέγιστα στην οικοδόμηση του πλέγματος αντιλήψεων για τη φύση της προηγούμενης περιόδου, της Βρετανικής διοίκησης. Βασικό στοιχείο αυτού του πλέγματος – το οποίο αναπαράχθηκε σε μεγάλο βαθμό από συνεργάτες του, επιγόνους και μελετητές της ιστορίας της Εκπαίδευσης που βασίστηκαν στο έργο του –

¹¹¹ Για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, κτίστηκαν ή άρχισαν να κτίζονται 32 νέα σχολεία, 22 συμπληρώθηκαν με πρόσθετες αίθουσες, κτίστηκαν και εξοπλήστηκαν 5 ειδικές αίθουσες, αγοράστηκαν χώροι και ετοιμάστηκαν 12 νέα γήπεδα αθλοπαιδιών και αγοράστηκαν χώροι για 12 νέα σχολεία. Για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση έγιναν συμπληρώσεις στα κτήρια όλων των Γυμνασίων, άρχισε η κατασκευή ενός νέου, άρχισε η επέκταση 15 σχολείων και η κατασκευή ειδικών αιθουσών, εργαστηρίων, βιβλιοθηκών και γηπέδων αθλοπαιδιών. Αγοράστηκε εξοπλισμός για τα εργαστήρια Φυσικής και Χημείας και έτσι τα σχολεία που διέθεταν τέτοια εργαστήρια, από 4 έγιναν 11, ενώ ετοιμάστηκαν εργαστήρια για την επόμενη χρονιά για άλλα 10 σχολεία. Ο αριθμός των εκπαιδευτικών αυξήθηκε – ιδιαίτερα στην Πρωτοβάθμια, όπου από 1761 αυξήθηκαν σε 1900. Βλέπε Σπυριδάκις, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, ό.π., σ. 5-6 και 25.

¹¹² Επέκταση του θεσμού των Συνδέσμων ή Συλλόγων Γονέων, προώθηση του θεσμού των μαθητικών Συνδέσμων και Ομίλων για απογευματινή δραστηριότητα, διαχωρισμός μεγάλων Δημοτικών Σχολείων (συνολικά τα Δημοτικά, από 499 έγιναν 527), μετάκληση ειδικών από την Ελλάδα για σύνταξη κανονισμών λειτουργίας των Νηπιαγωγείων, διαχωρισμός του Γυμνασίου σε δύο κύκλους με ενιαίο τον πρώτο, οργάνωση της Τεχνικής Εκπαίδευσης, δημιουργία Νυκτερινών Επιμορφωτικών Κέντρων για καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού, δημιουργία Ινστιτούτων Ξένων Γλωσσών, αναδιάρθρωση της ΠΑΚ και εισαγωγή σε αυτή μόνο αποφοίτων Γυμνασίων, δημιουργία του πυρήνα της Κυπριακής Πινακοθήκης, οργάνωση του θεσμού του Κινητού Σχολικού Κινηματογράφου, οργάνωση Σχολιατρικής Υπηρεσίας, γενίκευση του θεσμού των Μαθητικών Συσσιτίων, επέκταση του θεσμού των Σχολικών Ταμειωτηρίων και Συνεταιρισμών. Βλέπε Κ.Α. Ε10/8 «*Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΓ' - Τρίτη, 31.1.1961*», σ. 1-2 και Σπυριδάκις, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, ό.π., σ. 14-17

¹¹³ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 32-33

υπήρξε το ιδεοτυπικό αξίωμα της καθολικότητας της «βρετανικής ραδιουργίας»: Οι Βρετανοί, από την αρχή της παρουσίας τους στην Κύπρο, είχαν ως στόχο τον αφελληνισμό των Ελληνοκυπρίων, μέσω κυρίως του ελέγχου και της αλλοίωσης της Εκπαίδευσης¹¹⁴. Η αρχή αυτή διατρέχει όλα σχεδόν τα κείμενα του Κ. Σπυριδάκι που αφορούν ή αναφέρονται στην ιστορία του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος.

Το πρώτο κείμενό του μετά το τέλος της Βρετανικής διοίκησης¹¹⁵, στο οποίο συνθέτει με στερεοτυπική σαφήνεια το μοντέλο της «αγγλικής πλεκτάνης», δημοσιεύτηκε τον Απρίλιο του 1960. Τοποθετώντας στο επίκεντρο της πολιτικής δραστηριότητας την Εκπαίδευση, σημειώνει μεταξύ άλλων: «Την σημασίαν, την οποίαν είχε η ελληνική εκπαίδευσις διά το εθνικόν μέλλον της νήσου, είχαν εγκαίρως διαγνώσει οι Άγγλοι κυριάρχοί της. Δια τούτο και πολύ ενωρίς εσκέφθησαν ούτοι την εξεύρεσιν τρόπων, δια των οποίων θα ανεχαίτιζον ή και θα κατέπνιγον πάσαν εθνικὴν εργασίαν, η οποία ήτο δυνατόν να συντελήται εις τα ελληνικά σχολεία αυτής. Σειρά νομοθετημάτων απέβλεψεν εις τον έλεγχον της ελληνικής εκπαιδύσεως ή την τελείαν υποταγήν αυτής εις την Αγγλικήν Κυβέρνησιν της νήσου έναντι πάντοτε του ανταλλάγματος των οικονομικών διευκολύνσεων προς τα σχολεία, τους δασκάλους, τους καθηγητάς και τας κοινότητας εν γένει... Το αποτέλεσμα της τοιαύτης προσπαθείας των Άγγλων κυριάρχων της Κύπρου υπήρξεν ίσον τω μηδενί»¹¹⁶. Σε άλλα κείμενά του, αναφερόμενος στις βρετανικές νομοθετικές προσπάθειες για έλεγχο της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, παραθέτει παραδείγματα μόνο από τη δεύτερη φάση της Βρετανικής διοίκησης, και ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία¹¹⁷. Εντούτοις, στο λόγο του ήταν εφεξής έντονο το πιο πάνω καθολικό σχήμα, που αφορούσε το σύνολο της αποικιοκρατικής περιόδου¹¹⁸.

¹¹⁴ Σπυριδάκις, Κ. «Η ανθελληνική εκπαιδευτική πολιτική της Αγγλικής Κυβερνήσεως εν Κύπρω», *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 3-10

¹¹⁵ Είχαν προηγηθεί (από το 1952 και μετά) άλλα κείμενά του, τα οποία υπάκουαν στο ίδιο ερμηνευτικό πλαίσιο – με ηπιότερο λεκτικό και ασθενέστερη συγκρότηση του στερεοτύπου. Βλέπε κυρίως (α) Σπυριδάκις, Κ. *Η εκπαιδευτική πολιτική της εν Κύπρω Αγγλικής Κυβερνήσεως (1878-1952)*, Εκδόσεις Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Λευκωσία 1952. (β) *Απόστολος Βαρνάβας*, Περίοδος Γ, Τόμος ΙΓ, Τεύχη 7-8, Ιούλιος-Αύγουστος 1952, σ. 195-196 και 224-225. (γ) Άρθρα του για το θέμα, που δημοσιεύονται στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 84-106 και άρθρα του στην εφημερίδα *Ελευθερία*, 9 Ιουνίου 1952, 10 Ιουλίου 1953 και 3 Σεπτεμβρίου 1953 και *Έθνος*, 25 Ιουλίου 1953. (δ) Κείμενό του στο περιοδικό *Ελληνική Κύπρος*, Τεύχος Στ', 1954, σ. 188-189. (ε) Σπυριδάκις, Κ. «Η Ελληνική Εκπαίδευσις εις την Κύπρον», περιοδικό *Σχολείο και Ζωή*, Τεύχος Γ', Αθήναι 1955, σ. 89-100.

¹¹⁶ Σπυριδάκις, Κ. «Η εθνική εξέγερσις της Κύπρου και τα ελληνικά σχολεία αυτής», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 4, Απρίλιος 1960, σ. 165

¹¹⁷ Σπυριδάκις, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, ό.π.π., σ. 8 και 14

¹¹⁸ Στην ομιλία του στην πανηγυρική συνεδρία της ΕΚΣΚ στις 31 Μαρτίου 1961, για την επέτειο της 1^{ης} Απριλίου, αναφέρεται emphatically σε προσπάθειες της Βρετανικής διοίκησης να αφελληνίσει την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση και εξαίρει τον σωτήριο ρόλο της Εκκλησίας, η οποία απέτρεψε την επιτυχία αυτών των προσπαθειών. Σε αυτή την ομιλία γίνονται και οι πρώτοι από μέρους του παραλληλισμοί των πρωταγωνιστών της ΕΟΚΑ με φυσιογνωμίες και ήρωες της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 9, Απρίλιος 1961, σ. 159-166.

Ο Κ. Σπυριδάκης προσπάθησε να κρατήσει μια σταθερή πολιτική στις σχέσεις της Εκπαίδευσης με τους εθνικούς στόχους. Ενώ πολλοί επιφανείς εκπαιδευτικοί και διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, ανάλογα με τις πολιτικές εξελίξεις παρουσίαζαν έντονες διακυμάνσεις στο λόγο και στις επιλογές τους, ο πρόεδρος της ΕΚΣΚ ήταν επιφυλακτικός σε ακραίες διαφοροποιήσεις. Αυτό διαφάνηκε στη στάση του έναντι των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Ήταν, όμως, πιο εμφανές όταν άρχισε να υποχωρεί ο ενθουσιασμός για το νέο ανεξάρτητο κράτος και κλιμακώθηκαν οι τριβές μεταξύ των δύο Κοινοτήτων¹¹⁹. Παρέμεινε προσηλωμένος στους ίδιους στόχους, αποφεύγοντας να παρασύρεται από το εκάστοτε γενικότερο κλίμα. Ακόμη και όταν η δικτατορική κυβέρνηση των Αθηνών θα ανασκευάσει πλήρως το πνεύμα και το γράμμα της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964, ο ίδιος θα προσπαθήσει να κρατήσει πολλά από τα στοιχεία της στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Η δε προηγηθείσα προσπάθειά του να εντάξει τα στοιχεία αυτής της Μεταρρύθμισης στην Κύπρο άμεσα, δε συνδεόταν μόνο με την πολιτική της ταύτισης των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων. Συμφωνούσε προσωπικά με το πνεύμα, τη φιλοσοφία και τις βασικότερες πρόνοιές της.

Δεν ήταν, βεβαίως, αμέτοχος των εξελίξεων, ούτε και αδιάφορος μπροστά στα εκάστοτε νέα δεδομένα. Η περίοδος μετά την έναρξη των διακοινοτικών συγκρούσεων το Δεκέμβριο του 1963, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της άμεσης δραστηριοποίησής του στο πολιτικό πεδίο, στην υπηρεσία πάντα ενός εθνικού στόχου. Επιστράτευσε αμέσως την ΕΚΣΚ και τους μηχανισμούς της για προβολή των θέσεων της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας, καθώς και άλλους φορείς στους οποίους ασκούσε επιρροή¹²⁰. Η θέση του επέβαλλε προσεκτικό λόγο κατά την περίοδο 1959-1963. Όταν, όμως, το 1964 άρχισε η υλοποίηση της πολιτικής για

¹¹⁹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 13, Φεβρουάριος 1962, σ. 107-109: Η σύγκριση δύο εγκυκλίων των Σπυριδάκι και Κλεάνθη Γεωργιάδη (Διευθυντής ΓΕΠ) για το ίδιο θέμα - εορτασμός εθνικών επετείων - αποτελεί ένα καλό δείγμα της σταθερότητας του πρώτου, τόσο ως προς την ουσία, όσο και ως προς το ύφος. Το ίδιο ακριβώς σκηνικό επαναλαμβάνεται και την επόμενη χρονιά [βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 19, Απρίλιος 1963, σ. 97-101].

¹²⁰ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 24, Απρίλιος 1964, σ. 193-240: Έκτακτες συνεδρίες της ΕΚΣΚ και επιτροπών της με αποφάσεις, ψηφίσματα προς τις πολιτικές ηγεσίες Ελλάδας και Κύπρου, καθώς και διαγγέλματα με αποδέκτες στο εξωτερικό. Ο λόγος του Κ. Σπυριδάκι προσαρμόζεται στο κλίμα των ημερών και αναφέρεται ευθέως στο στόχο της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Υπογραμμίζει ότι η παρούσα φάση δεν απαιτεί απλώς μερικές βελτιώσεις στη «νόθον λύσιν» του Συντάγματος της Ζυρίχης, αλλά επιβάλλει εξ υπαρχής θεώρηση του Κυπριακού. Διακηρύσσει δε την «πίστην της Συνελεύσεως εις την αιώνιαν Ελλάδα, εξ ης ουδεμία δύναμις θα δυνηθή να αποσπάση την ελληνικήν ταύτην νήσον, ούτε τώρα, ούτε και εις το μέλλον». Για τη δραστηριοποίηση άλλων φορέων, βλέπε ιδιαίτερα *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 23, Φεβρουάριος 1964, σ. 145-147: Δημοσιεύει «έκκληση» των Ελληνικών Πνευματικών Σωματείων της Κύπρου προς τους απανταχού πνευματικούς ανθρώπους για «συναντίληψιν ... των πνευματικών ανθρώπων του κόσμου ... προς κατίσχυσιν του δικαίου και δια την Κύπρον». Το κείμενο της έκκλησης παραθέτει τα γεγονότα, υπογραμμίζοντας τα εξής: (α) Είναι αδιαμφισβήτητη η ελληνικότητα της Κύπρου δια μέσου των αιώνων, παρά τις κατακτήσεις. (β) Οι Τουρκοκύπριοι δεν είναι παρά μια μικρή μειονότητα, εφοδιασμένη με υπερπρονόμια χάρις στο Σύνταγμα της Ζυρίχης. (γ) Η Τουρκία και η «*Τουρκική ηγεσία της Κύπρου*» σχεδίαζαν από πολλού την κατάκτηση ή τουλάχιστον τη διχοτόμηση του νησιού. (δ) Είναι επιβεβλημένο να επικρατήσουν και στην Κύπρο οι «*διεθνώς ανεγνωρισμένες ηθικές και πολιτικές αρχές* [της αυτοδιάθεσης]».

«ένωση από τα κάτω», διακήρυξε με παρρησία αυτό στο οποίο πάντοτε πίστευε: «*Η οριστική λύσις του κυπριακού προβλήματος... δύναται να είναι μόνον η εθνική αποκατάστασις των κυπρίων δια της ενώσεως της Κύπρου μετά της Μητρός Ελλάδος, προς ην στρέφεται ο νους, η καρδιά, και η αιωνία ευγνωμοσύνη ημών*»¹²¹.

Μια από τις ισχυρότερες πεποιθήσεις του Κ. Σπυριδάκι, την οποία διακήρυσσε με κάθε ευκαιρία, ήταν η ανάγκη ταύτισης της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης με εκείνη της Ελλάδας. Αυτή η πεποίθηση είχε διαμορφωθεί αρκετά πριν το τέλος της Βρετανικής διοίκησης, ενώ εκδηλώθηκε με κατηγορηματικό τρόπο – με λόγια και πράξεις – από τις πρώτες μέρες της μεταβατικής περιόδου. Πρώτη απόφαση του ΜΕΕΣ για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση ήταν η κατάργηση της διδασκαλίας της Αγγλικής στα Δημοτικά¹²². Αμέσως μετά τη μεταβίβαση της διοίκησης του Διδασκαλικού Κολλεγίου Λευκωσίας στο ΜΕΕΣ, αυτό μετονομάστηκε σε Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου και καταργήθηκε η Αγγλική από γλώσσα διδασκαλίας¹²³.

Η προσήλωσή του σε αυτή την αρχή, σε συνδυασμό με τον πεισματικό χαρακτήρα του, οδήγησε μερίδα των μελετητών της Εκπαίδευσης να τον χαρακτηρίζουν ως «*συντηρητικό εθνικιστή*»¹²⁴. Στην πραγματικότητα όμως, ο χαρακτηρισμός είναι πολύ γενικός και δυνατό να τροφοδοτεί παρερμηνείες. Ιδιαίτερα όταν αντιδιαστέλλεται με άλλες προσωπικότητες που είχαν ρόλο και λόγο στην Εκπαίδευση – τους οποίους χαρακτηρίζουν ως «*προοδευτικούς*»¹²⁵. Η βαθειά γνώση των εκπαιδευτικών ζητημάτων στις λεπτομέρειές τους, τον καθιστούσε ικανό να προβαίνει σε κρίσεις οξυδερκείς. Οι εισηγήσεις του αναδείκνυαν τη δυνατότητα της σκέψης του να κινείται έξω από το πλαίσιο αντιλήψεων που χαρακτήριζε πνευματικούς ανθρώπους στην Ελλάδα και στην Κύπρο και οι οποίοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «*συντηρητικοί*» ή «*εθνικιστές*»¹²⁶.

¹²¹ Σπυριδάκις, Κ. «Οριστική λύσις του Κυπριακού η εθνική αποκατάστασις», στο *Δελτίον Τμήματος Πνευματικής-Πολιτιστικής Αναπτύξεως*, Τόμος Α', Τεύχος 4, Λευκωσία 1964, σ. 12

¹²² Επί Βρετανικής διοίκησης, η Αγγλική διδασκόταν στα Δημοτικά σχολεία στις δύο τελευταίες τάξεις, τέσσερις περιόδους εβδομαδιαία.

¹²³ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 1, Οκτώβριος 1959, σ. 7 και Karagiorges A., *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 83

¹²⁴ Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 104-107 και Karagiorges A., *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 152

¹²⁵ Οι Π. Περισιάνης και Α. Καραγιώργης χαρακτηρίζουν ως «*προοδευτικούς*» τους Φρίξο Πετρίδη και Τάσσο Παπαδόπουλο. Βλέπε στο αμέσως πιο πάνω.

¹²⁶ Σπυριδάκις, Κ. «Το Κλασικόν Γυμνάσιον και αι Νεοελληνικά Σπουδαί», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 19, Απρίλιος 1963, σ. 101-114. Καταθέτει με ιδιαίτερα συστηματικό τρόπο και σαφήνεια τις απόψεις του για την κατάσταση του Κλασικού Γυμνασίου: (α) Το ανθρωπιστικό σχολείο που επιδιώκει την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του παιδιού, είναι κυρίως γερμανικής εμπνεύσεως, αλλά έχει επιβληθεί σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες σε μεγάλο βαθμό. Όσες χώρες για λόγους πρόωρης εξειδίκευσης άλλαξαν προσανατολισμό, τώρα βλέπουν τα προβλήματα και κάνουν κινήσεις επανόδου στο ανθρωπιστικό σχολείο. (β) Στον ελληνικό χώρο το Κλασικό δεν πέτυχε εξαιτίας τεσσάρων λόγων: (I) Επεκτάθηκε πολύ, εξελισσόμενο σε κύριο τύπο σχολείου. (II) Τα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα είναι απηρχαιωμένα και άστοχα (παραθέτει εκτενή παραδείγματα άστοχων επιλογών αποσπασμάτων αρχαίων συγγραφέων και θεωρεί ότι, εκτός αυτού, διδάσκονται πολλά και άρα λίγα

Η συγκεντρωτική ιδιοσυγκρασία του Κ. Σπυριδάκι και η ροπή του προς την τελειότητα, τον οδηγούσε στο να έχει περιορισμένη εμπιστοσύνη ακόμα και σε συνεργάτες του¹²⁷. Πολύ περισσότερο στο σώμα των εκπαιδευτικών. Το τελευταίο τον οδήγησε από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας του ανεξάρτητου κράτους σε μακροχρόνιες συγκρούσεις με επιφανείς εκπαιδευτικούς και τις εκπαιδευτικές οργανώσεις¹²⁸. Τον έκανε, επίσης, αρκετά εύθικτο στην κριτική από συνεργάτες του, με αποτέλεσμα να θεωρεί ως αμφισβήτηση των ικανοτήτων και της δουλειάς του οποιαδήποτε αντίρρηση¹²⁹. Σε περιπτώσεις που λαμβάνονταν στην ολομέλεια της ΕΚΣΚ, ή σε επιτροπές της, αποφάσεις με τις οποίες διαφωνούσε, δε δίσταζε να επαναφέρει το θέμα μέχρι να ληφθεί νέα απόφαση, ευθυγραμμισμένη με τις απόψεις του¹³⁰.

Αποφάσεις του όπως η σχετική με την κατάργηση της διδασκαλίας της Αγγλικής στο Δημοτικό, θα πρέπει να ερμηνεύονται λαμβάνοντας υπόψη τις πεποιθήσεις του για την «άλωση» της Δημοτικής Εκπαίδευσης από τους Βρετανούς. Όταν, όμως, ήταν βέβαιος ότι ήταν σε θέση να τοποθετεί ο ίδιος το πλαίσιο και να ελέγχει την εφαρμογή ενός θεσμού ή μιας απόφασης, δε δίσταζε να προβαίνει σε καινοτόμες αλλαγές. Ή ακόμη και να ανατρέπει προηγούμενες αποφάσεις του, εφόσον πίστευε πως ήταν προς το συμφέρον της Εκπαίδευσης.

μαθαίνονται). (III) Το ίδιο συμβαίνει και με τα σχολικά βιβλία, που είναι αναχρονιστικά, αμέθοδα και απωθητικά. (IV) Οι διδάσκοντες είναι παιδαγωγικά μη καταρτισμένοι και οι αναποτελεσματικές μέθοδοι διδασκαλίας τους απωθούν τους μαθητές. (γ) Τάσσεται κατά των διαμαρτυριών – που εμφανίζονται κυρίως στην Ελλάδα – για την επέκταση της Νέας Ελληνικής στα Ωρολόγια Προγράμματα και προκρίνει ακόμη μεγαλύτερη ενίσχυσή της, εκθειάζοντας την ποιότητα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Τέτοιες προσεγγίσεις ήταν σπάνιες στο συντηρητικό χώρο εκείνης της εποχής.

¹²⁷ Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», ό.π., σ. 20

¹²⁸ Για τις αντιπαραθέσεις αυτές γίνεται εκτενέστερη αναφορά σε άλλα σημεία. Για τις ανησυχίες του Κ. Σπυριδάκι σχετικά με την ποιότητα του σώματος των εκπαιδευτικών, χρήσιμες είναι κάποιες αναφορές του, οι οποίες είχαν εκληφθεί από τους εκπαιδευτικούς ως αμφισβήτηση της ποιότητάς τους: «*Αλλά το πανεπιστήμιον δεν δύναται να δώσει τα πάντα. Οδηγεί μόνον και ανοίγει τους δρόμους. Τα μετά ταύτα ανήκουν εις τους τροφίμους και τους πτυχιούχους αυτού. Οι αναλαμβάνοντες να διδάξωσι τα νεοελληνικά γράμματα δέον να είναι προς ταύτα επαρκώς κατηρτισμένοι. Και την κατάρτισιν αυτήν οφείλουσι να επιτύχωσι δια των ιδίων αυτών προσπαθειών οι νέοι επιστήμονες*» [Βλέπε Σπυριδάκις, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 294]. «*Η συνεχής μετεκπαίδευσις του προσωπικού είναι αναγκαία βάσις βελτιώσεως της στάθμης των σχολείων μας. Δεν αρκούν τύποι σχολείων και προγράμματα άνευ του εμπύχου υλικού*». [Βλέπε, Σπυριδάκις, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 342]. Χρήσιμη, επίσης, είναι η μαρτυρία του πρώην συνεργάτη του Κ. Σπυριδάκι, Γεώργιου Προδρόμου: «*Ο Σπυριδάκις παραπονείται και άλλοτε διαμαρτύρεται έντονα για το επίπεδο των καθηγητών που είναι χαμηλό... Θέλει οι καθηγητές να μετεκπαιδευόνται και σε άλλες χώρες, για να αποφύγη η Κύπρος την απομόνωση...*» [Βλέπε Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», ό.π., σ. 18].

¹²⁹ Κ.Α. Ε10/3 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963*» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 5-17: Υπέβαλε παραίτηση από πρόεδρος της ΕΚΣΚ και ζήτησε ψήφο εμπιστοσύνης για να επανέλθει, όταν μέλος της ΕΚΣΚ άσκησε κριτική (όχι ευθέως στον ίδιο, αλλά στο γεγονός ότι οι πιέσεις υπουργών της Κυβέρνησης μείωναν το κύρος και την αποτελεσματικότητα της Συνέλευσης).

¹³⁰ Κ.Α. Ε10/14/110-112 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 41^η ημερομηνίας 30.6.1962 – Εμπιστευτικών*»: Η συγκεκριμένη περίπτωση είναι χαρακτηριστική [αφορούσε τον τρόπο καταβολής των διδάκτρων στα σχολεία Μέσης], γιατί ο Σπυριδάκις, προκειμένου να ανατρέψει αποφάσεις με τις οποίες διαφωνούσε, επικαλούνταν διαρκώς εκτιμήσεις και υποδείξεις κρατικών παραγόντων (π.χ. Γενικός Έφορος), με τους οποίους είχε την αποκλειστική επαφή και επικοινωνία.

Αυτό ακριβώς έγινε και με την περίπτωση της διδασκαλίας της Αγγλικής: Χωρίς να υποστεί πίεση από οποιαδήποτε κατεύθυνση, ανέλαβε ο ίδιος πρωτοβουλία για την επανεισαγωγή της Αγγλικής στο Δημοτικό από το 1961-62¹³¹. Παράλληλα, κατοχύρωσε τη διδασκαλία της και στις έξι τάξεις του Γυμνασίου, επί τέσσερις περιόδους εβδομαδιαίως.

Στο ίδιο πλαίσιο, τόσο πριν την Ανεξαρτησία, όσο και κατά τη δεκαετία του 1960, προώθησε τολμηρές αποφάσεις για τους κλάδους σπουδών και τα Αναλυτικά Προγράμματα, που αποτελούσαν απόκλιση από το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας¹³². Γνώριζε, όμως, ότι θα ήταν σε θέση να ελέγχει την εξέλιξη της εφαρμογής τους, καθώς και ότι οι αποκλίσεις αυτές κάθε άλλο παρά υπέκρυπταν πρόθεση απομάκρυνσης από την Ελλάδα. Αντίθετα, όταν θεωρούσε ότι κάποιος από τους επικριτές του είχαν ιδεολογικά κίνητρα όταν ζητούσαν περισσότερες αποκλίσεις από την Ελλάδα, γινόταν επίμονα αρνητικός και υπεραμυνόταν της εκπαιδευτικής ταύτισης με πάθος¹³³.

Το χαρακτηριστικό αυτό της πολιτείας του Κ. Σπυριδάκι στην Εκπαίδευση μπορεί να αποδοθεί εν μέρει σε μια γενικότερη κοινωνική επιφυλακτικότητα που τον διέκρινε. Ενώ ήταν καινοτόμος και λάτρης της δημιουργικότητας, την ίδια στιγμή, η προσήλωσή του στον πλατωνισμό και στο χριστιανισμό, τον καθιστούσαν πολύ λίγο ανεκτικό στην αυτονομία προσώπων και ομάδων. Την ερμήνευε ως ελευθεριότητα και προστάδιο της αναρχίας¹³⁴. Αυτό προβαλλόταν στις τοποθετήσεις και νουθεσίες του, τόσο απέναντι στους

¹³¹ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981 p. 122

¹³² Το 1946 προώθησε πολλές καινοτομίες στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, με σημαντικότερη τη λειτουργία κλάδου Θετικής κατεύθυνσης. Πλήθος καινοτομιών, οι οποίες συνιστούσαν απόκλιση από το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας, εφαρμόστηκαν με πρωτοβουλία του καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Οι σημαντικότερες ήταν: Η προώθηση της Τεχνικής Εκπαίδευσης, η επέκταση των κλάδων Θετικής και Εμπορικής-Οικονομικής κατεύθυνσης, η επέκταση του χρόνου σπουδών στην ΠΑΚ σε τρία έτη, η εισαγωγή πολλών νέων διδακτικών αντικειμένων στο Γυμνάσιο, η εκτεταμένη διαφοροποίηση από την Ελλάδα στο ωρολόγιο πρόγραμμα του Γυμνασίου. Βλέπε το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

¹³³ *Φιλελεύθερος*, 2-6 Απριλίου 1967 και *Πατρίς*, 2-6 Απριλίου 1967: Σε συνέχειες η εκτενέστατη ομιλία του Κ. Σπυριδάκι κατά τη συζήτηση στην ολομέλεια της Βουλής με θέμα τους προσανατολισμούς της Εκπαίδευσης. Βλέπε επίσης την επιχειρηματολογία του στη δημόσια αντιπαράθεση με το Φρίξο Πετρίδη [*Θάρρος*, 12 Ιουλίου 1965, *Φιλελεύθερος*, 14 και 17 Ιουλίου 1965, *Χαραυγή*, 17 Ιουλίου 1965], καθώς και τις θέσεις του την περίοδο της δημόσιας αντιπαράθεσης με τους υπουργούς Τ. Παπαδόπουλο και Ρ. Σολομίδη [ιδιαίτερα *Πατρίς*, 22-24 Απριλίου 1967].

¹³⁴ *Μαθητική Εστία - Περιοδικόν των 'Παγκυπρίων Γυμνασίων Θηλέων'*, Έτος Α', Αρ. 1, Οκτώβριος 1961-Ιανουάριος 1962. Σε χαιρετισμό του στη σ. 1, δεν αποφεύγει να αναδείξει την επιφυλακτικότητά του απέναντι σε οποιασδήποτε μορφής ελευθεριότητα, αλλά ιδιαίτερα στον τομέα της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία. Παρουσιάζει τη μερική διοικητική αυτονόμηση των Γυμνασίων Θηλέων στη Λευκωσία από τον κορμό του Παγκυπρίου Γυμνασίου, ως ορθά περιορισμένη και ως αντανάκλαση της θέσης της γυναίκας μέσα στην κοινωνία: «Υπό την ορθήν έννοιαν» χειραφετημένη, παραμένουσα πάντοτε αδιάσπαστη από τον αρχικό της κορμό [τον άντρα]. Βλέπε επίσης ομιλία του στην ΠΟΕΔ στις 27 Ιανουαρίου 1963, όπου θεωρεί τα ελληνικά και τα χριστιανικά ιδεώδη άρρηκτα συνδεδεμένα, καθώς και ότι αυτά καθοδηγούν σήμερα τον κόσμο και την πλειονότητα των ανθρώπων πάνω στον πλανήτη. Ταυτίζει τον ανθρωπισμό με την ισορροπία και την αρμονία κατά Πλάτωνα. «Διότι το πνεύμα είναι η κυρίαρχος δύναμις εις τον άνθρωπον η διακρίνουσα τούτον των λοιπών ζώων. Ταύτα δύνανται να έχωσιν, ως η σύγχρονος επιστήμη πιστεύει, ψυχήν, έστω εις υποτυπώδη κατάστασιν, αλλά δεν έχουσι την αφηρημένην σκέψιν, ήτις είναι προϊόν μόνον του ανθρωπίνου πνεύματος» [Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 18, Φεβρουάριος 1963, σ. 49-56].

εκπαιδευτικούς, όσο και απέναντι στους μαθητές¹³⁵. Μέσα στις συνθήκες της προ και μετά το 1960 κυπριακής κοινωνίας, η ιδιοσυγκρασία αυτή δεν ερχόταν σε σύγκρουση με τα εθνικά ιδεώδη και το στόχο της Ένωσης¹³⁶.

Μερικοί ερευνητές, θεωρούν αντιφατική τη στάση Σπυριδάκι σε αυτά τα ζητήματα. Οι πρωτοποριακές του πρωτοβουλίες στην Εκπαίδευση από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, εκ πρώτης όψεως δε συνάδουν με την πείσμονα άρνησή του να δεχθεί τις αλλαγές στην Τεχνική Εκπαίδευση που του ζητούσαν οι επικριτές του¹³⁷. Η εξέλιξη όμως των πραγμάτων, τείνει να δικαιώσει την άρνηση του Κ. Σπυριδάκι στην πρόωρη εξειδίκευση και εξάλειψη των θεωρητικών μαθημάτων από το Α.Π. των Τεχνικών Σχολών. Στις ανεπτυγμένες χώρες – με εξαίρεση ίσως τη Βρετανία – και στους διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς που ασχολούνταν με την Εκπαίδευση, επικράτησε από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 η αρχή της ενιαίας εννιάχρονης ή δεκάχρονης Εκπαίδευσης. Συνδεόταν ρητά με την πολιτική που επιδίωκε τη μετάθεση του χρόνου επιλογής επαγγελματικού προσανατολισμού και τη διασφάλιση της διαπερατότητας ανάμεσα στους κλάδους και στα είδη Εκπαίδευσης¹³⁸. Από αυτή την άποψη, οι αντίστοιχες θέσεις Σπυριδάκι κάθε άλλο παρά μπορούν να χαρακτηριστούν ως συντηρητικές. Εξάλλου, όπως επισημάνθηκε και στον Τύπο της εποχής, τα στατιστικά δεδομένα του 1970 για το εργατικό δυναμικό, διέψευσαν τις προβλέψεις των Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη¹³⁹.

Τα φαινόμενα «επαγγελματικοποίησης» των εκπαιδευτικών και οι πιέσεις για προσαρμογή της Εκπαίδευσης στις ανάγκες της αγοράς, συνδυάζονταν αρνητικά στη σκέψη του Κ. Σπυριδάκι. Ενίσχυαν την πεποίθηση του ότι η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση θα έπρεπε να αποκτήσει εξ αρχής τη μεγαλύτερη δυνατή συνοχή. Πράγμα που θα ήταν εφικτό μόνο μέσα από ένα αυστηρά συγκεντρωτικό σύστημα. Η κρίση του 1952 τον επηρέασε καταλυτικά. Είχε

¹³⁵ Σε τακτική αρθρογραφία του στο μαθητικό περιοδικό του Παγκυπρίου Γυμνασίου *Μαθητική Εστία*, από το πρώτο τεύχος του 1950 μέχρι το 1960, επανέρχεται σταθερά σε νουθεσίες προς τους μαθητές για αυτοπειθαρχία, σκληρή δουλειά και προσήλωση στις εθνικές και θρησκευτικές αξίες.

¹³⁶ Heywood, A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, Πρόλογος – Επιμέλεια Ν. Μαραντζίδης, μτφρ. Χαρίδημος Κουτρός, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 146 και 166-169. Ο Συντηρητισμός, στο εσωτερικό του είναι ανελαστικός και θεωρεί οποιαδήποτε χαλάρωση στην προσήλωση προς την ιεραρχία ως ασκό του Αιόλου που θα οδηγήσει την κοινωνία στη διάλυση. Την ίδια στιγμή, όμως, έχει ιδιαίτερα ελαστικό περίγραμμα, κατά τον Heywood, γι' αυτό και η συμπόρευση και συνύπαρξή του με άλλες ιδεολογίες είναι αποτελεσματική ιστορικά. Στην περίπτωση της Κύπρου, η πολιτική πρωτοκαθεδρία της Εκκλησίας είχε προλειάνει το έδαφος για αυτή τη συνύπαρξη.

¹³⁷ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 151-152. Ερμηνεύει τη συμπεριφορά αυτή του Κ. Σπυριδάκι ως αποτέλεσμα του συντηρητισμού του και της ταύτισής του με τους συντηρητικούς κύκλους της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών.

¹³⁸ Βλέπε το κεφάλαιο 5 «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος».

¹³⁹ *Αγών*, 1 Νοεμβρίου 1970. Οι δύο υπουργοί υποστήριζαν σε όλα τα βήματα ότι, με το υφιστάμενο Εκπαιδευτικό Σύστημα και την κυριαρχία του Γυμνασίου στη Μέση Εκπαίδευση, θα παρατηρούνταν σοβαρή έλλειψη εργατικού δυναμικού το 1970.

απευθυνθεί σε όλα τα ελληνοκυπριακά Γυμνάσια του νησιού, Κοινοτικά και ιδιωτικά, επειδή ήταν προφανές ότι οποιοδήποτε σοβαρό ρήγμα θα ήταν καταλυτικό. Διαισθάνθηκε ότι τυχόν αποδοχή της βρετανικής πρότασης από μικρό έστω μέρος των σχολείων, θα υπέσκαπτε σύντομα τα θεμέλια ολόκληρης της ελληνικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο¹⁴⁰. Κατ' αυτό τον τρόπο, διαμόρφωσε ένα ισχυρό «φονταμενταλιστικό» στοιχείο στην προσωπική του στάση και ερμηνεία των πραγμάτων¹⁴¹.

Δύο επιλογές του αμέσως μετά το πέρας της Βρετανικής διοίκησης, καταδεικνύουν ότι η πεποίθηση που σχημάτισε κατά την προηγούμενη περίοδο για την αναγκαιότητα συγκεντρωτισμού, κατέλαβε θέση προτεραιότητας στην πολιτική του ως προέδρου της ΕΚΣΚ και ως υπουργού Παιδείας¹⁴²: Η πρώτη του ουσιαστική ενέργεια ως προέδρου του ΜΕΕΣ ήταν να στείλει αυτό το μήνυμα με δυο εγκυκλίους, τη μια προς τις διευθύνσεις όλων των σχολείων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας και την άλλη προς τις σχολικές εφορείες¹⁴³. Στη συνέχεια, ένα από τα πρώτα νομοθετήματα της ΕΚΣΚ που προώθησε με επιμονή ήταν η εξαγορά των ιδιωτικών σχολείων και η κοινοτικοποίησή τους¹⁴⁴. Ολοκλήρωσε τη διαδικασία αυτή με σχετικά ταχείς ρυθμούς, παρά το υψηλό οικονομικό κόστος. Με εξαίρεση κάποια μικρά περιφερειακά ιδιωτικά σχολεία, θεωρούσε ότι το σύνολο των ελληνοκυπριακών σχολείων θα έπρεπε να βρίσκεται κάτω από καθεστώς ομοιογένειας και αποτελεσματικό κεντρικό έλεγχο¹⁴⁵. Την τάση προσωπικού ελέγχου εκδήλωσε και κατά τη διαδικασία πλήρωσης νευραλγικών θέσεων στο ΓΕΠ¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Απόστολος Βαρνάβας, Περίοδος Γ, Τόμος ΙΓ', Τεύχη 7-8, Ιούλιος-Αύγουστος 1952, σ. 195-196 και 224-225

¹⁴¹ Heywood, A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, ό.π., σ. 519. Υποστηρίζει ότι όλες οι ιδεολογίες έχουν ένα πυρήνα φονταμενταλισμού, αλλά στην κλίμακα φονταμενταλισμός - σχετικισμός υπάρχουν κάποιες που είναι πιο κοντά στον πρώτο. «Με την ευρύτερή του έννοια, ο φονταμενταλισμός αναφέρεται στην προσήλωση σε ιδέες και αξίες που θεωρούνται 'βασικές' ή 'θεμελιώδεις'... [οι οποίες] συνήθως έχουν ένα διαρκή και αμετάβλητο χαρακτήρα, και συνδέονται με την αρχική ή 'κλασική' μορφή του συστήματος». Υπ' αυτή την έννοια, οποιαδήποτε υποχώρηση στις θεωρούμενες ως βασικές ή θεμελιώδεις αρχές, αποτελεί σοβαρό κίνδυνο κατάρρευσης όλου του οικοδομήματος και απομάκρυνσης από την αρχική φυσιογνωμία και τους στόχους του.

¹⁴² Υπουργείο Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967, σ. 1-2. Η διαδικασία μεταβίβασης εξουσιών και αρμοδιοτήτων από την ΕΚΣΚ στο Υπουργείο Παιδείας και στη Βουλή των Αντιπροσώπων το 1965, καταδεικνύει τον αντιφατικό χαρακτήρα των ΚΣΚ: Διέθεταν πολύ μεγάλο εύρος διοικητικών και νομοθετικών αρμοδιοτήτων, με βάση το Σύνταγμα, αλλά την ίδια στιγμή στερούσαν μηχανισμών και δομών που να επιτρέπουν στην «κράτος εν κράτει» ιδιοσυστασία τους να λειτουργεί αποτελεσματικά. Ως συνέπεια είχαμε τη δημιουργία πλήθους επιτροπών, οι οποίες έδιναν την αίσθηση της διάχυσης εξουσιών και του κινδύνου κατάρρευσης του συστήματος λόγω έλλειψης συντονισμού. Αυτό επέτεινε τους συγκεντρωτικούς προσανατολισμούς του Κ. Σπυριδάκι. Με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας, αυτές οι επιτροπές καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν εν πολλοίς από δομές του Υπουργείου και την Επιτροπή Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας. Το αποτέλεσμα ήταν το σύστημα να φαίνεται λιγότερο συγκεντρωτικό σε επίπεδο προσώπου, αλλά στην ουσία να είναι περισσότερο συγκεντρωτικό στο επίπεδο της σχέσης κεντρικού διοικητικού μηχανισμού - σχολικών μονάδων.

¹⁴³ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 1, Οκτώβριος 1959, σ. 44-46

¹⁴⁴ Κ.Α. Ε 10/8 «*Επιτροπή Παιδείας - Συνεδρία ΙΣΤ' - Παρασκευή, 23.12. 1960*», σ. 1. Επίσης, Κ.Α. Ε10/2/222-226 «*Πρακτικά 31^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.5.1961*» και Κ.Α. Ε10/2/227-229 «*Πρακτικά 32ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 11.5.1961*».

¹⁴⁵ Κ.Α. Ε10/2/373-380 «*Πρακτικά 12^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 29.12.1961*» (Δεύτερη

Ανεξαρτήτως του κατά πόσο ο Κ. Σπυριδάκις ήταν εξ ιδιοσυγκρασίας ή εξ ανάγκης υπέρ ενός συγκεντρωτικού μοντέλου εκπαιδευτικής διοίκησης, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και η διάσταση που υπήρχε ανάμεσα στις πραγματικές ανάγκες και στις κυρίαρχες αντιλήψεις. Στη φάση ακριβώς που χρειαζόταν συγκροτημένος και «ορθολογιστικός» προγραμματισμός για την οικοδόμηση του κράτους, η περί ελευθερίας αντίληψη μέσα στην κοινωνία είχε διαβρωθεί από ψήγματα «αναρχισμού». Η κυπριακή κοινωνία είχε ταυτίσει την κεντρική διοίκηση με την αποικιοκρατία. Με την Ανεξαρτησία, παρουσιάστηκαν φαινόμενα απείθειας απέναντι στους νόμους. Η κοινωνική δυσφορία και οι μεγάλες δυσκολίες στην είσπραξη φόρων, η αύξηση της εγκληματικότητας και άλλα ανάλογα φαινόμενα, συνιστούν ενδείξεις μιας τάσης να θεωρείται η απαλλαγή από τη Βρετανική διοίκηση ως η έναρξη μιας περιόδου χωρίς υποχρεώσεις απέναντι στο κράτος. Στο χώρο της Εκπαίδευσης, υπήρξαν δείγματα ανάλογων τάσεων. Διαμαρτυρίες και δυσφορία για κάθε είδους κεντρικές αποφάσεις ή αποφάσεις στοιχειώδους ενιαιοποίησης της Εκπαίδευσης¹⁴⁷, αλλά και συγκεκριμένες τοποθετήσεις που απηχούσαν την υποσυνείδητη ταύτιση της κεντρικής διοίκησης με την αποικιοκρατική καταπίεση¹⁴⁸.

Επομένως, εκτός των αντικειμενικών δυσκολιών, ο Κ. Σπυριδάκις είχε να αντιμετωπίσει και μια ευρύτερη δυσπιστία απέναντι σε κάθε προσπάθεια προώθησης θεσμών ή συγκρότησης της Εκπαίδευσης. Γι' αυτό και ήταν ιδιαίτερα αυστηρός όταν διαπίστωνε λήψη αποφάσεων από πρόσωπα ή θεσμούς – ακόμη και από τον Διευθυντή του ΓΕΠ – με αδιαφανή κριτήρια και χωρίς την τήρηση των διαδικασιών μέσω της ΕΚΣΚ¹⁴⁹.

Σύννοδος), όπου και η διαφωτιστική τοποθέτηση του Κ. Σπυριδάκι για το σκεπτικό της απόφασης. [Για τις επίπονες διαπραγματεύσεις με τους ιδιοκτήτες των ιδιωτικών σχολών – κεχωρισμένα – βλέπε Κ.Α. Ε/10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας», συνεδρίες ΚΣΤ' 8.2.1961 έως ΛΓ' 2.3.1961, και 47 (4.7.1961) έως 54 (27.7.1961) – όπου και αναφορά στη σύμβαση που υπογράφηκε μεταξύ ΕΚΣΚ και ιδιοκτητών.]

¹⁴⁶ Ενδεικτικά, βλέπε Κ.Α. Ε 10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΑ' - Δευτέρα, 23.1.1961». Μετά από συζήτηση, απορρίφθηκε επίμονη εισήγηση του μέλους της ΕΚΣΚ και της Επιτροπής Δρα Χρ. Χαράλαμπος να προκηρύσσονται οι θέσεις για το ΓΕΠ. Ο Κ. Σπυριδάκις επέβαλε την προσωπική του επιλογή και έτσι διορίστηκε ο Κλ. Γεωργιάδης ως Διευθυντής. Δύο άλλα πρόσωπα, πιθανοί διεκδικητές της θέσης όπως αναφέρθηκε, μετά από εισήγηση του προέδρου της ΕΚΣΚ διορίστηκαν σε άλλες θέσεις: Ο Θεόκλητος Σοφοκλέους ως Τμηματάρχης Μέσης και Ανωτέρας Εκπαιδύσεως, και ο Χρ. Παπαχρυσόστομου ως Τμηματάρχης Πνευματικής και Εκπολιτιστικής Αναπτύξεως και Επιστημονικών Ερευνών. Με αυτό τον τρόπο προφανώς εξευμενίστηκαν οι ανθυποψήφιοι, για να μη δημιουργήσουν πρόβλημα σχετικά με τις διαδικασίες. Έτσι, όμως, η πιθανότητα καθιέρωσης αδιάβλητων θεσμών εξανεμίστηκε και διατηρήθηκε η δυνατότητα του Κ. Σπυριδάκι να αποφασίζει μόνος για όλα.

¹⁴⁷ Βλέπε τις αποφάσεις για ενιαίο Α.Π. και Ω.Π., τόσο στη Δημοτική, όσο και στη Μέση. Βλέπε επίσης πιο κάτω τα σχετικά με τον τρόπο αντίδρασης του Φρίξου Πετρίδη στην εξίσωση των Γυμνασίων και τη στάση των εκπαιδευτικών οργανώσεων απέναντι σε αποφάσεις της κεντρικής διοίκησης.

¹⁴⁸ Χριστοφίδης, Α. «Σκέψεις επί της σχέσεως Παιδείας – Κράτους», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 3, Φεβρουάριος 1960, σ. 121-130. Στο εκτενές κείμενό του, ο επιφανής φιλόλογος (και Υπουργός Παιδείας κατά τη δεκαετία του 1980) ταυτίζει την όποια παρέμβαση του κράτους στην Εκπαίδευση με την καταπίεση και τις σκοπιμότητες, χρησιμοποιώντας παραδείγματα από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης και τη διεθνή εμπειρία. Για να καταλήξει ότι η κεντρική διοίκηση θα πρέπει να έχει ισχυρή μόνο εποπτεία της Εκπαίδευσης.

¹⁴⁹ Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας –

Πάντοτε, βεβαίως, ταύτιζε σχεδόν πλήρως τη νομιμότητα με την προσωπική του συγκατάθεση¹⁵⁰.

Η εκπαιδευτική του φιλοσοφία σε αυτό τον τομέα σφράγισε την πορεία της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, κατά τρόπο που να αποτελεί αντικείμενο διεκυστίνας και συζητήσεων για χρόνια μετά την υπό εξέταση περίοδο. Σε εκπαιδευτικό συνέδριο του 1976, στο οποίο παραβρέθηκαν και μίλησαν πολλοί διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής της δεκαετίας του 1960, οι εισηγήσεις και συζητήσεις ανέδειξαν ως κυρίαρχο το δίλημμα του συγκεντρωτικού ή αποκεντρωτικού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Ήταν, μάλιστα, προφανής ένας κάθετος διαχωρισμός ανάμεσα σε εισηγητές του κλίματος Σπυριδάκι, και σε εκείνους του κλίματος Φρ. Πετρίδη – που ήταν εισηγητής και ο ίδιος στο συνέδριο. Οι τελευταίοι υπογράμμιζαν τα επιτεύγματα των σχολείων κατά την προ της Ανεξαρτησίας περίοδο (κατά την οποία αυτά είχαν μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας), καθώς και τις περιπλοκές που δημιούργησε ο συγκεντρωτισμός του ΜΕΕΣ, της ΕΚΣΚ και του Υπουργείου Παιδείας, από το 1959 και εξής¹⁵¹.

Μια άλλη πτυχή των αντιλήψεων του Κ. Σπυριδάκι, έμελλε να αποδειχτεί επίσης σημαντική για τις εξελίξεις γύρω από την Εκπαίδευση κατά την περίοδο 1959 – 1974: Τοποθετούσε την Εκπαίδευση στο επίκεντρο της πολιτικής δραστηριότητας, θεωρώντας ότι από την ανάπτυξη της εξαρτάται κατά τρόπο απόλυτο η επιβίωση του κυπριακού ελληνισμού ως τέτοιου¹⁵². Αυτό τον οδήγησε στο να υποτιμήσει τη σημασία των νέων οικονομικών, κοινωνικών και θεσμικών δεδομένων που διαμορφώνονταν με την Ανεξαρτησία. Εξακολούθησε να ερμηνεύει με το ίδιο περίπου μοντέλο τις πολιτειακές και πολιτικές εξελίξεις

Συνεδριάσεις 70 - Ημερομηνίας 9.11. 1961», σ. 1. Δε δίστασε να επιπλήξει ενώπιον της Επιτροπής τον στενότερό του συνεργάτη σε θέματα Εκπαίδευσης, τον Διευθυντή του ΓΕΠ Κλεάνθη Γεωργιάδη, επειδή αυτός απέσπασε εκπαιδευτικούς στο ΓΕΠ, χωρίς την προηγούμενη έγκριση της Επιτροπής. Επέβαλε μάλιστα την άμεση ανάκληση των αποσπάσεων. Ενδεικτική της αντίληψης του Σπυριδάκι για τη λειτουργία της εκπαιδευτικής πυραμίδας, είναι και η περίπτωση απόφασης της Επιτροπής, σε άλλη συνεδρία: Απαγορεύτηκε στον Κλ. Γεωργιάδη να αποδεχθεί πρόσκληση του Βρετανικού Συμβουλίου για επίσκεψη στη Βρετανία, εφόσον είχε προηγηθεί πρόσκληση προς τον ίδιο και την είχε απορρίψει. Βλέπε Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 82 - Ημερομηνίας 20.11. 1961*», σ. 1.

¹⁵⁰ Βλέπε ενδεικτικά Κ.Α. Ε10/15/27 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 7^η Συνεδρίασις – Ημερ. 25. 10. 1962*» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. Επιπλήττει το Διοικητικό Λειτουργό της ΕΚΣΚ για επιστολή διαδικαστικού χαρακτήρα προς την Πρεσβεία της Ελλάδας σχετικά με εκπαιδευτικό θέμα. Λαμβάνεται απόφαση να σταλεί επιστολή προς την Πρεσβεία, στην οποία να ζητείται όπως αυτή δέχεται αλληλογραφία μόνο από τον ίδιο τον Σπυριδάκι.

¹⁵¹ Σύνδεσμος Ελλήνων Κυπρίων Διευθυντών Μέσης Εκπαιδύσεως Κύπρου, *Συνέδριο 1976 – Οργάνωση και Διοίκηση Σχολείων Μέσης Εκπαιδύσεως*, Λευκωσία c.1977.

¹⁵² Σπυριδάκις, Κ. «Οι κίνδυνοι της Μέσης Εκπαιδύσεως Κύπρου», περιοδικό *Ελληνική Κύπρος*, Τόμος ΙΙΙ, Λευκωσία 1951, σ. 31-46, 53-55, 92-98, 111-122 [σε συνέχειες]. Ιδιαίτερα στο πρώτο τμήμα, στηρίζει όλη την επιχειρηματολογία του στη θέση ότι η Εκπαίδευση αποτελεί τον πυρήνα της εθνικής δραστηριότητας, ότι «*αι εθνικαί επιτυχίαι ή αποτυχίαι των λαών οφείλονται κατά μέγα μέρος εις την εκπαίδευσίν των*» και στη ρήση του S. Casson ότι η Εκπαίδευση είναι «*το ισχυρότερον όπλον εις τα χέρια ενός λαού*». Πολλά άλλα – προγενέστερα και κυρίως μεταγενέστερα – κείμενά του, διαπνέονται από αυτά τα αξιώματα.

στην Κύπρο¹⁵³. Θεωρούσε έως και επικίνδυνη οποιασδήποτε μορφής συνεργασία με την ΤΚΣΚ στους τομείς της Εκπαίδευσης και του πολιτισμού¹⁵⁴. Με δογματικού χαρακτήρα αποφάσεις σε επιμέρους ζητήματα, έδειξε ότι θεωρούσε ζήτημα αρχής τον απόλυτο διαχωρισμό στην Εκπαίδευση και τον πλήρως ελληνικό χαρακτήρα της Ελληνοκυπριακής¹⁵⁵. Είχε πολλές φορές στο παρελθόν αποδείξει ότι διέθετε πολιτικό ένστικτο¹⁵⁶. Στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες θεωρούνταν ισχυρή πολιτική προσωπικότητα με την οποία οι πολιτικοί ήθελαν να διαβουλευούνται¹⁵⁷. Παρόλα αυτά, ο απόλυτος χαρακτήρας του ερμηνευτικού του μοντέλου τον εμπόδισε να ακολουθήσει την αναμενόμενη τακτική διεύρυνσης της προσωπικής του επιρροής – κοινωνικής και πολιτικής.

¹⁵³ Σπυριδάκης, Κ. «Ποία η ακολουθούμενη και ακολουθητέα εν Κύπρω εκπαιδευτική πολιτική» στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 326-342 [Το κείμενο ομιλίας του στην ολομέλεια της Βουλής των Αντιπροσώπων στις 30 Μαρτίου 1967]. Παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζει την ανάγκη προσαρμογής της Εκπαίδευσης και των Αναλυτικών Προγραμμάτων στις επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις, εμφανίζεται ιδιαίτερα αμυντικός στο ενδεχόμενο να έχει αλλάξει ο ρόλος της Εκπαίδευσης στην κοινωνία (σ. 332-333), ενώ είναι αμετακίνητος στον κεντρικό της πολιτικό ρόλο για την επιβίωση του Κυπριακού Ελληνισμού και την ευόδωση των εθνικών του στόχων. Θεωρεί κάθε σκέψη για αλλαγή της Εκπαιδευτικής Πολιτικής ως «πλήγμα κατά της εν γένει εθνικής μας πολιτικής» (σ. 327).

¹⁵⁴ Κ.Α. Ε10/15/62 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 13^η Συνεδρίασις – Ημερ. 15.11. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]: Επί εγγράφου του Διευθυντή του ΓΕΠ για καθιέρωση εξετάσεων από τις δύο ΚΣΚ για πιστοποίηση της Ελληνικής και της Τουρκικής – όπως συνέβαινε και επί βρετανικής διοίκησης – η Επιτροπή απαντά θετικά για την Ελληνική, αλλά «όμως δεν βλέπει, ποίαν σκοπιμότητα θα εξυπηρετήση η από κοινού μετά των Τούρκων προς τον σκοπόν αυτόν συνεννόησις». Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι, σε αγγλόγλωσσα κείμενά του που απευθύνονταν στους ξένους, για ευνόητους λόγους εμφανίζεται ως υπέρμαχος της στενής συνεργασίας των δύο Κοινοτήτων στην Κύπρο. Βλέπε ενδεικτικά κείμενό του στο *Cyprus to-day*, Vol. I, No 6, Nicosia 1963, p. 13.

¹⁵⁵ Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως και Παιδείας – Συνεδρίασις 73 - Ημερομηνίας 16.10. 1961», σ. 2: «Ο Διευθυντής του Γραφείου Παιδείας πληροφορεί ότι αριθμός Τούρκων [εννοεί Τουρκοκυπρίων] υπέβαλον αίτησιν δια φοίτησιν εις τας νυκτερινάς τάξεις των Τεχνικών Σχολών. Αποφασίζεται όπως μη γίνουν δεκταί». Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι ο απόλυτος διαχωρισμός της Εκπαίδευσης θεωρούνταν από το σύνολο των διαμορφωτών της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης ως πλεονέκτημα του Συντάγματος, αφού διασφάλιζε την απρόσκοπτη προώθηση των ελληνοχριστιανικών ιδεωδών. Βλέπε Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρον*, Λευκωσία 1961, σ. 12.

¹⁵⁶ Καραγιώργης, Α. «Σύντομη αναφορά στον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, ό.π., σ. 42-43. Η πολιτική του διορατικότητα έγινε μετά το θάνατό του ευρύτερα αποδεκτή. Εκτός από τις προειδοποιήσεις του για όσα θα επακολουθούσαν, πριν ακόμη τον ένοπλο αγώνα, εδώ ο Α. Καραγιώργης αναφέρει περιστατικά κατά τα οποία είχε προβλέψει ακόμη και το χώρο της τουρκικής απόβασης στην Κύπρο, από το 1967. Βλέπε συναφώς και Αδαμίδης, Π. «Μαρτυρίες – Αναμνήσεις», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, ό.π., σ. 45-48, καθώς επίσης και την αναφορά του Κ. Κύρρη σε «συνετούς Έλληνες», οι οποίοι ήδη από το 1952-3 είχαν προβλέψει τις μετέπειτα εξελίξεις στο Κυπριακό [στο Κύρρη, Κ. *Είκοσι χρόνια επικοινωνίας με το Λουκή Ακρίτα (1946-1965)*, Λευκωσία 1967, σ. 231]. Επίσης, για την πρόβλεψη του Κ. Σπυριδάκι το 1954, ότι η Τουρκία – και όχι η Βρετανία – θα ήταν σύντομα το βασικότερο εμπόδιο στο Κυπριακό, βλέπε *Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, Τεύχος 17-18, Μάιος-Ιούνιος 1971, σ. 238-239.

¹⁵⁷ Κ.Α. Ε10/15/225 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 51^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 2. 4. 1963» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. Μετά από πρόσκληση του υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας Ευ. Αβέρωφ, ο πρόεδρος της ΕΚΣΚ αποφασίζεται να μεταβεί στην Αθήνα για συνομιλίες από το Λονδίνο, όπου θα πραγματοποιεί επίσκεψη τριών εβδομάδων, μετά από πρόσκληση του Βρετανικού Συμβουλίου. Βλέπε όμως παράλληλα και Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδρίασις 55 - Ημερομηνίας 29.7. 1961», σ. 3, όπου υπάρχει και μια ένδειξη της επιλεκτικότητας και σχετικής ενδοστρέφειας του Σπυριδάκι: «Εξουσιοδοτείται ο κ. Πρόεδρος όπως απαντήσει εις τον Πρέσβυν του Ισραήλ ότι δεν θα δυνηθή να επισκεφθή την χώραν του αντιπροσωπεύει της Συνελεύσεως».

Με δεδομένες τις ευρύτατες κατά το Σύνταγμα αρμοδιότητες των Κοινοτικών Συνελεύσεων, η χωρίς ανθυποψήφιο εκλογή του ως προέδρου της ΕΚΣΚ¹⁵⁸, συνιστούσε ένα σοβαρό προβάδισμα στον πολιτικό στίβο. Αρκεί να σημειωθεί ότι πρόεδρος της ΤΚΣΚ είχε εκλεγεί ο δεύτερος τη τάξη πολιτικός άνδρας της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας, ο Ραούφ Ντενκτάς, ο οποίος και θα παραγκωνίσει στη συνέχεια τον πρώτο (Φαζίλ Κιουτσούκ)¹⁵⁹. Και ενώ ο Ρ. Ντενκτάς αξιοποίησε στο έπακρο τη θέση του αυτή για σκοπούς πολιτικής και κοινωνικής δικτύωσης, ο Κ. Σπυριδάκης επικεντρώθηκε στη σχολαστική άσκηση των εξουσιών του, σχεδόν αποκλειστικά στον τομέα της Εκπαίδευσης. Από την επικέντρωσή του στην Εκπαίδευση παρεξέκλινε μόνο όταν επρόκειτο για ζητήματα προώθησης και τόνωσης της εθνικής συνείδησης¹⁶⁰. Άφησε, έτσι, την άσκηση εξουσίας σε άλλους σημαντικούς τομείς της αρμοδιότητας της ΕΚΣΚ, σε άλλα πρόσωπα. Χαρακτηριστικότερη ήταν η περίπτωση του Συνεργατισμού, απ' όπου σε πολύ λίγα χρόνια αναδύθηκε ως ισχυρή πολιτική προσωπικότητα ο Α. Αζίνας¹⁶¹.

Η σχετικά μονομερής αυτή προσήλωση στην Εκπαίδευση, κόστισε στον Κ. Σπυριδάκι την απομόνωσή του από την ανερχόμενη αστική τάξη, σε μια περίοδο κατά την οποία – ιδιαίτερα μετά το 1964 – αυτή διέθετε όλες τις προϋποθέσεις δυναμικής ανάπτυξης¹⁶².

¹⁵⁸ Κ.Α. Ε10/2/1 [Πρακτικό χωρίς διακριτικά και ημερομηνία, για την συνεδρία ορκωμοσίας και καταρτισμού σε σώμα της ΕΚΣΚ, το Σάββατο 20. 8. 1960].

¹⁵⁹ Θα πρέπει να σημειωθεί παρά ταύτα, ότι ο Κ. Σπυριδάκης είχε τέσσερα «μειονεκτήματα» έναντι του Ρ. Ντενκτάς: (α) Ως χαρακτήρας ήταν περισσότερο πνευματικός-ενδοστρεφής και λιγότερο κοινωνικός [Βλέπε Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», ό.π., σ. 20]. (β) Βρισκόταν κάτω από τη σκιά μιας κατά πολύ ισχυρότερης προσωπικότητας (Μακάριος) σε σύγκριση με τους Ντενκτάς - Κιουτσούκ. (γ) Ήταν επιλογή της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας να δώσει περισσότερη έμφαση και ισχύ στους χωριστικούς θεσμούς (Κοινοτικές Συνελεύσεις), ενώ η Ελληνοκυπριακή Κοινότητα επιδίωκε την ισχυροποίηση των κρατικών θεσμών – τους οποίους ήθελε να αξιοποιήσει για να προωθήσει την Ένωση. (δ) Δεν αποτελούσε τμήμα της νέας ανερχόμενης τάξης των στελεχών της ΕΟΚΑ, ενώ ο Ντενκτάς ήταν ηγέτης της ΤΜΤ [Βλέπε Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στο γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 3 και Kizilyurek, N. "Rauf Denktaş: Fear and Nationalism in the Turkish Cypriot Community" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle*, op.cit., p. 175-193].

¹⁶⁰ Κ.Α. Ε10/14/101 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 37^η Ημερομηνίας 5.6.1962» και Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 45^η Ημερομηνίας 19.7.1962»: Ο Κ. Σπυριδάκης αναλάμβανε προσωπικά τη διαπραγμάτευση με ιδιοκτήτες χώρων όπου υπήρχε απόφαση για ανέγερση μνημείων ηρώων, καθώς και τη διαπραγμάτευση με καλλιτέχνες για τα σχέδια και το είδος υλικού κατασκευής των μνημείων.

¹⁶¹ Κ.Α. Ε10/2/142-155 «Επίσημα Πρακτικά 21ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.2.1961», σ. 143-146 και Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Συνεργατισμού και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 7 Ημερομηνίας 23.1.1962», σ. 11. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/15/148 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 31^η Συνεδριάσις – Ημερομηνία 21.1. 1963» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], όπου πλέον ο ίδιος ο Σπυριδάκης παραδέχεται ότι «το Γραφείο Συνεργατικής Αναπτύξεως δεν έχει επαρκή εξάρτησιν εκ της Συνελεύσεως και ενεργεί πολλάκις αυτοτελώς».

¹⁶² Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 3: «Υπάρχουν δυο περίοδοι που καθόρισαν τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Η πρώτη, από το 1959 μέχρι το 1964, οπότε κυριάρχησαν οι αγωνιστές της ΕΟΚΑ και παραμερίστηκε προσωρινά η αστική τάξη. Η δεύτερη, μετά το 1964 οπότε επανακτά τον πρωταγωνιστικό ρόλο η παλαιά αστική τάξη, εμπλουτισμένη όμως και με όσους στο μεταξύ από το χώρο των στελεχών της ΕΟΚΑ απέκτησαν οικονομικό αντίκρισμα ή εξασφάλισαν δύναμη και επιρροή μέσα από τον έλεγχο της

Κατά τη συζήτηση στη Βουλή των Αντιπροσώπων τον Απρίλιο του 1967 ο υπουργός Παιδείας δέχθηκε έντονη κριτική από βουλευτές που κατείχαν αξιώματα και στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο ή επαγγελματικά το εξέφραζαν. Αυτό ήταν το αποτέλεσμα της απώλειας επαφής του Κ. Σπυριδάκι με το χώρο των εμπόρων και των βιομηχάνων¹⁶³. Η κριτική επικεντρώθηκε στην εκτίμηση ότι δεν υπάρχει προσαρμογή της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης στις ανάγκες της κυπριακής οικονομίας¹⁶⁴. Την τεκμηρίωση και περαιτέρω προβολή της θέσης αυτής – με έντονη δημόσια κριτική κατά του Κ. Σπυριδάκι – ανέλαβαν οι υπουργοί Οικονομικών και Εργασίας Ρ. Σολομίδης¹⁶⁵ και Τ. Παπαδόπουλος¹⁶⁶.

Μπορεί να λεχθεί ότι αυτοί οι δύο αυτοί υπουργοί ήταν οι ηγετικές προσωπικότητες μια ευρύτερης ομάδας Ελληνοκυπρίων. Επηρεασμένοι από τα αγγλοσαξωνικά εκπαιδευτικά πρότυπα και ανάλογες ερμηνείες της θεωρίας του «ανθρώπινου κεφαλαίου», έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική αποτελεσματικότητα της Εκπαίδευσης και στην «εργαλειακή-

διοίκησης.»

¹⁶³ Πατρίς, 7 και 8 Απριλίου 1967

¹⁶⁴ Shultz, Th.W. *Η Οικονομική Αξία της Εκπαιδύσεως*, Εισαγωγή-μετάφρασις Γ.Φ. Κουτσουμάρη, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1972, σ. 7-24. Το ζήτημα της προσαρμογής της Εκπαίδευσης στις ανάγκες της οικονομίας ήταν παγκόσμιο ζήτημα που δημιούργησε αντιπαραθέσεις και σε άλλες χώρες τη δεκαετία του 1960. Ο Th. Schultz αποδίδει αυτό το φαινόμενο κυρίως στη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας, στην πίεση για ριζικές αλλαγές στην Ανώτατη Εκπαίδευση που αυτή επέφερε, και στη μεταφορά της πίεσης αυτής και προς τις άλλες βαθμίδες της Εκπαίδευσης. Φαινόμενα στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, όπως η σύντομη ζωή των Οκταταξίων Δημοτικών Σχολείων στην ύπαιθρο, η απότομη στροφή από το Κλασικό Γυμνάσιο στο Πρακτικό, η κλειστή καμπύλη ανάπτυξης της Τεχνικής Εκπαίδευσης, μπορούν εν μέρει να αποδοθούν σε αυτό τον παράγοντα.

¹⁶⁵ Κ.Α. Ε14/ 310/52-56 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Απάντησις υπό ημερομηνίαν 18^{ην} Απριλίου 1967, του Υπουργού Οικονομικών, εις ερωτήσιν υποβληθείσαν την 23^{ην} Μαρτίου 1967, υπό του εντίμου Βουλευτού περιφέρειας Λευκωσίας κ. Λέλλου Δημητριάδη» και Πατρίς, 21 Απριλίου 1967. Σε εκτενή γραπτή του δήλωση ο Ρένος Σολομίδης παραθέτει στοιχεία για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ανέργων, συγκριτικά στοιχεία με άλλες ευρωπαϊκές χώρες και μεταξύ των άλλων σημειώνει: «Η από πολλών ετών φυσικός επικρατήσασα οπισθοδρομική αντίληψις περί 'παιδείας χάριν της παιδείας'... αποτελεί τραγικήν παρανόησιν του προορισμού της παιδείας. Επίσης θεωρώ απηρχαιωμένην την επεξήγησιν του φαινομένου της οικονομικής αναπτύξεως δια μέσου της αφελούς θεωρίας της σχεδόν καθολικής καταρτίσεως του λαού δια της ανθρωπιστικής μορφώσεως... Η παροχή μορφώσεως εις το αφηρημένον, ως συμβαίνει κατ' ουσίαν εις την Κύπρον όπου διά μίας πατριωτικής προκηρύξεως η εκπαίδευσις έχει ταυτισθεί, χάριν ευκολίας, προς την Ελλαδικήν τοιαύτην αλλ' άνευ προσπαθείας συσχετισμού προς τας ανάγκας της οικονομικής και κοινωνικής αναπτύξεως της Κύπρου, καταλήγει εις κακήν επένδυσιν διότι σπαταλώνται τόσοσιν τα χρήματα του τόπου όσον και τα εγκεφαλικά κύτταρα αυτού δια την παραγωγήν μορφωμένων αέργων και υποψηφίων μεταναστών... Ουδεμίαν αμφιβολίαν έχω ότι η Μέση εν Κύπρω εκπαίδευσις αφίσταται εν πολλοίς της κυπριακής πραγματικότητος και ότι χρήζει επειγόντως ριζικής μεταρρυθμίσεως, τόσοσιν ως προς τα σχολικά προγράμματα, όσον και ως προς τας μεθόδους διδασκαλίας δια να προσαρμοσθή εις τας σημερινάς κοινωνικάς και βιωτικάς συνθήκας του τόπου μας...».

¹⁶⁶ *Ελευθερία*, 26 και 28 Ιουλίου 1967. Συνέντευξη του Τάσσου Παπαδόπουλου σε δύο συνέχειες. Παραθέτει επιπλέον στοιχεία, ενισχύει τις απόψεις Ρ. Σολομίδη και επισημαίνει ότι ο «γενικός [επαγγελματικός] προσανατολισμός, ο οποίος επιτυγχάνεται δια του καθορισμού των στόχων, τύπων και μορφών της Παιδείας» προκαλεί σοβαρά προβλήματα, διότι δημιουργεί αποφοίτους του Γυμνασίου οι οποίοι έχουν την εντύπωση ότι έτυχαν υψηλής μόρφωσης και απαξιούν να προσανατολιστούν σε τεχνικά ή άλλα πρακτικά επαγγέλματα. «Η παιδεία μας δεν εβασίσθη επί μελέτης ή σταθμίσεως των οικονομικών δεδομένων και αναγκών του τόπου». Ο Τ. Παπαδόπουλος ζητά όχι μόνο επέκταση της Τεχνικής Εκπαίδευσης, αλλά και πλήρη αναδιάρθρωση των Αναλυτικών Προγραμμάτων στις Τεχνικές Σχολές, με απαλλαγή τους από το «βάρος διδακτικών αντικειμένων γενικής παιδείας».

χρηστική γνώση»¹⁶⁷. Επρόκειτο για μια ρήξη-κρίση ενδεχομένως αναπόφευκτη, από τη στιγμή που στους κόλπους της κρατικής εξουσίας εκφράζονταν διαφορετικές στρατηγικές¹⁶⁸.

Οι παρεμβάσεις του Τ. Παπαδόπουλου σε θέματα Εκπαίδευσης ήταν επίμονες από τα τέλη του 1961. Με εξαίρεση, όμως, την ομιλία του σε εκδήλωση του Κυπρο-Αμερικανικού Συνδέσμου το 1962¹⁶⁹, περιορίζονταν κατά κανόνα σε υπηρεσιακό επίπεδο: Με μεσολαβητικές πρωτοβουλίες του Υπουργείου του¹⁷⁰, με παρεμβάσεις σε συνεδρίες¹⁷¹, με επιστολές προς τον πρόεδρο της ΕΚΣΚ¹⁷² και με πιέσεις στο πλαίσιο του Υπουργικού Συμβουλίου μετά το 1965¹⁷³. Από το 1967 και εξής, η κριτική αυτή ασκούνταν δημόσια¹⁷⁴,

¹⁶⁷ Μπουζάκης, Σ. «Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στην Κύπρο ανάμεσα στο εθνοκεντρισμό και τον ευρωπαϊσμό – Μια ιστορικοσυγκριτική προσέγγιση», στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, *Η Κυπριακή Εκπαίδευση από το 1960 μέχρι το 2010*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Λευκωσία 2012, σ. 74

¹⁶⁸ Οι συντεταγμένες της εμφανίζονταν να ανταποκρίνονται στη διαπίστωση του Ν. Πουланτζά ότι «η διαφοροποίηση κατά αλληλοσυγκρουόμενο τρόπο των στρατηγικών και των τακτικών απέναντι στις κυριαρχούμενες τάξεις και ο ιδιαίτερα αντιφατικός χαρακτήρας της πολιτικής του κράτους που απορρέει απ' αυτήν, αντανακλώνται στους κόλπους των ανώτατων βαθμίδων του κρατικού προσωπικού... Όλα αυτά μεταφράζονται σε σημαντική όξυνση των εσωτερικών διαιρέσεων και αντιθέσεων μέσα στο προσωπικό του Κράτους». Βλέπε Πουλαντζάς, Ν. «Οι σημερινοί μετασχηματισμοί του Κράτους – Η πολιτική κρίση και η κρίση του Κράτους», στο Πουλαντζάς, Ν. [Επιμ.], *Η κρίση του Κράτους*, μτφρ. Ξεν. Γιαταγάνας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σ. 44-45.

¹⁶⁹ Στην εισήγησή του με τίτλο «Τεχνική ή Κλασική Εκπαίδευσις;», αναφέρθηκε σε αποτυχία του Κλασικού Γυμνασίου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εποχής και είπε ότι αυτό δε συνάδει με τους στόχους του κράτους όπως διατυπώνονται στο Πρόγραμμα Αναπτύξεως. Υπογράμμισε ότι, με εξαίρεση μια μεινότητα νέων («τους εκλεκτούς του πνεύματος»), οι υπόλοιποι θα πρέπει να κατευθύνονται σε μια αναδιαρθρωμένη Τεχνική Εκπαίδευση, η οποία θα έχει δραστικά μειωμένη τη διδασκαλία μαθημάτων Γενικής Παιδείας. Βλέπε *Δελτίον της ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Γ', Τεύχος 3, Λευκωσία 1962-63, σ. 42-47. Στο ίδιο (σ. 47-50), η εισήγηση και του Φρ. Πετρίδη στην ίδια εκδήλωση, ο οποίος επίσης – με λιγότερο οξεία φρασεολογία – άσκησε έντονη κριτική στο Α.Π. και τη δομή του Κλασικού Γυμνασίου.

¹⁷⁰ Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 88 - Ημερομηνίας 19.12. 1961*», σ. 1: Απόπειρα μεσολαβητικού ρόλου του Υπουργείου Εργασίας, με εμφάνιση της ΕΚΣΚ και των εκπαιδευτικών οργανώσεων ως διαδίκων. Πρέπει να σημειωθεί ότι η αντιπαράθεση των εκπαιδευτικών οργανώσεων με τον Κ. Σπυριδάκι, δημιουργούσε προϋποθέσεις προσφυγής εκ μέρους τους στον υπουργό Εργασίας, προκειμένου να κερδίσουν ένα επιπλέον μοχλό πίεσης υπέρ των αιτημάτων τους. Βλέπε Κ.Α. Ε10/15 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – Συνεδριάσις 2^α – Ημερομηνία 9. 10. 1962*» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 6. Βλέπε επίσης Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 3. Ακόμα, Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Cyprus 1973, p. 3, 16, όπου διαγράφεται η σημαντική επιρροή άλλων υπουργείων – και κυρίως του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων του Τ. Παπαδόπουλου – στην Εκπαίδευση, μέσω εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών, αλλά και μέσω σχολών που υπάγονταν σε αυτά και όχι στο Υπουργείο Παιδείας. Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι τις σχολικές εφορείες στην ύπαιθρο αποτελούσαν τα μέλη των χωρητικών αρχών. Αυτά διορίζονταν απευθείας από το Υπουργείο Εσωτερικών. Έτσι, σημαντικό λόγο σε ένα μεγάλο τμήμα της Εκπαίδευσης είχαν άτομα τα οποία εξαρτώνταν όχι από το Υπουργείο Παιδείας, αλλά από τον ισχυρό πολιτικό άντρα – και στενό συνεργάτη του Τ. Παπαδόπουλου – Πολύκαρπο Γιωρκάτζη.

¹⁷¹ Κ.Α. Ε10/15 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 6^η Συνεδριάσις – Ημερ. 23. 10. 1962*» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 22. Με ενθάρρυνση του Τ. Παπαδόπουλου, θεσμοθετήθηκαν τακτικές συναντήσεις του προέδρου της ΕΚΣΚ με τους 7 Ελληνοκύπριους υπουργούς του Υπουργικού Συμβουλίου. Από την πρώτη συνάντηση, ο Τ. Παπαδόπουλος επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά πράγματα και έκανε εισηγήσεις για επιμέρους ζητήματα.

¹⁷² Persianis. P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Edition of Paedagogical Institute of Cyprus, Nicosia 1981, p. 158

¹⁷³ Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 10: «*Μέσα στο Υπουργικό Συμβούλιο ο Τάσος Παπαδόπουλος ασκούσε έντονη κριτική στον κλασικό προσανατολισμό της κυπριακής παιδείας και στη διασύνδεση της με την Ελληνική. Υποστήριζε την προώθηση της Τεχνικής και της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης... Ο Τάσος Παπαδόπουλος στη διαμάχη του με τον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι επηρέαζε και τους άλλους υπουργούς. Μαζί*

φέρνοντας συχνά σε δύσκολη θέση τον Κ. Σπυριδάκι¹⁷⁵. Προκαλούσε δε την αντίδραση όσων ενδιαφέρονταν για την Εκπαίδευση – είτε λόγω ιδιαίτερης ευαισθησίας για τα εκπαιδευτικά θέματα¹⁷⁶, είτε υποκινούμενοι από το φόβο αφελληνισμού της Εκπαίδευσης¹⁷⁷. Έτσι, το μοντέλο ρήξης αυτής της εποχής, μεταξύ εκπαιδευτικών και οικονομολόγων ή οικονομικών παραγόντων¹⁷⁸, στην Κύπρο εκφράστηκε με αντιπαράθεση μεταξύ υπουργών, για να εμπλέξει στη συνέχεια και άλλα τμήματα της κοινωνίας. Το ενδιαφέρον του Τ. Παπαδόπουλου για την Εκπαιδευτική Πολιτική συνεχίστηκε αμείωτο, ακόμη κι όταν επέλεξε να εγκαταλείψει τη θέση υπουργού, για να ακολουθήσει άλλη πολιτική σταδιοδρομία (ως στέλεχος του Ενιαίου Κόμματος και ως βουλευτής)¹⁷⁹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, υπεραμυνόμενος της Εκπαιδευτικής Πολιτικής που ακολουθούνταν, ο Κ. Σπυριδάκις χρησιμοποιούσε συχνά ως ασπίδα τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και της UNESCO για τους στόχους της Εκπαίδευσης, το περιεχόμενο

του στο Υπουργικό Συμβούλιο συντάσσονταν οι Ρένος Σολομίδης, Πολύκαρπος Γιωρκάτζης και από τη θέση του και ο Γλαύκος Κληρίδης. Όλοι αυτοί είχαν σπουδάσει στη Βρετανία και δεν είχαν ποτέ καμιά επαφή ή γνώση της σύγχρονης Ελλάδας». Από το 1965, ο Τ. Παπαδόπουλος είχε εξασφαλίσει απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για σύσταση Υπεπιτροπής για την Τεχνική Εκπαίδευση, της οποίας η έκθεση αποτελούσε σαφή επικράτηση των προσωπικών του θέσεων.

¹⁷⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι η κριτική κατά του Υπουργείου Παιδείας μεταφέρθηκε και στο βρετανικό Τύπο. Σε άρθρο του Έρικ Μπέκερ στους *Times* του Λονδίνου, το Υπουργείο επικρίνεται ότι, λόγω αδυναμίας του να απαγκιστρωθεί από την κλασική Εκπαίδευση, αδιαφορεί για την Τεχνική και Εμπορική Εκπαίδευση. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967 - Ιανουάριος 1968, σ. 1-2. Το ανώνυμο κείμενο-απάντηση στην *Κυπριακή Εκπαίδευση*, αφήνει υπαινιγμούς για την πηγή πληροφόρησης του δημοσιογράφου και επιχειρηματολογεί κατά τρόπο που εμφανίζεται να απαντά περισσότερο στους Παπαδόπουλο - Σολομίδη παρά στον ίδιο το δημοσιογράφο.

¹⁷⁵ Η ιδιόμορφη προσωπική ηθική του Κ. Σπυριδάκι - δύσκολα κατανοητή ακόμη και από συνεργάτες του - του επέβαλλε μια κόσμια δημόσια συμπεριφορά έναντι των επικριτών του, ακόμη και στις περιπτώσεις που ήταν προφανή τα έντονα συναισθήματά του. Η προσήλωσή του στη δεοντολογία και στις ορθολογικές διαδικασίες, εμπόδιζαν την εκ μέρους του αξιοποίηση των θεσμών για εξυπηρέτηση προσωπικών σκοπιμοτήτων, γεγονός που συχνά τον έφερνε σε σύγκρουση με συνεργάτες του και τον έκανε να εμφανίζεται ως υπερασπιστής προσώπων με τα οποία κάθε άλλο παρά διατηρούσε καλές σχέσεις [βλέπε για παράδειγμα σύγκρουσή του με μέλος της ΕΚΣΚ στο Κ.Α. Ε10/2/505-513 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 28^{ης} Συνεδρίασεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 22.6.1962» (Δεύτερη Σύνοδος), σ. 505-508]. Την ίδια στιγμή, εμφανιζόταν ιδιαίτερα αυστηρός, όταν θεωρούσε ότι τα κίνητρα προσώπων ήταν λιγότερο ανιδιοτελή απ' όσο θα επιθυμούσε [βλέπε για παράδειγμα Κ.Α. Ε10/14/157-158 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδρίασις 9^η Ημερομηνίας 18. 9. 1962» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], για αντίδρασή του σε διαμαρτυρία εκπαιδευτικού-ερευνητή], ή όταν κατά την κρίση του δεν ανταποκρίνονταν στη θέση που κατείχαν [βλέπε Κ.Α. Ε10/14/12-13 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδρίασις 8 Ημερομηνίας 25.1.1962»]

¹⁷⁶ *Κύπρος*, 22 Ιουλίου 1968 [Εκκλήσεις για τερματισμό της αντιδικίας.]

¹⁷⁷ *Ελευθερία*, 10 Ιουλίου 1967, ανακοίνωση του «Παγκύπριου Ενωτικού Μετώπου» κατά των θέσεων για αποστασιοποίηση από την Εκπαίδευση της Ελλάδας.

¹⁷⁸ Shultz, Th.W. *Η Οικονομική Αξία της Εκπαιδύσεως*, όπ.π., σ. 37. Οι εκπαιδευτικοί - ιδιαίτερα της δεκαετίας του 1960 - είναι εξαιρετικά επιφυλακτικοί απέναντι σε οποιαδήποτε διασύνδεση της Εκπαίδευσης με την παραγωγή και την οικονομία, πράγμα το οποίο συνήθως δε λαμβάνουν υπόψη τους οι οικονομολόγοι όταν φτιάχνουν μοντέλα, ούτε και συνυπολογίζουν τις ιδιαιτερότητες της Εκπαίδευσης. Το αποτέλεσμα είναι συχνά η αντιπαράθεση.

¹⁷⁹ Στη θεωρούμενη ως τη σημαντικότερη προεκλογική του ομιλία τον Ιούνιο του 1970, αφιέρωσε σημαντικό της μέρος στην Εκπαιδευτική Πολιτική. Υποσχέθηκε πως, αν το Ενιαίο Κόμμα αποκτούσε αυτοδυναμία στη Βουλή, θα προωθούσε άμεσα τη δωρεάν Εκπαίδευση μέχρι το 18^ο έτος και την ίδρυση οργανισμού κρατικών υποτροφιών. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 28 Ιουνίου 1970.

του εκδημοκρατισμού της και την ανάγκη διατήρησης της διαπερατότητας ανάμεσα στα είδη-κλάδους Εκπαίδευσης¹⁸⁰. Εντούτοις, σε κάποιες περιπτώσεις βρέθηκε εκτεθειμένος έναντι αυτών των διεθνών οργανισμών, προσπαθώντας να ισορροπήσει ανάμεσα στις διακηρύξεις τους από τη μια και την επιθυμία του από την άλλη να μην αποκλίνει ουσιαστικά η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση από εκείνη της Ελλάδας. Ήταν κάτι αρκετά δύσκολο με τις αναιρέσεις αποφάσεων και τις καθυστερήσεις που υπήρχαν στην Αθήνα¹⁸¹. Το αποτέλεσμα ήταν να έχει πολύ περιορισμένα περιθώρια ευελιξίας, γι' αυτό και εκπρόσωποι διεθνών οργανισμών αναζητούσαν συχνά άλλες διεξόδους¹⁸².

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι μέρος της επιχειρηματολογίας Σπυριδάκι, ήταν ευθέως επηρεασμένο από το πνεύμα έντονης επιφυλακτικότητας για την Τεχνική Εκπαίδευση, που διέκρινε παραδοσιακά την πλειονότητα των καθηγητών της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών¹⁸³. Η από πολλών χρόνων επικοινωνία και επαφή του με τους καθηγητές της Σχολής, ήταν αναμενόμενο να τον επηρεάσει στις προσεγγίσεις του¹⁸⁴. Κάτι που τον καθιστούσε

¹⁸⁰ Σπυριδάκις, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, Έκδοση περιοδικού «Κυπριακή Εκπαίδευση», Λευκωσία 1968, σ. 8-15 και Σπυριδάκις, Κ. «Το Συμβούλιον της Ευρώπης δια το μέλλον της Εκπαιδευσεως», Σπυριδάκις, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 550-551. Επίσης, *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ι', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος 1969, σ. 57-58. Για τις πρώιμες απόψεις του Κ. Σπυριδάκι για την Τεχνική Εκπαίδευση, υπό το φως των συζητήσεων και τάσεων σε διεθνείς οργανισμούς, βλέπε και Κ.Α. Ε10/2/69-72 «*Επίσημα Πρακτικά 10ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.11.1960*», σ. 70-71. Εδώ επιχειρηματολογεί υπέρ της διατήρησης του συνδυασμού ανθρωπιστικών, θετικών και τεχνολογικών μαθημάτων στις Τεχνικές Σχολές. Ανάλογες απόψεις - διαπνεόμενες από την αρχή της ισότητας ευκαιριών στη μόρφωση μέσω της ενιαίας εννιάχρονης Εκπαίδευσης - είχε με σθένος υπερασπιστεί και με κείμενό του στο πρώτο τεύχος της *Κυπριακής Εκπαίδευσης* [βλέπε Σπυριδάκις, Κ. «Αι εν Κύπρω Μεταρρυθμίσεις της Ελληνικής Μέσης Εκπαιδευσεως» στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 1, Οκτώβριος 1959, ό.π., σ. 55-57].

¹⁸¹ Κ.Α. Ε14/132/8 «*Ουνέσκο - Τεχνική βοήθεια - Σημείωμα Υπουργού - 30.12.1965*». Σημείωμα του Κ. Σπυριδάκι για συνάντησή του με τον Στ. Συρίμη (στέλεχος στον ΟΕCD) που συμβούλευσε επιτακτικά την αναθέριμανση του σχεδίου της UNICEF για ανάπτυξη της Τεχνικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο. Το σχέδιο είχε ανασταλεί από τον Σπυριδάκι, λόγω αναμονής των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα για την Τεχνική Εκπαίδευση. Η πολύμηνη αυτή αναστολή του δημιούργησε προβλήματα στους μηχανισμούς της UNICEF, της UNESCO και του ΟΕCD, που τη θεωρούσαν αδικαιολόγητη και προσβλητική.

¹⁸² Κ.Α. Ε14/132/5-6 «*Ουνέσκο - Τεχνική βοήθεια - Report on visit of Adviser on Technical Education Middle East Development Division to Cyprus, 8-13 November, 1965*». Έκθεση του περιφερειακού εκπροσώπου της UNESCO George Molisson, για επίσκεψή του στην Κύπρο και τις επαφές του για το θέμα της Τεχνικής Εκπαίδευσης και του ΑΤΙ. Από τις παρατηρήσεις του, αλλά και από το πρόγραμμα των επαφών του, είναι προφανής η εκ μέρους του υιοθέτηση πολλών από τις απόψεις των Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη.

¹⁸³ Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών - Φιλοσοφική Σχολή, *Το ζήτημα της επικείμενης Εκπαιδευτικής Μεταρρυθμίσεως*, Εν Αθήναις 1959, σ. 13-15

¹⁸⁴ Ενδεικτικά: *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, Λευκωσία 1961, σ. 13-14 και 29-30, Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας - Συνεδριάσις 77 - Ημερομηνίας 26.10. 1961*», σ. 2, Κ.Α. Ε10/14 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδριάσις 22 Ημερομηνίας 30.3.1962*», σ. 48-49, Κ.Α. Ε10/2/466-475 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 24^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.4.1962*» [Δεύτερη Σύνοδος], σ. 475, Κ.Α. Ε10/14/90 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδριάσις 35^η 24.5.1962*», *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 205-208, Κ.Α. Ε10/14/129 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδριάσις 3^η Ημερομηνίας 23. 8. 1962*», [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], Κ.Α. Ε10/14/154-155 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδριάσις 9^η Ημερομηνίας 18. 9. 1962*» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ].

αναποτελεσματικό στην υπεράσπιση της πολιτικής του. Εμπνευσμένοι και καταρτισμένοι συνεργάτες του, αποδείχθηκε ότι είχαν τη δυνατότητα να το κάνουν αυτό με επάρκεια, στηριζόμενοι στη διεθνή έρευνα και εμπειρία¹⁸⁵. Αυτή η αμφιθυμία του Κ. Σπυριδάκι έναντι της Τεχνικής Εκπαίδευσης είχε τις ρίζες της και στην προσωπική του κοσμοθεωρία και ήταν αποτυπωμένη σε κείμενα¹⁸⁶ και ομιλίες του¹⁸⁷ από την αρχή της δεκαετίας του 1960.

Όμως, τελικά, η επικράτηση των απόψεων Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη εντός και εκτός Υπουργικού Συμβουλίου, υποχρέωσαν τον Κ. Σπυριδάκι σε κάποιες υποχωρήσεις¹⁸⁸. Προχώρησε στο διοικητικό διαχωρισμό της Τεχνικής Εκπαίδευσης από τη Μέση Γενική στο

¹⁸⁵ Χριστοδουλίδης, Γ.Δ. «Προβλήματα της Τεχνικής Εκπαίδευσης», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 11, Οκτώβριος 1961, σ. 7-12. Με ορθολογιστικό τρόπο, αξιοποιεί τα διεθνή ερευνητικά πορίσματα, θέτει ζητήματα στη βάση των κυπριακών οικονομικών και κοινωνικών δεδομένων και εισηγείται λύσεις στο πλαίσιο της ακολουθούμενης πολιτικής. Πολλές από τις προβλέψεις του (για τις προϋποθέσεις περάσματος απευθείας από την πρώτη στην τρίτη φάση της τεχνολογικής ανάπτυξης, τις ανάγκες για στέρεη γενική μόρφωση με ορίζοντα τη διαρκή επανακατάρτιση ενός ευέλικτου δυναμικού κλπ.), αποτέλεσαν ζητήματα των επόμενων δεκαετιών για τις σχέσεις Εκπαίδευσης και οικονομίας στην Κύπρο. Βλέπε επίσης υπόμνημα του Τμηματάρχη Μέσης και Ανωτέρας Εκπαιδευσεως Θ. Σοφοκλέους, του 1964, όπου επισημαίνει ότι οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες πρέπει να προσμετρώνται στον προγραμματισμό της Εκπαίδευσης, αλλά με σοβαρότητα και στη βάση αξιόπιστων ερευνητικών δεδομένων. Δεν μπορούν εισηγήσεις «της μόδας» ή εποχιακές έξεις να γίνονται άκριτα αποδεκτές, χωρίς σοβαρά ερευνητικά δεδομένα, αναφέρει. Ούτε και η Εκπαίδευση να συνδέεται άμεσα και αποκλειστικά με τρέχουσες οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες, οι οποίες δε σταθμίστηκαν επιστημονικά, και δεν είναι βέβαιο ότι θα ισχύουν τα αμέσως επόμενα χρόνια. [*Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Στ', Τεύχος 26, Οκτώβριος 1964, σ. 14-28.]

¹⁸⁶ Σπυριδάκις, Κ. *Η Ανθρωπιστική Παιδεία και αι κατευθύνσεις της εν Κύπρω Εκπαιδευσεως*, όπ.π., σ. 10-13. Υποστηρίζει ότι η ανατροπή στις συνθήκες ζωής με τη βιομηχανική επανάσταση, επέφερε την υποχώρηση από το στόχο της καλλιέργειας πνεύματος και ψυχής που διέκρινε την Εκπαίδευση, και προώθησε την αντίληψη ότι αυτή οφείλει να εξυπηρετεί τις υλικές ανάγκες. Έτσι, έγινε πιο χρησιμοθηρική λόγω της προόδου των θετικών επιστημών. Με τις Τεχνικές Σχολές έγινε ακόμη ένα βήμα προς την κατεύθυνση αυτή, αφού ως στόχο τους είχαν τη δημιουργία ανθρώπων που να μπορούν να αντικαθιστούν τις μηχανές. Στη συνέχεια, σημειώνει ότι ανθρωπιστική παιδεία δεν σημαίνει το παλιό κλασικό με εμμονή στη γραμματική, ότι αυτή καλλιεργείται εξίσου και στο πρακτικό, και ότι η εμμονή στην τυποποίηση, έδωσε επιχειρήματα στην άποψη που προωθούσε την Τεχνική Εκπαίδευση. Παραλληλίζει τη στροφή του σύγχρονου ανθρώπου προς την τεχνική με τους προσωκρατικούς που, κατά την άποψή του, εξέταζαν μηχανικά το σύμπαν. Τώρα, συμπληρώνει, είναι ωσάν να εγκαταλείπουμε τη στροφή (Σωκράτης, σοφιστές, Χριστιανισμός) προς τον άνθρωπο, μετά από δυόμισι χιλιάδες χρόνια. Υποστηρίζει ότι όση μονομέρεια είχε το Κλασικό Γυμνάσιο παλαιού τύπου, άλλη τόση έχει η Τεχνική Εκπαίδευση, και επικαλείται Ηράκλειτο, Αριστοτέλη και Πλάτωνα, για να εκθειάσει μέσω της μεσότητας και της αρμονίας τη συνολική θεώρηση του ανθρώπου και του κόσμου (πολυδιάστατος άνθρωπος). Τελικά, σημειώνει, επικράτησε και διεθνώς [αναφέρεται στο διεθνές συνέδριο της UNESCO στο Salzburg της Αυστρίας, όπου υποστηρίχθηκε ο συνδυασμός της Ακαδημαϊκής και της Τεχνικής Εκπαίδευσης] η εκ «διαφερόντων αρμονία» του Ηράκλειτου, η πολυμέρεια δηλαδή στη μόρφωση και στις τεχνικές μεθόδους.

¹⁸⁷ Κ.Α. Ε11/145/65-66 «Προσφωνήσις εις την κατάθεσιν του θεμελίου λίθου της Τεχνικής Σχολής Ξερού τη 3 Νοεμβρίου, 1962 υπό Δρος Κ. Σπυριδάκι Προέδρου Ε.Κ.Σ.Κ.»: «...η στροφή προς την τεχνικήν εκπαίδευσιν αποτελεί σήμερον παγκόσμιον αίτημα... η κατάρτισις ειδικευμένων τεχνιτών είναι στενότερα συνυφασμένη προς την άνοδον της βιοτικής ημών στάθμης και το οικονομικόν μέλλον της νήσου». Όμως, «τεχνική εκπαίδευσις δεν σημαίνει στροφήν του πνεύματος προς την ύλην. Αντιθέτως πιστεύομεν ακραδάντως ότι η τεχνική εκπαίδευσις δεν δύναται και δεν επιτρέπεται να απομακρυνθή του ανθρωπιστικού χαρακτήρος της αγωγής. Δια τούτο ρυθμιζομεν το πρόγραμμα των τοιούτων Σχολών ούτως ώστε να μη απομακρύνωνται της κατά παράδοσιν ελληνικής και χριστιανικής αγωγής του Έθνους». Στην ίδια ομιλία υπογραμμίζει και αναπτύσσει την πεποίθησή του ότι η Βρετανική διοίκηση που έκανε τα πρώτα βήματα για εισαγωγή της Τεχνικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο, προσπάθησε να την αξιοποιήσει πολιτικά – δηλαδή να αμβλύνει μέσω αυτής την εθνική συνείδηση.

¹⁸⁸ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, πλην μιας περίπτωσης κατά την οποία ο Κ. Σπυριδάκις απείλησε με παραίτηση [βλέπε Καραγιώργης, Α. «Σύντομη αναφορά στον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι», όπ.π., σ. 41], καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του ως Υπουργός Παιδείας, όταν υφίστατο κριτική από άλλους υπουργούς, δεν τύγχανε της σαφούς στήριξης του Προέδρου Μακαρίου στο Υπουργικό Συμβούλιο. Βλέπε συναφώς και αναφορά του Τ. Χατζηδημητρίου σε «παθητική θέαση της αποδόμησης του Σπυριδάκι από τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο και Πρόεδρο Μακάριο» [Συνέντευξη του Τ. Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 10].

Υπουργείο Παιδείας το 1965, παρά την αρχική έντονη διαφωνία του¹⁸⁹. Προέβη επίσης σε αναδιάρθρωση των Αναλυτικών της Προγραμμάτων, στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των τεχνικών-τεχνολογικών μαθημάτων (1970)¹⁹⁰.

Παρέμεινε, ωστόσο, σταθερός στις βασικές παραμέτρους των απόψεών του, και κυρίως στον κατά το δυνατόν ενιαίο χαρακτήρα της Βασικής Γενικής Εκπαίδευσης. Σ' αυτήν περιλαμβάνονταν οι τρεις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου και των Τεχνικών Σχολών¹⁹¹.

Προκειμένου να υπεραμυνθεί των θέσεών του, ο Κ. Σπυριδάκης δε δίστασε να αμφισβητήσει ευθέως τα στατιστικά δεδομένα και τις προβλέψεις των Παπαδόπουλου και Σολομίδη¹⁹². Άφηνε επίσης αιχμές για σκοπιμότητες, λέγοντας ότι, ενώ ασκείται κριτική για τα Κλασικά Γυμνάσια, δε δίνονται κονδύλια από τον προϋπολογισμό για ανάπτυξη και ενίσχυση των Τεχνικών Σχολών και των άλλων τύπων σχολείων¹⁹³. Η επίταση της αντιπαράθεσης, παραδόξως συνέπεσε τόσο με τη φάση άνθησης της Τεχνικής Εκπαίδευσης, όσο και με την περίοδο υποχώρησης της ζήτησης για το Κλασικό Γυμνάσιο. Η προτίμηση προς τον Πρακτικό και τον Εμπορικό Κλάδο αυξήθηκε κατακόρυφα¹⁹⁴.

Εν μέρει, η απάντηση για την πραγματική φύση της αντιπαράθεσης βρίσκεται σε απόρρητο έγγραφο που έστειλε το Σεπτέμβριο του 1966 στον Κ. Σπυριδάκι ο υπουργός Οικονομικών. Σε αυτό περιέχονται εξαιρετικά φιλόδοξοι στόχοι για την ανάπτυξη της κυπριακής οικονομίας, στο πλαίσιο του Β' Πενταετούς Προγράμματος Αναπτύξεως. Όμως, από τα στοιχεία που παρατίθενται εκεί, προκύπτει ότι το μεγαλύτερο μέρος του ποσοστού ανάπτυξης του ΑΕΠ που προβλεπόταν για την πενταετία 1967-1971 (46%), αναμενόταν να

¹⁸⁹ Κ.Α. Ε10/2/69-72 «Επίσημα Πρακτικά 10ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.11.1960», σ. 70-71: Απέκρουσε έντονα εισήγηση για διαχωρισμό Μέσης Γενικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης με δημιουργία δύο χωριστών τμημάτων. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 82 - Ημερομηνίας 20.11. 1961», σ. 2: Αντιδρούσε ακόμη και στην ίδρυση χωριστής εκπαιδευτικής οργάνωσης από τους καθηγητές των τεχνικών σχολών και αρνούσαν να συζητήσει αιτήματά τους, εφόσον δεν υποβάλλονταν μέσω της ΟΕΛΜΕΚ.

¹⁹⁰ Ministry of Education, *Report on the Organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 7-9

¹⁹¹ Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 358-360

¹⁹² Σπυριδάκης, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, όπ.π., σ. 17. Βλέπε επίσης, Σπυριδάκης, Κ. «Ποία η ακολουθούμενη και ακολουθητέα εν Κύπρω εκπαιδευτική πολιτική», στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 331-332: Στην ομιλία του στη Βουλή στις 30 Μαρτίου 1967, ο υπουργός Παιδείας παραθέτει στοιχεία και στατιστικά δεδομένα του ίδιου του Υπουργείου Εργασίας, τα οποία καταδεικνύουν ότι η επιχειρηματολογία των Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη δεν ευσταθεί. Δεν υπήρχε πραγματική ανάγκη για άμεση ίδρυση μεγάλου αριθμού Τεχνικών Σχολών προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες της οικονομίας σε ειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Αποδείκνυε, επίσης, ότι δεν υπάρχουν ασφαλή δεδομένα για το ποια τμήματα κατάρτισης θα ήταν σκόπιμο αυτές οι σχολές να περιλαμβάνουν.

¹⁹³ Στο ίδιο, σ. 18-19. Επιπρόσθετα, εμφανίζεται να ευνοεί την παρατηρούμενη στροφή προς τον κλάδο των Θετικών Επιστημών (Πρακτικό), θεωρεί δε απαραίτητη την εμφάνιση και άλλων τύπων σχολείων ή κλάδων (διεύρυνση του Κλάδου Ξένων Γλωσσών, δημιουργία Ναυτικού Γυμνασίου, δημιουργία νέου τύπου Επαγγελματικών Σχολών ειδικά για κορίτσια).

¹⁹⁴ Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, όπ.π., σ. 33-36

προκύψει από την κατά 350% αύξηση των εσόδων από τον τουρισμό¹⁹⁵. Ήταν προφανής η επιλογή του Υπουργείου Οικονομικών και του Γραφείου Προγραμματισμού να δοθεί σχεδόν κατά αποκλειστικό τρόπο έμφαση στον τουριστικό τομέα. Κατά συνέπεια, δεν ήταν αρκετό για το Υπουργείο Οικονομικών να μειώνονται δραστικά οι απόφοιτοι του Κλασικού. Ο προσανατολισμός στον Κλάδο Θετικών Επιστημών ή στον Εμπορικό Κλάδο ήταν σχεδόν εξίσου ασύμβατος με το σχεδιασμό για τουριστική ανάπτυξη. Εκείνο που κυρίως χρειαζόταν ήταν απόφοιτοι επισιτιστικών σχολών (Ξενοδοχειακές σχολές) και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό για την οικοδομική βιομηχανία, η οποία θα αναλάμβανε την οικοδόμηση των ξενοδοχειακών μονάδων. Στη βάση αυτού του σχεδιασμού, νέοι με πανεπιστημιακή κατάρτιση – και συνεπώς με αυξημένες επαγγελματικές και μισθολογικές απαιτήσεις – ήταν εξίσου «επιζήμιοι» με τους αποφοίτους του Κλασικού¹⁹⁶.

Στο πλαίσιο αυτού του σχεδιασμού του Υπουργείου Οικονομικών, δεν υπήρχαν περιθώρια για προώθηση της δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης. Γι' αυτό και παρά τις επίμονες προσπάθειες του Κ. Σπυριδάκι, ο στόχος αυτός δεν εντάχθηκε στο Β' Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως, αλλά αφέθηκε για το επόμενο (1972-6)¹⁹⁷.

Σε γενικές γραμμές, η αντιπαράθεση για τους προσανατολισμούς της Εκπαίδευσης και για τον τρόπο και βαθμό σύνδεσής της με τις ανάγκες της οικονομίας, δεν ήταν κυπριακό φαινόμενο. Η UNESCO, το 1970 κατέγραφε μια τέτοια συζήτηση σε ένα μεγάλο αριθμό χωρών, όπου μάλιστα κατά κανόνα συνδεόταν με την αύξηση της ανεργίας και την ανελαστικότητα του εργατικού δυναμικού. Τόσο, όμως, οι μετέπειτα εξελίξεις, όσο και η σύσταση της UNESCO να μην αναζητείται λύση στη διόγκωση της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, αλλά στη δια βίου εκπαίδευση, φαίνεται να δικαίωσαν περισσότερο τον Κ. Σπυριδάκι παρά τους επικριτές του¹⁹⁸.

Την ίδια περίοδο, ο υπουργός Παιδείας είχε να αντιμετωπίσει πιέσεις και από άλλες κατευθύνσεις. Η αναίρεση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964 στην Ελλάδα από τη δικτατορική κυβέρνηση, παραδόξως ενίσχυσε την προϋπάρχουσα τάση σε μερίδα του Τύπου και των εκπαιδευτικών για απόλυτη ταύτιση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης με εκείνη

¹⁹⁵ Κ.Α. Ε14/351/3-22 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Ρ.Β. 26/66 – Secret – 17th September, 1966»

¹⁹⁶ Για τον ίδιο λόγο, παρά τις αρχικές υποσχέσεις που δόθηκαν προκειμένου να υπάρξει προσέλκυση σπουδαστών στο ΑΤΙ, καταβλήθηκε επίμονη προσπάθεια διατήρησης του Ινστιτούτου σε περιορισμένα επίπεδα. Αυτή η πολιτική συνεχίστηκε και μετά το 1974 από το Υπουργείο Εργασίας (στο οποίο υπαγόταν το ΑΤΙ και η Ξενοδοχειακή Σχολή Λευκωσίας). Και αυτό έγινε, παρά τις μεγάλες δυνατότητες που είχε από άποψη υποδομής να εξελιχθεί σε τεχνολογικό πανεπιστήμιο.

¹⁹⁷ Κ.Α. Ε14/351/24-25 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Σημείωμα Υπουργού – 4 Ιανουαρίου 1967»

¹⁹⁸ UNESCO, *Educational trends in 1970 – an international survey*, (Prepared by the International Bureau of Education), Unesco: IBE, Paris – Geneva 1970, p. 5-8

της Ελλάδας¹⁹⁹. Έτσι, ο υπουργός προσπαθούσε να ισορροπήσει ανάμεσα σε εντελώς αντίθετες πιέσεις²⁰⁰. Γι' αυτό το λόγο, η ρητορική του έγινε πιο ένθερμη υπέρ της ταύτισης με την Ελλάδα, την ίδια στιγμή που προσπαθούσε να διατηρήσει ψήγματα της Μεταρρύθμισης του 1964²⁰¹. Μια μεταρρύθμιση που είχε υπερασπιστεί, όχι μόνο καθκόντως, αλλά και επειδή συμφωνούσε προσωπικά με τις γενικές τις αρχές²⁰².

Επρόκειτο για μια μακρά και φθοροποιό για τον ίδιο διαδικασία, που είχε αρχίσει από την πτώση της Κυβέρνησης Παπανδρέου το 1965²⁰³. Όταν μάλιστα είχε ήδη υποστεί έντονη κριτική – ιδιαίτερα από τον Φρ. Πετρίδη – για την εσπευσμένη εισαγωγή της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης στην Κύπρο. Η θέση του Κ. Σπυριδάκι θα γίνει ακόμη πιο δύσκολη, όταν θα έχει να διαχειριστεί τα σοβαρά προβλήματα που προκάλεσε το 1967-68 στα σχολεία η απόσυρση πολλών βιβλίων εκ μέρους της δικτατορικής κυβέρνησης²⁰⁴.

¹⁹⁹ Πριν ακόμη το 1967, αρκετοί εκπαιδευτικοί – μεταξύ των οποίων και στελέχη της ΠΟΕΔ και της ΟΕΛΜΕΚ – θεωρούσαν επικίνδυνες ακόμη και τις μερικές αποκλίσεις που υπήρχαν από το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας. Ο Κ. Σπυριδάκις το 1966, προκειμένου να ενισχύσει τη θέση του έναντι αυτής της τάσης, αξιοποίησε τις επαφές του με τον ΥΠΕΠΘ Στ. Αλλαμανή για να νομιμοποιήσει τις αποκλίσεις και για να εξασφαλίσει απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου ότι η εκ μέρους συνδικαλιστών (κυρίως της ΟΕΛΜΕΚ) καταγγελία αυτών των αποκλίσεων προς την Ελληνική κυβέρνηση είναι πειθαρχικό παράπτωμα. Βλέπε Κ.Α. Ε14/ 293 «*Επίσκεψις Υπουργού Παιδείας εις Ελλάδα – Έκθεσις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον επί του εις Αθήναις ταξιδίου του Υπουργού Παιδείας από 8 μέχρι 18 Φεβρουαρίου 1966*».

²⁰⁰ Το θέμα των σχέσεων Ελλάδας και Κύπρου στην Εκπαίδευση πήρε νέα τροπή αυτή την περίοδο. Υπήρξαν δημόσιες παρεμβάσεις και δημοσιεύματα που εξέφραζαν δυσφορία για την ανατροπή της Μεταρρύθμισης του 1964, δημιουργώντας συνθήκες μεγαλύτερης ετοιμότητας για αποδέσμευση της Κύπρου από την Ελλάδα στην Εκπαίδευση. Ενδεικτικά: *Φιλελεύθερος*, 7 Μαΐου 1967, *Κύπρος*, 21 Αυγούστου 1967, *Φιλελεύθερος*, 25 Αυγούστου 1967, *Ελευθερία*, 21 Ιουλίου 1967 και 16 Αυγούστου 1967, *Κύπρος*, 22 και 29 Ιουλίου 1968 και 4 Αυγούστου 1968. Βλέπε και το κεφάλαιο 4.

²⁰¹ Για την προσπάθεια ισορροπίας ανάμεσα στις αντίθετες τάσεις, βλέπε ενδεικτικά *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968, σ. 3-6. Στο κείμενό του, επιδιώκοντας να μην αποστεί εμφανώς του νέου κλίματος στην Αθήνα, υποστηρίζει ότι κύριο αίτιο της αποτυχίας της διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών από το πρωτότυπο ήταν «*αι εφαρμοζόμενοι μέθοδοι και η μετρία διδακτική ικανότης μεγάλου μέρους του διδακτικού προσωπικού*». Προτεραιότητα, λοιπόν, της Μεταρρύθμισης θα έπρεπε να είναι η παιδαγωγική (και μεθοδολογική) κατάρτιση του προσωπικού. Κάνει λόγο για αυτόνομη διδακτική σημασία της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και καταλήγει ότι «*δεν επιτρέπεται να απεμπολώμεν την προγονικήν κληρονομίαν*» δίνοντας βάρος μόνο στη Νέα Ελληνική. Βλέπε επίσης *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 8-9.

²⁰² Σπυριδάκις, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 676-678

²⁰³ *Χαραυγή*, 15 Σεπτεμβρίου 1965. Δημοσιεύει δηλώσεις του Κ. Σπυριδάκι, ο οποίος καλεί τους εκπαιδευτικούς Δημοτικής και Μέσης να προγραμματίσουν επαναληπτικά μαθήματα για τις πρώτες εβδομάδες του σχολικού έτους, αφού τα βιβλία που είχαν ήδη σταλεί από την Ελλάδα, πιθανόν να αποσύρονταν από τη νέα κυβέρνηση στην Αθήνα. Είχαν προηγηθεί (*Χαραυγή*, 12 Σεπτεμβρίου 1965) οι δηλώσεις Γ. Παπανδρέου για πρόθεση της Κυβέρνησης που προέκυψε μετά τα Ιουλιανά, να ακυρώσει την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964.

²⁰⁴ Κ.Α. Ε14/ 202/69 «*Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 19 Σεπτεμβρίου 1967*». Απαντήσεις του Κ. Σπυριδάκι σε ερωτήματα του ΡΙΚ. Προσπαθώντας να μετριάσει τις εντυπώσεις από τις δυσλειτουργίες, αναφέρει ότι «*ο περί την λειτουργίαν των σχολείων θόρυβος περί δήθεν χάους εις αυτά λόγω εξαρτήσεως της Κυπριακής Παιδείας από την Ελλάδα ουδόλως ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα*». Ειδικά για το θέμα της έλλειψης βιβλίων αναφέρει χαρακτηριστικά ότι και στο παρελθόν υπήρχαν καθυστερήσεις, αλλά και ότι η έλλειψη βιβλίων είναι μια «*ευκαιρία όπως δοκιμασθώσι περισσότερον δημιουργικάι μέθοδοι διδασκαλίας ή δια της αποστηθίσεως των διδασκομένων εκ των διδακτικών βιβλίων σελίδων, ήτις δυστυχώς είναι η κρατούσα*».

(Στ) Ο περιορισμός ισχύος και η παραίτηση από τη θέση του υπουργού

Η αποκοπή του Κ. Σπυριδάκι από τον κορμό της ηγεσίας της εκτελεστικής εξουσίας ήταν καθοριστικής σημασίας για τον περιορισμό των δυνατοτήτων του να αντεπεξέλθει της πίεσης²⁰⁵. Η χωριστή από τον κρατικό μηχανισμό λειτουργία της ΕΚΣΚ και της Εκπαίδευσης μέχρι το 1965, άφησε τον Κ. Σπυριδάκι έξω από τις υπουργικές διεργασίες για μια κρίσιμη περίοδο²⁰⁶. Όταν το 1965 εισήλθε στο Υπουργικό Συμβούλιο²⁰⁷, το Υπουργείο Παιδείας αντιμετωπιζόταν ήδη ως έλασσον²⁰⁸. Από το 1961 είχε δημιουργηθεί η Επιτροπή Κεντρικού Σχεδιασμού και οι επιτροπές Σχεδιασμού Πολιτικής και Σύνταξης Προϋπολογισμού. Τα υπουργεία που συμμετείχαν σε αυτές αποτελούσαν τον κορμό της εκτελεστικής εξουσίας και οι Τ. Παπαδόπουλος και Ρ. Σολομίδης είχαν ισχυρό λόγο σ' αυτό τον κορμό. Ο Υπουργός Παιδείας δε συμμετείχε σε καμιά επιτροπή²⁰⁹. Πράγμα που τον καθιστούσε σχετικά ανίσχυρο έναντι των επικριτών του, δέσμιο των αποφάσεών τους για τον προϋπολογισμό και

²⁰⁵ Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 1-4: Σε μια παραστατική ομιλία του, το μέλος της ΕΚΣΚ Χρ. Χριστοφίδης αναφέρει ότι, με τα νομοσχέδια για τους εκπαιδευτικούς Δημοτικής και Μέσης (που τροποποιήθηκαν τελικά κατά τις επιθυμίες των υπουργείων Οικονομικών και Εργασίας), η Συνέλευση αυτοκαταργήθηκε ουσιαστικά, έμεινε απομονωμένη και αποκομμένη από τους πάντες, και – λόγω της αποδυνάμωσής της – αδυνατεί να προωθήσει τις αποφάσεις της, εκτός εάν προστρέξει σε κάποιο τρίτο πρόσωπο [εννοεί τον Πρόεδρο Μακάριο]. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 10. Εδώ και η διαπίστωση του ίδιου του Σπυριδάκι: «Αν η παρατηρούμενη κατά το παρελθόν απάθεια, αδιαφορία, αντίδρασις και εχθρότης συνεχισθή, τότε η Συνέλευσις θα ευρίσκειται συνεχώς εις αδυναμία να ανταποκρίνεται εις τας αναληφθείσας υποχρεώσεις, ιδίως έναντι των διδασκάλων, των καθηγητών και των υπαλλήλων της...».

²⁰⁶ Μια απόπειρα στα μέσα του 1963 για συντονισμό της ΕΚΣΚ με το Υπουργικό Συμβούλιο, έγινε με τη σύσταση μικτής επιτροπής, αποτελούμενης από εκπροσώπους της ΕΚΣΚ (με επικεφαλής τον Σπυριδάκι) και Ελληνοκύπριους υπουργούς. Όμως, η μικτή αυτή επιτροπή απέκτησε αμέσως χαρακτήρα εξάρτησης του Σπυριδάκι από τις θέσεις κάποιων υπουργών (Οικονομικών, Εμπορίου και Εργασίας κυρίως) πάνω σε επιμέρους ρυθμίσεις ειδικών ζητημάτων (π.χ. «Νομοσχέδιον περί Διδασκάλων»). Σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε και η μερική οικονομική εξάρτηση της ΕΚΣΚ από την Κυβέρνηση. Έτσι, κατά κάποιον τρόπο ελέγχονταν οι διατάξεις των νομοσχεδίων της ΕΚΣΚ από υπουργούς – και έμμεσα ελεγχόταν από αυτούς ο ίδιος ο Σπυριδάκις. Αυτό τον υποχρέωσε, εκτός των άλλων, να υπεραμύνεται διατάξεων στα νομοσχέδια οι οποίες του είχαν επιβληθεί, και να έρχεται σε δημόσια σύγκρουση με τις εκπαιδευτικές οργανώσεις (κυρίως την ΠΟΕΔ σε πρώτη φάση). Βλέπε Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 18^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 4-9 και Κ.Α. Ε10/3 «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ (ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΒΟΥΛΗ) - ΠΡΑΚΤΙΚΑ 20^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 18.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 1-35

²⁰⁷ Οι μελετητές μεταφέρουν την αρχική άρνηση του Σπυριδάκι να αυτοδιαλυθεί η ΕΚΣΚ και να δημιουργηθεί Υπουργείο Παιδείας. Ο Μ. Μαραθεύτης αναφέρει ότι η επιμονή άλλων πολιτικών προσώπων οδήγησε στην αυτοδιάλυση της ΕΚΣΚ, την οποία θεωρούσαν ως «κράτος εν κράτει», που λειτουργούσε αυτόνομα και ανεξάρτητα από την αναπτυξιακή πολιτική του Υπουργικού Συμβουλίου. Η ίδρυση επομένως του Υπουργείου Παιδείας ήταν μια προσπάθεια να ελεγχθεί ο χώρος της Εκπαίδευσης και ο ίδιος ο Κ. Σπυριδάκις, από το Υπουργικό Συμβούλιο. Βλέπε Μαραθεύτης, Μ.Ι. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 31-32. Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε14/3/5-8 «Υπουργείον Παιδείας – Αρ. 1 – 31^η Μαρτίου 1965», όπου, από τις οδηγίες Σπυριδάκι για παράδοση φακέλων της ΕΚΣΚ σε άλλες υπηρεσίες, αποκαλύπτεται και η αποψίλωση αρμοδιοτήτων με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας.

²⁰⁸ Κ.Α. Ε14/1/3 «Αντίγραφον από τα Πρακτικά της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 24.3.1965 – Πρότασις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – Ο περί Μεταβιβάσεως της Ασκήσεως των Αρμοδιοτήτων Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως και περί Υπουργείου Παιδείας Νόμος – Απόφασις υπ. αρ. 4560» και Κ.Α. Ε14/1/3 «Πρότασις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – Ο περί Μεταβιβάσεως της Ασκήσεως των Αρμοδιοτήτων της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως και περί Υπουργείου Παιδείας Νόμος». Σε αυτά τα έγγραφα αποτυπώνεται η κυριαρχία των Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη, ακόμη και στη διαδικασία ίδρυσης του Υπουργείου Παιδείας. Ο Ρ. Σολομίδης ανέλαβε, μάλιστα, τη σύνταξη του νομοσχεδίου για την ίδρυση και τις αρμοδιότητες του Υ.Π..

²⁰⁹ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 58

ευρισκόμενο διαρκώς σε θέση άμυνας²¹⁰. Αυτό το στοιχείο έγινε εν μέρει αντιληπτό και έξω από το Υπουργικό Συμβούλιο, επισημάνθηκε δε σε συνεδρίες της Βουλής και στον Τύπο²¹¹.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί, ότι η ίδια η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από την ΕΚΣΚ στο Υπουργείο Παιδείας και η προσπάθεια θεσμικής οργάνωσής του, ήταν μια χρονοβόρα διαδικασία. Υποχρέωσε τον Κ. Σπυριδάκι σε ανάλωση χρόνου και δυνάμεων για μεγάλο διάστημα. Αυτό τον απομόνωσε ακόμη περισσότερο²¹². Στην προσπάθειά του δε να αναστείλει την τάση στελεχών του Υ.Π. να ενεργούν αυτόνομα πλέον, υποχρεώθηκε σε συνεχείς και αυστηρές παραστάσεις σε συνεργάτες του· γεγονός που περιόρισε περαιτέρω τον κύκλο των συμμάχων του²¹³. Επιπλέον δυσκολίες συνεπαγόταν και η απουσία παραδοσιακών υποδομών στο Υ.Π. που να το συνδέουν οργανικά με τη βρετανική κουλτούρα διοίκησης που χαρακτήριζε όλα τα άλλα υπουργεία και υπηρεσίες²¹⁴. Αυτές εξελίσσονταν συχνά σε δυσλειτουργίες στο Υ.Π., τις οποίες με όχι κομψό τρόπο καυτηρίαζαν οι άλλοι

²¹⁰ *Ελευθερία*, 16 Ιουλίου 1967. Σε συνέντευξη Τύπου, ο Κ. Σπυριδάκις εμμέσως ομολογεί, σε δύο περιπτώσεις, ότι οι αποφάσεις του Υπουργικού Συμβουλίου του στερούσαν τη δυνατότητα να προωθήσει ακόμη και εξαγγελθείσες πολιτικές: (α) Οι Τεχνικές Σχολές αντιμετώπιζαν πρόβλημα υποστελέχωσης, επειδή για τη μετεκπαίδευση προσωπικού δεν παραχωρούνταν κονδύλια από το κράτος. Έτσι – τη στιγμή που υφίστατο έντονη κριτική από υπουργούς ότι δεν προωθεί την Τεχνική Εκπαίδευση – υποχρεωνόταν να αναζητά μέσω πρεσβειών ξένων χωρών υποτροφίες για τις αναγκαίες μετεκπαιδευόμενες. (β) Προκειμένου να προωθήσει τη δωρεάν υποχρεωτική Εκπαίδευση μέχρι το 15^ο έτος, έπεισε τον υπουργό Παιδείας της Ελλάδας Στ. Αλλαμανή να καταβάλει το Ελληνικό Κράτος το 50% του κόστους (125.000 λίρες). Βλέπε και σχετικά ανακοινωθέντα στα Κ.Α. Ε14/383/108-109 «*Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία Κύπρος – Ανακοινωθέν τη 15 Δεκεμβρίου 1966*» και Κ.Α. Ε14/383/118-128 «*Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Σύσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Στυλιανού Αλλαμανή και Υπουργού Παιδείας Κύπρου κ. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι 13.12.1966*». Λόγω της ανατροπής της κατάστασης στην Ελλάδα μετά την 21^η Απριλίου, κανείς στην Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να του πει αν ίσχυε η δέσμευση. Συνεπώς, για ένα ποσό που δεν ήταν δυσβάσταχτο για τον προϋπολογισμό της Κύπρου, το μέτρο θα ανέμενε την υλοποίησή του για τέσσερα χρόνια, μετά μάλιστα την παραίτησή του από τη θέση του υπουργού.

²¹¹ *Πατρίς*, 8 Απριλίου 1967 (για συζήτηση στη Βουλή για την εκπαιδευτική πολιτική – 6 Απριλίου 1967). Βλέπε επίσης *Κύπρος*, 10 Απριλίου 1967, άρθρο του Τ. Χατζηδημητρίου. Μεταξύ άλλων, μεταφέρει την τοποθέτηση του βουλευτή Γ. Ιωαννίδη ότι «*το κράτος παρέμεινε μακράν της Παιδείας*» και ότι «*δεν κατενοήθη ο εθνικός, πολιτικός και οικονομικός ρόλος της Παιδείας*», με αποτέλεσμα να υπάρχει «*αποξένωση της Κυβερνήσεως*» από την Εκπαίδευση. Ο Τ. Χατζηδημητρίου υποστηρίζει ότι το κράτος δεν κατάφερε να απορροφήσει το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο έμεινε έτσι μετέωρο, μαζί με τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές. Ως παράδειγμα επικαλείται καταγγελία του βουλευτή Σ. Γιαννάκη ότι η Ξενοδοχειακή Σχολή Λάρνακας είναι παραγνωρισμένη, επειδή υπάγεται στο Υπουργείο Παιδείας, ενώ η της Λευκωσίας ενισχύεται με κάθε τρόπο, επειδή υπάγεται στο Υπουργείο Εργασίας.

²¹² Κ.Α. Ε14/2/1-10 «*Οδηγία Υπουργού – Εμπιστευτικόν*» [Σημειώματα από 2 Απριλίου 1965 έως 21 Ιουνίου 1966]. Σε αυτά τα σημειώματα που αφορούν μια περίοδο πέραν του έτους, γίνονται αγωνιώδεις προσπάθειες από τον Κ. Σπυριδάκι να ρυθμιστούν προσωρινά πολλά ζητήματα αρμοδιοτήτων, δομής και λειτουργίας του Υ.Π., που δεν είχαν ακόμη βρει τη νομοθετική τους λύση. Τα προβλήματα από την αναντιστοιχία ρόλου-εξουσίας μεταξύ ΕΚΣΚ και Υ.Π. είναι προφανή σε αυτά τα σημειώματα. Όπως προφανής είναι και η προσπάθεια του υπουργού να ανακτήσει τον έλεγχο και να αναστείλει τις τάσεις αυτονομίας των διευθύνσεων – κάτι που ενθάρρυνε η ίδια η ίδρυση του Υ.Π.. Βλέπε συναφώς και Κ.Α. Ε14/3 «*Υπουργείον Παιδείας – Οργάνωσις*».

²¹³ Κ.Α. Ε14/500/60-70 «*Υπηρεσιακά Σημειώματα*» [Από 14 Ιουλίου 1965 έως 29 Σεπτεμβρίου 1965]

²¹⁴ Τα υπόλοιπα υπουργεία και υπηρεσίες, εξακολουθούσαν όλη αυτή την περίοδο να εκδίδουν τα σημαντικότερα έγγραφα τους στην Αγγλική, η οποία αποτελούσε και τη βασική γλώσσα διοικητικής επικοινωνίας μεταξύ τους. Πέραν όμως της γλώσσας, εξακολουθούσαν να κινούνται και γενικότερα πάνω στις γραμμές λειτουργίας που είχαν κληρονομήσει από τις αντίστοιχες υπηρεσίες της Βρετανικής διοίκησης.

υπουργοί και στελέχη υπουργείων²¹⁵. Και όλα αυτά, τη στιγμή που στο Υπουργείο Οικονομικών και στο Γραφείο Προγραμματισμού, ο βρετανός εμπειρογνώμονας B. Sen ετοιμάζε προτάσεις για το Β' Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως. Οι εισηγήσεις του ενέτασσαν την Εκπαίδευση συνολικά μέσα στο πλέγμα των αναγκών της οικονομίας, υιοθετώντας πλήρως την οπτική Παπαδόπουλου – Σολομίδη²¹⁶.

Εν μέρει, η σχετική αποκοπή του Κ. Σπυριδάκι από τους μηχανισμούς του Κράτους και την Εκτελεστική Εξουσία, ήταν απόρροια και της προσωπικής ιδεολογικής του στάσης: Κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1960, αντίκριζε τη λύση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως προσωρινή και μεταβατική στο δρόμο προς την Ένωση. Θεωρούσε επικίνδυνη την προσήλωση στις διαδικασίες συγκρότησής της, εάν το βλέμμα δεν ήταν διαρκώς στραμμένο προς το στόχο της Ένωσης. Από την πρώτη του ομιλία ως πρόεδρος της ΕΚΣΚ²¹⁷, μέχρι την ομιλία του στη Βουλή το 1967²¹⁸, είναι διάχυτη η αγωνία του για τις ανεξαρτησιακές τάσεις που δημιουργούσε με τη δυναμική της η ίδια η ύπαρξη της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ως αντιστάθμισμα στις διαρκώς διευρυνόμενες ιδιαιτερότητες της Κύπρου, θεωρούσε επιβεβλημένη τη λήψη μέτρων που να τονώνουν την εθνική συνείδηση και την προσήλωση στην Ελλάδα. Επομένως, σε αντίθεση με τους ομολόγους του, η ενίσχυση της επιρροής του στον κρατικό μηχανισμό της Κυπριακής Δημοκρατίας ήταν εξ ορισμού πολύ χαμηλά στις προτεραιότητές του.

Αυτή η προσήλωση του Κ. Σπυριδάκι στην ελληνοκεντρική οπτική ήταν έντονα αισθητή στην ομιλία του στη Βουλή των Αντιπροσώπων το 1967. Αφιέρωσε το εκτενές εισαγωγικό τμήμα της ομιλίας του στο να περιγράψει πώς οι Βρετανοί προσπαθούσαν να «αλώσουν» την Εκπαίδευση, προωθώντας όσα οι Τ. Παπαδόπουλος και Ρ. Σολομίδης τον καλούσαν να εφαρμόσει σήμερα. Υπενθύμισε εν εκτάσει τους προσωπικούς του αγώνες αντίστασης στον αφελληνισμό της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης και άφησε σαφείς αιχμές κατά των επικριτών του²¹⁹.

²¹⁵ Κατά το 1966-67, επί μήνες ο μηχανισμός του Υ.Π. εργαζόταν πυρετωδώς για ετοιμασία προτάσεων με στόχο την ένταξή τους στο Β' Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως. Το αποτέλεσμα ήταν πολυσέλιδο αναλυτικό κόρυπος, με λεπτομερή πρόβλεψη δαπανών για κάθε πτυχή των προτεινομένων έργων. Δεν περιείχε όμως την κλασική στοχοθέτηση με ποσοστιαία μετρήσιμες προβλέψεις. Σε επιστολή του προς τον Κ. Σπυριδάκι, ο υπουργός Οικονομικών δεν αποφεύγει την ευθεία ειρωνεία και το προσβλητικό ύφος. Του δηλώνει ότι θεωρεί πως δεν του έχει αποστείλει τίποτε, «καθ' ό τι αι προτάσεις στερούνται παντός αναλυτικού στοιχείου πολιτικής» και του ζητά «έστω και τώρα, [να] δώσητε οδηγίας προπαρασκευής σοβαράς και επιστημονικής εργασίας», και μάλιστα στην Αγγλική για να γίνεται αντιληπτή από τους ξένους εμπειρογνώμονες. Βλέπε Κ.Α. Ε14/351/24-25 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Επιτροπή Προγραμματισμού – 22 Μαρτίου 1967».

²¹⁶ Κ.Α. Ε14/351 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education»

²¹⁷ Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρο*, ό.π., σ. 4-5

²¹⁸ *Φιλελεύθερος*, 2-6 Απριλίου 1967 και *Πατρίς*, 2-6 Απριλίου 1967

²¹⁹ Σπυριδάκις, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 329: «Επιθυμώ

Ο Κ. Σπυριδάκις, λόγω της μη αποστασιοποίησής του από τη γενικότερη κυβερνητική πολιτική παραγκωνισμού της Αριστεράς που ακολουθήθηκε την περίοδο 1960-63²²⁰, είχε αποξενωθεί και από το ΑΚΕΛ, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίσει την κριτική για τους προσανατολισμούς της Εκπαίδευσης και από αυτό τον πολιτικό χώρο²²¹. Δεν απέφευγε τους υπαινιγμούς ότι η Αριστερά καλλιεργούσε κλίμα «ανθελληνισμού»²²². Ακόμη και όταν το ΑΚΕΛ εξομάλυνε τις σχέσεις του με τον Μακάριο, δεν παρέλειπε τις δημόσιες βολές κατά του ιστορικού υλισμού. Ήταν προφανές ότι τον απασχολούσε η αύξηση της ιδεολογικής επιρροής της Αριστεράς στο χώρο της νεολαίας, ιδιαίτερα της μαθητικής²²³. Η στάση αυτή συντηρούσε την καχυποψία της Αριστεράς απέναντί του. Έτσι, παρά το γεγονός ότι δεν υπήρξε απευθείας δημόσια σύγκρουση με το πρόσωπο του Σπυριδάκι, η Αριστερά δεν αισθανόταν οποιασδήποτε μορφής δέσμευση για στοιχειώδη στήριξη του, παρόλον που στήριζε τον Μακάριο και την κυβέρνησή του.

Η σχετική πολιτική απομόνωση του Κ. Σπυριδάκι, είχε ακολουθήσει τη σύγκρουσή του με ένα σημαντικό τμήμα του ζωτικού του χώρου, εκείνο των εκπαιδευτικών. Έτσι, τη στιγμή

συμπληρωματικώς να πληροφορήσω την Βουλήν ότι κατά τον πρώτον καθορισμόν των τύπων των σχολείων διεξήχθη συζήτησις εν τω Υπουργικώ Συμβουλίω, καθ' ήν εν μέλος αυτού εισηγήθη την βαθμιαίαν κατάργησιν του 50% των γυμνασίων και ιδρύσιν τεχνικών και επαγγελματικών σχολείων ιδιορρυθμού τύπου αντ' αυτών, βάσει των δήθεν αναγκών της χώρας, αλλά συγχρόνως το μέλος τούτο συνεφώνει προς την ανάγκην ανυψώσεως του πνευματικού επιπέδου του λαού και την διατήρησιν της εθνικής παραδόσεως με βάσιν το τριετές γυμνάσιον». Αμέσως πιο κάτω αναφέρεται στον Υπουργό Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τ. Παπαδόπουλο, ως εισηγητή της εν λόγω πρότασης.

²²⁰ Κ.Α. Ε10/2/167-179 «Επίσημα Πρακτικά 24^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 21.2.1961», σ. 168-170 για τον αποκλεισμό της Αριστεράς από τις σχολικές εφορείες και την άρνηση Σπυριδάκι να εξεταστούν οι σχετικές καταγγελίες, και Κ.Α. Ε10/2/451-460 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 22ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.3.1962» (Δεύτερη Σύνοδος), σ. 451 για τον αποκλεισμό μη εθνικοφρόνων από το σώμα των εκπαιδευτικών. Εξάλλου, επιφυλακτική έως εχθρική ήταν η στάση του αυτή την τριετία και απέναντι στην ΕΣΣΔ. Βλέπε Κ.Α. Ε10/15 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 26^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 3.1. 1963» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 126: «Δεν γίνεται δεκτή παράκλησις του Κυπροσοβιετικού Συνδέσμου όπως ο Τμηματάρχης Πνευματικής και Πολιτιστικής Αναπτύξεως ανοίξη οργανωθησομένην υπ' αυτού έκθεσιν σοβιετικών βιβλίων και άλμπουμς, λόγω των πολλαπλών αυτού απασχολήσεων». Στην ίδια σελίδα, μεταφέρεται στη συνεδρία η διαμαρτυρία της συζύγου του πρέσβη της ΕΣΣΔ στη Λευκωσία, η οποία ζήτησε επανειλημμένα να επισκεφθεί σχολεία της Λευκωσίας, χωρίς να της δοθεί άδεια από την ΕΚΣΚ.

²²¹ *Χαραυγή*, 15 Μαρτίου 1968. Ζητά ριζική αλλαγή της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, προσαρμογή της στις ανάγκες της κυπριακής κοινωνίας και απαγκίστρωσή της από την Εκπαιδευτική Πολιτική της Ελλάδας.

²²² Τον Κ. Σπυριδάκι απασχολούσε το ευρύτερο κλίμα απαξίωσης της Ελλάδας που αναπτυσσόταν στην Κύπρο – και για το οποίο πολλοί θεωρούσαν υπεύθυνη κυρίως την κυπριακή Αριστερά. Σε κείμενα και ομιλίες του, ζητούσε πίστη για την αξία της σημερινής Ελλάδας ως συνεχιστή του αρχαιοελληνικού πολιτισμού. Θεωρούσε επικίνδυνη και καταστρεπτική την έκδηλη, «έστω και παρατηρουμένη εις μικράν μερίδα του λαού», τάση «περιφρονήσεως προς παν το ελληνικόν». Ο θαυμασμός προς κάθε τι το «ξενικόν» θα οδηγούσε μοιραία στο θάνατο λαού και έθνους. Εθνική αποστολή των εκπαιδευτικών, λοιπόν, θα έπρεπε να είναι «να σταθώσιν εμπόδιον εις τοιαύτας καταστρεπτικάς δια τον λαόν και δια το έθνος μας τάσεις». Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 8-9.

²²³ Ενδεικτικά: *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 1-2. Σε μήνυμά τους προς τους μαθητές των ελληνοκυπριακών σχολείων (27.1.1967), με την ευκαιρία της Γιορτής των Γραμμάτων, υπογραμμίζει αρκετές φορές τον άρρηκτο δεσμό μεταξύ ελληνικού πολιτισμού και Χριστιανισμού, σημειώνει ότι «έθνος ελληνικόν άνευ του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού δεν δύναται να νοηθή». Καλεί τους νέους να αντισταθούν στα κελεύσματα του υλισμού, αντιδρώντας «εναντίον παντός τοιούτου ενδεχομένου κινδύνου δι' όλων των δυνάμεων ημών... δια την νίκην του έθνους έναντι ξένων προς αυτό και την παράδοσίν του αντιλήψεων».

της κορύφωσης της πίεσης που δεχόταν από πολιτικά πρόσωπα, δεν είχε επαρκή στήριξη από το σώμα των εκπαιδευτικών. Αντίθετα, τα αιτήματα των τελευταίων έτυχαν αξιοποίησης από πολιτικά πρόσωπα, προκειμένου να προσεταιριστούν τμήμα της ηγεσίας τους. Εν μέρει εξαιτίας της προσπάθειάς του να οργανώσει με συγκεντρωτικό «ορθολογισμό» την Εκπαίδευση και εν μέρει εξαιτίας των αντιλήψεών του για τον πνευματικό ρόλο των εκπαιδευτικών – που βρισκόταν σε διάσταση με την οποιαδήποτε συνδικαλιστικής φύσης δράση – βρισκόταν από την αρχή σε διαρκή σύγκρουση με τις εκπαιδευτικές οργανώσεις. Πολλές από τις αποφάσεις του, θεωρήθηκαν ακραίες, αυταρχικές και προσωπικά προσβλητικές από την ηγεσία της οργάνωσης²²⁴. Η αντιπαράθεση θα πάρει χαρακτήρα προσωπικής «βεντέτας» πολλών χρόνων, με κάποιους επιφανείς εκπαιδευτικούς, όπως τον Δρα Χρ. Χαραλάμπους και τον Φρίξο Πετρίδη. Η εκ των υστέρων θεώρηση αυτής της σύγκρουσης, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ήταν εν μέρει ουσιαστική²²⁵, αλλά εν μέρει και ζήτημα προσωπικών σχέσεων, διοικητικής κουλτούρας και συμβολισμών.²²⁶

Η θέση του Κ. Σπυριδάκι για ταύτιση με την Ελλάδα στον τομέα της Εκπαίδευσης²²⁷ και για προσήλωση στον παράγοντα «ελληνικότητα», εκτεινόταν και στο χώρο της ευρύτερης πνευματικής δράσης και του πολιτισμού. Στην αντίληψή του, η ουσιαστικότερη μάχη που δινόταν στην Κύπρο ήταν αυτή της εδραίωσης της εθνικής συνείδησης. Κάτι που θα

²²⁴ Κ.Α. Ε10/15 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 4^η Συνεδρίασις – Ημερ. 16. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 15, για την άποψή του ότι η 24ωρη απεργία των εκπαιδευτικών Μέσης διαλύει την Εκπαίδευση και για τη λήψη μέτρων «προς αντιμετώπισιν της δημιουργηθείσης καταστάσεως». Επίσης, Κ.Α. Ε10/15 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 5^η Συνεδρίασις – Ημερ. 18. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 21, για εντολή προς το ΓΕΠ για λήψη μέτρων σχετικά με την πραγματοποιηθείσα απεργία, Κ.Α. Ε10/15 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 7^η Συνεδρίασις – Ημερ. 25. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 26, για τη μη απάντηση σε δύο επιστολές-έγγραφα της ΟΕΛΜΕΚ και σε έκκληση Συλλόγου Γονέων για έναρξη διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο πλευρών. Ακόμη, Κ.Α. Ε10/15 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 9^η Συνεδρίασις – Ημερ. 1. 11. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], σ. 41-42, για νέα επιστολή της ΟΕΛΜΕΚ και απόφαση για απάντηση σε έντονο ύφος, στην οποία έμμεσα απορρίπτεται η πρόταση για διαπραγμάτευση.

²²⁵ Η αντιπαράθεση του Κ. Σπυριδάκι με τις εκπαιδευτικές οργανώσεις, συμπλεκόταν συχνά με άλλα ζητήματα. Για παράδειγμα, η σύγκρουση για το συνταξιοδοτικό, συνδεόταν με το ζήτημα της εκπαιδευτικής ένωσης Κύπρου και Ελλάδας. (Για κάποιο διάστημα, οι εκπαιδευτικές οργανώσεις επεδίωκαν εξασφάλιση σύνταξης από το ελληνικό κράτος.) Συνδεόταν, όμως, και με τις αντιπαραθέσεις του Σπυριδάκι με άλλους υπουργούς, ή με το περιεχόμενο του εκσυγχρονισμού του Εκπαιδευτικού Συστήματος. Έτσι, συχνά ο Σπυριδάκις βρισκόταν αντιμέτωπος με συμπτωματικές ή σχεδιασμένες συμμαχίες. Όχι σπάνια αντιμετώπιζε επιχειρηματολογία δύο αντίθετων άκρων πάνω στον ίδιο άξονα (π.χ. ότι δεν προωθούσε την απόλυτη εκπαιδευτική ένωση με την Ελλάδα και ότι δεν εκσυγχρόνιζε την εκπαίδευση με στοιχεία που να ακολουθούν τις ανάγκες της οικονομίας – τα οποία στοιχεία όμως δεν υπήρχαν σε αυτό της Ελλάδας). Αυτή την ιδιόμορφη κατάσταση την αποτυπώνουν με χαρακτηριστικό τρόπο τα όσα διαμείφθηκαν σε συνέντευξη Τύπου που παραχώρησε στις 16 Μαρτίου 1966. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 17 Μαρτίου 1966.

²²⁶ Για τη γενικότερη αντιπαράθεση του Κ. Σπυριδάκι με την ΟΕΛΜΕΚ, βλέπε κυρίως το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων». Για την αντιπαράθεσή του με προσωπικότητες του εκπαιδευτικού κόσμου, βλέπε πιο κάτω.

²²⁷ *Πνευματική Κύπρος*, Τόμος ΙΣΤ', Λευκωσία 1976, σ. 266 [Ομιλία υπουργού Παιδείας Αντρέα Μικελίδη]. Βλέπε, επίσης, κείμενα και ομιλίες του ίδιου του Κ. Σπυριδάκι, και ιδιαίτερα το Σπυριδάκις, Κ. «Ποία η ακολουθούμενη και ακολουθητέα εν Κύπρω εκπαιδευτική πολιτική» στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 326-342.

επιτυχανόταν αφενός με πολιτικές που θα απευθύνονταν στο παρόν της κυπριακής κοινωνίας (όπως με το παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα στα σχολεία), και αφετέρου με την επιστημονική εδραίωση της αντίληψης για τον ελληνικό χαρακτήρα της Κύπρου, μέσα από τα πορίσματα της ιστορικής έρευνας²²⁸. Το αποτέλεσμα ήταν να τεθούν από νωρίς στο περιθώριο τα όποια στοιχεία άπτονταν των κυπριακών ιδιαιτεροτήτων. Στα Αναλυτικά Προγράμματα των Δημοτικών και των Γυμνασίων, η επαφή με την κυπριακή πραγματικότητα περιοριζόταν σε μερικές περιόδους διδασκαλίας της Κυπριακής Γεωγραφίας και Ιστορίας – ως υποδιαίρεσεις-κεφάλαια της Ελληνικής Γεωγραφίας και Ιστορίας²²⁹. Στο παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα οι αποκλίσεις στους θρησκευτικούς και εθνικούς εορτασμούς περιορίζονταν σε εορτασμούς για τοπικούς αγίους και για τον αγώνα της ΕΟΚΑ.

Την ίδια στιγμή, οι επιστημονικοί και πνευματικοί φορείς που ιδρύθηκαν από τον Σπυριδάκι, ερευνητικά και εκδοτικά καταπιάνονταν με την κυπριακή πραγματικότητα, μόνο εφόσον χρειαζόταν να αντληθούν επιλεκτικά από την Ιστορία ή τη Λαογραφία στοιχεία που θα αποδείκνυαν την τρισχιλιετή ελληνικότητα της Κύπρου²³⁰. Σε αυτήν ακριβώς τη διαδικασία είχε ενταχθεί και το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Η εισηγητική έκθεση του Σπυριδάκι στο νομοσχέδιο για την ίδρυσή του, αποπνέει αυτό τον προσανατολισμό ως βασική αποστολή του ΚΕΕ, δηλαδή την προσπάθεια προς «ενίσχυσιν της εθνικής αυτού υποστάσεως»²³¹. Ακόμη και σε σχέση με τον πρωτοποριακό θεσμό των Κοινοτικών

²²⁸ Σπυριδάκις, Κ. «Ο Ελληνικός Χαρακτήρ της Αρχαίας Κυπριακής Ιστορίας», στο περιοδικό *Πλάτων*, Έτος ΙΓ', Τεύχη Α' - Β', Αθήνα 1966, σ. 272-284 (ομιλία Σπυριδάκι στην Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών, στις 4 Μαρτίου 1961). Η ομιλία αυτή είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική για τον τρόπο σκέψης του Κ. Σπυριδάκι επί του θέματος. Κατά επαναλαμβανόμενο τρόπο, υπογραμμίζει την έλευση των Μυκηναίων στο νησί και υποβαθμίζει την ιστορική παρουσία των Φοινίκων και των γηγενών (Ετεοκυπρίων). Έτσι, «το ελληνικόν αίμα κυριαρχεί έκτοτε εις την Κύπρον». Σε ένα μικρό τμήμα της ομιλίας – έκτασης 300 λέξεων –, όπου συγκεφαλαιώνει τα σχετικά με την ελληνικότητα της Κύπρου και των Κυπρίων, χρησιμοποιεί μεταξύ άλλων τους εξής όρους-φράσεις, ως εδραιωτικούς αυτής της ελληνικότητας: «επιβεβαιώσιν», «αποδεικνύουσι πέραν πάσης αμφιβολίας», «διεπιστώθη πέραν πάσης αμφιβολίας», «επεβεβαιώθη», «αποδεικνύουσι», «αναμφισβητήτως», «μίαν αναμφισβήτητον ιστορικήν πραγματικότητα». Βλέπε επίσης *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 205-206: Σε ομιλία του ο Κ. Σπυριδάκις αναφέρει ότι η Κύπρος απέκτησε «απολύτως ελληνικόν χαρακτήρα» από τα μέσα της 2^{ης} π.Χ. χιλιετίας, όλων των υπολοίπων κατοίκων «υποχωρησάντων προ της ισχυροτέρας φυλετικής, εθνολογικής και πολιτιστικής δυνάμεως των Ελλήνων».

²²⁹ Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960, Λευκωσία [1960], σ. 8-14. Βλέπε επίσης τις επόμενες ετήσιες εκθέσεις, καθώς και το Ministry of Education, *Report on the Organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973.

²³⁰ Βλέπε και Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 8: «... Η νοοτροπία αυτή στην πραγματικότητα σήμαινε εκτροπή από τις πνευματικές και πολιτιστικές αξίες που αντιπροσώπευε η Κύπρος. Η ιστορία, η παράδοση και ο πολιτισμός της Κύπρου, αντί να θεωρούνται ως αξίες που εμπλούτιζαν τον ευρύτερο ελληνισμό, παραγνωρίζονταν για λόγους «εθνοπρέπειας» και «πατριωτισμού». Την Κύπρο τη διδάσκονταν οι μαθητές, όσο τούτο ήταν δυνατό, μέσα στο πλαίσιο της διδασκαλίας της γενικότερης Ελληνικής Ιστορίας. Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής ήταν η καλλιέργεια μιας επίπλαστης ελληνολατρείας και άμετρης προγονοπληξίας... Οι Έλληνες της Κύπρου γνώριζαν τους ελληνικούς χορούς και τραγούδια και όχι τα κυπριακά. Όσο για την Κυπριακή διάλεκτο, ήταν κάτι για το οποίο θα έπρεπε να ντρεπόμαστε και να το αποσιωπούμε...»

²³¹ Νόμος περί Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών/7.4.1964. Η εισηγητική έκθεση του προέδρου της ΕΚΣΚ δημοσιεύεται και στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 25, Ιούνιος 1964, σ. 281. Βλέπε επίσης τις πρώτες διοικητικές αποφάσεις για το επιστημονικό προσωπικό του ΚΕΕ στο Κ.Α. Ε10/14/129 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις

Βιβλιοθηκών που εγκαινίασε, ο Κ. Σπυριδάκης συνήθιζε για χρόνια να αποφασίζει ο ίδιος για τον κάθε τόμο που θα αποστελλόταν σε αυτές. Πάντα στη βάση καταλόγων από βιβλία «που είχαν φρονηματιστικό, εθνικό και ηθοπλαστικό περιεχόμενο»²³².

Οι ρίζες αυτής της πολιτικής μπορούν να αναζητηθούν στις εμπειρίες από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. Τότε είχε δημιουργηθεί σταδιακά η πεποίθηση ότι οι Βρετανοί επιχειρούσαν να χρησιμοποιήσουν τις κυπριακές ιδιαιτερότητες ως μέσο για να απομακρύνουν τους Ελληνοκύπριους από την Ελλάδα. Το ενδεχόμενο ένταξης στοιχείων της κυπριακής πραγματικότητας στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, συνέχισε να αντιμετωπίζεται ως απειλή αποεθνικοποίησης και κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας. Η πολιτική αυτή της άρνησης των ιδιαιτεροτήτων, θεωρούνταν ότι υπηρετούσε το στόχο της εκπαιδευτικής και πολιτιστικής ένωσης, για όσο χρόνο δεν ήταν πολιτικά εφικτή η πολιτειακή ένωση²³³. Επομένως, για τον Κ. Σπυριδάκι η έμφαση στην κυπριακή ιδιαιτερότητα θα εξυπηρετούσε τώρα την ανεξαρτησιακή τάση. Θα συνέβαλλε, δηλαδή, στο να επικρατήσει η άποψη πως, στόχος θα πρέπει να είναι η διατήρηση και ευημερία της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας, και όχι η ένωση με την Ελλάδα²³⁴. Η απομάκρυνση του βλέμματος από την Ελλάδα, ήταν γι' αυτόν ό,τι χειρότερο για την Κύπρο²³⁵. Θεωρούσε ότι «*οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου μπορεί να ήταν προϊόν αδήριτης ανάγκης, περιείχαν όμως στοιχεία που θα μπορούσαν να αποκοιμίσουν ή να διαστρέψουν τους εθνικούς προσανατολισμούς του Κυπριακού Ελληνισμού, πράγματα τα οποία με κάθε τρόπο έπρεπε να αποτρέψουμε*»²³⁶.

Από τη στιγμή που η τοποθέτησή του στηριζόταν σε αυτή τη βάση, ήταν επόμενο να παραμένει αναλλοίωτη μπροστά στις πολιτικές εξελίξεις και στις αλλαγές όλης της περιόδου. Το αποτέλεσμα, όμως, αυτής της «σταθερότητας», ήταν η αποξένωσή του από δυναμικές πνευματικές προσωπικότητες και ρεύματα της εποχής (που συνήθως κινούνταν ιδεολογικά μεταξύ των παρυφών της παραδοσιακής Δεξιάς και της παραδοσιακής Αριστεράς) και ο

³⁷ *Ημερομηνίας 23. 8. 1962* [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ].

²³² Καραγιώργης, Α. «Σύντομη αναφορά στον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι», ό.π., σ. 39

²³³ Σπυριδάκις, Κ. «Ποία η ακολουθούμενη και ακολουθητέα εν Κύπρω εκπαιδευτική πολιτική» στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 326-327 [Ομιλία του στη Βουλή στις 30 Μαρτίου 1967].

²³⁴ Στο ίδιο, σ. 327: «... Δεν επιζητούμε και αγωνιζόμεθα πράγματι δια την ένωσίν μας μετά της Ελλάδος και μάλιστα εντός του πολύ προσεχούς μέλλοντος; Διατί θέλωμεν τότε χωριστήν εκπαιδευσιν και χαρακτηρίζομεν την ελληνικήν εκπαιδευσιν ως δήθεν πεπαλαιωμένην και κλονίζομεν διά τούτου την πίστιν του λαού εις την Ελλάδα; Διατί αν η σύνδεσίς μας μετά της Ελλάδος δια της εκπαιδευσεως και συνεπώς του όλου πολιτισμού και της ιστορικής μας παραδόσεως εκλείψη, τι θα μείνη, το οποίον να μας συνδέει μετ' αυτής;»

²³⁵ Ακόμη και στις ελάχιστες παρεμβάσεις του στα πολιτικά πράγματα μετά τα γεγονότα του 1974, τα κείμενά του διακρίνονταν από την αγωνιώδη προσπάθεια αποτροπής του ενδεχομένου η τουρκική εισβολή να ωθήσει τις συνειδήσεις των Ελληνοκυπρίων μακριά από την Ελλάδα. Βλέπε εκτενές άρθρο του με τίτλο «Η κυπριακή τραγωδία», στην εφημερίδα *Ο Αγών*, 10 Σεπτεμβρίου 1974.

²³⁶ Καραγιώργης, Α. «Σύντομη αναφορά στον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι», ό.π., σ. 39

περιορισμός των πρακτικών επιλογών του. Κάθε πιθανή αλλαγή στην Εκπαίδευση και κάθε υποψήφιος νέος τομέας ανάπτυξης στον πνευματικό και πολιτιστικό χώρο, θα έπρεπε προηγουμένως να περάσουν από προσμέτρηση του βαθμού απόκλισης τους από την «ελληνικότητα». Και αναπόφευκτα, από τη στιγμή που το κριτήριο ήταν σταθερό και αμετάβλητο, ο Κ. Σπυριδάκις υποχρεωνόταν σε μια διαρκή περιδίνηση στο χώρο της καχυποψίας, έναντι προσώπων και επιλογών.

Τον Κ. Σπυριδάκι επηρέαζε στις επιλογές του και η ακλόνητη πεποίθησή του για το βάθος και τη βαρύτητα της ανθρωπιστικής Εκπαίδευσης. Θεωρούσε ότι, η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος, επέβαλλαν ακόμη μεγαλύτερη προσοχή στη διατήρηση της ανθρωπιστικής Εκπαίδευσης ως βάσης. Μόνο έτσι θα μπορούσε να αποφευχθεί η ισοπέδωση των προσωπικοτήτων, των ταυτοτήτων και των κοινωνιών²³⁷. Συνέδεε μάλιστα το ζήτημα, με τη δημοκρατία και την ατομική ελευθερία. Πίστευε ότι μόνο μετά από τουλάχιστον 9ετή Βασική Γενική Εκπαίδευση θα είναι σε θέση ο νέος να επιλέξει την κατεύθυνσή του²³⁸. Την πρόωρη εξειδίκευση την εκλάμβανε ως στέρηση της ελευθερίας του ατόμου, μέσω μιας κατευθυνόμενης εκπαίδευσης, η οποία με τη σειρά της κατασκεύαζε κατευθυνόμενους και ανελεύθερους ανθρώπους²³⁹. Θεωρούσε εμπειριστές όσους τον πίεζαν για αλλαγές στην Εκπαίδευση προς όφελος της κατάρτισης. Οι σπουδές τους στη Βρετανία και ο διακηρυγμένος θαυμασμός τους στο βρετανικό εκπαιδευτικό μοντέλο, που διακρινόταν για την πρόωρη εξειδίκευση και την βετή μόνο Βασική Γενική Εκπαίδευση, ήταν για τον Κ. Σπυριδάκι ενοχοποιά στοιχεία για τις προτάσεις τους. Όχι μόνο εξαιτίας των πεποιθήσεών του για τον εθνικό ρόλο της Εκπαίδευσης, αλλά εξαιτίας και των αντιλήψεών του για τον κοινωνικό της ρόλο.

Η περίοδος 1967-1970, αποτέλεσε κρίσιμη περίοδο για τις εκπαιδευτικές αντιλήψεις του Κ. Σπυριδάκι και από άλλες απόψεις. Χωρίς να αφίσταται των βασικών του θέσεων, είναι αισθητή μια μετατόπιση στις εμφάνσεις. Αρχικά, είχε προσπαθήσει κυρίως να αντισταθεί στον Κυπροκεντρισμό και να διατηρήσει τον ελληνόστροφο χαρακτήρα της Εκπαίδευσης²⁴⁰.

²³⁷ Σπυριδάκις, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, ό.π., σ. 13-15: «Ο απλούς εργάτης και τεχνίτης ο εστερημένος πάσης πνευματικής αναπτύξεως επαναφέρει εις την ζωήν τον παλαιόν δούλον, ο οποίος χρησιμοποιών την σωματικήν του δύναμιν εξυπηρετεί μόνον τον κύριόν του κατασκευάζων τους μεγαλοπρεπείς τάφους των Μυκηνών ή τας πυραμίδας και τα μνημεία της Αιγύπτου και της Ασσυρίας. Μήπως την επάνοδον εις την ζωήν των δούλων τούτων εξηλεύσαμεν...; ... Διά τούτο κρίνεται απαραίτητος βασική εκπαίδευσις δια τον νέον ... μέχρι τουλάχιστον του 15^{ου} έτους της ηλικίας η γενική διά να δύναται ούτος και εργάτης της χειρός, αν παραμείνη, να απολαύη των αγαθών του πνεύματος και έχη ορθοτέραν αντίληψιν περί του σκοπού της ζωής...».

²³⁸ Φιλελεύθερος, 13 Ιανουαρίου 1970 (ομιλία του στην ΠΑΚ στις 12 Ιανουαρίου), όπου υπερτονίζει την ανάγκη για δωρεάν υποχρεωτική εκπαίδευση μέχρι τουλάχιστον το 15^ο έτος, ως μέτρο εκδημοκρατισμού.

²³⁹ Σπυριδάκις, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, ό.π., σ. 15. Βλέπε επίσης, τον πυρήνα αυτών των απόψεων – διατυπωμένο με μεγαλύτερη άνεση, αρκετά πριν την περίοδο της αντιπαράθεσης – στο Σπυριδάκις, Κ. *Η Ανθρωπιστική Παιδεία και αι κατευθύνσεις της εν Κύπρω Εκπαιδεύσεως*, ό.π., σ. 15-18.

²⁴⁰ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968, σ. 48. Σε εγκύκλιο προς τα

Παράλληλα, προσπαθούσε να συνδυάσει στοιχεία της Μεταρρύθμισης του 1964 με τις επιταγές της Αντιμεταρρύθμισης²⁴¹. Λίγο μετά, όμως, ακολούθησε ένα άνοιγμα στα μεγάλα ζητήματα που συνέθεταν το διεθνή προβληματισμό για την Εκπαιδευτική Πολιτική²⁴². Κατέβαλε, μάλιστα, συστηματική προσπάθεια να μεταδώσει αυτό το πνεύμα στην υπόλοιπη πυραμίδα του Υπουργείου Παιδείας και στον κόσμο των εκπαιδευτικών²⁴³. Σε ομιλία του ενώπιον πρωτοδιόριστων εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, στις 19 Ιανουαρίου 1968, με ιδιαίτερη επιμονή προσπάθησε να μεταδώσει ακριβώς την ανάγκη για περιορισμό της παρελθοντολογίας και για στροφή προς την προετοιμασία του μέλλοντος, στη βάση των παγκόσμιων δεδομένων και εξελίξεων και με γνώμονα τη διεθνή πρόοδο των επιστημών²⁴⁴.

Η επίμονη προσπάθειά του να μεταδώσει σε σύντομο χρονικό διάστημα αυτό το πνεύμα ανοίγματος προς τον κόσμο, συνοδευόταν από δυο νέα στοιχεία που τον

σχολεύει (1.9.1967), υπογραμμίζει ότι «ο ελληνοσμός είναι ενιαίος και αρραγής... Δια της ενότητας της εκπαιδύσεως μας προς την εκπαίδευσιν της μητρός Ελλάδος διετηρήσαμεν... Δεν θα αποστώμεν σήμεραν της αρχής αυτής [δηλαδή της ταύτισης με την Ελλάδα στην εκπαίδευσιν]». Ο Διευθυντής Μέσης και Ανωτέρας Εκπαιδύσεως Φρ. Βράχας, απηχώντας τις απόψεις του Κ. Σπυριδάκι, σημειώνει ότι η ρευστότητα των αλλαγών στην Ελλάδα προκαλεί προβλήματα στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, όμως οι όλες αναζητήσεις και «πειραματισμοί» στην Αθήνα είναι προάγγελοι αναγέννησης. Και προσθέτει: «Πάντως η επικρατούσα αβεβαιότης ουδόλως δύναται ν' αποτελή δικαιολογητικόν της απομακρύνσεως μας από των γραμμών της ευρυτέρας Ελληνικής Παιδείας. Το Υπουργείον προχωρεί πάντοτε μετά της δεούσης περισκεψέως χωρίς ν' αγνοούμεν και τας λεγομένας ιδιαιτέρας συνθήκας του τόπου. Αλλά από του σημείου αυτού μέχρι της πλήρους ανεξαρτητοποιήσεως της εκπαιδύσεώς μας υπάρχει τεραστία απόστασις. Οφείλομεν να κατανοήσωμεν ότι δευτέρα ελληνική εκπαίδευσιν δεν δύναται να υπάρξη, καθ' ότι τούτο θα εσήμαινε την σταδιακήν διαμόρφωσιν ενός δευτέρου ελληνικού χώρου, τουθ' όπερ θα ήτο δυνατόν να οδηγήση τελικώς εις εθνικήν διάσπασιν». Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσιν*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968, σ. 51-66.

²⁴¹ *Κυπριακή Εκπαίδευσιν*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967 - Ιανουάριος 1968, σ. 48-49. Χαρακτηριστική εγκύκλιός του προς τα σχολεία (23. 10. 1967). Η επιβολή του στρατιωτικού καθεστώτος στην Ελλάδα – αλλά και η παρατηρούμενη στην Κύπρο ενίσχυση της αμφισβήτησης της Ελλάδας ως υπερβατικής αξίας, πράγμα στο οποίο αντιδρά έντονα – επηρεάζει τον εθνικό του λόγο: Υπογραμμίζει το ερμηνευτικό μοντέλο της εθνικής αφήγησης του Κ. Παπαρηγόπουλου για την αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνικού έθνους, για να σημειώσει ότι «ουδέν έθνος είναι ευγενέστερον του ελληνικού». [Την προσήλωσή του στο μοντέλο της αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνικού έθνους θα επαναλάβει εμφατικά σε κείμενό του το 1970. Βλέπε *Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, Τεύχος 4, Λευκωσία, Απρίλιος 1970, σ. 183-187.] Ζητά από τους μαθητές «επιμέλειαν και αφοσίωσιν εις το σχολικόν έργον, το εθνικόν και το εκπαιδευτικόν», αλλά τονίζει ότι «εις και μοναδικός σκοπός μας πρέπει να είναι η πραγματοποίησις της εθνικής μας επιδιώξεως, η οποία συνίσταται εις την ένωσιν της Κύπρου μετά της Μητρός Πατρίδος», γι' αυτό και «όταν η ώρα το απαιτήση, θα μεταβληθώσιν τα σχολεία και πάλιν εις ιερούς λόχους».

²⁴² Από το πνεύμα και το γράμμα της ομιλίας του στην 6η Διάσκεψη Υπουργών Παιδείας του ΣτΕ (Παρίσι 20-22. 5. 1969), προκύπτει ότι τον είχε προβληματίσει ιδιαίτερα η εξέγερση των φοιτητών σε ευρωπαϊκές χώρες το 1968. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσιν*, Έτος Ι', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1969, σ. 1-4.

²⁴³ *Κυπριακή Εκπαίδευσιν*, Έτος Ι', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1969, σ. 57-58. Ομιλία του ενώπιον των στελεχών του Υπουργείου Παιδείας. Εξάλλου, αυτή την περίοδο – με ενθάρρυνση του Κ. Σπυριδάκι – εντείνονται τόσο οι συμμετοχές εκπροσώπων του Υπουργείου Παιδείας και Ελληνοκυπρίων εκπαιδευτικών σε διεθνή συνέδρια, όσο και οι επαφές-συνεργασία με διεθνείς φορείς που ασχολούνταν συστηματικά με την εκπαίδευση – κυρίως με την Unesco και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Βλέπε και το κεφάλαιο 5 «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος». Την ίδια περίοδο, αποστέλλονται στα σχολεία εγκύκλιοι με περιληπτικές αναφορές σε αποφάσεις διεθνών οργανισμών για την Εκπαίδευση. Το περιοδικό *Κυπριακή Εκπαίδευσιν* – που απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων – αφιερώνει πολύ περισσότερες σελίδες σε εκθέσεις για τα διαδραματιζόμενα σε διεθνή εκπαιδευτικά συνέδρια και σε ειδήσεις γύρω από την έρευνα στις παιδαγωγικές επιστήμες και στη διδακτική. Ο ίδιος ο Κ. Σπυριδάκις, με κάθε ευκαιρία που απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς, επισημαίνει ακριβώς την ανάγκη ο προβληματισμός και η ενημέρωση του εκπαιδευτικού κόσμου να επέχει των διεθνών εξελίξεων και δεδομένων.

²⁴⁴ *Κυπριακή Εκπαίδευσιν*, Έτος Η', Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος - Απρίλιος 1968, σ. 1-3

απασχολούσαν. Αυτή την περίοδο έδινε έναν προσωπικό αγώνα απέναντι στα σωρευμένα προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε, ενώ βίωνε και την απώλεια στενών συνεργατών του. Οι για δεκαετίες στενοί του συνεργάτες Διαγόρας Νικολαΐδης και Θεόδωρος Μίτλετον – με τους οποίους είχε μοιραστεί το ιδεώδες της δημιουργίας πνευματικά και σωματικά ρωμαλέων και συγκροτημένων νέων – πέθαναν με διαφορά λίγων μόλις μηνών, το 1968²⁴⁵. Είχαν προηγηθεί αρκετοί άλλοι, με σημαντικότερο τον Θ. Σοφοκλέους, Διευθυντή Μέσης και Ανωτέρας Εκπαιδύσεως²⁴⁶. Στο εξής, η πεποίθησή του ότι, με εξαίρεση τις βασικές αξίες του ελληνικού και χριστιανικού πολιτισμού, τίποτε δε μένει σταθερό και ότι ο κόσμος αλλάζει διαρκώς, είναι διάχυτη πλέον σε κάθε του σχεδόν κείμενο ή ομιλία. Το ίδιο παρούσα είναι και η πεποίθησή του ότι η Εκπαίδευση θα πρέπει να ενισχύσει την επαφή και τη συμπόρευσή της με τα επιτεύγματα των ανεπτυγμένων χωρών. Επισημαίνει, βέβαια, ότι αυτές οι χώρες δεν είναι κάτι ομοιόμορφο και αρνείται να δεχθεί αντιγραφή των βρετανικών εκπαιδευτικών προτύπων²⁴⁷.

Ενώ εξακολουθεί να υπεραμύνεται των απόψεών του για εκπαιδευτική ταύτιση με την Ελλάδα, αρχίζει να προτάσσει και νέα ζητήματα. Επηρεασμένος από τις διεθνείς τάσεις, ιεραρχεί πλέον ως προτεραιότητες: (Α) Τον εκδημοκρατισμό της Εκπαίδευσης, στη βάση πέντε αξόνων, δηλαδή (α) της επέκτασης της βασικής Εκπαίδευσης στα 9 χρόνια, (β) της υποχρεωτικής και δωρεάν Εκπαίδευσης μέχρι το 15^ο έτος ηλικίας, (γ) της διά βίου μάθησης, (δ) της διαπερατότητας ανάμεσα στους κλάδους στον ανώτερο κύκλο της Μέσης, και (ε) της σταδιακής αύξησης του προϋπολογισμού για την Εκπαίδευση, με στόχο το 20-25% του ΑΕΠ²⁴⁸. (Β) Τη διεύρυνση της παρεχόμενης από το κράτος Εκπαίδευσης, με την ανάπτυξη της Προδημοτικής και με την ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο, στο οποίο η πρόσβαση να είναι

²⁴⁵ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Θ', Τεύχος 1, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1968, σ. 3-5. Ο επικήδειος του Κ. Σπυριδάκι αποκαλύπτει τη βαθειά πίστη του στο ιδεώδες της αρμονίας – πνευματικής και σωματικής –, αλλά και την έντονη συναισθηματική φόρτιση με την οποία βίωνε την απώλεια των συνεργατών του. Η αναβάθμιση του μαθήματος της Φυσικής Αγωγής σε όλες τις βαθμίδες, η διοργάνωση αθλητικών αγώνων, η αδιάλειπτη συμμετοχή σε Πανελλήνιους αγώνες, υπήρξαν πάντα προτεραιότητες του Κ. Σπυριδάκι. Τόσο επί Βρετανικής διοίκησης, όσο και κατά τη δεκαετία του 1960. Βλέπε και *Ελευθερία*, 21 Ιουνίου 1961.

²⁴⁶ Θεόκλητος (Θάσος) Σοφοκλέους: Είχε την ευθύνη του Τμήματος Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως στο ΓΕΠ και τη Διεύθυνση του αντίστοιχου τομέα με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας το 1965 (απεβίωσε λίγους μήνες αργότερα). Υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες για την εισαγωγή στην εκπαιδευτική κοινότητα της Κύπρου στοιχείων από τη σύγχρονη έρευνα. Συνεργαζόταν στενά με ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς που ασχολούνταν με την Εκπαίδευση και συχνά διευθετούσε τη μετάκληση εμπειρογνομόνων (κυρίως της UNESCO). Ενώ ήταν υπέρμαχος των ελληνοχριστιανικών ιδεωδών και προσηλωμένος στην εθνική αποστολή του σχολείου, επέμεινε στον καταρτισμό ενός προγραμματισμού της Εκπαίδευσης στη βάση σοβαρών ερευνητικών δεδομένων, σχετικών με την κοινωνική δομή και τις οικονομικές προοπτικές της Κύπρου. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Στ', Τεύχος 26, Οκτώβριος 1964, σ. 14-28.

²⁴⁷ *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Θ', Τεύχος 2-3, Δεκέμβριος 1968-Μάρτιος 1969, σ.3-7

²⁴⁸ Στο ίδιο και στο *Κυπριακή Εκπαίδευση*, Έτος Θ', Τεύχος 4-5, Απρίλιος-Ιούνιος 1969, σ. 1-2. Αξιοσημείωτο το γεγονός ότι διευκρινίζει πως, τυχόν αύξηση του ποσοστού του ΑΕΠ για την Εκπαίδευση με επιβολή επιπλέον φορολογιών, θα αποτελούσε υπόσκαψη του στόχου του εκδημοκρατισμού.

ανοιχτή²⁴⁹. (Γ) Την ενίσχυση της σύνδεσης του σχολείου με την κοινωνία, μέσω της ευρύτερης συνεργασίας με τους γονείς και τους μαθητές²⁵⁰. (Δ) Τη διαρκή επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και την εισαγωγή σύγχρονων μεθόδων και μέσων διδασκαλίας.

Στις 30 Ιουνίου 1970, ο Κ. Σπυριδάκις υπέβαλε την παραίτησή του από τη θέση του Υπουργού Παιδείας. Οι λόγοι της παραίτησης, μπορούν να αναζητηθούν στην απουσία στήριξης των πολιτικών του από το Υπουργικό Συμβούλιο. Επίσημως, έγινε αναφορά σε λόγους υγείας.

Πριν την παραίτησή του, είχαν ήδη δρομολογηθεί ή είχαν αρχίσει να ωριμάζουν αρκετοί από τους στόχους του. Οι περισσότεροι υλοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970. Αυτό αφορούσε, όχι μόνο την Εκπαιδευτική Πολιτική, αλλά και θεσμούς που σχετίζονταν με την πολιτιστική ανάπτυξη της Κύπρου. Τέτοιοι ήταν η ίδρυση κρατικής βιβλιοθήκης, κρατικού θεάτρου, ορχήστρας και πινακοθήκης. Η προεργασία που έγινε από το Υ.Π. και οι προσπάθειές του να ενταχθούν στα πενταετή προγράμματα αναπτύξεως, άνοιξαν το δρόμο για τις διαδικασίες προώθησης των θεσμών αυτών²⁵¹.

Η απαλλαγή του Κ. Σπυριδάκι από την επίσημη θέση του υπουργού, τον απελευθέρωσε εν πολλοίς από την υποχρέωση να εκθέτει κατά τρόπο συγκρατημένο τις απόψεις και εκτιμήσεις του. Αυτό έγινε ιδιαίτερα αισθητό στο θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο, αλλά και στο Κυπριακό. Η χαρακτηριστική διεισδυτικότητά του στην ανάλυση των πολιτικών εξελίξεων είχε τώρα τη δυνατότητα να συνοδεύεται και από κριτική για τους χειρισμούς. Ήταν έντονα επικριτικός κατά «του αλλοπρόσαλλου των εθνικών επιδιώξεών μας, των συνεχώς μεταβαλλομένων»²⁵². Η παραίτηση του Κ. Σπυριδάκι αποφόρτισε και τις εντάσεις που συγκεντρώνονταν γύρω από το πρόσωπό του. Πολύ σύντομα περιβλήθηκε με τον καθολικό σεβασμό για την επί δεκαετίες συνεισφορά του στην εκπαιδευτική και ευρύτερη ζωή της Κύπρου. Αυτό κατέστησε αναμενόμενη την πρωτοβουλία του Προέδρου Μακαρίου να τον τιμήσει, ένα χρόνο μετά, με την ύψιστη διάκριση της Εκκλησίας της Κύπρου, το Χρυσό Μετάλλιο του Αποστόλου Βαρνάβα²⁵³.

²⁴⁹ Βλέπε το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

²⁵⁰ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Θ', Τεύχος 4-5, Απρίλιος-Ιούνιος 1969, σ. 1-2

²⁵¹ Κ.Α. Ε14/351/24-25 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Σημείωμα Υπουργού – 4 Ιανουαρίου 1967»

²⁵² *Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης*, Τεύχος 19-20, Ιούλιος-Αύγουστο 1971, σ. 292. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, η απελευθέρωση αυτή του λόγου του Κ. Σπυριδάκι, αποκάλυψε και μια επιστροφή κατά έμμοιο τρόπο στους φόβους για απώλεια της ελληνικότητας της Κύπρου (με υπαιτιότητα συγκεκριμένων πολιτικών δυνάμεων της Κύπρου) και στην επιθυμία να παραμείνει ζωντανός ο προσανατολισμός προς την Ένωση (βλέπε διαλέξεις, ομιλίες και κείμενά του στο *Μελέται, διαλέξεις, λόγοι, άρθρα* και στην *Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης*).

²⁵³ *Φιλελεύθερος*, 22 Μαΐου 1971

Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι η παραίτησή του συνέπεσε με τον μερικό ανασχηματισμό της Κυβέρνησης Μακαρίου. Συνολικά αντικαταστάθηκαν 6 υπουργοί. Σ' αυτούς περιλαμβανόταν και ο Τ. Παπαδόπουλος, ο οποίος οικειοθελώς επέλεξε την κομματική-βουλευτική σταδιοδρομία. Το νέο υπουργικό συμβούλιο χαρακτηρίστηκε ως πιο ομοιογενές, αναδίδοντας ένα πιο «τεχνοκρατικό» και «εκσυγχρονιστικό» άρωμα²⁵⁴. Κατά κάποιον τρόπο, αντικατόπτριζε το τέλος μιας εποχής και την έναρξη μιας άλλης. Η νέα εποχή ήταν λιγότερο δεκτική στον ηγετικό ρόλο ιδιοσυγκρασιών όπως εκείνη του Κ. Σπυριδάκι.

III. Ο Φρίξος Πετρίδης [1915 - 1998]

(Α) Η προσωπικότητα

Υπήρξε σημαντικός παράγοντας της Εκπαίδευσης και της πολιτικής ζωής της Κύπρου. Ήταν στενά συνδεδεμένος με το Παγκύπριο Γυμνάσιο, το οποίο διέτρεξε ως μαθητής, καθηγητής και Διευθυντής, επιστρέφοντας και πάλι σ' αυτό ως καθηγητής, μετά την παραίτησή του από υπουργός Παιδείας²⁵⁵. Την ίδια στιγμή ήταν γνωστός για την ευρύτητα των ενδιαφερόντων του: Ενώ η Εκπαίδευση ήταν στον πυρήνα της μέριμνάς του σε όλη του τη ζωή, ασχολήθηκε συστηματικά και με άλλους τομείς, όπως η αθλητική διοίκηση, ο χώρος των ΜΜΕ και η επιτελική ανάπτυξη του τουρισμού. Διατήρησε έντονο ενδιαφέρον για την πολιτική ζωή, διαμορφώνοντας και διατυπώνοντας με πάθος άποψη για τις εκάστοτε πολιτικές εξελίξεις, στην Κύπρο, στην Ελλάδα και στη διεθνή σκηνή.

Μετέβη στην Αθήνα για σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή, παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Έζησε εκεί καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου και της κατοχής. Αυτή την περίοδο άρχισαν να εμφανίζονται τα σοβαρά προβλήματα υγείας που τον ταλαιπώρησαν μέχρι το τέλος της ζωής του. Με την ολοκλήρωση των σπουδών του και την απελευθέρωση της Ελλάδας, επέστρεψε στην Κύπρο το 1945, οπότε και διορίστηκε καθηγητής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Δίδασκε κυρίως Ιστορία και Αρχαία Ελληνικά. Το 1956 προήχθη σε Βοηθό Διευθυντή και το 1962 σε Διευθυντή του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Την 1^η Ιουλίου 1970 διορίστηκε Υπουργός Παιδείας, θέση στην οποία παρέμεινε για δύο χρόνια. Στη Διεύθυνση

²⁵⁴ Φιλελεύθερος, 30 Ιουνίου 1970

²⁵⁵ Είναι χαρακτηριστικό της ιδιοσυγκρασίας του Φρ. Πετρίδη, το γεγονός ότι αμέσως μετά την παραίτησή του από Υπουργός Παιδείας, ζήτησε και έλαβε απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για κατ' εξαίρεση διορισμό του ως καθηγητή στο Παγκύπριο Γυμνάσιο (χωρίς δικαίωμα προαγωγών), γιατί όπως αιτιολογούσε ο ίδιος: «Εγώ είμαι πάνω απ' όλα δάσκαλος» [Αυτήκοη μαρτυρία του γράφοντος - Ιούνιος 1977].

του Π.Γ. τον διαδέχθηκε ένας συνεργάτης του, ο Χρύσανθος Κυπριανού²⁵⁶.

Οδηγήθηκε στην παραίτηση από τη θέση του υπουργού, μετά από απαίτηση του καθεστώτος των συνταγματαρχών στην Αθήνα²⁵⁷. Είχε περιληφθεί σε έναν ανεπίσημο κατάλογο ανεπιθυμητών για το δικτατορικό καθεστώς υπουργών, τους οποίους η Αθήνα απαίτησε από τον Μακάριο να απομακρύνει. Αυτό έγινε με έναν ευρύ ανασχηματισμό τον Ιούνιο του 1972²⁵⁸. Ως βασικοί λόγοι της απαίτησης των συνταγματαρχών για απομάκρυνση του Φρ. Πετρίδη, καταγράφονται η καχυποψία απέναντί του λόγω των απόψεων που εξέφραζε για τις εκπαιδευτικές σχέσεις της Κύπρου με την Ελλάδα, πριν την υπουργοποίησή του²⁵⁹, καθώς και οι έντονες διαφωνίες στο θέμα της πολιτικής που θα εφαρμοζόταν στα σχολεία της παροικίας στη Βρετανία²⁶⁰.

Κατά την περίοδο 1960-1970, ήταν επίσης πρόεδρος του Δ.Σ. του Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ - Ραδιόφωνο και Τηλεόραση). Μετά την παραίτησή του από Υπουργός Παιδείας, διορίστηκε ως πρόεδρος του Δ.Σ. του Κυπριακού Οργανισμού Τουρισμού (ΚΟΤ), τον Οκτώβριο του 1972²⁶¹. Σε αυτή τη θέση υπηρέτησε για 11 χρόνια. Δίδασκε παράλληλα στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, μέχρι τη σοβαρή επιδείνωση της υγείας του (1972-1985)²⁶².

²⁵⁶ Χρύσανθος Κυπριανού: Φιλολόγος και συνεργάτης του Φρίξου Πετρίδη στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Διετέλεσε στέλεχος της ΟΕΛΜΕΚ και Διευθυντής του Γυμνασίου Λαπήθου και του Π.Γ.. Το 1972 προήχθη σε επιθεωρητή. Υπηρέτησε και στήριξε τις ιδέες του προκατόχου του στο Π.Γ., για την Εκπαίδευση γενικά και για την οργάνωση των σχολικών μονάδων. Παρακολουθούσε τις διεθνείς εξελίξεις και συζητήσεις για εκπαιδευτικά και παιδαγωγικά ζητήματα. Εισήγαγε σε πειραματική βάση μεθόδους συνεργατικής μάθησης στο Π.Γ.. Επιδίωκε το συνδυασμό των επιτευγμάτων της επιστήμης και της τεχνολογίας στη διδακτική πράξη, με την τόνωση του «φρονηματιστικού» της χαρακτήρα (ρόλο που απέδιδε κυρίως στο μάθημα της Ιστορίας). Ο λόγος του ήταν έντονα επηρεασμένος από το προσωπικό ύφος του Φρίξου Πετρίδη, παρά το γεγονός ότι σε κάποια θέματα δεν ακολούθησε τη δική του πολιτική (με κυριότερο εκείνο του σχηματισμού τμημάτων ομοιογενούς επίδοσης, μέτρο που κατέργησε με την ανάληψη της Διεύθυνσης στο Π.Γ.). Έδωσε έμφαση στην πρωινή λειτουργία του σχολείου και στο διδακτικό σκέλος, καταργώντας θεσμούς που θεωρούσε ότι συνιστούσαν δαπάνη χρόνου και δυνάμεων για τους μαθητές (μαθητικό θέατρο), ή έτειναν να αποπροσανατολίσουν τους νέους από την κύρια υποχρέωση της μελέτης των μαθημάτων τους (απογευματινές δραστηριότητες). Αντιμετώπισε την πολιτική ανωμαλία που αναστάτωσε έντονα τη λειτουργία των σχολείων το 1972, καθώς και την πολυήμερη απεργία της ΟΕΛΜΕΚ, η οποία κράτησε κλειστά τα σχολεία ολόκληρο το Μάιο του 1972. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον *Επετηρίς του σχολικού έτους 1970-1971*, Λευκωσία 1971, σ. 3-43 και Παγκύπριον Γυμνάσιον *Επετηρίς του σχολικού έτους 1971-1972*, Λευκωσία 1972, σ. 3-29.

²⁵⁷ Περσιάνης, Π. «Ο Παιδαγωγός Φρίξος Πετρίδης», στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, *Φιλολογικό Μνημόσυνο Φρίξου Πετρίδη*, Λευκωσία 1999, σ. 37 και Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 4.

²⁵⁸ Η κυβέρνηση των συνταγματαρχών είχε επιβάλει, ένα μήνα πριν, την άμεση παραίτηση του υπουργού Εξωτερικών Σπύρου Κυπριανού. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 6 Μαΐου 1972 και 7 Ιουνίου 1972.

²⁵⁹ Συνέντευξη Τάκη Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 10.

²⁶⁰ Karagiorgos, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 51

²⁶¹ *Φιλελεύθερος*, 20 Οκτωβρίου 1972

²⁶² Παγκύπριο Γυμνάσιο, *Φιλολογικό Μνημόσυνο Φρίξου Πετρίδη*, Λευκωσία 1999, σ. 4-5. Τα προβλήματα υγείας που ξεκίνησαν από την περίοδο της κατοχής στην Ελλάδα, επιδεινώθηκαν παραμονές της Ανεξαρτησίας. Η εισπνοή χημικών που είχαν ριφθεί από βρετανικές αστυνομικές δυνάμεις κατά τη διάρκεια μαθητικής διαδήλωσης έξω από το Παγκύπριο Γυμνάσιο, του κόστισε την οριστική απώλεια του δεξιού του πνεύμονα.

Κατά τη διάρκεια του ανταποικιακού αγώνα 1955-59, υπήρξε μέλος της ΕΟΚΑ. Ήταν εκ των βασικών συμβούλων του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στους χειρισμούς του κατά την περίοδο. «Ως σύμβουλος υψηλά ισταμένων προσώπων, κατηύθυνε από το παρασκήνιο πολλά της πολιτικής και εθνικής μας ζωής»²⁶³.

Παρά τη μη αστική του καταγωγή – καταγόταν από το χωριό Βώνη της επαρχίας Κερύνειας – κινούνταν με περισσή άνεση στους χώρους της αστικής τάξης της Λευκωσίας, όπου ήταν ιδιαίτερα αποδεκτός και αγαπητός²⁶⁴. Κατά τον Νίκο Παναγιώτου, ο Φρίξος Πετρίδης ξεχώριζε επειδή «δεν ήταν ο άνθρωπος του σπουδαστηρίου, αλλά της ζωής πραγματικότητας... Ενδιαφερόταν για την πολιτική πράξη και στάθηκε δίπλα σε ηγετικά πρόσωπα της πολιτικής – ξεκινώντας από τον Μακάριο – τα οποία εκτιμούσαν και σέβονταν τις απόψεις του κι επεδίωκαν να ακούν τις συμβουλές του»²⁶⁵. Ο εξωστρεφής του χαρακτήρας, το καυστικό του χιούμορ – διαρκώς παρόν, ακόμη και σε δύσκολες στιγμές – το πάθος με το οποίο εκφραζόταν για πολιτικά και γενικότερα ζητήματα, τον αντιδιέστελλαν ως προσωπικότητα από την ενδοστρεφή και αυστηρή φυσιογνωμία του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι.

Σημαντικό ρόλο στο να γίνεται αποδεκτός στην ευρύτερη κοινωνία, διαδραμάτιζε και η ενασχόλησή του με πολλά αντικείμενα, παράλληλα με την Εκπαίδευση. Ιδιαίτερα η για μια δεκαετία θητεία του στην προεδρία του ΔΣ του ΡΙΚ, του προσέδιδε κύρος και δημοσιότητα. Αρκεί να λεχθεί ότι, ενώ ήταν υφιστάμενος του Κ. Σπυριδάκι ως εκπαιδευτικός, από τη θέση του προέδρου του ΔΣ του ΡΙΚ είχε τη δυνατότητα να απευθύνεται σ' αυτόν ως ίσος προς ίσον, στις συσκέψεις της ΕΚΣΚ ή του Υ.Π. με το ΡΙΚ, ή στην αλληλογραφία μεταξύ των δυο φορέων. Από τη θέση αυτή συνέβαλε τα μέγιστα στην προώθηση εκπαιδευτικών στόχων, όπως ήταν η καθιέρωση της Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης και η προβολή του έργου των σχολείων. Επί μία δεκαετία διηύθυνε ο ίδιος ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα με εξαιρετικά υψηλή θεαματικότητα («Απαντήστε παιδιά» και αργότερα «Με τα παιδιά»), στο οποίο ανταγωνίζονταν μαθητές-εκπρόσωποι δημοτικών σχολείων σε διαγωνισμό γνώσεων. Η δημοτικότητά του μέσω του προγράμματος ήταν κάτι που ενοχλούσε ιδιαίτερα τον Κ. Σπυριδάκι, γι' αυτό και είχε θέσει επανειλημμένα, προφορικά και γραπτώς, θέμα διακοπής της εκπομπής αυτής²⁶⁶. Την εκπομπή

²⁶³ Στο ίδιο, σ. 6

²⁶⁴ Ιδιαίτερα στο νεόδμητο τμήμα της, το οποίο είχε προκύψει από το χώρο των ηγετικών στελεχών της ΕΟΚΑ. Κατά τη δεκαετία του 1960, θεωρούνταν ότι αποτελούσε μια από τις βασικές προσωπικότητες του κύκλου των υπουργών Πολύκαρπου Γιωρκάτζη και Τάσσου Παπαδόπουλου. Βλέπε Δρουσιώτης, Μ. *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 1998, σ. 387-391.

²⁶⁵ Παναγιώτου, Ν. «Ο δάσκαλός μου Φρίξος Πετρίδης», στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, *Φιλολογικό Μνημόσυνο Φρίξου Πετρίδη*, Λευκωσία 1999, σ. 24-25

²⁶⁶ Κ.Α. Ε14/396 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις» και Κ.Α. Ε14/396/96 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις – Σημείωμα Υπουργού προς Γενικόν Διευθυντήν – 7 Φεβρουαρίου 1967». Ο Κ. Σπυριδάκις επέμενε ότι με αυτή την εκπομπή η

συνέχισε και κατά τη διάρκεια της υπουργίας του. Η πολύ μεγάλη απήχηση της δεν ήταν πάντα χωρίς αρνητικές συνέπειες. Το Μάιο του 1971, η ΠΟΕΔ πραγματοποίησε στάση εργασίας. Η αιτία ήταν κάποιες αναφορές του Φρ. Πετρίδη στους εκπαιδευτικούς Δημοτικής, κατά τη διάρκεια της εκπομπής, τις οποίες η οργάνωση θεώρησε υποτιμητικές²⁶⁷.

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο ήταν ιδιαίτερα αποδεχτός και οι απόψεις του γίνονταν σεβαστές ανεξαρτήτως διαφωνιών, ήταν το έντονο πάθος με το οποίο εκφραζόταν. Ιδιαίτερα όταν βρισκόταν απέναντι σε ανθρώπινες στιγμές, ή μπροστά σε ανθρώπους που υπερέβαιναν το αναμενόμενο με βάση την τάξη ή τις δυνατότητές τους. Σε πολλές τέτοιες περιπτώσεις επέτρεπε στην ευαισθησία του να αναδυθεί.

Γενικά ήταν ο άνθρωπος που πάντα τον συγκινούσε η ανθρωπιά και η ανθρώπινη διάσταση, αλλά και οι περιπτώσεις των ανθρώπων που υπερέβαιναν τη μοίρα. Θαύμαζε όσους, διαρρηγνύοντας το καθεστώς, το βολικό και το αναμενόμενο, έκαναν πράξεις που στρέφονταν προς τα έξω, προς την κοινωνία και για την κοινωνία²⁶⁸. Πίστευε στα ελληνικά και χριστιανικά ιδεώδη, έδιδε όμως πάντα ένα ιδιαίτερο περιεχόμενο σ' αυτά, υπερτονίζοντας τη διάσταση της αλληλεγγύης και της αφοσίωσης του ατόμου στο καλό του συνόλου²⁶⁹.

Η παρουσία και ο λόγος του, συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό να διατηρηθεί, καθ' όλη τη δεκαετία του 1960, η σημαντική θέση που η Εκπαίδευση κατείχε στις αντιλήψεις της ελληνοκυπριακής κοινωνίας. Λόγω του κοινωνικού και πολιτικού του κύρους, οι απόψεις του για τον κεντρικό ρόλο της Εκπαίδευσης ήταν από τους καταλυτικότερους παράγοντες για την ανανέωση της ιδεοτυπικής πρωτοκαθεδρίας της, κατά την πρώτη δεκαετία της Ανεξαρτησίας²⁷⁰.

Εκπαίδευση τίθεται «εις την υπηρεσίαν του ΠΙΚ», αντί να συμβαίνει το αντίθετο.

²⁶⁷ Φιλελεύθερος, 4 και 5 Μαΐου 1971

²⁶⁸ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 4-5: Σε μια σεμνή τελετή για τα εγκαίνια της αίθουσας συσσιτίου του Παγκυπρίου Γυμνασίου (21 Ιανουαρίου 1965), η ομιλία του εξελίχθηκε σε ένα ξέσπασμα ευγνωμοσύνης και θαυμασμού στο πρόσωπο του υπερήλικα βιοπαλαιστή Ευριπίδη Μανδηλάρη, ο οποίος είχε δωρίσει στο σχολείο τις οικονομίες του, προκειμένου να οικοδομηθεί η αίθουσα. Βλέπε σχετικά και Κ.Α. Ε10/2/505-513 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 28^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 22.6.1962» [Δεύτερη Σύνοδος], σ. 513.

²⁶⁹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 6-7: Η συγκεκριμένη ομιλία του στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών, αποτέλεσε ένα συμπυκνωμένο δείγμα αυτής του της προσέγγισης.

²⁷⁰ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 20. Σε μια από τις πιο συμπυκνωμένες ίσως σχετικές αναφορές του σημειώνει: Ο ελληνικός κόσμος έχει ακόμη μεγαλύτερες προσδοκίες από την παιδεία σήμερα, διότι «το ολιγάριθμον του έθνους και η στενότης του πτωχού ελληνικού χώρου δεν επιτρέπουσιν ελπίδας προς εξασφάλισιν βίου εν ευημερία και δημιουργίαν νεοελληνικού πολιτισμού επί δεδομένων άλλων ειμή επί της πνευματικής αναπτύξεως εις τον υπέρτατον δυνατόν βαθμόν του εθνικού συνόλου, πράγμα που επιτυγχάνεται μόνον διά καλώς λειτουργούσης και συνεχώς επί τα βελτίω εξελισσομένης εκπαιδεύσεως εις όλας αυτής τας βαθμίδας, μορφάς και ειδικότητας».

(B) Το ιδεολογικό στίγμα, οι θέσεις και οι Εκπαιδευτικοί προσανατολισμοί κατά την πρώτη περίοδο

Ο Φρίξος Πετρίδης χαρακτηριζόταν από συνεργάτες του και μελετητές ως ελληνολάτρης και ως ένας «γνήσιος Έλληνας πατριώτης»²⁷¹. Όμως, αμέσως μετά την Ανεξαρτησία διαμόρφωσε την άποψη ότι η Κύπρος θα έπρεπε να αποτελέσει ένα πρωτοποριακό τμήμα του ελληνικού κόσμου²⁷². Είχε τις βάσεις και τις δυνατότητες, ιδιαίτερα στο χώρο της Εκπαίδευσης, όχι να ακολουθεί αλλά να «σύρει» τον υπόλοιπο ελληνισμό προς την πρόοδο. Αυτή η θέση δύσκολα γινόταν κατανοητή τότε. Τον έφερνε αυτόματα σε σύγκρουση με όσους Ελληνοκύπριους θεωρούσαν επικίνδυνη την όποια απόκλιση του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος από εκείνο που εκάστοτε εφαρμοζόταν στην Ελλάδα²⁷³. Η δημόσια διατύπωση των απόψεών του πήρε σχεδόν εξαρχής χαρακτήρα αντιπαράθεσης με τον Κ. Σπυριδάκι. Πράγμα που έδινε την εντύπωση ότι ευθυγραμμίζοταν με το πνεύμα της κριτικής των Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη κατά της ακολουθούμενης Εκπαιδευτικής Πολιτικής²⁷⁴.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με τον Κ. Σπυριδάκι, ο Φρίξος Πετρίδης δεν άφησε συγγραφικό έργο, μέσα από το οποίο να είναι δυνατή η ανίχνευση των απόψεών του. Βασική πηγή από την οποία αντλούνται στοιχεία για τις απόψεις του, είναι οι ομιλίες του και κυρίως οι ετήσιες λογοδοσίες του από τη θέση του Διευθυντή του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Κάθε χρόνο, κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο Ιουλίου, πραγματοποιούνταν η τελετή αποφοίτησης, η οποία επί εποχής του θεωρούνταν ως το κορυφαίο εκπαιδευτικό γεγονός της χρονιάς²⁷⁵. Παρόντες ήταν πάντα πολλά μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, συχνά ο ίδιος ο Πρόεδρος Μακάριος, καθώς και η ελίτ του πνευματικού και οικονομικού κόσμου. Κατά τη διάρκεια της εκφώνησης της μακροσκελούς λογοδοσίας του, ο Φρ. Πετρίδης ανέπτυξε απόψεις για ζητήματα ευρύτερου ενδιαφέροντος (με σαφείς αναφορές σε πολιτικά,

²⁷¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 26

²⁷² Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 30-31

²⁷³ Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, ό.π., σ. 201-202, Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 22, 101-106.

²⁷⁴ Χαρακτηριστικό της σχέσης των δύο ανδρών υπήρξε το γεγονός ότι, όταν οι διαφωνίες τους για την Εκπαιδευτική Πολιτική κορυφώθηκαν το 1967-68 (και πήραν έντονα δημόσιο χαρακτήρα μέσα από τις στήλες του Τύπου), το Υπουργείο Παιδείας πήρε αποφάσεις που τιμωρούσαν το σχολείο στο οποίο ήταν Διευθυντής ο Φρ. Πετρίδης: Απορρόφησε από τα έσοδα του Παγκυπρίου Γυμνασίου ένα σημαντικό μέρος, για την κάλυψη αναγκών άλλων σχολείων (ενώ το ίδιο το Π.Γ. είχε σοβαρές ανάγκες), δεν παραχώρησε στο σχολείο μειώσεις ωρών π.χ. για τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό (ενώ για άλλα σχολεία το έκανε), κράτησε το διοικητικό προσωπικό του σε χαμηλά αριθμητικά επίπεδα και απαγόρευσε στο σχολείο την πραγματοποίηση εορτασμών για τα 75χρονά του. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 25, 32-34, 49-50.

²⁷⁵ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 54

κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα) και διατύπωνε κρίσεις και προτάσεις για την Εκπαιδευτική Πολιτική²⁷⁶. Ο λόγος του ανταποκρινόταν σταθερά στο κλασικό τρίπτυχο των ιδιοτήτων που διακρίνουν την εκφορά των ιδεολογιών: Είχε χαρακτήρα περιγραφικό της κατάστασης, δεοντολογικό για τους στόχους και πραξολογικό για τις ατομικές υποχρεώσεις²⁷⁷. Αυτά έδιναν την εικόνα ενός στιβαρού και ολοκληρωμένου λόγου. Το γεγονός προβαλλόταν από τον Τύπο με εκτενή πρωτοσέλιδα ρεπορτάζ. Αυτής της μορφής η παρέμβασή του στα εκπαιδευτικά ζητήματα καταγράφηκε ως μεγαλύτερης βαρύτητας, ακόμη και από τις αποφάσεις που έλαβε κατά το διάστημα της υπουργίας του²⁷⁸.

Η πρώτη κιόλας ιδεολογικοπολιτική παρέμβαση του Φρίξου Πετρίδη, έγινε σημείο αναφοράς και τεκμηριωτική βάση μιας ισχυρής τάσης μέσα στην πολιτική ηγεσία και την κοινωνία. Σε ομιλία του το 1960, επισήμανε την «αντινομία συνειδήσεως» που βίωναν οι Ελληνοκύπριοι μετά την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους: Από τη μια το ιδανικό της Ένωσης έμεινε ανεκπλήρωτο, αλλά εξακολουθούσε να είναι ζωντανό και απαραίτητο για την εθνική τους επιβίωση. Από την άλλη, το καθεστώς που εγκαθίδρυσαν οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, ήταν μια απτή πραγματικότητα που καθόριζε την καθημερινότητα. Κατέθεσε τη θέση ότι, η μόνη διέξοδος για άρση της αντινομίας, είναι η πάλη για ένα ευημερούν, ισχυρό και ειρηνικό κράτος, από την αξιοποίηση των μηχανισμών του οποίου θα μπορεί συστηματικά να ενισχύεται το ιδεώδες της Ένωσης, καθώς και οι προοπτικές επίτευξής της²⁷⁹.

Η θέση αυτή αποτέλεσε οδηγό και για τις απόψεις του επί του εκπαιδευτικού ζητήματος. Φαινόταν όλο και πιο βάσιμη, όταν τα προβλήματα και οι παλινδρομήσεις στο Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας κορυφώθηκαν, προϊούσης της δεκαετίας του 1960. Έτσι, όταν πια θα καταλάβει τη θέση του υπουργού Παιδείας, θα θέσει δημόσια και ευθέως το στόχο της στενής συνεργασίας ανάμεσα στα υπουργεία Παιδείας των δύο χωρών, στη βάση όμως μιας ισότιμης σχέσης και με σκοπό τη συνδιαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής²⁸⁰.

Δεν έμενε, όμως, ανεπηρέαστος και από τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις. Όποτε το δίλημμα ήταν «εθνικά ιδεώδη ή Αριστερά», η επιλογή του ήταν σαφής²⁸¹. Όπως σαφής ήταν

²⁷⁶ Αυτές οι εκτενείς ομιλίες αποτελούσαν το σημαντικότερο τμήμα της επετηρίδας που εξέδιδε το Παγκύπριο Γυμνάσιο.

²⁷⁷ Λέκκας, Π.Ε. *Η εθνικιστική ιδεολογία*, Γ' έκδοση, Κατάρτι 2006, σ. 37-46

²⁷⁸ Περισιάνης, Π. «Ο Παιδαγωγός Φρίξος Πετρίδης», ό.π., σ. 37-38

²⁷⁹ Ομιλία στη λέσχη «Ολυμπιάδα», την 1^η Απριλίου 1960

²⁸⁰ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 54-56

²⁸¹ Η αμοιβαία επιφυλακτικότητα μεταξύ Φρ. Πετρίδη και ΑΚΕΛ παρέμεινε σταθερή σε όλη τη διάρκεια της δημόσιας παρουσίας του. Το 1965, κατά τη διάρκεια συνέντευξης Τύπου υπό την ιδιότητά του ως πρόεδρος του Δ.Σ. του ΡΙΚ, δέχθηκε έντονες επικρίσεις από δημοσιογράφο της εφημερίδας *Χαραυγή*. Ο συντάκτης θεωρούσε τον Φρ. Πετρίδη υπεύθυνο για το γεγονός ότι, ο κρατικός ραδιοτηλεοπτικός σταθμός, μονίμως δεν πρόβαλλε καμιά δραστηριότητα, είτε του ΑΚΕΛ, είτε οργανώσεων που θεωρούνταν ότι σχετίζονταν μαζί του. Βλέπε *Χαραυγή*, 24 Οκτωβρίου 1965.

και η θέση του πως η ευημερία της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας δε σήμαινε σε καμιά περίπτωση εγκατάλειψη του στόχου της Ένωσης²⁸². Ούτε και ότι ο σεβασμός προς τους θεσμούς της σήμαινε πρόταξη της ανεξαρτησίας έναντι των εθνικών ιδανικών²⁸³.

Η παρουσία του στη θέση του Διευθυντή στο θεωρούμενο ως το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Κύπρου, του έδωσε την ευκαιρία να εφαρμόσει εκπαιδευτικές πολιτικές ευθυγραμμισμένες με τις απόψεις του²⁸⁴. Με τη διοργάνωση μαθητικών εκδρομών στο Ισραήλ και στο Λίβανο, εμφανίστηκε να υιοθετεί την πολιτική της αξιοποίησης των δυνατοτήτων που παρείχε η Ανεξαρτησία για άνοιγμα προς τις χώρες της περιοχής και αξιοποίηση της γεωγραφικής θέσης της Κύπρου. Το άνοιγμα του σχολείου προς νέες δραστηριότητες και πεδία άγγιξε και άλλους τομείς: Τόνωσε τους παραδοσιακούς θεσμούς του σχολείου, όπως διοργάνωση αθλητικών αγώνων, μαθητική θεατρική παράσταση, εκδηλώσεις, έρανοι²⁸⁵. Επιπλέον, το σχολείο διοργάνωνε μετά από παρότρυνσή του σειρές διαλέξεων υψηλού επιπέδου. Η τακτική αυτή έτυχε μίμησης τα επόμενα χρόνια και από άλλα Γυμνάσια, ακόμη και από περιφερειακά²⁸⁶. Επίσης, ο Φρ. Πετρίδης έθεσε σε νέα βάση την

²⁸² Μια θέση που τον διαφοροποιούσε πλήρως από τον Κ. Σπυριδάκι: Ο Φρ. Πετρίδης θεωρούσε την ευημερία της Κυπριακής Δημοκρατίας και των θεσμών της ως όχημα για επίτευξη του απώτερου στόχου, της Ένωσης. Η υπερβατική κυριαρχία του εθνικού ιδανικού δεν εξαρτάτο, κατά την άποψή του, από την καθημερινότητα και τις επιμέρους επιλογές. Αντίθετα, ο Κ. Σπυριδάκις πίστευε πως η τόνωση των ανεξάρτητων θεσμών της Κ.Δ., χωρίς παράλληλη και διαρκή μέριμνα για ταύτιση με την Ελλάδα σε όλα τα κατά το δυνατόν επίπεδα, ισοδυναμούσε με κίνδυνο σταδιακής αποδυνάμωσης του εθνικού και ελληνοκεντρικού προσανατολισμού.

²⁸³ Σε μια από τις πρώτες του ομιλίες προς τους μαθητές ως Διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου – σε περίοδο κατά την οποία άρχιζε να υποχωρεί ο ενθουσιασμός από την ίδρυση της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας και να αναδύονται οι διακοινοτικές αντιπαραθέσεις – έδωσε το στίγμα της τοποθέτησής του έναντι των πολιτικών εξελίξεων και των προοπτικών: «[Μιλώντας για τον αγώνα 1955-9]... αγώνα επικόν του οποίου το τέρμα δεν εσαλπίσθη ακόμη κι ούτε η σημαία υπεστάλη. Διότι οι εθνικοί αγώνες χάριν εθνικών ιδεωδών τερματίζονται μόνον, όταν πραγματοποιούνται πλήρως οι εθνικοί πόθοι και τα εθνικά όνειρα και επικρατεί η ηθική και το δίκαιον... και μη καταδεχθείτε ποτέ να υποκαταστήσετε εν τη καρδιά αυτήν την σημαίαν [την ελληνική] και τα συμβολιζόμενα υπ' αυτής ιδεώδη από οιαδήποτε άλλη ερυθράν [της Αριστεράς] ή χρυσιζούσαν [της Κυπριακής Δημοκρατίας], διότι τότε θα έχετε προδώσει αισχρότατα και το έθνος και τον εαυτόν σας». Βλέπε *Μαθητική Εστία* [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος ΙΓ', Τεύχος 33, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1962, σ. 1.

²⁸⁴ Κ.Α. Ε10/14/129 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 3^η Ημερομηνίας 23. 8. 1962» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. (Ο διορισμός του Φρ. Πετρίδη στη θέση του Διευθυντή του Π.Γ. με ειδική απόφαση).

²⁸⁵ Η ετήσια μαθητική θεατρική παράσταση του Παγκυπρίου Γυμνασίου εξελίχθηκε επί Φρ. Πετρίδη σε σημαντικό πολιτιστικό γεγονός. Ενδεικτικό της αίγλης του σχολείου, ήταν και το γεγονός ότι στη μαθητική παράσταση συμμετείχαν μερικές φορές και επαγγελματίες ηθοποιοί. Το 1968, τέσσερις καταξιωμένοι ηθοποιοί – παλιοί απόφοιτοι του σχολείου – συμμετείχαν σε πρωταγωνιστικούς ρόλους στη μαθητική παράσταση. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 21.

²⁸⁶ Στα περιφερειακά Γυμνάσια, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην επιμορφωτική λειτουργία του σχολείου για το σύνολο της κοινότητας, κυρίως προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Οι μεγαλύτερες επιμορφωτικές ανάγκες των κοινοτήτων της περιφέρειας, παρείχαν σημαντικά περιθώρια. Αξιόλογη θεωρήθηκε η εβδομαδιαία οργάνωση ανοιχτών διαλέξεων σε βραδινές ώρες, που διοργάνωνε για όλη την κοινότητα το Γυμνάσιο Λαπήθου, το 1969-70. Οι διαλέξεις ήταν υψηλού επιπέδου, με μικρό βαθμό εκλαΐκευσης, και συγκέντρωναν το ενδιαφέρον ευρέων στρωμάτων της κοινότητας. Τα κείμενα εκδόθηκαν σε πολύτομη σειρά, υπό την επιμέλεια του Γυμνασιάρχη Χρ. Κυπριανού (Κυπριανού Χρ. [Επιμ.], *Διαλέξεις του Γυμνασίου Λαπήθου*, Λάπηθος 1969-70). Ανάλογη προσπάθεια αναλήφθηκε και από το Β' Γυμνάσιο Μόρφου. Σειρά διαλέξεων και μελετών των εκπαιδευτικών του σχολείου εκδόθηκαν σε σειρά τευχών (Χαμπάκης, Μ. [Επιμ.], *Μελέται καθηγητών*, Έκδοση Β' Γυμνασίου Μόρφου, Λευκωσία 1972).

εξασφάλιση δωρεών και χορηγιών προς εξοπλισμό ειδικών αιθουσών του σχολείου και άνοιξε τις πόρτες του σε πνευματικούς και πολιτιστικούς φορείς για αξιοποίηση των υποδομών του. Έτσι, με εκδηλώσεις εκτός ωρών λειτουργίας του, το σχολείο μετατράπηκε σε ένα είδος πνευματικού και πολιτιστικού κέντρου, ζωντανού καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας²⁸⁷.

Το γεγονός ότι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο υπαγόταν οργανικά η μεγαλύτερη βιβλιοθήκη εκείνης της εποχής, η Σεβέρειος, παρείχε τη δυνατότητα για δημιουργία προγραμμάτων αξιοποίησής της. Επί Φρ. Πετρίδη άρχισε μια παράδοση διοργάνωσης εκθέσεων βιβλίου στη Βιβλιοθήκη αυτή, εκδηλώσεων και εμπλοκής των μαθητών σε διαδικασίες οργάνωσης του πλούτου της και βελτίωσης της λειτουργίας της. Με αφορμή έκθεση βιβλίου για την Ελληνική Επανάσταση του 1821, εγκαινιάστηκε επίσης η διαδικασία θεματικής αποδελτίωσης των βιβλίων (από μαθητές, υπό την καθοδήγηση εκπαιδευτικών). Αυτές οι αποδελτιώσεις εκδίδονταν²⁸⁸.

Ο Φρ. Πετρίδης διοργάνωνε ακόμη επισκέψεις υπουργών ή άλλων παραγόντων στο σχολείο, για πραγματοποίηση θεματικών διαλέξεων²⁸⁹. Την ίδια περίοδο, ανέκυψε μεταξύ του και του Κ. Σπυριδάκι και μια άλλη διαφωνία, που αφορούσε την άποψη του Φρ. Πετρίδη για αυτονομία της Νεοελληνικής από την Αρχαία Ελληνική. Με βάση αυτή τη θέση, πίστευε ότι θα έπρεπε να αφιερώνεται περισσότερος χρόνος για διδασκαλία της Νέας Ελληνικής στο Γυμνάσιο²⁹⁰. Παράλληλα, ο Διευθυντής του Π.Γ. ζητούσε με επιμονή αυξημένους ρυθμούς προσαρμογής της Εκπαίδευσης στις διεθνείς εξελίξεις και επιτεύγματα.

²⁸⁷ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 7-23

²⁸⁸ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Έκθεσις βιβλίων της Σεβερείου Βιβλιοθήκης αναφερομένων εις την Ελληνικήν Επανάστασιν του 1821*, Λευκωσία 1966. Ο διάδοχος του, Χρυσανθος Κυπριανού, θα ανανεώσει αυτή την πρωτοβουλία με βελτιωμένες επανεκδόσεις, αλλά και με νέες εκδόσεις, όπως για τη Λαογραφία (1970) και τον Γ. Σεφέρη (1972).

²⁸⁹ Ανάμεσά τους, η επίσκεψη του υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τάσσου Παπαδόπουλου, ο οποίος έδωσε διάλεξη στους μαθητές των πρώτων τάξεων του Γυμνασίου για την Τεχνική Εκπαίδευση. Επρόκειτο για μια επιλογή που τοποθετούσε τον Φρ. Πετρίδη σε ένα εκ των δύο στρατοπέδων, στην αντιπαράθεση μεταξύ Σπυριδάκι και Παπαδόπουλου. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 13.

²⁹⁰ Ο Φρ. Πετρίδης μίλησε σε εκδήλωση της ΟΧΕΝ – με παρουσία του Προέδρου Μακαρίου – για το εκπαιδευτικό ζήτημα. Η ομιλία αυτή προβλήθηκε ιδιαίτερα από τον Τύπο των επόμενων ημερών. Ο *Φιλελεύθερος* (πρωτοσέλιδο τετράστηλο με μεγάλη φωτογραφία, 5 Ιανουαρίου 1963) παρουσίασε την ομιλία κάτω από τον τίτλο «*Προβάλλει δια την Κύπρον επιτακτική ανάγκη εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων – Το ελληνικόν εκπαιδευτικόν σύστημα είναι πεπαλαιωμένον και τούτο διεπιστώθη υπό πολλών άλλων – Ομιλία του Φρ. Πετρίδη εις την εορτήν της ΟΧΕΝ*». Εκτός των άλλων θεμάτων που έθιξε, ο Φρ. Πετρίδης ανέπτυξε και την άποψη της αυτονομίας και πρωτοκαθεδρίας της Νεοελληνικής έναντι της Αρχαίας, και έκανε λόγο για μετεξέλιξη του Κλασικού Γυμνασίου σε «*Νεοελληνικό Γυμνάσιον*» (με μείωση των ωρών διδασκαλίας της Αρχαίας Ελληνικής και αύξηση εκείνων της Νέας). Ο Κ. Σπυριδάκις, σε ομιλία του λίγες μέρες αργότερα (27 Ιανουαρίου 1963) επέκρινε την άποψη αυτή ως «*αντινομία*» [βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 18, Φεβρουάριος 1963, σ. 49-56]. Επανήλθε μάλιστα με εκτενέστερη αναφορά, σε ειδική επί του θέματος διάλεξή του («*Το Κλασσικόν Γυμνάσιον και αι Νεοελληνικαί Σπουδαί*» - Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 19, Απρίλιος 1963, σ. 101-114). Ο Φρ. Πετρίδης επέμεινε και επανήλθε επίσης στις λογοδοσίες του το 1963-64 και 1964-65. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 20-26 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 30-40.

Με ειδική απόφαση της ΕΚΣΚ, λίγες εβδομάδες μετά το διορισμό του ως Διευθυντή του Π.Γ., ο Φρ. Πετρίδης διορίστηκε επίσης συντονιστής για τα σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης Λευκωσίας. Με αυτό τον τρόπο απέκτησε οιονεί θεσμικό χαρακτήρα η πρωτοκαθεδρία του Π.Γ. και ο λόγος του Διευθυντή του²⁹¹.

Όμως, την ίδια στιγμή, είχε να αντιμετωπίσει πρακτικά προβλήματα που προέκυπταν από αποφάσεις του ΓΕΠ και της ΕΚΣΚ για το σχολείο – αποφάσεις οι οποίες όξυναν τις σχέσεις του με τον Κ. Σπυριδάκι: Με τη δημιουργία νέου Γυμνασίου (Παγκύπριο Γυμνάσιο Κύκκου) και τη συνακόλουθη αλλαγή των εκπαιδευτικών περιφερειών, το νέο αυτό Γυμνάσιο έγινε από τη γέννησή του το σχολείο των αναβαθμισμένων συνοικιών. Ενώ το Παγκύπριο Γυμνάσιο μετατράπηκε μέσα σε ένα χρόνο σε τεράστιο σχολείο, με μαθητές κυρίως από τις φτωχές συνοικίες της πόλης και από την ύπαιθρο²⁹². Η σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού περιόριζε δραστικά τις δυνατότητες για εξωδιδασκτικές δραστηριότητες του σχολείου τα απογεύματα²⁹³. Εξάλλου, οι αποφάσεις της ΕΚΣΚ για εξίσωση και ομοιογενή λειτουργία των σχολείων, αφαίρεσαν από το Π.Γ. σημαντικό μέρος των καταπιστευμάτων από δωρεές, που το συντηρούσαν για χρόνια. Σε μια αποστροφή της λογοδοσίας του, ήταν ιδιαίτερα επικριτικός για τις αποφάσεις αυτές: «Απλώς χρειάζεται να περιβληθεί το Σχολείον με την στοργήν του παρελθόντος και να του δοθώσιν ελευθερία ενεργείας και παιδαγωγικώς καλαί

²⁹¹ Κ.Α Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσεις 67 - Ημερομηνίας 12.9. 1961», σ. 2. Μια σειρά από πειραματικούς θεσμούς και καινοτομίες του σχολείου επί Φρ. Πετρίδη, θα σταθεροποιήσουν το Π.Γ. στη θέση του οδηγού των σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης, αφού οι περισσότερες σταδιακά θα υιοθετηθούν από όλα τα άλλα. Για παράδειγμα, η καθιέρωση ημέρας ελευθέρων δραστηριοτήτων, η καθιέρωση συνεχόμενων δώρων μαθημάτων για περιορισμό των αντικειμένων της ημέρας (βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 37-38), ο σχολικός συνεταιρισμός και το ταμειυτήριο κ.ά. [Η προβολή των συνεταιριστικών δραστηριοτήτων στα σχολεία της Ελλάδας από την *Κυπριακή Εκπαίδευση*, ενέπνευσε τον Φρίξο Πετρίδη. Στις σχετικές αναφορές του κατά τις λογοδοσίες του, το σκεπτικό, η ορολογία και οι επισημάνσεις παραπέμπουν ευθέως σε διαλέξεις της Φωτεινής Τζωρτζάκη του 1959. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 7, Δεκέμβριος 1960, σ. 55-66.]

²⁹² Η σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού κατά το 1962-63: Από συνοικίες της Λευκωσίας 435, από προάστια 682, από χωριά της επαρχίας 1110 (συν 4 από άλλες πόλεις και 5 από την Ελλάδα). Σύνολο 2236. Αριθμός μαθητών κατά τμήμα: 30 – 52. Η κατάσταση διαφοροποιήθηκε την επόμενη σχολική χρονιά (με την απορρόφηση περισσότερων μαθητών από το Γυμνάσιο Κύκκου). Το σύνολο των μαθητών μειώθηκε στους 1912 μαθητές, αυξήθηκε κατά 100 περίπου ο αριθμός των μαθητών από την πόλη, και μειώθηκαν κατά 130 και 300 αντίστοιχα οι προερχόμενοι από τα προάστια και την ύπαιθρο. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 5-6. Με την περαιτέρω λειτουργία του Γυμνασίου Κύκκου και τη λειτουργία της Εμπορικής Σχολής Νεοκλέους από το 1965-66 (που απορρόφησε τον Εμπορικό κλάδο του Π.Γ.), ο μαθητικός πληθυσμός μειώθηκε αισθητά (1579 το 1965-66. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 12 και 1388 το 1967-68 – Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 16).

²⁹³ Έδινε ιδιαίτερη έμφαση στις ουσιαστικές εξωδιδασκτικές δραστηριότητες του σχολείου, το οποίο ανέκαθεν ήθελε να μετατρέψει σε ζωντανό κύτταρο δημιουργικότητας των μαθητών και μετά τη λήξη των μαθημάτων. Για παράδειγμα, μετά από πολλές δυσκολίες και εμπόδια, κατάφερε το 1965-66 να καθιερώσει την ημέρα (αργότερα 3 ημέρες) ελευθέρων δραστηριοτήτων. Μέσα από αυτό το θεσμό ενθαρρύνθηκαν οι ήδη λειτουργούντες όμιλοι των μαθητών να αξιοποιούν τις εγκαταστάσεις του σχολείου και τα απογεύματα. Βλέπε «*Κυπριακή Εκπαίδευσις*», Έτος Ζ', Τεύχος 4-5, Απρίλιος – Ιούνιος 1967, σ. 88-92 (κείμενο Π. Περσιάνη και Χρ. Κυπριανού για το θεσμό και τις επιμέρους δράσεις που τον συνόδευαν) και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 20-22.

συνθήκαι λειτουργίας... τα οποία εστερήθη αστόργως κατά το παρόν... Υπό την δήθεν ισότητα των σχολείων έναντι του νόμου και των εκπαιδευτικών αρχών, το Παγκύπριον Γυμνάσιον απεστερήθη των οικονομικών του πλεονεκτικών πόρων..., παράδοσις πνευματική ενός και ημίσεως αιώνος εξισώθη δια μιάς υπογραφής προς τα χθες αναφυέντα σχολεία, προβαδίζοντα μάλιστα δι' απαραδέκτου νόμου εις την εκλογήν του άνθους των Κυπρίων μαθητών. Το μέχρι χθες ακόμη εκλέγον τους μαθητάς του Σχολείου [το Π.Γ.], μετετρέπη εις τον μαθητικόν Καιάδα της Κύπρου...»²⁹⁴.

Τρεις παράλληλοι παράγοντες δημιουργούσαν στον Φρ. Πετρίδη την αίσθηση του κινδύνου για το μέλλον του δημόσιου σχολείου Μέσης Εκπαίδευσης: (α) Η αξιοποίηση των προβλημάτων του από ιδιωτικά – και ιδιαίτερα από την Αγγλική Σχολή Λευκωσίας – προκειμένου να προσελκύσουν μαθητές. (β) Η απροθυμία των γονέων να εκπληρώσουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις προς ενίσχυση των δημόσιων σχολείων, μέσω της φορολογίας που επέβαλλε η ΕΚΣΚ²⁹⁵. (γ) Η σημαντική αύξηση της δύναμης της Αριστεράς στον μαθητικό πληθυσμό, μεταξύ άλλων και με το κίνητρο των σπουδών με υποτροφία σε χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού. Ο Φρ. Πετρίδης επεσήμαινε με έντονο ύφος τα πιο πάνω και πρότεινε σειρά αλλαγών στο δημόσιο σχολείο, προκειμένου να αντιμετωπιστούν: Ανακοπή της τάσης μερίδας των εκπαιδευτικών να συμπεριφέρονται ως επαγγελματίες αντί ως λειτουργοί και πρόταξη του στόχου για δημιουργία ανθρώπων με «ισχυρόν εθνικόν έρεισμα, ελεύθερον φρόνημα και ανθρωπιάν» (αντί της γνωσιολογικής έμφασης). Για να γίνουν όμως αυτά, συμπλήρωνε, θα έπρεπε ο κάθε διευθυντής «να αφεθή απερίσπαστος εις το κυρίως εκπαιδευτικόν έργον και την διοίκησιν του σχολείου... Προς τούτοις επιβάλλεται και αυτονομία τις εις τα σχολεία... Ισότης έναντι του νόμου δεν σημαίνει ισοπέδωσιν των πάντων και μάλιστα εξίσωσιν προς τα χαμηλότερα. Νοείται βεβαίως ότι πάντα τα σχολεία θα κινώνται επί καθωρισμένης υπό των εκπαιδευτικών αρχών γραμμής, αλλά έκαστον τούτων θα διανύη τον δρόμον του ως οντότης ξεχωριστή και υπό ιδίαν ευθύνην»²⁹⁶.

Περισσότερη ανεξαρτησία από την κεντρική διοίκηση επιθυμούσε και για το λόγο ότι θεωρούσε περισπασμό για τη λειτουργία του σχολείου τους πολλούς εθνικούς και θρησκευτικούς εορτασμούς. Κάθε χρόνο στη λογοδοσία του επεσήμαινε αυτό το ζήτημα.

²⁹⁴ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 15. Ανάλογη διαμαρτυρία περιείχε και η λογοδοσία του της επόμενης χρονιάς (βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 16-17).

²⁹⁵ Κ.Α. Ε10/2/290-308 «Πρακτικά 4^{ης} Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10.10.1961» [Δεύτερη Σύνοδος], σ. 293-303 και Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 19^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 11.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 2-4. Για τα διαδικαστικά προβλήματα χρηματοδότησης της ΕΚΣΚ – και μέσω αυτής των σχολείων – λόγω νομοτεχνικών προβλημάτων και διαφωνιών της ΤΚΣΚ, βλέπε Κ.Α. Ε10/2/336-344 «Πρακτικά 7^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.11.1961» [Δεύτερη Σύνοδος], σ. 339-340.

²⁹⁶ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 17-23

Χαρακτηριστικότερη η σχετική αναφορά του το 1966: «Πανηγυρίζομεν πέραν του δέοντος και εορτάζομεν ως εθνικά εορτάς γεγονότα που δεν έχουν πράγματι τοιαύτην σημασίαν. Ο ελληνισμός έχει πολλούς αγίους και πολλούς ήρωας, που δεν προφθάνη να τους τιμήση...»²⁹⁷. Αυτό εξαρθρώνει το σχολείο, έλεγε, και υποτιμά στη συνείδηση των μαθητών ακόμη και το σκοπό του κάθε εορτασμού. Ζήτησε εορτασμό μόνο των πανελλήνιων εθνικών εορτών και σύντομες ενδοσχολικές αναφορές για τα υπόλοιπα. Επίσης, θεωρούσε επικίνδυνο το εντεινόμενο στοιχείο του ανταγωνισμού (ατομικού και σχολικού) με τις πολλές διασχολικές αθλητικές συναντήσεις, και καλούσε το Υπουργείο να ενθαρρύνει το ήθος και όχι το πνεύμα νίκης πάση θυσία.

(Γ) Η κρίσιμη περίοδος 1964-67 - Εθνικοπολιτικός λόγος και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση

Όπως συνέβαινε και με τους άλλους επιφανείς περί τα εκπαιδευτικά πράγματα, έτσι και ο λόγος του Φρ. Πετρίδη επηρεάστηκε έντονα από τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου 1963-64. Παραμονές της έναρξης των διακοινοτικών συγκρούσεων – σε μια περίοδο πολιτικής έντασης, βομβιστικών επιθέσεων και αναμονής της γενικευμένης έκρηξης ένοπλης βίας – απευθύνθηκε στους μαθητές υπό μορφή εγερτηρίου σαλπίσματος. Σε ομιλία του (1963) στη γιορτή της σημαίας και της επετείου της 28^{ης} Οκτωβρίου, ακολούθησε υψηλούς τόνους όσον αφορά τα εθνικά ιδεώδη και στόχους. Θεωρούσε ότι η νεολαία θα έπρεπε να διαπαιδαγωγείται κατά τρόπο που να καθίσταται έτοιμη ανά πάσα στιγμή να μπει στην πρωτοπορία του εθνικού αγώνα, «ώσπου το νησί μας να γίνει ένα με την Ελλάδα»²⁹⁸. Εξάλλου, στην κατάληξη της λογοδοσίας του για τη σχολική χρονιά 1963-64, απευθυνόμενος στους μαθητές είναι αρκετά σαφής: «Αγωνισθήτε υπέρ ελευθερίας μέχρις αίματος... καταστήσατε την Κύπρον Ελλάδα εις αιώνα αιώνων»²⁹⁹.

Η έναρξη των συγκρούσεων επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία του σχολείου. Από τον Ιανουάριο του 1964 δεν πραγματοποιήθηκαν εξωδιδασκτικές δραστηριότητες,

²⁹⁷ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 23

²⁹⁸ *Μαθητική Εστία* [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος ΙΔ΄, Τεύχος 36, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1963, σ.1

²⁹⁹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 26. Το ύφος, το μεταφυσικό τόνο στις αναφορές στην Ένωση και τα κελεύσματά του προς τους μαθητές για αυτοθυσία, υιοθετούσαν και άλλα στελέχη του σχολείου. Σε ομιλία του προς τους μαθητές, ο Βοηθός Διευθυντής του σχολείου Παναγιώτης Περσιάνης, αναφέρεται στον αγώνα της ΕΟΚΑ και στον συνεχιζόμενο αγώνα για εθνική ολοκλήρωση. Καλεί τους τελειόφοιτους να φανούν αντάξιοι των ηρώων. Ιδιαίτερα σε λίγους μήνες οπότε θα κληθούν «εις τας τιμημένας τάξεις της ηρωικής εθνοφρουράς... Ως φρουροί της πατρίδος, ως υπέρμαχοι της ακεραιότητας και της ελευθερίας της, ως στρατιώται της Ενώσεως». Καταλήγει αναφερόμενος στην ελληνική σημαία και υπογραμμίζοντας: «Προς αυτήν την σημαίαν και μόνον οφείλετε πίστην και αφοσίωσιν και προς ουδεμίαν άλλην». Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 3-4.

απωλέσθηκαν αρκετές διδακτικές περίοδοι, ενώ το σχολείο αντιμετώπισε και κτηριακό πρόβλημα³⁰⁰. Οργανώθηκε, μάλιστα, λόχος μαθητών υπό τη διοίκηση καθηγητών, ο οποίος τέθηκε στη διάθεση των ενόπλων δυνάμεων για εκτέλεση στρατιωτικών αποστολών. Η αυλή του σχολείου καταλήφθηκε σχεδόν ολόκληρη από χαρακώματα και υπόγεια καταφύγια, τα οποία ετοιμάστηκαν εσπευσμένα³⁰¹. Την ίδια στιγμή, παρατηρήθηκε ένα είδος απελευθέρωσης στις εθνικές δραστηριότητες, συγκεντρώσεις και λόγους. Στο πλαίσιο αυτό, υπήρξαν διαδοχικές επισκέψεις του πρέσβη της Ελλάδας και του στρατηγού Γρίβα στο σχολείο³⁰². Ο εορτασμός της επετείου της 1^{ης} Απριλίου ήταν εφεξής ιδιαίτερα λαμπρός. Πλέον δεν ετίθετο θέμα αυτολογοκρισίας για να μην προκληθεί το σύνολο στοιχείο. Διοργανώθηκε μέχρι και μικτή παρέλαση στρατιωτικών τμημάτων, μαθητών και καθηγητών του σχολείου³⁰³. Καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και έρανοι διενεργήθηκαν προς ενίσχυση της Εθνικής Φρουράς – στη συνέχεια και προς τιμή της ελληνικής στρατιωτικής μεραρχίας³⁰⁴.

Όπως ήταν αναμενόμενο, το σχετικό κλίμα επηρέασε τη λειτουργία του σχολείου και από την άποψη της πειθαρχίας. Τα γεγονότα αυτά καθαυτά και η επίσημη και ανεπίσημη εμπλοκή του σχολείου, επέφεραν καίριο πλήγμα στην ήδη εξασθενημένη πειθαρχία των μαθητών – λόγω της εμπλοκής τους στις συγκρούσεις του 1955-59. Ο Φρ. Πετρίδης κάνει λόγο περί «σημαντικής χαλαρώσεως της πειθαρχίας αυτών λόγω των τελευταίων γεγονότων, τα οποία επέδρασαν, ως ήτο φυσικόν, δυσμενώς επ' αυτών»³⁰⁵. Την αμέσως επόμενη χρονιά θα εμφανιστεί ακόμη πιο ανήσυχος. Διαπιστώνει ότι οι μαθητές πλέον δεν αρκούνται σε πολιτική δραστηριότητα εντός σχολείου, αλλά αποζητούν συμμετοχή και ανάμιξη στα πράγματα τα απογεύματα³⁰⁶. Εφεξής, στη λογοδοσία όλων των ετών θα διαπιστώνει διαρκή επιδείνωση στο ζήτημα αυτό. Δεν φαινόταν, όμως, έτοιμος να αποδεχτεί το γεγονός ότι, εκτός από τις αντικειμενικές συνθήκες, οι ίδιες οι πολιτικοστρατιωτικές δραστηριότητες του σχολείου και ο εθνικός λόγος και τα κελεύσματα του ιδίου, ενθάρρυναν ακουσίως αυτή την εξέλιξη.

Την ίδια περίοδο, με τις συζητήσεις γύρω από τα σχέδια λύσης στη βάση της φόρμουλας «Ένωση με ανταλλάγματα στην Τουρκία», αρχίζουν πολιτικές ανακατατάξεις στο εσωτερικό και εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα του μετέπειτα διαχωρισμού σε στρατόπεδα («μακαριακό» και «αντιμακαριακό»). Ο ίδιος θέλει να οριοθετήσει την προσωπική του στάση

³⁰⁰ Το σχολείο γειτνιάζε με την περιοχή των συγκρούσεων στη Λευκωσία, ενώ το κυριότερο από τα παραρτήματα του ήταν μέσα στη ζώνη συγκρούσεων και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί.

³⁰¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 24

³⁰² Στο ίδιο, σ. 8-9 και 13

³⁰³ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 11-13

³⁰⁴ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 19-20

³⁰⁵ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 17

³⁰⁶ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 27

ως στάση και γραμμή συνολικά του σχολείου³⁰⁷. Επισημαίνει τον κίνδυνο το σχολείο να παρασυρθεί σε αντιπαλότητες – γι' αυτό και είχε προσπαθήσει να το κρατήσει μακριά από προσωπικές συμπάθειες ή αντιπάθειες –, «αλλά συγχρόνως [είναι] και νομιμόφρον προς την υπό του λαού εκλεγείσαν εθνικήν ηγεσίαν του τόπου». Για να καταλήξει: «Το Παγκύπριον Γυμνάσιον επισήμως διακηρύττει ότι, ως πνευματικός και εθνικός οργανισμός παραμένει στερρώς προσηλωμένος εις την αρχήν της αυτοδιαθέσεως και θα αγωνίζεται πάντοτε προς εφαρμογήν της αρχής αυτής δια τον λαόν της Κύπρου, ως εκπαιδευτήριον διδάσκει τους τροφίμους του ότι εφαρμογή της αρχής της αυτοδιαθέσεως είναι η ένωσις της Κύπρου μετά της Ελλάδος»³⁰⁸.

Την έντονη διαφωνία του διατύπωνε στη συνέχεια και για ένα φαινόμενο που παρατηρήθηκε ανάμεσα στους μαθητές: Με το τέλος της Β' Λυκείου (Ε' Γυμνασίου), πολλοί μετέβαιναν στην Ελλάδα ή σε άλλες χώρες για να ολοκληρώσουν τη φοίτησή τους εκεί και να συνεχίσουν απευθείας τις σπουδές τους, αποφεύγοντας έτσι τη στράτευση στη νεοσύστατη Εθνική Φρουρά³⁰⁹.

Όμως, οι συνθήκες εκτάκτου ανάγκης δεν τον αποπροσανατόλιζαν από καίρια εκπαιδευτικά ζητήματα και αιτήματά του. Αντίθετα, τον ώθησαν στο να ενθαρρύνει τη δημιουργία νέων θεσμών στη σχολική ζωή, όπως την καθιέρωση ημέρας ελευθέρων δραστηριοτήτων και τη σύσταση Συντονιστικής Επιτροπής Μαθητών Λευκωσίας³¹⁰. Η επιθυμία του για μετατροπή του σχολείου σε πόλο έλξης των μαθητών και πέραν των ωρών διδασκαλίας, ήταν το κίνητρο για να ξεκινήσει μια προσπάθεια για δημιουργία μαθητικής

³⁰⁷ Αργότερα, όταν πια οι συζητήσεις για προτεινόμενα σχέδια (που ο Μακάριος τα χαρακτήριζε διχοτομικά) θα ενταθούν, και ο διχασμός του εσωτερικού μετώπου θα γίνει πιο ορατός, θα γίνει ακόμη σαφέστερος: «Του τελικού τούτου σκοπού [της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα] ουδέποτε θα παραιτηθώμεν και ουδέποτε θα απαρνηθώμεν εαυτούς υπό οιασδήποτε συνθήκας και αν ευρεθώμεν, ηνωμένοι δε περί τον εθνάρχην Μακάριον πνευματικόν και πολιτικόν ηγέτην της νήσου, θα συνεχίσωμεν αγωνιζόμενοι υπέρ Κύπρου πολιτικώς και εδαφικώς ακεραίας και ηνωμένης μετά της Ελλάδος. Η γη αυτή δεν προσφέρεται προς διανομήν, ουδέ δέχεται να διαπραγματευθή ως εμπόρευμα την ελευθερίαν της, διότι αι αξίαι της ζωής δεν υπηρετούσι πρόσκαιρους σκοπιμότητας...». Βλέπε *Μαθητική Εστία*, Έτος ΙΖ', Τεύχος 42, Σεπτέμβριος 1966–Ιανουάριος 1967, σ. 1-2 [προσφώνηση προς τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, κατά την επίσκεψή του στο σχολείο, στις 28 Σεπτεμβρίου 1966]. Προσφωνώντας δε τον υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Στ. Αλλαμανή – κατά την επίσκεψή του στο σχολείο στις 10 Δεκεμβρίου 1966 – θα μιλήσει για «γενεά του Μακαρίου» και θα υπογραμμίσει: «Είμεθα αποφασισμένοι να εντάξωμεν αυτήν [την Κύπρο] αδιαίρετον και ενιαίαν εις τον εθνικόν κορμόν, χωρίς όρους, χωρίς ανταλλάγματα εις κανένα ή την αίρεσιν οιοδήποτε». Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 6-7.

³⁰⁸ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 27

³⁰⁹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 24. Από τη συγκριτική ανάλυση των εγγραφών της Β' Λυκείου κατά τη χρονιά 1964-65 και της Γ' Λυκείου 1965-66, προκύπτει ότι ο αριθμός των περιστατικών αυτών δεν ήταν μεγάλος – δεν υπερέβαινε τις 13 περιπτώσεις. Πιθανότατα όμως ο Φρ. Πετρίδης επεσήμανε το γεγονός ως γενικότερη τάση, και όχι μόνο ως πρόβλημα του Π.Γ.. Πράγματι, από τη σύγκριση των στοιχείων του Υπουργείου Παιδείας, το 1965-66 και το 1966-67 παρατηρείται μείωση κατά 600 και 750 άτομα αντίστοιχα στον αριθμό των εγγραφών. Η μείωση αφορά αποκλειστικά τα αγόρια. Βλέπε Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967, σ. 40-46 [πίνακες].

³¹⁰ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 20 και 24-25

λέσχης που να λειτουργεί τα απογεύματα³¹¹. Παράλληλα, ο λόγος του άρχισε να γίνεται πιο επιτακτικός, σχεδόν επιθετικός, όταν αναφερόταν σε αποφάσεις της κεντρικής διοίκησης ή άλλων θεσμικών οργάνων. Έτσι, επέκρινε έντονα την ηγεσία της συνδικαλιστικής οργάνωσης των εκπαιδευτικών Μέσης για την εντεκαήμερη απεργία (4-14 Νοεμβρίου 1963). Τη χαρακτήριζε ως αποτέλεσμα «θλιβερού επαγγελματισμού»³¹². Ήταν όμως καυστικός και για τη «νευρικότητα και τον αυταρχισμό» των αρμοδίων, που εξώθησαν σε αυτή την απεργία³¹³.

Αυστηρός στην κριτική του φάνηκε και απέναντι στους εύπορους της Λευκωσίας, που αρνούνται να συμβάλουν οικονομικά στη λειτουργία του σχολείου. Θεωρούσε ότι εξαιτίας τους δεν απέδιδε το σύστημα φορολόγησης που προωθούσε η ΕΚΣΚ, με αποτέλεσμα το κόστος σπουδών να είναι δυσβάσταχτο για τους φτωχούς³¹⁴. «Ελευθερία και δημοκρατία με την μόρφωσιν προνόμιον του πλούτου δεν νοείται. Η εκπαίδευσις μέχρι της ανωτάτης πανεπιστημιακής βαθμίδος δέον να είναι προσιτή εις πάντα άξιον να κατακτήση αυτήν και να εργασθή κατόπιν προς όφελος και του εαυτού του και της κοινωνίας», υπογράμμισε. Για να συμπληρώσει: «Το Παγκύπριον Γυμνάσιον ... αναμένει συμπαραστάσιν και κατανοήσιν από τον πλούτον, εις τον οποίον παρέχεται η ευκαιρία έργου εθνικού και δικαίου. Αν όμως παρ' ελπίδα ο πλούτος της πόλεως αυτής αποδειχθή κόμπος κενός, το Σχολείον δεν πρόκειται να παραιτηθή της ευθύνης του. Θα ηγηθή των πτωχών μαθητών και αποφοίτων του εις αγώνα κοινωνικής δικαιοσύνης προς επιβολήν των υψηλών ανθρωπιστικών αρχών, τας οποίας κατά θεωρίαν διδάσκει»³¹⁵.

Τη στάση των ευπόρων συνδέει άμεσα με το ζήτημα της ιδιωτικής Εκπαίδευσης και ιδιαίτερα την Αγγλική Σχολή. Τη θεωρεί ως προνομιακό σχολείο των ευπόρων και ταυτόχρονα ως έναν εθνικό δούρειο ίππο. Καλεί την πολιτεία και την ΕΚΣΚ να πάρουν θέση «έναντι των υπό ξένων διοικουμένων σχολείων», χαρακτηρίζει ως απαράδεκτη την υπό της πολιτείας «παρεχόμενην εύνοιαν» προς αυτά, «και μάλιστα υπό τας παρούσας συνθήκας».

³¹¹ Η λέσχη αυτή λειτούργησε τελικά το 1970. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1970-1971*, Λευκωσία 1971, σ. 7-8.

³¹² Ο Φρίξος Πετρίδης ανήκε στην ομάδα των καθηγητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου που διαφώνησαν έντονα με τη μετατροπή της ΟΕΛΜΕΚ σε συνδικαλιστική οργάνωση, το 1961. Εξάλλου, αναφερόμενος ειδικά στους ίδιους τους καθηγητές του Π.Γ., ήταν εξαρχής εξαιρετικά αυστηρός και αιχμηρός: «Η ιδιότης του επαγγελματίου συναγωνίζεται επικινδύνως την ιδιότητα του πνευματικού λειτουργού και μερικοί, ελάχιστοι ευτυχώς, είναι ακατάλληλοι δια το έργον του διδασκάλου». Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 14.

³¹³ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 12-13

³¹⁴ Επιδείκνυε πάντα ιδιαίτερη ευαισθησία απέναντι στη φτώχεια και τις ταξικές διαφορές. Κατηγορούσε με κάθε ευκαιρία το κράτος ότι αρνείται να εκπληρώσει το ρόλο του ως κράτος προνοίας και στήριξης των αδυνάτων. Σε μια τέτοια ευκαιρία (ομιλία του σε εκδήλωση του Συνδέσμου Μητέρων του Π.Γ. στις 7 Μαΐου 1966, για συλλογή χρημάτων για άπορους μαθητές), υιοθετώντας έντονα συγκινησιακό λόγο, επέκρινε το κράτος για την απουσία κοινωνικής πολιτικής και υπογράμμισε ότι στόχος θα πρέπει να είναι οι εκδηλώσεις για τη συλλογή χρημάτων να γίνονται κάποτε για το περιτό και την πολυτέλεια, όχι για το στοιχειώδες και το αναγκαίο για τα παιδιά. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 9-10.

³¹⁵ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 16-17

Διευκρινίζει την άποψή του λέγοντας ότι δεν «δύναται να δημιουργηθή ήθος ελληνικόν εις διακοινοτικόν σχολείον υπό την σκιάν της βρετανικής σημαίας», και όμως πολλοί ελληνοκύπριοι, «και μάλιστα των ευπόρων» τάξεων, στέλνουν τα παιδιά τους στην Αγγλική Σχολή. «Επιπολαιότης νεοπλούτων ισοδυναμούσα προς εθνικήν προδοσίαν και αναξιότητα. Κατηγορώ τους πολίτας τούτους ενώπιον του κυπριακού ελληνισμού δι' υπονόμους της εθνικής παιδείας. Κατηγορώ τούτους δι' ανθελληνικήν στάσιν, διότι δια της πράξεώς των ανοίγουν ρήγμα εις τα εθνικά τείχη δια την εισέλευσιν δουρείων ίππων εις την εθνικήν συνείδησιν της νέας γενεάς. Ημείς εν τω Παγκυπρίω Γυμνασίω θα πολεμήσωμεν αμελίκτως τον δούρειον ίππον και τους εξυμνητάς του και θα νικήσωμεν με την βοήθειαν όσων πιστεύουν ότι έχομεν ιδικήν μας πατρίδα και ιδικήν μας εθνικήν παιδείαν...»³¹⁶.

Η έντονη αντίδραση του Φρ. Πετρίδη αντικατόπτριζε μια πραγματικότητα: Παράλληλα με τον κυρίαρχο εθνοκεντρικό λόγο, στην κυπριακή κοινωνία αναπτυσσόταν με ραγδαίους ρυθμούς μια σιωπηλή τάση ατομοκεντρικών προτεραιοτήτων. Αυτή άρχισε να αντανακλάται στην Εκπαίδευση με τους σαφείς προσανατολισμούς της ανώτερης αστικής τάξης για σπουδές των παιδιών στη Βρετανία – κατά κανόνα μετά από φοίτηση στην Αγγλική Σχολή. Η τάση αυτή συμπαρέσυρε και σημαντικό τμήμα της μεσαίας τάξης, που επιθυμούσε την οικονομική και κοινωνική άνοδο³¹⁷.

³¹⁶ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 18-19. Την επόμενη χρονιά θα είναι ακόμη πιο οξύς. Θα συνδέσει πιο άμεσα το ταξικό ζήτημα με εκείνο της λειτουργίας της Αγγλικής Σχολής και της βεβαιότητάς του ότι ο ρόλος της είναι να αμβλύνει την εθνική συνείδηση των νέων. Αυτό ήταν ακόμη μια ένδειξη της αντίληψής του για την παντοδυναμία της Εκπαίδευσης, μέσω της οποίας δομούνται ή αποδομούνται εθνικές συνειδήσεις κατά τρόπο απόλυτο: «*Επί τέλους δεν είμεθα προ Χριστού, οπότε οι τα μάλιστα δυνατώτατοι εσπούδαζαν τα τέκνα των... Λόγω της θέσεως του [το Π. Γ.] εν τω μέσω των μεσαίων και απόρων οικονομικών πολιτών, γίνεται έτος κατ' έτος πτωχότερον. Εάν αφεθή αβοήθητον οικονομικώς θα πλημμυρήση πιθανώτατα πικρίαν και αγανάκτησιν, αι εθνικαί του διακηρύξεις και αι διδασκόμεναι ανθρωπιστικά αρχαί θα είναι πιθανώτατα φωνή βοώντος εν τη ερήμω, της οποίας την λαίλαπα δεν θα συγκρατήση κανείς... Ο ίδιος πλούτος και η αυτή διαφορά της ελληνικής κοινότητος εν συνδυασμώ προς την έλλειψιν συναισθήσεως ευθύνης υπό της αστικής κυρίας τάξεως... αντιστρατεύονται κατ' ουσίαν την προσπάθειαν να δοθή αγωγή και μόρφωσις εις όσον το δυνατόν ευρύτερα στρώματα νέων. Επιτρέπουσιν εις την Αγγλικήν Σχολήν να θερίξη το άνθος των παιδιών μας... Διαμαρτύρομαι δια την τοιαύτην ανοχήν της πολιτείας, προσβλητικήν συγχρόνως και δια την ιδίαν, διότι ούτω πως δημιουργείται η εντύπωσις ότι πάντα τα υπό την δικαιοδοσίαν και τον έλεγchon αυτής σχολεία συλλήβδην είναι κατώτερα ενός και μόνου ιδρυθέντος και ελεγχόμενου υπό των τέως κυριάρχων της νήσου δι' ανοσίους σκοπούς. 435 παιδιά ωδηγήθησαν προ ημερών υπό των γονέων εις την Αγγλικήν Σχολήν δια να συναγωνισθώσι μεταξύ των δια την κατάληψιν 96 θέσεων εις την Α' τάξιν. Μεταξύ τούτων και τέκνα πολλών αξιωματούχων της πολιτείας μισθοδοτούμένων δια του ιδρώτος του ελληνικού κυπριακού λαού και τα τέκνα κενοδόξων και υπερφιάλων νεοπλούτων. Τι ετοιμάζεται εις τας δυσπορθήτους αιθούσας της Αγγλικής σχολής; πρόμαχοι ελληνικής Κύπρου ή στυλοβάται βρετανικής αποικίας;... Είναι μορφή δουλείας αυτό και είναι καιρός να αντιδράσωμεν πάση δυνάμει, πριν να την ιδώμεν εδραιούμενην [την αποικιοκρατία] εις την Κύπρον υπό το απατηλόν κάλυμμα των ωραίων σχολείων». Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Φρ. Πετρίδης, ενώ κινούνταν στους χώρους της αστικής τάξης και ενώ συνδεόταν με πολιτικά πρόσωπα τα οποία θήτευσαν, θαύμαζαν και προωθούσα τα βρετανικά εκπαιδευτικά πρότυπα – έχοντας πολλοί περάσει οι ίδιοι και τα παιδιά τους από την Αγγλική Σχολή – αφενός εκφέρει έναν έντονα «ταξικό λόγο» και αφετέρου δε διστάζει να εμφανιστεί ως αυστηρός επικριτής αυτής της τάξης και απόλυτα βέβαιος για τον αντεθνικό ρόλο του σχολείου και όσων στέλνουν τα παιδιά τους σ' αυτό.*

³¹⁷ Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967, σ. 40-46 [πίνακες]. Το ποσοστό των μαθητών ιδιωτικών σχολείων Μέσης, ανερχόταν στο 30% του συνόλου το 1966-67 (8.899 σε σύνολο 29.749).

Αναφερόμενος στη νομοθεσία της ΕΚΣΚ για τη λειτουργία των Τεχνικών Σχολών, διατυπώνει έντονες διαφωνίες για το γεγονός ότι, για την εισαγωγή σε αυτές – όπως και για την Αγγλική Σχολή – προϋποτίθενται εξετάσεις, ενώ για τα Γυμνάσια όχι. Ζητά περισσότερη αυτονομία και τη δυνατότητα να οργανώνουν και τα Γυμνάσια εισαγωγικές εξετάσεις³¹⁸. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εν πολλοίς αντιφατικό με τις απόψεις του για καθολικό δικαίωμα στην Εκπαίδευση. Από τις γενικότερες τοποθετήσεις του, προκύπτει ότι τον απασχολούσε ιδιαίτερα η διατήρηση του υψηλού επιπέδου που παραδοσιακά είχε το Παγκύπριο Γυμνάσιο. Πολλές φορές αυτό τον οδηγούσε στο να καταθέτει εισηγήσεις έχοντας σχεδόν αποκλειστικά κατά νου το συγκεκριμένο Γυμνάσιο, ή με στόχο να το μετατρέψει στην πράξη σε ένα είδος πρότυπου ή πειραματικού σχολείου.

Για την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και για την ήδη αποφασισθείσα εφαρμογή της και στην Κύπρο, εμφανίζεται αρχικά ιδιαίτερα επιφυλακτικός. Όπως είναι γνωστό, η Μεταρρύθμιση του 1964 αποτέλεσε μια από τις περιπτώσεις όπου το κέντρο βάρους του μεταρρυθμιστικού αιτήματος «είναι λιγότερο οι δράσεις που επιφέρει και περισσότερο ο λόγος που εκφέρει»³¹⁹. Στην περίπτωση της Κύπρου, όμως, τα εκπαιδευτικά ήθη δεν ευνοούσαν αλλαγές χωρίς επαρκή προετοιμασία – πόσο μάλλον στο μέσο της χρονιάς. Έτσι, κυρίως στο χώρο των διευθυντών Γυμνασίων, οι πρώτες εντολές για αλλαγές στα Α.Π., ερμηνεύτηκαν αρχικά περισσότερο με κριτήριο την «αναστάτωση» της σχολικής ζωής και λιγότερο στη βάση του εκπαιδευτικού και κοινωνικού λόγου που τις συνόδευε.

Οι λόγοι για τους οποίους ο Φρ. Πετρίδης ήταν αρχικά επιφυλακτικός – όπως ο ίδιος τους παρουσιάζει – μπορούν να υπαχθούν σε δύο κατηγορίες: (α) Όπως για πρώτη φορά αναφέρει με τόση σαφήνεια, θεωρεί ότι η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση θα πρέπει πρωτίστως να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες και ανάγκες του τόπου. Χαιρετίζει μεν την εξαγγελία της ΕΚΣΚ για εκπαιδευτική ένωση με την Ελλάδα από άποψη εθνικών σκοπιμοτήτων, επί της ουσίας όμως τη θεωρεί κενή περιεχομένου, αφού ήδη «*η νήσος μας από εκπαιδευτικής απόψεως ήτο πάντοτε εξάρτημα της Ελλαδικής εκπαιδύσεως*». Για τον ίδιο, η εκπαίδευση είναι κάτι ζωντανό και διαρκώς αναδιαμορφούμενο, στη βάση πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων. Οι διαφορές από την Ελλάδα είναι πολλές, σημειώνει, και θα παραμείνουν πολλές για μεγάλο διάστημα και μετά την επίτευξη της πολιτικής ένωσης Κύπρου-Ελλάδας. Άρα, «*χωρίς ν' αφιστάμεθα των σκοπών της καθόλου ελληνικής παιδείας*», θα πρέπει η Κύπρος να έχει το δικαίωμα να διαμορφώσει την Εκπαίδευσή της ως προς τους τύπους των σχολείων και τη λειτουργίας τους με τρόπο διαφορετικό, σύμφωνα με την

³¹⁸ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 21-22

³¹⁹ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 103

Κυπριακή πραγματικότητα. (β) Τον απασχολεί ο βεβιασμένος τρόπος προώθησης της Μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, χωρίς επαρκή μελέτη, πειραματική εφαρμογή και αξιολόγηση πρώτα. Για τον ίδιο πρόκειται περί «*επιβολής προσωπικών απόψεων ή κομματικών επιδιώξεων ή μεταρρυθμίσεων επουσιώδους σημασίας*»³²⁰.

Η σημαντικότερη ίσως ανάλυσή του για τις σχέσεις Ελλάδας και Κύπρου στην Εκπαίδευση και για την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, εντοπίζεται σε εκτενή αναφορά του στο πλαίσιο της λογοδοσίας του για το σχολικό έτος 1964-65³²¹. Υποστηρίζει ότι, ιδιαίτερα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το κράτος ισχυροποιείται κατά τρόπο που περισσότερο επιδρά το ίδιο στο άτομο παρά το άτομο στο κράτος. Από το «*άτομο-πολίτης*» οδεύουμε στον «*πολίτη-μέλος*». Έτσι, συνεχίζει, όσο προχωρά ο χρόνος, τόσο περισσότερο το κράτος θα επιβάλλεται στη συνείδηση των πολιτών του. Ανεξαρτήτως ιδεολογίας και πεποιθήσεων. Και οι πολίτες θα αποβάλλουν σταδιακά την ιδιότητα του ανεξάρτητου ατόμου, δίνοντας «*εις αντάλλαγμα την ιδιότητα του ως πολίτου εξηρημένου και συνδεδεμένου μετά του συνόλου εν τω πλαισίου του κράτους*». Συμπεραίνει λοιπόν, ότι είναι πλέον δικαίωμα του κράτους να οργανώνει την Εκπαίδευση με τρόπο που να εξυπηρετούνται οι στόχοι του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παραβιάζει τα δικαιώματα του ατόμου. Όμως, συνεχίζει, οι ίδιες οι ανάγκες του κράτους και οι ανάγκες και κλίσεις των πολιτών του διαφοροποιούνται με την εξέλιξη, άρα και η Εκπαίδευση θα πρέπει να αναπροσαρμόζεται διαρκώς. Επομένως, είναι απαραίτητη η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και καλώς ξεκίνησε στην Ελλάδα.

Στη συνέχεια, παραθέτει αρχικά τα θετικά της στοιχεία: (α) Αποτελεί σοβαρή πρόοδο σε σχέση με το παρελθόν, κυρίως επειδή στηρίζεται σε ορθά δεδομένα [παραθέτει αποσπάσματα από την εισηγητική έκθεση]. (β) Λαμβάνει υπόψη τον οικονομικό χαρακτήρα της χώρας, που είναι κατά βάση γεωργοκτηνοτροφικός, αλλά με σταθερά αναπτυσσόμενη βιομηχανία και αστικοποίηση. (γ) Ο χαρακτήρας της Εκπαίδευσης παραμένει ανθρωπιστικός, συνδυαζόμενος όμως με την τεχνολογική ανάπτυξη. (δ) Επιχειρεί να λύσει το γλωσσικό πρόβλημα με την εξίσωση Δημοτικής-Καθαρεύουσας.

³²⁰ Πιο συγκεκριμένα: (α) Είναι ακόμη ασαφής ο τρόπος εφαρμογής των εξαγγελιών. (β) Απαράδεκτη η βιασύνη στην εφαρμογή κάποιων πτυχών, όπως είναι η επέκταση της υποχρεωτικής Εκπαίδευσης στο 15^ο έτος, χωρίς να υπάρχει ακόμα το κατάλληλο προσωπικό. (γ) Επικίνδυνη η βιασύνη στην κατάργηση της διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών από το πρωτότυπο στις 3 πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, προτού ετοιμαστούν κατάλληλα βιβλία μεταφράσεων. «*Ενέργειαι ανεξήγητοι, τουλάχιστον από εκπαιδευτικής απόψεως*». Η δε Κύπρος, συμπληρώνει, «*ακολουθούσα κατά πόδας*», επιδεικνύει την ίδια σπουδή, παρουσιάζοντας μάλιστα ασυνέπεια: Χωρίς να εφαρμόζει την υποχρεωτική εκπαίδευση μέχρι το 15^ο έτος ηλικίας, καταργεί τις εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 22-25.

³²¹ Το *Θάρρος*, 12 Ιουλίου 1965 (πρωτοσέλιδο τετράστιχο με φωτογραφία) «*Ο Γυμνασιάρχης κ. Φρ. Πετρίδης εδήλωσε χθες - Η Κυπριακή εκπαίδευσις δεν δύναται να ταυτισθή πλήρως με την Ελλαδική*». Συνολικά ο Τύπος προέβαλε ιδιαίτερα αυτή τη λογοδοσία, δημοσιεύοντας εκτενή αποσπάσματα στις εσωτερικές σελίδες.

Θεωρεί αυτή τη σκέψη ορθή, αλλά τον τρόπο πραγματοποίησης εσφαλμένο. Στα αρνητικά συγκαταλέγει, λοιπόν, τα εξής: (α) Είναι βελτίωση αλλά όχι ριζική. Δεν έχει επιδειχθεί η απαραίτητη τόλμη για ριζική αναδιάρθρωση, αντάξια του ελληνισμού. (β) Παρά το γεγονός ότι είναι ορθή η διάκριση σε βετές Δημοτικό, Ζετές Γυμνάσιο, Ζετές Λύκειο, είναι λανθασμένη η πολιτική η Α' Λυκείου να είναι ενιαία, διότι έτσι ο πρακτικός κλάδος περιορίζεται ουσιαστικά σε 2 έτη. Αυτό είχε δοκιμαστεί παλαιότερα στην Κύπρο και απέτυχε, γι' αυτό η Κύπρος θα πρέπει να διατηρήσει το Ζετές Πρακτικό. (γ) Ενώ είναι ορθή η καθιέρωση του Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου ως προϋπόθεση για εισαγωγή στην Ανώτατη Εκπαίδευση, είναι πολύ χαμηλά τα επίπεδα που έχουν τεθεί. Θα πρέπει να ανέλθουν δραστικά και να εξισωθούν με εκείνα των GCE και Baccalauréat. (δ) Είναι ορθή η πολιτική της διδασκαλίας της Αρχαίας Γραμματείας από μετάφραση (κάνει λόγο για «αυτονομία» της Νεοελληνικής Γλώσσας). Όμως, οι εγκριθείσες μεταφράσεις δεν υπηρετούν την ανάγκη, παράλληλα με τη γνωριμία της Αρχαίας Γραμματείας, να γίνεται και συστηματική σπουδή της Νεοελληνικής Γλώσσας. (ε) Ως σημαντικότερο μειονέκτημα θεωρεί το Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα, αφού με τη Μεταρρύθμιση ο μαθητής «εξακολουθεί να θεωρείται ταμείον γνώσεων και όχι δημιουργική προσωπικότης»³²². (στ) Παρά τις ορθές επισημάνσεις στην εισηγητική έκθεση, διατηρούνται τα απαράδεκτα διδακτικά εγχειρίδια.

Εν ολίγοις, ενώ η αρχική του κριτική είχε το στίγμα της επιφυλακτικότητας λόγω «επιπολαιότητας» και αυθαίρετου ριζοσπαστισμού της Μεταρρύθμισης, στη συνέχεια ασκεί κριτική γιατί θεωρεί ότι η Μεταρρύθμιση δεν είναι αρκετά ριζοσπαστική και ολοκληρωμένη. Αυτή η διάσταση θα μπορούσε να καταγραφεί στις αντιφάσεις που παρουσίαζε πολλές φορές ο λόγος και οι τοποθετήσεις του Φρ. Πετρίδη.

Στη συνέχεια της αναφοράς του θέτει το δίλημμα: Να ταυτιστούμε πλήρως με την Ελλάδα ή εν μέρει; Ο ίδιος απαντά «εν μέρει». Οι λόγοι: (1) Διαφορετική εξέλιξη της Κύπρου και λόγω της ανακήρυξης κράτους. Όταν γίνει η Ένωση, θα προσαρμοστεί σταδιακά. (2) Και μετά τη μεταρρύθμιση, η Εκπαίδευση της Ελλάδας «παραμένει καθυστερημένη εν συγκρίσει προς εκείνην άλλων ευρωπαϊκών χωρών και εις τινα βαθμόν και αυτής της Κύπρου». Ιδιαίτερα η Δημοτική Εκπαίδευση. (3) Σε κάποιους κλάδους – και ιδιαίτερα στο Πρακτικό – η Κύπρος προηγείται της Ελλάδας. (4) Για λόγους οικονομικούς και άλλους, η Ελλάδα είναι δύσκολο να επιχειρήσει καθολική μεταρρύθμιση, ενώ η Κύπρος έχει μεγαλύτερες δυνατότητες. Άρα,

³²² Παραθέτει τους, κατά την άποψή του, άξονες των στόχων διδασκαλίας: Πλήρης εκμάθηση της Νεοελληνικής γλώσσας, καλή γνώση της ελληνικής και παγκόσμιας Ιστορίας (με στόχο όχι τις γνώσεις αλλά τη «δημιουργία ιστορικής σκέψεως») [ενδιαφέρονσα η γενικότερή του διατύπωση, και η αναφορά σε αιτιοκρατικό ιστορικό γίνεσθαι], καλή γνώση του χώρου και των δραστηριοτήτων του ανθρώπου, θετικές γνώσεις και κυρίως Μαθηματικά για την απόκτηση θετικής και μαθηματικής σκέψης, ικανοποιητική γνώση μιας ξένης γλώσσας (κατά προτίμηση Αγγλικά), Σωματική Αγωγή, Τέχνη και Μουσική.

εισηγείται, να δοκιμαστούν στην Κύπρο νέα πράγματα, που αν πετύχουν θα μπορούν να εφαρμόζονται και στην Ελλάδα. Αργότερα, αυτή του η τελευταία εισήγηση θα συγκεκριμενοποιηθεί στην πρόταση για μετατροπή του Παγκυπρίου Γυμνασίου σε πρότυπο σχολείο, όπου θα εισάγονται πειραματικά πρωτοποριακές μέθοδοι και συστήματα και θα προετοιμάζονται στελέχη για τα άλλα σχολεία Μέσης³²³.

Συναφώς, είναι αποκαλυπτική των απόψεών του η τοποθέτησή του για τις εκπαιδευτικές σχέσεις Κύπρου-Ελλάδας. Υποστηρίζει ότι είναι άλλο η εθνική συνείδηση και άλλο τα μέσα προαγωγής της. Οι Έλληνες της Κύπρου παρέμειναν Έλληνες για 35 αιώνες και χωρίς οργανωμένη Εκπαίδευση³²⁴. Άρα, αν διαφοροποιηθεί τώρα η Κύπρος από την Ελλάδα, προς το καλύτερο, όταν γίνει η Ένωση θα την ωφελήσει. «Πολλοί, ειδικοί και μη, έχουν διαφόρους γνώμας και μάλιστα ότι το όλον θέμα δεν είναι μόνον εκπαιδευτικόν. Το πρόβλημα είναι καθαρώς εκπαιδευτικόν, κατά τη γνώμην μου, και δεν έχει καμμίαν απολύτως σχέσιν προς την εθνικήν επιδίωξιν της πολιτικής ενώσεως Κύπρου-Ελλάδος»³²⁵. Και ολοκληρώνει την τοποθέτησή του προκαλώντας σε δημόσια επιστημονική συζήτηση για το θέμα³²⁶.

Ας σημειωθεί ότι επρόκειτο για μια περίοδο κατά την οποία, λόγω των πολιτικών και διπλωματικών εξελίξεων, η πλειονότητα των Ελληνοκυπρίων αντιμετώπιζε με αισιοδοξία τα γεγονότα. Επικρατούσε η βεβαιότητα ότι ο στόχος της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα ήταν πλέον πολύ κοντά, έστω κι αν τα μηνύματα πολιτικής αστάθειας και αντιπαραθέσεων στην Αθήνα προκαλούσαν ανησυχία στην Κύπρο. Η ίδια βεβαιότητα φαίνεται να διακατείχε και τον Φρ. Πετρίδη³²⁷.

Στη βάση αυτής της ανάλυσης, θα επανέλθει και την επόμενη χρονιά. Θα διατηρήσει

³²³ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 18-19

³²⁴ Όπως και σε άλλα σημεία, έτσι κι εδώ, τα ίδια τα επιχειρήματα του Φρίξου Πετρίδη ή οι θέσεις του πάνω σε επιμέρους ζητήματα, δημιουργούν την αίσθηση της αντίφασης ή της ασυμβατότητας με άλλα σημεία του λόγου του - τουλάχιστον με τα σημερινά δεδομένα και τη λογική ανάλυση για την οποία είμαστε εφοδιασμένοι σήμερα. Οι απόψεις του για τη σχετικότητα της επίδρασης που έχει η Εκπαίδευση στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης, καθώς και για το ότι οι επιμέρους αποκλίσεις - όσο μεγάλες κι αν είναι - δεν παράγουν αποκλίσεις στην εθνική ταυτότητα, δίνουν την εντύπωση της ασυμβατότητας με άλλες τοποθετήσεις του. Δε συνάδουν με τη γενικότερη και αγωνιώδη βεβαιότητά του ότι η Εκπαίδευση καθορίζει το μέλλον των συνειδησεων στην Κύπρο, ότι από τις επιλογές σε αυτήν εξαρτάται το εθνικό μέλλον του Κυπριακού Ελληνισμού και ότι εκπαιδευτικοί φορείς όπως η Αγγλική Σχολή και η προτίμηση της αστικής τάξης προς αυτήν, συνεπάγονται όλεθρο για την εθνική φυσιογνωμία των Ελληνοκυπρίων.

³²⁵ Στο μεταξύ, στο κείμενο της λογοδοσίας του είχε ήδη αφιερώσει εκτενή αποσπάσματα για να υπογραμμίσει με απόλυτο τρόπο την προσήλωσή του στα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη και στο ότι παραμένει ακλόνητα πιστός στο ιδανικό της Ένωσης. Αυτό αποτελεί ένδειξη της διαγραφόμενης περιφρέουσας ατμόσφαιρας - γενικότερης και ειδικότερης στο χώρο της Εκπαίδευσης. Μιας ατμόσφαιρας που στα αμέσως επόμενα χρόνια θα συνεπάγεται τον ευθύ χαρακτηρισμό ως ανθελλήνων, όλων όσοι διατύπωναν απόψεις πέραν της απόλυτης και σε όλα τα επίπεδα ταύτισης με την Ελλάδα, ή προέβαιναν σε κρίσεις για την εκεί επικρατούσα κατάσταση.

³²⁶ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 30-40

³²⁷ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 8-10. Σε ομιλίες του με διάφορες ευκαιρίες, εκφράζει ευγνωμοσύνη προς την Ελλάδα για τη στήριξή της, δηλώνει «ακλόνητον εμπιστοσύνην και αφοσίωσιν προς αυτήν», ενώ η Κύπρος «ατενίζει ήδη πάνοπλος και αποφασιστική το ποθητόν εθνικόν τέρμα. Το προσεχές και ελληνικόν τούτο ευ ζην».

μια γενικά θετική στάση στη φιλοσοφία της Μεταρρύθμισης. Αλλά θα εκφράσει έντονες επιφυλάξεις, τόσο για σημαντικό μέρος του περιεχομένου της, όσο και για τη σπουδή του Υπουργείου Παιδείας της Κύπρου να εφαρμόζει αμέσως όλες τις διατάξεις που εγκρίνονταν σταδιακά στην Ελλάδα³²⁸.

Στο λόγο του είναι διάχυτος και ο εκνευρισμός από τις παλινωδίες που η πολιτική ανωμαλία στην Ελλάδα προκαλούσε στην εφαρμογή των αποφάσεων. Υποστηρίζει ότι ολόκληρο τον 20^ο αιώνα η Εκπαίδευση στην Ελλάδα δεν αντιμετωπιζόταν ως εθνικό ζήτημα, «*αλλ' ως αναγκαίον παράσιτον*» και ως μέσο έκφρασης πολιτικών σκοπιμοτήτων. Έτσι, η Ελλάδα τελικά «*δεν θέλει ή δεν κατορθώνει να συνδέεται εκπαιδευτικώς με την Ευρώπη*», γι' αυτό και ότι δεν μπορεί να κάνει το μητροπολιτικό κέντρο, θα πρέπει να το τολμήσει «*Η Ελλάς της Κύπρου*». Συνδέει το θέμα με την πολιτική που θα πρέπει να ακολουθείται γενικά στις εκπαιδευτικές σχέσεις Ελλάδας και Κύπρου και χρησιμοποιεί συγκεκριμένα παραδείγματα για να καταδείξει ότι δεν υπάρχει μεταξύ των δυο χωρών «*ταύτισις όρων ζωής*». Η διαφορετική πορεία, ιδιαίτερα τα τελευταία εκατό χρόνια, δημιούργησε διαφορετικά οικονομικά δεδομένα και διαφορετικούς οικονομικούς προσανατολισμούς. Επικαλείται απόσπασμα της Εισηγητικής Έκθεσης για την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, σύμφωνα με το οποίο κάθε Εκπαιδευτικό Σύστημα θα πρέπει να αντικατοπτρίζει συγκεκριμένες οικονομικές και κοινωνικές βλέψεις της πολιτείας και τις ανάγκες της κοινωνίας³²⁹. Αυτό θα πρέπει να το λάβει υπόψη και η Κύπρος. «*Αυτήν την στιγμήν η στοιχειώδης και μέση εκπαίδευσις του τόπου μας είναι γενικώς ανωτέρα της ελλαδικής... Θα ήτο ανόητον και ασυγχώρητον να υποβιβάζωμεν την παιδείαν μας, δια να εξισωθώμεν προς την της Ελλάδος, εν ονόματι της αδελφοσύνης*». Εφόσον διασφαλίζεται η ταυτότητα εθνικών στόχων μεταξύ των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων, τότε στα μέσα (κλάδοι, τύποι σχολείων, επιμέρους στοιχεία των Α.Π. κλπ.) μπορούν και πρέπει να υπάρχουν διαφοροποιήσεις. Διασαφηνίζοντας τη θέση του, δίνει και το στίγμα της διαφοροποίησής του από τη φιλοσοφία Σπυριδάκι: «*Είμεθα εκπαιδευτικόν εξάρτημα της Ελλάδος, της οποίας η εκπαίδευσις καθ' ομολογίαν και αυτών των Ελλαδιτών αδελφών δεν είναι αξιολήλευτος. Δεν εφαρμόζομεν το ελληνικόν εκπαιδευτικόν σύστημα και νομοθεσίαν πλήρως, διότι αναγνωρίζομεν ότι η κυπριακή πραγματικότητα επιβάλλει παρεκκλίσεις, αλλά ταυτοχρόνως δεν παρεκκλίνομεν εις τον δέοντα βαθμόν. Γνωρίζομεν το*

³²⁸ Στην ετήσια έκθεση του Υπουργείου Παιδείας του 1966-7, γίνεται παραδεχτή η ουσία των παρατηρήσεων του Φρ. Πετρίδη για την αναστάτωση που προκάλεσε στα σχολεία η – εν τω μέσω του σχολικού έτους – προσπάθεια υιοθέτησης των αποφάσεων που λαμβάνονταν στην Ελλάδα και σχετίζονταν με την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση. Βλέπε Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967, σ. 17-18.

³²⁹ *Εισηγητική Έκθεσις του Νομοθετικού Διατάγματος 4379/1964 «Περί οργάνωσης και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδευσεως*, σ. 2 [Εκ παραδρομής ο Φρ. Πετρίδης παραπέμπει στη σελίδα 6].

ορθόν και δεν το πράττομεν...»³³⁰.

Η λογοδοσία του 1965-66 δεν προκάλεσε μόνο θετικά σχόλια, αλλά και επικρίσεις. Μάλιστα, ο βουλευτής Κ. Χριστοδουλίδης έφερε το θέμα στη Βουλή με επερώτησή του. Η απάντηση του Κ. Σπυριδάκι άφηνε εντελώς εκτεθειμένο το Γυμνασιάρχη³³¹.

Μια από τις πρωτοβουλίες του Φρ. Πετρίδη στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, δημιουργεί την αίσθηση της αντίφασης με γενικότερες εκπαιδευτικές του απόψεις: Ήταν ένθερμος υποστηρικτής της αρχής ότι είναι υποχρέωση του κράτους να εξασφαλίζει σε όλους τους νέους – ανεξαρτήτως οικονομικών δυνατοτήτων, καταγωγής ή τόπου διαμονής – πρόσβαση σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης (περιλαμβανομένης και της πανεπιστημιακής). Έδειχνε, επίσης, ιδιαίτερη ευαισθησία στα προβλήματα των μαθητών με λίγες ευκαιρίες στη ζωή τους (λόγω οικονομικής κατάστασης ή/και προέλευσης από την υπαίθρο) και αποστρεφόταν μονίμως το μαθητικό ελιτισμό³³². Παρόλα αυτά, εφάρμοσε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο ένα σύστημα διαχωρισμού των τμημάτων στη βάση της επίδοσης. Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε για πρώτη φορά τη σχολική χρονιά 1963-64 και με μικρές διαφοροποιήσεις διατηρήθηκε μέχρι το 1971-72³³³. Παρουσιάζοντας και υποστηρίζοντας την πολιτική αυτή του διαχωρισμού των μαθητών με βάση «*την νοητικήν αυτών δύναμιν και την ικανότητα αφομοιώσεως των διδασκομένων*», αναφέρει ότι τα κριτήρια για την κατάταξη σε τμήματα ήταν τα εξής: (α) Ο βαθμός απολυτηρίου του Δημοτικού. (β) «*η μικρότης του τόπου και συνεπώς του σχολείου*» [προέλευσης]. Επεξηγεί ότι στα μικρά σχολεία της υπαίθρου, «*δεν παρέχονται πολλά ευκαιρία και ευρείς ορίζοντες εις την γενικήν ανάπτυξιν του παιδιού*»³³⁴.

³³⁰ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 34

³³¹ Κ.Α. Ε14/ 310/20 «*Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Επερώτησις υπό ημερομηνίαν 23^{ην} Ιουλίου 1966*». Ο Κ. Χριστοδουλίδης ερωτά αν είναι αποδεκτό από το Υ.Π. οι γυμνασιάρχες να ψέγουν στις λογοδοσίες τους την Εκπαιδευτική Πολιτική. Αναφέρει ότι αφορμή αποτελεί η λογοδοσία Πετρίδη και ρωτά: «*Συμφωνεί ο κ. Υπουργός Παιδείας με τας διατυπωθείσας υπό του κ. Φρ. Πετρίδη απόψεις περί απομακρύνσεως της Κυπριακής Παιδείας από την Παιδείαν της Ελλάδος ή όχι*». Στην απάντησή του (βλέπε Κ.Α. Ε14/ 310/22-23 «*Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Υπουργείον Παιδείας 5^η Σεπτεμβρίου 1966*») ο Κ. Σπυριδάκις αναφέρει ότι από παλιά είχε προβεί σε υποδείξεις προς τους γυμνασιάρχες να μη χρησιμοποιούν το βήμα της τελετής αποφοίτησης για διατύπωση προσωπικών απόψεων και ότι για εθνικούς, εκπαιδευτικούς και πρακτικούς λόγους διαφωνεί με την άποψη Πετρίδη για απομάκρυνση από την Εκπαίδευση της Ελλάδας.

³³² Καυτηρίαζε μονίμως τον ανταγωνισμό μαθητών και σχολείων στον αθλητισμό για την πάση θυσία νίκη, προτάσσοντας ο ίδιος το αθλητικό ήθος (το οποίο και αθλοθέτησε στο Π.Γ.). Επίσης, συχνά εξέφραζε την ανησυχία του για το ότι από τη διαδικασία τριβής με το θέατρο – μέσω των παραστάσεων του Π.Γ. – επωφελούνταν πάντοτε λίγοι και όχι το σύνολο, όπως θα απαιτούσε ο ρόλος του σχολείου ως «*παιδαγωγούντος οργανισμού*». Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 27-28.

³³³ Το σύστημα εγκαταλείφθηκε από το διάδοχο του Χρύσανθο Κυπριανού, ο οποίος έλαβε σοβαρά υπόψη του τις συζητήσεις που γίνονταν διεθνώς γύρω από το ζήτημα, και ιδιαίτερα στη Βρετανία. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1970-1971*, Λευκωσία 1971, σ. 27.

³³⁴ Είναι προφανές ότι στην προσέγγισή του είναι επηρεασμένος από τις έρευνες και συζητήσεις σε διεθνές επίπεδο για τις συνέπειες της Πολιτιστικής Στέρησης (Cultural Deprivation), όπως τις ανέδειξε τη δεκαετία του 1960 η Παιδαγωγική Ψυχολογία και η Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Η ορολογία που χρησιμοποιεί σε αυτό το σημείο (καθώς και σε άλλες λογοδοσίες του, όπου μιλά για ταξικό ζήτημα σε σχέση με την προέλευση των μαθητών του Π.Γ.), παραπέμπει ευθέως στις συζητήσεις για το θέμα της μειονεξίας στον τομέα της «*εκλεπτυσμένης γλώσσας*» (sophisticated language, langage elaborale), καθώς και στην προσέγγιση για

Παραδέχεται ότι το σύστημα δεν ήταν αποδοτικό για τους μαθητές των τμημάτων με χαμηλή επίδοση. Όμως, αποδίδει σε τεχνικούς και όχι ουσιαστικούς λόγους αυτή την αποτυχία, συνδέοντάς την με έλλειψη κινήτρων³³⁵.

Τις επόμενες χρονιές, αποκρούοντας τις αμφισβητήσεις για το μέτρο αυτό, παρουσίαζε ως απόδειξη της ορθότητάς του το γεγονός ότι, οι μαθητές των τμημάτων χαμηλής επίδοσης, ελάχιστη ή καμία πρόοδο δεν έκαναν, άρα καλώς διαχωρίστηκαν από τους άλλους για να μη μειώνουν τους δικούς τους ρυθμούς. Απαιτούσε μάλιστα πιο αυστηρές εισιτήριες εξετάσεις «ώστε οι επιτυγχάνοντες να αποτελώσιν ομοιογενές έμφυχον υλικόν προς ταχεία και εντατικήν πνευματικήν και ψυχικήν καλλιέργειαν». Για τους «ανίκανους» ή «αδύνατους» μαθητές, εισηγήθηκε τη δημιουργία άλλου τύπου σχολείου, τριετούς διάρκειας³³⁶. Την επιστημονική και θεωρητική στήριξη του εγχειρήματος ανέλαβε ο Βοηθός Διευθυντής του σχολείου Π. Περσιάνης. Από τα στοιχεία που παρουσίασε για το κοινωνικό και οικονομικό προφίλ των μαθητών, προκύπτει ότι υπήρχε άμεσος συσχετισμός της κατάταξης σε τμήματα στην Α΄ Γυμνασίου με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, το επάγγελμά τους και τον τόπο διαμονής (πόλη, προάστιο, ύπαιθρος)³³⁷. Τα στοιχεία που παραθέτει ο Π. Περσιάνης και η αναφορά του ίδιου του Φρ. Πετρίδη σε χρησιμοποίηση του τόπου διαμονής ως ενός από τα βασικά κριτήρια διαχωρισμού, δίνουν στο μέτρο χαρακτήρα συνειδητής κοινωνικής διάκρισης.

Οι ευρύτερες πολιτικές ευαισθησίες και οράματα (όπως η επιθυμία για Ένωση και η ανάπτυξη αγωνιστικού εθνικού πνεύματος στα σχολεία), οδήγησαν τον Φρ. Πετρίδη και σε άλλες αντιφατικές στρατηγικές. Απαιτούσε οι μαθητές να είναι πειθαρχημένοι, να συμπεριφέρονται ως μαθητές και μετά τη λήξη των μαθημάτων και να αποφεύγουν την ανάμιξη στην πολιτική. Ο ίδιος, όμως, καλλιεργούσε συστηματικά την πρόταξη του εθνικού αγώνα και τη συμμετοχή-αυτοθυσία των μαθητών στα πεδία των μαχών³³⁸. Επίσης, η

αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων και των σχέσεων εργασίας μέσω της Εκπαίδευσης (Luis Althusser).

³³⁵ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 29-30

³³⁶ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 22-23. Ο ίδιος θα προτείνει το 1968 τη δημιουργία συστήματος επιλογής μαθημάτων μέσα στα ίδια τα Γυμνάσια – εφόσον η δημιουργία πολλών τύπων σχολείων είναι δύσκολη λόγω μεγέθους της Κύπρου. Αυτό μπορεί να γίνει με «πολυμορφία εις τα προγράμματα και τα μαθήματα εντός του ίδιου σχολείου... εάν δοθή εις τους μαθητάς η δυνατότης παραλλήλως προς 4 ή 5 βασικά και υποχρεωτικά δι' όλους μαθήματα να εκλέγωσι 3 ή 4 άλλα κατά τας κλίσεις, τας ικανότητας και τας επαγγελματικές ή επιστημονικές βλέψεις των» (Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 36-37). Με αυτό τον τρόπο «προανήγγειλε» το Λύκειο Επιλογής Μαθημάτων που εφαρμόστηκε με τη μεταρρύθμιση του 1976 στην Κύπρο, καθώς και στοιχεία του Ενιαίου Λυκείου που εφαρμόστηκε το 2002.

³³⁷ Περσιάνης, Π. «Διαχωρισμός των μαθητών σύμφωνα με την επίδοση», *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ (Επιστημονικόν)*, Έτος Ε΄, Τεύχος 6, Λευκωσία 1967, σ. 45-52. Βλέπε ιδιαίτερα τα ποσοτικά στοιχεία στις σελίδες 49-50.

³³⁸ Σε όλες ανεξάρτητα τις ετήσιες λογοδοσίες του, αφιερώνει εκτενή αποσπάσματα για να στηλιτεύσει τα κρούσματα απειθαρχίας των μαθητών και να επικρίνει τους γονείς που δεν ασκούν επαρκή έλεγχο στη συμπεριφορά των παιδιών τους τα απογεύματα και που δεν τα αποτρέπουν από ανάμιξη σε πολιτικές

προσωπική του εμμονή στη διατήρηση της παράδοσης του Παγκυπρίου Γυμνασίου, των ακαδημαϊκών του επιπέδων και της πρωτοκαθεδρίας του ως εκπαιδευτικού ιδρύματος, τον οδηγούσε σε επιλογές ελιτισμού και υποτίμησης των άλλων Γυμνασίων. Την ώρα που εμφανιζόταν ως πολέμιος του ελιτισμού και των διακρίσεων. Ακόμη, ενώ αρεσκόταν στη ρεαλιστική καταγραφή της πραγματικότητας και θαύμαζε τη διορατικότητα, έδειχνε να παραγνωρίζει δεδομένα εμφανή σε άλλους, όπως ήταν οι κοινωνικές αλλαγές και οι διαφοροποιήσεις που επέρχονταν με τη σταδιακή μαζικοποίηση της Εκπαίδευσης.

(Δ) Η περίοδος 1967-1970

Η χρονιά 1966-67 υπήρξε σταθμός για το Παγκύπριο Γυμνάσιο, για εκπαιδευτικούς και εξωεκπαιδευτικούς λόγους. Από μια άποψη, σηματοδότησε το τέλος μιας εποχής και την έναρξη μιας άλλης. Μοιραία, αυτό επηρέασε έντονα τη σκέψη και το λόγο του Φρίξου Πετρίδη. Οι σημαντικότεροι παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτή τη διαφοροποίηση είναι οι εξής: (α) Για λόγους υγείας, ο Φρ. Πετρίδης απουσίασε από το σχολείο για σημαντικό χρονικό διάστημα, αναπληρούμενος στα καθήκοντά του από τον Π. Περσιάνη, Βοηθό Διευθυντή του σχολείου. Το ίδιο θα συμβεί και στις αρχές της σχολικής χρονιάς 1967-68, ενώ το 1968-69 απουσίαζε και πάλιν «επί μήνας»³³⁹. (β) Μια σειρά από αφυπηρετήσεις, μεταθέσεις, αποσπάσεις – ακόμη και θάνατοι – του διδακτικού και διοικητικού προσωπικού του σχολείου, άλλαξαν άρδην το στελεχιακό του δυναμικό³⁴⁰. Δημιουργήθηκε έτσι η αίσθηση της ασυνέχειας και της μη ομαλής μετάβασης στη νέα χρονιά. (γ) Ο αριθμός των μαθητών περιορίστηκε περαιτέρω (1508). Για πρώτη φορά μετά από χρόνια, δεν υπήρχε σοβαρό κτηριακό πρόβλημα³⁴¹. (δ) Λόγω και της γενικότερης οικονομικής ανάπτυξης της περιόδου³⁴², περιορίζονται τα οικονομικά προβλήματα του σχολείου, τα οποία απασχολούσαν έντονα τη Διεύθυνσή του κατά τα προηγούμενα χρόνια³⁴³. (ε) Τα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα

δραστηριότητες. Όταν το πολιτικό κλίμα οξύνθηκε περαιτέρω και οι μαθητές άρχισαν να αναμειγνύονται έντονα σε πολιτικές δραστηριότητες, προσπάθησε να διατηρήσει στη ζωή την οργάνωση των μαθητών (Συντονιστικές Επιτροπές Μαθητών). Προσπαθούσε ταυτόχρονα να καταπολεμήσει τις πολιτικές επιρροές στα σχολεία (βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 31-32).

³³⁹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 31 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 42.

³⁴⁰ Σημαντικότερη αποχώρηση από τις τάξεις του διοικητικού προσωπικού, ήταν εκείνη του για χρόνια προέδρου της Σχολικής Εφορείας, ο οποίος εξελέγη δήμαρχος.

³⁴¹ Το στεγαστικό ζήτημα θα υποτροπιάσει κατά το 1969-70, όταν το σχολείο θα βρεθεί μπροστά στην ανάγκη να εγκαταλείψει το παράρτημα του Αγίου Ιωάννη (θα έπρεπε να επιστραφεί στον ιδιοκτήτη, την Ιερά Αρχιεπισκοπή), όμως σύντομα θα αρχίσει η ανέγερση νέας πτέρυγας στο σχολείο. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 46-47.

³⁴² Ιωσήφ, Ι.Π. (Επιμ.) *Κύπρος Οικονομία και Επιχειρήσεις – 50 χρόνια 1960-2010*, όπ.π., σ. 60-61

³⁴³ Ο ίδιος ο Φρ. Πετρίδης θα συνεχίσει να επικρίνει έντονα τη χρήση των εσόδων του σχολείου προς ανέγερση και εξοπλισμό άλλων σχολείων και να επισείει τον κίνδυνο το Π.Γ. να παραμείνει «σχολείο της φτωχολογιάς», λόγω του τρόπου διαίρεσης των εκπαιδευτικών περιφερειών. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους*

αναδιαρθρώνονται άρδην, με αλληπάλληλες αλλαγές, λόγω των αντιμεταρρυθμιστικών αποφάσεων στην Ελλάδα³⁴⁴. (στ) Παραδοσιακά το σχολείο ήταν ο εκπαιδευτικός προορισμός όλων των επισήμων και επωνύμων επισκεπτών από την Ελλάδα, με τη διοργάνωση μάλιστα ειδικών τελετών. Το 1966-67, αυτό το στοιχείο γίνεται βασικό στην ολόχρονη λειτουργία του³⁴⁵. (ζ) Η πολιτική αναστάτωση στην Ελλάδα, οι εκ μέρους των κυβερνήσεων της συζητήσεις – στο πλαίσιο κυρίως του NATO – σχεδίων λύσης του Κυπριακού που δεν τύγχαναν της έγκρισης της Λευκωσίας και η επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα, όξυναν το πολιτικό κλίμα και το αίσθημα ανασφάλειας. Αυτό δεν άφησε ανεπηρέαστο το Π.Γ., του οποίου η Διεύθυνση, το προσωπικό και οι μαθητές, θεωρούσαν παραδοσιακά ότι είχαν πρωτοποριακό και καθοριστικό εθνικό ρόλο³⁴⁶. (η) Η παρουσία της ελληνικής στρατιωτικής μεραρχίας στην Κύπρο (μέχρι τις αρχές του 1968) και η διαδικασία στελέχωσης της Εθνικής Φρουράς με συνεχώς αυξανόμενο αριθμό αξιωματικών από την Ελλάδα, αύξησε και τον αριθμό των εξ Ελλάδος μαθητών στο Παγκύπριο Γυμνάσιο³⁴⁷. Το σχολείο ήταν πόλος έλξης, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί σ' αυτό μια οιονεί παράδοση, με τη σύμπηξη «κοινότητας» μαθητών από την Ελλάδα. Αυτή η ενδοσχολική «κοινότητα» βρέθηκε συχνά, κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '70, στον άξονα των εντάσεων – μόνο και μόνο λόγω προέλευσης και ιδιότητας των γονέων τους. (θ) Κορυφώνεται η αντιπαράθεση Υπουργείου Παιδείας – Εκπαιδευτικών γύρω από διεκδικήσεις των τελευταίων (συνταξιοδοτικό και μισθολογικό κυρίως). Η πολυήμερη απεργία στις αρχές της σχολικής χρονιάς 1967-68, επηρέασε τη

1968-1969, Λευκωσία 1969, σ. 46-47.

³⁴⁴ Σε μια μόνο χρονιά, το Α.Π. και το Ω.Π. άλλαξε στο σχολείο 7 φορές. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 19.

³⁴⁵ Το 1965-66, πραγματοποίησαν στο σχολείο επίσημες επισκέψεις από την Ελλάδα δύο υπουργοί (Η. Τσιμιμώκος και Γ. Μπακατσέλος), αντιπροσωπεία της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (καθηγητές και φοιτητές), εκπρόσωπος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Ελλάδας (Δ. Μάνος) και ο πρέσβης της Ελλάδας στη Λευκωσία Θ. Ξύδης. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, σ. 17. Το 1966-67 επισκέφθηκαν το σχολείο ο αρχηγός της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλος, ο ΥΠΕΠΘ Στ. Αλλαμανής, αντιπροσωπεία καθηγητών και μαθητών από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ο ακαδημαϊκός Ηλίας Βενέζης, αντιπροσωπεία από το Αχιλλοπούλειο Γυμνάσιο Καίρου, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Δασκαλάκης και ο στρατηγός Κουμανάκος. Επίσης: οι αντιπρόσωποι της Δανίας, του Βελγίου, της Ισπανίας και της Ελβετίας στο συνέδριο του ΣτΕ στην Κύπρο για τα οπτικοακουστικά μέσα, ο μορφωτικός ακόλουθος της γαλλικής πρεσβείας Μιλλιέξ, ο Γενικός Διευθυντής της Unesco Ρενέ Μαέ και ο υφυπουργός Πολιτισμού της Ανατολικής Γερμανίας Βάγκνερ. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 25-26.

³⁴⁶ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 36. Η πολιτική ανωμαλία στην Ελλάδα και το απριλιανό πραξικόπημα, οδήγησαν κάποιες πολιτικές δυνάμεις (όχι μόνο το ΑΚΕΛ, αλλά και άλλες δυνάμεις που υποστήριζαν τον Μακάριο) σε σχετική αποστασιοποίηση από την Ελλάδα. Αυτό το γεγονός τροφοδότησε τη διαμόρφωση δύο στρατοπέδων – «Μακαριακοί» και «Γριβικοί» – πράγμα που, κατά την ομολογία του Φρ. Πετρίδη, προκάλεσε πολλή αναστάτωση στο σχολείο. Το αποτέλεσμα ήταν, σε κάποιες περιπτώσεις, οι μαθητές «να εγκαταλείπουν τα θρανία των και να προβαίνουν εις εκδηλώσεις αναρμόστους εις μαθητικήν ιδιότητα, διχαζομένους και αλληλοκατηγορουμένους δια βαρυτάτων εκφράσεων, και εις τινα περίπτωσιν στρεφόμενους κατά προσώπων εν Ελλάδι και Κύπρω, προς τα οποία πάντες οι Έλληνες οφείλουσιν απεριόριστον σεβασμόν...». Σημειώνει ότι το σχολείο ουδέποτε θα επιτρέψει σε οποιονδήποτε «να εκμεταλλεύεται δι' ίδιον όφελος την μαθητικήν νεολαίαν ή δια να οδηγήση αυτήν εις δρόμους και κατευθύνσεις εκτός των εθνικών προσανατολισμών» [με την τελευταία αναφορά τοποθετείται κατά της πολιτικής του ΑΚΕΛ].

³⁴⁷ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 19. Από το 1966-67, οι εξ Ελλάδος μαθητές – παιδιά ελλήνων αξιωματικών – φοιτούσαν δωρεάν στο σχολείο, «τιμής ένεκεν».

λειτουργία και του Π.Γ.³⁴⁸. (θ) Ο Φρ. Πετρίδης ενισχύει περαιτέρω κάποιους πρωτοποριακούς θεσμούς που είχε καθιερώσει στο Π.Γ. και να εφαρμόζει νέους. Κατά τα επόμενα χρόνια, αυτοί υιοθετούνται σταδιακά και από τα άλλα σχολεία, Δημοτικής και Μέσης. Με αυτό τον τρόπο επιχειρεί να υλοποιήσει de facto την εισήγησή του για μετατροπή του σχολείου σε πρότυπο-πειραματικό.

Η συμπλοκή και αλληλεπίδραση των πιο πάνω θα είναι προφανής στις λογοδοσίες του Φρ. Πετρίδη. Στην κρίσιμη παρουσίαση των απόψεών του τον Ιούλιο του 1967³⁴⁹, αναφέρθηκε, άμεσα ή έμμεσα, σε όλα σχεδόν τα κρίσιμα θέματα. Συνέδεσε κατ' αρχήν το εκπαιδευτικό ζήτημα με τις σχέσεις τόσο των μαθητών με την Εκπαίδευση, όσο και των εκπαιδευτικών με τη διοίκηση. Κοινός άξονας και των δύο διασυνδέσεων οι απαιτήσεις της νέας εποχής για Δημοκρατία. Τη νεολαία θα πρέπει να την προσεγγίζουμε «κατά νουν πάντοτε έχοντες όχι τι θέλομεν ή τι έχομεν ημείς, αλλά τι πρέπει εις αυτήν και τι απαιτεί η εποχή». Είναι καιρός, υπογραμμίζει, να αναλογιστούμε κατά πόσον «ως κοινωνία και ως παιδαγωγοί δεικνυόμεθα ευπροσάρμοστοι προς την εποχήν και προσφέρομεν εις την νέαν γενεάν εκπαίδευσιν κατάλληλον, ετοιμάζουσιν αυτήν δια τον κόσμον της αύριον μέσα εις τον οποίον θα ζήση· ή κατά πόσον ημείς οι παλαιότεροι, ναρκισσευόμενοι ως δήθεν καλύτεροι, μένομεν προσκολλημένοι εις την αρχαιωθείσαν ήδη ιδιικήν μας εκπαίδευσιν και επιχειρούμεν πεισματικά να την προσφέρωμεν και εις τους σημερινούς μαθητάς. Φοβούμαι ότι συμβαίνει το δεύτερον και δικαιολογούμενοι καταφεύγομεν εις τον μύθον της ατιθάσου και παραστρατημένης νέας γενεάς»³⁵⁰. Οι δε εκπαιδευτικοί, δεν απαιτούν απλώς βελτίωση των συνθηκών εργασίας, αλλά και περισσότερη ελευθερία κινήσεων, διαφορετικά χάνουν τη δημιουργικότητά τους: «Αι εγκύκλιοι... επέχουσαι θέσιν διαταγών, πολυπληθέσταται την τελευταίαν τριετίαν, αφαιρούν από το διδάσκον προσωπικόν σχεδόν πάσαν πρωτοβουλίαν και αυτενέργειαν, τυποποιούσι το έργον των καθηγητών και μειώνουν σημαντικώς τον απαραίτητον δια την δημιουργικήν εργασίαν ζήλον αυτών. Μεταβαλλόμεθα ολίγον κατ' ολίγον άπαντες εις απλά εκτελεστικά όργανα και έχομεν σχεδόν αποκάμει από το συνεχές 'τούτο μεν ποίει, τούτο δε μη ποίει'. Ο

³⁴⁸ Αλήθεια, 25 Σεπτεμβρίου 1967, Φιλελεύθερος, 26 Σεπτεμβρίου 1967 έως 12 Οκτωβρίου 1967. Το διάστημα 26 Σεπτεμβρίου 1967 - 12 Οκτωβρίου 1967, που διάρκεσε η απεργία, ρεπορτάζ και στις άλλες εφημερίδες (αρκετά πρωτοσέλιδα).

³⁴⁹ Η λογοδοσία αυτής της χρονιάς προβλήθηκε έντονα από όλο τον Τύπο με εκτενή ρεπορτάζ. Η Αλήθεια (10 Αυγούστου 1967) την είχε ως κύριο θέμα της, ενώ η Κύπρος (31 Αυγούστου 1967) τη δημοσίευσε ολόκληρη σε τρεις συνέχειες.

³⁵⁰ Παγκύπριον Γυμνάσιον, Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967, Λευκωσία 1968, σ. 38-39. Σε μια άλλη ευκαιρία (30. 1. 1970), συμπύκνωσε την αντίθεσή του στη στείρα προγονολατρεία, με τρόπο όχι συνηθισμένο για τα δεδομένα της ελληνοκυπριακής εθνικής παράταξης εκείνης της εποχής: «Μπορούμε να κάνουμε πραγματικά δικά μας όσα μεγάλα έπλασαν οι πρόγονοι κι οι πατέρες μας, φτάνει να δούμε την ουσία τους κι όχι να μείνουμε στους εξωτερικούς τύπους, φτάνει ν' αδράξουμε από τα πολλά τα πιο σημαντικά για να μπορούμε να τα αφομοιώνουμε, αρκεί να τα συνθέσουμε οργανικά με τα στοιχεία του σημερινού μας βίου, ώστε να τα ζούμε σα βιώματα κι όχι να τα γνωρίζουμε σαν απλές γνώσεις, που σαν τέτοιες θα τις ξεχνούμε γρήγορα». Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, Επετηρίς σχολικού έτους 1969-1970, Λευκωσία 1970, σ. 6.

κίνδυνος δια την ποιοτική επίδοσιν και αποτελέσματα των σχολείων και των καθηγητών είναι μέγας, διότι τα εκτελεστικά όργανα δεν δημιουργούσιν ανθρώπους ουδέ δύνανται να εμφυσήσουν δημιουργικήν πνοήν εις τους μαθητάς, εστερημένοι οι ίδιοι τοιούτου αγαθού»³⁵¹.

Στην αντιπαράθεση του υπουργού Παιδείας με τους ομολόγους του, ο Φρ. Πετρίδης δεν έμεινε αμέτοχος. Αφιέρωσε μεγάλο τμήμα της λογοδοσίας του στην παράθεση αποσπασμάτων από τις τοποθετήσεις στη Βουλή (κυρίως των Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη). Χωρίς να λέει ευθέως με ποια πλευρά συντάσσεται, τοποθετήθηκε κατά τρόπο που να συμπλέει με τους επικριτές του Κ. Σπυριδάκι³⁵².

Ο Φρ. Πετρίδης διευκρίνιζε ότι η μη απόλυτη ταύτιση της Κύπρου με την Ελλάδα στα επιμέρους, δεν ήταν επιβεβλημένη μόνο για να υπάρχει προσαρμογή στις ανάγκες του τόπου, αλλά ήταν και μια μονόδρομη επιλογή που προέκυπτε από τις παλινωδίες στις αποφάσεις των ελληνικών αρχών. Δεν απέφυγε την καυστική κριτική στις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα – πράγμα που μακροπρόθεσμα προκάλεσε τη δυσμένεια της χούντας³⁵³. Σχετικά με την Εκπαίδευση επισήμανε: «Εντός μιας μόνον τριετίας συνέβησαν πολλά, σοβαρά και διάφορα εις την ελληνικήν εκπαίδευσιν. Το μέχρι του 1963 ισχύον εκπαιδευτικόν σύστημα εγκαταλείπεται ως απηρχαιωμένον, κατά την γνώμην και φράσιν του τότε υπευθύνου υφυπουργού Παιδείας μ. Λουκή Ακρίτα, και εισάγονται εκπαιδευτικάί μεταρρυθμίσεις προβαλλόμεναι ως ριζοσπαστικάί και ως εκσυγχρονίζουσαι την παιδείαν του νεοελληνικού κόσμου. Νέα βιβλία, νέα μαθήματα, νέα σχέσις μαθημάτων, νέα επιδιώξεις της παιδείας. Προτού κλείσει εις και μόνος κύκλος σπουδών... ανατρέπονται τα πάντα και επανερχόμεθα άγνωστον πού και άγνωστον πόθεν και πώς θα εκκινήσωμεν. Εκοπιάσαμεν λίαν φιλοτίμως να εξουδετερώσωμεν την γλωσσικήν σύγχυσιν των μικρών παιδιών και να θεμελιώσωμεν την γνώσιν και χρήσιν της καθομιλουμένης δημοτικής και προτού κατορθώσωμεν τούτο πληροφορούμεθα ότι η δημοτική δεν θα έχη θέσιν εις τα σχολεία... Εδιδάξαμεν συμφώνως προς το ελληνικόν αναλυτικόν πρόγραμμα εις μαθητάς ηλικίας 14-15 ετών στοιχεία δημοκρατικού πολιτεύματος, προβάλλοντες ως άριστον δια τους Έλληνας πολίτευμα την βασιλεύομενην δημοκρατίαν, και τώρα δεν γνωρίζομεν τι θα διαταχθώμεν να διδάξωμεν ως άριστον ή εθνοσωτήριον. Υποτίθεται ότι δια της παιδείας εμβάλλεται εις την μαθητικήν νεολαίαν πίστις εις το έθνος και προσήλωσις εις αρχάς και αξίας αιωνίας, δημιουργηθείσας υπό του ελευθέρου

³⁵¹ Στο ίδιο, σ. 43

³⁵² Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 40-43. Αυτό προκύπτει τόσο από τα υπόλοιπα τμήματα της ομιλίας του, όσο και από την κατάληξή του πως, εάν υπήρχε κυπριακή Εκπαιδευτική Πολιτική – όπως είχε ισχυριστεί ο Κ. Σπυριδάκις – δε θα υπήρχαν αυτές οι αντιπαραθέσεις. Διακρίνει τη γενική ελληνική φυσιογνωμία της Εκπαίδευσης από τα επιμέρους χαρακτηριστικά της. Τα τελευταία θα πρέπει να ανταποκρίνονται στις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της Κύπρου – διαφορετικά, παραμένει «θεωρία χωρίς αξία και πραγματικός μαρασμός του έθνους».

³⁵³ Συνέντευξη του Τ. Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 10.

ελληνικού πνεύματος και κληροδοτηθείσας εις τον κόσμον ολόκληρον. Αλλά αι αιώνιαί αύται αξίαί και αρχαί υποβιβάζονται, ως διαπιστούται, εις το επίπεδον του εφημέρου και των ατόμων, διότι ταυτίζονται, ως μη ώφειλε, προς πρόσωπα και καταστάσεις προσωρινάς και ούτω ότι χθες ήτο εθνικόν και αξία, σήμερον δεν είναι, και ότι προβάλλεται σήμερον ως αρχή και αλήθεια, αύριον πιθανώτατα θα θεωρήται κάτι άλλο»³⁵⁴. Για αυτές κυρίως τις απόψεις του, αμέσως μετά την προβολή της λογοδοσίας του στον Τύπο, ο Φρ. Πετρίδης κλήθηκε σε απολογία στο Υπουργείο Παιδείας³⁵⁵. Η αντιδικία πήρε νέες διαστάσεις μέσα από τις στήλες του Τύπου³⁵⁶, ενώ ανακοίνωση του Παγκύπριου Ενωτικού Μετώπου καταδίκασε τις απόψεις που διατυπώθηκαν στη λογοδοσία³⁵⁷.

Θα ακολουθήσει μια περίοδος σχετικής αμηχανίας. Αιτία, τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα, οι προοπτικές του Κυπριακού και οι αποφάσεις της δικτατορικής κυβέρνησης για την Εκπαίδευση. Στις αρχές του 1968 – αφού είχε μεσολαβήσει η κρίση της Κοφίνου και η αποχώρηση της ελληνικής μεραρχίας – στο λόγο του Φρ. Πετρίδη αυτή η αμηχανία θα αναζητήσει διεξόδους. Θα τις συναντήσει στην περαιτέρω αποδέσμευση από τον παρόντα χρόνο, στην περαιτέρω μεταφυσικοποίηση των εθνικών ιδανικών και του οράματος της Ένωσης και στο στόχο για συνεχή προετοιμασία ρωμαλέων νέων³⁵⁸. Θα συνοδεύεται από ένα τόνο απαισιοδοξίας, αλλά και επιθυμίας να προετοιμαστεί η Ελληνοκυπριακή Κοινότητα για την πιθανότητα ενός μακροχρόνιου αγώνα³⁵⁹. Αλώβητη θέλει να παραμείνει η εθνική συνείδηση από το χρόνο και από ό,τι περιστασιακά συμβαίνει στην Ελλάδα³⁶⁰. Φοβάται πως η

³⁵⁴ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 44-45. Σε άλλο σημείο, διεκτραγωδώντας την κατάσταση με την αντιμετρώριση, σημειώνει χαρακτηριστικά: «Εις ημάς σήμερον συμβαίνουσι μάλλον περίεργα πράγματα. Τυπικώς ισχύει το αναλυτικόν πρόγραμμα της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως, η οποία όμως ανετράπη, το επ' αυτού στηριζόμενον ωρολόγιον ήλλαξε, τα δε εξυπηρετούντα εκείνο βιβλία απεσύρθησαν και εισήχθησαν σταδιακώς βιβλία άλλα, προς την ύλην των οποίων καλούμεθα να προσαρμόσωμεν ωρολόγιον και αναλυτικόν πρόγραμμα. Οι σκοποί εξυπηρετούσι τα μέσα αγωγής και ταύτα απετέλεσαν βάσιν εκπαιδύσεως. Περισσότερον αντιεκπαιδευτική ενέργεια δεν δύναται να νοηθή» (σ.46).

³⁵⁵ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 52

³⁵⁶ *Ελευθερία*, 16 Ιουλίου 1967. Σε συνέντευξη Τύπου και κληθείς να σχολιάσει τη λογοδοσία, ο Κ. Σπυριδάκις διέψευσε τις αναφορές του Φρ. Πετρίδη σε απουσία Εκπαιδευτικής Πολιτικής και σε σύγχυση λόγω αντιφατικών εγκυκλίων του Υ.Π.. Σε απαντητική του επιστολή (βλέπε *Ελευθερία*, 21 Ιουλίου 1967), ο Φρ. Πετρίδης κατηγορήσε τον Σπυριδάκι για αντιφατικότητα και του απέδωσε εξωεκπαιδευτικές σκοπιμότητες στην παραποίηση των λεγομένων του (για να δώσει την εντύπωση ότι ο Πετρίδης είχε εισηγηθεί απομάκρυνση από την Ελλάδα). Παρέθεσε παραδείγματα εγκυκλίων, αλλά και μη δημοσίων τοποθετήσεων του Σπυριδάκι για την κατάσταση στην Εκπαίδευση, για να συμπεράνει ότι η επίθεση εναντίον του ήταν άδικη και σκόπιμη.

³⁵⁷ *Ελευθερία*, 10 Αυγούστου 1967. Η οργάνωση αυτή, που εξέφραζε το χώρο της ενωτικής Δεξιάς, με την ανακοίνωσή της (ημερομηνίας 9 Αυγούστου 1967) «Καταδικάζει αδιαστάκτως την καταβαλλόμενη υπό τινων προσπάθειαν ανεξαρτητοποιήσεως της Κυπριακής παιδείας από την Παιδείαν της Μητρός Πατρίδος... χαρακτηρίζει ως απαράδεκτους τας εναντίον της Ελληνικής Παιδείας επιθέσεις... υποστηρίζει ενθέρμως την ιδέαν της εκπαιδευτικής ενώσεως». Ζητά εξέλιψη κάθε διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των δύο χωρών στην Εκπαίδευση, με την πλήρη εφαρμογή της ελληνικής εκπαιδευτικής νομοθεσίας στην Κύπρο και με πλήρη συνεργασία των υπουργών Παιδείας.

³⁵⁸ *Μαθητική Εστία*, Έτος ΙΗ', Τεύχος 44, Σεπτέμβριος 1967 – Φεβρουάριος 1968, σ. 1-2

³⁵⁹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 11-14

³⁶⁰ *Μαθητική Εστία*, Έτος Κ', Τεύχος 48, Σεπτέμβριος 1969-Φεβρουάριος 1970, σ. 1-2: Λίγο καιρό πριν την

πολιτική ανωμαλία και η επιβολή δικτατορίας στην Αθήνα, θα κάνουν πολλούς να ταυτίσουν την ελληνικότητα με όσα συμβαίνουν, αποστρεφόμενοι τελικά και τα δύο³⁶¹.

Όλα αυτά δε θα αναστείλουν, βεβαίως, τη διάθεσή του για κριτική προς το καθεστώς των Αθηνών³⁶². Ήταν μια εποχή κατά την οποία η δημόσια κριτική κατά της δικτατορίας ήταν στην Κύπρο σχεδόν ανύπαρκτη³⁶³. Δε θα διστάσει, όμως, να τη στηλιτεύσει στη λογοδοσία του, που όπως πάντα έγινε στην παρουσία υπουργών και εκπροσώπων της Ελληνικής Πρεσβείας: Η νεολαία στην Ελλάδα και στην Κύπρο σήμερα, σημειώνει, δεν μπορεί να παραδειγματιστεί από την παλαιότερη γενεά, γιατί βλέπει «*την ελευθερίαν και την αυτοδιάθεσιν να μεταβάλλωνται εις μέσα και όργανα υλικών και ταπεινών συμφερόντων, την αγιότητα της ανθρωπίνης ζωής να εξευτελίζεται και να λογίζεται ως άχθος αρούρης. Βλέπει τα εθνικά ιδεώδη να μικραίνουν, δια να ταυτισθώσι προς τας προσωπικάς διαθέσεις και αντιλήψεις μικρών ανθρώπων και την ελευθερίαν του ανθρώπου και του πολίτου να πνίγεται υπό το πρόσχημα της εθνικής σωτηρίας*»³⁶⁴.

Η πολιτική κατάσταση θα επηρεάσει τη λειτουργία των σχολείων και με έναν άλλον τρόπο: Οι μαθητές θα συμμετέχουν στις αλληπάλληλες διαδηλώσεις εκείνης της περιόδου³⁶⁵. Ο Φρ. Πετρίδης θα εκφράσει την ανησυχία του: «*Υπό πολλών εξωσχολικών παραγόντων γίνεται ανίερος εκμετάλλευσις των αγνών και εθνικών συναισθημάτων των μαθητών, τους*

υπουργοποίησή του, σημειώνει ότι «*δεν εξησφαλίσθη εισέτι αξιοπρεπής εθνικός βίος ουδέ επραγματοποιήθη η πανελλήνιος ένωσις. Είναι δυνατόν αι περιστάσεις και η υλική αδυναμία του ελληνισμού να μή επιτρέψωσιν άμεσον πραγματοποιήσιν του εθνικού τούτου πόθου. Δύναμις συνειδήσεως και εθνική υπερηφάνεια, βαθεία συναίσθησις ευθύνης... θα διατηρούν εντόνως ισχυρόν το ενωτικόν ιδεώδες*».

³⁶¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 18-19. Το εθνικό ιδεώδες «*υπάρχει και θα υπάρχει πάντα πάνω από οποιοσδήποτε συμβατικές ή πολιτικές σκοπιμότητες... Το παρόν ζητεί περισσότερα από 'μάς και κυρίως την ευθύνη για την πίστη προς την Ελλάδα, ως και ακλόνητη ενότητα γύρω από την ιδέα του έθνους πάνω από πρόσωπα ή πολιτικά σχήματα , που δεν πρέπει να υποκαταστήσουν ποτέ στην ελληνική συνείδηση της Κύπρου την χιλιόχρονη μητέρα πατρίδα*».

³⁶² Η Αθήνα προέβαινε σε διάφορες πολιτικές ενέργειες για να περιορίσει την εμβέλεια της Κύπρου, η οποία στα μάτια των υπολοίπων ελλήνων εξελισσόταν στο μόνο τμήμα του «Ελληνικού χώρου» όπου λειτουργούσε ακόμα η Δημοκρατία. Μια απ' αυτές τις προσπάθειες της δικτατορίας έπληξε και τον μαθητικό αθλητισμό. Βλέπε το κεφάλαιο 4 «Οι σχέσεις Ελλάδας-Κύπρου στην Εκπαίδευση». Βλέπε επίσης Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 32-33.

³⁶³ Στις επίσημες τοποθετήσεις κομμάτων, οργανωμένων συνόλων και πολιτικών προσώπων, αποφεύγονταν οποιαδήποτε κριτική στο δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών. Επίσης, στις διαδηλώσεις υπέρ του Μακαρίου σπάνια ακούγονταν αντιχουντικά συνθήματα. Εξαίρεση αποτελούσαν οι ανακοινώσεις και διαδηλώσεις κατά της δικτατορίας από την Επιτροπή Αποκατάστασης της Δημοκρατίας στην Ελλάδα. Οι διαδηλώσεις, όμως, δεν είχαν μαζικό χαρακτήρα και δεν στηρίζονταν από κανένα άλλο οργανωμένο σύνολο. Βλέπε Πολυβίου, Θ. *Ο αντιχουντικός αγώνας στην Κύπρο*, Εκδόσεις Βιβλιοεκδοτική, Λευκωσία 2009. Βλέπε επίσης Συνέντευξη Τ. Χατζηδημητρίου στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 9.

³⁶⁴ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 27

³⁶⁵ Πρόκειται για περίοδο εξαιρετικά πυκνή σε πολιτικά γεγονότα: Η δικτατορική κυβέρνηση στην Αθήνα πραγματοποιεί κινήσεις για επίλυση του Κυπριακού χωρίς να ενημερώνει τη Λευκωσία και ανακοινώνει ότι θα προχωρήσει σε εκκαθάριση του κυπριακού Υπουργικού Συμβουλίου από αντεθνικά στοιχεία. Στη Λευκωσία οργανώνονται διαδηλώσεις, είτε στήριξης του Μακαρίου (χωρίς όμως σαφές αντιχουντικό στίγμα), είτε υπέρ της πολιτικής του «εθνικού κέντρου». Διαμορφώνονται έτσι τα δύο βασικά μέτωπα της αντιπαράθεσης στο εσωτερικό της Κύπρου, καθώς και οι συνθήκες κρίσης στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας.

οποίους υπό το πρόσχημα ωραίων συνθημάτων παρασύρουν εκτός του Σχολείου και των μαθητικών καθηκόντων προς ίδιον όφελος. Η ανωριμότης του μαθητικού κόσμου δεν επιτρέπεται να γίνεται αντικείμενον εκμεταλλεύσεως δια κανένα σκοπόν, ουδέ είναι νοητόν να ρίπτεται ο μαθητικός κόσμος εις την πολιτικήν διαμάχην ή εκδηλώσεις αρμοζούσας μόνον εις υπευθύνους πολίτας ή κάποτε μη αρμοζούσας εις κανένα άνθρωπον. Πρέπει όλοι να αντιληφθώσιν ότι οι μαθηταί δεν είναι εμπόρευμα δια καπηλείαν και να αφήσουν τούτους εις τα σχολεία, βοηθώντας πάση δυνάμει ταύτα εις το εθνικόν και ανθρωπιστικόν έργον των»³⁶⁶.

Για να αντιμετωπιστούν τέτοιου είδους προβλήματα, ζητά τη συνδρομή των εκπαιδευτικών. Όμως την ίδια στιγμή, εκφράζει ανησυχίες για την υποχώρηση της ποιότητάς τους και της συνειδητοποίησης του ρόλου τους. Γι' αυτό το φαινόμενο ευθύνεται, κατά την άποψή του, η διαρκής υποχώρηση του κύρους του επαγγέλματος – που έχει ως αποτέλεσμα να μην το επιλέγουν πλέον οι καλύτεροι. Γι' αυτό και επικρίνει το Υπουργείο Παιδείας που δεν αντιμετωπίζει με κατανόηση τα αιτήματα των εκπαιδευτικών, ώστε οι όροι εργασίας να γίνουν ελκυστικοί για τους άριστους³⁶⁷.

Παράλληλα με τις επισημάνσεις αυτές, θεωρεί ότι επείγει ο εκσυγχρονισμός του Εκπαιδευτικού Συστήματος. Προς αυτή την κατεύθυνση, εισηγείται να γίνουν το συντομότερο τα εξής:

(α) Συζήτηση και αποσαφήνιση των σκοπών και στόχων της Εκπαίδευσης, με ορθολογική διάκρισή τους από τους τρόπους και τα μέσα επίτευξής τους. Οι σκοποί και στόχοι θα πρέπει να κατατείνουν στην καλλιέργεια δεξιοτήτων, στην ένταξη του ατόμου στο ιστορικό και συγχρονικό πλαίσιο (ώστε να αναπτύσσει ιστορική και δημιουργική σκέψη), και στον επαρκή συνδυασμό των ανθρωπιστικών αξιών και των επιστημονικών επιτευγμάτων της εποχής. «Κυριώτατα όμως δημιουργία εις τον νέον απολύτως ελευθέρας σκέψεως απηλλαγμένης οιασδήποτε προκαταλήψεως ή δογματικών δεσμών και έντονος άσκησις τούτου εις το μανθάνειν συνεχώς δια των ιδίων του δυνάμεων. Τούτο μόνον οδηγεί εις την γνώσιν – όχι τας γνώσεις – και καθιστά τον άνθρωπον ολοκληρωμένην πνευματικήν και ηθικήν προσωπικότητα, συνεχώς ανανεουμένην και πάντοτε σύγχρονον»³⁶⁸.

³⁶⁶ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 38-39

³⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 40-43

³⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 59-60, μιλώντας για τις σχέσεις παρελθόντος και παρόντος-μέλλοντος στην Εκπαίδευση, αναφέρει: «Έργον της παιδείας είναι να συνδυάση το ιστορικόν παρελθόν και τα γόνιμα και βιώσιμα στοιχεία τούτου προς το παρόν και τα συνακολουθούντα τούτω στοιχεία του κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού βίου, ως προς τον τεχνοκρατικόν σύγχρονον κόσμον... αρκεί να έχωμεν το θάρρος να παραδεχθώμεν ότι, επειδή οι πρόγονοί μας υπήρξαν ευκλείς και μεγάλοι, δεν επιβάλλεται κατ' ανάγκην να ζώμεν με το παρελθόν και αποκομμένοι από την εποχήν μας. Τοιαύτη παραδοχή και εφαρμογή των συνεπειών της σημαίνει σημαντικήν αλλαγάν εις την πορείαν της εκπαιδεύσεως γενικώς. Τούτο έπρεπε να είχε γίνει προ πολλού εις την ελληνικήν παιδείαν επί τη βάσει αντικειμενικών δεδομένων και ψυχραίμου κριτικής των αποτελεσμάτων αυτής, οπότε η πρόοδος θα ήτο ταχίστη, και πιθανώτατα διάφορος επί τα κρείττω και αυτή η τύχη του ελλητισμού, απηλλαγμένου της ρωμαντικής

(β) Υποταγή των Αναλυτικών και Ωρολογίων Προγραμμάτων στους σκοπούς και στόχους της Εκπαίδευσης, ώστε πράγματι να τους εξυπηρετούν, χωρίς διαρκείς και μεμονωμένες αλλαγές, οι οποίες τελικά αναιρούν τους στόχους.

(γ) Σύσταση Εκπαιδευτικού Συμβουλίου το οποίο να έχει συμβουλευτικό ρόλο, καθώς και δημιουργία θεσμών αλληλεπίδρασης μεταξύ σχολείου και κεντρικής διοίκησης. Παράλληλα, λήψη μέτρων (όχι ενιαίες αλλά σχολικές εξετάσεις, ευελιξία στα Α.Π. κλπ.) που να ενισχύουν την αυτονομία της κάθε σχολικής μονάδας³⁶⁹.

(δ) Επέκταση της υποχρεωτικής Εκπαίδευσης μέχρι το 15^ο έτος της ηλικίας.

(ε) Ενίσχυση και εμπλουτισμός των διαφορετικών από το Γυμνάσιο τύπων σχολείου Μέσης.

(στ) Εκσυγχρονισμός των διδακτικών εγχειριδίων, με τρόπο που να λαμβάνουν περισσότερο υπόψη τις ανάγκες και τις δυνατότητες των παιδιών, να ενθαρρύνουν τη συνθετική ικανότητα και τη δημιουργική σκέψη. Το 1970 έκανε και τις πρώτες σοβαρές αναφορές στην ανάγκη έκδοσης εγχειριδίων στην Κύπρο, ως μέτρο για να αντιμετωπιστεί η ακαταλληλότητα πολλών από όσα στέλνονταν από την Ελλάδα³⁷⁰.

(ζ) Εφαρμογή του θεσμού των Προτύπων σχολείων, στα οποία θα εισάγονται πειραματικά νέες μέθοδοι διδασκαλίας και τα οποία θα αποτελούν παράλληλα τη λύση της Δημόσιας Εκπαίδευσης για αξιοποίηση των δυνατοτήτων των άριστων μαθητών. Σε κάποια από αυτά τα σχολεία να εφαρμοστεί πειραματικά και η διδασκαλία όχι κατά τάξεις και τμήματα, αλλά κατά επίπεδα διδακτικού αντικειμένου. Οι μαθητές θα κρίνονται εξατομικευμένα και θα παρακολουθούν το επίπεδο που ανταποκρίνεται στις ικανότητές τους και όχι στην ηλικία τους.

(η) Μείωση των διδακτικών αντικειμένων, μείωση και ανακατανομή της διδακτέας ύλης, ώστε να μην απευθύνεται μόνο στο μικρό ποσοστό των άριστων μαθητών, αλλά σε όλους. Ειδικά δε στη Μέση Εκπαίδευση, αυτό θα πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα, γιατί «όπως έχουσι σήμερα τα πράγματα φαίνεται ότι προχωρούμεν δια να διαμορφώσωμεν την μέσην παιδείαν εις προθάλαμον πανεπιστημίου και τούτο είναι βασικώς λανθασμένη ενέργεια».

(θ) Δραστηκός περιορισμός «των πολλών και πανηγυρικής φύσεως εορτών και άλλων ακατανοήτων σχολικών αργιών και εκδηλώσεων... Ο ελληνισμός εορτάζει και πανηγυρίζει πολύ

προγονοπληξίας και της θλιβερότατα παρερμηνευθείσης παραδόσεως».

³⁶⁹ Σε συνέδριο που οργανώθηκε το 1976 με θέμα «Οργάνωση και διοίκηση σχολείων Μέσης Εκπαιδευσεως», ο Φρ. Πετρίδης ήταν ένας από τους κύριους εισηγητές. Στην εισήγησή του έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη λήψη μέτρων που να οδηγούν σε περισσότερη αυτονομία των σχολικών μονάδων. Από τη συζήτηση που ακολούθησε, διαφάνηκε πόσο η σκέψη του είχε επηρεάσει τη γενιά των ανώτερων στελεχών της Εκπαίδευσης τις δεκαετίες του 1960 και 1970. Στη συζήτηση, επίσης, ήταν σαφής η πόλωση ανάμεσα στα στελέχη του Υπουργείου, μεταξύ υποστηρικτών του Σπυριδάκι (συγκεντρωτισμός) και του Πετρίδη (αποκεντρωτισμός). Βλέπε, Πρακτικά Συνεδρίου ΣΕΔΜΕΚ 1976, *Οργάνωση και Διοίκηση Σχολείων Μέσης Εκπαιδευσεως*, Λευκωσία 1976, σ. 13-22.

³⁷⁰ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1969-1970*, Λευκωσία 1970, σ. 41-42

δια το παρελθόν. Καιρός είναι να εργασθώ σοβαρώς και σκληρότερον δια το παρόν και το μέλλον».

(ι) Στις τρεις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου να περιοριστούν τα αντικείμενα, να υπάρχουν 4-5 υποχρεωτικά μαθήματα και 3-4 κατόπιν επιλογών των μαθητών. Να μειωθεί δε ο βαθμός δυσκολίας των μαθημάτων που δε συνδέονται με την κατεύθυνσή τους. Επίσης, τα μονόωρα μαθήματα να διδάσκονται ως δώωρα ή τρίωρα για ένα δίμηνο και διαδοχικά μέσα στο έτος³⁷¹.

Στο μέτρο του δυνατού, εφάρμοσε μονομερώς στο Π.Γ. – και σε κάποιες περιπτώσεις συμπαρέσυρε και άλλα σχολεία – όσα από τα πιο πάνω ήταν εφικτό να υλοποιηθούν χωρίς την έγκριση της κεντρικής διοίκησης. Έτσι, από το 1967-68 εφάρμοσε πειραματικά – και από το 1968-69 καθιέρωσε – το θεσμό των δώωρων στα κύρια μαθήματα³⁷². Επίσης, έπεισε τους άλλους διευθυντές να αξιοποιήσουν το νέο θεσμό των συντονιστικών συσκέψεων Δημοτικής και Μέσης ανά επαρχία, για να προωθήσουν επιμέρους μεταρρυθμίσεις³⁷³. Σημαντικότερη από αυτές ήταν μια σειρά από αλλαγές στα Α.Π., με αναδιάρθρωση και μείωση της διδασκόμενης ύλης σε πολλά μαθήματα³⁷⁴.

Μέσα στο πλαίσιο των πρωτοποριακών μέτρων που ο Φρ. Πετρίδης προώθησε, συγκαταλέγονται και όσα αντανακλούν την προσωπική του κοινωνική ευαισθησία και την πρόταξη του παιδαγωγικού ρόλου του σχολείου. Πολλά πέτυχε να γίνουν ένα είδος μοντέλου για όλα τα σχολεία Δημοτικής και Μέσης και αργότερα να θεσμοθετηθούν από το Υπουργείο Παιδείας: Ορθολογικότερη οργάνωση των συσσιτίων και των σχολιατρικών υπηρεσιών³⁷⁵, άμεση εμπλοκή των γονέων στις εξωδιδασκτικές δραστηριότητες του σχολείου, ενθάρρυνση της μαθητικής συμμετοχικότητας με τις οργανωμένες συντονιστικές επιτροπές³⁷⁶, μετατροπή

³⁷¹ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 53-57 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 55-67. Σε αναφορά του στη Μέση Εκπαίδευση το 1969 (σ. 35), είπε χαρακτηριστικά: «Τα προγράμματα της μέσης παιδείας είναι στεγνότερα γνωσιολογικά και αφαντάστως βασανιστικά χωρίς θετικόν όφελος δια τους πλείστους μαθητάς».

³⁷² Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 49. Ο θεσμός αυτός θα καθιερωθεί στη Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση σε όλα τα σχολεία, μετά το 1976.

³⁷³ Η υιοθέτηση του θεσμού αυτού από το Υπουργείο Παιδείας, μπορεί να θεωρηθεί προσωπική επιτυχία του Φρ. Πετρίδη. Βλέπε Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967, σ. 19.

³⁷⁴ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 53

³⁷⁵ Για τη συλλογή χρημάτων για τη λειτουργία τους, πάντοτε μετείχε ενεργά σε εκδηλώσεις και δραστηριότητες φορέων που ο ίδιος είχε ενθαρρύνει να δραστηριοποιηθούν προς αυτή την κατεύθυνση.

³⁷⁶ Όταν βάλλονταν οι συντονιστικές επιτροπές των μαθητών για πρωτοβουλίες που θεωρούνταν παρακινδυνευμένες ή ελευθεριάζουσες, προέτασε το βάρος της προσωπικότητάς του για να προστατεύσει τη λειτουργία και ανάπτυξή τους. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 53. Το ιδιαίτερα θερμό λεκτικό της προσέγγισής του, αποκαλύπτει έναν παιδαγωγό κοινωνό αντιλήψεων τις οποίες συναντούσε κανείς μόνο σε ανεπτυγμένες εκπαιδευτικά και κοινωνικά χώρες της εποχής.

των σχολείων σε χώρους πολιτιστικής και αθλητικής δραστηριότητας πέραν των επίσημων ωρών λειτουργίας του³⁷⁷ και άλλα.

Μια από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις πρωτοποριακού μέτρου, υπήρξε η καθιέρωση του «*κηδεμονευτικού συστήματος*»: Κάθε καθηγητής αναλάμβανε την ευθύνη ενός αριθμού μαθητών, με τους οποίους ανέπτυξε εξωδιδασκτική σχέση και συνεργαζόταν μαζί τους στην αντιμετώπιση προσωπικών ή οικογενειακών προβλημάτων. Ο θεσμός αυτός απέκτησε σύντομα και ένα διαδικαστικό σκέλος, με συμπλήρωση εμπιστευτικών εντύπων, συνεργασία με τους καθηγητές Επαγγελματικής και Συμβουλευτικής Αγωγής κλπ. Το μοντέλο αυτό αποτέλεσε τη βάση για την καθολική εφαρμογή του θεσμού στα Ελληνοκυπριακά Σχολεία, μετά το 1976 (υπό τη μορφή του θεσμού του «Υπευθύνου Τμήματος»)³⁷⁸.

(Ε) Η περίοδος της υπουργίας

Μετά την παραίτηση Σπυριδάκι, την 1^η Ιουλίου 1970, διορίστηκε από τον Πρόεδρο Μακάριο ως υπουργός Παιδείας ο Φρίξος Πετρίδης. Εκτός από τον σχετικά περιορισμένο χρόνο που θα είχε τελικά στη διάθεσή του ως υπουργός (δύο χρόνια), ανέλαβε μέσα σε εξαιρετικά δύσκολες πολιτικές συνθήκες. Το αποτέλεσμα ήταν να μην προλάβει να υλοποιήσει πολλές από τις σκέψεις και ιδέες του για την Εκπαίδευση.

Η εσωτερική ένταση όδευε προς την κορύφωσή της³⁷⁹. Την ίδια περίοδο, οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας επιδεινώνονταν διαρκώς. Ο Φρίξος Πετρίδης αντιμετωπιζόταν με ιδιαίτερη επιφυλακτικότητα από τη δικτατορική κυβέρνηση, λόγω προηγούμενων τοποθετήσεών του για το καθεστώς των συνταγματαρχών και για το βαθμό ταύτισης των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων. Η εμπλοκή των σχολείων στις πολιτικές αντιπαραθέσεις τον ώθησε να ζητήσει από τους εκπαιδευτικούς, στην πρώτη του κιόλας εγκύκλιο, να προστατεύσουν τους μαθητές «*ώστε να μη παρεκκλίνωσιν εις αντεθνικές ή αντικοινωνικές απόψεις και ενεργείας*»³⁸⁰.

³⁷⁷ Πρόσθετα, το 1968-69 οργανώθηκαν απογευματινά μαθήματα Αγγλικών για τις εξετάσεις GCE, καθώς και για άλλα αντικείμενα (όπως μαθήματα πρώτων βοηθειών). Αυτά αποτέλεσαν το πρόπλασμα των πολύ αργότερα καθιερωθέντων Επιμορφωτικών Κέντρων και Κρατικών Ινστιτούτων Επιμόρφωσης, που λειτουργούν μέχρι σήμερα. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 54.

³⁷⁸ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 50-52

³⁷⁹ Η παράνομη οργάνωση «Εθνικό Μέτωπο», η οποία πρέσβευε την επάνοδο στη γραμμή της Ένωσης και την υπακοή στη λογική του «εθνικού κέντρου», προέβαινε σε βομβιστικές επιθέσεις και απόπειρες δολοφονίας. Διαλύθηκε το Μάιο του 1970, όμως σύντομα θα τη διαδεχθεί η ΕΟΚΑ Β', με πιο έντονη αντικρατική δράση. Πέραν της δράσης αυτών των οργανώσεων, το πολιτικό κλίμα γενικότερα ήταν ιδιαίτερα οξύ, με άμεση εμπλοκή των σχολείων στις αντιπαραθέσεις.

³⁸⁰ *Μαθητική Εστία*, Έτος ΚΑ', Τεύχος 50, Σεπτέμβριος 1970-Φεβρουάριος 1971, σ. δ' και *Φιλελεύθερος*, 16 Σεπτεμβρίου 1970.

Μια από τις πρώτες του ενέργειες ως υπουργός ανέδειξε και τη σημασία που πάντοτε έδινε στην προσαρμογή της Εκπαίδευσης στις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες του τόπου: Προήδρευσε σύσκεψης της Επαγγελματικής Επιτροπής της Υπηρεσίας Επαγγελματικού Προσανατολισμού και Καθοδήγησης του Υ.Π., στις 20 Ιουλίου, όπου συζητήθηκαν προβλήματα του επαγγελματικού προσανατολισμού των μαθητών και αποφασίστηκε η άμεση προώθηση της επιμόρφωσης του προσωπικού³⁸¹.

Η πρώτη του πολιτική κίνηση ήταν να επισκεφθεί την Αθήνα στις 4 Αυγούστου του 1970 και να έχει εκεί συνομιλίες με τον υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της δικτατορικής κυβέρνησης Νικήτα Σιώρη. Η επίσκεψη ήταν διάρκειας επτά ημερών. Εκτός από τον Ν. Σιώρη, είχε επίσης συναντήσεις με τον υφυπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Ξανθόπουλο-Παλαμά και με υπηρεσιακούς παράγοντες³⁸². Εκεί έθεσε θέματα που κινούνταν στο πλαίσιο των πάγιων απόψεών του. Σε συνάντησή του με τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, επεκτάθηκαν και στην ευρύτερη πολιτική κατάσταση στην Κύπρο³⁸³.

Οι δύο βασικές ομάδες των αιτημάτων του γύρω από την Εκπαιδευτική Πολιτική αφορούσαν (α) την εκ μέρους των Αθηνών ανοχή για μεγαλύτερες αποκλίσεις από το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας³⁸⁴ και (β) την εγκαθίδρυση σχέσεων τέτοιων που να προσεγγίζουν περισσότερο την ισοτιμία μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας, παρά την παραδοσιακή λογική του «εθνικού κέντρου». Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο εξασφάλισε τα εξής:

1. Ελευθερία κινήσεων όσον αφορά την εισαγωγή αλλαγών σχετικά με τη λειτουργία των σχολείων, εν μέρει τους τύπους σχολείων, καθώς και επιμέρους αναδιαρθρώσεις στα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα. Οι αλλαγές αυτές θα κινούνταν μέσα σε πλαίσιο τέτοιο που θα διατηρούσε τον ελληνικό χαρακτήρα της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης.
2. Από το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου θα αποστελλόταν υλικό το οποίο θα εντασσόταν στα διδακτικά εγχειρίδια Δημοτικής και Μέσης που ετοιμάζονταν στην Ελλάδα. Με αυτό τον τρόπο η Κύπρος θα ήταν περισσότερο παρούσα σε αυτά – ιδιαίτερα στα θεωρητικά μαθήματα.

³⁸¹ Φιλελεύθερος, 27 Ιουλίου 1970

³⁸² Προηγήθηκε εμπεριστατωμένο σημείωμά του προς τον ΥΠΕΠΘ, με το οποίο τεκμηρίωνε τις εισηγήσεις του για ισότιμη συνεργασία και μεγαλύτερη ανεξαρτησία. Βλέπε Κ.Α.102/70/26-31 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων -Υπουργείον Παιδείας Κύπρου - Σημείωμα - Τη 1^η Ιουλίου 1970». Βλέπε επίσης το κεφάλαιο 4 «Οι σχέσεις Ελλάδας - Κύπρου στην Εκπαίδευση».

³⁸³ Φιλελεύθερος, 6 και 8 Αυγούστου 1970

³⁸⁴ Φιλελεύθερος, 4 Αυγούστου 1970. Παρά το γεγονός ότι η ημερήσια διάταξη των συνομιλιών χαρακτηριζόταν ως «ρευστή» από το περιβάλλον του Φρ. Πετρίδη, η επίσκεψη θεωρούνταν κρίσιμης σημασίας για το στάτους των σχέσεων των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων.

3. Στους διαγωνισμούς που διεξάγονταν στην Ελλάδα για τη συγγραφή διδακτικών εγχειριδίων, θα είχαν τη δυνατότητα να συμμετέχουν και Ελληνοκύπριοι³⁸⁵.

Τα σημεία (2) και (3) αποτελούσαν την απάντηση-παραχώρηση της Αθήνας στο αίτημα για περισσότερο ισότιμες σχέσεις και για τη δυνατότητα συγγραφής διδακτικών εγχειριδίων και στην Κύπρο. Στην πράξη, όμως, δεν υλοποιήθηκαν πριν από το 1974³⁸⁶. Το ΥΠΕΠΘ διατηρούσε τον τελευταίο λόγο στην όλη διαδικασία και είχε έτσι την ευχέρεια στην πράξη να παρακάμπτει τα συμφωνηθέντα. Αμέσως μετά τη συνάντηση των δύο υπουργών Παιδείας, ο μεν Φρ. Πετρίδης εξέφρασε πλήρη ικανοποίηση και χαρακτήρισε ως απολύτως επιτυχή την επίσκεψη, ο δε Ν. Σιώρης υπογράμμισε την πλήρη ταύτιση των δύο υπουργείων στα ζητήματα Εκπαιδευτικής Πολιτικής³⁸⁷.

Στη συνάντηση με τον πρωθυπουργό του δικτατορικού καθεστώτος Γ. Παπαδόπουλο, ο Κύπριος υπουργός εξέθεσε και τους φόβους του για τον συνεχώς αυξανόμενο αριθμό Ελληνοκυπρίων που μετέβαιναν για σπουδές σε χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού. Εισηγήθηκε το θέμα να αντιμετωπιστεί με την καλύτερη οργάνωση του θεσμού των υποτροφιών του ΙΚΥ προς Κυπρίους. Ανάλογα ζητήματα έθεσε και στον υφυπουργό Εξωτερικών Χρ. Ξανθόπουλο-Παλαμά, οπότε συζητήθηκαν «αι επί της Κύπρου αναπτυσσόμεναι επιδράσεις και επιρροαί υπό ξένων υπηρεσιών»³⁸⁸. Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης του φαινομένου, συμφωνήθηκε με τον υφυπουργό Εξωτερικών Δ. Τσάκωνα σειρά γενικότερων και ειδικότερων μέτρων τόνωσης της ελληνικής πολιτιστικής και πνευματικής παρουσίας στην Κύπρο³⁸⁹. Τα πιο μεγαλεπίβολα από αυτά τα μέτρα δεν υλοποιήθηκαν ποτέ.

Μιλώντας προς τους δημοσιογράφους δύο μήνες αργότερα, ο Φρ. Πετρίδης θα αναφερθεί στη φιλοσοφία του για τις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας στην Εκπαίδευση: «*Η Κύπρος δεν δύναται παρά να έχει Παιδείαν ελληνικήν. Δια τούτο και η εκπαίδευσίς μας εμπίπτει εις τα ευρύτερα πλαίσια της εκπαιδύσεως του Ελληνισμού και συμπορεύεται εν προκειμένω με τον υπόλοιπον ελληνικόν κόσμον... προτιθέμενοι εν τούτοις να προβώμεν – υπό το φως των ειδικών τοπικών συνθηκών και εν συνεννοήσει πάντοτε μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας – εις ευρυτέρας εν τω μέλλοντι αναγκαίας, κατά την άποψίν μας, προσαρμογάς. Η Κύπρος ως αναπόσπαστον τμήμα του ελληνικού πολιτιστικού κόσμου και χώρου δεν θα ήτο νοητόν να*

³⁸⁵ Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 9-10

³⁸⁶ Μικτές επιτροπές Ελλάδας-Κύπρου για τη μελέτη και σύνταξη Αναλυτικών Προγραμμάτων λειτούργησαν από το 1975 και μετά.

³⁸⁷ Φιλελεύθερος, 7 και 11 Αυγούστου 1970

³⁸⁸ Κ.Α. 145/1970/32-35 «Επίσκεψη Υπουργού Παιδείας στην Ελλάδα – Υπουργείον Παιδείας 7^η Σεπτεμβρίου 1970»

³⁸⁹ Κ.Α. 145/1970/24-27 «Επίσκεψη Υπουργού Παιδείας στην Ελλάδα – Συνοπτική Έκθεσις 18 Αυγούστου 1970»

ενεργή άλλως. Και διάφορος πολιτική κατάστασις δεν δύναται να απομακρύνη την Νήσον από το εθνικόν σύνολον ουδέ τυχόν διαφοραί απόψεων επί πολιτικών θεμάτων δεν επιτρέπεται να μειώνουν την προσήλωσιν αυτής προς την Ελλάδα. Η Κύπρος... έχει ανάγκην προπαντός από Έλληνας, συνειδητούς Νεοέλληνας...»³⁹⁰.

Με τη δήλωση αυτή παρέμενε πιστός στις πάγιες απόψεις του. Την ίδια στιγμή προσπαθούσε να δώσει απαντήσεις και στα εξής: (α) Στις ανησυχίες μερίδας Ελληνοκυπρίων και της Αθήνας ότι υπήρχε κίνδυνος, με τις πολλές αποκλίσεις, η Εκπαίδευση να απομακρυνθεί από εκείνη της Ελλάδας. (β) Στην κατοχύρωση της ευχέρειας της Λευκωσίας να προβαίνει σε κάποιας έκτασης αλλαγές, σε συνεννόηση βέβαια με την Αθήνα. (γ) Στην ανάγκη του να ανακόψει όσο μπορούσε ένα φαινόμενο που πίστευε ότι αναπτυσσόταν στην Κύπρο και τον ανησυχούσε: Φοβόταν ότι, το γενικότερο κλίμα καχυποψίας στις σχέσεις των δύο χωρών, έδινε τροφή σε κυπροκεντρικές πολιτικές προσεγγίσεις και στην ανάπτυξη ανθελληνικών αισθημάτων.

Στην ίδια συνέντευξη Τύπου παρουσίασε το μέχρις εκείνη τη στιγμή έργο του στο Υπουργείο³⁹¹. Προδιέγραψε, επίσης, τις προτεραιότητές του:

1. Άρχισε να εφαρμόζεται σε πειραματική βάση η διοικητική αυτονόμηση κατώτερου και ανώτερου κύκλου στο Γυμνάσιο (Γυμνάσιο – Λύκειο).
2. Άρχισε η μελέτη της αναδιάρθρωσης των Α.Π., με στόχο την αποφόρτωση της διδασκόμενης ύλης. Τα Ωρολόγια Προγράμματα θα λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες της Κύπρου.
3. Οι προεργασίες για την ίδρυση Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου βρίσκονταν σε πλήρη ανάπτυξη. Παράλληλα, ενισχυόταν η Υπηρεσία Εκπαιδευτικού Προγραμματισμού, εφόσον «*βασικόν μας πρόβλημα παραμένει εκείνον της ανανεώσεως των εκπαιδευτικών*». Επίσης, επεκτάθηκαν οι τομείς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών και δημιουργήθηκε Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
4. Προωθήθηκε στη Βουλή ο εκσυγχρονισμός των νομοθετικών ρυθμίσεων για την Ιδιωτική Εκπαίδευση και ψηφίστηκε νόμος για τον Θεατρικό Οργανισμό Κύπρου. Ετοιμαζόταν, ακόμη, το νομοθετικό πλαίσιο λειτουργίας ενός Κρατικού Ιδρύματος Υποτροφιών. Επίσης, ο Κυπριακός Οργανισμός Αθλητισμού άρχισε ήδη τη λειτουργία του.
5. Άμεσες προτεραιότητές του θα ήταν η Προδημοτική και η Τεχνική/Επαγγελματική Εκπαίδευση, η επέκταση της δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης μέχρι το 15^ο έτος

³⁹⁰ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 9

³⁹¹ Στη συνέντευξη Τύπου δεν παραλείπει να ευχαριστεί συχνά τους λειτουργούς του Υπουργείου Παιδείας και να αναφέρεται σε «*προγενεστέραν εργασίαν*», δεν κάνει όμως καμία αναφορά στον προκάτοχό του Κ. Σπυριδάκι.

ηλικίας, και η αναδιάρθρωση των μεθόδων διδασκαλίας. Με τις τελευταίες θα δινόταν έμφαση στην πρωτοβουλία και αυτενέργεια των μαθητών, ώστε το σχολείο να είναι χώρος δημιουργικότητας και όχι «αγαρείας»³⁹².

Για το θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο κατέστησε σαφές ότι δεν το θεωρούσε προτεραιότητα, κάτω από τις δεδομένες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Πιο εφικτή θεωρούσε μια λύση «προς την κατεύθυνσιν μιας επιβαλλόμενης εκ των πραγμάτων μεταγυμνασιακής διαφοροποίησης, με φοίτησιν ειδικεύσεως 1-2 ετών...»³⁹³. Η εμμονή του στη Μέση Εκπαίδευση ως το επίκεντρο του ενδιαφέροντος και η άποψή του πως δεν είναι καιρός για συζήτηση θέματος ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο, δε μεταβλήθηκαν μέχρι το τέλος της θητείας του³⁹⁴. Στη συνέντευξη αναφέρθηκε και στο θέμα των εκδηλώσεων για το «Έτος Παλιγγενεσίας» (1 Σεπτεμβρίου 1970 – 31 Δεκεμβρίου 1971)³⁹⁵.

Η επιβάρυνση του κλίματος στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας από τις αρχές του 1971, οι διαφωνίες του με το ΥΠΕΠΘ σε επιμέρους χειρισμούς εκπαιδευτικών θεμάτων (μεταξύ των οποίων και εκείνο της Παροικιακής Εκπαίδευσης στη Βρετανία)³⁹⁶, καθώς και η προσωπική του επιθυμία να αποστασιοποιηθεί από το καθεστώς των συνταγματαρχών, τον ώθησαν να αναθέσει τις περαιτέρω επαφές με τον επικεφαλής του ΥΠΕΠΘ σε ανώτερα στελέχη του Υ.Π. (στον Γ.Δ. Π. Αδαμίδη και στους τμηματάρχες Α. Κούρο και Φρ. Βράχα)³⁹⁷. Ο ίδιος απέφευγε – κατά το δυνατόν – τις συνομιλίες με το ΥΠΕΠΘ.

³⁹² Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 8-15

³⁹³ Στο ίδιο, σ. 11. Πιο αναλυτικά, βλέπε στο κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

³⁹⁴ Κ.Α. 236/68/1VII «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Σημείωμα προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – 26 Ιουνίου 1971» και Κ.Α. 236/68/1VII /108-111 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Strasbourg, 17 February 1972». Χαρακτηριστικό το απόσπασμα της επίσημης περίληψης της ομιλίας του Φρ. Πετρίδη στη σύνοδο υπουργών Παιδείας στο Στρασβούργο (μετάφραση από τα Αγγλικά): «Το πρόβλημα είναι να παρέχουμε τεχνική εκπαίδευση στο δευτεροβάθμιο επίπεδο με ισχυρή γενική εκπαίδευση και θεωρητικό περιεχόμενο, και να παρέχουμε γενική εκπαίδευση στο δευτεροβάθμιο επίπεδο με ισχυρό περιεχόμενο τεχνολογίας». Η μεταγυμνασιακή εκπαίδευση, συνεχίζει, πρέπει να μείνει πιστή στη ευρωπαϊκή παράδοση που ανάγεται στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, δίνοντας θεωρητικό υπόβαθρο στην πράξη και στην τεχνολογία. «Στην Κύπρο, η μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση μόνο πρόσφατα άρχισε να αναπτύσσεται. Το θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου συζητήθηκε έντονα, αλλά δεν έγιναν συγκεκριμένοι σχεδιασμοί. Είναι πιο πιθανό περισσότερα μεταδευτεροβάθμια ιδρύματα προπανεπιστημιακού επιπέδου να λειτουργήσουν. Επίσης, τα τρία υπάρχοντα ερευνητικά κέντρα θα πάρουν αυξημένη υποστήριξη, και θα δημιουργηθούν νέα [ερευνητικά] κέντρα».

³⁹⁵ Αντιδιαστέλλοντας τις προθέσεις του από το κλίμα πανηγυρισμών που προωθούσε στην Ελλάδα η δικτατορική κυβέρνηση, υπογράμμισε: «Και οφείλω να είπω ότι θα ενδιαφερθώ κυρίως διά την ουσίαν και ολιγώτερον δια τους πανηγυρισμούς. Διότι εκείνο που θα επιδιώξω είναι να καταστήσωμεν την σχετική ευκαιρίαν μίαν εμπνεύσαν αφετηρίαν δια νέαν και καλύτεραν προσέγγισιν της ιστορίας του Έθνους και των πολιτιστικών αξιών του νεωτέρου ελληνικού κόσμου». Βλέπε Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 14.

³⁹⁶ Βλέπε τα κεφάλαια 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων» και 4 «Οι σχέσεις Ελλάδας – Κύπρου στην Εκπαίδευση».

³⁹⁷ Κ.Α.102/70/36-39 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Σημείωμα δια Γενικόν Διευθυντήν – 21η Απριλίου 1971», Κ.Α.102/70/40-42 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Θέμα: Επαφαί εν τω Υπουργείω Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων» (Χωρίς ημερομηνία) και Κ.Α.102/70/43-45 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Προς κ. Πάμπην»

Κατά τη διάρκεια της υπουργίας του, ο Φρίξος Πετρίδης πέτυχε να υλοποιήσει ή να δρομολογήσει τα περισσότερα από όσα εξήγγειλε, όμως δεν είχε τα χρονικά και πολιτικά περιθώρια για τις σημαντικές τομές που οραματιζόταν. Σε μεγάλο βαθμό, η πρόοδος που επιτελέστηκε αφορούσε τη νομοθετική ρύθμιση πολλών πτυχών της Εκπαίδευσης και τη σύνταξη κανονισμών³⁹⁸, την πρακτική επίλυση χρόνιων προβλημάτων που δημιουργούσαν άσκοπες εντάσεις³⁹⁹, καθώς και την κατά το δυνατόν απρόσκοπτη λειτουργία των σχολείων. Επίσης, τη νομοθετική ρύθμιση και λειτουργία θεσμών πολιτισμού, όπως ο Θεατρικός Οργανισμός Κύπρου⁴⁰⁰. Ο Α. Καραγιώργης εύστοχα επισημαίνει ότι το πολιτικό κλίμα ήταν τέτοιο που ο διάδοχος του Φρ. Πετρίδη, Α. Κούρος⁴⁰¹, δεν μπόρεσε να επιτύχει κάτι περισσότερο από την απλή διαχείριση της καθημερινότητας του Εκπαιδευτικού Συστήματος⁴⁰². Ακόμη και ο προγραμματισμός ή η μορφοποίηση της Εκπαιδευτικής

Βάτην, εφημερίδα 'Φιλελεύθερος' – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία, 30^η Σεπτεμβρίου, 1971».

³⁹⁸ Δε θα πρέπει να υποτιμηθεί η κανονικοποίηση θεσμών για την οργάνωση και ανάπτυξη των οποίων είχε συμβάλει τα μέγιστα ο ίδιος τα προηγούμενα χρόνια, όπως το Εκπαιδευτικό Ραδιόφωνο το 1971 ή η δωρεάν Εκπαίδευση μέχρι το 15^ο έτος – που αποφασίστηκε λίγο πριν την παραίτησή του. Επίσης, η ορθολογικότερη ανάπτυξη της Τεχνικής-Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, η ανάπτυξη των Ειδικών Σχολείων και η ενισχυμένη παρουσία του εκπαιδευτικού τομέα στο Γ' Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως, μπορούν κάλλιστα να πιστωθούν εν πολλοίς στον Φρ. Πετρίδη. Βλέπε Karagiorges A., *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 66-69.

³⁹⁹ *Φιλελεύθερος*, 13 Σεπτεμβρίου 1970: Σε πολύ σύντομο χρόνο επιλύθηκαν ζητήματα με την οργάνωση των εκπαιδευτικών Μέσης, τα οποία εκκρεμούσαν για χρόνια. Ο ενθουσιασμός του προέδρου της ΟΕΛΜΕΚ μετά από συνάντηση με τον υπουργό και οι διθυραμβικές αναφορές στο πρόσωπο του Φρ. Πετρίδη στο *Δελτίον της ΟΕΛΜΕΚ* (βλέπε και *Φιλελεύθερος*, 17 Οκτωβρίου 1970), αποτυπώνουν την ικανοποίηση από το πρακτικό πνεύμα και την αποτελεσματικότητα του υπουργού. Ανάλογη ήταν και η αποτελεσματικότητα στην επίλυση χρόνιων προβλημάτων των κυπρίων φοιτητών στην Ελλάδα, όπως αποτυπώνεται στις δηλώσεις πλήρους ικανοποίησης της ηγεσίας της ΕΦΕΚ, μετά από συνάντηση με τον υπουργό (βλέπε *Φιλελεύθερος*, 17 Νοεμβρίου 1970). Δε δίσταζε, όμως, να εκφραστεί με παρησία και να απορρίψει χωρίς διπλωματικότητα αιτήματα τα οποία θεωρούσε ανεφάρμοστα. Κάτι τέτοιο συνέβη στην περίπτωση του αιτήματος της ΠΟΕΔ για νέου τύπου αξιολόγηση των δασκάλων. Ο ίδιος ερμήνευε το αίτημα ως προσπάθεια έμμεσης επίτευξης μισθολογικής αναβάθμισης, γι' αυτό και το απέρριψε κατά τρόπο απόλυτο (βλέπε *Φιλελεύθερος*, 15 Νοεμβρίου 1970).

⁴⁰⁰ *Φιλελεύθερος*, 9 Οκτωβρίου 1970

⁴⁰¹ Δρ. Αντρέας Κούρος: Διετέλεσε Τμηματάρχης Στοιχειώδους Εκπαίδευσης. Κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες για την ευόδωση του θεσμού των Οκταταξίων Δημοτικών σχολείων, ενώ ιδιαίτερη μέριμνα επέδειξε και για την Εκπαίδευση Ενηλίκων (βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 5, Ιούνιος 1960, σ. 246-250 και *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 25, Ιούνιος 1964, σ. 271-285). Υπηρέτησε με συνέπεια τις θέσεις του Κ. Σπυριδάκι για τη Δημοτική Εκπαίδευση. Παρά το γεγονός ότι δεν ήταν λάτρης των ρηξικέλευθων πρωτοβουλιών, συνέβαλε – λόγω και των σπουδών του σε χώρες του εξωτερικού – στην εισαγωγή στοιχείων σύγχρονης Εκπαιδευτικής Πολιτικής (βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 23, Φεβρουάριος 1964, σ. 169-180). Η περίπτωση του, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της διάχυτης υποτίμησης της Δημοτικής Εκπαίδευσης (έναντι της Μέσης) και των λειτουργιών της, κατά την υπό αναφορά περίοδο: Διέθετε τυπικά προσόντα όσο ελάχιστα στελέχη του Υπουργείου Παιδείας. Εστάλη με υποτροφία του Υ.Π. στη Γαλλία για μεταπτυχιακές σπουδές στο Σχεδιασμό της Εκπαίδευσης (βλέπε Κ.Α. Ε14/3/38 «Υπουργείον Παιδείας – Τη 27^η Φεβρουαρίου, 1967» και Κ.Α. Ε14/132/4 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια»). Στο μεταξύ, η Διεύθυνση Σχεδιασμού στο Υ.Π. υποβαθμίστηκε διοικητικά. Το αποτέλεσμα ήταν, όταν την κατέλαβε, αυτό να συνιστά για τον ίδιο υποβάθμιση έναντι της θέσης που κατείχε προηγουμένως (βλέπε Karagiorges A., *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 61-62). Μετά την παραίτηση Φρ. Πετρίδη το 1972, διορίστηκε υπουργός Παιδείας, μέχρι τον Ιούλιο του 1974. Με το διορισμό του στη θέση του υπουργού, είχε να διαχειριστεί την κορύφωση των πολιτικών συγκρούσεων και εντάσεων της περιόδου 1972-74, που επηρέασαν τα μέγιστα τη λειτουργία των σχολείων. Οι δυνατότητες άσκησης Εκπαιδευτικής Πολιτικής, πέραν της διαχείρισης της καθημερινότητας, ήταν αντικειμενικά δύσκολες.

⁴⁰² Karagiorges A., *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 56

Πολιτικής, αντιμετωπίζονταν με όρους γενικόλογων διακηρύξεων ή με επίπεδη παράθεση προβληματισμών και εναλλακτικών σεναρίων⁴⁰³.

IV. Συμπεράσματα

Οι βασικοί διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στην υπό εξέταση περίοδο, εμφορούνταν από τα ίδια εθνικά ιδεώδη. Αντιμετώπιζαν σε γενικές γραμμές την Εκπαίδευση κατά τον ίδιο τρόπο, δηλαδή ως το βασικότερο μέσο καλλιέργειας εθνικών συνειδήσεων και διαμόρφωσης του εθνικού-πολιτικού μέλλοντος της Κύπρου.

Παρόλα αυτά, υπήρχαν παράγοντες που συνέβαλαν στο να αναδυθούν σημαντικές επιμέρους διαφορές. Κάποιες από αυτές δεν ήταν τόσο σημαντικές, προβάλλονταν όμως ως τέτοιες. Οι πολιτικές εξελίξεις, οι διακοινοτικές συγκρούσεις και οι διαφωνίες μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας, δημιουργούσαν εντάσεις συνειδήσεων. Υπήρχαν διλήμματα, ανάμεσα στη λογική της ανάπτυξης του νεοσύστατου κράτους και στη λογική της προσήλωσης στο «εθνικό κέντρο» και στο στόχο της Ένωσης. Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα τα εξής: (α) Δημιουργία δύο «σχολών», εκείνης του Δρα Κ. Σπυριδάκι και εκείνης του Φρ. Πετρίδη. Γύρω από τον καθένα περιστράφηκαν όχι μόνο στελέχη της Εκπαίδευσης, αλλά και άλλα πολιτικά πρόσωπα και διαμορφωτές της κοινής γνώμης. Μια σημαντική πτυχή της διαφωνίας αφορούσε το δίπολο «συγκεντρωτικό ή αποκεντρωτικό Εκπαιδευτικό Σύστημα» και τη διαφορετική φιλοσοφία τους επ' αυτού. (β) Οι αντιπαραθέσεις πήραν σε κάποιες φάσεις έντονη δημοσιότητα, αλλά και έντονα προσωπικό χαρακτήρα, ενώ παράλληλα φορτίζονταν και από άλλα ζητήματα (βαθμός προσήλωσης στην Ένωση, Μεταρρύθμιση-Αντιμεταρρύθμιση, βαθμός προσωπικής επιβολής κλπ.). (γ) Οι διαμορφωτές περιέπιπταν συχνά σε αντιφάσεις, ή υιοθετούσαν επιμέρους πολιτικές που δεν συνήδαν με τη γενικότερη φιλοσοφία τους και άλλες επιμέρους επιλογές τους. Πολλές από αυτές, δε δικαιολογούνταν από τη μεσολάβηση εξελίξεων, αφού αφορούσαν διακηρύξεις, επιλογές ή πρακτικές που συνέπιπταν χρονικά. Κάποιες από τις αντιφάσεις, μπορούν να αποδοθούν στην ισχυρή και πολύπλευρη προσωπικότητα των δύο αυτών βασικών διαμορφωτών της Εκπαίδευσης.

Τόσο η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, όσο και οι διαρκείς πολιτικές ματαιώσεις, δεν επέτρεπαν τη δημιουργία ενός σταθερού υπόβαθρου με σαφείς παραμέτρους. Παρόλα αυτά, στους βασικούς διαμορφωτές της Εκπαίδευσης αυτής της περιόδου και στο μεγάλο τους κοινωνικό εκτόπισμα, οφείλεται εν πολλοίς η διατήρηση του εκπαιδευτικού αγαθού στο

⁴⁰³ Φιλελεύθερος, 1 και 2 Ιουνίου 1973. Κείμενο εισαγωγικής ομιλίας του υπουργού Παιδείας σε συνέντευξη Τύπου.

επίκεντρο των αξιών της κοινωνίας κατά τη δεκαετία του 1960. Όμως, οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, αλλά κυρίως οι εξελίξεις στο εθνικό ζήτημα και στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, υπέταξαν τις επιλογές στην Εκπαίδευση. Έτσι, από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, μέχρι και το 1974, η αίσθηση της αυθυπαρξίας της Εκπαίδευσης και της αυτονομίας της ως αξία, υποχώρησαν καθοριστικά.

Κεφάλαιο 4

Οι εκπαιδευτικές σχέσεις Ελλάδας – Κύπρου

I. Εισαγωγικά

Η γενικότερη πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στην Κύπρο, διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση θεσμών και αντιλήψεων στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα. Η πολιτική αυτή, βεβαίως, διαμορφωνόταν και τροποποιούνταν διαδραστικά. Σημαντικότερος κινητήριος παράγοντας ήταν το ελληνοκυπριακό εθνικιστικό κίνημα, οι εκάστοτε κυρίαρχες κατευθύνσεις του και η δυναμική του.

Η συνάρτηση της πολιτικής του ελληνικού κράτους με την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, έχει αναδειχθεί σε προηγούμενα κεφάλαια. Ανάλογα, έχουν επισημανθεί τα παράγωγά της στις επιμέρους πτυχές που εξετάστηκαν. Υπάρχουν, όμως, και άλλες διαστάσεις των σχέσεων Ελλάδας – Κύπρου στην Εκπαίδευση. Η παρουσίαση τους διευκολύνει να διαμορφωθεί εναργέστερη αντίληψη για το πλαίσιο και τους εξωτερικούς παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωση του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος.

Τις σχέσεις Ελλάδας – Κύπρου στην Εκπαίδευση, διαμόρφωσαν κατά την υπό εξέταση περίοδο οι εξής παράγοντες:

1. Οι σχέσεις «μητέρας πατρίδας – αλύτρωτου γόνου», όπως αυτές μορφοποιήθηκαν σταδιακά από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το τέλος της Βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο. Αυτό σήμαινε ότι η αρωγή στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση ήταν αρμοδιότητα των εκάστοτε υπηρεσιών για τα ελληνικά σχολεία αλλοδαπής στο ΥΠΕΠΘ. Σήμαινε όμως ταυτόχρονα ότι, ανάλογα με την ένταση που είχε η πολιτική διάσταση των εκάστοτε επιμέρους ζητημάτων, λαμβάνονταν συχνά αποφάσεις σε πολιτικό επίπεδο – πολλές φορές στο ανώτατο. Η δημιουργία ανεξάρτητου κυπριακού κράτους δεν διέρρηξε, ούτε τροποποίησε σε ουσιαστικό βαθμό αυτό το είδος σχέσεων¹.
2. Η εικόνα της «μητέρας πατρίδας» που είχαν για την Ελλάδα οι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης – όπως και η μεγάλη πλειονότητα της πολιτικής ηγεσίας και της κοινωνίας στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα. Το ιδεοτυπικό αυτό πρόταγμα καθιστούσε αυτονόητη τη σχέση «αδύναμου – προστάτη». Οπότε, η καταφυγή στην

¹ Περσιάνης, Π. Κ. *Η Εκπαίδευση της Κύπρου μπροστά στην πρόκληση της Ευρώπης*, Λευκωσία 1996, σ. 26-31

Ελλάδα για συνδρομή σε οποιαδήποτε δυσκολία, έπαιρνε κατά κανόνα χαρακτήρα έκκλησης. Αυτό έτεινε να υποκρύπτει ένα είδος ηθικού εκβιασμού, υπόρρητου μιν, αλλά λειτουργικού και στις δύο πλευρές: Η τυχόν απαθής ή αρνητική στάση των Αθηνών σε κάποια έκκληση, έφερε εξ ορισμού το στίγμα της «μητρικής» σκληρότητας, αναλγησίας ή εγκληματικής απάθειας. Αυτό ενισχυόταν και από τις ενοχικές μνήμες που είχαν εμφιλοχωρήσει στο σώμα της πολιτικής ηγεσίας στην Ελλάδα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950. Οι χειρισμοί των ελληνικών κυβερνήσεων στο Κυπριακό αυτή την κρίσιμη δεκαετία, κατά κανόνα βρίσκονταν σε αναντιστοιχία με τα αλυτρωτικά λαϊκά αισθήματα σε Ελλάδα και Κύπρο². Τα αισθήματα αυτά κινούνταν μονίμως στο χώρο του ιδεατού, του απόλυτου και του μεταφυσικού. Η απόστασή τους από τους ρεαλιστικούς χειρισμούς που έγιναν ήταν μεγάλη και το χάσμα γέμιζε με πικρία για τους Ελληνοκύπριους και ενοχές για το πολιτικό προσωπικό της Ελλάδας.

3. Η προηγηθείσα βρετανική πολιτική στην Εκπαίδευση και οι ερμηνείες της. Από το τέλος ήδη της Βρετανικής διοίκησης, στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα πήρε συστηματικό χαρακτήρα η οικοδόμηση του ερμηνευτικού πλαισίου της ιστορικής αυτής περιόδου. Ενός πλαισίου που θα καθίστατο κυρίαρχο και αδιαμφισβήτητο κατά την περίοδο 1959-74, ως ουσιώδες συστατικό της εθνικής αφήγησης. Βασικός άξονάς του για την Εκπαίδευση, ήταν η αταλάντευτη πεποίθηση ότι οι Βρετανοί επιδίωκαν να αλώσουν την εθνική συνείδηση στην Κύπρο, μέσω της ενθάρρυνσης ή επιβολής αποκλίσεων από το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας. Έτσι, κατά την πρώτη περίοδο της Ανεξαρτησίας, προτεραιότητα ήταν «η μετακένωση της ελληνικής παιδείας στο νεοσύστατο κράτος ως νομική οντότητα για να του ενισχύσει τα ελληνοκεντρικά και εθνικά του χαρακτηριστικά»³. Ήταν μια διαδικασία εφοδιασμένη εξαρχής με ισχυρό αποτρεπτικό υπόστρωμα: Οποιαδήποτε εισήγηση έτεινε – έστω έμμεσα – να οδηγήσει σε απόκλιση από την Ελλάδα, ήταν αυτόματα αντικείμενο καχυποψίας. Οι φορείς της οποιασδήποτε τέτοιας πρότασης, έπρεπε είτε να πείσουν ότι το αποτέλεσμα δε θα ήταν η απόκλιση, είτε να παραδοθούν στο μόνιμο στιγματισμό⁴. Αυτό δημιουργούσε κλίμα αυτολογοκρισίας, διστακτικότητας και εν τέλει μαρασμού της δημιουργικής σκέψης στην Εκπαιδευτική Πολιτική. Τις αναστολές αυτές αξιοποίησε το δικτατορικό καθεστώς της επταετίας στην Αθήνα, επισείοντας την κατηγορία του ανθελληνισμού σε κάθε εκπαιδευτική πρωτοβουλία την

² Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Δεύτερος (1950-1959), μτφρ. Χαράλαμπος Παπαχρήστου, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2011, ιδιαίτερα σ. 72-120

³ Μπουζάκης, Σ. «Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στην Κύπρο ανάμεσα στο εθνοκεντρισμό και τον ευρωπαϊσμό – Μια ιστορικοσυγκριτική προσέγγιση», στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, *Η Κυπριακή Εκπαίδευση από το 1960 μέχρι το 2010*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Λευκωσία 2012, σ. 72

⁴ Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρο*, Λευκωσία 1961, σ. 7-8

οποία ερμήνευε ως ανυπακοή⁵. Δεν επρόκειτο, επομένως, απλώς για μια διαδικασία «μεταφύτευσης» του Εκπαιδευτικού Συστήματος της Ελλάδας στην Κύπρο, κατά το σχήμα «χώρα πρότυπο – νεοσύστατο κράτος». Το υπόστρωμα «ταύτισης» που είχε αρχίσει να δημιουργείται πάνω από ένα αιώνα πριν, παγίωσε αντιλήψεις και δημιούργησε την αίσθηση του αυτονόητου. Όταν, λοιπόν, οι διαφορετικές κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες έγιναν έκδηλες, οι εντάσεις πήραν εξαρχής άμεσα πολιτικό χαρακτήρα. Για μια μερίδα Ελληνοκυπρίων, η απόκλιση ήταν συνώνυμη της εθνικής προδοσίας.

4. Οι διαρκώς διευρυνόμενες ιδιαιτερότητες της κυπριακής πολιτείας, κοινωνίας και οικονομίας, από τη στιγμή της ίδρυσης ανεξάρτητου κυπριακού κράτους. Οι ιδιομορφίες του κυπριακού κράτους αναδείκνυαν με έντονο τρόπο, όχι μόνο τα πολιτειακά προβλήματα (μέσα από τον ανταγωνισμό και τη σύγκρουση των δύο Κοινοτήτων), αλλά και τις ευρύτερες διαφοροποιήσεις της Κύπρου από την Ελλάδα, καθώς και τις διαφορετικές οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες. Ο χαρακτήρας «εθνικού προπυργίου» που είχε η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση επί Βρετανικής διοίκησης, δημιουργούσε συνθήκες εκτάκτου ανάγκης, μέσα στις οποίες οι διαφορές δεν είχαν περιθώρια να αναδειχθούν. Αυτές οι διαφορές γονιμοποιήθηκαν γρήγορα με την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους και με τις δυναμικές που αυτό απελευθέρωσε. Πέρα από τις συζητήσεις και την αμηχανία που προκάλεσαν στην Κύπρο για τις εκπαιδευτικές επιλογές⁶, ενέτειναν την αμηχανία και στις ελληνικές υπηρεσίες: οι οποίες καλούνταν να αποδεχτούν όλο και μεγαλύτερες αποκλίσεις του Ελληνοκυπριακού από το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα.
5. Οι πολιτικές εξελίξεις σε Κύπρο και Ελλάδα. Οι πυκνές εξελίξεις στο Κυπριακό και οι εσωτερικές πολιτικές εντάσεις στις δύο χώρες, δημιουργούσαν συνθήκες επίτασης ή ύφεσης στο βαθμό συντονισμού και συνεργασίας στην Εκπαίδευση. Οι διακυμάνσεις ήταν αρκετά μεγάλες, ιδιαίτερα μετά το 1964: Τη φάση «εκπαιδευτικής ένωσης», εν όψει της θεωρούμενης ως επικείμενης πολιτειακής ένωσης, διαδέχθηκε ο αποσυντονισμός την περίοδο 1966-68, λόγω κυρίως των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα. Για να ακολουθήσει περίοδος εντάσεων, λόγω της πολιτικής της δικτατορικής κυβέρνησης να απαιτεί πλήρη υπακοή της Λευκωσίας – γενικότερης και ειδικότερης στην Εκπαίδευση.

II. Οι εκπαιδευτικές σχέσεις κατά την πρώτη περίοδο (1959-1963)

Όταν το Μάιο του 1959 άρχιζε η μεταβατική περίοδος προς την Ανεξαρτησία και η σταδιακή μεταβίβαση εξουσιών από τους Βρετανούς στους Κυπρίους, το ελληνικό κράτος

⁵ Karagiorgos, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 51

⁶ Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρο*, ό.π., σ. 8-11

είχε ήδη παγιώσει ένα πλέγμα θεσμοθετημένων παρεμβάσεων στα εκπαιδευτικά δρώμενα της Κύπρου⁷. Για δεκαετίες διευκόλυνε την αποστολή εκπαιδευτικών από την Ελλάδα, παραχωρούσε συντάξεις σε ελληνοκύπριους εκπαιδευτικούς, αναγνώριζε τα απολυτήρια των Γυμνασίων ως ισότιμα των ελληνικών (ακόμη και με αποκλίσεις στο Α.Π.), παραχωρούσε θέσεις στα πανεπιστήμια – χωρίς εξετάσεις και με αριθμό υποτροφιών (από το 1952)⁸.

Με την έναρξη της μεταβατικής περιόδου, προκειμένου το ΜΕΕΣ να διαθέτει την εξουσία να διαμορφώσει το νέο πλαίσιο της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, μεταβιβάστηκαν προς τον πρόεδρό του Κ. Σπυριδάκι αρμοδιότητες, που μέχρι τότε είχαν «ο Υπουργός [Παιδείας της Ελλάδας] και ο Γενικός Επιθεωρητής των Σχολών Αλλοδαπής»⁹.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, βασικός στόχος του ΜΕΕΣ ήταν «η εξελληνισμός της παιδείας»¹⁰, ιδιαίτερα της Δημοτικής. Στη Μέση Εκπαίδευση, η διαδικασία αυτή περνούσε μέσα από την αποθάρρυνση των σπουδών στη Βρετανία και το διορισμό μόνο αποφοίτων ελληνικών πανεπιστημίων στη Μέση Γενική¹¹. Την ίδια στιγμή, δόθηκε και στις δύο βαθμίδες έμφαση στο να οικοδομηθεί άμεσα το παράλληλο ή άτυπο αναλυτικό πρόγραμμα, με τρόπο που να τονώνεται η εθνική συνείδηση¹². Παράλληλα, έμπαινε ζήτημα εναρμόνισης με την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1959 στην Ελλάδα. Η εναρμόνιση αυτή έγινε σταδιακά και η διαδικασία της ανέδειξε ακόμη περισσότερο τις ιδιαιτερότητες της Κύπρου. Γι' αυτό και μια σειρά από πρόνοιές της δεν υιοθετήθηκαν, ή υιοθετήθηκαν μόνο μερικώς¹³.

⁷ Περσιάνης, Π. *Μελέτες και δοκίμια για την εκπαίδευση της Κύπρου*, Εκδόσεις Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1991, σ. 7-52

⁸ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 254

⁹ *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960*, Λευκωσία [1960], σ. 4. Για τις συγκεκριμένες αρμοδιότητες, βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α΄*, Τεύχος 3, Φεβρουάριος 1960, σ. 151-152.

¹⁰ *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960*, ό.π., σ. 8

¹¹ *Cyprus Mail*, 22 Μαΐου 1959

¹² *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α΄*, Τεύχος 4, Απρίλιος 1960, σ. 220-222. Για τις αντίστοιχες προσπάθειες που έγιναν για το Α.Π. και το παράλληλο Α.Π. της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου, βλέπε κείμενο του Διευθυντή της Φρίξου Π. Βράχα στις σελίδες 203-215.

¹³ *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ΄*, Τεύχος 13, Φεβρουάριος 1962, σ. 147-148. Το ΓΕΠ οργάνωσε συσκέψεις των διευθυντών σχολείων για να μελετηθούν οι αλλαγές και να ληφθούν αποφάσεις. Σε αυτές κρίθηκε ότι οι όποιες αλλαγές στη Μέση προϋποθέτουν αλλαγές και στη Δημοτική, ότι το νέο Α.Π. είναι δύσκολο εφαρμόσιμο λόγω μεγάλης πυκνότητας στόχων και αντικειμένων και ότι η προσαρμογή στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα δε θα πρέπει να αποκλείει κάποιες αποκλίσεις. Έγινε, εξάλλου, η εκτίμηση ότι αργά ή γρήγορα και η Ελλάδα θα υποχρεωθεί να εφαρμόσει κάποια από τα στοιχεία του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Αποφασίστηκε, επίσης, ότι στην Κύπρο είναι απαραίτητοι περισσότεροι κλάδοι στον Ανώτερο κύκλο (Κλασικό, Θετικών Επιστημών, Οικονομικό, Γεωργικό, Ξένων Γλωσσών, Ναυτικό, Τεχνικές Σχολές, Επαγγελματικές Σχολές). Αποφασίστηκε ακόμη ότι στην Κύπρο επιβάλλεται η εκτενέστερη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής έναντι της Αρχαίας, στον Κατώτερο γυμνασιακό κύκλο, οι δε Τεχνικές Σχολές να μην ακολουθήσουν τα εξαγγελθέντα στην Ελλάδα, εφόσον η Τεχνική Εκπαίδευση στην Κύπρο είναι πιο ανεπτυγμένη. Για την αιτιολόγηση των αποκλίσεων, αλλά και για την επίμονη διακήρυξη ότι, σε γενικές γραμμές, θα υπάρχει ταύτιση με το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας (απομάκρυνση θα αποτελούσε «επιχείρησιν εσκεμμένης γενοκτονίας»), βλέπε κείμενο το Διευθυντή του ΓΕΠ Κλεάνθη Γεωργιάδη στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ΄*, Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 167-176.

Στην επίτευξη του συνολικού στόχου για «εξελληνισιν της παιδείας», το ΜΕΕΣ είχε σύμμαχο το ελληνικό κράτος, το οποίο τώρα εγκαινίαζε τρεις νέες πολιτικές: (α) Παρείχε οικονομική στήριξη με σημαντικά ποσά (συνολικού ύψους 295,000 λιρών την περίοδο 1960-64), για ενίσχυση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης¹⁴. Κατά περιόδους, δίνονταν από την πρεσβεία της Ελλάδας στην Κύπρο και άλλα επιμέρους ποσά για ειδικούς εκπαιδευτικούς σκοπούς¹⁵. Παρεμφερώς, το ελληνικό κράτος επιχορηγούσε και θεσμούς πολιτιστικής και πνευματικής ανάπτυξης¹⁶. (β) Παραχωρούσε υποτροφίες για μαζική μετεκπαίδευση δασκάλων και εκπαιδευτικών Μέσης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών¹⁷. (γ) Ενθάρρυνε και

¹⁴ Κ.Α. Ε10/2/468-474 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 24^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.4.1962» (Δεύτερη Σύνοδος), Κ.Α. Ε11/145/65-66 «Προσφωνήσεις εις την κατάθεση του θεμελίου λίθου της Τεχνικής Σχολής Ξερού τη 3 Νοεμβρίου, 1962 υπό Δρος Κ. Σπυριδάκι Προέδρου Ε.Κ.Σ.Κ.» και Κ.Α. Ε10/3/33 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» (Τρίτη Σύνοδος). Το ποσό διατέθηκε για οικοδόμηση και εξοπλισμό σχολικών κτηρίων: Για ανέγερση και εξοπλισμό της Τεχνικής Σχολής Ξερού (1963), της Τεχνικής Σχολής Πόλεως Χρυσοχούς (1964) και Τεχνικής Σχολής Αμμοχώστου (1965). Επίσης, για επέκταση και εξοπλισμό των υφισταμένων Τεχνικών Σχολών σε Λευκωσία και Λεμεσό, επέκταση και νέα πτέρυγα του οικοτροφείου του Γεωργικού γυμνασίου Μόρφου, καθώς και εξοπλισμό της Επαγγελματικής Σχολής Λάρνακας. Βλέπε Κ.Α. Ε14/383/1 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Λευκωσία τη 6 Ιουλίου 1966». Το ποσό αυτό είναι αρκετά υψηλό. Την πενταετία 1962-67 δαπανήθηκαν από το κράτος (συμπληρώνων τα απαιτούμενα ποσά οι σχολικές εφορείες) για 114 νέα σχολικά κτήρια, επέκταση 85, επιδιόρθωση 44 και εξοπλισμό, μόλις τα τριπλάσια (923,617 λίρες). Βλέπε *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 8-9 και 33 καθώς και Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 12^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 27.12.1962» (Τρίτη Σύνοδος). Σε έκτακτη πανηγυρική συνεδρία της, η ΕΚΣΚ εξέφρασε την ευγνωμοσύνη της προς την Ελληνική Πολιτεία για τη διαχρονική και πρόσφατη βοήθειά της προς την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση. Η συνεδρία περιλάμβανε προσφωνήση του Κ. Σπυριδάκι, αντιφωνήση του έλληνα πρέσβη και έγκριση ψηφίσματος ευγνωμοσύνης προς την ελληνική κυβέρνηση. Βλέπε Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά Εκτάκτου Πανηγυρικής Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 19 Φεβρουαρίου, 1963» (Τρίτη Σύνοδος).

¹⁵ *Ελευθερία*, 20 Ιουλίου 1962

¹⁶ Κ.Α. Ε10/14/9 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 5 Ημερομηνίας 15.1.1962» και Κ.Α. Ε10/14/38-39 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 19 Ημερομηνίας 15.3.1962» (για επιχορηγήσεις προς τον Οργανισμό Θεατρικής Ανάπτυξης Κύπρου).

¹⁷ Η μετεκπαίδευση των δασκάλων κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, υπάκουε και στις ανάγκες ενίσχυσης του θεσμού του Οκτατάξιου Δημοτικού, σε κέντρα της υπαίθρου. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14/95 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 36^η Ημερομηνίας 31.5.1962», για τη μετεκπαίδευση στην Ελλάδα αριθμού δασκάλων σε αντικείμενα που διδάσκονταν μόνο στα Οκτατάξια Δημοτικά (π.χ. Αγροτική Οικιακή Οικονομία). Κατά τη διάρκεια λειτουργίας της ΕΚΣΚ, το ΥΠΕΠΘ απέστειλε στην Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως εκθέσεις λειτουργιών του για την πρόοδο των Ελληνοκυπρίων υποτρόφων. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 1 Ημερομηνίας 4.1.1962». Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδρίασις ΛΔ' - Ημερομηνία: 11. 3. 1961». Εκτός των υποτρόφων για μετεκπαίδευση στην Ελλάδα, στην Αρσάκειο Παιδαγωγική Ακαδημία σπούδαζαν ως υπότροφοι και μικρός αριθμός προπτυχιακών από την Κύπρο (από τρεις έως δέκα κάθε χρόνο). Για το θεσμό των μετεκπαιδύσεων στην Ελλάδα, βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Θ'*, Τεύχος 2-3, Δεκέμβριος 1968-Μάρτιος 1969, σ. 22-23. Μέχρι το 1966, η μετεκπαίδευση των δασκάλων ήταν διετής, γινόταν στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και περιλάμβανε τη διδασκαλία μαθημάτων Ψυχολογίας, Επαγγελματικού Προσανατολισμού και Ελληνικής Γραμματείας. Από το 1966-7 τη μετεκπαίδευση αναλάμβανε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο της Ελλάδας. Οι εκπαιδευτικοί Μέσης Γενικής μετεκπαιδευόνταν κυρίως στο Διδασκαλείο Μέσης Παιδείας Αθηνών, ενώ οι της Τεχνικής στη ΣΕΛΕΤΕ. Για τη γενικότερη σημασία αυτής της διαδικασίας, που μετατόπιζε το κύριο βάρος της μετεκπαίδευσης από τη Βρετανία στην Ελλάδα βλέπε το ενδιαφέρον και οξυδερκές άρθρο του Χαρ. Χρήστου στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ'*, Τεύχος 11, Οκτώβριος 1961, σ. 33-38: Επρόκειτο για στροφή από τον βρετανικό εμπειρισμό στη γερμανική σχολή που κυριαρχούσε στην Ελλάδα, παρείχε στους ελληνοκύπριους εκπαιδευτικούς εφόδια από την ελληνική παράδοση στην παιδαγωγική φιλοσοφία και πολιτική, αλλά ταυτόχρονα ενίσχυε την παθητική αποδοχή των ελλαδικών επιλογών και οδηγούσε σε ατροφία της παραγωγής στην Κύπρο.

διευκόλυνε διοικητικά τη μαζική κάθοδο στην Κύπρο πανεπιστημιακών και άλλων εγνωσμένης αξίας πνευματικών ανθρώπων. Αυτοί συμμετείχαν σε σειρές επιμορφωτικών σεμιναρίων και διαλέξεων για ελληνοκύπριους εκπαιδευτικούς¹⁸. Παράλληλα, άνθρωποι του πνεύματος και της τέχνης από την Κύπρο, διευκολύνονταν να παρουσιάζουν το έργο τους στην Ελλάδα¹⁹. Εγκαινιάστηκε, επίσης, ο θεσμός των οργανωμένων αποστολών μαθητών για συμμετοχή σε αθλητικούς αγώνες στην Ελλάδα²⁰.

Ως ελάχιστη ένδειξη ευγνωμοσύνης, με κάθε ευκαιρία η ΕΚΣΚ έπαιρνε αποφάσεις για διευκολύνσεις στους εξ Ελλάδος υπηρετούντες στην Κύπρο. Τέτοια παραδείγματα ήταν η απόφαση για απαλλαγή των παιδιών των ελλήνων αξιωματικών της ΕΛΔΥΚ από τα σχολικά δίδακτρα²¹ και η δωρεάν παροχή φροντιστηριακών μαθημάτων σε ενδιαφερόμενους άντρες της ΕΛΔΥΚ²². Λαμβάνονταν, επίσης, αποφάσεις για δαπάνες φιλοξενίας πνευματικών ανθρώπων και εκπαιδευτικών από την Ελλάδα²³. Η ΕΚΣΚ αναλάμβανε, ακόμη, τη χρηματοδότηση πολιτιστικών δραστηριοτήτων, εφόσον σε αυτές εμπλέκονταν οργανισμοί από την Ελλάδα, όπως για παράδειγμα το Εθνικό Θέατρο²⁴. Τα οικονομικά της ΕΚΣΚ όμως, δεν επέτρεπαν υψηλές δαπάνες για φιλοξενίες. Γι' αυτό, μπροστά στο φαινόμενο των καταγιστικών αιτημάτων από σχολεία της Ελλάδας, υποχρεώθηκε να πάρει απόφαση για περιορισμό του αριθμού φιλοξενούμενων μαθητών²⁵.

Η πολιτική της ενθάρρυνσης πνευματικών ανθρώπων της Ελλάδας να επισκέπτονται την Κύπρο, δημιούργησε μια ενδιαφέρουσα παράλληλη δυναμική. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, μετέφεραν τις εντυπώσεις τους από τη γενικότερη πνευματική και ειδικότερη εκπαιδευτική κατάσταση στην Κύπρο. Οι εντυπώσεις αυτές, όμως, ήταν τις περισσότερες φορές το αποτέλεσμα ενός παραμορφωτικού φακού: Επισκέπτονταν το νησί εφοδιασμένοι με

¹⁸ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 12-14 και 29-30.

¹⁹ Κ.Α. Ε10/14/12-13 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 8 Ημερομηνίας 25.1.1962*»

²⁰ Κ.Α. Ε10/14/ «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 40^η [Ημερομηνίας] 25.6.1962*»

²¹ Κ.Α. Ε10/14/15-17 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 9 Ημερομηνίας 6.2.1962*»

²² Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 68 - Ημερομηνίας 15.9.1961*»

²³ Κ.Α. Ε10/14/48-49 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 22 Ημερομηνίας 30.3.1962*» και Κ.Α. Ε10/14/22-24 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 12 Ημερομηνίας 20.2.1962*».

²⁴ Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 60 – Ημερομηνίας 14.8. 1961*»

²⁵ Κ.Α. Ε10/15/63 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 13^η Συνεδριάσις – Ημερ. 15.11. 1962*» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]

το ιδεολόγημα της ανόθευτης ελληνικότητας της Κύπρου και της απόλυτης ταύτισης πολιτισμού, αντιλήψεων και πρακτικών. Έτσι, οι διαφορετικότητες που συναντούσαν, έπαιρναν στα μάτια τους διαστάσεις πολύ μεγάλων αποκλίσεων. Αυτό ενίσχυε το αίσθημα κινδύνου και το φόβο μήπως η δυναμική του κράτους απομακρύνει ακόμη περισσότερο την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση από την Ελλάδα. Από αυτή τη διαδικασία δε διέφυγαν ούτε πνευματικές προσωπικότητες του μεγέθους του Ευάγγελου Παπανούτσου²⁶. Με το που διαχέονταν αυτοί οι φόβοι στην Ελλάδα, οι υπηρεσίες έμπαιναν στη δίνη της ανησυχίας και της αίσθησης ότι πρέπει να ληφθούν κάποια μέτρα (βλέπε πιο κάτω).

Οι διαφορετικότητες προκαλούσαν ανησυχία όχι μόνο σε πολιτικό και διοικητικό επίπεδο, αλλά και στο χώρο των εκπαιδευτικών. Η αγωνιώδης προσπάθεια να αντιμετωπιστούν πρακτικά οι διαφορετικότητες και να επέλθει «ομοιογενοποίηση» της κουλτούρας των ελληνοκυπρίων εκπαιδευτικών, ήταν πρόδηλη στο Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Λειτουργών Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, που οργανώθηκε το Μάιο του 1962 στη Λευκωσία. Διέκρινε τις ομιλίες όλων σχεδόν των συνέδρων από την Ελλάδα. Χωρίς να διατυπώνουν ευθέως την εκτίμηση ότι οι ιδιομορφίες των Ελληνοκυπρίων είναι επικίνδυνες, κατέθεταν προτάσεις που το υποδήλωναν. Από την πλευρά τους, οι Ελληνοκύπριοι εκπαιδευτικοί εμφανίζονταν να αντιμετωπίζουν με υπερβάλλοντα σεβασμό τους εξ Ελλάδος συναδέλφους τους και το Εκπαιδευτικό Σύστημα που υπηρετούσαν²⁷.

Κατά ένα έμμεσο τρόπο, τη φοβία για τις παρενέργειες των αποκλίσεων διευκόλυνε και η δυσλειτουργία των σχολείων την αμέσως προηγούμενη περίοδο (1955-59): Η για μεγάλες περιόδους αναστολή λειτουργίας των σχολείων δημιούργησε πολλά γνωσιολογικά κενά στους αποφοίτους των αρχών της δεκαετίας του 1960. Αυτά τα κενά γίνονταν έντονα αισθητά κατά τις σπουδές τους στην Ελλάδα²⁸. Οι Ελληνοκύπριοι φοιτητές αναζήτησαν τη λύση στην πεπατημένη, στην επίδειξη δηλαδή «στοργής» από τη «μητέρα πατρίδα». Άρχισαν να ασκούν έντονη πίεση για ιδιαίτερη μεταχείριση, γεγονός που απασχολούσε κοινές συσκέψεις της ηγεσίας του ΓΕΠ (στην παρουσία του Κ. Σπυριδάκι) με τη Σύγκλητο του Πανεπιστημίου Αθηνών²⁹. Στην πραγματικότητα, τα κενά αυτά ήταν αποτέλεσμα κυρίως των συγκυριών του 1955-59. Δεν οφείλονταν παρά ελάχιστα στις αποκλίσεις. Όμως πρόθυμα

²⁶ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ΄, Τεύχος 11, Οκτώβριος 1961, σ. 34

²⁷ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ΄, Τεύχος 15-16, Οκτώβριος 1962, σ. 354-388: Συμμετοχή των Ελληνοκυπρίων εκπαιδευτικών σε περιφερειακά συνέδρια για να γνωρίσουν καλύτερα την κουλτούρα και τις όψεις του Εκπαιδευτικού Συστήματος στην Ελλάδα, διευκόλυνση της διακίνησης από Κύπρο σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, ατομικές φιλοξενίες, διασφάλιση της αλληλεπίδρασης μέσα από τη συμμετοχή σε επιστημονικές εκπαιδευτικές εκδόσεις της Ελλάδας, και τα όμοια.

²⁸ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ΄, Τεύχος 12, Δεκέμβριος 1961, σ. 96-101, όπου σύσσωμη η ηγεσία της Εκπαίδευσης ομολογεί την ύπαρξη σοβαρών ακαδημαϊκών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Ελληνοκύπριοι φοιτητές στην Ελλάδα.

²⁹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ΄, Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 215

αποδίδονταν σ' αυτές, για να αποτελέσουν «απόδειξη» ότι οι διαφορές στα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα επιφέρουν και πρακτικά δεινά εκτός από τα εθνικά.

Προκειμένου να διασφαλίσει τη σταθερή συμπίεση με την Ελλάδα στα εκπαιδευτικά πράγματα και να εγκαθιδρύσει θεσμούς συντονισμού, ο Κ. Σπυριδάκης επισκέφτηκε την Αθήνα το Μάρτιο του 1961³⁰. Δύο χρόνια αργότερα, θα επισκεφθεί ξανά την ελληνική πρωτεύουσα, μετά από πρόσκληση του υπουργού Εξωτερικών Ευάγγελου Αβέρωφ³¹. Οι συντεταγμένες προσπάθειες εκπαιδευτικής ταύτισης με την Ελλάδα, ενισχύονταν από τον ενθουσιασμό και την προσδοκία που προκαλούσε η αίσθηση ότι η χώρα εκσυγχρονιζόταν. Στον τομέα της Εκπαίδευσης, αυτή την αίσθηση ενθάρρυνε η Μεταρρύθμιση του 1959. Αλλά και γενικότερα, υπήρχε στην Κύπρο η εντύπωση ότι, ως πολιτεία και ως κοινωνία η Ελλάδα ετοιμαζόταν για άλματα, τα οποία απαραίτητως θα έπρεπε να ακολουθήσει και η Κύπρος³². Το γενικό κλίμα προσδοκίας και βουλευσιάρχας που δέσποζε τη δεκαετία του 1960, μεταφραζόταν στην Κύπρο σε βεβαιότητα ότι η Ελλάδα θα εισερχόταν σε εποχή εντυπωσιακής και ευθύγραμμης ανάπτυξης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η προσήλωση στα εκπαιδευτικά θέσμια της Ελλάδας φαινόταν αυτονόητη. Επρόκειτο για ένα επιπλέον βέλος στη φαρέτρα του ελληνοκεντρισμού – έναντι άλλων επιλογών, όπως της στροφής προς τα βρετανικά εκπαιδευτικά πρότυπα ή της τόνωσης των ανεξαρτησιακών στοιχείων στην Εκπαιδευτική Πολιτική.

Η αίσθηση του ταχέως εκσυγχρονισμού της Ελλάδας συνολικά – και ειδικότερα στην Εκπαίδευση – δημιούργησε στην Ελληνοκυπριακή πλευρά την εσφαλμένη εντύπωση σταθερών ρυθμών προόδου. Η απειρία στην (αυτό)διοίκηση και η τάση μετατροπής της επιθυμίας-προσδοκίας σε πραγματικότητα, έσπρωξαν τους διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης σε μια διαδικασία εκδίπλωσης της δημιουργικότητάς τους, μέσα σε ένα κλίμα ενθουσιασμού. Αυτό τους οδήγησε στο να παίρνουν τοις μετρητοίς κάθε απόφαση και μέτρο που λαμβανόταν στην Ελλάδα σχετικά με την Εκπαίδευση. Το αποτέλεσμα ήταν συχνά να βρίσκονται μετέωροι, έχοντας υλοποιήσει μεταρρυθμιστικά στοιχεία που εμφανίζονταν στην Ελλάδα, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις εκεί πολιτικές επιπλοκές, τις παλινδρομήσεις και τις αναθεωρήσεις. Κατά την πρώτη περίοδο, χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η περίπτωση της επέκτασης της Δημοτικής Εκπαίδευσης σε οκταετή. Οι συζητήσεις και προβληματισμοί στην Ελλάδα για το θέμα μεταφράστηκαν

³⁰ Κ.Α. Ε 10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδρίασις ΛΔ' - Ημερομηνία: 11. 3. 1961»

³¹ Κ.Α. Ε10/15/225 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 51^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 2.4. 1963» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]

³² *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 17, Δεκέμβριος 1962, σ. 9-16

στην Κύπρο ως προεόρτια επικείμενων αποφάσεων. Γι' αυτό και ο θεσμός των Οκταταξίων Δημοτικών σχολείων ενισχύθηκε με επιμονή, ακόμη και όταν στην Ελλάδα οι σχετικές σκέψεις εγκαταλείπονταν σιωπηλά³³.

Την ίδια στιγμή, τα νομοθετικά κενά που υπήρχαν στα πρώτα στάδια λειτουργίας του ανεξάρτητου κράτους, οδηγούσαν σε πολιτική προσωρινού δανεισμού στοιχείων από την εκπαιδευτική νομοθεσία της Ελλάδας³⁴. Σε κάποιες περιπτώσεις είχαμε υιοθέτηση ακόμη και αυτούσιων νομοθετημάτων³⁵.

Παράλληλα, όμως, λειτουργούσε και ο ενθουσιασμός του αυτοκαθορισμού, κάτι πρωτόγνωρο για την Κύπρο. Η δυνατότητα, για πρώτη φορά, αυτόνομης και ελεύθερης διαμόρφωσης του Εκπαιδευτικού Συστήματος – από το γενικό πλαίσιο μέχρι τη μικρότερη λεπτομέρεια – αναπόφευκτα οδήγησε σε περαιτέρω αποκλίσεις από το αντίστοιχο της Ελλάδας. Αναλαμβάνοντας την ευθύνη να επιλύσουν σωρεία πρακτικών προβλημάτων, οι διαμορφωτές της Εκπαίδευσης επικεντρώθηκαν στα εγχώρια προβλήματα. Αυτή η προσήλωση παραμέριζε πολλές φορές σημαντικά ζητήματα, ή οδηγούσε σε βεβιασμένες και άστοχες αποφάσεις που επηρέαζαν τις εκπαιδευτικές σχέσεις με την Ελλάδα. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της λήψης μιας απόφασης από την ΕΚΣΚ τον Απρίλιο του 1963 για νομοθετική πρόνοια που συνιστούσε δυσμενή διάκριση κατά των εκπαιδευτικών από την Ελλάδα. Η διάκριση ομολογήθηκε και η απόφαση τελικά ανακλήθηκε³⁶. Ήδη, στην περίπτωση της εκπαιδευτικού νόμου του 1961, μόλις μετά βίας είχε αποφευχθεί η δυσμενής διάκριση: Μόνο μετά από έντονες πιέσεις των ίδιων των εκπαιδευτικών από την Ελλάδα ικανοποιήθηκε μερικώς το αίτημά τους να έχουν την ευκαιρία μόνιμου διορισμού³⁷. Τα προβλήματα των εξ Ελλάδος εκπαιδευτικών στην Κύπρο, παρέμειναν ανοιχτά μέχρι και την περίοδο 1966-67³⁸.

³³ Βλέπε ομιλία Κ. Σπυριδάκι στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 18, Φεβρουάριος 1963, σ. 49-56. Ανάλογο παράδειγμα θα αποτελέσουν στη συνέχεια, τόσο η επέκταση της φοίτησης στην ΠΑΚ από διετή σε τριετή (ενώ στην Ελλάδα η σχετική απόφαση υλοποιήθηκε χρόνια αργότερα), όσο και η εφαρμογή πολλών άλλων προνοιών της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964 – οι περισσότερες από τις οποίες θα αναιρεθούν στην Ελλάδα πολύ σύντομα.

³⁴ Κ.Α. Ε10/14/127 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 1^η Ημερομηνίας 20 Αυγούστου 1962*» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. Προσαρμογή στα ισχύοντα στην Ελλάδα με βάση το νόμο, για συνταξιοδοτικά ζητήματα των εκπαιδευτικών και για τους όρους συμμετοχής μαθητών σε διαγωνισμούς διεκδίκησης υποτροφιών.

³⁵ Κ.Α. Ε10/3/22 «*ΠΡΑΚΤΙΚΑ 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963*» (Τρίτη Σύνοδος). Η ΕΚΣΚ αποφάσισε ομόφωνα όπως, μέχρι την ψήφιση αντίστοιχων κανονισμών, εφαρμόζονται στην Κύπρο οι διατάξεις του Ελληνικού «*Νομοθετικού Διατάγματος της 20^{ης} Ιουνίου 1955 περί εγγραφών, μετεγγραφών, ποινών, εξετάσεων κλπ. μαθητών σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως*». Υπήρχε δυνατότητα τροποποιήσεων ή συμπληρώσεων, μετά από εισήγηση του Διευθυντή του ΓΕΠ και απόφαση της Επιτροπής Διοικήσεως. Η απόφαση ενέπιπτε στο άρθρο 11 του Νόμου περί Κοινοτικών Σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως (6/1961) και – σύμφωνα με τον Κ. Σπυριδάκι – νομιμοποιούσε κάτι που ήδη εφαρμοζόταν άτυπα.

³⁶ Κ.Α. Ε10/3 «*Πρακτικά 16^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.4.1963*» (Τρίτη Σύνοδος), σ. 12-13

³⁷ Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας –*

Ως ένα είδος «αφύπνισης» στο ζήτημα των αποκλίσεων λειτούργησε η αποστολή από την Ελλάδα το 1963, τριμελούς εκπαιδευτικής επιτροπής³⁹. Η επιτροπή είχε εντολή να μελετήσει το διαμορφούμενο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα και να προβεί σε παρατηρήσεις και εισηγήσεις. Σε έκθεσή της, χαρακτήριζε ως επικίνδυνες τις πολλές αποκλίσεις από την Ελλάδα, ιδιαίτερα στη Δημοτική Εκπαίδευση. Ζητούσε επιτακτικά πλήρη ταύτιση των δύο συστημάτων⁴⁰. Οι ηγεσίες της ΕΚΣΚ και του ΓΕΠ θορυβήθηκαν και ανέλαβαν πρωτοβουλίες για περιορισμό των αποκλίσεων. Αυτή η προσπάθεια συνέπεσε χρονικά με την περίοδο της γενικότερης αναστάτωσης από τα γεγονότα του 1964, με την πολιτική της «εκπαιδευτικής ένωσης» που ακολούθησε και με την προσαρμογή στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964.

III. Οι εκπαιδευτικές σχέσεις κατά την περίοδο 1964-1967

Το 1964 υπήρξε χρονιά-ορόσημο για τις εκπαιδευτικές σχέσεις Ελλάδας και Κύπρου. Οι διακοινοτικές συγκρούσεις και ο έλεγχος του κράτους από την Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, εγκαινίασαν μια διαδικασία διαβουλεύσεων για λύση στη βάση της ένωσης με την Ελλάδα. Η πολιτική της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου δημιούργησε την πεποίθηση ότι Ελλάδα και Ελληνοκύπριοι είχαν επιβληθεί οριστικά και πως η Ένωση ήταν θέμα χρόνου – ίσως και μηνών⁴¹. Παράλληλα, η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση που σε σύντομο χρονικό διάστημα εξαγγέλθηκε και προωθήθηκε στην Ελλάδα, δημιούργησε την αίσθηση της επείγουσας ανάγκης για προσαρμογή και ταύτιση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης. Επρόκειτο όμως για αλλαγές που, κάποιες πτυχές τους, στην Κύπρο φάνταζαν πιο ριζοσπαστικές από ότι στην Ελλάδα. Αυτό οφειλόταν στη μη συμμετοχή στους σχετικούς προβληματισμούς που αναπτύσσονταν από καιρό στην Ελλάδα. Η χρόνια ατροφία στοιχείων προβληματισμού που δεν εντάσσονταν στο στενό πλαίσιο του συντηρητισμού και του εθνικισμού, έκανε κάποιες πτυχές της Μεταρρύθμισης να φαντάζουν εξαιρετικά ρηξικέλευθες. Αυτοί οι δύο παράγοντες

Συνεδρίασις ΜΑ' - Ημερομηνία: 14.4. 1961»

³⁸ Κ.Α. Ε14/ 293 «Επίσκεψις Υπουργού Παιδείας εις Ελλάδα – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία, τη 5^η Φεβρουαρίου, 1966». Σε σημειώματά του προς τον Διευθυντή Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας, ο Φρίξος Βράχας εισηγείται την επίλυση κάποιων προβλημάτων κατά την επίσκεψη του Κ. Σπυριδάκι στην Αθήνα, τον ίδιο μήνα. Ανάμεσα σε αυτά είναι η αντιμετώπιση της δυσφορίας ελλαδιτών ότι, όταν υπάρχει ανάγκη στα κυπριακά σχολεία, χρησιμοποιούνται σε αυτά ως καθηγητές και στη συνέχεια, όταν δεν είναι απολύτως απαραίτητοι, «αποπέμπονται». Επίσης: «Συναφώς μας διεβιβάσθη εκ της Γενικής Επιθεωρήσεως Σχολείων Αλλοδαπής ότι το 'αυστηρόν' της ιδικής μας βαθμολογίας 'αδικεί' τους επηρεαζομένους καθηγητάς, εν σχέσει προς θέματα διαβαθμίσεως, προαγωγής κ.τ.τ. έναντι των λοιπών υπηρετούντων εν Ελλάδι συναδέλφων των».

³⁹ Θ. Φωτεινόπουλος, Α. Ατσαβές, Γ. Κοτσόβελος

⁴⁰ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981, p. 77-79

⁴¹ Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινήματων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

(το γενικότερο πολιτικό κλίμα και η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση) συμπλέχθηκαν αδιάκριτα από τα μέσα του 1964.

Το κλίμα που δημιούργησε το μείγμα των πιο πάνω, αποτύπωσε κατά τρόπο απερίφραστο ο Τμηματάρχης Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως Θ. Σοφοκλέους: «Δεν απομένει λοιπόν άλλο παρά να αγνοήσωμεν ή θέσωμεν εις το περιθώριον την παρούσαν πολιτικήν πραγματικότητα, δια να ακολουθήσωμεν ελευθέρως την μόνην ορθήν παιδευτικήν μας πορείαν... Έχομεν εν κράτος, μιαν πολιτείαν της οποίας η μορφή μας επεβλήθη υπό ισχυρών δυνάμεων, καθεστώς το οποίον ουδείς σχεδόν Έλληνα θεωρεί νόμιμον και πιστεύει ως μόνιμον, έχομεν εν κράτος του οποίου η σημαία δεν εκπροσωπεί τίποτε από όσα αντιπροσωπεύει μια εθνική σημαία, και την οποίαν κατά βάθος ουδείς αναγνωρίζει και ουδείς σέβεται. Αι έννοιαι της πατρίδος και του έθνους δεν συμπίπτουν με την Κυπριακήν πολιτείαν και δεν εκφράζονται από την σημαίαν του». Για να υπερθεματίσει στην εφαρμογή της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης και στην Κύπρο, όχι μόνο για εκπαιδευτικούς λόγους, αλλά για να ανταποκριθεί το Υ.Π. και στην ανάγκη «εθνικής ενότητας μετά του υπολοίπου Ελληνισμού... την ανάγκην του δεσμού μετά της παιδείας του Ελληνικού Κράτους και της ασκουμένης υπ' αυτού εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής»⁴².

Ο Φρίξος Πετρίδης είχε διαφορετική προσέγγιση: Αναγνώρισε την «ουσιωδεστάτην εθνικήν σκοπιμότητα» της εξαγγελίας για εκπαιδευτική ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Σημείωσε, όμως, ότι τη θεωρούσε κενή περιεχομένου, αφού η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση «ήτο πάντοτε εξάρτημα της Ελλαδικής εκπαιδύσεως». Παράλληλα, άσκησε έντονη κριτική, τόσο στην ίδια την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (χαρακτηρίζοντάς την βιαστική, επιπόλαιη και αντιφατική), όσο και στη σπουδή των ελληνοκυπριακών εκπαιδευτικών αρχών να την εφαρμόσουν, χωρίς προετοιμασία και προγραμματισμό⁴³.

Όμως, η κριτική του Φρ. Πετρίδη δε φαίνεται να αντικατόπτριζε τα αισθήματα που κυριαρχούσαν. Οι αντιδράσεις στο θάνατο ενός από τους πρωτεργάτες της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, του Λουκή Ακρίτα, αποτελούσαν μια ένδειξη⁴⁴. Πίσω από τις γραμμές των δηλώσεων και των ανακοινώσεων, είναι ευδιάκριτη η σπουδαιότητα που αποδιδόταν στο εγχείρημα της Μεταρρύθμισης. Την ίδια στιγμή, είναι προφανής και η συναισθηματική

⁴² *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΣΤ', Τεύχος 26, Οκτώβριος 1964, σ. 19

⁴³ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, σ. 22-25 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 19, 23-30 και 32-40. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι σ' αυτή την τελευταία εκτενή ανάλυσή του (σ. 32-40) εμφανίζεται αρκετά ηπιότερος. Η τοποθέτησή του είναι εμφανώς το αποτέλεσμα σοβαρής μελέτης της εισηγητικής έκθεσης («Εισηγητική έκθεσις του Νομοθετικού Διατάγματος 4379/1964») και των επιμέρους προνοιών της Μεταρρύθμισης. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι σημαντικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

⁴⁴ *Χαραυγή*, 9 Φεβρουαρίου 1965

συμβολοποίηση του Λ. Ακρίτα, ως ενός Κυπρίου που ενσωματώθηκε πλήρως στην ελληνική κοινωνία και συνέβαλε στην πρόοδό της, χωρίς να απαρνηθεί τις ρίζες του.

Από τα βασικά στοιχεία της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964, η ΕΚΣΚ και το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου εφάρμοσαν σχεδόν στο σύνολό τους όσα αφορούσαν τη Δημοτική Εκπαίδευση⁴⁵. Στη Μέση Εκπαίδευση εφαρμόστηκαν τα εξής: (α) Διοικητικός διαχωρισμός Μέσης Γενικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης. (β) Διαχωρισμός (όχι διοικητικός) της Μέσης Γενικής σε Γυμνάσιο και Λύκειο. (γ) Κατάργηση της διδασκαλίας της Αρχαίας Ελληνικής στις δυο πρώτες τάξεις του Γυμνασίου και διδασκαλία κειμένων από μετάφραση. (δ) Ενίσχυση στο Ωρολόγιο και Αναλυτικό Πρόγραμμα Γυμνασίου και Λυκείου των μαθημάτων των θετικών επιστημών (Μαθηματικά, Φυσική, Χημεία). (ε) Μερική εφαρμογή του Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου, υπό μορφή εισαγωγικών εξετάσεων (για όσες σχολές της Ελλάδας η εγγραφή για τους Ελληνοκύπριους δεν ήταν απεριόριστη). Δεν εφαρμόστηκαν: (α) Ο θεσμός της επιλογής μαθημάτων στη Β' και Γ' Λυκείου. Διατηρήθηκε ο διαχωρισμός από την Α' σε «*Ιστοριοφιλολογική (Κλασική)*» κατεύθυνση, Θετικών Επιστημών και Οικονομική – Εμπορική. (β) Η υποχρεωτική δωρεάν εκπαίδευση μέχρι το 15^ο έτος. Το τελευταίο συνεπαγόταν και τη διατήρηση των εισαγωγικών εξετάσεων στο Γυμνάσιο⁴⁶. Αναφορικά με την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, εφαρμόστηκε η πρόνοια για αναβάθμιση της φοίτησης στην Παιδαγωγική Ακαδημία (Κύπρου) από διετή σε τριετή⁴⁷.

Όμως, η σύγχυση γύρω από την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση την περίοδο 1965-67 και η ανατροπή της από τη δικτατορική κυβέρνηση στη συνέχεια, θα ανατροφοδοτήσουν την αμηχανία και τη δυσφορία στα στελέχη του Υπουργείου Παιδείας και στους εκπαιδευτικούς⁴⁸.

Ο Κ. Σπυριδάκης πραγματοποίησε πολυήμερη επίσκεψη στην Αθήνα το Φεβρουάριο του 1966 (8-18 Φεβρουαρίου), προκειμένου να συζητήσει τρόπους βελτίωσης της συνεργασίας και συντονισμού των δύο υπουργείων⁴⁹. Στο πλαίσιο αυτό συστάθηκε αμέσως στο ΥΠΕΠΘ Γραφείο Θεμάτων Κύπρου, με προϊστάμενο τον Γ. Κορνούτο⁵⁰. Υπογράφηκε,

⁴⁵ Διατηρήθηκαν οι διαφοροποιήσεις που αφορούσαν κυρίως τη διδασκαλία της Αγγλικής, τη διδασκαλία τεχνικών μαθημάτων (Ξυλουργική, Μεταλλοτεχνία) και το θεσμό των Οκταταξίων Δημοτικών.

⁴⁶ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 16-17. Στις σελίδες 24-27 αναλυτικά κατά μάθημα οι αλλαγές στο Α.Π. και στο Ω.Π., με τις διαφοροποιήσεις από τα αντίστοιχα της Ελλάδας. Βλέπε και ΒΙ(Γ) στο κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 36

⁴⁸ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 52-58

⁴⁹ Κ.Α. Ε14/293 «*Επίσκεψις Υπουργού Παιδείας εις Ελλάδα - Έκθεσις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον επί του εις Αθήναις ταξιδίου του Υπουργού Παιδείας από 8 μέχρι 18 Φεβρουαρίου 1966*»

⁵⁰ Κ.Α. Ε14/ 299/1 «*Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Γραφείον Θεμάτων Κύπρου - Αριθ. Πρωτ. 24422 - Εν Αθήναις τη 17 Φεβρουαρίου 1966*». Η επιβεβαίωση από τον Κ. Σπυριδάκι στο Κ.Α. Ε14/ 299/2-3

επίσης, μνημόνιο στο οποίο καταγράφονταν τα θέματα προτεραιότητας για ενίσχυση της συνεργασίας⁵¹. Όπως προκύπτει, όμως, από εσωτερική έκθεση του Φρίξου Βράχα, η προσπάθεια που κατέβαλε τον Αύγουστο του 1966 για να προωθήσει την υλοποίηση του μνημονίου, απέτυχε. Ο Τμηματάρχης Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδευσεως είχε σταλεί στην Αθήνα, σε μια προσπάθεια να τεθεί κάποια τάξη στη συνεννόηση. Εκτός από τα ζητήματα του μνημονίου, είχαν ανακύψει στο μεταξύ και μια σειρά από νέα ζητήματα. Σημαντικότερα απ' αυτά ήταν οι πιστώσεις για τη Δημοτική Εκπαίδευση που είχε υποσχεθεί ο Λ. Ακρίτας, αλλά στο μεταξύ τα κονδύλια δαπανήθηκαν από το ελληνικό κράτος για κάλυψη άλλων αναγκών και η ασάφεια στο μέλλον των σχολικών εγχειριδίων. Οι απαντήσεις που έλαβε στην Αθήνα δεν πρόσφεραν κάποια διέξοδο. Ακόμη και στο θέμα του συντονισμού, του έγινε σύσταση όπως η Λευκωσία αρκείται στην παραδοσιακή αλληλογραφία μέσω των πρεσβειών και να μην επενδύει στη διαδικασία του μνημονίου ή σε άλλες μορφές επικοινωνίας⁵². Ήταν προφανές ότι, μέσα στη γενικότερη πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα, οι υπηρεσίες στην Αθήνα δεν μπορούσαν να διαχειριστούν με συνέπεια και κατά τρόπο αποτελεσματικό τις όποιες φιλόδοξες διαδικασίες συντονισμού. Γι' αυτό προτιμούσαν την επιστροφή στην καθιερωμένη οδό της τυποποιημένης αλληλογραφίας.

Στο μεταξύ, η διαδικασία της «ένωσης από τα κάτω» την περίοδο 1964-65, είχε επηρεάσει πολλαπλά τις εκπαιδευτικές σχέσεις. Οι επιδράσεις αυτές είχαν δημιουργήσει μια ενθουσιώδη δυναμική, η οποία εν μέρει συνέχισε να υφίσταται σε κάποιους τομείς, μέχρι το 1967. Ο εθνικιστικός λόγος στη διοίκηση και στα σχολεία κορυφώθηκε και άρχισε η

«Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Γραφείον Θεμάτων Κύπρου - Υπουργείον Παιδείας - Εν Λευκωσία τη 26 Φεβρουαρίου 1966». Ο Γεώργιος Κορνούτος ήταν νεοελληνιστής και ιστορικός, με ερευνητικό και συγγραφικό έργο. Σημαντικότερα θεωρούνται τα έργα του *Λόγιοι της Τουρκοκρατίας* (εκδόσεις Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1956), *Το Άγιον Όρος - Ιστορία και Θρύλοι* (εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1963) και *Το Απομνημόνευμα 1453-1953* (επιμέλεια, εκδόσεις Αετός, Αθήνα 1953).

⁵¹ Κ.Α. Ε14/ 299/4-6 «Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Γραφείον Θεμάτων Κύπρου - Β. Υπουργείον Εξωτερικών - Μνημόνιον - Εν Αθήναις τη 14 Φεβρουαρίου 1966». Το μνημόνιο υπογράφηκε από τους Αλλαμανή, Σπυριδάκι και Θ. Ρέντη (υφΥΠΕΞ). Διαλάμβανε τα εξής: (α) Πρώτη προτεραιότητα είναι η ενίσχυση της πολιτιστικής παρουσίας της Ελλάδας στην Κύπρο, με διάφορες εκδηλώσεις («αποτελεί εθνικήν ανάγκην όπως αύται πυκνωθούν»), με τη δημιουργία Ελληνικού Πολιτιστικού Κέντρου στην Κύπρο, καθώς και με την κάθοδο στο νησί Ελληνικής Αρχαιολογικής Αποστολής. (β) «Ετονίσθη εκατέρωθεν η εθνική ανάγκη της μεγαλύτερας δυνατής ταυτίσεως των εκπαιδευτικών συστημάτων εν Ελλάδι και Κύπρω. Ανεγνωρίσθη όμως ότι ωρισμένοι παραλλαγαί του κυπριακού εκπαιδευτικού συστήματος είναι επί του παρόντος αναπόφευκτοι λόγω τοπικών ιδιορρυθμιών. Αι παραλλαγαί αύται όχι μόνον δεν είναι ουσιώδεις αλλά και κατ' ουδέν παραβιάζουν, ως επεξήγησεν ο Υπουργός Παιδείας της Κύπρου, την παρεχόμενην εις τα κυπριακά εκπαιδευτήρια ελληνικήν αγωγήν και ελληνικήν παιδείαν». (γ) Αποφασίστηκε ανταλλαγή εκπροσώπων που θα εδρεύουν στα αντίστοιχα υπουργεία. Εκκρεμούσε το κατά πόσο θα ήταν μόνιμη η παρουσία τους ή για κάποιο χρονικό διάστημα. (δ) «Απεφασίσθη όπως μελετηθή η ίδρυσις εν Κύπρω Παραρτήματος της Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής Αθηνών». (ε) Συμφωνήθηκε να μελετηθεί το θέμα εξετάσεων στην Κύπρο για όσους αποφοίτους επιδιώκουν είσοδο σε σχολή με περιορισμένο αριθμό εισακτέων. (στ) Συμφωνήθηκε να μελετηθεί η βελτίωση της συνταξιοδότησης εκπαιδευτικών, στο πλαίσιο πρότασης του Κ. Σπυριδάκι για καθιέρωση μικτού συστήματος, «ήτοι συνταξιοδότησις εξ Ελλάδος και παραλλήλως οικονομική ενίσχυσις υπό Κυπριακού Ταμείου Προνοίας».

⁵² Κ.Α. Ε14/8/6-9 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαινόντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι» (22. 8. 1966)

ενοποίηση των εκπαιδευτικών οργανώσεων και οι συνεχείς μεταξύ τους επαφές⁵³. Πύκνωσαν κατά πολύ οι επισκέψεις αξιωματούχων, προσωπικοτήτων από την Ελλάδα και του έλληνα πρέσβη σε σχολεία, Δημοτικά και Γυμνάσια. Πέραν, επίσης, της καθιερωμένης θερινής εκδρομής μαθητών της Ε΄ Γυμνασίου στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της χρονιάς χρηματοδοτούνταν από το ελληνικό κράτος επισκέψεις μικρότερων ομάδων μαθητών ανά σχολείο – στο πλαίσιο, π.χ. ομίλων ή αθλητικών δραστηριοτήτων⁵⁴. Το ελληνικό κράτος, εξάλλου, ενθάρρυνε εκδοτικούς οίκους και συγγραφείς να αποστέλλουν στην Κύπρο σε μεγάλες ποσότητες δωρεάν αντίτυπα ελληνικών εκδόσεων⁵⁵.

Η περίοδος αυτή, όμως, έμελλε να αποτελέσει τομή και από μian άλλη άποψη: Από τα μέσα του 1965 και μετά, το αίσθημα της απογοήτευσης στην Κύπρο για όσα συνέβαιναν στην Ελλάδα, διογκωνόταν διαρκώς μέχρι το 1974⁵⁶. Αυτό επηρέασε το πολιτικό κλίμα, με τη σταδιακή αποστασιοποίηση πολιτικών δυνάμεων από το όραμα της Ένωσης και με την ανάδυση του Κυπροκεντρισμού. Το χώρο της Εκπαίδευσης τον επηρέασε πολλαπλά. Εκτός από την απογοήτευση των διαμορφωτών της Εκπαίδευσης για την τόσο σύντομη αναίρεση ουσιαστικών πτυχών της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, υποχρέωσε το Υ.Π. και τον Κ. Σπυριδάκι προσωπικά σε άμυνα από θέση εξαιρετικά εκτεθειμένη και ενθάρρυνε τις φωνές για εκπαιδευτική αυτονομία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι, οι αντιπαραθέσεις του Κ. Σπυριδάκι με τις εκπαιδευτικές οργανώσεις γύρω από το θέμα της εκπαιδευτικής ταύτισης, κλιμακώθηκαν τα τέλη του 1965 και συνεχίστηκαν κορυφούμενες μέχρι την παραίτησή του⁵⁷.

⁵³ Κ.Α. Ε14/8/1 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαίνοντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι»

⁵⁴ Για την ιστορία και το πλαίσιο του θεσμού, που ξεκίνησε επί Βρετανικής διοίκησης (1948), βλέπε *Ελληνική Κύπρος* [Μηνιαία Έκδοση του Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου], Τεύχος Σεπτεμβρίου 1953, σ. 198 και 206. Βλέπε επίσης, σχετική έκθεση του Χρ. Παπαχρυσοστόμου στο Παπαχρυσοστόμου, Χρ. *Απαντα*, Τόμος Δ΄, Λευκωσία 1999, σ. 260-266. Για τις επιμέρους επισκέψεις ομάδων μαθητών στην Ελλάδα, βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, σ. 19-21

⁵⁵ Κ.Α. Ε14/8/2 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαίνοντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι» (6. 4. 1965) και Κ.Α. Ε14/8/3-5 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαίνοντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι» (19. 4. 1965)

⁵⁶ *Χαραυγή*, 13 Νοεμβρίου 1965. Το ρεπορτάζ αναφέρεται στην απόσυρση τελικά του βιβλίου Μεσαιωνικής και Νεότερης Ιστορίας από το ΥΠΕΠΘ, παρά τις περί του αντιθέτου δηλώσεις του Έλληνα υπουργού. Η σημασία, όμως, του ρεπορτάζ αυτού έγκειται κυρίως στον τρόπο παρουσίασης του θέματος, στην πικρία που αναδύεται και στο έμμεσο πλην σαφές συμπέρασμα ότι δεν μπορεί κανείς να ελπίζει πολλά πράγματα από την Ελλάδα, με τον ασυνεπή τρόπο που πολιτεύεται.

⁵⁷ Κ.Α. Ε14/367/8-11 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Προς τον Έντιμον Κύριον Υπουργόν Παιδείας – Τη 9^η Σεπτεμβρίου 1965» και Κ.Α. Ε14/367/20-21 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Υπουργείον Παιδείας – Ανακοίνωσις – Τη 6^η Νοεμβρίου 1965». Η αντιδικία περιστράφηκε γύρω από τους όρους «εκπαιδευτική ταύτισις» και «εκπαιδευτική ένωσις». Στο δεύτερο έγγραφο, ο Κ. Σπυριδάκις απαντά στις επικρίσεις για τις αποκλίσεις, λέγοντας ότι ποτέ άλλοτε δεν υπήρχε τόση ταύτιση του ελληνοκυπριακού με το ελλαδικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Για να υπάρξει δε πλήρης εκπαιδευτική ένωση, θα πρέπει το ελληνικό κράτος να αναλάβει εξ ολοκλήρου την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση. Και καταλήγει: «Όσον αφορά εις την αιτουμένην εκπαιδευτικήν ένωσιν δια της αναλήψεως πλήρους ευθύνης διά την εν Κύπρω εκπαίδευσιν υπό της ελληνικής Κυβερνήσεως, παρ' όλον ότι δι' ημάς αύτη είναι λίαν επιθυμητή, η πραγματοποίησις αυτής εξαρτάται εκ της ελληνικής κυβερνήσεως, ήτις θα αναλάβη την ευθύνην ταύτην».

Το ίδιο ακριβώς συνέβη και με την κριτική που αυτός δεχόταν από άλλους υπουργούς και θεσμικά όργανα, για τη μη επαρκή ανεξαρτητοποίηση της Εκπαίδευσης από την Ελλάδα⁵⁸.

Η περίοδος αυτή συνέπεσε με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας στην Κύπρο. Την ίδια στιγμή, όλες οι κρατικές υπηρεσίες κατέβαλλαν προσπάθεια να τονώσουν τη διεθνή προσωπικότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας, μετά την αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τα όργανά της. Τόσο η ίδρυση του Υπουργείου αυτή καθεαυτή, όσο και η ενίσχυση – χάριν του Κυπριακού – της συνεργασίας και των επαφών με διεθνείς εκπαιδευτικούς φορείς, δημιουργούσαν εξ ορισμού μια δυναμική απομάκρυνσης από την Εκπαιδευτική Πολιτική της Ελλάδας. Ο Κ. Σπυριδάκης είχε από νωρίς συνειδητοποιήσει αυτή τη διάσταση και προσπάθησε επίμονα να κρατήσει τέτοιες ισορροπίες, που να μην επιτρέπουν να πληγεί η προτεραιότητα των δεσμών με την Ελλάδα. Γι' αυτό και αντιστεκόταν όσο του ήταν δυνατό σε διαδικασίες που θα δημιουργούσαν τετελεσμένα απομάκρυνσης από το ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Η αρχή έγινε λίγους μόλις μήνες μετά την ίδρυση του Υ.Π. το 1965, με την εκ μέρους του επανειλημμένη αναβολή της υλοποίησης σχεδίου της UNESCO για την Τεχνική Εκπαίδευση, εν αναμονή σχετικών αποφάσεων στην Ελλάδα⁵⁹.

Οι ταχείς ρυθμοί εφαρμογής στην Κύπρο της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964, επηρέασαν και κατά έναν άλλο τρόπο τις σχέσεις μεταξύ των δύο συστημάτων: Στο επίπεδο της συνειδητοποίησης των διαφορών. Τα ανώτατα στελέχη του Υ.Π. στην Κύπρο, άρχισαν να συνειδητοποιούν σε μεγαλύτερο βάθος τις διαφορετικές συνθήκες και ανάγκες που υπήρχαν στην Κύπρο, σε αντιπαράθεση με εκείνες της Ελλάδας. Στην προσπάθεια προσαρμογής στη Μεταρρύθμιση, αυτά τα στελέχη βρέθηκαν αντιμέτωπα με κάποιες αλλαγές που η σύντομη εφαρμογή τους στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση ήταν δύσκολη έως αδύνατη. Τέτοιες αλλαγές ήταν κυρίως ο διοικητικός διαχωρισμός Γυμνασίου-Λυκείου και η επέκταση της ενιαίας δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης μέχρι το 15^ο έτος ηλικίας. Από την άλλη, υπήρχαν αλλαγές που κάλυπταν μόλις το ήμισυ της διαδρομής που ήδη είχε καλυφθεί στην Κύπρο. Στη βάση δανείων από ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα, που είχαν γίνει σε ανύποπτο χρόνο, σε μερικούς τομείς το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα βρισκόταν ήδη αρκετά πιο μπροστά. Αυτό αφορούσε ιδιαίτερα την Τεχνική Εκπαίδευση και τους κλάδους στα Λύκεια. Στη συνέχεια, η εμπειρία από τις διαρκείς αναβολές στην εφαρμογή κάποιων αποφάσεων εκ μέρους του ΥΠΕΠΘ και από τις αναθεωρήσεις άλλων, οδήγησε σε σκεπτικισμό. Ακόμη και οι ελληνοκυπριακές εκπαιδευτικές οργανώσεις άρχισαν να αλλάζουν στάση. Η κόπωση από τις άκαρπες επαφές τους με το ΥΠΕΠΘ, τους ώθησε στις αρχές του 1966 να αμβλύνουν την

⁵⁸ Βλέπε τα κεφάλαια 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση» και 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

⁵⁹ Κ.Α. Ε14/132/8 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια – Σημείωμα Υπουργού – 30.12.1965»

έντονη κριτική προς το Υ.Π. και τον Κ. Σπυριδάκι και να αποζητούν τη συνεργασία μαζί του: Στις αρχές Ιανουαρίου 1966 η ΟΕΛΜΕΚ είχε στείλει υπόμνημα προς το ΥΠΕΠΘ, όπου – με έντονα καταγγελτικό ύφος – παρουσίαζε το Υ.Π. της Κύπρου ως αλωμένο από αγγλοτραφή στελέχη και παρέθετε κατάλογο 15 αποκλίσεων από το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας⁶⁰. Ένα μήνα μετά, το κλίμα άλλαξε δραματικά και η ηγεσία της οργάνωσης προσέγγισε τον Σπυριδάκι με διάθεση συνεννόησης⁶¹.

Η επίσημη ανασκόπηση της διαδικασίας υιοθέτησης της Μεταρρύθμισης που έγινε στα τέλη του 1966 από τον Φρίξο Βράχα (Τμηματάρχη Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδευσεως), πιστοποιεί ότι έγιναν αντιληπτές οι ανόμοιες συνθήκες ανάμεσα στις δύο χώρες. Παρά τις επίμονες διαβεβαιώσεις πίστης στην ταύτιση των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων, η έκθεση διαπνέεται από τη συνειδητοποίηση του βάθους των διαφορών σε όλα τα επίπεδα⁶². Αυτό οδήγησε αντανακλαστικά και στη συνειδητοποίηση των διαφορών εκ μέρους της ηγεσίας του ΥΠΕΠΘ. Κάτι που ήταν διάχυτο στη στάση κατανόησης που επέδειξε ο ΥΠΕΠΘ Στ. Αλλαμανής και το κλιμάκιό του, κατά την επίσκεψή τους στην Κύπρο.

Στα τέλη του 1966, με την επίσκεψη του ΥΠΕΠΘ Στ. Αλλαμανή (8-14 Δεκεμβρίου)⁶³, δόθηκε μια τονωτική ένεση στις εκπαιδευτικές σχέσεις των δύο χωρών⁶⁴. Η επίσκεψη

⁶⁰ Κ.Α. Ε14/367/27-33 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Αντίγραφο υπομνήματος Ελλήνων Λειτουργών Μέσης Εκπαιδευσεως Κύπρου, αποσταλέν την 3 Ιανουαρίου 1966 προς τον κ. Υπουργόν Εθνικής Παιδείας της Ελλάδος»

⁶¹ Κ.Α. Ε14/367/26-27 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Έκθεσις του Υπουργού Παιδείας προς τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου – 29 Ιανουαρίου, 1966»

⁶² *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ζ΄*, Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 77-85. Τη συνειδητοποίηση των διαφορών και των αποκλίσεων – αλλά και την επιφυλακτικότητα λόγω του πολιτικού κλίματος στην Ελλάδα – αποδίδει και η αρκετά αποστασιοποιημένη αναφορά του Κ. Σπυριδάκι στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και η γενικόλογη καταληκτική φράση του «την οποίαν [Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση] ηκολούθησεν εις πλείστα και η Κύπρος» (βλέπε προλογικό του σημείωμα στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ζ΄*, Τεύχος 3, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1967, σ. 1).

⁶³ Της επίσκεψης είχε προηγηθεί η προσπάθεια τα δύο υπουργεία να καθιερώσουν θεσμούς αποτελεσματικής συνεργασίας και συντονισμού. Ένας από αυτούς τους θεσμούς ήταν και η συμφωνία για απόσπαση ενός εκπροσώπου του ΥΠΕΠΘ στο Υ.Π. της Κύπρου και ενός εκπροσώπου του Υ.Π. Κύπρου στο ΥΠΕΠΘ. Από την Ελλάδα αποσπάστηκε στην Κύπρο την 1^η Οκτωβρίου 1966 ο Λυκειάρχης Ευθύμιος Καλογεράς. Του ανατέθηκαν μάλιστα και καθήκοντα επίβλεψης των καθηγητών που ήταν αποσπασμένοι στην Κύπρο, σε μια προσπάθεια ελέγχου και περιορισμού των δαπανών του ελληνικού κράτους σε αυτό τον τομέα (βλέπε Κ.Α. Ε14/412 «Υπουργεία Παιδείας Ελλάδας και Κύπρου – Ανταλλαγή Εκπροσώπων – Βασίλειον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 1.10.1966»). Ο Ευθ. Καλογεράς ανέλαβε καθήκοντα στην Κύπρο στις 8 Νοεμβρίου 1966. Δύο μόλις μήνες μετά, ύστερα από αίτημα του ιδίου, ο διάδοχος του Στ. Αλλαμανή Ι. Θεοδωρακόπουλος ανακάλεσε την απόσπασή του – και ενώ το Υ.Π. της Κύπρου δεν είχε ακόμη προλάβει να υλοποιήσει τη δέσμευσή του για απόσπαση λειτουργού του στο ΥΠΕΠΘ (βλέπε Κ.Α. Ε14/412 «Υπουργεία Παιδείας Ελλάδας και Κύπρου – Ανταλλαγή Εκπροσώπων – Βασίλειον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 25.1.1967»). Ο τρόπος χειρισμού της συμφωνίας αυτής και η κατάληξή της, αποτελούν ένδειξη των δυσκολιών που αναπόφευκτα προκαλούσε η ύπαρξη δύο διαφορετικών κρατικών οντοτήτων και δύο εκπαιδευτικών συστημάτων που λειτουργούσαν σε διαφορετικές κοινωνίες, με διαφορετική κουλτούρα και ανάγκες. Γεγονός σε πείσμα του οποίου γίνονταν όλες οι προσπάθειες συντονισμού, στη βάση του ιδεοτυπικού προτάγματος «δύο κράτη, ένα έθνος».

⁶⁴ Κ.Α. Ε14/383/82 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – 29.11.1966». Στην επίσκεψη αυτή δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση και από τις δύο πλευρές, με ενδελεχή προετοιμασία της. Τον υπουργό συνόδευσαν στην Κύπρο ο ΓΓ του ΥΠΕΠΘ Κ. Κωτούλας, ο Σύμβουλος του Π.Ι. και πρόεδρος του ΚΥΣΔΕ Χρ. Θεοδωράτος, ο Διευθυντής της Διεύθυνσης

χρησιμοποιήθηκε από τον Κ. Σπυριδάκι προκειμένου να ενισχύσει τη θέση του για εκπαιδευτική ταύτιση με διατήρηση διαφοροποιήσεων, σε μια περίοδο που δεχόταν αμφίπλευρη κριτική⁶⁵. Παράλληλα, ενίσχυσε τη θέση της Ελλάδας, τονώνοντας την ειδική σχέση στα εκπαιδευτικά ζητήματα και τη δυνατότητά της να επεμβαίνει στα της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης από τη θέση του ισχυρού, προστάτη και καθοδηγητή. Αυτό επιτεύχθηκε κυρίως με την εξαγγελία της δωρεάν παραχώρησης των εκδόσεων του ΟΕΔΒ στην Κύπρο⁶⁶ και την πρόθεση καταβολής του 50% της δαπάνης για εφαρμογή της εννιάχρονης δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης⁶⁷.

Στο τέλος της επίσκεψης Αλλαμανή, εξαγγέλθηκαν επίσης (α) η πρόθεση για επίλυση του συνταξιοδοτικού με ένταξη των ελληνοκυπρίων καθηγητών σε επικουρικά ταμεία της Ελλάδας, (β) η έναρξη διαδικασιών για δημιουργία πανεπιστημιακών μονάδων στην Κύπρο και (γ) ο καταρτισμός προγράμματος ενίσχυσης των επιστημονικών, πνευματικών και καλλιτεχνικών παρεμβάσεων της Αθήνας στην Κύπρο⁶⁸. Με εξαίρεση όμως το θέμα των βιβλίων του ΟΕΔΒ, όλα τα υπόλοιπα σύντομα ακυρώθηκαν. Ο βασικότερος λόγος ήταν η αλλαγή καθεστώτος στην Ελλάδα, λίγους μήνες αργότερα. Το αποτέλεσμα ήταν τελικά να ενισχυθεί ακόμη περισσότερο το αίσθημα της ματαιώσης για τον Κ. Σπυριδάκι και τους συνεργάτες του. Ιδιαίτερα από τη στιγμή που, με δηλώσεις οι οποίες απέπνεαν τη βεβαιότητα

Γραμμάτων και Θεάτρου και Συντονιστής των Διευθύνσεων του ΥΠΕΠΘ Γ. Κορνούτος και ο Προϊστάμενος των Τμημάτων Διεθνών Μορφωτικών Σχέσεων και Υποτροφιών Εξωτερικού και του Γραφείου Θεμάτων Κύπρου Ιωάννης Θωμόπουλος.

⁶⁵ *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967, σ. 12. Σε συνέντευξη Τύπου στις 10 Δεκεμβρίου 1966, απαντώντας σε σχετική ερώτηση, ο Στ. Αλλαμανής δήλωσε: «Κατά την ταύτιση της Κυπριακής προς την Ελληνικήν Παιδείαν, δύνανται να υπάρχουν παρεκκλίσεις, αι οποία επιβάλλονται εκ των τοπικών συνθηκών... Συναντώμεν και ημείς πολλές δυσκολίας εις την εφαρμογήν της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως και πολλά προβλήματα τα αντιμετωπίζομεν περιστασιακώς, κατά συνέπειαν δεν δύναται η Ελλαδική εκπαιδευτική μεταρρύθμισις να μεταφρευθή και εν Κύπρω».

⁶⁶ Είναι αξιοσημείωτη η άμεση έναρξη υλοποίησης αυτού του μέτρου από το ΥΠΕΠΘ. Παρόλο που τελικά δεν επρόκειτο για κάλυψη του συνόλου των αναγκών από την ίδια σχολική χρονιά, εντούτοις μέσα σε ένα περίπου μήνα από την επίσκεψη, αποστάληκαν από την Ελλάδα στην Κύπρο 24,000 τόμοι διδακτικών και άλλων βιβλίων για τη Δημοτική Εκπαίδευση, 22,720 τόμοι για τη Μέση, 11,710 τόμοι από διάφορες άλλες εκδόσεις και επετηρίδες Ανωτάτων Σχολών της Ελλάδας, αθλητικά είδη για 20 Δημοτικά και 10 Γυμνάσια και 600 χάρτες. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 85.

⁶⁷ Κ.Α. Ε/14/425 «Δωρεάν Παιδεία - Βασίλειον της Ελλάδος - Υπουργείον Εθνικής Παιδείας - 20.12.1966». Πρόκειται για έγγραφο-επιστολή του ΥΠΕΠΘ Στ. Αλλαμανή προς τον Υπουργό Οικονομικών της Ελλάδας, με το οποίο του ζητά να ενταχθεί στους προϋπολογισμούς για το 1967 το ποσό των 10 εκατομμυρίων δραχμών για το ήμισυ της δαπάνης για εφαρμογή της δωρεάν Εκπαίδευσης στις 3 πρώτες τάξεις του Γυμνασίου στην Κύπρο. Το έγγραφο αποτελεί ένδειξη της προσπάθειας του Στ. Αλλαμανή να προωθήσει άμεσα τα όσα συμφωνήθηκαν κατά την επίσκεψή του στην Κύπρο.

⁶⁸ Κ.Α. Ε14/383/108-109 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) - Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία Κύπρος - Ανακοινωθέν τη 15 Δεκεμβρίου 1966» και Κ.Α. Ε14/383/118-128 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) - Σύσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Στυλιανού Αλλαμανή και Υπουργού Παιδείας Κύπρου κ. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι 13.12.1966». Βλέπε επίσης *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 62-63.

πλήρους υλοποίησης των συμφωνηθέντων, είχαν εκτεθεί υπερβολικά⁶⁹.

Τα δύο υπουργεία συμφώνησαν τον τρόπο επίλυσης κάποιων επιμέρους ζητημάτων – πρακτικής κυρίως φύσης. Οι λύσεις που δόθηκαν, άντεξαν κάπως περισσότερο στο χρόνο απ' ό,τι οι εξαγγελίες κατά την επίσκεψη Αλλαμανή. Μια από τις συμφωνημένες αποφάσεις αφορούσε τον τρόπο εισαγωγής των ελληνοκυπρίων φοιτητών σε σχολές της Ελλάδας στις οποίες προνοούνταν περιορισμένος αριθμός εισακτέων⁷⁰. Η επιλογή θα γινόταν μετά από ενιαίες εισαγωγικές εξετάσεις στην Κύπρο κατά το μήνα Σεπτέμβριο, προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις των αντίστοιχων εξετάσεων στην Ελλάδα. Άλλη συμφωνία προέβλεπε τη διεξαγωγή ειδικών εξετάσεων από την πρεσβεία της Ελλάδας – με την οργανωτική συνδρομή του Υ.Π. – για την κατανομή των υποτροφιών που πρόσφερε το ΙΚΥ⁷¹. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, καθ' όλο το 1966, υπήρχε αποστολή σημαντικών ποσοτήτων εκπαιδευτικού υλικού για τα ελληνοκυπριακά σχολεία Δημοτικής και Μέσης (γραφική ύλη, όργανα Φυσικής, λογοτεχνικά βιβλία για τις σχολικές βιβλιοθήκες)⁷².

Η εξαγγελία Αλλαμανή για δωρεάν παραχώρηση των διδακτικών βιβλίων από το ελληνικό κράτος, έγινε σεβαστή από τους διαδόχους του και υλοποιήθηκε σχετικά σύντομα κατά καθολικό τρόπο. Ο ΓΓ του ΥΠΕΠΘ Κ. Κωστούλας γνωστοποίησε στον Κ. Σπυριδάκι την εντολή Αλλαμανή για δωρεάν παραχώρηση των εγχειριδίων για τα Δημοτικά σχολεία από το 1966-67⁷³, ενώ ο διάδοχος του υπουργού επί δικτατορίας Κ. Καλαμποκιάς, ανακοίνωσε και υλοποίησε τη δωρεάν παραχώρηση όλων των εγχειριδίων και για τη Μέση, από το σχολικό έτος 1967-68⁷⁴.

⁶⁹ Κ.Α. Ε14/ 202/38-44 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 20 Δεκεμβρίου, 1966». Χαρακτηριστική η δήλωση Σπυριδάκι: «Τα αποτελέσματα ταύτα [της επίσκεψης Αλλαμανή] υπήρξαν από εθνικής και εκπαιδευτικής απόψεως εξαιρετικά. Οι πάντες εν Κύπρω γνωρίζουν περί αυτών εκ των γενομένων εκδηλώσεων και ανακοινώσεων. Είμεθα βέβαιοι ότι, τι απεφασίσθη και ό, τι εξηγγέλθη θα εφαρμοσθή το ταχύτερον και θα έχη την αναμενόμενην ευεργετικήν επίδρασιν εις την εθνικήν και εκπαιδευτικήν ζωήν της Κύπρου».

⁷⁰ Κ.Α. Ε14/ 261/1Α «Εγγραφή φοιτητών εις πανεπιστήμια – Βασιλική Πρεσβεία της Ελλάδος εν Κύπρω – 2 Απριλίου 1965» και Κ.Α. Ε14/ 261/18 «Εγγραφή φοιτητών εις πανεπιστήμια – Αντίγραφον από τα Πρακτικά της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 23. 6. 1966 – Απόφασις υπ' Αρ. 5756». Εξετάσεις απαιτούνταν για το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, την Πολυτεχνική Σχολή Θεσσαλονίκης, το Χημικό Τμήμα των Φυσικομαθηματικών Σχολών. Από το 1967 προστέθηκε και το Φυσικό Τμήμα. Σταδιακά, μέχρι το 1970, οι εξετάσεις επεκτάθηκαν και διεξάγονταν για όλες τις σχολές, πλην εκείνων των ανθρωπιστικών επιστημών, όπου υπήρχε ευχέρεια για απεριόριστο αριθμό φοιτητών από την Κύπρο (βλέπε και *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 34).

⁷¹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968, σ. 54

⁷² Κ.Α. Ε14/307/1 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 16 Φεβρουαρίου 1966», Κ.Α. Ε14/307/2 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 10. 2. 1966», Κ.Α. Ε14/307/8 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 17. 2. 1966» και Κ.Α. Ε14/307/22 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Βασίλειον της Ελλάδος – Προεδρία Κυβερνήσεως – Γενική Διεύθυνσις Τύπου – Εν Αθήναις τη 26 Μαΐου 1966».

⁷³ Κ.Α. Ε14/307/35 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Βασίλειον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γραφείον Γενικού Γραμματέως - Εν Αθήναις τη 18 Αυγούστου 1966»

⁷⁴ Κ.Α. Ε14/307/93 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Βασίλειον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και

IV. Η περίοδος της δικτατορίας (1967-1974)

Ένα περιστατικό που έγινε το Μάιο του 1969, αποδίδει σε κάποιο βαθμό την ιδιομορφία που απέκτησαν στην Εκπαίδευση οι σχέσεις Ελλάδας – Κύπρου: Στους Πανελλήνιους Μαθητικούς Αγώνες, κατά παράδοση η κυπριακή αποστολή καταλάμβανε την πρώτη θέση στην τελική κατάταξη, με μεγάλη διαφορά από τη δεύτερη θέση. Σε μια περίοδο όπου το καθεστώς των Αθηνών επιδίωκε την πιστή υπακοή της Λευκωσίας, η υπερπροβολή της Κύπρου (στην οποία λειτουργούσε δημοκρατικό καθεστώς, με ένα πολύ ισχυρό κόμμα της Αριστεράς) αποτελούσε δυνάμει κίνδυνο. Έτσι, οι διοργανωτές των αγώνων στην Αθήνα αποφάσισαν την τελευταία στιγμή να διαιρέσουν την Κύπρο αθλητικά σε δύο περιφέρειες, να διατηρήσουν ως ενιαία περιφέρεια την πρωτεύουσα και να συνενώσουν τον Πειραιά, την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα. Το αποτέλεσμα ήταν οι δύο κυπριακές περιφέρειες να καταλάβουν μόλις την τρίτη και τέταρτη θέση⁷⁵.

Το καθεστώς των συνταγματαρχών επιδίωκε στενές σχέσεις με την Κύπρο, σε όλα τα επίπεδα. Αλλά τις έβλεπε υπό το πρίσμα του δόγματος του «εθνικού κέντρου», και μάλιστα μιας ακραίας εκδοχής του: Η Αθήνα διατηρούσε σαφές προβάδισμα στη λήψη αποφάσεων και η Λευκωσία ήταν υποχρεωμένη να συμμορφώνεται πλήρως. Στο χώρο της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, αυτό το καθεστώς δημιουργούσε πολλές παρενέργειες. Μια απ' αυτές ήταν η κορύφωση της διχογνωμίας ανάμεσα στους υποστηρικτές της απόλυτης ταύτισης με την Ελλάδα και σε όσους υποστήριζαν πιο ανεξάρτητη πολιτική. Επίσης, η κατάργηση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964 και η επιστροφή σε πιο συντηρητικές εκπαιδευτικές πολιτικές, προκάλεσε έντονη δυσφορία στην Κύπρο⁷⁶. Η «αντιμεταρρύθμιση» οδηγούσε σε ένα αδιέξοδο, ιδιαίτερα στον τομέα των Α.Π. και των διδακτικών εγχειριδίων⁷⁷.

Εκτός από τον Τύπο, το θέμα της «αντιμεταρρύθμισης» απασχόλησε και τη Βουλή των Αντιπροσώπων. Κατά τους πρώτους μήνες, η λεπτότητα του ζητήματος των σχέσεων ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις και το κλίμα αναμονής εν όψει του ξεκαθαρίσματος των προθέσεων των συνταγματαρχών, δεν παρείχαν στους βουλευτές πολλά περιθώρια ανοιχτής και εμπειριστατωμένης συζήτησης.⁷⁸ Παρόλα αυτά, ο ΓΓ και βουλευτής του ΑΚΕΛ Εζεκίας

Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 3. 8. 1967»

⁷⁵ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 32

⁷⁶ *Φιλελεύθερος*, 7 Μαΐου 1967, *Ελευθερία*, 16 Ιουλίου 1967 και 16 Αυγούστου 1967, *Κύπρος*, 21 Αυγούστου 1967.

⁷⁷ *Φιλελεύθερος*, 25 και 31 Αυγούστου 1967, *Ελευθερία*, 21 Ιουλίου 1967 και 16 Αυγούστου 1967, *Κύπρος*, 22 και 29 Ιουλίου 1968 και 4 Αυγούστου 1968, *Χαραυγή*, 15 Μαρτίου 1968.

⁷⁸ Θέματα Εκπαίδευσης θα συζητηθούν στην ολομέλεια της Βουλής μόλις το Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1968. Μάλιστα, το θέμα συζήτησης ήταν τότε η ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο και όλοι οι βουλευτές απέφυγαν

Παπαϊωάννου, υπέβαλε επερώτηση στη Βουλή για τα προβλήματα που δημιούργησε στα σχολεία η προσαρμογή της Κύπρου στις αναιρετικές αλλαγές που αποφάσισε η δικτατορία στην Ελλάδα. Η διατύπωση της επερώτησης ήταν προσεκτική, υπαινισσόταν όμως ακόμη και δειλία του Υπουργείου Παιδείας. Έφερνε ως παράδειγμα το ότι απέφευγε να πάρει απόφαση για διδασκαλία του Επιτάφιου του Περικλέους – προφανώς επειδή θα δυσαρεστούνταν έτσι το καθεστώς στην Αθήνα. Και κατέληγε: «Διατί είναι [το Υ.Π.] τόσον επιδεκτικόν εις πιέσεις, ώστε να εγκαταλείπη κατακτήσεις της ελληνικής εκπαιδύσεως αι οποίαι εχαιρετίσθησαν υφ' όλων των εκπαιδευτικών της Κύπρου ως απαρχή μιας νεοελληνικής αναγεννήσεως προ δύο μόνον ετών;»⁷⁹. Η επερώτηση αποστάληκε απευθείας στο Υπουργείο Παιδείας για απάντηση, χωρίς να μεσολαβήσει ή να ακολουθήσει άλλη συζήτηση στη Βουλή. Η απάντηση του Γ.Δ. του Υ.Π. απέρριπτε τα περί αναστάτωσης στα σχολεία και κατέληγε ότι δε θα ήταν ορθή τυχόν απομάκρυνση της Κύπρου από την Ελλάδα στα εκπαιδευτικά ζητήματα⁸⁰. Εκείνο, όμως, που δεν ομολογούνταν ανοιχτά, δηλαδή η δυσαρέσκεια και του Υ.Π. από τη διαδικασία ανάκλησης της Μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, προέκυπτε έμμεσα από το ύφος της επιστολής και από την αποφυγή υπεράσπισης της ουσίας των αλλαγών που προωθούσε το δικτατορικό καθεστώς.

Η γενικότερη δυσαρέσκεια από την «αντιμεταρρύθμιση», κατά κάποιο τρόπο νομομοποίησε στη συνείδηση πολλών τις τυπικές αποκλίσεις στο Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα, ιδιαίτερα των Γυμνασίων⁸¹. Παράλληλα, ώθησε στο να εμφανιστεί μια άτυπη και άδηλη δυναμική όλο και λιγότερο πιστής παρακολούθησης του επίσημου Α.Π. και Ω.Π.. Στη διδακτική πράξη εντάχθηκαν στοιχεία από το Α.Π. τρίτων χωρών⁸². Την ίδια στιγμή, πολλά διδακτικά εγχειρίδια από την Ελλάδα, σιωπηλά δεν χρησιμοποιούνταν⁸³. Το κενό αναπληρωνόταν με αγορά – από τα σχολεία ή από τους μαθητές – μεταφρασμένων

επιμελώς να θίξουν άλλα ζητήματα που άπτονταν των σχέσεων Κύπρου – Ελλάδας.

⁷⁹ Κ.Α. Ε14/ 310/60 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Ερώτησις υπό ημερομηνίαν 25^{ην} Σεπτεμβρίου 1967, υποβληθείσα υπό του εντίμου Βουλευτού περιφέρειας Λευκωσίας κ. Εξεκία Παπαϊωάννου, και ληφθείσα την 25^{ην} Σεπτεμβρίου 1967»

⁸⁰ Κ.Α. Ε14/ 310/62-65 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Υπουργείον Παιδείας 29 Σεπτεμβρίου 1967». Στο φάκελο περιέχεται προγενέστερο χειρόγραφο σημείωμα του Κ. Σπυριδάκι προς το Γ.Δ., στο οποίο περιέχεται λέξη προς λέξη η απάντηση που έδωσε τελικά ο Γ.Δ. στον Εξεκία Παπαϊωάννου.

⁸¹ Βλέπε το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων», ιδιαίτερα το ΒΙ(Γ).

⁸² Σημαντικό ρόλο στην παγίωση και ανοχή αυτών των αποκλίσεων διαδραμάτιζε το γεγονός ότι σημαντικός αριθμός ελληνοκυπρίων αποφοίτων συνέχιζαν τις σπουδές τους σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και ιδιαίτερα στη Μ. Βρετανία (βλέπε το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο»). Η ανάγκη να διατηρήσει η δημόσια Μέση Εκπαίδευση τη δυνατότητα προσέλκυσης μαθητών που προσέβλεπαν σε σπουδές σε αυτές τις χώρες, ώθησε το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου να διατηρήσει – και υποχρέωσε την Αθήνα να δεχτεί και να ανεχτεί – πολλές αποκλίσεις, τυπικές και άτυπες.

⁸³ Τα Νέα (Κύπρου), 8 Οκτωβρίου 1972. Η ακαταλληλότητα πολλών σχολικών βιβλίων που εκδίδονταν στην Ελλάδα, η κριτική που υφίσταντο από τον ελληνικό Τύπο και η μη έγκαιρη αποστολή τους, ενθάρρυναν τις δημόσιες τοποθετήσεις στο νησί για αντικατάσταση πολλών, με συγγραφή αντίστοιχων από κύριους εκπαιδευτικούς. Βλέπε και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1969-1970*, Λευκωσία 1970, σ. 41-42.

εγχειριδίων από τρίτες χώρες, ιδιαίτερα στις θετικές επιστήμες⁸⁴. Τις μεταφράσεις αυτές ενθαρρύνονταν να κάνουν Ελληνοκύπριοι επιστήμονες. Το άτυπο αυτό καθεστώς δημιούργησε περιθώρια εμβολιασμού της διδακτικής πρακτικής με σύγχρονες μεθόδους και λειτούργησε θετικά στη διασπορά σύγχρονων ψυχοπαιδαγωγικών και διδακτικών προσεγγίσεων από τις ανεπτυγμένες χώρες. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η ανάπτυξη αυτή την περίοδο της Εκπαιδευτικής Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης, με την τεχνική βοήθεια τρίτων χωρών⁸⁵. Δημιουργήθηκε έτσι ένα υπόστρωμα εκσυγχρονιστικής δυναμικής, που επί της ουσίας απομάκρυνε ακόμη περισσότερο από τα εκπαιδευτικά ήθη της Ελλάδας εκείνης της εποχής. Παράλληλα, οι δημόσιες πιέσεις προς τον Κ. Σπυριδάκι για μεγαλύτερο βαθμό εκπαιδευτικής αυτονομίας από την Ελλάδα, παγίωναν στην αντίληψη όλων την πεποίθηση ότι οι ιδιομορφίες της Κύπρου είναι σημαντικές και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη.

Για ευνόητους βέβαια λόγους, δημοσίως το Υ.Π. όμνυε πίστη στην εκπαιδευτική ταύτιση⁸⁶. Οι συνθήκες σκλήρυνσης των αντιπαραθέσεων που δημιουργούσε το δικτατορικό καθεστώς στις σχέσεις του με τη Λευκωσία, ευνοούσαν τη μετατόπιση του διαλόγου για την εκπαιδευτική ταύτιση σε επίπεδα προειδοποιήσεων, δίκην προγραφών. Παράνομες ομάδες και οργανώσεις που άρχισαν να εμφανίζονται στην Κύπρο – κάποιες από αυτές ένοπλες – απειλούσαν ανοιχτά όσους με το λόγο τους ευνοούσαν επισημοποίηση της πολιτικής αποκλίσεων⁸⁷. Γι' αυτό και ο δημόσιος λόγος για την Εκπαιδευτική Πολιτικής παρέμενε σταθερά ελληνοκεντρικός, την ώρα που η εκπαιδευτική πρακτική μετατοπιζόταν διαρκώς. Οι ελάχιστες εξαιρέσεις – όπως π.χ. εκείνη της ΕΑΔΕ⁸⁸ ή του Φρίξου Πετρίδη – επιβεβαίωναν τον κανόνα.

⁸⁴ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 67-71

⁸⁵ Για την Εκπαιδευτική Ραδιοφωνία και Τηλεόραση, καθώς και για άλλες επιδράσεις από τρίτες χώρες και οργανισμούς αυτή την περίοδο, βλέπε το κεφάλαιο 5 «Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος».

⁸⁶ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968, σ. 62-63 και *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, σ. 81-84. Παρά τις παραδοσιακές διατυπώσεις, όμως, θα πρέπει να επισημανθεί ότι από το 1968 και εξής, στις ομιλίες ή δηλώσεις στελεχών της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, καταλαμβάνουν όλο και περισσότερο έδαφος οι αναφορές στις διεθνείς επιστημονικές και εκπαιδευτικές εξελίξεις. Δίπλα στο σύμβολο «Ελλάδα» και στην ανάγκη ταύτισης μαζί του, τοποθετείται σχεδόν πάντα και το σύμβολο «Κόσμος» - ιδιαίτερα ο ανεπτυγμένος. Έχει τη σημασία του να αναφερθεί ότι, ο Κ. Σπυριδάκις είχε εγκαινιάσει κατά τρόπο σαφέστατο αυτή την αντιμετώπιση σε ανύποπτο χρόνο, δύο χρόνια πριν. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 17 Μαρτίου 1966.

⁸⁷ *Ελευθερία*, 10 Αυγούστου 1967

⁸⁸ Επιτροπή Αποκατάστασης της Δημοκρατίας στην Ελλάδα. Συστάθηκε μετά την επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα από προσωπικότητες του κεντρώου και κεντροαριστερού χώρου στην Κύπρο. Το πιο δραστήριο στέλεχος της ήταν ο ΓΓ της Επιτροπής Τ. Χατζηδημητρίου. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 7 έως 11 Μαΐου 1967, για τη συγκρότηση και τις πρώτες δημόσιες εμφανίσεις-δράσεις της Επιτροπής. Επίσης, κύριο θέμα σε αρκετές εφημερίδες στις 4 και 5 Μαΐου 1971 ήταν οι συγκρούσεις στη Λευκωσία κατά τη διάρκεια αντιχουντικής διαδήλωσης της ΕΑΔΕ, την οποία ανέκοψαν βίαια εθνικόφρονες που είχαν μεταφερθεί από άλλες πόλεις. Βλέπε και πιο κάτω.

Εν όψει όλων αυτών, δημιουργήθηκε ένα ιδιόμορφο καθεστώς στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση και στις σχέσεις της με την Ελλάδα: Τόσο στο Δημοτικό, όσο και στο Γυμνάσιο, οι αποκλίσεις αποκτούσαν αυξητική τάση. Την ίδια ώρα, όμως, σε επίπεδο παράλληλου Α.Π. και εθνικιστικού λόγου, υπήρχε η εντύπωση της περαιτέρω ταύτισης. Το ζήτημα δεν ήταν απλώς θεωρητικό ή λεκτικό. Το καθεστώς της Αθήνας επιχειρούσε συστηματικά να αποκτήσει περισσότερα ερείσματα στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση⁸⁹. Ακολουθώντας την ευρύτερη πολιτική προσεταιρισμού συνόλων και υποσυστημάτων στην Κύπρο, εξασφάλιζε ερείσματα με εντεινόμενους ρυθμούς⁹⁰. Το «αντάλλαγμα» προς την Κύπρο γι' αυτή την εξάρτηση και τον έλεγχο σε διοικητικό επίπεδο, εκτός από την ανοχή στις αυξανόμενες αποκλίσεις στο Α.Π., ήταν η μεγαλύτερη δυνατή στήριξη στην υλικοτεχνική υποδομή και στον εξοπλισμό. Μάλιστα, με έναν τρόπο αρκετά πιο γενναϊόδρομο σε σύγκριση με το παρελθόν⁹¹. Στο πλαίσιο αυτό, το 1967-68 υλοποιήθηκε πλήρως η προηγούμενη συμφωνία Αλλαμανή-Σπυριδάκι για δωρεάν παραχώρηση των διδακτικών εγχειριδίων του ΟΕΔΒ. Η τελετή παράδοσης των βιβλίων από τον πρέσβη της Ελλάδας στη Λευκωσία πήρε πανηγυρικό χαρακτήρα. Οι δε υποτροφίες του ΙΚΥ αυξήθηκαν σημαντικά (μόνο για πτυχιακές σπουδές έφτασαν τον αριθμό 100)⁹².

Μπορεί να λεχθεί με ασφάλεια ότι, με εναρκτήριο χρονικό σημείο το 1965 – και τον ενθουσιασμό που γονιμοποίησαν κάποιες πτυχές της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης – δημιουργήθηκε μια δυναμική ουσιαστικής απομάκρυνσης του περιεχομένου της Εκπαίδευσης στην Κύπρο από εκείνη της Ελλάδας. Ιδιαίτερα στις θετικές επιστήμες, η εργαστηριοποίηση και η εισαγωγή σύγχρονων μεθόδων και προσεγγίσεων, δημιούργησε τις προϋποθέσεις ώστε πλέον να είναι σχεδόν αδύνατη η πλήρης ταύτιση των Α.Π. και των Ω.Π.⁹³. Προς τα τέλη της περιόδου, είχε διευρυνθεί σημαντικά το πεδίο διαφοροποιήσεων και για δύο άλλους λόγους:

⁸⁹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε η προσπάθεια προσεταιρισμού των εκπαιδευτικών οργανώσεων, με συστηματικές επαφές. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιήθηκε έντονα από το καθεστώς η προσπάθεια της ΟΕΛΜΕΚ να προωθήσει επίλυση του συνταξιοδοτικού προβλήματος. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 5 Σεπτεμβρίου έως 11 Οκτωβρίου 1967. Ως προς την ΠΟΕΔ, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο θεσμός της «ετήσιας εκπαιδευτικής εκδρομής», η χρηματοδότησή της και το πρόγραμμα επισκέψεων που καταρτιζόταν. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 14 Σεπτεμβρίου 1970. Βλέπε επίσης τις αναφορές στις εκπαιδευτικές οργανώσεις στο κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

⁹⁰ Πέραν των υπολοίπων μεθόδων, θα πρέπει να υπογραμμιστούν οι συχνές επισκέψεις επισήμων από την Ελλάδα (και του πρέσβη της) σε σχολεία, η χρηματοδότηση επιμέρους σχολικών εκδρομών στην Ελλάδα και η επιδίωξη συχνών επισκέψεων και επαφών στην Αθήνα εκ μέρους των εκπαιδευτικών οργανώσεων. Σημαντική έμφαση δόθηκε, επίσης, στην αθλοθέτηση σχολικών διαγωνισμών. Πιο γνωστός από αυτούς ήταν ο διαγωνισμός του Γυμνασίου Κύκκου «Ταξιδιωτικό από την Ελλάδα», που είχε παγκύπρια εμβέλεια. Παράλληλα, οι εξ Ελλάδος στρατιωτικοί που υπηρετούσαν στην Κύπρο, πραγματοποιούσαν οργανωμένες επισκέψεις σε σχολεία, δεξιωνόνταν εκπαιδευτικούς και μαθητές – ιδιαίτερα στη Λευκωσία – και προωθούσαν έντυπο υλικό σε Δημοτικά και Γυμνάσια. Βλέπε σχετικά τις λογοδοσίες διευθυντών των σχολικών μονάδων κατά την περίοδο 1970-74 – και ιδιαίτερα των διευθυντών του Γυμνασίου Κύκκου και του Παγκυπρίου Γυμνασίου.

⁹¹ Υπουργείον Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, (Υπό Α.Δ. Χριστοδουλίδη, Τμηματάρχου Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως), [Λευκωσία 1973], σ. 3

⁹² *Φιλελεύθερος*, 24 Αυγούστου 1967 (ανακοίνωση της πρεσβείας της Ελλάδας στη Λευκωσία). Βλέπε επίσης *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968, σ. 72-73.

⁹³ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 67-71

Άρχισαν να εγκρίνονται ως διδακτικά εγχειρίδια βιβλία κυπρίων συγγραφέων (ή μεταφράσεις από τα Αγγλικά) σε διάφορα μαθήματα, όπου κρινόταν ότι τα εγχειρίδια από Ελλάδα ήταν ακατάλληλα. Επρόκειτο κυρίως για βιβλία ξένων γλωσσών, θετικών επιστημών και εμπορικών. Ο δεύτερος λόγος ήταν η ευρεία υιοθέτηση του θεσμού των πειραματικών εφαρμογών, όχι μόνο στις διδακτικές μεθόδους αλλά και νέων στοιχείων στα Α.Π., σε όλα σχεδόν τα μαθήματα⁹⁴. Οι πειραματικές εφαρμογές ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένες στη Δημοτική Εκπαίδευση, αλλά και στη Μέση⁹⁵. Επομένως, ακόμη και αν η ταύτιση επιδιωκόταν με επιμέλεια, το υπόστρωμα ήταν ήδη αρκετά διαφοροποιημένο. Έτσι, το πραγματικό περιεχόμενο της Εκπαίδευσης θα παρέμενε τελικά διαφορετικό.

Όταν το Δεκέμβριο του 1969, μετά από οδηγίες του ΓΔ του Υ.Π., ο Επιθεωρητής Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως Α. Καραγιώργης μετέβη στην Αθήνα για επαφές, όλοι οι αρμόδιοι του ΥΠΕΠΘ με τους οποίους συναντήθηκε, του έθεσαν επιτακτικά θέμα συντονισμού και συνεννόησης⁹⁶. Επωδός όλων των συνομιλητών του ήταν το Υ.Π. να στέλνει αμέσως στο ΥΠΕΠΘ όλες τις εκθέσεις και εισηγήσεις που διακινούνται στο Υ.Π.. Ήταν προφανής η πρόθεση το ΥΠΕΠΘ να έχει εσωτερική γνώση για τα όσα διαμείβονταν υπηρεσιακά στο Υ.Π. και να διατηρεί τη δυνατότητα παρέμβασης, προκειμένου να αποτρέπει τυχόν αποφάσεις με τις οποίες θα διαφωνούσε.

Τα δεδομένα αυτά προσπάθησε να χειριστεί την περίοδο 1970-72 ο υπουργός Παιδείας Φρίξος Πετρίδης. Απέφυγε να επαναφέρει ευθέως το ζήτημα των εκπαιδευτικών σχέσεων στο επίπεδο των διακηρυγμένων και θεσμοθετημένων αποκλίσεων, όπως έπραττε πριν αναλάβει ως υπουργός. Επιδίωξε να κατοχυρώσει την πολιτική αυτή μέσω της καθιέρωσης στάτους ισότιμου διαλόγου με το ΥΠΕΠΘ⁹⁷. Αρχικά, με την επίσκεψή του στην Αθήνα, φάνηκε να το επιτυγχάνει, σύντομα όμως η γενικότερη σκλήρυνση της στάσης των Αθηνών θα τον οδηγήσει σε παραίτηση.

⁹⁴ Κ.Α. 118/1972/1-83 «Πειραματισμοί εις την Μέσην Εκπαίδευσιν – Υπουργείον Παιδείας 9 Μαΐου 1972 – 3 Αυγούστου 1974»

⁹⁵ Κ.Α. 129/1971/6-27 «Προγραμματισμός εργασιών σχολείων – Προγραμματισμοί εργασίας επιθεωρητών – 27 Οκτωβρίου 1971 – 1 Μαΐου 1972»

⁹⁶ Κ.Α.102/70/1-4 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Έκθεσις επί των επαφών μου με υπευθύνους των Υπουργείων Προεδρίας και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδος – 30. 12. 1969». Στην ίδια έκθεσή του, ο Α. Καραγιώργης αναφέρεται και σε συνομιλία του με το Διευθυντή Προγράμματος και Μελετών του Τμήματος Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως του ΥΠΕΠΘ Λεωνίδα Κούλα. Ο τελευταίος παραδέχθηκε ότι, με τα νέα Α.Π. και Ω.Π. του Δημοτικού (ΦΕΚ 218, 31. 10. 1969), «το αναλυτικόν πρόγραμμα περιλαμβάνει πολλήν ύλην, περισσοτέραν από οιονδήποτε προηγούμενον. Παρεδέχθη επίσης ότι οι συντάξαντες το αναλυτικόν πρόγραμμα έδωσαν ίσως μεγαλυτέραν σημασίαν εις το ποσόν των γνώσεων παρά εις τον τρόπον αποκτήσεώς των». Αυτή η συνομιλία ενίσχυσε τρόπον τινά τις επιφυλάξεις που υπήρχαν στο Υ.Π., με αποτέλεσμα η σχετική προσαρμογή από πλευράς Κύπρου να έχει σαφώς ηπιότερο χαρακτήρα, διατηρώντας αποκλίσεις από την Ελλάδα στο Α.Π. και στο Ω.Π. (βλέπε Κ.Α.102/70/7 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων –Υπουργείον Παιδείας, 27 Ιανουαρίου, 1970).

⁹⁷ Φιλελεύθερος, 4 έως 11 Αυγούστου 1970. Βλέπε, επίσης, το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

Παραμονές της επίσκεψής του στην Αθήνα (4 Αυγούστου 1970), ο Φρίξος Πετρίδης προσπάθησε να κατοχυρώσει στοιχεία ισοτιμίας στις σχέσεις των δύο υπουργείων, και να επενδύσει τις επιμέρους εισηγήσεις του με επαρκή αιτιολόγηση. Ο λόγος που σε πολλά σημεία υπέκρυπτε έναν έμμεσο και διπλωματικά διατυπωμένο «εκβιασμό». Σε εμπειριστατωμένο προσωπικό σημείωμά του προς τον ΥΠΕΠΘ Νικήτα Σιώρη επιλέγει ορολογία που να αποπνέει μια αίσθηση ισοτιμίας. Η ιδιαίτερη εμπειρία της Κύπρου, σημειώνει, μπορεί να φανεί χρήσιμη για την εθνική παιδεία. *«Απλή και παθητική αποδοχή των εν Ελλάδι προκαλεί μοιραίως κενά οδηγούντα ενίοτε εις καταστάσεις συμβατικών ή/και επικινδύνους παρεξηγήσεις, ενώ εξ αντιθέτου ποια τις εν προκειμένω μορφή Κυπριακής 'συνευθύνης' δεν θα άφηνεν εκτεθειμένον και το Υπουργείον Εθνικής Παιδείας εις αμέσους επικρίσεις εν Κύπρω»*. Γι' αυτό και εισηγείται η Κύπρος *«να χρησιμοποιηθή προς πειραματισμόν επί διαφόρων προβλημάτων και αναζητήσεων εν αναφορά προς προγράμματα, τύπους σχολείων, κ.τ.τ. Τούτο σημαίνει ότι απαιτείται ποια τις ελευθερία δοκιμών... Η Κύπρος... θα έδει να κινείται ανέτως»*.

Την ίδια ελευθερία ζητά να έχει και στο θέμα των τύπων σχολείων, όπου εισηγείται το ΥΠΕΠΘ να αναγνωρίζει τύπους που δεν υπάρχουν στην Ελλάδα, διότι, σε διαφορετική περίπτωση, οι απόφοιτοί τους θα συνεχίσουν να διαρρέουν προς άλλες χώρες για σπουδές. Η διαδικασία αναγνώρισης θα πρέπει να απλοποιηθεί, *«αποδιδομένης της εμπρεπούσης σημασίας εις τας εκ Κύπρου υπευθύνους εισηγήσεις»*. Ζητά, επίσης, περισσότερη ευχέρεια κινήσεων στον πρώτο γυμνασιακό κύκλο, εν όψει της μελετώμενης επέκτασης της δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο. Έτσι, το Υ.Π. θεωρεί σκόπιμο *«να διατηρή ποιαν τινά ευχέρειαν ελευθέρων διαμορφώσεων εν τω πρώτω κύκλω, άνευ επηρεασμού της αναγνωρίσεως»*. Εισηγείται, ακόμη, ειδικό μηχανισμό στην Κύπρο για τις υποτροφίες του ΙΚΥ, δυνατότητα των ελληνοκυπρίων εκπαιδευτικών να μετέχουν στους διαγωνισμούς συγγραφής εγχειριδίων στην Ελλάδα, καθώς και συμμετοχή εκπροσώπων στις επιτροπές έγκρισής τους. Κάτι τέτοιο θα επιτρέψει αυτοί να *«δύνανται να συμβουλευούν επί της εντασσόμενης εις τα εν λόγω βιβλία ύλης σχετικής προς την Νήσον»*, από τη στιγμή που οι σημερινές ελλείψεις και παραλείψεις προκαλούν συχνά παρεξηγήσεις⁹⁸.

Στο πλαίσιο των σχέσεων Αθήνας και Λευκωσίας εκείνη την περίοδο, οι εισηγήσεις αυτές θα μπορούσαν να θεωρηθούν αρκετά τολμηρές. Συγκρούονταν με τη λογική του «εθνικού κέντρου», την οποία η Αθήνα θεωρούσε θέσφατο. Με προσεκτικούς χειρισμούς, ο Φρ. Πετρίδης πέτυχε κατά την επίσκεψή του να γίνουν αποδεκτά από το ΥΠΕΠΘ τα περισσότερα από τα πιο πάνω⁹⁹. Στη συνέχεια, αδράνεια και η πολιτική κρίση που

⁹⁸ Κ.Α.102/70/26-31 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων -Υπουργείον Παιδείας Κύπρον - Σημείωμα - Τη 1^η Ιουλίου 1970»

⁹⁹ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

ακολούθησε δεν επέτρεψαν την υλοποίηση της πλειονότητάς τους. Πέτυχε επίσης, για ένα διάστημα να υλοποιηθεί και να λειτουργήσει πρότασή του όπως οριστούν δύο σύνδεσμοι στα υπουργεία Παιδείας των δύο χωρών, για καλύτερο συντονισμό και προώθηση των αποφάσεων¹⁰⁰.

Όμως, σε επίσκεψή του στην Αθήνα το Μάρτιο του 1971, ο Φρ. Πετρίδης έγινε δεκτός όχι από τον υπουργό Εθνικής Παιδείας, αλλά από τον υφυπουργό (καθώς και από τον Διευθυντή του Πολιτιστικού Τμήματος του Υπουργείου Προεδρίας). Από τις αρχές του 1971, οι σχέσεις του Υ.Π. με το ΥΠΕΠΘ είχαν περάσει από μια κρίση, όταν έγιναν γνωστές αρνητικές αναφορές στην πολιτική Μακαρίου σε δυο σχολικά εγχειρίδια. Η ΕΑΔΕ (Επιτροπή Αποκατάστασης της Δημοκρατίας στην Ελλάδα) σε συνέντευξη Τύπου κατήγγειλε ότι στα εγχειρίδια «Συνοπτική Ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος» (Γρηγορίου Δαφνή) και «Πολιτική Αγωγή» (Θεόφιλου Παπακωνσταντίνου), υπήρχαν σαφέστατοι αρνητικοί υπαινιγμοί για την πολιτική Μακαρίου. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονταν με αρνητικό τρόπο η απόρριψη του Σχεδίου Άτσεσον το 1964 και το άνοιγμά του στην ΕΣΣΔ και στις αραβικές χώρες αμέσως μετά¹⁰¹. Στα δύο βιβλία υπήρχαν και πολλές άλλες επισφαλείς αξιολογικές κρίσεις για τη σύγχρονη Ιστορία της Κύπρου, τις οποίες επεσήμανε στη συνέχεια με κείμενό του ο Γ.Γ. της ΕΑΔΕ Τ. Χατζηδημητρίου¹⁰². Την επομένη, ο υπουργός Παιδείας Φρ. Πετρίδης δήλωσε ότι δόθηκαν οδηγίες να αποσυρθούν από τα ελληνοκυπριακά σχολεία όλες οι ποσότητες του πρώτου βιβλίου, ενώ το δεύτερο θα μπορούσε να χρησιμοποιείται «ως βοήθημα και κατά βούλησιν» από τους εκπαιδευτικούς¹⁰³. Σε συνέντευξη Τύπου μετά την επιστροφή του από την Αθήνα, ο Φρ. Πετρίδης δε διέψευσε πληροφορίες που παρέθεσε δημοσιογράφος, σύμφωνα με τις οποίες κατά τις επαφές του στην ελληνική πρωτεύουσα είχε εγείρει θέμα απόσυρσης των βιβλίων και από τα ελληνικά σχολεία¹⁰⁴.

Το κλίμα που δημιουργήθηκε, ενθάρρυνε τους υπηρεσιακούς του Υ.Π. να ερευνούν διεξοδικά το περιεχόμενο των αποστελλομένων από την Ελλάδα βιβλίων και να τα θέτουν

¹⁰⁰ Κ.Α.102/70/32 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Υπουργείον Παιδείας – Γραφείον Υπουργού – 29^η Οκτωβρίου 1970» και Κ.Α.102/70/33 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Υπουργείον Εθν. Παιδείας και Θρησκευμάτων – Υπουργός – 13. 11. 1970». Ο Φρ. Πετρίδης όρισε ως συντονιστή τον Φρίξο Βράχα, Τμηματάρχη Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως και ο Νικήτας Σιώρης τον Ιωάννη Κιτσαρά, Εκπαιδευτικό Σύμβουλο και Διευθυντή της Υπηρεσίας Εκπαιδύσεως Ελληνοπαίδων Εξωτερικού. Η διευθέτηση αυτή ήταν λιγότερο φιλόδοξη από την προηγηθείσα μεταξύ Κ. Σπυριδάκι και Στ. Αλλαμανή (η οποία και απέτυχε εξ αρχής). Δεν προϋπέθετε «ανταλλαγή» εκπροσώπων που να στεγάζονται στα εκατέρωθεν υπουργεία, αλλά διαρκή επικοινωνία μεταξύ συγκεκριμένων διοικητικών στελεχών.

¹⁰¹ *Φιλελεύθερος*, 13 Ιανουαρίου 1971

¹⁰² *Πορεία*, Περιοδική έκδοση της «Ενώσεως των εν Παρισίοις Ελλήνων Σπουδαστών», Τεύχος 17, Φεβρουάριος 1971, σ. 13-17

¹⁰³ *Φιλελεύθερος*, 14 Ιανουαρίου 1971. Η στάση του υπουργού Παιδείας στην περίπτωση του βιβλίου της Πολιτικής Αγωγής, πήγαζε και από το γεγονός ότι αρκετά εγχειρίδια που αποστέλλονταν από την Ελλάδα κατά την περίοδο της επταετίας, σιωπηρά δε χρησιμοποιούνταν, ούτως ή άλλως.

¹⁰⁴ *Φιλελεύθερος*, 14 Μαρτίου 1971

υπό αξιολόγηση γενικότερα – όχι μόνο σε σχέση με τις αναφορές τους στην Κύπρο¹⁰⁵. Αυτό οδηγούσε συχνά στη σιωπηλή μη χρήση (ή πολύ επιλεκτική χρήση) αρκετών διδακτικών εγχειριδίων και στην αναπλήρωση των κενών με υλικό που ετοιμαζόταν είτε κεντρικά, είτε από τους εκπαιδευτικούς κάθε σχολείου.

Μετά το Μάρτιο, λοιπόν, και κατά τη διάρκεια του 1971, ο Φρ. Πετρίδης απέφυγε τις άμεσες συνεννοήσεις και επαφές με το ΥΠΕΠΘ. Η αρχή έγινε με τους εορτασμούς της 21^{ης} Απριλίου στην Αθήνα. Τον εκπροσώπησε ο Τμηματάρχης Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως Φρ. Βράχας, ο οποίος είχε και συνομιλίες με τον ΥΠΕΠΘ Ν. Σιώρη. Παρών ήταν και ο Ι. Κιτσαράς, που είχε οριστεί ως σύνδεσμος μαζί του. Ο τελευταίος του γνωστοποίησε και τη λήξη του προβλήματος με τις αναγνωρίσεις ελληνοκυπριακών σχολείων στην Ελλάδα¹⁰⁶, καθώς και ότι θα επιδεικνύεται στο εξής περισσότερη προσοχή στο τι γράφεται για την Κύπρο στα εγχειρίδια (με παράλληλη αξιοποίηση υλικού που θα στέλνει το Υ.Π.)¹⁰⁷.

Το κλίμα γενικής ρευστότητας στις προθέσεις του καθεστώτος για τις ρυθμίσεις στις τρεις βαθμίδες της Εκπαίδευσης, διαφάνηκε στις επαφές του Α. Κούρου στο ΥΠΕΠΘ, τον ίδιο μήνα¹⁰⁸. Αυτό συνέβαλε στο να τηρήσει στάση αναμονής ο Φρ. Πετρίδης. Εξάλλου, τις επαφές με τον νέο ΥΠΕΠΘ Γ. Φραγκάτο, ανέλαβε ο Π. Αδαμίδης, Γ.Δ. του Υ.Π.. Σε συνομιλίες τους στην Αθήνα το Σεπτέμβριο του 1971, εξέτασαν εκ νέου πρακτικά ζητήματα που είχαν ήδη συμφωνηθεί από τους Πετρίδη και Σιώρη, αλλά δεν είχαν υλοποιηθεί¹⁰⁹. Στα τέλη του 1971, σε ανεπίσημες επισκέψεις του στην Αθήνα (Νοέμβριος και Δεκέμβριος), ο Φρ. Πετρίδης ασχολήθηκε σχεδόν αποκλειστικά με το θέμα της Παροικιακής Εκπαίδευσης στη Βρετανία¹¹⁰ και πολιτιστικά ζητήματα στις σχέσεις των δύο χωρών – με ιδιαίτερη έμφαση στη θεατρική συνεργασία και τη σημαντική βοήθεια της ελληνικής κυβέρνησης προς τον ΘΟΚ¹¹¹. Μέρος της αλληλογραφίας που προηγουμένως διεξαγόταν απευθείας μεταξύ των δύο Υπουργείων Παιδείας, με πρωτοβουλία του Φρ. Πετρίδη άρχισε να διεξάγεται μέσω της πρεσβείας της

¹⁰⁵ Κ.Α. 110/1970/5 «Διδακτικά εγχειρίδια Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως – 26 Αυγούστου 1971»

¹⁰⁶ Νομοθετικό Διάταγμα 695/970 της 12^{ης} Οκτωβρίου 1970, άρθρο 1, παρ. 8.

¹⁰⁷ Κ.Α.102/70/36-39 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Σημείωμα δια Γενικών Διευθυντών – 21η Απριλίου 1971»

¹⁰⁸ Κ.Α.102/70/40-42 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Θέμα: Επαφαί εν τω Υπουργείω Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων» (Χωρίς ημερομηνία)

¹⁰⁹ Κ.Α.102/70/43-45 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Προς κ. Πάμπην Βάτην, εφημερίδα 'Φιλελεύθερος' – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία, 30^η Σεπτεμβρίου, 1971»

¹¹⁰ Φιλελεύθερος, 16 Νοεμβρίου 1971

¹¹¹ Κ.Α.102/70/52-54 και 61 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γραφείον Υπουργού – Προς τον Έντιμον Κύριον Κ.Α. Παναγιωτάκη, Υπουργόν Πολιτισμού Ελλάδος – Εν Λευκωσία τη 26^η Νοεμβρίου 1971» και «Εν Λευκωσία τη 12^η Ιανουαρίου 1972». Βλέπε επίσης Φιλελεύθερος, 30 Δεκεμβρίου 1971.

Ελλάδας στη Λευκωσία, προκειμένου να αποφεύγονται οι γραφειοκρατικές καθυστερήσεις και η ανάγκη να ασκεί πιέσεις ο ίδιος¹¹².

Οι ηγεσίες των εκπαιδευτικών οργανώσεων ΠΟΕΔ και ΟΕΛΜΕΚ επιχείρησαν να αξιοποιήσουν το κενό. Επιδίωκαν και επιτύγχαναν άμεσες συναντήσεις με υπουργούς του καθεστώτος των Αθηνών – περιλαμβανομένου του ΥΠΕΠΘ – με στόχο να ενισχύσουν, όχι μόνο τη συνδικαλιστική, αλλά και την πολιτική τους επιρροή στη Λευκωσία. Η τακτική τους αυτή διευκολυνόταν με προθυμία από τη δικτατορική κυβέρνηση και την ελληνική πρεσβεία στη Λευκωσία¹¹³. Οι δύο οργανώσεις, μάλιστα, έφτασαν μάλιστα σε επίπεδα έντονου ανταγωνισμού μεταξύ τους το 1971, με την ΠΟΕΔ να εκθειάζει τις εκπαιδευτικές πολιτικές που ακολουθούνταν από το καθεστώς των Αθηνών και να αφήνει αιχμές εναντίον όσων επέκριναν την Ελλάδα¹¹⁴. Τελικά η ΟΕΛΜΕΚ, παρά το γεγονός ότι άρχισε πρώτη και με θέρμη τη διαδικασία προσεταιρισμού των Αθηνών το 1967-68, κατά την περίοδο της μεγάλης έντασης στις σχέσεις των δύο χωρών – κυρίως μετά το 1971 – κράτησε μεγαλύτερες αποστάσεις από τους συνταγματάρχες και υποστήριξε περισσότερο τη Λευκωσία¹¹⁵.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι επικοινωνιακές τακτικές αποκτούσαν συχνά μεγαλύτερη δημοσιότητα και βαρύτητα από την ουσία. Την υποκαθιστούσαν σε τέτοιο βαθμό που δεν αποφεύγονταν οι παραδοξολογίες. Τα ζητήματα της «εκπαιδευτικής ένωσης» και της ενοποίησης των εκπαιδευτικών οργανώσεων, υπήρξαν στο επίκεντρο αυτών των τακτικών: Σε επίσκεψη του Δ.Σ. της ΟΛΜΕ στην Κύπρο το Σεπτέμβριο του 1971 και μετά από συνομιλίες με την ΟΕΛΜΕΚ, η τελευταία εξήγγειλε πανηγυρικά την υλοποίηση της ενοποίησης των δύο οργανώσεων (έξι χρόνια μετά την ίδια πανηγυρική εξαγγελία)¹¹⁶. Ενώ η ΟΛΜΕ – μετά από συνάντηση με τον υπουργό Παιδείας – ανακοίνωσε, όχι την υλοποίηση της ενοποίησης, αλλά ότι «*επιφορτίζεται να καταβάλει πάσαν δυνατή προσπάθειαν*» για την ενοποίηση ΟΛΜΕ – ΟΕΛΜΕΚ¹¹⁷. Η ΠΟΕΔ απάντησε ότι η ίδια είχε ήδη υπαχθεί στη ΔΟΕ από το 1960. Παρόμοια τύχη είχε και η νέα έξαρση της απαίτησης ΟΕΛΜΕΚ και ΠΟΕΔ για αυτούσια και πλήρη υιοθέτηση της ελληνικής εκπαιδευτικής νομοθεσίας στην Κύπρο. Η πίεση προς αυτή την κατεύθυνση υποχρέωσε τον Φρ. Πετρίδη να επισημάνει ότι, η αδιαφοροποίητη ενσωμάτωση

¹¹² Κ.Α. 527/1972/Γ «Αναδιοργάνωσις Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας – Υπουργείον Παιδείας – Γραφείον Υπουργού – 6 Μαΐου 1972»

¹¹³ *Φιλελεύθερος*, 21, 23 Απριλίου και 15 Μαΐου 1971.

¹¹⁴ *Φιλελεύθερος*, 18 Ιουνίου 1971. Βλέπε επίσης την έντονη αντιπαράθεση των δύο οργανώσεων που ακολούθησε (*Φιλελεύθερος*, 23 έως 29 Ιουνίου 1971).

¹¹⁵ Χατζηστεφάνου, Κ.Ε. *Η Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο από την Ανεξαρτησία μέχρι σήμερα*, Έκδοση ΟΕΛΜΕΚ, Λευκωσία 1976, σ. 7

¹¹⁶ Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινήματων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

¹¹⁷ *Φιλελεύθερος*, 23 έως 25 Σεπτεμβρίου 1971

τμήματος νομοθεσίας ενός κράτους στη νομοθεσία ενός άλλου, ενέχει πολλούς κινδύνους, αφού το πνεύμα της υπόλοιπης νομοθεσίας των δύο κρατών είναι εντελώς διαφορετικό¹¹⁸.

Την ίδια χρονιά, οι παρενέργειες της πολιτικής ελέγχου που ασκούσε το καθεστώς των Αθηνών, άρχισαν να εκδηλώνονται και στο χώρο των ελληνοκυπρίων φοιτητών που σπούδαζαν στην Ελλάδα. Ακολουθώντας τακτικές προσεταιρισμού φοιτητικών παρατάξεων της ΕΦΕΚ (Εθνική Φοιτητική Ένωση Κυπρίων), η δικτατορική κυβέρνηση επιδίωκε οι φοιτητικές εκλογικές αναμετρήσεις να αποτυπώνουν την αμφισβήτηση στην πολιτική Μακαρίου. Με αυτό τον τρόπο ήθελε να ασκεί πίεση στη Λευκωσία για περισσότερη προσήλωση στην αρχή της υπακοής στο «εθνικό κέντρο». Μια προσπάθεια της «μακαριακής παράταξης» να αποτρέψει αυτή την εξέλιξη το 1971, απέτυχε, με αποτέλεσμα μάλιστα την πρόκληση σοβαρών επεισοδίων βίαιης αντιπαράθεσης στην ΕΦΕΚ. Ο βουλευτής Ηρ. Χατζηρακλέους – ο οποίος ταξίδεψε στην Αθήνα γι' αυτό το σκοπό τρεις φορές μέσα σε τρεις μήνες – δεν πέτυχε να συνενώσει τις φοιτητικές παρατάξεις προκειμένου να αποφευχθούν οι εκλογές¹¹⁹. Το 1972, το ζήτημα έγινε ακόμη πιο πολύπλοκο, μετά την εμπλοκή της ηγεσίας της Ομοσπονδίας Εθνικών Φοιτητικών Ενώσεων Κύπρου (ΟΕΦΕΚ) στις εσωτερικές αντιπαλότητες και ανταγωνισμούς μεταξύ των συνταγματαρχών και την απέλαση της πλειονότητάς τους από την Ελλάδα (13 Μαΐου 1972). Θεωρούνταν ως ελεγχόμενοι από την παράταξη του επίδοξου ηγέτη της χούντας Δ. Ιωαννίδη. Η κατάσταση έγινε εκρηκτική με την εκ νέου αποτυχία των «μακαριακών» να ανατρέψουν τους συσχετισμούς σε επίπεδο Ενώσεων και Ομοσπονδίας¹²⁰. Η κυπριακή κυβέρνηση και οι πολιτικές δυνάμεις που τη στήριζαν, αποφάσισαν το 1973 να αντιδράσουν δυναμικά στη δράση της ΕΟΚΑ Β' υπό τον στρατηγό Γ. Γρίβα. Μέσα στο πλαίσιο αυτής της πολυμέτρωπης αντεπίθεσης, 17 φοιτητικές ενώσεις διαχώρισαν τη θέση τους από την ηγεσία της Ομοσπονδίας και πραγματοποίησαν χωριστό συνέδριο. Αποτέλεσμά του ήταν η ίδρυση της Παγκύπριας Ομοσπονδίας Φοιτητών και Νέων Επιστημόνων (ΠΟΦΝΕ), με καθαρά «φιλομακαριακή» τοποθέτηση¹²¹.

Την ίδια περίοδο, ο συνταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος διαχώρισε τη θέση του από τη δράση της ΕΟΚΑ Β'. Αυτό απελευθέρωσε την κυπριακή κυβέρνηση από τους φόβους για όξυνση της κρίσης με την Αθήνα και ακολούθησε πλέον πιο δυναμική στάση απέναντι στην παράνομη οργάνωση και στα παρακλάδια της. Έτσι, το Υ.Π. αρνούνταν στο εξής την ικανοποίηση αιτημάτων που υποβάλλονταν μέσω της θεωρούμενης ως «φιλογριβικής» ηγεσίας της ΟΕΦΕΚ. Ακόμη και όταν τα αιτήματα αφορούσαν τη φιλοξενία φοιτητών από την

¹¹⁸ *Φιλελεύθερος*, 24 και 25 Σεπτεμβρίου, 16 Οκτωβρίου και 16 Νοεμβρίου 1971

¹¹⁹ *Φιλελεύθερος*, 5 Μαρτίου 1971

¹²⁰ *Φιλελεύθερος*, 30 Ιουλίου 1972 και 1 Αυγούστου 1972

¹²¹ *Φιλελεύθερος*, 26 Ιουλίου και 12 Αυγούστου 1973

Ελλάδα¹²². Η ΟΕΦΕΚ οδηγήθηκε σε πλήρη απομόνωση, ιδιαίτερα μετά που το δικτατορικό καθεστώς απαγόρευσε την είσοδο σε άλλα τρία μέλη της¹²³. Οι απελάσεις άρθηκαν τον Ιανουάριο του 1974 όταν στην εξουσία στην Ελλάδα επικράτησε η ομάδα του Δ. Ιωαννίδη¹²⁴.

Το 1972 αποτέλεσε χρονιά ορόσημο στη συμπεριφορά της ηγεσίας της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης έναντι του καθεστώτος των Αθηνών. Αυτό οφειλόταν σε λόγους ευρύτερους και ειδικότερους. Το γενικό κλίμα στις σχέσεις των δύο χωρών είχε επιβαρυνθεί κατά πολύ από την προηγηθείσα κορύφωση της δράσης της ΕΑΔΕ, τις απόπειρες δολοφονίας κατά του Μακαρίου και τη δολοφονία του πρώην υπουργού Εσωτερικών Πολύκαρπου Γιωρκάτζη από συνεργάτες του σε κάποιες από αυτές. Την κρίση στις σχέσεις των δύο κρατών απεικονίζει και μια σειρά έντονα επικριτικών άρθρων κατά της δικτατορίας σε κυπριακές εφημερίδες¹²⁵. Το κλίμα επιβαρυνόταν από τη βεβαιότητα στη Λευκωσία ότι, τόσο η εντεινόμενη παρασκηνιακή δράση των ελλήνων αξιωματικών που υπηρετούσαν στην Κύπρο κατά του Μακαρίου, όσο και η δράση της παράνομης οργάνωσης ΕΟΚΑ Β', καθοδηγούνταν επιμελώς από την Αθήνα¹²⁶. Το ίδιο συνέβαινε και με την απαίτηση των τριών Μητροπολιτών, μετά από αλληπάλληλες συσκέψεις τους με τον έλληνα πρέσβη στη Λευκωσία, όπως ο Μακάριος υποβάλλει παραίτηση από το αξίωμα του Προέδρου¹²⁷. Εξάλλου, το Μάιο του 1972 υποχρεώθηκε σε παραίτηση ο υπουργός Εξωτερικών μετά από απαίτηση των Αθηνών, σύμφωνα με δήλωση του ίδιου¹²⁸. Επίσης, τον Ιούνιο – μετά από σχετική διακοίνωση του δικτατορικού καθεστώτος – ο Μακάριος υποχρεώθηκε να προχωρήσει σε ευρύτερο ανασχηματισμό¹²⁹. Έτσι, το 1972 μπορεί να χαρακτηριστεί ως η χειρότερη μέχρι τότε χρονιά στις σχέσεις της Λευκωσίας με το καθεστώς των συνταγματαρχών. Ήταν, όμως, και η χρονιά κατά την οποία ο Μακάριος επιχείρησε να ρίξει γέφυρες συνεννόησης με την Αθήνα και προσπάθησε να αποφύγει να δώσει οποιαδήποτε αφορμή¹³⁰.

¹²² *Φιλελεύθερος*, 16 Αυγούστου 1973. Επίσημη ανακοίνωση του Υπουργείου Παιδείας.

¹²³ Οι ίδιοι, σε συνέντευξη Τύπου, ισχυρίστηκαν ότι τους ελέχθη πως η απαγόρευση εισόδου τους επιβλήθηκε μετά από αίτημα της κυπριακής κυβέρνησης. Συνέδεσαν δε την απόφαση και με τη διαφωνία τους με το καθεστώς των Αθηνών στους χειρισμούς του θέματος της Βορείου Ηπείρου. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 1 Σεπτεμβρίου 1972.

¹²⁴ *Η Μάχη*, 12 Ιανουαρίου 1974

¹²⁵ Πολυβίου, Θ. *Ο αντιχουντικός αγώνας στην Κύπρο*, Εκδόσεις Βιβλιοεκδοτική, Λευκωσία 2009 [2^η έκδοση], σ. 125-127

¹²⁶ Δρουσιώτης, Μ. *Η Μεγάλη Ιδέα της μικρής Χούντας – Η ΕΟΚΑ Β' και το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2010, ιδιαίτερα σ. 101-166

¹²⁷ *Φιλελεύθερος*, 2 Ιουνίου 1972 και παρακολούθηση του θέματος ολόκληρο τον Ιούνιο, από όλες τις εφημερίδες.

¹²⁸ *Φιλελεύθερος*, 6 Μαΐου 1972

¹²⁹ *Φιλελεύθερος*, 7 Ιουνίου 1972

¹³⁰ Δρουσιώτης, Μ. *Η Μεγάλη Ιδέα της μικρής Χούντας – Η ΕΟΚΑ Β' και το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974*, όπ.π., σ. 166-171. Βλέπε επίσης *Φιλελεύθερος*, 8 Ιουνίου 1972, όπου σε δηλώσεις του κατά την ορκωμοσία του νέου Υπουργικού Συμβουλίου, ο Μακάριος τείνει χείρα φιλίας προς την Αθήνα και τον Στρατηγό Γρίβα, υπογραμμίζοντας ότι επιθυμεί τη στενή συνεργασία μαζί τους.

Τα πιο πάνω συνέπεσαν χρονικά με μια σειρά από καταστάσεις που αφορούσαν ειδικά την Εκπαίδευση: Είχε ενταθεί η δράση ελλήνων παραγόντων, στρατιωτικών και υπηρεσιών – περιλαμβανομένης και της πρεσβείας στη Λευκωσία – στο χώρο της Εκπαίδευσης και των σχολείων. Το αποτέλεσμα ήταν να γίνεται απροκάλυπτα η μύηση εκπαιδευτικών και μαθητών (κατά του Μακαρίου και υπέρ της Χούντας), καθώς και ο συντονισμός ομάδων και των δύο ανά σχολείο¹³¹. Υπήρχαν έγκυρες πληροφορίες των αρχών ασφαλείας ότι, δύο μόνο εκπαιδευτικοί Μέσης είχαν καταφέρει να στρατολογήσουν στην ΕΟΚΑ Β' 150 μαθητές και μαθήτριες¹³². Την ίδια στιγμή, η καθημερινότητα στην Εκπαίδευση ήταν ανησυχητική, με συγκρούσεις μαθητών εντός των σχολικών μονάδων, κλείσιμο σχολείων και πρωτοφανείς κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις στους δρόμους των πόλεων. Σε αρκετές περιπτώσεις υπήρξαν έντονες αντιδικίες μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικών, και μεταξύ καθηγητικών συλλόγων και συνδέσμων γονέων¹³³.

Αποκορύφωμα της πολιτικής της δικτατορικής κυβέρνησης στον εκπαιδευτικό χώρο, ήταν η επιβολή της θέσης και της κυριαρχίας του λόγου της στην Παροικιακή Εκπαίδευση στη Βρετανία¹³⁴. Πράγμα που συνέβαλε στο να οδηγηθεί ο Φρ. Πετρίδης σε παραίτηση, στα μέσα του 1972. Η προσπάθειες του υπουργού Παιδείας να αντισταθεί στους σχεδιασμούς της Αθήνας για έλεγχο της Παροικιακής Εκπαίδευσης, είχαν φέρει τις δύο πλευρές σε ανοιχτή διαφωνία από το Μάρτιο του 1971¹³⁵. Γεγονός που δημιούργησε και γενικότερη υπηρεσιακή αμηχανία στη Λευκωσία¹³⁶.

Το μήνυμα, επομένως, είχε δοθεί με πολλούς τρόπους. Ακολούθησε μια περίοδος δύο ετών, κατά την οποία ο Αντρέας Κούρος, διάδοχος του Φρίξου Πετρίδη στο Υπουργείο, είχε σαφώς περιορισμένο πλαίσιο κινήσεων. Υποχρεωτικά, λοιπόν, περιορίστηκε στη διαχείριση των εκπαιδευτικών ζητημάτων κατά τρόπο που να δίνει στην Αθήνα το μήνυμα της αδιαμαρτύρητης υπακοής και της προθυμίας για συνεννόηση¹³⁷. Κατά τις επαφές που είχε

¹³¹ *Τα Νέα* (Κύπρου), 14 Νοεμβρίου 1972

¹³² *Φιλελεύθερος*, 14 Νοεμβρίου 1972, κύριο οκτάστηλο θέμα και πρώτο σχόλιο της εφημερίδας, όπου διατυπώνονται έντονες ανησυχίες για το φαινόμενο.

¹³³ *Φιλελεύθερος*, 25 Νοεμβρίου 1973 και *Η Μάχη*, 13 Ιανουαρίου 1974

¹³⁴ Βλέπε το Β (III) στο κεφάλαιο «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».

¹³⁵ *Φιλελεύθερος*, 14 Μαρτίου 1971

¹³⁶ Εκτός των άλλων, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στον σχετικό αρχειακό φάκελο (Κ.Α.102/70 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων»), παρουσιάζεται ένα μεγάλο χρονικό κενό στις καταχωρήσεις: Από τις 11 Φεβρουαρίου μέχρι τις 10 Αυγούστου 1972. Δηλαδή, η καταχώρηση εγγράφων ξαναρχίζει λίγο μετά την αντικατάσταση του Φρ. Πετρίδη στο Υπουργείο.

¹³⁷ Κ.Α.102/70/69 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία Κύπρος τη 25 Σεπτεμβρίου 1972 – Δήλωση του Υπουργού Παιδείας Δρος Α. Κούρου δια την Επίσκεψίν του εις Αθήνας την 26 και 27/9/1972»: «Επανελλημμένως ετονίσθη ότι η Κύπρος ανήκει – πολιτιστικώς και εκπαιδευτικώς – εις τον ελληνικόν χώρον. Σκοπός της εις Αθήνας επισκέψεώς μου είναι να συναντηθώ μετά του Υπουργού Παιδείας και Πολιτισμού της Μητρός πατρίδος δια να συζητήσω μετ' αυτών τρόπους στενοτέρας συνεργασίας επί των κοινων εκπαιδευτικών και πολιτιστικών θεμάτων, ως και τρόπους περαιτέρω ενισχύσεως και

στη διάρκεια επισκέψεών του στην Αθήνα, διαβεβαίωνε για την απαρέγκλιτη αφοσίωση της Λευκωσίας στην πολιτική της εκπαιδευτικής ταύτισης. Παράλληλα, έθετε σε λειτουργία νέες διαδικασίες συντονισμού των επιμέρους τμημάτων του Υ.Π. με το ΥΠΕΠΘ, ενώ με αποφάσεις του αποπυροδοτούσε εστίες τριβών, όπως ήταν η περίπτωση του ελέγχου της Παροικιακής Εκπαίδευσης¹³⁸. Επίσης, από τις αρχές του 1973 και μετά από συνεννοήσεις του Α. Κούρου με τον υπουργό Πολιτισμού και Επιστημών της Ελλάδας Κων. Παναγιωτάκο, καταρτίστηκαν προγράμματα ενίσχυσης της πολιτιστικής και επιστημονικής παρουσίας της Ελλάδας στην Κύπρο (Θέατρο, Μουσική, επισκέψεις σχολείων, εμπλουτισμός βιβλιοθηκών, στενή συνεργασία ερευνητικών ιδρυμάτων της Ελλάδας με το ΚΕΕ)¹³⁹. Η ενίσχυση της συνεργασίας οδήγησε και στην εξαγγελία παραχώρησης μεγάλου αριθμού υποτροφιών (50 συνολικά) σε Ελληνοκύπριους πτυχιούχους, για εκπόνηση διδακτορικής διατριβής σε ΑΕΙ της Ελλάδας¹⁴⁰. Το πλαίσιο που διαμόρφωσαν αυτές οι επιλογές του Α. Κούρου, του διασφάλισαν την έγκαιρη ενημέρωση για τις όποιες σχεδιαζόμενες αλλαγές στα Α.Π. στην Ελλάδα, καθώς και τη δυνατότητα συμμετοχής εκπροσώπων του Υ.Π. στις εκάστοτε επιτροπές που θα τις διαμόρφωναν¹⁴¹.

Οι εξαγγελθείσες στην Ελλάδα αλλαγές στην Εκπαίδευση για το 1973-74¹⁴², δημιούργησαν και στην Κύπρο κλίμα αναμονής επικείμενων ριζικών αλλαγών¹⁴³. Ήταν μια περίοδος που καταβαλλόταν προσπάθεια εκσυγχρονισμού του θεσμικού πλαισίου της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης. Ο εκσυγχρονισμός αυτός αφορούσε σχεδόν το σύνολο των κανονισμών Στοιχειώδους και Μέσης (λειτουργία σχολείων, αξιολόγηση, προαγωγές κλπ.)¹⁴⁴. Φαινομενικά δεν συγκρουόταν με τις επικείμενες αλλαγές στα Α.Π., αποτελούσε όμως ένδειξη της αμηχανίας που επικρατούσε στην εκπαιδευτική διοίκηση στη Λευκωσία: Εν αναμονή

αναπτύξεως, εντός των ευρύτερων εθνικών πλαισίων, της εν Κύπρω ελληνικής παιδείας και πνευματικής ζωής». Βλέπε επίσης σχετικές σαφείς ενδείξεις στα Κ.Α. 236/68/1VII/81 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Υπουργείον Παιδείας – Διεθνείς Σχέσεις – 9^η Μαρτίου 1973» και Κ.Α. 236/68/1VII/84 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Απόσπασμα εκ των Πρακτικών της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 15.3.1973».

¹³⁸ *Φιλελεύθερος*, 23, 27 και 28 Σεπτεμβρίου 1972

¹³⁹ *Η Μάχη*, 1 Απριλίου 1973. Ανασκόπηση αυτής της συνεργασίας και προγραμματισμός για το μέλλον, στη *Μάχη* 1 Μαρτίου 1974 (συνέντευξη Τύπου του Μορφωτικού Λειτουργού Π. Σέρρη).

¹⁴⁰ *Η Μάχη*, 3 Φεβρουαρίου 1974

¹⁴¹ *Φιλελεύθερος*, 9 Ιουνίου 1973

¹⁴² *Φιλελεύθερος*, 3 Ιουλίου 1973: Υποχρεωτική φοίτηση στις δύο τελευταίες τάξεις Οκτατάξιου Δημοτικού για όσους δε θα συνέχιζαν στη Μέση Εκπαίδευση, νέα διδακτικά εγχειρίδια, έκδοση βιβλίων του εκπαιδευτικού, περιορισμός των ωρών διδασκαλίας των Λατινικών και των Αρχαίων Ελληνικών και παράλληλη ενίσχυση της διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών, εισαγωγή νέων διδακτικών μεθόδων.

¹⁴³ *Φιλελεύθερος*, 3 Ιουλίου 1973. Δηλώσεις εκπροσώπου του Υ.Π..

¹⁴⁴ Συνέντευξη Τύπου του Τμηματάρχη Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης Κ. Χατζηστεφάνου. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 7 Ιουλίου 1973.

αλλαγών στο περιεχόμενο της Εκπαίδευσης – που θα αποφασίζονταν στην Ελλάδα – γίνονταν αναπροσαρμογές μόνο στο θεσμικό-διοικητικό κέλυφος.

Μέσα στο γενικότερο πολιτικό κλίμα, οι λεπτομέρειες στον τομέα της εκπαιδευτικής διοίκησης αντιμετωπίζονταν ως πιθανές εστίες κινδύνου. Έτσι, στις διοικητικές παρεμβάσεις για έλεγχο της κατάστασης στα σχολεία, παρατηρήθηκε διστακτικότητα και έλλειψη αποφασιστικότητας από το Υπουργείο Παιδείας. Αυτό δημιούργησε την αίσθηση του ανεξέλεγκτου και της απορρύθμισης στις σχολικές μονάδες. Στο επίπεδο της προσαρμογής στα όσα το καθεστώς των Αθηνών αποφάσιζε για την Εκπαίδευση στην Ελλάδα, εμφανίστηκαν σημεία επιδεικτικής υπακοής. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η αλλαγή του τρόπου αξιολόγησης των εκπαιδευτικών, προκειμένου να προσαρμοστεί στα της Ελλάδας. Έγινε αυτούσια εισαγωγή της πρόνοιας για αποτίμηση του ήθους και του χαρακτήρα του αξιολογούμενου, «*δια συγκεκριμένων στοιχείων και χαρακτηρισμών*»¹⁴⁵. Η αλλαγή αυτή – κατά έμμεση πλην σαφή ομολογία του τμηματάρχη Δημοτικής Εκπαίδευσης – δεν προέκυπτε από καμιά ανάγκη του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Ούτε και εξυπηρετούσε με οποιοδήποτε τρόπο τη συγκεκριμένη διαδικασία αξιολόγησης. Επρόκειτο απλώς για μια περιττή προσαρμογή, σε μια πρόνοια που το καθεστώς των Αθηνών προώθησε με στόχο να ελέγχει τις συνειδήσεις των εκπαιδευτικών στην ίδια την Ελλάδα.

V. Συμπεράσματα

Η παρουσία της Ελλάδας στα εκπαιδευτικά πράγματα της Κύπρου ήταν έντονη κατά την περίοδο 1959-74. Αυτό οφειλόταν και στην παράδοση που είχε οικοδομηθεί κατά την προηγούμενη περίοδο. Η «ταύτιση» επί Βρετανικής διοίκησης και η αναγνώριση των Γυμνασίων ως ισότιμων με εκείνα της Ελλάδας, δημιούργησε ένα υπόστρωμα που καθιστούσε αυτονόητη τη συνέχιση της συνεργασίας. Επομένως, η προσπάθεια της ελληνοκυπριακής εκπαιδευτικής ηγεσίας εξακολούθησε να είναι η «ταύτιση» με την Ελλάδα στον τομέα της Εκπαίδευσης και η στενή συνεργασία μεταξύ των αντίστοιχων αρχών.

Σε πρακτικό επίπεδο, η αναγνώριση των ελληνοκυπριακών Γυμνασίων ως ισότιμων με εκείνα της Ελλάδας, αποτέλεσε το κλειδί για την οικοδόμηση των στενών σχέσεων. Τους εκπαιδευτικούς δεσμούς ενίσχυσαν περαιτέρω η κοινή αντιμετώπιση της Εκπαίδευσης ως κατεξοχήν μέσου καλλιέργειας εθνικών συνειδήσεων, η αδιαμφισβήτητη κυριαρχία στις σχέσεις Ελλάδας-Κύπρου του ιδεοτυπικού σχήματος «μητέρα πατρίδα – αλύτρωτος γόνος» και η θεώρηση του κυπριακού κράτους ως απλού σταθμού στην πορεία προς την Ένωση.

¹⁴⁵ Υπουργείον Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, όπ.π., σ. 7

Εν όψει των πιο πάνω, οι δεσμοί στην Εκπαίδευση υπάκουαν άμεσα στο ευρύτερο περιγράμμα των σχέσεων των δύο χωρών, όπως αυτό διαμορφωνόταν ανάλογα με τις εσωτερικές εξελίξεις στα δύο κράτη, τις πολιτικές κρίσεις και το εκάστοτε οραματικό πολιτικό πλαίσιο. Κατά την πρώτη περίοδο (1959-1963), επικράτησε ο ενθουσιασμός της οικοδόμησης του νέου Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος και ο στόχος της πλήρους «ελληνοποίησης» της Εκπαίδευσης. Όμως, σε πραγματικό επίπεδο, αυτή την περίοδο κατοχυρώθηκαν και οι αποκλίσεις μεταξύ των δύο συστημάτων.

Η δεύτερη περίοδος (1964-1967) καθορίστηκε από τη διασταύρωση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης με τις πολιτικές διαδικασίες για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η κυριαρχία της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας στους μηχανισμούς και θεσμούς του κράτους, καθώς και οι συνομιλίες στη βάση της Ένωσης, οδήγησαν στην πολιτική της «εκπαιδευτικής ένωσης». Την ίδια στιγμή, εφαρμοζόταν στην Κύπρο η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964. Οι προσπάθειες εφαρμογής της, η απογοήτευση από τις καθυστερήσεις, αναβολές και αναιρέσεις της στην Ελλάδα, καθώς και η ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας, εμπέδωσαν στην Κύπρο την αντίληψη της αναγκαιότητας των αποκλίσεων. Έγινε σταδιακά συνείδηση ότι υπήρχαν διαφορές στη φάση ανάπτυξης των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων και στις κοινωνικές-οικονομικές ανάγκες.

Κατά την τρίτη περίοδο (1967-1974), η κυριαρχία του πολιτικού παράγοντα στις εκπαιδευτικές σχέσεις ήταν σχεδόν απόλυτη. Η ακραία ερμηνεία του δόγματος του «εθνικού κέντρου» εκ μέρους της δικτατορικής κυβέρνησης στην Αθήνα, εκλάμβανε ως αυτονόητη την πλήρη υπακοή της Λευκωσίας και στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Αυτό, πέρα από τις άλλες παρενέργειες στην Εκπαίδευση, είχε ως αποτέλεσμα και την παραίτηση του υπουργού Παιδείας Φρίξου Πετρίδη το 1972.

Την ίδια στιγμή, όμως, ενώ οι εκπαιδευτικοί δεσμοί ενισχύονταν σε διοικητικό επίπεδο, εμφανίστηκε μια υποδόρια δυναμική περαιτέρω διαφοροποίησης του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Αυτή εκφραζόταν με τη σιωπηλή υιοθέτηση διαφορετικών διδακτικών μέσων και μεθόδων – με χώρο προέλευσης τις ανεπτυγμένες χώρες – καθώς και με τον παραμερισμό μέρους των διδακτικών εγχειριδίων που αποστέλλονταν από την Ελλάδα. Παράλληλα, με πρόφαση τις διαφορετικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες (καθώς και τον προσανατολισμό πολλών αποφοίτων σε τρίτες χώρες για σπουδές), κατοχυρώθηκαν αξιοσημείωτες αποκλίσεις στα Α.Π./Ω.Π.. Έτσι, στο επίπεδο της διδακτικής πρακτικής και των εκπαιδευτικών προσεγγίσεων, η περίοδος λήγει με αρκετά περισσότερες αποκλίσεις των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων, σε σύγκριση με το σημείο εκκίνησης.

Κεφάλαιο 5

Οι επιδράσεις του διεθνούς παράγοντα στη διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος

I. Εισαγωγικά

Η Βρετανική Διοίκηση στην Κύπρο, από την πρώτη στιγμή κατέστησε σαφές ότι δεν είχε πρόθεση να ανατρέψει τον Κοινοτικό χαρακτήρα της Εκπαίδευσης, όπως αυτός κληρονομήθηκε από την Οθωμανική Διοίκηση¹. Ο Γραμματέας Αποικιών Κόμης του Kimberley, το 1881 δεν έφερε αντίρρηση στην εισήγηση του Ύπατου Αρμοστή Sir R. Biddulph για δημιουργία δυο χωριστών Συμβουλίων Εκπαίδευσης, ένα για κάθε εθνοθηρησκευτική Κοινότητα². Από εκείνη τη στιγμή κατοχυρώθηκε ότι η Εκπαίδευση Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων θα παραμείνει χωριστή με βασική αξιολογική αποτίμηση εκ μέρους των Βρετανών ότι αυτή «είναι πολύ οπισθοδρομική... ο κόσμος δείχνει πολύ μικρό ενδιαφέρον να εκπαιδευτούν τα παιδιά του και δεν κάνει καμιά προσπάθεια για να ανοίξει νέα σχολεία»³.

Η μη υιοθέτηση εισηγήσεων για τη συνολική ανάληψη της ευθύνης της Εκπαίδευσης από την Κυβέρνηση, κατά τη δεκαετία του 1910⁴, θα καταστήσει αναποτελεσματικές τις αργοπορημένες προσπάθειες, τη δεκαετία του 1930 και μετά⁵. Αυτό θα περιορίσει τις δυνατότητες δανεισμού στοιχείων της ίδιας της βρετανικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής από τα εκπαιδευτικά συστήματα των δύο Κοινοτήτων. Από αυτή την άποψη, όπως επισήμανε ο Π. Περσιάνης, η περίπτωση της Κύπρου είναι ενδιαφέρουσα και ιδιαίζουσα για όσους «υιοθετούν την ιδέα του 'επιλεκτικού δανεισμού' ως θεωρητικό πλαίσιο, γιατί έχει κάποια ξεχωριστά χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν από τη μεγάλη πλειονότητα των βρετανικών αποικιών»⁶. Η Εκπαίδευση θα παραμείνει χωριστή για τις δυο Κοινότητες, μέχρι την

¹ Newham, F.D. "The System of Education in Cyprus", Board of Education: Special Reports on Educational Subjects, Vol. 12, Part I, London 1905, p.411 και *Colonial Reports, Cyprus - Annual Report for 1905-6*, London 1906, p. 17-19

² Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979, p. 23

³ *Colonial Reports, Cyprus - Annual Report for 1893-94*, London 1895, p. 12

⁴ Talbot, J.E. – Cape, F.W. *Report on Education in Cyprus*, Printed by Waterloo and Sons Ltd., London 1913, p. 15-16

⁵ Ένας από τους βασικότερους λόγους αυτής της επιλογής – ίσως ο βασικότερος – ήταν η σχετική υστέρηση στην ίδια την Αγγλία του πνεύματος κρατικού παρεμβατισμού στην Εκπαίδευση. Μια υστέρηση αρκετά σημαντική, σε σύγκριση με άλλες χώρες της Ευρώπης, που διακρίνονταν από πιο συγκροτημένη κρατική πολιτική στην Εκπαίδευση. Βλέπε Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, Επιστημονική επιμέλεια Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής, Εισαγωγή – μτφρ. Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής – Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 54-57.

⁶ Persianis, P. "The British Colonial Education 'Lending' Policy in Cyprus (1878-1960): An intriguing example of an

Ανεξαρτησία. Ο διαχωρισμός θα κληροδοτηθεί στην ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία και θα κατοχυρωθεί συνταγματικά το 1960⁷.

Από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης λοιπόν, ο βασικός όγκος των επιρροών από ρεύματα σκέψης, παιδαγωγικές αντιλήψεις και εξελίξεις στις ψυχοπαιδαγωγικές επιστήμες, έφτανε στην Κύπρο κυρίως μέσω των μητροπόλεων⁸. Αυτό άγγιζε το εκπαιδευτικό δυναμικό⁹, την οργάνωση των σχολείων, τα Αναλυτικά Προγράμματα και τις μεθόδους διδασκαλίας. Είχαμε έτσι αδιάλειπτη συνέχεια αυτού που ξεκίνησε από τις απαρχές της ίδρυσης Κοινοτικών σχολείων¹⁰. Οι κατά κανόνα περιορισμένες άμεσες επιδράσεις από τρίτες χώρες ή οργανισμούς, παρουσίαζαν διαφοροποιήσεις, ανάλογα με την ένταση της εκπαιδευτικής ταύτισης με τις μητροπόλεις. Διάφοροι παράγοντες συνέτειναν ώστε αυτός ο βαθμός ταύτισης να μην είναι σταθερός:

1. Η χαλαρότητα στις σχέσεις της Τουρκοκυπριακής Κοινότητας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 1878 μέχρι το 1923, οδήγησε σε δεκτικότητα στην υιοθέτηση εκπαιδευτικών στοιχείων τα οποία εισήγαγαν οι Βρετανοί. Στη συνέχεια, ο Κεμαλισμός δεν ανέτρεψε πλήρως αυτή τη δεκτικότητα – παρά τις διακυμάνσεις που παρουσίαζε – μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950. Η τροπή που πήρε η ανάπτυξη του ελληνοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος, η επίταση του αιτήματος για Ένωση και η συνακόλουθη «αφύπνιση» της Τουρκίας και των Τουρκοκυπρίων, κατέστησε τότε και την Εκπαίδευση δέσμια ενός πιο σφιχτού εναγκαλισμού¹¹. Η Ανεξαρτησία του 1960 δημιούργησε συνθήκες σχετικής εκπαιδευτικής αυτονομίας. Όμως, η φάση ανάπτυξης του τουρκοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος, η κρίση στις σχέσεις των δύο Κοινοτήτων και ο εγκλεισμός σε θύλακες, έκαναν στην πράξη σχεδόν απόλυτη την εκπαιδευτική

elusive 'adapted education' policy", στο *Comparative Education*, Vol. 32, No 1, Taylor & Francis Ltd., Oxfordshire, March 1996, p. 45

⁷ Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, άρθρα 86-111. Το άρθρο 86, που αφορά τη σύσταση και λειτουργία των χωριστών Κοινοτικών Συνελεύσεων, ανήκει στα βασικά άρθρα του Συντάγματος.

⁸ Περσιάνης, Π. «Ο Κυπριακός Διαφωτισμός», στο *Κύπρος – Το πολιτιστικό της πρόσωπο δια μέσου των αιώνων*, Πρακτικά Συμποσίου 2001, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003, σ. 151

⁹ Εκπαιδευτικοί από διάφορα κέντρα με εκπαιδευτική παράδοση, ή Κύπριοι που είχαν φοιτήσει εκεί (Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης, Αθωνιάδα Σχολή, Μεγάλη Σχολή του Γένους κλπ.) και επέστρεψαν στην Κύπρο. Βλέπε και Περσιάνης, Π. «Ο Κυπριακός Διαφωτισμός», όπ.π., σ. 153-155

¹⁰ Περσιάνης, Π. – Πολυβίου, Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Λευκωσία 1992, σ. 72. Υιοθέτηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων και της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, κατά πιστή εφαρμογή των προτύπων που ακολουθούσαν τα σχολεία του νέου Ελληνικού κράτους. Βάση αποτελούσαν οι οθωνικοί νόμοι του 1834 για τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση και του 1836 για τη Μέση. Παράβαλε και Παπαδόπουλος, Θ. [Επιμ.] *Κώδιξ Σχολείων Λευκωσίας*, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη 6, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 1991, σ. xxxv – xxxix. Για τα πρώτα τουρκοκυπριακά Κοινοτικά σχολεία, τα οποία συστάθηκαν και λειτουργούσαν στα πρότυπα των μουσουλμανικών στην υπόλοιπη Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλέπε Suha, A. "Turkish Education in Cyprus", Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Μέρος Α', Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 355-356.

¹¹ Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009, σ. 185-189 και Markides, C.K. *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, Yale University Press 1977, p. 23.

εξάρτηση από την Τουρκία¹².

2. Η πορεία που ακολούθησε η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση ήταν περίπου αντίστροφη: Τη σχετική χαλαρότητα στις εκπαιδευτικές σχέσεις με την Ελλάδα κατά και μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, λόγω κατοχής και εμφυλίου, διαδέχθηκε η κορύφωση της δράσης του εθνικιστικού κινήματος και η συνακόλουθη εκπαιδευτική ταύτιση. Οι επιμέρους διαφοροποιήσεις πάντοτε υπήρχαν, όμως συζήτηση για την ανάγκη σεβασμού των ιδιαίτερων αναγκών της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας και για συνειδητά ευρείες αποκλίσεις από την Ελλάδα, άρχισε κυρίως μετά το 1964-65. Από το 1967-68, καθιερώνεται ουσιαστικά μια πρακτική διεύρυνσης των αποκλίσεων στην Εκπαίδευση, έστω κι αν σε διακηρυκτικό επίπεδο υπάρχει σταθερή προσήλωση στην ταύτιση. Αυτή ακριβώς την περίοδο, οι επιρροές από τρίτες χώρες και οργανισμούς διευρύνονται.

Λαμβάνοντας υπόψη τα πιο πάνω, απομένει να προσδιοριστούν: (α) Ποια εξωτερικά στοιχεία και μέσω ποιων διαδικασιών εμβολίασαν τα δύο εκπαιδευτικά συστήματα κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης; (β) Σε ποιους τομείς είχαμε άμεσες εξωτερικές επιδράσεις κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας; (γ) Ποιοι ήταν οι σημαντικότεροι φορείς των επιδράσεων την περίοδο 1959-74; (δ) Πώς οι εξωτερικές επιδράσεις μορφοποιήθηκαν στα επιμέρους πεδία και πώς επηρέασαν την Εκπαιδευτική Πολιτική; (ε) Ποια ήταν η θέση των «εξωγενών» στοιχείων μέσα στο γενικότερο πλαίσιο που ήθελε ταύτιση με τα εκπαιδευτικά συστήματα των «μητέρων πατρίδων»;

II. Εκσυγχρονισμός στους ρυθμούς Τουρκίας και Ελλάδας

(A) Το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα

Η Τουρκοκυπριακή ήταν μια κατά βάση αγροτική Κοινότητα μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, όπως εξάλλου και η Ελληνοκυπριακή¹³. Σύμφωνα με τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου της Άγκυρας Nermin Erdentug, επρόκειτο για μια κοινωνία η οποία παρουσίαζε μια ταύτιση, «μια πολιτιστική ενότητα με την αγροτική κοινωνία της τουρκικής Ανατολίας... ωσάν να είχε πρόσφατα αποκοπεί από το Ικόνιο, την Καραμανία...»¹⁴. Οι παραδοσιακές κοινωνικές δομές, η κουλτούρα και συνακόλουθα η οργάνωση του Τουρκοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος μέχρι το 1878, αποτελούσαν προέκταση των αντίστοιχων μουσουλμανικών στις ανατολικές

¹² Karagiorgos A., *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p. 42-43

¹³ Κυπριακή Δημοκρατία, *Δημογραφική Έκθεση 2008*, Στατιστική Υπηρεσία, Λευκωσία 2009, σ. 30-31, πίνακες 4 και 5

¹⁴ Erdentug, N. "The cultural unity of the Turkish traditional societies of Cyprus and Turkey", Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Μέρος Β', Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 126

επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η πιστή παρακολούθηση από την Τουρκοκυπριακή Κοινότητα της διαδικασίας αναμόρφωσης που εγκαινιάστηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με το Tanzimat, αποτελεί μια ένδειξη αυτής της σχετικής ταύτισης μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα¹⁵.

Λόγω και της επιχορήγησης της οποίας τύγχαναν τα τουρκοκυπριακά σχολεία από την Οθωμανική διοίκηση, ήταν αριθμητικά υπερδιπλάσια του αναμενόμενου με βάση την αναλογία πληθυσμού¹⁶. Παρουσίαζαν, όμως, το φαινόμενο να έχουν σχετικά χαμηλή παρακολούθηση, με πολλές απουσίες των μαθητών κατά τη διάρκεια της εβδομάδας¹⁷.

Η συναισθηματική ταύτιση των Τουρκοκυπρίων με τις προσπάθειες του Κεμάλ Ατατούρκ να εκδιώξει τον ελληνικό στρατό από τη Μ. Ασία την περίοδο 1919-22¹⁸, οδήγησαν μια μεγάλη μερίδα τους να ασπαστεί με πάθος τις αρχές του κεμαλισμού. Στη συνέχεια, επιδίωξαν τον παραμερισμό των θρησκευτικών τους ηγετών και την ταχεία εκκοσμίκευση του Τουρκοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος¹⁹. Με αυτό τον τρόπο, οι αρχές του διαφωτισμού άρχισαν να ενσωματώνονται στο Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα κυρίως μετά το 1923, μέσω του αναμορφούμενου Εκπαιδευτικού Συστήματος της Τουρκίας²⁰. Αυτό αφορούσε όλο το φάσμα της σχολικής δραστηριότητας: Από την εσωτερική οργάνωση, μέχρι την καθιέρωση του Λατινικού αλφάβητου, την έμφαση στην Τουρκική Γλώσσα (αντί της Αραβικής), την εκτεταμένη διδασκαλία των θετικών επιστημών και την υιοθέτηση των νεότερων τάσεων στις ψυχοπαιδαγωγικές επιστήμες. Ακολουθώντας τη κεμαλική Τουρκία, η

¹⁵ Ozoran, B. R. "Turkish culture in Cyprus in the Reformation Period", Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Μέρος Β', Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 258

¹⁶ Newham, F.D. "The System of Education in Cyprus", *op.cit.*, p.410. Βλέπε επίσης, Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, *op.cit.*, p. 20 και Περισιάνης, Π. - Πολυβίου, Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο - Κείμενα και πηγές*, ό.π., σ. 234. Με βάση την απογραφή του 1881, επί συνολικού πληθυσμού 186,173 κατοίκων, Μουσουλμάνοι ήταν οι 45,458, δηλαδή ποσοστό 24.4%. Βλέπε Κυπριακή Δημοκρατία, *Δημογραφική Έκθεση 2008*, ό.π., σ. 31, πίνακας 5.

¹⁷ Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, *op.cit.*, p. 20. Ο συγγραφέας αναφέρεται στη διδασκαλία του Κορανίου ως το «αποκλειστικό αντικείμενο» των τουρκοκυπριακών σχολείων sybian και rushdie (τύποι σχολείων Στοιχειώδους Εκπαίδευσης) κατά την Οθωμανική περίοδο, πράγμα το οποίο δεν είναι ακριβές - όπως προκύπτει από τουρκικές και τουρκοκυπριακές αναφορές [Βλέπε και πιο κάτω]. Πιθανότατα η πηγή της συγκεκριμένης ανακρίβειας να είναι ο Ι. Κ. Περισιτιάνης (βλέπε Περισιτιάνης, Ι. *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σ. 383-384).

¹⁸ Πραγματοποιούσαν εράνους για ενίσχυση των στρατευμάτων του Ατατούρκ, αντιδρούσαν στους πανηγυρισμούς των Ελληνοκυπρίων και πανηγύρισαν έντονα την τελική νίκη του Ατατούρκ. Βλέπε Kizilyurek, N. *Οι Τουρκοκύπριοι*, ό.π. σ. 40.

¹⁹ Mavis, B. «Υποχρεωτική θρησκευτική εκπαίδευση και μαθήματα κορανίου», ό.π. σ. 14, όπου παραθέτει και δήλωση του Young Rifat, ιδιοκτήτη της τουρκοκυπριακής εφημερίδας "Masun Millet", ότι «το κτίσιμο ιεροδιδασκαλείων είναι συνώνυμο με τη δολοφονία της Κοινότητας».

²⁰ Ως πρώτη μορφή εισαγωγής δυτικών προτύπων στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση μέσω Τουρκίας, μπορεί να θεωρηθεί η εισαγωγή στην Κύπρο το 1862 του σχολείου τύπου rushdie (τέτοια σχολεία λειτουργούσαν στη Μ. Ασία από το 1838). Εκτός του ότι καθιερώνει την έννοια της σύγχρονης τάξης και των τμημάτων, καθώς και τις μεθόδους διδασκαλίας που επικράτησαν κατά τον 20^ο αιώνα, στο επίκεντρο του Αναλυτικού Προγράμματος τοποθετεί τις Φυσικές Επιστήμες, την Άλγεβρα και τη διδασκαλία της (Τουρκικής) Γλώσσας - αντί του Κορανίου και της Αραβικής που ήταν στο επίκεντρο των προγενέστερων sibyan.

Τουρκοκυπριακή Κοινότητα τοποθέτησε την Εκπαίδευση στο επίκεντρο των θεσμών που θα συνέβαλλαν στην κοινωνική και υλική ανάπτυξη. Όπως σημειώνει ο Α. Καζαμιάς, ήταν το κύριο μέσο «για να βαδίζει στο δρόμο για μια δυναμική και σύγχρονη κοινωνία. Η γνώση και η επιστήμη θεωρήθηκαν ως η δύναμη και ο μοχλός για τη μεταμόρφωση και ανάπτυξη ολόκληρης της κοινωνίας»²¹.

Οι αλληπάλληλες νομοθετικές και διοικητικές ρυθμίσεις της Τουρκοκυπριακής Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσης από τους Βρετανούς²², είχαν ως αποτέλεσμα η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση να εκσυγχρονίζεται και να αφομοιώνει νεωτερισμούς που εισήγαν οι Βρετανοί. Παράλληλα, ενσωμάτωνε μέσω Αναλυτικών Προγραμμάτων και διδακτικών εγχειριδίων, τους νεωτερισμούς που ενσωμάτωνε η Εκπαίδευση στην Τουρκία²³. Μεταξύ 1923 και 1933, σταδιακά το Α.Π. προσέγγισε ακόμη περισσότερο εκείνο των σχολείων της Τουρκίας, από όπου έρχονταν και τα διδακτικά εγχειρίδια²⁴. Η εισαγωγή των τελευταίων συστηματοποιήθηκε περαιτέρω από το 1943 και εξής²⁵. Αλλά ακόμα και με τις αλλαγές στα Α.Π. με τον αποικιακό νόμο του 1935, δεν υπήρξε ουσιαστική απομάκρυνση από τα Α.Π. της Τουρκίας²⁶. Έγιναν κάποιες προσθήκες μαθημάτων στη Δημοτική Εκπαίδευση, όπως η Οικιακή Οικονομία και η επέκταση της διδασκαλίας των Αγγλικών²⁷. Εν πάση περιπτώσει, οι όποιες αποκλίσεις κάθε άλλο παρά υπέσκαπταν τη διαδικασία εκσυγχρονισμού. Θα πρέπει να σημειωθεί βέβαια, ότι, μετά από αντιδράσεις των Τουρκοκυπρίων, δεν εφαρμόστηκε ποτέ η πρόνοια του νόμου του 1952 για καθορισμό του Αναλυτικού Προγράμματος των Lycée (λύκεια, για μαθητές ηλικίας 15-17 ετών) από την αποικιακή Κυβέρνηση²⁸. Ανάλογα, η συντριπτική πλειονότητα των διδακτικών εγχειριδίων εξακολούθησαν να εισάγονται από την Τουρκία²⁹.

²¹ Kazamias, A. *Education and the Quest for Modernity in Turkey*, University of Chicago Press, Chicago 1964, p. 115

²² Νόμοι, τροποποιητικοί νόμοι και βασικές εγκύκλιοι 1884, 1895, 1897, 1901, 1920, 1923, 1929, 1933, 1935, 1949, 1952.

²³ Ο Burak Mavis αναφέρει συγκεκριμένα περιστατικά στα οποία η ηγεσία των Τουρκοκυπρίων, εμφορούμενη από τον Κεμαλισμό, εκδίωκε από την Κύπρο άτομα που έρχονταν από την Τουρκία με σκοπό να επιφέρουν αποκλίσεις από την Τουρκική Εκπαίδευση. Αυτά τα άτομα είχαν στόχο να αμβλύνουν τον κοσμικό χαρακτήρα της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης και να εισαγάγουν θρησκευτικά στοιχεία. Βλέπε Mavis, B. «Υποχρεωτική θρησκευτική εκπαίδευση και μαθήματα κορανίου», ό.π. σ. 14.

²⁴ Weir, W.W. *Education in Cyprus*, Cosmos Press, Nicosia 1952, p. 80

²⁵ Behcet, H. *Kibris Turk Maarif Tarihi (1571-1968)*, Lefkosa 1969 [μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Güven Uludag], p. 197

²⁶ *Colonial Reports, Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus, 1935*, London 1936, p. 33-36. Βλέπε επίσης τις εκθέσεις του 1936 και 1937 (σ. 31-35 και στις δύο).

²⁷ Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, op.cit., p. 68

²⁸ Suha, A. "Turkish Education in Cyprus", Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ' Μέρος Α', Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 363

²⁹ Διευθυντής της Παιδείας Κύπρου, *Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-7*, (Λευκωσία 1957), σ. 5

Με το τέλος της αποικιακής διοίκησης το 1959, πέντε από τα δεκαπέντε τουρκοκυπριακά σχολεία Μέσης Εκπαίδευσης λειτουργούσαν με τη χρηματοδότηση της Τουρκικής Δημοκρατίας. Το καθεστώς αυτό συνεχίστηκε με άλλη μορφή αμέσως μετά την Ανεξαρτησία, αφού το 1960-61 η Τουρκική Κοινοτική Συνέλευση Κύπρου ενισχύθηκε από την Τουρκική Κυβέρνηση με 165.603 λίρες Κύπρου³⁰.

Με την Ανεξαρτησία, η Τουρκική Κοινοτική Συνέλευση Κύπρου ανέλαβε το νομοθετικό και εκτελεστικό έργο της συγκρότησης της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης. Η γενικότερη εξάρτηση από την Τουρκία έγινε ακόμη πιο άμεση μετά το Δεκέμβριο του 1963, οπότε οι Τουρκοκύπριοι εγκλείστηκαν σε θύλακες, μέχρι το 1974. Η ταύτιση σε επίπεδο Α.Π. και διδακτικών εγχειριδίων συμπληρώθηκε τώρα από πλούσιο και σύγχρονο εξοπλισμό, τον οποίο απέστειλε η Τουρκία³¹. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και η σημαντική αύξηση του αριθμού των Τουρκοκυπρίων καθηγητών Μέσης Εκπαίδευσης, που επανέρχονταν στην Κύπρο μετά από σπουδές σε πανεπιστήμια της Τουρκίας³².

Παράλληλα, βεβαίως, με τα εκσυγχρονιστικά στοιχεία που μεταφέρθηκαν στο Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα μέσω του Τουρκικού, μεταφέρθηκαν και εκείνα του έντονα εθνικιστικού προσανατολισμού, ιδιαίτερα μέσα από μαθήματα και εγχειρίδια όπως της Ιστορίας. Η επίσημη εθνική αφήγηση, όπως αυτή υποβλήθηκε από τον Ατατούρκ το 1931, κατέκτησε κεντρική και αδιαμφισβήτητη θέση στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση. Κατά την περίοδο 1960-68, βρήκε στην Κύπρο το έδαφος να αναπτύξει τα παράγωγά της, σε μεγαλύτερο ίσως βαθμό απ' ό,τι στην ίδια την Τουρκία: Την περιφρόνηση και την καχυποψία απέναντι στο «άλλο» (στην προκειμένη περίπτωση απέναντι στους Έλληνες και Ελληνοκύπριους) και το στερεότυπο του διωκόμενου τουρκικού έθνους, εναντίον του οποίου συνωμοτούν οι προστάτες των Ελλήνων, δηλαδή οι Μεγάλες Δυνάμεις³³.

Από το 1968 και μετά, χωρίς να έχουμε διεύρυνση των αποκλίσεων από το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Τουρκίας, παρατηρείται κάποια διαφοροποίηση. Υπάρχει τώρα μεγαλύτερη ετοιμότητα για εκσυγχρονισμό του Τουρκοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Αυτό συνέβη για δύο λόγους: (α) Εντάχθηκαν στην Εκπαίδευση Τουρκοκύπριοι που είχαν επηρεαστεί έντονα από το ριζοσπαστικό φοιτητικό κίνημα στην Τουρκία κατά την

³⁰ Suha, A. "Turkish Education in Cyprus", ό.π., σ. 363-364. Αντιστοιχούσε περίπου στο ένα πέμπτο των συνολικών ετήσιων δαπανών για την εκπαίδευση.

³¹ Wedell, E. *Teacher and educational development*, April 1971, Unesco, Serial No.: 2392/RMO/RD/EDS, Paris 1971, p. 105-106

³² Ministry of Education, *Report on the Organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, p. 22

³³ Copeaux, E. "Otherness in the Turkish Historical Discourse: General Considerations", Coulouri, Chr. (ed.) *Clio in Balkans – The Politics of History Education*, CDRSEE, Thessaloniki 2002, p. 398-399

περίοδο των σπουδών τους. (β) Κατέλαβαν θέσεις υψηλόβαθμων στελεχών στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση άνθρωποι που είχαν μετεκπαιδευτεί στις ΗΠΑ και Βρετανία, έτοιμοι να εισαγάγουν καινοτομίες (ιδιαίτερα στις μεθόδους διδασκαλίας). Χαρακτηριστικά, τα Νέα Μαθηματικά εισήχθησαν στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση το 1970, δέκα χρόνια πριν την εισαγωγή τους στην Τουρκία³⁴.

(B) Το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα

Ο Μ. Μαραθεύτης θεωρεί ως κρίσιμο πολιτικό γεγονός, το οποίο έδωσε ώθηση μακροπρόθεσμα στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, την απόδοση από την Υψηλή Πύλη στους κύπριους ιεράρχες του τίτλου του «ραγιά-κοτζαμπάση», το 1754. Με αυτό τον τίτλο, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου αναλαμβάνει εκτελεστικές εξουσίες «και γίνεται ο πραγματικός κύριος της κατάστασης»³⁵. Έτσι, προετοιμάστηκε το έδαφος ώστε η Εκκλησία να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο και στην Εκπαίδευση, όταν το κίνημα του Διαφωτισμού θα έφτανε στην Κύπρο. Η απουσία άλλου πόλου εξουσίας μέσα στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, έκανε λιγότερο απειλητική για τη δική της την εμφάνιση των ιδεών του Διαφωτισμού.

Οι ιδέες του Διαφωτισμού μεταφέρθηκαν στην Κύπρο είτε από Έλληνες που κατέφθασαν στο νησί από διάφορα σημεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – μετέπειτα και του Ελληνικού Κράτους –, είτε από Ελληνοκύπριους που φοίτησαν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα του Ελληνισμού. Σύμφωνα με τον Π. Περσιάνη, για την Κύπρο χάθηκαν οι δυο πρώτες από τις τρεις φάσεις – κατά Κ.Θ. Δημαρά – του Ελληνικού Διαφωτισμού³⁶. Η σχετικά ασθενής ακτινοβολία του Διαφωτισμού στην Κύπρο – λόγω της χρονικής υστέρησης και της τεθλασμένης διαδρομής του – επέτρεψε στους ηγέτες της Εκκλησίας να αφομοιώσουν και να ενσωματώσουν κάποιες από τις ιδέες του, χωρίς να έρθουν σε σύγκρουση με αυτόν. Το αποτέλεσμα ήταν η πλειονότητα των θεωρούμενων μετέπειτα ως βασικών εκπροσώπων του Κυπριακού Διαφωτισμού να είναι εκκλησιαστικοί ηγέτες ή λαϊκοί συναρτημένοι με την Εκκλησία. Όταν το εκπαιδευτικό/μορφωτικό αγαθό αναδείχθηκε σε αξία, κατά τα διαφωτιστικά πρότυπα, από μερίδα των εκκλησιαστικών ηγετών έγινε ύψιστη προτεραιότητα. Έστω και με κάποιες καθυστερήσεις, υιοθετούσαν κατά κανόνα τα αποφασιζόμενα στην Ελλάδα, συνεπώς υιοθετούσαν και τα όποια βήματα εκσυγχρονισμού της Εκπαίδευσης³⁷. Η πολιτική αυτή συνεχίστηκε και επί Βρετανικής διοίκησης³⁸. Από το

³⁴ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 13.

³⁵ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 13

³⁶ Περσιάνης, Π. «Ο Κυπριακός Διαφωτισμός», ό.π., σ. 151

³⁷ Weir, W.W. *Education in Cyprus*, op.cit., p. 127. Υπογραμμίζει όμως ότι, για κάποιες πτυχές, η «αντιγραφή» της Εκπαίδευσης της Ελλάδας είχε αρνητικές συνέπειες. Όπως για παράδειγμα την αργοπορημένη εισαγωγή

1923 και μετά, επίκεντρο αυτής της διαδικασίας ήταν η Μέση Εκπαίδευση, εφόσον η Δημοτική τέθηκε σταδιακά υπό τον έλεγχο της Βρετανικής διοίκησης³⁹. Θα πρέπει να σημειωθεί βέβαια ότι, επρόκειτο για μια μακρά περίοδο, κατά την οποία απουσίασαν μεγάλες αλλαγές που να εκσυγχρονίζουν ριζικά την Εκπαίδευση στην Ελλάδα: Ανάμεσα στη μεταρρύθμιση Βενιζέλου του 1917 και στη μεταρρύθμιση του 1959, είχαν μεσολαβήσει εκείνη του Πλαστήρα που ανατράπηκε από τον Πάγκαλο και η δεύτερη του Βενιζέλου το 1929 που ανατράπηκε από τον Μεταξά⁴⁰.

Ο έλεγχος της Δημοτικής Εκπαίδευσης από τη Βρετανική διοίκηση, διευκόλυνε την εισαγωγή αντικειμένων πρακτικών γνώσεων, προετοιμάζοντας το έδαφος για τη δημιουργία Τεχνικής Εκπαίδευσης αργότερα, στις παραμονές της Ανεξαρτησίας. Στη Μέση Γενική Εκπαίδευση, η ταύτιση με την Ελλάδα συνεχίστηκε μέχρι την Ανεξαρτησία, γνωρίζοντας σημαντική ανάπτυξη από το 1946 και μετά⁴¹. Κατά τη δεκαετία του 1950, άρχισαν να δημιουργούνται ρήγματα και στον έλεγχο των Βρετανών επί της Δημοτικής Εκπαίδευσης⁴². Αυτό όμως, δεν επηρέασε τα εκσυγχρονιστικά στοιχεία και διδακτικά αντικείμενα που είχαν εισαχθεί στο Α.Π..

Κατά την τελευταία φάση της Βρετανικής διοίκησης, οι άνθρωποι της Εθναρχίας που είχαν επιφορτιστεί τα της Εκπαίδευσης αντιδρούσαν έντονα σε αλλαγές που επιδίωκαν οι Βρετανοί. Αλλά δε δίσταζαν να προωθούν οι ίδιοι αλλαγές που απέκλιναν από την Εκπαίδευση της Ελλάδας, όταν αισθάνονταν ότι αυτές θα έφερναν την Ελληνοκυπριακή πιο κοντά στα πρότυπα ανεπτυγμένων χωρών⁴³. Αυτό ήταν και η απαρχή των διαφοροποιήσεων, μέσω μιας πιο τολμηρής αποδοχής των νεωτερισμών.

Από την άλλη, δε θα πρέπει να υποτιμηθεί το γεγονός ότι, κάποιες πτυχές της διδακτικής πρακτικής που ακολουθούνταν σε ανεπτυγμένες χώρες, ενσωματώθηκαν στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση μέσω της Ελληνικής. Η Δημοτική και η Μέση τις γνώρισαν μέσω του δωρεών εξοπλισμού και της μεταφοράς τεχνογνωσίας από την Ελλάδα. Κατά το 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, η πολιτική του ελληνικού κράτους για τις «αλύτρωτες

πρακτικών αντικειμένων στο Α.Π. (γεωργία, κηπουρική, ξυλουργική, οικοκυρικά).

³⁸ Persianis P., *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia 1978, p. 64-66

³⁹ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, ό.π., σ. 29-31, Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, op.cit., p. 27, Persianis P., *Church and State*, op.cit., p.61-64.

⁴⁰ Φλουρής, Γ. *Αναλυτικά Προγράμματα για μια Νέα Εποχή στην Εκπαίδευση*, Αθήνα 2000, σ. 132-141

⁴¹ Μαραθεύτης, Μ. ό.π., σ. 21

⁴² Persianis P., *Church and State*, op.cit., p. 109-112

⁴³ Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η εισαγωγή κλάδου Θετικών Επιστημών στο Παγκύπριο Γυμνάσιο το 1946, η προσπάθεια καθιέρωσης κλάδου Εμπορίου και Γλωσσών και η εισαγωγή μαθημάτων πρακτικών γνώσεων και στη Μέση Εκπαίδευση. Αμέσως μετά την Ανεξαρτησία, είχαμε την υιοθέτηση/επέκταση της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, που κληρονομήθηκε από τη Βρετανική διοίκηση.

περιοχές» διευκόλυνε αυτή την πρακτική. Το ίδιο συνέβαλε και η σταθερή αύξηση των δαπανώμενων για την Εκπαίδευση ποσών (σε απόλυτους αριθμούς και – λιγότερο – ως ποσοστό του ΑΕΠ) στην Ελλάδα⁴⁴. Μέρος των αυξανόμενων αυτών δαπανών αφιερωνόταν στον εξοπλισμό των «ελληνικών σχολείων αλλοδαπής». Κατά την περίοδο 1959-74, η εκσυγχρονιστική σημασία αυτού του θεσμού επισημάνθηκε ιδιαίτερα στην περίπτωση των δωρεών οργάνων Πειραματικής Φυσικής το 1966 και των σχετικών προγραμμάτων επιμόρφωσης που πραγματοποιήθηκαν⁴⁵.

Η κατά καιρούς δραστήρια συμμετοχή εκπροσώπων του ΥΠΕΠΘ σε διαδικασίες και συνέδρια του Συμβουλίου της Ευρώπης, της UNESCO και του OECD (ΟΟΣΑ), διαδραμάτισε ενισχυτικό ρόλο. Ενσωματώνοντας από τα πορίσματά τους κάποια νέα στοιχεία στο Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας, οδηγούσαν σε διαφοροποιήσεις και στο Ελληνοκυπριακό⁴⁶. Εξάλλου, από το 1965, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο στην Ελλάδα συνέβαλε στην όσμωση αυτών των νέων στοιχείων από τις ανεπτυγμένες χώρες – παρά τις παλινδρομήσεις της περιόδου της δικτατορίας. Ήταν μια κρίσιμη περίοδος, κατά την οποία δε λειτουργούσε αποτελεσματικά αντίστοιχο ινστιτούτο στην Κύπρο⁴⁷.

III. Οι σημαντικότεροι φορείς διεθνών επιδράσεων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα των Ελληνοκυπρίων

Ο Π. Κιμουρτζής, μεταφέροντας το πνεύμα των προσεγγίσεων του A. Green, υπογραμμίζει ότι «η εξέλιξη των δημόσιων εκπαιδευτικών συστημάτων δεν μπορεί να γίνει κατανοητή ξέχωρα από το πλαίσιο της συγκρότησης του κράτους»⁴⁸. Ο τρόπος και το πλαίσιο

⁴⁴ Kimourtzis P. – Trantas P., “Finanze pubbliche e istruzione in Grecia (1830-1864). Il neoistituito stato ellenico e i suoi finanziamenti dell'istruzione” [“Δημόσια Οικονομικά και Εκπαίδευση στην Ελλάδα. 1830-1864. Η χρηματοδότηση της εκπαίδευσης από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος”], *Storia e Futuro* 29 (http://www.storiaefuturo.com/it/numero_29/didattica/3_finanza-istruzione-grecia~1507.html), Κιμουρτζής Π., “Πανεπιστήμιο και Οικονομία στην Ελλάδα (1837-1862)”, στο: Μπουζάκης, Σ. (Επιμ.), *Ιστορία της Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης*, Gutenberg, Αθήνα 2008, 147-162. [Τόμος με επιλεγμένες εισηγήσεις από το 4^ο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Πάτρα (6-8 Οκτωβρίου 2006), Πανεπιστήμιο Πατρών – Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης]. Επίσης, Πρόντζας, Ε. – Κιμουρτζής, Π. – Μέλιος, Ν. *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους 1830-1939*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2010 και Κιμουρτζής, Π. «Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση», στο Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάπτυξη των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, Επιστημονική επιμέλεια Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής, Εισαγωγή – μτφρ. Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής – Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2010, σ. 28-35.

⁴⁵ Κ.Α. Ε14/307/8 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 17. 2. 1966»

⁴⁶ Βλέπε χαρακτηριστικά τα κείμενα των Ε. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου και Ν. Πολύζου στο *Δελτίον του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*, Έτος Β', Τεύχος 7-8, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1966, σ. 22-26.

⁴⁷ Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου δημιουργήθηκε το 1972, αλλά δεν στελεχώθηκε επαρκώς και δεν λειτούργησε κατά ουσιαστικό τρόπο, παρά μόνο μετά το 1974.

⁴⁸ Κιμουρτζής, Π. «Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση», στο Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η*

συγκρότησης της Κυπριακής Δημοκρατίας, αλλά και η διαδρομή της μέχρι το 1974, καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία του Εκπαιδευτικού Συστήματος. Αντανακλώντας το υπόβαθρο δόμησης αυτού του κράτους, η φυσιογνωμία του Εκπαιδευτικού Συστήματος ήταν πρώτα απ' όλα συγκεντρωτική. Ένα χαρακτηριστικό που ήταν καθοριστικός παράγοντας στον περιορισμό των εξωτερικών επιδράσεων, ή εν πάση περιπτώσει στην εν πολλοίς διατήρησή τους έξω από την κεντρική δομή του Συστήματος. Γιατί, όπως σημειώνει ο Ν. Παπαδάκης, «όσο πιο συγκεντρωτικό είναι ένα σύστημα, τόσο πιο καταλυτικός φαίνεται να είναι ο ρόλος του εθνικού... Το διεθνές 'φιλτράρεται' από το εθνικό αλλά και τους κρατικούς μηχανισμούς και τις προεκτάσεις τους...»⁴⁹.

Στην περίπτωση, επομένως, της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης αυτής της περιόδου, παρατηρούμε ότι δημιουργήθηκε ένα αρκετά πυκνό δίκτυο από δύο ειδών ίνες: Από τη μια ήταν το εθνικοπολιτικό πρόταγμα. Δηλαδή, η επικυριαρχία σε κάθε έκφανση της δημόσιας ζωής του στόχου της εθνικής ολοκλήρωσης, ο οποίος μετεγγράφηκε στην Εκπαιδευτική Πολιτική ως στόχος να διατηρήσει η Εκπαίδευση αλώβητη την ελληνικότητά της. Αυτή η ίνα συντηρούσε την επιφυλακτικότητα έναντι εξωτερικών – μη εθνικών – τάσεων, συστάσεων, προγραμμάτων, διακηρύξεων και στόχων, «εξαιτίας των ανησυχιών για απώλεια της εθνικής εκπαιδευτικής κυριαρχίας»⁵⁰. Από την άλλη, ήταν η βαθειά θεμελιωμένη συγκεντρωτική φυσιογνωμία του Εκπαιδευτικού Συστήματος και η σχετική αντι-πρωτοβουλιακή κουλτούρα που είχε ήδη οικοδομηθεί πριν την έναρξη της περιόδου. Αυτές οι δύο ίνες «προφύλασσαν» διαδικαστικά το Εκπαιδευτικό Σύστημα, αποτρέποντας την παρείσφρηση εξωγενών στοιχείων, αν αυτά δεν περνούσαν προηγουμένως από κεντρικό έλεγχο – κατά κανόνα δαιδαλώδη και αποθαρρυντικό των όποιων ατομικών πρωτοβουλιών. Μέσα, λοιπόν, από το δίκτυο που συντέθηκε, γινόταν αρκετά δύσκολη η διείσδυση εξωγενών στοιχείων στον πυρήνα του Εκπαιδευτικού Συστήματος.

Παρόλα αυτά, δε θα πρέπει να υποτιμούνται οι όποιες εξωτερικές επιδράσεις. Ιδιαίτερα από τη στιγμή που, πολλές αλλαγές στην Εκπαίδευση μεταξύ 1959 και 1974, ανέδιδαν το άρωμα αυτών των επιδράσεων και αποκάλυπταν την έντονη επιθυμία για εκσυγχρονισμό και συμπόρευση με τις ανεπτυγμένες χώρες. Η προσπάθεια διαφύλαξης της ελληνικότητας της Εκπαίδευσης στην Κύπρο μπορεί να συνεπικουρούνταν από τις πολιτικές εξελίξεις και το συγκεντρωτισμό, όμως δεν μπορούσε ακόμη να τροφοδοτηθεί από την

ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ, ό.π., σ. 17. Παράβαλε και την άποψη του S. Ball ότι «κάθε αξιοπρεπής θεωρία της εκπαιδευτικής πολιτικής οφείλει να παρακολουθεί και τις λειτουργίες του κράτους». (Παρατίθεται από τον Ν. Παπαδάκη στο Παπαδάκης, Ν.Ε. Εκπαιδευτική Πολιτική, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 119).

⁴⁹ Παπαδάκης, Ν.Ε. Εκπαιδευτική Πολιτική, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003, σ. 111

⁵⁰ Ζμας, Α. Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, σ. 5

απειλητική παρουσία ενός συγκροτημένου και «επεκτατικού» εξωτερικού παράγοντα. Το εκτός Κύπρου και Ελλάδας περιβάλλον – περιλαμβανομένης της έννοιας «Ευρώπη» – δεν εκλαμβάνονταν ακόμη ως ένα «συμπαγές και αδιαφοροποίητο σύνολο»⁵¹. Επομένως, δεν είχε αναπτυχθεί επαρκώς το αίσθημα ενός απειλητικού «άλλου» ως προς τις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες. Αυτό θα γίνει κατά την επόμενη περίοδο, όταν τα γεγονότα του 1974 και η πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση θα διεγείρουν τα σχετικά αντανεκλαστικά.

Εξάλλου, επρόκειτο για την περίοδο κατά την οποία έμπαιναν οι βάσεις για τη μορφοποίηση των αντιλήψεων που σύντομα θα αναδείκνυαν σημαντικά ζητήματα, όπως το ζήτημα της σχέσης μεταξύ γνώσης και κατάρτισης· και θα γεννούσαν μια πλειάδα εννοιών της μεταμοντέρνας εποχής: Η κοινωνία της γνώσης, οι μετα-εθνικές ή υπερ-εθνικές πολιτικές για την Εκπαίδευση (άρα και η ανάδυση της αναγκαιότητας για συναίνεση), η παγκοσμιοποίηση και η γνωσιολογική της διάσταση⁵². Μέσα στο μεταπολεμικό παγκόσμιο πλαίσιο, με την Unesco σε θέση πρωτοπόρου σε αυτά τα ζητήματα, αρχίζει η σταδιακή αλλά δυναμική σχηματοποίηση των σύγχρονων όρων, πεδίων και αντιλήψεων για τους πολλαπλούς ρόλους της Εκπαίδευσης⁵³. Οι «ηχηρές λέξεις» του διεθνούς λόγου γύρω από την Εκπαιδευτική Πολιτική, εμπλουτισμένες με «επιχειρηματικής προέλευσης έννοιες»⁵⁴, αρχίζουν να απλώνουν την κυριαρχία τους κατά την υπό εξέταση περίοδο. Η ελληνοκυπριακή Εκπαιδευτική Πολιτική δε θα μπορούσε να παραμείνει ανεπηρέαστη.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι, παράλληλα με τους ανασχετικούς παράγοντες που αναφέρθηκαν πιο πάνω, λειτουργούσαν και αντίρροπες δυνάμεις. Αυτές μείωναν τη δύναμη των ανασχέσεων και δημιουργούσαν ρήγματα στο προστατευτικό δίχτυ: Η δυναμική του νεοσύστατου κυπριακού κράτους και το άνοιγμά του στον κόσμο, ιδιαίτερα από το 1964 και εξής, οδήγησε τους διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής σε μια στάση υπολογίσιμης δεκτικότητας στις εξωτερικές επιδράσεις. Ακόμη και οι εκπαιδευτικές οργανώσεις, από τα πρώτα βήματα της Δημοκρατίας άρχισαν να διερευνούν τα Εκπαιδευτικά Συστήματα άλλων χωρών και να καταφεύγουν στη σχετική εμπειρογνωμοσύνη των Ηνωμένων εθνών⁵⁵. Η διακαής επιθυμία να επέχει η Κύπρος των επιτευγμάτων και των προβληματισμών του

⁵¹ Φραγκουδάκη, Α. «Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικής παρουσίασης του ελληνικού έθνους», στο Φραγκουδάκη, Α. – Δραγώνα, Θ. [Επιμ.], «Τι είν' η πατρίδα μας;» *Εθνικισμός στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ. 188

⁵² Λάβδας, Κ. «Δημόσιες σφαίρες στο πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης», στο *Τετράδια Πολιτικής Επιστήμης*, Τεύχος 1, Φθινόπωρο 2002, σ. 63-91

⁵³ Jones, P.W. "Education and world order", στο *Comparative Education*, Vol. 43, No. 3, August 2007, p. 325-337 (ιδιαίτερα 326-330 για την υπό εξέταση περίοδο).

⁵⁴ Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, όπ.π., σ. 14-15

⁵⁵ Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ [Αταξινόμητοι φάκελοι] «ΟΕΛΜΕΚ 1960 – To the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – 14th October, 1960»

ανεπτυγμένου κόσμου, καθώς και ένα υφέρπον αίσθημα μειονεξίας, ενίσχυναν την ετοιμότητα για υιοθέτηση σύγχρονων μεθόδων, τεχνικών και προσεγγίσεων στην Εκπαίδευση. Η δεκτικότητα μετατρεπόταν συχνά σε επιζήτηση, κυρίως στις περιπτώσεις όπου δεν ήταν προφανές το ενδεχόμενο πρόσκρουσης σε εθνικο-πολιτικές αναστολές.

Πρέπει, βέβαια, να έχουμε πάντα κατά νου την τελευταία διαπίστωση, ότι δηλαδή ο βαθμός δεκτικότητας στις ξένες επιδράσεις στην Εκπαίδευση – όπως και σε άλλους τομείς – ήταν αντιστρόφως ανάλογος του αισθήματος κινδύνου για «αποεθνικοποίηση». Εξάλλου, το κέλυφος θα έπρεπε να παραμείνει κατά βάση άθικτο και για έναν άλλο λόγο: Δε θα επιτρεπόταν επισήμως στις εξωτερικές επιδράσεις να πάρουν απροκάλυπτα καταλυτικό χαρακτήρα, γιατί έτσι θα κινδύνευε το ευρύτερο οικοδόμημα, ως ιδεολογία και ως μηχανισμός. Τυχόν πρόθυμη αποδοχή να διεισδύσουν «ξένες» επιρροές στον πυρήνα της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, θα συνιστούσε ευθεία παραδοχή ότι η κρατούσα πολιτική είναι ελλιπής ή και εσφαλμένη. *«Η διεθνοποίηση... οδηγεί κατευθείαν στην κρίση του συνόλου του συστήματος... αποκαλύπτει την κρίση του Κράτους...»*⁵⁶.

Ως **σημαντικότεροι σταθμοί** στη σταδιακή ενίσχυση της έντασης που είχαν οι διεθνείς επιδράσεις στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, μπορούν να θεωρηθούν οι εξής:

(α) Η μεταβατική περίοδος (1 Μαΐου 1959 – 16 Αυγούστου 1960), κατά την οποία παρατηρήθηκε πυρετώδης κινητικότητα για οικοδόμηση των θεσμών του νέου κράτους. Υπήρχε ένα κλίμα ενθουσιώδους ανοίγματος προς τους διεθνείς οργανισμούς, ιδιαίτερα προς τα Ηνωμένα Έθνη και τις οργανώσεις του (κυρίως την UNESCO)⁵⁷.

(β) Η ένταξη της Κύπρου στη Βρετανική Κοινοπολιτεία, το Κίνημα των Αδεσμεύτων και το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1961⁵⁸. Ιδιαίτερα η ένταξη στο Συμβούλιο της Ευρώπης και η συμμετοχή σε όργανα, υπηρεσίες και συνέδρια που αφορούσαν άμεσα την Εκπαίδευση, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα όσμωσης. Η επιθυμία για σύνδεση με ευρωπαϊκούς θεσμούς και μηχανισμούς – υποκρύπτοντας πάντα και την επιθυμία για «εξευρωπαϊσμό» και εκσυγχρονισμό – καθιστούσε σχετικά δεκτικούς τους διαμορφωτές σε συστάσεις και

⁵⁶ Delilez, J-P. «Οι σχέσεις μεταξύ κρίσης του Κράτους και Διεθνοποίησης: Μια αποκάλυψη», στο Πουλιαντζάς, Ν. [Επιμ.], *Η κρίση του Κράτους*, μτφρ. Ξεν. Γιαταγάνας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978, σ. 143

⁵⁷ Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η πολιτική αυτή σύντομα απέκτησε όρια, κυρίως σε επίπεδο βάθους συμμετοχής: Όταν από τις αρχές του 1962 άρχισαν τα προβλήματα στη λειτουργία του κράτους, με πολιτικές αντιπαραθέσεις των δυο Κοινοτήτων και με την επανεμφάνιση των εθνικιστικών αιτημάτων των δύο πλευρών στο δημόσιο λόγο, παρατηρήθηκε επιφυλακτικότητα στη συμμετοχή σε περιφερειακές οργανώσεις, ή στη διασύνδεση με οργανώσεις όχι πρώτης γραμμής. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 5 Ημερομηνίας 15.1.1962». Η αρνητική απάντηση σε κάποιες προσκλήσεις για συνεργασία ή ένταξη σε οργανισμούς, πολλές φορές ήταν ιδιαίτερα άκομψη.

⁵⁸ Οι επιλογές αυτές της κυπριακής κυβέρνησης – ιδιαίτερα η ένταξη στην Κοινοπολιτεία και στο Συμβούλιο της Ευρώπης – αντιμετωπίστηκαν πολύ θετικά στις ΗΠΑ και στη Βρετανία. Βλέπε *Times* και *New York Times*, 14 Μαρτίου 1962.

αποφάσεις του Σ.τ.Ε.. Η ΕΟΚ ήταν ακόμη στα πρώτα της στάδια και δε διέθετε ανάστημα σε θέματα Εκπαιδευτικής Πολιτικής⁵⁹. Επομένως, το Σ.τ.Ε. θεωρούνταν ο κατεξοχήν ευρωπαϊκός θεσμός, ιδιαίτερα σε θέματα πολιτισμού και Εκπαίδευσης.

(γ) Η σύγκρουση των δύο Κοινοτήτων από τις 21 Δεκεμβρίου 1963 και σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια του 1964. Η αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τα όργανα του κράτους και ο εγκλεισμός τους σε θύλακες, δημιούργησε ζήτημα νομιμότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας, εφόσον ελεγχόταν πια αποκλειστικά από τους Ελληνοκύπριους⁶⁰. Αυτό καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη τόνωσης της διεθνούς αναγνώρισης της Κύπρου⁶¹. Τόσο οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, όσο και οι έντονες διπλωματικές κινήσεις για εξεύρεση λύσης κατά το 1964, ώθησαν σε διεθνή δραστηριοποίηση της Κύπρου σε όλα τα επίπεδα και υπηρεσίες⁶². Σε αυτό το πλαίσιο έγινε πολύ πιο έντονη η παρουσία στο Συμβούλιο της Ευρώπης και εντάθηκε η δραστηριοποίηση στο Κίνημα των Αδεσμεύτων⁶³. Η επίμονη εξωστρέφεια και η επιθυμία να δοθεί η εικόνα ενός σύγχρονου κράτους που λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις συστάσεις αυτών των οργανισμών, επηρέασε σημαντικά και τον τομέα της Εκπαίδευσης. Έδωσε ώθηση στη συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα και συνέδρια, καθώς και στην πιο επισταμένη προσπάθεια για εκσυγχρονισμό.

(δ) Η ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας τον Απρίλιο του 1965: Έδωσε μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων στο διεθνή χώρο, με ανάπτυξη συνεργασιών, μετάκληση εμπειρογνομόνων, συμμετοχή του ίδιου του Υπουργού Παιδείας και ανώτερων στελεχών σε διεθνείς ή ευρωπαϊκές συνόδους, καθώς και σύσταση αντίστοιχων υπηρεσιών στο Υ.Π.⁶⁴. Βεβαίως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας υποχρέωσε τους διαμορφωτές της Εκπαίδευσης να κινούνται σε θεσμικά λιγότερο ανεξάρτητο πλαίσιο απ' ότι κατά την

⁵⁹ Σταμέλος, Γ. - Βασιλόπουλος, Α. *Ευρωπαϊκή Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2004

⁶⁰ Έκτοτε η Τουρκία και η ηγεσία των Τουρκοκυπρίων θεωρούσαν ότι η Κυπριακή Δημοκρατία που εγκαθιδρύθηκε το 1960 έπαψε να υφίσταται.

⁶¹ Η έκθεση του απεσταλμένου του ΓΓ Γκάλο Πλάζα και το ψήφισμα 186 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ (4 Μαρτίου 1964), έγιναν δεκτά με ανακούφιση από την Ελληνοκυπριακή πλευρά. Όμως, παρόλο που αυτά αναγνώριζαν τις νέες δομές ως Κυπριακή Δημοκρατία, έδιναν το μήνυμα της προσωρινότητας και της ανάγκης εξεύρεσης ειρηνικής λύσης μέσω συνομιλιών, για μόνιμη διευθέτηση.

⁶² Δρουσιώτης, Μ. *Η πρώτη διχοτόμηση - Κύπρος 1963-1964*, εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2005, σ. 259-286

⁶³ Στη συνέχεια άρχισαν συνομιλίες με την ΕΟΚ (1971), οι οποίες και ολοκληρώθηκαν με την υπογραφή Συμφωνίας Σύνδεσης στις 19 Δεκεμβρίου 1972. Βλέπε Τορναρίτης, Κρ. *Αι συμφωνία συνδέσεως και η σύνδεσις της Κύπρου με την Ευρωπαϊκήν Οικονομικήν Κοινότητα*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 26-28 και Κέντας, Γ. «Σχέσεις Κύπρου - Ευρωπαϊκής Ένωσης 1972 - 2004», *Χρονικό*, τεύχος 162, 8 Μαΐου 2011, σ. 10.

⁶⁴ Κ.Α. Ε14/3/32 «*Σημείωμα Υπουργού - Επέιγον - 20.6.1966*». Με το σημείωμα αυτό προς το Γενικό Διευθυντή, ο Κ. Σπυριδάκης ζητά να συσταθούν στο Υ.Π. κάποιες υπηρεσίες για να εξυπηρετούν τη συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς. Ζητούσε συγκεκριμένα να συσταθεί υπηρεσία «*καθοδήγησης και επαγγελματικού προσανατολισμού*», υπηρεσία «*μερίμνης δια την νεότητα*» και την επιμόρφωση ενηλίκων και «*υπηρεσία διεθνών πολιτιστικών και εκπαιδευτικών σχέσεων (Ουνέσκο, Συμβούλιον της Ευρώπης, Κοινοπολιτεία κλπ.)*». Στο Κ.Α. Ε14/3/33 «*Υπουργείον Παιδείας - Υ.Π. 3 - 7^η Ιουλίου 1966*», με σημείωμά του προς το Διευθυντή Εκπαιδεύσεως, ο Γενικός Διευθυντής διαβιβάζει την εντολή του υπουργού και σημειώνει ότι οι υπηρεσίες θα στελεχωθούν εκ των ενόντων, με τα καταλληλότερα πρόσωπα εκ των υπαλλήλων του Υ.Π..

περίοδο της ΕΚΣΚ. Παράλληλα, οι επαφές των στελεχών του Υπουργείου με διεθνείς οργανισμούς και άλλα κράτη, προϋπέθεταν πλέον συνεργασία με τα υπουργεία Εξωτερικών και Οικονομικών· πράγμα που συχνά τις γραφειοκρατικοποιούσε, τις έκανε πιο δυσκίνητες και τους έθετε στενούς οικονομικούς περιορισμούς⁶⁵.

(ε) Η επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1967 και οι πολιτικές εξελίξεις στις σχέσεις Ελλάδας και Κύπρου που ακολούθησαν, μέχρι το 1974. Αυτό το σύνολο γεγονότων επηρέασε καταλυτικά σε τέσσερα κυρίως επίπεδα: 1) Επέτρεψε την εντονότερη πολιτικοποίηση του θέματος 'σχέσεις με την Ελλάδα', συμπαρασύροντας και τις εκπαιδευτικές σχέσεις. Οι κρίσεις μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας ενέτειναν τον ανεξαρτησιακό λόγο – κυρίως ανεπίσημα – και μετέτρεψαν σε ανάγκη κρατικής επιβίωσης την πρόσδεση στο διεθνή παράγοντα, ως αντιστάθμισμα στις πιέσεις της ελληνικής δικτατορικής κυβέρνησης. 2) Με τις αποτυχημένες συνομιλίες στον Έβρο για το Κυπριακό και με την κρίση της Κοφίνου το Νοέμβριο του 1967 – που οδήγησε σε αποχώρηση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο και έναρξη συνομιλιών για λύση – το γενικό κύρος της Ελλάδας μειώθηκε στην Κύπρο⁶⁶. Αυτόματα, ο διεθνής προσανατολισμός ενισχύθηκε περαιτέρω. 3) Δημιουργήθηκε ανάγκη και χώρος για την αυτόνομη παρουσία της Κύπρου σε διεθνή φόρα, λόγω της σχεδόν πλήρους απομόνωσης της Ελλάδας και της απουσίας της από αυτά⁶⁷. 4) Η ανασκευή της Μεταρρύθμισης του 1964 εκ μέρους της δικτατορικής κυβέρνησης, έφερε σε δύσκολη θέση τον Κ. Σπυριδάκι που εξαρχής την υπερασπιζόταν δημόσια⁶⁸. Η αμηχανία που δημιουργήθηκε γενικά στο Υ.Π., άφησε περιθώρια ενίσχυσης των απόψεων για διαχωρισμό του εκπαιδευτικού προσανατολισμού της Κύπρου από εκείνον της Ελλάδας⁶⁹. Οι παλινωδίες του «Εθνικού Κέντρου» δικαίωναν όσους υποστήριζαν την αυτονόμηση.

Οι σημαντικότεροι φορείς διεθνών επιδράσεων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα των Ελληνοκυπρίων ήταν:

⁶⁵ Κ.Α. Ε14/30/6-7 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου» [1 Απριλίου 1961 και 22 Νοεμβρίου 1961]. Με τις εγκυκλίους τίθενται περιορισμοί και όροι για την παραχώρηση εκπαιδευτικής άδειας στο προσωπικό όλων των υπουργείων. Αυτές οι εγκυκλίους δεν αφορούσαν τους εκπαιδευτικούς και τους διαμορφωτές της Εκπαίδευσης μέχρι το 1965, εφόσον υπάγονταν στην ΕΚΣΚ. Τέθηκαν όμως αυτόματα σε ισχύ με την ίδρυση του Υ.Π.. Ακόμη πιο συγκεκριμένοι γίνονται οι περιορισμοί και όροι με το Κ.Α. Ε14/30/124 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου - 6^η Φεβρουαρίου, 1968 (εγκύκλιος υπ' αρ. 54)», όπου μάλιστα αναφέρεται ρητώς ότι ο υπουργός Παιδείας θα πρέπει να συνεννοείται με το Υπουργείο Εξωτερικών και το Υπουργείο Οικονομικών πριν εγκρίνει την εκ μέρους υφισταμένων του αποδοχή πρόσκλησης από ξένη κυβέρνηση ή διεθνή οργανισμό.

⁶⁶ Δρουσιώτης, Μ. *Δύο απόπειρες και μια δολοφονία – Η Χούντα και η Κύπρος: 1967 – 1970*, εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2009, σ. 73-81

⁶⁷ Ιδιαίτερα στο Συμβούλιο της Ευρώπης, απ' όπου η Ελλάδα αποχώρησε τελικά το Δεκέμβριο του 1969, στις παραμονές της αποπομπής της (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, σ. 274).

⁶⁸ Βλέπε ιδιαίτερα *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ε', Τεύχος 25, Ιούνιος 1964, σ. 241-7 και Έτος Στ', Τεύχος 28-29, Φεβρουάριος-Απρίλιος 1965, σ. 175-202.

⁶⁹ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

(α) Οι διεθνείς ή περιφερειακοί οργανισμοί που ασχολούνταν με την Εκπαίδευση, μέσω συντεταγμένων τμημάτων και οργάνων τους. Σημαντικότεροι απ' αυτούς στην περίπτωση της Κύπρου τη συγκεκριμένη περίοδο, ήταν η UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Επρόκειτο για τους δύο βασικούς οργανισμούς που ανέπτυξαν δράση στην Εκπαιδευτική Πολιτική κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο⁷⁰. Μάλιστα, η Κύπρος επωφελήθηκε και από τους δύο: Ως αναπτυσσόμενη χώρα από την UNESCO και ως ευρωπαϊκή χώρα από το Σ.τ.Ε.. Η πρώτη, εκτός από την επιρροή που άσκησε μέσω συγκριτικών ερευνών⁷¹ ή διεθνών ερευνών της σε συνεργασία με το Διεθνές Γραφείο Εκπαίδευσης⁷², παρείχε κατά καιρούς τις υπηρεσίες και τις συμβουλές της προς την ΕΚΣΚ⁷³ και το Υπουργείο Παιδείας αργότερα⁷⁴. Επίσης, χρηματοδότησε προγράμματα⁷⁵ και ανταποκρίθηκε σε αιτήματα της Κύπρου για μετάκληση εμπειρογνομόνων⁷⁶. Ακόμη, απέστειλε κλιμάκια με στόχο την καθοδήγηση στην οργάνωση εκπαιδευτικών και ερευνητικών ιδρυμάτων που αφορούσαν την κοινωνική⁷⁷ ή την οικονομική ανάπτυξη και παραγωγή⁷⁸. Η συνεργασία της UNESCO με το Υπουργείο Παιδείας

⁷⁰ Σταμέλος, Γ. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα 2009 και Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, όπ.π., σ. 21.

⁷¹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', τεύχος 6, σ. 40-43

⁷² UNESCO, *Educational trends in 1970 - an international survey*, (Prepared by the International Bureau of Education), Unesco: IBE, Paris - Geneva 1970. Σε αρκετά σημεία γίνονται αναφορές και παρατηρήσεις για το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα.

⁷³ Κ.Α. Ε10/8 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών & Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδρίασις ΑΑ' - Ημερομηνία: 21 Φεβρουαρίου 1961*», σ. 1: «Εγκρίνεται υπό των μελών εισήγησις όπως ζητηθή παρά της ΟΥΝΕΣΚΟ βοήθεια δια την αποστολήν βιβλίων και ειδικών προσώπων δια το είδος της Παιδείας το οποίον πρέπει να ακολουθηθή εν Κύπρω, και ειδικότερον προσώπων τα οποία να δώσουν τας δέουσας οδηγίας δια την τεχνικήν εκπαίδευσιν».

⁷⁴ Με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας, ο Κ. Σπυριδάκης έδωσε συγκεκριμένες οδηγίες για τη συστηματοποίηση των επαφών με αυτούς τους διεθνείς οργανισμούς: (α) Κ.Α. Ε14/33/3 «*Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) - Σημείωμα Υπουργού - 10 Ιουνίου 1965*»: Αναθέτει «το έργον της μελέτης και παρακολούθησεως των εργασιών του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ουνέσκο εις τον διορισθησόμενον τμηματάρχην μέσης εκπαιδεύσεως». Ζητά επίσης, να δημιουργηθεί στη βιβλιοθήκη του Υ.Π. τμήμα με όλες τις εκδόσεις των δύο οργανισμών. (β) Κ.Α. Ε14/33/318 «*Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) - Council of Europe - Σημείωμα Υπουργού - 4 Απριλίου 1966*»: Σε σημειωμά του προς το Γ.Δ. του Υ.Π., ο Κ. Σπυριδάκης ζητά περαιτέρω συστηματοποίηση της διασύνδεσης με την UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Ορίζει Επιτροπή απαρτιζόμενη από τους Τμηματάρχες και δύο άλλους υπηρεσιακούς. Μερικά για τη διασύνδεση με το Υπουργείο Εξωτερικών και ζητά να καθοριστούν οι τομείς συμμετοχής και ο αντιπρόσωπος σε κάθε τομέα. (γ) Κ.Α. Ε14/33/321 «*Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) - Council of Europe - Πρώτη Συνεδρία Επιτροπής Διεθνών Συνεδρίων (9.5.1966)*»: Με τη συνεδρία αυτή υλοποιούνται οι εντολές Σπυριδάκι και δρομολογείται η συστηματικότερη διασύνδεση με UNESCO και ΣτΕ. Βλέπε συναφώς και *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 1-2. Το Υπουργείο Παιδείας αποδέχθηκε πρόσκληση της UNESCO για συμμετοχή στις δράσεις για το Διεθνές Έτος Παιδείας, στη βάση προγράμματος δραστηριοτήτων που κατάρτισε.

⁷⁵ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «*Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων - Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 12^{ης} Δεκεμβρίου 1968 (Αρ. 12)*», σ. 288

⁷⁶ Wedell, E. *Cyprus - Teacher and educational development*, Unesco, Serial No.: 2392/RMO/RD/EDS, Paris 1971

⁷⁷ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «*Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων - Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 28^{ης} Νοεμβρίου 1968 (Αρ. 10)*», σ. 224, για τη χρηματοδότηση ίδρυσης Κέντρου Κοινωνικών Σπουδών και Ερευνών, καθώς και για τη θετική ανταπόκριση του Γενικού Διευθυντή της UNESCO Ρενέ Μαέ σε πρόταση για ίδρυση «*Ανωτέρου Εκπαιδευτικού Κέντρου προς ενημέρωσιν και μετεκπαίδευσιν διδασκάλων και καθηγητών εν Κύπρω*» [Πρόκειται για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο που θα ιδρυθεί τελικά το 1972].

⁷⁸ *Ελευθερία*, 23 Φεβρουαρίου 1962: «*Μεταξύ της Κυπριακής Κυβερνήσεως και των Ηνωμένων Εθνών υπεγράφη χθες εν τω Προεδρικό Μεγάρω συμφωνία δια την ίδρυσιν και την λειτουργίαν εν Κύπρω Ινστιτούτου Γεωργικών*

ήταν ιδιαίτερα συστηματική από το 1966 και μετά⁷⁹. Μάλιστα, προκειμένου να αποφευχθούν γραφειοκρατικοί σκόπελοι, το 1971 ο Τμηματάρχης Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως Φρίξος Βράχας αποσπάστηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών για να διαχειρίζεται απευθείας θέματα συνεργασίας με την UNESCO⁸⁰.

Η UNESCO χρηματοδότησε ή παρείχε τεχνική βοήθεια και σε εκπαιδευτικά ιδρύματα που υπάγονταν στο Υπουργείο Εργασίας ή σε άλλα υπουργεία (ΑΤΙ, Δασικό Κολλέγιο, Νοσηλευτική Σχολή, Ξενοδοχειακή Σχολή κλπ.), καθώς και εκπαιδευτικά προγράμματα τμημάτων αυτών των υπουργείων⁸¹. Κατά κανόνα, οι εισηγήσεις των εμπειρογνομόνων της γίνονταν αποδεκτές⁸². Τη δεκαετία 1961-1971, η UNESCO παραχώρησε 15 συνολικά εμπειρογνώμονες στην Κυπριακή Δημοκρατία, για εκπαιδευτικά και πολιτιστικά θέματα, ενώ μόνο για την ίδρυση και λειτουργία του ΑΤΙ, εκτός από την εμπειρογνομοσύνη συνεισέφερε το ποσό του 1,243,200 δολαρίων⁸³.

*Ερευνών... Δια την ίδρυσιν και λειτουργίαν του Ινστιτούτου η Κυπριακή Κυβέρνησις θα διαθέση εντός πενταετίας ποσόν 1,230,000 δολαρίων και το Ειδικόν Ταμείον των Ηνωμένων Εθνών ποσόν 787,000 δολαρίων». Η συνεργασία και συνδρομή προς το Ινστιτούτο – οικονομικά και με εμπειρογνομοσύνη – συνεχίστηκε και κατά τα επόμενα χρόνια. Βλέπε *Χαραυγή*, 3 Απριλίου 1965: Κλιμάκιο εμπειρογνομόνων του ΟΗΕ κατέφθασε στην Κύπρο για την οργανωτική ενίσχυση του Ινστιτούτου Γεωργικών Ερευνών. Πρωταγωνιστικό ρόλο για τη συνεχή συνεργασία διαδραμάτισε ο Υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τάσος Παπαδόπουλος.*

⁷⁹ Κ.Α. Ε14/132/9-90 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια» [από 6 Απριλίου 1966 έως 21 Αυγούστου 1967]: Αλληλογραφία με την UNESCO για συμμετοχή της Κύπρου σε περιφερειακά και ευρωπαϊκά προγράμματα μετεκπαίδευσης προσωπικού. Από κυπριακής πλευράς δίνεται έμφαση και εξασφαλίζονται υποτροφίες για την Εκπαιδευτική Τεκμηρίωση και την Εκπαιδευτική Στατιστική. Ο Κ. Σπυριδάκης ζητά και παίρνει, επίσης, υποτροφία για μετεκπαίδευση ειδικού στην Τέχνη (έγγραφο 89). Βλέπε επίσης Κ.Α. Ε14/132/106-108 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια – Ministry of Education – 27 April, 1968», όπου ζητείται από το Technical Assistant Sector of UNDP να παραταθεί η θητεία στο Υ.Π. του ειδικού στην Τεχνική Εκπαίδευση Β. Sen, καθώς και η θητεία στο Υ.Π. του ειδικού στην Εκπαιδευτική Διοίκηση και Προγραμματισμό C.E. Curg. Υποβάλλονται αιτήματα και για εξασφάλιση υποτροφιών. Ζητείται επίσης να σταλούν ειδικοί για το Θέατρο, για την Εκπαιδευτική Τεκμηρίωση και για την Εκπαίδευση Εκπαιδευτικών (για την οργάνωση Κέντρου Εκπαίδευσης Εκπαιδευτικών). Πρόκειται για τις πρώτες σοβαρές κινήσεις για δημιουργία Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, που θα ευοδωθούν με την αποστολή E. Weddel (βλέπε πιο κάτω). Γενικά, στη συντριπτική τους πλειονότητα, τα αιτήματα ικανοποιήθηκαν.

⁸⁰ *Φιλελεύθερος*, 14 Ιανουαρίου 1971

⁸¹ *Χαραυγή*, 7 Σεπτεμβρίου 1965. Η UNICEF χρηματοδότησε και στήριξε τεχνικά τη διοργάνωση σειράς σεμιναρίων για Κοινωνικούς Λειτουργούς, μετά από πρωτοβουλία του υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων Τάσου Παπαδόπουλου.

⁸² Το 1969 συστάθηκε στο Υπουργείο Παιδείας Μονάδα Προγραμματισμού, με βασική αρμοδιότητα τον συντονισμό των τμημάτων και τον αναπτυξιακό προγραμματισμό. Αυτή η εξέλιξη ήταν το αποτέλεσμα της εισήγησης του εμπειρογνώμονα των Η.Ε. C.E. Curg (βλέπε εφημερίδα «*Ελευθερία*», 4.7.1968 και 27.9.1968). Άλλο παράδειγμα ήταν η δημιουργία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου το 1972, μετά από εισήγηση του εμπειρογνώμονα της UNESCO E. Wedell, το 1971. Από τη σχετική αλληλογραφία προκύπτει ότι, από το 1966, η Unesco και ο A. Haig εκ μέρους του Σ.τ.Ε. (Διευθυντής Εκπαιδευτικών, Πολιτιστικών και Επιστημονικών Υποθέσεων) ανέλαβαν πρωτοβουλίες ενθάρρυνσης του Υ.Π προς την κατεύθυνση της δημιουργίας Π.Ι. (βλέπε Κ.Α. Ε14/335/1-9 «*Κέντρον Εκπαιδευτικών Στατιστικών (Documentation Centre)*» [Αλληλογραφία από 25 Φεβρουαρίου 1966 έως 9 Μαΐου 1966]. Υπήρξαν βεβαίως και οι περιπτώσεις στις οποίες οι εισηγήσεις δεν υιοθετήθηκαν, επειδή προσέκρουαν σε εθνικές ευαισθησίες. Κάτι τέτοιο συνέβη με την εισήγηση του εμπειρογνώμονα της UNESCO Biman Sen, το 1968, για χρήση της Αγγλικής ως γλώσσας διδασκαλίας στις Τεχνικές Σχολές (βλέπε Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981, p. 141-144). Σε γενικές γραμμές όμως οι εισηγήσεις γίνονταν αποδεκτές.

⁸³ *Φιλελεύθερος*, 2 Νοεμβρίου 1971

Από το 1968 εισήχθη στην Κύπρο επίσημα ο θεσμός των Εταιρικών Σχολείων UNESCO⁸⁴. Από τη σχολική χρονιά 1969-70 άρχισε τη λειτουργία του και ο Σύνδεσμος Εταιρικών Σχολείων Ουνέσκο Κύπρου, ο οποίος διεξήγε έκτοτε και ετήσιο συνέδριο⁸⁵. Σύμφωνα με τη Μ. Χατζηγεωργίου, αυτό δημιουργούσε στα ελληνοκυπριακά σχολεία που συμμετείχαν «*πυρήνες για τη διάδοση των σκοπών των Ηνωμένων Εθνών*»⁸⁶. Μέχρι το 1972 εντάχθηκαν στο θεσμό 6 Δημοτικά σχολεία, 7 Γυμνάσια και η ΠΑΚ. Η οργάνωση του θεσμού παρουσίαζε ελλείψεις κατά τα πρώτα χρόνια, όμως αναλήφθηκαν αρκετές πρωτοβουλίες στο πλαίσιο του⁸⁷.

Η προσπάθεια να διαδοθούν οι αρχές των Ηνωμένων Εθνών στη νεότερη γενιά της Κύπρου, είχε αρχίσει μερικά χρόνια ενωρίτερα, με την ίδρυση του Συνδέσμου Ηνωμένων Εθνών Κύπρου, το 1961. Από τους επτά στόχους που διακήρυσσε ο Σύνδεσμος ότι στόχευε να υπηρετήσει, προέτασσε εκείνον της διαπαιδαγώγησης της κυπριακής κοινωνίας στις αρχές του ΟΗΕ, με έμφαση στη νέα γενιά⁸⁸. Οι στόχοι του Συνδέσμου αποτελούσαν κοινούς στόχους όλων των αντίστοιχων συνδέσμων, στις 58 χώρες στις οποίες μέχρι εκείνη τη στιγμή είχαν ιδρυθεί. Γενικά, συνέτειναν στην προώθηση αυτού που αργότερα θα αποκληθεί «*Παιδαγωγική της Ειρήνης*». Βεβαίως, οι πολιτικές εξελίξεις που μεσολάβησαν στην Κύπρο δεν επέτρεψαν την επαρκή ανάπτυξη σχετικής κουλτούρας μέσα στο κυπριακό σχολείο. Η Σύσταση της UNESCO του 1974, η οποία θεωρείται ως το αποφασιστικό βήμα για τη διαμόρφωση της Παιδαγωγικής της Ειρήνης, δεν ήταν δυνατό να επηρεάσει την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, παρά μόνο κάποια χρόνια αργότερα⁸⁹.

⁸⁴ *Système UNESCO des Écoles Associées appliquant un programme d' éducation pour la paix et la compréhension Internationale*. Ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1953, με τη συμμετοχή αρχικά 15 χωρών και 33 σχολείων προερχόμενων απ' αυτές. Βασικός του στόχος ήταν η εφαρμογή δράσεων στα σχολεία Δημοτικής και Μέσης, οι οποίες να προάγουν τη διεθνή συνεργασία, την κατανόηση, την ειρήνη και να αναπτύσσουν συνείδηση παγκόσμιων πολιτών. Φιλοδοξία του προγράμματος ήταν η διαμόρφωση και των Αναλυτικών Προγραμμάτων των συνεργαζόμενων σχολείων, ώστε οι πιο πάνω στόχοι να προάγονται μέσα και από τα διδακτικά αντικείμενα. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα του μαθήματος της Ιστορίας στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό σύστημα δεν επηρεάστηκε επαρκώς από το θεσμό. Μπορεί να λεχθεί, όμως, ότι δεν ίσχυσε το ίδιο με μαθήματα όπως η Αγωγή του Πολίτη και η Γεωγραφία.

⁸⁵ Υπουργείο Παιδείας – Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης, *Λεύκωμα για τα είκοσι χρόνια των Εταιρικών Σχολείων Ουνέσκο (1970-1990)*, Λευκωσία 1992, σ. 9-13. Μετά το 1974 ο θεσμός των ετήσιων συνεδρίων διακόπηκε, μέχρι το 1982.

⁸⁶ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, σ. 98

⁸⁷ Παναγίδης, Α. «Τα εταιρικά σχολεία της ΟΥΝΕΣΚΟ», στο Χαμπάκης, Μ. [Επιμ.], *Μελέται καθηγητών*, Τεύχος Γ', Έκδοση Β' Γυμνασίου Μόρφου, Λευκωσία 1972, σ. 22-29

⁸⁸ *Ελευθερία*, 26 Οκτωβρίου 1961. Εκτενής παρουσίαση των διακηρύξεων του Συνδέσμου κατά τη διάρκεια συνέντευξης Τύπου, η οποία δόθηκε στις 19 Οκτωβρίου 1961 για να εξαγγελθεί η ίδρυσή του.

⁸⁹ Η Σύσταση αυτή (Recommendation), θεωρείται από τους μελετητές του έργου της UNESCO ως ο θεμέλιος λίθος για μια σειρά από δράσεις της – για τη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, αλλά και παρεμφερείς. Το τελικό κείμενο εγκρίθηκε στη Σύνοδο του Νοεμβρίου του 1974. Ήταν το προϊόν πολύμηνων ζυμώσεων στη βάση αρχών, εμπειριών και πολυετών δράσεων. Όμως, αυτές οι ζυμώσεις (1973-74) δεν ήταν δυνατό να επηρεάσουν σε αξιοσημείωτο βαθμό το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό σύστημα. Η ενδοστρέφεια που επέβαλε η κρίσιμη

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι υπήρξαν χρονικές νησίδες σημαντικής δραστηριοποίησης των εταιρικών σχολείων και των αντίστοιχων πυρήνων τους. Μια τέτοια περίοδος ήταν το 1969-1972. Ιδιαίτερα τη χρονιά 1969-70 αναπτύχθηκαν αξιόλογες δραστηριότητες. Με τον όμιλο του Παγκυπρίου Γυμνασίου σε πρωταγωνιστικό ρόλο, διενεργήθηκε έρανος υπέρ των σεισμοπλήκτων της Τουρκίας, διοργανώθηκε παγκύπριο συνέδριο των ομίλων UNESCO και καθιερώθηκαν ενδοσχολικές εκδηλώσεις για την UNESCO και τον ΟΗΕ⁹⁰. Συστάθηκε επίσης η «Παγκύπρια Ομοσπονδία Μαθητικών Ομίλων ΟΥΝΕΣΚΟ»⁹¹. Αυτή κυκλοφόρησε στις 31 Μαΐου 1970 το πρώτο τεύχος της εφημερίδας της, με την επωνυμία «*Ηχώ της ΟΥΝΕΣΚΟ*». Την ίδια χρονιά διοργάνωσε παγκύπριο διαγωνισμό με θέμα «Διεθνής κατανόηση και Παιδεία»⁹².

Σε επίπεδο Υπουργείου Παιδείας, έγιναν προσπάθειες να ενθαρρυνθούν οι διευθυντές των σχολείων να υλοποιήσουν δράσεις που υποδείκνυε η UNESCO και αναλήφθηκαν επιμέρους πρωτοβουλίες⁹³. Όμως, οι πρωτοβουλίες αυτές δεν αφέθηκαν από τα πολιτικά γεγονότα και τις εντάσεις να διεμβολίσουν ουσιαστικά το εκπαιδευτικό σώμα, ούτε και να επηρεάσουν ικανοποιητικά το Αναλυτικό και το παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα. Για τους ίδιους λόγους, κάτι ανάλογο συνέβη και με τη δράση του Συνδέσμου του ΟΗΕ: παρά το γεγονός ότι λειτουργούσε από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και παρά τις συνθήκες

εσωτερική κατάσταση και η κρίση στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας την περίοδο αυτή, ήταν το μεγαλύτερο εμπόδιο. Βλέπε και Χαραλάμπους, Γ.Β. *Ο εθνικός 'εαυτός' και ο εθνικός 'άλλος' στα ελληνοκυπριακά σχολικά βιβλία Ιστορίας της Μέσης εκπαίδευσης: Μια ερευνητική προσέγγιση υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 31-32.

⁹⁰ *Μαθητική Ηχώ* [«Η εφημερίς του Γυμνασίου Ακροπόλεως»], Έτος Α', Οκτώβριος 1970, αρ.1, σ. 4-5

⁹¹ *Φιλελεύθερος*, 12 Φεβρουαρίου 1970. Μερικές εβδομάδες αργότερα, σε συνέλευση του Συνδέσμου Η.Ε. Κύπρου, αποφασίστηκε να δημιουργηθούν Κέντρα Νέων που να προωθούν τους στόχους του ΟΗΕ. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η επιτροπή στην οποία ανατέθηκε η δημιουργία των Κέντρων αποτελούνταν από Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους (βλέπε *Φιλελεύθερος*, 3 Μαρτίου 1970).

⁹² Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1969-1970*, Λευκωσία 1970, σ. 22-23.

⁹³ Κ.Α. 251/1968/25Π/11-13 «*ΟΥΝΕΣΚΟ - Διδασκαλία του σκοπού των Ηνωμένων Εθνών στα σχολεία - Καλλιέργεια διαθέσεων ευνοϊκών δια την διεθνή κατανόησιν και την διατήρησιν της ειρήνης - 27. 4. 1971*». Περιλαμβάνει εισηγήσεις του επιθεωρητή Π. Περισιάνη για την προώθηση των στόχων των Η.Ε.. Πρόκειται για συμμόρφωση στις συστάσεις της ΟΥΝΕΣΚΟ (βλέπε Κ.Α. 251/1968/25Π/10 «*ΟΥΝΕΣΚΟ - Διδασκαλία του σκοπού των Ηνωμένων Εθνών στα σχολεία - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - Education for international understanding and peace, with special reference to moral and civic education - ED/MD/17 - Paris, 20 November 1970*»). Προτείνει διάφορες εμφάσεις στο πλαίσιο πολλών μαθημάτων (όχι μόνο των θεωρητικών) που να προάγουν τη συναίσθηση της ανάγκης για συνεργασία μεταξύ κρατών και λαών. Δίνει ιδιαίτερες οδηγίες στα Εταιρικά Σχολεία για επιπλέον δράσεις. Βλέπε επίσης Κ.Α. 251/1968/25Π/79-80 «*ΟΥΝΕΣΚΟ - Διδασκαλία του σκοπού των Ηνωμένων Εθνών στα σχολεία - Γενικών Διευθυντήν Υπουργείου Εξωτερικών - 30^η Απριλίου 1974*», για δράσεις που έγιναν στα Δημοτικά σχολεία προκειμένου να διαδοθούν οι στόχοι του ΟΗΕ: 1. Στην Πολιτική Αγωγή στη ΣΤ' Δημοτικού εντάχθηκε το αντικείμενο «*Ηνωμένα Έθνη*», με στόχο τη διδασκαλία των σκοπών και του έργου του ΟΗΕ. 2. Εντάχθηκαν ειδικές αναφορές στο πλαίσιο εορτασμών (μέρα ΟΗΕ 24 Οκτωβρίου, επέτειος της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 20 Δεκεμβρίου, εκδηλώσεις κατά του ρατσισμού, ημερίδες για τη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος). 3. Οργανώθηκαν επισκέψεις μελών της UNFICYP στα σχολεία, με ομιλίες και προβολή ταινιών για τον ΟΗΕ και την πατρίδα τους.

δεκτικότητας στην αξία της Διαπολιτισμικής Διάστασης που δημιουργούσε το ειδικό ενδιαφέρον του για την Εκπαίδευση⁹⁴.

Όμως, δε θα πρέπει να παραγνωριστούν οι επιδράσεις που άσκησαν στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση άλλες πρωτοβουλίες της UNESCO. Από το 1971, με πρώτη την έκθεση για την Εκπαίδευση Ενηλίκων, οι εκθέσεις που αποστέλλονταν από το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου ενσωματώνονταν επίσημα στο υλικό της UNESCO⁹⁵. Επίσης, η εισαγωγή δραστηριοτήτων στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, οι ημέρες ελευθέρων δραστηριοτήτων, τα μαθητικά συμβούλια και άλλοι θεσμοί στη Δευτεροβάθμια (βλέπε πιο κάτω), ενέπιπταν στο πρόγραμμα της UNESCO *Méthodes Actives*. Επομένως, η εισαγωγή ή/και εδραίωσή τους στα ελληνοκυπριακά σχολεία, δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης επηρέασε επίσης με ποικίλους τρόπους, ιδιαίτερα μετά το 1965. Η ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας της Κύπρου απελευθέρωσε τις δυνατότητες πυκνότερων και συστηματικότερων επαφών, αρχής γενομένης από τη συμμετοχή του ίδιου του υπουργού Παιδείας, για πρώτη φορά, στη σύνοδο υπουργών Παιδείας του ΣτΕ⁹⁶. Αυτή συνέπεσε τόσο με την πολιτική ανάγκη της Κυπριακής Κυβέρνησης για στενότερη διασύνδεση με διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς, όσο και με τη φάση εκτενούς δομικής συγκρότησης του ίδιου του Συμβουλίου της Ευρώπης⁹⁷. Το οργανωτικό και ουσιαστικό άνοιγμά του, ενθάρρυνε και διευκόλυνε την εμπλοκή των στελεχών του Υπουργείου σε επιτροπές ή εξειδικευμένα όργανά του ΣτΕ. Παράλληλα με τα πορίσματα και τις αποφάσεις των Συνόδων Υπουργών Παιδείας και των επιτροπών, το ΣτΕ παρείχε καθοδήγηση με κεντρικές συστάσεις και μέσω εμπειρογνομώνων που μετακαλούνταν στην Κύπρο για εξειδικευμένα ζητήματα⁹⁸.

Σε μικρότερο βαθμό, υπήρξε συνεργασία της Κύπρου με όργανα και θεσμούς της Βρετανικής Κοινοπολιτείας. Η συμμετοχή της Κύπρου στη Βρετανική Κοινοπολιτεία, δεν συνέβαλε ιδιαίτερα σε επίπεδο κεντρικών αποφάσεων της που να επηρεάσουν το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Περισσότερο βοήθησε στην επικοινωνία και

⁹⁴ Την αρχή της Διαπολιτισμικότητας στην Εκπαίδευση προωθούσε συστηματικά η UNESCO, με τη συνδρομή των ΗΠΑ. Βλέπε Μπαλασά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 17.

⁹⁵ Cyprus – National Commission for Unesco, *Reply to the questionnaire on adult education*, Nicosia 1971

⁹⁶ *Cyprus to-day*, Vol. III, No 5-6, Nicosia 1965, p. 5

⁹⁷ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, CME/ HF (71)/ 27, 1971, Fourth and Fifth Conferences (1964-1965), p. 32-49

⁹⁸ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, CME/ HF (71)/ 27, 1971 και *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδ. Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 30-31. Σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις, οι εμπειρογνώμονες του ΣτΕ T. Singleton, H.P. Muller και E. Luft μετακλήθηκαν στην Κύπρο και παρείχαν τεχνική βοήθεια στην Εκπαιδευτική Τηλεόραση, στην Εκπαίδευση Ενηλίκων και στα Εποπτικά Μέσα αντίστοιχα.

διασύνδεση της Κύπρου με τις άλλες χώρες μέλη – και ιδιαίτερα με τη Βρετανία. Οι ΗΠΑ επίσης άσκησαν επίδραση στη διαμόρφωση αντιλήψεων για την οργάνωση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η παραχώρηση υποτροφιών σε στελέχη του ΓΕΠ για γνωριμία με το Εκπαιδευτικό Σύστημα της χώρας⁹⁹. Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι, οι συζητήσεις για έναρξη διαδικασιών σύνδεσης της Κύπρου με την ΕΟΚ, ενίσχυαν περαιτέρω την προθυμία για υιοθέτηση στην Εκπαίδευση στοιχείων ή μοντέλων που προωθούνταν στις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης¹⁰⁰.

(β) Οι εκπρόσωποι της Κύπρου σε συνέδρια που διοργάνωναν οι πιο πάνω θεσμοί¹⁰¹. Αρχικά, η συμμετοχή δεν ήταν ιδιαίτερα πυκνή. Η αφοσίωση στο στόχο της «ελληνοποίησης» της Εκπαίδευσης, η οικονομική στενότητα και τα διοικητικά προβλήματα των πρώτων χρόνων, αποτελούσαν σοβαρά εμπόδια.

Παρόλα αυτά, οι έστω και περιορισμένες αριθμητικά συμμετοχές εκπροσώπων σε διεθνή ή περιφερειακά συνέδρια την περίοδο 1960-62, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη γονιμοποίηση επιδράσεων. Σε μια περίοδο οικοδόμησης του Εκπαιδευτικού Συστήματος, ήταν συνήθως τα ανώτατα στελέχη της Εκπαίδευσης που αποκόμιζαν αυτές τις εμπειρίες¹⁰².

⁹⁹ Κ.Α. Ε10/8/1 «Συνεδρία Στ' Επιτροπής Παιδείας – Δευτέρα, 31.10. 1960». Παραχωρήθηκε υποτροφία από την Αμερικανική Πρεσβεία «δι' εξαμήνον παραμονήν εν Αμερική προς μελέτην του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας δια το έτος 1961-2». Με εισήγηση Σπυριδάκι δίδεται στο στέλεχος του ΓΕΠ Σωτήρη Μιχαηλίδη. Επίσης: (α) Κ.Α. Ε10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΑ' - Δευτέρα, 23.1.1961», σ. 1, γίνεται λόγος για άλλες δυο εξαμήνες υποτροφίες από την πρεσβεία των ΗΠΑ, μια για δάσκαλο και μια για καθηγητή Μέσης, τους οποίους ήδη έχει επιλέξει η πρεσβεία. (β) Κ.Α. Ε10/15/198 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 44^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 8.3. 1963» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], παραχωρείται άδεια 75 ημερών στον Τμηματάρχη Μέσης και Ανωτέρας Εκπαιδεύσεως για μετάβαση στις ΗΠΑ – μετά από υποτροφία της αμερικανικής κυβέρνησης – «δια σπουδάς και παρατηρήσεις του εκεί υφισταμένου εκπαιδευτικού συστήματος».

¹⁰⁰ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων – Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 22ας Μαΐου 1969 (Αρ.35)», σ. 969-970

¹⁰¹ Κ.Α. Ε10/14/30-31 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 16 Ημερομηνίας 1.3.1962»: Οι πρώτες πράξεις επίσημης συμμετοχής εκπροσώπων της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης σε διεθνείς οργανισμούς που ασχολούνταν με την Εκπαίδευση και σε διεθνή εκπαιδευτικά συνέδρια, ήταν: (α) Ο διορισμός από την Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως της ΕΚΣΚ του Διευθυντή του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας Κλεάνθη Γεωργιάδη και του Διοικητικού Λειτουργού Πάνου Αδαμίδα ως εκπροσώπων της ΕΚΣΚ στην Κυπριακή Επιτροπή της UNESCO. (β) Η απόφαση της Επιτροπής όπως ο Τμηματάρχης Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως Αντρέας Κούρος συμμετάσχει «ως αντιπρόσωπος [της ΕΚΣΚ] εις το Συνέδριον καταπολεμίσσεως της αγραμματοσύνης, το οποίον θα συνέλθη [υπό την αιγίδα της UNESCO] τον προσεχή Σεπτέμβριον εις Ρώμην (Φ.2002/ 18-17)». Στην ίδια συνεδρία, η Επιτροπή αποφάσισε, σχετικά με το (α), να αποστείλει επιστολή διαμαρτυρίας προς το Υπουργικό Συμβούλιο, διότι αυτό «έθεσεν εις ίσην μοίραν την Ελληνικήν και την Τουρκικήν Κοινοτικήν Συνέλευσιν εις αντιπροσώπευσιν» και να ζητήσει αύξηση του αριθμού των Ελληνοκυπρίων αντιπροσώπων.

¹⁰² Σε πολλές περιπτώσεις ως εκπρόσωποι αποστέλλονταν απλοί εκπαιδευτικοί, οι οποίοι όμως στη συνέχεια – μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1960 – καθιερώθηκαν ως επιφανείς διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής ή επιστήμονες με διεθνή αναγνώριση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Κώστα Κύρρη, καθηγητή στο Παγκύπριο Γυμνάσιο: Εξασφάλισε από την ΕΚΣΚ επιστολή με την οποία να μπορεί να εμφανίζεται στις επαφές του στην Ευρώπη με επιστήμονες και εκπαιδευτικά ιδρύματα, ως εκπρόσωπος του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών (πριν ακόμη αυτό δομηθεί και λειτουργήσει πραγματικά). Βλέπε Κ.Α. Ε10/14/90 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 35^η 24.5.1962». Τις εμπειρίες και γνώσεις που απέκτησε στις επαφές του αυτές, διοχέτευσε στη

Ο δε ενθουσιασμός τους για τα επιτεύγματα των ανεπτυγμένων χωρών, ενίσχυε την προθυμία για εκσυγχρονισμό και «δάνεια»¹⁰³.

Τη σταδιακή πύκνωση των συμμετοχών σε τέτοια συνέδρια, κατά την περίοδο 1962-1965, ομολογεί ο ίδιος ο Κ. Σπυριδάκης σε απολογισμό του έργου της ΕΚΣΚ. Κάνει λόγο περί «πλείστων ανωτέρων υπαλλήλων του γραφείου παιδείας μετασχόντων διεθνών συνεδρίων της ΟΥΝΕΣΚΟ ή και του Συμβουλίου Ευρώπης»¹⁰⁴. Όσοι, μάλιστα, συμμετείχαν σε αυτά τα συνέδρια, με ρητή εντολή του ΓΕΠ και της ΕΚΣΚ είχαν την υποχρέωση να συντάσσουν εμπειριστατωμένες εκθέσεις, αμέσως μετά την επιστροφή τους. Σ' αυτές παρουσίαζαν τους προβληματισμούς που αναπτύσσονταν στα συνέδρια και τις αποφάσεις που λαμβάνονταν, και έκαναν εισηγήσεις για προώθησή τους στην Κύπρο¹⁰⁵. Οι εκθέσεις δημοσιεύονταν συνήθως σε περισσότερα του ενός έντυπα που απευθύνονταν σε εκπαιδευτικούς. Έτσι, γίνονταν κτήμα σημαντικού αριθμού λειτουργών της Εκπαίδευσης.

Το 1965 ξεκίνησε μια περίοδος περαιτέρω πύκνωσης των εκπροσωπήσεων σε διεθνή συνέδρια¹⁰⁶. Ο βασικότερος λόγος ήταν η ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας και οι δυνατότητες που αυτό το γεγονός απέλευθέρωσε¹⁰⁷.

Ειδικότερα για την UNESCO, παρά το γεγονός ότι δεν έλειψαν οι αρρυθμίες λόγω της πρωτοκαθεδρίας άλλων υπουργείων¹⁰⁸, οι συμμετοχές σταδιακά συστηματοποιήθηκαν, χάρη

συνέχεια στην Κύπρο – τόσο άμεσα στην Εκπαίδευση, όσο και έμμεσα δια του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, του οποίου έγινε στη συνέχεια επιφανές στέλεχος και ερευνητής.

¹⁰³ [Οργανωτική Επιτροπή] *Αφιέρωμα εις Κλ. Π. Γεωργιάδη*, Λευκωσία 1971, σ. 215-221: Σε κείμενό του, ο Κλεάνθης Γεωργιάδης εκφράζει εν εκτάσει το θαυμασμό του για τα – τεχνολογικά και εκπαιδευτικά – επιτεύγματα των ΗΠΑ, την εκτίμησή του για το δημοκρατικό τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται εκεί τα όποια εκπαιδευτικά προβλήματα και τη συστηματικότητα στην επίλυση οικονομικών και διοικητικών ζητημάτων της Εκπαίδευσης (σ. 217). Τις εμπειρίες αυτές αποκόμισε από πολυήμερο διεθνές εκπαιδευτικό συνέδριο στη Χονολουλού, όπου μετέβη με πρόσκληση της Κυβέρνησης των ΗΠΑ, στις 12 Ιουνίου 1960. Τις εμπειρίες του και την ανάγκη να διδαχθεί η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση από τα επιτεύγματα των ανεπτυγμένων χωρών, διέχεε στον εκπαιδευτικό κόσμο και στο κοινό της Κύπρου για μήνες μετά (μέσω κειμένων, ομιλιών, συναντήσεων και εκπομπών στο ραδιόφωνο του ΡΙΚ).

¹⁰⁴ *Δελτίον Τμήματος Πνευματικής-Πολιτιστικής Αναπτύξεως*, Τόμος Α', Τεύχος 4, Λευκωσία 1964, σ. 10

¹⁰⁵ Κ.Α. Ε10/14/146-148 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 7^η Ημερομηνίας 6. 9. 1962*» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. Με δική του επιμονή, η τακτική αυτή θα συνεχιστεί και από το Υπουργείο Παιδείας. Σε ένα από τα πρώτα του εσωτερικά σημειώματα, υπογραμμίζει την ανάγκη συνέχισης της σύνταξης τέτοιων εκθέσεων. Βλέπε Κ.Α. Ε14/33/89 «*Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Σημείωμα Υπουργού – 23. 9.1965*».

¹⁰⁶ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτη Στ' – ΙΔ'

¹⁰⁷ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, όπ.π., σ.31-34. Η συγγραφέας υπογραμμίζει ιδιαίτερα (σ. 31) ότι «η άρση όλων των νομοτυπικών κωλυμάτων από το 1965 κ.εξ. κατέστησε την εκπαίδευση αναπόσπαστο τμήμα της όλης αναπτυξιακής πολιτικής...». Κατά συνέπεια, ήταν εφικτός σε μεγαλύτερο βαθμό πλέον ένας εξωστρεφής προσανατολισμός των στελεχών του Υπουργείου, παρά τα γραφειοκρατικά εμπόδια που δημιουργούνταν παράλληλα.

¹⁰⁸ Κ.Α. Ε14/125/1-33 «*ΟΥΝΕΣΚΟ*» [Αλληλογραφία μεταξύ υπουργείων και έγγραφα Ουνέσκο από 23 Απριλίου έως 13 Ιουλίου 1965]: Σε πρόσκληση η Κύπρος (Υ.Π.) να συμμετάσχει στο 28^ο Διεθνές Συνέδριο της UNESCO για τη Δημόσια Εκπαίδευση, η αρχική αντίδραση του Διευθυντή Εκπαίδευσης Κλ. Γεωργιάδη δεν είναι θετική (βλ. χειρόγραφη σημείωση Πισσά με ένδειξη 4.5.1965, στο έγγραφο 4). Μετά από παρέμβαση του Κ. Σπυριδάκη – ο οποίος φαίνεται να αντιλαμβανόταν τη σημασία της συμμετοχής – προτάθηκε να εκπροσωπηθεί το Υ.Π. από το

και στο διορισμό ειδικού αντιπροσώπου της Κύπρου στην έδρα του οργανισμού¹⁰⁹. Τα στελέχη του Υπουργείου που συμμετείχαν ενεργά σε αυτά τα συνέδρια, δεν επηρέαζαν μόνο μέσω της ενσωμάτωσης αποφάσεων και τάσεων στην πολιτική του Υπουργείου, αλλά και μέσω της αναλυτικής κοινοποίησης των εμπειριών τους στους εκπαιδευτικούς. Η περιοδική έκδοση «Κυπριακή Εκπαίδευσις»¹¹⁰, ενσωμάτωνε σε ειδικές σελίδες της πολλές μεταφρασμένες περιλήψεις πορισμάτων των διεθνών ή περιφερειακών συνδιασκέψεων, μετέφερε το κλίμα και τις τάσεις που διαπιστώνονταν και δημοσίευε εκπαιδευτικά ή παρεμφερή νέα από όλο τον κόσμο, από μεταφράσεις εντύπων της UNESCO και του ΣτΕ¹¹¹. Μερικές φορές, μέσα από την αλληλοαναίρεση των κειμένων που δημοσίευε, η έκδοση αυτή αντικατόπτριζε και τις αντιφάσεις μεταξύ του εθνοκεντρικού προσανατολισμού και της επιθυμίας για άνοιγμα στον κόσμο και εκσυγχρονισμό¹¹².

Επίσης, η άμιλλα μεταξύ όσων εκπροσωπούσαν τον εκπαιδευτικό και επιστημονικό κόσμο στα διεθνή συνέδρια, συνέβαλλε θετικά στη δημοσίευση εκτενών αποσπασμάτων από τη θεματολογία τους και τους προβληματισμούς που αναπτύσσονταν¹¹³.

Εκτός από τα εξειδικευμένα ζητήματα τα οποία κάλυπταν ανώτερα και αρμόδια στελέχη του Υπουργείου, ο ίδιος ο Υπουργός συμμετείχε σε συνόδους υπουργών Παιδείας του ΣτΕ, ή σε συνέδρια της UNESCO¹¹⁴. Η σημασία που αποδιδόταν σε τέτοιες συμμετοχές αντικατοπτριζόταν στη δημοσιότητα, στις συνεντεύξεις Τύπου, στην εφαρμογή προγραμμάτων, ακόμη και στην υιοθέτηση της σχετικής ορολογίας, κατά την περίοδο που ακολουθούσε κάθε φορά τη συμμετοχή¹¹⁵. Η διασύνδεση αυτών των συμμετοχών με τις

Διευθυντή Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως Α. Χριστοδουλίδη. Τελικά, η συμμετοχή ναυάγησε, μετά από ένσταση του Γ.Δ. του Υπουργείου Οικονομικών, εφόσον η Κυπριακή Δημοκρατία θα έπρεπε να καλύψει τα έξοδα μετάβασης και διαμονής του εκπροσώπου (βλέπε έγγραφο 33).

¹⁰⁹ Κ.Α. Ε14/125/38 «ΟΥΝΕΣΚΟ – Αντίγραφο από τα Πρακτικά της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 4.1.1966». Με την απόφαση αριθμός 5291, το Υπουργικό Συμβούλιο διορίζει «τον κ. Αναστάσιο Λεβέντη ως Ειδικόν Αντιπρόσωπον (Special Envoy) της Κύπρου εις την Ουνέσκο εν Παρισίοις, με βαθμόν Πρέσβευος».

¹¹⁰ Βλέπε πιο κάτω, στις σημειώσεις.

¹¹¹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτη Η' – ΙΔ'. Είναι ενδιαφέρουσα η σταθερά αυξητική τάση στα θέματα που καλύπτονταν και στην έκταση σε σελίδες που αφιερώνονταν, από τεύχος σε τεύχος.

¹¹² Συχνά είχαμε δημοσίευση, στο ίδιο τεύχος, κειμένων κατά των «μοντερνιζόντων» στην εκπαίδευση και μεταφρασμένων κειμένων ξένων επιστημόνων για τις σύγχρονες τάσεις. Βλέπε π.χ. κείμενα Κ.Β. Χωρέμη και L.A. Reid στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 8, Φεβρουάριος 1961, σ. 107-124.

¹¹³ *Χαραυγή*, 12 Σεπτεμβρίου 1965, 9 Οκτωβρίου 1965, 11 Νοεμβρίου 1965. Σε τρία διαφορετικά ρεπορτάζ για το ίδιο συνέδριο, που διεξήχθη στη Βιέννη, η εφημερίδα παραθέτει πληροφορίες για τα διαδραματισθέντα και τις αποφάσεις σε αυτό, με πηγή της κάθε φορά και έναν από τους τρεις Ελληνοκύπριους εκπροσώπους (Βάσος Καραγιώργης, Κώστας Κύρρης, Θεόδωρος Παπαδόπουλος). Σε κάθε ρεπορτάζ γινόταν αναφορά μόνο σε έναν εκπρόσωπο και εκθειαζόταν ο πρωταγωνιστικός του ρόλος.

¹¹⁴ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 3-7

¹¹⁵ Ενδεικτικά: Σε συνέντευξη Τύπου που παραχώρησε το Μάρτιο του 1966, ο Υπουργός Παιδείας Κ. Σπυριδάκης, μίλησε για την ανάγκη «ισορροπίας» ανάμεσα στην προσήλωση στην ελληνικότητα της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης και στην υιοθέτηση των επιστημονικών επιτευγμάτων των ανεπτυγμένων χωρών. Βλέπε εφημερίδα «*Ελευθερία*», 17 Μαρτίου 1966.

πολιτικές εξελίξεις, αντικατοπτριζόταν ιδιαίτερα στις πολυήμερες απουσίες από την Κύπρο του ίδιου του Υπουργού Παιδείας και του Διευθυντή Εκπαίδευσης. Κάτι που γινόταν κυρίως όποτε κρινόταν ότι, η ανάγκη ενδυνάμωσης των διεθνών ερεισμάτων της Κυπριακής Δημοκρατίας, επέβαλλε εμπλοκή όλων των τομέων πολιτικής. Η στόχευση ήταν συνήθως έκδηλη, προς την κατεύθυνση συγκεκριμένων διεθνών οργανισμών, χωρών ή ομάδων χωρών¹¹⁶. Ανεξαρτήτως των λόγων που υποκινούσαν τον Κ. Σπυριδάκι να προτάσσει τη συμμετοχή του σε διεθνή συνέδρια και την επαφή του με ομολόγους, η πρόταξη αυτή ήταν προφανής, ακόμη και σε περιόδους κατά τις οποίες στο εσωτερικό διαδραματιζόνταν κρίσιμα γεγονότα που αφορούσαν την Εκπαίδευση¹¹⁷.

(γ) Τα έντυπα. Οι κυριότεροι μοχλοί διασποράς νέων εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών προσεγγίσεων προς το σώμα των ελληνοκυπρίων εκπαιδευτικών, υπήρξαν τρεις περιοδικές εκδόσεις, οι οποίες κάλυπταν χρονικά σχεδόν ολόκληρη την περίοδο 1959 – 1974. Αυτές ήταν η «Κυπριακή Εκπαίδευσις»¹¹⁸, το «Δελτίον της ΟΕΛΜΕΚ»¹¹⁹ και το «Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου»¹²⁰. Το αγγλόγλωσσο «Cyprus To-day» φιλοξενούσε κατά

¹¹⁶ *Χαραυγή*, 7, 9 και 25 Οκτωβρίου 1965. Λίγους μήνες μετά την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας (σε μια περίοδο έντονων διαβουλεύσεων και πιέσεων προς το Μακάριο για επίλυση του Κυπριακού στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ, που τον ώθησε στην αναζήτηση ερεισμάτων στην Ευρώπη και κυρίως στην ΕΣΣΔ), ο Υπουργός Παιδείας Κ. Σπυριδάκις και ο Διευθυντής Εκπαίδευσης Κλ. Γεωργιάδης, απουσίασαν από την Κύπρο για σχεδόν ένα μήνα: Συμμετείχαν στη σύνοδο Υπουργών Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Βιέννη (12-14 Οκτωβρίου) – όπου παράλληλα πραγματοποιήθηκε συνέδριο των Ανώτερων Λειτουργιών Εκπαίδευσης (11-15 Οκτωβρίου) – για να μεταβούν στη συνέχεια απευθείας στη Μόσχα, για πολυήμερη επίσκεψη. Σύμφωνα με την επίσημη πρόσκληση του Υπουργείου Παιδείας της ΕΣΣΔ, μετέβησαν εκεί για να επισκεφθούν εκπαιδευτικά ιδρύματα.

¹¹⁷ *Φιλελεύθερος*, 10 Σεπτεμβρίου 1967. Ο Κ. Σπυριδάκις μετέβη στο Στρασβούργο για να συμμετάσχει στην πολυήμερη Σύνοδο των Υπουργών Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης, μέσα σε κρίσιμες συνθήκες για τις σχέσεις Υπουργείου και εκπαιδευτικών οργανώσεων. Στη Σύνοδο, όπως μετέδωσε ο παράνομος Τουρκοκυπριακός ραδιοσταθμός Bayrak στις 14 Σεπτεμβρίου 1967, αντιμετώπισε την αμφισβήτηση του Υπουργού Παιδείας της Τουρκίας (βλέπε *Φιλελεύθερος*, 15 Σεπτεμβρίου 1967).

¹¹⁸ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*: Εκδιδόταν από το 1959 μέχρι το 1974, από το Γραφείο Ελληνικής Παιδείας αρχικά και στη συνέχεια από το Υπουργείο Παιδείας. Εκδίδονταν 5 τεύχη το χρόνο, σταδιακά όμως – και ιδιαίτερα μετά το 1965 – ο αριθμός των τευχών περιορίστηκε και αυξήθηκε κατά πολύ ο αριθμός σελίδων κάθε τεύχους. Απηχούσε τις επίσημες θέσεις του Υπουργείου Παιδείας, φιλοξενώντας και προτάσσοντας κείμενα των υπουργών Δρα Κωνσταντίνου Σπυριδάκι και Φρίξου Πετρίδη, καθώς και ανώτερων στελεχών του Υπουργείου, όπως ο Κλεάνθης Γεωργιάδης και τμηματάρχες. Παράλληλα, όμως, φιλοξενούσε αξιολογες μελέτες ή διαλέξεις στελεχών ή εκπαιδευτικών, οι οποίες κατά κανόνα εισήγαγαν νέα στοιχεία, αντιλήψεις και προβληματισμούς της σύγχρονης Εκπαιδευτικής Πολιτικής, όπως αυτή διαμορφωνόταν στις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες. Οι συγγραφείς μετέφεραν εμπειρίες από τη μετεκπαίδευσή τους σ' αυτές τις χώρες ή τη συμμετοχή τους σε συνέδρια. Ιδιαίτερα μετά το 1965, παρατηρείται ετοιμότητα να δημοσιεύονται κείμενα τα οποία εμμέσως αμφισβητούν την επίσημη Εκπαιδευτική Πολιτική, εισάγοντας σχετικά τολμηρές θέσεις και απόψεις. Σημαντικό τμήμα – σταδιακά διευρυνόμενο μάλιστα – της περιοδικής αυτής έκδοσης, καταλάμβαναν τα «Εκπαιδευτικά Νέα» από άλλες χώρες (με πηγές το διεθνή Τύπο και έντυπα διεθνών οργανισμών), ή περιλήψεις εκθέσεων για διεθνή συνέδρια.

¹¹⁹ *Δελτίον της ΟΕΛΜΕΚ*: Προφανώς κατά απομίμηση του *Δελτίου* που εξέδιδε η ΟΛΜΕ. Παρά το γεγονός ότι το *Δελτίον της ΟΕΛΜΕΚ* εκδιδόταν – από το 1959 – μια μόλις φορά το χρόνο, ήταν πολυσέλιδο και, παράλληλα με τις επίσημες θέσεις της οργάνωσης των εκπαιδευτικών Μέσης, περιείχε πολλές αξιολογες εισηγήσεις και προτάσεις από μέλη της, υπό μορφή μελετών, ή μικρών ερευνών. Αυτές μάλιστα καταλάμβαναν συνήθως την πλειονότητα των σελίδων. Μέσω αυτών προωθούνταν νέες προσεγγίσεις στη μεθοδολογία, τη διδακτική, τα νέα αντικείμενα και τη γενικότερη οργάνωση της Εκπαίδευσης. Κατά κανόνα απηχούσαν τη σύγχρονη για την εποχή βιβλιογραφία και έρευνα. Συχνά φιλοξενούνταν αξιολογες διαλέξεις ή ομιλίες του υπουργού και στελεχών του Υπουργείου Παιδείας, που κινούνταν σε καινοτόμες κατευθύνσεις.

¹²⁰ *Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου*: Εκδιδόταν από το 1962 (και συνέχισε να εκδίδεται και μετά

κανόνα κείμενα (μεταφρασμένα στα Αγγλικά), που δημοσιεύονταν και στην «Κυπριακή Εκπαίδευση». Ακολουθούσε πολιτική προβολής της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης προς το εξωτερικό, με τις ανάλογες εστιάσεις. Παράλληλα, δεν μπορεί να αγνοηθεί ο σημαντικός ρόλος που διαδραμάτιζε η – περιορισμένη έστω – κυκλοφορία περιοδικών εκδόσεων διαφόρων εκπαιδευτικών ή συναφών φορέων από την Ελλάδα¹²¹. Το ίδιο θα μπορούσε να λεχθεί και για την έκδοση στην Κύπρο άλλων εντύπων, πολιτιστικού ή καλλιτεχνικού χαρακτήρα. Από την κατηγορία των τελευταίων, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν περιοδικές εκδόσεις φιλολογικού-λογοτεχνικού, θεατρικού ή ευρύτερου πολιτιστικού περιεχομένου. Σε αυτές εμπλέκονταν με διάφορους τρόπους και άνθρωποι της Εκπαίδευσης, ενώ συχνά αυτά τα έντυπα δημοσίευαν σημειώματα ή αφιερώματα στην Εκπαίδευση¹²².

(δ) Οι απόφοιτοι ξένων πανεπιστημίων και οι εκπαιδευτικοί που μετέβαιναν για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό. Πριν ακόμη την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, το Μεταβατικό Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο προώθησε την «ελληνοποίηση» του χώρου της Δημόσιας Εκπαίδευσης. Με αποφάσεις του προέκρινε ως διορίσιμους σχεδόν αποκλειστικά τους αποφοίτους ελληνικών πανεπιστημίων, παιδαγωγικών ακαδημιών της Ελλάδας και της ΠΑΚ¹²³. Έτσι, παρά τον τριπλασιασμό μέσα σε μια δεκαετία όσων μετέβαιναν για σπουδές στη Βρετανία, στις ΗΠΑ ή σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες¹²⁴, πολύ λίγοι από τους αποφοίτους αυτούς προσανατολίζονταν προς την Εκπαίδευση. Ωστόσο, στο χώρο της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, καθώς και στους κλάδους Οικονομικών και Εμπορικών στα Γυμνάσια, παρέμειναν ανοιχτές οι πόρτες για αποφοίτους πανεπιστημίων δυτικών χωρών¹²⁵. Οι θέσεις που δυνάμει μπορούσαν

το 1974), σε δύο τεύχη κάθε χρόνο. Ο Όμιλος – που είχε συσταθεί το 1960 με ενθάρρυνση του Δρα Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, ο οποίος ήταν και επίτιμος πρόεδρος του – λειτουργούσε κατά κάποιον τρόπο ως υποκατάστατο ενός Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου ιδρύθηκε το 1972, και άρχισε να λειτουργεί παραγωγικά μετά το 1974). Εξ ορισμού, επομένως, το Δελτίο του ΟΠΕ Κύπρου αποτελούσε αγωγό σύγχρονων παιδαγωγικών προσεγγίσεων από το διεθνή χώρο. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που φιλοξενούσε σχεδόν αποκλειστικά σχετικές μελέτες και έρευνες των τότε – ή μετέπειτα – διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, απαύγασμα κατά κανόνα των αντίστοιχων μεταπτυχιακών ερευνών τους σε χώρες της Ευρώπης ή στις ΗΠΑ. Παράλληλα, όμως, με τις άλλες λειτουργίες του, παρουσίαζε την ιδιομορφία να σταθεροποιεί και να παγιώνει τις εθνικοπολιτικές ερμηνείες για το παρελθόν, το παρόν και τη μελλοντική αποστολή της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης. Εμφανιζόταν να υπηρετεί την εθνική αφήγηση σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι τα δυο προηγούμενα έντυπα – ενδεχομένως λόγω και της ομάδας συγγραφέων που κατά κανόνα φιλοξενούσε. Αυτό γινόταν με επιμέρους κείμενα σε κάθε τεύχος, αλλά και με ειδικά αφιερώματα – με χαρακτηριστικότερα το αφιερώματα στην Ιστορία της Κυπριακής Εκπαίδευσης (*Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου*, Έτος Α', Τεύχος 1 και Τεύχος 2, 1962, Έτος Ε', Τεύχος 9-10, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1966 και Έτος Στ', Τεύχος 11-12, 1967).

¹²¹ Όπως για παράδειγμα το *Δελτίον του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου* της Ελλάδας.

¹²² «Κυπριακός Λόγος», «Επιθεώρησης Λόγου και Τέχνης», «Κυπριακά Χρονικά», «Πνευματική Κύπρος» και άλλα. Επίσης, επετηρίδες, λευκώματα, αφιερώματα των εφημερίδων της εποχής.

¹²³ *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960*, Λευκωσία [1960], σ. 6

¹²⁴ *Ελευθερία*, 20 Φεβρουαρίου 1971. Βλέπε και το κεφάλαιο 6 «Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο».

¹²⁵ Κ.Α. Ε10/3/18-22 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» (Τρίτη

να καταλάβουν αυτοί οι απόφοιτοι, μαζί με τις αντίστοιχες θέσεις στην ιδιωτική Εκπαίδευση, ξεπερνούσαν το 20% του συνόλου των θέσεων στη Μέση, στις αρχές της δεκαετίας του 1970¹²⁶. Στη Δημοτική Εκπαίδευση η κατάσταση ήταν πλήρως ανελαστική: Αποκλειστικά και μόνον απόφοιτοι της ΠΑΚ και των ΠΑ Ελλάδας διορίζονταν ως δάσκαλοι. Άνοιγμα στην πρόσληψη αποφοίτων παιδαγωγικών σχολών από άλλες χώρες, θα υπάρξει πολύ μετά το 1974.

Ειδική αναφορά θα πρέπει να γίνει στο γεγονός ότι, μετά τα γεγονότα του 1963-64, παρουσίασαν σημαντική αύξηση οι παραχωρούμενες από την κυβέρνηση των ΗΠΑ και «υπό διαφόρων μη κυβερνητικών ιδρυμάτων» υποτροφίες για σπουδές στις Ηνωμένες Πολιτείες¹²⁷. Στην εισαγωγή όμως σύγχρονων αντιλήψεων και τάσεων στην Εκπαίδευση, σημαντικότερη ήταν η συμβολή εκπαιδευτικών που μετέβαιναν στο εξωτερικό για μεταπτυχιακές σπουδές. Αυτό γιατί: (1) Κατά κανόνα βρισκόντουσαν ήδη μέσα στο σώμα της Εκπαίδευσης και με την επιστροφή τους μπορούσαν να εφαρμόσουν στη διδακτική πράξη τα γνωσιολογικά τους αποκτήματα. (2) Τα μεταπτυχιακά τους εφόδια τους επέτρεπαν τη γρήγορη ανέλιξη σε νευραλγικές θέσεις στο Υπουργείο Παιδείας. Με αυτό τον τρόπο λειτουργούσαν αποτελεσματικότερα ως πολλαπλασιαστές, αλλά και επηρέαζαν κατά το δυνατόν τη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Πριν ακόμη την Ανεξαρτησία, η Ελληνική Κυβέρνηση ανταποκρίθηκε το 1955 σε αίτημα του Εθναρχικού Συμβουλίου της Κύπρου και θεσμοθέτησε την παραχώρηση υποτροφιών σε Κύπριους αποφοίτους ελληνικών πανεπιστημίων, για μεταπτυχιακές σπουδές στη Δυτική Ευρώπη ή στις ΗΠΑ¹²⁸.

Ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και άλλες πηγές τέτοιων υποτροφιών, οι οποίες συνδέονταν με τις προσπάθειες διαφόρων κρατών ή κρατικών φορέων να οικοδομήσουν σχέσεις με το νεοσύστατο κράτος¹²⁹: Το British Council, το Fulbright¹³⁰, η Γαλλική Κυβέρνηση, η Βρετανική Κοινοπολιτεία¹³¹, η Κυβέρνηση

Σύνοδος): Αποφασίζεται οι κάτοχοι BA και Bsc να διορίζονται ως καθηγητές Β΄ τάξεως, ενώ δημιουργείται και Γ΄ τάξη «Τεχνολόγων καθηγητών των Τεχνικών Σχολών».

¹²⁶ Έμμεση συναγωγή από στοιχεία που παρατίθενται στο Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, σ. 12.

¹²⁷ *Χαραυγή*, 3 Οκτωβρίου 1965. Παραχώρηση 15 υποτροφιών μόνο για το 1965-66.

¹²⁸ Persianis P., *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia 1978, p. 46-7

¹²⁹ Κ.Α. Ε10/14/54 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 23^η Ημερομηνίας 5.4.1962». Η δραστηριότητα των Μορφωτικών Τμημάτων ξένων διπλωματικών αποστολών στην Κύπρο ήταν ιδιαίτερα έντονη την περίοδο 1961-62. Γι' αυτό το λόγο, η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως – το κατεξοχήν όργανο της ΕΚΣΚ με διοικητικές εξουσίες – διόρισε δύο στελέχη της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης ως εκπροσώπους της έναντι των τμημάτων αυτών, επιφορτίζοντάς τα επιπλέον με την παρακολούθηση της δράσης τους και τη σχετική ενδελεχή ενημέρωση της Επιτροπής.

¹³⁰ *Ελευθερία*, 10 Φεβρουαρίου 1962: Εκτός από τις υποτροφίες που παρείχε το ίδρυμα αυτό, παραχωρούνταν επιπρόσθετες από την κυβέρνηση των ΗΠΑ, των οποίων το γενικότερο ενδιαφέρον για τη στήριξη των προσπαθειών ανάπτυξης της Κύπρου ήταν ιδιαίτερα έντονο κατά την περίοδο 1960-63 – και προσωπικό από τον

του Ισραήλ¹³² και άλλες κυβερνήσεις χωρών της περιοχής¹³³. Υποτροφίες παραχωρούνταν επίσης από την ΕΚΣΚ και το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου, καθώς και από άλλους φορείς (Πανεπιστήμιο Βηρυτού, Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας κ.α.)¹³⁴. Η ΕΚΣΚ επιδίωκε να

Πρόεδρο Κένεντι. Οι ΗΠΑ χρηματοδότησαν την περίοδο αυτή αρκετά έργα ανάπτυξης στην Κύπρο.

¹³¹ Κ.Α. Ε10/6 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής και Διοικήσεως και Νομοπαρασκευαστικής – Συνεδριάσις 65 – Ημερομηνία 27.4. 1961», σ.1. Σημαντικός αριθμός υποτροφιών για εκπαιδευτικούς – κυρίως για μεταπτυχιακές σπουδές – παραχωρούνταν από προγράμματα της Κοινοπολιτείας στην Κύπρο κυρίως μετά το 1966 (με προπαρασκευαστικές διαδικασίες γι' αυτές τις υποτροφίες από το 1964). Επρόκειτο κυρίως για σπουδές στη Βρετανία στο πλαίσιο του προγράμματος Commonwealth Teacher Training bursary Scheme, αλλά και για υποτροφίες που πρόσφεραν άλλες χώρες της Κοινοπολιτείας, όπως ο Καναδάς, η Νέα Ζηλανδία κ.ά. Βλέπε Κ.Α. Ε14/169/1-51 «Υποτροφία Κοινοπολιτείας» [30 Ιουλίου 1965 έως 9 Νοεμβρίου 1965] και Κ.Α. Ε14/169/52 «Υποτροφία Κοινοπολιτείας – Επιτροπή Επιλογής Υποτρόφων – 18^η Νοεμβρίου, 1965». Από αυτά τα προγράμματα επωφελήθηκε σημαντικός αριθμός εκπαιδευτικών. Πολλοί από αυτούς, μετά τις μεταπτυχιακές τους σπουδές ανελήχθησαν σε σύντομο χρονικό διάστημα υπηρεσιακά και αποτέλεσαν τον κορμό της εκπαιδευτικής διανόησης των επόμενων δεκαετιών – όπως οι Π. Περσιάνης, Κ. Κολώτας και άλλοι.

¹³² Πέραν της παραχώρησης υποτροφιών, ιδιαίτερα την περίοδο 1960-1963, η κυβέρνηση του Ισραήλ απήλυθε συχνά προσκλήσεις σε παράγοντες της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής της Κύπρου για επισκέψεις στη χώρα, για σκοπούς απόκτησης τεχνογνωσίας. Τέτοιες προσκλήσεις αφορούσαν κυρίως στους τομείς της οργάνωσης συνεταιρισμών και κοινοτήτων [βλέπε Κ.Α. Ε10/14/61-64 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Συνεργατισμού και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 26^η Ημερομηνίας 12.4.1962» και Κ.Α. Ε10/14/32-34 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 17 Ημερομηνίας 5.3.1962», της οργάνωσης της αγροτικής παραγωγής [βλέπε Κ.Α. Ε10/14/11 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Συνεργατισμού και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 7 Ημερομηνίας 23.1.1962», καθώς και της δομής και λειτουργίας ειδικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων – όπως οι γεωργικές σχολές και οι τεχνικές σχολές [βλέπε Κ.Α. Ε10/14/75 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 29^η Ημερομηνίας 3.5.1962»]. Το ενδιαφέρον της κυβέρνησης του Ισραήλ να μεταφέρει στην Κύπρο την τεχνογνωσία που διέθετε σε αυτούς τους τομείς, μειώθηκε μετά τα γεγονότα του 1964 – χωρίς όμως να υποχωρήσει εντελώς.

¹³³ Η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως της ΕΚΣΚ υπό τον Κ. Σπυριδάκι – σε συνεργασία με την Επιτροπή Παιδείας – είχε τον τελικό λόγο για τα πρόσωπα στα οποία παραχωρούνταν αυτές οι υποτροφίες. Κατά κανόνα επρόκειτο για υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές στην Εκπαίδευση. Σε συνεδρίες της κατά το 1962, μέσα σε διάστημα μερικών μόλις μηνών, η εν λόγω Επιτροπή πήρε αρκετές αποφάσεις για την κατανομή τέτοιων υποτροφιών: (α) Κ.Α. Ε10/14/1-2 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 1 Ημερομηνίας 4.1.1962», για την κατανομή υποτροφιών που παραχώρησε το British Council. (β) Κ.Α. Ε10/14/10 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 6 Ημερομηνίας 22.1.1962», για την κατανομή τριών υποτροφιών από τη Βρετανική Κοινοπολιτεία. (γ) Κ.Α. Ε10/14/11 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Συνεργατισμού και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 7 Ημερομηνίας 23.1.1962», για τη διαδικασία επιλογής υποτρόφων για μεταπτυχιακές σπουδές στο Ισραήλ. (δ) Κ.Α. Ε10/14/12-13 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 8 Ημερομηνίας 25.1.1962», για την κατανομή υποτροφιών που παραχώρησε η Κυβέρνηση της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας και τον έλεγχο της διαδικασίας επιλογής. Στην ίδια συνεδρία αποφασίζεται αποδοχή πρότασης της Γαλλικής Κυβέρνησης όπως μεταβούν ως φιλοξενούμενοι της στη Γαλλία, για διάστημα έξι εβδομάδων, πέντε επιθεωρητές και διευθυντές σχολείων, προκειμένου να μελετήσουν το Εκπαιδευτικό Σύστημα της χώρας [βλέπε και Χαραυγή 15 Μαρτίου 1962]. (ε) Κ.Α. Ε10/14/19-21 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 11 Ημερομηνίας 16.2.1962», για υποτροφία από την Κυβέρνηση της Γερμανίας και άλλη από την Κυβέρνηση των ΗΠΑ. (στ) Κ.Α. Ε10/14/32-34 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 17 Ημερομηνίας 5.3.1962», για πέντε υποτροφίες από την Κυβέρνηση του Ισραήλ. (ζ) Κ.Α. Ε10/14/50-55 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 23^η Ημερομηνίας 5.4.1962», για τέσσερις υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές από την Κυβέρνηση της Γερμανίας και τρεις υποτροφίες από την Κυβέρνηση του Ισραήλ για σπουδές στην Οικιακή Οικονομία.

¹³⁴ Οι υποτροφίες της ΕΚΣΚ για πτυχιακές σπουδές στην Ελλάδα, δίδονταν στην πλειονότητά τους – συνήθως κατά σειρά επιτυχίας – σε επιτυχόντες σε σχετικές εξετάσεις. Βλέπε Κ.Α. Ε10/15/9 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – Συνεδριάσις 2^α – Ημερομηνία 9. 10.

αποκτήσει και να διατηρήσει τον πλήρη έλεγχο στην κατανομή όλων αυτών των υποτροφιών, με αποτέλεσμα συχνά να έρχεται σε αντιπαράθεση με τους χορηγούς¹³⁵. Αυτό συνδέεται και με την απουσία επαρκούς μηχανισμού για την επιλογή των υποτρόφων, ο οποίος άρχισε να συστήνεται στα μέσα του 1962, χωρίς όμως για χρόνια να διαθέτει την απαραίτητη αυτοτέλεια¹³⁶. Η πληθώρα υποτροφιών που παραχωρούνταν κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας από διάφορες χώρες και οργανισμούς δημιούργησαν ένα μεγάλο κύμα ενδιαφέροντος. Οι Επιτροπές της ΕΚΣΚ αδυνατούσαν να το διαχειριστούν και έτσι η Συνέλευση υποχρεώθηκε να προχωρήσει σε στοιχειώδη θεσμοθέτηση των διαδικασιών¹³⁷. Η Εξεταστική Επιτροπή Υποτροφιών μετεξελίχθηκε σε Συμβούλιο Επιλογής Υποτρόφων, με κάπως πιο διευρυμένες αρμοδιότητες. Σε συνέντευξη Τύπου το Δεκέμβριο του 1970, το Συμβούλιο ανακοίνωσε το συνολικό αριθμό υποτροφιών που παραχωρήθηκαν από διεθνείς οργανισμούς και ξένες κυβερνήσεις κατά την περίοδο 1962-1969: Για πτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές είχαν παραχωρηθεί 923 υποτροφίες. Επιπλέον, για το 1969-70 παραχωρήθηκαν 45 υποτροφίες για πτυχιακές σπουδές, 47 για μεταπτυχιακές και 85 για

1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ].

¹³⁵ Κ.Α. Ε10/14/10 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 6 Ημερομηνίας 22.1.1962», για την κατανομή τριών υποτροφιών από τη Βρετανική Κοινοπολιτεία, όπου σημειώνεται ότι «δεν κρίνεται σκόπιμος η επιλογή 5 υποψηφίων εκ των οποίων να επιλεγούν τελικώς υπό των προσφερόντων την υποτροφίαν οι οριστικοί υπότροφοι. (Φ. 49Γ/ 81)». Επίσης, Ε10/14/93 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 35^η Ημερομηνίας 29.5.1962»: «Κατόπιν δοθεισών υπό του Διευθυντού του Γραφείου Παιδείας πληροφοριών ότι η Αμερικανική Κυβέρνησις επέλεξε τρία εκ των ζητηθέντων προηγουμένως υπ' αυτής πέντε προσώπων δι' υποτροφίαν, αποφασίζεται όπως υποβληθεί, δια του Γραφείου Παιδείας, διαμαρτυρία προς την Αμερικανικήν Πρεσβείαν, δια της οποίας να τονίζεται ότι θίγει και εκθέτει την Συνέλευσιν όταν ζητή υποβολήν ωρισμένου αριθμού υποψηφίων και έρχεται εκ των υστέρων να κάμη επιλογήν άνευ συνεννοήσεως μετά του Γραφείου Παιδείας και της Συνελεύσεως. Η ενέργειά των αυτή καθιστά προβληματικήν την εν τω μέλλοντι συνεργασίαν μετά της Πρεσβείας, ως προς την αποστολήν υποτρόφων. Εν συνεχεία αποφασίζεται όπως ζητηθή παρά της Πρεσβείας όπως η επιλογή γίνη υπό της Συνελεύσεως. (Φ.63)».

¹³⁶ (α) Κ.Α. Ε10/14/95 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 36^η Ημερομηνίας 31.5.1962». Με αφορμή δύο υποτροφίες από την κυβέρνηση του Ισραήλ για σπουδές στη Γεωργική Μηχανική, συστήνεται Εξεταστική Επιτροπή Υποτροφιών για τους συγκεκριμένους υποψήφιους, η οποία στη συνέχεια θα επιφορτιστεί και με άλλα καθήκοντα. Η σύσταση και λειτουργία της αποτέλεσαν το πρόπλασμα για την Επιτροπή Υποτροφιών, όπως μετεξελίχθηκε στη συνέχεια. Η Επιτροπή διεκπεραίωσε τις συγκεκριμένες εξετάσεις, όμως η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως έκανε την τελική επιλογή [βλέπε Κ.Α. Ε10/14/112 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 41^η ημερομηνίας 30.6.1962»]. (β) Κ.Α. Ε10/14/120-122 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 46^η ημερομηνίας 24.7.1962». Στη βάση εισηγητικού εγγράφου που ετοίμασε υποεπιτροπή, αποφασίζονται οι τέσσερις κατηγορίες και οι υποκατηγορίες υποτρόφων, οι διοικητικές ρυθμίσεις για κάθε μια και τα αντίστοιχα οικονομικά ωφελήματα ή χορηγίες. Τον τελευταίο λόγο και στις επιμέρους περιπτώσεις διατηρούσε η Επιτροπή Επιλογής και Διοικήσεως, υπό την προεδρία του Κ. Σπυριδάκι. [βλέπε συναφώς και Κ.Α. Ε10/14/117 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 44^η Ημερομηνίας 17.7.1962», όπου αποφασίζονται επίσης θέματα επιδομάτων στους υποτρόφους, καθώς και η διάρκειά τους.]

¹³⁷ Κ.Α. Ε10/8/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδρίασις 55 - Ημερομηνίας 29.7.1961». Αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Αι επιτροπαί λαμβάνουν γνώσιν της υπάρξεως πολυαριθμων αιτήσεων δι' υποτροφίαν και αποφασίζουσιν όπως γίνη ανακοίνωσις δια των εφημερίδων δια της οποίας να δηλούται ότι αι υποτροφίαί θα απονέμονται κατόπιν προκηρύξεώς των...».

ειδίκευση και πρακτική ή τεχνική κατάρτιση¹³⁸.

Χωριστή κατηγορία αποτελούσε ο διαρκώς αυξανόμενος αριθμός υποτροφιών για σπουδές σε χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού. Αυτές παραχωρούνταν κυρίως σε μέλη του ΑΚΕΛ και κατά κανόνα παρείχαν τη δυνατότητα συνέχισης των σπουδών για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου¹³⁹. Οι απόφοιτοι αυτοί είχαν μηδενικές προοπτικές διορισμού στη δημόσια Εκπαίδευση και στη δημόσια υπηρεσία γενικότερα. Ωστόσο, μετέφεραν στην κυπριακή κοινωνία στοιχεία από την κουλτούρα της χώρας σπουδών τους.

Από τις αρχές του 1964 εξομαλύνθηκαν σταδιακά οι σχέσεις του ΑΚΕΛ με τον Πρόεδρο Μακάριο, λόγω και της στήριξης της ΕΣΣΔ προς τον Αρχιεπίσκοπο¹⁴⁰. Η ηγεσία του κόμματος θεώρησε ότι τύγχανε πλέον μεγαλύτερης ανοχής και μπορούσε να διαδώσει μέσα στην κοινωνία κάποιες από τις θέσεις της για την Εκπαίδευση. Οι θέσεις αυτές ήταν απότοκο γενικότερων τοποθετήσεων της Αριστεράς στο διεθνή χώρο. Τον κορμό τους αποτελούσαν αιτήματα όπως η σημαντική ενίσχυση της Δημόσιας Εκπαίδευσης σε υποδομές, η δωρεάν υποχρεωτική Εκπαίδευση μέχρι το 14^ο-15^ο έτος ηλικίας, η ενίσχυση των μαθημάτων των θετικών επιστημών και η ανάπτυξη της Τεχνικής Εκπαίδευσης¹⁴¹. Η προσκείμενη στο ΑΚΕΛ εφημερίδα *Χαραυγή*, προέβαλλε συχνά τα επιστημονικά επιτεύγματα των χωρών του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, καθώς και τα εκπαιδευτικά μοντέλα αυτών των χωρών¹⁴².

Αξίζει να σημειωθεί ότι, στην ίδια εφημερίδα, αντανακλάται και μια παράλληλη διαδρομή του χώρου της Αριστεράς: Η καθημερινή και συναισθηματικά φορτισμένη παρουσίαση των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα από τον Ιούλιο του 1965 μέχρι τον Απρίλιο του 1967, συνοδεύτηκε σταδιακά από μια στάση απογοήτευσης και απαισιοδοξίας. Η

¹³⁸ *Φιλελεύθερος*, 16 Δεκεμβρίου 1970. Είναι ευνόητο ότι στους αριθμούς αυτούς δεν περιλαμβάνονται οι υποτροφίες που παραχωρούσε το ΙΚΥ Ελλάδας και για τις οποίες ακολουθούνταν άλλη διαδικασία διεκδίκησης.

¹³⁹ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 208-219 και Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ.491-492.

¹⁴⁰ Δρουσιώτης, Μ. *Η πρώτη διχοτόμηση - Κύπρος 1963-1964*, ό.π., σ. 159-160 και 343-346

¹⁴¹ *Χαραυγή*, 9 Μαρτίου 1962. Στο προσχέδιο προγράμματος για το 10 Συνέδριο του ΑΚΕΛ (που τελικά ενσωματώθηκε στις αποφάσεις του Συνεδρίου), διαβάζουμε: «Να κτιστούν επαρκείς και κατάλληλες αίθουσες διδασκαλίας για όλα τα σχολεία, να ιδρυθούν κοινοτικά νηπιαγωγεία και να εκπαιδευθεί κατάλληλο προσωπικό, να καλυτερεύσει το πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων, να καθιερωθεί η δημοτική γλώσσα για όλες τις τάξεις και όλα τα μαθήματα στα δημοτικά σχολεία, να εφαρμοστεί αυστηρά η υποχρεωτική εκπαίδευση στο δημοτικό σχολείο και να επεκταθεί βαθμιαία η δωρεάν φοίτηση ως τη Β' τάξη της μέσης σχολής, να ιδρυθούν μέσες σχολές διαφόρων τύπων, η εκπαίδευση των δασκάλων στην Παιδαγωγική Ακαδημία να βελτιωθεί με αυστηρότερη επιλογή των υποψηφίων και με την καθιέρωση τριχρονής φοίτησης... Η εκπαίδευσή μας πρέπει να είναι στο περιεχόμενο της δημοκρατική και πατριωτική απαλλαγμένη εντελώς από τον κομματισμό και την πολιτική προπαγάνδα». Το πρόγραμμα αυτό αναλύθηκε εκτενώς από τον στέλεχος του ΑΚΕΛ και μέλος της ΕΚΣΚ Γιώργο Σαββίδη στο 10^ο Συνέδριο. Βλέπε *Χαραυγή*, 11 Μαρτίου 1962.

¹⁴² *Χαραυγή*, 20 και 21 Απριλίου 1965. Το εκπαιδευτικό σύστημα της Τσεχοσλοβακίας. Βλέπε επίσης *Χαραυγή*, 6 Ιουλίου 1965, για το πανεπιστήμιο Λουμούμπα στη Μόσχα και τους δύο πρώτους Κύπριους αποφοίτους του. Σε άλλο δημοσίευμα της εφημερίδας [*Χαραυγή*, 23 Ιουλίου 1965], γίνεται λόγος για συνολικά 70 Κύπριους φοιτητές που σπουδάζουν στη Μόσχα.

εμφανής απογοήτευση τροφοδότησε μια γενική επιφυλακτικότητα έναντι των Αθηνών και σηματοδότησε την έναρξη μιας περιόδου θεμελίωσης αρνητικών στερεοτύπων για την Ελλάδα. Η Αριστερά θεωρούσε πλέον σχεδόν δεδομένη την αποτυχία οποιουδήποτε οράματος για εκσυγχρονισμό και πολιτική, κοινωνική και οικονομική πρόοδο της Ελλάδας. Έτσι, άρχισε να εντείνεται στους κόλπους της η ζύμωση θέσεων για την Εκπαίδευση, κατά τρόπο αποδεσμευμένο από τα ισχύοντα ή τα σχεδιαζόμενα στην Ελλάδα. Η τάση αυτή θα εξελιχθεί μετά την επιβολή δικτατορίας, σε ρητή τοποθέτηση για ανεξάρτητη Εκπαιδευτική Πολιτική¹⁴³.

IV. Οι άμεσες επιδράσεις

Η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση επηρεάστηκε σε διάφορα επίπεδα από τη διεθνή εμπειρία, τις επιστημονικές προόδους και τις τάσεις ή αναζητήσεις γύρω από την Εκπαίδευση.

(Α) Στον τομέα της δομής του ΓΕΠ και αργότερα του Υπουργείου Παιδείας, παρατηρείται μια προοδευτική απορρόφηση ορθολογιστικών δομών που ακολουθούσαν άλλες χώρες – ιδιαίτερα δυτικοευρωπαϊκές. Η ιδιομορφία των συνθηκών μέχρι το 1965, με τη λειτουργία της ΕΚΣΚ, επέτρεπε στοιχειώδη διαχωρισμό σε τμήματα υπό τη διεύθυνση του ΓΕΠ¹⁴⁴. Σημαντικό μέρος των ειδικών αρμοδιοτήτων αναλάμβαναν «προϊστάμενοι», χωρίς δομημένη χωριστή υπηρεσία¹⁴⁵. Παρόλα αυτά, η δομή ήταν εν μέρει απομίμηση άλλων υπηρεσιών του Δημοσίου, όπως είχαν παραδοθεί από τη Βρετανική διοίκηση. Απηχούσαν, σε κάποιο βαθμό, τη βρετανική αντίληψη για την «ορθολογιστική» διάρθρωση.

Σύντομα αναδύθηκε ως σημαντικός στόχος ο κεντρικός έλεγχος του Εκπαιδευτικού Συστήματος, με την εδραίωση ενός συγκεντρωτικού μοντέλου. Προκειμένου να υπηρετηθεί αυτός ο στόχος, αλλά και ο κυρίαρχος σκοπός της «ελληνοποίησης» της Εκπαίδευσης, το ΓΕΠ (και αργότερα το Υπουργείο Παιδείας) ακολούθησε μη βρετανικά πρότυπα οργάνωσης: Εκεί όπου επιβαλλόταν κάποιας μορφής αποκέντρωση, ακολουθούσαν ένα είδος «λειτουργικού

¹⁴³ *Χαραυγή*, 15 Μαρτίου 1968. Σε εκτενές πρωτοσέλιδο άρθρο, παραθέτει προτάσεις που συνθέτουν το γενικό αναπροσανατολισμό της Εκπαίδευσης. Με την ευκαιρία των αποφάσεων της δικτατορικής κυβέρνησης στην Αθήνα, οι οποίες αναθεωρούσαν πλήρως την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964, υποστηρίζει ότι η Κύπρος δεν έχει άλλη επιλογή από την αποδέσμευση της Εκπαίδευσής της από εκείνη της Ελλάδας. Το πρώτο βήμα για τον εκσυγχρονισμό της Εκπαίδευσης, γράφει, είναι το «να απαγκιστρωθεί η Μέση Παιδεία μας από την Ελλαδική εξάρτησή της». Δεν είναι αντιπατριωτικό, συμπληρώνει, αφού η Κύπρος μπορεί να λειτουργήσει ως πρότυπος-πειραματικός χώρος για την Ελλάδα. Τον εκσυγχρονισμό της Εκπαίδευσης σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις πρέπει, κατά την εφημερίδα, να συνοδεύει η παραγωγή αυτόνομων Αναλυτικών Προγραμμάτων και διδακτικών εγχειριδίων, η δε επιμόρφωση των εκπαιδευτικών να γίνεται σε χώρες του εξωτερικού και όχι στο «καθυστερημένο Εθνικό και Καποδιστριακό».

¹⁴⁴ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961], σ. 1

¹⁴⁵ Νόμος 7/1961 της ΕΚΣΚ «Περί Οργανώσεως του Γραφείου Παιδείας».

αποκεντρωτισμού» (“functional decentralization”)¹⁴⁶. Όμως, στην πραγματικότητα οι συσταθείσες περιφερειακές εκπαιδευτικές αρχές είχαν καθαρά και αποκλειστικά ελεγκτικό χαρακτήρα, χωρίς θεσμούς διαδραστικότητας με την κεντρική διοίκηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η λειτουργία Επαρχιακών Γραφείων Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης, τα οποία είχαν ως σχεδόν αποκλειστικό στόχο τον έλεγχο εφαρμογής των αποφάσεων της κεντρικής διοίκησης. Αυτά τα Γραφεία, δε διέθεταν ούτε μηχανισμούς, ούτε προσωπικό, ούτε και θεσμική κατοχύρωση για αμφίδρομη λειτουργία και για ρόλο στη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Ήταν απλοί βραχίονες άσκησης της πολιτικής της κεντρικής διοίκησης. Κατ’ αυτό τον τρόπο, τα όποια στοιχεία της διεθνούς εμπειρίας ενσωματώνονταν, προσαρμοζόταν στην κυρίαρχη κουλτούρα του συγκεντρωτισμού. Η υιοθέτηση επιμέρους μοντέλων αποκτούσε προσχηματικό ή εξαιρετικά αλλοιωμένο χαρακτήρα.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1960, κάτω από το βάρος της αυξανόμενης πίεσης για αλλαγές στην Εκπαίδευση, ο υπουργός Παιδείας Κ. Σπυριδάκης επιδίωξε να προωθήσει μια γενική – αλλά ελεγχόμενη – αναδιάρθρωση του Υπουργείου και της δομής του Εκπαιδευτικού Συστήματος. Το Φεβρουάριο του 1968 μετακάλεσε από τις ΗΠΑ τον καθηγητή William Bakamis, τον οποίο και διόρισε σύμβουλο του Υπουργείου για έξι μήνες. Είχε εντολή να υποβάλει εκτενή έκθεση για την κατάσταση της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης και εισηγήσεις για τη βελτίωση των δομών της. Η δημοσιοποίηση της έκθεσης στο τέλος του εξαμήνου, αποτέλεσε έναυσμα για αναθέρμανση των συζητήσεων γύρω από την Εκπαίδευση. Επίκεντρό τους ήταν η ανάγκη αυτή να συμβαδίζει με τις απαιτήσεις της κοινωνίας και της οικονομίας¹⁴⁷. Όμως, οι αναστολές για τυχόν απομάκρυνση από την Εκπαίδευση της Ελλάδας και η παραίτηση του Κ. Σπυριδάκι που ακολούθησε, δεν επέτρεψαν την υιοθέτηση παρά μόνο επιμέρους και δευτερευουσών εισηγήσεων του W. Bakamis.

Παρόλα αυτά, η δομή του ΓΕΠ και του Υπουργείου Παιδείας επηρεάστηκε από τη σύσταση τμημάτων ή υπηρεσιών που επέβαλλαν οι νέες αντιλήψεις διεθνώς για το ρόλο της Εκπαίδευσης. Οι ευρωπαϊκές προτεραιότητες, όπως αυτές μορφοποιήθηκαν κυρίως στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, επηρέασαν άμεσα τη δομή και τις εστιάζσεις του Εκπαιδευτικού Συστήματος: Θεσμοί (π.χ. σχολεία δεύτερης ευκαιρίας), τύποι σχολείων, κλάδοι, προγράμματα (π.χ. Τεχνική-Επαγγελματική Εκπαίδευση, επιμόρφωση, ενισχυτικά μαθήματα), υπηρεσίες (π.χ. επαγγελματικός προσανατολισμός). Εισήχθησαν στο Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας και της Κύπρου – τις περισσότερες φορές πρώτα της

¹⁴⁶ UNESCO, *Educational trends in 1970*, op.cit. p. 45

¹⁴⁷ *Αγών*, 12 Ιουλίου 1968

Κύπρου – και ήταν, κατά τον Αρ. Ζμα, ευθεία προσαρμογή σε λογικές ευρωπαϊκών κυρίως θεσμών¹⁴⁸.

Η περίπτωση της Γεωργικής και της Τεχνικής Εκπαίδευσης αποτελεί μια αντανάκλαση αυτής της προσπάθειας: Η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση ακολούθησε αρχικά τις υποδείξεις της UNESCO και τη διεθνή πρακτική αγροτικών οικονομιών να συνδέουν την Εκπαίδευση με την αγροτική απασχόληση¹⁴⁹. Αυτό έγινε με τη λειτουργία του Γεωργικού Γυμνασίου Μόρφου¹⁵⁰. Στα αρχικά στάδια έτυχε σημαντικής ενίσχυσης σε υποδομές και εξοπλισμό¹⁵¹. Στην ίδια λογική υπάκουε και ο θεσμός των Οκταταξίων Δημοτικών σχολείων σε αγροτικές περιοχές¹⁵², καθώς και η ένταξη γεωργικών και τεχνικών μαθημάτων στο Α.Π. των περιφερειακών Γυμνασίων¹⁵³.

Συχνά οι μελετητές αναφέρονται διεξοδικά στη δημόσια αντιπαράθεση μεταξύ του Κ. Σπυριδάκι και των ομολόγων του Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη, την περίοδο 1967-69. Επίκεντρό της ήταν το Αναλυτικό Πρόγραμμα της Τεχνικής Εκπαίδευσης και η επέκτασή της. Αυτό δημιουργεί την εντύπωση ότι η ανάπτυξη της Τεχνικής Εκπαίδευσης ακολουθούσε χρονικά την ανάπτυξη της βιομηχανίας, ενώ στην πραγματικότητα συνέβη το αντίθετο: Ο Κ.

¹⁴⁸ Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Μεταίχιμο, Αθήνα 2007, σ. 64

¹⁴⁹ UNESCO, *Educational trends in 1970*, op.cit., p. 14

¹⁵⁰ Κ.Α. Ε10/2/142-155 «*Επίσημα Πρακτικά 21ης Συνεδρίασης Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.2.1961*», σ. 147. Κατατοπιστική απάντηση του Κ. Σπυριδάκι σε ερώτηση για τους στόχους και τις φιλοδοξίες ίδρυσης του Γεωργικού Γυμνασίου Μόρφου.

¹⁵¹ Κληρονομήθηκε από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης και κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας ενισχύθηκε σημαντικά σε υποδομή, απορροφώντας σημαντικό μέρος της χορηγίας της Ελληνικής Κυβέρνησης. Σύντομα όμως, ο αριθμός των μαθητών του καθηλώθηκε γύρω στους 300. Το 1969 υπήχθη στη Μέση Γενική Εκπαίδευση. Βλέπε Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 198-200.

¹⁵² Ο θεσμός των Οκταταξίων θεμελιώθηκε με απόφαση του ΜΕΕΣ κατά τη μεταβατική περίοδο, οπότε και άρχισαν τη λειτουργία τους 9 τέτοια σχολεία. Την περίοδο 1963-64 λειτουργούσαν 16 Οκτατάξια, για να υποχωρήσουν σταδιακά στα 5 το 1974. [Βλέπε και το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων».] Ο Κ. Σπυριδάκις, σε ομιλία του ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων το Μάρτιο του 1967, επισήμανε ότι, υπακούοντας στη διεθνή τάση για καλλιέργεια δεξιοτήτων και αναβάθμιση της εικόνας των χειρωνακτικών επαγγελματιών, το Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα των Οκταταξίων αποτελείται κατά το ένα τρίτο από γεωργικά και τεχνολογικά μαθήματα. Βλέπε Σπυριδάκις, Κ. «Ποία η ακολουθούμενη και ακολουθητέα εν Κύπρω εκπαιδευτική πολιτική», στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 334. Γενική αναφορά στο θεσμό των Οκταταξίων στο Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p.86-87.

¹⁵³ Γεωργικό Γυμνάσιο και Οκτατάξια ακολούθησαν μια κορύφωση της καμπύλης ανάπτυξής τους πριν τα μέσα της δεκαετίας του 1960, για να οδηγηθούν στον πλήρη μαρασμό αρκετά πριν το 1974. Οι προσαρμογές στο Α.Π. των περιφερειακών Γυμνασίων, είχαν από την αρχή αντιμετωπιστεί με καχυποψία από τον τοπικό πληθυσμό. Βλέπε το κεφάλαιο 2 «Το Εκπαιδευτικό Σύστημα των δύο Κοινοτήτων». Εντελώς διαφορετική πορεία ακολούθησε η Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευση, με περίοδο άνθησης το διάστημα 1962 – 1974 (με την κάμψη όμως να αρχίζει να εμφανίζεται από το 1970-71). Βλέπε Υπουργείο Παιδείας, *Η Εκπαίδευση εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973, σ. 44. Για την ενίσχυση των υφιστάμενων Τεχνικών Σχολών και τη δημιουργία οκτώ νέων αυτή την περίοδο, βλέπε: (α) Κ.Α. Ε10/14/132-134 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 4^η [Ημερομηνίας] 28. 8. 1962*» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ], για την έγκριση των ενισχυμένων προϋπολογισμών της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης. Στη σελίδα 134 απόφαση για λειτουργία επιπλέον νυκτερινών τμημάτων από τη σχολική χρονιά 1962-63. (β) Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, ό.π. σ. 105-113. Οι τρεις από τις οκτώ ήταν πρώην ιδιωτικές, τις οποίες εξαγόρασε στη συνέχεια η ΕΚΣΚ.

Σπυριδάκις προγραμμάτισε την επέκταση της Τεχνικής Εκπαίδευσης ακολουθώντας τις διαπιστώσεις της UNESCO¹⁵⁴, αλλά κυρίως τις συζητήσεις και αποφάσεις στο Συμβούλιο της Ευρώπης¹⁵⁵. Το γεγονός ότι συχνά επικαλούνταν την ορολογία των αποφάσεων – ιδιαίτερα των Συνόδων Υπουργών Παιδείας του ΣτΕ – είναι μια ένδειξη ότι εκ προθέσεως έδωσε έμφαση στην Τεχνική Εκπαίδευση από την αρχή της περιόδου¹⁵⁶. Επιθυμούσε προφανώς να μετατοπίσει τους προσανατολισμούς της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης από εκείνους των υπό ανάπτυξη χωρών σε εκείνους των ανεπτυγμένων· πριν ακόμη η ίδια η πραγματικότητα, οι οικονομικές ανάγκες και οι πιέσεις πολιτικών και οικονομικών παραγόντων επιβάλουν προώθηση της Τεχνικής Εκπαίδευσης¹⁵⁷. Άλλο αν στην πορεία προσέκρουσε σε προβλήματα που προέκυπταν είτε από την άρνησή του να δώσει στην Τεχνική Εκπαίδευση ακραία μορφή επαγγελματικής κατάρτισης, είτε από την προσωπική του αντίφαση για την ιδεατή ανάπτυξη της κοινωνίας¹⁵⁸.

Η πεποίθηση ότι η Εκπαίδευση θα πρέπει να αναπροσαρμοστεί με τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται στην επιστημονική και τεχνολογική εξέλιξη, αποτυπώνεται στην εισαγωγή της Ετήσιας Έκθεσης του ΓΕΠ για το 1961-62. Ο συντάκτης της Κλ. Γεωργιάδης σημειώνει ότι, η μετατροπή του κόσμου σε «μίαν στενά συνυφασμένη οικογένειαν» λόγω της έκρηξης των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας, οδηγεί στην ανάγκη για «δραστικές αλλαγές και αναπροσαρμογές... Η σύγχρονος ζωή δεν είναι δυνατόν να γίνη κατανοητή άνευ της γνώσεως των βασικών αρχών της Επιστήμης, ήτις αποτελεί σήμερα την βάση της φυσικής δυνάμεως και ενεργείας, των οποίων η χρησιμοποίησις και η εκμετάλλευσις έχουν θέσει εις τας χείρας του

¹⁵⁴ UNESCO, *Educational trends in 1970*, op.cit., p. 14

¹⁵⁵ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, CME/ HF (71)/ 27, 1971, Second Conference (1961), Resolution no 2, p. 8-9. Τόσο στη συγκεκριμένη σύνοδο, στις συζητήσεις κατά τη διάρκειά της και στην απόφαση, όσο και στις συνόδους του 1963 και του 1965, τονίζεται η ανάγκη αναδιοργάνωσης της Εκπαίδευσης, η προσπάθεια για ομαλή ένταξη της μη ακαδημαϊκής Εκπαίδευσης στα προγράμματα σπουδών, και η θέση ότι η ανθρωπιστική παιδεία και η πρακτική ή Τεχνική Εκπαίδευση πρέπει να συνδυάζονται με τρόπο που το ένα να μη λειτουργεί σε βάρος του άλλου. Με εισήγηση του Κ. Σπυριδάκι, στις συνόδους αυτές μετέβαινε ο Προϊστάμενος Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, ο οποίος στη συνέχεια συνέτασσε λεπτομερή έκθεση, με προτάσεις για τους τρόπους υλοποίησης των αποφάσεων. Βλέπε Κ.Α. Ε10/15/3 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 1^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 4. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτές ακριβώς τις αποφάσεις και θέσεις του ΣτΕ θα επικαλείται για χρόνια στη συνέχεια ο Κ. Σπυριδάκις. Όχι μόνο για να προωθήσει την Τεχνική Εκπαίδευση, αλλά και για να στηρίζει τη θέση του ότι οι Τεχνικές Σχολές δε θα πρέπει να αποψιλωθούν από τα ανθρωπιστικά μαθήματα. Βλέπε Σπυριδάκις, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, Έκδοση περιοδικού «Κυπριακή Εκπαίδευσις», Λευκωσία 1968, σ. 8-10.

¹⁵⁶ Κ.Α. Ε10/2/69-72 «Επίσημα Πρακτικά 10ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.11.1960», σ. 70-71: Στη συζήτηση πρότασης όπως δημιουργηθούν χωριστά τμήματα Μέσης Γενικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης στο ΓΕΠ, ο Κ. Σπυριδάκις υπεραμύνθηκε επίμονα του μοντέλου του ενιαίου τμήματος. Βασικά του επιχειρήματα ήταν να μην αποξενωθεί η Τεχνική Εκπαίδευση από την υπόλοιπη Μέση και να διατηρηθεί το βασικό της πλεονέκτημα, δηλαδή ο συνδυασμός ανθρωπιστικών, θετικών και τεχνολογικών μαθημάτων.

¹⁵⁷ Βλέπε το κεφάλαιο 3 «Οι βασικότεροι διαμορφωτές της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης».

¹⁵⁸ Ο Κ. Σπυριδάκις οραματιζόταν μια ανεπτυγμένη κοινωνικά, πνευματικά και πολιτιστικά Κύπρο. Την ίδια στιγμή, όμως, τον φόβιζε η αστικοποίηση και συνέδεε την επιβίωση των παραδοσιακών ελληνοχριστιανικών ιδεωδών με τη διατήρηση της αγροτικής φυσιογνωμίας της Κύπρου.

ανθρώπου τεραστίας δυνατότητας δια πρόοδον ή καταστροφήν»¹⁵⁹. Στο ίδιο πνεύμα κινούνταν οι προσεγγίσεις και άλλων διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, όπως του Φρίξου Πετρίδη¹⁶⁰. Είναι η περίοδος της κορύφωσης του Ψυχρού Πολέμου. Οι κρίσεις της περιόδου (π.χ. της Κούβας) και τα διαστημικά προγράμματα, αναδείκνυαν την αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας.

(B) Τα Αναλυτικά Προγράμματα επηρεάστηκαν από τις συστάσεις ή τις αποφάσεις διεθνών οργανισμών καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου.

Το 1959, στο πλαίσιο της πολιτικής του ΜΕΕΣ για «εξελληνισμό» της Εκπαίδευσης, καταργήθηκε η διδασκαλία της Αγγλικής Γλώσσας στην Ε' και Στ' τάξη του Δημοτικού¹⁶¹. Όμως, η δυναμική προώθησης της εκμάθησης ξένων γλωσσών στην Ευρώπη ήταν ισχυρή και έτεινε να γίνει κυρίαρχη. Αποτυπωνόταν σε συνέδρια, έρευνες και αποφάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Σύνοδος των Υπουργών Παιδείας του 1961 οριστικοποίησε και εδραίωσε αυτή την πολιτική ως κυρίαρχη¹⁶². Έτσι, με πρωτοβουλία του ίδιου του Κ. Σπυριδάκι, το 1961-62 άρχισε η επανεισαγωγή της Αγγλικής στα Δημοτικά και το 1965-66 καθιερώθηκε οριστικά η διδασκαλία της στην Ε' και Στ' τάξη όλων των Δημοτικών¹⁶³.

Ο Π. Περσιάνης αναφέρει ως σημαντικότερους λόγους της γενικότερης επανάκαμψης της Αγγλικής στην Κύπρο τους οικονομικούς¹⁶⁴. Αλλά αναφέρεται και σε άλλους, που αφορούν τις διακρατικές σχέσεις και την επίδραση από εξωτερικούς παράγοντες – Κοινοπολιτεία, διεθνείς σχέσεις, παρουσία ξένων εμπειρογνομόνων στην Κύπρο¹⁶⁵. Ο ίδιος, σε παλαιότερο άρθρο του (1967) είχε επικαλεστεί αποφάσεις συνεδρίου της UNESCO, όχι μόνο για να δικαιολογήσει την επαναφορά της Αγγλικής, αλλά και για να επιχειρηματολογήσει

¹⁵⁹ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, Λευκωσία 1962, σ. 5. Είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτο ότι ο συντάκτης της έκθεσης τονίζει παράλληλα την ανάγκη περαιτέρω ενίσχυσης των παραδοσιακών αξιών, προκειμένου να διατηρηθεί η συνοχή της κοινωνίας.

¹⁶⁰ Από την πρώτη του κιόλας λογοδοσία ως Διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου, τόνισε την ανάγκη αναδιάρθρωσης της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, προκειμένου να συμβαδίζει με τις αλματώδεις προόδους των επιστημών και της τεχνολογίας: «Πρέπει να καταστώμεν ικανοί να παρακολουθώμεν τον υπόλοιπον κόσμο εις τον ταχύν ρυθμόν της προόδου των. Ζώμεν εν μέσω του κόσμου τούτου και δεν δύναται να νοηθή παραγνώρισις αυτού και μάλιστα εις τον τομέα της παιδείας, από τον οποίον έχομεν να ωφεληθώμεν τα μέγιστα και εις τον οποίον ευκολώτερα δυνάμεθα να εξισωθώμεν προς οιονδήποτε...». Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 22.

¹⁶¹ *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960*, ό.π. σ. 8: «Πρώτη απόφασις ήτο η κατάργησις της διδασκαλίας της αγγλικής γλώσσης εις τα δημοτικά σχολεία, η οποία προηγουμένως όχι μόνον εισήχθη προς διδασκαλίαν, αλλά και εξετέινετο βαθμιαίως τείνουσα να καταλάβη δεσπόζουσαν θέσιν εις το πρόγραμμα και καταστή ίσον όργανον σκέψεως και εκφράσεως προς την μητρικήν ελληνικήν γλώσσαν».

¹⁶² Council of Europe, – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, ό.π. cit., Second Conference (1961), Resolution no 6, p. 13-14

¹⁶³ Persianis, P. *The political and economic factors*, ό.π. cit., p. 122

¹⁶⁴ Τραπεζικό και λογιστικό σύστημα, εμπόριο, υποτροφίες για σπουδές στο εξωτερικό, στερλίνια.

¹⁶⁵ Persianis, P. *The political and economic factors*, ό.π. cit., p. 123

υπέρ της ανάγκης για περαιτέρω επέκταση της διδασκαλίας ξένων γλωσσών¹⁶⁶. Στους λόγους που αναφέρει, θα μπορούσε να προστεθεί και η γενικότερη ανατροπή της εξωτερικής πολιτικής. Η Ελληνοκυπριακή Κοινότητα κατέβαλλε προσπάθεια επαναπροσέγγισης της Βρετανίας, μετά τις πρώτες εντάσεις στις διακοινοτικές σχέσεις το 1961 – και ιδιαίτερα μετά την κρίση του 1963-64. Αναλήφθηκαν τολμηρές διπλωματικές πρωτοβουλίες για αναβάθμιση του ρόλου της Βρετανίας στην Κύπρο, ως αντίβαρο σε εκείνον της Τουρκίας¹⁶⁷. Όλοι αυτοί οι παράγοντες λειτούργησαν επικουρικά στο να υλοποιήσει η Κύπρος τα όσα η ίδια προσυπέγραφε στο Συμβούλιο της Ευρώπης και όσα καταγράφονταν ως διεθνείς τάσεις¹⁶⁸. Παράλληλα με την επαναφορά της στο Δημοτικό, η διδασκαλία της Αγγλικής στο Γυμνάσιο παρέμεινε σταθερή μέχρι το 1974 – 4 περίοδοι εβδομαδιαία και στις 6 τάξεις του Γυμνασίου – ακόμη και όταν εισήχθη και η Γαλλική, ως δεύτερη ξένη γλώσσα¹⁶⁹. Όταν το 1968 λειτούργησε το Ανώτερο Τεχνολογικό Ινστιτούτο, υιοθετήθηκε η Αγγλική ως γλώσσα διδασκαλίας. Δύο χρόνια αργότερα, η διδασκαλία της στις Τεχνικές Σχολές αυξήθηκε από 4 σε 6 περιόδους την εβδομάδα¹⁷⁰.

Η δυνατότητα πειραματισμών στη Δημοτική Εκπαίδευση, η ανάπτυξη της Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και οι πολιτικές εξελίξεις, διεύρυναν τα περιθώρια «δανείων» στα Α.Π. από εκπαιδευτικά συστήματα πέραν εκείνου της Ελλάδας¹⁷¹. Με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας το 1965, άρχισε αμέσως η μελέτη «*αναπροσαρμογής του όλου ωρολογίου και αναλυτικού προγράμματος [της Δημοτικής Εκπαίδευσης] δια να καταστή τούτο σύμφωνον προς την σημερινήν φιλοσοφίαν της εκπαιδύσεως*»¹⁷². Ο στόχος ήταν «*να ευρύνη τα περιθώρια μορφώσεως των μαθητών δι' εισαγωγής μαθημάτων, τα οποία αναταποκρίνονται πληρέστερον προς τας σημερινάς ανάγκας της ζωής και συμπληρώνουν θετικώς την υπό των Δημοτικών Σχολείων παρεχόμενην εγκύκλιον μόρφωσιν*»¹⁷³. Στο πλαίσιο αυτό, από το 1965-66

¹⁶⁶ Περσιάνης, Π. «Προβλήματα της Παιδείας στην Κύπρο», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967, σ. 17.

¹⁶⁷ Δρουσιώτης, Μ. *Η πρώτη διχοτόμηση*, ό.π. σ. 67-70

¹⁶⁸ Περσιάνης, Π. «Προβλήματα της Παιδείας στην Κύπρο», στο περιοδικό *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967, σ. 16-17. Σημειώνει ότι η προώθηση της Αγγλικής στη Στοιχειώδη και Μέση Εκπαίδευση, αποτελούσε προσαρμογή στη διεθνή τάση, όπως αυτή καταγράφηκε σε διεθνή συνέδρια του Unesco Institute for Education.

¹⁶⁹ Εκτός από την εξ Ελλάδος επίδραση για εισαγωγή της Γαλλικής στη Μέση Εκπαίδευση από το 1963-64, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η ευρωπαϊκή αναβάθμισή της, την οποία αποτυπώνουν παραστατικά κάποια κείμενα στην «*Κυπριακή Εκπαίδευση*». Τα κείμενα αυτά λειτούργησαν ως προπομπός της εισαγωγής της Γαλλικής, με το αιτιολογικό της ανάγκης προσαρμογής στα διεθνή δεδομένα. Βλέπε ιδιαίτερα *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 17, Δεκέμβριος 1962, σ. 41-48 και *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 19, Απρίλιος 1963, σ. 144.

¹⁷⁰ Persianis, P. *The political and economic factors*, op. cit., p. 141-4

¹⁷¹ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 100

¹⁷² *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, ό.π., σ. 7

¹⁷³ Στο ίδιο, σ. 3

εισήχθη – αρχικά σε πειραματική βάση σε 34 σχολεία και στη συνέχεια γενικευμένα – η διδασκαλία της Ξυλουργικής και της Μεταλλοτεχνίας στα Δημοτικά¹⁷⁴. Στα Γυμνάσια εισήχθη το αντίστοιχο μάθημα των Πρακτικών Γνώσεων¹⁷⁵. Στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο ενισχύθηκαν στο Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα τα Μαθηματικά, η Φυσική και η Χημεία¹⁷⁶, ενώ έγιναν και οι πρώτες προσπάθειες ομαδοποίησης μαθημάτων, κατά τα πρότυπα του μοντέλου του «Core Curriculum» που εφαρμοζόταν στις ΗΠΑ¹⁷⁷. Έτσι, παρά τη διακηρυγμένη αρχή της ταύτισης των δυο εκπαιδευτικών συστημάτων, οι διαφορές διευρύνονταν. Γι' αυτό, όταν η δικτατορική κυβέρνηση στην Ελλάδα αναθεώρησε τις αλλαγές που είχαν εισαχθεί με τη Μεταρρύθμιση του 1964, στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση είχε ήδη διανυθεί πολύ μεγαλύτερη απόσταση και η επιστροφή ήταν πλέον και πρακτικά αδύνατη. Η αντιπαραβολή των Α.Π. και Ω.Π. Δημοτικής και Μέσης στις δύο χώρες αντικατοπτρίζει αυτή την πραγματικότητα¹⁷⁸. Σχετικά κείμενα στελεχών του Υπουργείου Παιδείας, αποδεικνύουν ότι η υιοθέτηση διεθνών τάσεων και συστάσεων, είχε ανοίξει τελεσίδικα τη ψαλίδα ανάμεσα στα δύο εκπαιδευτικά συστήματα¹⁷⁹.

Οι περισσότερες από τις αλλαγές και διαφοροποιήσεις, αποτελούσαν ευθεία επίδραση από τις αποφάσεις και συστάσεις της UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η συμμετοχή σε συνόδους της UNESCO και η επίκληση αποφάσεών της από στελέχη του Υ.Π., αποτελούν απόδειγμα της διασύνδεσης¹⁸⁰. Επίσης, οι αποφάσεις της Συνόδου Υπουργών Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης, από το 1964 έδειχναν να κινούνται στο ίδιο περίπου πνεύμα¹⁸¹. Αυτό γίνεται εμφανέστερο στις αποφάσεις της Συνόδου του 1965¹⁸². Το πόσο

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 6

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 26

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 16

¹⁷⁷ Περισιάνης, Π. «Προβλήματα της Παιδείας στην Κύπρο», στο περιοδικό *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967, σ. 18

¹⁷⁸ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ι', Τεύχος 4-5, Μάρτιος – Ιούνιος 1970, ολόκληρο το διπλό τεύχος.

¹⁷⁹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 57-66. Χαρακτηριστικό κείμενο του Ι. Κουτσάκου.

¹⁸⁰ UNESCO, *Educational trends in 1970*, op.cit., p. 14-17. Βλέπε επίσης ομιλία Σπυριδάκι (Λεμεσός 11.12.1968) με τίτλο «Νέαι τάσεις εις την Εκπαίδευσιν», όπου έκανε συγκεκριμένες αναφορές στις αποφάσεις της Γ.Σ. της UNESCO για την Τεχνική Εκπαίδευση (*Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Θ', Τεύχος 2-3, Δεκέμβριος 1968-Μάρτιος 1969, σ. 3-7). Για τους σκοπούς και στόχους της UNESCO στην Εκπαίδευση, βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ι', Τεύχος 3, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1970, σ. 61. Επίσης, σε ομιλία του στις 15.9.1969 στην Τεχνική Σχολή Λευκωσίας, ο Κ. Σπυριδάκις μετέφερε το σύνολο σχεδόν της επιχειρηματολογίας που αναπτύχθηκε στις Συνόδους Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προαγωγή των τεχνολογικών μαθημάτων στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο. Βλέπε Σπυριδάκις, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 634-636.

¹⁸¹ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Fourth Conference (1964), Resolution no 2, p. 34-35, για την ανάγκη σύνδεσης της Εκπαίδευσης με τις σύγχρονες επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις, καθώς και την ένταξή της στους κοινωνικούς και οικονομικούς σχεδιασμούς των κρατών-μελών.

¹⁸² Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Fifth Conference (1965), Resolution no 3, p. 46-47, για την ανάγκη διεύρυνσης των επιλογών στην ανώτερη Μέση Εκπαίδευση – λαμβανομένων υπόψη και των αναγκών κάθε περιφέρειας –, την ενίσχυση της

επηρεάστηκε ο Κ. Σπυριδάκης από τις συζητήσεις και τις αποφάσεις των Συνόδων αυτών από το 1965 μέχρι το 1969, προκύπτει από τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν και από παραδοχές που έκανε σε δηλώσεις του στο ΡΙΚ (3 Ιουνίου 1969)¹⁸³. Εξάλλου, ο ίδιος φρόντισε να επηρεάσει προς αυτή την κατεύθυνση και άλλα στελέχη της Εκπαίδευσης. Την 1^η Νοεμβρίου 1969, οργανώθηκε ευρεία σύσκεψη στελεχών στο Υ.Π., με αποκλειστικό στόχο τη διάχυση των εμπειριών του Κ. Σπυριδάκι γύρω από τις διεθνείς τάσεις και αποφάσεις. Εκεί, αποκάλυψε ξανά το πόσο επηρεασμένος αισθανόταν ο ίδιος από το διεθνές εκπαιδευτικό περιβάλλον¹⁸⁴.

Τη στάση δεκτικότητας προς το διεθνή παράγοντα συνέχισε και ο διάδοχος του Κ. Σπυριδάκι στο Υπουργείο Παιδείας, Φρίξος Πετρίδης. Ο ίδιος συμμετείχε στις εργασίες Γ.Σ. ή συνεδρίων της UNESCO και Συνόδων Υπουργών Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης. Τα πορίσματα μετέφερε με θετική προδιάθεση στα στελέχη του Υπουργείου, τα οποία και ενθάρρυνε να τα εφαρμόζουν στους επιμέρους σχεδιασμούς¹⁸⁵. Δεν μπορεί να λησθεί το ίδιο για το διάδοχό του, Δρα Αντρέα Κούρο. Η κρίση στις σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας (που είχε οδηγήσει σε παραίτηση του Φρ. Πετρίδη), επισκίαζε τα πάντα. Η εσωτερικευση της κρίσης αυτής στην ίδια την Κύπρο – με την Εκπαίδευση μάλιστα να βρίσκεται στο επίκεντρο – οδήγησαν το Υ.Π. σε ενδοστρέφεια. Το Υπουργείο δε συμμετείχε στις προπαρασκευαστικές εργασίες για τη Σύνοδο των υπουργών Παιδείας του ΣτΕ το 1973¹⁸⁶. Η συμμετοχή του ίδιου του υπουργού στη Σύνοδο ήταν εξαιρετικά πενιχρή¹⁸⁷. Τα σημαντικά πορίσματα και αποφάσεις της¹⁸⁸, απλώς διαβιβάστηκαν περιληπτικά στο Υπουργικό Συμβούλιο, χωρίς να

Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, καθώς και τη διασφάλιση της διαπερατότητας ανάμεσα στους κλάδους και τα είδη Εκπαίδευσης.

¹⁸³ Σπυριδάκης, Κ. «Το Συμβούλιον της Ευρώπης δια το μέλλον της Εκπαιδευσεως», Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 550-551.

¹⁸⁴ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ι', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1969, σ. 57-58.

¹⁸⁵ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 3-7. Η προσφώνηση Φρίξου Πετρίδη στη 16^η Σύνοδο της Γ.Σ. της UNESCO (16 Οκτωβρίου 1970). Στο ίδιο, σ. 8-15 ομιλία του Φρ. Πετρίδη προς τους δημοσιογράφους στο Λήδρα Πάλας στις 23 Οκτωβρίου 1970. Με αυτή την ομιλία οριστικοποιείται κατά κάποιο τρόπο η ύπαρξη τριών πλέον πυλώνων επί των οποίων στηρίζεται η οργάνωση και ο προγραμματισμός της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης: Πλάι στην ελληνικότητα και τις τοπικές ιδιαιτερότητες που προτάσσονταν μέχρι τότε, προστίθεται ο παράγοντας διεθνείς τάσεις και εξελίξεις.

¹⁸⁶ Κ.Α. 236/68/1VII /25 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Υπουργείον Παιδείας – Διεθνείς Σχέσεις – 11^η Σεπτεμβρίου 1972» και Κ.Α. 236/68/1VII /59 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Υπουργείον Παιδείας – Διεθνείς Σχέσεις – 29^η Φεβρουαρίου 1972»

¹⁸⁷ Κ.Α. 236/68/1VII /84 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Απόσπασμα εκ των Πρακτικών της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 15.3.1973»

¹⁸⁸ Κ.Α. 236/68/1VII /131 «Standing Conference of European Ministers of Education – Strasbourg, 14 June 1973 – CME/ VIII (73) 8 – Adopted texts of resolutions 1/1973 and 2/1973». Η σύνοδος πήρε αποφάσεις και κατέληξε σε συστάσεις για μια πλειάδα θεμάτων, όπως το θέμα των ίσων ευκαιριών πρόσβασης στις διάφορες βαθμίδες και τύπους Εκπαίδευσης και το θέμα της λήψης μέτρων για διευκόλυνση της πρόσβασης στην Εκπαίδευση. Πήρε επίσης αποφάσεις σε θέματα που αφορούν τις διδακτικές πρακτικές, την εξατομίκευση της διδασκαλίας και της μάθησης, τη σύνδεση της γνώσης με την πράξη και την καθημερινότητα, τον επαγγελματικό προσανατολισμό, την αποτροπή της πρόωρης εξειδίκευσης, την ευελιξία και τις επιλογές στα μαθήματα, τις προτεραιότητες στη δια βίου Εκπαίδευση, την προσχολική, την ειδική Εκπαίδευση και την Εκπαίδευση των μεταναστών.

συνοδεύονται από προτάσεις για λήψη μέτρων υλοποίησης¹⁸⁹. Προς το τέλος της θητείας του ο Δρ. Α. Κούρος επιχείρησε κάποια ανοίγματα για ανατροφοδότηση του Εκπαιδευτικού Συστήματος, ιδιαίτερα προς τις ΗΠΑ¹⁹⁰. Τα γεγονότα του καλοκαιριού του 1974 διέκοψαν αυτή την προσπάθεια.

Γενικότερα όμως, για τα ίδια θέματα, σημαντικό διάλογο αποτέλεσαν και ανώτερα στελέχη του Υπουργείου Παιδείας: όχι μόνο καθ' υπόδειξη του πολιτικού τους προϊστάμενου, αλλά και λόγω προσωπικής εμπλοκής σε διαδικασίες διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν: Ο Διευθυντής ΓΕΠ και μετέπειτα Διευθυντής Εκπαίδευσης Κλεάνθης Γεωργιάδης¹⁹¹, ο Τμηματάρχης Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδευσεως Φρίξος Βράχας¹⁹², ο Τμηματάρχης Μέσης και Ανωτέρας (επί ΓΕΠ και ΕΚΣΚ) Θάσος Σοφοκλέους¹⁹³, ο Τμηματάρχης Στοιχειώδους Εκπαίδευσης Δρ Αντρέας Κούρος¹⁹⁴, καθώς και επιθεωρητές ή

¹⁸⁹ Κ.Α. 236/68/1VII /121-125 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Απόσπασμα εκ των Πρακτικών της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 14.6.1973»

¹⁹⁰ *Η Μάχη*, 1 Μαρτίου και 2 Απριλίου 1974. Μακρά επίσημη επίσκεψη (διάρκειας ενός μηνός) του ίδιου του υπουργού στις ΗΠΑ. Κύριος στόχος της η εξέταση της λειτουργίας εκπαιδευτικών μονάδων όλων των βαθμίδων σε διάφορες Πολιτείες της χώρας.

¹⁹¹ Γεωργιάδης, Κλ. «Εντυπώσεις από τη Χαβάη», στο [Έκδοση Οργανωτικής Επιτροπής] *Αφιέρωμα εις Κλ. Π. Γεωργιάδη*, Λευκωσία 1971, σ. 215-221. Ακόμη και με την περιληπτική του μορφή (*Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 167-176) το σημαντικό αυτό κείμενο μεταφέρει στοιχεία από τη στροφή της Εκπαίδευσης – κυρίως στις ΗΠΑ και στη Βρετανία – προς την επιστήμη και την τεχνολογία, όπως αυτή έλαβε χώρα ιδιαίτερα μετά την εκτόξευση του ρωσικού σπούτνικ. Όπως αποκάλυψε ο ίδιος αργότερα, στις θέσεις και προτάσεις του για αναδιοργάνωση της Εκπαίδευσης καθ' όλη τη δεκαετία του 1960, έλαβε πολύ σοβαρά υπόψη του στον τομέα αυτό τα όσα μελέτησε και συζήτησε στις ΗΠΑ. Είχε μεταβεί εκεί για να συμμετάσχει σε 15νήμερο διεθνές συνέδριο του πανεπιστημίου της Χαβάης, μετά από πρόσκληση της Κυβέρνησης των ΗΠΑ. Παρέμεινε όμως εκεί για διάστημα δύο μηνών, οπότε και – με διευκολύνσεις της αμερικανικής κυβέρνησης – είχε επαφές και συνομιλίες με εκπαιδευτικούς παράγοντες σε διάφορες Πολιτείες της χώρας (βλέπε και ομιλία του σε εκδήλωση του Κυπρο-Αμερικανικού Συνδέσμου στις 8 Μαΐου 1963, με θέμα «Κλασική ή Τεχνική Εκπαίδευσις» - *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 20, Ιούνιος 1963, σ. 147).

¹⁹² Βλέπε κείμενό του για την Τεχνική Εκπαίδευση, μετά από ενεργό συμμετοχή του σε πολυήμερο συνέδριο του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Γαλλία (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1965) - *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 65-68. Πολλά από τα στοιχεία για την οργάνωση της Τεχνικής Εκπαίδευσης και τη σημασία των θετικών επιστημών, ενσωμάτωσε στην ετήσια έκθεσή του για τη Μέση Γενική και Ανώτερη Εκπαίδευση. Εξάλλου, δηλώνει ευθέως στην εισαγωγή της ότι «Κατεβλήθη προσπάθεια ώστε η Μέση Εκπαίδευσις να επωφεληθῆ κατά το δυνατόν ουσιαστικώτερον εκ της συμμετοχής του Υπουργείου, δια διαφόρων λειτουργιών του και καθηγητών, εις το Συμβούλιον της Ευρώπης και τα υπ' αυτού συγκαλούμενα εκπαιδευτικά συνέδρια και σεμινάρια» (*Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 77-85).

¹⁹³ Παρά τις επιφυλάξεις που διατύπωνε για ρηξικέλευθες πολιτικές, ήταν ο πρώτος που έθεσε θέμα συγκρότησης του εκπαιδευτικού προγραμματισμού στη βάση ερευνητικών στοιχείων για τις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες, ζητώντας εγκατάλειψη του εμπειρισμού και του θεωρητικού σχεδιασμού. Επικαλούμενος συγκεκριμένες εισηγήσεις και εκδόσεις της UNESCO για τον εκπαιδευτικό προγραμματισμό, πορίσματα συνεδρίων του Συμβουλίου της Ευρώπης και έρευνες του Διεθνούς Γραφείου Εκπαίδευσης, εισήγαγε την ιδέα η διασύνδεση του εκπαιδευτικού προγραμματισμού με τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα να γίνεται στη βάση στοχευμένων ερευνών και όχι επισφαλών «στοιχείων», καυτηριάζοντας έντονα την απουσία τους στο κυπριακό εκπαιδευτικό γίγνεσθαι. Βλέπε Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Second Conference (1961), Resolution no 2, p. 8-9 και *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Στ', Τεύχος 26, Οκτώβριος 1964, σ. 14-28.

¹⁹⁴ Κ.Α. Ε10/14/154 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 9^η Ημερομηνίας 18. 9. 1962» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. Συμμετείχε στην καθοριστική Σύνοδο του ΣτΕ στη Ρώμη το Σεπτέμβριο του 1962 και συνέβαλε αποφασιστικά στην ενίσχυση των δεσμών της Κύπρου με τον Οργανισμό και τις δομές του. Από τις Επιτροπές της ΕΚΣΚ του παραχωρήθηκε επιπρόσθετη άδεια, προκειμένου μετά τη λήξη των εργασιών της Συνόδου να παραμείνει στη

άλλα στελέχη του Υπουργείου, όπως ο Αντρέας Χριστοδουλίδης¹⁹⁵ και ο Γιώργος Οικονομίδης¹⁹⁶. Ανάλογη ήταν η συμβολή εκπαιδευτικών, οι οποίοι στη συνέχεια αναδείχθηκαν σε σημαντικές προσωπικότητες του εκπαιδευτικού και επιστημονικού χώρου στην Κύπρο. Ένας εξ αυτών ήταν ο Κώστας Κύρρης¹⁹⁷. Επίσης, οι Κώστας Χατζηστεφάνου, Παναγιώτης Περσιάνης, Μενέλαος Χριστοδούλου και άλλοι.

Η ωρίμανση των συνθηκών και της οργάνωσης του Υ.Π., οδήγησαν τον Κ. Σπυριδάκι να δημιουργήσει νέα ειδική επιτροπή στο Υπουργείο «*υπό την προεδρία του κ. Φρίξου Βράχα, Τμηματάρχου Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδύσεως... διά τας διεθνείς σχέσεις, η οποία να παρακολουθή εκ του σύνεγγυς την κίνησιν των διεθνών τούτων οργανισμών και να υποβάλλη σχετικές εισηγήσεις*»¹⁹⁸. Παράλληλα, η δημιουργία μόνιμης επιτροπής στην UNESCO και η συγκροτημένη λειτουργία της στο πλαίσιο των εθνικών επιτροπών, προσέδωσε πιο σταθερό χαρακτήρα στη διασύνδεση και στη μεταφορά στην Κύπρο των εμπειριών του οργανισμού αυτού¹⁹⁹.

Παρά τους περιορισμούς που επέβαλλε η σχετική ταύτιση των Αναλυτικών Προγραμμάτων με εκείνα της Ελλάδας, οι διαφοροποιήσεις στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα επέτρεπαν να παρεισφρέουν κάθε φορά – έστω τμηματικά – στοιχεία που ήταν απόρροια των διεθνών εξελίξεων και επιδράσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η θεμελίωση τέτοιων αποκλίσεων, στην πράξη, μέσω της πλήρους εργαστηριοποίησης μαθημάτων των θετικών επιστημών (ιδιαίτερα της Φυσικής και της Χημείας). Επίσης, με την άτυπη προσθήκη διδασκόμενης ύλης (με διατμηματικές διαλέξεις, προβολή ντοκυμανταίρ ή διαφανειών σε συστηματική βάση) στα μαθήματα τόσο θετικής, όσο και θεωρητικής κατεύθυνσης. Κυρίως

Ρώμη για διαβουλεύσεις και εξασφάλιση πληροφοριών γύρω από το ιταλικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Βλέπε και Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Third Conference (1962), p. 16-30.

¹⁹⁵ Μετέφερε στην Κύπρο τους προβληματισμούς που αναπτύσσονταν στο Συμβούλιο της Ευρώπης για την εισαγωγή τεχνολογικών μαθημάτων στη Δημοτική και Μέση, καθώς και τις σχετικές αποφάσεις ή συστάσεις. Παράλληλα, προώθησε τις αποφάσεις για την εκτός σχολείου Εκπαίδευση. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος-Απρίλιος 1968, σ. 76-86.

¹⁹⁶ Επικεντρώθηκε στις νέες μορφές Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και υπέβαλε σειρά εισηγήσεων για αναδιοργάνωση της Τεχνικής Εκπαίδευσης, στη βάση των αποφάσεων Συνεδρίου του Συμβουλίου της Ευρώπης (Γερμανία-Βρετανία 10-29 Οκτωβρίου 1966). Αρκετές από τις εισηγήσεις του υιοθετήθηκαν. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, σ. 60-66.

¹⁹⁷ Κ.Α. Ε10/14/77 «*Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 29^η Ημερομηνίας 3.5.1962*». Με τη συμμετοχή του – με απόφαση της Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως της ΕΚΣΚ – στη Γενική Συνέλευση της Διεθνούς Επιτροπής Ιστορικών Επιστημών (Λονδίνο, 10-15 Ιουνίου 1962), αρχίζει η πολυετής αφοσίωσή του στην ιστορική επιστήμη και έρευνα.

¹⁹⁸ Κ.Α. 251/1968/19/1 «*ΟΥΝΕΣΚΟ – Επιτροπή παρά τω Υπουργείω Παιδείας – Σημείωμα Υπουργού – Τη 3^η Δεκεμβρίου, 1968*»

¹⁹⁹ Κ.Α. 251/1968/22/1-9 «*ΟΥΝΕΣΚΟ – Διεθνή Συνέδρια – Εκθέσεις Κυπρίων Αντιπροσώπων – 32^α Σύνοδος της Διεθνούς διασκέψεως επί της Δημοσίας Εκπαιδύσεως*» και Κ.Α. 251/1968/22/13-18 «*ΟΥΝΕΣΚΟ – Διεθνή Συνέδρια – Εκθέσεις Κυπρίων Αντιπροσώπων – Συμβουλευτική Σύνοδος των Γραμματέων των Εθνικών Επιτροπών*» (Ιούλιος 1970).

από το 1971-72 και μετά, πολλές αλλαγές στα Αναλυτικά Προγράμματα, στις μεθόδους διδασκαλίας, στην κατανομή της διδακτέας ύλης και στην εποπτικοποίηση της γνώσης, εφαρμόστηκαν με το πρόσχημα της εισαγωγής σε «πειραματική βάση». Με αυτό τον τρόπο, εισήχθησαν πολλά νέα στοιχεία στη Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση, ως απευθείας επιρροές από ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα ή από τις ΗΠΑ, χωρίς αυτό να παίρνει διαστάσεις επίσημης απόκλισης από τα Α.Π. της Ελλάδας²⁰⁰. Τα επίσημα Α.Π. και Ω.Π. παρέμεναν στα έγγραφα άθικτα, χωρίς να ενσωματώνουν αυτές τις «πειραματικές» αλλαγές, προς επίδειξη σε όσους τυχόν μεμψιμοιρούσαν για διεύρυνση των αποκλίσεων, στην Κύπρο ή στην Ελλάδα.

(Γ) Την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση άγγιξαν, επίσης, οι νέες τάσεις για εισαγωγή ή αναβάθμιση μαθημάτων (πέραν όσων αναφέρθηκαν) και για ενίσχυση επιμέρους εκπαιδευτικών **θεσμών**.

Πιο εμφανείς ήταν οι προσπάθειες ενίσχυσης των «καλλιτεχνικών μαθημάτων» – κυρίως Μουσική και Τέχνη – στη Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση²⁰¹. Ανάλογη περίπτωση ήταν το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας²⁰².

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στο μάθημα της Πολιτικής Αγωγής. Το διδακτικό αυτό αντικείμενο δεν αναβαθμίστηκε στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα²⁰³. Όμως, άρχισε να αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στην προ του 1967 περίοδο, ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης της έννοιας της πολιτότητας σε διεθνή εκπαιδευτικά βήματα²⁰⁴. Την ενίσχυση της συνείδησης του πολίτη μέσω της Εκπαίδευσης προώθησε με ιδιαίτερη έμφαση το Συμβούλιο της Ευρώπης, μέσα από εξειδικευμένα συνέδρια και εκδόσεις²⁰⁵. Η πρόθεση αυτή διαφάνηκε

²⁰⁰ Χατζηστεφάνου, Κ.Ε. *Η Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο, από την Ανεξαρτησία μέχρι σήμερα (1976)*, Λευκωσία 1976, σ. 17-21

²⁰¹ Την περίοδο 1964-66, η ΕΚΣΚ και στη συνέχεια το Υπουργείο Παιδείας, χρηματοδότησαν γενναιόδωρα τη συμμετοχή της Κύπρου – σε επίπεδο σχολείων ή ομάδων μαθητών – σε διεθνείς διαγωνισμούς και συνέδρια σχετικά με το αντικείμενο αυτών των μαθημάτων (από την Πράγα μέχρι το Τόκυο). Βλέπε *Ετησία Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, ό.π., σ. 10-11. Πέραν των πολιτικών λόγων γ' αυτό το πλήθος συμμετοχών, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η καθιέρωση διεθνώς της αντίληψης για την ανάγκη ολιστικής Εκπαίδευσης, τουλάχιστον μέχρι την ηλικία των 14-15. Σημαίνοντα ρόλο σ' αυτή την Εκπαίδευση θα έπρεπε να διαδραματίζουν τα μαθήματα ανθρωπιστικού χαρακτήρα και καλλιτεχνικής φύσης (βλέπε ενδεικτικά UNESCO *Educational trends in 1970*, ό.π. σ. 43-46). Η αντίληψη για την ανάγκη αντιστροφής της διαμερισματοποίησης της γνώσης [βλέπε κυρίως Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Third Conference (1962), Resolution no 8, p. 28 και Fifth Conference (1965), Resolution no 3, p. 46-47] επηρέασε έντονα τον Κ. Σπυριδάκι (βλέπε ιδιαίτερα Σπυριδάκις, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, Έκδοση «Κυπριακή Εκπαίδευσις», Λευκωσία 1968, σ. 13-15).

²⁰² Με βασικό σταθμό το συνέδριο που διοργάνωσε ειδικά γ' αυτό το αντικείμενο το Συμβούλιο της Ευρώπης στο Lunteren 7-12 Νοεμβρίου 1966 και στο οποίο συμμετείχε η Κύπρος με την επιθεωρήτρια Θέικλα Κουμενή. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος-Απρίλιος 1968, σ. 79-83.

²⁰³ Με την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964, η διδασκαλία του μαθήματος μεταφέρθηκε από τη Γ' Λυκείου στη Γ' Γυμνασίου.

²⁰⁴ Η UNESCO υπογραμμίζει το γεγονός ότι σε πολλές χώρες δίνεται πλέον ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της συνείδησης του πολίτη και της κοινωνικής υπευθυνότητας, μέσω της Εκπαίδευσης. Βλέπε UNESCO, *Educational trends in 1970*, op.cit., p. 15-16.

²⁰⁵ Council of Europe (Council for Cultural Co-operation) *Out-of-class activities and Civic Education*, A study by P. R.

πολύ νωρίς, από τη 2^η Σύνοδο των Υπουργών Παιδείας, όπου αποφασίστηκε η προώθηση του πνεύματος συνεργασίας ανάμεσα στις χώρες μέλη, με δράσεις γύρω από συγκεκριμένα εκπαιδευτικά αντικείμενα. Μεταξύ των αντικειμένων εξέχουσα θέση είχε το μάθημα της Πολιτικής Αγωγής²⁰⁶. Η συγκρότηση ειδικού τμήματος στο Συμβούλιο της Ευρώπης για την προαγωγή του μαθήματος, ερμηνεύτηκε από στελέχη του Υπουργείου Παιδείας ως μήνυμα για την ανάγκη να αναδείξουν τη σημασία της Πολιτικής Αγωγής. Ο ανώνυμος συντάκτης σημειώματος στο περιοδικό *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, απηχεί τη στάση του Υπουργείου όταν σημειώνει ότι: «*Η αγωγή του πολίτου κερδίζει ολοέν και περισσότερη προσοχή στα προγράμματα των σχολείων. Στην Ευρώπη αναγνωρίζεται σήμερα η μεγάλη σημασία του μαθήματος· περισσότερο παρά άλλοτε χρειάζεται αυτό το μάθημα για να βοηθήσει τον νέο στον προσανατολισμό του σε μια κοινωνία που γίνεται κάθε μέρα και πιο πολύπλοκη. Το μάθημα αποβλέπει ακόμη στη δημιουργία δημοκρατικών διαθέσεων και στάσεων, σαν βασικών προϋποθέσεων της δημοκρατίας. Για την Ευρώπη το μάθημα αυτό πρέπει, συν τοις άλλοις, να αποβλέπη στην προαγωγή της Ευρωπαϊκής ενότητας*»²⁰⁷. Στη συνέχεια μάλιστα, προτείνει προς τους εκπαιδευτικούς συγκεκριμένους τρόπους ώστε αυτοί να προσφέρουν το μάθημα «*κατά τρόπον εργαστηριακόν*»²⁰⁸.

Από την άλλη, η προσπάθεια για αλλαγές στο μάθημα της Ιστορίας προσέκρουσε σε εθνικές ευαισθησίες και δεν είχε απτά αποτελέσματα. Μια πρώτη απόπειρα το 1966, έμεινε ημιτελής και μετέωρη²⁰⁹. Η ωρίμανση των προβληματισμών γύρω από τη διδακτική του

Fozzard, Strasbourg 1967 και Council of Europe (Council for Cultural Co-operation) *Towards a European Civic Education during the first face of Secondary Education*, by Yves Roger, Strasbourg 1969. Στις εκδόσεις αυτές τα ερευνητικά δεδομένα στηρίζονται σε στοιχεία από 20 χώρες μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, μεταξύ των οποίων η Κύπρος, η Ελλάδα και η Τουρκία. Το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου ήταν επίσης συνδρομητής του τριμηνιαίου δελτίου του τμήματος του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πολιτική Αγωγή.

²⁰⁶ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Second Conference (1961), Resolution no 2, p. 8-9

²⁰⁷ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος-Απρίλιος 1968, σ. 83

²⁰⁸ Στο ίδιο. Το σύγγραμμα του Yves Roger του 1969, το οποίο συγκεντρώνει και απηχεί τα ερευνητικά δεδομένα, τις συζητήσεις και τις εισηγήσεις στους κόλπους του Συμβουλίου της Ευρώπης καθ' όλη τη δεκαετία, προωθεί ακριβώς τέτοιου είδους εργαστηριακές δραστηριότητες στο πλαίσιο του διδακτικού αντικειμένου. Βλέπε Council of Europe (Council for Cultural Co-operation) *Towards a European Civic Education during the first face of Secondary Education*, by Yves Roger, Strasbourg 1969, p. 29-30. Στο ίδιο επίσης σύγγραμμα, αποτυπώνεται η θέση που εξ αρχής επικράτησε στο Συμβούλιο της Ευρώπης ότι, το αντικείμενο και οι στόχοι της Πολιτικής Αγωγής δεν προωθούνται μόνο μέσω του σχετικού μαθήματος, αλλά και μέσω των άλλων μαθημάτων ανθρωπιστικού χαρακτήρα – ιδιαίτερα της Ιστορίας. Σ' αυτή τη διαπίστωση προβαίνουν με κείμενά τους στην *Κυπριακή Εκπαίδευση* και εκπρόσωποι του Υπουργείου Παιδείας που συμμετείχαν σε συνέδρια του Συμβουλίου της Ευρώπης. Βλέπε κείμενο του Π. Περισιάνη για συνέδριο του ΣτΕ στη Σουηδία με θέμα τη μύηση των νέων στη Δημοκρατία, *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ.74-76. Επίσης, το κείμενο του Κ. Χατζηστεφάνου πιο πάνω.

²⁰⁹ Υπήρχε έντονη προβολή πορισμάτων και υποδείξεων από ευρωπαϊκά σώματα και συνέδρια σχετικά με την αναθεώρηση των στόχων και του περιεχομένου του μαθήματος. Βλέπε Κ.Α. Ε14/71/39Α «*Συμβούλιον της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Council of Europe – Strasbourg, 15th February 1966 – EGT/ Stage (66) XVII 2 – Committee for General and Technical Education – Course on History Teaching in Secondary Education*». Ο Κώστας Χατζηστεφάνου παρουσιάζει σε εκτενέστατο κείμενο τα πορίσματα πολυήμερου συνεδρίου του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Δανία, Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 1965 (*Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος

μαθήματος, δεν έγινε κατορθωτό να εμβολιάσει κατά τρόπο ουσιαστικό τη διδακτική πράξη, ακόμη και σε μια δεύτερη φάση, στα τέλη της δεκαετίας του 1960²¹⁰. Από τη σχετική αλληλογραφία στο Υ.Π., προκύπτει ότι το 1969 οι προβληματισμοί μετατράπηκαν σε βούληση των διαμορφωτών της Εκπαίδευσης να προχωρήσουν σε αποφάσεις. Ο επιθεωρητής Φιλολογικών Μαθημάτων Δρ. Κ. Χατζηστεφάνου, παρακολουθούσε για χρόνια τα τεκταινόμενα σε ευρωπαϊκές χώρες και θεσμούς γύρω από το μάθημα. Η εμπειρία του από συνέδριο του ΣτΕ το 1969, μεταποιήθηκε σε προσπάθεια να υιοθετήσει η εκπαιδευτική ηγεσία τα πορίσματα που εκδόθηκαν εκεί²¹¹. Το αποτέλεσμα ήταν να ληφθεί απόφαση από το σώμα των επιθεωρητών για εφαρμογή μέτρων εκσυγχρονισμού της διδασκαλίας του μαθήματος. Τα μέτρα όμως αυτά, στο σύνολό τους, θα υλοποιηθούν αρκετές δεκαετίες αργότερα (έμφαση στην εποπτικοποίηση, δημιουργία αιθουσών Ιστορίας στα Γυμνάσια-Λύκεια, ένταξη των πηγών στη διδασκαλία, συλλογή και έκδοση πηγών υπό μορφή συμπληρωματικού εγχειριδίου κλπ.)²¹². Προφανώς η δύναμη της αδράνειας και τα προβλήματα από την πολιτική κρίση κατά την περίοδο 1970-74, λειτούργησαν ανασταλτικά και αναβλητικά.

1966-Ιανουάριος 1967, σ. 53-61). Στην πράξη όμως, πολύ λίγο διαφοροποίησαν το Αναλυτικό Πρόγραμμα. Για την ακρίβεια, οι υποδείξεις για πολύπλευρη παρουσίαση όλων των απόψεων στα επίμαχα ιστορικά θέματα, για αποφυγή των προσεγγίσεων που αναπαράγουν την εχθρότητα και για αξιοποίηση του μαθήματος ώστε να οικοδομηθεί η προσέγγιση των λαών της Ευρώπης, χαιρετίστηκαν και υιοθετήθηκαν θεωρητικά (βλέπε προσωπική ενθουσιώδη υποδοχή από τον Κ. Σπυριδάκι στο Κ.Α. Ε14/33/89 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Σημείωμα Υπουργού – 23. 9.1965»). Αυτό όμως δεν είχε αντανάκλαση στα σχετικά σημεία του Ελληνοκυπριακού Α.Π., ούτε και στις μεθόδους διδασκαλίας. Είναι δε χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, σε εκθέσεις του Υ.Π. προς το ΣτΕ, γίνεται ειλικρινής παρουσίαση του στενά εθνοκεντρικού χαρακτήρα της διδασκαλίας της Ιστορίας, που παρουσιάζεται ως κάτι αυτονόητο. Βλέπε Κ.Α. Ε14/71/24-36 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – A brief survey of Greek Education in Cyprus and the place of History teaching in the Secondary schools of Cyprus – Nicosia, December, 1965» και Κ.Α. Ε14/71/46 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Ministry of Education, Cyprus – History Teaching in Secondary Schools – Answers to questions of Appendix C, EGT/ Stage (66) XVII 2 - Strasbourg, 15th February 1966». Κατά ανάλογο τρόπο, πολύ λίγο ή καθόλου επηρέασαν τα Αναλυτικά Προγράμματα οι προβληματισμοί και τα πορίσματα συνεδρίων, τα οποία μετέφεραν επιστήμονες όπως ο Θ. Παπαδόπουλος. Θα αρχίσουν να εντάσσονται στην προβληματική για την Εκπαίδευση στην Κύπρο μετά από δεκαετίες [βλέπε Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, *Επετηρίς IV 1972-1973*, Λευκωσία 1973, σ. 463-470 (για διεθνές συνέδριο για την πολυπολιτισμικότητα)]. Για τις εισηγήσεις για αλλαγές στη διδακτική του μαθήματος – ανεξάρτητα από το Α.Π. – βλέπε πιο κάτω.

²¹⁰ Kurgan, Ş. *Kıbrıs Anlaşmazlığında Yunan Eğitim Politikasının Etkisi*, Ankara 1974, [«Η Επιρροή της Ελληνικής Εκπαιδευτικής Πολιτικής στη Διένεξη του Κυπριακού». Μετάφραση αποσπασμάτων για τον γράφοντα από τον Καθηγητή Niyazi Kizilyrek], σ. 18. Ο συγγραφέας αναφέρεται με έμφαση σε χρόνια αδυναμία των εκπαιδευτικών αρχών της Ελλάδας να αναθεωρήσουν τις εχθρικές προς τους Τούρκους αναφορές στα σχολικά εγχειρίδια, παρά τις σαφείς αποφάσεις συνεδρίων της UNESCO τη δεκαετία του 1960, τις οποίες προσυπέγραψαν. Τόσο οι εγχώριες αδυναμίες στην Κύπρο, όσο και το γεγονός ότι χρησιμοποιούνταν τα διδακτικά εγχειρίδια της Ελλάδας, συνέβαλαν στην αποδυνάμωση των όποιων σκέψεων για εκσυγχρονισμό της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση.

²¹¹ Κ.Α. 236/68/14/1-4 «Συμβούλιο της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Υπουργείον Παιδείας – 26 Απριλίου 1969». Η σημαντικότερη και καθοριστικότερη ίσως από τις συμμετοχές του: Το συνέδριο με θέμα τη διδασκαλία της Ιστορίας σε μαθητές 11-15 χρονών, 22-26 Σεπτεμβρίου 1969, στο Braunschweig της Γερμανίας. Για τις εισηγήσεις του Κ. Χατζηστεφάνου βλέπε Κ.Α. 236/68/14/38-45 «Συμβούλιο της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Έκθεσις υπό Κώστα Ε. Χατζηστεφάνου – Εν Λευκωσία, τη 15^η Οκτωβρίου, 1969».

²¹² Κ.Α. 236/68/14/66 «Συμβούλιο της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Υπουργείον Παιδείας – Γενικών Επιθεωρητήν Μέσης Εκπαιδευσεως» (χωρίς ημερομηνία)

(Δ) Η συμμετοχή των μαθητών ως μέσο ανάπτυξης της συνείδησης του πολίτη, γνώρισε σημαντική διαφοροποίηση, ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και μετά. Ο συντάκτης σημειώματος στην *Κυπριακή Εκπαίδευση* για το θέμα αυτό, αναφέρθηκε ονομαστικά στην έρευνα και στις εισηγήσεις του P. R. Fozzard του 1967²¹³. Εδώ προτάσσεται μια καινοφανής για τα κυπριακά δεδομένα αρχή: Η πολιτική αγωγή των μαθητών δεν είναι υπόθεση μόνο του συγκεκριμένου διδακτικού αντικειμένου ή άλλων συναφών μαθημάτων. Άπτεται της συνολικής οργάνωσης του σχολείου και προωθείται μέσα από τη θεσμική ενθάρρυνση της συμμετοχής των μαθητών στη διοίκηση του σχολείου και μέσα από την οργάνωση εξωδιδακτικών δραστηριοτήτων.

Η εκπροσώπηση της Κύπρου σε συνέδριο του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Σουηδία με αντικείμενο τη μύηση των νέων στη Δημοκρατία, υπήρξε καταλυτική για την καθιέρωση κάποιων θεσμών, σε πειραματικό αρχικά στάδιο. Ο Βοηθός Διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου Παναγιώτης Περσιάνης συμμετείχε και στις προπαρασκευαστικές διαδικασίες, που διήρκεσαν μεγάλο χρονικό διάστημα²¹⁴. Με την ένθερμη υποστήριξη του Φρίξου Πετρίδη, θέλησε να μεταφέρει στην πράξη τις εμπειρίες του, ώστε με λήψη συγκεκριμένων μέτρων να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή των μαθητών στην οργάνωση της ζωής του σχολείου²¹⁵. Έτσι, το 1966-67, καθιερώθηκε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο ο θεσμός του Μαθητικού Συμβουλίου και ο θεσμός της Ημέρας Ελεύθερων Δραστηριοτήτων. Το – άτυπο αρχικά – Μαθητικό Συμβούλιο, ενθαρρύνθηκε και ανέλαβε πρωτοβουλία για σύσταση Συντονιστικής Επιτροπής Μαθητών Λευκωσίας²¹⁶. Στη Λογοδοσία του, ο Φρίξος Πετρίδης σημείωνε: «*Δια της Συντονιστικής είναι δυνατόν να επιτευχθή αξιόλογος καλλιέργεια της πρωτοβουλίας των μαθητών και του συναισθήματος ευθύνης, στοιχεία απαραίτητα δια τον αυριανόν πολίτην*»²¹⁷. Η αίγλη του Παγκυπρίου Γυμνασίου οδήγησε στη σχεδόν άμεση υιοθέτηση του θεσμού και από τα άλλα Ελληνοκυπριακά Γυμνάσια. Βεβαίως, στα πρώτα στάδια, τόσο τα μαθητικά συμβούλια, όσο και οι κατά επαρχία συντονιστικές επιτροπές, αντιμετώπιζαν προβλήματα στην αποδοχή τους από τις διευθύνσεις των σχολείων και από το σώμα των εκπαιδευτικών, «*ωσάν να ήσαν εχθροί των στόχων του σχολείου*»²¹⁸. Όμως, και μόνο η διαδικασία εκλογής τους, το αίσθημα συν-ευθύνης και η λογοδοσία στους συμμαθητές τους, αποτελούσαν σημαντική θητεία στους

²¹³ Council of Europe (Council for Cultural Co-operation) *Out-of-class activities and Civic Education*, A study by P. R. Fozzard, Strasbourg 1967. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος-Απρίλιος 1968, σ. 84.

²¹⁴ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ.74-76

²¹⁵ Η κυριαρχία της αντίληψης αυτής στην Ευρώπη και Β. Αφρική κατά την εν λόγω περίοδο, επισημαίνεται και από την UNESCO. Βλέπε UNESCO *Educational trends in 1970*, op.cit., p. 17.

²¹⁶ *Επετηρίς του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1965-66*, Λευκωσία 1967, [Λογοδοσία του Διευθυντή Φρίξου Πετρίδη], σ. 24-25

²¹⁷ Στο ίδιο, σ. 25

²¹⁸ Neocleous, K.N. *The Headmaster in Cyprus – A three-dimensional perspective*, Nicosia [1969], p. 54-55

δημοκρατικούς θεσμούς και στην ωρίμανση του στοιχείου της πολιτότητας. Αυτός ο θεσμός θα αποκτήσει πολύ μεγαλύτερο κύρος και ρόλο στην οργάνωση της σχολικής ζωής αμέσως μετά το 1974.

Ο θεσμός της Ημέρας Ελεύθερων Δραστηριοτήτων, εφαρμόστηκε δοκιμαστικά την ίδια χρονιά, με στόχο ο μαθητής «να ανακαλύψει εαυτόν ανέτως και εκουσίως»²¹⁹· αλλά και να αναπτύξει τις δεξιότητες της επιλογής, της συνεργασίας με άλλους μαθητές και καθηγητές και της συμμετοχής στην οργάνωση των δραστηριοτήτων²¹⁹. Η επιτυχία θεωρήθηκε μεγάλη, γι' αυτό και την επόμενη χρονιά καθιερώθηκαν τρεις τέτοιες μέρες – για να αξιολογηθούν και πάλι θετικά²²⁰. Από τα υπόλοιπα Γυμνάσια, τα περισσότερα υιοθέτησαν και εκείνα αμέσως το θεσμό. Μέχρι το 1970 η εφαρμογή του έγινε σχεδόν καθολική²²¹. Έτσι, σύντομα αυτή η δραστηριότητα θα πάρει το χαρακτήρα Ομίλων, οι οποίοι, συνδιοικούμενοι από καθηγητές και μαθητές, θα οργανώνουν πρωινές αλλά και απογευματινές δραστηριότητες. Με αυτό τον τρόπο απέκτησαν μερική αυτονομία από τον κεντρικό προγραμματισμό του σχολείου. Δόθηκε στους μαθητές η ευκαιρία, διά μέσου του σχολείου, να ανοιχτούν περισσότερο στην κοινωνία. Ταυτόχρονα, άνοιξαν το ίδιο το σχολείο στην κοινωνία, συνεργαζόμενοι με ανθρώπους του πνεύματος, της τέχνης, της επιστήμης, της εργασίας και της βιομηχανίας, του αθλητισμού κλπ. Σε εκτενές κείμενό τους στην *Κυπριακή Εκπαίδευση*, οι Π. Περσιάνης και Χρ. Κυπριανού – μετέπειτα Διευθυντής του Π. Γ. – παρουσίασαν την εμπειρία τους από την οργάνωση και υλοποίηση του θεσμού, καθώς και τους βασικούς του στόχους. Μεταξύ άλλων, ανέφεραν ότι με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται «η ανάπτυξις της πρωτοβουλίας των μαθητών... η καλλιέργεια του συναισθήματος ευθύνης και η καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας μεταξύ των μαθητών δια της ενθαρρύνσεως της ομαδικής εργασίας»²²².

Η εδραίωση των δύο αυτών θεσμών κατά τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1960 και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970, ευνοήθηκε και από το πρόγραμμα των Εταιρικών Σχολείων της UNESCO, που τους προωθούσε συστηματικά²²³.

Μέσω τέτοιων θεσμών, το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα απέκτησε μια ενδιαφέρουσα ιδιομορφία: Στα Α.Π. και Ω.Π. διέθετε μια «διάλεκτο» αποκλίνουσα από το

²¹⁹ *Επετηρίς του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1965-66*, Λευκωσία 1967, [Λογοδοσία του Διευθυντή Φρίξου Πετρίδη], σ. 20-21

²²⁰ *Επετηρίς του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1966-67*, Λευκωσία 1968, [Λογοδοσία του Διευθυντή Φρίξου Πετρίδη], σ. 29-30

²²¹ Κ.Α. 129/1971/2-5 «Προγραμματισμός εργασιών σχολείων – Προγραμματισμός εργασιών Τμήματος Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδεύσεως δια το σχολικόν έτος 1971-72 – 6 Αυγούστου 1971»

²²² *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 4-5, Απρίλιος-Ιούνιος 1967, σ. 88

²²³ Στις 10 Μαΐου 1970 πραγματοποιήθηκε στην Κύπρο το Παγκύπριο Συνέδριο Μαθητικών Ομίλων UNESCO, με παράλληλη διεξαγωγή σχετικών δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων. Βλέπε Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 617-618. Βλέπε και σχετικές αναφορές πιο πάνω.

Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας, η οποία όμως δεν μπορούσε να αυτονομηθεί και να γίνει διαφορετική «γλώσσα». Την ίδια στιγμή, στο παράλληλο Α.Π. δέσποζαν τα προτάγματα του παραδοσιακού εθνικισμού, ακόμη κι όταν στην κοινωνία ενισχύθηκαν σημαντικά κάποια διαφορετικά ρεύματα. Ωστόσο, στις παρυφές της δομολειτουργικής διάστασης του Εκπαιδευτικού Συστήματος, αναπτύχθηκαν θεσμοί ασύμμετροι με τα δύο αυτά επίπεδα. Πολλοί από αυτούς συμβάδιζαν σε μεγάλο βαθμό με το πνεύμα του προβληματισμού σε ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες και με τις πιο πρωτοποριακές από τις υποδείξεις διεθνών ή περιφερειακών οργανισμών²²⁴.

(Ε) Πολύ σημαντική υπήρξε η επίδραση που είχαν οι αντιλήψεις για εκδημοκρατισμό της Εκπαίδευσης στις αποφάσεις των διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής²²⁵. Με τον όρο «εκδημοκρατισμός», η ηγεσία της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης εννοούσε τη διασφάλιση του δικαιώματος όλων των νέων για απρόσκοπτη πρόσβαση στην Εκπαίδευση, χωρίς διακρίσεις²²⁶.

Η αρχή αυτή πήρε στην Κύπρο ένα περιεχόμενο το οποίο, σε γενικές γραμμές, συνέπιπτε με εκείνο που είχε προσλάβει και στις άλλες χώρες. Σταθμό κατά την υπό εξέταση περίοδο αποτέλεσε η γνωστή ως «Έκθεση Κόουλμαν»²²⁷. Μεταπολεμικά, είχε δημιουργηθεί μια κοινή βάση με το άρθρο 26 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων²²⁸. Μια πιο σύγχρονη και εξειδικευμένη εκδοχή του εκδημοκρατισμού περιλήφθηκε στη Σύμβαση κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση, που υιοθετήθηκε από την UNESCO το Δεκέμβριο του 1960 και αποτέλεσε τον οδηγό της σε όλες τις μετέπειτα παρεμβάσεις της²²⁹. Δέκα χρόνια αργότερα (1970), η UNESCO χρησιμοποιούσε ως βασικό δείκτη της διαδικασίας εκδημοκρατισμού την «ποσοτική επέκταση»· δηλαδή τη διαρκή αύξηση του αριθμού όσων έχουν και ασκούν το δικαίωμα στην Εκπαίδευση, σε κάθε χώρα²³⁰.

²²⁴ Η ύπαρξη της δικτατορίας στην Ελλάδα, κρατούσε το Εκπαιδευτικό Σύστημα της χώρας σε απόσταση από προγράμματα της UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Ελλάδα εντάχθηκε στο θεσμό των Εταιρικών Σχολείων της UNESCO μόλις το Νοέμβριο του 1974. Γεγονότα και φαινόμενα αυτής της τάξης, προφανώς ενίσχυσαν το φαινόμενο των «ασύμμετρων» θεσμών στην Κύπρο που αναφέρονται εδώ.

²²⁵ Σε όλες σχεδόν τις σχετικές αναφορές σε κείμενα της περιόδου, αντί του όρου «εκδημοκρατισμός» χρησιμοποιείται ο όρος «εκδημοκρατικοποίηση».

²²⁶ Για μια πρώιμη αναφορά και στις άλλες πτυχές του όρου (π.χ. σε συνάρτηση με την εσωτερική οργάνωση των σχολικών μονάδων, την αποκέντρωση κλπ.) βλέπε Περισιάνης, Π.Κ. *Ραδιοφωνικό Πανεπιστήμιο - Συγκριτική Παιδεία*, Έκδοση ΡΙΚ, Λευκωσία 1967, σ. 49-58.

²²⁷ Πρόκειται για τη μελέτη ομάδας ερευνητών στις ΗΠΑ με επικεφαλής τον καθηγητή Τζέιμς Κόουλμαν, η οποία απέκτησε ιδιαίτερο κύρος διεθνώς, μετά την υιοθέτησή της από το αμερικανικό κράτος το 1966.

²²⁸ Ελληνικό Τμήμα Διεθνούς Αμνηστίας, *Ανθρώπινα Δικαιώματα, ΟΗΕ και UNESCO, Βασικές Συμβάσεις*, Αθήνα 1987, σ. 69. Ψηφίστηκε από τη Γ.Σ. του ΟΗΕ στις 10 Δεκεμβρίου 1948.

²²⁹ Στο ίδιο, σ. 113-120. Η Σύμβαση υιοθετήθηκε από την UNESCO στις 14 Δεκεμβρίου 1960. Οι αρχές της Σύμβασης ενσωματώνονται και στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, του 1966.

²³⁰ UNESCO, *Educational trends in 1970*, op.cit., p. 6. Σε έκδοση της UNESCO του 1972 («*Να μάθεις να υπάρχουν*»),

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι, πέρα από τη διάσταση της υποχρεωτικότητας και των ίσων ευκαιριών πρόσβασης, οι διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στην Κύπρο δεν παρακολούθησαν με συνέπεια τις ευρύτερες συζητήσεις γύρω από το περιεχόμενο του όρου «ισότητα ευκαιριών». Δηλαδή, τα σχετικά με την αναγκαιότητα να υιοθετούνται μέτρα θετικής διάκρισης (προκειμένου να ανακοπεί η κοινωνικά αναπαραγωγική δύναμη ενός σχολείου με ίδιες ή ίσες ευκαιρίες) και τις συζητήσεις για τις γενεσιουργές αιτίες (τις κοινωνικές ανισότητες και/ή τις ανισότητες στο «μορφωτικό κεφάλαιο»)²³¹. Το αποτέλεσμα ήταν να περιοριστούν στα κείμενα και τα πορίσματα της UNESCO και του ΣτΕ, τα οποία παρακολουθούσαν με πρόθεση μηχανικής «συμμόρφωσης». Κατά κάποιο τρόπο, η συνολική στάση των διαμορφωτών επιβεβαίωνε τη διαπίστωση του Αριστοτέλη Ζμα ότι «ο δανεισμός εκπαιδευτικού λόγου δεν συνοδεύεται πάντοτε με αντίστοιχο δανεισμό συγκεκριμένων πρακτικών που αναμένεται να επιφέρουν ριζικές αλλαγές στη δομή του υπάρχοντος εκπαιδευτικού συστήματος»²³².

Από τα τέλη της περιόδου της Βρετανικής διοίκησης, το ποσοστό των παιδιών ηλικίας 6-12 ετών που δε φοιτούσαν σε Δημοτικά σχολεία ήταν πολύ χαμηλό²³³. Παρ' όλα αυτά, από νωρίς λήφθηκαν μέτρα που προετοίμαζαν το έδαφος για την υποχρεωτικότητα της Δημοτικής Εκπαίδευσης²³⁴. Αυτή θεσπίστηκε τελικά με το νόμο 14 του 1962 της ΕΚΣΚ, ο οποίος προέβλεπε ποινικές κυρώσεις σε όσους γονείς δε συμμορφώνονταν²³⁵. Με αυτό τον τρόπο έγινε προσπάθεια συμμόρφωσης στην υπόδειξη του ΣτΕ για διασφάλιση της «επέκτασης του χρόνου παραμονής των παιδιών στο σχολείο, με όλα τα αναγκαία μέσα, περιλαμβανομένων και των νομοθετικών όπου είναι απαραίτητο»²³⁶.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης ενσωμάτωσε από νωρίς στις συζητήσεις και τις αποφάσεις του την αντίληψη για την ανάγκη εκδημοκρατισμού της εκπαίδευσης. Ο στόχος

για την ποσοτική επέκταση χρησιμοποιείται ο όρος «γραμμική επέκταση». Βλέπε Ηλιού, Μ. «Εκπαιδευτικές στρατηγικές: Για ποια προοπτική;», στο ΕΜΟΚ, *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Πρακτικά 10^{ου} Συνεδρίου, Λευκωσία 1986, σ. 37.

²³¹ Φραγκουδάκη, Α. «Επίδοση στο σχολείο και κοινωνική προέλευση» και «Η θεωρία του μορφωτικού κεφαλαίου», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 44-51 και 162-163

²³² Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, όπ.π., σ. 36

²³³ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, όπ.π. σ.24: «Η υποχρεωτική εκπαίδευσις προωθείται σταδιακώς. Εν τούτοις, παρά την έλλειψιν νομοθεσίας, ήτις να καλύπτη όλας τας τάξεις του δημοτικού σχολείου, και άνευ οιασδήποτε επιβολής κυρώσεων, τα 97% των παιδιών της σχολικής ηλικίας φοιτούν εις τα δημοτικά σχολεία».

²³⁴ *Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62*, όπ.π. σ. 9-10: Το ΓΕΠ με οδηγίες του αποθάρρυνε τη στασιμότητα μαθητών στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση, παρά τις αντιδράσεις εκπαιδευτικών. Η στασιμότητα θεωρούνταν από το ΓΕΠ ως μια από τις βασικότερες αιτίες σχολικής διαρροής.

²³⁵ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, όπ.π., σ. 14-15

²³⁶ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Second Conference (1961), Resolution no 2, p. 9

ήταν απόλυτα συναρτημένος με εκείνον της καταπολέμησης του αναλφαβητισμού. Η εξάλειψη του αναλφαβητισμού αποτελούσε από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 προτεραιότητα και της UNESCO, στην οποία αποδίδεται και η πρωτοποριακή για την εποχή πολιτική των «πινάκων κατάταξης», που στόχευε στον έλεγχο αυτού του προβλήματος και άλλων παρεμφερών²³⁷. Κατά τρόπο «εκβιαστικό», η πολιτική αυτή ώθησε και το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου να πάρει νομοθετικά μέτρα για την κατοχύρωση της Δημοτικής Εκπαίδευσης και για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού²³⁸.

Η έννοια του εκδημοκρατισμού, στους διεθνείς οργανισμούς και στη βιβλιογραφία, σταδιακά συνδέθηκε στενά με δυο άλλες: Της «δια βίου εκπαίδευσης/μάθησης»²³⁹ και της «εκτός σχολείου εκπαίδευσης». Η πρώτη, από το 1965²⁴⁰ και μετά απορρόφησε σημαντικό μέρος της προσοχής των οργάνων και επιτροπών του ΣτΕ που ασχολούνταν με την Εκπαίδευση, για να γίνει σύντομα η βασική καθοδηγητική αρχή στις διαδικασίες επεξεργασίας Εκπαιδευτικής Πολιτικής²⁴¹. Κάτι ανάλογο συνέβη και με τη δεύτερη, την ίδια περίπου περίοδο²⁴². Το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου παρακολούθησε συστηματικά αυτή

²³⁷ Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, όπ.π., σ. 25-26. Η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού υπήρξε προτεραιότητα της UNESCO. Η προβληματική γύρω από τα μέτρα που θα έπρεπε να ληφθούν αναπτύχθηκε ιδιαίτερα έντονα στο Διεθνές Συνέδριο της UNESCO με θέμα «Μόρφωση και Κοινωνία», που έλαβε χώρα στη Ρώμη, 24-29 Σεπτεμβρίου 1962. Το αδιέξοδο που δημιουργήθηκε εκεί από την αντιπαράθεση γύρω από το αν θα έπρεπε να ληφθούν υποχρεωτικά μέτρα για καταπολέμηση του αναλφαβητισμού ανάμεσα στους ενήλικες, άρθηκε με την αποδοχή συμβιβαστικής πρότασης του εκπροσώπου του ΓΕΠ Δρα Αντρέα Κούρου (Τμηματάρχης Στοιχειώδους Εκπαίδευσης). Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση, Έτος Δ΄*, Τεύχος 17, Δεκέμβριος 1962, σ. 42. Για τη συμβολή της UNESCO στην καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, βλέπε επίσης Μπαλασσά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, όπ.π., σ. 31-37.

²³⁸ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, όπ.π., σ. 15: «Είναι ενδεικτικόν να σημειωθή ότι κατά το σχολικόν έτος 1962-3, ότε το πρώτον εφηρημόσθη ο νέος Νόμος, μόνον 77 παιδιά έμειναν μακράν του σχολείου... Δια των νέων μέτρων το ήδη χαμηλόν ποσοστόν αναλφαβητισμού – 0,85% δια τας ηλικίας 7-19 ετών κατά το 1960 – θα περιορισθή επιπλέον».

²³⁹ Στη δεκαετία του '60 χρησιμοποιούνταν ο όρος "continued education"/ "éducation permanente", ο οποίος καθιερώθηκε και στην κυπριακή εκπαιδευτική βιβλιογραφία της εποχής ως «διαρκής εκπαίδευση». Για μια συμπυκνωμένη αναφορά στη διαδρομή της ιδέας της «διά βίου μάθησης/εκπαίδευσης» μέχρι τη δεκαετία του 1970, βλέπε Παπανικολάου, Κ.Ν. «Διαβίου Παιδεία», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 3, Αθήνα, Φθινόπωρο 1977, σ. 20-27. Βλέπε επίσης Σταμέλος, Γ. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Διόνκος, Αθήνα 2009.

²⁴⁰ Σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη της «διαρκούς εκπαίδευσης» στους κόλπους της Ευρώπης, διαδραμάτισαν τα προγράμματα που εκπόνησε και εφάρμοσε πρωτίστως το Αυστριακό Ομοσπονδιακό Υπουργείο Παιδείας, καθώς και οι αντίστοιχες πρωτοβουλίες της Ελβετίας.

²⁴¹ *Le Conseil de l' Europe*, Publié par la Direction de la Presse et de l' Information du Conseil de l' Europe, Strasbourg 1986, p. 29

²⁴² Ως σημείο εκκίνησης για τη συγκροτημένη αντιμετώπιση του τομέα αυτού στην Κύπρο, μπορεί να θεωρηθεί η 3^η συνεδρία της Επιτροπής Εξωσχολικής Εκπαίδευσης του ΣτΕ, στο Στρασβούργο, 11-13 Μαρτίου 1964. Το ΓΕΠ εκπροσωπήθηκε με τρία στελέχη του (βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευση, Έτος Ε΄*, Τεύχος 25, Ιούνιος 1964, σ. 276-280). Η έμφαση που δόθηκε εκεί στην εκμάθηση ξένων γλωσσών, επηρέασε άμεσα τις αποφάσεις του ΓΕΠ (και του Υπουργείου Παιδείας στη συνέχεια) για προώθηση του θεσμού των Ινστιτούτων Ξένων Γλωσσών στην Κύπρο. Η ενίσχυση των Ινστιτούτων είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση όσων φοιτούσαν σε αυτά (από 3,042 το 1962-63 σε 3,697 το 1966-67), γεγονός όμως που συνοδεύτηκε από μετατόπιση των ηλικιακών ομάδων: Ο υπερδιπλασιασμός των ανηλίκων που φοιτούσαν σε αυτά δε συνοδεύτηκε από αύξηση, αλλά από σημαντική μείωση του αριθμού των ενηλίκων φοιτούντων, γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί ως μερική αποτυχία του θεσμού (βλέπε *Ετησία Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, όπ.π., πίνακες σ. 44).

τη θεματική και επιδίωξε να αξιοποιήσει τα πορίσματα και την εμπειρογνωμοσύνη του ΣΤΕ²⁴³. Παρακολούθησε μάλιστα – στο μέτρο του δυνατού – τις σχετικές υποδείξεις και πορίσματα και άλλων οργανισμών, όπως του ΟΕCD (ΟΟΣΑ) και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οι προσεγγίσεις τους αποτέλεσαν τη βάση για τη μετέπειτα μορφοποίηση αυτών που αποδόθηκαν με τους όρους «δια βίου μάθηση» και «διά βίου εκπαίδευση»²⁴⁴. Και πάλιν, ωστόσο, το δυναμικό του Υ.Π. δεν παρακολούθησε την κριτική που συνόδευε τα αντίστοιχα προγράμματα, ούτε καν στη μετά το 1974 περίοδο²⁴⁵. Η κυρίαρχη τάση των προγραμμάτων αυτών να αντιμετωπίζουν με καθαρά οικονομικούς όρους την Εκπαίδευση και να μεταφέρουν σημαντικό μέρος των ευθυνών του συστήματος στο άτομο, αντιμετωπίστηκε στην Κύπρο ως αυτονόητη και δεν αποτέλεσε αντικείμενο ουσιώδους προβληματισμού²⁴⁶. Το αποτέλεσμα ήταν το Υ.Π. να σχεδιάζει και να εφαρμόζει εντελώς μηχανικά-εμπειρικά τα σχετικά προγράμματα²⁴⁷. Κάτι που κυοφόρησε τη σε γενικές γραμμές αποτυχία τους, τουλάχιστον κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980.

Το θέμα του εκδημοκρατισμού της Εκπαίδευσης άρχισε να παίρνει έναν πιο πιεστικό χαρακτήρα για την Κύπρο στα τέλη της δεκαετίας του '60, όταν σταδιακά η πλειονότητα των ευρωπαϊκών χωρών καθιέρωσε ως κατώτατο όριο δωρεάν και υποχρεωτικής Εκπαίδευσης το 14^ο ή 15^ο έτος ηλικίας. Η «σχολική έκρηξη» (*explosion scolaire*)²⁴⁸ στην Ευρώπη του '50 και του '60, οδήγησε σε σχεδόν γενίκευση του μέτρου²⁴⁹. Την περίοδο που ακόμη η Κύπρος συζητούσε την 9ετή υποχρεωτική και δωρεάν Εκπαίδευση, είχαν αρχίσει ήδη να γίνονται οι πρώτες νύξεις στο Συμβούλιο της Ευρώπης για 12ετή²⁵⁰.

²⁴³ Ενδεικτικά: Κ.Α. Ε14/33/322-322Α «*Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Council of Europe*» [για τη Σύνοδο 4-10 Σεπτεμβρίου 1966 (Στρασβούργο-Λουξεμβούργο)] και Κ.Α. Ε14/33/362-365 «*Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Council of Europe*» [για τα πορίσματα της 12^{ης} Συνόδου του Συμβουλίου Πολιτιστικής Συνεργασίας 9-10 Μαρτίου 1967 (Στρασβούργο)].

²⁴⁴ Περίπου την ίδια περίοδο, το Συμβούλιο της Ευρώπης (1970), η Unesco (1972) και ο ΟΟΣΑ (1973), εγκαινιάζουν πολιτικές και προγράμματα «επανεκπαίδευσης» ή «διαρκούς εκπαίδευσης».

²⁴⁵ Μια συμπυκνωμένη κριτική όλων αυτών των προγραμμάτων – σε σχέση και με τις πολλαπλές ανισότητες – βρίσκεται στο Zmas, A – Sipitanou, A.A. "Inequalities in lifelong learning and adult university education policies", στο *Journal of Adult and Continuing Education*, Vol. 15, No. 1, Spring 2009, p. 121-133. Βλέπε επίσης, Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2007, κυρίως σ. 21-32.

²⁴⁶ Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, όπ.π., σ. 211-251

²⁴⁷ Παρά την ικανοποιητική – και πολλές φορές εκτενή – παρουσίαση του θέματος από τον Τύπο της δεκαετίας του 1970, είχαμε κατά κανόνα δημοσιεύματα στηριγμένα σε ανταποκρίσεις πρακτορείων, που μετέφεραν αυτούσιες συνεντεύξεις ή επίσημες παρουσιάσεις διακηρυκτικού χαρακτήρα. Βλέπε π.χ. συνέντευξη του τότε πρωθυπουργικού συμβούλου Ζακ Ντελόρ, αναδημοσιευμένη στον *Φιλελεύθερο*, 2 Ιουλίου 1972. Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι αυτές οι δημοσιεύσεις ή αυτές καθ' εαυτές οι συζητήσεις σε διάφορες χώρες, κινητοποίησαν ανάλογες αναζητήσεις ανάμεσα στα στελέχη του Υ.Π..

²⁴⁸ Τομπαΐδης, Δ.Ε. *Η ισότητα ευκαιριών στην Εκπαίδευση*, Έκδοση 2η, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982, σ. 6

²⁴⁹ Ως βασικότερο αίτιο ο Δ.Ε. Τομπαΐδης θεωρεί την αλλαγή κουλτούρας σε σχέση με την Εκπαίδευση, που θεωρούνταν πια ως απαραίτητο μέσο κοινωνικής ανόδου. Επικαλείται τον Α. Prost, που σημειώνει: «*Η γενίκευση της εκπαίδευσης και η απαίτηση δημοκρατικότερης οργάνωσης, είναι το αποτέλεσμα εξέλιξης των ηθών και της οικονομίας*». Στο ίδιο, σ. 16.

²⁵⁰ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959*

Αλλά και στο εσωτερικό, τόσο το ΑΚΕΛ, όσο και οι ισχυρές εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις ΠΕΟ και ΣΕΚ, πίεζαν για καθιέρωση του 14^{ου} ή 15^{ου} έτους ηλικίας ως ορίου για δωρεάν υποχρεωτική Εκπαίδευση²⁵¹. Όμως, πριν ακόμη γίνουν αισθητές οι πιέσεις από κομματικούς, συνδικαλιστικούς ή κοινωνικούς φορείς, ο ίδιος ο υπουργός Παιδείας Κ. Σπυριδάκης διακήρυσσε με κάθε ευκαιρία την ανάγκη υιοθέτησης ενιαίας εννεαετούς υποχρεωτικής Γενικής Εκπαίδευσης²⁵². Έχοντας γνώση των ευρωπαϊκών δεδομένων και των σχετικών συζητήσεων στις συνόδους που συμμετείχε και προσωπικά²⁵³, πίεζε προς αυτή την κατεύθυνση²⁵⁴. Μάλιστα, επικαλούνταν διαρκώς τη διεθνή και ευρωπαϊκή τάση για ενιαία Εκπαίδευση μέχρι το 15^ο έτος, προκειμένου να αποκρούσει τις πιέσεις των υπουργών Τ. Παπαδόπουλου και Ρ. Σολομίδη για εξειδίκευση αμέσως μετά το Δημοτικό²⁵⁵. Μέχρι και λίγο πριν την υποβολή παραίτησης από τη θέση του υπουργού Παιδείας, πρότασε αποφάσεις της UNESCO για να προωθήσει τη σχετική θέση του²⁵⁶.

Ανεξάρτητα από τις προθέσεις του, ο Κ. Σπυριδάκης αδυνατούσε να προωθήσει τις θέσεις του για εκδημοκρατισμό της Εκπαίδευσης, στο βαθμό που επιθυμούσε: Η ενιαία

to 1969, op. cit., Sixth Conference (1969), Resolution no 4, p. 66-67, όπου καλούνται οι κυβερνήσεις να λάβουν μέτρα προς την κατεύθυνση της 11ετούς ή 12ετούς υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, προκειμένου να επιτευχθεί ο στόχος του εκδημοκρατισμού της. Στην ίδια σύνοδο (Resolution no 3, p. 64-65) συζητήθηκε ευρέως και η γενίκευση του θεσμού της Προδημοτικής Εκπαίδευσης, ως μέσο εξισορρόπησης των κοινωνικών ανισοτήτων – ένα ακόμη ζήτημα στο οποίο υστερούσε κατά πολύ η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση.

²⁵¹ Persianis, P. *The political and economic factors*, op. cit., p. 92-94

²⁵² Σε ομιλία του στη Βουλή το Μάρτιο του 1967, ο Κ. Σπυριδάκης αποκάλυψε ότι «την δωρεάν παιδείαν, ή τουλάχιστον την πληρωμήν του ημίσεως των διδασκτρων, εισηγήθην άμα τη αναλήψει υπ' εμού της ευθύνης του Υπουργείου Παιδείας, αλλά δεν εγένετο δεκτή δι' οικονομικούς λόγους, η πρότασις. Η υποχρεωτική εκπαίδευσις μέχρι του 15^{ου} έτους είναι απολύτως συνυφασμένη μετά της δωρεάν παιδείας. Εις το δεύτερον πενταετές πρόγραμμα αναπτύξεως υποβάλλονται εκ νέου τα αιτήματα ταύτα. Δεν γνωρίζω αν θα γίνουν δεκτά». Βλέπε Σπυριδάκης, Κ. «Ποία η ακολουθούμενη και ακολουθητέα εν Κύπρω εκπαιδευτική πολιτική», στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 334, καθώς και την εφημερίδα *Πατρίς*, 4 Απριλίου 1967.

²⁵³ Σε διάλεξή του στο Σύνδεσμο Ελλήνων Φιλολόγων Κύπρου «Στασίνο», στις 13 Μαρτίου 1968, υπογραμμίζει με έμφαση τη θέση του αυτή, επικαλείται τη διεθνή εμπειρία και διευκρινίζει: «Είναι ανάγκη να τονισθή εν σημείον της εκπαιδευτικής πολιτικής των προηγμένων χωρών, εις το οποίον υπάρχει απόλυτος ομοφωνία. Είναι τούτο η υποχρεωτική εκπαίδευσις και η επέκτασίς της τουλάχιστον μέχρι του 15^{ου} έτους της ηλικίας. Ο κόσμος φέρεται από μακρού προς εκδημοκρατικοποίησιν... Η πρώτη βάση της εκδημοκρατικοποίησης είναι η υποχρεωτική εκπαίδευσις. Σήμερον όλα τα κράτη ή έχουν εισαγάγει την υποχρεωτικήν εκπαίδευσιν μέχρι του 15 έτους ή 16 έτους της ηλικίας, με τάσιν επεκτάσεως μέχρι του 18 έτους, ως εν Αμερική, ή βαθμιαίως επεκτείνουνσι ταύτην... Το πρώτον βήμα συνεπώς, το οποίον έχομεν να κάμωμεν προς ολοκλήρωσιν και εκσυγχρονισμόν του εκπαιδευτικού μας συστήματος... είναι η επέκτασις της υποχρεωτικής εκπαίδευσως μέχρι του 15 έτους της ηλικίας.» Βλέπε Σπυριδάκης, Κ. «Το εν Κύπρω εκπαιδευτικόν σύστημα», στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', σ. 356-357.

²⁵⁴ *Φιλελεύθερος*, 3 Μαρτίου 1966

²⁵⁵ Ο Κ. Σπυριδάκης εμφανιζόταν να ταυτίζεται απόλυτα με την πολιτική διεθνών οργανισμών και κρατών που προέκριναν την κατά το δυνατό μετάθεση του χρόνου εξειδίκευσης. Αντίθετα, οι επικριτές του υπουργού υιοθετούσαν το βρετανικό (και γαλλικό εν μέρει) μοντέλο επιλογής ειδίκευσης ουσιαστικά με το τέλος του Δημοτικού σχολείου. Για τις παρενέργειες της πρόωρης εξειδίκευσης σε διάφορες χώρες, βλέπε Φραγκουδάκη, Α. «Η επίδοση», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 60-63.

²⁵⁶ *Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, Τεύχος 6, Ιούνιος 1970, [Λευκωσία] σ. 328. Δημοσίευση αυτούσιων των ερωταπαντήσεων σε συνέντευξη Τύπου που παραχώρησε ο Κ. Σπυριδάκης στις 22 Απριλίου 1970. Στο προηγούμενο τεύχος (*Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, Τεύχος 5, Μάιος 1970, [Λευκωσία] σ. 266-268), η επίσης σχετική εισαγωγική τοποθέτησή του ενώπιον των δημοσιογράφων.

Εκπαίδευση μέχρι το 15^ο έτος, είχε ως παρελκόμενο τη δωρεάν και υποχρεωτική μέχρι την ίδια ηλικία. Για να μπορέσει όμως να εφαρμόσει κάτι τέτοιο, χρειαζόταν την έγκριση ενός Υπουργικού Συμβουλίου, στο οποίο ασκούσε σημαντική επιρροή ο Τ. Παπαδόπουλος. Ο Υπουργός Εργασίας δε φαινόταν διατεθειμένος να δεχτεί δαπάνες για επέκταση του ορίου, χωρίς εφαρμογή της πολιτικής του για τις Τεχνικές Σχολές και την πρόωμη εξειδίκευση-κατάρτιση. Έτσι, παρά τις προσπάθειες, η υλοποίηση αυτού του στόχου θα περιμένει την υλοποίησή της μετά την παραίτηση του υπουργού Παιδείας. Η επιθυμία και προσπάθεια του Κ. Σπυριδάκι για επέκταση της δωρεάν και υποχρεωτικής Εκπαίδευσης καταγράφηκε και από την UNESCO²⁵⁷, ενώ από πλευράς Προέδρου Μακαρίου αντιμετωπιζόταν με την υπόσχεση της εφαρμογής σε σύντομο χρονικό διάστημα²⁵⁸. Στο Β' Πενταετές Σχέδιον Αναπτύξεως σημειωνόταν: «Ο τελικός αντικειμενικός σκοπός ... είναι η παροχή δωρεάν και ποιοτικώς καλύτερας παιδείας εις όλα τα επίπεδα... Εν τούτοις, λόγω του συνεπαγόμενου υψηλού κόστους και των εγειρομένων οργανωτικών προβλημάτων, η πρόοδος προς τον στόχον αυτόν θα πρέπει να είναι σταδιακή»²⁵⁹.

Στην προσπάθειά του αυτή ο Κ. Σπυριδάκις δεν ήταν μόνος. Τα ανώτερα στελέχη του Υπουργείου Παιδείας προσπάθησαν να στηρίξουν και να προωθήσουν την ιδέα της δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης μέχρι το 15^ο έτος, μέσα από επίπονη προπαρασκευαστική εργασία. Στην πρωτοπορία της προσπάθειας βρέθηκε ο Α. Κούρος. Απαύγασμα αυτής της εργασίας ήταν και σχετική έκδοση, με λεπτομερή σενάρια για αντιμετώπιση του κόστους του εγχειρήματος²⁶⁰. Ο ίδιος, στην εισαγωγή του, εκδηλώνει την αγωνία για την υστέρηση της Κύπρου έναντι άλλων χωρών στον τομέα αυτό, μεταφέροντας και την εικόνα μιας έμμεσης πίεσης από τη διεθνή πραγματικότητα: «Λόγω των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών ραγδαίων εξελίξεων, βασική εκπαίδευσις εξαετούς διάρκειας θεωρείται σήμερον πανταχού ως εντελώς ανεπαρκής. Αι ευρωπαϊκαί, βορειοαμερικανικαί και μερικαί ασιατικά χώροι (Ιαπωνία, Ισραήλ) προσφέρουν ήδη βασικήν δωρεάν και υποχρεωτικήν εκπαίδευσιν εννεαετούς ή δεκαετούς διάρκειας. Αι αφρικανικαί και αι ασιατικά χώροι έχουν, επίσης, αναγνωρίσει την ανάγκην δι' επταετή ή οκταετή βασικήν εκπαίδευσιν»²⁶¹. Τελικά, η δωρεάν και

²⁵⁷ UNESCO, *Educational trends in 1970*, op.cit., p. 18

²⁵⁸ Βλέπε ομιλία Προέδρου Μακαρίου επί τη λήξει του Διεθνούς Έτους Παιδείας - *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 113.

²⁵⁹ Β' Πενταετές Σχέδιον Αναπτύξεως (1967-1971), σ. 40. Στη σελίδα 392 παραπέμπει ουσιαστικά την εφαρμογή δωρεάν Εκπαίδευσης για τις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου στα πρώτα χρόνια εφαρμογής του Γ' Πενταετούς, όπως και τελικά έγινε.

²⁶⁰ Κούρος, Α. *Δωρεάν εκπαίδευσις μέχρι του 15^{ου} έτους*, Υπουργείον Παιδείας Κύπρου, Λευκωσία 1970. Στις σελίδες 63-85 αναφέρεται σε έξι σχέδια-σενάρια, τα οποία με τις παραλλαγές τους εκτείνονταν στα 14. Στις σελίδες 86-145 παρατίθενται αναλυτικά και με πίνακες οι τρόποι εφαρμογής αυτών των σχεδίων, με λεπτομερείς πρόνοιες για κάθε πτυχή.

²⁶¹ Στο ίδιο, σ. 1

υποχρεωτική ενιαία Εκπαίδευση μέχρι το 15^ο έτος, άρχισε να εφαρμόζεται σταδιακά από το 1972-73. Χρονικά συνέπεσε με μια σοβαρή προσπάθεια ποιοτικής βελτίωσης του περιεχομένου της Εκπαίδευσης²⁶². Προσπάθεια που διακόπηκε από την τουρκική εισβολή, αλλά συνεχίστηκε με άλλους όρους στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970²⁶³.

Σημαντικός ήταν ο ρόλος και του Φρ. Πετρίδη στα δύο χρόνια της υπουργίας του, τόσο στην προώθηση της δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης μέχρι το 15^ο έτος, όσο και γενικότερα σε ότι είχε σχέση με τον εκδημοκρατισμό της Εκπαίδευσης. Αποκαλύπτοντας, κατά κάποιο τρόπο, τις προθέσεις του στην ομιλία του στη Γενική Συνέλευση της UNESCO τον Οκτώβριο του 1970, υπογράμμισε ιδιαίτερα τον επείγοντα χαρακτήρα της λήψης μέτρων προς την κατεύθυνση της «εκδημοκρατικοποίησης» της Εκπαίδευσης. Πέραν της παροχής «ευκαιριών προς πάντας διά της επεκτάσεως του συστήματος της σχολικής αγωγής» με τη δωρεάν υποχρεωτική Εκπαίδευση, έκανε λόγο για «επαναστατικήν προσαρμογήν των διδακτικών μας μεθόδων και του τρόπου προσεγγίσεως των μαθημάτων και των σπουδαστών», για διαρκή επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και για προώθηση κατά το δυνατόν της εξατομικευμένης προσέγγισης των μαθητών. Χαρακτήρισε την Εκπαίδευση ως το βασικό μέσο για «να καταρριφθούν τα τείχη των προκαταλήψεων, να πραγματωθούν τα ιδεώδη της δημοκρατίας και της ειρήνης». Αναγνωρίζοντας δε τη μεγάλη συμβολή της UNESCO στην προώθηση νέων ιδεών στην Εκπαίδευση της Κύπρου, διακήρυξε την πρόθεσή του για περαιτέρω αξιοποίηση των προγραμμάτων, της τεχνικής και της οικονομικής βοήθειάς της²⁶⁴.

Μέσα στο πνεύμα του εκδημοκρατισμού της Εκπαίδευσης, μπορεί να ενταχθεί και η ίδρυση Σχολής Ασκησίμων Παιδιών το 1965-66 στη Λευκωσία, το 1966-67 Λεμεσό και το 1967-68 στην Αμμόχωστο²⁶⁵. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για την ίδρυση της Σχολής Τυφλών στη Λευκωσία το 1965, η οποία εξοπλίστηκε με πολυδάπανες εγκαταστάσεις²⁶⁶. Η πολιτική στήριξης των λιγότερο χαρισματικών παιδιών και των παιδιών με ειδικές ανάγκες, θεωρούνταν πλέον στην Ευρώπη ως δείκτης όχι μόνο της ανθρωπιστικής ευαισθησίας, αλλά

²⁶² *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ι', Τεύχος 3, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1970, σ. 4-13: Αρχίζει η εφαρμογή πλήθους «πειραματικών» προγραμμάτων και πρωτοποριακών μέσων στις μεθόδους διδασκαλίας. Στο εκτενές κείμενο ομιλίας του (30 Ιανουαρίου 1970), ο Διευθυντής Εκπαίδευσης Κλεάνθης Γεωργιάδης επικεντρώνεται στις νέες παγκόσμιες τάσεις στην Εκπαίδευση και κάνει λόγο για τα μέτρα ποιοτικής αναβάθμισης που λαμβάνονται στη Δημοτική και Μέση. Σημειώνει ότι πλέον, προκειμένου να αμβλυνθούν μέσω της Εκπαίδευσης οι κοινωνικές ανισότητες, η έμφαση δίνεται στην αναβάθμιση των μέσων και μεθόδων διδασκαλίας, στην καλλιέργεια δεξιοτήτων και στην εξατομίκευση της διδασκαλίας. Επίσης, στην ενίσχυση της Εκπαίδευσης στις αγροτικές περιοχές, στην επιμόρφωση και στη γενίκευση της προσχολικής αγωγής. Για όλα αυτά επικαλείται αποφάσεις ιδιαίτερα της 6^{ης} Συνόδου Υπουργών Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης.

²⁶³ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, όπ.π., σ. 57-58

²⁶⁴ *Φιλελεύθερος*, 18 Οκτωβρίου 1970

²⁶⁵ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, όπ.π., σ. 7. Βλέπε επίσης *Χαραυγή*, 1 Σεπτεμβρίου 1965.

²⁶⁶ *Χαραυγή*, 13 και 14 Νοεμβρίου 1965. Τα εγκαίνια της Σχολής πραγματοποιήθηκαν στις 30 Νοεμβρίου 1965.

και της δημοκρατικότητας μιας κοινωνίας²⁶⁷. Ακριβώς αυτό το πνεύμα προσπάθησε να μεταφέρει ο Κ. Σπυριδάκης, μετά την επιστροφή του από τη Σύνοδο Υπουργών Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης, το 1969. Σε εκτενείς δηλώσεις του, που μεταδόθηκαν από το ΡΙΚ στις 3 Ιουνίου 1969, έδωσε σχεδόν αποκλειστική βαρύτητα σε αυτό το δίπτυχο, ως κυρίαρχο στο ΣτΕ αναφορικά με τη διαδικασία εκδημοκρατισμού της Εκπαίδευσης: (α) Επέκταση της δωρεάν υποχρεωτικής Εκπαίδευσης μέχρι και στα 12 χρόνια, με παράλληλη μετάθεση του χρόνου ειδίκευσης. (β) Μέριμνα για τα λιγότερο χαρισματικά παιδιά, με λήψη συγκεκριμένων μέτρων²⁶⁸.

Όσον αφορά τον «εσωτερικό» εκδημοκρατισμό της σχολικής ζωής, πέραν της ανάπτυξης του θεσμού των Μαθητικών Συμβουλίων και της εμπλοκής των μαθητών στην οργάνωση επιμέρους δραστηριοτήτων, δεν μπορεί να λεχθεί ότι έγιναν σημαντικά βήματα. Ενώ οι μεταπτυχιακές σπουδές πολλών εκπαιδευτικών Δημοτικής και Μέσης εμβολίασαν τις παιδαγωγικές συζητήσεις με στοιχεία των σύγχρονων ψυχοπαιδαγωγικών αντιλήψεων, η βάση των εσωτερικών κανονισμών των σχολείων (και των «κανονισμών πειθαρχίας») παρέμεινε σχεδόν αναλλοίωτη μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1960²⁶⁹. Η κατάσταση αντιμετώπισε αρκετές περιπλοκές από το 1970 μέχρι το 1974, λόγω της εσωτερικής κρίσης και της εμπλοκής μαθητών και εκπαιδευτικών στις έντονες πολιτικές διενέξεις. Η εμπλοκή των σχολείων στην κοινωνική αναστάτωση, δημιούργησε ένα χάσμα ανάμεσα στο γράμμα των κανονισμών και στην εφαρμογή τους. Από αυτό το χάσμα κάθε άλλο παρά ωφελήθηκαν η διαδικασία εκδημοκρατισμού της Εκπαίδευσης και η προώθηση στη σχολική ζωή σύγχρονων παιδαγωγικών αντιλήψεων και μεθόδων.

(Στ) Η δημιουργία μιας σειράς υπηρεσιών στο Υπουργείο Παιδείας, ήταν το αποτέλεσμα ευθείας επίδρασης από την ανάπτυξη της Ψυχοπαιδαγωγικής και συναφών επιστημών, καθώς και των αντίστοιχων εμφάσεων που δίνονταν σε ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα. Οι έρευνες για τα χαρακτηριστικά της νεολαίας – είτε σε συνάρτηση με την Εκπαίδευση, είτε ανεξάρτητα – άρχισαν από το 1960 να ενσωματώνονται στον προβληματισμό της ηγεσίας της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης²⁷⁰.

²⁶⁷ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Sixth Conference (1969), Resolution no 2, p. 61-63

²⁶⁸ Σπυριδάκης, Κ. «Το Συμβούλιο της Ευρώπης δια το μέλλον της εκπαιδύσεως», στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 550-551

²⁶⁹ Neocleous, K.N. *The Headmaster in Cyprus – A three-dimensional perspective*, op.cit., p. 81-87

²⁷⁰ Χαρακτηριστική η δημοσίευση στην «Κυπριακή Εκπαίδευση» [*Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 6, Οκτώβριος 1960, σ. 40-43] της μετάφρασης πορισμάτων συγκριτικής έρευνας της UNESCO για τη σύγχρονη νεολαία, που είχε δημοσιευτεί στο Educational Studies and Documents.

Πολύ σύντομα άρχισαν να αναδεικνύονται δύο ανάγκες: (α) Η συνεργασία σχολείου-γονέων. (β) Η δημιουργία Υπηρεσίας Επαγγελματικής Καθοδήγησης των μαθητών. Η UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης είχαν αναδείξει αυτές τις ανάγκες με κάθε τρόπο²⁷¹. Η εκπαιδευτική ηγεσία της Κύπρου, έδειξε αρκετά έγκαιρα να αντιλαμβάνεται τη βαρύνουσα σημασία τους²⁷². Έτσι, ενισχύθηκε σημαντικά ο ρόλος των Συνδέσμων Γονέων, που ήδη λειτουργούσαν στα σχολεία Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσης²⁷³. Το ίδιο συνέβη και με την παροχή υπηρεσιών επαγγελματικής καθοδήγησης. Για τις τελευταίες, δημιουργήθηκε υπηρεσία στο Υπουργείο Παιδείας το 1965, τέσσερα χρόνια μετά τη σχετική σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης²⁷⁴. Έτσι άρχισε η σταδιακή εφαρμογή του θεσμού Υπηρεσίας Επαγγελματικής Καθοδήγησης σε κάθε Γυμνάσιο. «Συνήθως τρεις με τέσσερις καθηγητές [ανά σχολείο], κυρίως φιλόλογοι, αναλάμβαναν τα καθήκοντα Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΣΕΠ) και δίδασκαν το μάθημα της Επαγγελματικής Αγωγής»²⁷⁵. Από το 1965-66, η υπηρεσία οργανώνεται περαιτέρω κατά σχολείο, με υπεύθυνο καθηγητή, έντυπα, συμπλήρωση ατομικών δελτίων, τήρηση ατομικών φακέλων, συγκροτημένα αρχεία κλπ.²⁷⁶. Μέχρι το 1967 καλύφθηκαν με αυτό τον τρόπο όλα τα δημόσια σχολεία Μέσης²⁷⁷. Την οργάνωση της υπηρεσίας ανέλαβε ως επικεφαλής ο Δρ. Ζήνων Γεωργιάδης, ο οποίος έτυχε

²⁷¹ UNESCO, *Educational trends in 1970*, op.cit., p. 18-23 και Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Second Conference (1961), Resolution no 2, p. 8-9. Βλέπε επίσης την έκδοση Roger, Y. *The Observation and Guidance Period*, Edited by the Council for Cultural Co-operation of the Council of Europe, Strasbourg 1967, καθώς και την προγενέστερη της ίδιας σειράς *Pupil Guidance-Facts and Problems* (1964), που έθετε τις ερευνητικές βάσεις για τη διαμόρφωση ευρωπαϊκής πολιτικής στο θέμα. Για τη φάση ωρίμανσης των συζητήσεων, τη σύνδεση της καθοδήγησης και της συνεργασίας σχολείου-γονέων με την τάση μετάθεσης του χρόνου τελικής επιλογής για εξειδίκευση και για παρεμφερή θέματα, βλέπε Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Ad Hoc Conference (1967), Resolutions no 2 and 3, p. 52-55.

²⁷² Οι τάσεις και οι ανάγκες αυτές καταγράφηκαν με ιδιαίτερη σαφήνεια στην Προπαρασκευαστική Σύνοδο της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του ΣτΕ (Παρίσι 12-7 Νοεμβρίου 1962). Την Κύπρο εκπροσώπησε ο Σωτήριος Μιχαηλίδης, Επιθεωρητής Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, ο οποίος ανέλαβε την πρωτοβουλία για προώθηση των νέων σχετικών προσεγγίσεων στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση. Βλέπε Κ.Α. Ε10/15/32 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 8^η Συνεδρίασις – Ημερ. 30. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]. Επίσης, *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 17, Δεκέμβριος 1962, σ. 41-48 και *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 5, Ιούνιος 1968, σ. 67-76, (σημειώματα του Ι. Κουτσάκου για τα πορίσματα σχετικών διεθνών ερευνών).

²⁷³ Σύνδεσμοι ή σύλλογοι γονέων λειτουργούσαν από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, είχαν όμως περισσότερο χαρακτήρα επικουρικό, με βασικό στόχο την εξεύρεση πόρων για ενίσχυση και εξοπλισμό του εκάστοτε σχολείου, την οργάνωση συσσιτίων για άπορους μαθητές κλπ. Με την Ανεξαρτησία διατηρούν το ρόλο αυτό, αλλά επιπλέον καταβάλλεται σταδιακά προσπάθεια συνεργασίας με τους εκπαιδευτικούς. Στη συνέχεια θεσμοθετούνται συναντήσεις των γονέων (όχι μόνο της ηγεσίας των συνδέσμων) με τους εκπαιδευτικούς, για ατομική εξέταση των ζητημάτων που αφορούσαν τους μαθητές.

²⁷⁴ Κ.Α. Ε14/3/32 «Σημείωμα Υπουργού – Επείγον – 20.6.1966» και Κ.Α. Ε14/3/33 «Υπουργείον Παιδείας – Υ.Π. 3 – 7^η Ιουλίου 1966»

²⁷⁵ Αντωνίου, Α. «Η εξέλιξη της Συμβουλευτικής», εκπαιδευτικό περιοδικό *Παρουσία*, Τεύχος 20, Ιούνιος 2011, σ. 21

²⁷⁶ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ι', Τεύχος 3, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1970, σ. 39-41

²⁷⁷ Λεβέντης, Δ. «Η ανάπτυξη του πολυδύναμου καθηγητή-συμβούλου επαγγελματικού προσανατολισμού στην Κύπρο και η σχετική έρευνα», στο *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*, Τεύχος 36-37, Μάρτιος-Ιούνιος 1996, σ. 172-177

σχετικής μετεκπαίδευσης στις ΗΠΑ²⁷⁸. Παρά τα προβλήματα των πρώτων χρόνων, την έλλειψη καταρτισμένου προσωπικού και την απειρία στην αποτελεσματική εφαρμογή των προβλεπόμενων σχεδιασμών, στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η Υπηρεσία λειτουργούσε πλέον αρκετά ομαλά, τόσο κεντρικά, όσο και κατά Γυμνάσιο - Λύκειο²⁷⁹.

Η μαθητοκεντρική προσέγγιση, οδήγησε στη δημιουργία και άλλων υπηρεσιών. Βασικότερη από αυτή την άποψη ήταν η Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας. Η Υπηρεσία λειτουργούσε στο ΓΕΠ από το 1960. Αποτελούνταν όμως από ένα μόνο ειδικό, με εκ των πραγμάτων περιορισμένες δυνατότητες ουσιαστικής συμβολής²⁸⁰. Η Ομοσπονδία Συνδέσμων Γονέων Δημοτικής προσπάθησε να καλύψει μέρος του κενού με δικές της πρωτοβουλίες²⁸¹. Σύντομα, αυτές οι πρωτοβουλίες υποχρέωσαν την εκπαιδευτική ηγεσία να εγκύψει στα προβλήματα της υπηρεσίας. Άρχισε να την ενισχύει οργανωτικά και με προσωπικό, από το 1965, εντείνοντας την πολιτική αυτή κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970. Σημαντικό κίνητρο αποτελούσε η σχετική πολιτική που ακολουθούσαν την ίδια περίοδο η UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Έδιναν έμφαση στη διερεύνηση των προβλημάτων της νεολαίας και συνιστούσαν τη λήψη μέτρων για την καθοδήγηση της νεολαίας στο σχολείο²⁸².

²⁷⁸ Georgiades, Z. E. *Establishment of Guidance Services in Developing Countries with special emphasis on a Guidance Program for the Secondary Schools in Cyprus*, Nicosia 1979 [Διδακτορική διατριβή στο American University of Washington, D.C., που εγκρίθηκε το 1966].

²⁷⁹ Φιλελεύθερος, 1 Φεβρουαρίου 1970: Συνέλευση των Συμβούλων Καθηγητών στην παρουσία του Δρα Ζήνωνα Γεωργιάδη και με βασικό θέμα την οργάνωση προγράμματος μετεκπαίδευσής τους. Η συνέλευση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως η απαρχή μιας νέας περιόδου, οπότε με την κατάρτιση προγράμματος μετεκπαίδευσης, ο θεσμός τίθεται σε πιο επαγγελματική βάση. Για τα πρώτα προβλήματα και τη σταδιακή εγκαθίδρυση του θεσμού, βλέπε κυρίως τις λογοδοσίες του Διευθυντή του Παγκυπρίου Γυμνασίου (που ήταν και το πρώτο σχολείο στο οποίο λειτούργησε η υπηρεσία) στις επετηρίδες του σχολείου, 1962-74.

²⁸⁰ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Β', Τεύχος 8, Φεβρουάριος 1961, σ.125-139. Στο κείμενο, εκτός των άλλων, ο Α. Γεωργιάδης προσπαθεί να εισαγάγει τις νεότερες αντιλήψεις γύρω από ψυχοπαιδαγωγικά ζητήματα και να δώσει πρακτικές καθοδηγητικές γραμμές στους εκπαιδευτικούς, για εντοπισμό και αντιμετώπιση των ιδιαιτεροτήτων κάθε μαθητή. Πρόκειται για μια προσπάθεια σύμπλευσης με τα διεθνή επιστημονικά δεδομένα – σε μια εποχή, όμως, που το συγκείμενο είναι ακόμη αρκετά συντηρητικό. Ενδιαφέρουσα η αντιπαραβολή του κειμένου του Α. Γεωργιάδη με άλλα στο ίδιο τεύχος (κυρίως στις σελίδες 107-124), που απηχούν ιδιαίτερα συντηρητικές απόψεις – από παιδαγωγική σκοπιά και γενικότερα.

²⁸¹ *Ελευθερία*, 16 Φεβρουαρίου 1962: Η Ομοσπονδία Συνδέσμων Γονέων ανέλαβε πρωτοβουλία για την ίδρυση και λειτουργία Συμβουλευτικού Κέντρου, σε συνεργασία με την Παγκύπρια Εταιρεία Ψυχικής Υγιεινής. Το Κέντρο, το οποίο στελέχωναν κλινικοί εκπαιδευτικοί ψυχολόγοι, ψυχίατροι, παιδίατροι, κοινωνικοί λειτουργοί και σχολίατροι, είχε ως έδρα του το Ελένιο Δημοτικό Σχολείο Λευκωσίας και επίλαμβανόταν «*ψυχολογικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών δυσκολιών και προβλημάτων, ως κοινωνικής και οικογενειακής δυσπροσαρμοστίας των παιδιών, συναισθηματικών και διανοητικών ανωμαλιών κλπ.*».

²⁸² Για τη δημιουργία το 1970 διεθνούς επιτροπής της UNESCO από επτά ειδικούς που λειτουργούσαν συμβουλευτικά για όλες τις χώρες σε θέματα διερεύνησης και επίλυσης των προβλημάτων των νέων, βλέπε Μπαλασσά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, όπ.π., σ. 29. Βλέπε επίσης Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, ορ. cit., Ad Hoc Conference (1967), Resolutions no 2 and 3, p. 52-55, για την καθοδήγηση των νέων και τη συνεργασία με τους γονείς. Για τη δραστήρια συμμετοχή του Π. Περισιάνη στο συνέδριο και στην προπαρασκευή του, καθώς και για την εκ μέρους του μεταφορά των συζητήσεων και αποφάσεων στο Υπουργείο Παιδείας και στους εκπαιδευτικούς, βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967, σ. 74-76.

Η επικοινωνία διεθνών οργανισμών με τους διαμορφωτές της Εκπαίδευσης έγινε πιο ομαλή και αποτελεσματική, με την αυτοδιάλυση της ΕΚΣΚ και τη δημιουργία του Υπουργείου Παιδείας. Από την υπηρεσιακή αλληλογραφία δημιουργείται η εντύπωση ότι πλέον οι εκπρόσωποι διεθνών οργανισμών είχαν μεγαλύτερη ευχέρεια προσωπικής επικοινωνίας με καθ' ύλην αρμοδίου. Γεγονός που παρείχε τη δυνατότητα άσκησης πίεσης ή ελέγχου, σε αντίθεση με την απρόσωπη και χρονοβόρα συνεννόηση με επιτροπές της ΕΚΣΚ²⁸³. Με την ίδρυση του Υ.Π. επίσης, στη Βουλή των Αντιπροσώπων συστάθηκε Επιτροπή Παιδείας και συχνά καλούνταν – σε αυτήν ή στην ολομέλεια – τα ανώτερα στελέχη του Υπουργείου Παιδείας ή και ο ίδιος ο υπουργός, για να ενημερώσουν για διάφορα θέματα. Κατ' αυτό τον τρόπο και η νομοθετική εξουσία άρχισε να αποκτά επαφή με τις διεθνείς εξελίξεις στην Εκπαίδευση, είτε μέσω των ενημερωτικών εκθέσεων του Υπουργείου Παιδείας, είτε και απευθείας. Το ενδιαφέρον αυτό της Βουλής ομολογεί ο ίδιος ο Κ. Σπυριδάκης²⁸⁴.

Από το 1969 άρχισε παράλληλα και μια προσπάθεια εκ μέρους του Υ.Π. να οργανώσει καλύτερα την παραγωγή στον τομέα των εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών ερευνών. Συστάθηκαν συντονιστικές επιτροπές που στόχο είχαν τόσο την ενθάρρυνση, όσο και το συντονισμό μεταξύ των φορέων που παρακολουθούσαν τη διεθνή βιβλιογραφία και διεξήγαν ή μπορούσαν να διεξάγουν έρευνα (Παιδαγωγικός Όμιλος Κύπρου, ΠΑΚ, Τμήματα Στοιχειώδους, Μέσης και Τεχνικής Εκπαίδευσης, Υπηρεσίες του Υπουργείου)²⁸⁵. Εν πολλοίς, το ρόλο αυτό μετά το 1972, θα αναλάβει σταδιακά το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Ο θεσμός της Εκπαιδευτικής Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης ήταν επίσης μια πρωτοποριακή πρωτοβουλία. Προσπαθώντας να συμπορευθεί με τα ευρωπαϊκά δεδομένα, η ηγεσία της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης από νωρίς είχε αντιληφθεί τη σημασία της χρήσης του Ραδιοφώνου και της Τηλεόρασης στην εκπαιδευτική διαδικασία²⁸⁶. Ο Κλεάνθης Γεωργιάδης από το 1961 επεσήμαινε τη σημασία της χρήσης των μέσων αυτών στην Εκπαίδευση και τη θετική εμπειρία που είχαν αποκτήσει ανεπτυγμένες χώρες²⁸⁷. Πρόσθετη ώθηση προς αυτή την κατεύθυνση έδωσε η ενθάρρυνση και το ενδιαφέρον των οργανώσεων των γονέων²⁸⁸. Από το 1962, μετά από σύσταση της ΕΚΣΚ, αποστάληκαν από το ΓΕΠ

²⁸³ Ενδεικτικά: Κ.Α. Ε14/132/1-4 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια» (από 2 Ιουλίου 1965 μέχρι 23 Αυγούστου 1965) και Κ.Α. Ε14/132/8 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια – Σημείωμα Υπουργού – 30.12.1965»

²⁸⁴ Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 304. Ομιλία του στην ολομέλεια της Βουλής στις 20 Ιανουαρίου 1966.

²⁸⁵ Κ.Α. 216/1969/1-15^Α «Παιδαγωγικά έρευνα – 24 Οκτωβρίου 1969-27 Ιανουαρίου 1970»

²⁸⁶ Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, op. cit., Second Conference (1961), Resolution no 4, p. 11 και Council of Europe, op. cit., Third Conference (1962), Resolution no 4, p. 21

²⁸⁷ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 12, Φεβρουάριος 1961, σ. 97

²⁸⁸ *Ελευθερία*, 16 Φεβρουαρίου 1962

εκπαιδευτικοί σε σεμινάρια στο εξωτερικό, προκειμένου να ειδικευτούν στη χρήση οπτικών μέσων στην Εκπαίδευση²⁸⁹. Τη σχολική χρονιά 1962-63 λειτούργησε στο Υπουργείο «Υπηρεσία Ακουστικο-Εποπτικών Μέσων»²⁹⁰.

Το Δεκέμβριο του 1963 συνήλθε σε πρώτη σύσκεψη μια μικτή επιτροπή ανώτερων στελεχών του Υ.Π. και του ΡΙΚ, προκειμένου να εξετάσει το θέμα. Της μικτής επιτροπής προήδρευε ο Φρ. Πετρίδης (ως πρόεδρος του ΔΣ του ΡΙΚ). Οι δυσκολίες και οι περιορισμοί που επισημάνθηκαν εκεί, δεν ήταν ο βασικότερος λόγος της καθυστέρησης στην υλοποίηση του προγράμματος. Αιτία ήταν κυρίως η πολιτική κρίση του 1963-64. Έτσι, η επιτροπή αυτή επαναδραστηριοποιήθηκε μόλις στις αρχές του 1965²⁹¹.

Σε κείμενό του για την πορεία του θεσμού, ο Σ. Συκαλλίδης σημειώνει ότι τον Απρίλιο του 1965 προωθήθηκαν σχέδια επιμόρφωσης του προσωπικού στην εκπαιδευτική ραδιοφωνία και τηλεόραση. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους μετακλήθηκε Βρετανός εμπειρογνώμονας για σειρά μαθημάτων σε εκπαιδευτικούς και υπαλλήλους του ΡΙΚ²⁹². Τα σεμινάρια οργανώθηκαν τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 1965 και απευθύνονταν σε στελέχη του ΡΙΚ, αλλά κυρίως σε 9 στελέχη του Υ.Π.²⁹³.

Ο πρόεδρος του ΔΣ του ΡΙΚ Φρίξος Πετρίδης μετέβη (Οκτώβριος – Νοέμβριος 1965) στη Βρετανία, για επαφές και διευθετήσεις σχετικά με την προώθηση του θεσμού της Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης στην Κύπρο²⁹⁴. Το αποτέλεσμα ήταν το Δεκέμβριο του 1965 να συγκροτηθεί Συμβουλευτική Επιτροπή Εκπαιδευτικών Τηλεοπτικών Προγραμμάτων, με επικεφαλής τους Σπυριδάκι και Πετρίδη. Από αυτήν προέκυψε υποεπιτροπή που χειρίστηκε τα πρακτικά ζητήματα²⁹⁵. Τη σημασία του θεσμού και τις προθέσεις του Υπουργείου Παιδείας για σοβαρές επενδύσεις στο θεσμό, ανέδειξε ο ίδιος ο Κ. Σπυριδάκις, στις 23 Αυγούστου 1965: Με δηλώσεις του στο ΡΙΚ κατά την τελετή έναρξης των σχετικών μαθημάτων, ανήγγειλε την έναρξη της δεύτερης φάσης ανάπτυξης του θεσμού και την κατάθεση προγραμματικού σχεδιασμού²⁹⁶.

²⁸⁹ Κ.Α. Ε10/15/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – Συνεδρίασις 2^α – Ημερομηνία 9. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]

²⁹⁰ *Ετησία Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, όπ.π., σ. 10

²⁹¹ Κ.Α. Ε14/396/1-2 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις – Επιτροπή προς μελέτην του θέματος «Αι δυνατότητες χρησιμοποίησεως της Κυπριακής Τηλεοράσεως δι' εκπαιδευτικούς σκοπούς – 4.12.1963»

²⁹² *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος ΙΑ'*, Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 88-92

²⁹³ Κ.Α. Ε14/396/3-14 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις» [Έγγραφο από 3 Ιουνίου 1965 έως 14 Οκτωβρίου 1965]

²⁹⁴ Κ.Α. Ε14/396/14 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις» [Έγγραφο 14 Οκτωβρίου 1965]

²⁹⁵ Κ.Α. Ε14/396/26 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις – Εν Λευκωσία τη 13^η Ιανουαρίου 1966»

²⁹⁶ *Χαραυγή*, 24 Αυγούστου 1965: «...Η ραγδαία ανάπτυξις της επιστήμης και της τεχνικής και η μεγάλη ειδίκευσις εις διάφορους τομείς, επέβαλαν επανάστασιν εις τας εκπαιδευτικάς μεθόδους και κατέστησαν αναγκαίαν την χρήσιν της εκπαιδευτικής τηλεοράσεως ακόμη και δια την διδασκαλίαν των θεωρητικών μαθημάτων, περιλαμβανομένης της γλώσσης...». Οι εκπομπές της Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης τέθηκαν σε τακτική βάση από τις 31 Οκτωβρίου

Εξάλλου, το μέλος της Επιτροπής Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης από το 1965, καθηγητής του Παγκυπρίου Γυμνασίου Ρένος Κυριακίδης, εστάλη το 1967 με υποτροφία της UNESCO²⁹⁷ στο Southampton της Μ. Βρετανίας για μεταπτυχιακές σπουδές. Εκεί, υπό την καθοδήγηση του Διευθυντή του Εργαστηρίου Εποπτικών Μέσων R.I. Odell, έτυχε κατάρτισης στην αξιοποίηση της τηλεόρασης και των άλλων εποπτικών μέσων στη διδασκαλία. Τις γνώσεις του αξιοποίησε το Υπουργείο Παιδείας με τη διοργάνωση σεμιναρίων και την παραγωγή σχετικού καθοδηγητικού υλικού²⁹⁸. Στη συνέχεια οργανώθηκαν πειραματικές εκπομπές για τη Μέση και ακολούθως για τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση²⁹⁹. Στελέχη του Υπουργείου συμμετείχαν ενεργά σε σχετικά συνέδρια του ΣτΕ³⁰⁰. Άλλοι εκπαιδευτικοί στάλθηκαν στη Βρετανία για μετεκπαίδευση, ενώ Βρετανοί ειδικοί μετακλήθηκαν και βοήθησαν στην ετοιμασία προγραμμάτων³⁰¹. Τα δύο τελευταία συνέβαλαν στην κατακόρυφη βελτίωση του θεσμού³⁰². Παρά τις καθυστερήσεις, ο θεσμός πέρασε από το πειραματικό στο κανονικό στάδιο και το 1971 δημιουργήθηκε η «Υπηρεσία Εκπαιδευτικής Ραδιοφωνίας (Ραδιόφωνο και Τηλεόραση)»³⁰³.

Τις ευρύτερες παιδευτικές επιδράσεις ενίσχυσαν και μια σειρά από επιμέρους εξελίξεις που αφορούσαν την Εκπαίδευση και τον πολιτισμό. Ενδεικτικά: (α) Το 1967 καθιερώθηκε σε όλα τα σχολεία η «Μέρα της Ευρώπης», που αποτελούσε μια επιπρόσθετη αφορμή για εισαγωγή της ευρωπαϊκής διάστασης στην Εκπαίδευση³⁰⁴. (β) Στο Συμβούλιο Μορφωτικών Υποθέσεων του ΣτΕ, ορίστηκε ως εκπρόσωπος της Κύπρου ένας εκπαιδευτικός. Επρόκειτο για τον Παναγιώτη Σέργη, φιλόλογο στο Α΄ Γυμνάσιο Αμμοχώστου³⁰⁵. Παρά το γεγονός ότι, με

1966. Βλέπε Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β΄, Μέρος Β΄, Λευκωσία 1974, σ. 613.

²⁹⁷ Κ.Α. Ε14/132/90 «Ουνέσκο - Τεχνική βοήθεια»

²⁹⁸ Κυριακίδης, Ρ. *Νεώτερα Εποπτικά Μέσα Διδασκαλίας*, Εκδόσεις Πυρσός, Λευκωσία 1968

²⁹⁹ Η πρόταξη της Μέσης έναντι της Στοιχειώδους σε αυτό τον τομέα επισημαίνεται αρνητικά από τον Wedell. Βλέπε Wedell, E. *Teacher and educational development*, April 1971, Unesco, Serial No.: 2392/RMO/RD/EDS, Paris 1971, p. 61-66 (όπου και επισημάνσεις για την όχι πάντοτε ορθολογιστική χρήση των εποπτικών μέσων στα ελληνοκυπριακά σχολεία). Πιθανότατα οφείλεται στην αντίληψη του Κ. Σπυριδάκι ότι η Μέση Εκπαίδευση αποτελεί το πιο νευραλγικό τμήμα του Εκπαιδευτικού Συστήματος.

³⁰⁰ *Φιλελεύθερος*, 13 Φεβρουαρίου 1970 (Συμμετοχή του Διευθυντή Εκπαίδευσης Κλ. Γεωργιάδη στις εργασίες της Επιτροπής Προγράμματος και στη 17^η Σύνοδο του Συμβουλίου Πολιτιστικής Συνεργασίας του ΣτΕ, στο Στρασβούργο).

³⁰¹ Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, ό.π., σ. 334-335

³⁰² *Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, Τεύχος 6, Ιούνιος 1970, [Λευκωσία] σ. 330-331 [Δημοσίευση αυτούσιων των ερωταπαντήσεων σε συνέντευξη Τύπου που παραχώρησε ο Κ. Σπυριδάκης].

³⁰³ Αρκετές φορές οι καθυστερήσεις οφείλονταν σε προσωπικούς ανταγωνισμούς μεσαίων στελεχών του Υ.Π. και του ΡΙΚ. Βλέπε υπηρεσιακή αλληλογραφία στο Κ.Α. Ε14/396/80-93 «*Εκπαιδευτική Τηλεόρασις*».

³⁰⁴ Κ.Α. Ε14/33/331 «*Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) - Council of Europe - 24 Φεβρουαρίου 1967*». Καθιερώνεται η «*Ημέρα της Ευρώπης*» (5 Μαΐου), στη βάση της απόφασης 64/16 της 31.10.1964 της εξ Υπουργών Επιτροπής. Σε όλα τα εκπαιδευτήρια, όλων των βαθμίδων, γίνονται συγκεντρώσεις μαθητών, ομιλίες, παρουσιάσεις ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών στόχων και διανομή υλικού που αποστέλλεται από το ΣτΕ.

³⁰⁵ Για πρώτη φορά εκπροσώπησε την Κύπρο στην 9^η Σύνοδο του Συμβουλίου στο Στρασβούργο, 18-20 Ιανουαρίου 1966. Βλέπε Κ.Α. Ε14/33/121-313 «*Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) - Council of Europe*».

βατήρα τα νέα του καθήκοντα, ο Π. Σέργης θα εξελιχθεί στη συνέχεια σε σημαίνον πρόσωπο της πολιτιστικής ζωής της Κύπρου, θα συνεχίσει να υπηρετεί παράλληλα και την Εκπαίδευση³⁰⁶. (γ) Την ίδια περίοδο, άρχισαν και οι διαδικασίες για θεσμική κατοχύρωση ενός πολιτιστικού ζητήματος ανοιχτού από την ίδρυση της Δημοκρατίας: Η κρατική εποπτεία, οικονομική ενίσχυση και γενικότερη προώθηση του θεάτρου. Με τη χρηματοδότηση της UNESCO συγκροτήθηκε το σχετικό θεσμικό πλαίσιο. Ο Φρ. Πετρίδης έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στο ζήτημα από την αρχή της υπουργικής του θητείας. Έτσι, τον Οκτώβριο του 1970 η Βουλή ενέκρινε σε νόμο τη δημιουργία του Θεατρικού Οργανισμού Κύπρου (ΘΟΚ)³⁰⁷.

V. Συμπεράσματα

Οι διεθνείς επιδράσεις στη διαμόρφωση και εξέλιξη του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος υπήρξαν αρκετά σημαντικές, αν ληφθούν υπόψη οι περιοριστικοί παράγοντες: Εκτός από την οικονομική στενότητα των πρώτων χρόνων της Ανεξαρτησίας και τις πυκνές πολιτικές εξελίξεις που αποπροσανατόλιζαν, σημαντικούς περιορισμούς επέβαλλε και η ταύτιση με το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας· κάτι που παραδοσιακά αποθάρρυνε τον αυτόνομο εκπαιδευτικό προβληματισμό και σχεδιασμό. Οι επιδράσεις έγιναν πιο έντονες με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας το 1965. Την αμέσως επόμενη περίοδο, οι συχνές αλλαγές και ακυρώσεις προηγούμενων αποφάσεων στην Ελλάδα, η επιβολή δικτατορίας και οι κρίσεις στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, συνέβαλαν ώστε η δεκτικότητα στις εξωτερικές επιδράσεις να αυξάνεται διαρκώς. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, γίνεται συνείδηση η ανάγκη ύπαρξης τριών πυλώνων επί των οποίων να στηρίζεται η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση: Το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας, οι ιδιαίτερες ανάγκες της Κύπρου, οι διεθνείς εξελίξεις και επιτεύγματα. Αυτό μεταφέρεται και στον επίσημο λόγο.

Η ηγεσία της Εκπαίδευσης ενθάρρυνε την προσαρμογή στις σύγχρονες διεθνείς και ευρωπαϊκές τάσεις στην Εκπαίδευση και προώθησε τη στενή συνεργασία με την UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Παρά τους περιορισμούς, αυτή η συνεργασία, η μετάκληση εμπειρογνομόνων και η χρηματοδότηση προγραμμάτων, εμβολίασαν σε υπολογίσιμο βαθμό την Εκπαιδευτική Πολιτική. Ιδιαίτερα αισθητές έγιναν οι επιδράσεις στους τομείς του εμπλουτισμού των Α.Π. και των μεθόδων διδασκαλίας, της ενίσχυσης κλάδων, της χρήσης της τεχνολογίας, της λειτουργίας υπηρεσιών και του εκδημοκρατισμού της Εκπαίδευσης.

³⁰⁶ Κ.Α. Ε14/33/93-97 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος)»

³⁰⁷ Φιλελεύθερος, 9 Οκτωβρίου 1970

Οι αντίστοιχες διαδικασίες στο Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα διακόπηκαν αρκετά νωρίς, λόγω του εγκλεισμού των Τουρκοκυπρίων σε θύλακες από τις αρχές του 1964. Έτσι, οι εξωτερικές επιδράσεις περιορίστηκαν: (α) Στις εμπειρίες που αποκόμισε μικρός αριθμός στελεχών της Εκπαίδευσης από διεθνείς οργανισμούς, μέχρι τα τέλη του 1963. Αυτό έγινε κυρίως μέσω της κυπριακής αντιπροσωπείας στην UNESCO. (β) Στις εμπειρίες που μετέφερε με την επιστροφή του αριθμός Τουρκοκυπρίων εκπαιδευτικών που μετέβαινε για μεταπτυχιακές σπουδές σε χώρες της Ευρώπης και στις ΗΠΑ, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. (γ) Στη συνέχιση της μεταφοράς αλλαγών μέσω των αλλαγών στο Τουρκικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Η φοίτηση και μετεκπαίδευση των Τουρκοκυπρίων εκπαιδευτικών κυρίως στην Τουρκία, ενίσχυσε περαιτέρω τον τρίτο αυτό παράγοντα.

Κεφάλαιο 6

Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο

I. Εισαγωγικά

Οι συζητήσεις για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο κατά την περίοδο 1959 – 1974, κάθε άλλο παρά αντιμετώπιζαν το ζήτημα εξ υπαρχής. Η εγκαθίδρυση Ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας δεν ακύρωνε το υπόβαθρο που είχε δημιουργηθεί κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. Εξάλλου, από τη στιγμή που το κυρίαρχο ενωτικό ρεύμα αντιμετώπιζε την Ανεξαρτησία ως έναν απλό σταθμό προς το στόχο της ένωσης με την Ελλάδα, η προσέγγιση του θέματος εξακολουθούσε να διαποτίζεται από την προοπτική αυτού του εθνικού στόχου.

Η εθnico-πολιτική προσέγγιση, λοιπόν, παρέμεινε ο βασικός άξονας γύρω από τον οποίο περιστράφηκαν οι συζητήσεις και κατά την υπό εξέταση περίοδο, έστω κι αν οι νέες συνθήκες τον μετατόπισαν ελαφρώς: Τώρα, ο φόβος δεν ήταν μήπως ένα πανεπιστήμιο αλώσει το εθνικό φρόνημα υπέρ των Βρετανών, αλλά μήπως συμβάλει στην ενίσχυση της ανεξαρτησιακής συνείδησης και απομακρύνει από το στόχο της Ένωσης. Στην πορεία, κατά τη διάρκεια της περιόδου 1959-74, μερίδιο του προβληματισμού κατέλαβαν δευτερευόντως και άλλοι παράγοντες – οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί – που αναδύθηκαν μέσα από τη ζωή και τις ανάγκες του ανεξάρτητου κράτους.

Επομένως, οι συζητήσεις για την ίδρυση πανεπιστημίου την περίοδο 1959-1974, μπορούν να γίνουν πληρέστερα κατανοητές, αν ληφθούν υπόψη οι πιο κάτω παράγοντες:

1. Το εθnico-πολιτικό κριτήριο ήταν το κυρίαρχο πρόταγμα στη διαδικασία διαμόρφωσης της Ελληνοκυπριακής Εκπαιδευτικής Πολιτικής¹.
2. Η εδραιωμένη πεποίθηση σχεδόν του συνόλου των διαμορφωτών της Εκπαιδευτικής Πολιτικής ότι η διατήρηση και ενίσχυση των δεσμών Ελλάδας και Κύπρου σε όλους τους τομείς, είναι αξία αδιαμφισβήτητη².
3. Η σχεδόν αυτόματη ταύτιση με τις εκάστοτε αποφάσεις που λαμβάνονταν στην Ελλάδα για τα εκπαιδευτικά ζητήματα, καθιστούσε υποτονική την παρουσία γόνιμου προβληματισμού και διαλόγου στην Κύπρο³.

¹ Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 29-31. Βλέπε επίσης Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981.

² Σπυριδάκης, Κ. «Σκοποί και κατευθύνσεις της Ελληνικής Μέσης Παιδείας εν Κύπρω», στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Α', Λευκωσία 1974, σ. 65-82

4. Η απουσία κουλτούρας που να διαχωρίζει ποιοτικά την Ανώτερη/Ανώτατη Εκπαίδευση από τις άλλες δύο βαθμίδες, δεν ευνοούσε μια «αυτόνομη» συζήτηση για το θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο. Ακόμη και η δομή του Υπουργείου Παιδείας αντανάκλούσε την απουσία μιας τέτοιας κουλτούρας: Υπήρχε μια ενιαία Διεύθυνση/Τμήμα για τη Μέση και Ανώτερη Εκπαίδευση. Προϊστάμενός της ήταν πάντα στέλεχος προερχόμενο από την πυραμίδα της Μέσης Εκπαίδευσης⁴.
5. Οι κρίσεις στην πορεία του Κυπριακού προβλήματος και οι εκάστοτε αλλαγές στους πολιτικούς προσανατολισμούς της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας, επηρέαζαν το περιεχόμενο και το εύρος των συζητήσεων για το πανεπιστήμιο.
6. Τα περιορισμένα πληθυσμιακά και οικονομικά μεγέθη της Κύπρου λειτούργησαν ανασταλτικά στο να αποκτήσουν επαρκή δυναμική οι σχετικές συζητήσεις.

II. Το υπόβαθρο των συζητήσεων και η δημιουργία αρνητικής προδιάθεσης

Από την έναρξη της Βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο το 1878 μέχρι και την Ανεξαρτησία του 1960, το ελληνικό κράτος ακολουθούσε πολιτική που ενθάρρυνε την ανάπτυξη της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό αναγνωρίζονταν ως ισότιμα των Ελληνικών τα εξατάξια Γυμνάσια της Κύπρου και οι απόφοιτοί τους είχαν ακώλυτη πρόσβαση στα πανεπιστήμια της Ελλάδας⁵. Σε κάποιες περιπτώσεις εκφραζόταν από προσωπικότητες στην Ελλάδα έντονη ανησυχία για την υστέρηση της Κύπρου στην Εκπαίδευση – γενικά και ειδικότερα στην Τριτοβάθμια. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του προέδρου της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας Ν. Μαυροκορδάτου, ο οποίος απηύθυνε εναγώνια ερωτήματα προς τον Ελληνοκύπριο συνομιλητή του Κ. Φυλακτού το 1880: «*Πώς θα μορφωθώσιν αρκετοί Κύπριοι επιστήμονες των οποίων τόσην έχετε ανάγκην*» και «*πώς θα παρουσιασθή η Κύπρος εις μίαν βουλήν*» από τη στιγμή που «*έχομεν εβδομήκοντα πέντε Κρήτας εις το Πανεπιστήμιον [Αθηνών] και μόνον τέσσαρας Κυπρίους;*»⁶.

3 Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και Κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρον*, [Ανάτυπο από το *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Τεύχος 10, σ. 210 κ. εξ.], Λευκωσία 1961, σ. 11. Σημειώνει χαρακτηριστικά ότι το ΥΠΕΠΘ με «έντονη θέση δημιουργικής εργασίας κι υγιούς γραμμής ανάγκαζε το Γραφείο Παιδείας συχνά να παρακολουθεί με τα μέτρα του παρά να κατευθύνει».

⁴ Εξ ου και η μη ισόρροπη διερεύνηση των βαθμίδων της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, κατ' αντανάκλαση εν μέρει της αντίστοιχης στην Ελλάδα (βλέπε Κιμουρτζής, Π. «Η ιστορία της Εκπαίδευσης, μέσα από την ιστορία της Παιδείας», στο *Επιστημονική Συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1994, σ. 111-119, ιδιαίτερα 112-113). Εν πολλοίς, όμως, ήταν απότοκο και της ενδημικής κουλτούρας, που θεωρούσε τη Μέση ως τον πυρήνα της Εκπαίδευσης.

⁵ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, όπ.π., σ. 72 και 253-254. Επίσης, Persianis P., *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia 1978, p. 46-47.

⁶ Παπαδόπουλος, Θ. (Επιμ.) *Σώμα Εκπαιδευτικών Εγγράφων*, Μέρος Β', Λευκωσία (χορηγία ΙΑΚ) 2000, σ. 490

Η συνέχιση της Κοινοτικής οργάνωσης της Εκπαίδευσης, όπως την είχαν καθιερώσει οι Οθωμανοί, θεωρούνταν από όλους αυτονόητη στα πρώτα στάδια της Βρετανικής διοίκησης. Ήταν κάτι που συνέπιπτε με την πολιτική των Βρετανών να ενθαρρύνουν στις αποικίες τους την κοινοτικά ή φυλετικά χωριστή Εκπαίδευση, πράγμα το οποίο εφάρμοσαν και στην Κύπρο⁷. Συμπληρωματικά, βασική προτεραιότητα των Βρετανών αποτελούσε η προώθηση της Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, προκειμένου να καταπολεμηθεί ο εκτεταμένος αναλφαβητισμός⁸. Έτσι, κατά τα πρώτα αποικιακά χρόνια, παρέμεινε εκτός ορίζοντα οποιαδήποτε συζήτηση για Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Οι πολύ λίγοι Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι που είχαν την επιθυμία, τα μέσα και τη δυνατότητα για πανεπιστημιακή Εκπαίδευση, κατέφευγαν στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη αντίστοιχα.

Μόλις το 1930 θα εμφανιστεί στην αποικιακή έκθεση για την Κύπρο μια αναφορά σε Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και η επισήμανση της απουσίας πανεπιστημίου⁹. Τη δεκαετία που θα ακολουθήσει, η Βρετανία θα πάρει μέτρα που θα ενθαρρύνουν ένα μικρό ποσοστό Κυπρίων να μεταβαίνουν στο Ηνωμένο Βασίλειο για πανεπιστημιακές σπουδές¹⁰. Την ίδια περίοδο θα εμφανιστούν και οι πρώτες νύξεις για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο, σε έκθεση της Advisory Committee on Education in the Colonies¹¹. Τότε, διεξάγονταν συζητήσεις

⁷ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986, p.183-184, όπου δημοσιεύεται η πρώτη εγκύκλιος για την οργάνωση της Εκπαίδευσης, με διατήρηση του χωριστού (Κοινοτικού) χαρακτήρα. Προηγήθηκε η εισηγητική έκθεση Biddulph, στηριζόμενη στην έκθεση του πρώτου Επιθεωρητή Εκπαίδευσης J. Spencer. Βλέπε Persianis, P. *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia 1978, p. 201-204, Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979, p. 19-22, Newham, F.D. "The System of Education in Cyprus", *Board of Education Special Reports on Educational Subjects*, Vol. 12, Part I, London 1905, p.432-433. Για τη γενικότερη πολιτική των Βρετανών να ενθαρρύνουν την κοινοτική ή φυλετική Εκπαίδευση, βλέπε Whitehead, C. "Education in British Colonial Dependencies, 1919-1939: A Re-Appraisal", *Comparative Education*, Vol. 17, no.1, 1981, p.71-72. Αυτό – εκτός των διοικητικών και πολιτικών σκοπιμοτήτων – απάλλαξε προφανώς τη Βρετανική διοίκηση από το κόστος μιας κεντρικά προωθούμενης και χρηματοδοτούμενης Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Για τη βρετανική πολιτική στην Κύπρο γύρω απ' αυτό το θέμα, βλέπε Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a survey of the foundations of British Rule*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1979, p.42, όπου παραθέτει αποσπάσματα από τη σχετική αλληλογραφία Kimberley-Biddulph. Για την επιδίωξη των Βρετανών να περιορίσουν στο ελάχιστο τα έξοδα συντήρησης της Κύπρου για να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη από το φόρο υποτελείας, βλέπε Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α', μτφρ. Κώστας Σαρρόπουλος, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2007, σ. 103-113.

⁸ Talbot, J.E. – Cape, F.W. *Report on Education in Cyprus*, 1913, p. 22, όπου αναφέρεται ότι ποσοστό 73% του πληθυσμού του νησιού είναι αναλφάβητοι (απογραφή 1911). Το ποσοστό αυτό κατήλθε στο 43% του πληθυσμού με βάση τα στοιχεία της απογραφής του 1946 (Παυλίδης, Α. *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος 5, Λευκωσία 1986, σ. 35). Βλέπε επίσης Sleight, G.F. *Report of the Department of Education for the School year 1948-49*, Nicosia (CGPO) 1950, p.3, όπου εισαγωγικά αναφέρεται σε εκτίμηση του Κυβερνήτη το 1879 ότι η πλειονότητα των κατοίκων του νησιού είναι αναλφάβητοι και ότι ο αναλφαβητισμός είναι σχεδόν καθολικός στις γυναίκες.

⁹ *Colonial Reports – Annual, Cyprus. Report for 1930*, London 1931, p. 29

¹⁰ Από το 1946-47 θα λειτουργήσει συγκροτημένο πρόγραμμα υποτροφιών για σπουδές στη Βρετανία. Το ενδιαφέρον για πανεπιστημιακές σπουδές αυξήθηκε σημαντικά κατά τα μεταπολεμικά χρόνια. Βλέπε Colonial Office, *Annual Report on Cyprus for the year 1947*, London 1948, p. 29-30 και Colonial Office, *Annual Report on Cyprus for the year 1948*, London 1949, p. 25-26.

¹¹ Persianis, P. "British Colonial Higher Education Policy-making in the 1930s: The Case of a Plan to Establish a University in Cyprus", στο *Comparative Education*, Vol. 33, No 3, Taylor & Francis Ltd., Oxfordshire, September 2003, p. 351-368. Το 1932 η Advisory Committee on Education in the Colonies χαρακτήρισε ως μεγάλο σκάνδαλο

στη Βρετανία για τα ίδια τα βρετανικά πανεπιστήμια¹². Επρόκειτο, όμως, και για μια εποχή που οι Βρετανοί αναζητούσαν τρόπους να ανακτήσουν και να παγιώσουν τον έλεγχο στην Κύπρο, μετά το κύμα αντιβρετανικών διαδηλώσεων και βίαιων συγκρούσεων τον Οκτώβριο του 1931. Σε κάθε περίπτωση, αυτές οι πρώτες νύξεις για αναγκαιότητα ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο δεν είχαν συνέχεια. Το θέμα θα επανεμφανιστεί στο προσκήνιο σχεδόν δυο δεκαετίες μετά.

Σε άρθρο του στην εφημερίδα *Times* του Λονδίνου, ο Βαρόνος Kinross εισηγήθηκε το 1949 τη δημιουργία πανεπιστημίου στην Κύπρο, το οποίο θα μπορούσε να καλύπτει σημαντικό μέρος των εξόδων λειτουργίας του με την προσέλκυση φοιτητών από τις γύρω χώρες¹³. Ο Kinross συνέδεε την πρότασή του με αμιγώς πολιτικές σκοπιμότητες: Η πολιτική αποτυχία σε αυτή την αποικία οφειλόταν, κατά την άποψή του, στην αποτυχία της Εκπαιδευτικής Πολιτικής της Βρετανίας στην Κύπρο, η οποία την αποξένωσε από την ανερχόμενη μεσαία τάξη του νησιού¹⁴. Είχε προηγηθεί λίγες μέρες πριν άρθρο του W.E. Sinnett, ο οποίος υποστήριζε ότι η ίδρυση και λειτουργία ενός πανεπιστημίου στην Κύπρο θα δημιουργούσε σταδιακά μια νέα διανοήση, της οποίας τα μέλη δε θα προσέβλεπαν πια στην Ελλάδα και στην Τουρκία, «αλλά θα σκέφτονταν ως Κύπριοι». Μακροπρόθεσμα, σημείωνε, αυτή η διανοήση θα αντικαθιστούσε τους εκκλησιαστικούς ηγέτες στην πολιτική ηγεσία των Ελληνοκυπρίων. Θα μπορούσε τότε να υιοθετήσει μια πολιτική διαφορετική από εκείνη του «άκαμπτου κινήματος για Ένωση [με την Ελλάδα]» που ακολουθούσε η Εκκλησία¹⁵.

Η εμφάνιση των δύο αυτών άρθρων στους *Times* δεν ήταν χρονικά τυχαία. Η σημαντική οικονομική ανάπτυξη της Κύπρου κατά την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχε βοηθήσει να εμφανιστεί μια νέα μεσαία και ανώτερη τάξη¹⁶. Από την άλλη, η απότομη πτώση των οικονομικών δεικτών μεταπολεμικά, δημιούργησε κοινωνική αναστάτωση και

την πλήρη απουσία βρετανικής Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης για τους Παλαιστίνιους και Κύπριους φοιτητές στην περιοχή. Βλέπε σχετικά και Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 - 2004)*, όπ.π., σ.105.

¹² Μια συζήτηση που απηχούσε τις αναζητήσεις μετά την ωρίμανση της δεύτερης φάσης ανάπτυξης των βρετανικών πανεπιστημίων (1870 - 1930). Βλέπε Κιμουρτζής, Π.Γ. «Ortega, Ισπανία, Πανεπιστήμιο», Εισαγωγή στο Ortega y Gasset, J. *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, Επιστημονική επιμέλεια - Εισαγωγή Π.Γ. Κιμουρτζής, μτφρ. Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. xxiii.

¹³ Την ίδια περίοδο ο Βαρόνος Kinross (Patric Balfour) συνέγραφε βιβλίο για την Κύπρο με τον τίτλο *"The Orphaned Realm"* (εκδόθηκε το 1950), βασισμένο σε μελέτη της ιστορίας του νησιού, αλλά και σε προσωπικές του εμπειρίες από τις επανειλημμένες επισκέψεις του στην Κύπρο και στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Σύμφωνα με την *Ελευθερία*, 10 Ιανουαρίου 1952 (όπου επικρίνεται έντονα το περιεχόμενο του βιβλίου), ο Kinross υποστηρίζει ότι «η Κύπρος είναι ένα αμάλγαμα των διαδοχικών πολιτισμών της... Ο Κύπριος είναι προϊόν όλων τούτων, αλλά κατ' ουσίαν ουδενός εξ αυτών... Μόνον κατά τους Βυζαντινούς χρόνους... οι Κύπριοι διά πρώτην φοράν ήρχισαν σοβαρά να θεωρούν εαυτούς ως Έλληνες».

¹⁴ *The Times*, 31 Δεκεμβρίου 1949

¹⁵ *The Times*, 28 Δεκεμβρίου 1949

¹⁶ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α΄, όπ.π. σ.747 . Επίσης, Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992, σ. 51.

δυσαρέσκεια στην Κύπρο¹⁷. Η αποτυχία της Διασκεπτικής το 1948 και η σύνταξη του ΑΚΕΛ με το στρατόπεδο της Εθναρχίας (με το σύνθημα «Ένωσις και μόνον Ένωσις»), ενδυνάμωνε στο Λονδίνο το αίσθημα ότι είχε χαθεί ο έλεγχος της Κύπρου¹⁸. Η συζήτηση, επομένως, ήταν εξαρχής ενταγμένη σε ένα πλαίσιο αναζήτησης νέων μέτρων ανάκτησης του ελέγχου. Οι προσπάθειες αυτές στον τομέα της Εκπαίδευσης, θα αποδειχθούν εξαιρετικά αργοπορημένες¹⁹. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που είχε προηγηθεί μια περίοδος αμηχανίας της Βρετανίας, κατά την οποία το τοπίο στα υπουργεία Εξωτερικών, Αποικιών και Στρατιωτικών ήταν εξαιρετικά θολό και αντιφατικό ως προς το ποια πολιτική σκόπευαν να ακολουθήσουν για το μέλλον της Κύπρου. Σκέψεις, υπηρεσιακές εισηγήσεις και σχέδια που διέρρεαν, αντανακλούσαν αυτή την αμηχανία. Επέτειναν, παράλληλα, και την καχυποψία των Ελληνοκυπρίων, «δικαιώνοντας» όσους μιλούσαν για βρετανικές δολοπλοκίες²⁰.

Με τα πιο πάνω άρθρα, οι *Times* εγκαινίασαν ένα διάλογο μέσα από τις στήλες τους για το θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο. Παρά το γεγονός ότι στη συζήτηση δεν είχαν εμπλακεί Βρετανοί επίσημοι, αυτή εντάχθηκε αυτόματα στο γενικότερο ερμηνευτικό πλαίσιο της προσπάθειας των Βρετανών να αμβλύνουν την εθνική συνείδηση των Ελληνοκυπρίων, μέσα από την άλωση της Εκπαίδευσης. Έτσι, μερικές μόλις μέρες μετά τη δημοσίευσή των δύο άρθρων, ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος ο Β΄ θέλησε να αντιδράσει έντονα. Ο στενός του συνεργάτης (πρώην Γραμματέας της Εθναρχίας) Πολύκαρπος Ιωαννίδης, δημοσίευσε επιθετικό άρθρο κατά της αποικιακής πολιτικής στην Εκπαίδευση. Έκανε λόγο για προσπάθεια των Βρετανών να προσελκύσουν μια τάξη «ευνούχων», «προδοτών» και «κομμουνιστών» Ελληνοκυπρίων. Αυτοί θα χρησιμοποιούνταν για να ελέγξουν το φρόνημα των υπολοίπων. Θα στελέχωναν τη δημόσια διοίκηση και θα υπηρετούσαν τους Βρετανούς, αφού προηγουμένως θα περνούσαν από την πανεπιστημιακή Εκπαίδευση²¹.

¹⁷ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α΄, ό.π. σ. 748-753

¹⁸ Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β΄, μτφρ. Χαράλαμπος Παπαχρήστου, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2011, σ. 23-31. Για τη Διασκεπτική και τη νέα πολιτική του ΑΚΕΛ, βλέπε Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α΄, ό.π. σ. 753-763

¹⁹ Karagiorgos A., *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p.22, 24, Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, ό.π., σ. 149-151, Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 - 2004)*, ό.π., σ. 74.

²⁰ Από το 1946 είχαν αρχίσει να κυκλοφορούν σε τμήματα των εν λόγω υπουργείων προτάσεις για επίλυση του εβραϊκού ζητήματος με τη μεταφορά δεκάδων χιλιάδων Εβραίων στην Κύπρο (σύμφωνα με τη *Cyprus Mail* 500,000). Όταν αυτό δημοσιοποιήθηκε και δε διαψεύστηκε, δημιούργησε αναστάτωση και κορύφωσε την καχυποψία της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας έναντι των Βρετανών. Βλέπε *Cyprus Mail*, 27 Φεβρουαρίου 1946, κύριο άρθρο για μετατροπή της Κύπρου σε Ιουδαϊκή Εστία. Επίσης, *Φωνή της Κύπρου*, 2 Μαρτίου 1946.

²¹ *Εφημερίς*, 7 Ιανουαρίου 1950. Επρόκειτο για εβδομαδιαία εφημερίδα που εκδιδόταν από την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου και της οποίας η έκδοση ανεστάλη για δυο χρόνια μετά το συγκεκριμένο δημοσίευμα. Ο Πολύκαρπος Ιωαννίδης καταδικάστηκε σε 18 μήνες φυλάκιση. Το άρθρο έχει τον τίτλο «*Ας το ιδρύσουν*». Αποκαλεί την εισήγηση για ίδρυση πανεπιστημίου «*ελαφράν εισήγησιν*». Θεωρεί ότι αυτή γίνεται «*εις την απελπισίαν και απόγνωσιν εκ της πλήρους χρεωκοπίας της ιμπεριαλιστικής πολιτικής των*» στην Κύπρο, που εξάλλου απέτυχε, όπως λέει, και στην Ινδία. Το ύφος και το περιεχόμενο είναι έντονα επιθετικά, αλλά δεν

Οι *Times* επανήλθαν δημοσιεύοντας και άλλα άρθρα ή φιλοξενώντας επιστολές για το θέμα. Η συζήτηση αναθερμάνθηκε το 1953 με νέα σειρά άρθρων και επιστολών, με βασικό άξονα επιχειρηματολογίας την ίδρυση ενός πανεπιστημίου στην Κύπρο που να απομακρύνει κυριολεκτικά και συνειδησιακά τους Ελληνοκύπριους από την Ελλάδα²². Οι αντιδράσεις στον ελληνοκυπριακό Τύπο ήταν και πάλιν έντονες²³. Το θέμα πήρε διαστάσεις και απασχόλησε και τον αθηναϊκό Τύπο²⁴.

Μέσα στους κόλπους της Ελληνοκυπριακής – αλλά και της Τουρκοκυπριακής – Κοινότητας, δεν υπήρξαν έως εκείνη τη στιγμή οποιεσδήποτε συζητήσεις για λειτουργία πανεπιστημίου στην Κύπρο. Θεωρούνταν δεδομένο ότι οι μεν Ελληνοκύπριοι θα κατέφευγαν στην Ελλάδα για πανεπιστημιακές σπουδές, οι δε Τουρκοκύπριοι στην Τουρκία²⁵. Ο αριθμός όσων συνέχιζαν με σπουδές στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση είχε πολλαπλασιαστεί μετά τον πόλεμο, αλλά εξακολουθούσε να είναι μικρός. Επομένως, ένα πανεπιστήμιο στην Κύπρο δύσκολα θα ήταν βιώσιμο²⁶. Εξάλλου, δεν ετίθετο θέμα αυτόνομου εκπαιδευτικού σχεδιασμού. Ιδιαίτερα η ελληνοκυπριακή ηγεσία, θεωρούσε αυτονόητη την απόλυτη ταύτιση με την Ελλάδα στην Εκπαίδευση. Στο πλαίσιο αυτό, πίστευε ότι, θέμα πανεπιστημίου θα ετίθετο – αν ετίθετο – μετά την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, ώστε αυτό να αποτελεί μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας της χώρας. Μέχρι τότε, «καρδιά» της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης θα εξακολουθούσε να είναι η Μέση²⁷.

αποπνέουν ανησυχία. Αντίθετα, ο συγγραφέας φαίνεται να θεωρεί ανέφικτη την ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο (κυρίως για οικονομικούς λόγους) και ματαιοπνία το να προσπαθήσουν οι Βρετανοί να αλώσουν τη συνείδηση των Ελληνοκυπρίων με ένα τέτοιο μέσο.

²² Άρθρα στις 16 και 20 Ιουλίου 1953. Επίσης, επιστολή αναγνώστη στις 24 Ιουλίου 1953 και επικριτική επιστολή για τους δύο πρώτους στις 23 Ιουλίου 1953.

²³ *Ελευθερία*, 17 Ιουλίου 1953: «*Η ίδρυσις πανεπιστημίου εν Κύπρω προτείνεται δια την καταπολέμησιν του κινήματος της ενώσεως με την Ελλάδα*». *Ελευθερία*, 21 Ιουλίου 1953: «*Η περί πανεπιστημίου συζήτησις – Άγγλος επιστήμων το θέλει ως όπλον προς κατανίκησιν του ενωτικού πόθου των Κυπρίων – Δεν αποκρύπτεται, ότι το προτεινόμενον πανεπιστήμιον θα έχη πολιτικάς επιδιώξεις*». *Ελευθερία*, 23 Ιουλίου 1953, άρθρο του Χρ. Παπαχρυσόστομου με τίτλο «*Το κατασκεύασμα*». Αναφέρεται στην επιστολογραφία των *Times* και σημειώνει ότι βασικός στόχος ενός πανεπιστημίου στην Κύπρο θα είναι να αποκόψει τους Ελληνοκύπριους από την Ελλάδα. Επιχειρηματολογεί με άξονα τη θέση ότι κάτι τέτοιο θα είναι προπαγανδιστικό κατασκεύασμα και όχι πανεπιστήμιο. Απορρίπτει τις κατηγορίες αρθρογράφων των *Times* ότι οι Κύπριοι είναι ξενοφοβικοί και διαμαρτύρεται επειδή ο πατριωτισμός χαρακτηρίζεται από τους Βρετανούς ως «*φανατικός εθνικισμός*».

²⁴ *Το Βήμα*, 21 Ιουλίου 1953

²⁵ *Ελευθερία*, 2 Αυγούστου 1960 (μεταβατική περίοδος, πριν την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας): Σε αντίδραση προς τη δήλωση του Καθηγητή Ιωάννη Θεοδωρακόπουλου για ίδρυση πανεπιστημίου στο νησί, η εφημερίδα τοποθετείται απερίφραστα κατά της ίδρυσης πανεπιστημίου. Οι Ελληνοκύπριοι, υποστηρίζει, θα πρέπει να συνεχίσουν να πηγαίνουν στην Ελλάδα για σπουδές, ώστε να διατηρηθούν οι δεσμοί τους με τη «μητέρα πατρίδα».

²⁶ Εξ ου και ο Kinross αναφερόταν σε ένα πανεπιστήμιο που θα στηριζόταν οικονομικά στην προσέλευση φοιτητών από όλη την περιοχή της Μέσης Ανατολής.

²⁷ *Cyprus Mail*, 22 Μαΐου 1959: Χαρακτηριστική δήλωση Σπυριδάκι, όπου η Μέση Εκπαίδευση αντιμετωπίζεται ως η καρδιά της Εκπαίδευσης των Ελληνοκυπρίων. Η πανεπιστημιακή Εκπαίδευση αντιμετωπίζεται ως παράγωγο της.

Έτσι, σχεδόν μια δεκαετία πριν την Ανεξαρτησία, είχε ήδη διαμορφωθεί και καθιερωθεί ως κυρίαρχη στην ηγεσία της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας μια αρνητική προδιάθεση για το θέμα. Είχε παγιωθεί η πεποίθηση ότι οι προτάσεις για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο ενείχαν κινδύνους, έκρυβαν παγίδες υπόσκαψης της εθνικής συνείδησης των Ελληνοκυπρίων και εξυπηρετούσαν ξένα συμφέροντα. Η καχυποψία έναντι των όποιων σκέψεων για ίδρυση πανεπιστημίου, θα μεταφερθεί αλώβητη και στην περίοδο της Ανεξαρτησίας²⁸. Όπως καταδεικνύεται πιο κάτω, η αρνητική προδιάθεση θα συντηρηθεί και θα ενισχυθεί τώρα από πρόσθετους παράγοντες.

III. Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και το ιδεολογικό και κοινωνικό πλαίσιο την περίοδο 1959-1974

Ένας από τους λόγους για τους οποίους η συζήτηση για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο κατά την περίοδο 1959 – 1974 δεν είχε ιδιαίτερη δυναμική, ήταν και το γεγονός ότι μέρος των ενδιαφερομένων για σπουδές σε Τριτοβάθμια ιδρύματα, απορροφούνταν από υφιστάμενες μετα-δευτεροβάθμιες σχολές. Την περίοδο αυτή λειτούργησαν αρκετές σχολές Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Κύπρο. Οι σημαντικότερες ήταν οι εξής:

(α) Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου (ΠΑΚ): Ξεκίνησε επί Βρετανικής διοίκησης ως ο πρώτος μετα-δευτεροβάθμιος εκπαιδευτικός θεσμός²⁹. Όταν ιδρύθηκε ως Διδασκαλικό Κολλέγιο Μόρφου το 1937, ήταν και ο βασικότερος δικοινοτικός εκπαιδευτικός θεσμός. Φοιτούσαν μαζί Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι και η γλώσσα διδασκαλίας ήταν η Αγγλική³⁰. Αυτό το Κολλέγιο – και το Κολλέγιο Εκπαίδευσης Διδασκαλισσών που ιδρύθηκε το 1943 στη Λευκωσία – υποκαταστάθηκαν το 1959 από την Παιδαγωγική Ακαδημία Κύπρου. Με αλλαγές στο προσωπικό και τους όρους εισαγωγής, έγινε σημαντική προσπάθεια για αναβάθμιση του επιπέδου σπουδών³¹. Αρχικά η φοίτηση στην ΠΑΚ ήταν διετής. Στο πλαίσιο της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, από το 1965-66 η φοίτηση έγινε τριετής³².

²⁸ Παπαχρυσοστόμου, Χρ. *Άπαντα*, Τόμος Δ', Λευκωσία 1999, σ. 287-290

²⁹ Karagiorgos A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 28

³⁰ Περσιάνης, Π. – Πολυβίου, Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Λευκωσία 1992, σ. 186

³¹ Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, [Λευκωσία 1960] σ. 15-16

³² *Ετησία Έκθεσις 1966-1967, (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Έκδοση Υ.Π., Λευκωσία 1967, σ. 36-38. Είχαν προηγηθεί σκέψεις και σχέδια για επέκταση του χρόνου φοίτησης πριν ακόμη την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση. Βλέπε Κ.Α. Ε10/14/76 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδρίασις 29^η Ημερομηνίας 3.5.1962»: Σε επιστολή της συνδικαλιστικής οργάνωσης των δασκάλων ΠΟΕΔ – η οποία ζητούσε την επέκταση της φοίτησης σε τριετή – η Επιτροπή απάντησε ότι το ΓΕΠ μελετούσε τη λειτουργία 3^{ου} έτους σε εθελοντική

Κατά τη μεταβατική περίοδο 1959-60, είχε επιδιωχθεί η πλήρης αντικατάσταση της δικαιοδικής φυσιογνωμίας του Κολλεγίου/ΠΑΚ με έναν καθαρά ελληνικό χαρακτήρα, σε όλα τα επίπεδα³³. Με απόφαση του ΥΠΕΠΘ το 1961 η ΠΑΚ αναγνωρίστηκε ως ισότιμη των παιδαγωγικών ακαδημιών της Ελλάδας, παρά το γεγονός ότι το Α.Π. της είχε κάποιες διαφορές³⁴. Την περίοδο 1961-62, οι σημαντικές ανάγκες που δημιούργησε η προσπάθεια μείωσης της αναλογίας μαθητών ανά δάσκαλο και η στελέχωση των πολλών νεοϊδρυθέντων σχολείων, οδήγησαν σε κατακόρυφη αύξηση του αριθμού σπουδαστών. Η κατάσταση ομαλοποιήθηκε τελικά από το 1964-65³⁵. Με αποφάσεις της ΕΚΣΚ, μεγάλο ποσοστό των σπουδαστών της ΠΑΚ τύγγαναν πλήρους ή μερικής υποτροφίας³⁶.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, παρουσιάστηκε ανάγκη επαναφοράς της δυνατότητας Ελληνοκυπρίων να σπουδάζουν σε Π.Α. της Ελλάδας. Οι σχετικές συνεννοήσεις με την Αθήνα περιλάμβαναν και τον έλεγχο των ροών, με καθορισμένο κάθε φορά αριθμό φοιτητών³⁷. Από το 1973, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου και προκειμένου να έχουν τη δυνατότητα διορισμού στην Κύπρο, οι απόφοιτοι των Π.Α. Ελλάδας γίνονταν δεκτοί στο Γ' έτος της ΠΑΚ, μόνο μετά από εξετάσεις στα Ελληνικά και Μαθηματικά. Η επιβολή αυτών των εξετάσεων προκάλεσε δυσαρέσκεια και αντιδράσεις ανάμεσα στους ενδιαφερόμενους³⁸. Την ίδια χρονιά έγιναν σκέψεις για αναστολή εισαγωγής νέων φοιτητών στην ΠΑΚ, λόγω της εμφάνισης του φαινομένου αρκετοί απόφοιτοι να μείνουν αδιόριστοι, λόγω της μείωσης του μαθητικού πληθυσμού. Το θέμα συζητήθηκε στη Βουλή και οι σκέψεις για αναστολή εγκαταλείφθηκαν³⁹. Το 1972, το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών επέβαλε κατάργηση των αποκλίσεων και πλήρη ταύτιση του Α.Π. και Ω.Π. της ΠΑΚ με τις Π.Α. της

βάση, από το 1962-63 – απόφαση που είχε κατ' αρχήν ληφθεί στην Επιτροπή Παιδείας της ΕΚΣΚ [βλέπε Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΜΒ' - Ημερομηνίας 17.4.1961», σ. 1]. Το θέμα παρέμεινε αδρανές μέχρι τα μέσα του 1963, οπότε ο Κ. Σπυριδάκης εισηγήθηκε στην ΕΚΣΚ να λειτουργήσει «3^ο έτος ειδικεύσεως» σε εθελοντική βάση, από το 1963-64. Η πρόταση εγκαταλείφθηκε τελικά από τον ίδιο, λόγω πρακτικών δυσκολιών [βλέπε Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» [Τρίτη Σύνοδος], σ. 16-21).

³³ Karagiorgos A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 84 και Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, ό.π., σ. 78-81.

³⁴ Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Σταθμοί και Θέματα*, ό.π., σ. 82. Για τις παιδαγωγικές ακαδημίες της Ελλάδας, το ιστορικό της θεσμικής τους πλαισίωσης και μια κριτική προσέγγιση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής που τη συνόδευε, βλέπε Σταμέλος, Γ. *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1999, ιδιαίτερα σ. 21-63.

³⁵ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Στ', Τεύχος 30, Ιούνιος 1965, σ. 261-264, στατιστικοί πίνακες: Από 278 το 1961-62, οι σπουδαστές μειώνονται σταδιακά και περιορίζονται σε 88 το 1964-65.

³⁶ Κ.Α. Ε10/3/16 «Πρακτικά 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» [Τρίτη Σύνοδος]

³⁷ Κ.Α.102/70/43-45 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Προς κ. Πάμπη Βάτην, εφημερίδα 'Φιλελεύθερος' – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία, 30^η Σεπτεμβρίου, 1971»

³⁸ *Φιλελεύθερος*, 1 Ιουνίου 1973

³⁹ *Φιλελεύθερος*, 12 Οκτωβρίου και 2 Νοεμβρίου 1973

Ελλάδας⁴⁰. Το 1974 έγιναν σοβαρές σκέψεις για επέκταση της τριετούς φοίτησης σε τετραετή, οι οποίες όμως αναστάληκαν λόγω της τουρκικής εισβολής⁴¹.

Η Εκπαίδευση των Τουρκοκυπρίων δασκάλων ακολούθησε παράλληλη διαδρομή. Στο Τουρκικό Κολλέγιο Εκπαίδευσης Διδασκάλων η φοίτηση ήταν εξαρχής τριετής⁴².

(β) Ανώτερο Τεχνολογικό Ινστιτούτο (ΑΤΙ) [Αρχικά «Ανώτερο Τεχνικό Ινστιτούτο»]: Ιδρύθηκε το 1968 από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, μετά από πρωτοβουλία του υπουργού Τ. Παπαδόπουλου και σε συνεργασία με το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (UNDP). Με βάση τη συμφωνία, κατά την πρώτη πενταετία την ευθύνη της διοίκησης και την ιδιοκτησία των εγκαταστάσεων είχε το UNDP. Με την ολοκλήρωση της πενταετίας, υπογράφηκε το Μάρτιο του 1973 συμφωνητικό παράδοσης του ΑΤΙ στην Κυπριακή Δημοκρατία (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων)⁴³. Σε πλήρη λειτουργία το ΑΤΙ έφτασε το 1971⁴⁴.

Κατόπιν συμφωνίας με το Υ.Π. καταρτίστηκε συμπληρωματικό πρόγραμμα φοίτησης και οι απόφοιτοι του ΑΤΙ που το παρακολουθούσαν μπορούσαν, από το 1971, να διορίζονται ως εκπαιδευτές στις Τεχνικές Σχολές⁴⁵.

Ο διακοινοτικός χαρακτήρας του ΑΤΙ και η ανάμειξη του UNDP, της UNESCO και της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας στη λειτουργία του, το έκαναν αποδεκτό από τους Τουρκοκύπριους⁴⁶. Στόχος του ήταν η παραγωγή ενδιάμεσου προσωπικού (ανάμεσα στους εξειδικευμένους τεχνίτες των Τεχνικών Σχολών και τους αποφοίτους Πολυτεχνικών Σχολών) προκειμένου να στελεχωθεί η αναπτυσσόμενη βιομηχανία. Γι' αυτό και το πρόγραμμα σπουδών ήταν άμεσα συναρτημένο με τις ανάγκες της βιομηχανίας⁴⁷. Αυτή η στενή σύνδεση, σε συνδυασμό με την απουσία επαρκούς κοινωνικής πίεσης για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο, συνέβαλαν στη μη υλοποίηση των αρχικών σκέψεων του υπουργού Εργασίας για μετεξέλιξη του ΑΤΙ σε Πολυτεχνική Σχολή⁴⁸. Για τους ίδιους λόγους δεν εισακούστηκαν οι

⁴⁰ Μαραθεύτης, Μ. Ι. – Ιωαννίδου-Κουτσελίνη, Μ. *Η λειτουργία και τα προγράμματα της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου (1959-1993)*, Λευκωσία 2000, σ. 180

⁴¹ Κ.Α. 129/1973/1/30-31 «Ομιλίες Υπουργού Παιδείας – Ομιλία του Υπουργού Παιδείας κ. Ανδρέα Κούρου επί τη λήξει των μαθημάτων της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου – 27 Ιουνίου 1974»

⁴² Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 46

⁴³ *Η Μάχη*, 20 Μαρτίου 1973

⁴⁴ *Φιλελεύθερος*, 27 Μαΐου 1971

⁴⁵ Κ.Α. 132/1972/14-16 «Συνεργασία Υπουργείου Παιδείας και Εργασίας – Σημεία επαφής των αρμοδιοτήτων των Υπουργείων Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Παιδείας – 18 Δεκεμβρίου 1972»

⁴⁶ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 210

⁴⁷ Karagiorges A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 125

⁴⁸ *Ελευθερία*, 27 Ιουλίου 1967. Ο Π. Περσιάνης αναφέρει ότι, η μη μετεξέλιξη του ΑΤΙ σε Πολυτεχνική Σχολή, οφειλόταν σε διαπίστωση εμπειρογνομώνων των Ηνωμένων Εθνών ότι το επίπεδο προγράμματος του ΑΤΙ ήταν

ανάλογες εισηγήσεις του B. Sen, στο πλαίσιο του καταρτισμού του Β' Πενταετούς Προγράμματος Αναπτύξεως⁴⁹.

Στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων υπαγόταν και το **Ξενοδοχειακό και Επισιτιστικό Ινστιτούτο**. Ιδρύθηκε το 1969 με παρόμοιες διαδικασίες, στήριξη και αρχική συνδιοίκηση με το Διεθνή Οργανισμό Εργασίας. Στόχος του ήταν η στελέχωση της τουριστικής βιομηχανίας.

(γ) Οι σημαντικότερες από τις υπόλοιπες κρατικές μετα-δευτεροβάθμιες σχολές που λειτουργούσαν την περίοδο αυτή, ήταν η **Νοσηλευτική Σχολή** (1964) που υπαγόταν στο Υπουργείο Υγείας, και το **Δασικό Κολλέγιο**, που είχε ιδρυθεί επί Βρετανικής διοίκησης (1951). Μετά την Ανεξαρτησία υπαγόταν στο Υπουργείο Γεωργίας και Φυσικών Πόρων. Και τα δύο είχαν εξαρχής διακοινοτικό χαρακτήρα και πρόγραμμα⁵⁰.

(δ) Μια σειρά από **ιδιωτικές σχολές** που κάλυπταν τις ανάγκες σε ειδικευμένο και γραμματειακό προσωπικό ιδρύθηκαν και λειτούργησαν κατά την περίοδο 1959-1974. Το 1961, το Κ.Α.Σ.Α. (Κέντρον Ανωτέρων Σπουδών Αμμοχώστου), προχώρησε σε κατ' αρχήν συμφωνία με το Πανεπιστήμιο του Λονδίνου για δημιουργία «*πανεπιστημιακών εδρών*» στην Κύπρο, για σπουδές στην Αγγλική Φιλολογία και στη Νομική. Η συμφωνία προνοούσε λειτουργία των σχολών το 1962-63⁵¹. Λόγω πρακτικών δυσκολιών, η ιδιωτική αυτή σχολή δεν κατόρθωσε να ολοκληρώσει τη συμφωνία και να παραχωρεί τίτλους B.A. και L.L.B. (με αποκλειστικές σπουδές στην Κύπρο, όπως ήταν ο αρχικός σχεδιασμός). Το 1970 λειτούργησαν το Cyprus College και το Science Institute, που συνεργάζονταν με αμερικανικά και βρετανικά πανεπιστήμια αντίστοιχα. Παρείχαν τίτλους B.A., ή αναγνωρισμένα έτη σπουδών για απόκτηση τίτλου B.sc. αυτών των πανεπιστημίων⁵².

Οι πιο πάνω κρατικές και ιδιωτικές σχολές κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα αναγκών της αγοράς σε καταρτισμένο προσωπικό. Στην πραγματικότητα, κάλυπταν κυρίως τις ανάγκες σε χαμηλόβαθμο ειδικευμένο προσωπικό. Ιδιαίτερα οι κρατικές, απευθύνονταν κατά κανόνα σε χαμηλά κοινωνικά στρώματα (κυρίως του αγροτικού πληθυσμού), που αναζητούσαν μια διασφαλισμένη εργασιακή διέξοδο, συνδυασμένη με συμμετοχή στο αγαθό της Τριτοβάθμιας

επαρκές για τους σκοπούς που δημιουργήθηκε. Βλέπε Persianis P., *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 210.

⁴⁹ Κ.Α. Ε14/351/7-8 «*Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education*»

⁵⁰ Alexadrou, Chr. *Looking back 50 years*, Edited by Cyprus Forestry College, Nicosia 2011, ιδιαίτερα σ. 17-18. Επίσης, Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 126.

⁵¹ *Ελευθερία*, 8 Νοεμβρίου 1961. Συνέντευξη Τύπου που παραχώρησε ο Διευθυντής του Κ.Α.Σ.Α. την προηγούμενη μέρα.

⁵² Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 210-211

Εκπαίδευσης. Επρόκειτο για πεδία στα οποία λειτουργούσε ο μηχανισμός της «εξορίας», όπως τον περιέγραψαν οι P. Bourdieu και J.C. Passeron. Δηλαδή, επρόκειτο για τον σχεδόν υποχρεωτικό προσανατολισμό παιδιών των χαμηλών στρωμάτων «σε σχολές περιορισμένου κύρους»⁵³. Η ανάπτυξη αυτών των σχολών στην Κύπρο αποτελούσε ένδειξη ενός συνδυασμού: Της κορύφωσης του μορφωτικού ιδεώδους και του σημαντικού ρόλου που διαδραμάτιζε το περιορισμένο «μορφωτικό κεφάλαιο» των παιδιών από οικογένειες ιδιαίτερα της υπαίθρου⁵⁴.

Η παρουσία και λειτουργία αυτών των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, συνδυαζόταν με μια σειρά από άλλους παράγοντες. Μαζί, δημιουργούσαν ένα πλέγμα κοινωνικών συνθηκών και πολιτιστικού συγκείμενου, το οποίο δεν επέτρεπε να αναδυθεί ως πειστική η ανάγκη ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο:

(1) Η περιορισμένη τάξη προσοντούχων πνευματικών ανθρώπων, από τους πρώτους κιάλας μήνες της μεταβατικής περιόδου προς την Ανεξαρτησία (Μάιος 1959 – Αύγουστος 1960), απορροφήθηκε από τη διοίκηση. Εντάχθηκαν στις κρατικές υπηρεσίες και στους μηχανισμούς των δυο Κοινοτικών Συνελεύσεων, για τις ανάγκες της στελέχωσης του νεοσύστατου κράτους. Οι ανάγκες ήταν υπέρτερες της προσφοράς και συνέχιζαν αυξανόμενες μέχρι το τέλος της περιόδου. Έτσι, δεν παρέμεινε διαθέσιμο «πνευματικό υλικό» που να συνδέει την προσωπική ολοκλήρωση με την ανέλιξη μέσα από ένα πανεπιστημιακό ίδρυμα⁵⁵. Ο οργανισμός συγκρότησης του κράτους έδινε ένα χαρακτήρα σημαντικής αποστολής στην καθημερινότητα αυτών των ανθρώπων⁵⁶. Με αυτό τον τρόπο, δόθηκε παράλληλα και μια νέα τροπή στην πρόσδεση των διανοουμένων στο σύστημα εξουσίας. Ο Π. Περσιάνης, μιλώντας για την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης, αναφέρεται σε διανοούμενους «που συντάσσονταν με την εκκλησιαστική και πολιτική ηγεσία, άρθρωναν τον ίδιο μ' εκείνες πολιτικό και εκπαιδευτικό λόγο και αποτελούσαν μέρος του 'καθεστώτος αλήθειας'»⁵⁷. Από το 1959 και εξής, η πρόσδεση αυτή ενισχύεται μέσω του κράτους και των μηχανισμών του, οι οποίοι απορροφούν σχεδόν κάθε πνευματική προσωπικότητα, πέραν του χώρου της Αριστεράς⁵⁸. Έτσι, το δυναμικό που

⁵³ Πατερέκα, Χρ. *Βασικές Έννοιες των Bourdieu και Passeron σε θέματα Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 70-71

⁵⁴ Bourdieu, P. «Το συντηρητικό σχολείο» [1966], στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985

⁵⁵ Χαρακτηριστικά, ο Φρίξος Πετρίδης, Διευθυντής του Παγκυπρίου Γυμνασίου – το οποίο συγκέντρωνε παραδοσιακά σημαντικό μέρος αυτών των προσοντούχων πνευματικών ανθρώπων – εξέφρασε στη Λογοδοσία του το 1963 έντονη δυσφορία για την αποψίλωση του σχολείου από το καλύτερο τμήμα του προσωπικού του. Βλέπε Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, σ. 15.

⁵⁶ Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960, Λευκωσία [1960], σ. 3-4

⁵⁷ Περσιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, ό.π., σ. 293

⁵⁸ Ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, η είσοδος στον κρατικό μηχανισμό ατόμων προερχόμενων

προϋπήρχε και το νέο δυναμικό που δημιουργούνταν, όχι μόνο δε θα μπορούσε να αποτελέσει παράγοντα προώθησης της ιδέας για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο, αλλά εκ της θέσεώς του λειτουργούσε από μια άποψη ανασταλτικά.

Από τα πρώτα στάδια οργάνωσης των επιτροπών της ΕΚΣΚ, σχηματίστηκε μια «Υποεπιτροπή Υποτροφιών», η οποία θα παρείχε διεξόδους για πτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές σε πανεπιστήμια του εξωτερικού⁵⁹. Η δίοδος αυτή – με αφειδείς δαπάνες και με καταχρήσεις πολλές φορές⁶⁰ – απορροφούσε το δυναμικό εκείνο που ήθελε να συνεχίσει την επαφή του με την πανεπιστημιακή Εκπαίδευση και την έρευνα⁶¹. Κατά τρόπο, μάλιστα, απόλυτα ελεγχόμενο από τις δομές εξουσίας. Έτσι, οι ίδιες οι δομές λειτουργούσαν ανασταλτικά στην ωρίμανση της ιδέας ίδρυσης πανεπιστημίου⁶².

(2) Η ανώτερη τάξη διατήρησε αλώβητη τη δυνατότητα πρόσβασης στα βρετανικά πανεπιστήμια. Η ιδιαίτερη σχέση της Κύπρου με τη Βρετανία με βάση το Σύνταγμα και η ένταξη στη Βρετανική Κοινοπολιτεία το Φεβρουάριο του 1961, διατήρησαν και ενίσχυσαν τις δυνατότητες των Ελληνοκυπρίων για σπουδές σε βρετανικά πανεπιστήμια⁶³. Κατά κανόνα, επρόκειτο για απόφοιτους της Αγγλικής Σχολής Λευκωσίας. Μέσω άλλων ιδιωτικών σχολείων (όπως της Αμερικανικής Ακαδημίας στη Λάρνακα) εξασφαλιζόταν ευκολότερη πρόσβαση σε πανεπιστήμια των ΗΠΑ και αλλού. Ο Π. Περισιάνης αναφέρει ότι οι γόννοι της ανώτερης τάξης, μετά τη φοίτησή τους στην Αγγλική Σχολή και σε βρετανικά πανεπιστήμια, είχαν ως δεδομένη την απασχόλησή τους σε σημαντικές θέσεις της κρατικής μηχανής (αν δεν επέλεγαν τη

από το χώρο της Αριστεράς ήταν αδύνατη (ακόμη και στις χαμηλότερες υπαλληλικές θέσεις). Αυτό ίσχυε κατεξοχήν στο πεδίο της Εκπαίδευσης, που θεωρούνταν αποκλειστικός χώρος της Εθναρχίας. Επομένως και η γενικότερη απήχηση της Αριστεράς σε θέματα Εκπαιδευτικής Πολιτικής ήταν πολύ μειωμένη κατά τους Περισιάνη και Καραγιώργη. Βλέπε Περισιάνης, Π. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800 – 2004)*, όπ.π., σ. 158-9 (για το ιστορικό υπόβαθρο της κυπριακής ιδιαιτερότητας στο θέμα αυτό) και Karagiorges A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 53 (όπου γίνεται ευθεία σύνδεση του αποκλεισμού του ΑΚΕΛ με τη μη συμμετοχή του στον αγώνα της ΕΟΚΑ και με την τοποθέτησή του κατά της υποψηφιότητας Μακαρίου στις πρώτες προεδρικές εκλογές).

⁵⁹ Κ.Α. Ε10/2/17-23, «Δ΄ Επίσημος Συνεδρία Ε.Κ.Σ.Κ. 7.10.1960», σ. 20

⁶⁰ Κ.Α. Ε10/2/395-399, «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 15^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 23.1.1962», [Δεύτερη Σύνοδος] σ. 395-396

⁶¹ Από το 1963 και μετά, ένα τμήμα όσων ενδιαφέρονταν για τη συνέχιση της επιστημονικής έρευνας απορροφούσε και το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών. Βλέπε Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» [Τρίτη Σύνοδος], Παράρτημα, ομιλία-απολογισμός Προέδρου ΕΚΣΚ.

⁶² Το Παγκύπριο Πανσπουδαστικό Συνέδριο απέστειλε το 1960 επιστολή στην ΕΚΣΚ με αιτήματα και ερωτήματα. Στο ερώτημα ποιες είναι οι προοπτικές και δυνατότητες ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο, ο πρόεδρος της ΕΚΣΚ απάντησε ότι «*τούτο θίγεται πολύ προώρως καθ' όσον υπάρχουν τώρα θέματα πλέον επείγοντα άτινα πρέπει να μας απασχολήσουν*». Βλέπε Κ.Α. Ε10/2/24-29, «*Επίσημα Πρακτικά Ε΄ Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 14. 10. 1960*», σ. 24.

⁶³ *Ελευθερία*, 5 Αυγούστου 1961. Δημοσιεύει ανακοίνωση του Βρετανικού Γραφείου Πληροφοριών στην Κύπρο: Από την πρώτη κιόλας χρονιά της ένταξης, παραχωρήθηκαν από την Κοινοπολιτεία 8 υποτροφίες για σπουδές στη Βρετανία – σε 6 Ελληνοκυπρίους και 2 Τουρκοκυπρίους. Η ένταξη στη Βρετανική Κοινοπολιτεία έγινε με τη σύμφωνη γνώμη Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Δε συνέβη το ίδιο με την απόφαση για ένταξη στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς. Σε αυτήν αντέδρασε έντονα η τουρκοκυπριακή ηγεσία.

δραστηριοποίηση στον ιδιωτικό τομέα). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον έλεγχο του κράτους από «ανθρώπους αναθρεμμένους με τη βρετανική εμπειρική φιλοσοφία και μια μάλλον υλιστική προσέγγιση της ζωής»⁶⁴.

Η εύκολη πρόσβαση των αποφοίτων βρετανικών πανεπιστημίων στην κρατική μηχανή δημιούργησε στις κατώτερες τάξεις την αίσθηση ότι οι σπουδές στη Βρετανία είναι το κλειδί για την επαγγελματική αποκατάσταση και επιτυχία. Έτσι, παρά το μεγάλο κόστος σπουδών, αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός όσων επιδίωκαν τη φοίτηση σε βρετανικά πανεπιστήμια⁶⁵. Την αύξηση αυτή διευκόλυνε και η αλματώδης αγροτική ανάπτυξη από τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας⁶⁶. Επέτρεψε σε μια υπολογίσιμη μερίδα αγροτικών οικογενειών να μπορούν να σηκώσουν το βάρος του δανεισμού, προκειμένου να εξασφαλίσουν για τα παιδιά τους σπουδές στην πρώην αποικιοκρατική δύναμη⁶⁷. Έτσι, μέσα σε μια δεκαετία, οι φοιτητές που σπούδαζαν σε βρετανικά πανεπιστήμια, σχεδόν τριπλασιάστηκαν (από 780 περίπου το 1960-61, αυξήθηκαν σε 2.290 το 1970-71)⁶⁸.

Το μεγαλύτερο ποσοστό της αύξησης των φοιτητών στη Βρετανία σημειώθηκε κατά την τριετία 1968-1971⁶⁹. Επρόκειτο για την τριετία της αλματώδους ανάπτυξης της κυπριακής οικονομίας⁷⁰. Παράλληλα, οι πολιτικές εξελίξεις της περιόδου ενθάρρυναν τις σπουδές σε χώρες πέραν της Ελλάδας: Η πολιτική ανωμαλία και η επιβολή δικτατορίας στην Αθήνα, η κρίση του 1967 και η συνακόλουθη απομάκρυνση της ελληνικής μεραρχίας, προκάλεσαν σκεπτικισμό για τις σχέσεις με την Ελλάδα και την αίσθηση ότι η Ένωση

⁶⁴ Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 96. Ως παράδειγμα αναφέρει ότι από τους 9 υπουργούς του Υπουργικού Συμβουλίου του 1970, μόνο ένας είχε σπουδάσει αποκλειστικά στην Ελλάδα, ενώ 5 είχαν σπουδάσει στη Βρετανία.

⁶⁵ Η αύξηση της ζήτησης για τα βρετανικά πανεπιστήμια ενθάρρυνε και τη δημιουργία ενός ισχυρού κυκλώματος ατζέντηδων που διευκόλυναν την πρόσβαση σε αυτά, έναντι αμοιβής. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 17 Απριλίου 1970 και *Ελευθερία*, 18 Απριλίου 1970.

⁶⁶ Ιωσήφ, Ι.Π. [Επιμ.] *Κύπρος Οικονομία και Επιχειρήσεις - 50 χρόνια 1960-2010*, Nomisma/ Εκδοτική, Λευκωσία 2010, σ. 50-52. Χαρακτηριστικά, με βάση το Πρώτο Πενταετές Σχέδιο Αναπτύξεως (1962-66), διατέθηκαν από το κράτος για τους τομείς Γεωργία - Υδάτινοι πόροι - Αγροτική ανάπτυξη, συνολικά 14.440.000 Λίρες Κύπρου, σε ένα σύνολο 24.310.000 ΛΚ για αναπτυξιακές δαπάνες. Το 1961 ο ρυθμός ανάπτυξης ήταν 11,1% του ΑΕΠ και σημειώθηκε δημοσιονομικό πλεόνασμα 0,6%. Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας κάλυπτε το 22,3% του ΑΕΠ.

⁶⁷ Ο δανεισμός γινόταν σταδιακά σχετικά εύκολος στην Κύπρο, λόγω της ανάπτυξης του «Συνεργατικού Κινήματος» (αγροτικοί συνεταιρισμοί με δικά τους πιστωτικά ιδρύματα).

⁶⁸ *Ελευθερία*, 20 Φεβρουαρίου 1971

⁶⁹ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, Σύνοδος Θ', Συνεδρίασις 28^η Νοεμβρίου 1968, Αρ. 10», σ. 222-223: Το Υπουργείο Οικονομικών παρουσίασε στοιχεία για τους Κύπριους φοιτητές στη Βρετανία, σύμφωνα με τα οποία το 1966-67 φοιτούσαν σε Βρετανικά τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα 1,239 Κύπριοι (εκ των οποίων 103 με πλήρη υποτροφία). Επομένως, ο αριθμός τους σχεδόν διπλασιάστηκε την τριετία 1968-71.

⁷⁰ Ιωσήφ, Ι.Π. [Επιμ.] *Κύπρος Οικονομία και Επιχειρήσεις - 50 χρόνια 1960-2010*, ό.π., σ. 60-61

απομακρυνόταν από τον ορίζοντα. Επιβεβαίωση αποτέλεσε και η υιοθέτηση της «γραμμής του εφικτού» από τον Μακάριο⁷¹.

Μιλώντας γενικά για την αύξηση των φοιτητών στο εξωτερικό, ο Α. Καραγιώργης συνδέει την αυξητική τάση προς τη Βρετανία με την εκεί παρουσία ισχυρής κυπριακής παροικίας – άρα και συγγενών που φιλοξενούσαν τους Κύπριους φοιτητές⁷². Μπορεί να λεχθεί επιπρόσθετα ότι, η ύπαρξη ισχυρής κυπριακής παροικίας και η εξοικείωση με τη βρετανική κουλτούρα λόγω της αποικιοκρατίας, ήταν εκ των προτέρων τους όποιους αναμενόμενους δισταγμούς – κοινωνικούς, ηθικούς, πολιτιστικούς – μιας κατά βάση συντηρητικής αγροτικής κοινωνίας, για σπουδές των γόνων της στη Βρετανία.

Όλα τα πιο πάνω, εκτόνωναν προκαταβολικά ένα σημαντικό τμήμα της ενδεχόμενης κοινωνικής πίεσης για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο. Οπωσδήποτε δεν ευνοούσαν να γίνει ουσιαστική και σε βάθος συζήτηση του θέματος.

(3) Με απόφαση του ΜΕΕΣ, η είσοδος στο επάγγελμα του εκπαιδευτικού επιτρεπόταν σχεδόν αποκλειστικά σε αποφοίτους των ελληνικών πανεπιστημίων: «Απεφάσισε να θεωρώνται του λοιπού προσοντούχοι οι πτυχιούχοι ελληνικών πανεπιστημίων ή οι έχοντες ήδη αρχίσει τας σπουδάς των εις αγγλικά ή αμερικανικά πανεπιστήμια, βασικήν δε μόρφωσιν την γυμνασιακήν»⁷³. Παράλληλα, από το 1952 η Ελληνική Κυβέρνηση είχε αρχίσει να παραχωρεί υποτροφίες σε Κύπριους για σπουδές στην Ελλάδα, προκειμένου αυτές να λειτουργήσουν ως αντίβαρο στις υποτροφίες που έδινε η Βρετανική διοίκηση για σπουδές στη Βρετανία⁷⁴. Από το 1955 άρχισε να παραχωρεί και υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό⁷⁵. Ο αριθμός των υποτροφιών αυξανόταν σταθερά. Μεταξύ 1966-67 και 1969-70 έχουμε τετραπλασιασμό του αριθμού⁷⁶. Οι υποτροφίες αυτές έφτασαν τις 100 το 1967-68, με παράλληλη αύξηση του αριθμού υποτροφιών για μεταπτυχιακές σπουδές⁷⁷.

⁷¹ Δρουσιώτης, Μ. *Δυο απόπειρες και μια δολοφονία – Η Χούντα και η Κύπρος 1967-1970*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2009, σ. 73-114

⁷² Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 120

⁷³ Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960, όπ.π., σ. 6.

⁷⁴ Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Μακαριότατον Αρχιεπίσκοπον Κύπρου, Εν Παναγιά 11. 12. 951» και Persianis, P. *Church and State in Cyprus Education*, op. cit., p. 46.

⁷⁵ *Ελευθερία*, 13 Ιουνίου 1956. Οι υποτροφίες ανακοινώνονταν πλέον και στον Τύπο, μέσω του Προξενείου της Ελλάδας: «Υποτροφίαί εξ Ελλάδος – Ανακοίνωσις του εν Κύπρω Βασιλικού Γενικού Προξενείου». Αναφέρει ότι «το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ) προκηρύσσει διαγωνισμόν προς αποστολήν τριών (3) επιστημόνων υποτρόφων προς μετεκπαίδευσιν εις το εξωτερικόν: ενός Φιλολόγου, ενός Φυσικού και ενός Μαθηματικού». Ανάμεσα στους όρους διακρίνουμε το να έχουν αποφοιτήσει από ελληνική ανώτατη σχολή και τη «βεβαίωσιν της οικείας Μητροπόλεως περί του από πάσης απόψεως αψόγου ήθους του αιτούντος».

⁷⁶ Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, σ. 26, Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, σ. 29-30 και Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, σ. 36.

⁷⁷ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Η', Τεύχος 1-2, έκδοση Υ.Π., Λευκωσία 1968, σ. 73. Ο αριθμός υποχώρησε από το

Από το 1962 είχαν επισημανθεί προβλήματα λόγω της ιδιαίτερης μεταχείρισης των Ελληνοκυπρίων και της κατάχρησης του δικαιώματος εγγραφής σε πανεπιστήμια⁷⁸. Την ίδια περίοδο παρατηρήθηκε μια διαρκής ενίσχυση της συνεργασίας Κύπρου και Ελλάδας για σκοπούς επιμόρφωσης⁷⁹. Ιδιαίτερα την περίοδο 1964-65, οπότε και εφαρμόζεται η πολιτική της «ένωσης από τα κάτω», οι επαφές με τα ελληνικά πανεπιστημιακά ιδρύματα γίνονται πολύ πυκνές. Παράλληλα, με ανακοινώσεις του υφυπουργού Παιδείας Λουκή Ακρίτα, αρχίζει η λειτουργία της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων και εξαγγέλλεται η πρόθεση λειτουργίας, σε σύντομο χρονικό διάστημα, του Αττικού Πανεπιστημίου και του Πανεπιστημίου Πατρών. Οι εισαγόμενοι στα ελληνικά πανεπιστήμια αυξάνονται κατά 50% σε σχέση με το 1962-63, και αναδιοργανώνεται το ΙΚΥ⁸⁰. Εύλογα λοιπόν, μέσα σε αυτό το κλίμα η ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο όχι μόνο δεν ήταν προτεραιότητα, αλλά φάνταζε ως άκαιρη και αχρείαστη. Γι' αυτό και το θέμα εγγράφηκε και συζητήθηκε στη Βουλή μόλις το 1968⁸¹.

(4) Η Αριστερά έθετε ως βασικό στόχο να διευρυνθεί η δωρεάν υποχρεωτική Εκπαίδευση και να βελτιωθούν οι όροι παροχής της, κυρίως της Δημοτικής⁸². Αναφορικά με την Τριτοβάθμια, η ζήτηση εκ μέρους των μελών του ΑΚΕΛ ικανοποιούνταν σε κάποιο βαθμό από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτουργούσαν στην Κύπρο⁸³. Κυρίως, όμως, καλυπτόταν από τις υποτροφίες που η Σοβιετική Ένωση και οι άλλες χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού παραχωρούσαν στο κόμμα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, το ΑΚΕΛ διένεμε σε μέλη του κάθε χρόνο περί τις 80 υποτροφίες για σπουδές στη Σοβιετική Ένωση και σε άλλες χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού⁸⁴. Ο αριθμός αυξανόταν σταθερά τα επόμενα χρόνια,

1970-71 στις 60, σύμφωνα με τις ανακοινώσεις της Ελληνικής Πρεσβείας στη Λευκωσία. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 7 Μαΐου 1970.

⁷⁸ Εισάγονταν χωρίς εξετάσεις και χωρίς την καταβολή τέλους. Τα προβλήματα αυτά έγιναν αντικείμενο συνομιλιών (17 Απριλίου 1962) μεταξύ κλιμακίων του ΓΕΠ (με επικεφαλής τον Κ. Σπυριδάκι) και της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία πραγματοποιούσε επίσκεψη στην Κύπρο. Σταδιακά εφαρμόστηκαν μέτρα, όπως η καθιέρωση εξετάσεων και για Ελληνοκυπρίους, τουλάχιστον σε σχολές που τύγχαναν μεγάλης ζήτησης. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 215.

⁷⁹ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*. Σε όλα σχεδόν τα τεύχη της περιόδου αναγράφονται περιληπτικά τα πορίσματα (θερινών συνήθως) σεμιναρίων πανεπιστημιακών από την Ελλάδα, διαλέξεων από πνευματικές προσωπικότητες της Ελλάδας, κοινών συνεδρίων των εκπαιδευτικών οργανώσεων των δυο χωρών, καθώς και προγράμματα μετεκπαίδευσης στην Ελλάδα Κυπρίων εκπαιδευτικών Στοιχειώδους και Μέσης.

⁸⁰ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Στ', Τεύχος 28-29, Φεβρουάριος-Απρίλιος 1965, σ. 160

⁸¹ Βλέπε πιο κάτω, στο IV.

⁸² ΑΚΕΛ – *Το κόμμα του εργαζόμενου λαού*, Έκδοση για τα 50 χρόνια ζωής του ΑΚΕΛ, Λευκωσία 1976, σ. 27 και *Χαραυγή*, 9 Μαρτίου 1962. Τόσο στο προσχέδιο προγράμματος για το 10^ο Συνέδριο του ΑΚΕΛ (που τελικά ενσωματώθηκε στις αποφάσεις του Συνεδρίου), όσο και στην εκτενή ανάλυσή του στο συνέδριο από το στέλεχος του ΑΚΕΛ (και μέλος της ΕΚΣΚ) Γιώργο Σαββίδη, δε γίνεται καμιά αναφορά στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Βλέπε *Χαραυγή*, 11 Μαρτίου 1962.

⁸³ Οι απόφοιτοι των κρατικών σχολών Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης το 1972 ανήλθαν σε 311. Republic of Cyprus, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1972-3*, Published by the Statistics and Research Department of Ministry of Finance, Nicosia 1973, p. 148.

⁸⁴ Από το 1968 και μετά, το ΑΚΕΛ ανακοίνωνε τον αριθμό των υποτροφιών και τις χώρες που τις παραχωρούσαν.

δημιουργώντας ένα σύνολο 829 φοιτητών το 1971⁸⁵. Αυτό συνιστούσε σημαντική πηγή πολιτικού ελέγχου στην κοινωνία της εποχής, αλλά και ένα υπολογίσιμο «πολιτιστικό αντίβαρο» στην κουλτούρα που διέχεαν όσοι σπούδαζαν στην Ελλάδα και στη Βρετανία. Λόγω της κοινωνικής σύνθεσης του κόμματος, η ζήτηση των μελών του για πανεπιστημιακές σπουδές ήταν σχετικά περιορισμένη. Έτσι, οι υποτροφίες κάλυπταν επαρκώς τη ζήτηση.

Η διέξοδος αυτή για το ΑΚΕΛ επηρέαζε τη στάση του στο ζήτημα. Ένα κυπριακό πανεπιστήμιο το οποίο είτε θα ήταν διακοινοτικού χαρακτήρα – πράγμα δύσκολο μετά το διαχωρισμό του 1964 – και θα λειτουργούσε στα πρότυπα των βρετανικών ή αμερικανικών πανεπιστημίων, είτε θα ήταν ελληνικού χαρακτήρα, δεν ήταν απαραίτητως στις προτεραιότητές του. Ιδιαίτερα μετά το 1967, η παρουσία της στρατιωτικής δικτατορίας μετέτρεπε την προοπτική ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο συναρτημένου με την Ελλάδα σε απευκταίο ενδεχόμενο.

(5) Η αυξανόμενη ροή ελληνοκυπριοπαίδων προς τις χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού για σπουδές επέφερε την αντίδραση του χώρου της Δεξιάς. Η αντίδραση αυτή, κάθε άλλο παρά προσανατόλιζε προς τη δημιουργία πανεπιστημίου στην Κύπρο. Αντίθετα, διέγειρε αμυντικά αντανακλαστικά, τα οποία κατευθύνονταν σε κατασταλτικές λογικές. Παράλληλα, ενθάρρυνε την πολιτική της ενίσχυσης των ροών προς την Ελλάδα, ως αντίβαρο στο φαινόμενο⁸⁶.

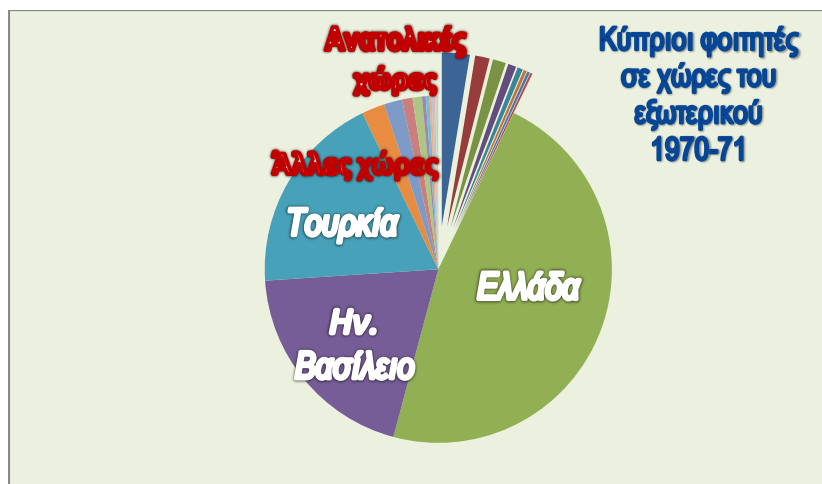
⁸⁵ Υπουργείο Οικονομικών-Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Κύπριοι Φοιτηταί Εξωτερικού 1970-71*, Λευκωσία 1972, σ. 8-10 και Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Nicosia 1973, σ. 22. Από τα στοιχεία των δύο εκθέσεων προκύπτει ότι ποσοστό 47% των κυπρίων φοιτητών σπούδαζαν στην Ελλάδα και 20% στη Μεγάλη Βρετανία. Ο συνολικός αριθμός ανερχόταν στους 11.573 φοιτητές. Αναλυτικά, το 1970-71 παρουσιάζονταν στις διάφορες χώρες οι εξής αριθμοί κυπρίων φοιτητών:

Ελλάδα	5.440	ΗΠΑ	195	Βουλγαρία	88	Ουγγαρία	29	Βέλγιο	15
Ην. Βασίλειο	2.290	Αν. Γερμανία	156	Πολωνία	58	Ελβετία	25	Ισραήλ	10
Τουρκία	2.180	Τσεχοσλοβακία	141	Ιταλία	40	Ρουμανία	23	Αλλού	7
ΕΣΣΔ	300	Δ. Γερμανία	113	Αίγυπτος	40	Καναδάς	21	Σύνολο 11.573	
Γαλλία	250	Λίβανος	101	Γιουγκοσλαβία	34	Αυστρία	17		

Πρόκειται για το 22% των νέων ηλικίας 19-23 χρόνων, όσον αφορά τους Ελληνοκύπριους. Με βάση τα πληθυσμιακά δεδομένα, μπορεί να υπολογιστεί ότι το ποσοστό ήταν περίπου το ίδιο και για τους Τουρκοκύπριους. Οι αριθμοί παρουσιάζουν αύξηση σε σχέση με το 1969-70, ιδιαίτερα για την Ελλάδα. Το 1969-70, η κατανομή των φοιτητών (Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων) ήταν η εξής: Ελλάδα 3.857, Βρετανία 2.058, ΗΠΑ 182, ΕΣΣΔ 154, Αν. Γερμανία 98, Τσεχοσλοβακία 98, Γιουγκοσλαβία 84, Γαλλία 70, Βουλγαρία 63, Δ. Γερμανία 56, Πολωνία 49, Λίβανος 49, ΗΑΔ 35, Ισραήλ 28, Ουγγαρία 28, Ελβετία 21, Αυστρία 14, Ρουμανία 14, Καναδά 14, Ιταλία 14, Βέλγιο 7, διάφορες 7. Για την Τουρκία δεν παρουσιάζονταν επίσημα στοιχεία. Βλέπε *Φιλελεύθερος*, 19 Μαΐου 1970. Πρέπει να σημειωθεί πάντως, ότι τρεις υπηρεσίες (Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, Γραφείο Προγραμματισμού και Υπουργείο Παιδείας), για τις χρονιές 1966-67, 1969-70 και 1970-71, δίνουν διαφορετικά αριθμητικά δεδομένα για κάθε χώρα σπουδών. Ιδιαίτερα τα στοιχεία που περιέχονται στα έγγραφα του Υπουργείου Παιδείας, παρουσιάζουν σοβαρές αποκλίσεις. Τα στοιχεία των τριών υπηρεσιών από το 1971-72 μέχρι το 1975-76 είναι ανεπαρκή, γι' αυτό και δεν μπορούν να ληφθούν ως βάση, έστω και για την παρουσίαση ενδείξεων ή τάσεων.

⁸⁶ Ιστορικά, παρουσιάζει ενδιαφέρον το γεγονός ότι, οι φόβοι για «άλωση» της εθνικής συνείδησης της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας μέσω των σπουδών σε σοσιαλιστικές χώρες, προσομοιάζουν στους αντίστοιχους επί Βρετανικής διοίκησης, για τις συνέπειες τυχόν ελέγχου της Εκπαίδευσης από τους Βρετανούς και αύξησης του

Σε υπόμνημά της το 1969 προς τον Μακάριο, η δεξιάς απόκλισης Εργατική Συνομοσπονδία ΣΕΚ, διατύπωνε την ανησυχία της για τους αριθμούς σπουδαστών και αποφοίτων ανατολικών χωρών, καθώς και για τους κινδύνους που αυτό θα συνεπαγόταν. Έκανε λόγο για ενδεχόμενο «άλωσης», όχι μόνο των φρονημάτων της νεολαίας, αλλά και της φυσιογνωμίας του κρατικού μηχανισμού. Γι' αυτό, καλούσε ευθέως την κυβέρνηση να προχωρήσει σε εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από αποφοίτους πανεπιστημίων του Ανατολικού Συνασπισμού⁸⁷. Λίγους μήνες αργότερα, ο νέος υπουργός Παιδείας Φρίξος Πετρίδης, ανήγαγε το θέμα σε οιονεί επίσημη πολιτική. Σε προσωπικό του σημείωμα προς τον ΥΠΕΠΘ Νικήτα Σιώρη, εν όψει της επίσκεψής του στην Αθήνα, υπογράμμιζε ότι «*συνιστάται η δημιουργία εν Κύπρω ειδικού μηχανισμού υποβοηθητικού της λειτουργίας του θεσμού χορηγήσεως υποτροφιών υπό του Ι.Κ.Υ.*», ώστε να διευκολυνθεί και η αιτούμενη από τον ίδιο αύξηση του αριθμού υποτροφιών για σπουδές Ελληνοκυπρίων στην Ελλάδα. Προκειμένου να πείσει γι' αυτή την αύξηση, εξηγούσε: «*Τονίζεται ότι ο αριθμός των προσφερομένων υπό ξένων χωρών υποτροφιών και δη των χωρών του Παραπετάσματος, οσημέραι αυξάνει με πρόδηλον αποτέλεσμα την μεταστροφήν Κυπρίων προς αλλότρια κέντρα έλξεως, καθ' ότι και μετά την αποπεράτωση των σπουδών των οι υπότροφοι συνασπιζόμενοι εις διαφόρους συνδέσμους υφίστανται συνεχώς εις την επαγγελματικήν ζωήν των επίδρασιν των οικείων εν τη Νήσω ξένων υπηρεσιών. Εξ' άλλου, υπογραμμίζεται ότι δια πρώτην φοράν ο εν Κύπρω κομμουνισμός αποκτά πραγματικήν «ιντελιτζέντσιαν» διαχεομένην εις άπαντας τους τομείς της ζωής της Νήσου (υπολογίζεται ότι 800-1000 Κύπριοι σπουδάζουν νυν εις χώρας της Α. Ευρώπης)*»⁸⁸.

Πηγή στοιχείων: Υπουργείο Οικονομικών-Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Κύπριοι Φοιτηταί Εξωτερικού 1970-71*, Λευκωσία 1972, σ. 21 [πίνακας 6].

αριθμού φοιτητών στη Βρετανία. Και στις δύο περιπτώσεις, το ερμηνευτικό μοντέλο ακολουθούσε την ίδια φόρμουλα απάντησης στην πρόκληση: Αύξηση των δεσμών με την Ελλάδα και αύξηση του αριθμού υποτροφιών και φοιτητών σε αυτή.

⁸⁷ Μάχη, 16 Σεπτεμβρίου 1969.

⁸⁸ Κ.Α.102/70/28 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων -Υπουργείον Παιδείας Κύπρου - Σημείωμα - Τη 1^η Ιουλίου 1970»

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι το συνολικό πλέγμα διεξόδων, επιλογών και αντιδράσεων, παγίωσε μια κατάσταση κοινωνικής διάκρισης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Οι επιλογές λειτουργούσαν σχεδόν ως «απόλυτος προορισμός». Συνέθεταν μια αντανάκλαση της κοινωνικής-πολιτιστικής «κληρονομιάς» πάνω στις δυνατότητες πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, αλλά και στις επιλογές ιδρυμάτων και σχολών που γίνονταν στο εσωτερικό της⁸⁹. Η πρόσβαση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση ήταν περιορισμένη, αλλά παράλληλα, η αύξηση της ζήτησης απορροφούνταν σε διαβαθμισμένες επιλογές. Αυτές με τη σειρά τους προδιέγραφαν το κεφάλαιο επαγγελματικού γοήτρου και ανέλιξης που θα τις ακολουθούσε.

Το πλαίσιο που δημιουργήσαν οι πιο πάνω παράγοντες ήταν καθοριστικό για τη συζήτηση για ίδρυση πανεπιστημίου, χωρίς όμως να συνεπάγεται και προδιαγεγραμμένη ομοιομορφία στις τοποθετήσεις. Τόσο οι πολιτικές εξελίξεις, όσο και οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές, επέφεραν σχετικές διαφοροποιήσεις: (α) Η κάθετη οικονομική ανάπτυξη από το 1965 και μετά, η ανάπτυξη πολιτιστικής ζωής και η ενίσχυση της αστικής τάξης και της τάξης των διανοουμένων, είχαν αντίστοιχα αποτελέσματα⁹⁰. Ευνόησαν την

⁸⁹ Bourdieu, P.-Passeron, J.C. *Οι κληρονόμοι – Οι φοιτητές και η κουλτούρα τους*, μτφρ. Ν. Παναγιωτόπουλος-Μ. Βιδάλη, Εκδόσεις Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993, σ. 129-140

⁹⁰ Από τα διαθέσιμα στοιχεία του Τμήματος Στατιστικής και Ερευνών του Υπουργείου Οικονομικών (Υπουργείο Οικονομικών-Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Κύπριοι Φοιτηταί Εξωτερικού 1970-71*, Λευκωσία 1972, σ. 8-10) και από όσα παρατίθενται από τον Αντρέα Φιλίππου (Φιλίππου, Α. «Σκέψεις για την ακαδημαϊκή δομή του πανεπιστημίου της Κύπρου», στο Εκπαιδευτικός Μεταρρυθμιστικός Όμιλος Κύπρου, *Το Πανεπιστήμιο της Κύπρου, Δ' Εκπαιδευτικό Σεμινάριο ΠΑΚ*, Λευκωσία 1980, σ. 45), προκύπτει σχεδόν διπλασιασμός των φοιτητών στο εξωτερικό την τριετία της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης: 11.573 το 1970-71, έναντι 6.367 το 1966-67.

Ακόμη μεγαλύτερη εμφανίζεται η αύξηση, αν ληφθούν ως βάση τα επίσημα στοιχεία του Γραφείου Προγραμματισμού, όπως περιέχονται στο Κ.Α. Ε14/351 «*Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Cypriot Students abroad by country and field of study (academic year 1966-1967)*» :

Χώρα	1966-7	1970-1	Χώρα	1966-7	1970-1
Ελλάδα	2.145	5.440	Ιταλία	3	40
Ην. Βασίλειο	1.126	2.290	Αίγυπτος	-	40
Τουρκία	1.427*	2.180	Γιουγκοσλαβία	9	34
ΕΣΣΔ	144	300	Ουγγαρία	-	29
Γαλλία	48	250	Ελβετία	-	25
ΗΠΑ	140	195	Ρουμανία	-	23
Αν. Γερμανία	9	156	Καναδάς	3	21
Τσεχοσλοβακία	3	141	Αυστρία	9	17
Δ. Γερμανία	44	113	Βέλγιο	5	15
Λίβανος	36	101	Ισραήλ	25	10
Βουλγαρία	25	88	Αλλού	28	7
Πολωνία	-	58	Σύνολο	5.195	11.573

* Από άλλη πηγή (Υπηρεσία Στατιστικής και Ερευνών)

Αξιοσημείωτη είναι και η ισχυρή τάση διαφοροποίησης της σύνθεσης του προσωπικού της Δημόσιας Υπηρεσίας (πέραν του χώρου της Εκπαίδευσης): Από τα στοιχεία που παραθέτει από επίσημες πηγές ο Π. Περισιάνης,

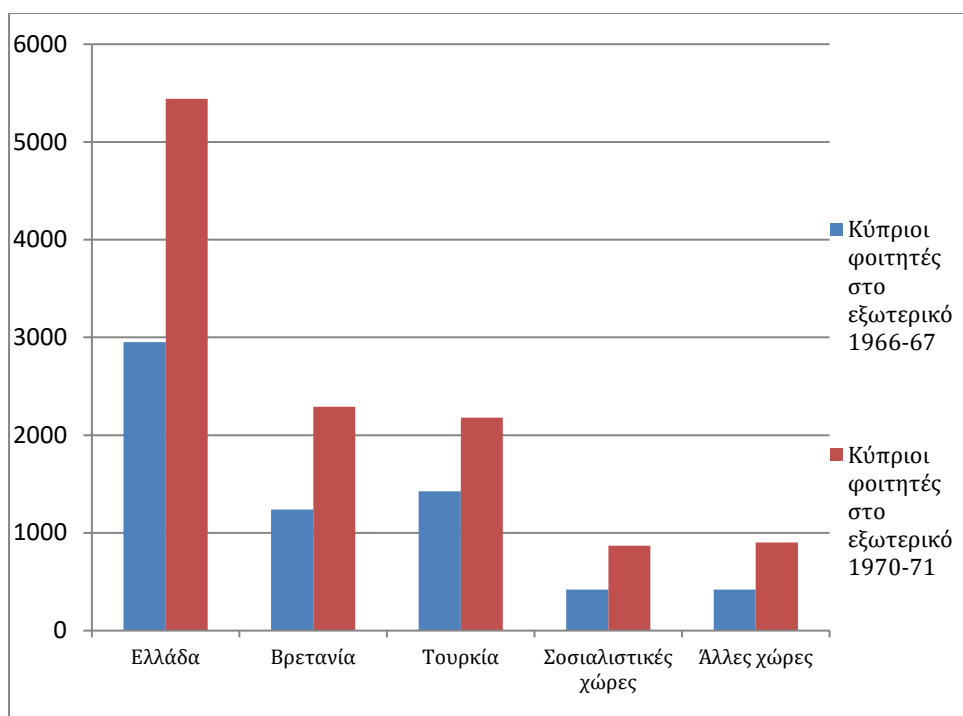
εκδήλωση τοποθετήσεων υπέρ της ίδρυσης πανεπιστημίου⁹¹. Παράλληλα, κατέταξαν πλέον την Κύπρο σταθερά στις χώρες με πολύ υψηλό ποσοστό φοιτητών, γεγονός που ευνοούσε από μόνο του την κάπως ομαλότερη συζήτηση γύρω από το θέμα⁹². (β) Τα πολιτικά γεγονότα του 1963-64 και η συνακόλουθη αποκλειστική διαχείριση των μηχανισμών του κράτους από την Ελληνοκυπριακή Κοινότητα, ενίσχυσαν τη δυναμική του κράτους. Κατέστησαν, έτσι, λιγότερο απόλυτη την άρνηση σημαντικού τμήματος της «εθνικής παράταξης» απέναντι στο ενδεχόμενο ίδρυσης πανεπιστημίου. Ανάλογα, οι κρίσεις στις σχέσεις με το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών μετά το 1967 και η απομάκρυνση της Ένωσης από τον ορίζοντα, ευνόησαν την ανάπτυξη κουλτούρας μερικής αυτονομίας στον ευρύτερο εκπαιδευτικό προγραμματισμό⁹³.

προκύπτει ότι το 1962 εργάζονταν στο Δημόσιο 84 απόφοιτοι ελληνικών πανεπιστημίων και 173 απόφοιτοι Βρετανικών πανεπιστημίων ή κολεγίων. Το 1968 οι αντίστοιχοι αριθμοί είναι 241 και 278. Γίνεται δε υπολογίσιμη πλέον η κατηγορία των αποφοίτων πανεπιστημίων άλλων χωρών (162) και η κατηγορία αποφοίτων ελληνικών πανεπιστημίων με μεταπτυχιακές σπουδές στη Βρετανία ή στις ΗΠΑ (78). Βλέπε Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit, p. 124-125.

⁹¹ Η εμφάνιση ιδιωτικών κολλεγίων μετά το 1970, τα οποία διασυνδέθηκαν με ξένα πανεπιστήμια, μπορεί να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στις ανάγκες που δημιούργησε η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

⁹² Υπουργείο Οικονομικών-Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Κύπριοι Φοιτηταί Εξωτερικού 1970-71*, Λευκωσία 1972, σ. 8-10. Με βάση τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας, η Κύπρος κατατασσόταν στην τέταρτη θέση παγκόσμια σε ποσοστό φοιτητών κατά αναλογία πληθυσμού (μετά τις ΗΠΑ, τον Καναδά και την ΕΣΣΔ). Με βάση τα ίδια στοιχεία, η συνολική ετήσια δαπάνη για σπουδές στο εξωτερικό ανερχόταν το 1971 σε 2 εκατομμύρια λίρες (έναντι μόλις ενός εκατομμυρίου το 1966-67) και αντιστοιχούσε στο 0.8% του ΑΕΠ. Η κατανομή των φοιτητών ανταποκρινόταν στην αναλογία πληθυσμού των δύο Κοινοτήτων, με ελαφρώς ευνοϊκότερη τη θέση της Τουρκοκυπριακής (20.8% έναντι 18.3% στον πληθυσμό). Η δυσμενής για τα κορίτσια αναλογία, αποδιδόταν από τη Στατιστική Υπηρεσία στον κοινωνικό συντηρητισμό και στο ευεργέτημα για τα αγόρια (μέχρι το 1971) να έχουν μειωμένα κατά ένα χρόνο θητεία στην Εθνική Φρουρά, εάν είχαν εξασφαλίσει θέση σε πανεπιστήμιο. Βλέπε και *Φιλελεύθερος*, 7 Ιουνίου 1972.

⁹³ Η σταδιακή συγκεριμενοποίηση της θέσης του Κ. Σπυριδάκι υπέρ της ίδρυσης πανεπιστημίου, έστω και υπό όρους – οι οποίοι επίσης γίνονται συν τω χρόνω λιγότερο απόλυτοι –, αντανακλά ακριβώς αυτή την πορεία μερικής αυτονομίας της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, λόγω των πολιτικών εξελίξεων.

Σημείωση:

Για το 1966-67, η Στατιστική Υπηρεσία και το Γραφείο Προγραμματισμού παρουσιάζουν διαφορετικά αριθμητικά δεδομένα. Στον πίνακα λαμβάνονται υπόψη αποκλειστικά τα δεδομένα που παραθέτει η Στατιστική Υπηρεσία για τις δύο χρονιές (βλέπε Υπουργείο Οικονομικών-Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Κύπριοι Φοιτηταί Εξωτερικού 1970-71*, Λευκωσία 1972, σ. 8-12).

IV. Οι προτάσεις για ίδρυση πανεπιστημίου

A. Η περίοδος 1960 - 1967

Η εφημερίδα *Ελευθερία* δημοσίευσε τον Απρίλιο του 1968 δήλωση του ηγέτη των Τουρκοκυπρίων Ραούφ Ντενκτάς, που αφορούσε το θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου⁹⁴. Αποκάλυπτε ότι, όταν το 1962 ο Μακάριος επισκέφθηκε επισήμως τις ΗΠΑ, ο Πρόεδρος Κένεντι του απηύθυνε σοβαρή πρόταση να βοηθήσει η χώρα του στην ίδρυση ενός διακοινοτικού πανεπιστημίου στην Κύπρο, το οποίο μάλιστα να αποκτήσει περιφερειακό χαρακτήρα⁹⁵. Οι ΗΠΑ ενδιαφέρονταν να ενισχύσουν την πολιτιστική και εκπαιδευτική παρουσία τους στην περιοχή · και ένα νέο κράτος που βρισκόταν σε φάση δημιουργίας των υποδομών του και ταυτόχρονα γειτνιάζε με την Εγγύς Ανατολή, αποτελούσε μια καλή ευκαιρία για επένδυση σε αυτό τον τομέα. Λίγο αργότερα, επισκέφθηκαν το νησί αμερικανοί πανεπιστημιακοί και συμμετείχαν σε συζητήσεις για εξειδίκευση της πρότασης. Κατά τον Ντενκτάς, αυτή δεν προχώρησε εξαιτίας της στάσης των Ελληνοκυπρίων εθνικιστών. Η αποκάλυψη Ντενκτάς δε διαψεύστηκε. Τα αμέσως επόμενα χρόνια, το χαρακτήρα

⁹⁴ *Ελευθερία*, 5 Απριλίου 1968

⁹⁵ Η συνάντηση Κένεντι-Μακαρίου έγινε στις 2 Ιουνίου 1962. Θα ακολουθήσει στις 26 Ιουνίου άφιξη στην Κύπρο αμερικανικής αποστολής με σκοπό την υπογραφή συμφωνιών για παροχή βοήθειας από τις ΗΠΑ, ενώ στις 30 Αυγούστου θα επισκεφθεί την Κύπρο για συνομιλίες ο Αντιπρόεδρος των ΗΠΑ Λίντον Τζόνσον.

περιφερειακού πανεπιστημίου που να προσελκύει φοιτητές από διάφορες χώρες, απέκτησε – με χρηματοδότηση των ΗΠΑ – το Πανεπιστήμιο Βηρυτού⁹⁶.

Οι διαφορές στην προσέγγιση του θέματος φάνηκαν και σε εκδήλωση στις 14 Νοεμβρίου 1962 στη Λευκωσία. Στην εκδήλωση αυτή, ο Αμερικανός και ο Τουρκοκύπριος ομιλητής τάχθηκαν υπέρ της ίδρυσης ενός διακοινοτικού πανεπιστημίου στην Κύπρο, ενώ ο Ελληνοκύπριος ομιλητής ήταν επιφυλακτικός έως αρνητικός⁹⁷. Ελληνοκύπριος ομιλητής ήταν το μέλος της ΕΚΣΚ Δρ. Χρ. Χαραλάμπους. Δημοσιοποιώντας τις απόψεις του στο εκπαιδευτικό κοινό λίγο αργότερα, υποστήριξε ότι «η ίδρυσις Πανεπιστημίου εν Κύπρω εντός της προσεχούς τουλάχιστον πενταετίας, όχι μόνον είναι αδύνατος, αλλά και μη επωφελής, αν όχι επιζήμιος...»⁹⁸. Ως βασικότερους λόγους ανέφερε την απουσία επαρκούς πνευματικού υποβάθρου στην Κύπρο που να περιβάλλει ένα πανεπιστήμιο, τη μεγάλη οικονομική δαπάνη που θα συνεπαγόταν και την απουσία κατάλληλου διδακτικού και διοικητικού προσωπικού (που θα υποχρέωνε σε «δανεισμόν καθηγητών εκ των ξένων χωρών με πολύ υψηλούς μισθούς»)⁹⁹. Όμως, βασικότερος λόγος κατά τον ίδιο, διαγράφεται στα εξής: «Εις πάσας τας χώρας του κόσμου, όπου Πανεπιστήμια υφίστανται, ο γενικός χαρακτήρ αυτών είναι να προβάλλωσι τας παραδόσεις και τα εθνικά χαρακτηριστικά του λαού της χώρας. Δεν είναι απλώς οργανισμοί ανώτεροι παροχής γνώσεων, αλλ' έκαστον τούτων διατηρεί και προάγει τας εθνικάς και ανθρωπίνας αξίας τας προερχομένας εκ του λαού της χώρας εις ην τούτο λειτουργεί... Εις την περίπτωσιν όμως της Κύπρου, ως γνωρίζομεν, ο λαός όστις αποτελεί τον πληθυσμόν αυτής δεν αποτελεί εν κεχωρισμένον έθνος. Αποτελείται κυρίως από διάφορα φυλετικά στοιχεία, έκαστον των οποίων ανήκει εις άλλο μεγαλύτερον έθνος με διαφορετικάς φυλετικάς, πολιτιστικάς, γλωσσικάς και θρησκευτικάς δοξασίας και επιδιώξεις... Τι είδους Πανεπιστήμιον θα ιδρύσωμεν εν Κύπρω; Οποία θα είναι τα εθνικά χαρακτηριστικά αυτού και τίνες οι επιδιώξεις του; Παραδείγματος χάριν, το γεγονός ότι οι Έλληνες της Κύπρου, εν μεγίστη πλειοψηφία, σπουδάζουσιν εν Ελλάδι, δημιουργεί ένα βασικόν και αναγκαίον πνευματικόν και άρρηκτον δεσμόν μεταξύ Ελλάδος και Κύπρου... η αποκοπή του δεσμού τούτου, διά της ιδρύσεως Κυπριακού Πανεπιστημίου, θα συνεπήγετο αρνητικήν επίδρασιν της πνευματικής, και γενικώτερον, της πολιτιστικής αναπτύξεως του τόπου. Διότι εν Κυπριακόν Πανεπιστήμιον

⁹⁶ Το 1970 οι ΗΠΑ, μέσω του Αμερικανικού Γραφείου Διεθνούς Ανάπτυξης, προσέφεραν σε κύπριους εκπαιδευτικούς αριθμό υποτροφιών για θερινά μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Βηρυτού, στα αντικείμενα της Διοίκησης Σχολικών Μονάδων, Αγγλικής γλώσσας και Φυσικής. Βλέπε Φιλελεύθερος, 7 Ιουνίου 1970. Η παραχώρηση υποτροφιών από τις ΗΠΑ διευρύνθηκε το 1971 και κάλυπτε εφεξής – εκτός από σειρές μαθημάτων και σεμινάρια – πτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές σε περισσότερους κλάδους. Βλέπε Φιλελεύθερος, 4 Μαρτίου 1971.

⁹⁷ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op.cit., p. 120

⁹⁸ Χαραλάμπους, χρ. «Χρειάζεται η Κύπρος Πανεπιστήμιον;» στο *Δελτίον της ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Γ', Τεύχος 3, 1962-63, σ. 7

⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 7-8

θα ήμβλυνε τους εθνικούς παλμούς και επιδιώξεις του λαού, και θα εσταθεροποιεί το επιβληθέν πολιτικόν καθεστώς, το οποίον δια ιστορικούς και εθνικούς λόγους, τουλάχιστον από της Ελληνικής πλευράς, είναι τελείως απαράδεκτον»¹⁰⁰.

Η διαφορά στάσης απέναντι στο θέμα – η οποία υπογραμμίστηκε από τον Τουρκοκυπριακό Τύπο¹⁰¹ – δεν είναι άσχετη με τη διαφορά φάσης στην οποία βρίσκονταν οι πολιτικές ηγεσίες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων αυτή την περίοδο. Στα τέλη του 1962, η Τουρκοκυπριακή ηγεσία επιδίωκε με σχολαστικότητα την κατοχύρωση στην πράξη όλων των δικαιωμάτων που της παραχωρούσε το Σύνταγμα¹⁰². Η ίδρυση ενός διακοινοτικού πανεπιστημίου στο οποίο δε θα είχε τον πρώτο λόγο η μεγάλη Κοινότητα (η Ελληνοκυπριακή), δεν ερχόταν σε σύγκρουση με το στόχο της να κατοχυρώσει τη συνεταιρική διοίκηση της Κύπρου¹⁰³. Αντίθετα, η Ελληνοκυπριακή Κοινότητα ήδη προετοίμαζε τον περιορισμό των προνομίων των Τουρκοκυπρίων και την επανέναρξη ενός πολιτικού αγώνα για την Ένωση¹⁰⁴.

Το θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου δε θα επανέλθει, παρά μόνο μετά τη σχετική υποχώρηση της έντασης που μεσολάβησε το 1963-64 με τις διακοινοτικές συγκρούσεις και την επαπειλούμενη στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας.

¹⁰⁰ Δελτίον της ΟΕΑΜΕΚ, Έτος Γ', Τεύχος 3, 1962-63, σ. 8-9. Για να καταλήξει ότι, εφόσον η Κύπρος δεν είναι αυτή τη στιγμή ενωμένη με την Ελλάδα, «η μόνη δυνατή λύσις θα ήτο η ίδρυσις παραρτήματος του Ελληνικού Πανεπιστημίου, με περιορισμένον αριθμόν πανεπιστημιακών σχολών, κατά προτίμησιν θεωρητικών, τοιούτων ως η Θεολογική Σχολή, η Φιλοσοφική, η Νομική, και κυρίως μία καλή Γεωπονική Σχολή. Η σύνοικος Τουρκική Κοινότης θα ηδύνατο να ιδρύση ανάλογον Πανεπιστήμιον, εάν οι υπεύθυνοι της κοινότητος θεωρώσι τούτο απαραίτητον και εξυπηρετικόν. Δια τους άνω λόγους, απορρίπτομεν ασυζητητί την ίδρυσιν Πανεπιστημίου εν Κύπρω...». Την κυρίαρχη αντίληψη για τη θέση του εκπαιδευτικού ζητήματος στην ευρύτερη πολιτική στοχοθέτηση, είχε αποτυπώσει παραστατικά, συμπυκνωμένα και με τόνο απόλυτο ο Διευθυντής του ΓΕΠ, μερικούς μήνες ενωρίτερα: «Οιαδήποτε προσπάθεια απομακρύνσεως βασικώς της ελληνικής εκπαιδεύσεως της Κύπρου από της ελλαδικής τοιαύτης θα ήτο ουχί μόνον εθνικώς αλλά και εκπαιδευτικώς απαράδεκτος. Τοιαύτη βασική απομάκρυνσις θα απετέλει αναγνώρισιν ψευδών και νόθων καταστάσεων [εννοεί το καθεστώς Ανεξαρτησίας αντί της Ένωσης] και επιχείρησιν εσκεμμένης γενοκτονίας. Εάν λόγοι ανάγκης μας επέβαλον μίαν οϊανδήποτε λύσιν, λόγοι εθνικής αξιοπρεπείας επιβάλλουν να δεχθώμεν την λύσιν ταύτην ουχί ως κατάστασιν αλλ' ως μέτρον προσωρινόν, αποφεύγοντες συστηματικώς και εντόνως πάσαν ενέργειαν η οποία θα έτεινε να δημιουργήση κυπριακήν συνείδησιν, συνείδησιν κράτους ελευθέρου και ανεξαρτήτου». [Όλο υπογραμμισμένο στο κείμενο] Τα όποια προβλήματα, συμπληρώνει, πρέπει να αντιμετωπίζονται όχι με διαφοροποίηση από την Ελλάδα αλλά με «επεκτατισμόν», δηλαδή με προσθήκες στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα, ώστε να αντιμετωπίζονται οι τοπικές ιδιαιτερότητες. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ'*, Τεύχος 14, Απρίλιος 1962, σ. 171-172.

¹⁰¹ *Halkin Sesi*, 15 Νοεμβρίου 1962: «Οι Έλληνες αποκάλυψαν ξανά πώς σκέφτονται – Δε θέλουν πανεπιστήμιο γιατί αυτό θα γίνει αιτία να ξεχάσουν τους εθνικούς τους στόχους [εννοεί την ένωση με την Ελλάδα]». Ανάλογα ρεπορτάζ για την εκδήλωση και στις *Bozkürt* και *Akin* της ίδιας ημερομηνίας.

¹⁰² Από την πολιτική αυτή προέκυψε και η λεγόμενη «κρίση των δήμων». Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

¹⁰³ *Halkin Sesi*, 17 Νοεμβρίου 1962: Κύριο άρθρο της εφημερίδας, με τίτλο «Ασπαζόμαστε την ιδέα του πανεπιστημίου». Αναφέρει μεταξύ άλλων: «Εμείς θα αγωνιστούμε για την ίδρυση ενός πανεπιστημίου στην Κύπρο. Θα υψώσουμε τη σημαία της επιστήμης και θα καλέσουμε όλους να την ακολουθήσουν. Οι Έλληνες δε θέλουν την ίδρυσή του, επειδή τα πανεπιστήμια είναι στον αντίποδα του εθνικού φανατισμού».

¹⁰⁴ Δρουσιώτης, Μ. *Η πρώτη διχοτόμηση – Κύπρος 1963-1964*, εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2005, σ. 48-53

Σε επίσημο βήμα θα επανέλθει προς συζήτηση για πρώτη φορά το Μάρτιο του 1966, με πρωτοβουλία του βουλευτή Πέτρου Στυλιανού (ο οποίος θα είναι ο πρωταγωνιστής της συζήτησής του και στην ολομέλεια της Βουλής το 1968). Ως επικεφαλής πρωτοβουλίας τριών βουλευτών (οι άλλοι δύο ήταν οι Ν. Κόσιης και Ι. Γιαμάκης), ο Π. Στυλιανού κατέθεσε επερώτηση στη Βουλή εάν υπάρχει σχεδιασμός στο Υ.Π. για δημιουργία στην Κύπρο «Οικονομολογικού Ινστιτούτου» και «Γεωπονικής Σχολής» προς αντιμετώπιση της έλλειψης τέτοιων επιστημόνων. Υπογράμμισε ότι «ουδείς εθνικός κίνδυνος διαφαίνεται εκ της εν λόγω προοπτικής – αντιθέτως μάλιστα η δημιουργία τοιούτων σχολών και πανεπιστημιακών παραρτημάτων θα προσδώση περισσότερο βάθος και προέκτασιν εις τας μετά του ελληνικού εθνικού κορμού σχέσεις μας...». Στην απάντησή του ο ΓΔ του Υ.Π. ανέφερε ότι η ίδρυση Γεωπονικής Σχολής αποτελούσε «από τινος χρόνου» αντικείμενο μελέτης, σε συνεννόηση με την ελληνική κυβέρνηση, ενώ σε συνεργασία με την UNESCO μελετούνταν η ίδρυση Ανώτερου Τεχνολογικού Ινστιτούτου. Καμιά σκέψη δε γινόταν για ινστιτούτο οικονομικών, κατέληγε, αφού υπήρχε πληθώρα ανέργων αποφοίτων τέτοιων σχολών¹⁰⁵.

Το 1966 ήταν η χρονιά των διαβουλεύσεων σε υπουργικό και τεχνοκρατικό επίπεδο για τη σύνταξη του Β' Πενταετούς Προγράμματος Αναπτύξεως. Τελικά, σε αυτό γινόταν λόγος για τριτοβάθμιου επιπέδου σχολές όπως το ΑΤΙ, αλλά δεν υπήρχε καμιά αναφορά σε προγραμματισμό για ίδρυση πανεπιστημίου. Πάντως, ο συντάκτης του τμήματος για την αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού και την εκπαίδευση Β. Sen, ανάμεσα στους λόγους υποχώρησης του Κλασικού κλάδου κατά τα τελευταία έτη, ανέφερε και την απουσία πανεπιστημίου στην Κύπρο. Οι απόφοιτοι του Κλασικού δεν είχαν αρκετές πιθανότητες εργοδότησης, αν δεν αποκτούσαν πανεπιστημιακά εφόδια. Και η μετάβαση στο εξωτερικό για συμπλήρωση των σπουδών δεν ήταν εύκολη για τις μη εύπορες οικογένειες¹⁰⁶.

Η διάχυτη εντύπωση ότι ο υπουργός Παιδείας Κ. Σπυριδάκης έβλεπε θετικά την ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο, δεν είχε μέχρι το 1967 επιβεβαιωθεί με σαφή δημόσια τοποθέτηση. Σε ομιλία του, όμως, στην Αμερικανική Βιβλιοθήκη στη Λευκωσία στις 20 Μαρτίου 1967, ανέφερε: «*Η Κύπρος οφείλει να αποκτήση Πανεπιστήμιον, δια να δύναται να προσφέρη ανωτάτην εκπαίδευσιν εις πλείστους νέους μη δυνάμενους να μεταβώσι προς τούτο εις το εξωτερικόν. Έχομεν ανάγκην πολύ περισσοτέρων των σημερινών επιστημόνων, και δη πτυχιούχων των τεχνικών και θετικών επιστημών... Προϋπόθεσις όμως προς ίδρυσιν πανεπιστημίου είναι η συνεννόησις μετά της Ελλάδος επί της μορφής και του χαρακτήρος του.*

¹⁰⁵ Κ.Α. Ε14/ 310/4 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Επερώτησις υπό ημερομηνίαν 29^{ην} Μαρτίου 1966». Η απάντηση του Υ.Π. στο έγγραφο αριθμός 8.

¹⁰⁶ Κ.Α. Ε14/351 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education»

Και όταν επιτευχθή η ένωσις μετά της Ελλάδος, θα υπάρχη ακόμη περισσοτέρα ανάγκη ιδρύσεως πανεπιστημίου...»¹⁰⁷. Η τοποθέτηση αυτή έτυχε ευνοϊκών σχολίων από τον Τύπο¹⁰⁸. Ο Κ. Σπυριδάκις ξεκαθάριζε το πλαίσιο και τις προϋποθέσεις όπως τα έβλεπε ο ίδιος: Το πανεπιστήμιο ήταν αναγκαίο, αλλά ήταν νοητό μόνο ως ελληνικό πανεπιστήμιο και όχι ως διακοινοτικό.

Σ' αυτή την κατεύθυνση είχε κινηθεί λίγους μήνες πριν και η πρωτοβουλία του να θέσει στον Έλληνα ομόλογό του Στ. Αλλαμανή ζήτημα συνεργασίας στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση¹⁰⁹. Κατά την επίσκεψή του Έλληνα ΥΠΕΠΘ στην Κύπρο (8-14. 12. 1966), ήγειρε θέμα ίδρυσης στο νησί «Πανεπιστημιακής μονάδας»¹¹⁰. Σύμφωνα με ανακοινωθέν μετά από συνάντησή τους, έκριναν και οι δύο ως αναγκαία μια τέτοια επιλογή, γι' αυτό και έδωσαν εντολή στις υπηρεσίες να εξετάσουν το ζήτημα¹¹¹. Από μερίδα του Τύπου η εξέλιξη αυτή

¹⁰⁷ Σπυριδάκις, Κ. «Ανταποκρίνεται η σημερινή εκπαίδευσις της Κύπρου εις τας ανάγκας αυτής;» [20. 3. 1967], στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 324-325

¹⁰⁸ Περιεκτικότερο από τα σχόλια του Τύπου ήταν εκείνο της εφημερίδας *Ελευθερία*, 22 Μαρτίου 1967: Σε πρωτοσέλιδο κύριο άρθρο με τίτλο «*Η Παιδεία*», η εφημερίδα μεταφέρει τα όσα ανέφερε στην ομιλία του ο Κ. Σπυριδάκις και σημειώνει: «*Δεν είναι χιμαιρικό το σχέδιον. Δύναται και πρέπει να πραγματοποιηθεί... Το Κράτος, η Εκκλησία, αι Μοναί και πλούσιοι ιδιώται ημπορούν δια δωρεών να θέσουν την οικονομικήν βάσιν της ιδρύσεως Πανεπιστημίου... Η επάνδρωσις του θα ήτο εύκολος. Διαπρεπείς Κύπριοι επιστήμονες, κατέχοντες τώρα Καθηγητικάς έδρας εις Πανεπιστήμια της αλλοδαπής, θα προετίμων να προσφέρουν τας υπηρεσίας των εις Πανεπιστημιακόν ίδρυμα εν Κύπρω. Δεν πρέπει να αναμένονται συγκεκριμένοι ενέργειαι προς την κατεύθυνσιν ταύτην μετά την πραγματοποίησιν της Ενώσεως. Ορθώς ο Δρ. Σπυριδάκις ετοποθέτησε το θέμα. Η πρόοδος του τόπου εις όλους τους τομείς ημπορεί να προχωρήσει, ανεξαρτήτως της προσδοκίας της Ενώσεως, την οποίαν όλοι εύχονται σύντομον. Διότι η Ένωσις, ως είχε δηλώσει και ο Υπουργός Οικονομικών κ. Σολομίδης, δέον να εύρη την Κύπρον ευδαιμονούσαν δια να αποτελέση αυτή ενεργητικόν κεφάλαιον και ουχί παθητικόν δια την Ελληνικήν επικράτειαν, της οποίας θα αποτελέση οργανικόν μέρος».*

¹⁰⁹ Αναφορικά με τη γενικότερη στάση της Ελλάδας στο θέμα, ο Π. Περσιάνης (Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 209) υποστηρίζει ότι οι Ελληνικές Κυβερνήσεις δεν έδειξαν να ενθαρρύνουν [ούτε όμως και έδειξαν να αποθαρρύνουν] την ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο, επειδή δεν ήθελαν να χάσουν τα έσοδα από τους Κύπριους φοιτητές που σπούδαζαν στη χώρα. Μια τέτοια ερμηνεία θα προϋπέθετε κυριαρχία του οικονομικού στοιχείου στην επί της Κύπρου πολιτική των ελληνικών υπηρεσιών, καθώς και ένα συντονισμό μεταξύ τους αξιοσημείωτο. Τεκμήρια όμως ή ενδείξεις για το πρώτο δεν υπάρχουν – αν ληφθεί μάλιστα υπόψη η πολιτική του Ελληνικού Κράτους για διαρκή οικονομική στήριξη της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης γενικά (δωρεές, διευκολύνσεις, υποτροφίες ΙΚΥ κλπ.). Αν υπήρξε σαφής πολιτική μη ενθάρρυνσης της ίδρυσης πανεπιστημίου (πράγμα για το οποίο δεν υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις), αυτή ενδεχομένως θα πρέπει να αναζητηθεί στο χώρο της προσπάθειας διατήρησης εθνικής-πολιτικής επιρροής της Ελλάδας στην Κύπρο μέσω των σπουδών, και όχι στον οικονομικό τομέα. Εξάλλου, ο ίδιος ο Π. Περσιάνης αναφέρει σε άλλο σημείο ότι τα ποσά που εισέρρεαν στην Ελλάδα από την Κύπρο μέσω των φοιτητών δεν ήταν αξιοσημείωτα (σ. 216).

¹¹⁰ Σε συνέντευξή του σε κυπριακή εφημερίδα, πριν ακόμη την επίσκεψη του ΥΠΕΠΘ Στ. Αλλαμανή, είχε αποκαλύψει ότι «*το Υπουργείον Παιδείας θα αποβλέψη εις την προσεχή ίδρυσιν εν Κύπρω ανωτάτων σχολών, ως είναι η ανωτάτη γεωπονική και φυσικομαθηματική σχολή, εν συνεργασία μετά της Ελληνικής Κυβερνήσεως και των εν Ελλάδι πανεπιστημίων και ανωτάτων σχολών*». Βλέπε *Μάχη*, 24 Οκτωβρίου 1966. Στον ομόλογό του, τελικά, εισηγήθηκε τη δημιουργία Γεωπονικής και Δασοκομικής Σχολής, συνδεδεμένης με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. (Κλιμάκιο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης επισκέφθηκε την Κύπρο το 1967 για σχετικές συνομιλίες, οι οποίες όμως δεν κατέληξαν σε συγκεκριμένο αποτέλεσμα). Ο Έλληνας Υπουργός πρότεινε συμπληρωματικά την ίδρυση Σχολής Καλών Τεχνών και την εγκατάσταση στην Κύπρο ελληνικής αρχαιολογικής αποστολής, με στόχο την προσέλκυση φοιτητών και από τις γύρω χώρες. Βλέπε *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Λευκωσία 1968, σ. 62-63 και Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 199.

¹¹¹ Κ.Α. Ε14/383/108-109 «*Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία Κύπρος – Ανακοινωθέν τη 15 Δεκεμβρίου 1966*», Κ.Α. Ε14/383/118-128 «*Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Σύσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και*

χαιρετίστηκε¹¹². Ο Κ. Σπυριδάκης επιχείρησε στη συνέχεια να εντάξει το σχεδιασμό ίδρυσης κάποιων πανεπιστημιακών μονάδων στο Β΄ Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971)¹¹³. Η προσπάθειά του αυτή απέτυχε.

Όμως, στην εκτενή ομιλία του στη Βουλή στις 30 Μαρτίου 1967 – δέκα μόλις μέρες μετά την ομιλία στην Αμερικανική Βιβλιοθήκη – ο Κ. Σπυριδάκης απέφυγε οποιαδήποτε αναφορά στο θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου¹¹⁴. Αυτό οφειλόταν ενδεχομένως στη μη περιήληψη στο νέο Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως οποιασδήποτε δαπάνης που να αφορά ίδρυση πανεπιστημίου, καθώς και στο γεγονός ότι το κρίσιμο θέμα της συζήτησης ήταν άλλο (εκείνο του βαθμού ταύτισης της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης με την Εκπαίδευση της Ελλάδας). Όμως, το γεγονός ότι ο Κ. Σπυριδάκης δεν αναφέρθηκε, έστω ακροθιγώς, στο θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου, δεν μπορεί να είναι άσχετο με την ιδιόμορφη αντίληψη που είχε παγιωθεί ότι το θέμα αυτό δεν ενέπιπτε στον πυρήνα του καθαυτού εκπαιδευτικού ζητήματος. Αντιμετωπιζόταν ως ένα εντελώς ξεχωριστό κεφάλαιο, όχι άμεσα συνδεδεμένο με τις λειτουργούσες βαθμίδες της Εκπαίδευσης¹¹⁵.

Θρησκευμάτων κ. Στυλιανού Αλλαμανή και Υπουργού Παιδείας Κύπρου κ. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι 13.12.1966» και Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, έκδοση Υ.Π., Λευκωσία 1968, σ. 62-63. Σύμφωνα με την εμπιστευτική έκθεση της ΔΕΜΙΠ (Διυπουργική Επιτροπή Μελέτης της Ίδρυσης Πανεπιστημίου στην Κύπρο – συστάθηκε με πρωτοβουλία του Μακαρίου το 1976), η πρωτοβουλία ανήκε στη Γεωπονική Σχολή Αθηνών «εκ μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης», και ξεκίνησε από το 1965. Βλέπε Republic of Cyprus, Confidential Report of the Interministerial Committee on the Establishment of a University in Cyprus, Nicosia December 1976, p. 15 [Αρχείο Τάκη Χατζηδημητρίου].

¹¹² Χαρακτηριστικότερη θετική αντίδραση, ήταν άρθρο στην εφημερίδα *Κύπρος*. Βλέπε *Κύπρος*, 19 Δεκεμβρίου 1966, άρθρο του Τ. Χατζηδημητρίου που χαιρετίζει την απόφαση και αναφέρεται σε αυτήν ως απόφαση για ίδρυση στην Κύπρο «ελληνικού Πανεπιστημίου».

¹¹³ Κ.Α. Ε14/351/24-25 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Σημείωμα Υπουργού – 4 Ιανουαρίου 1967»

¹¹⁴ Σπυριδάκης, Κ. «Ποία η ακολουθούμενη και ακολουθητέα εν Κύπρω εκπαιδευτική πολιτική» [30. 3. 1967], *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, τόμ. Β΄ μέρος Β΄, Λευκωσία 1974, σ. 326-342. Επίσης *Φιλελεύθερος*, 8 Απριλίου 1967.

¹¹⁵ Μια αποστροφή, εξάλλου, του ίδιου του Κ. Σπυριδάκι, αποτελεί ένδειξη για αυτή την αντίληψη: «*Το θέμα της ιδρύσεως ελληνικού πανεπιστημίου εν Κύπρω δεν έθιξα, ως εκφεύγον του σκοπού της σημερινής μου ομιλίας*». Στο ίδιο, σ. 341-342. Αυτή η διάκριση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης από τις άλλες βαθμίδες, ως κάτι εντελώς διαφορετικό, ήταν διάχυτη γενικά στον πνευματικό κόσμο της Κύπρου. Γι' αυτό και όταν το έγκριτο πνευματικό και πολιτιστικό περιοδικό της εποχής *Κυπριακά Χρονικά*, αφιέρωσε το 56^ο τεύχος του (αρχές 1967) στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, παρά το γεγονός ότι συμμετείχαν με εκτενή κείμενά τους μερικοί από τους σημαντικότερους διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Π. Περισιάνης, Γ. Μηνάς, Ν. Σπανός, Κ. Πιλαβάκης), σε ολόκληρο το τεύχος δεν υπάρχει καμιά αναφορά στο θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου. Βλέπε *Κυπριακά Χρονικά*, Διμηνιαίο Πνευματικό Περιοδικό, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967. Ο Ν. Σπανός αναφέρεται μόνο στα «*ανώτατα εκπαιδευτικά μας ιδρύματα*» – εννοώντας τα πανεπιστήμια της Ελλάδας – για να σημειώσει ότι περνούν κρίση, εφόσον «*τα περισσότερα λειτουργούν με τις μεθόδους και τα συστήματα ευρωπαϊκών πανεπιστημίων του περασμένου αιώνα*» (σ. 29). Ο Π. Περισιάνης, στο εκτενές κείμενό του, κάνει έμμεση μόνο αναφορά στα όσα διαλάμβανε η συζήτηση μεταξύ Σπυριδάκι και Αλλαμανή. Μιλώντας για την καθιέρωση του Ακαδημαϊκού Απολυτηρίου στην Ελλάδα, σημειώνει: «*Δεν πρέπει όμως ο θεσμός αυτός να εισαχθή στην Κύπρο πριν από την πολιτική ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Οι Κύπριοι απόφοιτοι [της Μέσης Εκπαίδευσης] πρέπει να έχουν κάθε δυνατή ευκολία και ενθάρρυνση για να σπουδάσουν στην Ελλάδα. Όσον περισσότεροι Κύπριοι σπουδάζουν στην Ελλάδα, τόσο περισσότεροι κήρυκες του ελληνικού πνεύματος και της ελληνικής ιδέας και τόσο πληθύτεροι απόστολοι της Ενώσεως δημιουργούνται. Η ίδρυση κλάδου Γεωπονικής και μιας ή δύο άλλων Σχολών πολύ λίγο θα επηρεάση την όλη κατάσταση, διότι ο όγκος των φοιτητών θα εξακολουθήση να σπουδάζη στην Ελλάδα*» (σ. 16).

Οι συζητήσεις ατόνησαν για κάποιους μήνες μετά τον Απρίλιο του 1967, κυρίως εξαιτίας δύο αποφάσεων, οι οποίες συνέπεσαν χρονικά: Η πρώτη, ήταν η απόφαση του δικτατορικού καθεστώτος στην Αθήνα να αυξήσει δραματικά τον αριθμό των υποτροφιών σε Ελληνοκύπριους για σπουδές στην Ελλάδα, από 35 σε 100¹¹⁶. Με αυτό τον τρόπο η κυβέρνηση των συνταγματαρχών έδειχνε ότι την ενδιέφερε η συνέχιση της ροής Ελληνοκυπρίων στην Ελλάδα για σπουδές – και εμμέσως ότι δεν ευνοούσε ιδιαίτερα τη διακοπή αυτής της ροής με την ίδρυση ενός πανεπιστημίου. Η δεύτερη, ήταν μια απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου σχετικά με τη θητεία στην Εθνική Φρουρά, μετά από πρόταση του υπουργού Εσωτερικών Πολύκαρπου Γιωρκάτζη¹¹⁷. Ο υπουργός θα είχε το δικαίωμα να απολύει στρατιώτες στους 12 μήνες θητείας αντί στους 24, εφόσον αυτοί είχαν εγγραφεί σε πανεπιστημιακή σχολή στην Ελλάδα¹¹⁸. Αυτή η απόφαση έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στην εγγραφή Ελληνοκυπρίων σε ελληνικά πανεπιστήμια. Ένα μήνα αργότερα, διευθετήθηκε οι εγγραφές φοιτητών να γίνονται μέσω της Ελληνικής Πρεσβείας στη Λευκωσία, χωρίς να χρειάζεται πλέον οι ενδιαφερόμενοι να μεταβαίνουν στην Ελλάδα γι' αυτό το σκοπό¹¹⁹.

B. 1968: Η χρονιά-σταθμός

Το 1968 υπήρξε η χρονιά κατά την οποία έγινε για πρώτη φορά οργανωμένος διάλογος για το θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου. Το θέμα συζητήθηκε στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Πέρα από τη συγκεκριμένη συζήτηση, το γενικό πλαίσιο προβληματισμού εμφάνιζε σημεία μερικής μεταστροφής. Στο τέλος της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 κάτι άρχισε να αλλάζει στις στάσεις γύρω από το ζήτημα. Παράλληλα με τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές – ή ίσως και συνεπεία αυτών – το «άνοιγμα» της κοινωνίας στην Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση διαδραμάτισε το δικό του ρόλο. Κατά τον Π. Κιμουρτζή είναι η περίοδος που σε όλη την Ευρώπη «το 'άνοιγμα' των πανεπιστημίων σε όλο και ευρύτερα κοινωνικά στρώματα... αύξησε την κοινωνική συμμετοχή

¹¹⁶ Φιλελεύθερος, 24 Αυγούστου 1967: «Ανακοίνωσις της Πρεσβείας – Αύξησις των υποτροφιών του Ι.Κ.Υ. προς Κυπρίους – Παρατείνεται η ημερομηνία υποβολής αιτήσεων υποψηφίων».

¹¹⁷ Ο υπουργός Εσωτερικών Πολύκαρπος Γιωρκάτζης θεωρούνταν ως ο ισχυρότερος άντρας της Κυβέρνησης Μακαρίου. Εκτός από τη μεγάλη του επιρροή στο εσωτερικό – τόσο στον κρατικό μηχανισμό, όσο και στην κοινωνία και σε θεσμούς – διατηρούσε στενή συνεργασία με παράγοντες του καθεστώτος στην Αθήνα, πολλούς από τους οποίους γνώριζε πριν το 1967. Συνεργαζόταν ιδιαίτερα με τον Κωνσταντίνο Ασλανίδη, που ήταν μέλος της ομάδας Δημήτριου Ιωαννίδη. Την 1^η Νοεμβρίου 1968 υπέβαλε παραίτηση από υπουργός, μετά από απαίτηση του δικτάτορα Γεώργιου Παπαδόπουλου. Είχε αποκαλυφθεί ότι, σε συνεργασία με μέλη της ομάδας Δ. Ιωαννίδη, είχε εξοπλίσει τον Αλέξανδρο Παναγούλη για την εναντίον του δικτάτορα απόπειρα δολοφονίας. Βλέπε Δρουσιώτης, Μ. *Δυο απόπειρες και μια δολοφονία – Η Χούντα και η Κύπρος 1967-1970*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2009, σ. 115-169.

¹¹⁸ Φιλελεύθερος, 29 Αυγούστου 1967

¹¹⁹ Φιλελεύθερος, 23 Σεπτεμβρίου 1967

σε αυτά και ταυτοχρόνως περιέπλεξε την κοινωνική γνώμη γι' αυτά»¹²⁰. Ο αριθμός αποφοίτων πανεπιστημίου αυξήθηκε κατακόρυφα μέσα στην κυπριακή κοινωνία, όπως και ο αριθμός προσώπων που συνεργάζονταν με πανεπιστήμια της Ευρώπης και των ΗΠΑ, ή ήταν καθηγητές σε αυτά. Βεβαίως, κατά τη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή των Αντιπροσώπων, η μεταστροφή ήταν ακόμη σε σπερματική φάση, γι' αυτό και η κατάληξη της συζήτησης δεν ήταν η επιθυμητή από τον εισηγητή του θέματος. Αυτή καθαυτή όμως η εγγραφή του, ήταν ήδη ένα σημαντικό βήμα.

Το θέμα στη Βουλή εγγράφηκε από τον βουλευτή Πέτρο Στυλιανού, με τον τίτλο «*Η εθνική και επιστημονική ανάγκη της ιδρύσεως εθνικού Πανεπιστημίου εν Κύπρω και αι προϋποθέσεις λειτουργίας του*»¹²¹. Στη συζήτηση του θέματος, «*εκφράστηκαν διαμετρικά αντίθετες απόψεις για την αναγκαιότητα ίδρυσης πανεπιστημίου, σε σχέση κυρίως με τυχόν θετικές ή αρνητικές προεκτάσεις, από εθνικής, πολιτικής και οικονομικής σκοπιάς*»¹²². Σε προλογικό της σημείωμα σε βιβλίο του Ν. Βάκης¹²³, η Άννα Παναγιώτου-Τριανταφυλλοπούλου σημειώνει: «*Αναμφίβολα η μακρά κυοφορία της ιδέας ίδρυσης πανεπιστημίου στη νήσο, από την πρώτη συζήτηση στη Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας ως την έναρξη της λειτουργίας του το 1992, φανερώνει ότι το θέμα ήταν αρκετά σύνθετο και με πολλές ιδεολογικές και πολιτικές προεκτάσεις... Η ίδρυση πανεπιστημίου αυτή καθαυτή και όλα τα σχετικά θέματα (γλώσσας, στελέχωσης, ακόμα και του*

¹²⁰ Κιμουρτζής, Π.Γ. «Ortega, Ισπανία, Πανεπιστήμιο», Εισαγωγή στο Ortega y Gasset, J. *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, Επιστημονική επιμέλεια – Εισαγωγή Π.Γ. Κιμουρτζής, μτφρ. Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. xxxiii

¹²¹ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «*Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων – Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 28^η Νοεμβρίου 1968 (Αρ. 10)*», σ. 237. Οι πρώτες Βουλευτικές Εκλογές στη νεοσύστατη Κυπριακή Δημοκρατία, διεξήχθησαν – χωριστά για κάθε Κοινότητα – στις 31 Ιουλίου 1960, για την κατάληψη των 35 Ελληνοκυπριακών και των 15 Τουρκοκυπριακών εδρών. Σ' αυτές τις εκλογές κατήλθαν δύο μόνο σχηματισμοί από ελληνοκυπριακής πλευράς: Το ΑΚΕΛ και το «Πατριωτικό Μέτωπο», το οποίο αποτελούσε ένα συνασπισμό όλων των πολιτικών προσωπικοτήτων πέραν της Αριστεράς. Μετά από προσυνηννόηση με πρωτοβουλία του Μακαρίου, στις εκλογές το «Πατριωτικό Μέτωπο» εξασφάλισε 30 έδρες και το ΑΚΕΛ 5. Ο Πέτρος Στυλιανού ήταν ένας εκ των 30 βουλευτών του «Πατριωτικού Μετώπου». Λόγω των συνθηκών κρίσης του 1963-64 και στη συνέχεια της έκρυθμης κατάστασης στο εσωτερικό της Ελληνοκυπριακής πλευράς, Βουλευτικές Εκλογές διεξήχθησαν ξανά στις 5 Ιουλίου 1970. Κόμματα με κάπως πιο συγκροτημένη ιδεολογική ταυτότητα άρχισαν να δημιουργούνται από το 1969. Σταθεροί κομματικοί σχηματισμοί σαφώς προσανατολισμένοι ιδεολογικά, άρχισαν να δημιουργούνται μόλις το 1976. Βλέπε Δρουσιώτης, Μ. *Δυο απόπειρες και μια δολοφονία – Η Χούντα και η Κύπρος 1967-1970*, ό.π. σ. 169-176, Παυλίδης, Α. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τόμος Δ', Εκδόσεις Φιλόκυπρος, σ. 433-434 και Παπαδημήτρης, Π. «Εκλογές, υπουργοί και βουλευτές στη δεκαετία του 1970», στο *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Τόμοι Α' και Β', Εκδόσεις Φιλελεύθερος 2011, σ. 58-69 και 32-41 αντίστοιχα.

¹²² Βάκης, Ν. «Η κυοφορία και η γέννηση του Πανεπιστημίου Κύπρου», στο Περικλέους, Χρ. [Επιμ.] *Κυπριακή Δημοκρατία – 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, σ. 699

¹²³ Ο Νίκος Βάκης διετέλεσε μέλος της Προπαρασκευαστικής Επιτροπής για την ίδρυση του Πανεπιστημίου Κύπρου, την οποία συνέστησε ο νεοεκλεγείς τότε Πρόεδρος Γιώργος Βασιλείου, το Μάιο του 1988. Η Επιτροπή ολοκλήρωσε το έργο της σε λιγότερο από ένα χρόνο και στις 29 Μαΐου 1989 υπέβαλε την έκθεσή της στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Με βάση εκείνη την έκθεση έγιναν όλα τα μετέπειτα βήματα για την ίδρυση και λειτουργία του Πανεπιστημίου Κύπρου, τα αμέσως επόμενα χρόνια.

χώρου εγκατάστασης) έγιναν με τη σειρά τους μέρος του κυπριακού προβλήματος...»¹²⁴.

Παρουσιάζοντας το θέμα στη Βουλή, ο εισηγητής Π. Στυλιανού υπογράμμισε εξαρχής ότι αναφέρεται σε «εθνικό» πανεπιστήμιο, η λειτουργία του οποίου, κάτω από τις κατάλληλες προϋποθέσεις, θα συμβάλει αποφασιστικά στην επιστημονική, εθνική και οικονομική ανάπτυξη του τόπου. Στη συνέχεια παρέθεσε εκτενώς μια σειρά επιχειρημάτων που συνηγορούσαν υπέρ της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο. Τα επιχειρήματα αυτά συμπυκνώνονται στα εξής:

1. Η Κύπρος είναι η μόνη Μεσογειακή χώρα που δε διαθέτει πανεπιστήμιο.
2. Τα κατώτερα οικονομικά στρώματα αποτελούν το 60% του πληθυσμού. Από αυτό το ποσοστό μόνο ένα 2% έχει την ευχέρεια να αποστείλει τα παιδιά του στο εξωτερικό να σπουδάσουν, με υποτροφία. Από δε τη μεσαία τάξη, ένα σημαντικό τμήμα επίσης αδυνατεί να σπουδάσει τα παιδιά του στο εξωτερικό. Το αποτέλεσμα είναι «η οικονομική αριστοκρατία να κατακτά εις την συντριπτικήν πλειοψηφίαν του και το επιστημονικόν πεδίων, εις βάρος της αριστοκρατίας του πνεύματος...».
3. Περίπου 4.000 Κύπριοι φοιτητές σπουδάζουν στο εξωτερικό¹²⁵. Συνεπώς, μπορεί να υπολογιστεί ότι ποσό 2 εκατομμυρίων λιρών φεύγει στο εξωτερικό κάθε χρόνο.
4. Η ύπαρξη πανεπιστημίου θα δώσει ώθηση στη βιομηχανία και θα προβάλλει την Κύπρο στο εξωτερικό, μέσω προγραμμάτων ανταλλαγής υποτρόφων και επιστημόνων.
5. Ένα ελληνικό πανεπιστήμιο στην Κύπρο, με γλώσσα του τη Νεοελληνική «θα καταστή ουσιαστικόν εθνικόν κέντρον του ελληνισμού (παράλληλον με ότι ωνιρεύετο ο εκ των αναμορφωτών της ελληνικής παιδείας αείμνηστος Λουκής Ακρίτας) με ακτινοβολίαν όχι μόνον παγκυπρίως αλλά και εις ολόκληρον τον μεσανατολικόν χώρον... Ελέχθη κάποτε... εκ των πλέον επισήμων χειλέων τέκνου της, του αιμινήστου Γεωργίου Παπανδρέου, ότι εσήμανεν η ώρα της επανεξορμήσεως του ελληνισμού εις τον χώρον της Ασίας... Ουδείς δύναται να διανοηθή καλυτέραν τοιαύτην εξόρμησιν από την πανεπιστημιακήν μόρφωσιν την οποίαν θα δυνάμεθα να προσφέρωμεν διά κρατικών υποτροφιών προς την Ασίαν και την Αφρικήν...»¹²⁶.

¹²⁴ Βάκης, Ν. *Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Κύπρου – Από το Όραμα στη Λειτουργία*, Λευκωσία 2005, σ. vii

¹²⁵ Ο αριθμός αυτός συμπίπτει περίπου με τα διαθέσιμα στοιχεία που προκύπτουν από το Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών (βλέπε πιο πάνω), αν εξαιρεθούν οι Τουρκοκύπριοι.

¹²⁶ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων – Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 28^η Νοεμβρίου 1968 (Αρ. 10)», σ. 237-240

Στο πλαίσιο της ομιλίας του, ο Π. Στυλιανού επιτέθηκε έντονα εναντίον όσων «*διακραυγών και έξαλλων κηρυγμάτων*» θεωρούσαν επικίνδυνη εθνικά την ίδρυση ενός πανεπιστημίου στην Κύπρο, διερωτώμενος πώς είναι δυνατό να αμβλυνηθεί περισσότερο η εθνική συνείδηση όσων θα σπουδάζουν σε ένα ελληνικό πανεπιστήμιο στην Κύπρο, από όσους σπουδάζουν «*εις αμερικανικά, σοβιετικά, αγγλικά, αραβικά ή βουλγαρικά πανεπιστήμια*». Χαρακτήρισε ως εθνικά επικίνδυνη ακριβώς την πολιτική αυτή, δηλαδή δια της μη ιδρύσεως πανεπιστημίου να αφήνονται – και μάλιστα να ενθαρρύνονται με υποτροφίες – να σπουδάζουν οι νέοι της Κύπρου σε αυτές τις χώρες. Οι οικογένειές τους, προσδοκώντας σε μια υποτροφία, προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους ώστε να διάκειται ευνοϊκά προς αυτές τις χώρες, χρόνια πριν τις σπουδές· ενώ οι ίδιοι στη συνέχεια «*διαμορφώνουν ευλόγως και δικαίως ψυχολογία προσκείμενη ευνοϊκώς προς την χώραν εκείνην εις την οποίαν εφοίτησαν*».

Στην ομιλία του ο Π. Στυλιανού παρέθεσε αριθμητικούς υπολογισμούς για τα αναμενόμενα έξοδα ίδρυσης και ετήσιας λειτουργίας ενός τέτοιου πανεπιστημίου (314.000 και 120.000 χιλιάδες λίρες αντίστοιχα)¹²⁷. Για τον υπολογισμό αυτών των ποσών κατέφυγε σε παραδείγματα μικρών πανεπιστημίων από διάφορες χώρες. Σχολίασε ότι θεωρεί τα ποσά αυτά αντιμετώπισιμα, εφόσον θα δοθεί κρατική γη, θα εξασφαλιστούν χορηγίες και δωρεές και οι φοιτητές θα κληθούν να καταβάλλουν 100 λίρες δίδακτρα ετησίως¹²⁸. Έκανε λόγο για ένα αριθμό 500 φοιτητών κατά την πρώτη τετραετία. Όσον αφορά τη γλώσσα διδασκαλίας – που θα είναι η Ελληνική – θα παρέχεται χρόνος 9 έως 12 μηνών στους ξένους φοιτητές για να την εκμάθουν, ενώ θα είναι υποχρεωτική η γνώση μιας δεύτερης γλώσσας (της Τουρκικής, της Αγγλικής ή της Γαλλικής). Υπογράμμισε την ωφέλεια «*όλων των κοινοτήτων της νήσου και δη της ελληνικής, όσον και του νεοελληνικού κόσμου ολοκλήρου*» από την ίδρυση πανεπιστημίου – το οποίο θα προσελκύει φοιτητές και από την Ελλάδα. Ζήτησε να ανατεθεί η μελέτη του θέματος σε ειδική επιτροπή επιστημόνων και ανώτερων κρατικών λειτουργών από διάφορα υπουργεία. Ως πρώτο βήμα εισηγήθηκε την ανάθεση σε ειδικό επιστήμονα «*της κατάρτισης μελέτης και προσχεδίου οργανώσεως*» του πανεπιστημίου¹²⁹.

Στη συζήτηση που ακολούθησε κατά τη μεθεπόμενη συνεδρία της ολομέλειας του σώματος, τοποθετήθηκαν άλλοι βουλευτές του «Πατριωτικού Μετώπου» και ο Γ.Γ. του ΑΚΕΛ

¹²⁷ Αναφέρεται στην ίδρυση και λειτουργία των εξής σχολών: «*Πολιτική Μηχανική, Ηλεκτρολογική Μηχανική, Μηχανολογική Μηχανική, Χημική, Φυσική, Μαθηματική, Οικονομολογική, Διεύθυνσις Επιχειρήσεων, Φιλοσοφική, Νομική*». Με εξαίρεση τις δύο τελευταίες σχολές, επρόκειτο για κλάδους που ανταποκρίνονταν στη γενικότερη εικόνα της εποχής για τις ανάγκες της αναπτυσσόμενης οικονομίας (οικοδομική, τουριστική, χημική βιομηχανία, χρηματοοικονομικές υπηρεσίες).

¹²⁸ Ποσό που εκείνη την εποχή ισοδυναμούσε περίπου με 1.5 μέσο μηνιαίο μισθό.

¹²⁹ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «*Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων – Σύνοδος Θ' - Συνεδριάσεις 28^{ης} Νοεμβρίου 1968 (Αρ. 10)*», σ. 241-243

Εζεκίας Παπαϊωάννου.

Στην ομιλία του βουλευτή Χριστόδουλου Μιχαηλίδη αποτυπώθηκαν συμπυκνωμένα τα επιχειρήματα όσων διαφωνούσαν έντονα με την ίδρυση πανεπιστημίου. Απέρριψε την επιχειρηματολογία του Π. Στυλιανού και διατύπωσε τη βεβαιότητα ότι «*η ίδρυσις πανεπιστημίου εν Κύπρω θα ελαττώση τους πνευματικούς δεσμούς της Κύπρου μετά της μητρός Ελλάδος*». Πράγμα πολύ αρνητικό, συμπλήρωσε, αν αναλογιστεί κανείς ότι τα τελευταία 60 χρόνια ηγούνταν του εθνικού αγώνα ως συνεργάτες της Εθναρχίας «*απόφοιτοι του Εθνικού Πανεπιστημίου, γαλουχηθέντες επί των πανεπιστημιακών εδωλίων με τα αθάνατα ελληνοχριστιανικά ιδεώδη*». Απέρριψε, επίσης, τόσο τις αναφορές Π. Στυλιανού στην κοινωνική σύνθεση όσων αποκτούν Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Χωρίς ούτε αυτός να παραθέτει ή να επικαλείται συγκεκριμένα στατιστικά στοιχεία, ισχυρίστηκε ότι το 80% ανήκει στην κατώτερη και μεσαία τάξη¹³⁰. Το ίδιο κάθετα αμφισβήτησε και τη βεβαιότητά του εισηγητή για την οικονομική βιωσιμότητα ενός τέτοιου εγχειρήματος. Ενώ, συνέχισε, οι Κύπριοι φοιτητές στην Ελλάδα ζουν σε μια κοινωνία με μικρότερο κόστος ζωής, με απαλλαγή από δίδακτρα και κόστος βιβλίων, με διευκολύνσεις στη σίτιση και άλλα ωφελήματα, στην Κύπρο θα έχουν πολύ υψηλότερο κόστος σπουδών, για να πυκνώσουν απλώς τις τάξεις των ανέργων πτυχιούχων¹³¹. Με δεδομένο, κατέληξε, ότι η Τουρκοκυπριακή Κοινότητα θα αντιδράσει στην ίδρυση (Ελληνικού) πανεπιστημίου και αυτό τελικά θα καταλήξει να είναι διακοινοτικό, για «*να ευνουχίση την εθνικήν συνείδησιν των Ελλήνων φοιτητών*», η ίδρυση πανεπιστημίου είναι νοητή μόνο μετά την επίτευξη της ένωσης με την Ελλάδα¹³².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον από πολλές απόψεις παρουσιάζει η ομιλία του ΓΓ του ΑΚΕΛ Εζεκία Παπαϊωάννου. Αναφερόμενος σε «*μίαν εποχήν ραγδαίων τεχνολογικών, επιστημονικών και πολιτιστικών εξελίξεων*» και προτάσσοντας διαρκώς τον όρο «*τεχνολογία*» ή «*τεχνική*» έναντι του όρου «*επιστήμη*» ή «*επιστημονική*», συνέδεε σταθερά την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση με τα τεχνολογικά επιτεύγματα¹³³. Με αυτό τον τρόπο έθετε τη συζήτηση σε μια βάση που

¹³⁰ Οι αναφορές αυτές για την κοινωνική σύνθεση των φοιτητών – τόσο του Π. Στυλιανού, όσο και του Χρ. Μιχαηλίδη – δεν τεκμηριώνονταν, εφόσον δεν υπήρχαν διαθέσιμα επίσημα στοιχεία. Πάντως, το γεγονός ότι έρευνες του 1963-64 στην Ελλάδα κατέγραφαν ως προερχόμενους από χαμηλού εισοδήματος οικογένειες μόνο το 8-9% των φοιτητών (Shultz, Th.W. *Η Οικονομική Αξία της Εκπαιδύσεως*, Εισαγωγή-μετάφρασις Γ.Φ. Κουτσουμάρη, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήναι 1972, σ. 19), δεν μπορεί να είναι εντελώς ασύνδετο με τα κυπριακά δεδομένα, παρά τις διαφορές των δύο χωρών. Ανάλογα, οι αριθμοί φοιτητών και τα κατά προσέγγιση ποσοστά στις διάφορες χώρες, στα οποία αναφέρονται στη συνέχεια άλλοι ομιλητές, διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους.

¹³¹ Για τη σημασία της γενικότερης χρήσης του επιχειρήματος της ανεργίας πτυχιούχων, προκειμένου να ελέγχεται και να περιορίζεται η ροή προς τα ΑΕΙ και η κοινωνική κινητικότητα, βλέπε Ζαμπέτα, Ε. «Η Εκπαίδευση ως κοινωνική πολιτική του κράτους – Συγκρότηση και επαναδιαπραγμάτευση πολιτικών», στο Γετίμης, Π.-Γράβαρης, Δ. [Επιμ.], *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική – Η σύγχρονη προβληματική*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1993, σ. 232.

¹³² Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «*Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων – Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 12^η Δεκεμβρίου 1968 (Αρ. 12)*», σ. 277-278

¹³³ Η ραγδαία πρόοδος – ιδιαίτερα των χωρών του Ανατολικού Συνασπισμού – στην τεχνολογία και στις θετικές

μπορούσε να την ακουμπήσει λιγότερο η εθνικιστική ιδεολογία και οπτική. Επίσης, σε αντίθεση με τους άλλους ομιλητές στη Βουλή και με την πλειονότητα όσων αρθρογραφούσαν σχετικά, άρχισε την ομιλία του τοποθετώντας το ζήτημα στο ευρύτερο πλαίσιο της Εκπαίδευσης: «*Το θέμα της μελλοντικής ιδρύσεως ωρισμένων πανεπιστημιακών σχολών εν Κύπρω αποτελεί μέρος του όλου θέματος της εκπαιδεύσεως και πρέπει ως εκ τούτου να μελετηθή και να προωθηθή εν συνδυασμώ με άλλας επείγουσας εκπαιδευτικής ανάγκας της πατρίδος μας*»¹³⁴. Στη συνέχεια επικέντρωσε την προσέγγισή του στα εξής:

(α) Η χειρότερη απώλεια για την Κύπρο θα ήταν το μεγαλύτερο μέρος όσων σπουδάζουν στο εξωτερικό σήμερα και στο μέλλον, να παραμένουν στο εξωτερικό. Για να επιστρέφει, όμως, στην Κύπρο αυτό το «*χρυσούν απόθεμα δια την πρόοδόν μας*», είναι απαραίτητο να ληφθούν μέτρα για «*την αλματώδη πρόοδον εις την παραγωγήν μας και εις την αύξησιν του εθνικού μας εισοδήματος*».

(β) Το κυπριακό κράτος δε μεριμνά σχεδόν καθόλου για τη στήριξη των φοιτητών στο εξωτερικό, αφήνοντας το οικονομικό βάρος στις οικογένειες. Χρειάζεται ενίσχυση του επαγγελματικού προσανατολισμού και οργάνωση αξιόπιστου συστήματος υποτροφιών και επιχορηγήσεων των σπουδών στο εξωτερικό.

(γ) Το γεγονός ότι Κύπριοι φοιτητές σπουδάζουν σε 20 χώρες, δεν αποτελεί κίνδυνο ή μειονέκτημα, αλλά πλεονέκτημα. Αναπτύσσουν τη διεθνή φιλία και αλληλεγγύη, χωρίς να γίνονται λιγότερο πατριώτες. Βοηθούν με αυτό τον τρόπο να διατηρούμε πνευματικούς δεσμούς με άλλους λαούς και ταυτόχρονα να μην αποξενώνεται η Κύπρος από τις προόδους της τεχνολογίας και της επιστήμης.

(δ) Οποιαδήποτε κίνηση στην κατεύθυνση της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο θα πρέπει να γίνει με πολλή περίσκεψη, μελέτη και σύνεση, πάντα σε συσχετισμό και με άλλες εκπαιδευτικές ανάγκες. Θα πρέπει να αποφευχθεί ο κίνδυνος οι σπουδές σε ένα κυπριακό πανεπιστήμιο να κοστίζουν πολύ περισσότερο απ' ό,τι στο εξωτερικό και να είναι και ποιοτικά υποδεέστερες.

Εν όψει των πιο πάνω, ο ηγέτης της Αριστεράς κατέληξε ότι: «*Κατά την γνώμην μου δεν θα ήτο ούτε φρόνιμον ούτε ωφέλιμον να σπεύσωμεν να ιδρύσωμεν πανεπιστημιακάς*

επιστήμες την περίοδο αυτή, ευνοούσε τη συγκεκριμένη προσέγγιση. Το κόμμα της Αριστεράς στην Κύπρο, τηρούσε παραδοσιακά μια επιφυλακτική στάση απέναντι στις θεωρητικές επιστήμες και ευνοούσε την ανάπτυξη θεσμών - π.χ. Ανώτερο Τεχνολογικό Ινστιτούτο - που προωθούσαν τις εφαρμοσμένες ή τεχνολογικές επιστήμες. Η στάση αυτή ενδεχομένως να συνδέεται με τη φύση του ΑΚΕΛ ως κατεξοχήν κόμματος των εργατών. Όμως, δεν είναι άσχετη και με μια ιδιαίτερη γενική αντίληψη στην Κύπρο της εποχής εκείνης: Γινόταν αυθαίρετη ταύτιση των θεωρητικών επιστημών με τις κλασσικές σπουδές, οι οποίες μάλιστα χρησιμοποιούνταν από την Εκκλησία και την εθνική παράταξη ως σημαντικό τμήμα του ιδεολογικού τους οπλοστασίου.

¹³⁴ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «*Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων - Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 12^η Δεκεμβρίου 1968 (Αρ. 12)*», σ. 279

σχολάς προτού λύσωμεν το ζήτημα της χρησιμοποίησεως των ήδη υπάρχοντων και σπουδαζόντων επιστημόνων μας. Νομίζω ότι το πλέον άμεσον και φλέγον πρόβλημα εις την εκπαίδευσίν μας σήμερα δεν είναι η ίδρυσις ανωτάτων σχολών, αλλά επέκτασις της γενικής υποχρεωτικής εκπαιδύσεως εις οκταετή και η αποφασιστική επέκτασις της επαγγελματικής και τεχνικής εκπαιδύσεως δια να καλύψωμεν τας αμέσους ανάγκας μας εις ειδικευμένους εργάτας και τεχνικούς». Ως πιθανή διέξοδο, δήλωσε ότι θεωρεί την ενίσχυση υφισταμένων σχολών Τριτοβάθμιας, όπως ήταν το ΑΤΙ και η ΠΑΚ, που μπορούν κάποια στιγμή να εξελιχθούν σε πυλώνες σχολών πανεπιστημιακού επιπέδου¹³⁵.

Άλλοι ομιλητές στη συνέχεια, όπως οι Γιώργος Ιωαννίδης και Λέλλος Δημητριάδης, περιορίστηκαν στη στήριξη μέρους της επιχειρηματολογίας του εισηγητή, αποφεύγοντας αναφορές σε εθνικές σκοπιμότητες ή κινδύνους. Ο Λ. Δημητριάδης έκανε τη διαδικαστική πρόταση όπως το θέμα ανατεθεί προς μελέτη σε «Ειδικήν Επιτροπήν εξ ειδημόνων», ή στην Επιτροπή Παιδείας της Βουλής, η οποία να ζητήσει τη γνώμη ειδημόνων. Η ολομέλεια του σώματος θα μπορούσε έτσι να συζητήσει σε μεταγενέστερο στάδιο πάνω σε μια συγκεκριμένη έκθεση που θα ετίθετο ενώπιόν της¹³⁶.

Πριν τη λήξη της συνεδρίας, ο εισηγητής Π. Στυλιανού ζήτησε και έλαβε το λόγο για να δευτερολογήσει – ουσιαστικά για να απαντήσει στους βουλευτές Χρ. Μιχαηλίδη και Εζ. Παπαϊωάννου. Απέφυγε τις ευθείες αναφορές στην εθνική διάσταση του θέματος και απέρριψε τους υπολογισμούς του πρώτου για την κοινωνική σύνθεση όσων φοιτούν στο εξωτερικό. Σημείωσε, μάλιστα, ότι από κανένα επίσημο στοιχείο δεν τεκμηριώνονται οι αριθμοί και τα ποσοστά που αναφέρθηκαν στη συζήτηση, αποδεχόμενος ότι και οι δικό του υπολογισμοί ήταν αποτέλεσμα υποθέσεων στηριγμένων σε προσωπικές εμπειρίες. Στη συνέχεια καταπιάστηκε με πρακτικά ζητήματα της λειτουργίας ενός πανεπιστημίου στην Κύπρο, για να καταλήξει απευθυνόμενος στο ΓΓ του ΑΚΕΛ. Αναφερόμενος ειδικά στο θέμα των υποτροφιών σε σοσιαλιστικές χώρες, που είχε την ευχέρεια να διανέμει το ΑΚΕΛ, σημείωσε: «Πολλοί μαθηταί κατά την φοίτησίν των ακόμη εις το Γυμνάσιον εργάζονται προς πολλάς κατευθύνσεις, τονίζω την έκφρασιν αυτήν, 'προς πολλάς κατευθύνσεις', δια να τύχουν της ευνοίας της αποστολής εις το εξωτερικόν προς πανεπιστημιακήν κατάρτισιν... Βάσει ποίων κριτηρίων επιλέγονται αυτοί οι χίλιοι φοιτηταί δια τα ανατολικά πανεπιστήμια;»¹³⁷.

Ο προεδρεύων Α. Αναστασιάδης επικαλέστηκε τη διαδικαστική εισήγηση του Λ. Δημητριάδη και πρότεινε το θέμα να παραπεμφθεί για διερεύνηση στην Επιτροπή Παιδείας

¹³⁵ Στο ίδιο, σ. 281-282

¹³⁶ Στο ίδιο, σ. 282-285

¹³⁷ Στο ίδιο, σ. 289

της Βουλής. Αυτή θα αναλάμβανε τη σύνταξη σχετικής έκθεσης προς την ολομέλεια¹³⁸. Η εισήγηση έγινε ομόφωνα αποδεκτή. Το θέμα παραπέμφθηκε στην Επιτροπή Παιδείας, από την οποία δεν επέστρεψε στην ολομέλεια ποτέ.

Το 1968, μπορεί να θεωρηθεί ως η χρονιά κατά την οποία – εκτός από τη συζήτηση στη Βουλή – εμφανίστηκαν στις στήλες του Τύπου και αρκετά άρθρα για την αναγκαιότητα ή όχι της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο. Έναυσμα και ώθηση στη δημόσια αυτή συζήτηση έδωσε η παρουσία στην Κύπρο του Καθηγητή William Bakamis, ο οποίος είχε μετακληθεί το Φεβρουάριο του 1968 από τις ΗΠΑ. Διετέλεσε επί εξάμηνο σύμβουλος στο Υπουργείο Παιδείας σε θέματα αναδιοργάνωσης του Εκπαιδευτικού Συστήματος. Στο τέλος του εξαμήνου υπέβαλε σχετική έκθεση¹³⁹. Παρά το γεγονός ότι δεν του είχαν ζητηθεί εισηγήσεις για το ενδεχόμενο ίδρυσης πανεπιστημίου, στην έκθεσή του έκανε εκτενείς αναφορές σε ζητήματα που εμμέσως άγγιζαν το θέμα¹⁴⁰. Αυτές οι αναφορές – καθώς και η παρουσία του στην Κύπρο καθεαυτή – έδωσαν τροφή στις συζητήσεις για την Εκπαίδευση, περιλαμβανομένου του θέματος του πανεπιστημίου. Όμως, σ' αυτό το δημόσιο διάλογο, δεν είχαν εμπλακεί ούτε πολιτικοί πρώτης γραμμής, ούτε η παραδοσιακή διάνοηση της Κύπρου¹⁴¹. Μερικοί από όσους αρθρογράφησαν υπέρ ή κατά, θα είναι αργότερα – κυρίως μετά το 1974 – σημαίνοντα πρόσωπα της πολιτείας ή της διανόησης¹⁴². Το 1968, όμως, οι περισσότεροι δεν είχαν τη δυνατότητα να κινητοποιήσουν σημαντικά τμήματα της κοινωνίας ή του πολιτικού κόσμου της Κύπρου. Απέναντι στους φόβους για απομάκρυνση από την Ελλάδα που πρότασσαν οι πολέμιοι της ίδρυσης πανεπιστημίου, έθεταν το επιχείρημα ότι ένα κράτος οφείλει να παρέχει στους πολίτες του όλους τους τύπους μόρφωσης¹⁴³. Με αυτή την αρθρογραφία, η προοπτική ίδρυσης ενός διακοινοτικού-περιφερειακού πανεπιστημίου, που να προσελκύει φοιτητές και από τις γύρω χώρες, άρχισε να αποκτά μια νέα κατηγορία

¹³⁸ Σύμφωνα με δήλωση του εισηγητή του θέματος βουλευτή Πέτρου Στυλιανού στον γράφοντα (4 Ιανουαρίου 2012), το κλίμα στη Βουλή μετά τις τοποθετήσεις των άλλων βουλευτών, έγινε καταθλιπτικό για την πρότασή του. Γι' αυτό και η εισήγηση του βουλευτή Λέλλου Δημητριάδη για παραπομπή του θέματος στην Επιτροπή Παιδείας, αντιμετωπίστηκε από τον ίδιο ως διέξοδος. Προτίμησε την αποδοχή της – παρόλο που γνώριζε ότι είχε περιορισμένες πιθανότητες να προχωρήσει το θέμα από την Επιτροπή Παιδείας – προκειμένου να μην τεθεί η πρότασή του σε ψηφοφορία. Θεωρούσε ότι, το βέβαια αρνητικό αποτέλεσμα μιας τέτοιας ψηφοφορίας, θα οδηγούσε σε αναστολή κάθε συζήτησης για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο, για μεγάλο χρονικό διάστημα.

¹³⁹ *Αγών*, 12 Ιουλίου 1968 και εξής. Δημοσιεύει σε πολλές συνέχειες την έκθεση.

¹⁴⁰ Όπως το ζήτημα της χαμηλής ακόμα αναλογίας αποφοίτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Κύπρο, της έλλειψης αριθμητικά επαρκούς διδακτικού προσωπικού κλπ.

¹⁴¹ Με εξαίρεση τον Δρα Κ. Σπυριδάκι και το Δρα Χρ. Χαραλάμπους – βλέπε πιο κάτω.

¹⁴² Ξεχώριζαν οι Τάκης Χατζηδημητρίου, Μιχάλης Ατταλίδης, Ιωάννης Ταλιώτης, Λεωνίδας Μαλένης.

¹⁴³ Τα βασικά επιχειρήματα ήταν: (α) Όπως κάθε κράτος, έτσι και η Κυπριακή Δημοκρατία, οφείλει να παρέχει στους πολίτες της το δικαίωμα για όλα τα είδη και βαθμίδες Εκπαίδευσης, χωρίς να περιορίζει αυτό το δικαίωμα σε όσους έχουν την οικονομική ευχέρεια να μεταβούν στο εξωτερικό για σπουδές. (β) Ένα πανεπιστήμιο στην Κύπρο θα προσέλκυε φοιτητές και από τις γύρω χώρες, με αποτέλεσμα να μπορεί σύντομα να αυτοσυντηρηθεί οικονομικά, ενώ παράλληλα η Κύπρος θα είχε όλα τα πλεονεκτήματα (οικονομικά, πολιτιστικά, πολιτικά) από την εισροή ξένων φοιτητών. (γ) Μακροπρόθεσμα, ένα πανεπιστήμιο θα συνέβαλλε τα μέγιστα στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της Κύπρου.

υποστηρικτών: Όσους προέτασσαν το κοινωνικό ζήτημα και ήταν ταυτόχρονα διατεθειμένοι να εκθέσουν και δημοσίως τις απόψεις τους, παρά τον αναμενόμενο στιγματισμό από εκείνους που θεωρούσαν ως σημαντικότερη την εθνική διάσταση.

Η αρθρογραφία κορυφώθηκε στα μέσα του 1968 και προφανώς συνέβαλε στην εγγραφή του θέματος για συζήτηση στη Βουλή προς τα τέλη του ίδιου χρόνου. Ο Κύπριος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Θ. Κάκουλλος, σε ολοσέλιδες δηλώσεις του στην εφημερίδα *Γνώμη*, υπεραμύνθηκε της ιδέας ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο¹⁴⁴. Προκειμένου δε να απαντήσει στους φόβους για εθνική αλλοτρίωση μέσω ενός τέτοιου πανεπιστημίου, διευκρίνιζε ότι αναφερόταν σε ένα «*Εθνικόν Ελληνικόν Πανεπιστήμιον*», το οποίο θα συνεργαζόταν με τα υπόλοιπα ελληνικά και θα προσέλκυε Κύπριους καθηγητές που εργάζονταν στο εξωτερικό¹⁴⁵.

Το σημαντικότερο με αυτές τις δηλώσεις ήταν ίσως ο αυτοματισμός με τον οποίο εμφανίστηκαν, αμέσως μετά, αντιδράσεις και απαντήσεις: Επιστολές αναγνωστών στην ίδια εφημερίδα που συνέδεαν την ίδρυση ενός τέτοιου πανεπιστημίου με πολιτικές σκοπιμότητες για αποκοπή της Κύπρου από την Ελλάδα¹⁴⁶, άρθρα συντακτών άλλων εφημερίδων για τους εθνικούς κινδύνους ενός τέτοιου εγχειρήματος πριν την Ένωση¹⁴⁷, ή παρεμβάσεις επωνύμων. Ανάμεσα στις τελευταίες ξεχωρίζουν δύο παρεμβάσεις από την Αθήνα: Η πρώτη ήταν ένα πρωτοσέλιδο άρθρο του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών Γ.Θ. Ράμμου, ο οποίος υπογράμιζε την εθνική και πολιτιστική σημασία της συνέχισης της μετάβασης Κυπρίων για σπουδές στην Ελλάδα. Θεωρούσε αρνητική εξέλιξη την τυχόν ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο¹⁴⁸. Η δεύτερη ήταν εκτενής δήλωση του Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Γερ. Κονιδάρη, ο οποίος ζητούσε να παραμείνουν προσηλωμένοι οι Ελληνοκύπριοι στην Ένωση, να θεωρήσουν την Ανεξαρτησία ως έναν απλό σταθμό στην πορεία τους και να αποβάλουν κάθε σκέψη για ίδρυση πανεπιστημίου πριν την Ένωση¹⁴⁹. Από τις δημόσιες παρεμβάσεις εκείνης της περιόδου, ξεχώριζαν οι δηλώσεις των Κ. Σπυριδάκι και Χρ. Χαραλάμπους. Ο πρώτος τάχθηκε υπέρ της ίδρυσης πανεπιστημίου, νοούμενου ότι θα πρόκειται για «*αυτοτελές*

¹⁴⁴ Χαρισματική φυσιογνωμία των Μαθηματικών και της Στατιστικής. Διετέλεσε Διευθυντής του Τμήματος Στατιστικής και Ερευνών του Υπουργείου Οικονομικών Κύπρου (1962-63). Δίδαξε σε αμερικανικά πανεπιστήμια και το 1968 επέστρεψε ως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, απ' όπου είχε ξεκινήσει τις σπουδές του. Η εκεί θητεία του θεωρείται ότι αποτέλεσε καμπή στην ανάπτυξη της Στατιστικής στην Ελλάδα.

¹⁴⁵ *Γνώμη*, 2 Ιουνίου 1968

¹⁴⁶ *Γνώμη*, 9 Ιουνίου 1968

¹⁴⁷ *Ελεύθερον Βήμα*, 16 Σεπτεμβρίου 1968

¹⁴⁸ *Γνώμη*, 9 Ιουνίου 1968. Η παρέμβαση του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών αποτελούσε συνέχεια μιας παράδοσης, κατά την οποία το εν λόγω Πανεπιστήμιο – και ιδιαίτερα η Φιλοσοφική του Σχολή – συνήθιζε να παρεμβαίνει άμεσα στα κυπριακά πράγματα, διατυπώνοντας κατά κανόνα ανησυχίες: Είτε για τις αποκλίσεις της Εκπαίδευσης στην Κύπρο από εκείνη της Ελλάδας, είτε γενικότερα για τους κινδύνους άμβλυνσης της εθνικής συνείδησης και ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων.

¹⁴⁹ *Γνώμη*, 30 Ιουνίου 1968

Ελληνικών Πανεπιστημίων». Ο δεύτερος τοποθετήθηκε σαφώς κατά της ίδρυσης ενός τέτοιου πανεπιστημίου, υπενθυμίζοντας την επιχειρηματολογία που είχε επικαλεστεί παλαιότερα¹⁵⁰.

Ως σημαντικό από μια ιδιαίτερη άποψη, μπορεί να θεωρηθεί και άρθρο του Τάκη Χατζηδημητρίου στην εφημερίδα *Κύπρος*: Πέραν του ότι συγκεφαλαίωνε τη βασική επιχειρηματολογία των υποστηρικτών της ίδρυσης πανεπιστημίου, δεν ακολούθησε την πεπατημένη άλλων υποστηρικτών, να αποφεύγουν δηλαδή να τοποθετηθούν ευθέως για το χαρακτήρα του. Θεωρούσε απαραίτητο το πανεπιστήμιο να μην είναι απομίμηση εκείνων της Ελλάδας, αλλά η φιλοσοφία δόμησής του να έχει στον πυρήνα της τις ανάγκες της Κύπρου – της κοινωνίας, της οικονομίας και του πολιτισμού της¹⁵¹.

Ως επιστέγασμα του δημόσιου διαλόγου κατά το 1968, μπορεί να θεωρηθεί ένα κείμενο του υπουργού Παιδείας Κ. Σπυριδάκι, το οποίο δημοσιεύθηκε τις τελευταίες μέρες του χρόνου. Σε αυτό τέθηκαν οι εξής βασικοί άξονες αντιμετώπισης του ζητήματος: (α) Σε έναν κόσμο όπου χώρες ανεπτυγμένες και μη ιδρύουν συνεχώς νέα πανεπιστήμια, «πρέπει να θεωρήσωμεν ότι και η ίδρυσις πανεπιστημίου εν Κύπρω είναι αναγκαία», ώστε να παρέχεται σε πολύ περισσότερους η δυνατότητα πανεπιστημιακής μόρφωσης. (β) Ο χαρακτήρας και η γλώσσα του πανεπιστημίου αυτού δεν μπορεί παρά να είναι ελληνικά, διαφορετικά όχι μόνο δε θα ωφελήσει, αλλά θα βλάψει. Ζημιογόνο, επίσης, θα είναι και ένα πανεπιστήμιο με μη ικανοποιητικού επιπέδου διδακτικό προσωπικό. (γ) Απαιτείται πολλή προεργασία και μελέτη για την ίδρυσή του, πράγμα που θα χρειαστεί αρκετό χρόνο. Απαιτείται, επίσης, διάθεση σημαντικών οικονομικών πόρων. (δ) Ο προσανατολισμός του πανεπιστημίου οφείλει να είναι η επιστημονική έρευνα και όχι η επαγγελματική κατάρτιση. Γι' αυτό και θα πρέπει να αρχίσει η ίδρυση πολλών ερευνητικών κέντρων, τα οποία θα περιβάλουν το ίδιο το πανεπιστήμιο στο μέλλον. (ε) Το πανεπιστήμιο να είναι ανοιχτό σε όλους τους νέους που επιθυμούν να σπουδάσουν. (στ) Η ίδρυση του πανεπιστημίου δεν πρέπει να αναστείλει σημαντικά βήματα που επείγει να γίνουν στη Στοιχειώδη και Μέση Εκπαίδευση. «*Ιδιαίτέρως προηγούνται η ίδρυσις Ανωτέρου Κέντρου Ενημερώσεως και Μετεκπαιδεύσεως των διδασκάλων και καθηγητών, η εφαρμογή της δωρεάν παιδείας και η επέκτασις της υποχρεωτικής εκπαιδεύσεως μέχρι του 15^{ου} έτους της ηλικίας. Η λύσις εν γένει όλων των λοιπών προβλημάτων της στοιχειώδους και μέσης εκπαιδεύσεως δεν επιτρέπεται να αναβληθή δια την πρόωρον ίδρυσιν πανεπιστημίου εν τη Νήσω*»¹⁵².

¹⁵⁰ *Γνώμη*, 16 Ιουνίου 1968

¹⁵¹ *Κύπρος*, 12 Αυγούστου 1968

¹⁵² *Ελευθερία*, 25 Δεκεμβρίου 1968

Γ. Η περίοδος 1969 - 1974: Η σχετική ομαλοποίηση των συζητήσεων, οι Τουρκοκύπριοι και η εμπλοκή του διεθνούς παράγοντα με πρωτοβουλίες και προτάσεις

Την περίοδο 1969-70 παρατηρήθηκε και πάλιν κάποια κινητικότητα, προερχόμενη αυτή τη φορά από παράγοντες του εξωτερικού. Κύπριοι καθηγητές πανεπιστημίου στις ΗΠΑ υπέβαλλαν κατά καιρούς ανεπίσημες προτάσεις προς το Υπουργείο Παιδείας, ενθαρρύνοντας την πολιτική ηγεσία να προχωρήσει στην ίδρυση ενός πανεπιστημίου. Κατά κανόνα, με τις προτάσεις τους προδιέγραφαν ένα πανεπιστήμιο που να καλύπτει τις ανάγκες της Κύπρου και να λειτουργεί ως κέντρο συνεργασίας και κατανόησης μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής καταγωγής και κουλτούρας. Το 1969, μάλιστα, δημιουργήθηκε στις ΗΠΑ η *“Committee for the Foundation of a University in Cyprus”*, με Γραμματέα τον αμερικανό Καθηγητή I. Lehman, ο οποίος διαμήνυσε ότι ήταν πρόθυμος να επισκεφθεί την Κύπρο για να ετοιμάσει προκαταρκτική μελέτη. Την ίδια περίοδο, ο Καθηγητής J. Covette του Τμήματος Γεωλογίας στο New Brunswick του Καναδά, ενημέρωσε το Υπουργείο Παιδείας ότι η Καναδική Κυβέρνηση ήταν έτοιμη να χρηματοδοτήσει ένα πανεπιστήμιο στην Κύπρο που θα διασυνδεόταν με ένα καναδικό πανεπιστήμιο. Ανεπίσημες εισηγήσεις για προώθηση του θέματος της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο, έγιναν και από καθηγητές ελληνικών πανεπιστημίων¹⁵³.

Στο θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου αναφέρθηκε σε ομιλία του στην Πάφο στις 14 Δεκεμβρίου 1970 και ο πρέσβης των ΗΠΑ στη Λευκωσία David Popper. Στην πραγματικότητα, συνέδεε το θέμα με την τότε συζητούμενη στα Η.Ε. ιδέα για ίδρυση ενός περιφερειακού πανεπιστημίου στη Μέση Ανατολή, υπό την αιγίδα των Η.Ε. ή συγκεκριμένα της UNESCO. Εφόσον θα απαρτιζόταν από περιφερειακά κέντρα ή τμήματα, θα μπορούσε να έχει ένα τέτοιο κέντρο και στην Κύπρο¹⁵⁴. Η συγκεκριμένη ομιλία προκάλεσε αίσθηση και ποικίλα σχόλια, μεταξύ των οποίων και απορριπτική παρέμβαση του πρώην Διευθυντή Εκπαίδευσης Κλεάνθη Γεωργιάδη¹⁵⁵. Υπήρξαν όμως και παρεμβάσεις υποστήριξης, όπως για

¹⁵³ Republic of Cyprus, *Confidential Report of the Interministerial Committee on the Establishment of a University in Cyprus*, Nicosia December 1976, p. 15 [Αρχείο Τάκη Χατζηδημητρίου].

¹⁵⁴ *Cyprus Mail*, 15 Δεκεμβρίου 1970. Με ανακοίνωσή της λίγες μέρες αργότερα, η ΣΕΚ (δεξιάς απόκλισης εργατική συνμοσπονδία) τοποθετήθηκε εναντίον προτάσεων για δημιουργία πανεπιστημίου στην Κύπρο, τις οποίες χαρακτήρισε ως προσπάθεια οικοδόμησης ενός «άχρωμου Κυπριακού έθνους». Η ανακοίνωση της ΣΕΚ δημοσιεύτηκε στις 23 Δεκεμβρίου 1970. Βλέπε *Ελευθερία*, 23 Δεκεμβρίου 1970.

¹⁵⁵ *Φιλελεύθερος*, 14 Φεβρουαρίου 1971. Μετά από επικρίσεις για τις επίσης αρνητικές αναφορές του στο ΑΤΙ και στο Ινστιτούτο Ξενοδοχειακών Τεχνών (αγγλόγλωσσα διακοινοτικά ιδρύματα που δομήθηκαν και λειτούργησαν με χρηματοδότηση της UNESCO), ως φορέων πιθανής αποεθνικοποίησης, υποχρεώθηκε σε μερική ανασκευή των αρχικών του δηλώσεων (βλέπε *Φιλελεύθερος*, 17 Φεβρουαρίου 1971).

παράδειγμα από την ΟΕΒ (Οργάνωση Εργοδοτών και Βιομηχάνων)¹⁵⁶.

Ήδη, από την προηγούμενη χρονιά είχαν επισημανθεί στη Βουλή των Αντιπροσώπων η συμβολή της UNESCO και του Ειδικού Ταμείου των Η.Ε. στην ανάπτυξη της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Κύπρο και οι σκέψεις που γίνονταν στους κόλπους τους για προώθηση της ιδέας ίδρυσης πανεπιστημίου¹⁵⁷. Υπήρχαν, μάλιστα, πληροφορίες ότι το ενδιαφέρον αμερικανικών πανεπιστημίων για δημιουργία μονάδων τους στην Ελλάδα και στην Κύπρο ήταν τόσο μεγάλο, ώστε ομάδα καθηγητών τους αποφάσισαν να συντονίσουν τις ενέργειές τους, προκειμένου να υπερκεραστεί η αδιαφορία των δυο κυβερνήσεων¹⁵⁸. Όμως, η μόνη πρόταση που έτυχε σχετικά θετικής κατάληξης, ήταν εκείνη του Albany University της Νέας Υόρκης. Ίσως επειδή δεν αφορούσε άμεσα την ίδρυση πανεπιστημίου, αλλά τη δημιουργία κατ' αρχήν ενός Ινστιτούτου Κυπριακών Ερευνών. Φαινόταν πιο εφικτή οικονομικά και υλοποιήσιμη σε σύντομο χρονικό διάστημα. Κυρίως, ήταν απαλλαγμένη από τον κίνδυνο να εμπλακεί στην ιδεολογικοπολιτική δίνη της συζήτησης για το βαθμό εθνικής ωφέλειας ή ζημιάς από την ίδρυση ενός πανεπιστημίου. Το 1970 υπογράφηκε συμφωνία με την Κυπριακή Κυβέρνηση, η οποία τελικά δεν οδήγησε στη δημιουργία του Ινστιτούτου, αλλά στη διεξαγωγή ερευνών στην Κύπρο από αριθμό καθηγητών του Albany. Οι έρευνες αφορούσαν τους τομείς της Εκπαίδευσης, της Αρχαιολογίας, της Δημόσιας Διοίκησης, του Ανθρώπινου Δυναμικού και της Κοινωνικής Ευημερίας¹⁵⁹.

Η συμφωνία με το Albany αποκάλυπτε και τα όρια του Κ. Σπυριδάκι στην εμπλοκή ξένων πανεπιστημίων ή διεθνών οργανισμών, όπως η UNESCO¹⁶⁰. Οι επιφυλάξεις του ήταν

¹⁵⁶ Φιλελεύθερος, 16 Φεβρουαρίου 1971

¹⁵⁷ Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων – Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 12^η Δεκεμβρίου 1968 (Αρ. 12)», σ. 288. Ο Π. Στυλιανού είχε παρουσιάσει στοιχεία που περιήλθαν στην κατοχή του, καθώς και ανεπίσημες πληροφορίες από το Υπουργείο Παιδείας: «Φροντίδι του Ειδικού Ταμείου των Ηνωμένων Εθνών λειτουργούν σήμερα εν Κύπρω ένδεκα και πλέον σχέδια (Κέντρον Παραγωγικότητας, Ανώτερον Τεχνολογικόν Ινστιτούτον, Ξενοδοχειακόν Ινστιτούτον, Ινστιτούτον Υγείας Ζώων...), της συνολικής δαπάνης των Ηνωμένων Εθνών δια τα εν λόγω ένδεκα σχέδια διμερούς συνεργασίας ανερχομένης εις Λ.4.500.000. Εξ άλλου – και είναι τούτο ίσως το σημαντικότερον σημείον της σημερινής συζητήσεως – θετικά πληροφορία εκ του Υπουργείου Παιδείας αναφέρουν ότι η ΟΥΝΕΣΚΟ πρότευνεν ήδη να αναλάβη τα έξοδα εγκαθιδρύσεως ενός εθνικού Πανεπιστημίου εν Κύπρω».

¹⁵⁸ Φιλελεύθερος, 20 Φεβρουαρίου 1970

¹⁵⁹ Republic of Cyprus, *Confidential Report of the Interministerial Committee on the Establishment of a University in Cyprus*, op.cit., p. 15

¹⁶⁰ Φιλελεύθερος, 19 Φεβρουαρίου 1970. Σε αποκλειστική του συνέντευξη στην εφημερίδα (απάντηση σε γραπτό ερωτηματολόγιο, ενόσω βρισκόταν στις ΗΠΑ), ο Κ. Σπυριδάκι επιβεβαιώνει την επίτευξη συμφωνίας με το πανεπιστήμιο του Albany, τη συμφωνία με την UNESCO για αποστολή εμπειρογνώμονα για ίδρυση Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (πρόκειται για την αποστολή Wedell), καθώς και την εκδήλωση ενδιαφέροντος – όχι από χώρες, αλλά από καθηγητές πανεπιστημίων – για συμβολή στην ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο. Προκειμένου, όμως, να ανακόψει το κλίμα που δημιουργούνταν, ο υπουργός Παιδείας ήταν κάθετος: Δεν επιθυμούσε συνεννόηση με κανένα ξένο κράτος για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο, ούτε και με διεθνή οργανισμό όπως την UNESCO. Διότι ο στόχος ήταν η ίδρυση ενός ελληνικού και όχι ενός «ουδετεροποιημένου» πανεπιστημίου. Βλέπε σχετικά και Φιλελεύθερος, 28 Φεβρουαρίου 1970, όπου αναδημοσιεύεται συνέντευξη Σπυριδάκι στην αθηναϊκή εφημερίδα *Τα Σημερινά* (27 Φεβρουαρίου 1970). Ο υπουργός λέει με σαφήνεια: «Τούτο [ένα πανεπιστήμιο στην Κύπρο] πρέπει να είναι μόνον ελληνικόν διότι η αποστολή του πρέπει να είναι εθνική... θα ηδύνατο να λειτουργήση υπό μορφήν

προφανείς. Πήγαζαν από την πεποίθηση ότι, η έξωθεν εμπλοκή και χρηματοδότηση, θα περιόριζε δραστικά τα περιθώρια αυτονομίας στον καθορισμό του χαρακτήρα, των προτύπων και των προσανατολισμών ενός κυπριακού πανεπιστημίου¹⁶¹.

Όλες αυτές οι προτάσεις και κινήσεις δεν απασχόλησαν τον Τύπο και τις δημόσιες συζητήσεις, παρά μόνο όταν η κινητικότητα συνοδευόταν από αρθρογραφία των ίδιων των εμπλεκομένων. Η εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* κατηγοριοποίησε ως εξής τους υποστηρικτές της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο: Οι προκατελημμένοι ενάντια σε οτιδήποτε ελληνικό, όσοι διατηρούν στην κουλτούρα τους κατάλοιπα της αποικιοκρατίας, οι οπαδοί της διατήρησης μιας ανεξάρτητης Κύπρου (σε αντιδιαστολή με το όραμα της ένωσης με την Ελλάδα) και οι ξένοι που πιστεύουν ότι με τη δημιουργία κυπριακής συνείδησης θα λύσουν και το πρόβλημα της Κύπρου¹⁶².

Ο Φρίξος Πετρίδης, σε μια από τις πρώτες του δημόσιες εμφανίσεις ως υπουργός Παιδείας, τοποθετήθηκε αρνητικά στην ίδρυση πανεπιστημίου. Επικαλέστηκε, όμως, αποκλειστικά οικονομικούς και πρακτικούς λόγους και καθόλου εθνικούς. Σε ομιλία του κατά τη διάρκεια συνεστίασης προς τιμή δημοσιογράφων, ανέφερε: «*Ευρίσκω άκαιρον την ιδέα δια τας καλώς γνωστάς κοινωνικοοικονομικές συνθήκας του τόπου*». Καλύτερο θα ήταν να αναζητηθούν άλλες λύσεις για ενίσχυση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Κύπρο, συμπλήρωσε, «*ίσως και προς την κατεύθυνσιν μιας επιβαλλόμενης εκ των πραγμάτων μεταγυμνασιακής διαφοροποιήσεως, με φοίτησιν ειδικεύσεως 1-2 ετών...*»¹⁶³. Εννοώντας προφανώς την ενθάρρυνση δημιουργίας Κολλεγίων ή παρεμφερών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όχι πανεπιστημιακού επιπέδου. Με αυτό τον τρόπο, προδιέγραψε εν πολλοίς μια στασιμότητα στο θέμα κατά τη διετή θητεία του ως υπουργός Παιδείας. Και πράγματι επέμεινε σε αυτή τη θέση μέχρι τέλους της σύντομης θητείας του¹⁶⁴. Παρέμεινε, όμως, ανοιχτό το ζήτημα της ίδρυσης ή ενθάρρυνσης λειτουργίας ανώτερων ιδρυμάτων¹⁶⁵. Μια εξαγγελία

παραρτήματος Πανεπιστημίου της Ελλάδος ή ως ανεξάρτητον».

¹⁶¹ Η διασύνδεση αυτονομίας και οικονομικών προβλημάτων-εξαρτήσεων των πανεπιστημίων, ήταν και είναι ένα διεθνές ζήτημα. Βλέπε ενδεικτικά τη συλλογή άρθρων (γραμμένων από ειδικούς σε ζητήματα ανάπτυξης της πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης), που δημοσιεύονται στο Τσαούσης, Δ.Γ. [Επιμ.], *Πανεπιστήμιο και οικονομία στις αναπτυσσόμενες και ανεπτυγμένες χώρες*, μτφρ. Γιώργος Σταμέλος, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1994. Βλέπε από την εισαγωγή του Γ. Σταμέλου, ιδιαίτερα τις σελίδες 12-13.

¹⁶² *Ελεύθερον Βήμα*, 16 Σεπτεμβρίου 1968.

¹⁶³ *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970, σ. 11

¹⁶⁴ Κ.Α. 236/68/1VII «*Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Σημείωμα προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – 26 Ιουνίου 1971*» και Κ.Α. 236/68/1VII /108-111 «*Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Strasbourg, 17 February 1972*»

¹⁶⁵ *Φιλελεύθερος*, 10 Ιουνίου 1971. Ο Φρ. Πετρίδης επεσήμανε ως σημαντικότερο πρόβλημα για την εκτεταμένη λειτουργία τέτοιων σχολών τις δυσκολίες στην κατάταξη και την αντιστοίχιση των διπλωμάτων τους.

του Προέδρου Μακαρίου για ίδρυση Θεολογικής Σχολής, αντιμετωπίστηκε ως μεμονωμένη και ειδική περίπτωση, ανεξάρτητη από το γενικότερο ζήτημα¹⁶⁶.

Τη συζήτηση αναθέρμανε ο Κ. Σπυριδάκης το Μάρτιο του 1971, με ομιλία του σε σχετική εκδήλωση¹⁶⁷. Ακόμη πιο σαφής θα είναι ένα χρόνο μετά, σε ανάλογη διάλεξη. Θα επαναβεβαιώσει τις απόψεις του, τονίζοντας ότι τάσσεται υπέρ της ίδρυσης πανεπιστημίου, εκτός των άλλων και για τον εξής λόγο: «*Διεθνοποιημένον Πανεπιστήμιον επ' ουδενί λόγω θα επεθύμουν να γίνη. Αγγλοποιημένον Πανεπιστήμιον επ' ουδενί λόγω επίσης θα συνεφώνουν [να ιδρυθεί]*». Θα πρέπει όμως να αρχίσουν άμεσα διαδικασίες για δημιουργία ενός ελληνικού πανεπιστημίου, «*διότι αν δεν ιδρυθή σήμερον ελληνικόν Πανεπιστήμιον, υπάρχει κίνδυνος να δημιουργηθή Πανεπιστήμιον βραδύτερον, αλλά θα έχη κυπριακόν ή ελληνοτουρκικόν χαρακτήρα*»¹⁶⁸. Με τις τοποθετήσεις του αυτές, ο Σπυριδάκης έδειχνε μια αντιπολιτευτική διάθεση απέναντι στις απόψεις του διαδόχου του στο Υ.Π. και παράλληλα εισήγαγε μια νέα προσέγγιση στο θέμα: Μετέφερε τη συζήτηση από το αν θα πρέπει να δημιουργηθεί πανεπιστήμιο ή όχι, στη συνύφανση του χρόνου ίδρυσης με το χαρακτήρα που θα έχει αυτό το πανεπιστήμιο. Έτσι, θεωρώντας ως δεδομένο ότι κάποια στιγμή θα δημιουργηθεί ούτως ή άλλως, κάλεσε όσους ενδιαφέρονται για τη διατήρηση της ελληνικότητας να συστρατευθούν στην κατεύθυνση της ίδρυσής του σύντομα, για να αποφευχθεί ο κίνδυνος να ιδρυθεί μετά με άλλο χαρακτήρα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει – στην ίδια διάλεξη – και η άποψη του Σπυριδάκι ότι η Κύπρος έχει παραδοσιακά έναν προσανατολισμό στο εμπόριο και στην πρακτική-εμπειρική αντιμετώπιση των πραγμάτων. Επομένως, η ίδρυση ενός πανεπιστημίου είναι απαραίτητη για να εμπλουτίσει τη στάση ζωής των Κυπρίων με περισσότερη πνευματικότητα¹⁶⁹. Ήδη, με δήλωσή του από το Δεκέμβριο του 1971, είχε δώσει έμφαση σε έναν παρεμφερή τομέα. Είχε συνδέσει άμεσα τη λειτουργία πανεπιστημίου στην Κύπρο με τη δημιουργία ερευνητικής

¹⁶⁶ *Κύπρος*, 28 Ιουνίου 1971: Ο Μακάριος ανακοίνωσε την πρόθεσή του για ίδρυση Θεολογικής Σχολής στην Κύπρο, προκειμένου να ενισχυθούν οι προσπάθειες για προσέλκυση στο Χριστιανισμό πληθυσμών από αφρικανικές χώρες. Ο ίδιος, το 1973, ανακοίνωσε ότι τη δαπάνη των 600.000 λιρών για το κτήριο της Σχολής θα αναλάμβανε η Ιερά Μονή Κύκκου (βλέπε Φιλελεύθερος, 2 Ιουνίου 1973). Εξάλλου, ο Π. Περισιάνης – εμπνεόμενος από σχετικές συζητήσεις της εποχής και ανάλογες προτάσεις – εισηγήθηκε το 1972 την ίδρυση δύο σχολών, Αρχαιολογικής και Κυπριακών Σπουδών, με γλώσσα διδασκαλίας την Αγγλική (βλέπε Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, op.cit., p. 219).

¹⁶⁷ *Φιλελεύθερος και Ελευθερία*, 5 Μαρτίου 1971. Προηγουμένως (25 Φεβρουαρίου 1971) και μετά (12 Μαρτίου 1971) η *Ελευθερία* προέβαλε τις θέσεις φορέων της άποψης ότι είναι εθνικά επικίνδυνη η ίδρυση πανεπιστημίου πριν από την ένωση με την Ελλάδα.

¹⁶⁸ Σπυριδάκης, Κ. «Ίδρυσις Πανεπιστημίου εις την Κύπρον» [1972], στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 563, 566

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 561-562

υποδομής και κουλτούρας. «Είναι θέμα καλλιέργειας της επιστήμης εδώ υφ' ημών των ιδίων», είχε αναφέρει χαρακτηριστικά¹⁷⁰.

Όμως, η προσέγγιση του Κ. Σπυριδάκι δεν μπορούσε να μπει στο επίκεντρο της συζήτησης – ιδιαίτερα μετά την παραίτησή του από υπουργός Παιδείας το 1970. Το υπόβαθρο που είχε δημιουργηθεί γύρω από το θέμα ήταν αρκετά συμπαγές, ώστε να μην επιτρέπει είτε μια νηφάλια και παραγωγική συζήτηση, είτε μετάθεση του προβληματισμού σε άλλα επίπεδα, πιο ουσιαστικά¹⁷¹. Οι εξωτερικές παρεμβάσεις στο ζήτημα, έμοιαζαν να επιδεινώνουν το κλίμα, αντί να το διευκολύνουν. Μέσα στις συνθήκες των διακοινοτικών συνομιλιών για επίλυση του Κυπριακού (1968-1973), ο διεθνής παράγοντας εξακολούθησε να βλέπει το θέμα του πανεπιστημίου ως μια ευκαιρία δημιουργίας ενός γεφυρωτικού θεσμού ανάμεσα στις δυο Κοινότητες. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που οι άλλες βαθμίδες της Εκπαίδευσης ήταν ανέκαθεν χωριστές – και άρα διαχωριστικές. Οι συστάσεις που έρχονταν από το εξωτερικό και κινούνταν σε αυτό το πνεύμα ενεργοποιούσαν τα αντανακλαστικά της εθνικιστικής παράταξης. Συνακόλουθα, οι εθνοκεντρικά σκεπτόμενοι, απόψεις όπως αυτές του Σπυριδάκι τις κατέτασσαν στην κατηγορία των «επικινδύνων», αφού είτε ελληνικό είτε διακοινοτικό, ένα πανεπιστήμιο στην Κύπρο θα απέκοπτε τις επόμενες γενιές από την Ελλάδα. Μόνο μετά την Ένωση ήταν νοητή η ίδρυσή του¹⁷².

Οι αντιδράσεις μερίδας του Τύπου – ιδιαίτερα των εφημερίδων *Γνώμη*, *Ελεύθερον Βήμα* και *Ελευθερία* – υποχρέωσαν τον Σπυριδάκι να αρθρογραφήσει για να υπεραμυνθεί των απόψεών του¹⁷³. Σε άρθρο του στην εφημερίδα *Ελευθερία* στις 6 Δεκεμβρίου 1973, επιχειρεί να διασκεδάσει τους φόβους αποκοπής από την Ελλάδα, επικαλούμενος τη λειτουργία της

¹⁷⁰ *Φιλελεύθερος*, 21 Δεκεμβρίου 1971

¹⁷¹ Θα πρέπει βεβαίως να γίνεται πάντοτε διάκριση μεταξύ κοινής γνώμης και διαμορφωτών της. Η επιφυλακτική έως αρνητική στάση στο θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου φαινόταν πολύ ισχυρή στο χώρο των διαμορφωτών, κανένα όμως από τα – περιορισμένα έστω – στοιχεία δεν συνηγορεί ότι συνέβαινε το ίδιο και στην κοινωνία. Από έρευνα των Μ. Κουπαρή και Σ. Καμπανίδη (*Φιλελεύθερος*, 16 Σεπτεμβρίου 1970), προκύπτει ότι το 74% του δείγματος ήταν υπέρ της ίδρυσης πανεπιστημίου, το 16% κατά και το 10% δήλωναν αδιάφοροι. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι λόγοι που επικαλέστηκαν όσοι τοποθετήθηκαν εναντίον (κατά σειρά προτεραιότητας): Ο κίνδυνος αποκοπής από την Ελλάδα, η δημιουργία «επιστημονικού προλεταριάτου» με την πληθώρα αποφοίτων, η πρόκληση κοινωνικής αναστάτωσης με την παρουσία «αντιπολιτεύσεως» από την ύπαρξη φοιτητικού κινήματος, το υψηλό οικονομικό κόστος.

¹⁷² *Ελευθερία*, 12 Δεκεμβρίου 1971. Άρθρο του Πολύκαρπου Ιωαννίδη (πρώην Γραμματέα της Εθναρχίας) για τις παλαιότερες προσπάθειες των Βρετανών να αλλοτριώσουν την εθνική συνείδηση των Ελληνοκυπρίων μέσω ενός πανεπιστημίου. Επιτίθεται κατά των απόψεων Σπυριδάκι και τοποθετείται υπέρ της ίδρυσης πανεπιστημίου μόνο μετά την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

¹⁷³ Το διάστημα 1968-1971 είναι η περίοδος της μορφοποίησης ενός χώρου ακραίων οπαδών της Ένωσης που κινούνται κατά του Μακαρίου, θεωρώντας τον ως «επίορκο». Την ίδια περίοδο οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας περνούν κρίση – κυρίως λόγω των απαιτήσεων της δικτατορίας των συνταγματαρχών να ελέγχει πλήρως την πολιτική (και την εσωτερική) της Κύπρου. Οι υποστηρικτές του «εθνικού κέντρου» στην Κύπρο αρχίζουν να επικρίνουν έντονα πλέον κάθε υπόνοια αποστασιοποίησης από την Ελλάδα. Μέσα σε αυτό το κλίμα, όπως ήταν φυσικό, ο Τύπος διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Ακόμη και παραδοσιακά μετριοπαθείς εφημερίδες, σε επιμέρους θέματα εμφανίζονται να υιοθετούν πολλές ακραίες θέσεις ή λεκτικό. Βλέπε Δρουσιώτης, Μ. *Δυο απόπειρες και μια δολοφονία – Η Χούντα και η Κύπρος 1967-1970*, εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2009, σ. 13-28.

ΠΑΚ και των ελληνικών Γυμνασίων στην Κύπρο, που κάθε άλλο παρά υπονομεύουν το εθνικό φρόνημα των Κυπρίων. «*Το εν Κύπρω ελληνικόν Πανεπιστήμιον θα είναι φωτεινός κήρυξ των εθνικών ιδεωδών, πίστεως και πατρίδος. Η θρησκευτική και εθνική μας τόνωσις πρέπει να προέρχεται έσωθεν*», υπογραμμίζει¹⁷⁴. Στο ίδιο άρθρο απορρίπτει και τις αιτιάσεις για οικονομική αδυναμία και έλλειψη κατάλληλου διδακτικού προσωπικού για ένα τέτοιο ίδρυμα¹⁷⁵.

Το 1972 έκαναν την παρουσία τους και νέες φωνές υπέρ της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο. Για πρώτη φορά εμφανίστηκε στο προσκήνιο ανώτερο θεσμικό όργανο της νεολαίας. Απόφαση του Α΄ Πανσπουδαστικού Συνεδρίου, που συγκλήθηκε στη Λευκωσία τον Αύγουστο, τάχθηκε υπέρ της ίδρυσης ενός «*ελληνικού πανεπιστημίου*», διασυνδεδεμένου με το Πανεπιστήμιο Αθηνών¹⁷⁶.

Το άδοξο τέλος των συνομιλιών για επίλυση του Κυπριακού το 1973, δημιούργησε εκ νέου την ανάγκη τόνωσης της διεθνούς προσωπικότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Γι' αυτό και η επίσημη πλευρά έδειξε ενδιαφέρον για προτάσεις που στόχευαν στην ίδρυση μεμονωμένων πανεπιστημιακών σχολών, ιδιαίτερα όταν αυτές υποβάλλονταν από διεθνείς οργανισμούς. Η ίδρυση τέτοιων μεμονωμένων σχολών έμοιαζε να αποτελεί μια ενδιάμεση λύση, που θα μπορούσε να δώσει κάποια ώθηση στο θέμα, απαντώντας ταυτόχρονα καθησυχαστικά στις εθνικές ευαισθησίες και στις ανησυχίες για το οικονομικό κόστος. Στο εμπιστευτικό έγγραφο της Δ.Ε.Μ.Ι.Π. διαβάζουμε¹⁷⁷: «*Η πιθανότητα ίδρυσης μιας Μονάδας του Διεθνούς Πανεπιστημίου των Η.Ε. στην Κύπρο ήγειρε μεγάλο κυβερνητικό ενδιαφέρον. Οι εισηγήσεις, ωστόσο, για ίδρυση Σχολών για Οικονομικές και Πολιτιστικές Σπουδές που έγιναν το 1973, δεν υλοποιήθηκαν. Διεθνή σώματα όπως η WHO και η FAO, κατά τη διάρκεια της περιόδου*

¹⁷⁴ Σπυριδάκης, Κ. «Η αναγκαιότητα εν Κύπρω Ανωτάτης Εκπαιδύσεως» [6. 12. 1973], στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β΄, Μέρος Β΄, Λευκωσία 1974, σ. 567-571. Βλέπε επίσης ανάλογες απόψεις του σε ομιλία του στο Α΄ Συνέδριο Ελληνικού Πολιτισμού (*Φιλελεύθερος*, 19 Δεκεμβρίου 1973).

¹⁷⁵ Τον κορμό των επιχειρημάτων όσων διαφωνούσαν με την ίδρυση πανεπιστημίου και δημοσιοποιούσαν στον Τύπο τις απόψεις τους την περίοδο 1968-73, αποτελούσαν τα εξής: (α) Οι Τουρκοκύπριοι δε θα δέχονταν ένα πανεπιστήμιο, παρά μόνο αν είχε διακοινοτικό χαρακτήρα. (β) Ο μικρός αριθμός εγχώριων φοιτητών θα έσπρωχνε σε αναζήτηση ξένων φοιτητών, πράγμα που θα οδηγούσε σε υιοθέτηση διακοινοτικού χαρακτήρα με γλώσσα διδασκαλίας την Αγγλική. (γ) Στο ίδιο αποτέλεσμα θα οδηγούσε και η ανάγκη αναζήτησης πόρων από οργανισμούς όπως τα Η.Ε., η UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης για τη δημιουργία και λειτουργία του πανεπιστημίου. (δ) Ακόμη κι αν το πανεπιστήμιο θα ήταν ελληνικού χαρακτήρα με γλώσσα διδασκαλίας την Ελληνική, θα συνέβαλλε στην αποκοπή των δεσμών με την Ελλάδα, αφού οι φοιτητές του δε θα μετέβαιναν εκεί για σπουδές. (ε) Σύντομα ένα πανεπιστήμιο θα αποτελούσε οικονομικό πρόβλημα που θα απομυζούσε κρατικούς πόρους, λόγω του μικρού μεγέθους της Κύπρου. Σε αυτά τα επιχειρήματα προσπαθούσε να απαντήσει ο Κ. Σπυριδάκης με το εν λόγω άρθρο του.

¹⁷⁶ *Φιλελεύθερος*, 4 Αυγούστου 1972. Στο Συνέδριο συμμετείχαν οι φοιτητικές οργανώσεις Κυπρίων σε διάφορες χώρες. Πλειοψηφούσαν οι σύνεδροι ελληνικών πανεπιστημίων. Με ειδικό ψήφισμά του, το Συνέδριο τάχθηκε υπέρ της ίδρυσης «*Ελληνικού Πανεπιστημίου εν Κύπρω, το οποίον να ευρίσκεται εις στενωτάτην σχέσιν μετά του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών... Η μη ύπαρξις Πανεπιστημίου εν Κύπρω, επιτείνει την κοινωνικήν ανισότητα ήτις μόνον εις τας υπαναπτύκτους αφρικανικάς χώρας υπάρχει, καθιστώσα την μόρφωσιν δυνατήν μόνον εις τους οικονομικώς ευπόρους και ουχί εις τους επιστημονικώς αρίστους*».

¹⁷⁷ Μετάφραση από τα Αγγλικά.

1973-74, διαπραγματεύτηκαν με την Κυπριακή Κυβέρνηση την εγκαθίδρυση στην Κύπρο τριτοβάθμιων εκπαιδευτικών προγραμμάτων για ανώτερους τεχνικούς στους αντίστοιχους τομείς ενδιαφέροντος, μέσα στο Ανώτερο Τεχνολογικό Ινστιτούτο στη Λευκωσία. Η εφαρμογή του προγράμματος αναβλήθηκε ως αποτέλεσμα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974. Την ίδια περίπου περίοδο, το Τμήμα Κοινωνικής Ανάπτυξης του ECOSOC πρότεινε στην Κυβέρνηση την εγκαθίδρυση ενός Ινστιτούτου Κοινωνικής Ανάπτυξης, ο στόχος του οποίου θα ήταν να παρέχει κατάρτιση σε ανώτερου επιπέδου προσωπικό από χώρες της Εγγύς και Μέσης Ανατολής. Αυτή η πρόταση δεν υλοποιήθηκε, κυρίως λόγω έλλειψης επαρκούς ανταπόκρισης από τις συμμετέχουσες χώρες. Το κλίμα που είχε δημιουργηθεί από όλες αυτές τις συζητήσεις, μαζί με την απουσία νομοθεσίας που να παρέχει το κανονιστικό πλαίσιο για εγκαθίδρυση θεσμών ανώτερου επιπέδου, έδωσαν ώθηση σε πρωτοβουλίες του ιδιωτικού τομέα, για την καθιέρωση προγραμμάτων επιπέδου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε συνεργασία με ξένες πανεπιστημιακές σχολές»¹⁷⁸.

Τις προσπάθειες είχαν αρχίσει το 1973 ο πρέσβης της Κύπρου στα Ηνωμένα Έθνη Ζ. Ρωσσίδης και ο μόνιμος αντιπρόσωπος της χώρας στην UNESCO πρέσβης Α. Λεβέντης. Βασικός τους στόχος ήταν να δημιουργήσουν το κατάλληλο κλίμα – τόσο στους χώρους αποστολής τους όσο και στην Κύπρο – για προώθηση της ιδέας ίδρυσης ερευνητικής και σπουδαστικής μονάδας του Πανεπιστημίου του ΟΗΕ. Οι κυπριακές αρχές δεν απέρριπταν την ιδέα, αλλά δεν έδειχναν ιδιαίτερη σπουδή για την προώθησή της, ζητώντας λεπτομέρειες και εκθέσεις εμπειρογνομόνων πριν τη διατύπωση έστω καταρχήν θέσης¹⁷⁹.

Την ίδια χρονιά, εκπρόσωποι του Υπουργείου Εξωτερικών και του Υπουργείου Παιδείας, πραγματοποίησαν κοινή σύσκεψη με στόχο την ανασκόπηση του θέματος της ίδρυσης πανεπιστημίου στην Κύπρο. Αυτή η σύσκεψη κατέληξε στα εξής συμπεράσματα: (α) Υπάρχουν εκπαιδευτικοί, πολιτιστικοί, επιστημονικοί και οικονομικοί λόγοι που ευνοούν την ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο, το οποίο είναι εφικτό και χρήσιμο να ιδρυθεί. (β) Είναι δυνατή η βοήθεια από την Ελλάδα προς την κατεύθυνση αυτή, παρόλο που η ευαίσθητη διακοινοτική πτυχή του προβλήματος δε θα πρέπει να παραγνωριστεί. (γ) Το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών θα πρέπει να ενισχυθεί και επεκταθεί, προκειμένου να παρέχει την

¹⁷⁸ Republic of Cyprus, *Confidential Report of the Interministerial Committee*, op.cit., p. 16

¹⁷⁹ Κ.Α. 124/1973/1-74 «Πανεπιστήμιον Ηνωμένων Εθνών – Υπουργείον Εξωτερικών, 28 Ιουνίου 1973 – Υπουργείον Παιδείας 3 Μαΐου 1974». Η επίσημη στάση απέναντι σε αυτές τις πρωτοβουλίες έγινε ακόμη πιο επιφυλακτική μετά το 1974, λόγω προφανώς των δύσκολων πολιτικών και οικονομικών συνθηκών. Στα μέσα του 1975, διερευνητικές βολιδοσκοπήσεις του ειδικού επί θεμάτων Πανεπιστημίων της UNESCO Μ. Balbir για το κατά πόσον η κυπριακή κυβέρνηση εξακολουθεί να ενδιαφέρεται για ίδρυση μονάδας του Πανεπιστημίου του ΟΗΕ στην Κύπρο, πήραν μια ρητά αρνητική απάντηση: «Το ημέτερον Υπουργείον [Παιδείας] δεν θεωρεί σκόπιμον επί του παρόντος την ίδρυσιν τοιαύτης μονάδος». Βλέπε Κ.Α. 124/1973/108-109 και 122-125 «Πανεπιστήμιον Ηνωμένων Εθνών – Υπουργείον Εξωτερικών, 20 Μαρτίου 1975 – Υπουργείον Παιδείας 13 Αυγούστου 1975».

απαραίτητη υποδομή για μελλοντική ακαδημαϊκή ανάπτυξη. (δ) Η πρόταση που αφορά την ίδρυση Μονάδας του Διεθνούς Πανεπιστημίου των Η.Ε. πρέπει να τύχει σοβαρής μελέτης¹⁸⁰.

Η γενικότερη αντιστροφή του κλίματος ώθησε και τον τότε υπουργό Παιδείας Α. Κούρο να πάρει θέση. Η τοποθέτησή του ήταν θετική, αλλά χρονικά άφηνε το ζήτημα σε έναν αόριστο ορίζοντα: «Είναι αναπόφευκτος η ίδρυσις πανεπιστημίου στην Κύπρον, είτε το θέλομεν είτε όχι. Το πρόβλημα είναι πόσον σύντομα ή πόσον αργά θα ιδρυθή τούτο. Εις μερικάς χώρας αι κυβερνήσεις δίδουν μεγαλυτέραν έμφασιν εις την ανωτέραν παιδείαν και μετά προχωρούν εις την κατωτέραν. Η προσέγγισις εν Κύπρω είναι διαφορετική... Έχομεν ένα πολύ περιωρισμένον προϋπολογισμόν και δεν πρέπει να λησμονώμεν ότι η ανωτέρα παιδεία είναι πολύ δαπανηρά. Αλλά νομίζω ότι η ίδρυσις πανεπιστημίου εις το μέλλον είναι κάτι αναπόφευκτον»¹⁸¹.

Η γενικότερη κατάσταση είχε κρατήσει τους **Τουρκοκύπριους** ουσιαστικά σε αναμονή. Ακόμη και μετά το διαχωρισμό του 1964, διατήρησαν τη θετική τους στάση απέναντι στο ενδεχόμενο ίδρυσης ενός διακοινοτικού πανεπιστημίου. Αλλά οι συνθήκες απομόνωσής τους λόγω της διαβίωσης σε θύλακες, δεν επέτρεπαν ιδιαίτερες πρωτοβουλίες προς αυτή την κατεύθυνση. Εξάλλου, σημαντική ήταν η διέξοδος των σπουδών στην Τουρκία¹⁸². Ήταν και γι' αυτούς μια «εθνοκεντρική» λύση – και πρακτικά η προσφορότερη¹⁸³. Η ίδια η Τουρκία άνοιξε σχεδόν διάπλατα τις πύλες των πανεπιστημίων της στους Τουρκοκύπριους, χωρίς εξετάσεις¹⁸⁴.

Σύμφωνα με τον Hasan Behcet, το 1967-68 έφτασαν να φοιτούν σε ανώτατες σχολές της Τουρκίας 981 Τουρκοκύπριοι, χωρίς να υπολογίζονται όσοι φοιτούσαν σε ανώτερες

¹⁸⁰ Republic of Cyprus, *Confidential Report of the Interministerial Committee*, op.cit., p. 17. Βλέπε επίσης ομιλία του υπουργού Παιδείας Χρυσόστομου Σοφιανού στο σεμινάριο του ΕΜΟΚ για το Πανεπιστήμιο της Κύπρου, στο Εκπαιδευτικός Μεταρρυθμιστικός Όμιλος Κύπρου, *Το Πανεπιστήμιο της Κύπρου, Δ' Εκπαιδευτικό Σεμινάριο ΠΑΚ*, Λευκωσία 1980, σ. 13.

¹⁸¹ *Φιλελεύθερος*, 1 Ιουνίου 1973. Στην ίδια συνέντευξη Τύπου, ο υπουργός προέβλεπε δραματική αύξηση, όχι μόνο των φοιτητών κατά τα επόμενα χρόνια, αλλά και όσων θα επιδίωκαν απόκτηση δεύτερου πτυχίου ή μεταπτυχιακού τίτλου.

¹⁸² Από τους 11.573 Κυπρίους που σπούδαζαν στο εξωτερικό το 1971, οι 2.180 σπούδαζαν στην Τουρκία. Πρόκειται φυσικά για Τουρκοκύπριους. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ποσοστό 25% αυτών των φοιτητών είναι γυναίκες. Αυτό αποτελεί ένδειξη της γενικότερης διαφοροποίησης των Τουρκοκυπρίων από κοινωνικές αντιλήψεις ομοεθνών τους της Τουρκίας, την ίδια εποχή, αλλά και ένδειξη της χρησιμοποίησης των σπουδών ως μέσου διαφυγής από τις συνθήκες διαβίωσης στους θύλακες.

¹⁸³ Güven Uludağ – Συνέντευξη του Τουρκοκύπριου ιστορικού στον γράφοντα, Λευκωσία 2 Ιουλίου 2011: «Οι Τουρκοκύπριοι εισάγονταν στις πανεπιστημιακές σχολές της Τουρκίας με ειδικές εξετάσεις, που δε θεωρούνταν ιδιαίτερα δύσκολες. Από δε το 1967-68 εισάγονταν χωρίς εξετάσεις σε όλες τις σχολές, δωρεάν και με πληρωμένη από το Τουρκικό κράτος τη διαμονή τους σε φοιτητικές εστίες. Εκτός αυτού, όμως, είχαν ακόμη ένα πλεονέκτημα, που καθιστούσε τις σπουδές στην Τουρκία εφικτές οικονομικά, ακόμη και για τις ασθενέστερες τάξεις: Το βιοτικό επίπεδο στην Κύπρο των δεκαετιών 1960 και 1970 ήταν αισθητά ανώτερο απ' ότι στην Τουρκία, όπου υπήρχε σπανιότητα κάποιων αγαθών. Αυτό επέτρεπε στους Τουρκοκύπριους φοιτητές να εξασφαλίζουν άνετα τα προς το ζην – χωρίς πολλές φορές βοήθεια από τις οικογένειές τους – ασκώντας 'ατομικό εμπόριο' αγαθών (κυρίως σε είδη ένδυσης, υπόδησης, μικρών ηλεκτρικών συσκευών), ή εργαζόμενοι περιστασιακά».

¹⁸⁴ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 14.

σχολές¹⁸⁵. Είχαν ληφθεί μάλιστα μέτρα για διευκόλυνση της εισαγωγής τους¹⁸⁶. Ο συνολικός αριθμός – σε ανώτερες και ανώτατες σχολές της Τουρκίας – διαμορφώθηκε σε 2.180 το 1970-71¹⁸⁷. Η πλειονότητά τους διέμενε σε 7 οικοτροφεία στην Άγκυρα, στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη¹⁸⁸. Η δε μικρή απόσταση από την Κύπρο, επέτρεπε τη σχετικά εύκολη επιστροφή τους στο νησί, όποτε αυτό χρειαζόταν¹⁸⁹. Πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι σ' αυτή τη δυνατότητα παρουσιάστηκε κάποιο πρόβλημα από τον Ιούνιο του 1965: Με απόφαση του υπουργού Εσωτερικών Πολ. Γιωρκάτζη, απαγορεύτηκε η επιστροφή στην Κύπρο Τουρκοκυπρίων φοιτητών που σπούδαζαν στην Τουρκία, με το αιτιολογικό ότι υπήρχαν πληροφορίες για στρατιωτική εκπαίδευσή τους στη χώρα σπουδών τους¹⁹⁰. Η απαγόρευση αυτή άρθηκε σταδιακά, ιδιαίτερα μετά το 1968 – αν και κάποιοι περιορισμοί διατηρήθηκαν¹⁹¹.

Προβλήματα αντιμετώπιζαν οι Τουρκοκύπριοι φοιτητές και με την «Τουρκοκυπριακή Διοίκηση». Το Μάρτιο του 1970, το «Νομοθετικό σώμα» πήρε τιμωρητικά μέτρα κατά των νέων οι οποίοι μετά το 1963-64 έφυγαν από την Κύπρο χωρίς άδεια, ή έφυγαν με άδεια για σπουδές και δεν επέστρεψαν. Το σημαντικότερο από αυτά τα μέτρα ήταν ο αποκλεισμός τους

¹⁸⁵ Behcet, H. *Kibris Turk Maarif Tarihi (1571-1968)*, Lefkosa 1969, σ. 307-308

¹⁸⁶ Όπως, για παράδειγμα, η οργάνωση φροντιστηριακών μαθημάτων για ένα οκτάμηνο το 1966 – όπου μετείχαν 136 διδάσκοντες για 200 μαθητές – και εν τέλει η κατάργηση των εξετάσεων εισαγωγής για τους Τουρκοκύπριους το 1967. Στο ίδιο, σ. 306.

¹⁸⁷ Συγκεντρώνοντας τα διαθέσιμα στοιχεία από την έκθεση του Διευθυντή του Τουρκικού Γραφείου Εκπαίδευσης για το έτος 1962 (εφημερίδα Nacak 28 Δεκεμβρίου 1962), καθώς και τα στοιχεία που προκύπτουν από το Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών του Υπουργείου Οικονομικών για το 1966-67, απόρρητο έγγραφο της Τουρκικής πρεσβείας στη Λευκωσία για το 1967-68 που δημοσιεύει ο Husnu Feridun (βλέπε Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000, σ. 615), απόρρητο έγγραφο της ΚΥΠ (Κ.Α. 159/1969/1-3 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Υπηρεσία Πληροφοριών Κύπρου – Μόρφωσις Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 13 Μαΐου 1969»), την αναφορά του Hasan Behcet για το 1969-70 και την έκθεση του Τμήματος Στατιστικής και Ερευνών για το 1970-71, προκύπτει η εξής εξέλιξη:

Τουρκοκύπριοι φοιτητές στην Τουρκία				
1961-62	1966-67	1967-68	1969-70	1970-71
684	1.427	1.380	1.500	2.180

Η κάμψη που παρατηρείται το 1967-68, πιθανό να οφείλεται στην επιβολή σκληρότερων ελέγχων εισόδου και εξόδου από την Κύπρο κατά το 1967 για κάποιους μήνες – πριν και μετά την ένοπλη σύγκρουση στην Κοφίνου (Νοέμβριος 1967). Αντίστοιχα, η μεγάλη αύξηση του 1970-71, οφείλεται στη σημαντική χαλάρωση των περιορισμών το 1968-69, αλλά και στην ανάπτυξη της τάσης οι Τουρκοκύπριοι νέοι να χρησιμοποιούν τις σπουδές και ως μέσο αποφυγής της στράτευσης.

¹⁸⁸ Κ.Α. 159/1969/5 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Υπηρεσία Πληροφοριών Κύπρου – Μόρφωσις Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 13 Μαΐου 1969»

¹⁸⁹ Güven Uludağ – Συνέντευξη του Τουρκοκύπριου ιστορικού στον γράφοντα, Λευκωσία 2 Ιουλίου 2011: «Το 1964, με την κρίση στο θύλακα Κοκκίνων στα βορειοδυτικά της Κύπρου, σε μικρό χρονικό διάστημα συγκροτήθηκε εθελοντική μονάδα 500 περίπου Τουρκοκυπρίων φοιτητών που σπούδαζαν στην Τουρκία, η οποία και αποβιβάστηκε στο θύλακα για να ενισχύσει την εκεί στρατιωτική άμυνα. Παρέμειναν στα Κόκκινα για δύο σχεδόν χρόνια».

¹⁹⁰ Χαραυγή, 1 και 26 Ιουλίου 1965, Φιλελεύθερος και Χαραυγή, 20 Ιουλίου 1965. Στην απόφαση αυτή αντέδρασε έντονα η Τουρκία και απείλησε με λήψη δραστικών μέτρων. Βλέπε *Halkin Sesi*, 12 Ιουλίου 1965.

¹⁹¹ Βλέπε το κεφάλαιο 1 «Η διαδικασία ανάπτυξης των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και η Εκπαίδευση».

από τη «Δημόσια Υπηρεσία»¹⁹². Σύντομα αποκαλύφθηκε ότι η αντιπαράθεση μεταξύ των Τουρκοκυπριακών Φοιτητικών Ενώσεων Κωνσταντινούπολης και Άγκυρας με την «Τουρκοκυπριακή Διοίκηση» ήταν γενικότερη, με έντονα πολιτικό χαρακτήρα¹⁹³. Για την έντονη πολιτική δραστηριοποίηση των Τουρκοκυπρίων φοιτητών, είχαν εκφράσει ανησυχία από το 1968 οι αρχές της Τουρκίας, έγιναν δε σκέψεις για τη δημιουργία ενός ιδιαίτερου συστήματος ελέγχου τους¹⁹⁴. Στις αρχές του 1971, ο Ραούφ Ντενκτάς αντιμετώπιζε την ανοιχτή κριτική και την οργανωμένη αντίδρασή τους σε δημόσιες εμφανίσεις και ομιλίες του¹⁹⁵. Για την πολιτική τους δράση, πολλοί φοιτητές συλλαμβάνονταν από την «Αστυνομία» της «Τουρκοκυπριακής Διοίκησης»¹⁹⁶.

Η καχυποψία της Ελληνοκυπριακής πλευράς απέναντι στους Τουρκοκύπριους παρέμεινε ενεργή μέχρι το 1974. Όταν το 1973 η Τουρκοκύπρια Dr. Servet Sami ίδρυσε ιδιωτικό Πανεπιστήμιο στην περιοχή της τουρκοκυπριακής συνοικίας της Λευκωσίας και ζήτησε χρηματοδότηση από το Συμβούλιο της Ευρώπης και την UNESCO¹⁹⁷, το μόνο που πέτυχε ήταν να κινητοποιήσει το μηχανισμό της Κυπριακής Δημοκρατίας για να αποτραπεί κάτι τέτοιο. Ανατροφοδοτήθηκε έτσι η κυρίαρχη τάση ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους, να βλέπουν το ζήτημα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης σχεδόν αποκλειστικά με όρους εθνοκοινοτικής πολιτικής¹⁹⁸. Το πανεπιστήμιο της Dr. S. Sami δε λειτούργησε ποτέ¹⁹⁹.

Το πραξικόπημα και η τουρκική εισβολή του 1974, διέκοψαν προσωρινά την όλη συζήτηση για ίδρυση πανεπιστημίου στην Κύπρο. Σχετικά νωρίς, το θέμα επανήλθε με πρωτοβουλία του ίδιου του Προέδρου Μακαρίου. Τα πρώτα χρόνια μετά το 1974 καταβαλλόταν μεγάλη προσπάθεια αναδιάρθρωσης των δομών του κράτους. Παράλληλα, η

¹⁹² Φιλελεύθερος, 27 Μαρτίου 1970

¹⁹³ Ανακοίνωση της Τουρκοκυπριακής Φοιτητικής Ένωσης Κωνσταντινούπολης χαρακτήριζε τον Ντενκτάς ως ένα από τους βασικότερους υπεύθυνους για το μίσος μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων νέων. Συμπλήρωνε ότι στην ηγεσία των δύο Κοινοτήτων δεν υπάρχουν άνθρωποι που να αγωνίζονται για το καλό του λαού τους, αλλά εργάζονται μόνο για τα συμφέροντα άλλων. Η *Halkin Sesi* (εφημερίδα που εξέφραζε τις θέσεις του Τ/Κ ηγέτη Φ. Κιουτσούκ) κατηγορήσε τη Φοιτητική Ένωση ότι χρηματίζεται από τους Ε/Κ (Φιλελεύθερος, 1 Απριλίου 1970). Λίγες μέρες αργότερα, έγινε γνωστό ότι με ενέργειες του Ντενκτάς διακόπηκε από την τουρκική κυβέρνηση η υποτροφία του Προέδρου της Τουρκοκυπριακής Φοιτητικής Ένωσης Άγκυρας, λόγω φυλλαδίων που κυκλοφόρησε η οργάνωση, στα οποία επικρινόταν ο Ντενκτάς. Ο τουρκικός Τύπος έκανε λόγο για διακοπή υποτροφιών άλλων 8 Τουρκοκυπρίων φοιτητών. Η *Halkin Sesi* τους χαρακτήρισε μαοϊκούς και τις ενέργειές τους «προδοτικές για τον τουρκοκυπριακό αγώνα» (Φιλελεύθερος, 10 Απριλίου 1970). Σε κοινή συνέντευξη Τύπου στις 23 Ιουνίου 1970, οι Ενώσεις Τουρκοκυπρίων Φοιτητών στην Άγκυρα, Κωνσταντινούπολη και Εσκή Σεχίρ κατηγορήσαν για αντιδημοκρατικότητα την «Τουρκοκυπριακή Διοίκηση» και υποστήριξαν ότι ετοιμάζεται αντιλαϊκή λύση στο Κυπριακό (Φιλελεύθερος, 25 Ιουνίου 1970).

¹⁹⁴ Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000, σ. 615

¹⁹⁵ Φιλελεύθερος, 6 Φεβρουαρίου και 14 Απριλίου 1971

¹⁹⁶ Φιλελεύθερος, 7 Φεβρουαρίου 1971

¹⁹⁷ Κ.Α. 159/1969/50-56 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Dr. Servet Sami to Dr. Osorio Tafall UN's Representative in Cyprus – 8th February 1973»

¹⁹⁸ Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, op. cit., p. 122

¹⁹⁹ Συνέντευξη Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar στον γράφοντα, Παράρτημα, ερώτηση 11.

ανάγκη ανανέωσης της διεθνούς του υπόστασης ήταν επιτακτική. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, επανατοποθετήθηκαν ψηλά στις προτεραιότητες θέματα που, εκ πρώτης όψεως, δεν ήταν άμεσα αναγκαία στις συνθήκες οικονομικής στενότητας που υπήρχαν. Ένα απ' αυτά ήταν και το θέμα της ίδρυσης πανεπιστημίου. Σε ομιλία του στη Συνδιάσκεψη της ΟΕΛΜΕΚ στις 29 Απριλίου 1976, ο Μακάριος ανέφερε ότι η Κυβέρνηση εξετάζει σοβαρά το θέμα της ίδρυσης ενός πανεπιστημίου, το οποίο να είναι ανοιχτό στον υπόλοιπο Ελληνισμό, αλλά και στις γειτονικές χώρες. Αμέσως μετά, με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου διορίστηκε Διϋπουργική Επιτροπή Μελέτης Ιδρύσεως Πανεπιστημίου (ΔΕΜΙΠ). Η επιτροπή εργάστηκε για τέσσερις περίπου μήνες και ετοίμασε απόρρητη έκθεση, την οποία ανέλαβε να επεξεργαστεί το Υπουργείο Παιδείας. Τον Απρίλιο του 1977, ο υπουργός Παιδείας κατέθεσε στο Υπουργικό Συμβούλιο εμπιστευτική έκθεση εκ μέρους της ΔΕΜΙΠ (ημερομηνίας «Δεκέμβριος 1976»), με πρόταση να ληφθεί πολιτική απόφαση για την ίδρυση Κυπριακού Πανεπιστημίου²⁰⁰. Μεσολάβησε ο θάνατος του Μακαρίου και η απόφαση λήφθηκε τελικά στη συνεδρία της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1978²⁰¹. Από την πλευρά της, η Βουλή των Αντιπροσώπων διεξήγε εκτενή συζήτηση του θέματος στα τέλη του 1980 και ενέκρινε ομόφωνα ψήφισμα τον Ιανουάριο του 1981. Με αυτό καλούσε την κυβέρνηση να προχωρήσει χωρίς καθυστέρηση στην υλοποίηση της εξαγγελίας. Την ίδια χρονιά, εμφανίστηκε μια ισχυρή ομάδα πίεσης, το σωματείο με την επωνυμία «Φίλοι του Πανεπιστημίου». Μαζί με άλλες (Τύπος, Ομοσπονδίες Γονέων, κόμματα και οργανώσεις) έδωσαν νέα ώθηση στο θέμα.

Οι αλληπάλληλες πληροφορίες ότι η Τουρκοκυπριακή ηγεσία έβλεπε θετικά την ίδρυση ενός διακοινοτικού πανεπιστημίου, το διεθνές ενδιαφέρον γύρω από το θέμα και δύο νέες εκθέσεις της ΔΕΜΙΠ το 1981 και 1982, συνέβαλαν στην περαιτέρω αναθέρμανση των

²⁰⁰ Sophianos, Ch. *Basic issues of Educational Policy*, Nicosia [1978], p. 37-38

²⁰¹ Εκπαιδευτικός Μεταρρυθμιστικός Όμιλος Κύπρου, *Το Πανεπιστήμιο της Κύπρου*, Δ' Εκπαιδευτικό Σεμινάριο ΠΑΚ, Λευκωσία 1980, σ. 14. Ο Χρυσόστομος Σοφιανός αναφέρεται σε μια έκθεση (η οποία ετοιμάστηκε εντός δέκα μηνών), ενώ στην πραγματικότητα – όπως προκύπτει από το αρχείο Τάκη Χατζηδημητρίου – πρόκειται για δύο εκθέσεις: Η πρώτη (απόρρητη) της ΔΕΜΙΠ, κυκλοφόρησε αρχικά μόνο ανάμεσα στα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, ενώ η δεύτερη (εμπιστευτική) ετοιμάστηκε αμέσως μετά από υψηλόβαθμα στελέχη του Υπουργείου Παιδείας, υπόψη των οποίων τέθηκαν στοιχεία από την απόρρητη έκθεση της ΔΕΜΙΠ. Αξιοσημείωτο, μεταξύ άλλων, από την πρώτη και απόρρητη έκθεση της ΔΕΜΙΠ, είναι και το σημείο (β) της παραγράφου 4.5.1: «Εναντι της ισχυράς πολιτικής θέσεως ότι 'το Κυπριακόν είναι θέμα διαφυλάξεως της κυριαρχίας ενός ανεξαρτήτου κράτους', προβάλλεται η επίσης ισχυρά πολιτική θέσις ότι 'το Κυπριακόν είναι ελληνοτουρκική διαφορά'... Θα ήτο μέγα σφάλμα να υποτιμάται η ισχύς της θέσεως ταύτης η οποία ήδη υιοθετείται, δι' ίδια ίσως συμφέροντα, υπό πολλών χωρών. Η εξουδετέρωσις μερικών και η απάμβλυνσις άλλων εκ των στοιχείων επί των οποίων εδράζεται είναι έργον πολύπλοκον το οποίον εις τινα βαθμόν αφορά εις την ευαίσθητον περιοχόν της εθνικής συνειδήσεως και παραδόσεως, θα είναι δε οπωσδήποτε μονομερές υπό την έννοιαν ότι η τουρκική πλευρά ουδόλως θα συνεργασθή, κινούμενη ήδη σαφώς προς την αντίθετον κατεύθυνσιν. Θα ήτο όμως αντίφασις αλλά και ουσιαστική αντινομία, εάν, έχοντες ως άξονα της εξωτερικής πολιτικής μας και του αγώνος μας την υπερεθνικήν θέσιν του ανεξαρτήτου πολυεθνικού κράτους, προβαίνομεν εις την ίδρυσιν Πανεπιστημίου με χαρακτήρα αμιγώς και εντόνως εθνικιστικόν. Εξ ίσου ανεδαφική εξ άλλου και επικίνδυνος θα ήτο και η απόφασις να αποξενώσωμεν το Πανεπιστήμιον από κάθε στοιχείον της εθνικής ταυτότητος του λαού, εν τη αγωνιώδει προσπάθειά να πείσωμεν το ταχύτερον ότι ο εθνικισμός εξέλιπεν». [Αρχείο Τάκη Χατζηδημητρίου]. Τα διλήμματα σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο που καθόριζαν εξ αρχής τις συζητήσεις, θα συνεχίσουν να τις καθορίζουν – με ελαφρές διαφοροποιήσεις – για αρκετά χρόνια και μετά το 1974.

συζητήσεων. Στο επίκεντρο της επιχειρηματολογίας όσων έβλεπαν με επιφυλάξεις την ίδρυση ενός πανεπιστημίου, ήταν το θέμα της γλώσσας διδασκαλίας. Θεωρούσαν ως πιθανότερο αυτή να είναι η Αγγλική, πράγμα το οποίο εκλάμβαναν ως πλήγμα στον αγώνα διατήρησης της εθνικής ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων.

Οι συζητήσεις παρέμειναν άγονες, μέχρι την ανάληψη της Προεδρίας του κράτους από τον Γεώργιο Βασιλείου το Φεβρουάριο του 1988. Το Μάιο το Υπουργικό Συμβούλιο διόρισε Προπαρασκευαστική Επιτροπή, η οποία και υπέβαλε έκθεση το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Στη βάση των εισηγήσεων της έκθεσης ετοιμάστηκε νομοσχέδιο, που έγινε νόμος τον Ιούλιο του 1989²⁰². Τον επόμενο μήνα το Υπουργικό Συμβούλιο διόρισε την Προσωρινή Διοικούσα Επιτροπή και Προσωρινή Γραμματεία του Πανεπιστημίου. Η ΠΔΕ μετέφερε τις αρμοδιότητες της στη Σύγκλητο του Πανεπιστημίου το 1995, ενώ αυτό είχε αρχίσει τη λειτουργία του από το Σεπτέμβριο του 1992²⁰³. Ακόμη και η επίσημη πανηγυρική τελετή των εγκαινίων τον Οκτώβριο του 1992, έγινε αντικείμενο εκτενών συζητήσεων, σε συνάρτηση με το χαρακτήρα του Πανεπιστημίου (ελληνοκεντρικός ή κυπροκεντρικός). Όμως, από τη στιγμή που κορυφαίο σύμβολο της αντιπαράθεσης ήταν η γλώσσα ή γλώσσες διδασκαλίας, οι συζητήσεις υποχώρησαν αισθητά, εφόσον ο νόμος όριζε ως τέτοια την Ελληνική (και την Τουρκική για τους Τουρκοκύπριους, αν επιδεικνυόταν ενδιαφέρον).

Η αργοπορημένη ίδρυση και λειτουργία του Πανεπιστημίου Κύπρου, είχε ως αποτέλεσμα η κοινωνία να στερηθεί την ευεργετική επίδραση της παρουσίας του, μέχρι τη δεκαετία του 1990. Η σημαντικότερη απώλεια δεν ήταν ο περιορισμός των δυνατοτήτων πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Ούτε και η ατροφική ανάπτυξη ερευνητικής κουλτούρας – η οποία εν μέρει αναπληρωνόταν από άλλους φορείς. Η μεγαλύτερη απώλεια ήταν ότι η κοινωνία στερήθηκε τη βασική λειτουργία του, «που είναι ο 'διαφωτισμός' του ανθρώπου, η μετάδοση της πλήρους κουλτούρας των καιρών, η αποκάλυψη με σαφήνεια και ακρίβεια του γιγαντιαίου σημερινού κόσμου, στον οποίο πρέπει να προσαρμόσει τη ζωή του ώστε να την καταστήσει αυθεντική»²⁰⁴.

V. Συμπεράσματα

Οι συζητήσεις στην Κύπρο για ίδρυση πανεπιστημίου δεν ευοδώθηκαν κατά την

²⁰² Ο Περί Πανεπιστημίου Κύπρου Νόμος 144/1989.

²⁰³ Βάκης, Ν. «Η κυοφορία και η γέννηση του Πανεπιστημίου Κύπρου», στο Περικλέους, Χρ. [Επιμ.] *Κυπριακή Δημοκρατία – 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, σ. 697-715

²⁰⁴ Ortega y Gasset, J. *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, Επιστημονική επιμέλεια – Εισαγωγή Π.Γ. Κιμουρτζής, μτφρ. Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 94

περίοδο 1959-1974, κυρίως επειδή το όλο θέμα είχε προκαταβολικά τεθεί την περίοδο που προηγήθηκε (Βρετανική διοίκηση) σε βάση αμιγώς πολιτική, στον άξονα της διατήρησης της εθνικής ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων και της επαφής τους με την Ελλάδα. Οι προτάσεις που υποβλήθηκαν κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας, αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία από σημαντική μερίδα ελληνοκυπρίων διαμορφωτών πολιτικής. Τις θεώρησαν ως μια νέα φάση της «προσπάθειας αφελληνισμού», ότι δηλαδή επιδίωκαν την εμπέδωση της ανεξαρτησιακής πολιτικής και την εγκατάλειψη της προοπτικής για ένωση με την Ελλάδα. Από την άλλη, η θετική στάση των Τουρκοκυπρίων δεν ήταν ικανή να διαδραματίσει κανένα ουσιαστικό ρόλο. Την περιόριζε η μειονεκτική θέση της Κοινότητας, αλλά και η πολιτική διάσταση που είχε η τοποθέτηση της ηγεσίας τους, η οποία υποκινούνταν από την επιλογή να ενισχύει τους ανεξαρτησιακούς θεσμούς ως αντίβαρο στην ελληνική επιρροή.

Και για τις δυο Κοινότητες, σημαντικό ρόλο στην αναστολή της όποιας σοβαρής συζήτησης του θέματος διαδραμάτισαν τα πολιτικά γεγονότα και οι συγκρούσεις της περιόδου. Παράλληλα, απουσίαζε το ισχυρό κίνητρο και οι πολιτικοί-κοινωνικοί φορείς που θα προωθούσαν την ίδρυση πανεπιστημίου. Στην επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε, παρεισέφρησε και το οικονομικό κόστος ή όφελος· αλλά μόνο ως επιπρόσθετο και όχι ως κεντρικό επιχείρημα της μιας ή της άλλης άποψης.

Στο να διατηρηθεί η όλη συζήτηση σε αυτά τα επίπεδα, ρόλο διαδραμάτισε και το γεγονός ότι οι έξωθεν προτάσεις ή παροτρύνσεις – επί Βρετανικής διοίκησης, αλλά και κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας – είχαν και αυτές σταθερά πολιτικό υπόβαθρο: Χρησιμοποιούσαν το ενδεχόμενο ίδρυσης ενός πανεπιστημίου ως μέσο άμβλυνσης εθνικιστικών τάσεων, ως θεσμό συνενωτικό των δυο Κοινοτήτων, ή ως πολιτιστικό εφαλτήριο αυτών των χωρών προς την περιοχή της Εγγύς Ανατολής.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, δεν είναι παράδοξο ότι η όλη συζήτηση δεν ευδοκίμησε, ότι διατήρησε καθαρά θεωρητικό περιεχόμενο και ότι δεν περιέλαβε έστω περιθωριακά επιστημολογικά στοιχεία: Σε κανένα στάδιο της συζήτησης δεν έγινε ουσιαστική χρήση του παραδείγματος ή των συγκεκριμένων εμπειριών άλλων χωρών. Ακόμη και οι πιθανές διαδικασίες, όταν περιγράφονταν, είχαν καθαρά θεωρητικό ή εμπειρικό χαρακτήρα – πολλές φορές ανεδαφικό. Η γενικότερη εκπαιδευτική φιλοσοφία της εποχής στην Κύπρο, εν μέρει αποξενωμένη από μεταπολεμικές θεωρίες που αφορούσαν την Εκπαίδευση – όπως η θεωρία του «ανθρώπινου κεφαλαίου» – κυριάρχησε και στο θέμα του πανεπιστημίου. Πρότασε και σε αυτό το ζήτημα την αρχή ότι, κάθε εκπαιδευτικός θεσμός, είναι κατεξοχήν πεδίο άσκησης πολιτικής, αιχμή μιας στόχευσης πολιτικής – «εθνικής» ή άλλης – με τη στενή έννοια του όρου.

Γενικά συμπεράσματα

Τα εκπαιδευτικά συστήματα των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων, κατά την πρώτη περίοδο της Ανεξαρτησίας συνέχισαν, σε γενικές γραμμές, να κινούνται στις ίδιες σιδηροτροχιές πάνω στις οποίες κινούνταν και κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. Η διαμόρφωσή τους ήταν σε μεγάλο βαθμό το αποτέλεσμα της πορείας των αντίστοιχων εθνικιστικών κινήματων, των πολιτικών εξελίξεων και της κυρίαρχης αντίληψης και στις δύο Κοινότητες για το ρόλο της Εκπαίδευσης, ως κατεξοχήν μέσου επίτευξης εθνικοπολιτικών στόχων.

1. Το ελληνοκυπριακό εθνικιστικό κίνημα ήταν απότοκο του Διαφωτισμού και είχε ως πρωταγωνιστή την Εκκλησία. Το Τουρκοκυπριακό εμφανίστηκε αργοπορημένα και καθοδηγήθηκε από τον Κεμαλισμό.

Τα δυο εθνικιστικά κινήματα στην Κύπρο εμφανίστηκαν με σημαντική χρονική διαφορά. Το ελληνοκυπριακό, ως απότοκο του ύστερου Ελληνικού Διαφωτισμού και του Αλυτρωτισμού, έκανε αισθητή την παρουσία του από τα μέσα του

19^{ου} αιώνα, αλλά εξελίχθηκε σε κεντρική ιδεολογία κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Κυριότερος φορέας του ήταν η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου και ο κύκλος των μελών της ανώτερης τάξης και της διανόησης που κινούνταν γύρω απ' αυτή. Ο εθνικισμός και η Εκπαίδευση υπήρξαν τα βασικά πεδία συνέχισης του παραδοσιακού κυρίαρχου ρόλου της Εκκλησίας, κατά την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης και κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας. Το τουρκοκυπριακό εθνικιστικό κίνημα εμφανίστηκε μετά την ίδρυση του Τουρκικού Κράτους. Έγινε κεντρική ιδεολογία της Κοινότητας κατά τις δεκαετίες 1940 και 1950, ως απάντηση στην κορύφωση της δράσης των Ελληνοκυπρίων για επίτευξη της Ένωσης. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του διαδραμάτισε μια νεότερη γενιά Τουρκοκυπρίων κεμαλιστών, οι οποίοι ανελίχθηκαν μέσα από το οικονομικό και διοικητικό σύστημα της αποικιοκρατούμενης Κύπρου, κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες της περιόδου της Βρετανικής διοίκησης.

1.2 Παρά τη χρονική τους διαφορά, τα δύο κινήματα επιστράτευσαν την Εκπαίδευση κατά παρόμοιο τρόπο. Στις παραμονές της Ανεξαρτησίας, η σύνδεση εθνικισμού και Εκπαίδευσης εντάθηκε. Οι πολιτικές εξελίξεις της περιόδου 1959-74 επιδρούσαν άμεσα στην Εκπαιδευτική Πολιτική.

Σε όλες τις φάσεις ανάπτυξης των δυο κινήματων, η Εκπαίδευση αποτέλεσε σημαντικό χώρο εκδήλωσής τους και κεντρικό πεδίο των διεργασιών εξέλιξής τους. Τόσο οι διοικητικοί θεσμοί της κάθε Κοινότητας με τους προσανατολισμούς τους και τον έλεγχο πάνω στην

Εκπαίδευση, όσο και η ταύτιση των δυο χωριστών Εκπαιδευτικών Συστημάτων με εκείνα των

δύο «μητέρων πατρίδων», μετέτρεψαν την Εκπαίδευση από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης σε αιχμή του δόρατος για την επικράτηση του εθνικισμού στην κάθε Κοινότητα. Η πρόταξη της εθνικής ατζέντας ήταν πρόδηλη στο επίσημο και παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα. Ο χώρος των εκπαιδευτικών - κυρίως της Μέσης - ήταν πλήρως ευθυγραμμισμένος με την εθνική ατζέντα, γι' αυτό και μηχανισμοί και δίκτυα που την υπηρετούσαν διείσδυαν ανεμπόδιστα στις σχολικές μονάδες. Η πολιτική αυτή συνεχίστηκε και επιτάθηκε κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας και στα Δημοτικά σχολεία. Το αποτέλεσμα ήταν η διασάλευση της ίδιας της λειτουργίας των σχολείων, Δημοτικών και Γυμνασίων-Λυκείων. Η αναστάτωση κορυφώθηκε την τριετία 1964-67 και στις δύο Κοινότητες, ενώ τα ελληνοκυπριακά σχολεία την περίοδο 1971-74, μετατράπηκαν επιπλέον και σε πεδία σύγκρουσης μεταξύ διαφορετικών μορφών του εθνικισμού. Οι διαμορφωτές της Εκπαιδευτικής Πολιτικής (οι ηγεσίες των δύο Κοινοτικών Συνελεύσεων και των δύο Γραφείων Παιδείας), συνέβαλαν τα μέγιστα κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, στην οικοδόμηση του εθνοκεντρικού ιδεολογικού πλαισίου. Εκτός των άλλων, αυτό επιτεύχθηκε και μέσα από την οικοδόμηση της εικόνας του παρελθόντος, κατά τρόπο που να εξυπηρετεί αυτό το πλαίσιο και την κυρίαρχη εθνική αφήγηση. Παράλληλα, η κυριαρχία του εθνικού προτάγματος εμπόδισε και τις δύο Κοινότητες να απορροφήσουν ομαλά τις διεθνείς τάσεις και προβληματισμούς γύρω από την Εκπαίδευση και τους στέρησε τη δυνατότητα να προετοιμαστούν για τους κραδασμούς/προοπτικές της μετα-νεωτερικής συνθήκης.

1.3 Την περίοδο 1959-74 εμφανίστηκαν και στις δύο Κοινότητες νέα ρεύματα εθνικισμού, που απομακρύνονταν από τις «μητέρες πατρίδες», αλλά δεν πέτυχαν την ουσιαστική διαφοροποίηση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Κατά την περίοδο 1959-1974, δίπλα στα κυρίαρχα εθνικιστικά ρεύματα, εμφανίστηκαν τάσεις λιγότερο ταυτισμένες με τη λογική της προσήλωσης στη «μητέρα πατρίδα». Προέκριναν την προσήλωση στην εθνική Κοινότητα αντί στο συνολικό έθνος.

Αυτό και πάλιν επηρέασε άμεσα τις συζητήσεις και τις πολιτικές στην Εκπαίδευση, ιδιαίτερα στην Ελληνοκυπριακή Κοινότητα. Όμως, πέρα από τις συζητήσεις, τις δημόσιες αντιπαραθέσεις και εντάσεις, το Αναλυτικό Πρόγραμμα και το Παράλληλο Α.Π. παρέμειναν μέχρι το τέλος της περιόδου ένα ισχυρό προπύργιο των παραδοσιακών εθνικιστικών κινημάτων.

2. Το Σύνταγμα (1960) ανέθετε στις δύο Κοινοτικές Συνελεύσεις την Εκπαίδευση και παγίωνε τον πλήρη διαχωρισμό της.

Το ιδιόμορφο Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας δεν ανέθετε τη διαχείριση της Εκπαίδευσης σε μια πολιτειακή αρχή, αλλά σε δύο

Κοινοτικούς θεσμούς, χωρίς κανένα σημείο επαφής. Οι δύο Κοινοτικές Συνελεύσεις (ΕΚΣΚ και ΤΚΣΚ), λειτουργούσαν ως παράλληλοι κρατικοί μηχανισμοί, με νομοθετικές και εκτελεστικές

αρμοδιότητες. Αναπόφευκτα, αυτό δημιουργούσε συνθήκες τριβών και επικαλύψεων με τις εξουσίες του κράτους. Οι δυσλειτουργίες επιτείνονταν από την απουσία βάθους εξουσίας και οικονομικής αυτονομίας των Κοινοτικών Συνελεύσεων.

2.1 Τα δύο εκπαιδευτικά συστήματα είχαν έντονα συγκεντρωτικό χαρακτήρα. Η δομή του Τουρκοκυπριακού αποδείχτηκε πιο λειτουργική.

Τόσο το Ελληνοκυπριακό, όσο και το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, ήταν εξ αρχής συγκεντρωτικά. Η παράδοση που κληρονομήθηκε από την περίοδο της βρετανικής

διοίκησης, το σύστημα των Κοινοτικών Συνελεύσεων, καθώς και η κυριαρχούσα αντίληψη ότι η Εκπαίδευση είναι πρωτίστως εθνική και μόνο δευτερευόντως κοινωνική και οικονομική αξία, κατέστησαν αδιαμφισβήτητο τον προσανατολισμό στην οικοδόμηση συγκεντρωτικών Εκπαιδευτικών Συστημάτων. Το δομικό μοντέλο που εφάρμοσε το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, ανταποκρινόταν καλύτερα στις ανάγκες ενός συγκεντρωτικού συστήματος. Το αποτέλεσμα ήταν να αντιμετωπίζει λιγότερα λειτουργικά προβλήματα απ' ότι το Ελληνοκυπριακό, στο οποίο οι δομές οργάνωσης της ΕΚΣΚ/ΓΕΠ αρχικά και του Υπουργείου Παιδείας στη συνέχεια, ευνοούσαν τη διαμερισματοποίηση και δυσκόλευαν τον κεντρικό έλεγχο.

2.2 Οι διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963-64 αποτέλεσαν σημείο καμπής για τα δύο συστήματα.

Οι διακοινοτικές συγκρούσεις του 1963-64 είχαν σημαντικές συνέπειες στη λειτουργία των δύο συστημάτων. Ο διαχωρισμός ώθησε σε σοβαρές

αλλαγές στη δομή, με την κατάργηση της ΕΚΣΚ και τη δημιουργία του Υπουργείου Παιδείας για την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση. Στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση, το ρήγμα στο συντονισμό λόγω του εγκλεισμού σε θύλακες, υποχρέωσε σε αναθεώρηση των προτεραιοτήτων, στη χρήση μέτρων εκτάκτου ανάγκης και σε άμβλυνση του συγκεντρωτισμού.

2.3 Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, τα δύο συστήματα παρουσίαζαν βελτιωμένους δείκτες ομοιογένειας, διάκρισης φύλου, διαρροής κλπ., σε σχέση με εκείνα των «μητέρων πατρίδων».

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, είχαν αρχίσει να παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στις κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους της Εκπαίδευσης. Αυτές γονιμοποιήθηκαν κυρίως κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας. Σταδιακά, μέχρι το

τέλος της υπό εξέταση περιόδου, θα παρατηρηθεί σοβαρή διαφοροποίηση στους ποιοτικούς και ποσοτικούς δείκτες, ως αποτέλεσμα της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης – ιδιαίτερα της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας. Αυτό θα δημιουργήσει και στα δύο Εκπαιδευτικά Συστήματα τέτοιες συνθήκες, προϋποθέσεις και ανάγκες, που θα ενδυναμώνουν τις τυπικές και άτυπες αποκλίσεις από τα Εκπαιδευτικά Συστήματα των «μητέρων πατρίδων» χωρίς

όμως το κοινό πλαίσιο-κέλυφος να διαρραγεί. Σημαντικές επιμέρους αποκλίσεις επήλθαν μεταξύ Ελληνοκυπριακού και Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Αφορούσαν δείκτες όπως τα ποσοστά σχολικής διαρροής, η ομοιογένεια του συστήματος και η διάκριση φύλου. Συνδέονταν άμεσα με τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη που σημειώθηκε στην Κύπρο, ιδιαίτερα από τα μέσα-τέλη της δεκαετίας του 1960. Οι αποκλίσεις όμως αυτές, ακόμη και όταν αντανακλούσαν μια θετικά διαφοροποιημένη κατάσταση στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, δε διέφευγαν από τις νόρμες κοινωνικών διαφορών, ανισοτήτων μορφωτικού κεφαλαίου και οικονομικής τάξης, καθώς και από γενικότερες τάσεις που παρατηρούνταν διεθνώς στην Εκπαίδευση αυτή την περίοδο. Στο Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, σημειώθηκαν επίσης διαφοροποιήσεις, συναρτημένες με την ισχυρή παρουσία του κεμαλισμού στην Κοινότητα και τα αισθήματα ανταγωνισμού προς τους Ελληνοκύπριους. Αυτές τοποθέτησαν την Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση σε καλύτερη μοίρα από εκείνη της Τουρκίας, τουλάχιστον σε δείκτες όπως η σχολική αποχή και διαρροή ή η διάκριση φύλου.

2.4 Η οργανωτική δύναμη και επιρροή των εκπαιδευτικών ισχυροποιήθηκε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Σημαντικές πολιτικές πρωτοβουλίες και συνδικαλιστικές κατακτήσεις.

Η ενδυνάμωση της επιρροής των εκπαιδευτικών προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960, θα οδηγήσει και στις δύο Κοινότητες σε σημαντικές κατακτήσεις των οργανώσεών τους προς όφελος των μελών τους.

Προσωπικότητες του εκπαιδευτικού κόσμου, καθώς και οι εκπαιδευτικές οργανώσεις ως συγκροτημένες οντότητες, διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου, και στις δύο Κοινότητες: τόσο στο εσωτερικό των Κοινοτήτων, όσο και στις σχέσεις με τις «μητέρες πατρίδες». Για την Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση, το Κυπριακό και η επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα το 1967, ήταν καταλυτικοί παράγοντες. Για την Τουρκοκυπριακή, ο εγκλεισμός σε θύλακες και η διαδικασία χειραφέτησης από τον αυταρχισμό της πολιτικής ηγεσίας της Κοινότητας και από τον ασφυκτικό εναγκαλισμό της Άγκυρας, υπήρξαν οι ιδιαίτεροι παράγοντες που σημάδεψαν τις επιλογές της περιόδου, μέχρι το 1974.

3. Οι δύο βασικοί διαμορφωτές της Εκπαίδευσης, Κ. Σπυριδάκης και Φρ. Πετρίδης, έγιναν αντιμαχόμενοι πόλοι συγκεντρωτικής και αποκεντρωτικής πολιτικής.

Στο επίπεδο των διαμορφωτών της Ελληνοκυπριακής Εκπαιδευτικής Πολιτικής, παρά τη γενική συμφωνία θέσεων στις βασικές κατευθύνσεις, υπήρχαν παράγοντες που συνέβαλαν στο να αναδυθούν σημαντικές επιμέρους διαφορές. Οι πολιτικές εξελίξεις, οι διακοινοτικές συγκρούσεις και οι διαφωνίες μεταξύ Αθηνών και Λευκωσίας, δημιουργούσαν εντάσεις συνειδήσεων. Η διάσταση ανάμεσα στις λογικές αφενός της ανάπτυξης του νεοσύστατου κράτους και αφετέρου της προσήλωσης στο «εθνικό κέντρο» και στο στόχο της Ένωσης, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο «σχολών»: Η μια με ηγετική φυσιογνωμία τον Δρα Κ.

Σπυριδάκι και η άλλη τον Φρ. Πετρίδη. Γύρω από τον καθένα περιστράφηκαν όχι μόνο στελέχη της Εκπαίδευσης, αλλά και άλλα πολιτικά πρόσωπα και διαμορφωτές της κοινής γνώμης. Μια σημαντική πτυχή της διαφωνίας αφορούσε το δίπολο «συγκεντρωτικό ή αποκεντρωτικό Εκπαιδευτικό Σύστημα» και τη διαφορετική φιλοσοφία τους επ' αυτού. Οι αντιπαραθέσεις απέκτησαν σε κάποιες περιπτώσεις εκτενή δημοσιότητα, αλλά και έντονα προσωπικό χαρακτήρα. Φορτίζονταν σταθερά από παραμέτρους που λειτουργούσαν άδηλα, αλλά ήταν πρόδηλες (βαθμός προσήλωσης στην Ένωση, Μεταρρύθμιση/Αντιμεταρρύθμιση, βαθμός προσωπικής επιβολής κλπ.). Οι διαμορφωτές περιέπιπταν συχνά σε αντιφάσεις, ή υιοθετούσαν επιμέρους πολιτικές που δε συναρμόζονταν με τη γενικότερη φιλοσοφία τους ή άλλες επιμέρους επιλογές τους.

3.1 Παρά το κύρος των διαμορφωτών, στις παραμονές του 1974 η κοινωνική ακτινοβολία της Εκπαίδευσης υποχώρησε αισθητά.

Στους δύο βασικούς διαμορφωτές της Εκπαίδευσης αυτής της περιόδου και στο μεγάλο κοινωνικό εκτόπισμά τους, οφείλεται σε κάποιο βαθμό η διατήρηση του εκπαιδευτικού αγαθού στο επίκεντρο των αξιών της ελληνοκυπριακής κοινωνίας κατά τη δεκαετία του 1960. Όμως, οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, καθώς και οι εξελίξεις στο εθνικό ζήτημα και στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, υπέταξαν τις επιλογές στην Εκπαίδευση. Έτσι, από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι και το 1974, η αίσθηση της αυθυπαρξίας της Εκπαίδευσης και της αυτονομίας της ως αξία, υποχώρησαν καθοριστικά.

4. Οι εκπαιδευτικές σχέσεις Ελλάδας - Κύπρου, παρά τη φαινομενική σταθερότητα, παρουσίαζαν διακυμάνσεις. Την περίοδο 1959-63 κυριάρχησε ο ενθουσιασμός της «ελληνοποίησης» της Κύπρου.

Η παρουσία της Ελλάδας στα εκπαιδευτικά πράγματα της Κύπρου παρέμεινε έντονη κατά την περίοδο 1959-74. Την περίοδο της δικτατορίας, η παρουσία αυτή πήρε χαρακτήρα δεσποτικό και αυταρχικό. Οι δεσμοί στην Εκπαίδευση υπάκουαν άμεσα στο ευρύτερο περίγραμμα των δεσμών των δύο χωρών, όπως αυτοί διαμορφώνονταν ανάλογα με τις εσωτερικές εξελίξεις στα δύο κράτη, τις πολιτικές κρίσεις και το εκάστοτε οραματικό πολιτικό πλαίσιο. Κατά την πρώτη περίοδο (1959-1963), επικράτησε ο ενθουσιασμός της οικοδόμησης του νέου Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος και ο στόχος της πλήρους «ελληνοποίησης» της Εκπαίδευσης. Όμως, σε πραγματικό επίπεδο, αυτή την περίοδο κατοχυρώνονται και οι αποκλίσεις μεταξύ των δύο συστημάτων.

4.1 Κατά την περίοδο 1964-67, τον ενθουσιασμό της προσδοκίας για εκπαιδευτική - και πολιτειακή - ένωση διαδέχθηκε ο προβληματισμός και η συνειδητοποίηση των διαφορών.

Η δεύτερη περίοδος (1964-1967) καθορίστηκε από τη διασταύρωση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης με τις πολιτικές διαδικασίες για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η απογοήτευση από τις καθυστερήσεις,

αναβολές και αναιρέσεις της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, καθώς και η ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας, εμπέδωσαν στην Κύπρο την αντίληψη της αναγκαιότητας των αποκλίσεων, ως αποτέλεσμα πραγματικών διαφορετικοτήτων στη φάση ανάπτυξης του Εκπαιδευτικού Συστήματος και των κοινωνικών-οικονομικών αναγκών.

4.2 Οι εκπαιδευτικές σχέσεις Ελλάδας – Κύπρου έγιναν έρμαιο της δίνης που προκάλεσε η γενικότερη αντιπαράθεση Αθηνών – Λευκωσίας το 1967-74. Οι αποκλίσεις διευρύνθηκαν σιωπηλά.

Κατά την τρίτη περίοδο (1967-1974), η κυριαρχία του πολιτικού παράγοντα στις εκπαιδευτικές σχέσεις ήταν σχεδόν απόλυτη. Η ακραία ερμηνεία του δόγματος του «Εθνικού Κέντρου» εκ μέρους της

δικτατορικής κυβέρνησης στην Αθήνα, εκλάμβανε ως αυτονόητη την πλήρη υπακοή της Λευκωσίας και στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, εκτός των άλλων, την παραίτηση του υπουργού Παιδείας Φρίξου Πετρίδη το 1972. Την ίδια στιγμή, όμως, ενώ οι εκπαιδευτικοί δεσμοί ενισχύονται σε διοικητικό επίπεδο, εμφανίζεται μια υποδόρια δυναμική περαιτέρω διαφοροποίησης του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Αυτή εκφράζεται με την υιοθέτηση διαφορετικών διδακτικών μέσων και μεθόδων – με χώρο προέλευσης των δανείων τις ανεπτυγμένες χώρες – καθώς και με τον σιωπηλό παραμερισμό μέρους των διδακτικών εγχειριδίων που αποστέλλονταν από την Ελλάδα. Παράλληλα, κατοχυρώνονται όχι ασήμαντες αποκλίσεις και στα Α.Π. – Ω.Π.. Έτσι, η περίοδος λήγει με αρκετά περισσότερες αποκλίσεις των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων, σε σύγκριση με το σημείο εκκίνησης.

5. Παρά τους περιορισμούς από την εκπαιδευτική ταύτιση με την Ελλάδα, οι επιδράσεις από τον διεθνή παράγοντα εντάθηκαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1960.

Αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η επιθυμία ταύτισης με το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας παραδοσιακά αποθάρρυνε τον αυτόνομο εκπαιδευτικό προβληματισμό, η διαμόρφωση και

εξέλιξη του Ελληνοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος επηρεάστηκε σχετικά έντονα από δάνεια και επιδράσεις από τρίτες χώρες. Οι επιδράσεις αυτές έγιναν πιο έντονες με την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας το 1965. Την αμέσως επόμενη περίοδο, οι συχνές αλλαγές και ακυρώσεις προηγούμενων αποφάσεων στην Ελλάδα, η επιβολή δικτατορίας και οι κρίσεις στις σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, συνέβαλαν ώστε η δεκτικότητα στις επιδράσεις αυτές να αυξάνεται διαρκώς. Αυτή η δεκτικότητα διευκολύνθηκε και από την τάση της δικτατορικής κυβέρνησης στην Αθήνα να θέλει να ελέγχει κυρίως το κέλυφος και όχι τόσο το περιεχόμενο της Εκπαίδευσης. Εξάλλου, η διείσδυσή της στα σχολεία (στο χώρο των εκπαιδευτικών και των μαθητών) είχε ως στόχο, όχι να επηρεάσει τα εκπαιδευτικά πράγματα, αλλά να ενισχύσει τους πυρήνες αντίδρασης κατά του Μακαρίου προσωπικά. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, γίνεται πλέον συνείδηση – και μεταφέρεται στον επίσημο λόγο – η ανάγκη ύπαρξης και

τρίτου πυλώνα επί του οποίου να στηρίζεται η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση: Το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας και οι ιδιαίτερες ανάγκες της Κύπρου, συμπληρώνονται τώρα από τον παράγοντα διεθνείς εξελίξεις και επιτεύγματα.

5.1 Ο ρόλος της UNESCO και του Συμβουλίου της Ευρώπης ήταν καταλυτικός στη διεύρυνση των διεθνών επιδράσεων.

Η ηγεσία της Εκπαίδευσης ενθάρρυνε την προσαρμογή στις σύγχρονες διεθνείς και ευρωπαϊκές τάσεις στην Εκπαίδευση, καθώς και τη στενή συνεργασία με τους κυριότερους φορείς τους, την UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Παρά τους περιορισμούς από την εκπαιδευτική «ταύτιση» με την Ελλάδα, αυτή η συνεργασία, η μετάκληση εμπειρογνομόνων και η χρηματοδότηση προγραμμάτων, εμβολίασαν σε υπολογίσιμο βαθμό την Εκπαιδευτική Πολιτική. Αυτό έγινε ιδιαίτερα προφανές στους τομείς του εμπλουτισμού των Α.Π., της ενίσχυσης συγκεκριμένων κλάδων, της λειτουργίας υπηρεσιών και του εκδημοκρατισμού της Εκπαίδευσης.

5.2 Ο εγκλεισμός των Τουρκοκυπρίων σε θύλακες από το τέλος του 1963, περιόρισε δραστικά τις δυνατότητες επηρεασμού της Εκπαίδευσής τους από το διεθνές περιβάλλον.

Οι αντίστοιχες διαδικασίες στο Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα διακόπηκαν αρκετά νωρίς. Ο εγκλεισμός των Τουρκοκυπρίων σε θύλακες από το Δεκέμβριο του 1963 και η επιλογή της ηγεσίας τους να παραμείνουν αποκλεισμένοι, ακόμη και όταν ομαλοποιήθηκε σχετικώς η κατάσταση, δεν ήταν χωρίς κόστος. Οι εξωτερικές επιδράσεις περιορίστηκαν εν πολλοίς στις εμπειρίες που αποκόμισε μικρός αριθμός στελεχών της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης από τη συμμετοχή του σε διαδικασίες διεθνών οργανισμών. Αυτό έγινε κυρίως μέσω της κυπριακής αντιπροσωπείας στην UNESCO, στην οποία, μέχρι τα τέλη του 1963, συμμετείχαν και Τουρκοκύπριοι. Στις επιδράσεις συνέβαλαν, επίσης, οι εμπειρίες που μετέφερε με την επιστροφή του αριθμός Τουρκοκυπρίων εκπαιδευτικών που μετέβαιναν για μεταπτυχιακές σπουδές σε χώρες της Ευρώπης και στις ΗΠΑ, καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Πλάι σ' αυτά, μπορεί να προστεθεί και η συνέχιση της μεταφοράς διεθνών εξελίξεων μέσω – περιορισμένων βέβαια – σύστοιχων αλλαγών στο Τουρκικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Η φοίτηση και μετεκπαίδευση των Τουρκοκυπρίων εκπαιδευτικών κυρίως στην Τουρκία, καθιστούσε υπολογίσιμο τον τελευταίο αυτό παράγοντα.

6. Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση δεν παρουσίασε αξιόλογη ανάπτυξη.

Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Κύπρο, δεν παρουσίασε αξιόλογη ανάπτυξη κατά την περίοδο 1959-1974. Βασική αιτία υπήρξε η δυστοκία στην προώθηση της ίδρυσης πανεπιστημίου – ή έστω κάποιων πανεπιστημιακών μονάδων, όπως είχε επανειλημμένα προταθεί.

6.1 Οι συζητήσεις για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο δεν ευδοχώθηκαν την περίοδο 1959-74, κυρίως επειδή εξαρχής αυτό είχε εκληφθεί ως μέσο «αφελληνισμού».

Οι συζητήσεις για ίδρυση πανεπιστημίου δεν ευδοχώθηκαν, κυρίως επειδή το όλο θέμα είχε προκαταβολικά τεθεί την περίοδο που προηγήθηκε (Βρετανική διοίκηση) σε βάση αμιγώς πολιτική.

Κεντρικός αντίπαλος της ιδέας για ένα κυπριακό πανεπιστήμιο ήταν ο φόβος της άμβλυνσης της εθνικής ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων και της απομάκρυνσης από την Ελλάδα. Οι προτάσεις που υποβλήθηκαν κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας, αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία από σημαντική μερίδα ελληνοκυπρίων διαμορφωτών πολιτικής. Τις εξέλαβαν ως μια νέα φάση της ίδιας «προσπάθειας αφελληνισμού». Θεώρησαν ότι ένα πανεπιστήμιο θα εμπέδωνε την ανεξαρτησιακή πολιτική και θα οδηγούσε στην εγκατάλειψη της προοπτικής για ένωση με την Ελλάδα. Από την άλλη, η θετική στάση των Τουρκοκυπρίων δεν ήταν ικανή να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο. Αυτό, όχι μόνο λόγω της μειονεκτικής θέσης της Κοινότητας, αλλά και εξαιτίας της πολιτικής διάστασης που είχε η τοποθέτηση της ηγεσίας της: Υποκινούνταν από την πολιτική επιλογή να ενισχύει τους ανεξαρτησιακούς θεσμούς ως αντίβαρο στην ελληνική επιρροή. Κάτι που ενίσχυε τελικά την επιχειρηματολογία όσων Ελληνοκυπρίων ήταν αντίθετοι στην ίδρυση πανεπιστημίου.

6.2 Στις συζητήσεις για ένα κυπριακό Πανεπιστήμιο, απουσίαζε η συνέχεια, επειδή – εκτός των άλλων – κανένας φορέας με κοινωνικό εκτόπισμα δεν «υιοθέτησε» το στόχο της ίδρυσής του.

Και για τις δυο Κοινότητες, σημαντικό ρόλο στην αναστολή της όποιας σοβαρής συζήτησης του θέματος διαδραμάτισαν τα πολιτικά γεγονότα και οι συγκρούσεις της περιόδου. Παράλληλα, απουσίαζε το

ισχυρό κίνητρο που θα μετέτρεπε έναν υπολογίσιμο κοινωνικό ή πολιτειακό φορέα σε δύναμη πίεσης για την ίδρυση πανεπιστημίου. Στην επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε, παρεισέφρησε και το ζήτημα του οικονομικού κόστους και ωφέλειας από την ίδρυση και λειτουργία ενός πανεπιστημίου. Αλλά μόνο ως συμπληρωματικό επιχείρημα της μιας ή της άλλης άποψης.

6.3 Οι εισηγήσεις οργανισμών ή ξένων χωρών για ίδρυση ενός Πανεπιστημίου είχαν κατά κανόνα πολιτική στόχευση, και έτσι διευκόλυναν την παραμονή της συζήτησης σε φοβικά και επιφανειακά επίπεδα.

Στο να διατηρηθεί η όλη συζήτηση σε μη ορθολογικά επίπεδα, ρόλο διαδραμάτισε και το γεγονός ότι οι έξωθεν προτάσεις ή παροτρύνσεις είχαν και αυτές σταθερά πολιτικό υπόβαθρο: Χρησιμοποιούσαν το ενδεχόμενο ίδρυσης ενός πανεπιστημίου ως μέσο

άμβλυνσης των εθνικιστικών τάσεων και ως πολιτιστικό εφιαλτήριο αυτών των χωρών προς την περιοχή της Εγγύς Ανατολής. Αυτό συνέβαινε με τις προτάσεις επί Βρετανικής διοίκησης και συνέχισε σταθερά την περίοδο 1959-74. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, δεν αποτελεί παραδοξότητα το ότι η όλη συζήτηση δεν ευδοκίμησε και ότι διατηρήθηκε σε αποκλειστικά

θεωρητικό επίπεδο. Όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό, τα πρακτικά συνεδριάσεων της Βουλής και τα δημοσιεύματα στον Τύπο, σε κανένα στάδιο της συζήτησης δεν κατατέθηκαν αξιόπιστα ποσοτικά στοιχεία. Ούτε και έγινε ουσιώδης χρήση του παραδείγματος ή των συγκεκριμένων εμπειριών άλλων χωρών.

6.4 Ελλάδα και Τουρκία παρέμειναν οι βασικοί προορισμοί για σπουδές καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, με σημαντική αύξηση των φοιτητών στη Βρετανία και σε Ανατολικές χώρες.

Ως αποτέλεσμα των πιο πάνω, οι απόφοιτοι Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που επιδίωκαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, εξακολούθησαν να έχουν ως βασικούς προορισμούς την Ελλάδα και την

Τουρκία. Σταδιακά, αυξήθηκε σημαντικά και το ποσοστό αποφοίτων που μετέβαιναν για σπουδές στη Βρετανία. Επίσης, προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960, ένας υπολογίσιμος αριθμός ελληνοκυπρίων νέων σπούδαζε σε χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού. Οι χώρες αυτές παραχωρούσαν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό υποτροφιών στο ΑΚΕΛ, το οποίο και τις διένειμε σε μέλη ή υποστηρικτές του. Οι σπουδαστές σε άλλες χώρες της Ευρώπης και στις ΗΠΑ, αυξήθηκαν σημαντικά. Όμως, συγκριτικά με τους πιο πάνω προορισμούς, παρέμειναν σε περιορισμένα επίπεδα.

6.5 Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Κύπρο προσέλκυε κυρίως νέους από οικογένειες με χαμηλά εισοδήματα ή/και περιορισμένο μορφωτικό κεφάλαιο.

Διέξοδο Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης αποτελούσαν και τα ιδρύματα Ανώτερης Εκπαίδευσης στην Κύπρο. Κυρίως τα κρατικά: Παιδαγωγική Ακαδημία, Ανώτερο Τεχνολογικό Ινστιτούτο, Νοσηλευτική

Σχολή, Δασικό Κολλέγιο, Ξενοδοχειακές Σχολές. Σύμφωνα με όλα τα διαθέσιμα στοιχεία, αυτά προσέλκυαν κυρίως νέους με γονείς από τις κατώτερες εισοδηματικές τάξεις ή/και περιορισμένο μορφωτικό κεφάλαιο.

Εκτιμήσεις για το ερευνητικό πεδίο – ερευνητικές προοπτικές

Η συστηματική μελέτη ζητημάτων που αφορούν την Κυπριακή Εκπαίδευση της περιόδου 1959-1974 προϋποθέτει τη διαρκή διάκριση μεταξύ συνεχειών και ασυνεχειών. Αυτή, μαζί με την επισήμανση των αποχρώσεων, διαφοροποιήσεων και αντιφάσεων στην Εκπαιδευτική Πολιτική και στις εκάστοτε κυρίαρχες αντιλήψεις που την καθοδηγούσαν, καθιστούν πιο εναργές το ερευνητικό πεδίο. Με αυτό τον τρόπο, ο ερευνητής θωρακίζεται καλύτερα έναντι του κινδύνου που ελλοχεύει σε κάθε σημείο να περιπέσει σε ερμηνευτικούς αναχρονισμούς. Συνακόλουθα, δημιουργείται ασφαλέστερο έδαφος για προσέγγιση συγκρουσιακών ή «ευαίσθητων» ζητημάτων, χωρίς να μεγιστοποιείται η πιθανότητα ερμηνευτικών

αυθαιρεσιών. Παράλληλα, περιορίζονται οι πιθανότητες να δημιουργηθεί στον ερευνητή το αίσθημα ότι, κάποια κρίσιμα ζητήματα, θα ήταν φρονιμότερο να διερευνηθούν επιφανειακά ή και καθόλου. Θα αποτελούσε σφάλμα να προτείνει κανείς την «αποδέσμευση» από τη βιβλιογραφία, ή την υποτίμησή της. Όμως, επειδή ακριβώς η περίοδος αυτή της Κυπριακής Εκπαίδευσης είναι εξαιρετικά πυκνή σε συγκρουσιακά γεγονότα και ζητήματα, η βιβλιογραφία εμφανίζεται να ρέπει σε αναχρονισμούς, στερεότυπα και κενά: σε μεγαλύτερο ίσως βαθμό απ' ότι εκείνη άλλων περιόδων. Επομένως, ο μελλοντικός ερευνητής θα πρέπει να είναι προετοιμασμένος για μεγαλύτερη του συνήθους έμφαση στο αρχειακό υλικό, μη διστάζοντας να διερευνήσει εξ' υπαρχής ερμηνείες που εμφανίζονται στη βιβλιογραφία ως κοινός τόπος.

Το αρχειακό και έντυπο υλικό για την περίοδο είναι αρκετά ευρύ και παρέχει πολλές δυνατότητες για περαιτέρω εξέταση επιμέρους ζητημάτων της Εκπαιδευτικής Πολιτικής της εποχής. Πολλοί περιορισμοί στην πρόσβαση σε αυτό αίρονται σταδιακά και μπορεί να προβλεφθεί με ασφάλεια ότι σύντομα το υλικό που θα είναι στη διάθεση των ερευνητών, θα είναι ακόμα πιο πλούσιο. Αυτό με τη σειρά του θα επιτρέπει την εκπόνηση εργασιών με πληρέστερη και βαθύτερη διερεύνηση των ιδεολογικών, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών παραμέτρων της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, καθώς και της εξελικτικής πορείας επιμέρους δεικτών της Εκπαίδευσης. Κατά τη διερεύνηση, η διαρκής ανάδυση αντιφατικών στοιχείων μεταξύ υπηρεσιών, ελλείψεων στις καταχωρήσεις, ή ακόμη και χρησιμοποίησης διαφορετικών κριτηρίων στην καταγραφή δεδομένων – με αποτέλεσμα τις ακούσιες αλλοιώσεις –, ίσως αρχικά να αποθαρρύνει τους ερευνητές, μπορεί όμως να αποτελέσει και πρόκληση γι' αυτούς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α'

Συνέντευξη με τον Τάκη Χατζηδημητρίου

[19 Αυγούστου 2011 – οικία Τάκη Χατζηδημητρίου]

1. **Κύριε Χατζηδημητρίου, λόγω του προσωπικού σας ενδιαφέροντος αλλά και του σημαντικού σας ρόλου – με διάφορες ιδιότητες – στη συλλογική ζωή της Κύπρου, θεωρείστε έναν από τους συντελεστές των πολιτικών πραγμάτων που παρακολούθησε τόσο στενά όσο λίγοι την εκπαιδευτική διαδικασία κατά την πρώτη περίοδο της Ανεξαρτησίας. Ποιοι παράγοντες επηρέασαν περισσότερο τη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στην Κύπρο κατά την περίοδο 1959-74;**

Θέμα Εκπαιδευτικής Πολιτικής δεν τέθηκε στα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η άποψη ότι η Εκπαίδευση έπρεπε να είναι απόλυτα ταυτισμένη με εκείνη της Ελλάδας, δεν επέτρεπε την εκδήλωση της παραμικρής πρωτοβουλίας στο χώρο της παιδείας. Πολιτικοί πρωταγωνιστές ήταν κυρίως οι αγωνιστές της ΕΟΚΑ, των οποίων η κουλτούρα, κατά κανόνα, ήταν απόλυτα δεσμευμένη σε μια φαντασιακή αντίληψη περί Ελλάδας: Η Ελλάδα ήταν ταυτισμένη κατά τρόπο αποκλειστικό με το «μεταφυσικό μεγαλείο» του Παρθενώνα και του 1821. Η πολιτική τους συγκρότηση πήγαζε κατά κύριο λόγο από όσα μετέφερε στην Κύπρο ως ιδεολογική πανοπλία ο Γεώργιος Γρίβας, υπό την ιδιότητά του ως ηγέτης της οργάνωσης «Χ». Μέσα σε αυτό το πλέγμα πολιτικών και ιδεολογικών κατευθύνσεων, μορφοποιείτο ο λεγόμενος ελληνοχριστιανικός προσανατολισμός της παιδείας.

Οι κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες είχαν προσχωρήσει ολοκληρωτικά κι ανεπιφύλακτα στο σύστημα της διακυβέρνησης, όπως αυτό διαμορφώθηκε κάτω από την ηγεσία του εκκλησιαστικού ηγέτη Αρχιεπισκόπου Μακαρίου του Γ' ως Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας και με την κυριαρχία των αγωνιστών μετά την Ανεξαρτησία. Ο ρόλος των πολιτικών της εποχής εκείνης ήταν αρνητικός. Μετέβαλαν τα σχολεία σε άντρα κομματικής δραστηριότητας. Δυο από τους πολιτικούς πρωταγωνιστές της εποχής, ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης και ο Νικόλαος Σαμψών, έδρασαν μέσα στα σχολεία μέσω δικών τους μαθητικών οργανώσεων και μέσω καθηγητών προσκείμενων προς αυτούς. Και μάλιστα κατά τρόπο ανταγωνιστικό μεταξύ τους. Είναι γνωστό εξάλλου, ότι ο Γυμνασιάρχης του Παγκυπρίου Γυμνασίου Φρίξος Πετρίδης, ενεργούσε σε στενή συνεργασία με το Γιωρκάτζη. Η διοργάνωση τελετών και εκδηλώσεων πολιτικού χαρακτήρα με τη συμμετοχή των μαθητών, εξέτρεπε τη λειτουργία των σχολείων σε άλλες δραστηριότητες, άσχετες με το εκπαιδευτικό έργο. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπήρχαν φιλότιμοι εκπαιδευτικοί που εκτελούσαν με ευσυνειδησία τα καθήκοντα τους. Ο αριθμός των μαθητών Μέσης Εκπαίδευσης ήταν περιορισμένος μέχρι τη μαζικοποίηση της Εκπαίδευσης τη δεκαετία του 1970. Αυτός ο περιορισμένος αριθμός επέτρεπε την αποδοτική εργασία των εκπαιδευτικών.

Θα πρέπει να προστεθεί, επίσης, ότι την πρώτη περίοδο της ανεξαρτησίας – παρά τα οικονομικά, κοινωνικά και κυρίως πολιτικά προβλήματα – έκαναν την εμφάνισή τους πνευματικά και καλλιτεχνικά κινήματα που ασκούσαν θετική επίδραση, τόσο σε εκπαιδευτικούς, όσο και σε μαθητές. Επρόκειτο για μια παράλληλη πραγματικότητα, εν πολλοίς οφειλόμενη στο ζήλο και την αισιοδοξία που γέννησε η Ανεξαρτησία. Να αναφέρω ως παράδειγμα τη διαδρομή του πνευματικού περιοδικού «Κυπριακά Χρονικά», που συγκέντρωσε πλήθος διανοουμένων και καλλιτεχνών. Έδωσε βήμα έκφρασης και προβληματισμού, άνοιξε με καινοτόμο τρόπο και με τόλμη τη συζήτηση γύρω από το πνευματικό ζήτημα και προσπάθησε να συμβάλει στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, θέτοντας στο τραπέζι διαστάσεις που δεν είχε τη δυνατότητα να θέσει η συντηρητική παράταξη. Αφιέρωσαν μάλιστα ειδικό τεύχος στην Εκπαίδευση – τεύχος 56, Γενάρης- Φλεβάρης 1967.

2. Πέραν των πρωταγωνιστών στην πολιτική σκηνή, ποια άλλα πρόσωπα επηρέασαν περισσότερο τη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής στην Κύπρο κατά την ίδια περίοδο και με ποιο τρόπο;

Ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκης υπήρξε αναμφισβήτητα η σημαντικότερη μορφή της Κυπριακής εκπαίδευσης. Είχε αναδειχθεί σε ηγετική φυσιογνωμία της Εκπαίδευσης ήδη από την τελευταία δεκαπενταετία της αποικιοκρατικής περιόδου, μέσω κυρίως του Εθναρχικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, του οποίου ηγείτο. Η επίσημη ανάληψη της κύριας ευθύνης για την Εκπαίδευση μετά το 1959, υπήρξε σημαντική και ουσιαστική. Πρώτα ως πρόεδρος του Μεταβατικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, στη συνέχεια ως Πρόεδρος της Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευσης Κύπρου, και ακολούθως – μετά την ίδρυση του Υπουργείου Παιδείας το 1965 – ως υπουργός Παιδείας. Ο Κ. Σπυριδάκης ήταν καλός γνώστης των διάφορων εκπαιδευτικών συστημάτων, αλλά και των σημαντικότερων ζητημάτων Εκπαιδευτικής Πολιτικής που απασχολούσαν το διεθνή χώρο. Είχε μια βαθιά κλασική παιδεία και ήταν μεθοδικός στην εκτέλεση των καθηκόντων του. Η ανθρώπινη και πνευματική ποιότητα που ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκης διέθετε, συνιστούσε βασικό υπόβαθρο για τη διαφύλαξη υψηλών στόχων στο χώρο της παιδείας.

Ο Φρίξος Πετρίδης, ως Γυμνασιάρχης του Παγκυπρίου Γυμνασίου, είχε μια δυναμική παρουσία κοντά στους ισχυρούς του καθεστώτος. Είχε την εύνοια του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και διατηρούσε ιδιαίτερες σχέσεις με τον Τάσσο Παπαδόπουλο και τον Πολύκαρπο Γιωρκάτζη. Οι έντονα κριτικές τοποθετήσεις του για τα εκπαιδευτικά ζητήματα, όπως διατυπώνονταν στις ετήσιες λογοδοσίες του, αποτελούσαν σημείο αναφοράς. Η τοποθέτηση του στο Υπουργείο Παιδείας ως διαδόχου του Σπυριδάκη, δημιούργησε προσδοκίες για ουσιαστικές αλλαγές στο Εκπαιδευτικό Σύστημα, κάτι όμως που εν τέλει δεν έγινε. Το γιατί, επιδέχεται πολλές ερμηνείες, τόσο πολιτικές όσο και σχετικές με την προσωπικότητά του.

Ο Κλεάνθης Γεωργιάδης από την άλλη, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διοικητική οργάνωση του Εκπαιδευτικού Συστήματος. Εκ της θέσεώς του όμως – ως Διευθυντής του Γραφείου Παιδείας επί Κοινοτικής Συνέλευσης και ως Διευθυντής Εκπαίδευσης αργότερα – δεν είχε πολλά περιθώρια πρωτοβουλιών για διαμόρφωση Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Πιο πολύ ρόλο διοικητικό και συντονιστικό διαδραμάτιζε.

3. Ανάμεσα στο 1959 και στο 1974 είχαμε σημαντικές εξελίξεις στην Κύπρο, όχι μόνο πολιτικές, αλλά και οικονομικές και κοινωνικές. Πώς επηρέασαν αυτές οι οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις την Εκπαιδευτική Πολιτική;

Υπάρχουν δυο περίοδοι που καθόρισαν τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Η πρώτη, από το 1959 μέχρι το 1964, οπότε κυριάρχησαν οι αγωνιστές της ΕΟΚΑ και παραμερίστηκε προσωρινά η αστική τάξη. Η δεύτερη, μετά το 1964, οπότε επανακτά τον πρωταγωνιστικό της ρόλο η παλαιά αστική τάξη, εμπλουτισμένη όμως και με όσους στο μεταξύ από το χώρο των στελεχών της ΕΟΚΑ απέκτησαν οικονομικό αντίκρισμα ή εξασφάλισαν δύναμη και επιρροή μέσα από τον έλεγχο της διοίκησης. Η νέα αυτή μορφή κοινωνικής και οικονομικής συγκρότησης – όπως και η οικονομική ανάπτυξη που στο μεταξύ άρχισε να επισυμβαίνει – συνέβαλε στη στροφή προς την Τεχνική Εκπαίδευση. Η οικονομία είχε πια ανάγκη από εξειδικευμένους τεχνίτες, γι' αυτό και ενισχύονται οι τεχνικές σχολές. Προέκυψε ακόμη ανάγκη για μεσαία στελέχη, κάτι που έγινε σημαντική προσπάθεια να καλυφθεί μέσα από τη λειτουργία του Ανώτερου Τεχνολογικού Ινστιτούτου.

Είναι, όμως, χαρακτηριστικό των νοοτροπιών της εποχής, το ότι το Ανώτερο Τεχνολογικό Ινστιτούτο (ΑΤΙ) και η Νοσηλευτική Σχολή υπάγονται όχι στο Υπουργείο Παιδείας αλλά στο Υπουργείο Εργασίας και στο Υπουργείο Υγείας αντίστοιχα. Το Δασικό Κολλέγιο, επίσης, παρέμεινε στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Γεωργίας. Αυτό δημιουργούσε έναν

πολυκερματισμό και εξασθένηζε τις δυνατότητες χάραξης ολοκληρωμένης Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Το επιχείρημα, ιδιαίτερα για το ΑΤΙ που άρχισε να λειτουργεί το 1969, ότι η υπαγωγή του στο Υπουργείο Εργασίας έγινε γιατί είχε δικοινοτικό χαρακτήρα, δε θα μπορούσε να θεωρηθεί αξιόπιστο, αφού η Κοινοτική Συνέλευση είχε ήδη καταργηθεί και είχε δημιουργηθεί Υπουργείο Παιδείας από το 1965. Η αναζήτηση του πραγματικού λόγου για την υπαγωγή του ΑΤΙ στο Υπουργείο Εργασίας και όχι στο Υπουργείο Παιδείας, πρέπει να αναζητηθεί στο πλαίσιο της χρόνιας σύγκρουσης μεταξύ του υπουργού Εργασίας Τάσσου Παπαδόπουλου και του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι.

Η ίδρυση Υπουργείου Παιδείας αποτελούσε υλοποίηση στον τομέα της Εκπαίδευσης των προτάσεων του Μακαρίου για συνταγματικές αλλαγές, το Νοέμβριο του 1963. Με την ενέργεια του αυτή, ο Μακάριος ήθελε να δηλώσει ότι την Κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας αποτελεί η πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων, ενώ η Τουρκοκύπριοι αποτελούν μια μειονότητα, της οποίας τα δικαιώματα διασφαλίζονται με τη συνέχιση της λειτουργίας της Τουρκικής Κοινοτικής Συνέλευσης Κύπρου. Τα νέα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα επηρέασαν άμεσα και τα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης. Τα τμήματα του Κλασικού, που στα πρώτα ακόμη χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας συγκέντρωναν την πλειονότητα των μαθητών, παρήκμασαν προς όφελος των τμημάτων του Πρακτικού και του Εμπορικού.

Εκείνο, όμως, που επηρέασε κατά τρόπο διαλυτικό το σύνολο της Εκπαίδευσης, ήταν η επιβολή της Χούντας στην Ελλάδα. Η πατριδοκαπηλία, ο βερμπαλισμός, η κυριαρχία των ακροδεξιών εκπαιδευτικών, δεν άφηναν κανέναν περιθώριο άσκησης εποικοδομητικής πολιτικής στο χώρο της Εκπαίδευσης. Τα σχολεία μετατράπηκαν σε χώρους ανεξέλεγκτης δράσης των φιλοχουντικών στοιχείων, χωρίς να μπορεί να υπάρξει οποιαδήποτε αντίδραση μέσα από το Υπουργείο Παιδείας.

4. Μέσα σ' αυτό το κλίμα έντασης και παρεμβάσεων που αναφέρατε, πόσο βαρύνοντα θεωρείτε το ρόλο που διαδραμάτιζαν στη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής θεσμοί όπως: (α) Οι εκπαιδευτικές οργανώσεις, (β) Η Εκκλησία, (γ) Οι υπηρεσίες του Ελληνικού Κράτους στην Κύπρο [Πρεσβεία κλπ.], (δ) Ο επιχειρηματικός κόσμος. Θυμάστε κάποια περιστατικά παρεμβάσεων, είτε αυτές έγιναν από καλή πρόθεση είτε όχι;

Αναφερόμαστε σε περιόδους όπου το συνδικαλιστικό κίνημα καθρέφτιζε τις πολιτικές πραγματικότητες και τους μεταξύ των διαφόρων καταστάσεων ανταγωνισμούς. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ενισχύονται αριθμητικά και οικονομικά κι αποτελούν μέσα στην κοινωνία αξιόλογο δυναμικό, που κινείται όμως πάντοτε στο χώρο της συντήρησης. Τον καιρό, μάλιστα, της Χούντας, ήταν είτε ανεκτικές, είτε είχαν σαφή φιλοχουντικό προσανατολισμό, ιδιαίτερα στο χώρο των δασκάλων. Υπήρξαν ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως τα στελέχη της ΟΕΛΜΕΚ στην Πάφο, τα οποία τάχθηκαν κατά της εφαρμογής και στην Κύπρο της Αντιμεταρρύθμισης που επέβαλε η Χούντα στην Ελλάδα. Ανάμεσά τους και ο μετέπειτα – μετά το 1974 – υπουργός Παιδείας Χρυσόστομος Σοφιανός.

Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ασχολούνταν κατά κανόνα με τα διάφορα αιτήματα του κλάδου και όχι με θέματα Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Η Εκκλησία από την πλευρά της, δεν επιζήτησε ανάμιξη ως θεσμός στα εκπαιδευτικά πράγματα. Αυτό, έτσι κι αλλιώς, το επέτυχανε κυρίως μέσω της παράδοσης που είχε δημιουργηθεί από παλαιότερα, αλλά κυρίως μέσω του Προέδρου Μακαρίου, ο οποίος ήταν και Αρχιεπίσκοπος.

Η επικράτηση της Χούντας στην Ελλάδα και η επιστροφή του Γρίβα στην Κύπρο, επέτρεψε τη διείδυση των ακροδεξιών καταστάσεων μέσα στο Υπουργείο Παιδείας και μέσα στα σχολεία. Στο τέλος, όπου υπήρχαν ακροδεξιοί εκπαιδευτικοί, ανάλογη ήταν και η συμπεριφορά των μαθητών. Η παρέμβαση της Χούντας στην Εκπαίδευση αποτυπώθηκε με σαφήνεια στο περιστατικό της παραίτησης Πετρίδη: Το 1972 η κυβέρνηση των συνταγματαρχών ζήτησε από

το Μακάριο να απολύσει τον Υπουργό Παιδείας Φρίξο Πετρίδη. Αμέσως ο Υπουργός Παιδείας υποχρεώθηκε σε παραίτηση, χωρίς να εκδηλωθεί η παραμικρή αντίδραση. Ο αντικαταστάτης του Φρίξου Πετρίδη, ο εκπαιδευτικός Ανδρέας Κούρος, διαδραμάτιζε μάλλον υπηρεσιακό ρόλο. Υπήρξε στην πραγματικότητα παρατηρητής των γεγονότων, χωρίς να προχωρεί ο ίδιος σε παρεμβάσεις. Κατά τη διάρκεια της θητείας του παρατηρήθηκε η μεγαλύτερη διάβρωση εκπαιδευτικών και μαθητών στα σχολεία από τη Χούντα και την ΕΟΚΑ Β'.

5. Ποιες ήταν οι τάσεις στη Βουλή όταν συζητούνταν εκπαιδευτικά θέματα; Μπορείτε να αναφέρετε μερικά παραδείγματα που σας αποτυπώθηκαν;

Οι εμπειρίες μου ήταν ιδιαίτερα έντονες κυρίως την εποχή που ακολούθησε το 1974. Την περίοδο δηλαδή που καταβαλλόταν μια μεγάλη προσπάθεια από εκπαιδευτικούς για την αναμόρφωση της παιδείας και ουσιαστικά για την αποχουντοποίηση της. Μια προσπάθεια που εξελισσόταν μέσα στις συνθήκες της προσφυγιάς, της έλλειψης κτηρίων και της οικονομικής δυσπραγίας για το Κράτος και τους πολίτες.

Μπορώ να αναφέρω δυο σημαντικές συζητήσεις στη Βουλή. Τη μια στις 8 Δεκεμβρίου 1977 – που συνεχίστηκε στις 12 Ιανουαρίου 1978 – η οποία αφορούσε ακριβώς αυτή τη μετάβαση από τη χουντική στην μετα-χουντική περίοδο. Και τη δεύτερη στις 6 Νοεμβρίου 1980 για την ανάγκη ίδρυσης Πανεπιστημίου στην Κύπρο. Η πρώτη συζήτηση της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1977 είναι, πιθανόν, η εκτενέστερη και ουσιαστικότερη συζήτηση που έγινε στην ιστορία του Κυπριακού Κοινοβουλίου. Η δεύτερη της 6^{ης} Νοεμβρίου 1980, ήταν μια δυναμική παρέμβαση της Βουλής (δώδεκα χρόνια μετά την πρώτη ανακίνηση του θέματος στη Βουλή) για να ασκηθεί πίεση για την ίδρυση Πανεπιστημίου. Θεωρούσε αδικαιολόγητη την καθυστέρηση και αναζητούσε ευθύνες. Στη συζήτηση πήραν μέρος πολλοί βουλευτές κι εγκρίθηκε τελικά ομόφωνο ψήφισμα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι ο πρέσβης της Ελλάδας στην Κύπρο την εποχή εκείνη, Χρίστος Ζαχαράκις, αντέδρασε στην ιδέα της ίδρυσης Πανεπιστημίου με έντονα αρνητικούς χαρακτηρισμούς εναντίον του εισηγητή και με έντονα αρνητική τοποθέτηση έναντι της ιδέας. «Προσωπικά», έγραφε, «είχα απερίφραστα και δημόσια ταχθεί εξ αρχής εναντίον της ιδέας ιδρύσεως, ακόμη και ελληνόφωνου κυπριακού πανεπιστημίου, γιατί δεν είχα αμφιβολία ότι, αν αυτή έπαιρνε σάρκα και οστά, τελικά θα κατέληγε σε κάποια διευθέτηση εξαμβλωματικού τύπου, που θα εξυπηρετούσε εντελώς άλλους και, μακροπρόθεσμα, πολύ επικίνδυνους στόχους». Και συνεχίζει: «... επιμένω ότι όσο βρίσκομαι στην Κύπρο θα καταβάλλω κάθε προσπάθεια για να αποτρέψω οποιαδήποτε εξέλιξη προς την κατεύθυνση ιδρύσεως αυτού του κατασκευάσματος, που θα αποτελέσει εστία και προπύργιο διαβρώσεως του εθνικού πολιτισμικού φρονήματος των ελληνοπαίδων της Κύπρου και θα προσφέρει πεδίο δόξης και δραστηριότητας λαμπρό σε κάθε λογής Αμερικανό, Άγγλο, Σοβιετικό και Τούρκο πράκτορα». Αυτά λέγονται και γράφονται από εκπρόσωπο τού Ελληνικού κράτους στην Κύπρο, έξι χρόνια μετά την πτώση της Χούντας.

6. Πόσο σημαντική ήταν για την Κύπρο η εφαρμογή της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964 και για ποιους λόγους;

Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964 σηματοδοτεί μια από τις πιο σημαντικές εξελίξεις στο χώρο της παιδείας. Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση άφηνε πίσω της ένα απαρχαιωμένο σύστημα και έβαζε τη νεολαία στη σύγχρονη εποχή. Καταργούσε τον τύπο και πρόβαλλε την ουσία, παραμέριζε το βερμπαλισμό και την αποστήθιση και προωθούσε την κριτική σκέψη, αντικαθιστούσε τη μονοδιάστατη διδασκαλία της Ιστορίας και ξανοιγόταν στην γνώση της Ιστορίας και των άλλων λαών, ξεπερνούσε την Ιστορία των πολέμων και προχωρούσε στην αναγνώριση των κατακτήσεων στο χώρο του πνεύματος και του πολιτισμού. Στην Ελλάδα, η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση είχε και μιαν άλλη μεγάλη αποστολή. Προσέβλεπε στην ανάδειξη των πραγματικών δυνάμεων και δυνατοτήτων του ελληνικού λαού, που έμεναν παραμερισμένες

λόγω του εμφύλιου πολέμου και των προνομίων που η άρχουσα τάξη εξασφάλισε μέσα στις ανώμαλες συνθήκες που επικρατούσαν. Επιπρόσθετα, η Μεταρρύθμιση ήταν προσαρμοσμένη στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε στην Ελλάδα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, επιβλήθηκε η εννεαετής υποχρεωτική Εκπαίδευση και η διαίρεση της Δευτεροβάθμιας σε δύο κύκλους σπουδών, στο γυμνασιακό και το λυκειακό. Είχε ακόμη η μεταρρύθμιση ιδεολογία και όραμα, ήθελε μια δημοκρατική Ελλάδα μέσα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Στην Κύπρο, όπως ήταν φυσικό, με την υιοθέτηση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης συντελέστηκε μόνο το πρώτο μέρος της, αυτό που συνδεόταν με το Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ο εκσυγχρονισμός στο χώρο της παιδείας ήταν και στην Κύπρο απαραίτητος και αναγκαίος. Στο σημείο αυτό αναδείχθηκε η ωριμότητα και η πνευματική επάρκεια του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι, που εννόησε το νόημα της Μεταρρύθμισης και την αναγκαιότητα της εφαρμογής της. Η αποδοχή και υποστήριξη της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης από τον Κ. Σπυριδάκι, τον ξεχώριζε από όλους τους άλλους εκπαιδευτικούς με κλασική παιδεία, που εναντιώθηκαν στις αλλαγές που επέφερε. Ο πρόωρος θάνατος του Λουκή Ακρίτα και η ανατροπή της Κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου, πριν συμπληρωθεί χρόνος από την ψήφιση της Μεταρρύθμισης, οδήγησε όχι μόνο σε καθυστερήσεις στην εφαρμογή της, αλλά και σε σταδιακή διάβρωση της. Η επιβολή της Χούντας τον Απρίλη του 1967 επέφερε τη συνολική ανατροπή της. Στην Κύπρο, διατηρήθηκαν βασικές πρόνοιες της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης. Ισχυρά ερείσματα για τη διαφύλαξή της αποτέλεσαν τα εξής:

Πρώτο, ο σεβασμός και η εκτίμηση των Κυπρίων στο συνολικό έργο του Λουκή Ακρίτα και ιδιαίτερα στην Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση. Δεύτερο, ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκις έμεινε σταθερός υποστηρικτής της. Τρίτο, η Προεδρία Μακαρίου πρόσφερε ισχυρή κυβέρνηση, που ήταν σε θέση να δίνει συνέχεια στις αποφάσεις της.

7. Πώς αντιμετώπισε ο πολιτικός κόσμος και η εκπαιδευτική ηγεσία της Κύπρου τη διαδικασία αναίρεσης της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, που άρχισε το 1965 και συνεχίστηκε με τη στρατιωτική δικτατορία;

Δεν έχω ενδείξεις οποιασδήποτε αντίδρασης του πολιτικού κόσμου ή της εκπαιδευτικής ηγεσίας της Κύπρου στις αποφάσεις αναίρεσης ή ματαίωσης της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης, εκτός από την περίπτωση της ΟΕΛΜΕΚ Πάφου που προανέφερα. Η ηγεσία, μάλιστα, της ΠΟΕΔ θέσπισε αγαστή συνεργασία με τη Χούντα. Αντιπροσωπεία της μετέβη στην Αθήνα και είχε συνάντηση με τον Υπουργό Παιδείας Καλαμποκιά και κύκλο επαφών με παράγοντες του καθεστώτος.

Η μόνη φωνή αντίδρασης στις ανατρεπτικές της Μεταρρύθμισης ενέργειες των Ελληνικών Κυβερνήσεων, υπήρξε εκείνη του Φρίξου Πετρίδη το 1967-68, κατά την καθιερωμένη λογοδοσία του ως Διευθυντή το Παγκυπρίου Γυμνασίου. Η Παιδεία βρέθηκε στο επίκεντρο του αντιχουντικού αγώνα της Επιτροπής για την Αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα (ΕΑΔΕ). Σε συγκέντρωση της ΕΑΔΕ στις 5 Αυγούστου 1967, καταγγέλθηκε η κατάργηση της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης. Το κείμενο της σχετικής ομιλίας δημοσιεύτηκε σε ειδική έκδοση, με το τίτλο «Δολοφονούν την παιδεία για να κρατηθούν αυτοί ανάμεσα στην αμορφωσιά». Το 1970 η ΕΑΔΕ έκανε μια καταγγελία που είχε διεθνή αντίκτυπο, σχετικά με τα σχολικά βιβλία της Χούντας που ήταν προσαρμοσμένα στην πολιτική και την ιδεολογία της, με διαστρεβλωτικές και εχθρικές αναφορές έναντι του κυπριακού ζητήματος και της κυπριακής ηγεσίας. Συγκεκριμένα, κατονομάστηκαν τα βιβλία «Συνοπτική ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος» του Γρηγορίου Δαφνή και «Πολιτική Αγωγή» του Θεοφύλακτου Παπακωνσταντίνου.

8. Πόσο ευνόησε και πόσο επηρέασε αρνητικά την Ελληνοκυπριακή Εκπαιδευτική Πολιτική η επικρατούσα τότε φιλοσοφία για πλήρη ταύτιση στην Εκπαίδευση με την Ελλάδα;

Η αντίληψη ότι η Ελληνοκυπριακή Εκπαιδευτική Πολιτική θα έπρεπε να ήταν πλήρως ταυτισμένη με το Εκπαιδευτικό Σύστημα της Ελλάδας, βασιζόταν στη λογική ότι οποιαδήποτε απομάκρυνση από αυτό θα σήμαινε αποεθνικοποίηση της νεολαίας. Η ταύτιση στο χώρο της παιδείας αποτελούσε προέκταση της πολιτικής του «Εθνικού Κέντρου» και του παραμάγαζου. Η νοοτροπία αυτή στην πραγματικότητα σήμαινε εκτροπή από τις πνευματικές και πολιτιστικές αξίες που αντιπροσώπευε η Κύπρος. Η ιστορία, η παράδοση και ο πολιτισμός της Κύπρου, αντί να θεωρούνται ως αξίες που εμπλούτιζαν τον ευρύτερο Ελληνισμό, παραγνωρίζονταν για λόγους «εθνοπρέπειας» και «πατριωτισμού». Την Κύπρο τη διδάσκονταν οι μαθητές, όσο τούτο ήταν δυνατό, μέσα στο πλαίσιο της διδασκαλίας της γενικότερης Ελληνικής Ιστορίας. Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής ήταν η καλλιέργεια μιας επίπλαστης ελληνολατρίας και άμετρης προγονοπληξίας. Καταστάσεις και νοοτροπίες που εξουδετέρωναν κάθε δημιουργική προσέγγιση και εμπόδιζαν την κριτική σκέψη. Μια παιδεία που καμιά σχέση είχε με την θετική αντιμετώπιση τόσο των προβλημάτων της Κύπρου όσο και των ευρύτερων σύγχρονων ελληνικών προβλημάτων. Οι Έλληνες της Κύπρου γνώριζαν τους ελληνικούς χορούς και τραγούδια και όχι τα κυπριακά. Όσο για την κυπριακή διάλεκτο, ήταν κάτι για το οποίο θα έπρεπε να ντρεπόμαστε και να το αποσιωπούμε.

Αν γνωρίζαμε τη σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, αν επιπλέον μαθαίναμε την ιστορία, την παράδοση, τον πολιτισμό, τις ομορφιές της πατρίδας μας, θα αγαπούσαμε περισσότερο τον τόπο μας και πιθανό να μη φτάναμε στην καταστροφή που σήμερα βιώνουμε.

9. Πώς επηρέασε η κρίση στις σχέσεις Λευκωσίας-Αθηνών επί Χούντας τις αντιπαραθέσεις για την Εκπαίδευση στην Κύπρο; Υπήρχε κλίμα εκφοβισμού εναντίον όσων (μεταξύ των οποίων κι εσείς) ήταν κατά της ταύτισης με τη Χούντα στον τομέα της Εκπαίδευσης;

Φανερή σύγκρουση Αθηνών - Λευκωσίας στο χώρο της Εκπαίδευσης επί επταετίας δεν υπήρξε. Η μονοπώληση της έννοιας της πατρίδας και του πατριωτισμού εξασφάλιζε στη Χούντα πρόσφορο έδαφος δράσης ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς και μαθητές. Σε αυτό βοηθούσε το κλίμα της προγονολατρίας και της προσκόλλησης στην έννοια της ελληνικής μοναδικότητας και υπεροχής, που συστηματικά καλλιεργείτο στα σχολεία μας, μέσα από ένα πεπαλαιωμένο Εκπαιδευτικό Σύστημα. Έτσι, η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση αποτελούσε το κατεξοχήν πρόσφορο έδαφος για απρόσκοπτη διείσδυση της Χούντας. Εξάλλου, στην παιδεία εφαρμοζόταν περισσότερο από κάθε άλλο κρατικό τομέα ή υπηρεσία το δόγμα της ανεπιφύλακτης συνεργασίας με κάθε ελληνική κυβέρνηση. Η διατήρηση στην Κύπρο του σκελετού της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964 και επί Χούντας, δε σήμαινε διατήρηση και της ιδεολογίας της. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα στελέχη του Υπουργείου Παιδείας και οι εκπαιδευτικοί ήταν συντηρητικοί. Και αυτοί, είτε ανέχτηκαν τη Χούντα, είτε προσχώρησαν σ' αυτή. Πολλοί, μάλιστα, έγιναν και όργανα της Χούντας, μπαίνοντας σε ένα σύστημα παροχής πληροφοριών για τις ιδεολογικές τοποθετήσεις των μαθητών ή των γονιών τους στους ελλαδίτες αξιωματικούς που ήλεγχαν την Εθνική Φρουρά. Με αυτό τον τρόπο προκαθοριζόταν και η μεταχείριση που επιφυλασσόταν στους στρατεύσιμους, ανάλογα με αυτές τις πληροφορίες. Έγινε, μάλιστα, και συστηματική προσπάθεια δραστηριοποίησης των αξιωματικών μέσα στα σχολεία για να προετοιμάσουν τα παιδιά για το στρατό. Να εισαγάγουν δηλαδή το στρατιωτικό πνεύμα στα σχολεία σε μεγαλύτερο βαθμό και να ελέγξουν τις συνειδήσεις τους, πριν ακόμη καταταγούν στην Εθνική Φρουρά.

Όλα αυτά τα φιλοχουντικά στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας και των σχολείων προσχώρησαν στην ΕΟΚΑ Β' και εργάστηκαν συστηματικά για την κινητοποίηση των μαθητών εναντίον του Μακάριου και υπέρ της Χούντας και του Γρίβα. Οι δημοκρατικοί εκπαιδευτικοί απομονώθηκαν

και σε μεγάλο βαθμό εξουδετερώθηκαν. Η δημοκρατική αντίδραση που εκδηλώθηκε σε όλα αυτά και κάποιες κινητοποιήσεις μερίδας μαθητών την περίοδο 1973-74, είχαν πιο πολύ χαρακτήρα φιλομακαριακό παρά αντιχουντικό. Είναι λάθος λοιπόν να πιστεύουμε ότι το πραξικόπημα συνέβη ξαφνικά και απροειδοποίητα στις 15 Ιουλίου 1974. Το πραξικόπημα συντελείτο καθημερινά από την επόμενη της 21^{ης} Απριλίου 1967, με συστηματικές επιμέρους ενέργειες. Ένας χώρος συστηματικής διείσδυσης της Χούντας ήταν ο χώρος της Εκπαίδευσης.

10. Πώς βιώσατε τη συζήτηση του 1968 στη Βουλή για την αναγκαιότητα ίδρυσης Πανεπιστημίου; Είχατε ταχθεί υπέρ της ίδρυσης. Ποια ήταν τα βασικά σας επιχειρήματα και ποιες άλλες τοποθετήσεις ξεχωρίζετε από εκείνη τη συζήτηση;

Η συζήτηση στη Βουλή για την ίδρυση Πανεπιστημίου στην Κύπρο εξέφραζε ένα επίμονο αίτημα των διανοουμένων και των πνευματικών κινήματων που εμφανίστηκαν στην Κύπρο μετά την Ανεξαρτησία. Το θέμα παρουσιάστηκε στη Βουλή το Νοέμβριο του 1968 από το βουλευτή του Πατριωτικού Μετώπου Πέτρο Στυλιανού. Η αγόρευση του Πέτρου Στυλιανού, κρινόμενη μέσα στο πλαίσιο της εποχής, είχε πρωτοποριακό χαρακτήρα και μιλούσε για τις δυνατότητες και προοπτικές που θα άνοιγε για τον τόπο η ίδρυση Πανεπιστημίου. Την ίδρυση Πανεπιστημίου υποστήριξε στην επόμενη συνεδρίαση στις 12 Δεκεμβρίου 1968 και ο βουλευτής Γ. Ιωαννίδης. Ας σημειωθεί ότι και οι δύο αυτοί βουλευτές είχαν τοποθετηθεί εναντίον της Χούντας μόλις είχε επιβληθεί η δικτατορία στην Ελλάδα. Με έντονες θέσεις και πολύ φανατισμό εναντιώθηκε στην εισήγηση για ίδρυση Πανεπιστημίου – με το επιχειρήμα ότι θα διάβρωνε το εθνικό φρόνημα της νεολαίας – ο βουλευτής Χριστόδουλος Μιχαηλίδης.

Ο Εζεκίας Παπαιωάννου, εκφράζοντας τη θέση του ΑΚΕΛ ως Γενικός Γραμματέας του, απέφυγε στην τοποθέτησή του να αναφέρει έστω τη λέξη «Πανεπιστήμιο». Μιλούσε για «ανώτατες σχολές» και κατέληξε με αρνητική τοποθέτηση, προτάσσοντας άλλα επείγοντα προβλήματα της Εκπαίδευσης. Ο Κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του Πατριωτικού Μετώπου Λέλλος Δημητριάδης, σε παρέμβαση του δήλωσε ότι αδυνατούσε να διαμορφώσει άποψη με όσα άκουσε και εισηγήθηκε την παραπομπή του θέματος στην Επιτροπή Παιδείας, εισήγηση που έγινε αποδεκτή. Φαίνεται όμως ότι η Επιτροπή ουδέποτε ασχολήθηκε και κανένα πόρισμα δε δημοσιοποιήθηκε σε μεταγενέστερο στάδιο.

Οι παρατηρήσεις που μπορούν να γίνουν για τη συζήτηση αυτή είναι: (α) Η περιορισμένη υποστήριξη που είχε από τους επίσημους εκπροσώπους των κομμάτων η ιδέα της ίδρυσης Πανεπιστημίου. (β) Η πολύ μικρή συμμετοχή βουλευτών στη συζήτηση. (γ) Το κυριότερο: Ουδεμία επιχειρηματολογία διατυπώθηκε για να αντικρουστεί το επιχειρήμα ότι η ίδρυση Πανεπιστημίου θα υπέσκαπτε το εθνικό φρόνημα της νεολαίας.

11. Στη βιβλιογραφία καταγράφεται από όλους τους μελετητές έντονη αντιπαράθεση μεταξύ Κ. Σπυριδάκι και Τ. Παπαδόπουλου, ιδιαίτερα μεταξύ 1967 και 1969 – οπότε πέρασε και μέσα από τις στήλες του Τύπου. Αναφερθήκατε κι εσείς σ' αυτή την αντιπαράθεση. Εκτός από το θέμα του ΑΤΙ, ποια άλλα θέματα ήταν στο επίκεντρο; Υπήρχαν πιστεύετε βαθύτεροι λόγοι γι' αυτή την αντιπαράθεση;

Νομίζω ότι στο υπόβαθρο της σύγκρουσης μεταξύ Παπαδόπουλου και Σπυριδάκι υπήρχε σε μεγάλο βαθμό ένα ανόμοιο πολιτικό κοινωνικό και μορφωτικό υπόβαθρο. Την ένταση της σύγκρουσης καθόριζαν επίσης χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των δύο ανδρών. Ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκις υπήρξε μια ξεχωριστή φυσιογνωμία στο χώρο της παιδείας και της επιστήμης. Παρόλη την αφοσίωση του στον εθνικό αγώνα και την Ένωση, δεν είχε εμπλοκή στην ΕΟΚΑ. Περιορισμένος στα εκπαιδευτικά και πνευματικά του καθήκοντα, δε συμμετείχε σε κοινωνικές, πολιτικές ή άλλες δραστηριότητες και εκδηλώσεις. Το αντίθετο συνέβαινε με τον Τάσσο Παπαδόπουλο. Διακατεχόταν από ένα αίσθημα υπεροχής. Ήταν ξανοιγμένος σε πολιτικές και στρατιωτικές δραστηριότητες και είχε ηγετικό ρόλο ως θεωρητικός και πολιτικός

σχεδιαστής στη διαμόρφωση των εξελίξεων. Παρόλη τη συμμετοχή του στην ΕΟΚΑ, του έλειπε η γνώση της Ελλάδας και του ελληνικού πολιτισμού. Μπορούμε να πούμε ότι τον διέκρινε μια στάση υπεροψίας – όπως συνέβαινε και με άλλους ηγετικούς παράγοντες της ίδιας προέλευσης – έναντι της σύγχρονης Ελλάδας και των Ελλήνων πολιτικών. Τη νοοτροπία αυτή έθρεψε η πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα, οι ακατανόητες γι' αυτούς πολιτικές αντιπαραθέσεις και η πεποίθηση ότι η Ελληνική Κυβέρνηση επέβαλε στην Κυπριακή ηγεσία τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου.

Η αστική προέλευση του Κ. Σπυριδάκι, σε συνδυασμό με την έντονη και ιδιόμορφη προσωπικότητα του αποστασιοποιημένου διανοούμενου – όπως και η μη εμπλοκή στην ΕΟΚΑ – τον καθιστούσε ξένο σώμα στο χώρο της τότε πολιτικής ηγεσίας και επιζητείτο η εξουδετέρωση του από τα προερχόμενα από την ΕΟΚΑ στελέχη. Μέσα στο Υπουργικό Συμβούλιο, ο Τάσσος Παπαδόπουλος ασκούσε έντονη κριτική στον κλασικό προσανατολισμό της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης και στη διασύνδεση της με την Ελληνική. Υποστήριζε την προώθηση της Τεχνικής και της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και διαφωνούσε με την εισαγωγή στις Τεχνικές Σχολές μαθημάτων με προσανατολισμό προς την κλασική παιδεία – που στόχευε στο να έχουν και οι απόφοιτοι της Τεχνικής Εκπαίδευσης μια βασική ανθρωπιστική παιδεία. Άλλο σημείο αντιπαραθέσεως ήταν και οι διαφορετικές απόψεις που είχαν σχετικά με τη διάλυση της Ελληνικής Κοινοτικής Συνέλευσης. Ο Σπυριδάκις την έβλεπε να συνεχίζει τη λειτουργία της στο προβλεπτό χρονικό διάστημα, σε αντίθεση με τον Παπαδόπουλο που ήθελε την κατάργησή της.

Ο Τάσσος Παπαδόπουλος στη διαμάχη του με τον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι επηρέαζε και τους άλλους υπουργούς. Μαζί του στο Υπουργικό Συμβούλιο συντάσσονταν οι Ρένος Σολομίδης, Πολύκαρπος Γιωρκάτζης και από τη θέση του και ο Γλαύκος Κληρίδης. Όλοι αυτοί είχαν σπουδάσει στη Βρετανία και δεν είχαν ποτέ καμιά επαφή ή γνώση της σύγχρονης Ελλάδας. Εκείνο που είναι περιεργό ήταν η παθητική θέαση της αποδόμησης του Σπυριδάκι από τον ίδιο τον Πρόεδρο Μακάριο. Ο Μακάριος φέρεται να είπε: «Δεν ανακατεύομαι στους καυγάδες σας». Ο Τάσσος Παπαδόπουλος ήταν ταυτισμένος με τις θέσεις του Φρίξου Πετρίδη στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Ήταν και οι δυο μέλη του σκληρού πυρήνα της εξουσίας, πλάι και στον Πολύκαρπο Γιωρκάτζη.

Πώς και γιατί ο Φρίξος Πετρίδης προχώρησε σε ανοικτό πόλεμο εναντίον του Σπυριδάκι, είναι μια ιστορία που μπορεί να συνδέεται με τις προσωπικές του εμπειρίες, όταν από το 1946 υπηρετούσε κάτω από την κυρίαρχη παρουσία του τότε Γυμνασιάρχη Κ. Σπυριδάκι, ως απλός καθηγητής του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Η ουσία είναι ότι, όταν ο Φρίξος Πετρίδης απέκτησε φωνή και εξουσία, αντιμετώπισε τον Σπυριδάκι αντιπολιτευτικά. Επιβεβαίωση της διεγκυστίνδας που βρισκόταν σε εξέλιξη, υπήρξε τελικά η παύση του Σπυριδάκι και η τοποθέτηση του αρνητή του ως υπουργού Παιδείας. Η αντικατάσταση του Σπυριδάκι από τον Φρίξο Πετρίδη δε σήμανε καμιά αλλαγή, ούτε στην Εκπαιδευτική Πολιτική, ούτε στη δομή διοίκησης του Υπουργείου. Το αίτημα της Χούντας για την αποπομπή του από το Υπουργείο, δε σχετιζόταν με ενέργειες ή πρωτοβουλίες του στο χώρο της Εκπαίδευσης. Σχετιζόταν περισσότερο με απόψεις που είχε διατυπώσει πριν γίνει υπουργός – ιδιαίτερα για το βαθμό σύνδεσης της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης με εκείνη της Ελλάδας.

Εν τέλει, το σημαντικότερο ίσως που πρέπει να τονίσουμε ως κατακλείδα, είναι ότι η εκπαιδευτική διαδικασία στην Κύπρο την περίοδο 1959-1974, καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από ιδεολογικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις, μυωπικές διεγκυστίνδες για το βαθμό διασύνδεσης της Εκπαίδευσης με εκείνη της Ελλάδας, αλλά και από προσωπικές ατζέντες στο πλαίσιο της «μάχης εξουσίας» που έδιναν οι πρωταγωνιστές της πολιτικής και εκπαιδευτικής ζωής.

Β'

Συνέντευξη με τους Καθηγητές Niyazi Kizilyürek και Mehmet Çağlar [21 Μαρτίου 2013 – Οικία Niyazi Kizilyürek]

- Ο Niyazi Kizilyürek είναι Καθηγητής Μεσανατολικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου και εκλεγμένος Κοσμήτορας της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών.
- Ο Mehmet Çağlar είναι Καθηγητής Εκπαιδευτικής Διοίκησης και Προγραμματισμού στο Near East University.

1. Ποιοι πιστεύετε ότι ήταν οι καθοριστικοί παράγοντες που ιστορικά διαμόρφωσαν το πλαίσιο λειτουργίας του Τουρκοκυπριακού Εκπαιδευτικού Συστήματος;

Niyazi Kizilyürek: Το Εκπαιδευτικό Σύστημα στην Κύπρο λειτουργούσε σε Κοινοτική βάση από την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι δύο Κοινότητες ήταν πλήρως ελεύθερες για τη χωριστή διαμόρφωση του Εκπαιδευτικού τους Συστήματος. Αυτό διατηρήθηκε από τους Βρετανούς μέχρι το 1931, οπότε και η αποικιακή διοίκηση άρχισε να επιβάλλει μεγαλύτερο έλεγχο. Από το 1931 και μετά, τα μέτρα που έλαβε η διοίκηση επιβράδυναν κάπως την ανάπτυξη των εθνικιστικών κινημάτων στην Κύπρο και άρχισαν κάποιες προσπάθειες τεχνητής διαμόρφωσης μιας κυπριακής εθνικής συνείδησης. Αυτό δεν είχε τα αναμενόμενα από τους Βρετανούς αποτελέσματα. Η δεκαετία του 1940 ήταν καθοριστική. Οι Βρετανοί φιλελευθεροποίησαν την πολιτική τους στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου και έτσι οι δύο Κοινότητες ήταν πιο ελεύθερες να διαμορφώσουν το πλαίσιο λειτουργίας της Εκπαίδευσής τους. Αυτό σήμαινε και περισσότερες δυνατότητες να του προσδώσουν πιο έντονα εθνικιστικό χαρακτήρα. Για την Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση καθοριστικό χρονικό σημείο ήταν το 1948, οπότε και για πρώτη φορά οι Βρετανοί επέτρεψαν στους Τουρκοκύπριους να φέρνουν εκπαιδευτικούς από την Τουρκία για να διδάσκουν στα σχολεία τους. Αυτό προκάλεσε μια απότομη και με ταχείς ρυθμούς ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης των Τουρκοκυπρίων και της σύνδεσης της Εκπαίδευσής τους με εκείνη της Τουρκίας. Αντίθετα με την επικρατούσα άποψη στην Ελληνοκυπριακή Ιστοριογραφία, από το 1923 με τη Συνθήκη της Λωζάνης, οι Τουρκοκύπριοι ήταν σχεδόν πλήρως αποκομμένοι από την Τουρκία – η οποία και δεν έδειχνε κανένα ενδιαφέρον για την Κύπρο. Επανασυνδέονται το 1948.

2. Επομένως, η επανασύνδεση αυτή ξεκινά με την έλευση στην Κύπρο εκπαιδευτικών από την Τουρκία. Αυτό σχετιζόταν με την ευρύτερη βρετανική πολιτική, ή αφορούσε αποκλειστικά το χώρο της Εκπαίδευσης;

Niyazi Kizilyürek: Την ίδια περίοδο (1947), η Βρετανική διοίκηση δημιούργησε μια ειδική επιτροπή για τουρκοκυπριακές υποθέσεις, που είχε ως αποστολή να ενθαρρύνει τους Τουρκοκύπριους να προβούν σε μεταρρυθμίσεις και να τονώσουν γενικά την παρουσία τους στην Κύπρο. Με αυτό τον τρόπο οι Βρετανοί ήθελαν να δημιουργήσουν ένα αντίπαλο δέος στον ελληνοκυπριακό εθνικισμό και στο αίτημα για Ένωση. Αυτή η επιτροπή προσπάθησε να πείσει τους Τουρκοκύπριους να προβούν σε μεταρρυθμίσεις του τύπου να εγκαταλείψουν το θρησκευτικό γάμο και να υιοθετήσουν τον πολιτικό, να αλλάξουν τους νόμους του

οικογενειακού δικαίου κλπ. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ήταν ενταγμένη και η απόφαση να επιτραπεί η παρουσία τούρκων εκπαιδευτικών στα τουρκοκυπριακά σχολεία. Από αυτό το σημείο και μετά, η καλλιέργεια της τουρκικότητας στα σχολεία ήταν ο κύριος στόχος. Λειτουργούσε δε ως ένας εθνικισμός/αντίδραση προς τον ελληνοκυπριακό εθνικισμό. Παράλληλα με την Εκπαίδευση, έχουμε ανάλογες εξελίξεις και στη γενικότερη οργάνωση των Τουρκοκυπρίων. Το 1949 έχουμε την ίδρυση της Ομοσπονδίας Τουρκοκυπριακών Οργανώσεων. Ήταν η ομπρέλα που κάλυπτε τα πάντα, ένα είδος «Κυβέρνησης» των Τουρκοκυπρίων. Αυτή η Ομοσπονδία έθεσε συγκεκριμένους στόχους για την Εκπαίδευση. Οι βασικότεροι ήταν: Να καλλιεργεί την εθνική συνείδηση, να οργανώνει τη νεολαία, να κινητοποιεί την κοινωνία μέσω της νεολαίας, να καταπολεμά τον αναλφαβητισμό μέσα στον πληθυσμό με επιμορφωτικά προγράμματα και να προωθεί τον ατατουρκισμό και την κοσμικότητα. Το Νοέμβριο του 1957 ο Ραούφ Ντενκτάς έγινε πρόεδρος αυτής της «Κυβέρνησης». Την ίδια χρονιά είχαμε την ίδρυση της ΤΜΤ. Έτσι, ο ίδιος άνθρωπος είναι το υπ' αριθμόν ένα πρόσωπο, τόσο στη νόμιμη πολιτική οργάνωση, όσο και στην παράνομη ένοπλη οργάνωση (αν εξαιρέσουμε τους στρατιωτικούς στην Τουρκία που κατηύθυναν την ΤΜΤ).

3. Ποιες κινήσεις έκανε ο Ραούφ Ντενκτάς από τις θέσεις-κλειδιά που κατείχε για να προωθήσει τους στόχους αυτούς, μέσω της Εκπαίδευσης;

Niyazi Kizilyürek: Στο χώρο της Εκπαίδευσης επέβαλε αμέσως διαδικασίες τόνωσης της τουρκικής εθνικής συνείδησης. Μια ενδιαφέρουσα πτυχή είναι η καθιέρωση εορτασμού των εθνικών επετείων της Τουρκίας – με ένα μάλιστα υπερβολικό τρόπο: 9^η Μαΐου (μέρα των νέων και του αθλητισμού), 23^η Απριλίου (μέρα των παιδιών και της κυριαρχίας), 29^η Οκτωβρίου (εθνική επέτειος της εγκαθίδρυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας). Αυτές οι επέτειοι κατοχυρώθηκαν το 1960 με το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Αυτοί οι εορτασμοί στα σχολεία γίνονταν με έναν πολύ έντονο τρόπο. Και στη συνέχεια προώθησε – μέσω της Εκπαίδευσης αλλά και ευρύτερα – την καμπάνια του «από Τούρκο σε Τούρκο»: Όσοι συναλλάσσονταν με Έλληνες τρομοκρατούνταν. Αργότερα, θα υπήρχαν και δολοφονίες. Έτσι, η Εκπαίδευση αντιμετωπιζόταν πια ως ένας θεσμός που κύριο στόχο είχε την προαγωγή του τουρκισμού και της ιδέας ότι η Κύπρος θα έπρεπε να διχοτομηθεί. Ένας θεσμός που θα έπρεπε να δημιουργήσει πολίτες που θα απέτρεπαν την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Επομένως, η περίοδος μεταξύ 1948 και 1959 δημιούργησε το πλαίσιο των στόχων, της λειτουργίας και του περιεχομένου της Εκπαίδευσης της περιόδου 1959-74.

4. Μπορούμε από όλα αυτά να συμπεράνουμε πως η ανάπτυξη του τουρκοκυπριακού εθνικιστικού κινήματος γενικότερα και ειδικότερα στην Εκπαίδευση, δεν ήταν μόνο το αποτέλεσμα της βρετανικής πολιτικής για δημιουργία αντίπαλου δέους προς το ελληνοκυπριακό κίνημα;

Niyazi Kizilyürek: Πρόσφατα ήμουν σε ένα συνέδριο στο Λονδίνο, με γνωστούς ιστορικούς από τη Βρετανία και από άλλες χώρες. Υπήρχαν και ελληνοκύπριοι ιστορικοί. Εκεί, με κάποια ευκαιρία, τόνισα ότι η ελληνοκυπριακή ιστοριογραφία υποφέρει από ένα πράγμα: Ερμηνεύει κάθε κίνηση των Τουρκοκυπρίων ως αποτέλεσμα υποκίνησης από τους Βρετανούς, στο πλαίσιο εφαρμογής της πολιτικής του «διαίρει και βασίλευε». Και αυτό είναι απόλυτα λανθασμένο. Παραγνωρίζεται, έτσι, πλήρως η εσωτερική δυναμική των Τουρκοκυπρίων. Η αλήθεια είναι ότι οι Βρετανοί ανησύχησαν έντονα με όλα αυτά. Δεν ήθελαν με τίποτε οι Τουρκοκύπριοι να έρθουν κοντά στην Τουρκία. Στην πραγματικότητα, οι Τουρκοκύπριοι συνδέθηκαν με την Τουρκία, αντίθετα με τους σχεδιασμούς της Βρετανικής διοίκησης και όχι με την ενθάρρυνσή της. Υπήρξε, βέβαια, κάποια ενθάρρυνση των Βρετανών σε άλλα επίπεδα – όπως έγινε στη διάσκεψη του Λονδίνου το 1955, όπου εισήγαγαν την Τουρκία ως παράγοντα στο Κυπριακό, ή όπως το να ενθαρρύνουν τους Τουρκοκύπριους να είναι πιο εκδηλωτικοί ενάντια στην Ένωση. Αλλά οι

Τουρκοκύπριοι ήταν πραγματικοί και αυτόβουλοι δρώντες ενάντια στην Ένωση. Διότι είχαν μια ιδιαίτερη αντίληψη για τα πράγματα. Επομένως εδώ έχουμε το χαρακτηριστικό είδος μειονοτικού εθνικισμού που αντιδρά στα αιτήματα της πλειονότητας. Και έτσι είχαμε δυο ασύμβατους εθνικούς στόχους. Ο στόχος της Ένωσης δε σήμαινε για τους Τουρκοκύπριους απελευθέρωση από τους Βρετανούς, αλλά καταστροφή. Κι αυτό είναι πολύ σημαντικό για να κατανοήσουμε τη φύση της αντιπαράθεσης στο Κυπριακό.

5. Δηλαδή, μπορεί να λεχθεί ότι κυρίαρχη αντίληψη ανάμεσα στους Τουρκοκύπριους ήταν αυτή που προέκρινε την παραμονή κάτω από Βρετανική διοίκηση, αντί της ενσωμάτωσης της Κύπρου στην Ελλάδα;

Niyazi Kizilyiürek: Οι Τουρκοκύπριοι αντέδρασαν και κατά της Βρετανικής διοίκησης, ιδιαίτερα μετά το 1958. Διότι οι Βρετανοί ποτέ δεν επιδίωκαν τη διχοτόμηση της Κύπρου. Αυτό είναι ένας μύθος. Οι Βρετανοί χρησιμοποίησαν ως ένα βαθμό τους Τουρκοκύπριους, ενθαρρύνοντας τους στο αίτημα για διαχωρισμό, αλλά ποτέ δεν είχαν ως στόχο την υλοποίηση αυτού του διαχωρισμού. Απλώς χρησιμοποίησαν το τουρκοκυπριακό αίτημα ως ανασχετικό παράγοντα για το ελληνοκυπριακό αίτημα. Όταν η Τουρκία και οι Τουρκοκύπριοι το αντιλήφθηκαν αυτό, από τις αρχές του 1958 άνοιξαν μέτωπο με τους Βρετανούς. Τον Ιανουάριο είχαμε επτά νεκρούς σ' αυτή τη σύγκρουση. Και όλες οι πράξεις βίας στη συνέχεια, ήταν στο πλαίσιο αυτής της αντιπαράθεσης – όπως το Μάιο που εκτελέστηκαν Τουρκοκύπριοι αριστεροί διανοούμενοι, τον Ιούνιο που τοποθετήθηκε βόμβα στο Τουρκικό Γραφείο Πληροφοριών και επιτέθηκαν στους Ελληνοκύπριους, η σφαγή στο Κιόνελλι τον ίδιο μήνα. Όλα αυτά ήταν πρωτοβουλίες που συγκρούονταν με τη βρετανική πολιτική, όχι σε συνεργασία με τους Βρετανούς, όπως η ελληνοκυπριακή ιστοριογραφία τα ερμηνεύει.

Mehmet Çağlar: Συμφωνώ με αυτές τις επισημάνσεις. Θα ήθελα να προσθέσω κάποια πράγματα, ιδιαίτερα για το χώρο της Εκπαίδευσης, την περίοδο 1959-74. Νομίζω το χειρότερο πράγμα που έγινε με τις Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου ήταν το ότι η Εκπαίδευση αφέθηκε πλήρως στα χέρια των δύο Κοινοτήτων, μέσω των Κοινοτικών Συνελεύσεων. Δεν υπήρχε η ομπρέλα ενός Υπουργείου Παιδείας, που να είναι υπεύθυνη για την προώθηση της πολιτότητας. Έτσι, δεν υπήρχε στα σχολεία Πολιτική Αγωγή, με την ευρύτερη έννοια. Επίσης, η διαδικασία απόκτησης ιστορικής συνείδησης και οι ερμηνευτικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος κινήθηκαν σε αντίθετους δρόμους, μέσω και των βιβλίων που έρχονταν από τις μητέρες πατρίδες. Εξάλλου, το παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα διαδραμάτισε το ρόλο του, μέσα από τις διαφορετικές εθνικές επετείους που γιορτάζονταν στα σχολεία. Το γεγονός, λοιπόν, ότι η Εκπαίδευση ήταν Κοινοτική και όχι υπόθεση της Πολιτείας, οδήγησε σε ένα δρόμο δημιουργίας χωριστών και αντιπαρατιθέμενων συνειδησεων. Να μου επιτρέψετε εδώ μια αναφορά στο 2004: Με το Σχέδιο Ανάν γινόταν το ίδιο ακριβώς λάθος. Άφηνε την Εκπαίδευση αποκλειστικά και πάλιν στα χέρια των δύο Κοινοτήτων. Έτσι, παρά το γεγονός ότι ήταν μια μεγάλη ευκαιρία για επανένωση της Κύπρου, διατηρούσε αυτό το λάθος που είχαν οι Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου. Δεν υπήρχε, λοιπόν, το 1959 μια κοινή στέγη για την Εκπαίδευση, η οποία να αποφασίζει και να καθορίζει τους στόχους για το είδος του πολίτη που είχε ανάγκη η κοινωνία. Η λειτουργία του Εκπαιδευτικού Συστήματος θα μπορούσε να εκχωρηθεί εν πολλοίς στις Κοινότητες, οι οποίες θα είχαν τη δυνατότητα να εκφράζουν τις διαφορετικές ανάγκες των δύο Κοινοτήτων μέσα από κάποιες επιμέρους επιλογές. Όμως, ήταν απαραίτητο να υπάρχει μια υπέρτατη αρχή που να καθορίζει τους κοινούς σκοπούς, οράματα και στόχους και να ελέγχει τις διαδικασίες υλοποίησής τους.

6. Αυτή η κεντρική αρχή θα είχε μόνο την ευθύνη του καθορισμού και ελέγχου εφαρμογής των στόχων, ή θα μπορούσε να επιδιώξει και τη δημιουργία ενός εν μέρει κοινού Αναλυτικού Προγράμματος;

Mehmet Çağlar: Στον καθαρά γνωσιολογικό τομέα θα μπορούσε πιο εύκολα να καθοριστεί ένας κοινός κορμός μέσω των Αναλυτικών Προγραμμάτων. Το μεγάλο στοίχημα θα ήταν ο από κοινού καθορισμός και προώθηση κοινών αξιών, ιδιαίτερα στην κατεύθυνση του στόχου για δημιουργία νέων πολιτών. Στο κανονιστικό δηλαδή επίπεδο. Η απουσία αυτού του παράγοντα οδήγησε στην αδυναμία να έχουμε πολίτες. Είχαμε μέλη των δύο Κοινοτήτων, όχι πολίτες του κυπριακού Κράτους. Και μάλιστα, με αξίες που ανταγωνίζονταν μεταξύ τους. Από την άποψη της Εκπαίδευσης, η Κυπριακή Δημοκρατία του 1960 ήταν μια πλήρης αποτυχία.

Niyazi Kizilyürek: Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτή την περίοδο γίνονταν Κυπριολογικά Συνέδρια στην Κύπρο και έβλεπες έλληνες επιστήμονες να μιλούν για την ελληνικότητα της Κύπρου και τούρκους επιστήμονες να παρουσιάζουν την Κύπρο ως αναπόσπαστο τμήμα της Ανατολίας.

Mehmet Çağlar: Ως δεύτερο σημαντικό ζήτημα θεωρώ αυτό της γλώσσας. Ενώ επίσημες γλώσσες της Δημοκρατίας ήταν η Ελληνική και η Τουρκική, στα σχολεία καμιάς από τις δύο Κοινοότητες δε διδασκόταν ως δεύτερη γλώσσα εκείνη της άλλης Κοινοότητας. Όταν δεν υπάρχει το στοιχειώδες εργαλείο της επικοινωνίας, πως είναι δυνατό να αναζητηθούν κοινά στοιχεία πολιτισμού και να δημιουργηθεί η συνείδηση του πολίτη ενός ενιαίου κράτους; Το γεγονός ότι στην ύπαιθρο οι περισσότεροι Τουρκοκύπριοι κάποιας ηλικίας μιλούσαν την ελληνοκυπριακή διάλεκτο, δε σήμαινε και πολλά πράγματα. Στις πόλεις η επικοινωνία των παιδιών και των νέων παρουσίαζε δυσκολίες, λόγω άγνοιας της γλώσσας του άλλου.

7. Άρα, θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε ότι τα βασικά προβλήματα που παρουσίαζε η Εκπαίδευση στην Κύπρο την περίοδο 1959-1974 ήταν η απουσία κρατικής αρχής για την Εκπαίδευση, η απουσία κοινών στόχων, οραμάτων και αγωγής πολιτότητας, καθώς και ο απόλυτος διαχωρισμός των νέων σε επίπεδο γλώσσας/επικοινωνίας.

Mehmet Çağlar: Ακριβώς. Και είναι σημαντικό το γεγονός ότι αυτά ήταν τόσο βαθειά ριζωμένα στις συνειδήσεις των ανθρώπων κατά την προηγούμενη περίοδο, που θεωρήθηκε αυτονόητο ότι έτσι θα έπρεπε να είναι και κατά τη διάρκεια της ζωής μιας ανεξάρτητης πια Δημοκρατίας.

8. Από μια άποψη, η κατάσταση σ' αυτά τα ζητήματα επιδεινώθηκε με την Ανεξαρτησία. Η ύπαρξη κρατικής αρχής για την Εκπαίδευση επί Βρετανικής διοίκησης πιθανόν να διατηρούσε μια στοιχειώδη αίσθηση πολιτότητας. Με την Ανεξαρτησία, η απαλλαγή από αυτή την αρχή θεωρήθηκε ως μέρος της απελευθέρωσης. Οι δύο Κοινοότητες είδαν τον απόλυτο διαχωρισμό τους στην Εκπαίδευση ως έκφραση της ελευθερίας τους.

Mehmet Çağlar: Αυτό ακριβώς διαφάνηκε και στη συνέχεια. Μετά τις περιπέτειες αυτής της περιόδου και μετά το 1974, όποτε γινόταν συζήτηση στη βάση ενός σχεδίου για επίλυση του Κυπριακού, θεωρούνταν αυτονόητο ότι ο χώρος της Εκπαίδευσης θα ήταν απόλυτα διαχωρισμένος. Υπήρξα ένας από εκείνους που πριν το 2004 προσπάθησαν να αναδείξουν αυτή τη διάσταση στις συζητήσεις για την Εκπαίδευση. Ήταν πάντα δύσκολο να σε ακούσει κανείς. Στις συζητήσεις για το Σχέδιο Ανάν επέμενα ότι θα έπρεπε να υπάρχει μια κοινή αρχή στην Εκπαίδευση που να αναλαμβάνει την προώθηση κοινών στόχων. Όχι μόνο δεν περιλήφθηκε τελικά κάτι τέτοιο στο Σχέδιο, αλλά αποδείχτηκε ότι η αντίθετη άποψη ήταν βαθειά ριζωμένη.

9. Επομένως, τα στοιχεία του διαχωρισμού ήταν ήδη έντονα στην Εκπαίδευση με την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, για τους λόγους που αναφέρατε. Μήπως αυτό επιδεινώθηκε μετά το 1964; Η Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την Εκπαίδευση της Ελλάδας και πριν και μετά το 1964. Μήπως

στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση έχουμε μια διαφοροποίηση, δηλαδή περισσότερη εξάρτηση μετά το 1964, λόγω συνθηκών αποκλεισμού;

Niyazi Kizilyürek: Μετά το 1964 παρατηρείται μεγαλύτερη πρόσδεση γενικά στα εθνικιστικά ιδεώδη στην Εκπαίδευση. Αυτό αναπόφευκτα έφερε και μεγαλύτερη σύνδεση με την Τουρκία. Για να δώσω ένα παράδειγμα, μέχρι το 1964 δεν είχαμε τουρκικά βιβλία για την Ιστορία της Κύπρου. Μετά το 1964 εμφανίστηκε και υιοθετήθηκε – αν δεν κάνω λάθος άρχισε να διδάσκεται στα τουρκοκυπριακά σχολεία το 1965 – το βιβλίο του Vehbi Zeki Sertter “Kıbrıs Tarihi” («Ιστορία της Κύπρου»), το οποίο έγινε υποχρεωτικό. Αυτό το βιβλίο ήταν ακραία εθνικιστικό, ακόμη και με βαλκανικούς όρους. Ο χαμένος παράδεισος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Βρετανική διοίκηση ως μια συνωμοσία των Βρετανών με τους Ελληνοκύπριους εναντίον των Τουρκοκυπρίων, η Σύγχρονη Ιστορία ως μια αφήγηση της έμμονης ιδέας των Ελληνοκυπρίων να καταστρέψουν τους Τουρκοκύπριους. Η Ιστορία ως ιστορία του καλού και του κακού. Οι τουρκοκύπριοι μαθητές μετά το 1965 διδάσκονταν ακόμη και ποιήματα όπως «Το μίσος» που μιλούσε για το αίσθημα της εκδίκησης εναντίον των Ελλήνων, το οποίο δε θα ικανοποιηθεί ακόμη κι αν σκοτώσω χίλιους άπιστους. Το ενδιαφέρον με αυτό το ποίημα είναι κάτι το οποίο φωτίζει μια άλλη διάσταση της κυρίαρχης αντίληψης που αναπτύχθηκε από τους Τουρκοκύπριους για τους Ελληνοκύπριους: Αρχικά, το ποίημα είχε γραφτεί στην Τουρκία για τους κομμουνιστές, όχι τους Έλληνες. Το παράφρασαν στην Κύπρο, αντικαθιστώντας τον όρο «κομμουνιστές» με τον όρο «Έλληνες». Αυτό είναι μια ένδειξη για το ότι στην Κύπρο ο αντικομμουνισμός ανάμεσα στους Τουρκοκύπριους συνδέθηκε με τον ανθελληνισμό. Συχνά σε ομιλίες και άρθρα εφημερίδων, οι Έλληνες και οι κομμουνιστές ταυτίζονταν. Οι Ελληνοκύπριοι ήταν εχθροί των Τουρκοκυπρίων επειδή ήταν Έλληνες, αλλά και επειδή ήταν κομμουνιστές. Οι ηγέτες των Τουρκοκυπρίων έκαναν δηλώσεις του τύπου «60% των Ελληνοκυπρίων είναι κομμουνιστές».

10. Ποια ήταν, κατά την άποψή σας, η αντίστοιχη εικόνα που το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα καλλιεργούσε για τους Τουρκοκύπριους; Τι σας έχει εντυπωθεί ως το σημαντικότερο;

Niyazi Kizilyürek: Ο άνθρωπος που αποτέλεσε το σημαντικότερο παράγοντα διαμόρφωσης της Ελληνοκυπριακής Εκπαίδευσης, ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκης, αποτυπώνει στο ιστοριογραφικό του έργο αρκετά αντιπροσωπευτικά την κυρίαρχη αντίληψη για τους Τουρκοκύπριους. Για τον ίδιο – και νομίζω αυτό κυριάρχησε σε όλη την Ελληνοκυπριακή Κοινότητα μέσω της Εκπαίδευσης – οι Τουρκοκύπριοι δεν ήταν ποτέ μέρος της ιστορίας της Κύπρου. Ήταν απλώς αμελητέα υπολείμματα της Οθωμανικής περιόδου, που άδικα έφτασαν να είναι ισότιμη Κοινότητα με τις Συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου. Ακόμη χειρότερα μάλιστα, κατάφεραν να γίνουν αφέντες. Έτσι, μέσω της Εκπαίδευσης, καλλιεργήθηκε στην Κύπρο μια αντιπαράθεση αισθήματος δικαίου: Η πλειονότητα θεωρούσε ότι είναι δίκαιο να έχει η ίδια το δικαίωμα αυτοδιάθεσης, να είναι κυρίαρχη σε περίπτωση ανεξαρτησίας ή να μπορεί να προωθήσει την Ένωση και ότι οι Τουρκοκύπριοι δε θα έπρεπε να έχουν βαρύνοντα πολιτικό λόγο, διότι είναι μια ασήμαντη μειονότητα. Από την άλλη, η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση είναι αντίδραση στην Ελληνοκυπριακή. Και δεν μπορείς να κατανοήσεις τους στόχους της αν δεν εξετάσεις τους στόχους της Ελληνοκυπριακής. Από τη στιγμή, λοιπόν, που το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα παρουσίαζε τους Τουρκοκύπριους ως ένα είδος «φιλοξενουμένων» στο νησί, το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα λειτουργούσε στη βάση του να αποδείξει στους Ελληνοκύπριους ότι οι Τουρκοκύπριοι είναι ίσοι, τουλάχιστον ίσοι. Γι' αυτό και τα συνθήματα είναι ακριβή αντίγραφα, από την ανάποδη: «Η Κύπρος είναι Ελληνική» – «Η Κύπρος είναι Τουρκική», «Ένωση και μόνον Ένωση» - «Διχοτόμηση και μόνο Διχοτόμηση».

11. Απ' ότι γνωρίζω, ιδιωτικά σχολεία δε λειτουργούσαν στο Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Έχω υπόψη μου όμως την περίπτωση της Δρος Servent Sami, η οποία έκανε κάποιες προσπάθειες για λειτουργία ιδιωτικού πανεπιστημίου στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Ποια ήταν η τύχη αυτής της προσπάθειας;

Mehmet Çağlar: Το πρώτο τουρκοκυπριακό ιδιωτικό σχολείο λειτούργησε αρκετά αργότερα, τη δεκαετία του 1980, στην Κερύνεια. Ένα παράρτημα του English School που λειτουργούσε στη Λευκωσία μετά το 1964, απορροφήθηκε το 1970-71 από το Maarif College, που ήταν Κοινοτικό και όχι ιδιωτικό. Έμπαιναν, όμως, σε αυτό με απαιτητικές εξετάσεις, μετά την αποφοίτηση από το Δημοτικό. Κάτι τέτοιο προϋπέθετε πολλά ιδιωτικά μαθήματα. Αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η γλώσσα διδασκαλίας ήταν η Αγγλική, το μετέτρεπε σε σχολείο της ελίτ. Γενικά, δεν υπήρχαν δυνατότητες για ιδιωτική Εκπαίδευση πριν το 1974, με δεδομένες τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες, αλλά και με δεδομένη την αντίληψη που επικρατούσε ότι η Εκπαίδευση ήταν αποκλειστική ευθύνη της Κοινότητας. Το πρώτο πανεπιστήμιο, επίσης, λειτούργησε μετά το 1974. Η Δρ. Servent Sami είχε κάνει πριν το 1974 πολλές προσπάθειες, αγωνίστηκε να βρει χρηματοδότηση – ακόμη και από το Συμβούλιο της Ευρώπης, απ' όπου απέτυχε να πάρει μετά την κινητοποίηση των Ελληνοκυπρίων – αλλά τελικά η προσπάθειά της ναυάγησε. Το ιδιωτικό πανεπιστήμιο που σχεδίαζε δε λειτούργησε ποτέ.

12. Τα διδακτικά εγχειρίδια έρχονταν συνολικά από την Τουρκία, ή γράφονταν και κάποια στην Κύπρο;

Mehmet Çağlar: Μέχρι το 1965, το μοναδικό εγχειρίδιο που ετοιμαζόταν στην Κύπρο, ήταν το βιβλίο της Ιστορίας της Κύπρου. Το 1970 ετοιμάστηκε από τον Salih Joshar ακόμη ένα εγχειρίδιο, στα Νέα Μαθηματικά. Όλα τα υπόλοιπα έρχονταν από την Τουρκία.

13. Η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση, επομένως, ήταν συνδεδεμένη στενά με εκείνη της Τουρκίας, μέσω Α.Π., εγχειριδίων και τούρκων εκπαιδευτικών. Υπήρχαν κάποιες δίοδοι επικοινωνίας με άλλα εκπαιδευτικά συστήματα και με τις προόδους στις παιδαγωγικές επιστήμες στις ανεπτυγμένες χώρες;

Mehmet Çağlar: Τα Α.Π. ήταν σχεδόν απόλυτα ταυτισμένα με εκείνα της Τουρκίας. Επίσης, η πλειονότητα των εκπαιδευτικών Μέσης σπούδαζε στην Τουρκία – ένας μικρός αριθμός σπούδαζε στη Βρετανία. Επομένως, ήταν πολύ δυνατός ο δεσμός με την Τουρκία, ιδιαίτερα στη Μέση Εκπαίδευση. Οι εκπαιδευτικοί Δημοτικής φοιτούσαν στο Διδασκαλικό Κολλέγιο εδώ στην Κύπρο. Γι' αυτό και η Δημοτική Εκπαίδευση διαπνεόταν από ισχυρότερο πνεύμα αποδέσμευσης από την Τουρκία. Από την άλλη, όμως, συνέβη κάτι ενδιαφέρον: Κατά τη δεκαετία του 1960, το τουρκικό φοιτητικό κίνημα ήταν έντονα επηρεασμένο από την Αριστερά. Έτσι, το 95% όσων πήγαιναν για σπουδές στην Τουρκία, επέστρεφαν με αριστερή ιδεολογία, και κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1960 άρχισαν να επηρεάζουν έντονα το κλίμα μέσα στα σχολεία. Επηρέασαν ακόμη πολύ έντονα και τους εκπαιδευτικούς Δημοτικής, γι' αυτό και όταν το 1968 δημιουργήθηκαν οι εκπαιδευτικές οργανώσεις των δύο βαθμίδων, είχαν και οι δύο αριστερό χαρακτήρα και καθαρά αντιεθνικιστικούς προσανατολισμούς. Μαζί με τις φοιτητικές οργανώσεις των Τουρκοκυπρίων, την ίδια περίοδο, αποτέλεσαν τα πρώτα κινήματα εναντίον του Ντενκτάς. Για την Τουρκοκυπριακή Αριστερά, το κρίσιμο χρονικό σημείο ήταν το 1965, με τη μαζική μετάβαση νέων στην Τουρκία για σπουδές. Αυτοί, επιστρέφοντας αποτέλεσαν τον πρώτο δραστήριο πυρήνα της αριστερής διανόησης. Αυτοί δημιούργησαν και το κόμμα της Αριστεράς (CTP), που είχε κυπροκεντρικούς προσανατολισμούς.

Niyazi Kizilyürek: Αυτή η αριστερή διανόηση είχε μπολιάσει την κοινωνία με αντιϊμπεριαλιστικά και κυπροκεντρικά συνθήματα και συναισθήματα. Στο πρόσωπο του Μακαρίου έβλεπαν έναν ηγέτη μαχητή κατά του αμερικανικού και νατοϊκού ιμπεριαλισμού. Η

Τουρκοκυπριακή Φοιτητική Ένωση Άγκυρας, του έστειλε μήνυμα συμπαράστασης όταν έγινε η απόπειρα δολοφονίας εναντίον του το Μάρτιο του 1970.

Mehmet Çağlar: Τώρα, ειδικότερα σε διδακτικό και επιστημονικό επίπεδο, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και κάποιοι εκπαιδευτικοί που γύρω στο 1970 είχαν πάει για μεταπτυχιακές σπουδές στις ΗΠΑ. Επιστρέφοντας, άσκησαν έντονη κριτική στις παραδοσιακές διδακτικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις, σπρώχνοντας για αλλαγές σ' αυτούς τους τομείς. Παρήγαν δικό τους διδακτικό υλικό, ιδιαίτερα στις θετικές επιστήμες, και παραμέριζαν τα διδακτικά εγχειρίδια που έρχονταν από την Τουρκία, ως πεπαλαιωμένα. Αυτό οδήγησε και στο εγχειρίδιο των Νέων Μαθηματικών που αναφέραμε προηγουμένως, καθώς και σε άλλα που ακολούθησαν, όπως στη Γεωγραφία και την Αγροκαλλιέργεια. Ήταν έντονα επηρεασμένοι από τα επιτεύγματα των επιστημών και της τεχνολογίας (μην ξεχνάμε ότι ήταν η εποχή του διαστήματος). Και μάλιστα έκαναν αυτές τις αλλαγές, σχεδόν μια δεκαετία πριν από την ίδια την Τουρκία. Αυτό συνέβη και επειδή, λόγω των μεταπτυχιακών τους, πήραν γρήγορα υψηλές θέσεις και επηρέαζαν τα πράγματα.

14. Στο θέμα της συγγραφής εγχειριδίων, παρατηρήθηκε στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση της περιόδου μια έντονη επιφυλακτικότητα στο να ετοιμάζονται βιβλία στην Κύπρο. Θεωρούνταν μια επικίνδυνη απόκλιση από την Εκπαίδευση της «μητέρας πατρίδας». Παρατηρήθηκε κάτι ανάλογο στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση;

Mehmet Çağlar: Ναι, νομίζω παρατηρήθηκε ακριβώς η ίδια επιφυλακτικότητα. Μπορώ να πω ότι και η πολιτική της ίδιας της Τουρκίας επιδίωκε την ομογενοποίηση της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης με εκείνη της «μητέρας πατρίδας». Και τα διδακτικά εγχειρίδια ήταν ένα σημαντικό μέσο γι' αυτό. Άλλο μέσο ήταν η διαδικασία εισόδου στα τουρκικά πανεπιστήμια. Βέβαια, πριν το 1974, λόγω των εκτάκτων συνθηκών, τα τουρκικά πανεπιστήμια παραχωρούσαν αριθμό θέσεων για τους Τουρκοκύπριους, χωρίς εξετάσεις, με αποτέλεσμα να υπάρχουν περιθώρια επιμέρους διαφοροποιήσεων στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του Λυκείου – και γενικά όλων των βαθμίδων. Όμως, μετά το 1974, επέβαλαν σταδιακά την υποχρέωση οι απόφοιτοι Λυκείου να παρακάθονται στις ίδιες ακριβώς εξετάσεις με τους αποφοίτους στην Τουρκία – και μάλιστα να μεταβαίνουν στην ίδια την Τουρκία για τις εξετάσεις. Αυτό είναι ένας ισχυρός ομοιογενοποιητικός παράγοντας, όχι μόνο της Εκπαίδευσης, αλλά γενικότερα και του είδους πολίτη που παράγεται.

15. Με τη Θρησκευτική Εκπαίδευση ποιο ήταν το καθεστώς; Υπήρχε διαφοροποίηση στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση, ή ακολουθούσε το Α.Π. της Τουρκίας;

Mehmet Çağlar: Όχι, υπήρχε σημαντική διαφορά. Στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση της περιόδου 1959-74 το μάθημα των Θρησκευτικών ήταν προαιρετικό και προσφερόταν μόνο στη Στοιχειώδη Εκπαίδευση. Στην Τουρκία ήταν υποχρεωτικό και στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο. Σε αυτό το επίπεδο, η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση ήταν πολύ πιο κοσμική απ' ότι εκείνη της Τουρκίας. Αυτό ήταν συνδεδεμένο και με τους προσανατολισμούς του σώματος των εκπαιδευτικών που αναφέραμε προηγουμένως.

16. Στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση παρατηρήθηκε ένας υπόκωφος ανταγωνισμός μεταξύ εκπαιδευτικών Δημοτικής και Μέσης. Πέραν των καθαρά συνδικαλιστικών διαφορών, υπήρχε και μια τάση εκ μέρους των εκπαιδευτικών Μέσης – οι οποίοι σπούδαζαν στην Ελλάδα και εμφορούνταν από ελληνοκεντρισμό – να θεωρούν τους εκπαιδευτικούς Δημοτικής «αποεθnikοποιημένους». Ιδιαίτερα όσους είχαν

φοιτήσει στο Διδασκαλικό Κολλέγιο επί Βρετανικής διοίκησης. Συνέβαινε κάτι ανάλογο με τους Τουρκοκύπριους εκπαιδευτικούς;

Mehmet Çağlar: Νομίζω συνέβαινε κάτι διαφορετικό στην περίπτωση των Τουρκοκυπρίων. Οι εκπαιδευτικοί Δημοτικής, σπουδάζοντας στην Κύπρο, ήταν – αρχικά τουλάχιστον – πιο έντονα κάτω από την επιρροή της TMT. Άρα, είχαν πιο έντονα τα χαρακτηριστικά του εθνικισμού στην ιδεολογία τους. Αντίθετα, οι εκπαιδευτικοί Μέσης, επειδή φοιτούσαν κυρίως στην Τουρκία, επέστρεφαν έντονα επηρεασμένοι από αντιεθνικιστικές και αριστερές ιδέες. Νομίζω, λοιπόν, ότι κατά τη δεκαετία του 1960, συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο από ότι στην Ελληνοκυπριακή Εκπαίδευση. Βέβαια, πρέπει να σημειώσουμε ότι πριν από το 1960, πριν δηλαδή την ανάπτυξη των αριστερών κινημάτων στην Τουρκία – ιδιαίτερα στο χώρο των πανεπιστημίων – όσοι φοιτούσαν στην Τουρκία επέστρεφαν με δεξιές και εθνικιστικές ιδέες. Η μεγάλη διαφοροποίηση μέσα στο σώμα των εκπαιδευτικών έγινε κατά τη δεκαετία του 1960 και κορυφώθηκε τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1970.

17. Έχω παρατηρήσει ότι – για τα δεδομένα της εποχής – ένα υψηλό ποσοστό ανάμεσα στους τουρκοκύπριους νέους που μετέβαιναν για σπουδές στην Τουρκία, μετά το 1965, ήταν γυναίκες (25%). Εκτός από την επιθυμία για ένα είδος «διαφυγής» από τους θύλακες, μήπως διαδραμάτισαν ρόλο και άλλοι παράγοντες γι' αυτό το φαινόμενο;

Niyazi Kizilyürek: Ο κεμαλισμός υπήρξε αντίπαλος των παραδοσιακών αντιλήψεων στην τουρκική κοινωνία. Και ο κεμαλισμός εμφανίστηκε με τις πιο ακραιφνείς του μορφές στην περιφέρεια. Η Τουρκοκυπριακή Κοινότητα ήταν μια τέτοια περιφερειακή κοινωνία. Πολλοί κεμαλιστές Τουρκοκύπριοι είχαν διαμορφώσει ένα πλαίσιο αντιλήψεων στην Κοινότητα από τη δεκαετία του 1930, ώστε να φτάσει σήμερα να θεωρείται η πιο κοσμική στο μουσουλμανικό κόσμο. Μέρος της κεμαλικής ιδεολογίας είναι και η εκπαίδευση των γυναικών. Για τον Κεμάλ και τους κεμαλιστές, η γυναίκα ήταν σύμβολο του εκσυγχρονισμού. Η μόρφωσή της, η απαλλαγή της από το φερετζέ και η ανάμειξή της στα κοινωνικά δρώμενα ήταν το μέτρο του παραμερισμού των παραδοσιακών θρησκευτικών αντιλήψεων και του εκσυγχρονισμού της κοινωνίας. Αυτή η εμμονή του Κεμάλ, βρήκε την πλήρη υλοποίησή της στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα. Γι' αυτό, ακόμη και οι πιο φτωχές τάξεις, ενθάρρυναν τα κορίτσια τους να μορφώνονται. Όμως, για να ερμηνεύουμε τη συμπεριφορά των Τουρκοκυπρίων, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας πως κοιτούσαν προς δύο κατευθύνσεις: Προς την Τουρκία και τον κεμαλισμό από τη μια, προς τους Ελληνοκύπριους από την άλλη. Αισθάνονταν πως θα έπρεπε να αποβάλουν την εικόνα του αμόρφωτου και απολίτιστου σε σχέση με τους Ελληνοκύπριους, θα έπρεπε να φθάσουν το μορφωτικό τους επίπεδο. Ήταν η κυρίαρχη αντίληψη στην τουρκοκυπριακή ελίτ και εκφραζόταν μάλιστα με αρθρογραφία στον Τύπο, από την περίοδο της Βρετανικής διοίκησης. «Οι κόρες τους μορφώνονται. Γιατί όχι και οι δικές μας;». Ήταν η αντίδραση μιας γενιάς που βίωσε την περιφρόνηση των Ελληνοκυπρίων ως αμόρφωτοι, φτωχοί «παρίες», και ήθελε τα παιδιά της να μη βιώσουν το ίδιο, φτάνοντας στο επίπεδο μόρφωσης των συνοίκων τους. Αυτό τεκμηριώνω με πολλά δείγματα από τον Τύπο της εποχής στο νέο μου βιβλίο.

18. Είχαμε δηλαδή, παράλληλα με τη διάδοση του κεμαλισμού και μια διαδικασία ετεροκαθορισμού των Τουρκοκυπρίων. Οι Ελληνοκύπριοι λειτουργούσαν ως ένα είδος καθρέφτη γι' αυτούς.

Niyazi Kizilyürek: Οι Ελληνοκύπριοι ήταν για τους Τουρκοκύπριους ο «σημαντικός άλλος». Τους προκαλούσαν αυτό που αποδίδει η ελληνική λέξη «δέος», θαυμασμό και φόβο μαζί. Αυτό ήταν και η κύρια δύναμη ώθησης του εθνικισμού στην τουρκοκυπριακή κοινωνία και ο λόγος για τον οποίο η κεμαλική εκκοσμίκευση πέρασε τόσο εύκολα και χωρίς αντιστάσεις σ' αυτή την

κοινωνία, από το 1930 και μετά. Το ενδιαφέρον είναι ότι δεν ένιωθαν απλώς πικρία για την περιφρόνηση που τους έδειχναν οι Ελληνοκύπριοι, αλλά και οι ίδιοι μείωναν διαρκώς τον εαυτό τους, μέσα από αναφορές του τύπου «κοιτάξτε πόσο μορφωμένοι είναι και πόσο προοδεύουν οι Ελληνοκύπριοι, και πόσο αμόρφωτοι και οπισθοδρομικοί μείναμε εμείς». Έτσι αρχίζει και το πρώτο άρθρο του Φαζίλ Κιουτσούκ στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας του *Halkin Sesi*, το 1942. Αυτό ήταν έντονα φορτισμένο από το γεγονός ότι δεν ήταν πάντα έτσι. Επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι Τουρκοκύπριοι ήταν το κυρίαρχο έθνος και οι Ελληνοκύπριοι το κυριαρχούμενο. Αυτό ανατράπηκε με τη Βρετανική διοίκηση. Ιδιαίτερα στα τέλη της δεκαετίας του 1930, αρχίζουν να αισθάνονται Κοινότητα που δεν έχει οντότητα. Οι έμποροι, οι γιατροί, οι δικηγόροι, η μπουρζουαζία της τοπικής κοινωνίας είναι κατά κανόνα Ελληνοκύπριοι. Η δε διοίκηση την οποία ασκούσαν οι Τουρκοκύπριοι, είναι πια στα χέρια των Βρετανών. «Ήμασταν οι αφέντες και γίναμε οι σκλάβοι» έγραφαν οι εφημερίδες. Αυτό το αίσθημα κατωτερότητας ήταν που βρήκε διέξοδο στο αίτημα για διαχωρισμό, για διχοτόμηση. Ο φόβος των Τουρκοκυπρίων μήπως κυριαρχηθούν από τους Ελληνοκύπριους, η επιθυμία τους να μη συγκρίνονται δυσμενώς μαζί τους, βρήκε διέξοδο σε μια λύση χωριστής διαβίωσης. Και η «μανία» για ισότητα πηγάζει από εδώ. Αυτό δεν κατανοούν οι Ελληνοκύπριοι ιστοριογράφοι, γι' αυτό και αποτυγχάνουν να κατανοήσουν το Κυπριακό. Και το κλειδί για κατανόηση των συμπεριφορών στην Εκπαίδευση είναι και πάλιν αυτό: Το αίτημα για ισότητα, η επιθυμία για απαλλαγή από το αίσθημα κατωτερότητας. «Έχετε την ελληνική σας Εκπαίδευση, έχουμε την τουρκική μας Εκπαίδευση. Λέτε 'η Κύπρος είναι Ελληνική', λέμε 'η Κύπρος είναι Τουρκική'. Έχετε πολιτισμό, έχουμε κι εμείς πολιτισμό». Οι Ελληνοκύπριοι ξεκινούσαν από το γεγονός ότι ήταν η πλειονότητα, οι πιο πλούσιοι, μορφωμένοι, εκσυγχρονισμένοι. Και δε θεωρούσαν τους Τουρκοκύπριους ως πρόβλημα, ούτε τους μισούσαν, γιατί απλούστατα δεν τους υπολόγιζαν. Αυτό είναι το λάθος των τουρκοκυπρίων ιστοριογράφων. Αυτό άρχισε να γίνεται μετά το 1959, όταν συνειδητοποιήσαν ότι οι Τουρκοκύπριοι έχουν οντότητα, πήραν σημαντικά δικαιώματα, ισότητα και μάλιστα ανέκοψαν το δρόμο προς την Ένωση. Ακόμα και τα γεγονότα του 1963-64, η βία, το σχέδιο «Ακρίτας», δεν ήταν αποτέλεσμα του μίσους των Ελληνοκυπρίων απέναντι στους Τουρκοκύπριους. Ήταν αποτέλεσμα της πικρίας και της έκπληξης για το ότι οι Τουρκοκύπριοι απέκτησαν οντότητα. Στην Κύπρο είχαμε σύγκρουση και πόλεμο χωρίς μίσος. Ήταν πόλεμος στάτους, οι Ελληνοκύπριοι ήθελαν να δείξουν στους Τουρκοκύπριους τα όριά τους.

19. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, ποιος ήταν ο ρόλος της Εκπαίδευσης;

Niyazi Kizilyürek: Η Εκπαίδευση και στις δύο Κοινότητες προσπαθούσε να νομιμοποιήσει αυτές τις πολιτικές διαστάσεις. Γι' αυτό και το Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, μετά το 1960 επικεντρώνεται στο να αποδείξει πόσο άδικες ήταν οι Συμφωνίες Ζυρίχης - Λονδίνου και ότι αυτές επιβλήθηκαν στην Κύπρο. Από την άλλη, το Τουρκοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα, ιδιαίτερα μετά το 1964, επικεντρώνεται στο να αποδείξει πόσο άδικοι είναι οι Ελληνοκύπριοι, που ανέτρεψαν δόλια τις συμφωνίες και σφετερίστηκαν το κράτος.

20. Δηλαδή υπήρχε σοβαρή διαφοροποίηση στο παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα της Τουρκοκυπριακής Εκπαίδευσης μετά το 1964 και μέχρι το 1974.

Niyazi Kizilyürek: Βέβαια. Στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα οι Τουρκοκύπριοι γίνονται πραγματικά ο άλλος, μετά το 1960. Στο Τουρκοκυπριακό, από το 1964 οι Ελληνοκύπριοι από «σημαντικός άλλος» γίνονται πια ο «άλλος», τον οποίο δε θαυμάζουν πλέον και στον οποίο σταματούν να θέλουν να μοιάσουν. Το Εκπαιδευτικό Σύστημα προσδένεται σε αυτό της Τουρκίας και πάει και ένα βήμα παραπέρα. Το βιβλίο του Vehbi Zeki Serter είναι μια ένδειξη. Είναι πιο ακραίο από τα τουρκικά βιβλία. Οι Τουρκοκύπριοι αρνούνταν πλέον τους Ελληνοκύπριους περισσότερο απ' ότι η Τουρκία. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί και η εμφάνιση

μιας ενδο-εθνικής διάστασης στα τέλη της δεκαετίας του 1960, η οποία επηρέασε και την Εκπαίδευση, με τον τρόπο που περιέγραψε ο Mehmet Çağlar προηγουμένως. Παράλληλα με τους αριστερούς διανοούμενους, εμφανίζονται και κάποιοι διανοούμενοι που δεν είναι αριστεροί, έχουν εθνικιστικό πάθος κατά των Ελληνοκυπρίων, αλλά ταυτόχρονα γίνονται όλο και πιο κυπροκεντρικοί. Ενοχλούνται που οι εκ Τουρκίας στρατιωτικοί διοικητές δε λαμβάνουν υπόψη τους Τουρκοκύπριους και θέλουν να αναδείξει η Κοινότητα την οντότητά της, κρατώντας κάποια απόσταση από την Τουρκία. Αυτό επηρέασε και τους εκπαιδευτικούς, ακόμη και τους αριστερούς. Πολλοί από αυτούς διατηρούσαν έντονη επιφυλακτικότητα απέναντι στους Ελληνοκύπριους, αλλά την ίδια στιγμή και απέναντι στην Τουρκία.

21. Ανάλογη διαδρομή διανύεται και στην Ελληνοκυπριακή πλευρά και αυτό είναι εμφανές στις εξελίξεις στην Εκπαίδευση, ιδιαίτερα μετά το 1967-68. Αναδύεται ένας κυπροκεντρικός εθνικισμός, που δεν αποστρέφεται λιγότερο την Τουρκία και τους Τουρκοκύπριους, αλλά είναι ταυτόχρονα πολύ επιφυλακτικός απέναντι στην Ελλάδα. Θα εντοπίζατε κάποιο λόγο που αυτό συνέβη περίπου ταυτόχρονα και στις δυο Κοινότητες;

Niyazi Kizilyürek: Η απογοήτευση από τις «μητέρες πατρίδες» κυπριοποίησε τον εθνικισμό και στις δύο Κοινότητες. Χωρίς, όμως, ακόμη να αναδυθεί η επιθυμία για συμβίωση με την άλλη Κοινότητα – ένα λάθος που κάνουν πολλοί, ταυτίζοντας την απομάκρυνση από τις «μητέρες πατρίδες» εκείνη την περίοδο με την επιθυμία για συμβίωση. Εκείνη η γενιά του κυπριοποιημένου εθνικισμού έβαζε σοβαρά εμπόδια για επίλυση του Κυπριακού στη βάση της συμβίωσης και μετά το 1974. Οι ελληνοκύπριοι πολιτικοί ηγέτες που αναδείχθηκαν εκείνη την περίοδο μέσα στο κλίμα του κυπροκεντρικού εθνικισμού, ήταν αυτοί που πρωταγωνίστησαν το 2004 στην απόρριψη του Σχεδίου Ανάν. Βέβαια, στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα υπήρχε μια διαφοροποίηση, λόγω της απουσίας πρόσβασης στο κράτος. Οι Ελληνοκύπριοι στην αντιπαράθεσή τους με την Ελλάδα πιάνονταν από τον έλεγχο του κράτους τους. Οι Τουρκοκύπριοι δεν είχαν κράτος, γι' αυτό και πιο νωρίς άρχισαν να σκέφτονται σοβαρά μια λύση συμβίωσης. Από εδώ ξεκινά και η μεγαλύτερη ετοιμότητα της τουρκοκυπριακής Αριστεράς για λύση, σε σχέση με την ελληνοκυπριακή.

22. Σε όλο αυτό το πλαίσιο, η Εκπαίδευση υπήρξε απλώς το μέσο εκδήλωσης των ιδεολογικών και πολιτικών αλλαγών, ή διαδραμάτισε από ένα σημείο και μετά διαμορφωτικό ρόλο; Και αν ναι, αυτό έγινε κατορθωτό πριν ή μετά το 1974;

Mehmet Çağlar: Πριν το 1974 διαδραμάτισε κάποιο σημαντικό ρόλο στα επίπεδα που αναφέραμε προηγουμένως: Μέσω των ριζοσπαστικοποιημένων εκπαιδευτικών, την εισαγωγή πρωτοποριακών στοιχείων στο Α.Π. από εκπαιδευτικούς που είχαν πάει στις ΗΠΑ για μεταπτυχιακές σπουδές, μέσω κάποιων εγχειριδίων. Το σημαντικό είναι ότι προώθησαν την Εκπαίδευση ένα ή περισσότερα βήματα πιο μπροστά απ' ό,τι στην Τουρκία, τόσο σε επιμέρους επιστήμες – ιδιαίτερα τις θετικές – όσο και στη διδακτική, τη μεθοδολογία και το κλίμα στα σχολεία, σε σχέση με το παράλληλο Αναλυτικό Πρόγραμμα. Μετά το 1974, πιστεύω ότι η Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση διαδραμάτισε ακόμη πιο έντονα το διαμορφωτικό της ρόλο.

23. Μια και ασχολείστε με την Εκπαιδευτική Διοίκηση και τον Προγραμματισμό, θα μπορούσατε να μας πείτε λίγα λόγια για τις τάσεις που αναπτύσσονται σήμερα στην Τουρκοκυπριακή Εκπαίδευση;

Mehmet Çağlar: Τα τελευταία χρόνια, ο Ταγίπ Ερτογάν έχει καταφέρει να επέμβει, σταδιακά και χωρίς απότομες κινήσεις, στο Εκπαιδευτικό Σύστημα και στη φυσιογνωμία του. Από καθαρά κοσμικό, έχει αποκτήσει στοιχεία θρησκευτικά. Το μάθημα των Θρησκευτικών είναι

υποχρεωτικό στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Στο Βορρά, γίνεται κάτι πιο περίεργο, πιο μεθοδευμένο. Πέραν της εισαγωγής του μαθήματος των Θρησκευτικών στα σχολεία, ανοίγουν διαρκώς καινούργια κατηχητικά ιδρύματα και θρησκευτικά σχολεία. Έχουμε δηλαδή, μια αντίστροφη διαδρομή. Ενώ στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, με κυριότερο φορέα τον Δρα Φαϊζίλ Κιουτσούκ – τον μετέπειτα Αντιπρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας – προωθήθηκε και στέριωσε στην Τουρκοκυπριακή Κοινότητα μια εκδοχή του κεμαλισμού πιο «καθαρή» απ' ό,τι στην ίδια την Τουρκία, τώρα βλέπουμε να γίνονται στο Βορρά πιο γρήγορα βήματα επαναφοράς της θρησκευτικότητας στην Εκπαίδευση, απ' ό,τι στην ίδια την Τουρκία. Και δεν είναι μόνο ζήτημα διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών. Είναι κυρίως η επαναφορά των θρησκευτικών αξιών, που σταδιακά επικυριαρχούν στην Εκπαίδευση. Ίσως σύντομα φτάσουμε στο σημείο να μην μπορούμε να μιλάμε για τουρκοκυπριακό εθνικισμό, αλλά για το ιδανικό της ισλαμικής ενότητας. Η ενσωμάτωση των Τουρκοκυπρίων γινόταν παλαιότερα μέσα από την προώθηση της έννοιας της τουρκικότητας. Τώρα γίνεται σταδιακά μέσα από τις αξίες και τα ενοποιητικά στοιχεία του Ισλάμ. Το Εκπαιδευτικό Σύστημα προωθεί πια την ισλαμική ταυτότητα. Από την κοσμική εθνική ταυτότητα, περνάμε στη θρησκευτική ισλαμική ταυτότητα. Η κυβέρνηση Ερτογάν έχει την ικανότητα μεθοδικά να ανατρέπει τα πράγματα και στην Τουρκία και στην Κύπρο. Λόγω, όμως, της κοσμικής παράδοσης των Τουρκοκυπρίων, υπάρχει έντονη αντίδραση εναντίον των ισλαμικών παρεμβάσεων. Έτσι, αυτή τη στιγμή υπάρχει μια διαμάχη. Όμως, αναπτύσσεται μια τάση ιδιόμορφη: Παρά τις αντιδράσεις – που είναι έντονες ιδιαίτερα από τις οργανώσεις των εκπαιδευτικών – στην πράξη εδραιώνεται ο ισλαμισμός στην Εκπαίδευση. Αυτό οδηγεί τους Τουρκοκύπριους σταδιακά στο να αποσύρονται από τη δημόσια Εκπαίδευση και να στέλνουν τα παιδιά τους σε ιδιωτικά σχολεία. Έτσι, στα δημόσια σχολεία καταφεύγουν κυρίως παιδιά εποίκων από την Τουρκία – που είναι πιο ανοιχτοί στη θρησκευτική εκπαίδευση – ενώ στα ιδιωτικά καταφεύγουν κυρίως παιδιά των Τουρκοκυπρίων, ακόμη και των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων.

24. Με την Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, τι βλέπετε να γίνεται στην Κύπρο; Πώς βλέπετε το μέλλον της; Απ' ό,τι γνωρίζω λειτουργούν εδώ και αρκετά χρόνια πολλά πανεπιστήμια στο Βορρά. Επίσης, η Κυπριακή Δημοκρατία τα τελευταία χρόνια έχει αποκτήσει αρκετά δημόσια και ιδιωτικά πανεπιστήμια.

Mehmet Çağlar: Στο Βορρά λειτουργούν αυτή τη στιγμή πέντε τουρκοκυπριακά και δύο τουρκικά πανεπιστήμια. Ετοιμάζονται επίσης και άλλα τουρκικά πανεπιστήμια να ανοίξουν μεγάλα παραρτήματα. Το πρόβλημα με τα τουρκοκυπριακά πανεπιστήμια είναι ότι δεν μπορούν να μετέχουν σε προγράμματα όπως το Erasmus, εφόσον δε μετέχουν στη διαδικασία της Bologna. Αυτά τα προγράμματα είναι ελκυστικά για τους φοιτητές, γι' αυτό πολλοί έχουν την τάση να καταφεύγουν στα τουρκικά πανεπιστήμια.

Niyazi Kizilyürek: Ο παραλογισμός είναι ότι, με βάση αυτά τα προγράμματα, έρχονται στο Πανεπιστήμιο Κύπρου Τούρκοι φοιτητές, αλλά λόγω αυτής της κατάστασης δεν μπορούν να έρθουν Τουρκοκύπριοι.

Mehmet Çağlar: Αυτό μετατρέπει τα τουρκοκυπριακά πανεπιστήμια σε «επαρχιακά», δεύτερης κατηγορίας. Αν συνεχιστεί αυτή η κατάσταση, σε μερικά χρόνια ίσως και να μην υπάρχουν στο Βορρά τουρκοκυπριακά πανεπιστήμια, ίσως να υπάρχουν μόνο παραρτήματα των τουρκικών πανεπιστημίων. Και αυτό σε μια περίοδο που η έκρηξη της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Κύπρο συνολικά, θα μπορούσε να τη μετατρέψει σε κέντρο εκπαίδευσης και έρευνας. Ήδη προσελκύει πολλούς φοιτητές από άλλες χώρες. Θα μπορούσε να προσελκύει πολύ περισσότερους, να ανεβάσει τα επίπεδα ποιότητας και συνεργασιών και να μετατρέψει αυτό τον τομέα σε σημαντικό πυλώνα της οικονομίας. Δυναμικό πυλώνα, που θα παράγει ανυπολόγιστη προστιθέμενη αξία. Η διαίρεση σε όλα τα επίπεδα, δεν το επιτρέπει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

Βιβλιογραφικό σημείωμα

Προκειμένου η παρούσα βιβλιογραφία να είναι πιο εύχρηστη για τον ενδιαφερόμενο ερευνητή, επιλέγηκε ο διαχωρισμός της σε επιμέρους κατηγορίες. Αυτές δεν συμπίπτουν με τα κεφάλαια της παρούσας εργασίας. Ίσως μάλιστα να μην αντανακλούν επακριβώς τις εμφάσεις που δόθηκαν κατά τη διάρκεια της διερεύνησης – ούτε οι τίτλοι των κατηγοριών, αλλά ούτε και η έκταση της παρατιθέμενης κάθε φορά βιβλιογραφίας.

Αυτό συμβαίνει επειδή θα έπρεπε να συνδυαστεί η «εργονομία» με τη συντομία. Στις περιπτώσεις όπου κάποιος τόμος περιέχει αρκετό χρήσιμο υλικό σε πολλά επιμέρους κείμενα, για λόγους συντομίας θεωρήθηκε προτιμότερη η καταγραφή απλώς του γενικού τίτλου του έργου ή το τεύχος. Οι επετηρίδες επιστημονικών φορέων και σχολείων, ή κάποια συλλογικά έργα – όπως εκείνα του Κ. Σπυριδάκι – αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις. Μόνο εκεί όπου υπήρχε λόγος να υποδειχθούν επιμέρους κείμενα έγινε ειδική αναφορά σε αυτά.

Ανάλογα, στην περίπτωση του Τύπου, παρατίθενται μόνο οι τίτλοι των εφημερίδων και οι ημερομηνίες με ενδιαφέρον υλικό. Οποιαδήποτε άλλη επιλογή θα συνεπαγόταν πολλαπλασιασμό της έκτασης, με αμφίβολη χρησιμότητα. Ο ερευνητής που θα ενδιαφερθεί να εξετάσει τον Τύπο για ένα επιμέρους θέμα, έχει την επιλογή να ανατρέξει στα κεφάλαια και υποκεφάλαια, όπου εύκολα θα μπορεί να εντοπίσει στις παραπομπές τα εκάστοτε συγκεκριμένα θέματα.

Επίσης, αποφεύχθηκε να καταγραφεί ένα μέρος της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε, εφόσον κρίθηκε ότι τα στοιχεία που περιέχονται εκεί δεν προσέφεραν παρά περιθωριακής σημασίας υλικό για την παρούσα μελέτη. Αυτό, βεβαίως, δεν έχει καμιά σχέση με το ειδικό βάρος των έργων αυτών, ούτε και αποτελεί έμμεση αξιολόγησή τους. Πολύ περισσότερο από τη στιγμή που κάποια από αυτά έχουν δοκιμαστεί επιστημονικά στο χρόνο και είναι πια εγνωσμένης αξίας. Απλώς δεν ήταν ιδιαίτερα χρήσιμα για τις ειδικότερες ανάγκες της παρούσας εργασίας.

Υπάρχουν ακόμη μελέτες οι οποίες, εκ πρώτης όψεως, θα έπρεπε να υπαχθούν σε διαφορετική κατηγορία από εκείνη που τελικά επιλέγηκε. Αυτό έγινε συνειδητά, προκειμένου να υποδειχθεί μια άλλη λειτουργία τους, πέρα από την προφανή. Για παράδειγμα, υπάρχουν έργα ιστορικών της Εκπαίδευσης – με θέματα από την ιστορία της Εκπαίδευσης – που επιλέγηκε να τοποθετηθούν στην κατηγορία «Εκπαιδευτική Πολιτική», γιατί περιέχουν ενδιαφέροντα στοιχεία για το πλαίσιο και το πλέγμα χάραξης της Εκπαιδευτικής Πολιτικής, καθώς και πλούσια ερεθίσματα για εμβριθέστερη μελλοντική έρευνα πάνω σε επιμέρους ζητήματά της.

Η υφιστάμενη βιβλιογραφία για τις πολιτικές εξελίξεις και αντιπαραθέσεις της περιόδου(εθνικές, κοινωνικές, ιδεολογικές), με ελάχιστες εξαιρέσεις σχετικά πρόσφατων εκδόσεων, παρουσιάζει αρκετή ομοιογένεια εμφάσεων και ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Παρόλα αυτά, οι μικρές έστω διαφορές στο «φωτισμό» γεγονότων, αποδείχτηκαν χρήσιμες. Για τον ερευνητή, όμως, ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της απώλειας προσανατολισμού μέσα στον ωκεανό των λεπτομερών αφηγήσεων, ή μέσα στις παγωμένες θάλασσες των στερεοτυπικών ερμηνειών. Γι' αυτό το λόγο, ο ερευνητής που θα επιθυμούσε να εξετάσει την πολιτική ιστορία με στόχο να εντοπίσει τα νήματα που συνδέουν την ευρύτερη πολιτική ζωή με την Εκπαιδευτική Πολιτική, καλό θα ήταν να προχωρήσει προσεκτικά. Ένας τρόπος θα ήταν να θεωρήσει ως βάση του τα πρόσφατα συνθετικά έργα, τα οποία περιέχονται στην παρούσα βιβλιογραφική επισκόπηση. Εμπεριέχουν αρκετό πλούτο αναφορών σε προγενέστερα έργα. Θα μπορούσε έτσι να καταφεύγει σε παλαιότερες εκδόσεις μόνο σε δεύτερο στάδιο και όπου το κρίνει απαραίτητο. Θα απέφυγε την απώλεια χρόνου και προσανατολισμού, που πιθανότατα δεν αποφεύχθηκε κατά τη διαδικασία εκπόνησης της παρούσας μελέτης.

Η βιβλιογραφία για την ιστορία της κυπριακής Εκπαίδευσης ακολουθεί παρόμοιες ατραπούς. Θα πρότεινα και εδώ ανάλογη διαδικασία. Μια μεγαλύτερη επιμέλεια, δηλαδή, στην εντύπωση στα πιο πρόσφατα έργα ιστορικο-συγκριτικής προσέγγισης. Με τη διαφορά ότι, εφόσον το βασικό ερευνητικό πεδίο είναι η Εκπαιδευτική Πολιτική, είναι απαραίτητο ο ερευνητής να καλύψει όλο το εύρος της βιβλιογραφίας· έστω κι αν του δημιουργείται διαρκώς η αίσθηση των επαναλήψεων

(μεταξύ διαφορετικών εργασιών του ίδιου συγγραφέα) ή των «δανείων» (μεταξύ των συγγραφέων). Φτάνει να αποφεύγει τις συνεπακόλουθες παγίδες, κυριότερη των οποίων φαίνεται να είναι η υποσυνείδητη εμπέδωση αυθαίρετων ερμηνειών ως αδιάσειστων πραγματικοτήτων – μόνο και μόνο επειδή επαναλαμβάνονται συχνά, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Η αρχειακή έρευνα θα τον βοηθήσει να αντιληφθεί αυτό τον κίνδυνο.

Ιδιαίτερες δυσκολίες εμφανίζονται όταν επιχειρήσει ο ερευνητής να τεκμηριώσει ή να διαψεύσει ερμηνείες που συναντά στη βιβλιογραφία και οι οποίες θα προϋπέθεταν τη συλλογή ποσοτικών στοιχείων πριν διατυπωθούν. Εδώ θα διαπιστώσει ότι οι προγενέστεροι ερευνητές δεν απέφυγαν την τεκμηρίωση από τάση ευκολίας. Δυστυχώς, το πρώτο στερεότυπο που θα διαψεύσει θα είναι εκείνο της επιμέλειας και του ορθολογισμού των υπηρεσιών του κράτους στη συλλογή, ταξινόμηση και καταγραφή ποσοτικών δεδομένων. Τουλάχιστον κατά την περίοδο 1959-1974, κάτι τέτοιο δεν ίσχυε. Κάτι ανάλογο θα διαπιστώσει ότι συνέβαινε και στη χάραξη της Εκπαιδευτικής Πολιτικής: Κατά κανόνα δεν στηριζόταν στα πορίσματα επιστημονικών ερευνών ή έστω στην επαρκή συλλογή ποσοτικών στοιχείων. Το αποτέλεσμα ήταν να μην ενθαρρύνεται η ερευνητική δραστηριότητα σε κατευθύνσεις που, την ίδια περίοδο, θεωρούνταν σημαντικές στις ανεπτυγμένες χώρες. Έτσι, ο σύγχρονος ερευνητής θα αντιμετωπίσει σοβαρά εμπόδια στη συλλογή στοιχείων που θα του είναι απαραίτητα για την επιβεβαίωση ή διάψευση υποθέσεων, ή προκειμένου να διαγράψει επαρκώς τα χαρακτηριστικά του Εκπαιδευτικού Συστήματος εκείνης της εποχής. Θα του είναι, όμως, χρήσιμο να καταφύγει έγκαιρα σε στοιχεία που υπάρχουν στο αρχείο της Στατιστικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Οικονομικών και σε μικρότερες που δημοσιεύτηκαν σε εκδόσεις-δελτία οργανισμών εκείνη την περίοδο. Θα εντοπίσει εύκολα και τα δύο στην παρούσα μελέτη και στη βιβλιογραφία που παρατίθεται εδώ.

ο Πολιτική και Κοινωνική Θεωρία – Ανάλυση Ιδεολογιών

Ελληνόγλωσση

- Anderson, B. *Φαντασιακές Κοινότητες – Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1997
- Bauman, Z. *Η Μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφρ. Γιώργος-Ίκαρος Μπαμπασάκης, Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα 2002
- Bourdieu, P. *Για την Τηλεόραση*, μτφρ. Αλ. Σωτηρίου-Κ. Διαμαντάκου, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1998
- Bourdieu, P. *Πρακτικοί Λόγοι για τη Θεωρία της Δράσης*, μτφρ. Ρ. Τοτουντζή, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα 2000
- Castels, M. «Κρίση του Κράτους, συλλογική κατανάλωση και αστικές αντιθέσεις», στο Πουλαντζάς, Ν. [Επιμ.], *Η κρίση του Κράτους*, μτφρ. Ξεν. Γιαταγάνας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978
- Delilez, J-P. «Οι σχέσεις μεταξύ κρίσης του Κράτους και Διεθνοποίησης: Μια αποκάλυψη», στο Πουλαντζάς, Ν. [Επιμ.], *Η κρίση του Κράτους*, μτφρ. Ξεν. Γιαταγάνας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978
- Foucault, M. *Ιστορία της σεξουαλικότητας – 1 η δίψα της γνώσης*, μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1982
- Foucault, M. *Οι λέξεις και τα πράγματα*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1986
- Gurvitch, G. *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*, μτφρ. Μ. Λυκούδη, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1986
- Habermas, J. *Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*, μτφρ. Θ. Γεωργίου, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα»-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1994, Προλεγόμενα Μ. Σταθόπουλος

- Heywood, A. *Πολιτικές Ιδεολογίες*, Πρόλογος – Επιμέλεια Ν. Μαραντζίδης, μτφρ. Χαρίδημος Κουτρής, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007
- Lallement, M. *Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2001
- Ricouer, P. *Δοκίμια Ερμηνευτικής*, μτφρ. Α. Μουρίκη, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1990
- Thurrow, L. *Το μέλλον του καπιταλισμού*, μτφρ. Ε. Αστερίου, Εκδόσεις «Νέα Σύνορα»-Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1997
- Weber, M. *Κοινωνιολογία του κράτους*, μτφρ. Μ. Κυπραίος, Εκδόσεις Κένταυρος, Αθήνα 1996
- Ηρακλείδης, Αλ. *Ανάλυση και επίλυση συγκρούσεων*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2011
- Ηρακλείδης, Αλ. *Διεθνείς και εθνοτικές συγκρούσεις*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2009
- Καστοριάδης, Κ. *Η άνοδος της ασημαντότητας*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, Εκδόσεις Ύψιλον/Βιβλία, Αθήνα 2000
- Καστοριάδης, Κ. *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, μτφρ. Σ. Χαλικιάς-Γ. Σπαντιδάκη-Κ. Σπαντιδάκης, Εκδόσεις Ράππα [Β' έκδοση], Αθήνα 1985
- Κιτρομηλίδης, Π.Μ. «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο Τσαούσης, Δ.Γ. [Επιμ.], *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1983
- Λάβδας, Κ. «Η πολυπολιτισμικότητα και η θεωρητική κληρονομιά του εθνικού κράτους», στο *Επιστήμη και Κοινωνία*, Τεύχος 2-3, 1999
- Λέκκας, Π.Ε. *Η εθνικιστική ιδεολογία*, Γ' έκδοση, Κατάρτι, Αθήνα 2006
- Λιάκος, Α. *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011
- Μαυράτσα, Κ. *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα 1998
- Πουλαντζάς, Ν. «Ιστορία και ηθική – Δοκίμιο για το πρόβλημα των αξιών στο πεδίο της Ιστορίας», περιοδικό *Αντί*, Τεύχος 185, Αθήνα 1981, σ. 23-28
- Πουλαντζάς, Ν. «Οι σημερινοί μετασχηματισμοί του Κράτους – Η πολιτική κρίση και η κρίση του Κράτους», στο Πουλαντζάς, Ν. [Επιμ.], *Η κρίση του Κράτους*, μτφρ. Ξεν. Γιαταγάνας, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1978
- Τσαούσης, Δ.Γ. *Η κοινωνία του Ανθρώπου*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997

Ξενόγλωσση

- Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Anagnostopoulou, S. “The Complexities of Greek Nationalism in its Cypriot Version” στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Attalides, M. *Cyprus Nationalism and International Politics*, St. Martin's Press, New York 1979
- Breucilly, J. “Bringing History Back into Nationalism?”, στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Breucilly, J. *Nationalism and the State*, Manchester 1993 [second edition]
- Deutsch, K. *Nationalism and social communication*, Cambridge 1962
- Gellner, E. *Nations and Nationalism*, London [second edition] 2006
- Goldthorpe, J.H. “Class Analysis and the Reorientation of the Class Theory”, στο *The British Journal of Sociology*, Vol. 47, No. 3, September 1996
- Handy, C. *Understanding Organizations*, Penguin Books, 1976

- Hirschon, R. "Dismantling the *Millet*: Religion and National Identity in Contemporary Greece", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Hobsbawm, E. "Inventing Tradition", στο Hobsbawm, E. – Ranger, T. [Edit.], *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983
- Hobsbawm, E. *The Age of Empire 1875-1914*, London 1987
- Hobsbawm, E. *The Age of Revolution, 1789-1848*, Mentor, New York 1964
- Hobsbawm, E.J. *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge 1990
- Kedourie, E. *Nationalism*, London 1961 [second edition]
- Kitromilides, P. M. "'Imagined Communities' and the origins of the 'National Question' in the Balkans", στο *European History Quarterly*, Vol. 19, no 2, 1989
- McCarry, J. – O' Leary, B. *The politics of ethnic conflict regulation*, Edited by Routledge, London 1993
- Mouzelis, N. *Back to Sociological Theory: The Construction of the Social Orders*, Macmillan, London 1991
- Stradling, R. – Rowe, Chr. *Guide de valeurs pour la vie en démocratie*, Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg 2009
- Weber, M. *Economy and society*, University of California Press, Berkley 1978
- Worsley, P. *Introducing Sociology*, Penguin Books [second edition], Middlesex 1977

ο **Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία**

Ελληνόγλωσση

- Zürcher, E. J. *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, μτφρ. Β. Κεχριώτης, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004
- Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ. *Ιστορία χαμένων ευκαιριών – Κυπριακό 1950-1963*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1982
- Αγτζίδης, Βλ. [Επιμ.] *Άτλας της Ελληνικής Διασποράς*, Τόμος Β', Εκδόσεις Αλέξανδρος 2001
- Αζίζ, Ι. *Ματιά στο Παρασκήνιο*, Εκδόσεις Περί λύχνων αφάς, Λευκωσία 2011
- Αθανασιάδης, Σπ. Α. *Φάκελος T.M.T.*, Λευκωσία 1998 (πρώτη έκδοση)
- ΑΚΕΛ – *Το κόμμα του εργαζόμενου λαού*, Έκδοση για τα 50 χρόνια ζωής του ΑΚΕΛ, Λευκωσία 1976
- Αλεξάνδρου, Χρ. «Η μετάβαση της Κύπρου από την Οθωμανική στη Βρετανική κατοχή», στο *Χρονικό*, Τεύχος 131, 12 Σεπτεμβρίου 2010
- Αναγνωστοπούλου, Σ. «1919-1922: Ο εθναρχισμός του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο πλαίσιο της Μεγάλης Ιδέας», *Τα Ιστορικά*, τόμος 25, τεύχος 47, Δεκέμβριος 2007
- Αναγνωστοπούλου, Σ. «Η Κυπριακή Δημοκρατία, καθρέφτης πολλαπλών ανακλάσεων: Τουρκία και Τουρκοκυπριακή Κοινότητα, 1960-1983», στο Περικλέους, Χρ. [Επιμ.] *Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010
- Ατταλίδης, Μ. «Οι σχέσεις των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκυπρίους», στο Τενεκίδης, Γ. – Κρανιδιώτης, Γ. [Επιμ.] *Κύπρος – Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1981

- Γιωργής, Γ. «Ο σώα έχων τα ίδια Κυπρίοις Δημήτριος Φραγκούδης, υποπρόξενος της Ελλάδος εις Ζάκυνθον», στο *Κύπρος – Επτάνησα*, Πρακτικά Πρώτου Κιτιακού Συμποσίου (1994), Έκδοση Δήμου Λάρνακας 1997
- Γιωργής, Γ. «Οι απαρχές του κυπριακού εθνικού κινήματος», στο *Κύπρος – Το πολιτιστικό της πρόσωπο δια μέσου των αιώνων*, Πρακτικά Συμποσίου 2001, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003
- Γιωργής, Γ. *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο – Από τον αλυτρωτισμό στον αντιαποικιακό αγώνα*, Αθήνα 1999
- Δερτυλής, Γ.Β. *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2010
- Δημητρίου, Θ. *Πολιτικά Εγκλήματα – Άγνωστες ιστορικές πτυχές 1960-1978*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Λευκωσία 2007
- Δίγκλης, Π. *Πικρές αλήθειες: Κυπριακό 1878-2004*, Λευκωσία 2005
- Δρουσιώτης, Μ. *Δύο απόπειρες και μια δολοφονία – Η Χούντα και η Κύπρος: 1967 – 1970*, εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2009
- Δρουσιώτης, Μ. *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 1998
- Δρουσιώτης, Μ. *Η Μεγάλη Ιδέα της μικρής Χούντας – Η ΕΟΚΑ Β' και το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 1974*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2010.
- Δρουσιώτης, Μ. *Η πρώτη διχοτόμηση – Κύπρος 1963-1964*, εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2005
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος 1983*, Αθήνα 1984
- Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών – Φιλοσοφική Σχολή, *Το ζήτημα της επικείμενης Εκπαιδευτικής Μεταρρυθμίσεως*, Εν Αθήναις 1959
- Ελληνικό Τμήμα Διεθνούς Αμνηστίας, *Ανθρώπινα Δικαιώματα, ΟΗΕ και UNESCO, Βασικές Συμβάσεις*, Αθήνα 1987
- Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου – Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969*, Τόμος Γ', Μέρος Α', Λευκωσία 1973
- Ζιαρτίδης, Α. *Ομιλίες, Διαλέξεις, Δηλώσεις*, Τόμος Α', Λευκωσία 1980
- Ηρακλείδης, Αλ. *Κυπριακό – Σύγκρουση και επίλυση*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2002
- Ηρακλείδης, Αλ. *Το κυπριακό πρόβλημα 1947-2004 – Από την ένωση στη διχοτόμηση*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2006
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000
- Καλλής, Ξ. «Η Αγγλία και οι δύο μητέρες πατρίδες», στο *Πώς φτάσαμε στην ΕΟΚΑ*, εκδόσεις Διαφάνεια, σειρά Αρχείο αρ. 3, Λευκωσία 2000
- Κέντας, Γ. «Σχέσεις Κύπρου – Ευρωπαϊκής Ένωσης 1972 – 2004», *Χρονικό*, τεύχος 162, 8 Μαΐου 2011
- Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, *Επετηρίς VI 1972-1973*, Λευκωσία 1973
- Κιζίλιγιουρεκ, Ν. «Τα πέτρινα χρόνια των Τουρκοκυπρίων 1964-1974», στο *Χρονικό*, Τεύχος 61, Λευκωσία 26 Απριλίου 2009
- Κιζίλιγιουρεκ, Ν. *Κεμαλισμός – Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας*, Εκδόσεις Μεσόγειος, Αθήνα 2006
- Κιζίλιγιουρεκ, Ν. *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2009
- Κιτρομηλίδης, Π.Μ. «Κύπρος: Η φύση της διακοινοτικής διαμάχης», στο Κουλουμπής, Θ. – Hicks, S.M. [Επιμ.], *Η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα και Κύπρο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1976
- Κιτσίκης, Δ. *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού χώρου 1928-1973*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1981

- Κιτσίκης, Δ. *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1978
- Κληρίδης, Γλ. *Η Κατάθεσή μου*, Τόμος Α', Εκδόσεις Αλήθεια, Λευκωσία 1988
- Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου, «*Μανιφέστο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΚ*», στο *Νέος Άνθρωπος* (δεκαπενθήμερη εφημερίδα του ΚΚΚ), Παράρτημα φύλλου 85, Ιούνιος 1928
- Κουλουμπής, Θ. *Κυπριακό: Λάθη, διδάγματα και προοπτικές*, ΕΛΙΑΜΕΠ, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1996
- Κρανιδιώτης, Ν. *Δύσκολα χρόνια – Κύπρος 1950-1960*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1981
- Κτωρής, Σ. *Τουρκοκύπριοι: Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό*, Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, 2013
- Κυπριακή Δημοκρατία, *Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Λευκωσία 1960
- Κύρρης, Κ.Π. «*Η ιστορική εξέλιξη των Τουρκοκυπρίων*», στο *Τουρκία και Κυπριακό – Στρατηγικοί και τακτικοί στόχοι*, έκδοση ΚΥ.ΚΕ.Μ., Λευκωσία 1990
- Λάβδας, Κ. «*Δημόσιες σφαίρες στο πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*», στο *Τετράδια Πολιτικής Επιστήμης*, Τεύχος 1, Φθινόπωρο 2002
- Μελεάγρου, Η. «*Ανατομία μιας εξαετίας*», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967
- Μιχαήλ, Μ.Ν. «*Η Πολιτειακή Λειτουργία της Εκκλησίας της Κύπρου κατά την Οθωμανική Περίοδο*», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, Τόμος 30, Λευκωσία 2004
- Μπελιά, Δ.Ε. «*Ελληνικά προξενία εις την τουρκοκρατούμενη Κύπρον 1834-1878*», Πρακτικά Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Μέρος Α', Λευκωσία 1973
- Παναγιώτου, Α. «*Κυπριακή συνείδηση και Κυπριακή Δημοκρατία*», στο *Χρονικό*, Τεύχος 160, 17 Απριλίου 2011
- Παντελιού, Μ.Μ. «*Οι Κύπριοι στην Επανάσταση του 1821 – Η οικογένεια Οικονομίδη*», στο *Κυπριακά Σπουδαί*, Τόμος Μ', Λευκωσία 1976, σ. 29-60
- Παπαγεωργίου, Σπ. *Τα κρίσιμα ντοκουμέντα του Κυπριακού 1959-1967*, Τόμος Α', Εκδόσεις Γ. Λαδιά, Αθήνα 1983
- Παπαδημήτρης, Π. «*Εκλογές, υπουργοί και βουλευτές στη δεκαετία του 1970*», στο *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Τόμοι Α' και Β', Εκδόσεις Φιλελεύθερος 2011
- Παπαδόπουλος, Θ. «*Το Ιστορικόν έργον του Αρχιμανδρίτου Κυπριανού*», Πρόλογος εις την επανέκδοσιν της *Ιστορίας Χρονολογικής της Νήσου Κύπρου υπό Αρχιμανδρίτου Κυπριανού*, Λευκωσία 1971
- Παπαπολυβίου, Π. *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι: Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού*, Λευκωσία 1997
- Παπαπολυβίου, Π. *Φαινόμ. σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, Λευκωσία 2001
- Παυλίδης, Α. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Τόμος Δ', Εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1993
- Παυλίδης, Α. *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', Λευκωσία 1986
- Πεπονής, Α. *Τα γεγονότα και τα πρόσωπα*, Εκδόσεις Α. Λιβάνη, Αθήνα 2002
- Περισιάνης, Ν. «*Θρησκεία και Εκκλησία στην Κύπρο*», στο *Κυπριακή Ζωή και Κοινωνία*, Έκδοση Δήμου Λευκωσίας, Λευκωσία 1993
- Περσιάνης, Π.Κ. «*Ο Κυπριακός Διαφωτισμός*», στο *Κύπρος – Το πολιτιστικό της πρόσωπο δια μέσου των αιώνων*, Πρακτικά Συμποσίου 2001, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003
- Πολιτικό Γραφείο της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ, *Απόφαση σχετικά με τα γεγονότα της 1^{ης} Απριλίου 1955*, Λευκωσία, 1 Απριλίου 1955

- Πολυβίου, Θ. *Ο αντιχουντικός αγώνας στην Κύπρο*, Εκδόσεις Βιβλικοδοτική, Λευκωσία 2009 [2^η έκδοση]
- Πρωτοψάλτης, Ε. *Η Κύπρος εις τον αγώνα του 1821*, Αθήναι 1971
- Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α' (1878-1949), μτφρ. Κώστας Σαρρόπουλος, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2007
- Ρίχτερ, Χ.Α. *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Β' (1950-1959), μτφρ. Χ Παπαχρήστου, Έκδοση Βιβλιοπωλείου της «Εστίας», Αθήνα 2011
- Σέρβας, Π. *Κυπριακό – Ευθύνες*, Εκδόσεις Γραμμή, Αθήνα 1980
- Σοφοκλέους, Α. «Τα κυπριακά ΜΜΕ – Ιστορία, ανάπτυξη, εξέλιξη, προβλήματα και προοπτικές», στο Περικλέους, Χρ. [Επιμ.] *Κυπριακή Δημοκρατία 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010
- Σοφοκλέους, Α. *Τα κυπριακά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*, Εκδόσεις Νικοκλής, Λευκωσία 2008
- Σοφοκλέους, Θ. *Πόθος Ελευθερίας*, Λευκωσία 1989
- Σπυριδάκης, Κ. «Η Κύπρος εις τον ελληνικόν εθνολογικόν και πολιτιστικόν χώρον», *Λακωνικά*, Τεύχη 38 και 39, Αθήναι 1970
- Σπυριδάκης, Κ. «Ιστορική ανασκόπησις της νήσου Κύπρου – Ο ελληνικός χαρακτήρ της ιστορίας αυτής», στο *Κυπριακά Γράμματα*, Τόμος ΚΑ', Λευκωσία 1956
- Σπυριδάκης, Κ. «Κομμουνισμός και θρησκεία», στο περιοδικό *Χριστιανική Αναγέννησις*, Έτος Γ', Τεύχος 55, Λευκωσία 1946
- Σπυριδάκης, Κ. «Κύπρος και Ελλάς εις την Αρχαιότητα», Έκδοση του Γραφείου Εθναρχίας, Λευκωσία 1949
- Σπυριδάκης, Κ. «Ο Ελληνικός Χαρακτήρ της Αρχαίας Κυπριακής Ιστορίας», στο περιοδικό *Πλάτων*, Έτος ΙΓ', Τεύχη Α' - Β', Αθήναι 1966
- Σπυριδάκης, Κ. «Οριστική λύσις του Κυπριακού η εθνική αποκατάστασις», στο *Δελτίον Τμήματος Πνευματικής-Πολιτιστικής Αναπτύξεως*, Τόμος Α', Τεύχος 4, Λευκωσία 1964
- Σπυριδάκης, Κ. «Τρία θέματα εκ της Κυπριακής Ιστορίας», στο *Φιλολογική Κύπρος*, Λευκωσία 1964
- Σπυριδάκης, Κ. *Σύντομος Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1972
- Σπυριδάκης, Κ. *Σύντομος Ιστορία του Ενωτικού Ζητήματος της Κύπρου*, Έκδοση Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Λευκωσία 1950
- Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2008
- Στεφανίδης, Ι.Δ. *Εν ονόματι του έθνους – Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010
- Ταχσίν, Α.Χ. *Η άνοδος του Ντενκτάς στην κορυφή*, μτφρ. Θανάσης Χαρανάς, Εκδόσεις Διαφάνεια, Σειρά Αρχείο αρ. 4, Λευκωσία 2001
- Τορναρίτης, Κρ. *Αι συμφωνίαι συνδέσεως και η σύνδεσις της Κύπρου με την Ευρωπαϊκήν Οικονομικήν Κοινότητα*, Θεσσαλονίκη 1979
- Φιλίππου, Λ. *Η Εκκλησία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη, Λευκωσία 1975, Εισαγωγή Α. Φυλακτού, σ. α-ιγ
- Χατζηδημητρίου, Κ. *Ιστορία της Κύπρου*, Β' έκδοση, Λευκωσία 1979
- Χιδίρογλου, Π. «Σουλτανικά βεράτια», *Επετηρίς VII (1973-1975)* Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1975, σ. 119-250

Ξενόγλωσση

- Alastos, D. "Cyprus guerilla, urban and rural", στο Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου - Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969*, Τόμος Γ', Μέρος Α', Λευκωσία 1973
- Attalides, M. "The Turkish Cypriots: Their Relations to the Greek Cypriots in Perspective", στο Attalides, M. [Επιμ.] *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977
- Azgin, B. "Turkish Cypriot Cultural Activities: Art, Music, Theatre", στο Grothusen, K.-D. - Steffani, W. - Zervakis, P. [Editors] *Cyprus*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998
- Belge, M. "Turkish identity: An overview", στο *Kibris Yazilari*, Vol. 13, 2011
- Choisi, J. "The Turkish Cypriot Elite - Its Social Function and Legitimation", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, Number 2, Fall 1993
- Cobham, C.D. *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, Cambridge University Press, Cambridge 1908
- Copeaux, E. "Otherness in the Turkish Historical Discourse: General Considerations", Coulouri, Chr. (ed.) *Clio in Balkans - The Politics of History Education*, CDRSEE, Thessaloniki 2002
- Coufoudakis, Van. [Edit.], *Essays on the Cyprus conflict - In memory of Stephen Xydis*, Pella Publishing Company, New York 1976
- Crouzet, Fr. *Le Conflit de Chypre*, Vol. I, II, Émile Bruylant, Bruxelles 1973
- Derya, D. "North Cyprus as a Phantasmatic Space of Turkish Nationalism: A Discursive Inquiry into the Official Turkish Historiography of Cyprus", στο Bilsel, C. - Esmark, K. - Kizilyürek, N. - Rastrick, Ó. [Editors] *Constructing Cultural Identity Representing Social Power*, Edizioni Plus, Pisa University Press, Pisa 2010
- Dizdar, M.K. "The origin and administration of the Cyprus Evkaf", στο Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου - Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969*, Τόμος Γ', Μέρος Α', Λευκωσία 1973
- Erdentug, N. "The cultural unity of the Turkish traditional societies of Cyprus and Turkey", *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου*, Τόμος Γ', Μέρος Β', Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973
- Faustman, H. "Clientilism in the Greek Cypriot Community of Cyprus under British Rule", στο *The Cyprus Review*, Vol. 10, Number 2, Fall 1998
- Georgallides, G.S. "British policy on Cyprus during 1931", στο Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου - Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969*, Τόμος Γ', Μέρος Α', Λευκωσία 1973
- Georgallides, G.S. *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a survey of the foundations of British Rule*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1979
- Georgallides, G.S. *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 Crisis*, Cyprus Research Center [C.R.C.], Nicosia 1985
- Halfdanrson, G. - Kizilyürek, N. "Two Islands of History: 'History Wars' in Cyprus and Iceland", στο Bilsel, C. - Esmark, K. - Kizilyürek, N. - Rastrick, O. [Edit.] *Constructing Cultural Identity Representing Social Power*, Edizioni Plus Pisa University Press 2010
- Hatzivassiliou, E. "The Cyprus question and the Anglo-American special relationship", στο Aldrich, R.J. - Hopkins, M.F. [Editors], *Intelligence, defense and diplomacy: British policy in the Postwar World*, Published by Frank Cass, London 1994
- Hatzivassiliou, E. *Britain and the international status of Cyprus 1955-59*, University of Minnesota, Minneapolis 1997
- Hill, G. *A History of Cyprus*, Vol. IV, *The Ottoman Province, the British Colony 1571-1948*, Cambridge University Press, Cambridge 1952

- Holland, R. *Britain and the revolt in Cyprus*, Clarendon Press, Oxford 1998
- Inançi, G. "Narratives of Diplomats: Representations of Nationalism and Turkish Foreign Policy in Cyprus, 1970-1991", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- James, A. "The making of the Cyprus settlement, 1958-60", στο *The Cyprus Review*, Vol. 10, Number 2, Fall 1998
- Kitromilides, P.M. "From Co-existence to Confrontation: The Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus" στο Attalides, M. [Επιμ.] *Cyprus Reviewed*, Nicosia 1977
- Kitromilides, P.M. "The dialectic of intolerance: Ideological dimensions of ethnic conflict", στο Worsley, P. - Kitromilides, P.M. [Edit.], *Small states in the modern world*, Zavallis Press, Nicosia 1979
- Kizilyurek, N. "The politics of separation and the denial of interdependence", στο *The Cyprus Review*, Vol. 10, No 2, Fall 1998
- Kizilyürek, N. "National memory and Turkish-Cypriot textbooks", στο *International Textbook Research*, Έτος 4^ο, Τεύχος 21, Hannover 1999
- Kizilyürek, N. "Rauf Denktaş: Fear and Nationalism in the Turkish Cypriot Community" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Kizilyurek, N. "From Traditionalism to Nationalism and Beyond", στο *The Cyprus Review*, Vol. 5, Number 2, Fall 1993, p. 58-67
- Kyrris, C.P. *Peaceful co-existence in Cyprus under British rule (1878-1959) and after independence: An outline*, Nicosia 1977
- Landau, J.M. *Pan-Turkism in Turkey – A study in irredentism*, C. Hurst & Company, London 1981
- Luke, H. *Cyprus Under the Turks 1571-1878*, Hurst, London 1989
- Luke, H. *Cyprus. A portrait and an Appreciation*, Harrap Editions, London 1973
- Mantran, R. [Édit.], *Histoire de l' Empire Ottoman*, Éditions Fayard, Paris 1989
- Mazower, M. *The Balkans*, Phoenix Editions, London 2001
- Michael, M.N. "History, Myth and Nationalism: The Retrospective Force of National Roles within a Myth-Constructed Past", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Michaelides, M. "The Turkish Cypriot Working Class and the Cyprus Labour Movement, 1920-1963", στο *The Cyprus Review*, Vol.5, Number 2, Fall 1993
- Ministry of Finance, *Social Statistics*, Republic of Cyprus, Nicosia 1992
- Nejatigil, Z.M. *Our Republic in perspective*, Nicosia 1985
- Nevzat, A. "Securing the Office of Müftü: Nationalism, Religion and the Turks of Cyprus" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Özdoğan, G.G. "Turkish Nationalism Reconsidered: The 'Heaviness' of Statist Patriotism in Nation-Building", στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. [Editors] *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Ozoran, B. R. "Turkish culture in Cyprus in the Reformation Period", Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Μέρος Β', Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973
- Polyviou, P.G. *Cyprus in search of a Constitution*, Nicosia 1976

- Republic of Cyprus, *Census of Population and Agriculture 1960*, Vol. V, Employment and Education
- Spyridakis, K. "The Homeric poems and Cyprus", *Cyprus Today*, Vol. X, No. 5-6, September-December 1972
- Spyridakis, K. *A brief History of the Cyprus Question*, Nicosia 1950
- Spyridakis, K. *A survey of the History of Cyprus*, GCC, Nicosia 1962
- Stefanidis, I.D. *Isle of discord – Nationalism, Imperialism, and the making of the Cyprus Problem*, New York University Press, New York 1999
- Storrs, R. *Orientalisms*, Readers Union & Nicolson & Watson, London 1939
- Tombazos, S. "AKEL: Between Nationalism and 'Anti-Imperialism'" στο Aktar, A. – Kizilyurek, N. – Ozkirimli, U. (Editors) *Nationalism in the troubled triangle – Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, UK 2010
- Vanezis, P.N. *Makarios: Pragmatism v. Idealism*, Abelard-Schuman, London 1974
- Yiangou, A. *Cyprus in the World War II*, Published by Tauris Academic Studies, London-New York 2010

ο Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης

Ελληνόγλωσση

- Bernstein, B. «Κοινωνική τάξη και γλωσσική ανάπτυξη. Μια θεωρία της κοινωνικής μάθησης» (1961) και «Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης με αναφορά στη γλωσσική επίδοση», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985
- Bourdieu, P. «Το συντηρητικό σχολείο» [1966], στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985
- Bourdieu, P.-Passeron, J.C. *Οι κληρονόμοι – Οι φοιτητές και η κουλτούρα τους*, μτφρ. Ν. Παναγιωτόπουλος-Μ. Βιδάλη, Εκδόσεις Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993
- Chomsky, N. *Εκπαίδευση χωρίς ελευθερία και κρίση*, Επιμ. Ντ. Μασέντο, μτφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2002
- Parsons, T. «Η σχολική τάξη ως κοινωνικό σύστημα», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985
- Querioz, J.-M. *Το σχολείο και οι κοινωνιολογίες του*, μτφρ. Γιώργος Σταμέλος, Εκδόσεις Gutenberg – Γ. & Κ. Δαρδανός, Αθήνα 2000
- Simson, J.A. «Κοινωνικο-μορφωτική ανάπτυξη της κοινότητας και η δια βίου παιδεία», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 3, Αθήνα 1997
- Γεωργίου, Α. *Ισότητα εκπαιδευτικών ευκαιριών, εκδημοκρατισμός της εκπαίδευσης και η θεωρία της μεγιστοποίησης της μάθησης*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Λευκωσία 1994
- Ζαμπέτα, Ε. «Η Εκπαίδευση ως κοινωνική πολιτική του κράτους – Συγκρότηση και επαναδιαπραγμάτευση πολιτικών», στο Γετίμης, Π.-Γράβαρης, Δ. [Επιμ.], *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική – Η σύγχρονη προβληματική*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1993
- Ηλιού, Μ. *Εκπαιδευτική και κοινωνική Δυναμική*, Εκδόσεις Πορεία, Γ' έκδοση, Αθήνα 1990
- Ιωσήφ, Ι. – Σωκράτους, Γ. [Επιμ.], *Ετερότητα και Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008

- Καραγιώργης, Α. «Οι νέες δομές παιδείας και ο ρόλος του δασκάλου», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 1, Αθήνα 1977
- Κεφάλαια, Μ. «Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση», στο *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Έκδοση του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου, Λευκωσία 1986
- Κουτσάκος, Ι.Γ. «Από την Κοινωνιολογία της Παιδείας», στο *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Ε', Τεύχος 6, Λευκωσία 1967
- Μπασλή, Γ. «Κοινωνική γλωσσολογία και εκπαίδευση», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 5, Αθήνα 1978
- Παπαϊωάννου, Α. «Εισιτήριοι Εξετάσεις Γυμνασίων», στο *Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών*, Έτος Ι', Τεύχος 19-20, Λευκωσία 1971
- Παπαϊωάννου, Α. «Κοινωνικο-οικονομική προέλευσις των μαθητών των σχολείων Μέσης Εκπαιδύσεως», στο *Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου*, Έτος Θ', Τεύχος 17-18, Λευκωσία 1970
- Πασχάλης, Τ. «Έρευνα επί των Προβλημάτων Μαθητών Σχολών Μέσης Παιδείας», στο *Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών*, Έτος Θ', Τεύχος 17-18, Λευκωσία 1970
- Πατερέκα, Χρ. *Βασικές Έννοιες των Bourdieu και Passeron σε θέματα Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986
- Περσιάνης, Π. – Κουτσελίνη, Μ. – Κεφάλαια, Μ. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Έκδοση Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1992
- Πυργιωτάκης, Ι. *Κοινωνικοποίηση και Εκπαιδευτικές Ανισότητες*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982
- Ράγκου, Ε. *Όψεις Κοινωνικής Μεταβολής, Γεωγραφική και Επαγγελματική Κινητικότητα στη Σύγχρονη Κυπριακή Κοινωνία*, Έκδοση Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, Λευκωσία 1983
- Σταμέλος, Γ. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα 2009
- Τσαούσης, Δ. Γ. *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1984
- Φραγκουδάκη, Α. – Δραγώνα, Θ. [Επιμ.] «*Τι είν' η πατρίδα μας;*» *Εθνικισμός στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Φραγκουδάκη, Α. «Επίδοση στο σχολείο και κοινωνική προέλευση» και «Η θεωρία του μορφωτικού κεφαλαίου», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985
- Φραγκουδάκη, Α. «Η ανισότητα δεν είναι αναπόφευκτη», στο Φραγκουδάκη, Α. *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1985
- Φραγκουδάκη, Α. *Γλώσσα και Ιδεολογία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1987
- Φραγκουδάκη, Α. *Τα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου: ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1978
- Χαραλαμπίδου-Σολωμή, Δ. *Η θέση της γυναίκας στην ιεραρχία της Δημόσιας Εκπαίδευσης της Κύπρου κατά το έτος 2000*, Λευκωσία 2002

Ξενόγλωσση

- Boudon, R. *L' inégalité des chances*, Edition A. Colin, Paris 1973
- Hulliday, M. *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*, Edit. E. Arnold, London 1978
- Karoulla-Vrikki, D. *Language planning in Cyprus: A reflection of an identity conflict*, Ph.D. thesis, University of London 2005
- Kazamias, A. *Education and the Quest for Modernity in Turkey*, University of Chicago Press, Chicago 1964

- Michaelides, A. *Dysfunctional consequences of the environment on Technical Education in Cyprus*, Edited by Paedagogical Institute of Cyprus, Nicosia 1982
- Snauweart, T.D. *Democracy, Education and Governance: A Developmental Conception*, State university of New York press, New York 1993
- Yashin, N. "School is a Textbook: Symbolism and Rituals in Turkish Cypriot Schools", στο Koulouri, Chr. (Editor) *Clio in the Balkans – The politics of History Education*, CDRSEE, Thessaloniki 2002
- Zmas, A – Sipitanou, A.A. "Inequalities in lifelong learning and adult university education policies", στο *Journal of Adult and Continuing Education*, Vol. 15, No. 1, Spring 2009

ο **Ιστορία της Εκπαίδευσης**

Ελληνόγλωσση

- Green, A. *Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους – Η ανάδυση των εκπαιδευτικών συστημάτων στην Αγγλία, στη Γαλλία και στις ΗΠΑ*, Επιστημονική επιμέλεια Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής, Εισαγωγή – μτφρ. Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής – Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2010
- Mavis, B. «Υποχρεωτική θρησκευτική εκπαίδευση και μαθήματα κορανίου», *Το Καλέμι*, έκτακτο τεύχος Ιαν.-Φεβ. 2010
- Αδαμίδης, Π. «Μαρτυρίες – Αναμνήσεις», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, Λευκωσία 2002
- Αντωνίου, Α. «Η εξέλιξη της Συμβουλευτικής», εκπαιδευτικό περιοδικό *Παρουσία*, Τεύχος 20, Ιούνιος 2011
- Αφιέρωμα εις Κλ. Π. Γεωργιάδην*, [Έκδοση από οργανωτική επιτροπή] Λευκωσία 1971
- Βράχας, Φρ. Π. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκης», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.] *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου, Λευκωσία 1977
- Γεωργιάδης, Κλ. «Η εν Κύπρω Ελληνική Εκπαίδευσις κατά την πρώτην από της Ανεξαρτησίας δεκαετίαν (1960-1970) και αι προοπτικά αναπτύξεως αυτής κατά την δευτέραν δεκαετίαν 1970-1980», στο *Διαλέξεις*, Έκδοση ΠΑΚ, Λευκωσία 1971
- Δημαράς, Αλ. [Επιμ.] *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια ιστορίας)*, Τόμος Β' 1895-1967, Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1974
- Δικαίου-Χατζηδημητρίου, Κ. «Το Παγκύπριο Γυμνάσιο κατά την πεντηκονταετία 1943-1993», στο *Αναμνηστικόν Λεύκωμα 1893-1993*, Έκδοση Παγκυπρίου Γυμνασίου, Λευκωσία 1993
- Θεοφιλίδης, Χ. *Η Προσχολική Αγωγή στην Κύπρο – Από τη φιλανθρωπική προσφορά στη νομοθετημένη προσχολική εκπαίδευση*, Λευκωσία 2010
- Ιωαννίδης, Γ.Κ. «Κωνσταντίνος Σπ. Σπυριδάκης (1903-1976)», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.] *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου, Λευκωσία 1977
- Καζαμία, Α. «Η Εκπαιδευτική Κρίση στην Ελλάδα και τα Παράδοξά της: Μια Ιστορική Συγκριτική Θεώρηση», *Ανάπτυπο εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών*, Τόμος 58, Αθήνα 1983
- Καραγιώργης, Α. «Σύντομη αναφορά στον Κωνσταντίνο Σπυριδάκι», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, Λευκωσία 2002
- Κασσωτάκης, Μ. «Η προσπάθεια ανάπτυξης της Μέσης Τεχνικής-Επαγγελματικής Εκπαίδευσης κατά την περίοδο 1950-1980 και η αποτυχία της: Μια ερμηνευτική προσέγγιση», στο Καζαμίας, Α.-Κασσωτάκης, Μ. [Επιμ.], *Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1986

- Κιμουρτζής, Π. «Η ιστορία της Εκπαίδευσης, μέσα από την ιστορία της Παιδείας», στο *Επιστημονική Συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1994
- Κιτρομηλίδης, Μ. *Διηγήματα*, Αθήνα 1999
- Κιτρομηλίδης, Π.Μ. «Από τη δράση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παναρέτου», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος ΛΣΤ', Λευκωσία 1972
- Κυπριακά Γράμματα*, Τόμος ΙΓ', Λευκωσία 1948
- Κυπριακαί Σπουδαί*, Τόμος Α', Λευκωσία 1937, Τόμος Γ', Λευκωσία 1941, Τόμος ΙΖ', Λευκωσία 1953, Τόμος ΙΗ', Λευκωσία 1955, Τόμος ΚΒ', Λευκωσία 1958, Τόμος ΚΖ', Λευκωσία 1963, Τόμος ΚΗ', Λευκωσία 1964, Τόμος Λ', Λευκωσία 1966, Τόμος ΛΕ', Λευκωσία 1971, Τόμος Μ', Λευκωσία 1976
- Κυπριανός, Π. *Παιδί, Οικογένεια, Κοινωνία – Ιστορία της προσχολικής αγωγής από τις απαρχές έως τις μέρες μας*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2007
- Κυπριανός, Π. *Συγκριτική ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004
- Κυπριανού Χρ. [Επιμ.], *Διαλέξεις του Γυμνασίου Λαπήθου*, Λάπηθος 1969-70
- Κυριακίδης, Ρ. *Νεώτερα Εποπτικά Μέσα Διδασκαλίας*, Εκδόσεις Πυρσός, Λευκωσία 1968
- Κύρρης, Κ.Π. *Είκοσι χρόνια επικοινωνίας με τον Λουκή Ακρίτα (1946-1965)*, Ανάτυπο από τα *Κυπριακά Χρονικά* Τεύχος 50 (1965), Λευκωσία 1967
- Λεβέντης, Δ. «Η ανάπτυξη του πολυδύναμου καθηγητή-συμβούλου επαγγελματικού προσανατολισμού στην Κύπρο και η σχετική έρευνα», στο *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*, Τεύχος 36-37, Μάρτιος-Ιούνιος 1996
- Λύκειο Κύκκου Β', *Αφιέρωμα στην Ουρανία Κοκκίνου*, Λευκωσία 1989
- Λυμπουρή, Κ. *Η ίδρυση της ΟΕΛΜΕΚ και η λειτουργία της από το 1953 μέχρι το 1960*, Λευκωσία 2006
- Μαραθεύτης, Μ. «Κωνσταντίνος Σπυριδάκης», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμ.] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, Λευκωσία 2002
- Μαραθεύτης, Μ. Ι. – Ιωαννίδου-Κουτσελίνη, Μ. *Η λειτουργία και τα προγράμματα της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου (1959-1993)*, Λευκωσία 2000
- Μαρκίδης, Α. «Τα παλαιά σχολικά περιοδικά», στο *Χρονικό*, Τεύχος 103, Λευκωσία 14 Φεβρουαρίου 2010
- Μπουζάκης, Σ. [Επιμ.] *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Gutenberg-Γ.&Κ. Δαρδανός, Αθήνα 2011
- Μπουζάκης, Σ. [Επιμ.], *Ιστορικο-Συγκριτικές προσεγγίσεις*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000
- Μπουζάκης, Σ. «Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και στην Κύπρο ανάμεσα στον εθνοκεντρισμό και τον ευρωπαϊσμό – Μια ιστορικοσυγκριτική προσέγγιση», στο Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, *Η Κυπριακή Εκπαίδευση από το 1960 μέχρι το 2010*, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Λευκωσία 2012
- Μπουζάκης, Σ. *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Α', Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1994
- Μπουζάκης, Σ. *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Τόμος Β', Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1995
- Μυριανθόπουλος, Κλ. *Η παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας 1878-1946*, Λεμεσός 1946
- Νόμος V του 1905 «Περί συναρμολογήσεως και τροποποίησεως των νόμων των αφορώντων τα της ιδρύσεως και διαχειρίσεως Δημοτικών εν Κύπρω σχολείων και περί λήψεως προνοίας τινός περί της Μέσης Παιδείας», στο *The Statute Laws of Cyprus, 1878-1906 – Τα*

- από 1878 μέχρι 1906 Νομοθετήματα της Κύπρου, *Ελληνικόν Κείμενον*, Εν τω Κυβερνητικω Τυπογραφείω Λευκωσίας, Λευκωσία 1913, σ. 535-552
- Νόμος περί Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών/ 7.4.1964
- Παγκύπριο Γυμνάσιο, *Φιλολογικό Μνημόσυνο Φρίξου Πετρίδη*, Λευκωσία 1999
- Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Εκατονταετηρίδα – Αναμνηστικόν Λεύκωμα 1893-1993*, Λευκωσία 1993
- Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Εκατονταετηρίδα – Σελίδες από την Ιστορία και τη ζωή του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1993
- Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Έκθεσις βιβλίων της Σεβερείου Βιβλιοθήκης αναφερομένων εις την Ελληνικήν Επανάστασιν του 1821*, Λευκωσία 1966
- Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Κληροδοτήματα, δωρεές και βραβεία στο Παγκύπριο Γυμνάσιο*, Λευκωσία 1993
- Παναγιώτου, Ν. «Ο δάσκαλός μου Φρίξος Πετρίδης», στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, *Φιλολογικό Μνημόσυνο Φρίξου Πετρίδη*, Λευκωσία 1999
- Παπαδόπουλος, Θ. [Επιμ.] *Κώδιξ Σχολείων Λευκωσίας*, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη 6, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου, Λευκωσία 1991
- Παπαδόπουλος, Θ. [Επιμ.] *Σώμα Εκπαιδευτικών Εγγράφων*, Μέρος Β', Λευκωσία (χορηγία ΙΑΚ) 2000
- Παπαδόπουλος, Χ. *Εκπαιδευτική Πεντηκονταετηρίς*, Έκδοση ΚΕΕ, Λευκωσία 1975
- Παπαχρυσοστόμου, Χρ. *Άπαντα*, Τόμος Δ', Λευκωσία 1999
- Παύλου, Π. *Δημόσιο Σχολείο – Οδηγίες Κρίσεως*, Προσάρτημα «Οι επιλογές και ο ρόλος των εκπαιδευτικών Μέσης Εκπαίδευσης και της Οργάνωσής τους υπό το φως των εξελίξεων στο εσωτερικό και στο Κυπριακό κατά την περίοδο 1960-1967», εκδόσεις Πάργα, Αθήνα 2008
- Περισιάνης, Ι. *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής κατοχής (1571-1878)*, Λευκωσία 1930
- Περσιάνης Π. – Πολυβίου Π. *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο – Κείμενα και πηγές*, Έκδοση Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1992
- Περσιάνης, Π.Κ. «Ο Παιδαγωγός Φρίξος Πετρίδης», στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, *Φιλολογικό Μνημόσυνο Φρίξου Πετρίδη*, Λευκωσία 1999
- Περσιάνης, Π.Κ. *Ιστορία της Εκπαίδευσης των κοριτσιών στην Κύπρο*, Λευκωσία 1998
- Περσιάνης, Π.Κ. *Μελέτες και δοκίμια για την εκπαίδευση της Κύπρου*, Εκδόσεις Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου, Λευκωσία 1991
- Περσιάνης, Π.Κ. *Συγκριτική Ιστορία της Εκπαίδευσης της Κύπρου (1800-2004)*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2005
- Περσιάνης, Π.Κ. *Τα Πολιτικά της Εκπαίδευσης στην Κύπρο κατά τους τελευταίους δύο αιώνες (1812-2009)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Λευκωσίας, Αθήνα 2010
- Πολυδώρου, Α. *Η ανάπτυξη της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Κύπρο, 1830-1994*, Λευκωσία 1995
- Προδρόμου, Γ. «Η προσφορά του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στο Παγκύπριο Γυμνάσιο και την Κυπριακή Εκπαίδευση», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.] *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου, Λευκωσία 1977
- Σελίδες της Κύπρου*, Τεύχος 4, 10 Οκτωβρίου 2004, Έκδοση Φιλελεύθερος – Πολιτιστικό Ίδρυμα Τράπεζας Κύπρου, Λευκωσία 2004
- Σπυριδάκις, Κ. «Η εθνική εξέγερσις της Κύπρου και τα ελληνικά σχολεία αυτής», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 4, Απρίλιος 1960, σ. 165-169
- Σπυριδάκις, Κ. «Η Ελληνική Εκπαίδευσις εις την Κύπρον», περιοδικό *Σχολείο και Ζωή*, Τεύχος

Γ', Αθήναι 1955, σ. 89-100

- Σπυριδάκης, Κ. «Ιστορία του Παγκυπρίου Γυμνασίου από της ιδρύσεως αυτού (1893) μέχρι της συμπληρώσεως πενήκονταετίας (1943)», στο Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πενήκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1893-1943*, Λευκωσία 1944
- Σπυριδάκης, Κ. *Η εκπαιδευτική πολιτική της εν Κύπρω Αγγλικής Κυβερνήσεως (1878-1952)*, Εκδόσεις Γραφείου Εθναρχίας Κύπρου, Λευκωσία 1952
- Υπουργείο Παιδείας – Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης, *Λεύκωμα για τα είκοσι χρόνια των Εταιρικών Σχολείων Ουνέσκο (1970-1990)*, Λευκωσία 1992
- Φιλίππου, Λ. *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας, 1571-1878*, Λευκωσία 1930
- Φυλακτού, Α.Κ. «Λοιζος Φιλίππου», στο Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Διακριθέντες απόφοιτοι του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1993
- Χαμπάκης, Μ. [Επιμ.], *Μελέται καθηγητών*, Έκδοση Β' Γυμνασίου Μόρφου, Λευκωσία 1972
- Χαραλάμπους, Δ. Φ. *Η ίδρυση του πρώτου δημόσιου Γυμνασίου στην Κύπρο (1893)*, Εκδόσεις Παγκυπρίου Γυμνασίου, Λευκωσία 1997
- Χαραλάμπους, Δ.Φ. *Ιστορία του Διδασκαλικού Συνδικαλισμού στην Κύπρο*, Τόμος Α', Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001
- Χατζηγεωργίου, Μ. *Η Δημόσια Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο 1960-1976*, Διδακτορική Διατριβή Πανεπιστημίου Αθηνών, 2007
- Χατζηθωμάς, Α. «Η Εκπαίδευση στην Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία», στο *Χρονικό*, Τεύχος 120, 21 Σεπτεμβρίου 2003
- Χατζηκωστής, Γ. *Κεράμιον ύδατος*, Λευκωσία 2004
- Χατζηστεφάνου, Κ.Ε. *Η Μέση Εκπαίδευση στην Κύπρο από την Ανεξαρτησία μέχρι σήμερα*, Έκδοση ΟΕΛΜΕΚ, Λευκωσία 1976
- Χουρδάκης, Α. *Θέματα από την Ιστορία της Παιδείας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1995
- Χριστοφίδης, Μ. «Ομιλία στο θρησκευτικό μνημόσυνο του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι», στο Σπυριδάκης, Α. [Επιμέλεια] *Κωνσταντίνος Σπυριδάκης – Εκατό Χρόνια από τη Γέννησή του*, Λευκωσία 2002

Ξενόγλωσση

- Anastasiades, A.G. *The development of the administration of Elementary Education in Cyprus*, Nicosia 1979
- Behcet, H. *Kibris Turk Maarif Tarihi (1571-1968)*, Lefkosa 1969
- Feridun, H. *Egitimle Bir Omur*, Bogazigi Yayinlari A.S., Istanbul c.2000
- Georgiou, Chr. "The English School", στο Grothusen, K.-D. – Stefani, W. – Zervakis, P. [Edit.], *Cyprus*, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen 1998
- Karagiorges, A. *Education Development in Cyprus 1960-1977*, Nicosia 1986
- Kimourtzis P. – Trantas P., "Finanze pubbliche e istruzione in Grecia (1830-1864). Il neoistituito stato ellenico e i suoi finanziamenti dell'istruzione" ["Δημόσια Οικονομικά και Εκπαίδευση στην Ελλάδα. 1830-1864. Η χρηματοδότηση της εκπαίδευσης από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος"], *Storia e Futuro* 29
- Kiprianos, P. "Greek technical-vocational education (1870-1940): intentions and failed aspirations", στο *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, vol. 49, no. Issue 5, p. 664-676
- Oksuzoglou, M. *Rustiye'den Gunumuze Lefkosa Turk Lisesi*, Lefkosa 2008

- Pantelides, Ch.E. *The Development of Teacher Education in Cyprus since 1878*, University of Wales 1982
- Persianis P. *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia 1978
- Persianis, P. "The British Colonial Education 'Lending' Policy in Cyprus (1878-1960): An intriguing example of an elusive 'adapted education' policy", στο *Comparative Education*, Vol. 32, No 1, Taylor & Francis Ltd., Oxfordshire, March 1996
- Photiou, S.Ch. *Segregated Education in Cyprus between 1920 and 1935*, Nicosia 2006
- Suha, A. "Turkish Education in Cyprus", στο Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου - Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969*, Τόμος Γ', Μέρος Α', Λευκωσία 1973
- Whitehead, C. "Education in British Colonial Dependencies, 1919-1939: A Re-Appraisal", *Comparative Education*, Vol. 17, no.1, 1981

ο **Εκπαιδευτική Πολιτική**

Ελληνόγλωσση

- Nomalizo, M. «Η Εκπαιδευτική Κρίση», στο Πυργιωτάκης, Ι. - Κανάκης, Ι. [Επιμ.], *Παγκόσμια Κρίση στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα 1992
- Βράχας, Φρ. *Προβλήματα και κατευθύνσεις της Ελληνικής Παιδείας στην Κύπρο*, Λευκωσία 1961
- Γεωργιάδης, Κλ. «Σύγχρονα εκπαιδευτικά προβλήματα», *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962
- Γκότοβος, Α.Ε. «Εκπαιδευτικοί οργανισμοί, εκπαιδευτική έρευνα και εκπαιδευτική πολιτική: Δυνατότητες και όρια πολιτικών παρεμβάσεων στο Εκπαιδευτικό Σύστημα», στο Χαραλάμπους, Δ.Φ. [Επιμ.], *Μεταπολίτευση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007
- Γκότοβος, Θ. «Ο 'χρυσούς αιών' της παιδαγωγικής ιδεολογίας και η εμφάνιση της παιδαγωγικής επιστήμης», στο Γκότοβος, Θ. - Μαυρογιώργος, Γ. - Παπακωνσταντίνου, Π. *Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Πράξη*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εκπαίδευση, Ιωάννινα 1984
- Δελλασούδας, Λ. «Εκπαίδευση και Πολιτική» στο Κούτρας, Δ. [Επιμ.], *Οι Νέοι και η Πολιτική - Κείμενα Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 1998
- Διευθυντής της Παιδείας Κύπρου, *Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-7*, (Λευκωσία 1957)
- Εισηγητική Έκθεσις του Νομοθετικού Διατάγματος 4379/ 1964 «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδεύσεως»*
- Έκθεσις Γραφείου Παιδείας δια το σχολικόν έτος 1956-1957 υπό του Διευθυντού της Παιδείας Κύπρου*, [Λευκωσία 1957]
- Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν Έτος 1959-1960*, Λευκωσία [1960]
- Εκπαιδευτικός Μεταρρυθμιστικός Όμιλος Κύπρου, *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Πρακτικά 10^{ου} Συνεδρίου, Λευκωσία 1986
- Επετηρίς της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου*, Λευκωσία 1959-1960
- Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1960-61*, [Λευκωσία 1961]

- Ετήσια Έκθεσις του Διευθυντού του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας του σχολικού έτους 1961-62, Λευκωσία 1962
- Εφορεία Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, *Τα παιδιά μας, το μέλλον μας*, Λευκωσία [2006]
- Ζαμπέτα, Ε. *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση 1974-1989*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1994
- Ζμας, Α. *Παγκοσμιοποίηση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Μεταίχιμο, Αθήνα 2007
- Ηλιού, Μ. «Αναζητήσεις στη Συγκριτική Εκπαίδευση», στο *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, Τεύχος 70, Μάιος-Ιούνιος 1993
- Καρατζιά-Σταυλιώτη, Ε. – Λαμπρόπουλος, Χ. *Αξιολόγηση, αποτελεσματικότητα και ποιότητα στην Εκπαίδευση – Εκπαιδευτικός σχεδιασμός και Οικονομία*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006
- Κούρος, Α. *Δωρεάν εκπαίδευσις μέχρι του 15^{ου} έτους*, Υπουργείον Παιδείας Κύπρου, Λευκωσία 1970
- Μαραθεύτης, Μ. *Ο Σύγχρονος Κόσμος και η Παιδεία*, Λευκωσία 1984
- Μαραθεύτης, Μ. *Το Κυπριακό Εκπαιδευτικό Σύστημα – Σταθμοί και Θέματα*, Λευκωσία 1992
- Ματθαίου, Δ. «Νέες Ορίζουσες και Ορισμοί του Εκπαιδευτικού Έργου στην Εποχή της Ύστερης Νεοτερικότητας – Η προβληματική της Εκπαιδευτικής Πολιτικής σε Αναψηλάφηση», στο Χατζηδήμου, Δ. [Επιμ.], *Παιδαγωγική και Εκπαίδευση (Τμητικός Τόμος για τα 65χρονα του Καθηγητή Παναγιώτη Δ. Ξωχέλλη)*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001
- Μάτσης, Σ. «Μαζικοποίηση της Εκπαίδευσης: Οικονομικές πτυχές και επιπτώσεις», στο *Μαζικοποίηση στην Εκπαίδευση*, Έκδοση του Εκπαιδευτικού Μεταρρυθμιστικού Ομίλου, Λευκωσία 1986
- Μαυρογιώργος, Γ. «Η ίδρυση των Παιδαγωγικών Τμημάτων και η επιμόρφωση των δασκάλων και νηπιαγωγών», στο *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου ΔΟΕ*, 26-29 Μάη 1983, Αθήνα 1985
- Μηνάς, Γ. «Η πρόοδος της Κυπριακής Παιδείας και η ταύτισή της με την Παιδεία της Ελλάδας», *Κυπριακά Χρονικά*, Διμηνιαίο Πνευματικό Περιοδικό, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967
- Μπαλασσοά-Φλέγκα, Ε. *Η Συμβολή της UNESCO και των άλλων Διεθνών Οργανισμών στη διαμόρφωση της Διαπολιτισμικής Διάστασης της Ελληνικής Παιδείας*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2002
- Μπουζάκης, Σ. – Κουστουράκης, Γ. – Μπερδούση, Ε. *Εκπαιδευτική πολιτική και συγκριτική επιχειρηματολογία*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2001
- ΟΕΛΜΕΚ, *Αναβάθμιση της Δημόσιας Μέσης Εκπαίδευσης*, Λευκωσία 1997
- Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Επετηρίς σχολικού έτους 1945-1946*, Λευκωσία 1946, *Επετηρίς σχολικού έτους 1950-1951*, Λευκωσία 1951, *Επετηρίς σχολικού έτους 1958-1959*, Λευκωσία 1959, *Επετηρίς σχολικού έτους 1946-1947*, Λευκωσία 1947, *Επετηρίς σχολικού έτους 1962-1963*, Λευκωσία 1963, *Επετηρίς σχολικού έτους 1963-1964*, Λευκωσία 1965, *Επετηρίς σχολικού έτους 1964-1965*, Λευκωσία 1966, *Επετηρίς σχολικού έτους 1965-1966*, Λευκωσία 1967, *Επετηρίς σχολικού έτους 1966-1967*, Λευκωσία 1968, *Επετηρίς σχολικού έτους 1967-1968*, Λευκωσία 1968, *Επετηρίς σχολικού έτους 1968-1969*, Λευκωσία 1969, *Επετηρίς σχολικού έτους 1969-1970*, Λευκωσία 1970, *Επετηρίς σχολικού έτους 1970-1971*, Λευκωσία 1971, *Επετηρίς σχολικού έτους 1971-1972*, Λευκωσία 1972, *Επετηρίς σχολικού έτους 1972-1973*, Λευκωσία 1974, *Επετηρίς σχολικού έτους 1973-1974*, Λευκωσία 1975
- Παγκύπριον Γυμνάσιον, *Εσωτερικός Κανονισμός του Παγκυπρίου Γυμνασίου*, Λευκωσία 1937

- Παπαδάκης, Ν.Ε. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, [Γ' έκδοση], Αθήνα 2003
- Παπανικολάου, Κ.Ν. «Διαβίου Παιδεία», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 3, Αθήνα, Φθινόπωρο 1977
- Περσιάνης, Π. «Προβλήματα της Παιδείας στην Κύπρο», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967
- Περσιάνης, Π.Κ. «Διαχωρισμός των μαθητών σύμφωνα με την επίδοση», *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ (Επιστημονικόν)*, Έτος Ε', Τεύχος 6, Λευκωσία 1967
- Περσιάνης, Π.Κ. «Η παρούσα Διοικητική Οργάνωσις της Παιδείας εν Κύπρω», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Γ', Τεύχος 12, Λευκωσία 1961
- Περσιάνης, Π.Κ. «Προβλήματα της Παιδείας στην Κύπρο», στο *Κυπριακά Χρονικά*, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967
- Περσιάνης, Π.Κ. «Το πρόβλημα των Εξετάσεων», στο *Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ*, Έτος Γ', Τεύχος 3, Λευκωσία 1962-63
- Περσιάνης, Π.Κ. *Η Εκπαίδευση της Κύπρου μπροστά στην πρόκληση της Ευρώπης*, Λευκωσία 1996
- Περσιάνης, Π.Κ. *Ο δάσκαλος της εποχής μας*, Λευκωσία 1968
- Περσιάνης, Π.Κ. *Ραδιοφωνικό Πανεπιστήμιο - Συγκριτική Παιδεία*, Έκδοση ΡΙΚ, Λευκωσία 1967
- Πρακτικά Συνεδρίου ΣΕΔΜΕΚ 1976, *Οργάνωση και Διοίκηση Σχολείων Μέσης Εκπαιδύσεως*, Λευκωσία 1976
- Πυργιωτάκης, Ι. «Η Ελληνική Εκπαιδευτική Κρίση: Μύθοι και Πραγματικότητες», στο Πυργιωτάκης, Ι. - Κανάκης, Ι. [Επιμ.], *Παγκόσμια Κρίση στην Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1992
- Πυργιωτάκης, Ι. *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000
- Σοφιανός, Χ. «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Κύπρο, 1976-1980. Προσπάθειες, Εξαρτήσεις, Αντιδράσεις», στο Καζαμιά, Α. - Κασσωτάκη, Μ. [Επιμ.], *Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα - Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές*, Έκδοση Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο 1986
- Σπυριδάκης, Κ. «Αι νέαι αξία και η σύγχρονος εκπαιδευσις μας», στην εφημερίδα *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, Λευκωσία 3-5 Φεβρουαρίου 1938
- Σπυριδάκης, Κ. «Αρχαία Φιλολογία και Humanismus», στην εφημερίδα *Πρωινή*, 11-12 Σεπτεμβρίου 1932
- Σπυριδάκης, Κ. «Η Ελληνική Εκπαίδευσις εις την Κύπρον», περιοδικό *Σχολείο και Ζωή*, Τεύχος Γ', Αθήναι 1955
- Σπυριδάκης, Κ. «Οι κίνδυνοι της Μέσης Εκπαιδύσεως Κύπρου», περιοδικό *Ελληνική Κύπρος*, Τόμος III, Λευκωσία 1951
- Σπυριδάκης, Κ. «Σκοποί και κατευθύνσεις της Ελληνικής Μέσης Παιδείας εν Κύπρω», στην εφημερίδα *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 30 Ιανουαρίου-10 Φεβρουαρίου 1943.
- Σπυριδάκης, Κ. «Το Κλασσικόν Γυμνάσιον και αι Νεοελληνικά Σπουδαί», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Δ', Τεύχος 19, Απρίλιος 1963
- Σπυριδάκης, Κ. *Έκθεσις περί του έργου του Γραφείου Ελληνικής Παιδείας κατά το σχολικόν έτος 1959-1960*, [Λευκωσία 1960]
- Σπυριδάκης, Κ. *Η ανθρωπιστική παιδεία και αι κατευθύνσεις της εν Κύπρω εκπαιδύσεως*, Εκδόσεις «Κυπριακής Εκπαίδευσης», Λευκωσία 1962
- Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Α', Μέρος Α', Λευκωσία 1972
- Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Α', Λευκωσία 1974

- Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974
- Σπυριδάκης, Κ. *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Γ', Λευκωσία 1974
- Σπυριδάκης, Κ. *Το εν Κύπρω Εκπαιδευτικόν Σύστημα*, Εκδόσεις Κυπριακή Εκπαίδευσις, Λευκωσία 1968
- Σταματάς, Μ. «Ο Ελληνικός Εκπαιδευτικός Γραφειοκρατισμός – Μια Κοινωνικοπολιτική Θεώρηση της Γραφειοκρατούμενης Ελληνικής Εκπαίδευσης», στο Καζαμιάς, Α. – Κασσωτάκης, Μ. [Επιμ.], *Ελληνική Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Σείριος, Αθήνα 1995
- Σταμέλος, Γ. *Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα 2009
- Σταμέλος, Γ. *Ευρωπαϊκή Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2004
- Σταμέλος, Γ. *Προσπάθεια ιχνηλασίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος γ'*, Εκδόσεις Ψηφίδα, Αθήνα 2002
- Σταμέλος, Γ. *Σύγχρονα θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1999
- Σύνδεσμος Ελλήνων Κυπρίων Διευθυντών Μέσης Εκπαιδευσεως Κύπρου, *Συνέδριο 1976 – Οργάνωση και Διοίκηση Σχολείων Μέσης Εκπαιδευσεως*, Λευκωσία [1977]
- Τομπαϊδης, Δ.Ε. *Η ισότητα ευκαιριών στην Εκπαίδευση*, Έκδοση 2η, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982
- Υπουργείον Παιδείας – Τμήμα Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως, *Έκθεσις δια την πενταετίαν 1968-1973*, (Υπό Α.Δ. Χριστοδουλίδη, Τμηματάρχου Στοιχειώδους Εκπαιδευσεως), [Λευκωσία 1973]
- Υπουργείον Παιδείας, *Ετήσια Έκθεσις 1966-1967 (Με Αναφοράν και Στατιστικά Στοιχεία των Ετών 1962-1966)*, Λευκωσία 1967
- Υπουργείον Παιδείας, *Η Εκπαίδευσις εν Κύπρω 1973*, Λευκωσία 1973
- Υπουργείον Παιδείας, *Στοιχειώδης Εκπαίδευσις*, Έκδοσις Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών, Λευκωσία 1970
- Υπουργείον Παιδείας, *Τεχνική και Επαγγελματική Εκπαίδευσις*, Έκδοσις Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών, Λευκωσία 1970
- Υφαντή, Α. «Μοντέλα Εκπαιδευτικής Πολιτικής και Εκπαιδευτικός Έλεγχος στην Ελλάδα», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 71, Καλοκαίρι 1994
- Φλουρής, Γ. *Αναλυτικά Προγράμματα για μια Νέα Εποχή στην Εκπαίδευση*, Αθήνα 2000
- Χαραλάμπους, Δ.Φ. [Επιμ.], *Μεταπολίτευση και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007
- Χριστοφίδης, Α. «Σκέψεις επί της σχέσεως Παιδείας – Κράτους», στο *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτος Α', Τεύχος 3, Φεβρουάριος 1960

Ξενόγλωσση

- Council of Europe – Conference of European Ministers of Education, *Text of the Resolutions adopted from 1959 to 1969*, CME/ HF (71)/ 27, 1971
- Council of Europe (Council for Cultural Co-operation) *Out-of-class activities and Civic Education*, A study by P. R. Fozzard, Strasbourg 1967
- Council of Europe (Council for Cultural Co-operation) *Towards a European Civic Education during the first face of Secondary Education*, by Yves Roger, Strasbourg 1969
- Cyprus-National Commission for Unesco, *Reply to the questionnaire on adult education*, Nicosia 1971
- Georgiades, Z.E. *Establishment of Guidance Services in Developing Countries with special emphasis on a Guidance Program for the Secondary Schools in Cyprus*, Nicosia 1979

- [Διδακτορική διατριβή στο American University of Washington, D.C., που εγκρίθηκε το 1966]
- Jones, P.W. "Education and world order", στο *Comparative Education*, Vol. 43, No. 3, August 2007
- Koullis, L.K. *Greek Education in Cyprus*, Published by The Education Office – Greek Communal Chamber, Nicosia 1964
- Kurgan, Ş. *Kıbrıs Anlaşmazlığında Yunan Eğitim Politikasının Etkisi*, Ankara 1974,
- Le Conseil de l' Europe*, Publié par la Direction de la Presse et de l' Information du Conseil de l' Europe, Strasbourg 1986
- Ministry of Education, *Report on the organization of the Cyprus Education System over the last two years 1971-1973*, Republic of Cyprus, Nicosia 1973
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Financial Statistics of Education in Cyprus – School year 1973-1974 and 1974-1975*, Republic of Cyprus, Nicosia 1975
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1972-73*, Republic of Cyprus, Nicosia 1973
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1969-70*, Republic of Cyprus, Nicosia 1970
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1970-71*, Republic of Cyprus, Nicosia 1971
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1973-1974*, Republic of Cyprus, Nicosia 1974
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Statistics of Education in Cyprus – School year 1971-1972*, Republic of Cyprus, Nicosia 1972
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Survey on Educational Statistics – School year 1963-1964*, Republic of Cyprus, Nicosia 1965
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Survey on Educational Statistics – School year 1964-1965*, Republic of Cyprus, Nicosia 1966
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Survey on Educational Statistics – School year 1965-1966*, Republic of Cyprus, Nicosia 1967
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Survey on Educational Statistics – School year 1966-1967*, Republic of Cyprus, Nicosia 1968
- Ministry of Finance – Statistics and Research Department, *Survey on Educational Statistics – School year 1968-1969*, Republic of Cyprus, Nicosia 1969
- Neocleous, K.N. *The Headmaster in Cyprus – A three-dimensional perspective*, Nicosia [1969]
- Newham, F.D. "The System of Education in Cyprus", Board of Education: Special Reports on Educational Subjects, Vol. 12, Part I, London 1905
- Persianis, P. *The political and economic factors as the main determinants of educational policy in independent Cyprus (1960-1970)*, Nicosia, Edit. P.I.C., 1981
- Sleight, G.F. *Report of the Department of Education for the School year 1948-49*, Nicosia (CGPO) 1950
- Spyridakis, K. *The Greek Secondary Education of Cyprus*, Published by the Cyprus Ethnarchy Office, Nicosia 1959
- Talbot, J.E. – Cape, F.W. *Report on Education in Cyprus*, Printed by Waterloo and Sons Ltd., London 1913
- Taschioglou, H. *The role of the Headmaster in the Turkish Primary Education in Cyprus*, Birmingham 1972
- Turkish Office of Education, *A Brief Report on Turkish Education in Cyprus*, Nicosia 1978

- Uludağ, G. – Özen, K. [Editors] *Unutmatan-Sesimiz Kisilma-DAN*, Lefkoşa 2008
- UNESCO, *Educational trends in 1970 – an international survey*, (Prepared by the International Bureau of Education), Unesco: IBE, Paris – Geneva 1970
- UNICEF Allocation E/ICEF/P/L. 434
- Wedell, E. *Teacher and educational development*, April 1971, Unesco, Serial No.: 2392/RMO/RD/EDS, Paris 1971
- Weiler, H. "Curriculum Reform and the Legitimation of Educational Objectives: The case of the Federal Republic of Germany", στο *Oxford Review of Education*, Vol. 16, No 1
- Weir, W.W. *Education in Cyprus*, Cosmos Press, Nicosia 1952

ο **Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία – Πολιτισμός**

Ελληνόγλωσση

- Braudel, F., *Η Γραμματική των Πολιτισμών*, μτφρ. Άρης Αλεξάκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2007
- Schultz, Th. *Η οικονομική αξία της Εκπαιδύσεως*, Εισαγωγή – Μετάφρασις Γ.Φ. Κουτζουμάρη, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1972
- Ιωάννου, Γρ. «Η εργατική τάξη και το συνδικαλιστικό κίνημα στην Κύπρο 1960-2010», στο *Χρονικό*, Τεύχος 112, Λευκωσία 9 Μαΐου 2010
- Ιωσήφ, Ι.Π. (Επιμ.) *Κύπρος Οικονομία και Επιχειρήσεις – 50 χρόνια 1960-2010*, Nomisma/ Εκδοτική, Λευκωσία 2010
- Καστοριάδης, Κ. *Η «ορθολογικότητα» του καπιταλισμού*, μτφρ. Κ. Σπαντιδάκης – Ζ. Χριστοφίδου-Καστοριάδη, Αθήνα 1997
- Καυκαρίδου, Π. «Θέατρα στην Κύπρο», στο *Επί Σκηνης*, Τεύχος 17, Οκτώβρης-Νοέμβρης 2004, σ. 6-17, Τεύχος 18, Δεκέμβρης 2004-Φεβρουάριος 2005, σ. 6-23 και Τεύχος 19, Μάρτης-Απρίλης 2005, σ. 8-23
- Καυκαρίδου, Π. «Τα θέατρα της Λευκωσίας» στο *Χρονικό*, Τεύχος 119, Λευκωσία 20 Ιουνίου 2010
- Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, *Επετηρίς VI 1972-1973*, Λευκωσία 1973
- Κυπριακή Δημοκρατία – Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Δημογραφική Έκθεση 2008*, Λευκωσία 2009
- Κυπριακή Δημοκρατία, *Β΄ Πενταετές Σχέδιον Αναπτύξεως (1967-1971)*
- Κυπριακή Δημοκρατία, *Ομιλία ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων επί του προϋπολογισμού του 1971 υπό του Υπουργού Οικονομικών κ. Α. Πατσαλίδη*, Λευκωσία 1971
- Πρόντζας, Ε. – Κιμουρτζής, Π. – Μέλιος, Ν. *Τα Δημόσια Έσοδα του Ελληνικού Κράτους 1830-1939*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2010
- Σβολοπουλος, Κ. *Η ιστορική εξέλιξη της διεθνούς κοινωνίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1993
- Χρυσάνθης, Κ. «Η δράση του Κωνσταντίνου Σπυριδάκι στον Ελληνικόν Πνευματικόν Όμιλο Κύπρου», στο περιοδικό *Πνευματική Κύπρος*, Τόμος ΙΣΤ΄, Λευκωσία 1976
- Χρυσάνθης, Κ. «Ο Κωνσταντίνος Σπυριδάκις σαν πολιτιστικός παράγοντας», στο Χρυσάνθης, Κ. [Επιμ.], *Μνήμη Κωνσταντίνου Σπυριδάκι*, Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου, Λευκωσία 1977

Ξενόγλωσση

- Bowman, M.J. – Anderson, C.A. “Concerning the role of Education in Development”, στο Geertz, C. [Edit.], *Old Societies and new states – The quest for modernity in Africa and Asia*, Published by The Free Press, Illinois 1963
- Coleman, J. “Social Capital and the Creation of Human Capital”, στο *American Journal of Sociology*, No 94, 1988 [Supplement]
- Delivanes, D.I. “The prospects of economic development of Cyprus on the basis of Greek Experience”, στο Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου – Λευκωσία 14-19 Απριλίου 1969*, Τόμος Γ΄, Μέρος Α΄, Λευκωσία 1973
- Fernandez-Armesto, F. *Millennium – A History of the last thousand years*, Published by Simon & Schuster Inc., New York 1995
- Republic of Cyprus, *The Third Five-Year Plan (1972-76)*, Edited by the Planning Bureau, Nicosia 1971
- Roberts, J.M. *A History of Europe*, Published by the Allen Lane Penguin Books, New York 1996
- Roberts, J.M. *History of the World*, Published by Penguin Books, Third Edition, London 1995
- Simmons, J. “Education for development reconsidered”, στο *Economic History Review*, Vol. 38/1, February 1985

ο Ιστορία του Πανεπιστημίου

Ελληνόγλωσση

- Ortega y Gasset, J. *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, Επιστημονική επιμέλεια – Εισαγωγή Π. Γ. Κιμουρτζής, μτφρ. Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006
- Renault, A. *Οι επαναστάσεις του πανεπιστημίου*, μτφρ. Γιώργος Σταμέλος, Εκδόσεις Gutenberg – Γ. & Κ. Δαρδανός, Αθήνα 2002
- Βάκης, Ν. «Η κυοφορία και η γέννηση του Πανεπιστημίου Κύπρου», στο Περικλέους, Χρ. [Επιμ.] *Κυπριακή Δημοκρατία – 50 χρόνια επώδυνη πορεία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, σ. 699
- Βάκης, Ν. *Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Κύπρου – Από το Όραμα στη Λειτουργία*, Λευκωσία 2005
- Εκπαιδευτικός Μεταρρυθμιστικός Όμιλος Κύπρου, *Το Πανεπιστήμιο της Κύπρου*, Δ΄ Εκπαιδευτικό Σεμινάριο ΠΑΚ, Λευκωσία 1980
- Ζένιος, Στ. Α. *Η Αλογόμυγα: Σκέψεις για ένα σύγχρονο πανεπιστήμιο στην Κύπρο*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010
- Κιμουρτζής Π.Γ. “Πανεπιστήμιο και Οικονομία στην Ελλάδα (1837-1862)”, στο: Μπουζάκης, Σ. (Επιμ.), *Ιστορία της Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης*, Gutenberg, Αθήνα 2008, 147-162. [Τόμος με επιλεγμένες εισηγήσεις από το 4^ο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης. Πάτρα (6-8 Οκτωβρίου 2006), Πανεπιστήμιο Πατρών – Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης]
- Κιμουρτζής, Π.Γ. «Ortega, Ισπανία, Πανεπιστήμιο», Εισαγωγή στο Ortega y Gasset, J. *Η αποστολή του Πανεπιστημίου*, Επιστημονική επιμέλεια – Εισαγωγή Π. Γ. Κιμουρτζής, μτφρ. Γλυκερία Μανιώτη, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006

- Κυπριακή Δημοκρατία, *Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Cypriot Students abroad by country and field of study (academic year 1966-1967)*, Λευκωσία 1966
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Στ', Τεύχος 28-29, Φεβρουάριος-Απρίλιος 1965
- Μπουζάκης, Σ. [Επιμ.], *Ιστορία της Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Gutenberg-Γ.&Κ. Δαρδανός, Αθήνα 2008
- Ο Περί Πανεπιστημίου Κύπρου Νόμος 144/1989
- Πανεπιστήμιο Κύπρου, *Στρατηγικός Σχεδιασμός Πανεπιστημίου Κύπρου 2004-2008*, Έκδοση Πανεπιστημίου Κύπρου, Λευκωσία 2004
- Παπαχρυσόστομος, Χρ. «Η ίδρυσις πανεπιστημίου εν Κύπρω» (1962), στο Παπαχρυσόστομος, Χρ. *Απαντα*, Τόμος Δ', Λευκωσία 1999, σ. 287-290
- Σπυριδάκης, Κ. «Ανταποκρίνεται η σημερινή εκπαίδευσις της Κύπρου εις τας ανάγκας αυτής;» [20. 3. 1967], στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 319-325
- Σπυριδάκης, Κ. «Η αναγκαιότης εν Κύπρω Ανωτάτης Εκπαιδύσεως», *Ελευθερία*, 6 Δεκεμβρίου 1973 και στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 567-571
- Σπυριδάκης, Κ. «Ίδρυσις Πανεπιστημίου εις την Κύπρον» [1972], στο *Μελέται, Διαλέξεις, Λόγοι, Άρθρα*, Τόμος Β', Μέρος Β', Λευκωσία 1974, σ. 557-566 και περιοδικό φιλολογικό περιοδικό *Στασίνοσ*, Τόμος Δ', Λευκωσία 1972
- Σταμέλοσ, Γ. *Τα πανεπιστημιακά παιδαγωγικά τμήματα*, Εκδόσεις Gutenberg – Γ.&Κ. Δαρδανός, Αθήνα 1999
- Τσαούσησ, Δ.Γ. [Επιμ.], *Πανεπιστήμιο και οικονομία στις αναπτυσσόμενες και ανεπτυγμένες χώρες*, μτφρ. Γιώργοσ Σταμέλοσ, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1994
- Υπουργείο Οικονομικών-Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών, *Κύπριοι Φοιτηταί Εξωτερικού 1970-71*, Λευκωσία 1972
- Υπουργείον Παιδείας *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτοσ ΙΑ', Τεύχοσ 1-2, Σεπτέμβριοσ-Δεκέμβριοσ 1970, σ. 11
- Υπουργείον Παιδείας, *Κυπριακή Εκπαίδευσις*, Έτοσ Ζ', Τεύχοσ 1-2, Λευκωσία 1968, σ.62-63
- Φιλίππου, Α. «Σκέψεισ για την ακαδημαϊκή δομή του πανεπιστημίου της Κύπρου», στο Εκπαιδευτικόσ Μεταρρυθμιστικόσ Όμιλοσ Κύπρου, *Το Πανεπιστήμιο της Κύπρου*, Δ' Εκπαιδευτικό Σεμινάριο ΠΑΚ, Λευκωσία 1980
- Χαραλάμπουσ, Χρ. «Χρειάζεται η Κύπροσ Πανεπιστήμιον;» στο *Δελτίον της ΟΕΛΜΕΚ*, Έτοσ Γ', Τεύχοσ 3, 1962-63, σ. 7-9

Ξενόγλωσση

- Alexadrou, Chr. *Looking back 50 years*, Edited by Cyprus Forestry College, Nicosia 2011
- Colonial Office, *Annual Report on Cyprus for the year 1947*, London 1948
- Colonial Office, *Annual Report on Cyprus for the year 1948*, London 1949
- Colonial Reports – Annual, Cyprus. Report for 1930*, London 1931
- Persianis, P. "British Colonial Higher Education Policy-making in the 1930s: The Case of a Plan to Establish a University in Cyprus", στο *Comparative Education*, Vol. 33, No 3, Taylor & Francis Ltd., Oxfordshire, September 2003
- Republic of Cyprus, *Confidential Report of the Interministerial Committee on the Establishment of a University in Cyprus*, Nicosia 1976
- Sophianos, Ch. *Basic issues of Educational Policy*, Nicosia [1978]

ο **Επιστημολογία – Διδακτική**

Ελληνόγλωσση

- Evans, R.J. *Για την υπεράσπιση της Ιστορίας*, μτφρ. Λυδία Παπαδάκη, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2009
- Goody, J. *Η υφανταγή της Ιστορίας*, μτφρ. Κατερίνα Κιτίδη, Εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα 2008
- Hobsbawm, E. *Για την Ιστορία*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1998
- Iggers, G.G. *Η Ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, μτφρ. Μάταλας – Παρασκευάς, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999
- Mills, C.W. *Η κοινωνιολογική φαντασία*, μτφρ. Ν. Μαυρονικόλα-Σ. Τσακνιάς, Εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 1974
- Noreau, P. – Goff, Z. *Το έργο της Ιστορίας*, μτφρ. Ζ. Μητσοτάκη, Τόμος Α', Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1983
- Ulutag, G. – Ozen, K. «Μπορεί η ιστορία να ξαναγραφεί; Η τουρκοκυπριακή εμπειρία», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 127, Αθήνα 2008
- Βαϊνά, Μ. *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1997
- Βλαχάκης, Γ.Ν. [Επιμ.], *Ιστορία και Φιλοσοφία των Επιστημών στον Ελληνικό χώρο (17^{ος}-19^{ος} αι.)*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2003
- Βόγλης, Π. «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: Μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», στο *Τα Ιστορικά*, Τεύχος 47, Δεκέμβριος 2007
- Βώρος, Φ.Κ. «Για τη διδακτική της Ιστορίας», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 3, Αθήνα 1977
- Δερτιλής, Γ.Β. *Παιδεία και Ιστορία*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999
- Καστοριάδης, Κ. *Οι χώροι του ανθρώπου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Εκδόσεις Ύψιλον/Βιβλία, Αθήνα 1995
- Καστοριάδης, Κ. *Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Εκδόσεις Ύψιλον/Βιβλία, Αθήνα 1991
- Κόκκινος, Γ. – Μαυροσκούφης, Δ.Κ – Γατσωτής, Π. – Λεμονίδου, Ε. *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, Νοόγραμμα Εκδοτική, Αθήνα 2010
- Κόκκινος, Γ. «Για τα νέα τουρκοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια ιστορίας», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 129, Αθήνα 2009
- Κόκκινος, Γ. et al. *Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο*, Εκδόσεις Ταξιδευτής, Αθήνα 2007
- Κόκκινος, Γ. *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2003
- Κουλλαπής, Λ. «Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της Ιστορίας», στο *Σύγχρονα Θέματα*, Τεύχος 68-69-70, Ιούλιος 1998 – Μάρτιος 1999
- Κουλούρη, Χρ. «Η μάχη των σχολικών εγχειριδίων», στο *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, Τεύχος 125, Ιούλιος – Αύγουστος 2002
- Λιάκος, Α. *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007
- Μαυροσκούφης, Δ. *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας: Ιστοριογραφία, Διδακτική Μεθοδολογία και Ιστορικές Πηγές*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005

- Μήλλας, Ηρ. *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων: Σχολικά βιβλία, Ιστοριογραφία και εθνικά στερεότυπα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005
- Μηταφίδης, Τ. «Η σχολική Ιστορία σε καθεστώς κρατικής επιτήρησης και πολιτικής ομηρίας», στο *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, Τεύχος 125, Ιούλιος – Αύγουστος 2002
- Μορέν, Ε. *Το καλοφτιαγμένο κεφάλι*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2000
- Νάκου, Ε. «Ιστορική σκέψη και ιστορική εκπαίδευση στα τέλη του 20^{ου} αιώνα» στο *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, Τεύχος 97, Σεπτ.-Δεκ. 1997
- Ξωχέλλης, Π. *Η εικόνα του άλλου στα σχολικά εγχειρίδια των Βαλκανικών χωρών*, Θεσσαλονίκη 1998
- Παπαθανασίου, Ι. «Χρήσεις και καταχρήσεις των πηγών ή η ιστορία ως εντύπωση», στο *Τα Ιστορικά*, Τεύχος 47, Δεκέμβριος 2007
- Παύλου, Π. «Θέλουμε πράγματι να γράφουμε και να διδάσκουμε Ιστορία; Προβολές από την κυπριακή εμπειρία και μια απόπειρα ερμηνείας», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 129, Αθήνα 2009
- Ρεπούση, Μ. «Τυπική και άτυπη ιστορική εκπαίδευση – Ερευνητικά δεδομένα, σκέψεις και προτάσεις», στο ΣΕΚΦ-ΠΕΦ, *Πρακτικά Συνεδρίου 'Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση'* [2008], Λευκωσία 2011
- Σακκά, Β. «Η ιστορία ξαναγράφεται αλλά όχι χωρίς κόστος. Η περίπτωση της Κύπρου», στο *Νέα Παιδεία*, Τεύχος 127, Αθήνα 2008
- Σταμέλος, Γ. – Διακοπούλου, Α. *Η διατριβή στις κοινωνικές επιστήμες*, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2012
- Χαραλάμπους, Γ.Β. *Ο εθνικός 'εαυτός' και ο εθνικός 'άλλος' στα ελληνοκυπριακά σχολικά βιβλία Ιστορίας της Μέσης εκπαίδευσης: Μια ερευνητική προσέγγιση υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2009
- Χουρδάκης, Α. «Ιστορία της Παιδείας – Επιστημολογία, Μεθοδολογία και Προβληματική», στο Βάμβουκας, Μ.Ι. – Χουρδάκης, Α.Γ. [Επιμ.], *Παιδαγωγική επιστήμη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Πρακτικά Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997

Ξενόγλωσση

- Carr, E.H. *What is History?*, Published by Vintage Books, New York 1961
- Council of Europe, *The use of sources in teaching and learning History*, Vol. I, II, Nicosia 2005-2006
- Gay, P. *Style in History*, W.W. Published by Norton & Company, New York-London 1988
- Gilderhus, M.T. *History and historians*, Published by Pearson Prentice Hall, Sixth Edition, New Jersey 2007
- Jenkins, K. *On "What is History?" – From Carr and Elton to Rotry and White*, Published by Routledge, London 1995
- Leeuw-Roord, J.-EUROCLIO [Edit.] *The state of History Education in Europe*, Published by Körber-Stiftung, Hamburg 1998
- Papadakis, I. *Perceptions of History and Collective Identity: A study of contemporary Greek-Cypriot and Turkish-Cypriot Nationalism*, Dissertation, University of Cambridge, 1993
- Rabinow, P. *The Foucault Reader*, Published by Penguin Books, Harmondsworth 1986
- Stearns, P.N. – Seixas, P. - Wineburg, S. [Edit.], *Knowing, teaching and learning History*, New York University Press, New York 2000
- Tilly, C. *As Sociology meets History*, Published by Academic Press, New York 1981

Wineburg, S. *Historical thinking and other unnatural acts*, Temple University Press, Philadelphia 2001

Εφημερίδες – περιοδικές εκδόσεις

- Akin*, 15 Νοεμβρίου 1962
Bozkürt, 29 Οκτωβρίου 1960
Bozkürt 20 Μαρτίου 1962
Bozkürt, 15 Νοεμβρίου 1962
Bozkürt, 8 Οκτωβρίου 1971
Cyprus Mail, 15 Δεκεμβρίου 1970
Cyprus Mail, 22 Μαΐου 1959
Cyprus Mail, 22 Μαΐου 1959
Cyprus Mail, 27 Φεβρουαρίου 1946
Cyprus Mail, 27 Φεβρουαρίου 1946
Cyprus to-day, Vol. I, No 6, Nicosia 1963
Cyprus to-day, Vol. III, No 5-6, Nicosia 1965
Halkin Sesi, 12 Ιουλίου 1965
Halkin Sesi, 12 Ιουλίου 1965.
Halkin Sesi, 13 Ιανουαρίου 1961
Halkin Sesi, 14 Μαΐου 1971
Halkin Sesi, 15 Νοεμβρίου 1962
Halkin Sesi, 17 Νοεμβρίου 1962
Halkin Sesi, 20 Μαρτίου 1962
Halkin Sesi, 30 Μαρτίου 1962
Nacak, 28 Οκτωβρίου 1960
Nacak, 7-28 Δεκεμβρίου 1962
The New York Times, 14 Μαρτίου 1962
The Times, 14 Μαρτίου 1962
The Times, 16 Ιουλίου 1953
The Times, 20 Ιουλίου 1953
The Times, 23 Ιουλίου 1953
The Times, 24 Ιουλίου 1953
The Times, 28 Δεκεμβρίου 1949
The Times, 31 Δεκεμβρίου 1949
Yenidüzen, 4 Αυγούστου 1991
Αλήθεια, 10 Αυγούστου 1967
Αλήθεια, 18 Σεπτεμβρίου 1967
Αλήθεια, 25 Σεπτεμβρίου 1967
Γνώμη, 16 Ιουνίου 1968
Γνώμη, 2 Ιουνίου 1968
Γνώμη, 30 Ιουνίου 1968
Γνώμη, 9 Ιουνίου 1968
- Δελτίον [ΟΛΜΕ]*, Έτος ΚΔ', Τεύχος 406-407, 1-15 Φεβρουαρίου 1974
Δελτίον [ΟΛΜΕ], Έτος ΚΕ', Τεύχος 416-417, 1-10 Σεπτεμβρίου 1974
Δελτίον [ΟΛΜΕ], Έτος ΚΕ', Τεύχος 418, 1 Οκτωβρίου 1974
Δελτίον Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου, Λευκωσία 1953-54
Δελτίον Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου, Λευκωσία 1958
Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ, Έτος Γ', Τεύχος 3, Λευκωσία 1962-63
Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ, Έτος Δ', Τεύχος 4, Λευκωσία 1964-65
Δελτίον ΟΕΛΜΕΚ, Έτος Ε', Τεύχος 5, Λευκωσία 1967
Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου, Έτος Α', Τεύχος 1, 1962
Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου, Έτος Α', Τεύχος 2, 1962,
Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου, Έτος Ε', Τεύχος 9-10, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1966
Δελτίον Ομίλου Παιδαγωγικών Ερευνών Κύπρου, Έτος Στ', Τεύχος 11-12, 1967
Δελτίον της ΟΕΛΜΕΚ, Έτος Γ', Τεύχος 3, 1962-63
Δελτίον Τμήματος Πνευματικής-Πολιτιστικής Αναπτύξεως, Τόμος Α', Τεύχος 4, Λευκωσία 1964
Δελτίον του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Έτος Α', Τεύχη 2-6, Ιούνιος-Δεκέμβριος 1965
Δελτίον του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Έτος Α', Τεύχος 1, Μάιος 1965
- Δελτίον του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*, Έτος Β', Τεύχος 7-8, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1966
Εθνική, 2 Σεπτεμβρίου 1960
Έθνος (Αθηνών), 1 Αυγούστου 1952
Έθνος (Αθηνών), 25 Ιουλίου 1953
Έθνος (Αθηνών), 30-31 Ιουλίου 1953
Ελευθερία, 1 Δεκεμβρίου 1948
Ελευθερία, 1 Δεκεμβρίου 1953
Ελευθερία, 1 Δεκεμβρίου 1960
Ελευθερία, 1 Φεβρουαρίου 1930
Ελευθερία, 10 Αυγούστου 1967
Ελευθερία, 10 Ιανουαρίου 1952
Ελευθερία, 10 Ιουλίου 1953
Ελευθερία, 10 Ιουλίου 1967
Ελευθερία, 10 Φεβρουαρίου 1962
Ελευθερία, 11 Ιουνίου 1960
Ελευθερία, 12 Δεκεμβρίου 1971
Ελευθερία, 12 Μαρτίου 1971
Ελευθερία, 13 Δεκεμβρίου 1961
Ελευθερία, 13 Ιουνίου 1956
Ελευθερία, 15 Απριλίου 1961
Ελευθερία, 16 Αυγούστου 1967
Ελευθερία, 16 Ιουλίου 1967
Ελευθερία, 16 Φεβρουαρίου 1962
Ελευθερία, 17 Δεκεμβρίου 1960,
Ελευθερία, 17 Ιουλίου 1953
Ελευθερία, 17 Μαρτίου 1966
Ελευθερία, 17 Φεβρουαρίου 1961
Ελευθερία, 18 Απριλίου 1970
Ελευθερία, 18 Δεκεμβρίου 1929
Ελευθερία, 18 Φεβρουαρίου 1946
Ελευθερία, 19 Οκτωβρίου 1961
Ελευθερία, 2 Αυγούστου 1960

- Ελευθερία, 2 Οκτωβρίου 1960
 Ελευθερία, 20 Ιουλίου 1962
 Ελευθερία, 20 Φεβρουαρίου 1971
 Ελευθερία, 20 Φεβρουαρίου 1971
 Ελευθερία, 21 Δεκεμβρίου 1929
 Ελευθερία, 21 Ιουλίου 1967
 Ελευθερία, 21 Ιουνίου 1961
 Ελευθερία, 21 Οκτωβρίου 1961,
 Ελευθερία, 21-22 Ιανουαρίου 1946
 Ελευθερία, 22 Ιουνίου 1962
 Ελευθερία, 22 Μαρτίου 1967
 Ελευθερία, 22 Νοεμβρίου 1961
 Ελευθερία, 23 Δεκεμβρίου 1960
 Ελευθερία, 23 Δεκεμβρίου 1970
 Ελευθερία, 23 Ιουλίου 1953
 Ελευθερία, 23 Φεβρουαρίου 1962
 Ελευθερία, 24 Σεπτεμβρίου 1960
 Ελευθερία, 25 Αυγούστου 1967
 Ελευθερία, 25 Δεκεμβρίου 1968
 Ελευθερία, 25 Ιανουαρίου 1930
 Ελευθερία, 25 Φεβρουαρίου 1971
 Ελευθερία, 26 Οκτωβρίου 1961
 Ελευθερία, 26-28 Ιουλίου 1967
 Ελευθερία, 27 Ιουλίου 1967
 Ελευθερία, 27 Ιουνίου 1962
 Ελευθερία, 29 Απριλίου-6 Μαΐου 1938
 Ελευθερία, 29 Ιανουαρίου 1930
 Ελευθερία, 3 Δεκεμβρίου 1960
 Ελευθερία, 3 Σεπτεμβρίου 1953
 Ελευθερία, 30 Μαρτίου 1962
 Ελευθερία, 30 Σεπτεμβρίου 1961
 Ελευθερία, 4 Μαΐου 1961
 Ελευθερία, 4 Μαρτίου 1966
 Ελευθερία, 4 Νοεμβρίου 1960
 Ελευθερία, 5 Απριλίου 1968
 Ελευθερία, 5 Αυγούστου 1961
 Ελευθερία, 5 Μαΐου 1943
 Ελευθερία, 5 Μαρτίου 1971
 Ελευθερία, 5 Σεπτεμβρίου 1947
 Ελευθερία, 6 Μαΐου 1961
 Ελευθερία, 6 Νοεμβρίου 1960
 Ελευθερία, 6 Οκτωβρίου 1953
 Ελευθερία, 7 Αυγούστου 1929
 Ελευθερία, 7 Φεβρουαρίου 1963
 Ελευθερία, 8 Δεκεμβρίου 1960
 Ελευθερία, 8 Νοεμβρίου 1961
 Ελευθερία, 9 Ιουνίου 1952
 Ελευθερία», 27 Σεπτεμβρίου 1968
 Ελευθερία», 4 Απριλίου 1968
 Ελεύθερον Βήμα (Αθηνών), 16 Ιανουαρίου 1930
 Ελεύθερον Βήμα, 16 Σεπτεμβρίου 1968
 Ελεύθερον Βήμα, 16 Σεπτεμβρίου 1968.
 Ελληνικά [Έκδοση της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών], Τόμος Β', Αθήνα 1955
 Ελληνική Κύπρος, Τόμος Γ', Λευκωσία 1951
 Ελληνική Κύπρος, Τόμος Ε', Λευκωσία 1953
 Ελληνική Κύπρος, Τόμος Στ', Λευκωσία 1954
 Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης, Τεύχος 17-18, Μάιος-Ιούνιος 1971
 Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης, Τεύχος 19-20, Ιούλιος-Αύγουστο 1971
 Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης, Τεύχος 6, Ιούνιος 1970
 Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, αρ. 4240, 18 Ιουνίου 1959, Νόμος 19/ 1959
 Εφημερίς, 31 Δεκεμβρίου 1949-21 Ιανουαρίου 1950.
 Εφημερίς, 7 Ιανουαρίου 1950
 Η Μάχη, 16 Σεπτεμβρίου 1969
 Η Μάχη, 24 Οκτωβρίου 1966
 Η Μάχη, 1 Απριλίου 1973
 Η Μάχη, 1 Μαρτίου 1974
 Η Μάχη, 1 Οκτωβρίου 1965
 Η Μάχη, 10-19 Ιανουαρίου 1973
 Η Μάχη, 12 Ιανουαρίου 1974
 Η Μάχη, 13 Ιανουαρίου 1974
 Η Μάχη, 14 Μαρτίου 1973
 Η Μάχη, 14 Μαρτίου 1974
 Η Μάχη, 16 Μαρτίου 1973
 Η Μάχη, 2 Απριλίου 1974
 Η Μάχη, 2 Μαρτίου 1973
 Η Μάχη, 20 Μαρτίου 1973
 Η Μάχη, 2-11 Ιουλίου 1974
 Η Μάχη, 22 Μαρτίου 1967
 Η Μάχη, 24 Οκτωβρίου 1966
 Η Μάχη, 29 Ιουνίου 1974
 Η Μάχη, 3 Απριλίου 1973
 Η Μάχη, 3 Φεβρουαρίου 1974
 Η Μάχη, 30 Απριλίου 1974
 Η Μάχη, 5 Απριλίου 1974
 Κυπριακά Γράμματα, Τεύχος Γ', Λευκωσία 1936
 Κυπριακά Γράμματα, Τεύχος ΙΒ', Λευκωσία 1947
 Κυπριακά Γράμματα, Τεύχος ΙΓ', Λευκωσία 1948
 Κυπριακά Γράμματα, Τεύχος ΙΔ', Λευκωσία 1949
 Κυπριακά Γράμματα, Τόμος Θ', Λευκωσία 1944
 Κυπριακά Χρονικά, Διμηνιαίο Πνευματικό Περιοδικό, Τεύχος 56, Γενάρης-Φλεβάρης 1967
 Κυπριακή Δημοκρατία, Παράρτημα Τρίτον της Επισήμου Εφημερίδος της Κυπριακής Δημοκρατίας, Αρ. 1045, 12. 10. 1973
 Κυπριακή Εκπαίδευση, Έτος Γ', Τεύχος 13, Φεβρουάριος 1962
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Δ', Τεύχος 15-16, Οκτώβριος 1962
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1966-Ιανουάριος 1967
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ζ', Τεύχος 3, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1967
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α', Τεύχος 1, Οκτώβριος 1959
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α', Τεύχος 2, Δεκέμβριος 1959
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α', Τεύχος 4, Απρίλιος 1960
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Α', Τεύχος 5, Ιούνιος 1960
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Β', Τεύχος 6, Οκτώβριος 1960
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Β', Τεύχος 7, Δεκέμβριος 1960
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Β', Τεύχος 8, Φεβρουάριος 1961
 Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Β', Τεύχος 9, Απρίλιος 1961

- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ', Τεύχος 11, Οκτώβριος 1961
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ', Τεύχος 14, Απρίλιος 1962
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ', Τεύχος 12, Δεκέμβριος 1961
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ', Τεύχος 12, Φεβρουάριος 1961
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Γ', Τεύχος 13, Φεβρουάριος 1962
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Δ', Τεύχος 17, Δεκέμβριος 1962
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Δ', Τεύχος 15-16, Οκτώβριος 1962
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Δ', Τεύχος 17, Δεκέμβριος 1962
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Δ', Τεύχος 18, Φεβρουάριος 1963
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Δ', Τεύχος 19, Απρίλιος 1963
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Δ', Τεύχος 20, Ιούνιος 1963
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ε', Τεύχος 23, Φεβρουάριος 1964
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ε', Τεύχος 24, Απρίλιος 1964
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ε', Τεύχος 21, Οκτώβριος 1963
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ε', Τεύχος 25, Ιούνιος 1964
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ζ', Τεύχος 4-5, Απρίλιος-Ιούνιος 1967
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ζ', Τεύχος 1-2, 1968
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Η', Τεύχος 3-4, Φεβρουάριος - Απρίλιος 1968
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Η', Τεύχος 5, Ιούνιος 1968
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Η', Τεύχος 1-2, Οκτώβριος 1967-Ιανουάριος 1968
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Η', Τεύχος 1-2, 1968
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Θ', Τεύχος 2-3, Δεκέμβριος 1968-Μάρτιος 1969
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Θ', Τεύχος 1, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1968
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Θ', Τεύχος 4-5, Απρίλιος-Ιούνιος 1969
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ι', Τεύχος 3, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1970
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ι', Τεύχος 4-5, Μάρτιος - Ιούνιος 1970
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Ι', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1969
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος ΙΑ', Τεύχος 1-2, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1970
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος ΣΤ', Τεύχος 26, Οκτώβριος 1964
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος Στ', Τεύχος 28-29, Φεβρουάριος-Απρίλιος 1965
- Κυπριακή Εκπαίδευσις, Έτος ΣΤ', Τεύχος 30, Ιούνιος 1965
- Κύπρος, 21 Αυγούστου 1967
- Κύπρος, 10 Απριλίου 1967
- Κύπρος, 12 Αυγούστου 1968
- Κύπρος, 19 Ιανουαρίου 1976
- Κύπρος, 22-29 Ιουλίου 1968
- Κύπρος, 27 Μαρτίου 1967
- Κύπρος, 28 Ιουνίου 1971
- Κύπρος, 31 Αυγούστου 1967
- Κύπρος, 4 Αυγούστου 1968
- Μαθητική Εστία - Περιοδικόν των Παγκυπρίων Γυμνασίων Θηλέων, Έτος Α', Αρ. 1, Οκτώβριος 1961-Ιανουάριος 1962
- Μαθητική Εστία [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος ΙΓ', Τεύχος 33, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1962
- Μαθητική Εστία [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος ΙΔ', Τεύχος 36, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1963
- Μαθητική Εστία [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος ΙΖ', Τεύχος 42, Σεπτέμβριος 1966-Ιανουάριος 1967
- Μαθητική Εστία [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος ΚΑ', Τεύχος 50, Σεπτέμβριος 1970-Φεβρουάριος 1971
- Μαθητική Εστία [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος Θ', Τεύχος 23, Λευκωσία 1959
- Μαθητική Εστία [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος ΙΗ', Τεύχος 44, Σεπτέμβριος 1967-Φεβρουάριος 1968
- Μαθητική Εστία, [περιοδική έκδοση των μαθητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου], Έτος Κ', Τεύχος 48, Σεπτέμβριος 1969-Φεβρουάριος 1970
- Μαθητική Ηχώ [«Η εφημερίς του Γυμνασίου Ακροπόλεως»], Έτος Α', Οκτώβριος 1970
- Μαθητική Ηχώ [«Η εφημερίς του Γυμνασίου Ακροπόλεως»], Έτος Γ', Μάιος-Ιούνιος 1973
- Νέος Άνθρωπος (δεκαπενθήμερη εφημερίδα του ΚΚΚ), Παράρτημα φύλλου 85, Ιούνιος 1928, «Μανιφέστο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΚ»
- Νέος Κυπριακός Φύλαξ, 1 Μαρτίου 1943
- Νέος Κυπριακός Φύλαξ, 22 Δεκεμβρίου 1943
- Νέος Κυπριακός Φύλαξ, Απρίλιος 1943
- Ο Αγών, 1 Νοεμβρίου 1970
- Ο Αγών, 1 Φεβρουαρίου 1976
- Ο Αγών, 10 Σεπτεμβρίου 1974
- Ο Αγών, 12 Ιουλίου 1968
- Ο Αγών, 16 Ιανουαρίου 1976
- Ο Αγών, 22 Μαρτίου 1967

<i>Ο Κόσμος του Κυπριακού Βιβλίου</i> , Τόμος Α', Τεύχος 1-3, Λευκωσία 1976	Φιλελεύθερος, 10-18 Οκτωβρίου 1973	Φιλελεύθερος, 15 Μαΐου 1971
<i>Πατρίς</i> , 21-24 Απριλίου 1967	Φιλελεύθερος, 11 Δεκεμβρίου 1971	Φιλελεύθερος, 15 Νοεμβρίου 1970
<i>Πατρίς</i> , 2-6 Απριλίου 1967	Φιλελεύθερος, 11 Ιουνίου 1971	Φιλελεύθερος, 15-19 Σεπτεμβρίου 1967
<i>Πατρίς</i> , 7-8 Απριλίου 1967	Φιλελεύθερος, 11 Νοεμβρίου 1971	Φιλελεύθερος, 16 Αυγούστου 1973
Περιοδική έκδοση Αρχιεπισκοπής Απόστολος Βαρνάβας, Περίοδος Γ', τόμος ΙΓ', Τεύχος 3, Μάρτιος 1952	Φιλελεύθερος, 1-10 Απριλίου 1970	Φιλελεύθερος, 16 Δεκεμβρίου 1970
Περιοδική έκδοση Αρχιεπισκοπής Απόστολος Βαρνάβας, Περίοδος Δ', Τόμος ΙΔ', Τεύχος Οκτωβρίου - Νοεμβρίου 1953	Φιλελεύθερος, 11-12 Οκτωβρίου 1967	Φιλελεύθερος, 16 Ιανουαρίου 1970
Περιοδική έκδοση της Αρχιεπισκοπής Απόστολος Βαρνάβας, Περίοδος Γ, τόμος ΙΓ, τεύχη 7-8, Ιούλιος-Αύγουστος 1952	Φιλελεύθερος, 11-12 Φεβρουαρίου 1972	Φιλελεύθερος, 16 Νοεμβρίου 1971
<i>Πληροφοριακό ΔΕΛΤΙΟ [ΟΛΜΕ]</i> , Έτος ΚΣΤ', Τεύχος 453, 15 Μαΐου 1976	Φιλελεύθερος, 12 Αυγούστου 1972	Φιλελεύθερος, 16 Οκτωβρίου 1971
<i>Πνευματική Κύπρος</i> , Τόμος ΙΣΤ', Λευκωσία 1976	Φιλελεύθερος, 12 Αυγούστου 1973	Φιλελεύθερος, 16 Σεπτεμβρίου 1970
<i>Πορεία</i> , Περιοδική έκδοση της «Ενώσεως των εν Παρισίοις Ελλήνων Σπουδαστών», Τεύχος 17, Φεβρουάριος 1971	Φιλελεύθερος, 1-2 Ιουνίου 1973	Φιλελεύθερος, 16-27 Απριλίου 1971
<i>Πρωία</i> (Αθηνών), 16 Ιανουαρίου 1930	Φιλελεύθερος, 12 Ιουνίου 1974	Φιλελεύθερος, 17 Απριλίου 1970
<i>Τα Νέα</i> (Κύπρου), 14 Νοεμβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 12 Οκτωβρίου 1973	Φιλελεύθερος, 17 Δεκεμβρίου 1970
<i>Τα Νέα</i> (Κύπρου), 8 Οκτωβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 12 Σεπτεμβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 17 Ιουλίου 1965
<i>Το Βήμα</i> (Αθηνών), 21 Ιουλίου 1953	Φιλελεύθερος, 12 Φεβρουαρίου 1970	Φιλελεύθερος, 17 Μαρτίου 1966
<i>Το θάρρος</i> , 12 Ιουλίου 1965	Φιλελεύθερος, 13 Απριλίου 1971	Φιλελεύθερος, 17 Νοεμβρίου 1970
ΦΕΚ 218, 31. 10. 1969	Φιλελεύθερος, 13 Ιανουαρίου 1970	Φιλελεύθερος, 17 Σεπτεμβρίου 1971
Φιλελεύθερος, 1 Απριλίου 1970	Φιλελεύθερος, 13 Ιανουαρίου 1971	Φιλελεύθερος, 18 Δεκεμβρίου 1970
Φιλελεύθερος, 1 Ιουνίου 1973	Φιλελεύθερος, 13 Σεπτεμβρίου 1967	Φιλελεύθερος, 18 Δεκεμβρίου 1972
Φιλελεύθερος, 1 Μαΐου 1974	Φιλελεύθερος, 13 Σεπτεμβρίου 1970	Φιλελεύθερος, 1-8 Ιανουαρίου 1970
Φιλελεύθερος, 1 Σεπτεμβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 13 Φεβρουαρίου 1970	Φιλελεύθερος, 18 Ιουνίου 1971
Φιλελεύθερος, 1 Φεβρουαρίου 1970	Φιλελεύθερος, 13 Φεβρουαρίου 1974	Φιλελεύθερος, 18 Οκτωβρίου 1970
Φιλελεύθερος, 10 Απριλίου 1970	Φιλελεύθερος, 14 Απριλίου 1971	Φιλελεύθερος, 18 Οκτωβρίου 1973
Φιλελεύθερος, 10 Ιουνίου 1971	Φιλελεύθερος, 14 Ιανουαρίου 1971	Φιλελεύθερος, 18 Οκτωβρίου 1973
Φιλελεύθερος, 10 Μαΐου 1974	Φιλελεύθερος, 14 Ιουλίου 1965	Φιλελεύθερος, 18-20 Μαΐου 1971
Φιλελεύθερος, 10 Οκτωβρίου 1970	Φιλελεύθερος, 14 Ιουλίου 1973	Φιλελεύθερος, 19 Αυγούστου 1971
Φιλελεύθερος, 10 Σεπτεμβρίου 1967	Φιλελεύθερος, 14 Ιουλίου 1973	Φιλελεύθερος, 19 Δεκεμβρίου 1973
	Φιλελεύθερος, 14 Ιουλίου 1971	Φιλελεύθερος, 19 Νοεμβρίου 1971
	Φιλελεύθερος, 14 Νοεμβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 19 Σεπτεμβρίου 1970
	Φιλελεύθερος, 14 Σεπτεμβρίου 1970	Φιλελεύθερος, 2 Αυγούστου 1972
	Φιλελεύθερος, 14-17 Ιουλίου 1965	Φιλελεύθερος, 2 Ιουλίου 1972
	Φιλελεύθερος, 14-20 Φεβρουαρίου 1971	Φιλελεύθερος, 2 Ιουλίου 1973
		Φιλελεύθερος, 2 Ιουνίου 1972

Φιλελεύθερος, 2 Ιουνίου 1973	Φιλελεύθερος, 27 Μαρτίου 1970	Φιλελεύθερος, 5-28 Μαΐου 1972
Φιλελεύθερος, 2 Νοεμβρίου 1971	Φιλελεύθερος, 27 Σεπτεμβρίου 1967	Φιλελεύθερος, 6 Ιουλίου 1970
Φιλελεύθερος, 2 Νοεμβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 28 Ιουνίου 1970	Φιλελεύθερος, 6 Μαΐου 1972
Φιλελεύθερος, 2 Νοεμβρίου 1973	Φιλελεύθερος, 29 Αυγούστου 1967	Φιλελεύθερος, 6 Φεβρουαρίου 1970
Φιλελεύθερος, 2 Οκτωβρίου 1973	Φιλελεύθερος, 29 Μαΐου 1974	Φιλελεύθερος, 6-8 Αυγούστου 1970
Φιλελεύθερος, 20 Ιουλίου 1965	Φιλελεύθερος, 3 Ιουλίου 1973	Φιλελεύθερος, 7 Δεκεμβρίου 1971
Φιλελεύθερος, 20 Ιουλίου 1973	Φιλελεύθερος, 3 Μαρτίου 1966	Φιλελεύθερος, 7 Ιουνίου 1972
Φιλελεύθερος, 20 Νοεμβρίου 1970	Φιλελεύθερος, 3 Μαρτίου 1970	Φιλελεύθερος, 7 Ιουνίου 1974
Φιλελεύθερος, 20 Οκτωβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 3 Νοεμβρίου 1973	Φιλελεύθερος, 7 Μαΐου 1970
Φιλελεύθερος, 21 Δεκεμβρίου 1971	Φιλελεύθερος, 3 Σεπτεμβρίου 1970	Φιλελεύθερος, 7 Φεβρουαρίου 1971
Φιλελεύθερος, 22 Μαΐου 1971	Φιλελεύθερος, 3 Σεπτεμβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 7-11 Μαΐου 1967
Φιλελεύθερος, 22 Μαΐου 1973	Φιλελεύθερος, 3 Σεπτεμβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 8 Απριλίου 1967
Φιλελεύθερος, 23 Σεπτεμβρίου 1967	Φιλελεύθερος, 3 Φεβρουαρίου 1970	Φιλελεύθερος, 8 Απριλίου 1971
Φιλελεύθερος, 23-25 Σεπτεμβρίου 1971	Φιλελεύθερος, 30 Απριλίου 1970	Φιλελεύθερος, 8 Ιουνίου 1972
Φιλελεύθερος, 23-28 Σεπτεμβρίου 1972	Φιλελεύθερος, 30 Αυγούστου 1973	Φιλελεύθερος, 8 Νοεμβρίου-13 Δεκεμβρίου 1973
Φιλελεύθερος, 23-29 Ιουνίου 1971	Φιλελεύθερος, 30 Δεκεμβρίου 1971	Φιλελεύθερος, 8 Σεπτεμβρίου 1970
Φιλελεύθερος, 24 Αυγούστου 1967	Φιλελεύθερος, 30 Ιουλίου-1 Αυγούστου 1972	Φιλελεύθερος, 9 Αυγούστου 1972
Φιλελεύθερος, 24 Νοεμβρίου 1971	Φιλελεύθερος, 30 Ιουνίου 1970	Φιλελεύθερος, 9 Ιουλίου 1970
Φιλελεύθερος, 24 Οκτωβρίου 1967	Φιλελεύθερος, 31 Αυγούστου 1967	Φιλελεύθερος, 9 Ιουνίου 1973
Φιλελεύθερος, 25 Αυγούστου 1967	Φιλελεύθερος, 31 Αυγούστου 1973	Φιλελεύθερος, 9 Μαΐου 1971
Φιλελεύθερος, 25 Ιανουαρίου 1970	Φιλελεύθερος, 3-12 Ιανουαρίου 1972	Φιλελεύθερος, 9 Οκτωβρίου 1970
Φιλελεύθερος, 25 Ιουνίου 1970	Φιλελεύθερος, 4 Αυγούστου 1972	Φιλελεύθερος, 9 Σεπτεμβρίου 1970
Φιλελεύθερος, 25 Νοεμβρίου 1973	Φιλελεύθερος, 4 Δεκεμβρίου 1970	Φωνή της Κύπρου, 2 Μαρτίου 1946
Φιλελεύθερος, 25-28 Φεβρουαρίου 1970	Φιλελεύθερος, 4 Μαρτίου 1971	Χαραυγή, 1 Ιουλίου 1965
Φιλελεύθερος, 25-31 Αυγούστου 1967	Φιλελεύθερος, 4 Σεπτεμβρίου 1959	Χαραυγή, 1 Σεπτεμβρίου 1965
Φιλελεύθερος, 2-6 Απριλίου 1967	Φιλελεύθερος, 4-11 Αυγούστου 1970	Χαραυγή, 11 Μαρτίου 1962
Φιλελεύθερος, 26 Ιουλίου 1973	Φιλελεύθερος, 4-5 Μαΐου 1971	Χαραυγή, 11 Μαρτίου 1965
Φιλελεύθερος, 26 Σεπτεμβρίου - 12 Οκτωβρίου 1967	Φιλελεύθερος, 5 Δεκεμβρίου 1973	Χαραυγή, 11 Νοεμβρίου 1965
Φιλελεύθερος, 26 Σεπτεμβρίου 1971	Φιλελεύθερος, 5 Ιανουαρίου 1963	Χαραυγή, 12 Μαρτίου 1965
Φιλελεύθερος, 26 Σεπτεμβρίου 1973	Φιλελεύθερος, 5 Μαΐου 1971	Χαραυγή, 12 Οκτωβρίου 1965
Φιλελεύθερος, 27 Ιουλίου 1958	Φιλελεύθερος, 5 Μαρτίου 1971	Χαραυγή, 12 Σεπτεμβρίου 1965
Φιλελεύθερος, 27 Ιουλίου 1970	Φιλελεύθερος, 5 Νοεμβρίου 1972	Χαραυγή, 13 Νοεμβρίου 1965
Φιλελεύθερος, 27 Μαΐου 1971	Φιλελεύθερος, 5 Σεπτεμβρίου 1967-12 Οκτωβρίου 1967	Χαραυγή, 13 Οκτωβρίου 1965
		Χαραυγή, 13-14 Νοεμβρίου 1965
		Χαραυγή, 14 Αυγούστου 1965
		Χαραυγή, 14 Ιουλίου 1965
		Χαραυγή, 14 Νοεμβρίου 1965
		Χαραυγή, 14 Οκτωβρίου 1965
		Χαραυγή, 15 Ιουνίου 1965
		Χαραυγή, 15 Μαρτίου 1968
		Χαραυγή, 15 Σεπτεμβρίου 1965
		Χαραυγή, 17 Ιουλίου 1965
		Χαραυγή, 19 Μαΐου 1965
		Χαραυγή, 2 Δεκεμβρίου 1965

Χαραυγή, 20 Απριλίου 1965
Χαραυγή, 20 Ιουλίου 1965
Χαραυγή, 21 Απριλίου 1965
Χαραυγή, 21 Μαρτίου 1962
Χαραυγή, 22 Μαρτίου 1967
Χαραυγή, 23 Αυγούστου 1967
Χαραυγή, 23 Ιουλίου 1965
Χαραυγή, 24 Αυγούστου 1965
Χαραυγή, 24 Μαρτίου 1956
Χαραυγή, 24 Οκτωβρίου 1965
Χαραυγή, 25 Αυγούστου 1967
Χαραυγή, 25 Οκτωβρίου 1965

Χαραυγή, 25 Σεπτεμβρίου
1965
Χαραυγή, 26 Ιουλίου 1965
Χαραυγή, 26 Ιουνίου 1965
Χαραυγή, 27-29 Μαΐου 1965
Χαραυγή, 28 Μαρτίου 1962
Χαραυγή, 3 Δεκεμβρίου 1965
Χαραυγή, 3 Οκτωβρίου 1965
Χαραυγή, 31 Μαρτίου 1962
Χαραυγή, 31 Μαρτίου 1965
Χαραυγή, 4 Μαΐου 1965
Χαραυγή, 4 Νοεμβρίου 1967.

Χαραυγή, 5 Ιουνίου 1965
Χαραυγή, 5 Νοεμβρίου 1965
Χαραυγή, 7 Απριλίου 1965
Χαραυγή, 7 Νοεμβρίου 1965
Χαραυγή, 7 Οκτωβρίου 1965
Χαραυγή, 7 Σεπτεμβρίου 1965
Χαραυγή, 9 Μαρτίου 1962
Χαραυγή, 9 Οκτωβρίου 1965
Χαραυγή, 9 Φεβρουαρίου
1965

Αρχεία

Προσωπικά αρχεία

Αρχείο Παυλίδη Π.

- Φ.Ζ1, κιβ. XX, «Εις συνεδρίαν»
- Φ.Ζ1, κιβ. XX, έγγραφα 11-21.
- Φ.Ζ1, κιβ. XX, «Ο κ. Παυλίδης απαντά εις τον Δρ. Κ. Σπυριδάκιν» [Χωρίς ημερομηνία]
- Φ.Ζ1, κιβ. XX «Ο Παυλίδης και τα Γραφεία της ΕΚΣΚ – Επιβεβλημένη απάντησις...» [Χωρίς ημερομηνία]

Αρχείο Χατζηδημητρίου Τ.

- «Γενικοί φάκελοι»
- «Εκπαιδευτικά θέματα»
- «Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση»
- «Βουλή των Αντιπροσώπων»
- «Πανεπιστήμιο Κύπρου»
- «Δημοσιεύματα»

Αρχείο Χατζηστεφάνου Κ.

- «Αλληλογραφία»
- Τμήμα αρχείου που παραχωρήθηκε στην ΟΕΛΜΕΚ

Αρχείο Güven Ü.

- «Δημοσιεύματα»
- «Εκθέσεις – Αναφορές»

Αρχείο Kizilyürek N.

- «Στατιστικά στοιχεία για την Εκπαίδευση»
- «Δημοσιεύματα»

Αρχεία υπηρεσιών και θεσμικών οργάνων

Colonial Office, *Cyprus Report for the year 1955*, CGPO, Nicosia 1956

Colonial Office, *Report on Cyprus for the year 1950*, London 1951

Colonial Office, *Report on Cyprus for the year 1952*, CGPO, Nicosia 1953

Colonial Office, *Report on Cyprus for the year 1954*, CGPO, Nicosia 1955

Colonial Reports, *Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus, 1935*, London 1936

Colonial Reports, *Cyprus - Annual Report for 1893-94*, London 1895

Colonial Reports, *Cyprus - Annual Report for 1893-94*, London 1895

Colonial Reports, *Cyprus - Annual Report for 1905-6*, London 1906

Colonial Reports, *Cyprus - Annual Report for 1911-12*, London 1912

- Αιτιολογική Έκθεση επί του Σχεδίου Νόμου «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως» 309/1976.
- Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, Σύνοδος Θ', Συνεδρίασις 22ας Μαΐου 1969, Αρ.35»
- Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων – Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 12^{ης} Δεκεμβρίου 1968 (Αρ. 12)»
- Αρχείο Βουλής των Αντιπροσώπων, «Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων – Σύνοδος Θ' - Συνεδρίασις 28^{ης} Νοεμβρίου 1968 (Αρ. 10)»
- Αρχείο Γυμνασίου Αρρένων Κύκκου, «Ελλόγιμον Κύριον Χρ. Χαραλάμπους Γυμνασιάρχη Γυμνασίου Αρρένων Κύκκου – 14 Ιουνίου 1967»
- Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Ελλόγιμον Κύριον, τη 2^α Νοεμβρίου 1953»
- Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Εν Λευκωσία, τη 31. Ιουλίου 1952, Προς τον Έντιμον Κύριον Αποικιακόν Γραμματέα»
- Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Εν τη Ι. Αρχιεπισκοπή Κύπρου, Τη 4^η Φεβρουαρίου, 1952»
- Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Μακαριότατον Αρχιεπίσκοπον Κύπρου, Εν Παναγιά 11. 12. 951»
- Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Παγκύπριος Διδασκαλική Οργάνωσις, 16. 6. 1950»
- Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Πρακτικά Συνεδρίας των Εφορειών των Επιχορηγούμενων Σχολείων Μέσης Παιδείας Μετά του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Εθναρχίας Υπό την Προεδρίαν της Α.Μ. του Αρχιεπισκόπου, Εν τη Ι. Αρχιεπισκοπή τη 14^η Μαΐου 1951»
- Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, Φάκελος ΞΗ', «Προς τους Γυμνασιάρχας και Διευθυντάς Σχολείων Μέσης Παιδείας, Εν τη Ι. Αρχιεπισκοπή τη 1^η Μαρτίου, 1952»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ [Αταξινόμητοι φάκελοι] «ΟΕΛΜΕΚ 1960 – To the United Nations Educational, Scientific and Cultural organization – 14th October, 1960»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ [Αταξινόμητοι φάκελοι] «ΟΕΛΜΕΚ 1960 – Γραφείον Εφόρου Συντεχνιών – 20 Μαΐου 1960»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ [Αταξινόμητοι φάκελοι] «ΟΕΛΜΕΚ 1960 – Παγκύπριον Γυμνάσιον – 14 Μαΐου 1960»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ [Αταξινόμητοι φάκελοι] «ΟΕΛΜΕΚ 1960 – Πρόεδρος Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου – 4 Ιουνίου 1960»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1β, κιβ. Ι, «Η' Συνεδρία 26. 9. 1960».
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1β, κιβ. Ι, «ΙΗ' Συνεδρία 26. 10. 1961»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1β, κιβ.Ι, «Ε' Συνεδρία – 13. 2. 1961»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι «Βιβλίο Πρακτικών 1966 – Συνεδρία 1^η, 28 Απριλίου 1966»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι «Πρακτικόν 18α 15. 3. 1966»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι «Πρακτικόν 7ον περιόδου 1965-66, 23. 11. 1965»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι, «Πρακτικόν 4ον περιόδου 1965-66, 18. 9. 1965»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι, «Πρακτικόν 8ον περιόδου 1965-66, 10. 11. 1965»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Α1γ, κιβ. Ι, «Συμπληρωματικόν πρακτικόν στην Κ' Συνεδρίαν 8. 11. 1962»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Ανακοίνωσις 27.9.1963»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965 – Εξοχώτατον Υφυπουργόν Παιδείας κ. Λουκίην Ακρίταν, Αθήναις τη 8.10.1964 (υπόμνημα)»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965 – Έγγραφο προς τον Πρωθυπουργόν της Ελλάδος, εν Αθήναις, τη 13^η Οκτωβρίου 1964»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965 – Προς τας Κυπριακάς πρωινάς εφημερίδας» (χωρίς ημερομηνία)
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2γ, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα από 5.9.1963 μέχρι 28.4.1965 – Εξοχώτατον Πρόεδρον της Ελληνικής Κυβερνήσεως και Υπουργόν Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Γεώργιον Παπανδρέου, Αθήναις τη 10 Οκτωβρίου 1964»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2ε, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα και ανακοινωθέντα 1967-1968 – Ανακοινωθέν [χωρίς ημερομηνία]»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2ε, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα και ανακοινωθέντα 1967-1968 – Προς Πρόεδρον και μέλη ΕΔΣ Πάφου – 28 Αυγούστου 1967»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2ε, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα και ανακοινωθέντα 1967-1968 – Προς κύριον Χρ. Σοφιανόν – 28 Αυγούστου 1967»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ Φ.Β2ε, κιβ.ΙV, «Εξερχόμενα έγγραφα και ανακοινωθέντα 1967-1968 – Εξοχώτατον κύριον Πρέσβην της Ελλάδος – 6 Νοεμβρίου 1967»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1α, κιβ. Ι, «Συνεδρία ΚΔΣ, 11 Μαρτίου 1960»
- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1α, κιβ.Ι, «Γενική Συνέλευσις 8 Νοεμβρίου 1959»

- Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, «Ε' Συνεδρία - 13. 2. 1961»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, «Κ' Συνεδρία ΚΔΣ, 7 Δεκεμβρίου 1960»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, «Συνεδρία ΚΔΣ, 29 Απριλίου 1960»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, «Συνεδρία, 19 Μαΐου 1960»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1β, κιβ.Ι, Ε' Συνεδρία ΚΔΣ, 13.2.1961
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «Συνεδρία ΚΔΣ 26.9.1963»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «Συνεδρία ΚΔΣ 9.10.1963»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «Πρακτικόν 20^{ον} περιόδου 1963 – 64, 27.10.1963»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «Πρακτικόν 21^{ον} περιόδου 1963 – 64, 30.10.1963»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «Πρακτικόν 31^{ον} περιόδου 1963 – 64, 27.11.1963»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φ.Α1γ, κιβ.Ι, «Πρακτικόν 32^{ον} περιόδου 1963 – 64, 12.12.1963»
 Αρχείο ΟΕΛΜΕΚ, Φάκ. Αλληλογραφίας Επαρχιακού Συμβουλίου Λευκωσίας 1966-1967, «Προεδρικών Μέγαρον, εν Λευκωσία, τη 19^η Απριλίου 1966, Προς Επαρχιακόν Συμβούλιον ΟΕΛΜΕΚ Λευκωσίας, Ενταύθα»
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις Β'/1931, 18 Νοεμβρίου 1931
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις Γ'/ 1931, 19 Νοεμβρίου 1931
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις ΞΑ'/1959, 26 Φεβρουαρίου 1959
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις ΚΓ'/1956, 30 Μαΐου 1956
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις ΚΓ' , Πέμπτη 27 Αυγούστου 1964
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδρίαση ΠΑ', 23 Φεβρουαρίου 1977
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις ΚΔ', Παρασκευή 28 Αυγούστου 1964
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις ΚΓ' , Πέμπτη 27 Αυγούστου 1964
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις ΚΕ', Τρίτη 1 Σεπτεμβρίου 1964
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά Συνεδριάσεων της Ολομέλειας, Συνεδριάσεις ΚΔ', 1 Ιουνίου 1956.
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής – Ειδική Επιτροπή της Βουλής του άρθρου 35 του Συντάγματος, Συνεδριάσεις ΚΓ', Πέμπτη 27 Αυγούστου 1964
 Βουλή των Ελλήνων, Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Η', Σύνοδος Β', Συνεδριάσεις ΜΑ', Πέμπτη 11 Φεβρουαρίου 1965, Τόμος Β'
 Εισηγητική Έκθεση του Νομοθετικού Διατάγματος 4379/1964 «Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδεύσεως» προς την Ειδική Επιτροπή του άρθρου 35 του Συντάγματος
 Εσωτερικός Κανονισμός του Παγκυπρίου Γυμνασίου, Λευκωσία 1955

Κρατικό Αρχείο [Κύπρου] (Κ.Α.)

- Κ.Α. Ε10/2/468-474 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 24^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.4.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
 Κ.Α. Ε14/132/90 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια»
 Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσεις 67 - Ημερομηνίας 12.9. 1961»
 Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
 Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσεις 82 - Ημερομηνίας 20.11. 1961»
 Κ.Α. 101/1973 «Στατιστικά στοιχεία Τουρκικής Εκπαιδεύσεως – Ministry of Finance-Statistics and Research Department, Statistical Abstract 1970, No. 16, Nicosia 1971»
 Κ.Α. 108/1969 «Σχολικοί Κανονισμοί – Κανονισμοί λειτουργίας Ελληνικών Δημοσίων Σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως Κύπρου»
 Κ.Α. 110/1970/5 «Διακτικά εγχειρίδια Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως – 26 Αυγούστου 1971»
 Κ.Α. 112/1971/1-2 «Εκπαιδευτικό Συμβούλιο – 1 Φεβρουαρίου 1971-3 Ιουλίου 1975»
 Κ.Α. 113/1969/11 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 6 Μαρτίου 1970»
 Κ.Α. 113/1969/1-3 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 10 Φεβρουαρίου 1969»
 Κ.Α. 113/1969/35 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 27 Ιουνίου 1970»
 Κ.Α. 113/1969/81-88 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 1 Ιουνίου 1974»
 Κ.Α. 113/1969/8-9 «Μαθητικά Εκδηλώσεις – Υπουργείον Παιδείας – 6 Φεβρουαρίου 1970»
 Κ.Α. 118/1972/1-83 «Πειραματισμοί εις την Μέσην Εκπαίδευσιν – Υπουργείον Παιδείας 9 Μαΐου 1972 – 3 Αυγούστου 1974»

- K.A. 124/1973/108-109 και 122-125 «Πανεπιστήμιον Ηνωμένων Εθνών – Υπουργείον Εξωτερικών, 20 Μαρτίου 1975 – Υπουργείον Παιδείας 13 Αυγούστου 1975»
- K.A. 124/1973/1-74 «Πανεπιστήμιον Ηνωμένων Εθνών – Υπουργείον Εξωτερικών, 28 Ιουνίου 1973 – Υπουργείον Παιδείας 3 Μαΐου 1974»
- K.A. 129/1971/2-5 «Προγραμματισμός εργασιών σχολείων – Προγραμματισμός εργασιών Τμήματος Ανωτέρας και Μέσης Εκπαιδεύσεως δια το σχολικόν έτος 1971-72 – 6 Αυγούστου 1971»
- K.A. 129/1971/6-27 «Προγραμματισμός εργασιών σχολείων – Προγραμματισμοί εργασίας επιθεωρητών – 27 Οκτωβρίου 1971 – 1 Μαΐου 1972»
- K.A. 129/1973/1/30-31 «Ομιλίες Υπουργού Παιδείας – Ομιλία του Υπουργού Παιδείας κ. Ανδρέα Κούρου επί τη λήξει των μαθημάτων της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου – 27 Ιουνίου 1974»
- K.A. 129/1973/1/7-8 «Ομιλίες Υπουργού Παιδείας – Ομιλία του Υπουργού Παιδείας κατά την έναρξιν των Τριμερών Αγώνων Στίβου Θεσσαλονίκης-Κρήτης-Κύπρου την 29^{ην} Σεπτεμβρίου 1973»
- K.A. 132/1972 «Συνεργασία Υπουργείου Παιδείας και Εργασίας – Αι μεταξύ των Υπουργείων Παιδείας και Εργασίας διαφοραί – 16 Σεπτεμβρίου 1972»
- K.A. 132/1972/14-16 «Συνεργασία Υπουργείου Παιδείας και Εργασίας – Σημεία επαφής των αρμοδιοτήτων των Υπουργείων Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Παιδείας – 18 Δεκεμβρίου 1972»
- K.A. 133/1971/1-5 «Βοήθεια Διεθνών Οργανισμών προς Τουρκοκυπρίους – Υπουργείον Εξωτερικών – 16 Ιουλίου 1971»
- K.A. 145/1970/24-27 «Επίσκεψη Υπουργού Παιδείας στην Ελλάδα – Συνοπτική Έκθεσις 18 Αυγούστου 1970»
- K.A. 145/1970/32-35 «Επίσκεψη Υπουργού Παιδείας στην Ελλάδα – Υπουργείον Παιδείας 7^η Σεπτεμβρίου 1970»
- K.A. 159/1969/1-10 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Υπηρεσία Πληροφοριών Κύπρου – Μόρφωσις Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 13 Μαΐου 1969»
- K.A. 159/1969/1-67 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – 8 Νοεμβρίου 1969 -12 Μαΐου 1973»
- K.A. 159/1969/5 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Υπηρεσία Πληροφοριών Κύπρου – Μόρφωσις Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 13 Μαΐου 1969»
- K.A. 159/1969/50-56 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Dr. Servet Sami to Dr. Osorio Tafall UN's Representative in Cyprus – 8th February 1973 »
- K.A. 159/1969/65 «Δραστηριότητες Τουρκοκυπρίων – Απόρρητον – 17 Αυγούστου 1973»
- K.A. 216/1969/1-15^A «Παιδαγωγικά έρευναι – 24 Οκτωβρίου 1969-27 Ιανουαρίου 1970»
- K.A. 236/68/14/1-4 «Συμβούλιο της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Υπουργείον Παιδείας – 26 Απριλίου 1969»
- K.A. 236/68/14/38-45 «Συμβούλιο της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Έκθεσις υπό Κώστα Ε. Χατζηστεφάνου – Εν Λευκωσία, τη 15^η Οκτωβρίου, 1969»
- K.A. 236/68/14/66 «Συμβούλιο της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Υπουργείον Παιδείας – Γενικόν Επιθεωρητήν Μέσης Εκπαιδεύσεως» (χωρίς ημερομηνία)
- K.A. 236/68/1VII /108-111 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Strasbourg, 17 February 1972»
- K.A. 236/68/1VII /121-125 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Απόσπασμα εκ των Πρακτικών της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 14.6.1973»
- K.A. 236/68/1VII /131 «Standing Conference of European Ministers of Education – Strasbourg, 14 June 1973 – CME/ VIII (73) 8 – Adopted texts of resolutions 1/1973 and 2/1973»
- K.A. 236/68/1VII /25 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Υπουργείον Παιδείας – Διεθνείς Σχέσεις – 11^η Σεπτεμβρίου 1972»
- K.A. 236/68/1VII /59 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Υπουργείον Παιδείας – Διεθνείς Σχέσεις – 29^η Φεβρουαρίου 1972»
- K.A. 236/68/1VII /84 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Απόσπασμα εκ των Πρακτικών της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 15.3.1973»
- K.A. 236/68/1VII «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Σημείωμα προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – 26 Ιουνίου 1971» και K.A. 236/68/1VII /108-111«Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Strasbourg, 17 February 1972»
- K.A. 236/68/1VII «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Σημείωμα προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – 26 Ιουνίου 1971»
- K.A. 236/68/1VII/81 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Υπουργείον Παιδείας – Διεθνείς Σχέσεις – 9^η Μαρτίου 1973» και K.A. 236/68/1VII/84 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Συνέδρια Υπουργών Παιδείας – Απόσπασμα εκ των Πρακτικών της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 15.3.1973»
- K.A. 251/1968/19/1 «ΟΥΝΕΣΚΟ – Επιτροπή παρά τω Υπουργείω Παιδείας – Σημείωμα Υπουργού – Τη 3^η Δεκεμβρίου, 1968»

- K.A. 251/1968/22/13-18 «ΟΥΝΕΣΚΟ – Διεθνή Συνέδρια – Εκθέσεις Κυπρίων Αντιπροσώπων – Συμβουλευτική Σύνοδος των Γραμματέων των Εθνικών Επιτροπών» (Ιούλιος 1970)
- K.A. 251/1968/22/1-9 «ΟΥΝΕΣΚΟ – Διεθνή Συνέδρια – Εκθέσεις Κυπρίων Αντιπροσώπων – 32^α Σύνοδος της Διεθνούς διασκέψεως επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως»
- K.A. 251/1968/25II/10 «ΟΥΝΕΣΚΟ – Διδασκαλία του σκοπού των Ηνωμένων Εθνών στα σχολεία – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Education for international understanding and peace, with special reference to moral and civic education – ED/MD/17 – Paris, 20 November 1970»
- K.A. 251/1968/25II/11-13 «ΟΥΝΕΣΚΟ – Διδασκαλία του σκοπού των Ηνωμένων Εθνών στα σχολεία – Καλλιέργεια διαθέσεων ευνοϊκών δια την διεθνή κατανόησιν και την διατήρησιν της ειρήνης – 27. 4. 1971»
- K.A. 251/1968/25II/79-80 «ΟΥΝΕΣΚΟ – Διδασκαλία του σκοπού των Ηνωμένων Εθνών στα σχολεία – Γενικόν Διευθυντήν Υπουργείου Εξωτερικών – 30^η Απριλίου 1974»
- K.A. 527/1972/Γ «Αναδιοργάνωσις Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας – Υπουργείον Παιδείας – Γραφείον Υπουργού – 6 Μαΐου 1972»
- K.A. 527/1972/Γ «Αναδιοργάνωσις Εκπαιδευτικής Υπηρεσίας»
- K.A. E10/2/492-504 «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 27^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.5.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
- K.A. E 10/2/250-252 «Πρακτικά 36^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – 16.6.1961»
- K.A. E 10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΑΔ' - Ημερομηνία: 11. 3. 1961»
- K.A. E 10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΙΣΤ' – Παρασκευή, 23.12. 1960»
- K.A. E 10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΑ' - Δευτέρα, 23.1.1961»
- K.A. E 10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΔ' - Τετάρτη, 1.2.1961»
- K.A. E 10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΕ' - Παρασκευή, 3.2.1961»
- K.A. E 10/8/3 «Α' Συνεδρία Επιτροπής Παιδείας – Παρασκευή, 9 Σεπτεμβρίου 1960»
- K.A. E/10/2/1 [Καταρτισμός της ΕΚΣΚ σε σώμα και ορκωμοσία], 20 Αυγούστου 1960
- K.A. E/10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας, συνεδρίες ΚΣΤ' 8.2.1961 έως ΛΓ' 2.3.1961, και 47 (4.7.1961) έως 54 (27.7.1961)
- K.A. E/11/97/169-170 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Απόφασις Συνελεύσεως – Συνεδριάσις 23 Μαρτίου, 1965»
- K.A. E/14/425 «Δωρεάν Παιδεία – Βασιλείον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας – 20.12.1966»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 12 Ημερομηνίας 20.2.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 18 Ημερομηνίας 8.3.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Συνεργατισμού και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 26^η Ημερομηνίας 12.4.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 11 Ημερομηνίας 16.2.1962
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Οικονομικών – Συνεδριάσις 42^α ημερομηνίας 9.7.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 46^η ημερομηνίας 24.7.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών Επιλογής και Διοικήσεως και Παιδείας – Συνεδριάσις 8^η Ημερομηνίας 13. 9. 1962» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 40^η [Ημερομηνίας] 25.6.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Ανακουφίσεως Παθόντων και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 47^η ημερομηνίας 31.7.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 31^η Ημερομηνίας 14.5.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 6 Ημερομηνίας 22.1.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 1 Ημερομηνίας 4.1.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 6^η Ημερομηνίας 4. 9. 1962» [Γ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 11 Ημερομηνίας 16.2.1962»
- K.A. E10/14 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Οικονομικών – Συνεδριάσις 42^α ημερομηνίας 9.7.1962»

- K.A. E10/15/2-3 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 1^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 4. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]
- K.A. E10/15/32 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 8^η Συνεδρίασις – Ημερ. 30. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]
- K.A. E10/15/63 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 13^η Συνεδρίασις – Ημερ. 15.11. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]
- K.A. E10/15/6-9 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – Συνεδρίασις 2^α – Ημερομηνία 9. 10. 1962» [Δ' Σύνοδος ΕΚΣΚ]
- K.A. E10/15/98 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Διοικήσεως – 19^η Συνεδρίασις – Ημερομηνία 7. 12. 1962»
- K.A. E10/2/1 [Πρακτικό χωρίς διακριτικά και ημερομηνία, για την συνεδρία ορκωμοσίας και καταρτισμού σε σώμα της ΕΚΣΚ, το Σάββατο 20. 8. 1960]
- K.A. E10/2/115-131 «Επίσημα Πρακτικά 18ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.1.1961»
- K.A. E10/2/132-136 «Επίσημα Πρακτικά 19ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 20.1.1961»
- K.A. E10/2/137-141 «Επίσημα Πρακτικά 20ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 26.1.1961»
- K.A. E10/2/142-155 «Επίσημα Πρακτικά 21ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.2.1961»
- K.A. E10/2/158 «Επίσημα Πρακτικά 22ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.2.1961»
- K.A. E10/2/159-166 «Επίσημα Πρακτικά 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.2.1961»
- K.A. E10/2/167-179 «Επίσημα Πρακτικά 24^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 21.2.1961»
- K.A. E10/2/17-23, «Δ' Επίσημος Συνεδρία Ε.Κ.Σ.Κ. 7.10.1960»
- K.A. E10/2/180-186 «Επίσημα Πρακτικά 25^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 24.2.1961»
- K.A. E10/2/187-196 «Επίσημα Πρακτικά 26^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – 16.3.1961»
- K.A. E10/2/198-202 «Επίσημα Πρακτικά 27^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 28.3.1961»
- K.A. E10/2/210 «28^η Έκτακτος Πανηγυρική Συνεδρίασις Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως επ' επετείω της 1^{ης} Απριλίου 1955 – 31.3.1961»
- K.A. E10/2/222-226 «Πρακτικά 31^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.5.1961»
- K.A. E10/2/227-229 «Πρακτικά 32ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 11.5.1961»
- K.A. E10/2/230-238 «Πρακτικά 33^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.5.1961»
- K.A. E10/2/241-243 «Πρακτικά 34^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.5.1961»
- K.A. E10/2/24-29, «Επίσημα Πρακτικά Ε' Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 14. 10. 1960»
- K.A. E10/2/2-5 «Επίσημα πρακτικά πρώτης συνεδρίας της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως (Κοινοτικής Βουλής) 31.8.1960»
- K.A. E10/2/263-273 «Πρακτικά 38^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως. 27.6.1961»
- K.A. E10/2/279-286 «Πρακτικά 2ας Συνεδριάσεως Ε.Κ.Σ.Κ. 1.9.1961» [Δεύτερη Σύνοδος]
- K.A. E10/2/286-289 «Πρακτικά 3^{ης} Συνεδριάσεως Ε. Κ.Σ.Κ. 15.9.1961» [Δεύτερη Σύνοδος]
- K.A. E10/2/293-303 «Πρακτικά 4^{ης} Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10.10.1961» (Δεύτερη Σύνοδος)
- K.A. E10/2/309-327 «Πρακτικά 5^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 20.10.1961» (Δεύτερη Σύνοδος)
- K.A. E10/2/336-344 «Πρακτικά 7^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.11.1961» [Δεύτερη Σύνοδος]
- K.A. E10/2/350-355 «Πρακτικά 9^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.12.1961» [Δεύτερη Σύνοδος]
- K.A. E10/2/366 «Πρακτικά 10^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως (Έκτακτος) 20.12.1961» (Δεύτερη Σύνοδος)
- K.A. E10/2/367-372 «Πρακτικά 11^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 21.12.1961» (Δεύτερη Σύνοδος)
- K.A. E10/2/373-380 «Πρακτικά 12^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 29.12.1961» (Δεύτερη Σύνοδος)
- K.A. E10/2/381-386 «13^η Συνεδρίασις Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.1.1962» [Δεύτερη Σύνοδος]
- K.A. E10/2/387-388 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 14^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 16.1.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)].
- K.A. E10/2/395-399, «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 15^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 23.1.1962», [Δεύτερη Σύνοδος]
- K.A. E10/2/400-407 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 16^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 31.1.1962» [Δεύτερη Σύνοδος]
- K.A. E10/2/421-423 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 18^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.2.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
- K.A. E10/2/42-49 «Επίσημα Πρακτικά Ζ' Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.10.1960»

- Κ.Α. Ε10/2/440-450 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 7.3.1962» [Δεύτερη Σύνοδος] και Κ.Α. Ε10/2/452-460 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 22ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.3.1962» [Δεύτερη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/2/451-460 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 22ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 13.3.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
- Κ.Α. Ε10/2/466-475 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 24^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 3.4.1962» [Δεύτερη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/2/476-481 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 25^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.4.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
- Κ.Α. Ε10/2/482-485 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 26^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 8.5.1962» [Δεύτερη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/2/492-504 «ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 27^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 15.5.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
- Κ.Α. Ε10/2/505-513 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 28^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 22.6.1962» [Δεύτερη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/2/51-68 «Επίσημα Πρακτικά 9ης Συνεδρίας Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10 και 11.11.1960»
- Κ.Α. Ε10/2/525-531 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 30^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 26.6.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
- Κ.Α. Ε10/2/544-549 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 32ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 10.7.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
- Κ.Α. Ε10/2/550-566 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 33^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 12.7.1962» (Δεύτερη Σύνοδος)
- Κ.Α. Ε10/2/6-13 «Επίσημα πρακτικά Β' Συνεδριάσεως της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 29.9.1960»
- Κ.Α. Ε10/2/69-72 «Επίσημα Πρακτικά 10ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 17.11.1960»
- Κ.Α. Ε10/2/73-77 «Επίσημα Πρακτικά 11ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 30.11.1960»
- Κ.Α. Ε10/2/78-88 «Επίσημα Πρακτικά 12ης Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.12.1960»
- Κ.Α. Ε10/2/90-107 «Επίσημα Πρακτικά 13^{ης}, 14^{ης}, 15^{ης}, 16^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 14.12.1960, 22.12.1960, 29.12.1960, 4.1.1961»
- Κ.Α. Ε10/26 «Αποφάσεις ΤΚΣΚ – Παράρτημα Τέταρτον - Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ' Αρ. 9 της 1^{ης} Οκτωβρίου 1960 – Μέρος IV – Αριθμός 1 – Αποφάσεις της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως» και Κ.Α. Ε10/26 «Αποφάσεις ΤΚΣΚ – Παράρτημα Τέταρτον - Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ' Αρ. 21 της 2ας Δεκεμβρίου 1960 – Μέρος IV – Αριθμός 5 – Αποφάσεις της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως»
- Κ.Α. Ε10/26 «Αποφάσεις ΤΚΣΚ – Παράρτημα Τέταρτον - Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ' Αρ. 58 της 28^{ης} Απριλίου 1961 – Μέρος IV – Αριθμός 2 – Αποφάσεις της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως»
- Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ - Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας – υπ' Αρ. 9 της 1^{ης} Οκτωβρίου 1960 – Νομοθεσία – Μέρος III - Αριθμός 1 του 1960 – Ο περί Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως Οργανωτικός Νόμος» [άρθρα 1-37]
- Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ – Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας - υπ' Αρ. 62 της 19^{ης} Μαΐου 1961 – Νομοθεσία – Μέρος III – Κοινοτικοί Νόμοι Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – Αριθμός 1 του 1961 – Ο Περί Ειδικεύσεως πιστώσεως Νόμος του 1961 της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως»
- Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ – Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας - υπ' Αρ. 291 της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1961 – Νομοθεσία – Μέρος III – Κοινοτικοί Νόμοι Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – Αριθμός 9 του 1963 – Ο Περί Επισήμων Αργιών και Ημερών Αφιερωμένων εις Μνήμην των Τεθνεώτων (Τροποποιητικός) Νόμος της Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως»
- Κ.Α. Ε10/27 «Νόμοι ΤΚΣΚ – Παράρτημα Πρώτον – Της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας - υπ' Αρ. 51 της 23^{ης} Μαρτίου 1961 – Νομοθεσία – Μέρος III – Κοινοτικοί Νόμοι Τουρκικής Κοινοτικής Συνελεύσεως – Αριθμός 11 του 1960 – Συνταγματικός Νόμος του Τμήματος Παιδείας» [Άρθρα 1-26]
- Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 10^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.12.1962» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 12^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 27.12.1962» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 15^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.4.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 16^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.4.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 17^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 24.5.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 18^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 4.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 19^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 11.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 22ας Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 28.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» [Τρίτη Σύνοδος]

- Κ.Α. Ε10/3 «Πρακτικά Εκτάκτου Πανηγυρικής Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 19 Φεβρουαρίου, 1963» (Τρίτη Σύνοδος)
- Κ.Α. Ε10/3/1-12 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3/1-3 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 14^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 26.4.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3/18-22 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3/16-22 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 23^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 9.7.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/3/30 «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΥΠΡΟΥ (ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΒΟΥΛΗ) - ΠΡΑΚΤΙΚΑ 20^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 18.6.1963» (Τρίτη Σύνοδος)
- Κ.Α. Ε10/3/32-33 «ΠΡΑΚΤΙΚΑ 21^{ης} Συνεδριάσεως Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως 25.6.1963» [Τρίτη Σύνοδος]
- Κ.Α. Ε10/6 «44^η Συνεδρία Επιτροπής Οικονομικών. Ημερομηνία: 15.2.1961»
- Κ.Α. Ε10/6 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Οικονομικών – Συνεδριάσις 66 – Ημερομηνία 27.4. 1961
- Κ.Α. Ε10/6 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Οικονομικών – Συνεδριάσις 74 – Ημερομηνία 6. 6. 1961»
- Κ.Α. Ε10/6 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής και Διοικήσεως και Νομοπαρασκευαστικής – Συνεδριάσις 65 – Ημερομηνία 27.4. 1961»,
- Κ.Α. Ε10/6/1 « 9^η Συνεδρία Επιτροπής Οικονομικών της 4.11.1960»
- Κ.Α. Ε10/6/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής και Διοικήσεως και Νομοπαρασκευαστικής – Συνεδριάσις 62 – Ημερομηνία 19.4. 1961»
- Κ.Α. Ε10/6/1 «Συνεδρία Επιτροπής Οικονομικών της 29.11.1960»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής & Διοικήσεως – Συνεδριάσις Μ' - Ημερομηνίας 5. 4. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως και Παιδείας – Συνεδριάσις 73 - Ημερομηνίας 16.10. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 74 - Ημερομηνίας 20.10. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 60 – Ημερομηνίας 14.8. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως, Παιδείας και Οικονομικών – Συνεδριάσις 72 - Ημερομηνίας 12.10. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΜΑ' - Ημερομηνία: 14. 4. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας, Οικονομικών, Επιλογής & Διοικήσεως – Συνεδριάσις Μ' - Ημερομηνίας 5. 4. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΑΖ' - Ημερομηνία: 23. 3. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 75 - Ημερομηνίας 23.10. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 77 - Ημερομηνίας 26.10. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 82 - Ημερομηνίας 20.11. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις 70 - Ημερομηνίας 9.11. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως και Παιδείας – Συνεδριάσις 73 - Ημερομηνίας 16.10. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 55 - Ημερομηνίας 29.7. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 88 - Ημερομηνίας 19.12. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 77 - Ημερομηνίας 26.10. 1961»

- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 82 - Ημερομηνίας 20.11. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΜΑ΄ - Ημερομηνία: 14.4. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΑΔ΄ - Ημερομηνία: 11. 3. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Οικονομικών, Παιδείας και Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις 68 - Ημερομηνίας 15.9.1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 60 – Ημερομηνίας 14.8. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών & Επιλογής και Διοικήσεως – Συνεδριάσις ΑΑ΄ - Ημερομηνία: 21 Φεβρουαρίου 1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΜΒ΄ - Ημερομηνίας 17.4.1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΑ΄ - Δευτέρα, 23.1.1961»
- Κ.Α. Ε10/8 «Επιτροπή Παιδείας – Συνεδρία ΚΓ΄ - Τρίτη, 31.1.1961»
- Κ.Α. Ε10/8/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 57 - Ημερομηνίας 4.8. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις 79 – Ημερομηνίας 6.11. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8/1 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπών Επιλογής και Διοικήσεως & Παιδείας – Συνεδριάσις 55 - Ημερομηνίας 29.7.1961»
- Κ.Α. Ε10/8/1 «Συνεδρία Στ΄ Επιτροπής Παιδείας – Δευτέρα, 31.10. 1960»
- Κ.Α. Ε10/8/1-2 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΑΖ΄ - Ημερομηνία: 23. 3. 1961»
- Κ.Α. Ε10/8/2-3 «Α΄ Συνεδρία Επιτροπής Παιδείας – Παρασκευή, 9 Σεπτεμβρίου 1960»
- Κ.Α. Ε10/8/2-3 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Πρακτικά Επιτροπής Παιδείας – Συνεδριάσις ΑΔ΄ - Ημερομηνία: 11. 3. 1961»
- Κ.Α. Ε11/ 180 «Γεωργικόν Γυμνάσιον Μόρφου – Ψήφισμα επί τω ηρωικώ θανάτω του ήρωος Στέφανου Πέτρου, 23.9.1964»
- Κ.Α. Ε11/145/65-66 «Προσφώνησις εις την κατάθεσιν του θεμελίου λίθου της Τεχνικής Σχολής Ξερού τη 3 Νοεμβρίου, 1962 υπό Δρος Κ. Σπυριδάκι Προέδρου Ε.Κ.Σ.Κ.»
- Κ.Α. Ε12/11/20 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού» (23. 8. 1962)
- Κ.Α. Ε12/11/25 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού» (24. 1. 1964)
- Κ.Α. Ε12/11/3-4 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – 21.3.1960»
- Κ.Α. Ε12/11/37-38 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – Τη 4^η Απριλίου 1966»
- Κ.Α. Ε12/11/50-55 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Greek Orthodox Metropolis of Thyateira and Great Britain – 23^η Φεβρουαρίου 1967»
- Κ.Α. Ε12/11/59-61 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – Πρότασις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – 5 Μαΐου 1967»
- Κ.Α. Ε12/11/6 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Γραφείον Ελληνικής Παιδείας 27 Δεκεμβρίου 1960»
- Κ.Α. Ε12/11/69 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – 22^α Σεπτεμβρίου 1967»
- Κ.Α. Ε12/11/7 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Ε.Κ.Σ.Κ. – 6^η Νοεμβρίου 1961»
- Κ.Α. Ε12/11/70 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού – Υπουργείον Παιδείας – 2^α Οκτωβρίου 1967»
- Κ.Α. Ε12/11/8-18 «Ελληνικά σχολεία του εξωτερικού»
- Κ.Α. Ε12/211/11 «Ανακοινωθέν του Γραφείου Παιδείας επί του θέματος των γραπτών εξετάσεων – 26 Μαΐου 1964»
- Κ.Α. Ε12/217/12 «Γραφείον Παιδείας – Εν Λευκωσία τη 5^η Φεβρουαρίου 1964 – Σχολικὴν Εφορείαν Λευκωσίας»
- Κ.Α. Ε12/95/31 «Υπουργείον Παιδείας – Προς τας Σχολικὰς Εφορείας και τους Διευθυντάς Δημοσίων Σχολῶν Μέσης Παιδείας – 12 Αυγούστου 1966»
- Κ.Α. Ε14/ 202/1-3 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων» [23 Μαΐου 1966 – 15 Ιουνίου 1966]
- Κ.Α. Ε14/ 202/23 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 14 Οκτωβρίου, 1966»
- Κ.Α. Ε14/ 202/38-44 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 20 Δεκεμβρίου, 1966»
- Κ.Α. Ε14/ 202/57-58 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 10 Ιουνίου 1967»
- Κ.Α. Ε14/ 202/6 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 22 Ιουλίου, 1966»
- Κ.Α. Ε14/ 202/69 «Απαντήσεις εις ερωτήματα εφημερίδων – 19 Σεπτεμβρίου 1967»
- Κ.Α. Ε14/ 261/18 «Εγγραφή φοιτητών εις πανεπιστήμια – Αντίγραφον από τα Πρακτικά της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 23. 6. 1966 – Απόφασις υπ΄ Αρ. 5756»

- K.A. E14/ 261/1A «Εγγραφή φοιτητών εις πανεπιστήμια – Βασιλική Πρεσβεία της Ελλάδος εν Κύπρω – 2 Απριλίου 1965»
- K.A. E14/ 293 «Επίσκεψις Υπουργού Παιδείας εις Ελλάδα – Έκθεσις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον επί του εις Αθήναις ταξιδίου του Υπουργού Παιδείας από 8 μέχρι 18 Φεβρουαρίου 1966»
- K.A. E14/ 293 «Επίσκεψις Υπουργού Παιδείας εις Ελλάδα – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία, τη 5^η Φεβρουαρίου, 1966»
- K.A. E14/ 299/1 «Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γραφείον Θεμάτων Κύπρου – Αριθ. Πρωτ. 24422 – Εν Αθήναις τη 17 Φεβρουαρίου 1966»
- K.A. E14/ 299/2-3 «Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γραφείον Θεμάτων Κύπρου – Υπουργείον Παιδείας – Εν Λευκωσία τη 26 Φεβρουαρίου 1966»
- K.A. E14/ 299/4-6 «Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γραφείον Θεμάτων Κύπρου – Β. Υπουργείον Εξωτερικών – Μνημόνιον – Εν Αθήναις τη 14 Φεβρουαρίου 1966»
- K.A. E14/ 310/16 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Ερώτησις υπό ημερομηνίαν 11^η Ιουλίου 1966»
- K.A. E14/ 310/20 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Επερώτησις υπό ημερομηνίαν 23^η Ιουλίου 1966»
- K.A. E14/ 310/22-23 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Υπουργείον Παιδείας 5^η Σεπτεμβρίου 1966»
- K.A. E14/ 310/4 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Επερώτησις υπό ημερομηνίαν 29^η Μαρτίου 1966»
- K.A. E14/ 310/52-56 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Απάντησις υπό ημερομηνίαν 18^η Απριλίου 1967, του Υπουργού Οικονομικών, εις ερώτησιν υποβληθείσαν την 23^η Μαρτίου 1967, υπό του εντίμου Βουλευτού περιφερείας Λευκωσίας κ. Λέλλου Δημητριάδη»
- K.A. E14/ 310/60 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Ερώτησις υπό ημερομηνίαν 25^η Σεπτεμβρίου 1967, υποβληθείσα υπό του εντίμου Βουλευτού περιφερείας Λευκωσίας κ. Εξεκία Παπαϊωάννου, και ληφθείσα την 25^η Σεπτεμβρίου 1967»
- K.A. E14/ 310/62-65 «Επερωτήσεις Βουλευτών Βουλής των Αντιπροσώπων – Υπουργείον Παιδείας 29 Σεπτεμβρίου 1967»
- K.A. E14/1/1 «Υπουργείον Παιδείας – Ίδρυσις – Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) – Απόφασις Συνελεύσεως – Συνεδρίασις 23 Μαρτίου, 1965»
- K.A. E14/1/3 «Αντίγραφον από τα Πρακτικά της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 24.3.1965 – Πρότασις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον – Ο περί Μεταβιβάσεως της Ασκήσεως των Αρμοδιοτήτων της Ελληνικής Κοινοτικής Συνελεύσεως και περί Υπουργείου Παιδείας Νόμος – Απόφασις υπ. αρ. 4560»
- K.A. E14/1/4-14 «Υπουργείον Παιδείας – Ίδρυσις – Παράρτημα Πρώτον της Επισήμου Εφημερίδος της Δημοκρατίας υπ. Αρ. 398 της 31^{ης} Μαρτίου 1965 – Νομοθεσία»
- K.A. E14/125/1-33 «ΟΥΝΕΣΚΟ» [Αλληλογραφία μεταξύ υπουργείων και έγγραφα Ουνέσκο από 23 Απριλίου έως 13 Ιουλίου 1965]
- K.A. E14/125/38 «ΟΥΝΕΣΚΟ – Αντίγραφον από τα Πρακτικά της Συνεδρίας του Υπουργικού Συμβουλίου Ημερομηνίας 4.1.1966»
- K.A. E14/132/106-108 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια – Ministry of Education – 27 April, 1968»
- K.A. E14/132/1-4 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια» (από 2 Ιουλίου 1965 μέχρι 23 Αυγούστου 1965)
- K.A. E14/132/4 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια»
- K.A. E14/132/5-6 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια – Report on visit of Adviser on Technical Education Middle East Development Division to Cyprus, 8-13 November, 1965»
- K.A. E14/132/8 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια – Σημείωμα Υπουργού – 30.12.1965»
- K.A. E14/132/9-90 «Ουνέσκο – Τεχνική βοήθεια» [από 6 Απριλίου 1966 έως 21 Αυγούστου 1967]
- K.A. E14/169/1-51 «Υποτροφία Κοινοπολιτείας» [30 Ιουλίου 1965 έως 9 Νοεμβρίου 1965]
- K.A. E14/169/52 «Υποτροφία Κοινοπολιτείας – Επιτροπή Επιλογής Υποτρόφων – 18^η Νοεμβρίου, 1965»
- K.A. E14/2/1-10 «Οδηγία Υπουργού – Εμπιστευτικόν» [Σημειώματα από 2 Απριλίου 1965 έως 21 Ιουνίου 1966]
- K.A. E14/2/5 «Οδηγία Υπουργού – Εμπιστευτικόν – Γραφείον Υπουργού – αρ. φακ. 49/0 – Τη 8^η Απριλίου, 1965»
- K.A. E14/209/1 «Διορισμοί Τούρκων Διδασκάλων – 14 Σεπτεμβρίου 1965»
- K.A. E14/209/4 «Διορισμοί Τούρκων Διδασκάλων – Απόρρητον – 5 Αυγούστου 1965»
- K.A. E14/209/7 «Διορισμοί Τούρκων Διδασκάλων – 28 Αυγούστου 1967»
- K.A. E14/218/ 1 «Καθολόγησις εκπαιδευτικών – Κυπριακή Δημοκρατία – Υπουργείον Παιδείας – Διαβεβαίωσις καθηγητού»

- K.A. E14/218/ 2 «Καθολόγησις εκπαιδευτικών – Extract from Minutes of Council of Ministers dated 16. 9. 1965 – Affirmation by newly appointed Elementary School Teachers and Masters of Schools - Decision No 5033»
- K.A. E14/218/1 «Κυπριακή Δημοκρατία – Υπουργείον Παιδείας – Διαβεβαίωσις Καθηγητού»
- K.A. E14/293 «Επίσκεψις Υπουργού Παιδείας εις Ελλάδα – Έκθεσις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον επί του εις Αθήναις ταξιδίου του Υπουργού Παιδείας από 8 μέχρι 18 Φεβρουαρίου 1966»
- K.A. E14/3 «Υπουργείον Παιδείας – Οργάνωσις»
- K.A. E14/3/15 «Επίσημος Εφημερίς της Κυπριακής Δημοκρατίας – Αριθμός 339 – Πέμπτη 1 Απριλίου 1965 – III».
- K.A. E14/3/2 «Υπουργείον Παιδείας – Γραφείον Υπουργού – Αρ. Εγκυκλίου 2 – Προς τους μαθητάς των ελληνικών σχολείων στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσως και τους σπουδαστάς της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου – 31 Μαρτίου 1965»
- K.A. E14/3/2 «Υπουργείον Παιδείας – Γραφείον Υπουργού – Αρ. Εγκυκλίου 3 – Προς του διευθυντάς, καθηγητάς και διδασκάλους των ελληνικών σχολείων στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσως και της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου» [31 Μαρτίου 1965]
- K.A. E14/3/32 «Σημείωμα Υπουργού – Επείγον – 20.6.1966»
- K.A. E14/3/33 «Υπουργείον Παιδείας – Υ.Π. 3 – 7^η Ιουλίου 1966»
- K.A. E14/3/38 «Υπουργείον Παιδείας – Τη 27^η Φεβρουαρίου, 1967»
- K.A. E14/3/5-8 «Υπουργείον Παιδείας – Αρ. 1 – 31^η Μαρτίου 1965»
- K.A. E14/30/124 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου - 6^η Φεβρουαρίου, 1968 (εγκύκλιος υπ' αρ. 54)»
- K.A. E14/30/18-20 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου» [13 Μαρτίου 1963 και 26 Μαρτίου 1963]
- K.A. E14/30/39 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου – 24^η Αυγούστου, 1964»
- K.A. E14/30/6-7 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου» [1 Απριλίου 1961 και 22 Νοεμβρίου 1961]
- K.A. E14/30/69 «Εγκύκλιοι Γραμματείας Υπουργικού Συμβουλίου – 1^η Ιουνίου, 1965 – Απουσία Δημοσίων Υπαλλήλων και Εκπαιδευτικών εκ των Εργασιών των»
- K.A. E14/307/1 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 16 Φεβρουαρίου 1966»
- K.A. E14/307/2 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 10. 2. 1966»
- K.A. E14/307/35 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Βασιλείον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Γραφείον Γενικού Γραμματέως - Εν Αθήναις τη 18 Αυγούστου 1966»
- K.A. E14/307/8 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 17. 2. 1966»
- K.A. E14/307/22 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Βασιλείον της Ελλάδος – Προεδρία Κυβερνήσεως – Γενική Διεύθυνσις Τύπου – Εν Αθήναις τη 26 Μαΐου 1966»
- K.A. E14/307/93 «Δωρεά Ελληνικής Κυβερνήσεως – Βασιλείον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 3. 8. 1967»
- K.A. E14/33/121-313 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Council of Europe»
- K.A. E14/33/3 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Σημείωμα Υπουργού – 10 Ιουνίου 1965»
- K.A. E14/33/318 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Council of Europe – Σημείωμα Υπουργού – 4 Απριλίου 1966»
- K.A. E14/33/321 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Council of Europe – Πρώτη Συνεδρία Επιτροπής Διεθνών Συνεδρίων (9.5.1966)»
- K.A. E14/33/322-322A «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Council of Europe»
- K.A. E14/33/331 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Council of Europe – 24 Φεβρουαρίου 1967»
- K.A. E14/33/362-365 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Council of Europe»
- K.A. E14/33/89 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος) – Σημείωμα Υπουργού – 23. 9.1965»
- K.A. E14/33/93-97 «Συμβούλιον της Ευρώπης (Γενικός Φάκελος)»
- K.A. E14/335/1-9 «Κέντρον Εκπαιδευτικών Στατιστικών (Documentation Centre)» [Αλληλογραφία από 25
- K.A. E14/351 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education»
- K.A. E14/351 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Cypriot Students abroad by country and field of study (academic year 1966-1967)»
- K.A. E14/351 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Draft Second Five Year Plan (Prepared by B. Sen) – Chapter on Man Power Planning and Education»
- K.A. E14/351/24-25 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – Σημείωμα Υπουργού – 4 Ιανουαρίου 1967»

- K.A. E14/351/3-22 «Δεύτερον Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως (1967-1971) – P.B. 26/66 – Secret – 17th September, 1966»
- K.A. E14/367/12-17 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Προς τον Μακαριώτατον Πρόεδρον της Κυπριακής Δημοκρατίας κ.κ. Μακάριον – Τη 9^η Οκτωβρίου 1965»
- K.A. E14/367/20-21 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Υπουργείον Παιδείας – Ανακοίνωσις – Τη 6^η Νοεμβρίου 1965»
- K.A. E14/367/26-27 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Έκθεσις του Υπουργού Παιδείας προς τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου – 29 Ιανουαρίου, 1966»
- K.A. E14/367/27-33 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Αντίγραφον υπομνήματος Ελλήνων Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως Κύπρου, αποσταλέν την 3 Ιανουαρίου 1966 προς τον κ. Υπουργόν Εθνικής Παιδείας της Ελλάδος»
- K.A. E14/367/4-5 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Εκ του ΚΔΣ της ΟΕΛΜΕΚ – Τη 7^η Μαΐου 1965»
- K.A. E14/367/8-11 «Αλληλογραφία μετά της ΟΕΛΜΕΚ – Προς τον Έντιμον Κύριον Υπουργόν Παιδείας – Τη 9^η Σεπτεμβρίου 1965»
- K.A. E14/370/13-18 «Ζητήματα Καθηγητών (Γενικός Φάκελος)» [Αλληλογραφία από 24 Ιουνίου 1966 έως 1 Ιουλίου 1966]
- K.A. E14/383/1 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Λευκωσία τη 6 Ιουλίου 1966»
- K.A. E14/383/108-109 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία Κύπρος – Ανακοινωθέν τη 15 Δεκεμβρίου 1966»
- K.A. E14/383/118-128 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Σύσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Στυλιανού Αλλαμανή και Υπουργού Παιδείας Κύπρου κ. Κωνσταντίνου Σπυριδάκι 13.12.1966».
- K.A. E14/383/82 «Επίσκεψις Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων εις Κύπρον (Δεκ. 1966) – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – 29.11.1966»
- K.A. E14/396 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις» και K.A. E14/396/96 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις – Σημείωμα Υπουργού προς Γενικόν Διευθυντήν – 7 Φεβρουαρίου 1967»
- K.A. E14/396/1-2 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις – Επιτροπή προς μελέτην του θέματος «Αι δυνατότητες χρησιμοποίησεως της Κυπριακής Τηλεοράσεως δι' εκπαιδευτικούς σκοπούς – 4.12.1963»
- K.A. E14/396/14 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις» [Έγγραφο 14 Οκτωβρίου 1965]
- K.A. E14/396/26 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις – Εν Λευκωσία τη 13^η Ιανουαρίου 1966»
- K.A. E14/396/3-14 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις» [Έγγραφα από 3 Ιουνίου 1965 έως 14 Οκτωβρίου 1965]
- K.A. E14/396/80-93 «Εκπαιδευτική Τηλεόρασις»
- K.A. E14/412 «Υπουργεία Παιδείας Ελλάδας και Κύπρου – Ανταλλαγή Εκπροσώπων – Βασίλειον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 1.10.1966»
- K.A. E14/412 «Υπουργεία Παιδείας Ελλάδας και Κύπρου – Ανταλλαγή Εκπροσώπων – Βασίλειον της Ελλάδος – Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εν Αθήναις τη 25.1.1967»)
- K.A. E14/462/10-11 «Κύπριοι σπουδασταί εις το εξωτερικόν – Εθνική Φοιτητική Ένωσις Κυπρίων – Εν Αθήναις τη 9^η Ιανουαρίου 1963»
- K.A. E14/462/12 «Κύπριοι σπουδασταί εις το εξωτερικόν – Εθνική Φοιτητική Ένωσις Κυπρίων – Εν Αθήναις τη 8^η Ιανουαρίου 1963
- K.A. E14/470 «Αλληλογραφία μετά της ΠΟΕΔ – Παγκύπρια Οργάνωσις Ελλήνων Διδασκάλων – Μακαριώτατον Πρόεδρον Κυπριακής Δημοκρατίας – 26 Μαρτίου 1968»
- K.A. E14/470/1-5 «Αλληλογραφία μετά της ΠΟΕΔ – Παγκύπρια Οργάνωσις Ελλήνων Διδασκάλων – Υπόμνημα επί του οικονομικού των διδασκάλων – τη 11^η Αυγούστου 1967»
- K.A. E14/500/38-39 «Υπηρεσιακά Σημειώματα – 20^η Δεκεμβρίου 1963»
- K.A. E14/500/43 «Υπηρεσιακά Σημειώματα – 15^η Ιανουαρίου 1964»
- K.A. E14/500/49 «Υπηρεσιακά Σημειώματα – 11 Δεκεμβρίου 1964 – Εμπιστευτικόν»
- K.A. E14/500/60-70 «Υπηρεσιακά Σημειώματα» [Από 14 Ιουλίου 1965 έως 29 Σεπτεμβρίου 1965]
- K.A. E14/71/24-36 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – A brief survey of Greek Education in Cyprus and the place of History teaching in the Secondary schools of Cyprus – Nicosia, December, 1965»
- K.A. E14/71/39A «Συμβούλιον της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Council of Europe – Strasbourg, 15th February 1966 – EGT/ Stage (66) XVII 2 – Committee for General and Technical Education – Course on History Teaching in Secondary Education»
- K.A. E14/71/46 «Συμβούλιον της Ευρώπης – Διδασκαλία της Ιστορίας – Ministry of Education, Cyprus – History Teaching in Secondary Schools – Answers to questions of Appendix C, EGT/ Stage (66) XVII 2 – Strasbourg, 15th February 1966»
- K.A. E14/8/1 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαίνοντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι»
- K.A. E14/8/2 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαίνοντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι» (6. 4. 1965)
- K.A. E14/8/3-5 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαίνοντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι» (19. 4. 1965)

- Κ.Α. Ε14/8/6-9 «Εκθέσεις υπαλλήλων μεταβαινόντων εις το εξωτερικόν επί καθήκοντι» (22. 8. 1966)
- Κ.Α.102/70 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων»
- Κ.Α.102/70/1-4 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Έκθεσις επί των επαφών μου με υπευθύνους των Υπουργείων Προεδρίας και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδος - 30. 12. 1969»
- Κ.Α.102/70/26-31 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων -Υπουργείον Παιδείας Κύπρου - Σημείωμα - Τη 1^η Ιουλίου 1970»
- Κ.Α.102/70/32 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Υπουργείον Παιδείας - Γραφείον Υπουργού - 29^η Οκτωβρίου 1970»
- Κ.Α.102/70/33 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Υπουργείον Εθν. Παιδείας και Θρησκευμάτων - Υπουργός - 13. 11. 1970»
- Κ.Α.102/70/36-39 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Σημείωμα δια Γενικόν Διευθυντήν - 21η Απριλίου 1971»
- Κ.Α.102/70/40-42 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Θέμα: Επαφαί εν τω Υπουργείω Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων» (Χωρίς ημερομηνία)
- Κ.Α.102/70/43-45 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Προς κ. Πάμπην Βάτην, εφημερίδα 'Φιλελεύθερος' - Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία, 30^η Σεπτεμβρίου, 1971»
- Κ.Α.102/70/52-54 και 61 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Γραφείον Υπουργού - Προς τον Έντιμον Κύριον Κ.Α. Παναγιωτάκη, Υπουργόν Πολιτισμού Ελλάδος - Εν Λευκωσία τη 26^η Νοεμβρίου 1971» και «Εν Λευκωσία τη 12^η Ιανουαρίου 1972»
- Κ.Α.102/70/69 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων - Υπουργείον Παιδείας Λευκωσία Κύπρος τη 25 Σεπτεμβρίου 1972 - Δήλωσις του Υπουργού Παιδείας Δρος Α. Κούρου δια την Επίσκεψίν του εις Αθήνας την 26 και 27/9/1972»
- Κ.Α.102/70/7 «Συνεργασία μετά του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων -Υπουργείον Παιδείας, 27 Ιανουαρίου, 1970»
- Κ.Α.Ε10/14/112 «Ελληνική Κοινοτική Συνέλευσις Κύπρου (Κοινοτική Βουλή) - Πρακτικά Επιτροπών Παιδείας, Οικονομικών και Επιλογής και Διοικήσεως - Συνεδρίασις 41^η ημερομηνίας 30.6.1962»
-